

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FJERDE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

Dr. phil., Sognepræst.

FØRSTE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIV. BOGHANDL. G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

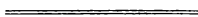
1889—91.

Indhold.

	Side
Udsigt over Arbejderne i Danmarks Kirkehistorie siden Reformationen. I. Af <i>H. F. Rørdam</i>	1
Tillæg: Uddrag af Hans Povelsen Resens Jubilæumsskrift, Lutherus triumphans.....	40
Bidrag til Danmarks Klosterhistorie. Af Stud. mag. <i>Carl Neergaard</i>	56
1. S. Nicolai Kloster i Helsingør	57
2. S. Peders Nonnekloster i Lund	64
3. Helligaandsklostret i Randers	74. 172
4. Efterretninger om den sidste Abbed i Æbelholt Kloster	481
5. En Begivenhed i Ring Klosters Historie	493
6. Af hvilken Orden var Maristed Kloster	741
7. Klosterjomfruerne i S. Agnete Kloster i Roskilde	749
Nogle Præstebiografer. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	91
1. Johan Matthis Hammerich.....	91
2. Povl Danchel	97
3. Anders Bredenberg	105
4. Peder Fuglede	111
5. Anders Møller	117
6. Christoffer Nyholm	121
Udvalg af Jens Worms efterladte Samlinger. Ved Sognepræst <i>Vilhelm Bang</i>	125
1. To Breve fra Christopher Giessing til J. Worm.....	127
2. Et Brev fra Fr. Rostgaard til Christen Worm.....	130
3. Major Maules Giftermaal med sin Svigerinde.....	135
4. Lektor O. Worms Leveregler for sin Søn	139
5. Om Stiftsprovstiets Oprettelse i Aarhus	140
Fra Pietismens Tid. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	173
1. Søren Lintrup's Afskedsepistel til Hr. Lyder Roed.....	174
2. Betænkninger om Forbedring af Kirketugten	176
3. Kirkekollegiet til Biskop Ramus i Odense	180
4. Skrivelse fra Professor Lange i Halle til Biskop Peder Hersleb	184
5. Undersøgelse af Klager over Præsterne i Frederiksborg 1747	186

	Side
Universitetskirken i Faxø og dens Præster. Ved <i>H. F. Rørdam</i> 195.	702
Om Benedicts Skrin i S. Knuds Kirke i Odense. Af Stiftsprovst <i>A. K. Damgaard</i>	244
Reformationens 200-Aars Jubilæum i Danmark 1717. Af Cand. theol. <i>Hans Olrik</i>	268
Den danske Kirke i Kong Frederik V's Tid. Af Provst <i>L. Koch</i> ...	294
Bidrag til tre Biskoppers Levned. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	346
1. Dr. Mourits Pedersen Kønig	346
2. Dr. Søren Glud	419
3. Matthias Anchersen	423
• Vaadesangen • i Viborg Domkirke for Erik Glipping. Af Overlærer Dr. <i>A. Heise</i>	380
Om Vesteregede gamle Kirkebog	400
En fynsk Bondes Besøg i Christiansfelt 1798. Ved Sognepræst <i>P. S. Nyeberg</i>	401
Optegnelser af Salmedigteren Mag. Hans Thomesen. Ved Rektor <i>A. E. Erichsen</i> i Tromsø	440
Nogle Optegnelser fra Bornholm	454
1. Uddrag af Rasmus Pedersen Ravns Skrifter. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	454
2. Uddrag af Aaker Kirkebog 1651—82. Ved Sognepræst <i>C. Th. Christensen</i>	469
Biskop Peder Jakobsen Hygom. Et Bidrag til Pietismens Historie. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	499. 604
Reformationen i Sønderjylland indtil Foraaret 1526. Af Rigsarkivar <i>A. D. Jørgensen</i>	577
Et Bidrag til Mag. Morten Casper Wolfburgs Historie. Af Lærer <i>S. Jørgensen</i> i Kistrup	621
Tillæg: Aktstykker til Avernakøes Kirkehistorie. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	632
Udvalg af Niels Albeks kirkehistoriske Samlinger. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	638
1. Langhorns Sendebrev til opvakte Venner i Kjøbenhavn 1733	640
2. Forfølgelse af de opvakte i Aalborg	653
3. Et Bidrag til Enevold Ewalds Ungdomshistorie	661
4. Præsten i St. Magleby paa Amager, Hr. Gunder Wegersløffs sidste Villie	663
5. Præsten Joh. Chr. Ambders paa Helgoland	668
6. Om de separatistiske Bevægelser i Bordelum og Omegn (1739)	676
7. Kongelige Reskripter og andre Aktstykker	686
Smaastykker:	
I. Om Skoledisciples Frihed for at høre under verdslig Domstol. Ved Overlærer <i>D. H. Wulff</i>	143
II. Præsterne i Ørslev og Bjerre. Ved <i>Frederik Barfod</i>	150
III. De tidligste Spor af Missionsbestræbelser hos os efter Reformationen. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	157
IV. Om Vilslev og Darum Præstekald ved Ribe. Ved Sogne- præst <i>H. J. J. Sørensen</i>	162

	Side
V. Brev fra Præsten Johan Grundtvig. Ved Sognepræst <i>S. Nielsen</i>	164
VI. Fra Helligaandsklosteret i Aalborg. Ved <i>H. F. Rørdam</i> .	165
VII. Den ved Enevældens Indførelse anordnede Superintendent-Ed. Ved <i>samme</i>	167
VIII. Om Sværmeren Holger Pauli. Ved <i>samme</i>	168
IX. En liden Notits til »Historien om Peder Smed og Adser Bonde«. Ved <i>Carl Neergaard</i>	552
X. Bidrag til Aalborg Kathedralskoles Historie. Ved Overlærer <i>D. H. Wulff</i>	554
XI. Om den pietistiske Student Søren Lintrup. 1. Ved Cand. theol. <i>Hans Olrik</i> . 2. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	564
XII. En Menighed berøves Ret til at vælge Præst. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	570
XIII. Aarhus Bispestols Indkomst 1788. Ved Sognepræst <i>Vilhelm Bang</i>	573
XIV. Daab af Morianer i Christian IV's Tid. Ved Sognepræst <i>H. D. Lind</i>	576
XV. Henrik Christoffer Glahns autobiografiske Optegnelser. Ved Provst <i>Im. Barfod</i>	758
XVI. Et Tingsvidne af 1527 vedrørende Helligaands Klostret i Randers. Ved Cand. theol. <i>Oskar Andersen</i>	764
XVII. Om Straffen for Uagtsomhed ved Uddelingen af Nadveren. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	768
XVIII. Bidrag til Latinskolens Historie i Nykjøbing paa Mors. Ved Overlærer <i>D. H. Wulff</i>	772
XIX. Bidrag til Jyllinge og Gundsømagle Præstekalds ældste Historie. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	784
XX. Optegnelse om et Præstekalent i Næstved 1600. Ved <i>samme</i>	793
XXI. Dr. Oluf Nielsen Fielchechrone. Ved <i>samme</i>	794
XXII. Om Begravelse i Kister af Vidier og Straa. Ved <i>samme</i>	804
Rettelser og Tillæg.....	807
Navne- og Sageregister	809

**Udsigt over Arbejderne i
Danmarks Kirkehistorie
siden Reformationen.**

Af Holger Fr. Børdam.

Det gaar med Kirkehistorien ligesom med Historien i Almindelighed: den er som en Kilde, der ikke udtømmes, saa længe der er Mennesker til, der have Lejlighed og Lyst til at øse deraf.

Biskop *Ludvig Hørboe.*

Da Holberg 1729 udgav sin »Danmarks og Norges Beskrivelse«, udtalte han deri bl. a.: »Det eneste, som man med Føje kan bebrejde disse Folk, er, at de have været lidet omhyggelige for Kirkehistorien; thi naar vi undtage det, som er indført i Arild Hvitfeldt Historie, og samme Autors Bispekrønike, da er for Resten fast intet tilstrækkeligt af Landets Indbyggere antegnet derom¹⁾«. Denne Bemærkning af Holberg kan tildels være rigtig, naar der alene tages Hensyn til den trykte Litteratur, og den viser for saa vidt hans klare Blik for det Savn, der virkelig var tilstede; men det er dog rimeligt, at han vilde have udtrykt sig noget anderledes, naar han havde kjendt de forskjellige Forsøg, som i Tidernes Løb vare gjorte paa at bøde paa Mangelen, men som paa Grund af Tidernes

¹⁾ I 2den Edition af det nævnte Skrift, der har til Titel »Danmarks og Norges Staat«, findes det anf. Citat S. 184.

Ugunst og de lidet heldige Vilkaar, som den fædrelandske Litteratur havde at kæmpe med, vare blevne henliggende i Manuskript og derfor kun vare kjendte af faa.

Da vi i vore Dage besidde større Kjendskab til Fortidens haandskrevne Efterladenskaber, end Holberg havde, vil det vistnok være rigtigt i en Udsigt over den kirkehistoriske Litteratur ogsaa at tage et vist Hensyn til saadanne Arbejder i den danske Kirkes Historie, som Forfatterne maatte efterlade utrykte, og som derfor heller ikke have øvet den Indflydelse paa den senere Tids Litteratur, som de trykte Skrifter have gjort. Tillige maa det anses for rigtigt, at vi her ikke indskrænke os til de almindelige Fremstillinger, som snart ere nævnte, men ogsaa medtage Behandlingerne af specielle Emner. Igjennem lange Tider var det nemlig kun ad den Vej, man arbejdede sig frem til mere almindelige Overblik. Maaske nogen vil finde, at her er medtaget for meget; men naar man i en lang Aarrække har syslet med en Litteraturgren og har vundet den kjær, lærer man at sætte Pris paa de Bestræbelser, som i Fortiden ere skete for at kaste Lys ind over et Omraade, hvor vi nu kunne færdes med større historisk Sikkerhed, end man i tidligere Tid kunde, da Kilderne vare mere spredte og vanskeligere at faa Adgang til.

Faa Aar efter at Reformationen var afsluttet hertillands, skrev Melanchton (1542) til Kong Christian III og opfordrede ham til, at han ved Peter Svave eller Hans Svaning skulde oplade Kirkereformationen i Ed. Majestæts Kongeriger og Fyrstendømmer, saaledes som den ved Guds Naade er kristelig og lykkelig bragt i Værk, ordentlig beskrive til Efterkommernes Nytte¹⁾«. Denne Opfordring blev dog ikke efterkommet, vi fristes til at sige heldigvis; thi

¹⁾ Se mit Skrift: *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge efter Reformationen* I, S. 21.

en saa ny Begivenhed egnede sig neppe til historisk Fremstilling, selv om et eller andet historisk Træk ad den Vej kunde være blevet bevaret, som nu er glemt. Forfatteren af den forøvrigt i kirkehistorisk Henseende vigtige skibyske Krønike, Lektor Povl Helgesen, har tilfulde godtgjort, hvor vanskeligt det er, under eller umiddelbart efter en heftig Partikamp, der har sat Lidenskaberne i stærk Bevægelse, med nogenlunde Retfærdighed at skildre de historiske Begivenheder.

Efter at Kampen var endt med Reformationens Sejr, kom en Række Aar, i hvilke alle brugelige Kræfter vare optagne af Arbejdet, som den ny kirkelige Ordning krævede. Først da der var kommet Ro i Forholdene, vaagnede Lysten til at dvæle ved de kirkehistoriske Minder. Men indtil videre nøjedes de fleste af de Mænd, som havde historisk Sands, med i Aarbogsform at optegne mindeværdige Tildragelser, der dog ikke vare af udelukkende kirkehistorisk Art, men ogsaa omfattede Statshistorien, om end Begivenheder, der greb ind i Kirkens Liv og vedrørte mere fremragende kirkelige Personligheder, med Forkjærlighed fremdroges og antegnedes. Særlig kan fremhæves den forhenværende Graabroder Peder Olufsen eller Petrus Olai Saneropus, der henlevede sin Tid temmelig ubemærket i Roskilde, men flittig syslede med at føre Fortidens Begivenheder til Bogs til Fordel for Efterslægten. Intet, af hvad denne og mange andre flittige Samlere antegnede, kom dog for Lyset før i langt senere Tider, da Sandsen for Fortidens Arv var bleven stærkere, og de materielle Midler større, end de vare i det 16de Aarhundrede.

Den særlig kirkehistoriske Litteratur efter Reformationen begynder med Studier og Samlinger, der ere knyttede til de enkelte Stifter. Saadanne mindre Kredse vare lettere

¹⁾ I mit ovenanf. Skr. S. 47 ff. og i »Historiske Kildeskrifter« 2. R. II, 3 ff. har jeg meddelt udførligere Oplysninger om Petrus Olai og hans Samlinger.

overse, og de skriftlige Optegnelser og Arkivsager, som gjemtes i Domkapitlernes og Stifternes Brevkister, maatte opfordre Mænd med historisk Sands til ved disse Hjælpe-midler at søge at vinde Kjendskab til Fortidens Begivenheder og fremtrædende Personligheder.

I Slesvig skete Begyndelsen ved et lille Skrift, som der maaske ikke var Anledning til at nævne, hvis det ikke lod sig godtgjøre, at det er Stammemoderen til en Række betydeligere Arbejder i denne Landsdels Kirkehistorie. Det er:

Catalogus Episcoporum Slesvicensium: Authore Hieronymo Cypræo. Lubecæ 1560. 8vo. (1 Ark).

Forfatteren, Mag. Hiernymus Cypræus (eg. Coppersmit), var Kannik og senere Archidiakon i Slesvigs Domkapitel († 1573). Skriftet bestaar af et Epigram i 4 latinske Verse-linier om hver af Biskopperne i Slesvig fra den ældste Tid af og indtil 1556¹⁾. I Tilegnelsen til »Dn. Armigillus Wade, Angliæ Legatus et Dominus in Hemstede«²⁾, bemærker Forfatteren, at det var hans Hensigt at give en Fremstilling af Slesvigs Kirkehistorie. Døden hindrede ham imidlertid i at komme til Ende dermed. Men i Haandskrift efterlod han et Arbejde, der midt i forrige Aarhundrede blev udgivet af Westphalen (Monum. rer. German. præcipue Cimbr. III, 184—254) under Titel:

Chronicon Episcoporum Slesvicensium e multis vetustatibus collectum, nec antea visum, ac de prima conversione Danorum ad Religionem Christianam, et de bellis in Diocesi gestis, conscriptum per

¹⁾ Disse Epigrammer findes optrykte i Hvitfeldts Bispekrønike. Jvfr. Peder Resens Fortale til Udgaven af Erik Krabbes tyske Oversættelse af Jydske Lov.

²⁾ Denne Mand, hos hvem Hier. Cypræus's Broder Povl havde boet under sit Ophold i England, omtales ogsaa i Cypræi Annal. Episc. Slesv. p. 464.

M. Hieronymum Cypræum, quondam archidiaconum capituli Slesvicensis¹⁾.

Om Betydningen af dette Forsøg, der rækker fra den ældste Tid til Aaret 1349, siger Westphalen: »Hier. Cypræus aabnede først Vejen til en ordentlig Behandling af den slesvigske Historie, idet han vovede sig til, hvad ingen før ham havde forsøgt; og til Sagens rette Udførelse savnede han ikke fortrinlige Hjælpemidler fra Kapitlets og S. Johannes' Klosters Arkiver samt de Brevskaber, Biskop Godske Ahlefeldt og hans Forgjængere have efterladt²⁾«. Naar Hier. Cypræus's Benyttelse af Klosterarkivet særlig fremhæves, kan der mindes om, at Westphalen (Monum. III, 359—80) ogsaa har udgivet:

Diplomatarium coenobii Slesvicensis St. Johannis ab an. 1250—1566 ex autographis collectum a M. Hieronymo Kupferschmidt.

Det Arbejde, Hier. Cypræus havde efterladt ufuldendt, optoges af hans Broder, Dr. jur. Povl Cypræus, der omarbejdede og fortsatte det paa sin Maade og førte Historien til 1556. Men Værket henlaa dog endnu udgivet, da Povl Cypræus døde 1609³⁾. Heldigvis havde hans Sønner, Philip, Hieronymus og Johan Adolph, arvet Slægtens historiske Sands; Faderens litterære Efterladenskaber bleve derfor holdte i Hævd, ja vel endog forøgede. I Aaret 1634 blev Skriftet endelig udgivet af ovennævnte Johan Adolph Cypræus, der havde været Præst i Slesvig, men var traadt

¹⁾ En Afskrift af dette Arbejde findes i Kgl. Bibl., Thottske Saml. 1916. 4to.

²⁾ Westphalen, Monum. rer. Germ. III, Præfatio, p. 31: »Primus (Hier. Cypræus) viam ad res Slesvicensium ordine persequendas aperuit, et quod nemo ante eum tentaverat, suscepit, egregiis ad rem rite exequendam haud destitutus subsidiis, quæ ipsi suppetebant tum e Capituli Slesvicensis, tum e coenobii Slesvicensis tabulario ac schedis præsertim Godeschalci ab Alevelde Episcopi et ipsius Antecessoribus«.

³⁾ Povl Cypræus's, som det synes, egenhændige Haandskrift findes nu i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 1047 Fol.

over til Romerkirken og havde begivet sig til Køln, hvor Værket udkom under følgende Titel, der i særlig Grad er præget af den Konfession, til hvilken Udgiveren havde sluttet sig:

Annales Episcoporum Slesvicensium, Vnius, Veræ, Sanctæ, Catholicæ et Apostolicæ Ecclesiæ statum, quoad eius Originem, Propagationem et Mutationem in Regno Daniæ ac finitimis Slesuici ac Holsatiæ Ducatibus, aliasque res . . . explicantes. In Dei Gloriam, Ecclesiæ commodum ac Patriæ ornamentum editi à Johanne Adolpho Cypræo Slesuicensi. Colon. Agripp. 1634. 8vo. (468 Sider).

Ligesom Udgiveren efter vort Begreb har handlet lidet pietetsfuldt ved at udelade sin Faders Navn paa Titelbladet, saaledes har han heller ikke taget i Betænkning at give Texten Ændringer og Tilføjelser i katholsk Retning, hvor han fandt for godt. Imidlertid kunne vi kun være tilfredse med, at Værket dog kom for Lyset, selv om Udgivelsesmaaden ingenlunde tiltaler os; ja vi ere endog tilbøjelige til at antage, at netop J. A. Cypræus's Overgang til Katholicismen har foranlediget Udgivelsen, da det for ham gjaldt om ved Hjælp af Faderens efterladte Arbejde at skaffe sig Anseelse blandt sine nye Trosfæller²).

¹) Om Joh. Ad. Cypræus Behandling af Faderens Manuskript findes interessante Bemærkninger hos J. C. H. Dreyer, *Notitia librorum manuscriptorum Historiæ Cimbricæ*. I, p. LXVII—IX.

²) Lignende Hensyn have vistnok ogsaa været bestemmende for den tidligere gottorpske Hofpræst Philip Cæsar, da han efter at være bleven Katholik udgav et Værk, der ikke er af ringe Betydning i Nordens ældste Kirkehistorie, nemlig: *Triapostolatus Septentrionis, seu vitæ et gesta S. Willehadi, S. Ansgarii et S. Rimberti . . . ex pervetusto et authentico Ecclesiæ Hamburgensis Codice MS^{to} edita, cum notis et appendice, continente varia diplomata Pontificum, Imperatorum et Episcoporum, illustrandæ historiæ foundationis Ecclesiæ Hamburgensis, uti et vitæ Ansgarii ac successorum inservientia*. Colonia 1642, 8vo. (Dette nu meget sjældne Skrift

Inden Povl Cypræus's Skrift endnu var udgivet af Sønnen, havde den gottorpske Stiftsskriver Broder Boysen fundet Lejlighed til at gjøre et udførligt og ordret Uddrag deraf, der siden betragtedes som et særskilt Skrift og som saadant er udgivet i Mencken's *Scriptores rer. German.* III, 536—60, og siden i korrektere Form i *Westphalen's Monum. rer. Germ.* III, 255—320¹⁾. Dette Udtog, der i de foreliggende Afskrifter og Udgaver har afvigende Titler²⁾, rækker til Aaret 1526, og er for os uden stort Værd, uden for saa vidt det kan give en og anden Oplysning om, hvorledes Cypræus's *Annaler* saa ud, inden Johan Adolph C. tog sig for at lave om paa sin Faders Arbejde³⁾.

Vi skulle senere komme tilbage til de omfattende Arbejder, som i forrige Aarhundrede foretoges af F. A. Reinboth for at tilvejebringe en forbedret, forøget og fortsat Udgave af Cypræus's *Annaler*. Men paa dette Sted skal der kun mindes om, at D. Povl Cypræus havde været med at ordne det gamle slesvigske Bispearkiv paa Slottet Svavsted, og

er optrykt hos Joh. Alb. Fabricius i hans *Memoriæ Hamburgenses*, Tom. II.)

- 1) Om Broder Boysen se Møller, *Isagoge ad hist. Cimbr.* I, 132. *Cimbria lit.* I, 54. *Westphalen, Monum.* III, Præfatio, p. 47—8. Et Uddrag af hans Kirkeregistre findes trykt i *Jahrbücher für die Landeskunde Schlesw.-Holst.-Lauenb.* V.
- 2) En Afskrift i Rigsarkivet (*Gemeinschaftl. Archiv, Cap. XVII Nr. 1 a*) har til Titel: *Designatio brevis Chronologiæ continens præcipuam Ducatus Slesvicensis historiam a Brodero Boysen collecta et posteritatis ergo conscripta*. En Afskrift i *Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml.* 1459, 4to, har samme Titel. Mencken kalder Skriftet *Annales Slesvicenses*.
- 3) Katholiken Johan Adolph Cypræus har saaledes ikke fundet det formaalstjenligt at medtage følgende Notits, hvormed Br. Boysens Udtog slutter, men som mangler i den trykte Udgave af *Cypræi Annales*: *«Circa hoc tempus [1526] episcopus Godschaleus cuidam salvum conductum dederat, in Walsbul, qui Pastorem ad altare interfecerat. Melchior Rantzow, rei indignitate motus, eum templo Handewit deprehensum extrahi, et die solis rotæ imponendum curavit, postquam in coemiterio peccata confessus, sacramento communicasset».*

vel ogsaa derved havde vundet Materiale til sit Arbejde, der ved Benyttelse af Diplomer og andre sikre Kilder har en grundlæggende Betydning. Efter at der nemlig tidligere var sket Forsøg paa en vis Registrering af det nævnte Arkiv, blev der ifølge kongelig Befaling 1588 optaget en Fortegnelse over (en Del af) dets Indhold af Claus v. Ahlefeldt til Gelting, kgl. Amtmand paa Svavsted, og Domherrerne M. Erasmus Heidtmann, D. Povl Cypræus og Johan Kulemann fra Slesvig; og Aaret efter fortsattes Arbejdet af Notaren Detlev Wolders med Bistand af Paul Bokelman, Kapellan i Svavsted, og Diterich Wittemaker, Amtsskriver sammesteds. Denne for Slesvigs Kirkehistorie vigtige Registrant findes nu i vort Rigsarkiv og adskiller sig en Del fra det i Westphalens Monum. rer. Germ. IV, 3107—3204 trykte Stykke, der bærer Titelen:

Codicillus Chartarum Svavestadiensium, vulgo Swabsteder-Buch, h. e. Documenta ad Episcopatum Slesvicensem, Episcopi et Capituli Jura, Bona, Reditus spectantia ab An. 1182 usque ad An. 1551. Cum authenticis collata An. 1589 a Detlevo Wolders, Notario. In hunc codicillum et extractum redacta, a Jacobo Fabricio seniore, Superintendente Generali Ecclesiarum Slesvicensium revisa, et aucta ab ejusdem filio, Jacobo Fabricio, An. 1642. Accedunt supplementa quædam ex collectione E. J. de Westphalen).

Ved Udtogenes Udførlighed og ved Westphalens Ud-gave fik »Svavsted-Bogen« en Prioritet fremfor de Registranter over danske Biske- og Klosterarkiver, som optoges omtrent ved samme Tid (anden Halvdel af 16de og Begyndelsen af 17de Aarh.), men først i vore Dage ere komne for Lyset i den af det kgl. danske Selskab foranstaltede Ud-gave af »De ældste danske Archivregistraturer« I—IV, 1854—85.

Nærmest i Rækken efter Slesvig staar Lunds Stift, hvor flere af de til Kapitlet knyttede Mænd syslede med Studier og Optegnelser vedrørende de hjemlige Kirkeforhold. Saaledes kan nævnes Kantoren Peder Iversen († 1562), hvis Aarbogsuddrag og Optegnelser fra 1266 til 1537, især vedkommende Ærkebisperne i Lund, nu ere trykte i nærværende Udgivers Historiske Kildeskrifter 1. R. I, 257 ff. Endvidere Kanniken Jon Tursen († 1577), hvem vi skyldte en lille dansk Kirkekrønike, der har til Overskrift:

Nar oc huorledis Christendoumen er første Tijd indkommen ij Danmark, med alle Bispers Naffn, som weret haffue ij Lunde Stiftt oc Roskilde. 1565.

Dette kortfattede, men ret mærkelige Skrift er først i vore Dage draget frem for Lyset¹⁾, men er dog kjendelig tidligere benyttet af en og anden. Samtidig med Jon Tursen og senere virkede i samme Aand, til Oplysning af Fortiden, Mester Mogens Madsen, der først var Lektor og siden Biskop i Lund († 1611). Blandt hans efterladte Haandskrifter skal her nævnes:

Episcoporum Ecclesiæ Lundensis Series,

et for sin Tid meget hæderligt Arbejde, der behandler Lunds Stifts Bisper- og Kirkehistorie i en Fuldstændighed, hvori man ikke finder den andensteds. Ved Udarbejdelsen ere ikke blot ældre Krøniker og Optegnelser benyttede, men ogsaa Diplomer i de lundske Arkiver og undertiden mundtlige Overleveringer. Skriftet har derfor ikke ringe Vigtighed saa vel for Stiftets særlige Historie, som for den almindelige danske Kirkehistorie. Forfatteren begynder med en kort Udsigt over Kristendommens første Forkyndelse og Grundlæggelse her i Landet, derpaa gjenne-gaar han enhver af de katholske Lundebiskoppers (Ærkebispers) Historie paa Aarbogsvis, og giver tilsidst kortfattede Oplysninger om de fire første evangeliske Superintendentter

¹⁾ Udgivet af C. J. Brandt i Kirkehist. Saml. II, 299—318.

sammesteds. — Efter at Skriftet længe havde henligget utrykt, blev det i Aaret 1710 udgivet af Thomas Bartholin, den yngste af de tre bekjendte Lærde af dette Navn¹⁾.

I Roskilde forfattede Kanniken Søren Olufsen eller Severinus Olai († 1564) en »Catalogus Episcoporum Roschildensium cum collatione annorum et imperii regum²⁾«, der dog ikke mere kjendes, men maaske har tjent Cornelius Hamsfort til Grundlag for hans Arbejde over samme Emne³⁾. — Samtidig med ovennævnte Søren Olufsen levede ogsaa Kanniken Hans Henriksen († 1562), der gjorde et, særlig hvad det polemiske angaar, mildnet Udtog af Lektor Povl Helgesens Krønike fra Reformationstiden, der omtrent ved Midten af det 16de Aarhundrede fandt Skjul i et muret Aflukke i Skiby Kirke, hvorfra den først fremdroges 100 Aar efter. Hans Henriksens Udtog, som han fortsatte med egne Optegnelser fra 1535 til 1555, blev trykt 1721 i J. P. v. Ludewigs Samling af »Reliquiæ Manuscriptorum omnis ævi Diplomatum ac Monumentorum ineditorum adhuc« IX, 39—79, men uden at Forfatterens Navn den Gang kjendtes. Først nærværende Udgiver lykkedes det at udrede Forholdet mellem den skibyske Krønike og det gamle Udtog, der længe maatte erstatte Grundskriftet⁴⁾.

I Ribe sad gjennem en lang Aarrække den kongelige Historieskriver Hans Svaning († 1584). Kun en ringe Del af dennes historiske Udarbejdelser blev trykt i hans egen Levetid, og hans store Værk, der skulde føre Danmarks Historie fra Saxos Tid til ind i det 16de Aarhundrede, er nu tabt paa Brudstykker nær. Svanings Hverv var da heller ikke af særlig kirkehistorisk Art; men det følger af sig selv, at en omfattende, almindelig Historie

¹⁾ Se Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 101 (jvfr. Fortalen til samme).

²⁾ Rørdam, Klavs Lyskanders Levned og Bog om danske Skribenter, S. 303.

³⁾ Scr. Rer. Dan. VII, 155—60.

⁴⁾ Se Rørdam, Hist. Kildeskrifter 1. R. I, 385 ff.

ogsaa maatte tage Hensyn til kirkelige Forhold og Personligheder. Svanings »Christiernus II«, der først blev udgivet 1658, maa derfor endnu raadspørges, om man end tillige maa advare imod at tage alt, hvad Svaning fortæller, for gode Varer, da historisk Kritik just ikke var hans Sag, saa livlig han end kan fortælle, navnlig naar han kommer ind paa sine egne Ungdomserindringer¹⁾. Blandt hans efterladte Arbejder kan for øvrigt her særlig fremhæves: »Chronicon Episcoporum Ripensium«, der siden blev forøget med Tillæg af den yngre Hamsfort og i denne Skikkelse udgivet af Peder Terpager 1708 (senere optrykt i Scr. Rer. Dan. VII, 184—204).

Svanings yngre samtidige, Lægen D. Hans Lauritsen (Amerinus) i Ribe († 1605), gav i latinske Vers korte Karakteristiker af Bisperne i Ribe fra den ældste Tid af. Dette Skrift udkom under Titel:

Ripensium Episcoporum Series et Vita Tetrastichis
comprehensa per Johannem Laurentium Ripensem
D., ejusdem Collegii Canonicum. Hafn. 1591. 4to.

Bogen er tilegnet Kansler Niels Kaas, der er saa hæderlig bekjendt ved sin Interesse for Fædrelandets Historie, og venlig havde taget sig af Forfatteren²⁾. Denne fortæller, at han allerede i sin Barndom havde modtaget en Tilskyndelse til at sysle med Fortiden, naar han hørte sin Fader, M. Laurits Nielsen, Superintendent i Vendelbo Stift, klage over, at der var saa lidet bevaret til Kundskab om hans Forgjængere. Flere Venner havde desuden op-

¹⁾ I mit Skrift, Historieskrivningen efter Reform., S. 66—101, findes en udførlig Fremstilling af Svanings Virksomhed som Historie-skriver.

²⁾ Herom indeholder Tillegnelsen forskjellige Oplysninger, bl. a. om hvorledes Forf. en Gang i et Ribe Kapitel vedrørende Hverv havde maattet opsøge Kong Frederik II, »amoenis Falstriæ in Tesqvis tunc Se venationibus recreantem«, og om hvor godt Niels Kaas ved denne Lejlighed havde taget imod ham.

fordret ham til Arbejdet, især hans Svigerfader, M. Jakob Madsen (Vellejus), Superintendent i Fyns Stift.

I Odense arbejdede i den sidste Fjerdedel af 16. Aarhundrede Lægen Cornelius Hamsfort (den yngre) med utrolig Flid. Hans Studier omfattede Fædrelandets Historie i det hele, men særlig Kirkehistorien og da fremfor alt Fyns Stifts. Vel fik han ingen af sine mange Samlinger udgivne; men de ere dog komne Efterslægten til gode. Særlig kan fremhæves hans »Catalogus (ell. Series) Episcoporum Othoniensium«. Men han har ogsaa givet gode Bidrag til Lunde, Roskilde, Aarhus, Ribe og Slesvig Stifters Bispehistorie. Ogsaa om Bisperne i Viborg og Børglum havde Hamsfort gjort Optegnelser; men de ere neppe mere bevarede. De fandtes i sin Tid i det tabte 1ste Bind (A) af de bartholinske Samlinger. For Ribes Vedkommende knyttede han sine Oplysninger som Tillæg til Svanings tidligere nævnte »Chronicon«. Da Hamsfort havde Kilder til sin Raadighed, som nu ere tabte, have hans Oplysninger en selvstændig Betydning, der har givet dem Adkomst til Optagelse i Langebeks og Suhms store Samling af fædrelandske Kildeskrifter, »Scriptores Rerum Danicarum«¹⁾.

I Aarhus udarbejdede Kanniken Hans Pedersen Horsens en »Catalogus Episcoporum Arhusiensium ab an. Chr. 948 ad an. Chr. 1584«, der dog ikke blev trykt og nu er tabt paa enkelte Brudstykker nær²⁾.

Sorø havde ikke været Bispesæde som de foran nævnte Byer; men det gamle Kloster og Kirken med de mærkelige Grave gjemte dog saa mange Minder, at det ikke var underligt, at modtagelige Sind derved opfordredes til Fordybelse i Fortiden. Et Vidnesbyrd om disse Minders Magt foreligger i Skriftet:

¹⁾ I »Historiske Kildeskrifter« 1. R. I, 697 ff. og 2. R. II, 460 ff. har jeg givet udførlige Oplysninger om Hamsforts Forfattervirksomhed.

²⁾ Se Rørdam, Historieskrivn. eft. Ref., S. 61. Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. III, 342 ff. P. J. Resen, Bibliotheca Academiæ Hafn. donata, p. 129.

Biscop Absalons oc Her Esbern Snaris Herrekomst oc Adelige Stamme: Desligest Sore Closters første Fundatz oc Fundatores. Sammenskreffuen met fljld aff Morten Pedersøn, den 50. Abbet i Sore Closter (etc.) Kbhvn 1589. 4to.

Efter Otto Sperlings vistnok vel grundede Dom er det dog en Bog af ringe historisk Værd (liber fabulis anilibus plenus). Langt større virkelig Betydning har derfor de kronologiske Notitser, som samme M. Morten Pedersen med Flid optegnede og som yde gode Efterretninger om mange, særlig kirkelige Personligheder og Begivenheder fra Optegnerens Samtid¹⁾.

Det samme gjælder Dr. Rasmus Lætus's Skrift »Rerum Danicarum libri XI«, Francof. 1573, 4to, og flere af denne latinske Digtets andre poetiske og prosaiske Arbejder, hvori det, som han meddeler om sin Samtid, uden Sammenligning nu har mest Betydning for os. Særlig kan mærkes en Række Karakteristiker af kirkelige Personligheder fra 16de Aarhundrede. I hans, først af nærværende Forfatter udgivne, Skrift, »De nato baptisatoque primo Friderici II. filio« (1577) handler 4de Bog om den danske (og norske) Kirkes Historie og Tilstand, fornemmelig i Christian III's og Frederik II's Tid²⁾, og er et vakkert lille Arbejde, der ikke vil læses uden Interesse, da det ikke, som saa mange andre senere kirkehistoriske Skrifter, bestaar af tør Lærdom, uddragen af Bøger, som vi godt kjende, men væsentlig støtter sig til, hvad Forfatteren selv havde hørt og set.

De kirkehistoriske Studier, der saaledes vare drevne med ikke ringe Flid af forskjellige Mænd i det 16de Aar-

¹⁾ Se Ny kirkehist. Saml. III, 483 ff. Præsten Christiern Nielsen Juels Aarbog (der i Uddrag er trykt i Ny kirkehist. Saml. V, 342—77) gaar ogsaa paa en Maade ud fra Sorø Kloster, men drejer sig ellers mest om Begivenheder i Viborg Stift, særlig i Egnen om Vidskil Kloster.

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter 1 R. II, 690—712.

hundrede, havde faaet et godt Grundlag, da Anders Sørensen Vedel 1579 for første Gang udgav Adam af Bremens vigtige Skrift om Nordens ældste Kirkehistorie, hvoraf et Haandskrift var fundet i Sorø Klosters Bogsamling. Skriftet udkom under følgende Titel:

Historia Ecclesiastica continens Religionis propagatæ gesta, quæ a tempore Caroli Magni vsque ad Imp. Henricum III. acciderunt in Ecclesia, non tam Bremensi, quàm vicina Septentrionali ferme vniuersa; scripta ante Annos quingentos à M. Adamo quodam, loci istius Canonico. Nunc recens mendis vindicata, et à tenebris in lucem vocata, studio et opera Andreæ Severini Vellei. Hafn. M. D. LXXIX. 4to.

Vedel havde ikke indskrænket sig til at udgive den gamle Text, men efter Kansler Niels Kaas's Opfordring ogsaa tilføjet oplysende Anmærkninger, hvori Efterretningerne hos Mester Adam sammenholdes med andre Kilder¹⁾. — I en senere Tid have flere andre Forfattere leveret Anmærkninger til Adams Værk eller Dele deraf. Her kan saaledes nævnes den som lærd Oldforsker bekjendte Dr. Otto Sperling den yngre († 1715) og Præsten Friedrich Christian Feustking i Tolk i Angel († 1739). Begges Arbejder bleve dog først publicerede af Westphalen²⁾.

Til Vedels egne storartede Planer, der dog kun for en ringe Del gennemførtes, hørte ogsaa, at han vilde fremstille »den danske Kirkes Krønike« i 7 Bøger; men har han end vel nok faaet adskilligt udarbejdet deraf, saa er det dog neppe mere bevaret. Trykt blev det ialfald ikke³⁾.

¹⁾ Se Wegener, Hist. Efterretn. om And. Sør. Vedel, S. 105 ff.

²⁾ Westphalen, Monum. rer. Germ. II, 615—91: »M. Adami Bremensis Historiæ Ecclesiasticæ libri primi capita XXXII notis Ottonis Sperlingi illustrata«. Ibid. III, 385—400: »Feustkingii Observationes ad M. Adami Historiam Ecclesiasticam ex editione Joach. Jo. Maderi, Helmstadii 1670. 4to«.

³⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. I, Vorrede, S. 4—5. Wegener, Hist. Efterretn. om And. Sør. Vedel, S. 144. 254.

Et Tegn paa voxende Interesse for Fædrelandets Kirkehistorie er den akademiske Tale, som Professor, Dr. theol. Hans Olufsen Slangstrup holdt ved den theologiske Doktorpromotion 15. Sept. 1590, og som han senere (vistnok betydelig udvidet) udgav under følgende Titel:

Oratio de Initiis Doctrinæ Religionis, Propagatione
et Incrementis in inelytis Daniæ, et reliquorum
septentrionalium Regnis, vsque in præsentia tem-
pora. Hafn. 1591. 8vo.

Det er et ret mærkeligt Skrift, ikke blot fordi vi her se Emner behandlede, som ellers ikke plejede at fremdrages ved Universitetet, men ogsaa fordi Bogen indeholder enkelte Efterretninger fra Forfatterens Samtid, som man neppe finder andensteds¹⁾.

I Ribe Skole holdtes i Aaret 1590 en Tale om Hans Tavsens Levned og Fortjenester af den danske Kirke. Den blev vel ikke trykt, men da den endnu er bevaret i Haandskrift, har der kunnet meddeles Uddrag af den i Ny kirkehist. Saml. III, 5—6 og 348—50. Talens Indhold synes fornemmelig øst af den da endnu levende mundtlige Overlevering, hvorved det sagnagtige har faaet en vis Overvægt; men den indeholder adskillige ellers ukjendte Træk, der fortjene Opmærksomhed.

I Aaret 1595 begyndte Arild Hvitfeldt Udgivelsen af sin Danmarks Riges Krønike, sluttet 1604 (10 Bind i 4to, paany udgiven i 2 Bind i Fol. 1652), et Værk, der blev grundlæggende baade for Fædrelandets almindelige og for den danske Kirkes Historie, saa langt det rækker, nemlig til Kong Christian III's Død. En særlig (sidste) Del deraf udgjør:

¹⁾ Flere saadanne har jeg omtalt i mit Skrift: Kjøbenhavns Univ. Hist. 1537—1621. Ved at omtale Knud Lavards Død har Slangendorphius den Efterretning (Bl. L. 6), at hans Kilde og Kapel paa den Tid endnu fandtes (»fons adhuc cum fano conspicitur«). Bl. N. 8—O. 4 findes et Afsnit om de kgl. Begravelser i Ringsted og Sorø.

Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige, Det er: En kort Crønike, Hvorledis Bisperne sammesteds, Oc den christelige Religion vdi disse Lande er forfremmet, opuoxt oc forekommen indtil vor tid. Sammeledis it Register om de Norske Bisper. Ved Arrild Huitfeld R. C. Kbh. 1604, 4to. (I Folioudgaven af 1653 124 Sider).

I en Fortale (dat. Kjøbenhavn, Kyndelmesse Dag 1604), hvorved Hvitfeldt tilegner sin gamle Kynding, Sjælands Biskop Dr. Peder Vinstrup, dette Værk, udtaler han sig paa sin ejendommelige, fyndige Maade om, hvad der forvoldte Romerkirkens Fald, og hvad der er det blivende i Kirken, om ogsaa de udvortes Former omskiftes. Angaaende sine Kilder bemærker han med Hensyn til Bispernes Historie: »Hertil haver mig hjulpet af Eders Medbrødre højlærd Mand M. Mogens Matzsøn, min gode Ven, Superintendent udi Skaane, som haver sammensanket Lunds Ærkebisper deres Historie, Licentiat Cornelius Hamsfort til Odense, som haver beskrevet de fynske Bisper, og D. Henricus Høyer af Bergen, som haver antegnet os de norske Bisper, hvilket jeg dem til Ære heller vil bestaa end fortie. Hvad det andet er, haver jeg selv sammendraget [det] her og der, hvor jeg bedst kunde«. — Som et særligt Skrift udgav Hvitfeldt:

En Historisk Beskriffuelse om en Erchebiscop wdi Lund, som hede Her Jens Grand, som bleff fangen aff Konning Erich Menuedt, Oc siden erlediget aff samme sit Fengsel. Kbh. 1599. 4to (29 Sider).

Denne underholdende Skildring, der, som Hvitfeldt siger, for nogle Aar siden var ham meddelt af en god Ven, blev oftere optrykt (1635 og 1650 i 8vo) og føjedes som Tillæg til Bispekrøniken i Folioudgaven af Hvitfeldts Danmarks Krønike. — Sædvanlig tillægger man ogsaa Hvitfeldt den første Udgave af Ælnods Skildring af Knud den helliges Liv og Martyrdød, der har til Titel:

Historia S. Canuti Regis et Martyris Othoniæ sepulti per Ælnothum Anglicum ante 400 annos conscripta. Hafniæ ex officina Typographi Henr. Waldkirchii M. DC. II. (8vo).

Herved er dog at bemærke, at i den korte Fortale er det Bogtrykkeren, der taler til Læseren og fortæller, at Haandskriftet var ham meddelt »ex Bibliotheca nobilis viri, D. Arnoldi Witfeldii, Regni Cancellarii«, saa Hvitfeldt vel altsaa ikke rettelig kan betegnes som Udgiver af denne mærkelige lille Historie, skjønt han formodentlig har henledet Opmærksomheden paa den og ved velvilligt Udlaan af Haandskriftet har bidraget til, at Historien kom for Lyset.

Samtidig med Hvitfeldt og efter hans Død arbejdede M. Klavs Christoffersen Lyskander i den danske Kirkehistorie. Støttet til Vedels Udgave af Adam af Bremen havde han i sine unge Dage forsøgt i latinske Vers at fremstille Kristendommens Indførelse i Norden i et lille Skrift, der har til Titel:

Propagatio fidei et religionis Christianæ in Dania, Norvegia, Svecia et aliis vicinis Regnis ac terris arctoïis, in qua ordine et breviter Regum gesta, Pontificum institutiones, temporum instaurationes (etc.) Carmine elegiaco describuntur. Hafn. 1582. 4to.

Siden syslede han, ligesom Vedel før ham, med Planen til en stor fædrelandsk Encyclopædi. Danmarks Religionsforfatning i Oldtiden, Middelalderen og den nyere Tid, Skolernes og Universitetets Historie skulde indgaa som væsentlige Bestanddele af dette overordentlig stort anlagte Værk, der var beregnet paa i det hele at udgjøre 116 Bøger¹⁾. Men lige saa lidt som Vedel naaede Lyskander til Ende med sit Forehavende. Dog have vi bestemte Beviser for, at hans kirkehistoriske Arbejde var naaet ud over den første Begyndelse. I nærværende Udgivers Værge findes

¹⁾ Rørdam, Kl. Lyskanders Levned, S. 70.

nemlig et paa dansk affattet længere Afsnit af Værket, der rækker fra den ældste Tid (om end et Par af de første Blade maaske mangle) og indtil Svend Estridsens Død. Det er en Afskrift, taget af den theologiske Professor Hans Vandal († 1710), formodentlig efter Forfatterens Haandskrift i det gamle Universitetsbibliothek, der gik til Grunde i Branden 1728¹⁾. Da Lyskander har anført sine Kilder i Randen, kunne vi se, at han næsten udelukkende har øst af trykte Værker (Adam af Bremen, Saxo, Krantz og andre); men enkelte Gange beraaber han sig dog paa utrykte Kilder, saasom Jon Tursens ovenfor nævnte Kirkekrønike og en vis, ellers ubekjendt Martinus Roschildensis²⁾, hvorved han synes at betegne Forfatteren til den af Arne Magnussen i Aaret 1695 udgivne anonyme »Sjælandske Krønike«, som Lyskander ogsaa andensteds ses at have benyttet³⁾. — For øvrigt udmærker hans Arbejde sig ved sin gode danske Stil og Tone, saa det havde været ønskeligt, om det i sin Tid var blevet trykt, selv om det villig kan indrømmes, at historisk Nøjagtighed og kritisk Blik ikke er Forfatterens Specialitet. Da han intetsteds i Værket citerer Hvitfeldts Krønike, er det vel rimeligt, at hans kirkehistoriske Udarbejdelse tilhører Tiden omkring 1600 eller før.

Til Lyskanders kirkehistoriske Arbejder kan i visse Maader ogsaa regnes hans Oplysninger om danske Skribenter (Scriptores Danici), da jo de allerfleste Skrifter fra Fortiden mere eller mindre ere af kirkelig Art. Lyskanders Karakteristiker af Forfatterne kunne ogsaa, uagtet de ere holdte

¹⁾ I Lyskanders anf. Levned, S. 311—13, er der meddelt en Prøve af dette Haandskrift.

²⁾ Den Efterretning, som Lyskander har hentet fra »Mart. Rosch.», er Notitsen om, at Knud Lavard, ved sin Faders Bortrejse til det hellige Land, blev overgivet til Skjalm Hvides Varetægt, en Notits, som findes i den sjælandske Krønike (Scr. Rer. Dan. II, 607).

³⁾ I Fortalen til »Danske Kongers Slectebog« (Bl. b. iij) siger Lyskander nemlig, at Saxo var »født udi Sælland aff de gamle oc eddelige Langers Herrstamme«, en Efterretning, som han kun kan have fra den sjælandske Krønike (Chron. Danorum et præcipue Sialandiæ).

vel meget i Lovtalertonen, jevnlig give en og anden velkommen kirkehistorisk Oplysning, ligesom han har kjendt adskillige Skrifter, som nu ere tabte.

Sjælands bekjendte Biskop, Dr. Hans Povlsen Resen († 1638), der paa flere Maader har givet tilkjende, at han besad historisk Sands, foranledigedes ved Hundredaarsfesten for Reformationen, der især efter hans Tilskyndelse fejredes her i Landet d. 31. Oktober og 1. November 1617¹⁾, til at udgive en Fremstilling af Reformationshistorien under Titel:

Lutherus triumphans Jubilæis sanctè continuandis
per Septentrionem — — Ad usum ministrorum
V. D. in Regn. Dania et Norvegia etc. Hafniæ.
[Uden Aar]. 8vo.

Hvad der udmærker dette Skrift, er Forfatterens omfattende Kjendskab til Reformationslitteraturen saa vel i Tydskland som her hjemme. Tillige har han for Danmarks Vedkommende foruden Reformatorernes Skrifter²⁾ benyttet i det mindste een Kilde, som ikke mere er tilgængelig, nemlig den ældste (nu tabte) Universitetsmatrikel, skjønt det des værre just ikke er meget, han fremdrager deraf. Det kan stille sig tvivlsomt, om Forfatteren, den Gang han udarbejdede Skriftets Hovedparti, har kjendt Hvitfeldts Krønike. Han beretter nemlig selv, at det egentlig var en Forelæsning, han havde holdt 1596, altsaa for mere end 20 Aar siden, for Studenterne. Men Hvitfeldts Frederik I's Historie udkom først 1597 (Fortalen er dat. 1. Sept. 1596). Dette Værk har Resen altsaa ikke haft til Raadighed, da han udarbejdede sin Forelæsning; Hvitfeldts Christiern II's Historie udkom vel 1596, men det er dog uvist, om Resen

¹⁾ Se Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. 1537—1621. III, 310 ff.

²⁾ Bl. I 7 omtaler Resen „Enchiridion Latinum (Petri Palladii) impressum Lipsiæ anno 1543“. Denne Udgave nævnes ikke blandt de forskjellige andre Udgaver af dette yndede Skrift, som omtales af C. Bruun i Aarsberetn. fra det kgl. Bibliothek. II.

har kunnet benytte den. Naturligvis kunde Resen senere have bearbejdet Stoffet paa ny. Men deraf er der intet bestemt Spor. Rimeligvis maa Hovedpartiet af hans Skrift, nemlig den Del, der har til Overskrift »Indicatio eorum, quæ in annuis Jubilæis Evangelicis per Septentrionem in primis considerari possunt«, derfor betragtes som udarbejdet uafhængig af Hvitfeldt, medens derimod Indledningen, »Jubilæi solennis Intimatio«, sikkert er skreven 1617, og heri henvises da ogsaa baade til Hvitfeldt's Christiern II's Historie og til latinske og danske Haandskrifter, som Hvitfeldt havde efterladt.

Noget Mesterværk med Hensyn til Indhold eller Stil er Resens Skrift ingenlunde; men for den, der nøjere vil studere Reformationshistorien, har det dog sin Interesse, skjønt man ofte vil komme til det Resultat, at Forfatteren har ladet det mangle paa tilstrækkelig Nøjagtighed. Hist og her har han dog, som det synes, haft Kilder til sin Raadighed, som nu savnes. Et Udtog af Skriftet skal derfor meddeles som Tillæg til nærværende Afhandling. — Blandt de haandskrevne Udkast, som Resen efterlod sig, fandtes et med Titel »Annales contracti Ecclesiæ Christianæ per Septentrionem, seu Vineæ Septentrionis«. Det blev af hans Sønesøn foræret til Universitetsbibliotheket, men gik til Grunde med dette 1728¹⁾. Meget er dog vel neppe tabt derved, da Forfatteren vistnok savnede Betingelserne for en dybere Indtrængen i Emnet.

Resens Kollega i det theologiske Fakultet, D. Kort Aslaksen († 1624), holdt ved Reformationsfesten et historisk Foredrag om de mindeværdige Begivenheder, der for 100 Aar siden baade i Tydskland og Norden havde frembragt saa store Forandringen i den kirkelige Orden. I gjennemarbejdet og forøget Skikkelse udgav han senere dette Foredrag først 1621 paa Latin og Aaret efter paa Dansk under følgende Titel:

¹⁾ Petri Joh. Resenii Bibliotheca Academiæ Hafn. donata, p. 376.

Theologiske oc Historiske beskriffuelse om den Reformerede Religion, ved D. Morten Luther, Huorledis den først i Saxen, siden i disse tuende naffnkundige Kongeriger, Danmarck oc Norge vnder 4 mechtige Konger Friderico I. Christiano III. Friderico II. Christiano IV. nu regerendis, er plan-tet, tilvoxen, oc bevaret. Med it Historiske Re-gister, om huis tenckværdigt i disse Riger oc omliggende Lande, vdi fremfarne hundrede Aar sig tildraget haffuer. Først paa Latine sammenskreffuet aff Cunrado Aslaco Bergensi. Nu menige Mand til gaffn paa Danske vdsat, mangesteds forbedret oc formeeret. Kbh. 1622. 4to.

I vore Dage, da Kravet til historisk Nøjagtighed og Kritik er betydelig større end for halvtrediehundrede Aar siden, kan Kort Aslaksen's Skrift ganske vist ikke mere tilfredsstillende os¹⁾, men derom kan der ikke tvivles, at det har været meget velkomment i sin Tid og har udfyldt et Savn. En og anden brugbar Notits, navnlig fra den Tid, der laa Forfatteren nærmest, kan vel ogsaa endnu hentes derfra. Her fremkom saaledes for første Gang en udførlig Beretning om Afvisningen af Jesuiten Laurits Niensens (Kloster-Lasses) Forsøg paa at vinde Indgang her i Landet. I Fremstillingen af Reformationens Indførelse i Danmark følger Forfatteren nærmest, om ikke udelukkende, Hvitfeldt. Den sidste og større Halvdel af Bogen udgjøres af »Et hundrede Aars Chronologi eller Tid-tafler« fra 1517 til 1621, der tildels endnu vil kunne gjøre Nytte, da den indeholder Notitser om en Mængde, især kirkelige og akademiske Personligheder.

Fra samme Tid have vi forskjellige haandskrevne Op-tegnelser af kronologisk Art, der jevnlig med Frugt kunne

¹⁾ Se t. Ex. Paludan-Müllers Kritik (i Vidensk. Selsk. Skr. 5 R. Hist. og philos. Afd. II, 245) af den Tale, Kort Aslaksen lader Frederik I holde til Bisperne paa Herredagen i Odense 1527.

raads spørges under mere i det enkelte gaaende kirkehistoriske Undersøgelser. Saaledes kan, foruden Morten Pedersens allerede nævnte Kalenderoptegnelser og Christiern Nielsen Juels Aarvog, fremhæves Biskop Peder Hegelunds Almanakoptegnelser, der omfatte Tidsrummet 1565—1614 og indeholde en Rigdom af Notitser, særlig vedrørende Personer og Forhold fra Ribe By og Stift. Originalerne gjemmes i Hjelmstjernes Samling. Udførlige Uddrag af Optegnelserne for Aarene 1565—72 findes trykte i Magazin til den danske Adels Historie, S. 77 ff. og 151 ff. Fra Ribe stammer ogsaa Peder Christensens og Ægidius Lauritsens Antegnelser, der findes meddelte i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 472 ff. og IV, 30 ff. Af lignende Beskaffenhed ere de Optegnelser, Præsten i Kallundborg, Jørgen Jacobsen († 1617), og andre have indført i Ars Herreds gamle Provstebog (meddelte i Ny kirkehist Saml. V, 152 ff.), samt de Antegnelser, et Par Præster i samme Egn, Jesper Melchiorsen († 1611) og Christen Christensen Herløv († 1654), begge i Raklev, have efterladt¹⁾.

Blandt Folkeskribenten Niels Heldvads († 1634) talrige Skrifter er der adskillige, som hente mere eller mindre af deres Stof fra Kirkehistorien, særlig Fædrelandets²⁾. Deriblandt kunde især nævnes:

Sylva chronologica circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald vnnnd Vmbzirck dess Baltischen Meers (etc.) I—II. Hamburg, 1624. 4to. (135 + 327 Sider).

Dette Skrift, der indeholder baade Topografi og Historie, og kun medtager de kirkelige Begivenheder som Led af den almindelige Historie, hører til den Slags Kilder, som

¹⁾ Uddrag findes i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 284—94.

²⁾ Se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 201 f. Til de Skrifter af Heldvad, som her ere anførte, kunde have været føjet: *Calendariographia Sacra*, Kbh. 1618, der bl. a. indeholder en udførlig Fortegnelse over Bisperne i Danmark (Bl. Cc.—Gg.).

man gjør vel i ikke at stole altfor ubetinget paa eller benytte for meget, da Forfatterens livlige Fantasi og Lyst til pikante Fortællinger gjør ham mindre skikket til at referere troværdigt. Chr. Olivarius udtrykker sig i sin Udsigt over den danske Kirkehistories Kilder¹⁾ ganske træffende om denne Forfatter, naar han siger: »Qvæ Nic. Heldvaderus in sylvâ Chronologica affert, ita plerumqve sunt comperata, ut eadem ex ipsis potius fontibus haurire consultum duxerimus«. Saa stor en Læsning Helvad end nemlig har, saa hører han dog absolut til Andenhaandsskribenterne, der i Regelen kun kan vindicere sig selv Ejendomsret til Fejltagelserne og Misforstaaelserne.

Af samme Art, men endnu ubetydeligere, var Bogfører Jens Sørensen Nørnissom i Roskilde, der bl. a. to Gange (1635 og 1650) udgav den af Hvitfeldt først publicerede Historie om Jens Grand²⁾ og til den sidste Udgave føjede »Catalogus eller Register paa de værdige Fædres, Biskopers, Naffne udi Roskild, fra den første og til vor Tjd, Aar 1649, med nogle Epitaphijs oc Graffskrifter« (Kbh. 1649. 8vo).

Vigtigere ere dog de kirkehistoriske Bidrag, som et Par meget udbredte og yndede Skrifter af Boghandler Jens Lauritsen Wolf i Kjøbenhavn indeholde, nemlig hans »Evigvarende Kircke, Politisk oc Huuszholdnings Calender« (Kbh. 1648. 4to), og hans »Encomion Regni Daniae, Det er: Danmarckes Rjges Loff« (Kbh. 1654. 4to). Det sidste Skrift hæver sig navnlig ikke saa lidt over de sædvanlige Boghandlerforetagender og maa endnu jevnlig raadspørges.

¹⁾ I »Procœmium« til Skriftet: De vita et scriptis Pauli Eliæ Carmelitæ, 1741.

²⁾ I den første Udgave aftrykte han ogsaa Hvitfeldts Fortale til Historien, men i den anden Udgave udelod han den og skrev selv en Fortale, hvori han gjorde et temmelig uheldigt Forsøg paa at lægge sin kirkehistoriske Indsigt for Dagen.

Der er formentlig ingen Grund til her at dvæle ved de kongelige Historiografer Joh. Is. Pontanus († 1639) og Joh. Meursius († 1639), da deres Skrifter vedrørende Danmarks Historie i alt væsentligt kun ere Omskrivning af danske Kilder (Hvitfeldt, Svaning o. a.) Dog skal den ny Udgave af Ælnod, som Meursius 1631 besørgede, nævnes¹⁾. I Fortalen fortæller Udgiveren, at da han i sin Egenskab af kgl. Historiograf fik en Del Manuskripter sendte ud til Sorø fra Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, forefandt han deriblandt en Codex af Ælnods Historie, som han med Interesse gjennemlæste og derpaa besluttede sig til at udgive. Han var allerede skreden temmelig frem i Afskrivningen, da han berørte Sagen i en Samtale med sin Kollega, Prof. eloqv. M. Steffen Stephanus, som underrettede ham om, at Bogen allerede var trykt i Kjøbenhavn for c. 28 Aar siden, og strax tog et Exemplar frem af sit rigt forsynede Bibliothek og viste Meursius det. Herved blev denne vel noget vaklende i sin Plan, men bestemte sig dog endelig til at udgive Manuskriptet paany, da han mente sig i Stand til at foreslaa flere rigtigere Læsemaader og ønskede at ledsage Bogen med historiske Anmærkninger. Efter Langebeks Dom, er det dog meget tvivlsomt, om Meursius's Udgave betegner noget Fremskridt, især da hans Anmærkninger heller ikke ere af stort Værd¹⁾.

I Historiografembedet efterfulgtes Meursius af den ovennævnte Steffen Hansen Stephanus († 1650), en af vore historiske Kilder saare fortjent Mand. Særlig Kirkehistoriker var han vel ikke; men vi skyldte ham dog Takken for, at mange uundværlige Kildeskrifter, der ogsaa oplyse

¹⁾ Ælnothus Monachus Cantuariensis, De Vita et Passione S. Canuti, Regis Daniæ; Item, Anonymus, De Passione S. Caroli, Comitis Flandriæ, eius F. Joannes Meursius ex Codice Bibliothecæ Hafniensis descripsit, edidit et Notas addidit. Hafn. 1631. 4to. (118 Sider) Tilregnet Frantz Rantzow.

²⁾ Script. Rer. Dan. III, 325 sq., hvor Ælnods Historie paany er udgivet.

vor Kirkes Historie, endnu ere bevarede i hans omhyggelige Afskrifter, af hvilke de allerfleste nu findes i svenske Bibliotheker¹⁾. Da Tiderne vare vanskelige og Stephanus døde tidlig, fik han langtfra alt udgivet, hvad han havde forberedt til Trykken; men hans Ven og Svigerfader, Provst Hans Svaning d. y. paa Samsø, sørgede dog for, at hans smukke Fremstilling af de sidste ni Aar af Christian III's Historie, hvori ogsaa de kirkelige Forhold behandlede med fornøden Opmærksomhed, kom for Lyset paa en sømmelig Maade²⁾.

Da Christian IV styrtede Danmark ind i Tvediveaarskrigens Rædsler, begyndte en Periode af Tilbagegang for Land og Folk, der ved fortsatte ulykkelige og al Folkets materielle Kraft udmarvende Krige bragte Staten til Afgrundens Rand. Denne Periode, som varede gjennem et Par Menneskealdre, var meget ugunstig for Litteraturen. Det mærkes i alle Retninger, og da ogsaa med Hensyn til Kirkehistorien. I 50 Aar fremkommer kun lidet, der er værd at nævne.

Vil man strække sig vidt, kan dog anføres Professor Rasmus Vindings Bidrag til Københavns Universitets Historie (Regia Academia Hauniensis, 1665), da Universitetet

¹⁾ Se S. B. Smith, Om Københavns Universitetsbibliothek før 1728, S. 31 ff. 166 ff. Scr. Rer. Dan. IX sub Stephanio. I Arne Magn. Saml. 291 Fol. findes et Hdskr. med Titel: «Sorensis Monasterii (ubi nunc est schola regia) Antiquitates, collectæ Anno Chr. 1608 et nonnullis sequentibus a S. J. S.» Det kan ikke være tvivlsomt, at S. J. S. betyder Steph. Joh. Stephanus; men 1608 var denne kun 9 Aar gl. Rimeligvis stammer da Hdskr. væsentlig fra hans Fader Johannes Stephanus, der var Forstander for Sorø, om end Sønnen senere kan have gjort Antegnelser deri. Det fornævnte Hdskr. er kjendelig en Afskrift, i alt Fald ikke skrevet hverken med den ældre eller den yngre Stephanus's Haand.

²⁾ Stephani Johannis Stephani Historiæ Danicæ libri II, qvi res memoratu dignas complectuntur in Dania gestas, regnante Christiano Tertio, ab. an. Chr. 1550 ad an. 1559. Opus posthumum. Sorø 1650, 4to. (123 Sider). Siden paany udg. af Gram sammen N. Cragii Annal. Christiani III. Hafn. 1737. Fol.

den Gang altid betragtedes som en Fløj af Kirken, og Skriftet indeholder Oplysninger, som ere værdifulde — ikke saa meget ved stræng Nøjagtighed som derved, at Vinding har øst af Kilder, hvoraf adskillige ikke mere ere tilgængelige. Fra en lidt tidligere Tid kan mærkes: Caspar Bartholins »Oratio de ortu, progressu et incrementis Academiæ Regiæ Hafniensis, cum Rectorum et Professorum catalogo ab An. 1540 ad 1620 perducto«. Hafn. 1620. 4to. Witteb. 1645. 4to. Ligeledes kan nævnes Professor Peder Hansen Resens Samling af københavnske Indskrifter, især fra Kirkerne (Inscriptiones Haffnienses, 1668), thi om dette Værk gjælder det samme, som er bemærket om Vindings ovennævnte Skrift, nemlig at det yder Bidrag til Fædrelandets Kirkehistorie, og at de Kilder, hvoraf Resen har øst, nu ere udtørrede, da de gamle Kirker, hvori Indskrifterne fandtes, ikke mere existere¹⁾. Begge Værker vidne desuden om hæderlig Flid og Gavnelyst, der saa meget mere bør paaskjønnes, som begge Udgiverne selv maatte bekoste Skrifternes Trykning; thi ogsaa dette er ejendommeligt for hin Tid, at det næsten var umuligt at faa noget Skrift trykt, naar man ikke selv havde Raad til at betale Trykkeomkostningerne²⁾.

Resens stort anlagte »Atlas Danicus«, en Danmarks Beskrivelse, der ogsaa indeholdt kirkehistoriske Efterretninger, blev des værre aldrig trykt. Adskilligt af Værkets Indhold blev dog senere exciperet af forskjellige.

Medens Resen havde Raad til at udgive sine »Inscriptiones« fra de københavnske Kirker, maatte mange andre, der syslede med lignende Arbejder, efterlade deres møjsommelig tilvejebragte Indskriftsamlinger utrykte. Dette

¹⁾ Det ældste Skrift man har, vedrørende danske Indskrifter, er: Laurentius Asserous: Inscriptionum Selandicarum Daniæ Antigrapha. Hafniæ 1621. 12mo. Om Udgiveren, der var fra Blekingen, findes Efterretninger i Kirkehist. Saml. 3 R. III, 248 og fl. St.

²⁾ Se Vindings Fortale til hans Academia Hauniensis.

gjælder saaledes en anonym »Fortegnelse offver hves Graf-skriffter tillige med hves andet merchverdigt, der findis udi Roeskilde-Domkierche«, hvilken gjemmes i Thottske Saml. 1406, 4to, og synes at være omtrent fra Aaret 1673¹⁾.

I Odense syslede Jens Bircherod 1677 ff. flittig med Indskrifterne i Kirkerne, som han afskrev, medens hans yngre, udmærket begavede Broder Jakob B. aftegnede Epitafierne og stak dem eller lod dem stikke i Kobber. Det var deres Hensigt at udgive dem, og det vilde være blevet et smukt Værk. Men Jakob Bircherods uventede Død, da han paa en Udenlandsrejse omkom ved at bade sig i Seinefloden, bidrog vistnok til at Arbejdet blev henliggende utrykt²⁾. I det endnu bevarede Haandskrift, Thottske Saml. 1426, 4to, og andensteds findes Kobberne aftrykte.

I Aarhus foranstaltede Præsten og Kanniken Hans Rhumann en Samling af »Inscriptiones Aarhusiensis« (1666), der dog ikke indskrænker sig til de blotte Indskrifter i Domkirken, men ogsaa indeholder forskjellige andre Oplysninger om de gamle kirkelige Monumenter og de Personer, som de minde om. Skriftet blev ikke trykt, men det bevares endnu i Aalborg Stiftsbibliothek³⁾ og er for en Del benyttet af Pontoppidan ved Udgaven af *Marmora Danica* (II, 85 ff.). Et Stykke deraf findes meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 458 ff. (jvfr. VI, 590)⁴⁾.

¹⁾ Flere senere Indskriftsamlinger fra Roskilde nævnes hos Løffler, Gravstenene i Roskilde Domkirke (Kbh. 1885), S. XI, hvortil kunde føjes: »Inscriptiones, quæ in templo cathedrali Roskildensi inveniuntur, exscr. Laur. Lycke« (Univ. Bibl., Addit. 222. 4to og 137 Fol.).

²⁾ Jvfr. Dän. Bibl. IV, 415. Engelstoft, Odense Bys Hist., 2 Udg., S. 330 f. Dansk biogr. Lexicon. II, 293.

³⁾ I Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 414 a. b. og 415 Fol. findes ogsaa Hdskrifter indeholdende »Inscriptiones Aarhusiensis«, vel fornemmelig Afskrifter af Rhumanns Arbejde.

⁴⁾ Hos Sibbern, *Bibliotheca Historica Dano-Norvegica*, p. 302, anføres: »Henrici Blichfeldi, Pastoris Aarhusiensis ad templum D. Virginis A. 1703 defuncti: Prima fundamenta Historiæ Ecclesiasticæ

Ogsaa fra andre af Landets Hovedkirker som Viborg og Slesvig haves omtrent fra samme Tid lignende Indskriftsamlinger¹⁾. Ingen af disse kan dog maale sig med Peder Terpagers Samlinger fra Ribe, der ogsaa havde en bedre Skjæbne end de andre, som maatte ligge hen udsatte for alle de Tilfældigheder, der kunne ramme Haandskrifter. Som Forløber for en historisk Beskrivelse af sin Fødeby Ribe, hvor Terpager i over et halvt Aarhundrede beklædte Lektoratet ved Domkirken, udgav han nemlig 1702 »Inscriptiones Ripenses« og 1714 et »Appendix« til samme. Han fornyede Mindet om Bisperne i Ribe ved 1704 at udgive D. Hans Lauritsen (Amerinus's) tidligere omtalte latinske Vers om dem, fortsatte indtil hans egen Tid, samt 1708 Svanings »Chronicon Ecclesiæ Ripensis« med Hamsforts Tillæg. Sit store Kjendskab til de forskjellige Landes, og ikke mindst Danmarks liturgiske Litteratur lagde han for Dagen i den lærde Fortale, hvormed han 1706 forsynede sin latinske Oversættelse af Danmarks Kirkeritual. Hans Hovedværk er dog Bogen om Ribe, Ripæ Cimbricæ Descriptio, som han samlede Bidrag til i næsten et halvt Aarhundrede. 1702 omtaler han Bogen som snart færdig. Men den udkom dog først en Menneskealder senere.

Ved at omtale Indskriftlitteraturen have vi overskredet det 17de Aarhundredes Udgang. Vi vende derfor tilbage for ogsaa at paavise andre Retninger, i hvilke Trangen til Sysselsættelse med fædrelandske Minder af kirkelig Natur ytrede sig. Det vilde føre os for vidt, om vi skulde opregne allø de Biografier, som haves af enkelte kirkelige Personligheder, skjønt de ofte yde Oplysninger, som ikke

personalis, sive Episcoporum, Theologiæ Lectorum, Pastorum, Rectorum et Conrektorum Aarhusiensium, inde a tempore reformationis recensio, quem tamen intervenientibus fati imperfectum reliquit. Dette Hdskr. er neppe mere bevaret.

¹⁾ Om Viborg se Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 559. I Thottske Saml. 1794, 4to, findes »Memoranda templi cathedralis Slesvicensis«.

ere til at foragte. Allerede fra det 16de Aarhundrede haves enkelte saadanne, saasom Anders Sørensen Vedels fortræffelige Levnedsskildring af Præsten Jens Pedersen Grundet i Ribe, vedføjet Udgaven af dennes »Similitudines« (1567), og Niels Hemmingsens smukke Karakteristik af M. Peder Povlsen, Lektor og Sognepræst i Roskilde, i Skriftet »It vist oc fast tegen, huor paa huer kand kende sig self, huad heller hand er Guds barn eller ey« (1577). I det 17de Aarhundrede blev det mere og mere Skik især ved fremtrædende Personligheders Jordefærd at meddele vedkommendes Personalialia (»Testamente«). Af slige Optegnelser have vi ikke faa vedrørende Mænd af gejstlig Stand endnu bevarede, nogle i trykte Ligprædikener, langt flere i Manuskript¹⁾.

Til Tidshistorien, særlig i kirkelig Henseende, kan hentes Bidrag i den af Hans Theophilisen Sadolin, Præst i Horbelev paa Falster 1619—74, i Hdskr. efterladte Aarbog, der trods sin private Karakter indeholder adskillige Efterretninger, der ikke ere uden mere almindelig Interesse, særlig angaaende de trange og vanskelige Forhold for Præsterne under Svenskekrigen 1657—60 og de derpaa følgende næsten lige saa ødelæggende Tider, da de haarde og uendelige Beskatninger bragte dem, der gjerne vilde holde sig paa Retfærdighedens Vej og yde enhver sit, næsten til Fortvivlelse. Sadolins Optegnelser have en Del Lighed med dem, som Præsterne Mads Pedersen Farstrup og Laurits Axelsen i Viborg Stift efterlod sig fra det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, hvilke, ledsagede af oplysende Anmærkninger, bleve udgivne i Aalborg 1813 af Ign. Becher.

Den af Præsten Jakob Clausen († 1668) forfattede »Ærendlefs oc Olsdorps Præste-Chronike fra Aar 1415 oc

¹⁾ Adskillige saadanne ere meddelte i Kirkehist. Samlinger, f. Ex. Biskop Hans Vandals Levned (3. R. V, 93 ff.), Biskop Erik Mogensens Graves Selvbiografi (3. R. III, 311 ff.), Præsten Ebbe Jensen Bruns Autobiografi (3. R. II, 689 ff.) og flere lignende.

siden frem beregnet« er i sin Art et meget godt Arbejde. Det blev ikke trykt, men da det originale Haandskrift er bevaret, har denne Præstekrønike kunnet føres for Lyset i Kirkehist. Saml. II, 156 ff. — En anden Sognehistorie fra samme Tid er Præsten Frederik Castensen Dreyers »Ondlosa πολυξέστος« (1664). Den blev heller ikke trykt, men udbredtes i talrige Afskrifter. Hvad der er af historisk Betydning i den (særlig en Del gamle Dokumenter vedrørende Ondløse Kirke) er kommet H. F. J. Estrup til Nytte, da han 1838 udgav sin Historie om »Tygestrup, som det var, og som det er«¹⁾.

De af Richard Petersen, Præst til S. Laurentii Kirke paa Før († 1678), samlede kirkelige Efterretninger fra Før bleve senere udgivne af O. H. Möller i Dänische Bibliothek VI, 328 ff. De ere temmelig kortfattede.

I Kallske Saml. 501. 4to findes et Haandskrift med Titel: »Annotatio Præpositorum et Pastorum, qvi a tempore Reformationis docuerunt in Dioecesi Aarhusiana«. Trods den latinske Titel er Texten dog paa Dansk og meddeler kortfattede Efterretninger om Præsterne i Aarhus Stift omtrent indtil Aaret 1690, til hvilken Tid Haandskriftet, der savner Forfatternavn, vistnok ogsaa maa henføres.

Den af Universitetspedellen Peder Muus forfattede »Catalogus Pastorum Sielandia« gaar fra Reformationen omtrent til Aaret 1670²⁾ og indeholder ret paalidelige, om end kortfattede Notitser om Præsterne i Sjælands Stift, der saa meget mere maa paaskjønses, som dette Stifts Bisperarkiv fortæredes af Luerne 1728, og altsaa ikke yder nogen Vejledning før efter dette Aar.

Præsten Mag. Christen Erichsen († 1711) nedlagde i sin haandskrevne »Viborg Bys Beskrivelse« en

¹⁾ Hdskr. af F. C. Dreyers Værk i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 701—2. 4to. Gl. kgl. Saml. 2346. 4to. Thottske Saml. 1414. 4to og 458. 8vo.

²⁾ Hdskr. i Gl. kgl. Saml. 2990. 4to. Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. V, 345 ff.

Mængde Efterretninger om denne gamle Stiftsstads kirkelige Forhold i de henrundne Tider. Kun et kort Udtog af hans omfattende Samlinger kom for Lyset 1727; dog haves i Haandskrift endnu en Del af hvad den flittige Mand havde bragt tilveje til Oplysning af sin Fødebys Historie. Adskilligt deraf er kommet senere Granskere til gode¹⁾.

I Form af (latinske) Taler ved Skolehøjtideligheder kom jævnlig Meddelelser frem, der ikke er uden kirkehistorisk Betydning. Dette gjælder saaledes den Tale, Biskop Peder Villadsen 1672 holdt ved Indsættelse af en Konrektor ved Viborg Skole. Da den indeholder ret mærkelige, om end noget sagnagtige Træk af Skolens Historie lige fra Reformationens Dage af, er et udførligt Uddrag af den meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 502 ff.

Fra Odense haves et Par lignende historiske Taler, nemlig dels en utrykt »Oratio Jubilæa de Reformatione«, som det synes holdt 1692, og indeholdende Bidrag til Reformationens Historie i Odense²⁾, dels en Tale fra 1694 af Rektor Elias Naur, der giver Oplysninger om Rektorerne (og Biskopperne) sammesteds. Den udkom nogle Aar efter under følgende Titel:

Eliæ Naurii Oratio valedictoria de clarissimis et beatissimis Scholæ Otheniæ Rectoribus, habita in Auditorio Schol. Othen. die IX Maji 1694. Hafn. 1699. 8vo. (68 Sider.)

Trods den temmelig højtravende Stil er Talen ikke uden historisk Værd.

Blandt de historiske Haandskrifter, som Vartov-Præsten Anders Matthiasen Hjøring († 1678) efterlod, vil man finde et og andet fra hans egen Tid, der er oplysende

¹⁾ Se Worms Lexicon over lærde Mænd I, 284. Pontoppidan, Marmora Dan. II, 191 f. Hofman, Foundationer III, 237—8. Heise, Diplom. Viberg., Indledn. S. XIX—XXI, og S. 342 ff.

²⁾ Et Stykke af denne Tale er meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. III, 235—7. Forfatterens Navn er ikke angivet.

i kirkehistorisk Henseende¹⁾. Det samme gjælder i endnu højere Grad de udførlige Dagbøger, som den tidligere nævnte Jens Bircherod (død 1708 som Biskop i Aalborg) efterlod, og som for største Delen ere bevarede til vor Tid, medens andre af hans Samlinger nu ere tabte. I Aaret 1846 udgav C. Molbech et Uddrag af J. Bircherods historiske Dagbøger, men har dog efterladt saa meget ubenyttet Stof, at en Efterhøst endnu kan lønne sig²⁾. — Af Bircherods i Manuskript efterladte Værk »Dania illustrata« er nu maaske kun Pars II bevaret (i Univ.-Bibl., Addit. 138, 4to); en og anden kirkehistorisk Notits vil endnu kunne uddrages deraf³⁾.

En ejendommelig Plads indtager det af Præsten Christoffer Lucassen Friis i Græsted († 1716) forfattede Udsigt over Salmehistorien, der i Zwergius' Afskrift er bevaret i Univ.-Bibl., Addit. 188. 4to, under Titel: »Analecta de hymnopoëis sacris apud Danos«. Skriftet er, trods den latinske Titel, affattet paa Dansk; det raadspørges endnu af og til af vore Salmehistorikere, og vil trods sin Ufuldkommenhed altid bevare en vis Interesse som et første Forsøg i sin Art⁴⁾.

Den slesvigske Kirke, der gennem Aarhundreder havde været ligesom nogle Skridt forud for den danske i Udviklingen, var ogsaa dette med Hensyn til Behandlingen

¹⁾ Se Nielsen, Københavns Diplomatarium V, 719 ff.

²⁾ Jvfr. S. M. Gjellerup om Jens Bircherod i Dansk biogr. Lexicon II, 292 ff.

³⁾ Se t. Ex. Kirkehist. Saml. 3. R. III, 240. Af S. Lintrups Epistola de meritis Bugenhagii bag i Læmmelii Historia Bugenhagiana 1706, p. 108, ses, at det var den lærde Verden bekendt, at Bircherod arbejdede paa dette Værk, der af Lintrup betegnede som: »S. Venerab. Aalburg. Episcopi Joan. Bircherodii Dania Literata, seu de scriptis et scriptoribus Danorum«.

⁴⁾ I Brandt og Helvegs »Danske Psalmedigtning« II, Indledn. S. IV siges forøvrigt om Chrff. L. Friis's Optegnelser, at de ere meget upaalidelige og Skyld i ikke faa af de Fejl, der findes i Nyerups Efterretninger om Salmedigterne i 1ste Bind af »Den Danske Digtekunsts Historie«.

af den fædrelandske Kirkehistorie. Cypræus's tidligere nævnte Annaler overgaa de tilsvarende danske Arbejder fra samme Tid. Generalsuperintendent Jacob Fabricius den ældre († 1640) anlagde betydelige kirkehistoriske Samlinger vedrørende Tiden efter Reformationen. Han fik vel ikke noget deraf trykt, men hans Samlinger have dog været til god Støtte for senere Granskere og fortjene endnu at raadspørges. Fabricius's Søn og Eftermand, Jacob F. den yngre († 1645), synes at have været Faderen til Hjælp i hans kirkehistoriske Sæmlerarbejde¹⁾.

Dr. Caspar Danckwerths »Newe Landesbeschreibung der zwey Herzogthümer Schleswich und Holstein«, 1652, Fol., der i Forbindelse med Joh. Mejers tilhørende Kort er et sandt Pragtværk for sin Tid, har vel ikke noget direkte kirkehistorisk Formaal, men giver dog herhen hørende Oplysninger, som man gjør vel i at efterse, skjønt Værket ogsaa har bidraget til at udbrede og befæste adskillige traditionelle Fejl, som først sent ere blevne udryddede af Slesvigs Kirkehistorie, og vel endnu af og til gaa igjen.

Præsten Antonius Heimreich Walther († 1684), der særlig har gjort sig fortjent som de nordfrisiske Marskegnes Historieskriver, har ogsaa udgivet et kirkehistorisk Arbejde, der, om det end ikke udmærker sig ved Nøjagtighed, dog er et for sin Tid hæderligt Forsøg paa Fremstilling af den fædrelandske Kirkehistorie i en ogsaa for den ulærde Læser tilgængelig Form. Det har til Titel:

Schleswigische Kirchen Historie, darinn die Abschaffung der Heyden-Abgötterey, und Einführung

¹⁾ Westphalen, Monum. Germaniæ III, Præf. p. 38—39 Not. Staatsbürg. Magazin II, 874 ff. Dreyer, Notitia librorum manuscr. Hist. Cimbr. I, p. LVIII—IX. Den paa sidstnævnte Sted omtalte »Collectio actorum et scriptorum ad historiam ecclesiasticam Cimbricam Sec. XVI spectantium« findes nu i vort Univ.-Bibl. (Donat. Var. 122. 4to). Enkelte Stykker af denne af 12 Volumina bestaaende Samling ere fremdragne af nærværende Udgiver f. Ex. i Ny kirkehist. Saml. IV, 636—46. 650—2. Mange Stykker ere af O. H. Møller publicerede i Dänische Bibliothek.

der Römisch-Catholischen Religion, Stiftung des Bisthums Schleswig, und der Bischöffe Leben, die Reformation, und nach derselben erstandenen Ketzereyen, samt andern Kirchenhändlen sind verfasst. Schleswig 1683. 12mo.

Saa langt Cypræus's Annaler række, ere de Heimreichs Hovedkilde, men for de følgende Tider indeholder hans lille Bog adskillige Efterretninger, som ikke haves andensheds og som den, der vil sætte sig nøjere ind i Slesvigs Kirkehistorie efter Reformationen, er ham taknemmelig for¹⁾.

Den flittige, men smagløse Oldgrandsker, Provst Trogillus Arnkiel i Aabenraa († 1713) havde forfattet eller dog gjort Udkast til en udførlig »Cimbrische Kirchengeschichte« i 8 Dele, der ikke kom for Lyset og neppe mere existerer²⁾. Derimod fik han udgivet et stort Værk i 4 Dele med Titel: »Der uhralten Mitternächtischen Völcker Leben, Thaten und Bekehrung« (Hamb. 1703. 4to), af hvilket 4de Del handler om Christendommens Indførelse i Norden og de tilgrændsende Lande.

Den grundlærde flensborgske Rektor Johannes Moller var vel nærmest Litterærhistoriker, men 2den Del af hans Indledning til »den cimbriske Halvøs« Historie, der har til Titel: »Isagoge ad historiam Chersonesi Cimbricæ ecclesiasticam et literariam« etc., Lips. 1692, 8vo, fortjener dog Opmærksomhed i kirkehistorisk Henseende, selv om Skriftet kun indeholder faa Efterretninger, der ikke haves andensheds, idet Moller nærmest kun øser af trykte Kilder. I »Bibliotheca Septentrionis eruditi«, Lips. 1699, 8vo, har Moller bl. a. paany udgivet Albert Bartholins Bog »de scriptis Danorum« (første Gang trykt 1666), som han har forøget med talrige og udførlige Tillæg (Hypomnemata og Spicilegium hypomnematum), der støtte vor kirkehistoriske

¹⁾ Joh. Moller, Isagoge ad hist. Chersonesi Cimbr. II, 12—3. Cimbria lit. I, 240—1.

²⁾ Joh. Moller anf. Skr. II, 13—4. Cimbria lit. I, 22—4. Dreyer p. VI.

Kundskab. — Mollers berømte Hovedværk, *Cimbria literata*, der først udkom 1744 ff., efter Forfatterens Død, skal senere omtales.

I det samme Aar, da den ovennævnte slesvigske Kirkehistoriker, Heimreich, døde (1684), tog en ung dansk Mand, Thomas Bartholin, med en ualmindelig Energi fat paa Samling af Kilder til Danmarks og Norges Kirkehistorie i Middelalderen. Saare meget fik han i forholdsvis kort Tid udrettet, og hans efterladte Samlinger have været en Guldgrube for senere Granskere, men da han døde (1690), var dog intet af hvad han med udholdende Flid havde sammenbragt, saaledes bearbejdet, at der godt kunde tænkes paa Udgivelse deraf¹⁾. Vel fik hans Amanuensis, Arne Magnussen, efter hans Død det Hverv, »at elaborere den begyndte *historiam ecclesiasticam Danicam*«²⁾; men denne for øvrigt højt fortjente Mand var, som bekjendt, langt mere Samler end Forfatter, og Bartholins Manuskripter blev da henliggende som en Arv, det 18de Aarhundredes mere foretagsomme Historikere skulde faa Gavn af. Dog gjorde Arne Magnussen en Begyndelse til Fremdragelse af vore Kilder fra Middelalderen, idet han 1695 udgav en lille, men mærkelig Krønike fra det 13de Aarhundrede (*Chronica Danorum et præcipue Sialandiæ*), der Aaret efter fulgtes af Dr. Otto Sperlings med lærde Anmærkninger og Oplysninger ledsagede Udgave af »*Testamentum Dni Absalonis Archiepiscopi Lundensis*«, Hafn. 1696, 8vo.

¹⁾ Se Dansk biograf. Lexicon I, 573 ff. Nord. Tidsskr. for Oldkynighed III, 58. Bruun, Danske Saml. 2 R. I, 374. I Scr. Rer. Dan. I, 334—42 udgav Langebek under Navn af »*Annales Danici Bartholiniani ab ann. 777 ad ann. 1200*«, en Del af Th. Bartholin samlede Notitser, der dog ikke udelukkende ere af kirkehistorisk Art.

²⁾ Suhms Nye Saml. III, 109. Ved »den begyndte Hist. eccl.« maa vel tænkes paa den Række Optegnelser af Th. Bartholin, der gaa fra den ældste Tid til Reformationen og findes blandt hans Mnskr. i Univ.-Bibl. Langebek omtaler i S. R. D. I, 334 disse »*Annales*« som »*digni omnino, qui lucem aliquando aspicerent*«.

Forøvrigt var det i Slutningen af det 17de Aarhundrede mest de tyske Theologer, som paa den Tid havde Ansettelse i Kjøbenhavn, der med ikke ringe Iver søgte at trænge ind i deres ny Fædrelands Kirkehistorie, om end just ikke mange Frugter af deres Studier ere komne Eftertiden til Gode. Saaledes berettes der, at Dr. Joh. Lassenius, Præst ved Petri Kirke og Professor i Theologi ved Universitetet († 1692), for at udfylde de sparsomme Efterretninger om Reformationen i Danmark, som Seckendorffs ellers saa berømte »Historia Lutheranismi« indeholder, arbejdede paa et Værk, der skulde bøde paa Manglerne. Titelen, »Historisches Lutherthum in seinem Anfang und Fortgang in Dänemarck«, var allerede trykt; men Forfatterens Død hindrede Fuldendelsen¹⁾.

Da Hofpræst og Professor i Theologien, Dr. Hector Gottfried Masius i Anledning af sit Skrift »*Interesse principum circa Religionem evangelicam*« (1687) var kommen i Strid med nogle reformerte Theologer, nødtes han for at hævde, at den danske Kirke altid har holdt fast ved den lutherske Orthodoxy, til at gjøre Studier i det 16de Aarhundredes Kirkehistorie, som han fremlagde i sit Stridskrift »*Dania orthodoxa, fidelis et pacifica*« (1689) og i »*Epistola ad Dn. Bartoldum Botsaccum*« (1691). Maaske have disse Studier været første Anledning til, at Masius siden syslede med Planen om et større Arbejde i Danmarks og Norges Kirkehistorie²⁾, hvortil han skal have laant historiske Dokumenter (Pavebreve) fra Gehejmearkivet, ligesom det i Frederik IV's Tid paatænkte at sende ham

1) S. Lintrup, De meritis Bugenhagii, indført i Læmmellii Hist. Bugenhagiana, p. 107.

2) I »*Nova Literaria maris Baltici*« 1699, p. 57, siges om H. G. Masius: »jam ab aliquot annis Historiam Daniæ et Norvegiæ Ecclesiasticam auctoritate Regiâ condit, ceu non tantum è Joh. Brunsmanni Specimine Errorum Varilassii, sed ipsius etiam Auctoris indicio, in præfatione fidelis Lutheranismi contra Becmannum vindicati, licet cognoscere«.

til Rom for fra det vatikanske Arkiv at erhverve Afskrifter af Breve, der kunde oplyse Nordens Kirkehistorie. Men ved hans Død 1709 blev Planen til intet, og hans Samlinger ere siden gaaede tabt, muligvis ogsaa de Breve, han skal have haft til Laans fra Arkivet¹).

En tredje indvandret tysk Theolog, om hvem vi vide, at han til en vis Grad har syslet med Danmarks Kirkehistorie, er Dr. Bartold Botsac, der blev Lassenius's Efterfølger som Præst ved Petri Kirke og siden tillige Professor i Theologi ved Universitetet († 1709). Man har nemlig et Skrift af ham med Titel:

Warnung für das Pabstthum in unterschiedlichen Zeiten seiner anvertrauten Gemeine vorgetragen . . . auch mit vielen Anmerckungen, sonderlich die Geschichte der Lutherischen Reformation in Denemarck betreffend, erläutert. Frankf. u. Leipzig. 1702. 8vo. (323 + 486 Sider).

Anmærkningerne, hvormed Skriftet er ledsaget, vidne om en uhyre Belæsthed i alle Tiders og Landes (og ikke mindst Danmarks) kirkehistoriske Kilder, og Bogen afgiver et fast uudtømmeligt Rustkammer for Polemik mod Pavedømmets Misbrug og Vildfarelser.

Den Interesse, som de indkaldte tyske Theologer saaledes viste for Danmarks Kirkehistorie, synes at have været en Spore for enkelte danske Lærde til ogsaa at vise det længe forsømte Fag nogen Opmærksomhed. Saaledes gav Søren Lintrup 1792 et betydningsfuldt Indlæg i den Fejde, Masius havde med de reformerte Theologer, ved sit Skrift:

¹) Lintrup i Læmmelii Hist. Bugenhagiana, p. 108. Pontoppidan Annal. Eccl. Dan. I, Vorrede, S. 6—7. Zwergius, Sjæl. Cleresi, p. 710. 721. Om Tabet af Dokumenterne fra Gehejmearkivet har jeg i sin Tid gjort en Optegnelse, men erindrer nu ikke mere, hvorfra jeg har den.

Vindiciæ Historico-Theologicæ pro Dania orthodoxa, fidei et pacifica Hect. Gothofr. Masii. Havn. 1692. 4to. (168 Sider).

I dette Skrift er der lagt en kirkehistorisk Lærdom for Dagen, der er aldeles forbausende, naar man tager Hensyn til Forfatterens Ungdom¹⁾. Navnlig hører det til Lintrups Fortjeneste ogsaa at have benyttet haandskrevne Kilder²⁾.

Da en ung tydsk Videnskabsmand, Mag. Christopher Frederik Læmmelius, som i nogle Aar opholdt sig i Kjøbenhavn, 1706 her udgav »Historia Bugenhagiana«, der foruden en kort Biografi bestaar af en Samling Udtalelser om Bugenhagen af danske og tydske Forfattere³⁾, føjede Lintrup til dette Skrift »Autoschediasma Epistolicum«, stilet til Læmmelius, »De meritis D. Bugenhagii in Ecclesiam Danicam«, hvori han tillige giver en Udsigt over de ham bekjendte Fremstillinger af eller Bidrag til Danmarks Kirkehistorie. Ogsaa adskillige af Lintrups andre Skrifter vidne om hans Interesse for dette Emne og hans Kjendskab dertil, særlig hans:

Oratio Jubilæa de Halcyoniis Ecclesiæ Borealis Dano-Norvegicæ, ab omni persecutione, heresi, schismate, apostasiaque Principum et Doctorum adhuc immunis, Hafniæ d. 31 Octobr. 1702 habita, ac notis aucta. Hafn. 1717. 4to. (Optrykt i D. Ern. Sal. Cypriani Hilaria Evangelicis, Gotha 1719, II, Fol.).

¹⁾ Sædvanlig siges, at Lintrup er født 1675, men dette er vel neppe rigtigt; man kan ikke tænke sig det muligt, at en 16—17aarig Yngling kunde forfatte et Skrift som ovennævnte.

²⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. IV, 225 ff. Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 469 ff. Gjellerup, J. D. Jersin, S. 119 Not. 1.

³⁾ Samme Læmmelius udgav senere »D. Johannis Bugenhagii Epistola Apologetica ad Danicæ et Norv. Regem Christianum III, Anno MDL prima Octobris scripta«. Hamb. 1709. 4to.

Blandt de mange Skrifter, Lintrup efterlod ufuldendte, var der ligeledes en Del vedrørende Fædrelandets Kirkehistorie¹⁾.

Et ret mærkeligt Vidnesbyrd om den Opmærksomhed, man siden Slutningen af det 17de Aarhundrede i Tydskland ydede litterære (og kirkelige) Forhold i Norden, er den stadige og udførlige Omtale af saadanne i det i Lybek 1698—1707 udkommende Tidsskrift »Nova Literaria maris Baltici et Septentrionis«, der for de Aar, det omfatter, meddeler en Mængde Oplysninger om mere fremragende danske og norske kirkelige Personer, særlig deres litterære Virksomhed.

Naar Udlændinge behandlede danske Kirkeforhold, kunde det let ske, at der indsneg sig endog betydelige Fejl, noget der undertiden gav Anledning til Gjendrivelser. Da Franskmanden Antoine Varillas († 1696) saaledes skrev sin »Histoire des revolutions en matière de religion«, indblandede han ved Omtalen af Danmark saa mange Fejl og Misforstaaelser, at Vartov-Præsten Joh. Brunsmann fandt Anledning til at udgive et lille Skrift, der viser den uvederhæftige Fremmede alvorlig til Rette. Brunsmanns Skrift, der vidner om gode Kundskaber, har til Titel:

Specimen errorum, quibus Ant. Varilassius suam de Hæresibus Historiam, Lib. V et XIII, mutationem Religionis in Dania describens, commaculavit. Hafn. 1686. 8vo.

En lignende Anledning til Gjendrivelse gav Gottfried Arnolds bekjendte store »Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-Historie«, hvor saa mange kirkehistoriske Begivenheder saa at sige vare stillede paa Hovedet. Her var det en (gottorpsk) Slesviger, der tog til Orde, Friederich Arnkiel, Søn af den tidligere nævnte Provst i Aabenraa. I Skriftet:

¹⁾ Møller, Cimbria literata I, 346—51.

Rettung des ersten Nordischen Christenthums wider des Herrn Gottfried Arnolds vielfältige Verstell- und Verdrehungen. Glückstadt u. Leipzig 1712. 4to. (174 Sider),

har han gjendrevet Arnold paa mange Punkter, ikke blot hvad Oldtiden, men ogsaa hvad den senere Tid angaar. Udførligst dvæler han ved David-Joristernes Parti og andre Sværmere, der i sin Tid voldte megen Forstyrrelse i de sydlige Egne af Slesvig. Skriftet vidner om ikke ringe Læsning, som tyder paa, at den gamle Arnkiel (der døde 1713) har været Sønnen, der siden blev Advocat, behjælpelig dermed. Men en nøjere Granskning vil sikkert føre til det Resultat, at Arnkiel selv paa sine Steder trænger til Rettelse, som naar han begynder hele Bogen med følgende Axiom: »Es ist eine ausgemachte Sache, dass zur Zeit der heiligen Apostel die Predigt des heiligen Evangelii gleich wie in allen andern, also auch in diesen Ländern geschehen«.

(Fortsættes).

Uddrag af Hans Povlsen Resens Jubilæumsskrift Lutherus triumphans.

Dette Skrift, som ovenfor S. 19 f. er karakteriseret, hører nu til de litterære Sjældenheder, hvilket er mærkeligt nok, da det maa antages i sin Tid at have faaet en vid Udbredelse. I det lange Tidsrum, hvori jeg med temmelig stor Opmærksomhed har fulgt hvad af dansk kirkehistorisk Litteratur, der er fremkommet paa Auctioner eller hos Antikvarer, mindes jeg aldrig at have set dette Skrift nævnt, og de to Exemplarer, som findes paa de offentlige Bibliotheker i Kjøbenhavn, synes at være defekte; i alt Fald ende de begge paa samme Sted uden Afslutning og uden Angivelse af Trykkeaar eller Bogtrykker. Da Bogen altsaa er ligesaa vanskelig at faa i Hænde som mangt et Haandskrift, har jeg

ment, at det vilde være behageligt for Dyrkere af den danske Kirkehistorie at faa en lettere Adgang til Benyttelsen af de Partier af Skriftet, som særlig vedrøre Forholdene i Fædrelandet. At ledsage Uddraget med udførlige Anmærkninger, der paavise de forskjellige Misforstaaelser eller Fejltagelser, Resen har gjort sig skyldig i, vilde vistnok være nyttigt nok; men da et saadant Arbejde vilde tage mere Tid, end jeg for Øjeblikket har til Raadighed, har jeg maattet indskrænke mig til nogle enkelte Noter, der paapege mere fremspringende Fejltagelser. Mit Hovedformaal har været at give Kirkehistorikere en lettere Adgang til Studium af Resens Arbejde, end man hidtil har haft.

Skriftet „Lutherus triumphans“ bestaar af følgende Afsnit:

1. En udførlig Tilskrift til vor Herres Jesu Christi rene Evangeliums oprigtige Elskere og tro Forkyndere i Danmark og Norge (handlende navnlig om de forskjellige Udgaver af Luthers Postil). Dat. Hafniæ 18 Febr. ipso die Constantiæ et Concordiæ, 1617.

2. „De Postillis Lutheri maioribus et Latina earundem versione Bucariana, hoc amplius“; altsaa en videre Udførelse af det 1ste Afsnit.

3. Methodus (parva instructio L.) docens, quid in Evangeliiis quærendum, quidue expectandum.

4. Jubilæus Christianus — — pro sancta memoria restitutæ doctrinæ verè Evangelicæ, felici auspicio et ministerio salutari D. Martini Lutheri. Dat. Hafniæ 23 Septemb. 1617. (En kort Meddelelse om den forestaaende Jubelfest, rettet til alle Danmarks og Norges og Islands Biskopper, Generalprovsten paa Gulland og Provsten paa Færøerne, hvilke alle ved Navne opregnes, samt til „de ærværdige Fædre i Hertugdømmet Slesvig og det øvrige Holsten“).

5. Jubilæi Solennis Intimatio in Universitate R. Dat. Hafniæ pridie Calend. Octobr. 1617. (Af dette Stykke meddeles et Uddrag nedenfor). Herefter følger tvende latinske Poemata om Luther, det første undertegnet T. B., det andet J. M. Da det ikke kan være tvivlsomt, at derved betegnes Thomas Bang og Jacob Matthiesen, fremgaar deraf, at den foreliggende Udgave ikke kan være fra 1617, da disse to

begavede unge Mænd først 1621 kom som Studenter til Universitetet; men Digtene tyde paa Aaret 1622, da begge Forfatterne opholdt sig i Prof. Jesper Brochmands Hus¹⁾.

6. *Indicatio eorum, quæ in annuis Jubilæis Evangelicis per Septentrionem inprimis considerari possunt, ad usum et ædificationem salutarem.* Dette Skriftets Hovedparti indledes med nogle Bemærkninger, der formentlig godtgjøre, at den foreliggende Bog ikke kan være udkommen 1617, men først nogle Aar efter (maaske 1622 ell. 23, men ikke senere end 1626, se Danske Mag. 5. R. I, 69), medens derimod Afsnittene 4 og 5 under Titel „Jubilæus Christianus“ udkom (i 4to) 1617, og nu paany optryktes.

I. Af „*Jubilæi solennis Intimatio*“.

Erat eodem tempore [1517] apud nostros Helsingorenses Fr. Paulus Eliæ Vardbergius, ingeniosus inprimis et eruditus, ut isto priore seculo, præ alijs: qui adeo percelleretur tali facto tam inexpectato²⁾, ut vix amplius veritus fuerit, vel in monasterio, sæpius palam reprehendere complures abusos Ecclesiæ Romanæ et Monachos rudes, ineptos, superstitiosos, cum Luthero unà³⁾.

Atque id fecit ulterius etiam, ubi huc advenerat anno proximo, et quidem asscitus postmodum in R. Academiam Lector in sacra pagina, ut tunc locuti sunt, princeps interea ac Magister Collegij novi Carmelitarum, in eo loco, ubi jam est Collegium Walkendorphianum: Licet post tamen quasi obliquato velo, ad ostia priora, navem Petri falso existimatam, appellere conatus fuerit, (unde immutati pallij nomen invenit), ad id allectus ab Episcopis Pontificijs callidè.

At confirmator tandem et ad se rediens, stetit pro veritate, sicut ab initio, ac doctrinam reformatam publicè docuit Roiskildix: ut Lector et Concionator, dum vixit annis aliquàm multis, non sine auditorum fructu et delectatione: quæ ex

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. V, 195 ff.

²⁾ Nømlig Luthers uforfærdede Optræden mod Afladshandelen.

³⁾ Jvfr. Aarsberetning fra det Kgl. Bibliothek I, 253—4.

Matricula antiqua R. Universitatis, itim nostro illustri Arnolfo Huitfeldio in Christierno II. et monumentis tum Latinis, tum Danicis ab illo relictis, satis manifesta sunt.

Et quid? quod interea anno etiam 19. Petrus Parvus Roëschildensis, Witenbergá reversus¹⁾, ante suum²⁾ Hortulum Synonymorum, quem tunc edidit Hafniæ, quasi aliud agens, ex iisdem initiis istis ita permotus, heic commendarit Henrico Fabri Elnbogensi hunc eundem Martinum Lutherium: ut Theosophicæ veritatis nobilitate (sic enim scripsit) insignem Doctorem: sed præmissa tamen mentione sui doctissimi Philippi Melanchthonis: qui anno proximo Witenbergam advenerat ex Academia Tubingensi 25. Aug. quasi *παραστάτης* Luthero (quod ipse sic agnoscit) paratus à Deo in compluribus.

Sed et anno 20. ita talis lucis radij emicuerunt apud nos in publicum, magis magisque: ut Rex Christiernus II. acri ingenio satis dignoscendis imposturis Pontificijs, scripserit sollicitè illustrissimis avunculis, Duci Friderico et D. Johanni, Elect. Saxonix, qui huc transmitterent talis doctrinæ verioris gnarum hominem³⁾, à quo nostrates recte doceri poterant: ut obtinuerit quendam D. Martinum, virum eruditum ac syncerum: cui etiam absque mora potestatem fecit sic docendi, in æde heic olim D. Nicolao sacrata, per conciones pomeridianas dierum Dominicorum et festorum: quod sic quoque exsequebatur, quàm diu hoc petulantia vulgi permisit.

Idque adeo verum est, ut de eo sic scripserit Georgio Spalatino Lutherus, anno statim 21. tom. 1. Epist. 313. Rex Daciæ (seu Daniæ) etiam persequitur Papistas, mandato dato Universitati suæ ne mea damnarent. Ita retulit, quem illuc dedimus D. Martinus, reversus ut promoveretur (in Magistrum) rediturus illuc etc. Quibus sic publicè factis, ita nonnulli commoti erant, ut significarit per Epistolam Melanchthoni

¹⁾ Den af Resen her begaaede Fejltagelse, idet han lader Peder Parvus komme tilbage fra Vittenberg, skjønt han udtrykkelig selv siger, at han ikke har været der, er siden gjentaget af mange. (Jvfr. Ny kirkehist. Saml. II, 240).

²⁾ Ogsaa her er en Misforstaaelse, da Hortulus Synonymorum ikke er Peder Parvus's, men Henrik Smiths Arbejde.

³⁾ Orig. har: hominum.

eodem anno, Cæsarem etiam impetum ab istis, ut Regi Daciæ scriberet, ne reliquias Lutheranæ hæreseos reciperet. Ibid. fol. 324. Heic jam rediit ex Germania, ad Theologicæ facultatis professionem M. Johannes Tausanus, anno eodem 21. Et quanquam propter motus graves istius tempestatis, in primis vero postquam exierat R. Christiernus in Germaniam, conticuit quodammodo vox Evangelii ad annum et alterum ferme: erupit tamen vicissim, jam coronato Rege Friderico I. anno 24. tum in monasterio Antvorschoviensi, unde stipendiarius Tausanus fuerat, tum Wiburgi in Cimbrica Chersoneso, per eundem, qui eo ita se receperat, et ibidem complura ob ingenuam veritatis confessionem initio passus est.

Istis succenturiati aderant alij aliquot, ut Johannes Michaelius Malmogiensis, et M. Christianus Petri Lundensis, inprimis; donec anno 25. quando pervenit eadem doctrina Evangelica in Sueciam quoque per M. Olaus Petri et alios, libertas major fieret nostratibus tum legendi scripta Lutheri cum Biblijs sacris unâ, tum convertendi eadem in linguam Vernaculam, et sic progrediendi ad claram veritatem, via vitæ certissima: id liberaliter indulgente Friderico Rege etiam anno 26. et 27: qui aluit pastorem Evangelicum Olderslovij in Holsatia, non longè a Lubecensibus anno 28.

Ille Regia autoritate curavit fieri Colloquium D. Johan. Bugenhagii Pomerani etc. cum Melchiore Hoffmanno, pellione, Sacramentario, Flensburgi, pro vindicanda veritate restitutæ confessionis veræ fidei, anno 29. et Tausanum jussit rursus Hafniam vocari, qui ibi liberè etiam doceret sanam doctrinam: instituitque præter curam singularem, suam quidem, pro conventu Augustano, et Principibus in eo protestantibus, etc. publicum colloquium heic quoque de religione anno 30: Sicut acta testantur, quæ Malmogiæ statim impressa sunt.

Quæ inde acciderunt nobis felicissime, indies magis magisque usque dum omnia rite confirmarentur hisce regnis per sanctæ memoriæ regem Christianum III. ex sententia etiam quæsitæ Lutheri anno 37. et sic post syncerissimæ confessionis ejusdem semper Fredericum II. ac ejusdem veritatis vindicem conservatoremque strenuum adeo Christianum IV. quem Deus. Opt. Max. nobis ita quàm diutissimè conservet

incolumem: clariora sunt, quàm ut heic de illis plura jam repetenda veniant, præter ea quæ in Occasione proximarum Litaniarum, quoad illa quoque præmisimus de industria. (Der efter følger nærmere Oplysning om den forestaaende Jubelfest).

II. Af „*Indicatio eorum, quæ in annuis Jubilæis Evangelicis per Septentrionem imprimis considerari possunt*“.

1518.

Hoc anno transijt Angelus Arcemboldus in Sueciam, Legatus pro Leone suo, rebus illic turbatis: donec induciæ fierent, datis à Stenone Sture Regi Christierno obsidibus 5 nobilibus præter Gustavum Erics filium etc.

— — quo ipso etiam (anno) Fr. Paulus Eliæ inchoavit collegium Carmelitarum Hafniæ, in platea D. Petri: sicut illud in Intimatione præmissum est¹).

1519.

Apud nos interea Antonellus, Legati Pontificis Frater, cum pecunia Indulgentiali detinetur à Rege Christierno II: qui fraudem olfecerat ipse quoque cum profana simul impudentia; sed spoliatus præda dimittitur tandem intercedente Fratre per Epistolam. Interim impetrarat Rex literas excommunicationis contra Svecos à Leone X, ob defectionem etc. Quo tempore Gustavus Erics filius, qui obses detinebatur in arce Kalæ, aufugiens ad suos fefellit credentem Præsidentem Regium Bannerium.

Et jam feria II. infra octavas ascensionis inchoatæ erant lectiones publ: Hafniæ in Collegio Carmelitarum: in quo erant viri docti, ille M. Paulus Eliæ, Theologiæ Baccal. neque adeò improbens propositum Lutheri, Fr. Andreas Liung, Fr. Nicolaus Mønbo, Laurentius Suenonis, Fr. Magnus Pauli, Fr. Franciscus Wormordus Amstelrodamus, qui post fuit Evang. Episcopus Lundensis in Scania.

Quumque mortuus esset 10. Decemb. Byrgerus tunc Archiepiscopus Lundensis, et Rex Christiernus cuperet sibi

¹) Se foran, S. 42.

tradi Bornholmum, quæ insula pertinebat ad illud capitulum: quod recusarent capitulares, citati in carcerem coniecti sunt.

1520.

Apud nos autem Paulus Eliæ ab Episcopis reprehensus et corruptus, coepit mutare animum, ac liberio rem vocem reprimere adversus Ecclesiam Romanam.

Sed rex nihilo minus persistens in sententia, petit à Luthero per literas concionatorem Evangelicum; à quo huc transmittabatur propterea quidam Dominus Martinus, vir eruditus et syncerus: cui potestas fiebat docendi in templo Hafniæ, quod D. Nicolao olim consecratum erat, diebus festis post meridiem: de quo scribit Lutherus Epistol. Tom I. Cumque illo fecit M. Petrus Parvus Rosæfontanus, Witenberga rediens, ut sic confirmaret animos complurium simul; de quibus in Intimatione mentio prius facta est.

Sed et eodem anno Rex, occiso Stenone Sture prorege Sueciæ, regnum illud recuperavit. Sed laniena immani admissa Stocholmii de consilio quorundam, malè sano, abalienavit à se subditorum animos: de quo præter alios scripsit vehementer quoque Paulus Eliæ contra Epist. Joh. Michaelis (de N. T. D.), qui ita jam fecit cum Luthero fideliter. Et hoc in Catalogo accusationum adeo quoque exaggeratum est adversus Regem Christiernum: qui etiam isto anno obtrusit Lundensibus Secretarium M. Georg. Schodtborg pro Archiepiscopo.

1521.

Ad nos redierat isto anno Witenbergà M. Johan. Tausanus, artium liberalium Magister Rostochiensis¹⁾, Diocesis Otthoniensis ac Monasterii D. Johan. Baptistæ in Antvorschou, mense Octobri inscriptus in matriculam Academiae ad Theologicae Facultatis Professionem etc., qui quosdam confirmabat quoque in Evangelica doctrina Lutheri et Philippi, quos audiverat feliciter: Sicut etiam, qui jam publice docuit Hafniæ,

¹⁾ Her har Resen (ligesom Hvitfeldt) altsaa den rigtige, siden oversete Efterretning, at Tausen har taget Magistergraden i Rostok.

Dn. Martinus, de quo Lutherus hoc anno T. I. Epistolarum 313, 324. Ut se conqueratur etiam Paulus Eliæ suspectum fuisse nonnullis: quod hactenus favisset Luthero, legisset scripta ejus, ac nugas Monachorum non probaret, in Epistola familiari ad D. And. Chr. etc. in Aug. Eodem anno ob denegata postulata quædam de Bornholmo etc. aufugiit(!) Skodtburgius Romam: ut sub finem ejus substitutus ipsi fuerit, è Belgio cum Sibritha, Theodoricus Slaghek prius regi vulnerarius, cui mala mens, malus animus, etc.

Tum in Suecia hinc elapsus Gustavus Erics filius eligitur Gubernator contra Regem Christiernum: quem, quod faveret Luthero etc. metuens M. Ericus Walchendorphius, Archiepiscopus Nidrosiensis, aufugit in Belgium primum, ac deinde Romam.

1522.

Isto autem tempore vigeat bellum inter Suecos et Regem Christiernum: qui à Pontifice per Legatum admonitus, novam legem tulit de Ceremoniis et Missa Pontificia: ac suum Theodoricum Slaghek, Archiepiscopum scilicet Lundensem, ut Magistrum magnum crudelitatis ad lanienam Stocholmiensem etc., Hafniæ, in foro veteri q: suspensum prius comburi jusserrat, inspectante Legato, pridie conversionis Pauli Apostoli; cui subrogatur die Purif. Mar. M. Joh. Vesalius, Secretarius quoque, nobilis Clevensis. Offensus erat Rex simul adversus Paulum Eliam, imprimis quod vertisset Principem Erasmi in linguam vernaculam, suis moribus contrarium: ut Hafniâ Roeschildiam ad Lagonem Urne migrare coactus fuerit: et post Aarhusium.

Qui ut aliis gratificaretur, vertumnus, reprehendit Epistolâ, sic volente Avone Bilde Ep. Martinum Reinhardum Lutheranum propter Propositiones, quas disputarat ex libro de captivitate Babylonica, respondente quodam Gerardo Cremonense.

1523.

Debemus verò esse memores simul status quoque in hac Patria nostra, et vicinia, isto tempore: quo Christiernus 2. qui coeperat favere religioni reformatæ, exijt è regno: ad-

monitus de tyrannide sua intolerabili deinceps à nobilitate Cimbrica etc. præter stimulum conscientiæ, de quo Paul. El. ad Joh. Mich. etc. ita ultro navigans Hafniâ mense Aprili in Hollandiam cum Regina et 5 liberis, classe 20 navium: rebus dispositis domi, ut putarat ex sententia; quæ tamen ipsum fefellit, imminente vindicta divina.

Ut sic Fridericus I. Dux Holsatiæ, prius electus mense Martio, ante alios a Cimbris, in successorem, Hafniam obse-derit, quam occupavit anno proximo etc. auctis adeo privi-legiis nobilium, etc. Et Gustavus, qui obses prius hinc aufugerat, Lubecâ rediens in Sueciam, jam propensus in religionem quoque Lutheranam, Calmarna occupata itim Stokhol-mio in Junio, Rex ibi eligeretur: qui post illic etiam curavit admitti doctrinam Evangelicam.

— — Rex Christiernus exsul, tum Wittenbergæ coram, tum alibi palam profitebatur fidem Evangelicam: ipso Luthero teste in Epistolis ac responso ad maledicum scriptum Regis Angliæ: De cujus expulsione, seu egressu, reliquit nobis Disputationem observandam, ex parte Propheticam, pro ad-monitione, T. 3. Jen. Ger. 348. 350. — —

Sub finem Aprilis Vesalius, corrasis thesauris Cathedræ ac templi S. Laurentij, regem exsulantem secutus erat: è Cæsaris aula post factus Episc. Constantiensis etc. Sleidan.

Atque ita Archiepiscopus eligebatur liberius Acho Sparre, prius capituli decanus etc. interpellante aliquoties Skotburgio de jure suo, sed frustrâ: ut post Canonicus S. Gereonis Coloniae, anno 1551, defunctus sit.

1524.

Interea Rex Christiernus exsul curat imprimi N. Testa-mentum Danicum Joh. Michaëlis Lipsiæ in 8vo majore, et præfationem ejusdem seorsim Antverpiæ: quasi pro Evangelicis apud nos, contra quam acriter scripsit Paulus Eliæ.

M. J. Tausanus insuper apud nos concionabatur tandem liberè de merito Christi, Anthvorschovij ipso die primùm passionis dominicæ; ut propterea ex carcere etiam evaserit, Wiburgum: ubi haud paucis rectè institutis contra Episcopum G. Frijs et canonicos, Lector Theologiæ post admissus est.

Eodem anno in Augusto Rex Fridericus fautor Evangelicorum coronatur Hafniæ, cum Sophia Regina, à Gustavo Trodle Archiepiscopo Upsaliensi etc: qui advenerat (quod Lundensibus esset recens Electus, ab ipsis tantum) et post erat Episcopus Otthoniensis anno saltim 1534.

Convenit autem paulo post Malmogij, præsentibus Legatis Civitatum Maritimarum, Regi Friderico cum Gustavo jam Rege Sueciæ: de pace publica et Regnorum simul contra R. Christiernum confœderatione.

Reprimebantur tunc quoque in Suecia duo Anabaptistæ, per Frisiam ex cohorte Alstedensium¹⁾ Melchior Hoffmannus Pello et Johan. Campensis, etc.

1525.

Isto anno Rex Fridericus I. permittit palam doceri Evangelium in Holsatia; et ita tandem advenit fidelis concionator Dn. Georgius Winterus ad filium ipsius D. Christianum, qui jam duxerat Dorotheam Lovenburgensem etc. Sed neque apud nos quemquam impediit: ut Wiburgi quoque ex carcere docuerit Tausanus: qui liberatus per cives benevolos, convertit illic Fratrem Erasmum Minoritam: de quo conquerebatur Paulus Eliæ, Epistola ad ipsum anno proximo.

In Svecia M. Olaus Petri, Canonicus Strengenesius, respondit primùm ad XII quæstiones Regis Gustavi. Et post cum aliis Witenbergâ reversis coepit propagare veram doctrinam; de quo idem Paulus Eliæ ad Gustavum similiter.

1526.

Apud nos indulget Rex Fridericus Tausano majorem quoque licentiam Wiburgi: concessa potestate quoque Georgio Johannis, Lutheri discipulo, informandi juventutem: qui post M. (!) Episcopus Otthoniensis factus est. Eiecit præterea Melchiorem Pellionem Sacramentarium.

In Svecia disputavit M. Olaus Petri contra Dn. Petrum Galle etc. præsentem Rege Gustavo: qui ita moliebatur reformationem: ut Johannes Magnus Archiepiscopus Upsalensis

¹⁾ Thomas Münzer havde været Præst i Alsted.

aufugerit Romam propterea: ubi Historiam de Gothis commentatus est.

Atque isto anno etiam, ex gratia Dei, Flensburgi et Hamburgi Evangelium prædicatum est liberius. De Rege Christierno hoc amplius habet Lutherus in Epistolis 313: quod fuerit nunc homo longe miserrimus: ut qui soli Christo viveret mirabiliter: et qui literas miserat tristissimas, cum legatione miserabili: addens hoc quoque: fortè Deus aliquando ferinam (ut dicitur) regem et reginam ad coelum vocabit: atque eum regem de quo minimè sperasset sensus humanus: ut sit mirabilis ad ludendum nostrum iudicium.

1527.

In Patria nostra Fridericus Rex Otthoniæ, ubi comitia tunc erant, præ se tulit manifestè, quàm favoreret religioni Evangelicæ, etiam oratione habita ad Episcopos de libertate Christiana concedenda, et sancto conjugio quibusvis permitiendo: tum ne pallium Episcopale Romæ redimeretur, accipiendum potius ab ipsis Regibus: ut sic pergeret Tausanus Wiburgi etc. ac Dn. Claudius Martini in agro Malmogiensi primum doceret, et deinde in urbe ipsa feliciter.

Tum filius Christianus, Dux Holsatiæ, Magdeburgo accersivit sibi Dn. E[be]rhardum & Dn. Hermannum Tast: qui in Ducatu plenius propagarent sanctam veritatem.

In Svecia postquam Johannes Magnus excesserat, mutatur status Episcoporum in Comitibus Arrhoënsibus: edito libello M. Olai Petri contra Paulum Eliæ, etc.

1528.

Wiburgi Cives, armata manu, audiunt Evangelizantem Tausanum, contra vim Episcopi et Canonicorum: qui in arcem Haldensem confugere coacti sunt. Tum Malmogij cœperunt etiam cum Evangelio unà cantare Danicè in cœtu Ecclesiæ cum Domino Claudio Martinio, itim Dn. Johanne Spandemager, etc.

Sed et ipse Rex Fridericus Oldeslovij in Holsatia prope Lubecam constituerat Pastorem Evangelicum: qui alios in vicinia quoque alliceret. Tum Privilegio suo munivit Psal-

terium Davidis Danicum, quod verterat Fr. Franciscus Wormo[r]dus, adjutore Paulo Elia: quod sic eo anno Rostochij impressum est.

In Svecia Rex Gustavus, peractis plerisque negotiis Ecclesiasticis ex sententia, Upsaliæ coronobatur etc. Sed contra ipsius reformationem ac quæstiones scripsit tunc vehementer Paulus Eliæ librum Danicum, impressum Hafniæ: succenturiatus in eo D. Petro Gallo Pontificio, cujus ipse sic meminit honorificè.

1529.

Apud nos benigno indultu Regis Friderici Tausanus vocatus concionabatur liberè in Templo D. Nicolai Hafniæ, cum canticis Danicis etc. ac Dn. Claudius Martini edebat Missam Danicam cum libro Canticorum D. quoque, accedente opera simul Dn. Arvidi Petri, Pastoris Bornholmensis. Et Jacobus Rønou Ep. Rosch. redimit pallium a Rege: Qui curavit præterea institui colloquium Flensburgi D. Bugenhagij cum Melchiore Hofmanno: postquam Kilonii et in vicinia cum Johanne Campensi et Hegio de utroque Sacramento complures deceperat: ut sic ex Ducatu quoque ejecti sint. — Sed et Christianus filius Hatterslebio dimisit Monachos minoritas.

1530.

De fœdere Smalkaldico ut deliberaretur maturè, contra vim injustam, cum aliis invitatus erat quoque Rex noster, Fridericus I. ut Evangelicus unà, ad 22 Decemb. etc. qui jam indulserat suis doctrinæ veræ confessionem, cum Sacris in universum, Linguâ vernaculâ: neque id saltim, ut priùs, Viburgi et Malmogæ, sed etiam per Holsatiam, et Hafniæ quidem: ubi ita perrexit Tausanus strenuè, ut 3 Natalis Domini irruerint complures in Ecclesiam collegiatam D. V. propter superstiosam adorationem Sanctorum, atque inde illa sic clausa fuerit jussu Regis, usque ad 4 Feriam in 8. D. Martini anno proximo.

Indignabatur Paulus Eliæ, q. contra præposteram audaciam Lutheri cum suis, etc. sed de eo, pro Apologiâ justâ, etiam quando restituebatur Pontificiis templum illud, scripsit

Tausanus copiosè: ut et Rex Sereniss. pro sinceriore juventutis institutione auxerit Academiâ Privilegiis et bonis Canonicorum Hafniensium: neque multum repugnante Roëschildensi Episcopo propterea.

Fiebat etiam publica Disputatio Hafniæ, in conventu procerum Regni frequentissimo, impressa Malmogiæ in octavo: exiit etiam responsio Pauli Eliæ de missa ad Consules Hafnienses: præter illa quæ agitabantur inter Malmogienses et Dn. Cantorem Lundensem de Religione.

Flensburgi magnum Monasterium Monachorum convertebatur in nosocomium, indultu Regis Friderici, præterquam quod alia ibidem quoque destruerentur penitus, quemadmodum id prius prædictum fuerat: Sicut et Hafniæ templum S. Clementis, aliaque tùm per Fioniam, tùm Chersonesum Cimbricam.

Sæviit tunc quoque incendium in templum Archi-Episcopale Nidrosiensium, quod erat ex solido marmore splendidissimum cum columnis fuis artificiosissimè: ut chorus saltim relinqueretur, qui hodieque illic pro templo est: præter alia incendia, tùm apud Randrusienses et Alburgenses, tùm Otthonienses; annè q: ex igne justissimæ iræ Dei? contra immundiciem status prioris multiplicem.

1531.

Uniunt se protestantes fœdere Smalkaldico, ad quod etiam Fridericus adscribi voluit, ut ejusdem Religionis, pro necessaria defensione.

Sed interea bellum movit contra ipsum Christiernus II. et classe recuperans Norvegiam, ab Asloja usque omnes homagium sibi præstare coëgit, resistantibus solis, qui tenebant arcem Agershusensem: donec per Legatos Imperatoris et Regis Romanorum certæ conditiones proponerentur ad restitutionem.

Apud nos M. Christiernus Petri, Lundensis, librum edidit, de recta educatione puerorum; Itim, Psalterium Davidis, Danicum, impressum Antverpiæ.

Hafnienses expellunt Monachos: ut Paulus Elias ipsis comminetur vindictam expectandam 100 annis proximis, in libro de Missa ad Consules: præter alia quædam similiter de tali tempore.

Roischildenses destruunt templum S. Laurentii in media urbe. Coagienses Monasterium convertunt in nosocomium: et Moniales Arhusienses claustrum reliquerunt tendentes ad vitam liberiolem: quas Avo Bilde Episcopus neque adeò impediit.

1532.

Rex Christianus, sub conditionibus, rediens ad patrum Fridericum in Daniam, in custodiam, Synderburgum missus est, sicut ipsi prius prædictum fuerat.

Melchior Hofmannus, qui prius turbarat etiam Holsatiam, in carcere obiit Argentorati. — Die omnium Sanctorum inundat oceanus indè à Ditmarsia, Ripas usque, terribiliter: sed et Monasterium insigne Visbyense destruitur in Gothlandia: et quod erat Franciscanorum Hafniæ mutatur in nosocomium, sicut et aliquot, pulsus Monachis, per Scaniam.

1533.

Apud nos, mortuo Friderico Rege Gothorpii et sepulto Slesvici (de cujus confessione testatur etiam Canticum ipsius, in Libr. Ecclesiastico Cant. f. 272), Comitiam erant Hafniæ in Junio de successore, in quibus cum Episcopis consenserunt alii complures de restituendâ Religione Catholicâ, edito etiam ad reliquos, per Paulum Eliam, responso uberiore contra Articulos Lutheranorum.

Tausanus autem, quem ex ipsius Libro Danico probat idem Paulus cum Zvinglianis facere, et negare præsentiam veri Corporis Christi in Sacramento Cœnæ Dominicæ, ut condemnatus propterea excedere iussus est, subsequutâ persecutione Evangelicorum per Scaniam potissimum.

Verùm ubi ante exitum, mense proximo, se rectius declararet, intercedente Magno Gæe, Magistro aulæ, item Jacobo Rønno, Episcopo Roischildense, cum cæteris rursus admissus est, postquam polliciti erant saniora et modestiam absque infirmiorum intempestiva perturbatione.

Atque ita eduntur interea Libri Danici, pro Religione reformatâ et reformandâ, ut lepidus Dialogus de Missa et ejus agone extremo, de Vigilijs superstitiosis Satyricus, Itim Quæst. M. Christierni Petri de doctrina Christiana: sicut et

novum Testamentum Dan. per eundem, Canonicum Lundensem, impressum Antverpiæ in octavo¹⁾: ut Confessionem Augustanam sic simul Danicam fecerat M. Georgius Joan. Sadolinus Viburgensis (qui post fuit Episcopus Otthoniensis) impressam Hafniæ per Johannem Viingaard, etc.

1534.

Turca impeditur per Persam, ne noceat Germaniæ: et Christophorus Oldenburgicus cum Lubecensibus, etc. Itim Clemente nauclero etc. felicibus auspiciis à Cimbris, electi Regis Christiani III²⁾ ne nimium turbarent patriam universam: occupatâ interim, die Visitationis Mariæ, Ecclesiâ Collegiatâ D. V. pro Evangelicis, rursus, ubi advenerat Comes ille Oldenburgicus, etc.

Cessantibus autem nonnihil tumultibus, imprimi curabat Paulus Elias Principem Erasmi, quem Danicum fecerat, Roischildæ per Johannem Barth, et alium librum, Danice scriptum quoque, de Christianâ conciliatione dissidiorum, quæ in Ecclesia jam exorta fuerant.

Edidit etiam Franciscus Vormordus, Concionator Malmogiensis, Articulos 21. ad salutem necessarios, ex Typographiâ Hafniensi Johannis Vinitoris Stuehgardiensis.

Imprimebatur quoque Malmogiæ libellus ex Germanico Lutheri, anni 27. Quatenus fuga tempore pestis concedi possit.

1535.

Apud nos, invitato etiam Alberto Duce Megapolensi (qui quoque favebat Evangelicis Hafniensibus) res seditiosis minus successerunt: ut exercitus Christiani III. Regis, electi etiam à Norvagis, repugnante saltim Olao Archiepiscopo Nidrosiensi, victoriam obtinuerit contra duos comites etc. Johannem de Hoja et Nicolaum de Teklenburg etc., ut sic trajecerit Rex ipse cum exercitu in Seelandiam, ubi Hafniam obsedit, die S. Olai: sic transiens ex castris ad Scanos, qui plerique

¹⁾ Chr. Pedersens Oversættelse af det Ny Test. udkom 1529. En Udgave fra 1533 kjendes ikke.

²⁾ Texten, som nøje er gjengiven efter Originalen, er underlig sammentrængt og ukklar paa dette Sted.

ipsi favebant, indeque Stocholmum ad affinem, Regem Gustavum, de auxilio etc. desperantibus tandem adversariis propemodum.

Apud nos imprimitur Malmogiæ Liber Missæ Danicæ fermè juxta Lutherum, in octavo majore, cum spectantibus ad Baptismum, Conjugium, Visitationem ægrotorum, Sepulturam quoque, Itim Collectas et Litanias.

Prodiit etiam Malmogiæ contra Pontificios pro Luthero, conversus in Danicum Liber Germanicus, scriptus An. 1630. (!) de Deo Veteri et Novo, ac fide similiter: neque tale quippiam impediabatur per Scanium, ad istam Diœcesin jam vocato inprimis Dithlevo Reventlovio¹⁾: qui prius fuerat Regis Friderici Cancellarius et cum illo amaverat doctrinam Evangelicam: observans quoque filium, electum Regem, Christianum III. inprimis propterea.

Som ovenfor antydet, ende de os bekjendte Exemplarer af „Lutherus triumphans“ uden Afslutning, saa at et eller flere Blade synes at mangle. Men i Indlødningen til nærværende Afsnit siger Resen:

Quoniam hoc requirebant quidam Verbi Dei ministri ac juvenes Studiosi puræ Theologiæ unà, ut haberent consignata breviter momenta præcipua rerum, de quibus ita quotannis cogitarent, aut mentionem aliquam facerent, potissimum: Unde paucula etiam coram populo, pro concione delibari poterant, ad gratiarum actionem etc. in finem quoque ejusmodi sequentia heic compendio subjunguntur officiose: Idque propemodum juxta Annales Ecclesiæ Evangelicæ, seu indices rerum memorabilium, à tempore reformationis inchoatæ, anno 1517: quales breviter communicabantur auditoribus, Studiosis puræ doctrinæ, in R. Academia, post succinctam explicationem Confessionis Augustanæ, anno 1596.

¹⁾ Denne besønderlige Efterretning har, saa vidt vides, intet historisk Grundlag.

Bidrag til Danmarks Klosterhistorie.

Af Carl Neergaard.

De sidste Decennier betegne et større Fremskridt indenfor den historiske Gransken og Viden; ved en i stedse forøget Grad anvendt Kildekritik ere talrige upaalidelige og urigtige Beretninger om ældre Tiders Tildragelser fjærnede, saa at meget, som før stod i en taaget og dunkel Skikkelse, nu træder klart og tydelig frem for Beskueren. Tillige er der ved Udgivelsen af mangfoldige Diplomatarier, Brevbøger, Registraturer og lignende beredt en Vej for fremtidige Studier. Endnu staa dog flere Afsnit i det »middelalderlige« Skær, hvori de befandt sig ved Aarhundredets Begyndelse, og ganske særlig gjælder dette om Munkevæsenets Udvikling i Danmark. Thi Daugaards Klosterhistorie kunde vel for Øjeblikket afhjælpe et længe følt Savn og bliver vel stedse raadspurgt af alle, som sysle med det kirkelige Liv i Middelalderen; men de Fundamenter, hvorpaa hans Undersøgelser byggedes op, vare usikre og mangelfulde. Om et Klosters Tildragelser bleve fyldigere eller sparsommere skildrede, beroede hovedsagentlig paa, hvorvidt der fandtes Oplysninger om det i hans Hovedkilder, *Annales ecclesiæ danicæ*, *Scriptores rerum danicarum*, Danske Magazin og Danske Atlas; nyt Stof indførtes kun paa saare faa Steder — dog dette laa heller ikke i Planen for Værket. Efter Daugaard blev Klosterhistorien kun i

ringe Grad optagen til videre Behandling; faa interesserede Emnet saa meget, at de vilde indlade sig paa det noget møjsommelige Arbejde, at gjennemgaa de store Samlinger af Pergamentsbreve, som for en stor Del henligge ubenyttede paa vore Bibliotheker. For flere Aar siden lovede dette Tidsskrifts Redaktør, Dr. Rørdam, nu og da at give mindre Bidrag i denne Retning og opfyldte ogsaa sit Løfte; dog synes det nu, at han har ladet disse Undersøgelser hvile for andre — i hans Øjne vigtigere. Desto større Anledning turde der da være til at fortsætte disse Meddelelser og derved forberede Udgivelsen af en ny Fremstilling af Danmarks Klosterhistorie.

St. Nicolai Kloster i Helsingør.

I Aaret 1221 kom den første Dominikanermunk til Danmark og kort efter begyndte Oprettelsen af talrige af denne Ordens Klostre rundt om i Landets forskjellige Egne. Thi Sortebrødrene vandt strax en gunstig Modtagelse blandt de bredere Lag af Befolkningen; deres vidtdrevne, frivillige Armod, den strænge Fasten, den larmende Optræden og Ivren for deres store Kald, at prædike og udbrede Kristendommen, alt dette maatte være særlig skikket til at tiltrække sig Almuens Opmærksomhed.

Som et af de ældste af deres Klostre har man plejet at nævne det helsingørske, St. Nicolaus helliget, der angives stiftet 1242¹⁾. Et og andet Forhold kunde imidlertid tale imod Rigtigheden heraf og særlig opfordre til en kritisk Undersøgelse. Med Blikket fæstet paa, at de andre Klostre i Helsingør først tilhøre Begyndelsen af det femtende Aarhundrede, kunde alt Tvivlen vækkes; det maatte synes mindre rimeligt, at Sortebrødrenes ivrige Medbejlere og

¹⁾ Annales eccl. dan. I, 656. At Dominikanerklostret og St. Nicolai Kloster er det samme og ikke to forskjellige Stiftelser, som Daugaard — om end med et vist Forbehold — antager, er allerede paavist af Dr. phil. Henry Petersen i Aarbøger f. nord. Oldkyn-dighed 1879, S. 65.

Misundere, Franciskanerne, først 200 Aar senere nedsatte sig paa dette samme Sted. Tillige nævnes ikke noget Dominikanerkloster her i Aktstykker fra det 13de eller 14de Aarhundrede, end ikke i den saa mærkelige Kapitelbog for denne Munkeorden¹⁾, der dog omhandler Tidsrummet fra 1252 til 1291 og altsaa er senere end den foregivne Stiftelse. Særdeles vigtig er desuden den Omstændighed, at Pave Nicolaus V 1451 stadfæstede det af Kong Erik udstedte Gavebrev, hvorved denne skænkede Sortebrødrene en Grund i Helsingør til derpaa at bygge et Kloster med Kirke og alt Tilbehør²⁾. At Munkene først 200 Aar efter klostrets Oprettelse skulde have faaet dette bekræftet, er aldeles usandsynligt; den pavelige Stadfæstelse viser, at Gaven maa skrive sig fra omtrent Midten af det femtende Aarhundrede. Noget nærmere Stiftelsestiden skulde man tro at komme ved en Oplysning i Petri Olai annales danici, hvori det under 1425 hedder³⁾: »1425 habuerunt Predicatores locum Helsingore«, en Angivelse, der vel kunde passe med følgende Udtryk i Pavebrevet »quod carissimus in Christo filius noster Ericus Rex dacie zelo deuotionis accensus⁴⁾ priori et fratribus (in Helsingoor) quendam locum ad fundandum et construendum unam domum pie donauit«, men som dog næppe bør tillægges nogen absolut Gyldighed, da den ikke stemmer overens med det endnu bevarede Stiftelsesdokument. Dette findes i Christiansstad Raadhusarkiv; efter en af Stads-Notaren, Hr. Svensson, velvilligst meddelt Udskrift lyder det saaledes⁵⁾: Wy Cristoffer meth

1) Meddelt i Kirkehist. Saml. I, 545—642.

2) Ny kirkehist. Saml. VI, 558.

3) Script. rer. dan. I, 194.

4) Erik af Pommerns store Hengivenhed for og Velvilje mod de forskjellige Munkeordener er tilstrækkelig bekjendt; man erindre saaledes, at Anlæggelsen af Karmeliterklostret i Helsingør udelukkende skyldtes hans Gavmildhed. Chr. Pedersens danske Skrifter V, 486.

5) Forf. skylder forhenværende Registrator i Gehejmearkivet, Krarup, at være bleven opmærksom paa dette Brev gennem et Uddrag, som findes i Handlingar rör. Skand. Hist. XXXV, 469. Ved

gudhs nadhe Danmarcis, Wendis oc Gotis koning, palantzgreve paa Rien oc hertugh i Beyern, helse alle mæn, thette breff see eller høræ, kerlighe meth gudh oc wor nadhe. Ther till, at gudhs thieniste oc loff schall thes meræ øghes oc hans naffn ydermeræ paakalles, tha kundgøre wy thet alle mæn, the som nu ære oc kommæ schule oc særdelis the, som i Helsingør boo, meth thette wort opne breff, at wy haue unt oc giffuet sworte brødhre orden een grund till closterstedh, liggendis i for^{de} Helsingør sønnen vidh byen udenfore grauen in till adellwæghen paa alle sidher umkring liggendis til ewinneligh æghæ, at byggæ paa kirckæ, closter, teghellade oc andræ hus, ther thøm ære nyttelighe, abildegardh, humblegardh, kaallgardh oc hawe, at schicke oc fly oc hæghnæ meth gryfft till indflucht oc udfucht effter there math¹⁾ oc nyttæ i alle made. Thy forbiwthe wy under wor konunghelige hæffud, at nogher man schall till dyrghes, e hwo han helst ær, for^{de} brødhre hinder at gøræ i for^{de} styckæ meth dy.ning²⁾, grøfft, bygning, kaalgardh, hawe, eller købæ eller selghe nogher grund mellom thøm oc adellwæghen uden for^{de} brødhre oc closter till nytte oc behoff, eller nogher andræ styckæ, ther thøm kan kommæ till hinder eller schade, uthen heller fræmmie oc forthæ till thet bestæ fore gudhs schyld oc woræ i alle made, som i welæ haffue løn af gudh oc lodhtagelse aff the gothæ gerninger, som gudhs nadhe unner ther at schee till ewigh tiid. Item unne wy for^{de} sworte brødhre closter i Helsingør frii schogh i Ørwidh till bygning, eeldbrand, thegheloffn, oldenschogh, fægang oc leergrofft effter therre nøthorfft till closters bygning. Thy forbiwthe wy alle wore foghede oc æmbitzmen, hwo the helst ære, oc serdelis paa Kroghen oc paa Gurgæ, ey hindre eller hindre ladhe for^{de} brødhre eller therre budh i for^{de} styckæ under wor

Hr. Svenssons venlige Imødekommenhed er det lykkedes at faa en Afskrift, der, om den end næppe er fuldstændig korrekt i alle Enkeltheder, dog foreløbig maa være af største Betydning.

1) magh?

2) betyder vistnok: Mødding.

konungelighe hæffnd oc wredhe. Datum castro nostro Haffnensi feria sexta ante dominicam invocavit¹⁾ anno domini mcd quadragesimo primo. — Sammenlignes den pavelige Stadfæstelse med dette Dokument, vil en Vanskelighed strax fremkomme; hist nævnes nemlig Kong Erik som den ædle Stifter, her derimod Christoffer af Bajern. Maaske kunde man dog ogsaa paa dette Sted som overalt, hvor Talen er om Pavebreve angaaende nordiske Forhold, skyde sig ind under Romerkirkens store Ukjendtskab til Begivenhederne i det fjerntliggende Norden; den er bleven et Nødanker, som man ved talrige Exempler næsten har faaet Hævd paa at klamre sig til. Det var jo desuden Erik af Pommern, som stiftede de to Klostre, Franciskanernes og Karmeliternes, i Helsingør; derfra kunde dette urigtigen overføres til ogsaa at gjælde det tredje. Thi efter det foreliggende Vidnesbyrd maa det staa fast, at det Kloster, som ved kongeligt Gavebrev af 14 Maj 1536 overlodes Helsingør By til Hospital, ikke er bygget før 1441.

I Anledning af det andet Spørgsmaal, hvor St. Nicolai Kloster har staaet, ere forskjellige Anskuelser fremkomne, den rette dog endnu ikke. Man har villet henlægge det til St. Annagade, saaledes at Bygningscomplexet, som her den Dag i Dag er bevaret i en meget faldefærdig Tilstand, og af hvilket Mariekirken udgjør den ene Fløj, skulde være den gamle Munkebolig. Ved Dr. Petersens Undersøgelse, hvorved dette Sted bevistes at have tilhørt Karmeliterne²⁾, maatte denne Anskuelse opgives, men St. Nicolai Kloster kom nu til at flakke vildfarende om; kun fik man at vide, at dets Kirkegaard havde været beliggende etsteds »norden for Stengaden«. En anden Tradition beretter, at Klostret har ligget paa selve Stengaden omtrent for Enden af St. Annagade, og at endnu svage Spor skulle være bevarede i nogle gotiske Trappegavle paa et Par Huse, af

¹⁾ Maaske skal her staa: nostro sub secreto.

²⁾ Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie 1879, 68.

hvilke et paa Façaden bærer denne fornylig fremdragne Indskrift fra Middelalderen: redemptor meus vivit et in novissimo die de terra surrecturus sum et in carne mea videbo deum salvatorem meum. iob XIX ca. Dog heller ikke her er Klosteret at søge. Hvor det da har staaet, underretter Stiftelsesdokumentet os om; den Oplysning, at Grunden var beliggende »sønne vidh byen udenfore grauen in till adellwæghen«, er i og for sig saa udførlig, at Stedet med Sikkerhed maa kunne paavises.

Betragter man Helsingørs Udseende i Middelalderen, vil man for Enden af Byens Hovedgade, Stengaden, træffe den søndre Port, Svingelporten; omtrent her var Staden begrænset af en Grav (»graffwen«, »grefftenn«), der løb i lige Linje inde fra Landet ned til Stranden; udenfor denne Grav og Svingelporten begyndte Adelvejen, som førte syd paa. I dette Kvarter maa man da efter Brevets Ordlyd søge den Grund, Christoffer af Bajern skænkede Sortebrødrene til at fæste Bo paa. At Klosteret virkelig kom til at ligge paa dette Sted, bekræftes ved flere andre Dokumenters Udsagn; 1552 hedder det saaledes om en Have, at den laa »hooss graffuen wedt Scti Nicolaj Kloster«¹⁾, og 1581 omtales atter en Grund »westen nedre i sancti Nicolai closter emod grefftenn«²⁾. Tillige vil Traditionen, at der her har staaet et Kloster³⁾; Pladsen kaldes den Dag i Dag »gamle Kloster«⁴⁾, ligesom ogsaa nogle Gadenavne der, Munkegade og Graabrødrestræde, endnu minde om Munkeboligen. Undersøger man fremdeles gamle Kort over Helsingør By, hvorvidt der paa det angivne Sted ved Graven og Adelvejen muligvis skulde være afsat noget, som

¹⁾ Helsingør Hospitals Regnskaber for 1552.

²⁾ Aarsberetning fra Gehejmearkivet IV, Tillæg p. 16.

³⁾ Det siges dog at have tilhørt Franciskanerne (Rasmussen: Helsingør p. 37), hvorfor ogsaa Gaden her urigtigen er kaldet Graabrødrestræde.

⁴⁾ »Gammel Closter ere nogle Krinkelkroge, saa kaldede, fordi her stod i gamle Tider et Catholsk Closter«. (Boesen: Helsingør p. 80.)

kunde betegne en Klosterstiftelse, vil man i Resens Atlas danicus fra 1677 netop her finde en større Række Bygninger, blandt hvilke der knejser et Hus med et mægtigt Taarn — St. Nicolai Kirke.

Nogen særlig fremragende Plads har St. Nicolai Kloster næppe indtaget; i al Fald findes det kun yderst faa Gange omtalt i Datidens Dokumenter. Dog maa det uden Tvivl have været ret velstaaende, eftersom dets Opførelse fandt Sted paa en Tid, da Helsingør By i enhver Henseende var i rask Fremskridt; Sildefiskeriet spillede endnu da en betydelig Rolle; Øresundstolden var alt forlængst indført og frembød en rig Anledning for Byens Indvaanere til Handel og Erhverv; desuden gav det nærliggende Slot, Krogen, Staden en Anseelse og Magtfølelse, som den under andre Forhold næppe vilde have opnaaet. At Klosteret var anlagt i en By, hvor Velstand var tilstede, maa sikkert have haft sin store indirekte Betydning og foraarsaget hyppigere Gaver. 1456 finde vi, at en Nicolaus Petri miles i sit Testamente skænkede hvert Kloster i Helsingør, altsaa ogsaa St. Nicolai, 1 Skilling grot¹⁾. 1464 tilskjødede Gyde Jeppe Nielsens Enke det en »homelehave« som Broder Diderik modtog paa Klosters Vegne²⁾. Ligeledes var ogsaa dette blandt de mange kirkelige Stiftelser, der betænkte i Jørgen Gøyes Testamente af 1474 og i Mogens Gøyes af 1514 med større Gaver, hist med 6 Mark, her med 3 Pund Korn; den sidste Ydelse kom det dog aldrig tilgode, efterdi den ædle Giver sluttede sig til den nye Lære og saaledes blev den ivrigste Hader og Modstander af Munkevæsenet. Fra Slutningen af det femtende Aarhundrede haves en ret interessant Oplysning i en Revers, som Broder Mathess, Vicarius og Formand for alle Prædikebrødrekløstre i de tre nordiske Riger, Prior og Convent i St. Nicolai Kloster i Helsingør udstedte den 14 Marts 1483,

¹⁾ Langebeks Diplomatarium under 13 Januar 1456.

²⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Ark. III, Tillæg p. 139.

at de forpligtede sig til at lade holde for vor Frue Alter en daglig Messe, gaude Maria, for Povl Laxmans Sjæls Salighed, efterdi han hialp oss til wort closters bygning oc forbæthring oc besynnerlighen til wort orffuæ werk j^c Libske mark¹⁾. — Klosters videre Skjæbne i den nærmeste Tid før Reformationen kjendes ikke, men som andre Tiggermunkestiftelser er det dog sikkert tidlig bukket under i Kampen mod den nye Lære. Allerede 1529 fik Borgere og Menighed i Helsingør Kongebrev om, at de maatte nyde saadan Frihed paa de derværende Kirkers og Klosters Jorde og Grunde, som Borgerne i Kjøbenhavn og Malmø alt havde faaet²⁾ — rimeligvis den, at bemægtige sig Jordgodset og selve Bygningerne, naar Munkene forlod dem. Klosters Anseelse og Kraft var brudt; maaske det endnu nogen Tid derefter har været beboet, men 1536 ophørte alt regelbundet Liv. Den 14 Maj dette Aar skænkede nemlig Christian den tredje Helsingør By Sortebrødre-klostret »meth huse, jorde, kyrckegordt, abbelgordt, kyrcke, søffnhuss, bryggers, bagers och alle andhre hwse ther vdj closteret, sameledes och teilgordt, theilgoffuen, mølle och alt anden grund, som till for^{no} closter hører«, for deraf at stifte et Hospital³⁾. Endnu var dog dets fremtidige Skæbne ikke bestemt; det viste sig snart, at det ikke kunde gjøre Fyldest som Sygehus, og 1541 giver Kongen da Vor Frue Kloster med Huse og Jorde til et almindeligt Hospital, eftersom det blev befundet, at Sortebrødre-klostret »er icke thertill stort nok«⁴⁾. Allerede herigjennem have vi en

1) Aarsberetn. fra Geh.-Ark. III, Tillæg p. 13. Under Dokumentet findes endnu Klosters og Priors Segl bevarede; det første, med Omskriften sigillum conuentus helsingoræ ordinis predicatorum, fremstiller St. Catharina med Hjul og Sværd; det andet St. Nicolaus, velsignende den foran hans Fødder knælende Prior. (Henry Petersen: Gejstlige Sigiller Nr. 455 og 456.)

2) Aarsberetn. fra Geh.-Ark. III, Tillæg p. 29.

3) Hofmans Fundationer og Gavebreve VII, 74–75.

4) Hofmans Fundationer og Gavebreve VII, 75.

aabenbar Tilkjendegivelse af, at St. Nicolai Kloster har været forholdsvis ringe.

Det vedblev dog stedse at være knyttet til det nye Hospital eller Helliggesthus, saaledes at Forstanderne for Hospitalet paa dettes Vegne opbar Lejen af St. Nicolai Kloster, desuden Lejen af mange smaa »St. Nelaus boder« samt af Huset »y ringe porthen uti S. Nelaus«¹⁾. Men medens Vor Frue Kloster endnu tildels staar i sin oprindelige Skikkelse fra omtrent Midten af det 15 Aarhundrede — om end faldefærdigt og i høj Grad trængende til den forventede, snarlige Restauration —, er St. Nicolai Kloster forsvundet; Traditionen vil dog endnu paapege nogle sparsomme Levninger af det.

S. Peders Nonnekloster i Lund.

I den vestlige Del af Staden Lund laa i længst forsvundne Tider et St. Peders Nonnekloster, monasterium sancte Marie et sancti Petri Lundis, der sikkert maa være stiftet omtrent ved Midten af det tolvte Aarhundrede; thi Lunde-Kanniken M. Jon Tursøn fortæller os i sin danske Kirkekrønike, at »biscop Eskil funderede disse herre closter ij Schone, som er S. Peders nunne closter ij Lund, Beckeskouff, Tomerup oc Herretzwad«²⁾. Efterdi Ærkebiskop Eskil oprettede de to sidstnævnte Klostre o. 1155 og 1144, er der al Grund til at antage, at ogsaa det her omhandlede i Lund tilhører omtrent samme Tid; i al Fald nævnes det i et

¹⁾ I Hospitalets Regnskaber fra den nærmeste Tid efter Reformationen, som med stor Velvilje bleve stillede til Forf.'s Disposition af den nuværende Hospitalsforstander, Aktuar Bauditz, findes talrige Oplysninger om den Afgift, som svaredes til Hospitalet af de forskjellige St. Nicolai Boder. Selve Klostret var lejet ud for 24 Mark aarlig (til Blasius Pottemager 1558 og følgende Aar, og til Laurits Pottemager fra 1564); Ringeporthuset lejedes ud for 4 Mark aarlig. (I Kirkehist. Saml. 3 R. VI, 601—7 har Forf. alt haft Anledning til at gjøre opmærksom paa disse Regnskaber og til at meddele enkelte Uddrag af dem.)

²⁾ Kirkehist. Saml. II, 310.

Diplom, udstedt o. 1164, da der forekommer en Eskericus som Prior¹⁾. Med denne tidlige Opførelse maa — som Daugaard med Rette siger — Rhytzelius's og Lagerbrings Antagelse, at Klosteret var beboet af Dominikanere, falde til Jorden; til hvilken Orden det imidlertid hørte, udtaler Daugaard ikke. Ved et heldigt Fund er det dog nu blevet muligt ikke blot at oplyse, efter hvilken Ordensregel Nonnerne levede, men ogsaa hvor mange i Tal de vare. Det originale Dokument, som findes i Stockholm og her meddeles efter en Afskrift i Langebeks Diplomatarium, lyder saaledes:

Wij Byrghæ met gudz nade ærchebiskop i Lwndh, Swerigis første oc pawens legath, giøre vittherlighth alle, ath wii haffue nw aawerweyt oc forstondhet then contract oc sæmyæ om arligh renthe, som vor forffadher ærchebiskop Jenss Brostorp och sancti Benedicti ordens fader her vdi Danmarch vdlagde the gode erlige oc regelbwnde jomffrwer, priorisse oc søstre vdi sancti Pæders klosther her vdi Lwndh, tiil tolf personer, som professionem giort haffwe, ath skwlle arlige haffwe aff theriss priore eller forstondere til samme kloster, som tha paa bode syder vedertagis oc fwlwrdis, hwilken rente the oc her til dags siden fonghet haffwe oc nw oc sa paa bade sider haffwe ydmygelige bedet oss, at wij vilde sa stadffeste them sadan rente til klæde oc føde, pa thet ath the tess roligere mwe tiene then almectiste gud, som the haffwe segh tilgiffwet fwlwkommelige effter sancti Benedicti regel; tha er then orlige renthe, articlæ oc punctæ, som fwlwrde worde aff bode partenæ, sadan och sa møghen, som her effther følger: fførst ath the skwlle haffwe øll och brødt, som the plæyæ, siw skepper bygh oc fire tynner øll om vghen, jtem siw tynner smør om vor Frue dagh natiuitatis, jtem fire tynner sildh om sancti Michelss dagh, jtem fæm tynner torsk, jtem tolf vorder kabelagh oc fire vorder kwlmule om Law-

¹⁾ Thorkelin, Diplomatarium I, 18.

rencii, jtem føretiwæ styckæ flesk, jtem halff tynne ærter, jtem halff tynne bønner, jtem siw nødh, jtem en tynne aall, jtem eth styckæ marswinæ flesk, jtem en tynne løgh, jtem en tynne fare oste, jtem tre tynner bygh gryn, jtem en tynne haffre gryn, jtem tre tynner Bræmere salth, jtem sex melkekør met hws och foeder aff priore garden, jtem al then vedh och alle tæyer som ligher til klosther, jtem tretiwgæ løde marck penninge om natiuitatis Marie, som the skwlle haffwe til klædher, jtem sex pwndh olie ath faste met, jtem sex løde mark aff theris laxefiske i Hallandh, jtem fri kalgardh, jtem eth pwndh bygh och eth pwndh haffre at føde høns oc ges met, jtem nar som nagher søsther aff dør, tha skal ey renthen minskes fordi, jtem skal klostheris bønner føde sex kalfwe hwerth ar for søstrenæ, jtem alle ingiffes penninge skal leggis i sacristieth til bygningh oc bøger, jtem skal och prioren holle them fri kapellan til daglige messe; tha effther thi som vi en nw haffwe forfareth tha ecke then rente, som ligher til for^{ne} sancti Pæders closther ath ydermere framleggis the for^{ne} jomfrwer til en nw, førre gud vil ther mere gotz eller renthe komendis worde, oc paa thet ath prioren och forstonderen skal haffwe och noghet ath forbæder, bygge oc vdi heffdh holle kyrken, jomfrwernes hws oc prior gordhen i gode made met, velæ vy, ath samme ewerdelige her effther holles skal aff then, som nw prior er eller komendis vorder til for^{ne} sancti Pæders klosther, oc ath the for^{ne} jomfrwer til tide sadan renthe fonghe skwlle til gode rede, mere, om saa ske kan och icke myndre, och vii nw aff vor archebiskops magt fwl bwrde, samtøcke oc stadfeste sadan renthe, contract oc beslitningh, som them emellem saa giort er, vbrødelige her effther holdis skwlle, saa lenge oc indh til thess gud vil, ath vy eller vor efftherkommerre ærchebiscop tiil Lwnde sæde kwnde kenne och fornimme, ath then, som prior och forstondere er, kan tolle oc awerkomme segh vdhen skade ythermere renthe arlige vt adlegge for^{ne} jomfrwer, som nw ære eller komendis vorde,

en som her forskreffweth stonder. Til vitnesbyrdh lade vy henge vorth indsegle her for nædhen thette vort breff, som giffwet er i Lwndh aar effther gudz byrdh md octauo in vigilia concepcionis beate Marie virginis gloriose.

Stubber Kloster¹⁾.

Det Sigil, som her meddeles efter en Skitse af Arkivtegneren Abildgaard i Langebeks Diplomatarium, hængte i længst forsvundne Tider Priorissen for Stubber Kloster under et af hende udstedt Dokument. Et Par Mil syd for Skive var dette Hus opført, som sædvanlig lige ved Sø, for at der kunde være Adgang til Fiskeri. Paa en mindre Holm, der skyder sig ud i en af de mange, kun ved ganske korte Engstrækninger adskilte Søer, hvormed Terrainet her er opfyldt, ligger den Dag i Dag Resterne af det gamle Kloster;

¹⁾ I nærværende Artikel har Forf. søgt at samle de faa Oplysninger, som haves vedrørende Stubber Kloster, uden dog at ville hævde, at ikke kommende Undersøgelser maaske kunne bringe mere frem. Særlig ere disse spredte Notitser knyttede til Meddelelsen af ovenstaaende Segl, som ikke findes i Henry Petersens Værk: •Gejstlige Sigiller fra Middelalderen•.

Holmen er endnu omgivet af Vand paa alle Sider, men sat i Forbindelse med Landjorden ved en smuk Dæmning.

Naar dette Kloster stiftedes, vides ikke; i Datidens Aktstykker omtales det kun meget sjældent, saa at hellerikke Ordenen, efter hvilken Nonnerne levede (Stubber var nemlig en Bolig for Nonner), kjendes. Med nogen Sandsynlighed tør man maaske antage, at det har tilhørt Benedictinere, men sikkert er det ingenlunde.

Hvordan dette nu end forholder sig, er Klosteret meget gammelt; det nævnes alt 1268, da det i Fru Gro's Testamente betænkes med 2 Mark Pendinge¹⁾. I de følgende Aarhundreder høre vi dels om Gaver, dels om Mageskifter og Skjøder. 1388 giver saaledes Biskop Jens Mikkelsen i sit Testamente Priorissen en Kaabe, foret med broget Skind²⁾, og 1459 Dekanus Anders Skeel atter Priorissen 16 Alen »Ledisk« (ɔ: leidensk Klæde)³⁾. Klosters Eiendomme have uden Tvivl været ret anselige; kjendt er den gamle Beretning om, at Klosteret havde 7 jura vocandi, 7 Møller, 7 Skove, 7 Søer, 7 Moser og Heder, 7 Enge, 7 Gange 7 Plove og 7 Gange 7 Vinduer i Hovedbygningen, en Angivelse, som sikkert er mere kunstlet end egentlig rigtig. Hvad Jordegodset angaar, vide vi, at i de nærmeste Aar før 1452 en Ridder, Lyder Kabel, med Hustru, Mette Jensdatter, skænkede det Grundvadsgaard i Ramsing Sogn⁴⁾. 1455 havde Klosteret Retstrætte med Her Niels Eriksen om »Ahynehelge«⁵⁾ og den dertil liggende Jord, hvilken Christiern den første tildømte Niels Eriksen⁶⁾; i Kontinuation af denne Strid fulgte 1457 et Skjøde, hvorved Prioren og

¹⁾ Suhms Danmarks Historie X, 996.

²⁾ Terpager: Ripæ Cimbr. p. 53.

³⁾ Kinch: Ribe Bys Historie indtil Reformationen, p. 343.

⁴⁾ Dueholms Diplomatarium p. 72. I Pontoppidans Ann. eccl. Dan. II, 585—86 nævnes de to samme Personer som givende Klosteret 1442 Vantsgaard i Ramsing Sogn, en Beretning, som aldeles utvivlsomt maa falde sammen med ovenfor anførte.

⁵⁾ ɔ: Helgeaa.

⁶⁾ Langebeks Diplomatarium, under ²⁵/₁₁ 1455. Se Tillæg 1.

Priorissen afhændede til Niels Eriksen al den Grund, som laa østen ved »Aahenheliæ«, medens Stubber Kloster fik nogle af hans Gaarde¹⁾

I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede have Klosters pecuniære Forhold rimeligvis været temmelig smaa; 1504 maatte det saaledes pantsætte Harstrup Gaard og Mølle for 80 rhinske Gylden. Kort før Reformationen bleve dets Besiddelser dog atter udvidede, idet Frederik den første 1523 bestemte, at Prioren skulde annamme Hagebro, holde den ved skjellig Bygning og opbære den dertil hørende Rente af Skodborg og Vandfuld Herreder²⁾. Ligesom Klosteret har ejet ret betydeligt Jordegods, saaledes have ogsaa adskillige Kirker været underlagte det; naar det derfor siges at have haft 7 jura vocandi, er denne Beretning næppe overdreven. Nogle Breve, indførte i en kongelig Rettertingsdom fra 1547, fortælle os i al Fald om en Del af de Kirker, der forhen laa til Klosteret; 1544 udgaves saaledes et Tingsvidne om, at Haderup og Trandnom Kirker altid havde tilhørt det, og ved et Forleningsbrev af 1542 indrømmedes det Iver Jul til Stubber at beholde de to Kirker, Søuell (Sevel S. Ginding H.) og Trandnom og en Part af Tienden af Haderup og Salle Kirker (Sal S. Ginding H.) til Klosterjomfruernes Underholdning³⁾.

Ligesaa sparsomme de historiske Oplysninger om Stubber Klosters Skæbne ere⁴⁾, ligesaa mangelfuld bliver ogsaa Fortegnelsen over herværende Priorer og Priorisser. 1388

¹⁾ Langebeks Dipl. (indført lige efter ^{25/11} 1455). Se Tillæg 2.

²⁾ Frederik den første danske Registranter p. 27.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. VI, 278.

⁴⁾ Endnu for o. 40 Aar siden opbevaredes der paa Stubbergaard en stor Mængde Pergamentsbreve; men disse gik alle tabt, da den forrige Ejer lod Hovedbygningen nedrive. Beretningen lyder, at hele Arkivet — der siges to Læs — som laa paa Loftet, fløj ud over de nærliggende Søer, idet Taget fjernedes. Denne og efterfølgende Oplysninger om de endnu bevarede Rester af det gamle Kloster ere velvilligst meddelte Forf. af Gaardens nuværende Besidder, Hr. Godsejer A. Kabell.

nævnes en Priorisse Cristina; omtrent ved Midten af det 15de Aarhundrede valgtes til Prior Christen Svendsen, der i 15 Aar fra 1422 havde været Præst for Borberg og siden for Hjerm Menigheder¹⁾. I det ovenfor nævnte Skjøde fra 1457 forekomme som Udstedere Cristiern Nielsen Prior og Cristina Palsdotter Priorisse; et andet Dokument fra 1457 nævner atter Prior Cristiern²⁾. Mod Slutningen af det 15de Aarhundrede blev en Oluf Nielsen, tidligere Kapellan ved Borberg Kirke, Prior³⁾, og 1489 optræder Niels Cristensøn som Præst i Stubber Kloster⁴⁾. Hvem der bestyrede det henimod Reformationen, vides ikke; men endnu 1546 forekommer en Priorisse, Elsebe Ryttersdatter, der da udsteder et Vidne om, at Bispen i Ribe havde forlenet Mogens Munk med Trandnum Præstegaard⁵⁾.

Stubber Kloster var imidlertid blevet forlenet bort. Den første Lensmand maa vist have været Mester Christiern Hvid, der dog ikke nød en rolig Besiddelse af sin Ejendom, thi Jep Thomsen i Holstebro fratog ham ikke alene Klostret, men ogsaa alt hans derværende Gods, hvorfor han maatte flygte bort; 1532 udstedtes da en Befaling til Mogens Gøye og Jens Hvas, at de skulde undersøge, om Christiern Hvid atter burde have Klostret⁶⁾. Dommen er dog næppe falden ud til dennes Fordel, eftersom det kort efter forlenedes til Mogens Kaas og derpaa fra 1538 til Iver Kjeldsen Jul, som skulde give 50 Daler aarlig og underholde 11 Jomfruer; 1547 købte han det for 12765 Daler. Ret interessant for os bliver dette Iver Juls Ophold paa Stubbergaard, da han blandt sine Optegnelser ogsaa har nedskrevet en Beretning om Klostrets Tilstand paa dette Tidspunkt⁷⁾. Det Billede,

1) Kirkehist. Saml. I, 645.

2) Vossisk Saml. Pergament. Ginding Herred Nr. 41.

3) Kirkehist. Saml. I, 645. NB. se nedenfor, S. 90.

4) Langebeks Diplomatarium under 19/3 1489.

5) Ny kirkehist. Saml. VI, 279.

6) Frederik I's danske Registranter p. 482.

7) Danske Saml. I, 55 og flg.

han der tegner os af det, er alt andet end lysteligt, vel ikke mindst, fordi det havde været »røvet og plustret« ikke færre end tre Gange. Hans Beskrivelse lyder saaledes: »Item den Tid jeg købte det ((Stubber Kloster), da var alt Klostret svarlig forfalden, 2 Huse, som var Stalden og et nyt Hus, stod ved Søen, som Abildgaarden er, og var Kornloft, Salhus, Svendeherberg og et Herberg kaldes alt opbrændt. Paa Kirken laa det gamle Straatag, ligesaa paa alle Huse, og Murlederne raadne trindt omkring, og ingen Grundvold uden aleneste lidt Sten paa Sandet, og derfor stod det synderste Hus paa Held, heldte under Stytter, og det synderste(?) Hus slet raaddent neden under og intet Hus norden paa Gaarden og aldrig en Tagsten til Tag nogensteds, og var ikke uden et gammelt Risgerde paa Vesterside og et Led. Og var der 12 Jomfruer at føde, som var gamle Priorisse Else selv anden, unge Priorisse Else selv anden, Jfru. Kirsten, Jfru. Mette Rytter, Jfru. Maren Ungersdatter, Jfru. Margrete Prip, Jfru. Birgitte Nielsdatter, Jfru. Edel og da kunde de ikke saa uden 4 Ørte Byg, 10 Ørte Rug, og avle ved 70 Læs Hø til Gaarden«.

1555 lod Iver Jul Bygningerne forbedre og ligeledes opføre »den nye Fruerstue og Taget saa meget til Fruerstuen som til Taarnet«. I lange Tider trodsede endnu det ærværdige Kloster Vejr og Vind, og først midt i dette Aarhundrede maatte det falde og give Plads for en ny Stubbergaard, der opførtes i ganske kort Afstand fra den gamle. Kun Kjældrene skulde faa Lov at staa som et talende Vidnesbyrd om den fordums Nonnebolig; dybt nede i Jorden have de, omgivne af tykke Mure, kunnet bevare sig i deres oprindelige Tilstand. Man ser her en »Krypt« med en stor, smuk Pille i Midten og til Siderne fire Hvælvinger, i Nærheden deraf andre mindre Rum og endelig ligeledes dækket af et hvælvet Loft, hvori findes fire »Aandehuller«, en skummel og mørk Celle, som Traditionen har villet gjøre til Nonnernes Fængsel. For yderligere at beskytte disse Fortidslevninger mod Ødelæggelse, havde Gaardens

forrige Ejer ladet opføre et Hus over Kjældrene, at de ikke skulde staa altfor udsatte; dog den 13 Juni dette Aar nedbrændte Huset, hvorved tillige den ene Hvælving styrtede sammen — et Held blot, at den nuværende Besidder nærer en varm Interesse for de gamle Kjældre, og at han vil gjøre sit til, at disse Fortidsminder maa blive bevarede.

Paa Gaarden henstaar desuden Alterbordet, en stor Granitsten med Hul i Midten til Reliquieæsken, og et udhugget Hoved, der efter Sagnet skal forestille Knud Gyldenstjerne.

Tillæg 1.

Wij Cristiern meth guts nathe Danmarks, Norgis, Wendes oc Godes konung, greffue i Oldenborg oc Dellmenhorst, gøre widerlicht alle meth thette wort opne breff, at for oss hauer wæret welbyrthig man her Niels Erikssen, wor hoffmæstere, meth breff oc bewisning pa Ahynhelghe¹⁾ oc then grund, som ther hoss ligger, huilken grund som for^{no} wor hoffmæstere oc Stubberop closter hawe thrette oc dele vm haftt; huilken sagh for^{no} her Niels Erikssen loghlighe forfuld hauer meth wore breff, som ære laghdaghs breff, første dombreff, annet oc threthie oc fiærthe meth hængende indciglle, oc allminneligh stæffning loghlighe fræmgangen ær, oc six vghers breff, oc ænge breff eller bewisning ther emod kompne ære. Thy tilldøme wii for^{no} her Niels Erikssen oc hans arffuinge then for^{no} Ahynhelghe frii till bægge lande, som hans breff vt-wiser, som han ther vppa hauer, oc then for^{no} grund oc hwad thet hælst ær, som the vm thrætte, at nyde oc beholde frit till ewigh tiid vten hwer mans gensigelsse. Thy forbiuthe wij nagar man at beware sich meth for^{no} Ahynhelghe oc then for^{no} grund effther thenne dagh, vtan meth for^{no} her Niels Eriksens minne eller hans arffuinge, oc sætte wii ther ewindeligh thielssse vppa then sagh. In cuius rei testimonium sigillum nostrum ad causas presentibus est appensum. Datum

¹⁾ Dette „Ahynhelghe“, som i det følgende Brev kaldes aahen heliæ, maa sikkert være den tæt vesten for Stubber Kloster løbende Aa, Helgeaa.

anno domini medl quinto, die sancte Caterine virginis et martiris gloriose, teste domino Johanne Torberni milite, iusticiario nostro.

Tillæg 2.

Wij Cristiern Nielssen prior, Cristina Palsdotter priorissa i Stupper closter oc gantze conuent i thet samme stet helse alle men kerlig meth gwt oc kwngøre meth thette wort opne breff, at wij aff wor frii wylæ oc efter hederlig fathers biscop Henriks i Ripe, prouest Pethers i Hards, Jep Julssen aff Strandbyghard oc andhre godhe mentz tha nerwærindis radh, opladhe, affhændhe oc skødhe till ewinnelig eyelsse welborn man her Niels Ericson aff Thim, ridder, oc hans arwinghe then fælit oc all then grwndh, som ligger østen wid Aahen heliæ, som wij haffue haffd trætte om pa closters weghnæ till thenne dagh, oc aahen heliæ frii till beggi landhe i allæ madhe, som wor nadig herre kongens laasæ breff ludher, som for^{de} her Niels Ericson haffuer ther pa, swo mægheit som Stupper closter ræt ther i haffuer, for hwilke fælit, aa oc grwndh wij skwlæ egen haffue aff her Niels Ericson till wort closter till ewinnelig eyælsse thre hans ghardæ, two liggendis i Trandhe sogen, en som Oloff Ebsen ibodhe oc skylder sex ørtis korn oc en ask smør, oc en som kalles Hedhæ oc skylder nw two ørter korn, oc ther till hans gotz i Trandher sogn liggendis ødhæ oc [v]bygd, oc en ghard i Flø i Fientzherit, som Knwth pabor oc skylder fire tønder rugh oc et pund smør, meth alle for^{de} gotzes rættæ tilherelssse efter thet breffs wduiselsse, ther pa giorth er, oc kendes oss oc wore efterkommere i for^{de} closter engen ræt at haffue i for^{de} aahen heliæ oc grwndh efter thenne dagh i noget madhe. Item tilbiudhe wij oss oc wore efterkomere i for^{de} closter at frii oc frelsse for^{de} her Niels Ericson oc hans arwinghe then for^{de} aa oc grwndh, forscreffuit stander, till ewinnelig eyælsse aff hwer mantz pathalæ meth rætte. Till bedhre stadfestelse oc forwaring henghe wij Cristiern Nielssen prior oc Cristina Palsdatter priorissa for^{de} vore intzegell nethen for thette breff meth wort conuentis intzegell oc bethæ hederlig father meth gwt biscop Henric i Ripe oc prouest Pether

i Hardsysel henghe theris intzegell for thette breff till wijtnesbyrdh. Datum anno domini Mcdl septimo.

Under dette Dokument har hængt som det tredje i Ordenen det ovenfor afbildede Segl.

Helligaandsklostret i Randers.

Man har med Rette betragtet Middelalderens Munkevæsen — i al Fald i dets første strængere Form — som en af de store Lyssider ved denne Periode. Paa en Tid, da den stærkere var den herskende, og den svagere kun altfor let kunde kues, maatte Munkene udøve en formildende Virksomhed og yde efterstræbte og forfulgte Mennesker Hjemsted; thi hvad der kom indenfor Klostrets Mure, var helligt og ukrænkeligt. Men gjelder dette om Munkevæsenet i al Almindelighed, maa det særlig passe paa en enkelt Orden, Brødrene af den Helligaand, der som Hovedopgave havde stillet sig at lindre den herskende Armod og Nød, underholde og pleje syge og fattige Folk og opdrage faderløse og Hittebørn. Desuden fik denne deres Barmhertighedsgjerning et rent gejstligt Præg, eftersom de tjenende Brødre aflagde det sædvanlige Munkeløfte til den hellige Augustins Regel. I Danmark vandt denne Orden ret betydelig Udbredelse, og i sine Bestræbelser var den understøttet dels af en Række Helliggesthuse, der vel udfoldede en lignende Hospitalsvirksomhed som de egentlige Klostre, men hvis Brødre ikke førte noget regelbundet Klosterliv, dels af de talrige Sanct Jørgens Gaarde, domus leprosorium, der særlig toge sig af spedalske Personer.

I Randers træffe vi i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede et Helligaandshus. Omtrent midt i Staden tæt ved St. Mortens Kirke ligger det gamle Kloster med sine Munkesten, med Spor af spidsbuede Vinduer og en af de oprindelige Gavle. Bygningen gjør i sin nuværende Skikkelse et temmelig forfaldent Indtryk, hvorfor ogsaa Nedrivning har været stærkt paa Tale; men endnu synes den dog at kunne faa Lov at staa, selv om den forønskede og meget

nødvendige Restauration næppe bliver udført i nærmeste Fremtid.

»Den udgjør« — siger dens Beskriver, Arkitekt Uldall¹⁾ — »den østlige Fløj og, som det synes, Hovedflojen af det gamle Helligaandskloster. Bygningen, der er i to Etager og med en Kjælder under den sydlige Ende, har en udvendig Længde af 49¹/₂ Alen, en Dybde af 17 Alen og en Højde til Tagrygningen af 23 Alen. Dens 1¹/₂ til 2 Alen tykke Mure, der ere opførte af store røde Mursten i Munkeforbandt, have nu staaet deres Prøve i næsten halvfemtehundrede Aar, og skjønt de enkelte Steder have faaet Revner og ere blevne skæmmede ved senere Ombygninger, skinner endnu saa at sige overalt den prægtige Spidsbuestil igjennem, særlig i den vestlige Façade ind mod den gamle Klostergaard. De foretagne Undersøgelser have vist, at den rundbuede Port, som fra Syd fører til Latinskolens Gaardsrum (Klostret anvendtes nemlig senere til Lokale for Byens lærde Skole), er samtidig med Bygningen og altsaa har været Indkjørsel til selve Klostergaarden²⁾. Forskjellige regelmæssigt anbragte, tilmurede Huller mellem Stueetagen og første Sal antyde et Bjælkelag eller fladt Tag, der dækkede over Indkjørslen, og paa hvilket man traadte ud gjennem en endnu meget kjendelig, senere tilmuret Dør paa første Sal i Bygningens sydlige Ende. Lige over den nævnte Mur med Porten synes at have været et muret Brystværn, over hvilket man har kunnet se ud fra det flade Tag. Det afbrudte Murværk i det sydvestlige Hjørne synes endnu at angive Brystværnets Højde. Det er let kjendeligt, at den sydlige Ende, saa langt den dækkede Indkjørselsport har naaet, har en tarveligere Karakter end den øvrige Del af den vestlige Façade, hvilken, som før nævnt, vendte ud til Klostergaarden. De forholdsvis meget store Vinduer, der findes i den sydlige Ende, lige-

¹⁾ Randers Amtssavis 16 September 1876.

²⁾ Denne Port er for flere Aar siden bleven nedbrudt.

som Beliggenheden umiddelbart ved Porten gjør det sandsynligt, at der paa dette Sted i Klostret har været Værelser, hvor fremmede have kunnet opholde sig, indtil de fik Tilladelse til at komme ind i selve Bygningen eller Klostergaarden. Nord for det tarveligere Parti ved Indkjørslen er den vestlige Façade prydet med en Række spidsbuede Blindinger, der med deres sorte, glasserede Sten, som vexe med de røde, gjøre et meget pynteligt Indtryk. De sex af Blindingerne angive Pladsen for lige saa mange, med Bygningen samtidige Vinduer, af hvilke navnlig et henimod den nordlige Ende er kommet meget tydelig frem ved den stedfundne Udhugning. De tre større Blindinger, der foroven afsluttes ved tvende mindre Buer, baarne af en lille Konsol, have hver haft en oprindelig Indgang. Der, hvor Kjøkkendøren nu findes, har altsaa været Dør siden Bygningens Opførelse, og, morsomt nok, det synes meget sandsynligt, at der for 4 à 500 Aar siden blev gjort lignende Brug af denne Dør som i Nutiden. Strax syd derfor have vi Kjælderen, der med sine meget tykke Kampestenmure med ganske smaa Lysaabninger, sine Egebjælker og Loft af Egeplanker af indtil en Alens Brede meget vel egnede sig til Gjemmested for den gode Klostervin, og nord derfor synes efter hele Façadens Anordning at dømme Refektoriet at have ligget, hvor Munkene samledes til Maaltid. Den nuværende udvendige Kjældernedgang er af meget yngre Oprindelse; thi fra først af var der kun en indvendig Nedgang, der kjendes paa Bjækelagets Udveksling, ligesom her endog findes Spor af den gamle Trappe. I Kjælderen, der nu er saa lav, at man næppe kan gaa oprejst, findes et mægtigt Fundament for en af de oprindelige Skorstene, de øvrige synes langt yngre, ligesom alle nuværende Skillerum osv. jo ere af fuldkommen ny Oprindelse. Længst mod Nord findes i den vestlige Façade en oprindelig rundbuet Dør. Fra Buestikkene over Stueetagens Blindinger udgaar ad Ydermuren for første Sal en karakteristisk Udsmykning af sorte, glasserede Sten, der danne et tærnet

Mønster, i hvilket atter de sex eller syv Vinduer, der fra først af fandtes i denne Del af Bygningen, have været regelmæssigt anbragte. Størrelsen af disse Vinduer lader sig meget godt paavise. Det samme er Tilfældet med de smaa Lysaabninger, der endnu ses paa første Sal i Façaden mod Øst¹⁾ (mod Skolestræde), og som have ført ind til en Række Munkeceller. Denne Side har som Bagsiden været behandlet tarveligst. Prægtigere have derimod de høje Gavle, der i sin Tid afsluttedes med Kamme og ligesom den vestlige Façade prydedes af glasserede Sten, taget sig ud. Den nuværende nordlige Gavl er imidlertid efter sin hele Bygningsmaade med Blokforbandt og staaende For-
tandinger at dømme omtrent 100 Aar yngre end den øvrige Bygning og synes opført for at afslutte denne, dengang den Fløj, der mod Nord har begrænset Klostergaarden, og hvis Bagside vistnok har stødt til Hovmeden, blev nedbrudt²⁾.

Saaledes ser det Kloster ud, vi i det følgende skulle beskæftige os med. Spørgsmaalet bliver, hvorvidt dette Helligaandshus har været Bolig for regelbundne Præster

¹⁾ Disse ere dog nu tilmurede.

²⁾ Til nogen Afbildning af Klosteret i dets nuværende Tilstand er det ikke muligt at henvise; men det af Comiteen for Bygningens Bevarelse udgivne lille Værk («Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i Randers») viser et Udkast til en Restauration, der kan give et nogenlunde klart Billede af Klosteret. Kun maa det erindres, at «Gavl mod Nord» er et Projekt, da den i sin forhaandenværende Skikkelse er blottet for Dør, Kamme, Blindinger etc.; den i Aaret 1530 indtrufne Ildsvaade har maaske ødelagt denne Gavl saa meget, at en Ombygning ansaas nødvendig, og ved denne Lejlighed er den da bleven stærkt skæmmet og vansiret. Derimod gjænger «Gavl mod Syd» i alt væsentligt den nuværende, og kun Ornamenterne af de sorte Sten ere fuldstændiggjorte, hvilket ogsaa er Tilfældet med Udsmykningen paa «Façaden mod Vest». Endelig ere de smalle Vinduer i de spidsbuede Blindinger her tegnede, som de maa antages oprindeligt at have set ud; thi de nuværende smaa Vinduer ere indsatte uden synderligt Hensyn til den ved Spidsbuerne antydede arkitektoniske Ordning. (Velvilligt meddelt af Hr. Arkitekt Uldall, hvem Forf. er særlig Tak skyldig for hans varme Interesse for Sagens Fremme.)

eller blot været et Hospital. Af et Dokument fra 1515, ved hvilket Ordensgeneralen for Helligaandsklostrene, Alexander de Neronibus, præceptor hospitalis spiritus sancti in Saxia ved Rom, communicerede Priorerne for Helligaandsklostrene i Kjøbenhavn, Aalborg, Malmø, Faaborg og Randers et Brev fra Pave Leo X, fremgaar det, at det nævnte Hus i Randers paa dette Tidspunkt har været et Kloster af denne Orden. Derfor behøver det dog ikke fra sin Stiftelse at have været det; vi vide jo saaledes, at det tilsvarende Kloster i Kjøbenhavn flere hundrede Aar efter sin Opførelse kun var et Hospital, men at Pave Sixtus IV paa Kong Christiern den førstes Anmodning reformerede det og paa-bød regelbundet Munkeliv; noget lignende kunde tænkes at have været Tilfældet med Klostret i Randers. Vel kunne vi ikke her som ved det kjøbenhavnske gennem Dokumenter forfølge denne Overgang, og vel blive derfor Resultaterne mere tvivlsomme, men enkelte Omstændigheder tyde paa en saadan Udvikling.

I Aaret 1474 gjorde Christiern den første sin Romerrejse og udvirkede da, at det Hospital i Kjøbenhavn, »quod prius, confuse tamen, hospitale sancti spiritus dicebatur, cum ibidem nec ordo neque regularis obseruantia obseruabatur«, maatte indrettes paa samme Maade som Klostret in Saxia ved Rom; idet han tillige klagede over, »quod per totum ejus regnum Dacie unum solum hospitale sancti spiritus, ordinis sancti Augustini, erat.«¹⁾ Dette ene Helligaandskloster, der 1474 fandtes her i Landet, maa være det aalborgske; fra de fire andre Klostre, der nævnes i det før omtalte Brev af 1515, udelukkes nemlig saavel det kjøbenhavnske som de i Malmø og Faaborg, da de vare stiftede eller indrettede efter 1474. Kun det i Randers bliver tilbage, siden det tilhører Begyndelsen af det femtende Aarhundrede; men ogsaa det maa vige for Klostret i Aalborg; thi medens man ved Dokumenter ikke kan paavise om hint, at dets

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. VI, 564.

Munke i Tiden før 1474 bekendte sig til den hellige Augustins Regel, lader det sig gjøre for dettes Vedkommende; 1461 optages nemlig en Ridder, Anders Jacobsen med sin Hustru, Fru Anna, i Aalborg Helligaandskloster »aff St. Augustins Ordens Broderskab« og bliver delagtig i dets gode Gjerninger¹⁾. Naar Christiern den første saaledes siger, at der i Danmark kun fandtes eet Helligaandshus »sancti Augustini ordinis« paa dette Tidspunkt, kan dermed intet andet menes end det aalborgske.

Resultatet af denne Undersøgelse maa da blive, at en lignende Overgang fra vilkaarligt til regelbundet Liv har fundet Sted ved Helligaandsklostret i Randers, eftersom det før 1474 ikke kan have bekendt sig til St. Augustins Orden, men 1515 gjort det. Da intet Dokument imidlertid oplyser dette, staar og falder Hypotesen med Rigtigheden af Kong Christierns Udsagn for Paven. Hvor mange Aar der hengik efter 1474, før denne Forandring indtraadte, lader sig heller ikke sikkert afgjøre; men mod intet andet Tidspunkt pege de foreliggende Begivenheder i den Grad hen som mod Aarene ved 1490. Det er nemlig rimeligt, at denne Reform har medført en betydeligere Udvidelse, at Klosters Virksomhed blev mere omfattende, Sjælemesserne hyppigere, og at Trangen til større Kirkeplads voxede. Dermed kunde man maaske sætte i Forbindelse følgende Indskrift, som findes paa Hvælvingen i St. Mortens Kirkechor fra 1494: MCD qvater XLV

numeres minus unus
hæc Prior I²⁾ primus tunc facit
immo Deus.

Choret, hvis Opførelse saaledes skyldes Helligaandsklostrets Prior, kunde maaske være bygget netop paa Grund af, at den nye Form for den gejstlige Virksomhed stillede større Krav til St. Mortens Kirke.

¹⁾ Langebeks Diplomatarium under 1¹/₂ 1461.

²⁾ D. e. Jens Matthiesen i Helligaandshuset.

At denne Kirke har været nøje knyttet til Klostret, er hævet over al Tvivl; baade arkitektoniske Forhold og Dokumenters Udsagn bekræfte det. Oftest var det Skik, at Kloster og Klosterkirke stod i nær Forbindelse med hinanden, saaledes at Munkene gennem en Buegang fra hint uset kunde komme til denne. Spor af, at noget lignende har om ikke været Tilfældet, saa dog været paatænkt ved St. Mortens Kirke, vise sig paa Ydersiden af det nordlige Sideskibs Mur;¹⁾ her ses nemlig Tandsnit i Bueform, tjenende til at bære Hvelvingerne i en lavere Korsgang, der førte ned til Helligaandsklostret. Denne Buegang er dog aldrig bleven fuldført, i det mindste tydede de ved Kirkens nordvestlige Hjørne foretagne Udgravninger derpaa¹⁾. Fra Dokumenter kan der ogsaa hentes Vidnesbyrd om en Forbindelse mellem Kirken og Helliggesthus; 1496 forpligtede saaledes Brødrene i Klostret sig til at holde en Messe i St. Martini og deres Kirke, noget, der hyppig er blevet misforstaaet, men som kun kan gjælde en og samme Kirke og altsaa Klostrets. Udtrykket i Randers Byes Wilckor og Artikler af 1609, »den hellige Aands Kirke, som kaldes St. Mortens Kirke«, indeholder endelig et saa vægtigt Bevis som vel mulig for Rigtigheden af denne Antagelse. St. Martinus, til hvem Kirken var indviet, findes desuden fremstillet paa Klostrets Sigil, ligesom ogsaa den officielle Titel for Helligaandshuset var »domus sancti spiritus randrusiensis ad sanctum Martinum«; saaledes lyder Indskriften baade paa Sigilstemplet og paa Klostrets gamle Kalk²⁾.

¹⁾ Arkitekt Uldall i Saml. til jydsk Hist. og Top. III, 335—36. — Den i 1887—88 under Prof. Walthers Ledelse foretagne ydre Restauration af St. Mortens Kirke har bragt et enkelt Forhold frem, der klart belyser den paatænkte Tilslutning af Korsgangen til Kirkens Bygning. Dennes nordlige Sideskib har nemlig oprindeligt fuldstændig savnet Vinduer, efterdi disse vilde være blevene skjulte af Korsgangens Tag, om denne var bleven bygget. (Forf. skylder Hr. Arkitekt Uldall denne Meddelelse).

²⁾ Af denne er endnu i Gjerrild Kirke ved Grenaa Fodstykket bevaret, medens det sølvforgylde Bæger er nyt. Paa Knappen staar:

Helligaandshuset i Randers maa sikkert skrive sig fra Begyndelsen af det femtende Aarhundrede; første Gang det nævnes, er i al Fald i et Dokument, udstedt o. 1434 af Erkebiskop Peder Lykke i Lund med flere Prælater, ved hvilket der loves dem, som give noget til Helligaandshusets Bygning, 40 Dages Aflad. Fra 1445 have et lignende Afladsbrev for dem, der gjorde Pilegrimsrejser til Klostret eller gav noget til Bygningen eller den Messe, Kjøbsvendene havde stiftet. Ogsaa her er det særlig Gavebreve og Testamenter samt Skjøder, som give Oplysninger om Klostret og dets Velstand. Før 1459 havde saaledes Elsebe Christiernsdatter af Støvring givet det en Gaard, Vesterskov, i Gjerlev Herred og en Gaard til Helligkors Messe¹⁾. 1495 betænkte det i Holger Eriksen Rosenkrands's Testamente med 3 rhinske Gylden. 1496 forpligtede Prior Jens Mathiesen og Conventsbrødrene i Klostret sig til at holde i St. Martini og deres Kirke en aarlig Messe for Peder Ovesen, Præst i Gimminge, og for andre gudelige Folk mod til Gjengjæld at faa en Fiskegaard og en Eng ved Randers. Endnu samme Aar modtog Klostret fra Axel Lagesen Brok paa Clausholm som Gave 4 Gaarde i Hamelev og en i Loen samt en Fiskegaard i Randers Fjord. 1509 lovede Prioren, Broder Laurids Nielsen, Jep Andersen af Støvringgaard at ville lade holde en Messe for vor Frue Alter i Kirken hver Mandag, om Vintren, naar det dagedes, om Somren, naar Klokken slog 5, samt en aarlig Begængelse for hans Sjæls Salighed; til hvilken Forpligtelses Overholdelse Jep Andersen gav 3 Gaarde i Thorpe i Helligum Herred²⁾. En lignende

calix domus og paa Foden, som er delt i 8 Felter: (san)cti *spiritus randrusiensis* ad *sanctum martinum factus*(?) horsnes ex elemosinis eor(um anno) *domini* 1492. Fremstillingerne paa Fodstykket ere: 2 Engle med det 12-splittede Dobbeltkors, Gud Fader med den korsfæstede Kristus, St. Martinus, St. Barbara, St. Nicolaus(?) St. Anna og Jomfru Marie med Barnet, St. Laurentius og St. Ursula.

1) Langebeks Diplomatarium under $\frac{15}{3}$ 1459. Se Tillæg 1.

2) Dyrskøtts Brevbog fol. 153. Se Tillæg 2.

Bestemmelse om Messetjeneste haves i Mogens Gøyes Testamente af 1514, hvori det hedder: »item (giver jeg) till Hellegestus i Randers en min gaard udj Vadensolherit (o: Onsild) ij Sem med ald sin tillegelse; der for schulle Præsterne i for^{ne} Closter holde huer vge 4 Messer, den første om Tiisdagen aff Sante Anne, den anden om Onsdagen aff alle Christne Sielle, den tredje om Torsdagen aff guds legome, den fjerde om Løffuerdagen; først afftensang er vde, schulle Presterne gaae neder i kirchen och siunge aff Jomffru Maria bedrøffuelse, och der till giffuer jeg et helt Messedickt med kalck och disk, och schulle de siunge gaude mea, och naar de gaa op igienn, schulle de siunge aue domina. Dog schall ieg eller huo, som Clauxholm i were haffuer, fuldmagt hafue till at jage i samme krat och lade fiske i samme Søe«¹⁾. 1517 betæncktes Klostret atter med Gaver, nemlig i Ærkedegnen i Aarhus, Dr. Morten Krabbes Testamente med 10 Mark, en god opredt Seng til de fattige Folk dersteds og desuden med, hvad Prioren var ham skyldig for Korn, han havde kjøbt af ham²⁾. Til det Jordegods, Helligaandshuset saaledes efterhaanden havde erhvervet sig, kom ogsaa nogle Grunde i Randers, hvorom vi oplyses gjennem en Tilstaaelse fra Prioren, Broder Laurids Nielsøn, udstedt 1505, at han af Borgmester, Raad og Menighed i Randers havde faaet en Del af Byens Vold, Grave og Planker »vppa then ennæ sithe vesten nest op till vort closters gard oc grwn, som er vti sin lenge paa then samme vold fra then nordeste sithe, som vor closters iord inden for begyndes, oc swo sønder att, till Vesterportt vedtager«. Til Gjengjæld herfor skulde den Bygning, Klostrets Formand lod opføre paa Byens Vold, være »begge vegne sidelangs fast oc sterck, oc ther vdoffuer mett sweybog mett frii gang ind oc vd,

¹⁾ Klevenfelds Samlinger til Familien Gøye. 1514. Foran den sidste Bestemmelse maa noget være udfaldet i Afskriften.

²⁾ Dyrskøtts Brevbog fol. 158.

til oc fra, dag oc natt, til kongens oc byens torff paa forskreffne vold vnder then forskreffne sveybog mellem beggi mure, vel hollen mett gade oc grwn«. Fremdeles skulde Munkene holde Byens Planker stærke med Ringmure og Bygning, og bygge vore priwether til brødre, siwge folck, oc hues behoff gøris, vdoffuer forskreffne bysens plancker aff vore mwre oc husze, huor som nøthettet er. Vthermere skulle vii oc moge stømme vantnet igen ved broen oc indholle thet mett stygbord oc annet, huor vii kwnne, paa thet graffuen paa then sønder sithe skall icke forfylles anthen aff priwetherne eller aff annen thing ther fra kommandes, som her efter kan være nogen kongelige eller byens tyngte. Framdellis skall vii oc vdlegge then rennesten till graffuen, som løber aff vort stegers, forskreffne vold vthen skae, oc ey skall forskreffne rennesten løbe gømmen byen, som hwn tilforne gjorde¹⁾. Endelig mageskiftede Helligaandshuset 1517 til Essenbæk Kloster en Gaard i Glæsborg og et Bol i Hommo i Sønder Herred²⁾.

Med alt dette have Klosters pecuniære Forhold dog næppe været særlig gode. Da Christiern II 1522 beskattede Gejstligheden, at den skulde yde Tredjedelen af den i det foregaaende Aar opbaarne Indtægt samt Tredjedelen af den Værdi, hvortil Løsøre og rørligt Gods kunde beløbe sig, erklærede Prioeren i Helligaandshuset, at han vel gjerne vilde føje sig efter Kongens Ønske, men at Klosteret havde en Gjæld paa over 3000 Mark, hvorfor det ikke var ham muligt for Øjeblikket at udrede Afgiften³⁾. Denne anselige Gjæld var maaske tildels foraarsaget af Udgifterne til de mange Præster, som her underholdtes. 1530 klager Frederik I i al Fald over dette Forhold og lader Brev udgaa om, at der skulde gennemføres en Indskrækning, saaledes at der for-

¹⁾ Langeb. Dipl. 6/11 1505. Stadfeldt: Randers Kjøbstad p. 197—8.

²⁾ Ældste d. Archivreg. II, 107.

³⁾ Kirkehist Saml. 3 R. II, 568.

uden Prioren kun maatte være to Præster og saamange Folk til de syges Pleje, som nødvendig var¹⁾

Hellerikke for Retstrætter om Jordegods har Kloret været fritaget. Allerede 1459 finde vi det saaledes indviklet i en Strid med Ridder Olaf Lunge angaaende den af Elsebe Cristiernsdatter skænkede Gaard, Vesterskov, hvilken Christiern den første dog tildømte Helligaandshuset. Kort før Reformationen begyndte Modgang og Ulykker at strømme ind over det. 1532 klager Prioren til Kongen over, at Folk uden Dom og Ret fratog Kloret Gaarde og Gods, i hvilken Anledning Kongen forbyder slige Ulovligheder²⁾. Dermed begynder en Række Processer i Anledning af, at de gamle Messer ikke mere overholdtes, hvorfor Fundatorernes Arvinger krævede de dertil givne Godser tilbage. 1535 fremstaar saaledes Anne Jacobs i Randers og fordrer en Jord, kaldet »Reffs daalls jordt«, af Prioren Jens Nielsen, da den Messe, som hendes Fader, Mats Reerssen, og andre Folk havde indstiftet, og hvortil de havde givet ovennævnte Jord, ikke mere holdtes; paa Rettertinget tildømtes denne Jord Anne Jacobs³⁾. Samme Udfald fik en Proces i Aaret 1537 mellem Her Hans, Prior i Kloret, og Henrik Bjørnsen af Stenholt; denne havde tilegnet sig de to Gaarde i Folslev i Sønderherred, som hans Fader, Bjørn Andersen, havde givet Helliggesthus for Afholdelsen af to Messer. Efterdi det imidlertid bevistes, at disse vare ophørte, og Gavebrevet lød paa, at naar Gudstjenesten forsømtes, Godserne da skulde gives tilbage, erkjendtes Henrik Bjørnsen berettiget til at tage Gaardene⁴⁾. 1539 kom Kloret atter i en Retstrætte, idet Forstanderen, Her Mattis Owessen, paa Viborg Landsting stævnedes Ridder Jacob Lykke for en Gaard, han havde i Pant af Hospitalet; denne Gang

¹⁾ Danske Atlas IV, 373.

²⁾ Frederik den førstes danske Registanter p. 469.

³⁾ Danske Magazin 3 R. V, 23—25.

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 487.

faldt Dommen dog ud til Helligaandshusets Fordel, idet Mattis Owessen skulde have Gaarden, hvis han betalte, hvad Pantebrevet fastsatte¹⁾. Klostret synes nu temmelig forarmet. At Grevefejden og de dermed følgende Rustninger og Pengeydelse ogsaa have ramt det, fremgaar af en Stævning fra 1546, hvori det hedder, at Cantoren ved Aarhus Domkirke, Jørgen Samsing, havde laant Prioren i Helliggesthus 50 Mark »i siiste forleden feygde till the fattiges wnderholdning«²⁾.

Tilbage staar endnu at betragte de Priorer, som have virket her, styret Klostrets Anliggender og ved deres Dygtighed bragt det i Anseelse. Den første, hvis Navn kjendes, er Jens Mathiesen, som 1494 byggede Choret i St. Mortens Kirke. 1495 træffe vi ham blandt Udstederne af et Dokument om, at Biskop Niels Clausen i Aarhus ikke havde nogen Del i Drabet paa Johannes Pedersen³⁾. Fremdeles var det ham, som 1496 forpligtede sig til at lade afholde en Messe for Peder Ovesen; han kaldes i dette Brev Prior og Præst. Endelig indviede han Aar 1500 Altertavlen⁴⁾, hvorom en nu forsvunden Indskrift vidnede; i Marmora danica gjengives den saaledes:

Anno milleno qvingenteno numerato
 Rege suo pleno rege Johanne dato
 Sangvine præclarus Niels Claussøn Præsul in Arhus
 Dignus honore suam dum regit Ecclesiam
 Sub Præceptore mandante Johanne Priore
 Ista Creatori cessit imago chori.

Kort efter blev Klostret Sæde for Helligaandsordenens Vicarius, da Prioren her, Broder Laurids Nielsen, beklædte

¹⁾ Randers Bys Raadstuebog 1526—1609 p. 61. Se Tillæg 3.

²⁾ Danske Magazin 4 R. I, 187.

³⁾ Ribe Stifts Breve Nr. 417.

⁴⁾ Altertavlen flyttedes 1765 til den nærliggende Hald Kirke, hvor den endnu findes. Den bestaar af Træskærerarbejde, fremstillende i Midten Treenheden, ved Siderne Jomfrn Maria og St. Martinus; ved Siderne ere de 12 Apostle og 4 Kirkefædre afbildede.

dette Embede; hans Navn forekommer 1503—05, 1507¹⁾ og 1509. Senere forflyttedes han til Aalborg som Prior for det derværende Helligaandshus, i hvilken Egenskab han nævnes 1518²⁾ og 1523³⁾. Hvem Prioren for Klostret i Randers var de følgende Aar, vides ikke; først 1522 gjenfinde vi atter i et Dokument en Prior i Helligaandshuset, nemlig Jens Nielsen, der da forpligtede sig til at udlægge Skolestræde som en god Stengade; han omtales ligeledes 1530⁴⁾ og 1532, da han af Frederik den første faar Livsbrev paa at være Forstander for Helliggesthus og opbære den dertil hørende Rente mod at underholde de syge Mennesker sammesteds⁵⁾. 1535 forekommer han endnu i den ovennævnte Proces, men med dette Aar forsvinder han. Niels Cristiernsen blev da Forstander⁶⁾. Endelig træffe vi 1537 en Her Hans som Prior og 1539 Mattis Ovesen som Forstander.

Det vil heraf fremgaa, at den Anskuelse, der fra en enkelt Side er gjort gjældende, at Klostret alt 1535 var forladt, og som søgtes begrundet paa et af Christian III i dette Aar udstedt Dokument, hvori det hedder: »tha velle vii, att the vore Borger, som tilforn bode vden for Byenn, skulle nu indfløtte, oc huer aff thennem foruises sinn Voning efter huer sinn Leylighed aff thenn Helig Aandz Closters Gardt, som beuilget er«, ikke er rigtig. Først

1) Heise: Diplomatarium Vibergense p. 357.

2) Dyrskøtts Brevbog.

3) Vossisk Saml. Perg. Han Herred Nr. 6. Laurids Nielsen forlod imidlertid dette Kloster inden Reformationens Indførelse og blev Sognepræst i Skagen; ved sin Bortgang medtog han uden videre alle Helligaandshusets Breve, Clenodier og Ornamenter, i hvilken Anledning der paaførtes ham en Sag 1531. (Frederik I's Registranter p. 368. Han nævnes her urigtig som Sognepræst i Schiiffue hvilket aabenbart maa være en Læse- eller Skrivefejl for Schaffuen. Jvfr. ibid. p. 285 og Danske Kancelliregistranter 1535—50 p. 2.)

4) Vossisk Saml. Perg. Vends Herred Nr. 26.

5) Frederik den førstes danske Registranter p. 337 og 470.

6) Danske Magazin 3 R. V. 108.

1541 blev Klostret ophævet og dets Godser henlagte til Hospitalet i Aarhus, hvortil ogsaa de syge førtes; Aaret efter blev den Helligaandskirke og Choret af Christian III overladt Borgemester, Raad og Menighed i Randers til Sognekirke¹⁾. Bygningen kom imidlertid i Privatmænds Hænder og anvendtes i mange forskellige Øjemed, en længere Aarrække saaledes til Lokale for Byens lærde Skole og sidst for den historisk-antikvariske Samling. Denne forlader dog nu det ærværdige Fortidsminde, som hermed overgives til sin egen Skæbne. Uagtet Stemningen næsten overalt i Byen er for en snarlig Nedrivning og for Grundens Anvendelse til en Torveplads, tør man maaske haabe, at dette Ønske ikke opfyldes. Men en Restauration er paatrængende nødvendig for at frelse denne Bygning, der staar som et af de faa større Minder om Helligaandsordenens godgjørende Virksomhed i Danmark, fra den sørgelige Undergang.

Tillæg 1.

Wii Cristiern meth gutz nathe Danmarcks, Swerigis, Norgis, Wendis oc Gotes koning, greue i Oldenborgh oc Delmenhorst, gøre alle widerlight, neruerendis oc komme scullendis, at aar effter gudz byrdh medl nono, thorsdaghen nest fore palme søndagh wore skickedhe for oss oc wort ælskelighe radh oc godhe men, som ære oss ælskelighe werdughe fadher biscop Knwt i Wiborgh, her Otte Nielssøn, her Eric Ottssøn, wor hoffmester, her Strange Nielssøn, her Mwnck, her Niels Cristiernssøn, her Anders Nielssøn aff Kockedal, her Niels Kaas, her Anders Jachimsøn, riddere,

¹⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50 p. 207 og 225. Allerede 1529 havde Frederik den første tilladt Borgmester, Raad og Menighed i Randers at maatte nedbryde de forfaldne Sognekirker, Vor Frue og St. Laurentii, og i Stedet for at holde deres Sognekirke i Helligaandsklostret, dog kun saafremt Prioeren her gav sit Samtykke dertil. Hvis dette nogensinde er traadt i Kraft, har det i al Fald kun været af meget kort Varighed.

oc andre flere godhe men, som tha neruerendis ware, welbyrdighe men her Oleff Lunge, ridder, oc Eric Petherssøn, wæbner, paa then ene sidhe oc Nis Palmisøn oc Staffen Niellsøn, borchemester i Randers paa then annen sidhe, oc gaffue them ther i rette paa badhe sidher om two gardhe, een liggendis i Westerskow i Gerluherrit, som aarlighe skyller two øre korn oc sextan grot, hwilken gardh frw Elzebe Cristiernsdotter aff Støffring gaff til then helghe aandez hws i Randers, oc een gardh gaff forskreffne frw Elseff til helghe kors messe oc law, hwilken messe daglighe holdis i brødhre closter i forskreffne Randers, som skylder aarlighe een øre korn oc een skilling grot, met alle forneffnde gardhes tiliggelse enchte vndentaghit i alle made, som the obne breffue forskreffne frw Elseff ther vpa vdhgiffuit hauer, ydermere vduise. Tha efter alles theres tiltal oc genswar paa badhe sidher war ther swo for rette saght, at the breffue, forskreffne frw Elseff paa forneffnde gardhe vdgiffuit haffde, skule bliffue wed theris fulle macht oc forskreffne helghe aandez hws oc helghe kors messe oc law skule forskreffne two gardhe haffue oc nyde til ewerdeligh æye i alle made oc met alle article, som forskreffne frw Elseffs breffue lude oc vduise, som fore ær rørt. Forbiwthendis alle, ehwo the helzt ære eller wære kunne, oc serdelis ether, forskreffne her Oleff Lunge oc Eric Petherssøn, forskreffne helghe aandez hws, helghe kors messe oc law eller theris forstandere her vdi at hindre eller hindre lade, møthe, vmaghe eller vforrette i noget made vnder vor koningzliche heffnd oc wrethe. Datum in ciuitate nostra Arusiensi, nostro sub secreto, anno et die supradictis.

Tillæg 2.

Jeg broder Lauris Nielssen, prior til den hellig aands huus i Randers og vicarius over den samme orden i Danne-march, og meenige conventsbrødre ibidem, som nu er og kommendes vorder, gjør vitterligt med dette mit aabne bref, at vi haver lovet og iætt welbyrdig svend Jep Anderssen af Støffringgaard, det vi ville og skulle uforsømmeligen holde og holde lade een messe for vor Frue altere udi vor kirke for neden for vor chorsdør paa den nærre side hver mandag til

ævig tid, om vintren naar det dages, og om sommeren, naar klokken slaar 5, og een begjengelsse den første søndag efter kyrmis dag med vigiliis om søndag aften og messer om anden dagen med alle episteler for for^{de} Jep Andersens siæl og for hans kiære faders og moders og søskendes siæle og for alle christnes siæle; men skeer det saa, at for^{ne} messer og begiengelsser merkeligen forsømmes og ey holdes ved magt, da ville, maa og skulde for^{ne} Jep Andersens arvinger have fuldmagt igien at indkræve det gods og rente, som der er given til, som er 3 gaarde i Thorpe i Wiborg bispedom i Himersysel i Hellomherridt, og ligge dend rente og gods andensteds til guds tieneste, hvor som de ville. Til ydermeere forvaring og bedre beviisning lader vi henge voris indsegle for neden dette bref med conventets. Givet og skrevet i for^{ne} hellig aands huus i Randers anno 1509.

Tillæg 3.

Monghenss Mwnck, landzdommer y nøre Jwdlandh, Jenss Scriffwere, landztynghere ibidem, gøre vytterlijgh, ath ar effther gudz bøyrdth mdxxxix løffwerdag nesth effter Bartholomej apostoli dagh paa Wyborgh landztyngh vor skeket her Mattis Owessen, forstander tyll then hælyandz hospytalle vdi Randers, och hadde hydh steffnedh welburdygh mandh her Jacop Løcky, ryddher, for en gordh, hand haffwer y panth aff for^{ne} hospytall y Randers, oc for^{ne} Jacop Perssen y Bwdderop møtte paa for^{ne} her Jacopss vegne oc tylbødh met for^{ne} her Jacop Løckis eghen breff, ath nor for^{ne} her Mattis Owesen wylle gøre thet pantte breff fwlysth, som hand ther opaa haffwer, vedh alle syne ordh, pwnckther och the artyckher, som thet jndeholder oc vdwysser, oc kende ther lofflyghen løssen opaa effter for^{ne} pantte breffs löydylsse¹⁾. Ther tyll swarede for^{ne} her Mattis Owessen oc sagde, at her Jacop haffde vdy dane mendz nerwærelsse loffet hanem same gordh tyll løssnyng, nar hand vyll gøre samme pantte bref fwlysth, oc bewyste thet met iiii mendhss wyttne. Ther tyl

¹⁾ Her synes at mangle en Eftersætning af det Indhold: saa vilde han levere Gaarden tilbage til Hospitalet.

swarede for^{ne} Jacop Persen oc berette, her Mattis haffde hwercken kendes lessen paa same gordh efter pantte breffs løydylsse, ey heldher tylbød the pænnyngge, same panttebreff indeholder. Tha tylbød her Mattis pennynge her vdi dagh oc vylle strax gøre thet fwth. Tha sagde vy ther saa paa for rette, at nor for^{ne} her Mattis kender lofflyge lessen paa same gordh oc gyffwer her Jacop the pænnyngge, same pantte breff paa løyer, eller the, som gyngge oc geffwe vor, then tydh same pantte breff vdh gyck, effter same panttebreffs datum, tha bør her Mattis same gordh paa hospytallis vegne vbehyndreth jghen at fonge vden all ydermere tøyidh eller trætte. In cuius rei testimonium sigilla nostra presentibus jnfra jpressa.

Anm. til Side 70.

Det er overset af Forfatteren, at i Hofmans Fundationer IV, 624 findes et Brev, dat. St. Thomæ Dag 1500, hvorved „Oluf Nielsen, af Vaaben, Prior i Stubber Kloster“ med sin Hustrus Samtykke giver en af sine Gaarde, ved Navn Lille-Holmgaard, til en Præstegaard for Borberg Sogn¹⁾. Det er aabenbart den samme Mand, som omtales i den gamle Præsteindberetning i Kirkehist. Saml. I, 645; men det bliver vist meget tvivlsomt, om han tidligere har været Kapellan i Borberg, Da han var gift, kan han jo ikke have været gejstlig, men maa have været verdslig Forstander for Klosterets økonomiske Anliggender.

H. F. R.

¹⁾ Præstegaarden her hedder jo endnu Borberg-Holmgaard.

Nogle Præstebiografier.

Ved **Holger Fr. Børdam.**

Der findes i vore Bibliotheker ikke faa haandskrevne Biografier af Præster fra ældre Tid, mest saadanne, der kjendelig ere anvendte til Oplæsning ved de paagjældende Personers Jordefærd, eller Optegnelser af vedkommende selv bestemte til at tjene til Grundlag for deres »Testamenter«. Et Udvalg af saadanne antages at kunne have Interesse; thi om end nogle af dem mere end ønskeligt ere holdte i den saakaldte Bedemandsstil, indeholde de dog jevnlig Oplysninger, som ikke haves andensteds. — Efterfølgende sex Præstebiografier ere hentede fra tvende Haandskriftpakker i Kgl. Bibl., nemlig Kallske Saml. 98 Fol. og 518. 4to. De ere ordnede efter vedkommende Personers Fødselsaar, der falde i de 35 Aar mellem 1677 og 1712.

Johan Matthis Hammerich.

Førend en kostelig og vellugtendes Salve kan give sin rette og fuldkommen angennemme Luft, maa Allabasteret synderbrydes, og førend en Siæl kand give sin rette og fuldkomne Glands af de Dyder, den eyer og besider, maa Legemets Tabernacel nedbrydes, idet Dyden ræt efter Døden betragtes og skiønnes, og som et Exempel af andre efter-

levende admireris. Lige som da Aron døde, sørgede al Israel for hannem, saaledes os idag forestilles en død Aron, den velærværdige og høylærde, nu salige Mand, Sal. Mag. Johan Matthis Hammerich, forhen vel fortiente Sognepræst til Vor Frue Kirke her i Aarhus, Canonicus ved Capitulet og Proust over Ningherrit, hvis gode og Gud behagelige Livsløb er af saa ædel og høj fornemme Anher, ved saa priiselig og hæderværdig Adfærd, til saa salig een Henfærd fra Verden og sød Hiemfærd til Himmelen er frembragt,

Som følger:

Faderen var den høyerfarne og vidt berømte Mand, Hr. Doct. Friderich Hammerich, fordm Admiralitets Physicus i Kiøbenhavn, der for rum Tid siden er gangen til det Sted, hvor hand nu i overvettes Glæde fauner sin himmelfarne Søns Siæl. Moderen er den velædle Dame Margarete Feldhaben, der i sin bedrøvelige Enkestand og høye Alder maatte endnu erfare denne store Bedrøvelse, at savne saa udvaldt elskelig en Søn; hvilke meget gudfrygtige Forældre bleve med denne Livsens Frugt d. 5 Novembr. 1677 i Kiøbenhavn begavet, og som en af Herren annammed Gave betimelig igien gav Herren hannem ved Vandbadet i det høyværdige Daabens Sacramente, at hand der kunde indpodes i sin Frelsere Jesu Christo, ved hvis Saft hand kunde grønnes, fremvoxe og bære sine Gud behagelige Frugter. Og sandelig hans Fremvæxt tegnede til sær ynskelig Frugtbarhed udi ald got, hvorfore og intet optænkeligt Middel blev efterladt, hvor ved dend gode Artighed og fornyede Naturs Tilbøyelighed, som daglig ytrede sig i hannem, jo meere og meere kunde befordres til en muelig Fuldkommenhed.

Dend første Grøde af hans umyndige Læber blev helliget Gud ved vor Christendoms Elementers iidelig og lydelig Forlæsning, som hand og tidlig nemmede og aldrig glemte. Men at dette dis bedre kunde styrkes hos ham, og at hand til anden gudelig, skickelig og nyttig Forret-

ning i Meenigheden i sin Tiid at forstaae kunde dygtiggiøres, da saa snart Aarene kunde taale nogen grundigere Undervisning, haver hans fromme Forældre ladet ham komme til gode Præceptores, og formedelst det fortrolige Venskab, de var udi med højærværdige Hr. Biscop Bager, fik ham der i Huuset paa en 3 Aars Tid under Information Hr. Biscopens Søn. [Siden] antog [de] i deres eget Huus Mag. Friderick Claudianus, der nu er Sognepræst i Skiel-skjør, til at informere hannem og hans gode Broder, Hr. Just Hammeric, Siælesørgere for Skiern Meenighed i Ribestift, som her med største Bedrøvelse bivaaner denne Sørgefærd; under hvis Manuduction hand vel profiterede en 5 Aarstiid, indtil hand Aar 1694 blev med et berømmeligt Testimonio dimitteret af Magister Lauritz Lund, nuværende Proust over Gyrding Herrid og Præst for Ostrup og Starup Meenigheder i Riber Stiftt, og blev efter Examina Stili et artium dygtig kient at indskrives i de hæderlige Studenters Tal, Rectore Magnifico Olao Rømero, Professore Matheseos samt Etatz-Raad og Politimester, et Decano Philosophiæ D. Casparo Bartholino, Medic. et Anatom. Professore, nu Kongel. Maytts Conferentz og Estatz-Raad; og eligerede hand til Præcept. Academicum høymelte Professor Bartholin.

Derpaa Aar 1695 efter udstanden Examen Philosoph. fortiente og fick primam Philosophiæ lauream; icke dis mindre vidste hand at forene sin Theologi og Philosophi, at hand altid fangede Fornuften under Troens Lydighed, og saaledes fattede dend saliggjørende Lærdom, at hand om sin grundige Profect der udi erholte og fortiente den berømmeligste Attestation Anno 1698 d. 14 Martij, Examinatoribus D. Johanne Gottofrido Masio og D. Johanne Bartholino, hvorpaa hand samme Aar prædikede for sin Dimiss d. 27 Junij ey med mindre Berømmelse, Censore D. Johanne Bartholino. Dis imellem har hand ey forsømt offentlige Disputationer og Academiske Exercitier, hvor ved hans Lov og Lærdom kunde forøges; end og paa

5 Aars Tid forestod Decani Pladz ved adskillige Borde paa det Kongel. Communitet, saa han som et Ornamentum fick Sted iblant Collegii Medicei alumnos, hvor han har udgivet 4 smukke Tractater:

1. Dissertatio Historico-Critica de Mensa et poculo Dæmoniorum, ex 1 Cor. X. 27.

2. Dissertatio Historico-Critica de Stigmatibus Christi in Corpore Pauli, ex Gal. VI. 17.

3. Dissertatio Historico-Critica de Usu Evangelici Codicis apud veteres Christianos.

4. De causis *Μυστηριοκραψεως* invicem inter Christianos et Gentiles olim usitatæ Schediasma.

Denne ziirlige og solide Erudition hos den salige af-døde var og Aarsag, at hannem tillige med nogle andre høifornemme lærde Mænd blev confereret Summi Philosophiæ honores Aar 1702, Decano facult. Philosoph. meere højmelte Hr. Professor Bartholin. End meere bleve hans Meriter saa høyt regarderet paa, at da hand ved en skriftlig Begering Havniæ 24 Janu. 1704 anholt, at som Magister Søren Lintrup, da værende designatus Professor, men nu Kongl. Mayes^{ts} Confessionarius, havde isinde at resignere Præposituret ved det Kongl. Communitet, hand da der til igien maatte befordres, bekom hand Facultatis Theologiæ Resolution meget favorabel, saa lydende:

Saasom Mag. Johannis Matthiæ Hammerichs Flittighed, Skikkelighed og gode Lærdom er Facultati velbekient, og som foruden ey nogen er forekommet, som beqvemmere til samme Embede kunde eragtes: Alt saa er resolveret, at naarsomhelst Mag. Lintrupius qviterer Præposituret, hannem da der paa af Facultate Befallings Bref skal meddeles. Sluttet paa Consistorio in Facultate Theologica. D. 21 Februarius An. 1704.

J. Bartholin.

Men det behagede den allerhøyeste Gud, at hand til et andet Præpositur skulde henkaldes, thi Aaret der efter

d. 10 Martij 1705 blev hand af hans Kongl. May^{tt}s kaldet og givet Bestalling paa at være Feldt-Proust og Stabs-Præst ved Generalitetet, og tillige Præst ved Bataillonen af Fodgarden hos Auxiliær-Troupperne i Braband; hvorpaa hand og af høyærværdige Sal. D. Henrich Bornemand strax blev ordineret og Collation givet d. 18 Martij 1705. Noget derefter begav hand sig paa Reysen, havende videre Recommendations-Brev med sig fra Land-Estatens General Commisariat til hans Durchleutighed Førsten af Virtenberg, som da commanderede Troupperne. Fra dette Provsti ved de Brabandske Troupper behagede det allernaadigst hans Maytt. at kalde ham tilbage for at være Sogne Prest for denne vor Frue-Meenighed og derpaa fik Confirmation d. 26 Octobr. 1706, og samme Aar d. 19 December, som var Dominica 4ta Adventus, af høyærværdige Hr. Biscopen salig Doct. Joh. Braem her i Kirchen installeret.

Som nu hand af Erfarenhed paa 5te Aar fornam nok; det var ham icke mueligt tillige med Guds Huusets Forretninger at opvarte alle Ting i sit eget Huus, tænkte hand sig at være om en Medhielp og Ægtefælle, og efter flittig Andhold hos Gud og Raadføring med sine Venner, lod giøre Ansøgning om den velædle Jomfrue, Jomf. Anne Margrete Braem, velædle Sal. Hr. Commertz Raad Christian Braem hans yndige Datter, som da var i sin Hr. Farbroders, før høymelte Sal. Her Biscop Braems Huus, hvilket ham og blev tilsagt, og videre stadfæstet ved en christelig Copulation, som meer høymelte Sal. Biscop Braem forrettede, og stod deres Brøllup d. 27 Septbr. 1712. De levede sammen i et meget christeligt, kiærligt og fornøye- ligt Ægteskab 13 Aar 2 Maaneder og 3 Uger, og blev velsignede med 3 kiære Sønner, af hvilke de 2 yngste Sønner bærer allerede Livsens Krone i Himmelen, den ældste Søn med sin høybedrøvede Moder sørgeligst igien- lever. Den naadige Gud, som har sit Øye paa Enker og faderløse, hand være disse høybedrøvede en Fader for Christi Skyld.

Hvad sig ellers den Sal. Mands Forehold i denne Verden belanger, da saasom hand inderligen altid haver elsket og frygtet sin Gud og Herre, og inden og uden Kirken beviste sig en retsindig Siælesørgere og Guds Ords Lærere at være, draget faderlig Omsorg for den hannem betroede Hiord, saa det var ham en stor Bekymring, om hand ved og i loulig Forfald ey selv kunde komme til Kirken at forrette sit Embede eller gjøre Bøn for Mee-nigheden i Kirchen; været nidkier for Guds Ære med Forstand, og saavel i Levnet som i Lærdom ikke aleene utrættelig, men endog et rart Exempel for alle, værd uden Modsigelse at efterfølges af alle; thi i ald Omgængelse beviiste hand sig gudfrygtig uden Skrømt, trofast uden Falsk, sagtmodig uden Tvang, saa vel hiemme som ude; beviiste mod sine Overmænd ald Ydmyghed, mod sine Undermænd ald Velvillighed, og særdeles imod fattige ald Gavmildhed; og hvad skulde mand vel her tale meget enten om disse eller andre hans Dyder, thi de alle sammen taler for sig selv hos alle dem, for hvilke hand har været bekendt og af hvilke hand har været elsket, saa at alligevel hand er død, lever hand dog hos os med et udødeligt Navn, som hand sig til en ævig Afmindelse haver efterlat.

Saa troeligen som hand da gjorde det gode, som Gud befalede ham, saa troligen lidde hand og det onde, som Gud paalagde ham, thi den salige Guds Mand var af en tønd Helbred og svage Krefter, men særdeles dette Aar, hvilket hand altid har holt for Annum Clymactericum, som pleyer at være vanskelige Aaringer. Fornam og ofte Spasmos flatulentos og Trecken i sine Lemmer, hvor imod et og andet tienligt Medicament af edle og høyerfarne Hr. D. Johan Fridrich Bæch blev recommanderet; mens som hans Siæl behagede Gud, derfor og sidst afvigte 11 Febr., som er voris aarlige Tacksigelses Fest, da hand samme Fest havde prædiket til Høymæsse, ja og holdet sin Andagt i Aftensang, og Søndagen tilforn forsynet sin

Siæl med den kraftigste Siæle-Cur, at annamme sin Frelseres Jesu allerhelligste Legeme og Blod i det dyrværdige Alterens Sacramente, hastede Gud med hannem og til hannem udsendte Dødsens Bud, da hand om Aftenen Klocken 6 blev af en stærk Apoplexia angreben, og omendskiønt alle optænkelige Middeler af excitantibus nervinis, cephalicis et confortantibus af Hr. D. Bech bleve brugte, som og Venæ Sectio paa Armen af Stadens Chyrurgus, erfarne Monsr. Bogfing, blev vel forrettet, havde dog obstructio saaledes taget Overhaand i alle hans Lemmer, saa der ey var nogen Tegn til Livet, som og Døden der strax paafulte. Hand da, som vandrede med Gud, er icke meere til, thi Gud tog ham, da hand havde omvandret i dette forkrænkelige 48 Aar 3 Maaneder 3 Dage, sampt troligen forestaaet denne Guds Meenighed paa 20de Aar.

Siælen er allerede i Guds Haand, hvor ingen Pine skal røre dend, Legemet, som er død de Retfærdiges Død, skal igien paa Christi Aabenbarelses Dag af Jordens Støv opveckis og med Siælen tilhaabeføyet annammes i de ævige Boliger. [† 1726].

Gratiarum [actio] paa den højbedrøvede Enkes, Søns og Broders Vegne.

Udkast med en Del Rettelser (skrevne med en anden Haand end selve Udkastet) i Kallske Saml. 518. 4to.

Poul Danchel.

Den hæderlige og højlærde, nu hos Gud salige Guds Mand, Mag. Poul Danchel, hidindtil velfortjent Medtjener i Ordet til denne Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, har først set denne Verdens Lys Aar 1678 d. 28 Augusti, og ved sin Fødsel baaret Lys og Glæde til sit Fødested, som var Kjøbeløv Præstegaard i Lolland, da han som en behagelig Ægteskabs Plante udspirede af hæderbaarne og udi Guds-

frygt velgrundede Forældre, af hvilke hans Fader var den fordom ærværdige, hæderlige og meget vellærde Guds Mand, Hr. Poul Poulsen Danchel, som efter sin sal. Fader, af det selvsamme Navn, var Sognepræst for bemeldte Kjøbeløv Menighed; hans Moder var den meget hæderlige Gud og Dyd elskende Matrone, Else Jensdatter Fers, vel-fornemme Seig^r Jens Fers, Amtskriver over Aalholms Amt i Lolland, hans elskelige kjære Datter, begge alt forhen, den ene for 29 Aar siden, den anden for et Aar siden, af Gud hjemkaldte til Hvile.

Disse Gud elskende Forældre havde ikke saa snart annammet denne Søn ved deres Ægteskabs Velsignelse, som en Gave af Guds Haand, at de jo med christelig Forsyn og hjærtelig Forbøn i den hel. Daab, til den aandelige Velsignelses Naade i Jesu Christo at annamme, overgav ham igjen i Guds Haand, hvorved han, som var født et yndigt, dog et syndigt Barn til Verden, blev igjenfødt et saligt Guds Barn til Himmelen. Men dermed endtes ikke de gode Forældres Omsorg, som nu begyndte først at faa det fulde Haab om denne Plantes rette og rene Opvæxt til et behageligt Liv, siden den var indplantet i Livsens Træ og delagtiggjort i dets Rod og Fedme; thi var deres daglige Forsorg strax efter Alderens Maade at lade ham kjende, baade hvad han var af sig selv, og hvad han var bleven i Christo, og til den Ende ved uafsladelig Omhu lod indprente i hans spæde Sind de Begyndelsens Elementer, ved hvilke han skulde lægge en fast Grundvold til Gudfrygtigheds og boglige Kunsters Øvelser, hvor udi han og, efter hans fromme sal. Faders altfor tidlige Afgang ved Døden, under sin kjære Stiffaders, den hæderlige og højlærde, nu sal. Mand, Mag. Jacob Tops, Sognepræst til bemeldte Kjøbeløv og Vindeby Menigheder, hans kjærlige Tilsyn og adskillige gode og lærde Tugtemesters private Information saaledes tiltog og forfremmedes, at han, da han Aar 1693 blev udsendt til Nakskov publique Skole i Lolland, fik et godt Sted i den tredie Lectie, og der ved

egen Flid og den hæderlige og højlærde Mands, Mag. Abraham Schrøder, nu værdige Sognepræst til Torkilstrup Menighed i Falster, hans Manuduction saaledes dagligen forbedredes, at han efter et halvt Aars Forløb blev opflyttet i Mesterlectien af daværende Rectore Scholæ, hæderlige og højlærde Mand, Mag. Jørgen Huulbech, nu velfortjenende Sognepræst til Stege Kjøbsted paa Møen og Provst over Møens Herred, under hvis aarvaagne og accurate Disciplin han som en lydige og lærvillige Discipel fuldkommede sine Studeringers Grundvold næsten udi 3de Aar, da han Aar 1696 med et berømmeligt Testimonio blev dimitteret til dette kongl. Kjøbenhavns Universitet, hvor han, efter vel aflagte Specimina Styli et artium, blev in Julio antagen og indskreven i de hæderlige Studenters Matricul af Pro-Rectore Academiae, højædle og højærværdige D. Henric Borneman, Biskop over Sædlands Stift og Facultatis Theologicæ Decano, værende ellers Rectore Magnifico velædle og velbyrdige, nu hos Gud salige D. Oligero Jacobæo, Justitiæ Consiliario Regio et Medicinæ Professore, som ikke da var tilstede, og Facultatis Philosophiæ Decano Spectabili, D. Casparo Bartholino, Status et Justitiæ Consiliario Regio et Professore Physico. Der saa' han da en Lærdoms Bane aabnet for sig og en banet Vej, saa vel til Lærdom som Dyd og Skikkelighed, hvilken han og ikke forsømte at løbe paa og øve sig udi med synderlig Lyst og Vindskibelighed, særdeles siden han fik Lykke til at udvælge sig til curriculi et studiorum Moderatorem privatum før berømte sal. Hr. Justitsraad Holger Jacobæum, ved hvis føjelige og ufortrydelige Raadføring hand stedse, til alt godt og gavnlige opmuntret, med en saadan Flittighed drev sine Studeringer fort til Maalet, at han efterfølgende Aar, 1697, Examen Philosophicum cum laude sustinerede, og atter Aaret derefter, 1698, saaledes anset af dem, der skjønner paa Lærdoms og Dydens Elskere, at han blev holdet værdig til at bære den philosophiske Laurbærkrans, som hannem, efter foregaaende Disputationem

publicam, med Ære blev paasat af højstberømmelige Decano, velbem^{te} Hr. Etatsraad Bartholin.

Men som han hidindtil havde ikkun brugt sin Philosophia som et Instrument til højere Videnskaber, særdeles til Theologiam, saa lod han nu se, at han for Alvor elskte denne frem for alle andre, og forsømte derfor ikke ved idelig Flid for alting at randsage den h. Skrift og dens gode Fortolkere, med Lyst og Attention at igjennemlæse de tjenligste Systemata, ideligen at besøge Professorum Lectiones saavelsom Collegia publica et privata, hvorved han, næst Guds Paakaldelse, gjorde den Fremgang in Studio Theologico, at han efterfølgende Aar, 1699 d. 16 Novembris, in Theologico examine af Nobilissimis et Excellentissimis Examinatoribus D. D. Wandalino et Masio meriterede et berømmeligt Vidnesbyrd saa vel om hans Videnskab i den Lærdom om Guds frygt, som siden den 15 Decembris samme Aar om hans af Gud forlenede vel-skikkede Gaver til at tjene ham dermed udi hans Menighed.

Imidlertid, som han endnu i da og da eftertænkte sine philosophiske Sager, fandt han en synderlig Inclination hos sig til de mathematiske Videnskaber, særdeles dem, som kaldes Mathemata Superiora, til hvilken at fornøje som han fandt sig ikke forsynet nok med den Kundskab, han der udi ved egen Flid og Læsning kunde forhverve sig, fik han en ønskelig Adgang omsider dertil ved en fri og ubehindret Tilgang til den fortræffelige, vel og vidtberømte kongl. Mathematicum Oluf Rømer, hans kongl. Mayt. højbetroede Etats etc. etc., hvis mere end fornøjelige Undervisning han med al taknemmelig Ydmyghed brugte udi 2de Aar. Men som den synlig Himmels Betragtning, han mest havde for i dette Studio, mindede ham jævnlig om det Studio, han havde engang udvalgt sig til den usynlige Himmels gudelige Betænkning af det oplysende og undervisende Guds Ord, og han derfor altid havde sine fornemste Tanker til at formere det Pund, Gud havde nedlagt hos ham, til at føre baade sig og andre

ved Ordets Prædiken til Himmelen, og derfor øvede sig ved jævnlige Specimina paa Prædikestolene her i Staden, saa skete det, at Guds Time kom, førend han ventede det, at han vilde bruge denne hans Tjeneste i sin Menighed; thi da det behagede hans urandsagelige Villie, Aar 1704 d. 14 Martii ved Døden at hjemkalde sin tro og flittige Arbejder, hæderlig og højlærde sal. Mag. Lauritz Hansen Hylling, velfortjente øverst Medtjener i Ordet her til Vor Frue Kirke og Sognepræst til Hvidovre Menighed, og den hæderlige Mand M. Folchmar Danchel, da værende Medtjener til Trinitatis Menighed her i Staden, som de velædle og højlærde Professores af sær Gunst og Bevaagenhed med samtlige Stemmer tilbød det nederste Capellani, hvilket ærværdige og højlærde sal. Mag. Christen Mariager ved sin Ascention i bemeldte sal. Mag. Lauritz Hyllings Sted qvitterede, med allerydmygst Taknemmelighed begjærede, at saadan deres saa velmenende Godhed maatte gunstigt transfereres paa denne hans elskelige k. Broder, blev han og efter aflagt Prøveprædiken her i Kirken for Menigheden, Dominica Cantate, af høj- og velædle Professoribus udvalgt og samtykt til at succedere velbemt^{te} sal. Mag. Christen Mariager i det nederste Medtjener-Embede her ved Kirken, hvorpaa de og strax meddelte hannem Kaldsbrev af Dato 23 Aprilis, som af vor allernaadiste Arve-Konge og Herre, Kong Friderich den fjerde, allernaadigst blev confirmeret d. 26 i samme Maaned. Hvilket hellige og besværlige Embede den sal. Mand, efter foregaaende Examen og Ordination, som skete her i Vor Frue Kirke d. 30 Aprilis, af hans højædle Højærværdighed, D. Henric Borneman, Biscop over Sædlands Stift, antog med Bøn og Paakaldelse, og siden til sin Dødsdag med en utrættet Flid continuerede til Menighedens gode Fornøjelse, til hvilket hæderlige Embede hannem ogsaa 2de Aar der efter, 1706, blev tillagt den Ære-Titel, at han efter holden Disputationem publicam blev creeret Philosophiæ Magister af velædle og velbyrdige

M. Johanne Bircherodio, Collegii Consistorialis Assessore et Professore Regio, som da var Fac. Phil. Decanus.

Men som den sal. Mand, da han i Enlighed havde henbragt et ganske Aar i saa vigtigt et Embedes Forretning, maatte til at tænke paa nogen Husholdning for sig selv, som faldt ham altfor besværlig ene at raade uden Medhjælp, betænkte han fornufteligen, at Guds Visdom og Godhed endog til den Ende havde indsat den hellige Ægtestand blandt Menneskene, og derfor efter Guds inderlige Paakaldelse, kjære Forældres og gode Venners Raad og Samtykke udvalgte til sin kjæreste Ægtemage den hæderbaarne, Gud og Dyd elskende Mø, Kirsten Lauritsdatter Hylling, den før bemeldte og af denne Guds Menighed velbekjendte sal. Mands, Mag. Laurits Hyllings, ældste og elskelige Datter, hans nu efterladte dybtsørgende Efterleverske. Hvilket ønskelige Ægteskab ved gudelige Ceremonier blev indviet d. 29. Aprilis Aar 1705 og siden i al christelig Kjærlighed fremdraget og velsignet af Gud med 4 Børn, en Søn og 3de Døtre, af hvilke de 2de Døtre ere for deris sal. Fader alt forhen oversatte i den himmelske Glæde, men den ene Søn og en Datter ere endnu i deres umyndige og spæde Alder med deris højbedrøvede Moder sørgeligst efterladte i en kummerfuld Verden, hvilke al Trøstens Gud og al Barmhjærtighedens Fader med sin Aands rige Husvælselse og sin Forsyns medlidende Øje trøste og forfremme for Jesu Christi Skyld!

Imidlertid maa det og tjene dem ikke til ringe Trøst, at den salige Guds Mand ved sin yndige Omgjængelse her iblandt os var blevet saa vel yndet og elsket af alle gode Hjærter, han, der som en anden Paulus stedse ombar den Ros om sig og det Samvittigheds Vidnesbyrd i sig, at han vandrede i Verden i Enfoldighed og Guds Retsindighed, ikke i kjødelig Visdom, men i Guds Naade, i sit Embede beviste sig en trofast Hyrde og omhyggelig Sjælesørger for Menigheden, delede efter den Naade, som var uddelt til ham, retteligen Sandheds Ord, udvalgte Sandheds Vej

for sig selv og udlagde den flitteligen igjen for sine Tilhørere, forestillende dem Vejen af Ordet, og forelysende dem paa Vejen med al Kjærligheds og Sagtmodigheds Exempel efter Ordets Regel og Rettesnor, som det bør en Herrens Tjener at omgaas i Guds Hus; men han havde og et Guds Hus i sit eget Hus, hvor han med fælles Bøn og flittig Undervisning stedse opbyggede sit Husfolk, og beviste sig med al Fromhed en omhyggelig Husfader i en fortrøelig Kjærlighed imod sin Hustru, i en kjærlig Forsynlighed mod sine Børn, i en billig Beskedenhed imod sine Tyende; baade inden og uden Huset havde Guds Frygt for sine Øjne, den han bar ikke paa Læberne saa meget, som i sit Hjertes skjulte Menneske i en sagtmodig og stille Aand, ja frembar saa tit og ofte til Barmhjærtigheds Udvisning imod de trængende, til velvillig og redebøn Hjælpsomhed imod sine, ja imod alle, og dermed gik saaledes igjennem al Verdens Vedermod med en usvækket Taalmodighed, vel lidt af Gud, vel lidt af Mennesken, og vel omladt af alle, der elske en ren og retsindig Omgjængelse. Og salig er den Tjener, hvilken Herren finder saa at gjøre, naar han kommer! Kommer han end ved Døden, saa er han velkommen. Saadan en Mand kunde Døden ikke finde uberedt, der ved saa gudeligt et Forhold stedse beredte sig til Døden. Han omgikkes dagligen blandt de ligagtige Døds-Billeder, og havde da saa mange livagtige Forbilleder paa sin egen Død, hvilken han fandt vel jævnlig i det Døds-Legeme, han ombar iblandt os, men fornemmeligen sidst afvigte 24 Junii om Natten, da hans Legeme blev overvældet af en dødelig Sygdom, just da han var i sine Dødstanker, som han efterfølgende Dag skulde udført i en Ligtale over en død her i Menigheden. Og i Sandhed, som han havde udvalgt da til Ligtext, som han mediterede paa, Herrens Bud ved Propheten til Ezechiam: Beskik dit Hus, thi du skal dø, saa blev samme Ligtext her som et Dødsbud fra Herren til Propheten selv, at hans Tid nu var kommen, endskjønt det kunde syntes i Utide endnu for mange.

Det tegnede vel ikke i Begyndelsen, at Enden var saa nær, ja det syntes nogle Dage derefter, som Morder-Engelen havde faaet Ordre igjen denne Gang at springe forbi, hvorfor der og intet blev spart og efterladt af hans hjærtelskte og højbedrøvede Kjæreste, enten ved egen kjærligst Tilsyn og uafadelige Opvartning, eller af fornødne og tjenlige Medicamenter, som hun omhyggeligst forsynede ham med ved den ædle og berømmelige Practicum, D. Lahme, om det havde været muligt, at denne Dødskalk kunde gaaet fra ham, foruden at drikke den; men førend man mærkte det, var alt hans Tanker og Tale ved Sygdommens uformodentligen overvældende Magt saaledes dragen fra deres sædvanlige Forretninger, at han lidet kunde fatte andre, eller fattes af andre, som vare omkring ham. Og ihvorvel han blev kjærligst besøgt baade af mig, saavel som og stedse af hans hjærtelskende k. Broder Mag. F. Danchel og med trøstelig Tiltale af Guds Ord styrket og opmuntret, saa kunde han dog ikke formedelst Sygdommens Heflighed give nogen videre Forsikring om sin Tilstand eller Villie, end at man af adskillige Hjærtetuk og Ønsker, som i da og da udbrød, kunde slutte, at hans Sjæl allerede var i aandelige og himmelske Betænkninger, saa at, omendskjønt han af den Aarsag ikke denne Gang kunde nyde den salige Vederkvælgelse i det højværdige Jesu Christi Legems og Blods Sacramente, hvormed han saa tidt og ofte, særdeles i disse svage Tider, havde ved Guds Naade bekræftet og befordret saa mange Sjæle paa deres Afskeds-Rejse til Himmelen, saa ere vi dog fuldt forsikrede, at den salige Delagtighed, han derudi saa tit havde haft tilforn med Hjærtens Glæde, gav endnu den søde Glæde i hans Hjærte, i hvilken han kort før sit Endeligt, om Natten, syntes af en udvortes syngende Lyd, som hørtes af ham, som i det søde Engle-Chor allerede opstemmet til at synges og lege for Herren i sit Hjærte; i hvilken glædelige Andagt han laa saa stille hen for sig selv, indtil han omsider, efter udviste uforanderlige Kjærligheds Tegn til Afsked med

sin altid hjærtelskte Ægtefælle, saa uformærkt uden Bevægelse af nogen Døds-Angest eller Smerte sødeligen hensov i sin Frelasers Jesu Arme afvigte Tirsdags Morgen d. 1 Julii [1711], Klokken imod halvgaaen 4 Slet, efter at han havde hædret sit Embede i 6 Aar og 2 Maaneder, æret sit Ægteskab udi 6 Aar mindre 10 Maaneder, set og smagt denne Verdens Foranderlighed udi 31 Aar, 10 Maaneder og 2 Dage, som er den korte Sum af den sal. Mands ganske Alder.

Orig. i Kallske Saml. 98 Fol.

Anders Bredenberg.

Personalia.

Ved et dyrebart Navn og nu udødelig Berømmelse lever og skal leve vor kjære Menigheds trofaste og uskatteerlige Fader og Sjælesørgere, den fordem

Velædle og Højærværdige,
nu Himmelsalige

Doctor Andreas Bredenberg,

forhen Sognepræst for Holbæks og Mehrløse Menigheder, samt Provst over Mehrløse Herred. Her i Verden begyndte han først at leve i Ballerup udi i Smørum Herred her i Sjælland ved en fornuftig og brav Fader, Niels Jensen Bredenberg, deres Kongl. May^{ts} Herredsfoged i Leire Herred, og en kjærlig og omhyggelig Moder, Ingeborg Andersdatter Holgersen; ved hvis christelige Forsorg han ej alene ved den salige Daab blev delagtiggjort i det aandelige Liv, men endog hjemme ved Skolemestere blev undervist og dannet at leve baade sig selv og andre i Fremtiden til Nytte, Glæde og Fornøjelse. Han var lidet over 7 Aar, da Livets og Dødens Herre bortkaldede hans Fader fra Jorden til Himmelen; blev derfor sat i Roskilde Latinske Skole, hvor han i Ungdommen ligesom viste, hvad han i

Manddommen vilde blive; thi udi hans Alders 18de Aar blev han med et berømmeligt Testimonio af Skolens Rectore, velædle og højlærde Mag. Jesper Schade, forsendt til Kjøbenhavns Academi, hvor han ej alene med Ære blev indskrevet blandt Studenters Tal, men endog Aaret derefter (ihvorvel han havde antaget Condition hos velærværdige og højlærde Hr. Svend Lyng, Sognepræst for Ørsted Menighed i Ramsø Herred) med Berømmelse tog Examen Philosophicum, og blev kjendt dygtig at nyde primam in Philosophia lauream. 2de Aar brugte han til andres Nytte, rejste derpaa ind igjen til Academiet, hvor han samme Aar sustinerede sin Examen Theologicum, examinantibus de tvende berømmelige Professoribus Theologiæ Steenbuch et Trelund, hvilken han med Berømmelse overstod og strax prædikede for Dimis med Charact. laudabili. Saaledes forblev han stedse ved Academiet og ingenlunde forsømte at øve sig og bruge den gyldne Tid, baade for sig selv og andre; thi han informerede velædle og højlærde nu salige Mag. Sidelman, forhen Guds Ords Medtjenere til Hellig Gejstes Menighed, hans Søn, og tillige dimitterede ham til Academiet, foruden andre Studiosos, som han manudcerede baade i det Ebraiske og andre Videnskaber. Saadan hans store Erudition recom-menderede ham hos alle, men især hos den salige Professor og Rector udi vor Frue Skole, Frølund, at han blev antagen til at være Collega tertix classis der ved Skolen; samme Station han med Berømmelse forestod i 2 Aar; blev saa for sin bekjendte Lærdom transfereret til at være Collega sextæ classis, som ej heller varede mere end 2¹/₂ Aar, da han blev beskikket til at være Conrector ved samme Skole. De store og højlærde Mænd ved Academiet syntes, at det store Talent [og] den fuldkomne Erudition, han besad, burde endnu promovere ham til at prædike Guds Evangelium og derved befordre Guds Ære, hvorfor han efter et ¹/₂ Aars Forløb blev af samtlige Professoribus kaldet til at være Guds Ords Medtjener ved vor Frue Menighed i Kjøbenhavn. Efter udstanden Examen og be-

funden Dygtighed blev han A° 1732 Fastelavns Søndag indsat til samme hellige Embede, og samme Aar disputerede for Magistergraden. Saa vigtigt et Embede, som dette var, at være Guds Tjener, betænkte han desmere, og derfor som en trofast, redelig og aarvaagen Hyrde udi 6 Aar fødte denne sin anbettede Hjord ved Evangelii søde Græsgange. Imidlertid indgik han en kjærlig Ægteorening med den velædle Jomfru Anne Marie Bjørnsen, som A° 1732 d. 26 Martii blev fuldbyrdet. Samme Ægteskab fandt Himmels Velsignelse i 7 Børn, 4 Sønner og 3 Døtre, hvoraf 1 Søn og 2de Døtre endnu sørgeligen efterlever. Gud selv ved sin gode hellig Aand tale de Ord i deres Sjæl og Hjærte, som kan skaffe dem en overflødig Trøst og Husvælgelse, at finde sig i en naadig Guds Villie.

Efterat han saaledes havde ved sine store Sindets Gaver andensteds vundet mange Sjæle til Guds Rige, behagede det Guds Salvende at sende ham i samme Ærinde her til Holbæk, som skete A° 1738 næsten ved samme Tid, som vi nu med Bedrøvelse beklage hans Fraskillelse. Det var ikkun paa 15de Aar, Gud undte os i ham saa retsindig, saa nidkjær, saa oprigtig, saa himmelsindet en Lærer; Gud lade en Portion af saa brav en Mands Redelighed og Forstand hvile paa ham, som igjen skal beklæde hans Sted.

Nogle Aar efter hans Ankomst her til Holbæk blev han til et stort Naadens Tegn af Majestæten befalet at disputere for Doctorgraden, som han og med Berømmelse A° 1742 d. 28 Novb. i Underdanighed efterkom, og blev creeret til at være Doctor Theologiæ. Nogle Aar efter denne Promotion, A° 1745 d. 3 Januar, saa han sin kjæreste Ægtemage at omvæxle Tiden med Evigheden, efterladende ham de 3 endnu levende Børn, som da alle vare saa smaa, at de ej kunde skjønne paa, hvad Tab de gjorde. Siden den Tid har han stedse levet i enlig Stand, og alle Tider vejvist de kjære Børn til at frygte Gud, intet sparet af de Ting, som kunde befordre baade deres timelige og evige Velfærd. Gud lade dem og efter deres salige Faders Villie og Intention saa-

ledes continuere i de gode Exempler, de af ham have set, følge de kjærlige Formaninger, de af ham havde faaet, saa gaar det dem vel baade i Tiden og Evigheden; thi han stræbede efter at stadfæste sit Navns Ihukommelse ved gode og lovlige Gjerninger. Hans Arbejde i Tiden sigtede dertil, at han kunde blive erindret og ihukommet af Gud i Evigheden, som selv lod hans Gudsfrygt, hans Andagt, Redelighed, Flid, Visdom, Tro, Haab og Taalmodighed, Goddædighed og andre Dyder indføre i Livsens og Evighedens Bøger, hvoraf Tiden aldrig kan udslette dem. Den Sandhed, der styrede hans Læber, og den Gudsfrygt, der beherskede hans Hjærte, yttrede sig i et hvert Ord, han taledede. Intet pralende, intet surseende eller forstilt Væsen fandtes ved hans Andagt, men en stille og sagtmodig Aand tjente Gud, og fortællede hans Gjerninger som dem, han mest admirerede og ærede. Verdens Rigdom og Ære foragtede han med en smilende Mine, og med en hellig Resignation renoncerede paa al dens Herlighed og Overdaadighed. Hans Brød smagede ham allerbedst, naar han brød det med de hungrige; det var ham umuligt at sige nej til de fattiges Begjæring, eller lade dem gaa uden Hjælp og Vederqvægelse, thi han fandt sin Glæde i, at de fattiges Lemmer kunde velsigne ham, vel vidende, at den, som forbarmer sig over den ringe, laaner Herren. Det store Talent, de fuldkomne Naadegaver, samlet med den høje Erudition, han havde, gjorde ham baade til en stor Orator, men en større Prædikant, thi han vidste saa at bruge sin Visdom til de Sjæles Opbyggelse, som ham vare betroede, at alle fandt sig fornøjede. Skal Prædikestolen, skal Skriftestolen give Vidne herom, vi maa tilstaa, at Gud var med ham paa begge Steder; de Ord, han taledede, taledede han af Guds Aand, den Lærdom, han fremførte, var Troens og Evangelii rene og uforfalskede Lærdom. De søde Trøstens Ord, hvormed mangan en paa sin Sygeseng blev husvalet, vare saa vederqvægende, at en Sjæl, som i Aand og Sandhed antog dem, kunde aldrig gaa fri af Saligheds Land, thi

han ligesom Døberen Johannes pegede for dem paa det Guds Lam, vor Herre Jesus Christus, som bar Verdens Synder. De kjærlige Formaninger, han i Enrum gav Syndere, vare saa gennemtrængende, at i hvor haard end Synderen undertiden var, vidste han dog med Ordets Hammer saaledes at banke, at det haarde Stenhjærte ofte blev blødgjort og bevæget. O! en stor Guds Profete, en stor Jesu Christi Tjener, som saa vidste at dele Sandheds Ord til enhvers Nytte og Forbedring. Den daglige Omgang med hans Menighed var kjærlig uden Falskhed, ærlig uden Hykleri; hvad han talede, det mente han, og vilde alle vel. Enhver, som behøvede et godt Raad, kunde i ham finde, hvad de forlangede; thi ingen nægtede han sin Tjeneste enten med Raad eller Daad. Ak! at vi endnu i mange Aar (om det havde været Guds Villie) havde maattet beholde ham i Live, og endnu nydt mere Frugt af ham. Ja! Denne retfærdige omkommer, mon ingen skulde lægge det paa Hjærte? denne hellige Mand hensamles, mon ingen skulde give Agt derpaa? Vi velsigne hans Støv og ære hans Aske med en udødelig Ihukommelse.

Det var d. 11 Martii sidst afvigte, da Gud ved Sygdom, som lod sig anse til en hidsig Sygdom, erindrede ham om hans Tabernakels jordiske Hus, der skulde nedbrydes, men forsikrede ham tillige, at han skulde have et Hus evigt i Himmelen. Intet Medicament eller Opvartning blev sparet for at soulagere det svage Legeme og igjen befordre dets Helbred, thi vores Bys kunsterfarne Apoteker, Johan Lorentz Linde, forsømmede intet af det, som kunde imodstaa Sygdommen og betage dens Kræfter; men Sygdommen vilde ikke vige for Medicamenternes Kraft, men mer og mer tog Overhaand, hvoraf den salige Doctor nok mærkede Guds Villie, som var at afklæde ham sine Præsteklæder, men derimod at iføre ham de hvide lange Klæder i en lykkelig Evighed, hvormed han aldeles var fornøjet. De dyrebare Trøstesprog af Guds Ord, hvormed han selv opmuntrede og trøstede sin himmelhigende Siæl, kan vidne om den

levende Tro og det ubedragelige Haab, der overbeviste ham, hvorledes alt, hvad der var dødeligt hos ham, skulde igjen blive levende, saa at han ikke skulde dø, men leve. Aftenen før hans salige Fraskillelse talede han til sin Frelser saa hjærterørende, at de nærværende endog bevægedes deraf; hans Medbroder¹⁾ igjentog hans Ord og af Guds Ord trøstede ham i den salige Længsel, han havde, efter at se Gud i de levendes Lande, hvilken Trøst vor salige selv sluttede med de Ord; Amen i Jesu Navn, Amen. Og saaledes laa han færdig at forlade den Jord, hvori han havde været i Krig, men laa med Jesum i Hjærtet, med Salighed i Haabet, med Længsel efter Gud, som, da Hjærtet var færdigt at briste, bevarede hans Hjærte og Tanker i Christo Jesu, saa Sjælen ikke med Suk, men snarere med en Frydesang tog Afsked fra Legemet Natten imellem Tirsdag og Onsdag Kl. halvgaaen 1, sidst afvigte [22 Marts 1753], efterat Legemet paa 11te Dag havde udstaaet megen Lidelse, og været en Bolig for Sjælen næsten i 53 Aar.

(Gratiarum actio).

Text. funebr. Es. 57 Cap. 1. 2 Vers. Den retfærdige omkommer, og der er ingen, som lægger det paa Hjerte, og hellige Folk hensamles, ingen giver Agt derpaa, at den retfærdige hensamles fra det onde. Han skal gaa ind med Fred, de skal hvile sig i deres Sovekamre, hver som vandrer for ham. — Exord. 2 Cor. 4 Cap. 7 Vers. Vi have dette Liggendefæ i Lerkar, at den overvættes Kraft skal være Guds og ikke af os.

Orig. i Kallske Saml. 518. 4to.

¹⁾ Kapellanen Mag. Peter Troelsen Smith (Provst Daniel Peter Smiths Farfader), der kjendelig er Forfatter af dette Stykke.

Peder Fuglede.

Testamente over Hr. Peder Fuglede.

Saa stridige som Livet og Døden er, da den sidste synes at gjøre det til intet, som den første efter al Anseelse har gjort til noget, saa meget ligne disse ulige Tilfælde hinanden deri, at de begge kaldes, som de er, en Kamp og Strid. — — —

Saadan en Stridsmand var den i Livet Velædle, Velærværdige og Højlærde Herr Peder Fuglede, Sognepræst til Værsløv og Jorløse Menigheder. — — —

Begyndelsen til den gode Strid ytrede sig, da han blev født til denne Verden i Aaret 1700 den 31te Decembris. Landsbyen Ubberup og den Gaard, deri Artz- og Skip-pinge Herreders Ting nu holdes, var hans Fødsels-Sted. Et Rettens og Retfærdigheds Sæde skulde da være en Forbetydning til den Retfærdighedskjærlighed, som stedse oplivede vores afdøde. Hans Fader var ædle Sgr. Hans Fuglede, kongelig allernaadigst forordnet Land-Advocat her i Landet og Selvejer til en Del Gods og Gaarde i bemeldte Ubberup By og omliggende.

Denne vor afdødes Fader var en Søn af Sognepræsten forud i Store og Lille Fuglede; hvilke begge saa vel Fader som Farfader for lang Tid siden vare afgangne. Hans Moder var ædle Maria Trellund, en Stifdatter af forud velærværdige Her Niels Graa, forhen residerende Capellan i Kallundborg; ellers var hun af de i verdslig og gejstlig Stand saa bekendte som duelige Trellunder, og er ligeledes længe siden afgangen. Deres Ægteskab var, foruden vor salige Her Peder Fuglede, som den yngste, velsignet med adskillige Børn, blandt hvilke vor afdødes Broder, højædle og velbyrdig Niels Fuglede, kongelig allernaadigst veforordnet Justits- og Cancelliraad samt Byfoged i Aalborg i Jylland, som for omtrent et Aar siden ved Døden afgik, og en Søster, højædle Fru Oberstlieutenant-

inde Husfeldt, navnlig Agnete, som og for en Del Aar siden afdøde i Hjembæk her i Sjælland.

Vor afgangne Her Peder Fuglede har altsaa haft sin Oprindelse af en Slægt, som i mange Tider har været her i Egnen berømt og anseelig, ligesom han selv i levende Live ikke lidet har forøget sin anseelige Slægts blomstrende Tilstand.

Han var altsaa, som meldt, i sin naturlige Fødsel en Gave, som den alvise forlenede hans Forældre med til det ny Aar 1700; derfor de ikke forglemte at opofre ham ved den aandelige Fødsel til Gud, som en Nytaars Gave, med at lade ham døbe paa Christum og saaledes iføre Christum.

Vor salige afdøde var følgerlig, imedens han levede, et Menneske, som henhørte til 2de Secula. Den timelige Fødsel gav ham Andel i det 17de, gamle og afvigte Seculo, ligesom hans ny og aandelige Fødsel indsatte ham til det den Tid ny Seculum, nemlig det 18de, under hvilket vi endnu leve. Der var og stedse at finde hos vores velærværdige en vel proportioneret Blanding af de ældre Tidens trofaste Oprigtighed, som nu synes at have daanet, og de nyere Tidens vittige Skarpsindighed, uden at have Del i den formente, nu herskende Frihed.

Det varede ikke længe, førend hans Forberedelse til Striden paafulgte. Det lod sig strax tilsyne, hvad han var født til, baade før og i hans Alders 5te Aar, da hans Fader flyttede fra Ubberup til den her i Egnen saa berømte som ældgamle Kjøbsted Kallundborg.

Den muntre Artighed, som sirede vor afdødes Barn-dom, bevægede hans Fader, som selv var oplært i de boglige Kunster, til at lade Sønnens medfødte Vittighed skærpe først hjemme ved privat Information og siden, da han dertil eragtedes voxen nok, i offentlig Skole. Kallundborg var som bekjendt den Tid forsynet med en offentlig saa kaldet latinsk Skole, hvilken han bestandig og flittig frekventerede, først under Tilsyn af Rector ... og siden under Rector ... Lyst til de boglige Kunster og Kjærlig-

hed til grundig og sammenhængende Lærdom havde saaledes indtaget vor afdødes Hjerter, at intet derfra kunde holde og hindre ham. Vel indfaldt imidlertid hans salig Faders Død og nogen Tid derefter forlod hans Moder dette timelige, han blev derved fader- og moderløs; men det, som han savnede i Verden, vidste han at finde i Himlen og trolig søgte at opdage den højeste Faders Faderlighed i Ordets tydelige Kundskab, hvortil han ivrig vendte sig, jordiske Forhindringer uagtet. Hans bestandige Flid forvoldte, at han af Rector i Kallundborg Skole blev anset bekvem og moden nok til det her i Riget og Landet blomstrende kongl. Københavnske Academie; derfor han og i sin Alders 21de Aar blev dimitteret og forsendt til bemelte Universitet med et berømmeligt Testimonio Scholastico, hvilket Indholdets Vidtløftighed forbyder at fremføre. Blev derpaa efter offentlig udstanden Examen indskreven blandt de hæderlige Studenters Tal i Aaret 1721 i Juni Maaned. Da han saaledes var indlemmet udi Universitetets Selskab, var han ikke fornøjet med at have forøget Studenternes Tal, men stræbte alvorlig at berede sig ved ydermere Læsning og Flid at forfremme Selskabets Ære.

Til at iværksætte sin Hensigt opholdt han sig dels i København ved Universitetet for at besøge Professorernes private Forelæsninger og offentlige Lectiones, saa vel de philosophiske som de theologiske, ligesom han og var tilstede ved Exercitia Disputatoria, som den Tid øvedes ved offentlig Spisning paa det kongelige Communitet.

Fuldendte saa omsider sit academiske Levned under Assessor og Professor Arnæ Magnæi Opsyn og Anførsel, saaledes at han til Attestats blev aflagt med Haud illaudabili d. 21 Februar 1724 under Professorerne Steenbuch og Trellund.

Dels forfremmede han sit foresatte Maal uden for Universitetet. Og siden han især havde vendt sit Sind til de theologiske Videnskaber, beredte han sig til det hellige Læreembede i adskillige Menigheder og især her i Vørslev

og Jorløse Menigheder, hvor han under hans Formands, velærværdige Her Lorenz Vissing, den Tid Sognepræst for disse Menigheder, hans langvarige Svaghed stedse betjente Prædikestolen, indtil bemeldte Her Vissing ved Døden blev bortkaldt. Imidlertid han prædikede den saakaldte Dimis-Prædiken den 12 Juni A° 1728 og derfor erholdt Haud illaudabilem.

Da var det, at Døren aabnedes for vor salig afdøde ej alene til Embedets Gjerning, men endog til den gode Strids Førelse. Saa snart det havde behaget Gud at bortkalde velbemeldte Her Lorenz Vissing, blev vores nu afdøde Her Fuglede kaldet til at være hans Eftermand i Embedet.

Daværende Kgl. Majts Cancelliraad velædle Niels Fuglede, den Tid Herre til Vesterby Gaard og Patron til Jorløse Kirke, indsaa sin Broders Færdighed og Duelighed til det ærværdige Læreembede, og derfor fandt sig forbunden, siden Kalds-Rettighed tilkom ham paa Jorløse Kirkes Vegne, at kalde sin Broder Peder Fuglede til at være Sognepræst for Vørslev og Jorløse Menigheder den 20 Decembr. 1728, ligesom samme Kald allernaadigst blev stadfæstet og confirmeret af højsalig og højlovlig Ihukommelse Kong Friderich den 4de strax efter, den 31 December i samme Aar.

Vor sal. afdøde oplevede da en særdeles Velgjerning af den alvise, da han paa den samme Dag, han var fremkaldet til denne Verden, blev stadfæstet i sit Kald til Guds Menigheder at forestaa. Dog synes, saa vidt man kan skjønne, at deri tillige har ligget denne hemmelige Erindring, at ligesom hans Stridsdage begyndtes paa den sidste og samme Dag i Aaret, som Gud ved Majestæten bekræftede hans Kald, saa maatte han nu især udruste sig til at føre den gode Strid alvorlig.

Efterat han var kaldet, erholdt han sit Testimonium Publicum fra det kgl. kjøbenhavnske Universitet d. 1 Februar A° 1729, blev derpaa ordineret og indviet til det ærværdige

Embede den 23 Februar i samme Aar af daværende Biskop over dette Stift, højædle og højærværdige Her Christen Worm, og ikke længe derefter indsat.

Hr. Peder Fuglede levede da som Præst en Tid lang i eenlig Stand, og da han ofte var beføjet at tale til andre: at det ikke er godt, at Mennesket er ene, begyndte han at se sig om til Egnens Døtre og viselig udsaa sig den i Livet velædle nu salige Jomfru Karen Vorndran, en vel-skabt og velsindet Datter af velædle og velvise Christian Vorndran, Raad og Handelsmand i Kallundborg, som længe siden har forladt dette timelige, og velædle Madame Karen Voldet, som endnu i en høj og anseelig Alder efterlever. Med velbemeldte Forældres Samtykke blev Her Peder Fuglede ægteviet til bemeldte Jomfru Vorndran i velædle Venners Nærværelse paa begge Sider, og holdtes deres Bryllup i Kallundborg A° 1730 i Juli Maaned.

Dette saa lykkelige Ægteskab vedvarede til megen Fornøjelse paa begge Sider, det blev og velsignet med 9 Børn, af hvilke de 5 efterleve, neml. 3 Sønner og 2 Døtre, 3 forhen afgangne; og Moderen, Madame Fuglede, døde efter og med det 9de, A° 1745 d. 30 Decembris, og efterlod vor afgangne Hr. Peder i den sørgeligste og smerteligste Tilstand tilligemed 5 umyndige. — —

Hr. Fuglede blev da sat i den enlige Stand; vel siges der, at han har været sindet at forandre sin Ensomhed og paa ny at indtræde i Ægteselskab; men det er uvist. Vissere er det, at da han ikke fandt sin afdøde Kjærestes lige, holdt han for bedst at vedblive i Enlighed, den han da udvalgte for at erindre sin eneste salige Veninde.

Dette var hans Sind, dette blev hans Forsæt i 14 til 15 Aar, som han tilbragte efter hendes Afgang, indtil han selv af Længsel efter Himlen fulgte efter sidstafvigte 29 Januar 1760.

Her forekommer da den gode Strids Ende; men førend denne vises, maa det dog kortelig meldes, at hans hele Levned ellers har efter Forsynets Styrelse været en

Kjede af Strid, forstaa den gode Strid, som føres dels for det godes Skyld, deels føres til en god og lykkelig Ende.

Neppe var han bleven Student, førend han her i Sjælland blev midt om Natten angrebet paa Landevejen og overfaldet af en Del rasende og ustyrlige Bønder, som mente i ham at træffe en anden, mod hvem de vilde udøve deres rasende Vrede; han undgik dog, fordi Skjebnen stridede med ham.

Ikke længe derefter blev han overfalden af en Sværm ryggesløse, som kaldtes Taterne, men vare egentlig be- drøvelige Levninger af den langvarige Krig. Disse, som higede efter Bytte, gjorde sig ingen Samvittighed over at opofre uskyldige Vejfarende; maatte dog lade Forsynet raade og lade ham fare.

Imedens han forestod Embedet, som varede 31 Aar, manglede der ikke adskillige, som søgte at indvikle ham i Fortrædeligheder; dog Gud førte Striden med ham, han stod og vigede ikke, førend Svaghed bød at vige. — Hans Tale handlede stedse om den salige Luther og de Velgjerninger, som Gud beviste de nordiske Lande ved dette sit Redskab. Han meldte og om de forunderlige Forandringer, som Reformationen førte med sig i Christenheden, som sjælden erindres af andre, nemlig Bøndernes Krig under Thomas Münzer, Tartarernes og fremmede Folks Indfald i Christenheden, og Præstehadernes Fremgang. Dog hvo veed, om de Tider kan sammenlignes med disse? Ellers beraabte han sig stedse paa, at vi ikke her har blivende Sted; erlangede da de blivende og evige Boliger isteden for dem, som ikke blive, og dem, han ikke behøver.

Var villig at tilgive sine Fjender og viste sig saaledes [rede til] at lide det onde og stride især den gode Strid i Godhed og Gavmildhed mod alle saa vidt muligt, var og rig i Sagtmødighed og christelig Venlighed.

Hans Strids sidste Ende var, som følger. I de sidste 9 til 10 Aar var han af og til plaget af Mathed og, som

det viste sig, en tærende Afmagt. Den lange og tit besværlige Rejse til og fra Annexet kan dertil have foraarsaget meget. I det sidste Aar tiltog bemeldte Afmagt meget kjendelig, saa det aabenbarlig befandtes at være en hectisk Feber, en vedvarende og udtærende Svaghed, som meldte sig med Rystelse og Besvimelse. Derfor han og tit talede om at beskikke sit Hus. Siden sidste Mortensdag var han nødsaget stedse at ligge til Sengs. Forberedte sig mod Dødens Komme ved at modtage det højværdige Sacramente, og blev betjent ved hans sædvanlige Skriftefader, velærværdige Her Sars, Sognepræst for Viskinde og Aunsø Sogne, den 2den Søndag i Advent sidstleden. Blev derpaa besøgt af adskillige gode Venner, som ikke glemte at tale til broderlig Opbyggelse; tilsidst af velærværdige og højlærde Her Monrad, Sjælesørger for Tømmerup Menighed, den 28de Januar. Derpaa han om Morgenen derefter hensov og forlod dette Liv i Haab om Retfærdigheds Krone. Hans Levetid varede 59 Aar 4 Uger.

Orig. i Kallske Saml. 98 Fol.

Anders Møller.

Hvad sig dend i Livet Velærværdige og Høylærde Mands, Alsted og Fiennesløv Menigheders velbeskikkede og anbetroede Sjælesørgers, nu hos Gud salige Hr. Anders Møllers Livs og Levnets Løb er anbelangende, da vil vi efter dend af ham selv i Live giorte Begiæring og Forlangende, saa vel som af hands efterlevende kiære Børn forelagde Erindring, med mueligste og største Korthed derom melde, betragtendes først hands hæderlige og ærlige Indgang i Verden, dernest hands christelige og høragtbar Fremgang udi Verden og endelig hans salige Udgang af Verden. Hvad det første er angaaende, da er

hand udi Schielschior af Hæderlige og Velfornemme Forældre avlet og født til Verden Ao. 1702 d. 23 Januarij; Faderen var dend fordum Høyagtbare og Velfornemme Mand Peder Møller og Moderen dend i Livet Gudælskende Matrone Anne Aggersøe, begge for rum Tiid siden saligen i Herren hensovede, hvilke af en christelig Omsorg for denne deres Søns Velgaaende at befordre, i sær i det aandelige, har betimeligen udi det af Gud beskikkede Igienføddes Bad ladet ham rense og toe af dend medfødte Synds Vederstyggelighed, og saaledes blive indlemmet i dend christne Kirke og Menighed, ja som en aandelig Green indpodet i dend aandelige Viinstok Christo Jesu, som kunde give ham Kraft til en aandelig Vext, der ikke alleene viiste sig at frembringe yndige Blade strax i hands spæde Opvæxt, da hand ved Underviisning i hands Christendoms første Elementer befandtes strax at tegne til noget got, men lod endogsaa siden ved Vextens viidere Tiltagelse see deylige og fornøvelige Blomster, hvorved hands kiære Forældre kunde ikke andet end høyligen glæde dem, da de saae ikke allene i almindelighed hands skikkelige og gudfrygtige Omgængelse iblandt alle sine jævnlige, men isærdeleshed ogsaa hands Hørsommelighed og Lydagtighed imod dem self, og fornemmelig mod sine Lærere, som hand var bleven overlevert og anbetroet til i dend latinske Skole i Schielschior (og det er vores sl. afdødes viidere Fremgang i Verden, som vi har at melde om). Saa har hand da freqventered denne Skole indtil Aar 1723, da hand med ald Berømmelse derfra blev dimitteret og af Academiet i Kiøbenhavn cum applausu admitteret; Aaret derefter ikke mindre prriiselig sustinerede hand examen Philosophicum, og efter 3de Aar igien, nemlig 1726, examen Theologicum, da hand og samme Tiid til Berømmelse aflagde sin Dimiss Prædiken.

Imidlertid blev hand forskreven af Frue Mette Rosenkrantz til Borrebye at være Skoleholder i dend af hende funderede Skole udi Maglebye, som hand ogsaa andtog,

men 4 Maaneder derefter kaldet til at være Rector ved dend forhen benevnte latinske Skole i Schielschiør og til samme Embede indsat d. 7 April 1727; hvilket da hand i en 6 Aars Tiid med ald honeur og berømmelse hafde forestaaet, blev det vacante Capellanie til Schiørpinge og Fordrup Meenigheder 1733 ham offereret, saa og af ham andtaget, da hand ogsaa samme Aar formedelst Guds Raad og Forsyn indlod sig i det hellige Ægteskab med hands for nogle Aar siden afdøde Kiæreste, Kirsten Nielsdatter, hvis Forældre var dend fordum Velædle og Høyfornemme Mand Niels Jensen og Moderen Anna Jochumsdatter i Schielschiør, og udi 21 Aars kiærlig Ægteskab avlede med hende 9 Sønner og 1 Datter, hvoraf de 5 Sønner endnu ere i Live, men de øvrige saligen i Herren hensovede.

Benevnte Menigheder hafde hand med ald Troeskab og Vigilance forestaaet og opvartet i 5 Aar, da hand atter derfra blev kaldet af dend forhen Høyædle og Velbaarne Hr. Landsdommer Luxdorph paa Møerup til at være Sognepræst for disse Meenigheder, som hand formedelst sin bekjendte Vindskibelighed og Aarvaagenhed hafde nu henved 22 Aar viist sig at være et troe Sendebud til i Christi Sted.

Og som vi da af hands saa kortelig anførte Levnets Fremdragelse seer og befinder, at hand har ikke været som de Træer, der frembringer intet andet end bare Blade, ligesom Figentræet fordum, ey heller som de, der kand udskyde af sig og ligesom opsminke sig self med endeel anseelige Blomster, som ikke duer til andet end at fornøye Øynene med, men at hand virkeligen har været at regne iblandt de Træer, der tillige har baaren gode, sunde og behagelige Frugter, thi hvad er meere behageligt for Gud end Beredvillighed til at give og uddeele, at hielpe de nødlidende, besøge Enker og faderløse i deres Trængsel etc.? og hvad er meere nytteligt og ønskeligt for Menniskene, end at finde sig med saadanne Frugter i sin Nød og Trang at blive husvalet og trøstet? og just saadanne Frugter kand

vi sige med ald Sandhed, mange at have fundet og erfaret hos denne vores Sl. Afdøde. (Gud give, at de fremdeeles ved een af samme Art og Stamme udspringende og opvoxende Qvist her ved Stedet maatte endnu trøstes og glædes!) Saa har vi da til sidst vores Sl. Afdødes Endeligt og Udgang af Verden korteligen at melde om. Og da er hand bleven nedlagt paa sin Syge- og Sotteseng omtrent en 3 Ugers Tid før hands Død, og imidlertid udstaaet megen Pine og Smerte paa sit Legeme, ja mueligen ogsaa mangen en Fristelse og Anfægtning, som hand dog ved det søde og salige Guds Ord, ved Bøn og Paakaldelse løkkeligen og vel har faaet overstriid, da hand ikke bedre Alterets Horn vidste at flye hen til i sin Nød og Dødsens Angest; thi ligesom allehaande Slags Sange og liflig Music synes aldrig meere behagelig end om dend sorte Nat og i dend stille Mørkhed, saa er og Guds Ord og trøstelige Tale aller meest takkelig, naar Liidelsens Nat har giort aldtid ligesom sort for vores Øyne, saa har da dette salige Guds Ord klinged langt behageligere i hands Øren og fornøyed hands Sind og Siæl langt meere, end den allerkunstigste musicalske Harmonie nogen Tiid kand klinge og fornøye; thi ligesom dend naturlige Nat eller dend bedrøvelige Sorrigs-Nat ikke kunde forhindre, at jo Paulus og Silas om Midnats Tiide i deres Baand og Fængsel lover Herren, saa kunde ikke heller Dødens mørke Nat forhindre vores Sl. Afdøde, at hand jo ogsaa hen ved Midnatstiide, da hand allerede vandrede i Dødsens mørke Dale, med Lov og Bønnesang istemmede med, da hand faa Timer før sin Død hørte nogle aandelige Sange at blive ham forsiungne; ja endnu nærmere hands Død hørte mand dend fornøyelige Tale af ham: Nu kommer min Jesus; og derpaa omtrent et Qvarter eller høyt en halv Time derefter udgav hand sin Aand, og saaledes i Kraft af Jesu allerhelligste Legeme og Blod, som hand paa sin Sygeseng var bleven deelagtiggjort udi i det Høyværdige Alterens Sacramente, har hand trøstig og frimodig med fuld

Forsikring om dend tilkommende Herlighed og Salighed sagt denne Verden Farvel, efterat hand hafde levet her i 58 Aar 10 Maaneder og 11 Dage.

I det øvrige lader vor salige Afdødes efterlevende kiære Børn det Høyanseelige Følgeskab ærbødigst betakke for deres Æres Beviisning i at geleide deres Afdødes jordiske Deel til sit Sovekammer og Hvilested; de erbyder [sig] stedse til ald muelig Gientieneste saa vel skyldige som og beredvillige.

Christoffer Nyholm.

Velædle, velærværdige og højlærde, nu hos Gud salige Hr. Christopher Nyholms Levnedsløb, som af ham selv saaledes er opsat.

Min Gud, hvor skal jeg begynde og hvor skal jeg ende med at fortælle dine utallige Velgjerninger imod mig, usle Støv og Aske, thi de ere flere, end jeg kan tælle dem, større, end jeg kan fortælle dem. Dog paa det jeg ikke ganske skal findes utaknemmelig, vil jeg tale om nogle af dem, jeg kan mindes, endskjønt jeg til din Ære og min Beskjæmmelse maa tilstaa, at de fleste for min Forglemmelses Skyld maa blive urørte og uomtalte.

Hvad sig da min syndige Fødsel er angaaende, da er jeg født af ærlige og christelige Forældre Ao 1712 d 29 Julii paa Bavelse Gaard i Sjælland. Min Fader var Forpagter paa bemeldte Bavelse Gaard, navnlig Jochum Nielsen, som omskiftede Tiden med Evigheden Ao 1729 d. 26 Febr. Min Moder, Dorothea Gustine Charlotte Flesborg, døde 1751 d. 31 Decembr.

Gud tænkte paa mig i Naade fra min spæde Barndom af og derfor gjorde mig til sit Barn i den hellige Daab, hvor jeg i Glomsø Kirke d 5 Aug. 1712 blev døbt i den hellig Treenigheds Navn.

Den fromme Gud vilde lære mig i denne spæde Alder, at jeg her ikke havde noget blivende Sted, og derfor i mit Alders 2det Aar, ved mine kjære Forældres Flytten fra bemeldte Bavelse Gaard til Giesegaard i mit Svøb maatte begynde at forandre Opholdssted. Her viste min himmelske Fader sin særdeles Varetægt over mig, i det jeg 3 Gange i denne min Barndom var nær ved at drukne, og alle Gange var virkelig i stor Livsfare og alt under Vandet. Men min Gud tænkte paa mig til det bedste, saa jeg endog i denne Alder kunde skjønne, at vi have en Gud, som hjælper, og en Rerre, Herre, som frelser fra Døden. Da jeg var 7 Aar gammel, behagede det den alvise Gud at prøve mig ved Modgang, og altsaa i Tide vænne mig til at kysse paa min himmelske Faders tugtende Haand, i det Giesegaard ved en Ladefogeds Uforsigtighed afbrændte, hvorved mine kjære Forældre mistede snart al deres timelige Vel-færd, og jeg tilligemed mine sorrigfulde Forældre og mange Søkende maatte rejse til Friderichsborg, hvor min Fader sin øvrige Tid maatte opholde sig, uden at kunne naae et Stykke Levebrød, og min kjære Moder altsaa ved sin utrættelige Arbejdsomhed og arbejdsomme Vindskibelighed ærligen ernærede os alle; hvilken møjsommelige Besværlighed den rige Gud saa rigeligen velsignede, at vi alle, som vare 9 Søkende, af hans runde og milde Haand nød vores nødtørftige Livs Ophold. I mit Alders 9de Aar blev jeg sat i den kongelige Friderichsborg latinske Skole, hvor min første Lærer var Mag. Bircherod i 2den Classe og min første Rector Mag. Terchel Grenow. I Skolen gik jeg 10 Aar og havde i hver Classe 3 Lærere, og det, som var det mærkeligste, 3 Rectorer i 3 Aar i Mester-Lectien, nemlig Mag. Grenow, som døde i Febr. 1729, Mag. Georg Wøldike, som døde Skjærtorsdag 1730, og Professor Schrøder, som endnu lever og dimitterede mig 1731. Examen Philosophicum sustinerede jeg i Majo 1732 cum Caract. Laudabili, og samme Aar tog Baccalaur-Graden.

Jeg nød strax efter Deposits baade Regentsen, Klosteret og Liggengene og spiste i 2 Aar paa Communitetet i Kjøbenhavn; men da jeg ingen Condition kunde nyde i Kjøbenhavn, resolverede jeg at rejse til Norge, hvor jeg conditionerede hos Provst Gerhard Winge i Sande udi Grevskabet Jarlsberg strax ved Drammen udi 2 Aar, nemlig fra 1733 til 1735, hvor jeg læste baade for hans og for et Par andre Børn fra Christiania.

Den Mands store Fortjenester gav mig i ham en nyttig, kjærlig og omgængelig Principal, saa vi med vemodige Hjærter og vaade Øjne forlod hverandre, da jeg rejste tilbage til Kjøbenhavn for at sustinere Ex. Theologicum. Her aabnede sig den Lejlighed for mig, at jeg blev antaget til Collega og Cantor i den kongelige latinske Skole i Friderichsborg Ao 1736.

I de 10 Aar jeg var Collega i Friderichsborg, lærte jeg mange Ting saavel aandelige som legemlige, som jeg siden har haft største Nytte af.

Endelig, da jeg ved 10 Aars møjsommelige Arbejde inderlig kjededes, oplod Gud en Dør for mig til hans Menighed, i det han bøjede Kong Christian den 6tes milde Hjærte i sit sidste Leveaar at kalde mig til Sognepræst for Slaglille og Bjernede Menigheder Ao. 1746 d. 5 Febr. Blev ordineret af sal. Biskop Hersleb d. 8 ejusd. og indsat af sal. Provst Qvist i Liunge Dom. Esto mihi, da jeg samme Dag i begge Kirkerne gjorde min Indtrædelses-Prædiken.

D. 26 April 1746 holdt jeg Bryllup med Jomfru Else Birgitte Schrøder, Prof. og Rect. Schrøders ældste Datter i Friderichsborg. Gud har velsignet vores Ægteskab med 14 Børn, 6 Sønner og 8 Døtre, hvoraf 2 Sønner og 2 Døtre ere døde. Gud har i mange Aar prøvet mig med Sygdom, dog saaledes lagt sin Almagt til min Afmagt, sin Styrke til min Skrøbelighed, at jeg selv har forrettet mit Embede, indtil sidst i afvigte Aar, da jeg sidste Gang 1ste Juledag 1767

lærte Guds Ord af Prædikestolen, og Fastelavns Søndag sidst uddelte det højværdige Sacramente.

Mærkede da af min Sygdoms Tiltagelse og Kræfters Aftagelse, at mit Livs Aften stundede til, ønskede derfor at nedlægge mit Hyrdeembede og overlevere Hyrdestaven til en anden, som Gud naadig bønørte, og glædede mig at see den Eftermand i mit Embede, som jeg tilfulde kjendte og meget elskede¹⁾.

Jeg er nu glad og meget fro, min Frelser er Alpha og O., Begyndelse og Ende, Som fører mig med Lov og Pris til Himmerig, til Paradis, fra Jammer og Elende; Amen, Amen. Kom o milde Jesu lille, Tøv ej længe, Lyst til dig mit Hjærte mon trænge.

Denne Guds Mand har altsaa levet her i Verden i 55 Aar 10 Maaneder og 15 Dage; har forestaaet det hellige Præsteembede i 22 Aar 4 Maaneder og 8 Dage, da han møet af Skrøbelighed, længselsfuld efter Fuldkommenhed, inderlig sukkende til Gud om en herlig Forløsning fandt og en naadig Bønørrelse i sin stille og salige Død sidst-afvigte Tirsdag d 14 Juni [1768] om Morgenen Kl. 1. Gud trøste hans højtbedrøvede Enke og efterladte Børn og Venner, Gud give dem og os alle Naade og Kraft at leve saa, Tro og Frimodighed at dø saa, at vi ærefulde og salige kan møde ham hisset til et evigt Liv i Guds Rige.

¹⁾ Christoffer Schrøder, Broder til Nyholms Hustru.

Udvalg af Jens Worms efterladte Samlinger.

Ved Sognepræst **Vilhelm Bang.**

Idet jeg herved meddeler nogle flere af de literære Efterladenskaber efter Professor Jens Worm (se Kirkehist. Saml. 3 R. VI. S. 766—85), skal jeg først gjøre en Berigtigelse angaaende de Ord, hvormed jeg indledede de tidligere Smaastykker. Naar jeg S. 766 skrev, at Rektor O. Worm testamenterede sin Bogsamling til Horsens Skole, da er dette ikke korrekt; men Misforstaaelsen, som har fremkaldt min Ytring, er saare let forklarlig og derfor, som det maa haabes, tilgivelig. Jeg mindedes nemlig — og Mange ville vistnok med mig mindes det endnu — fra min Skoletids første Aar indtil 1857, medens den gamle Latinskolebygning i Horsens endnu benyttedes, at i et af Klasseværelserne, den saakaldte „lille Skole“, ud mod Kirkegaarden, vare Væggene aldeles bedækkede med gamle Bøger i blaamalede Reoler, og at over den ene Dør stod malet med store Bogstaver: *Donum Wormianum*; Traditionen vidste at berette, at dette var O. Worms Bibliothek, som var skjænket til hans kjære Skole af den berømte Skolemand, hvis Navn endnu stadig nævnedes med Pietet saavel i Byen som i Skolen, og om hvem vi Disciple daglig mindedes ved det smukke Monument paa

hans Grav tæt ved Skolen, med Gravskriften, han havde skrevet over sig selv:

»Nu er Tvivl og Sorg og Smerte
Svundne med mit brystne Hjerte,«

og med hans skønne og for ham saa træffende Valgsprog:
»Nihil ad ostentationem, omnia ad conscientiam.«

Efter at Meddelelsen i »Kirkehist. Saml.« var trykt, blev jeg opmærksom paa en Notits i 19. Bind af J. Møllers Nyt theologisk Bibliothek, af hvilket Binds Indhold omtrent to Tredjedele er helliget Worms Minde, dels ved Aftryk af en af hans Skoletaler, dels ved hans Biografi, dels ved et Udvalg af Breve fra ham; S. 291 i nævnte Bind meddeles en Oplysning fra en af Worms kjæreste Disciple, E. P. Rosendahl (der døde 1876 efter 1853 at have taget sin Afsked som Rektor ved Nykjøbing Kathedralskole), angaaende Auktionen efter Worm; han skriver: »Worms Bogsamling, af hvilken dog en Del var taget ud, udbragtes til 1200 Rbd. Theologica blev slet betalte. Meget gik til Hamborg, formodentlig til Nestler; noget gik til Haderslev; mere, endog adskilligt henhørende til dansk Sprog og Literatur, til Skolebibliotheket i Flensborg. Horsens Skolebibliothek blev vel forsynet og med gode Ting.«

For at faa nogen yderligere Oplysning om, hvorledes det egentlig har forholdt sig med denne Sag, henvendte jeg mig til min fordums Lærer, Cand. theol. M. R. Schmidt, som siden 1846 har været Adjunkt ved Horsens Skole, fra hvilken han dimitteredes 1833, saa han er en af de faa endnu levende af Worms Disciple. Han svarer bl. A. saaledes: »Worm efterlod en betydelig Bogsamling, hvoraf noget blev solgt og noget blev skjænket til Skolen; men jeg veed ikke, hvor stor den skjænkede Bogsamling var, kun at den var betydelig; hvor stor den var, kunde der ganske vist skaffes Oplysning om, men det vilde være meget besværligt; thi Bøgerne ere nu ikke længere afsondrede fra vort Bibliotheks øvrige Bøger. Hvad jeg

endvidere ikke veed, og hvorom det synes umuligt at skaffe nogen Oplysning, er, hvem denne »Donum« egentlig skyldes, om det er ham selv, hans Enke eller hans Søn; — en af dem maa det være.»

1. To Breve fra Christopher Giessing til J.Worm.

Giessings Levned, saaledes som han selv har meddelt det til J. Worm (se Kkh. Saml. 3 R. VI, 780—5), burde maaske rettest have været ledsaget af et Brev, eller snarere et Dobbeltbrev, der er fulgt med hans Meddelelse til Worm, men først senere er fundet i det store Kaos i de wormske Samlinger.

Ydmygst Pro Memoria.

Underdanig og skyldig Taksigelse fremsendes for Deres Velbyrdigheds under 8 Sept. a. p. gunstig mig tilsendte Efterretninger.

Herhos fremsendes allerydmygst: 1. En Supplic fra min Kone. 2. Ad. Andr. Fugls korte Curriculum vitæ, om det maatte have Sted i Deres Supplement i sin Tid.¹⁾ 3. Mit ringe Levnedes Løb efter gunstig Forlangende, hvoraf Deres Velbyrdighed i sin Tid behagelig ville anføre i Deres Supplement efter eget Behag. Herhos fremsendes allerydmygst et Exemplar af S. T. Hr. Prof. Pontoppidans Brudevers til behagelig Gjennemlæsning.

Hvad jeg ellers allerydmygst har at bede om, er følgende: Ligesom sal. Hr. Treschow har p. 146 beklaget, at han ej kunde give, uagtet al Umage, fuldstændigere Underretning om Jubellæreren D. Casp. Bartholin, saaledes maa jeg beklage, at jeg ej kunde give, uagtet al min Umage,

¹⁾ Findes i Worms Lexikon III, 232-3

fuldstændigere Underretning om Broderen D. Hans Bartholin, som ligeledes var Jubellærer, men ej af sl. Hr. Treschow anført; thi beder jeg Deres Velbyrdighed at unde mig om disse 2de den Underretning, De maatte have blandt Deres Collectanea, til Indrykkelse blandt mine Jubellærere, hvorhos jeg vilde hosføje deres Stamtavle videre udførlig, end enten velbemelte Hr. Treschow eller Hofmann har leveret os den.

1. Udi velbemelte lærde Hr. Hofmanns Samling af Fundatzer ere adskillige rare genealogiske Tabeller, men nogle ufuldstændige, hvilke jeg til min Samling ønskede mig. Saaledes vilde jeg ydmygst udbede mig: De Wormers Stamtavle, og derhos underrettet, om M. Jacob Worm, som hos Zwerg i Siellandske Cleresi er p. 364 anført, er af Familien?

2. De Finkers Stamtavle, som kortelig er anført i Hr. Hofmanns T. I. p. 156. Udi Jubellærer Finkes Historie melder Hr. Treschow om 3 Sønner og 6 Døttre, men nævner ikkun 1 Søn: Jacob Finke, Prof. Hafn. — Udi Hr. Hofmanns Stamtavle anføres dog Broderen Caspar Finke, og kaldes Prof., men hvor? — Der anføres og hans Datter Birgitte Finke *Frid. Kranen, hvilken Efterretning Hr. Hofmann nok har haft udi Heimreichs Nord-Frisische Chronik p. 224, hvor D. Thomas Finkes Frues, Søster Iversdotters, Stamtavle anføres. Jeg veed ej, hvor bemeldte Hr. Caspar Thomæ Finke har været Professor eller med hvem gift? om det maaske er den Casparus Finckius, S. S. Theol. Prof. publ. et Ecclesiastes, der tilligemed de andre Prof. til Giessen har gjort Epigrammata, foran anførte udi Hr. Dr. og Prof. Balthasar Meisneri Philosophia Sobria, tr. Lubecæ 1613. 8. hvorom jeg udbeder mig Underretning.

3. Er der noget blandt den sal. Hr. Henning Arnis. Irgens Msster, som kunde hjælpe til hans Stamtavle, da hav den Godhed at unde mig det.

4. Har Deres Velbyrdighed noget udførligere om den i Deres Lexic. p. 121 anførte Jubellærer M. Christen Blichfeld og hans Stamtavle, da anmoder jeg ydmygst om samme.

Vores Provst Schultz har 1737 udgivet en Dissert. de utilitate Historiæ Literariæ, qvam Theologiæ Studioso præbet. Dersom han ej findes udi Deres Tom. II, naar den udkommer, vil jeg gjerne sende hans Curriculum vitæ.

Cæterum, ne detineam Te alias satis occupatum, divinæ protectioni commendatum bene et feliciter valere ex animo precor et exopto.

Roesk. d. 12. Febr. 1773.

Giessing.

P. S. Vores lærde Prof. Lysholm er da gaaet i Evigheden, men hvem der skal succedere, er endnu ubevidst; nogle mene som billigt Conrector Saxtorff, andre sige Prof. Riesbrich og andre Prof. Abr. Kall. Men den faaer det nok, som aarlig vil betale mest af den Gjeld, han til Skolens Cassa efterlod, som skal være over 3000 Rdlr., foruden ligesaa stor Gjeld til andre, eftersom Ordet gaaer. De har i disse Dage registreret og vurderet alting endog til det nøjeste.

Velædle og Velbyrdige

Høylærde og Høystærede Hr. Professor Worm!

I Aarhus lever en gammel fattig og forladt, men gudfrygtig Enke, Karen Sigvard Murmesters. Hun har baade i Corsør og Aarhus tjent Sl. Mag. og Rector Peder Saabye, og paa Skolegaarden i Aarhus var som en Pleye Moder eller Gaal-Amme til hans efterladte Smaa, altsaa til min Kone Anna Birgitte Saabye, som har en besynderlig Kjærlighed til denne gamle Enke, men beklager, at hun ej er saa lykkelig at kunne i Alderdommens Elendighed række denne trængende en hjælpsom Haand; derfor hænger min Kone mig over, at jeg skal anmode Deres Velbyrdighed og siger, jeg skal skrive:

»For den brave Sl. Frues Skyld, der har til Verden baaret Hr. Professor Worm, men til Daaben baaret Anna Birgitte Saabye, vilde Deres Velbyrdighed hos højædle Højærværdighed til Hospitalet at nyde gunstigst forhjælpe den

fattige gamle Karen Sigwards, som i 14 Aar tjente hos Rector M. Peder Saabye, men i al sin Tid har levet gudfrygtig.«

Thi vilde Deres Velbyrdighed ej ugunstig optage denne min Kones ydmyge Begjæring og Ansøgning, hvorved hun ønsker Dem med dydige Frue længe og vel lykkelig at leve, til hvilket oprigtige Ønske jeg siger Amen! og henlever med megen Højagtelse

Deres Velædle Velbyrdigheds
ringe Tjener

Roeskilde d. 12. Febr. 1773.

Giessing.

2. Et Brev fra Fr. Rostgaard til Christen Worm.

Fr. Rostgaards lange Udenlandsrejse (1690—9) er temmelig udførlig skildret af C. Bruun i »Rostgaards Liv og Levned« S. 18—79. Medens der her S. 62 udtales Beklagelse over, at Rostgaards lærde Korrespondance fra disse Aar næsten ganske er gaaet tabt, bemærkes det S. 64, at en stor Del Breve til Hjemmet derimod ere bevarede. I de wormske Samlinger findes et egenhændigt Brev fra Rostgaard til en anden ung dansk Studerende, Christen Worm, der 1737 døde som Sjællands Biskop; han var en Søn af Professor Villum Worm, der desuden var baade kongelig Bibliothekar og Justitiarius i Højesteret; han havde Rostgaard, da han var bleven Student, valgt til sin Privat-Præceptor, ligesom han var beskikket til hans Formynder og Kurator. Som bekjendt var Rostgaard lige fra sin sin tidlige Ungdom en ivrig Bogsamler, og, som det berettes os i hans Biografi S. 14, havde han paa sine bibliofile Ekursioner ofte en Ledsager i Chr. Worm. Denne foretog i Aarene 1696—9 en Udenlandsrejse, paa hvilken han især opholdt sig lang Tid i Oxford, hvor han

fik nedenfor aftrykte Brev fra Rostgaard, der ved hans Hjælp ønsker at gjøre Indkjøb til sit Bibliothek. Det er ganske interessant at lægge Mærke til Brevstilen for to hundrede Aar siden; i vore Dage vilde en ung, fem og tyve aarig Mand næppe bruge saadan Bedemandsstil, naar han skrev et Brev til en jævnaldrende Ven, til hvem han gjennem adskillige Aar havde været nøje og inderlig knyttet ved forskjellige Baand.

Monsieur.

Jeg haver bekommet hans kiærkomne, dateret Leyden d. 24 Octobris, men haver biet med at svare indtil nu, ieg meener, hand kand være ankommen til Oxford og være kommet noget i rolighed. Jeg er højligens obligeret for dend umage, min Herre haver haft baade med at tegne Prisen ved bøgerne i Catalogo, saa ogsaa med at kiøbe for mig dend eene af de begiærte tvende Manuscriptis Codicibus. Men endnu haver ieg hverken hørt fra eller seet til Mathesierne, som skal have lovet min Herre at tage samme bog med sig. Dend Leipziger Mr. Pauli, som skulde bringe de 3 exemplaria af *Deliciis Poetarum Danorum* med sig, er ikke heller endnu daget op. Det, som min Herre paa mine vegne haver udlagt, seer ieg af de oversendte quitteringer at beløbe 26 fl. 18 stuyver hollandsk mynt, som efter vore penge skal giøre saa nær Elleve Rixdaler. Jeg takker skyldigst for giorte udlæg og sender min Herre herudi indlagt een vixel paa Hr. Conferentz Raad Worm paa Tiuge Rixdaler, som hand enten kand negociere i London hos Mr. Weggersløff eller Cancellie Raad Pauli eller ogsaa sende lige til Kiøbenhavn. Hand tager selv først deraf Elleve Rixdaler for sig, og Resten vilde han behagis at giemme, for at bruge til at indkiøbe nogen faa bøger for mig ved tiid og leilighed, men hand er i Engelland, som ieg siden, naar vi samlis eengang, vil Gud, kand faa af hannem. De bøger, ieg begiærer, ere disse: (1) Grotius de veritate Religionis

Arabice conversus a Pocockio. 8°. (2) Liturgiæ Ecclesiæ Anglicanæ Partes præcipuæ in linguam Arabicam traductæ a Pocockio. Oxoniæ 1674. 8°. (3) The Gospels of the fower Euangelistes translated in the old Saxons tyme out of latin into the vulgare toung of the Saxons etc. London 1571. in quarto. Anglo Saxonice & Anglice. Editor est John Foxe. (4) Novum Testamentum Turcice. 4°. Oxoniæ impressum. (5) Quatuor Euangelia Persica. Londini. in folio. (6) Willeramii Abbatis Paraphrasis gemina in Canticum Cantorum ex editione Pauli Merulæ. in 8° apud Raphelengium. (7) Cædmonis Paraphrasis Anglo-Saxonica in Genesin, edente Francisco Junio in 4to.

Herforuden beder jeg tjenstlig, at hand vilde ubesværgt tale med Mr. Pridgett som er Janitor in Bibliotheca Bodlejana, og fornemme, om hand endnu haver det auctarium eller Supplementum Catalogi Bibliothecæ Bodlejanæ, det er en liden skreven bog in folio, i hvilken samme Pridgett haver indført ordine Alphabetico alle de bøger, som ere komne til Bibliotheket, siden Dr. Hydys Catalogus bleev trykt. Og om hand enten vilde sælge det til min Herre eller tilstæde, at min Herre lood det afcopiere. Naar min Herre helser ham fra mig, saa troer jeg vel, hand gjør det; NB. denne samme bog er hans egen (thi hand hâr skrevet dend for sig selv) og hører hverken Bibliotheket eller Bibliothecarium til.

Men det skulde vel ikke være af veien, om min Herre til forne informerede sig saa uformerkt hos Dr. Bernhard, om de kandske i Oxford haver isinde at gjøre en ny edition af deris Catalogo, og deri indføre hvis siden er kommen til; thi i det fald var det forgiævis at kiøbe eller lade afskrive samme skrevne Auctarium. Jeg har skrevet Mr. Trellund til i et brev af 4 May om dette Auctarium, og derfor skulde det ogsaa vel være fornødent, at min Herre fornãm hos hannem, om hand endnu er i Cambridge, om hand intet haver udvirket i samme post for mig.

Hvad angaar de 7 trykte bøger, som er talt om oven i dette brev, da er det ikke min meening, at min Herre skulde incommodere sig i ringeste maader med at søge dem expresse, men alleeniste at hand vilde behagis altiid at have dem i sin Hukommelse, naar hand gaar ind i een boglade og leder iblant gamle bøger, thi man hâr altiid lettere kiøb paa dend bog, mand finder selv, end dend mand spørger efter, om bogføreren har dend eller kand skaffe dend. Og til dend ende ynskede ieg, at min Herre ubesværget vilde lade sig vise samme bøger in Bibliotheca Bodlejana, & inter libros Mss^{os} Fr. Junij in Ambulacro Bibliothecæ Bodlejanæ, paa det hand strax kunde kiende dem, naar hand af en hendelse fandt dem i Oxford eller London. Endelig kunde det intet skade, at han gav een memorial paa samme bøger til een bogfører i London, som var hans gode ven og som hand var velkiendt med, paa det hand kunde erindre sig, naar en af samme bøger kom for paa en Auction, da at kiøbe dend.

Jeg veed vel, at de penge, hand beholder tilovers af indlagde vixel, ikke skal kunde strekke ret vit, men saa snart hand lader mig vide et oord, skal jeg stille videre ordre. Dersom hand kommer til at tabe en rixdaler eller noget paa min vixel ved det hand negotierer dend i London, saa gaar det paa mit regenskab, som ikke er meer end billigt, og det, som hand da beholder til overs, bruges til ovenomtalte bøger, saa vit det kand strekke.

Min Herre vilde behagis at lade mig vide, hvad Biblia Polyglotta Waltoni koster i Oxford, og hvor meget i London. Dersom ieg kunde slippe til et exemplar for got kiøb, da vilde ieg stille ordre til pengene. Men ieg vilde have grulig got kiøb. — Jeg troer Mr. Wilmot i Oxford har et exemplar, som hand i min tiid har vildet selge for temmelig got kiøb. Item lader hand mig vide, hvad Chrysostomi Opera græce trykte til Eton skulde koste.

Naar hand gjør mig dend ære at skrive mig til, vilde hand behagis at gjøre opskriften paa denne maade:

A Monsieur Monsieur Friderik Rostgaard à l'hostel de
Lisle rue de Seyne fauxbourg St. Germain à Paris.
Og saa gjøre en convolut om sit brev og sende det til
Mr. Jean Kreft i Hamburg eller til nogen fortrood good ven,
som min Herre kunde have i Holland, og som hand
kunde være viss paa, der vilde befordre det videre, thi
fra London lige til Paris kand brevene ikke sendes i denne
Krigs tiid.

Hand vilde behagis at lade mig med første faa et
lidet svar, og deri at berette, om Mr. Trellund er endnu i
Engelland, og om hand hâr faaet mit brev af 4 May. —
Jeg beder om forladelse, at jeg incommoderer min Herre
med saa mange commissioner, lover igien med ald
redebondhed at tiene min Herre, hvori ieg kand, og
forbliver Hans beredvillige og Skyldige Tienere

Paris d. $\frac{1}{2}$ ⁶ Novembris 1696.

Friderik Rostgaard.

P. S. Jeg haver sat i Vexelen Prima, i fald den skulde
forkomme, paa det ieg kand give een anden Secunda
ligelydende. — Dersom Dr. Bernhard skulde fyldistgiøre
min begiæring med at lade noget smaatøy skrive ud for mig
paa Bibliotheket, og til dend ende i mit navn begiære,
at min Herre vilde restituere hans omkostning, da beder
ieg, at min Herre vilde have dend godhed og fornøje ham;
og lade mig [vide], om hand kand komme ud med det,
hand beholder til overs af min vexel, eller ej; paa det ieg
kand sende ham mere penge, om fornøden giæris.

Be pleased to remember my service to Mr. Hudson,
Fellow of University Colledge in Oxford, my very good friend,
and to tell him, that in September last I received his
letters of the 8 Martij and the 6. July, and intend to send
him an answer within a short time.

3. Major Maules Giftermaal med sin Svigerinde.

I Treschows »Danske Jubel-Lærere« S. 318 meddeles om Sognepræsten i Tikjøb og Hornbæk, Provst og Magister Wichmann Olufsen Hasebarth († 1719), at »han 1698 kom i en stor Fortred, hvorved han nær havde mistet sit Kald, fordi han havde kopuleret Major Morten Moul til hans afdøde Frues Søster Dorothea Wilster. Thi endskjønt der var baade Kongebrev og Kavtionister, saa blev dog Mag. Wichmann suspenderet og maatte i nogle Maaneder være i Arrest i sit Logement i Kjøbenhavn; omsider blev han dog af Kong Christian 5. benaadet og fik Frihed igjen at tiltræde sit Embede.« — Som bekjendt toges det meget strengt med Indgaaelsen af Ægteskaber i de »forbudne Grader«, idet Ordet Blodskam (eller »Kætteri«, som det kaldtes) toges i en ganske anderledes vid Udstrækning endnu, og Straffene vare saa urimelig haarde, at vi have ondt ved at sætte os ind deri. Naar den Omstændighed, at en Adelsmand i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede havde staaet i utilladelig Forbindelse med sin Fætters Enke, kostede dem begge Livet, kunne vi forstaa, hvilken Opsigt det har vakt, at Major Moul i Aarhundredets Slutning listede sig til at blive gift med sin afdøde Hustrus Søster. Da var dog Opfattelsen af dette Forhold bleven noget mildere, og de skyldige slap da ogsaa med Livet, skjøndt Sagen var ubehagelig nok for dem, saavel som for den Præst, der, som det synes, uden at have haft Anelse om Svogerskabet, havde været Redskab for dem til Ægteskabets Fuldbyrdelse.

Udi den Sag imellem Brostrup Albertin paa den ene og Bertel Biørnsøn paa Major Morten Maules Vegne paa den anden Side kjendes saaledes:

Saasom Brostrup Albertin efter hans Kongl. Mayts allernaadigste Befaling søger og tiltaler Morten Maule, Major ved hans Kgl. Mayts Artilleri, formedelst at han nyligen

skal have understaaet sig et ulovligt og i Christenheden usædvanligt Ægteskab in primo gradu affinitatis at indgaa og fuldbyrde med sin afgangne Hustrus kjødelige Søster Dorothea Wilster, med hvilket han formener, at han haver baade overtraadt Loven, som slig Matrimonium med lydelige Ord forbyder, og under ulige Navns Angivelse ladet sig copulere af en udenbys Præst, hvilket han dog med videre denne Sinde upaatalt forbigaaer, og sætter aleneste udi Rette, om ikke det Ægteskab er af den Beskaffenhed, at det efter Loven bør igjen at dissolveres og per divortium ophæves af efterfølgende Motiver: 1. fordi Loven ingensteds approberer noget, som eragtes stridigt imod Guds Lov, især imod det General-Forbud de non accedendo proximam carnis suæ, samt special Levit. XVIII v. 18; 2. fordi Loven sætter sligt Ægteskab, som Major Maule haver gjort, i lige parallelo inconvenienti med Guds Lov, som det kunde være sket med hans egen Søster; 3. Udi Henseende, at dersom saadant Ægteskab skulde tolereres, vilde det relinqvere conscientias in perpetuis impuritatibus, at saa ofte Copula carnalis blev repeteret, saa ofte vilde incestus fornyes og repeteres og per continuum incestum blive continuum peccatum mortale; dersom og Majoren vilde excipere, at ingen Befaling findes i Guds Ord de derimendo tali conjugio, saa holder han det dog pro regula in gradibus a Deo prohibitis, Matrimonium et prohiberi contrahendum et dirimi contractum; 4. formener han, at den Copula og Benedictio sacerdotalis, som ved dette Ægteskabs Værk er bleven adhiberet, ikke kan gjøre det ret og lovligt, som i sig selv er Synd og Uret, og det vinculum formedelst den forommeldte proximitet ej kan anses for et legitimum conjugium, men det sammenknyttede Baand ved Retten at opløses. Det, Major Maule haver til sin Undskyldning skrevet paa Stevningen, at han nu først er kommen i Erfaring, at han har syndet imod Loven, formener han ikke at kunne nyde Bifald, og derpaa endeligen staaer og sætter i Rette, at det fuldbragte Ægteskab imellem

Major Maule og Dorothea Wilster, som er baade i Guds og Kongens Lov forbøden, bør som ulovligt ikke stande ved Magt, men efter Loven at casseres og ophæves. — Bertel Bjørnsøn derimod paa Major Maules Vegne paastaaer, at, omendskjønt Major Maule og Dorothea Wilster agnoscerer, at deres imellem værende Ægteskab er indgaaet og fuldbyrdet imod hans Mayts Lov pag. 500 Art. 4, saa formener de dog, at deres Ægteskab ikke ved Dom bør adskilles, 1. fordi udi denne Sag ikke concurrerer nogen af de Tilfælde, som Loven fra pag. 511 til pag. 518 fornemmelig vil have annoteret som allene causas sufficientes til Ægteskabs-Skilsmisse, men Contrahentes ere vel fornøjede med hverandre paa begge Sider; 2. vilde særdeles referere sig til Lovens pag. 502 distinctione 7ma, som udførlig forklarer, at hvor nogen enten uvitterlig eller forsætlig indlader sig i Ægteskab inden saadanne forbudne Svogerskabs Led, de dog ikke ved Dom bør adskilles; 3. formener de at kunne betjene sig til deres Forsvar af Lovens pag. 518, 16 Art. 1ste Distinction, at dersom Mand og Kvinde, naar nogen af dem forser sig med hans eller hendes næste Slægt, som er imod Guds Lov, de dog, saafremt den skyldige paa Livet benaades, maa blive tilsammen udi Ægteskab, og som det Conjugium med den første Søster ved hendes Død er dissolveret, at da deres Ægteskab ikke ved Dom bør at skilles, ifald at hans kongl. Magt. skulde ville have nogen Naade for dem med den Straf, som de for den kongl. Lovs Overtrædelse ere faldne under: —

Da, saasom bemeldte Major Maules og Dorothea Wilsters indgangne fælles Ægteskab befindes aabenbarlig at stride imod Guds egen Lov, hvor ikke aleneste meldes i Almindelighed efter Ordene i Hovedsproget, at aldeles ingen skal holde sig til nogen sit Kjøds næste, som er enten hans egne næste Blods Forvandte, eller hans Hustrus næste Blods Forvandte, efterdi Manden og hans Hustru ere eet Kjød, men endog i Særdeleshed forbyder, at ingen maa aabenbare sin Broders Hustrus Blusel, hvoraf ufejlbart

sluttes, at en Mand ikke heller maa have sin Hustrus Søster, ja end mere, som ingen Kvinde maa have sin Mandts Brodersøn, hvilket udtrykkelig er forbudet, eller en Mand sin Hustrus Søsterdatter, som er en Grad længere fra hannem, saa maa han langt mindre have sin Hustrus Søster, som er hannem en Grad nærmere. Hvilke Guds Love obligerede ikke aleneste Jøderne, men endog alle Folk, endog under det ny Testamente, saasom Hedningerne bleve udspyede og udryddede af Canaans Land, fordi de havde besmittet dem med de Vederstyggeligheder, som i bem^{te} Guds Lov forbydes; og dersom nogen paa Major Maules Vegne vilde paastaa, at Guds Lov alene forbyder at tage sin Hustrus Søster, medens den anden endnu lever, da bør agtes, at det er en Maade at tale paa i Hovedsproget, som bemærker, at en Mand ikke bør tage en Hustru til den anden, medens den forrige Hustru lever, som er, at en Mand ikke maa have to Hustruer tillige og paa een Tid; thi kjendes og dømmes, at oftbem^{te} Ægteskab er i højeste Maader stridende imod Guds egen hellige Lov, en vederstyggelig Blodskam i en af de allernæste Svogerskabs Grader, og aldeles utiladeligt for Gud, for Menneskene højst forargeligt, saasom det og derfor saa strengelig er forbudt i hans Mayts allernaadigste Lovs 3. Bogs 17. Cap. pag. 500 med klare og tydelige Ord, at en Mand ikke maa have sin Hustrus Søster, og desuden med højeste Straf anset, hvorfor det og her aldeles bør anses som intet Ægteskab, og der ingenlunde af Gud er sammenføjet, og saaledes baade for Gud og Menneskene i alle Maader ophæves.

Vores allernaadigste Villie er, at denne Dom skal saaledes offentlig afsiges.

Skrevet paa vort Slot Kjøbenhavn d. 19 Febr. 1698.

Christian R.

M. Moth.

4. Lektor O. Worms Levereregler for sin Søn.

Følgende findes i Udkast, med mange Rettelser og Overstregninger, skrevet med O. Worms mildest talt meget daarlige Haandskrift; J. Worm derimod skrev særdeles smukt.

Min Søn, Du begjærer af mig en Forskrift, at Du derefter kan skrive. Din Begjæring er lovlig; men Forskriften zirlig selv at gjøre staaer ikke i min Magt, men jeg maa bruge deres Haand og Pen, som fra Ungdommen af have lært og øve sig at trykke og tvinge Bogstaverne paa den føjeligste og bedste Maade. Maaske Du vil mig slig min Uformuenhed bebrejde; imidlertid for at fyldestgjøre baade din egen Lyst og min Fornøjelse, da haver jeg givet Dig en Lære-Mester, som skal vise Dig, hvorledes Du skal skrive zirlig og ret; der haver Du at søge den begjærte Forskrift; men dit Levned's Forskrift, hvorefter din Salighed skal stiles, den maa Du tage af andre Lærere, hvis Pen den Aand regerer, som haver lært dennem ret at tale og ret at skrive. Imidlertid, saasom jeg ikke veed, hvor længe det er mig af Himlen beskjæret, at jeg maa tage Dig om Haanden og lære Dig din Christendoms Forskrift, da tag dette for Dig til saadan Skrifts Begyndelse.

1. Frygt Gud, thi Guds frygt er Visdoms Begyndelse og haver Forjættelse baade paa det Timelige og det Evige.

2. Næst Gud ær dine Forældre og dennem, som ere Dig udi Forældres Sted; sligt ej aleneste befaler Guds Ord, men Hedningerne have og, ved Naturens Indskydelse, gjort sig en Lov deraf.

3. Elsk dine Søsken, om Du ellers vil, at de skulle elske Dig.

4. Imod de gamle Folk skal Du være ærbødig, imod de unge høflig, ingen for god.

5. Sky ondt Selskab, og indlad Dig ikke i Venskab med nogen, som Du ikke kjender.

6. Vaer Dig for en ond Vane; thi den er let at komme i med; men den er ligesom en uforskammet Gjæst, som

ubøden søger Huset, men siden hverken første eller anden Gang lader sig vise ad Døren.

7. Lad din Skolegang være Dig en Leg; naar Du kedes ved Læsen eller Skriven, da kast dine Øjne til dine Skolebrødre, og skamme Dig, at de skulle gjøre det bedre end Du; stræb da at gjøre det bedre end de, saa haver Du baade Ros og Nytte deraf.

8. Lad dine Ord være fine, dine Sæder skikkelige, din Krop og Klæder renlige.

9. Vær ikke sladdermundet; thi megen Snak haver skadet mange, men at tie skader ingen.

10. Vær ikke ørkeløs, men tag Dig al Tid noget for at bestille, dog det som godt er; thi Ørkeløshed er Djævelens Hovedpude.

Elsker Du mig, da bevar dette efter min Død,

Elsker Du Gud, da bevar det til din Død.

Saa skal det gaa Dig vel efter min Død,

Og Du skal have Yndest til din Død.

5. Om Stiftsprovstiets Oprettelse i Aarhus.

Benævnelsen Stiftsprovst er neppe ældre end Slutningen af det 17de Aarhundrede. De Forretninger, der tilkomme en saadan, deriblandt et Vikariat i Bispens Forfald eller under Bispestolens Ledighed, øvedes tidligere sædvanlig af den Herredsprovst, der havde Bolig i Stiftsstaden. I Aarhus var der imidlertid det ejendommelige Forhold, at her var der to Herredsprovster (som følgende kgl. Reskript nærmere viser), af hvilke den, der var ældst i Provsteembedet, fungerede som Stiftsprovst. Saaledes vedblev Forholdet at være, indtil en Rivning mellem den ovenfor, S. 91—97, omtalte Provst Johan Matthias Hammerich og Provst Jeremias Anchersen (1714) foranledigede et kgl. Reskript

til Stiftamtmand Chr. Ludv. v. Plessen og Biskop Hans Ocksen, hvorved den samme Orden indførtes i Aarhus, som allerede var almindelig i de andre Stiftsstæder, nemlig at Sognepræsten ved Domkirken altid tillige var Stiftsprovst. Det er dette Reskript, som her efter følger¹⁾.

Fr. 4.

Vor synderlig Bevaagenhed tilforn. Saasom Mag. Johan Matthias Hammerich, Sognepræst til vor Frue Kirke udi vor Kjøbsted Aarhus, for os allerunderdanigst haver andraget, at uanset det udi bemeldte Aarhus al Tid har været en gammel Skik og Vedtægt, at de tvende Sognepræster sammesteds, som tillige ere Provster hver i sit Herred, haver forrettet en Stiftsprovsts Tjeneste, og, ligesom de in Præpositura have været gamle til, ført Protocollen til Provstemode, skal dog Hr. Jeremias Anchersøn, som vi for nogen Tid siden til Sognepræst ved Domkirken i fornævnte Aarhus allernaadigst have beskikket, efter at Mag. Johan Hammerich som ældst Provst i Aarhus til det første Provstemode førte Protocollen og forvaltede det, som Stiftsprovsten tilhører, have søgt at give sig selv Stiftsprovsts Embede og Rettighed, hvilket han sig nu ej alene skal ville tilholde, men endog prætendere at være Provst over ham, hvorfor forbemeldte Mag. Hammerich og sig fra sidste Provstemode aldeles haver holdet, indtil han vores allernaadigste Resolution derover havde indhentet; og I udi Eders herom indkomne allerunderdanigste Erklæring haver berettet, at det en rum Tid har været Praxis, at Sognepræsten til Domkirken har været tillige Provst i Hasle

¹⁾ Naar Wiberg (I, 49) har den Efterretning, at Mag. Hans Madsen Hammerich (som han urigtig kalder Manden) 1719 blev reprimenderet for en tiltagen Myndighed over Stiftsprovsten Conrad Olesen Wechmand (der 1719 blev Sognepræst ved Domkirken i Aarhus og Stiftsprovst), saa synes Hammerich endnu en Gang at have forsøgt, om han ikke kunde hævde, hvad han vel ansaa for sin Ret.

Herred, og Sognepræsten til vor Frue Kirke Provst i Ning Herred, og den, som er Senior in Officio, haver og ført Protocollen in Synodo, men som Sognepræsterne ved Domkirkerne overalt i Danmark ere efter Capitulernes Reduktion satte til at være Provster i samme Kjøbstæder, Hr. Jeremias Anchersøn og er kaldet til at være Sognepræst til Domkirken i Aarhus og Provst sammesteds, saa vide I ikke, om den anførte Praxis nu ved Tidernes Forandring kan være nok til at betage fornævnte Hr. Jeremias Anchersøn den Rettighed, som hannem efter vores allernaadigste Kaldsbrev og almindelig Praxis paa andre Steder synes at tilkomme, med videre, — Saa give vi Eder herved tilkjende, at vi lader dette ved den almindelige og sædvanlige Skik over alt Riget, siden Canonicaterne ere blevne ophævede, allernaadigst forblive. Derefter I Eder allerunderdanigst kan vide at rette og Vedkommende sligt at kundgjøre. Befalendes etc. Hafn. d. 7 Januar 1715.

Sm a a s t y k k e r .

I.

Om Skoledisciples Frihed for at høre under verdslig Domstol.

Ved Overlærer *D. H. Wulff*.

Samme Æmne, som her findes berørt, er ogsaa behandlet i Heises Diplomatarium Vibergense S. 305 og 334 ff. for et Par andre Tilfælde. Naar ikke desto mindre ogsaa her tre nye Sager af samme Slags fremføres, da sker det ikke blot, fordi Omstændighederne ere lidt forskjellige og saaledes fremdrage nye Sider af Datidens Liv, men ogsaa og især dels for at vise, at den Slags Sager ingenlunde vare sjældne, og dels fordi Henvisningen til Lovhjemmelen her fremtræder endnu bestemtere og tydeligere. I den anden af de fremdragne Sager anføres saaledes bestemt den tyske Kejser Frederiks (Barbarossas) Privilegier og Friheder for Skolepersoner af 1158 og tillige, for at vise, hvorledes disse ogsaa kunde have Gyldighed her til Lands, Kirkeordinansens Bestemmelse, at enhver Præst og Degn skal nyde »slige Privilegier og Friheder, som de udi Biskoppers Tid have haft«, ligesom der ogsaa henvises til tidligere Landsthingsdomme i lignende Sager og til Kong Kristoffers Haandfæstning, at Klerker ikke skulde stævnes til verdslig Ting eller for verdslige Dommere, men for gejstlige Dommere, hvadsomhelst Sag de stævnes for.

1. Vij effther^{ne} Kioldh Jull, Superintendens wdj Wiburgh Stigt, Jens Hanssenn, Jens Michelssenn, Morthen Huass, Oluff Nielssen, Canicher y Wiburg, oc Michell Broen, Lessemester ibid., gjør alle witterlight, mett thette worth obne Breff, att wy y Dag haffuer siett, hørth och lesth eth obne beseglet Papiirsbreff oc Dom wdgiffueth aff Wiburg Landtztthingh vskrabeth, wstunghet oc wforfalskett wdj alle Maade, lydendis Ordh fraa Ordh, som her ephther følger: Axell Jull tiill Willestrup, Hermandh Skiell tiill Jungitgaard, Landtzdomer y Nør Juthlandh, Per Scriffuer, Landtzttingshører ibid., gjør witterlight, att Aar ephther Gudtz Byrdt mdluij Løuer dag nest ephther assumptionis Marie paa Wiborg Landtzttingh war skichet Christiern Broen paa then enne och haffde hidt steffnit Lauritz Salemager, Frantz Kniffsmeth oc theris Mettbrøder Sandmendh wdj Wiburg paa then anden Side, for the suor Christiern Knutzenn quitt for Woldh, som han haffde hanom tiilliueth for Saaer och Skade, han hanom her wdj Kiøbingh giord haffde, oc mynte thenom ther mett att haffue suorett wrett; och for^{ne} Sandmendh møtte oc berette, huorledis for^{ne} Christiern Knutzenn, som samme Gierning giordh haffde oc the haffde suorett quitt, skulle søge Schoule her y Byen oc were wnder Schoulemesters Plicht oc Regimente, oc mynte ther for hans Straff och Refselsse wnder hanom att henge, om han seg mett Bordagh wdj sligh eller andre Maade forsiett haffde, oc for^{ne} Christiern Knutzenn ther haffde standett sin Rett ephther gamble Skich oc Schoulefriheder, oc ther offuer betalit Barskieløen, huilchet the beuiste mett Thingswittne aff Wiburg Byething, ij Dannementd for viij wontneth haffde, att the haffde werriit tiillneffnit aff Fogden, førendh Følling gick, att skulle aff Schoulemesteren tes Ledelighedt wdsøre, tha haffuer han sagdt oc bekiendt for thenom, att for^{ne} Christiern Knutzenn haffuer standet oc lidet sin Plicht oc Skoulerett saa hart och strengeligh for then Sag, som thet segh burde, oc mynte thenom effther sligh Ledelighet iche att skulle haffue suorett wrett. Thertiill suarett Christiern Broen oc berette seg att haffue fanghet Saaer oc Skade, oc minte thet ther for iche nogsom att werre hanom att haffue [standet] Schoulerett oc Legeløn betalit, men plichtig at werre anderledis

atth straffis ephther Byens Retth mett Wold, Høringsdiele och anden Byens Straff, som andre Misdeder pleyer att mett straffis, mett flere Ordt oc Tale, thenom ther om emellom løb. Tha ephther Tilltale, Giensuar oc Sagens Ledelighet sagde wy ther saa paa for Rett, att ephtherhj for^{ne} Christiern Knudtzen, som same Saaremaal giord haffuer (och Sandmendt om suoritt) er gangendis tiill Schoule oc er vnder Ferle oc Riiss, saa och wnder Schoulemesterens och Schoulens Regimenthe och wnder thitz Plicht och Hørsomhedt, och ther for sin Gierning oc Forsømelse att were straffit, ephther som for Sandemendh och her nu wdj Dag beuisth war, oc Sandemendth ephther slig Ledelighet saa och ephther gamble Seduane, Friheder oc Privilegier (som her y Landh oc anderstedz y Rigit her tiill Dags houss Schoulerne henget haffuer) haffuer suoreth for^{ne} Christiern Knudtzen quitt for Wold, som han paa for^{ne} Christiern Broen skulle haffue giorth, kunde wy iche finde Orsag eller Tilfaldh for^{ne} Sandmendt for same theris Eedh och Thoff, thy y saa Maade giorth haffuer, att kunde felde. In cujus rei testimonium sigilla nostra presentibus inferius impressa. Att wy saadan eth Breff haffuer siett och hørd och lest, som forskreffuit stander, thet wittne wy mett wore Signeter tryckendis neden paa thette wort obne Breff. Datum Wiburg Mandagen, som wor Foelicis¹⁾ Presbiteri Dag Aar mdlv.

(6 Voxsegl.)

2. Jørgen Skram till Thiele, Malthi Jenssen till Hollumgaard, Moritz Styge till Holbeckgaardt, Landtzdomere y Nøriutland, och Gunde Schriffuer, Landztingshører ibid., giøre vitterligt, att Aar ephther Gudz Byrdt mdlxxxvj then 26 Februarii paa Viborig Landzting var skichit erlig, hederligh och vellerdt Mandt Her Anders Matssen i Hersum paa sin Søn Mogens Anderssens Vegne vthj erlig, hederlig och høglerdt Mand Mester Christen Reff, Scholemester y Viborig, hans Nerverilse paa then ene och haffde hiidt i Rette steffnit

¹⁾ eller Felicis ☉: 14 Januar.

Jacob Guldsmid och hans Medtbrødre Sandmendt i Viborigh paa then anden Side, och beskylte for^{ne} Mester Christen for^{ne} Sandmendt for, atth the haffuer suorit for^{ne} Mogens Anderssen, som ganger till Skuole her i Byen, Vold offuer, for hand schulle haffue slagit Niels Perssen, tienindis her i Viborig Bye, endog for^{ne} Mogens Anderssen schulle vere en Skuoleperson och vnder Skuolmesterens och Schuolens Regiment och ther samstedz med Riis att straffis for huis Forsømmelse hand kunde findis att haffue hafft. Sammeledis haffde hiidt steffnit for^{ne} Niels Perssen, for hand lodt hanom samme Vold offuersuere, och for^{ne} Mester Christen ther huos gaff thilkiende, thet hand formiente, samme Schuolis Discipel och Person emod fremfarne keiserlig och koningligh Privilegier och Friiheder och emod Landztingsdomme i slig Sager tilforne vdgangen att schall vere voldsuoren. Och først fremlagde en Dom her aff Landztingit, Aar mdlix Leffuerdagen nest epther Viti et Modesti vdgiffuit, som erlig och velbyrdig salig Axell Jull dømt haffuer, wthj huilcken findis inddragit att vere i Rette lagt en obne beseglit Copie och Viditz paa Latine schreffuit af fremfarne Keiser Friderichs Privilegier och Friiheder, Scholepersoner vndt och giffuen mclviiij, liudendis iblant andit vidt then Mieninge, att thersom nogen tretter medt nogen Schuolepersoner om nogen Sagh, tha schall hand tale hannom till for sin Herre och Mester eller och Biskopen i Steden, huilcke forbemelth keiserlig Mayestett haffuer thennom Jurisdix och Rett giffuen; men huo ther drager thennom for andre Domer, y huor retferdig Sagen kand vere, tha schall the ther medt haffue tabt Sagen. Sa beslutis samme Landztingsdom, att eptherdj tha var giort beuisligt met forbemelt kieserligh Privilegier och Friiheder, att huo som haffuer nogen Trette medt Schuolepersoner, tha skulle the thennom thiltale for sin geistlig Øffrighet, som samme Privilegier bemeller, saa och eptherdj saligh och høgloulig Ihukomelsse kon. Mat.^s Ordinantz om Religionen vdgangen medtfører en huer Prest och Degn att schulle niude slig Privilegier och Friiheder, som the vthj Biscopers Thiidt haffuer hafft, wthj lige Made eptherdj och da er giort beuisligt medt Landztingsdom, Sandmendz Eedt att vere vidt Mact fundit, som thilforne hagde

Scholepersoner, ther for slig Bordag haffuer verit tiltald, [quit sorit], och samme Scholeperson Pouil Anderssen emod slig keiserligh och kongerligh Priuilegier och Friheder saa och gammel vanlig Brugh och Scholernis Friheder, som ther tildags huos hengt haffuer, disligiste emod Landztingsdom er Landz Rett och verdzlig Sententz och Dom vndertuingit, och for samme Bordag er bleffuen voldsorit: tha haffuer Landzdomer, tha var, saa forfunden, att for^{ne} Sandmendtz Eedt och Touff buorde epther sadan Leiligheder att vere och bliffue, som thet vsuorit vaar, och icke att komme for^{ne} Pouil Anderssen thill Hinder eller Schade i nogen Made, men hannom for thet Vold och Fellingue quitt att bliffue, dog viste Domeren icke hannom for en skiellig och tilbørligh Legieløn att kunde vndschylde. Och eptherdij Sandmend thennom vndtschylte, att slig gamell Breffue och Priuilegier icke haffde verit for thennom, ther thee suorit haffuer, haffuer Landzdomer thennom fundit for Fellingue forskonit att vere, som then Dom i sig sielffuer viider bemeller. Och ther hoss berette for^{ne} Mester Christen och indskod sig thill Konning Christophers Handfestning, hurledis Clercke icke schulde steffnis thill verdzlig Tingh eller for verdzlig Dommer, men for geistlige Dommere, for huadsomhelst Sag de steffnis for, och der samstedz louligen att schulle foruindis, som samme Handfestning i sig sielff ydermiere indholder och skall formelle. Och fremdelis berette for^{ne} Mester Christen, att Ordinantzen schulle medtføre, att Prester och Degne skulle bliffue vidt theris gamle Friiheder och Privilegier, som the hagde haft i Bispennis Tidt, item Ordinantzen att tillade Prester icke att schulle for verdzlig Dommere tiltalis, førend thee haffuer verit for theris Herritzprouister, saa mente for^{ne} Mester Christen Reff, att Schuolepersoner icke buorde for andre end for theris tilbørligh Dommere att indsteffnis. Och saatte for^{ne} Mester Christen i all Rette, om for^{ne} Mogens Anderssen icki findis emod sadan Nader och Friiheder att vere voldsuoritt och buorde for samme Vold quit att vere. Saa møtte erlig och fornumstige Mand Per Trane, Borger y Wiborig, paa for^{ne} Niels Perssens Vegne, saa och nogen aff Sandmenden paa theris egen och theris Metbrøders Vegne,

disligiste Anders Storm, Viborig Byes Kiemeler, och berette, att Viborig Borger met kongelig Priuilegier och Friiheder schall [vere] priuilerit, att huo som helst vdkomen eller fremide inden Viborig Byes Friiheder saarer eller slaer nogen, hand schall betale Kongen xl March och Byen saa mөгitt, och samme Priuilegier icke schulle vndtage nogen Clerck, som om Natten eller anden Tiidt gior nogen Borger Offuervold eller Offuerlast, men gaff tilkiende, att thet schall vere for^{ne} Mogens Anderssen offuerbeuist att schulle haffue for^{ne} Niels Perssen vskylligigen offuerfallit och slagit, huilcke Beuising for Sandmend haffuer verit fremborit och i Rette lagdt, och ingen da paa for^{ne} Mogens Anderssens Vegne for Fogden eller Sandmend er mött hannom att forklare, och Sandmendt icke viste att rette thennom epther for^{ne} Viditz aff keiserlig Priuilegier eller samme Konning Christophers latine Handfestningh, som ichi var for thennom, men thennom att schulle haffue töffuit oc suorit epther Viborrig Byes kongelig Priuilegier, som stormectige hөгbaarne Første Koning Friderick then anden, voris aller nadigste Herre och Koning, schall haffue confirmerit och stadfest. Och ther epther berette for^{ne} Sandmend, att for^{ne} Landztingsdom icki var for thennom, ther the giorde theris Eedt, mienindis thennom her vdj ingen Vrett att haffue giort, formenindis ther hoss, att ther som en Schuoleperson lemleste nogen i Byen eller vden, att dee icki for slig stuor drabelig Schade medt ett Slag eller to aff et Riiss kunde vere quit och befriet. Medt fiere Ord och Tale, thennom ther om emellom var. Tha epther Thiltale, Giensuar och Sagens Leilighet, saa och eptherdj nu beuisis medt Dom her aff Landztingit, som fremfarne Landzdomere vdgiffuit haffuer, att Schuolepersoner, som for Bordag haffuer verit voldsuorne, findis aff samme Vold att vere quit fundit epther the Leiligheder, samme Dom medtförer. Och eptherdj thisse for^{ne} Sandmendt vndskylder thennom for^{ne} Dom icke for thenom att haffue verit frembaarit, tha finde vi epther slig Leilighedt thenne Sandmendtz Eedt, nu hiidt kallit er, att vere och bliffue, som then vsuorit var, och ingen till Hinder eller Schade att komme i nogen Made. In cuius rei testimonium sigilla nostra etc.

Att wy Rembolt Pederssen och Peder Høgh, Canicher i Wiborig, haffuer seet och lest en Landztingsdom, liudendis Ord fra Ord, som forskreffuit stander, vnder siin fuld Besegling, vidner vy medt voris Signeter her neden paa trøgt. Datum Wiborig den 7 Septemb. Aar 1587.

(To Voxsegl.)

3. Jeg Seuerinn Nielsenn Viborg, Skolemester y Aalborgh Scholle, giøre vitterligt med thette mitt obne Breff, at epherdi jeg er kommen y Forfaringh, at en aff min Discipeller vid Naffn Jens Jerickssønn, fød y Hellom, skulle thiltallis for nogenn Sagh for verdtzlig Øffrighedt thill Jersløff Herritzthing], och vi haffuer voris Skolis Frihiedt saa vel som andre Scholer her wdi Landenn och andre Stedtz offuer thenn gandske Christenhiedt bekreffthet och statfestet med Keiser och Konger thieris Priuilegier och Landtzthings och Capittels Domme, liudendis blandt andet, at ingenn Schollepersonn skall thilltaelis till Thingh eller Thrette for verdtzligh Dommer, men for dieris egenn rette Øffrighedt, som er Scholemesteren: huorfor ieg rader, beder och forbyder at forfølge thenne min Discipell med nogen Lougmal thill Thinge, men huis nogen haffuir hannom thill at thalle, skall di dieris Sagh epher voris Priuilegier och Frihedt indføre for migh for Scholledørenn och der faa Ret aff hannom, som thilbørligt er. Thill ydermiere Vidnisbyrdt och beder Foruarigh trycker ieg min Signeth her neden vnder. Schreffuit y Aalborgh thenn 9 Octobris Aar mdlxxxvij.

Seuerin Nielsenn Wiborg med egen Handt.

(L. s.)

Originalerne i Aalborg Bispearkiv.

II.

Præsterne i Ørslev og Bjerre.

De to ovennævnte Sogne i Flakkebjerg Herred udgjorde i den første Tid efter Reformationen tvende Pastorater. Men i det saakaldte Klemmebrev fra Sjælands Stift 1555 bestemtes paa Grund af Kaldenes ringe Indkomster: »Bjerre Kirke skal være Annex til Ørslev Kirke, naar nogen dør og afgaar af de Præster, som nu have samme Sogne, og siden altid være under een Præst¹⁾.« Denne Ordning syntes Beboerne i Bjerre Sogn imidlertid ikke om. Da deres Præst begyndte at blive gammel og trængte til Medhjælp, gjorde de sig al Umage for at afværge, at Bjerre skulde henlægges som Annex til Ørslev, og de indgav derfor 1564 et Andragende til Kongen, hvori de forestillede, at en Præst hos dem nok kunde have saa megen »Rente«, at han til Nødtørft kunde leve deraf, og at Ørslev Præst boede langt borte fra dem, og at der om Vinteren var en »ond« Vej mellem Sognene, saa det endog vilde være forbundet med Fare, om Beboerne, særlig ved Nattetide, skulde have Behov at hente Præsten. I Anledning af dette Andragende paalagde Kongen Stiftslensmanden og Biskoppen at undersøge Sagen og at træffe en Afgjørelse, idet det dog antydedes, at Bjerre Sognefolks Andragende ikke syntes ubilligt.

Det er os ikke bekjendt, hvorledes Afgjørelsen er bleven, men da Præsten i Bjerre endelig døde, som det synes i Slutningen af Aaret 1571, søgte Præsten i Ørslev, Hr. Michel Povlsen, at gjøre sit Krav paa Bjerre Sogn gjældende, medens Beboerne af dette Sogn gjerne vilde beholde den Kapellan, deres gamle Præst havde haft, som deres Sognepræst. Da de i den Anledning henvendte sig til Kongen,

¹⁾ Danske Kirkelove I, 435.

Frederik II, som i Januar 1572 var i Besøg paa Sorø Kloster, henviste han dem til Biskop Povl Madsen, idet der blev medgivet dem et Brev, hvori Kongen udtalte, at han i og for sig fandt det billigt, at deres Ønske opfyldtes, med mindre hans Fader havde »gjort nogen anden sønderlig Forandring derpaa«, i hvilket Tilfælde Biskoppen skulde give Kongen nærmere skriftlig Meddelelse, »at vi derefter os kunne have at rette«¹⁾.

Da Biskoppen naturligtvis maatte indberette, hvorledes Bestemmelsen lød i »Klemmebrevet«, blev Resultatet, at de Bjerre Mænd maatte falde tilføje, og at Sognet blev annekteret til Ørslev. At Foreningen maa være sket paa denne Tid, fremgaar deraf, at da samtlige Flakkebjerg Herreds Præster 1584 underskrev Fuldmagten i Anledning af Prins Christians Hylding, forekommer der iblandt dem ingen Præst i Bjerre, men vel den ovennævnte Hr. Michel Povlsen i Ørslev²⁾.

Et Minde om den Tid, da Bjerre var et særligt Pastorat, foreligger i følgende Aktstykke, der her meddeles efter en Afskrift fra forrige Aarhundrede i Univ.-Bibl., Addit. 283, 4to.³⁾

Vi Joachim Rønnow, med Guds Naade udvald Biskop til Roeskilde Domkirke, gjøre vitterligt, at vi have undt og tilstedt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tilstede, at denne Brev-Viiser, Mogens Jensøn, boendes i Bøggeved, udi en Kirke-Gaard, liggendes til Bierre Kirke, maa og skal nyde, bruge og i sin Leve-Tid beholde formeldte Gaard med saadant Skiel og Vilkaar, at han samme Gaard bygge og forbedre skal, bygt og forbedret i gode Maader holde, og give Præsten til formeldte Kirke sit Landgild, som plejer at gives af samme Gaard, betimeligen og til gode Reede betale. Skullendes og svare os, vore Efterkommere, Biskopper i

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 446—8.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 403.

³⁾ Et Aftryk fra en anden Kilde findes hos Friis Edvarsen, Underretn. om Skjelskør. S. 492.

Roeskilde, eller hvem vi hannem befalendes vorder, til Husbondhold. Thi forbyde vi alle, i hvo de helst ere eller være kunde, forbemeldte Mogens Jønsøn herimod at hindre, pladse, deele eller forurette i nogen Maade. In cujus rei testimonium Sigillum nostrum præsentibus etc. Ao. MDxxxii.

At dette er en ret Copia af Hoved-Brevet, som er indlagt i Stigtskisten, bekiender ieg

Povel Christensøn¹⁾ P. L.

Det her meddelte Brev har ogsaa Interesse derved, at det viser de ejendommelige, med stor Klogskab ordnede Forhold med Hensyn til Kirken tilhørende Ejendomme i den katholske Tid. En Gaard i Bøggevad var givet til Bjerre Kirke, sikkert med den Betingelse, at Præsten skulde læse visse Messer for Giverens Sjæl. Denne Gaard, som tidligere maa have været Selveje, var derved kommen ind under Begrebet »Kirkegods«, var bleven en Fæsteejendom under Kirken, og ikke blot under Bjerre Kirke, men tillige under Kirken i videre Forstand, og særlig under Roskilde Stift. Biskoppen tilkom derfor »Herligheden« eller Husbondhold af Gaarden, og han udstedte Fæstebrevet, medens Præsten som »Ejer« (som det i gamle Dage jevnlig kaldtes) eller »rector« af Bjerre Kirke, til hvilken Gaarden var givet, nød Landgildet af Gaarden, selvfølgelig mod at opfylde den i sin Tid til Gaven knyttede Forpligtelse med Hensyn til Afholdelse »Aartid« eller aarlig Messelæsning paa Giverens Dødsdag.

Den som Udsteder af Kopien nævnte Præst i Ørslev og Bjerre forekommer ogsaa i en Herredagsstævning af 10 Maj 1636 i en Sag mellem Hr. Axel Arnfeldt til Basnæs, Befalingsmand over Gidske Len (i Norge), og Venzel Rotkirch, Befalingsmand paa Antvorskov, hvilken sidste optraadte paa Ørslev Kirkes og Præsts, Hr. Povl Christensens Vegne²⁾.

¹⁾ Præst i Ørslev og Bjerre 1618—52.

²⁾ Gammel Afskrift af Stævningen i Konsistoriets Arkiv, Pakken 200. Ogsaa Professorerne vare stævnedes til at møde, da Universitetet havde Ejendomme der i Sognet.

Vistnok har Axel Arnfeldt villet tilegne sig nogen til Ørslev Kirke eller Præstekald hørende Ejendom, der laa ham bekvemt ved hans nærliggende Herresæde, Basnæs. Videre Oplysning om Sagen vil formodentlig kunne findes i Herredagsdombogen i Rigsarkivet.

Af Præsterne i Ørslev og Bjerre er forøvrigt mest bekendt den som Skolemand og Forfatter fortjente M. Hans Michelsen Ravn († 1663), hvis Levned og Virksomhed udførlig findes skildret i Historisk Tidsskrift 3 R. IV, 495—584.

Dette som Indledning til følgende os af Hr. Frederik Barfod givne Meddelelse:

Præsterne i Ørslev og Bjerre.

(1821 brændte Ørslev præstegård og med den alle mulige protokoller og brevskaber, men i en meget gammel herredsprotokol, som opbevares i provstearkivet, findes følgende oplysninger om præsterne i Ørslev og Bjerre:)

1) hr. Peder, levede før reformationen, var præpositus fori Flakkebergensis orientalis et occidentalis.

2) hr. Jens Pedersen var sognepræst til Ørslev kirke i reformationstiden, døde anno 1548. Hæc habui ex membrana quadam mscript. monstrata mihi a nobilissimo viro Byrgero Trolle de Trolholmb.

3) Mikkel Povelsen levede ao. 1572.

4) Hans Povelsen døde anno 1588.

5) Kristoffer Jensen døde ao. 1617.

6) Povl Kristensen blev kaldet st. Povelsdag 1618, døde 1652. Cimber.

7) M. Hans Raun blev kaldet dominica lætare eller 28de marts, er indsat dominica jubilate eller 9de maj 1652; døde d. 10de avgust 1663. Cimber. (Af protokollen ses endvidere, at der i Ravns tid var følgende degne i Ørslev og Bjerre: 1) Jæspær Hansen, kom der 1645, døde 21de avg. 1652; 2) Bagge Nilsen Ripensis 1652, fik Jæspær degns enke, døde 17de decb. 1694, ætatis 75; „vir antiqva virtute et fide“. Jordet i Bjerre Kirke.)

8) hr. Nils Holgersen¹⁾ Scanus, kaldet dominica 13 post trin., som var den 13de september 1663, og introduceret dmca 23 post trinitatis 1663. Patrono templi Ørsloviensis nobilissimo et generoso dno Nicolao Trolle de Trolholmb, præside arcis Antvorskovianæ nobil. Hugone Lütsov; archiepiscopo doct. Johanne Svaningio; præposito dno Ebbero Jani Brunovio, pastore Gimblingensi. — Constitutus præpositus hujus fori in synodo Johan. Anno 1691.

9) hr. mag. Holger Nilsen Olivarius²⁾, kaldet af patronen for Ørslev og Bjerre kirker, velb. Herluf Trolle til Snedinge, at være medsoagnepræst til Ørslev og Bjerre menigheder, konfirmeret af F. 4 og indsat udi menighederne efter hr. biskoppens doct. Henrik Bornemanns kollats af hans fader, provsten mag. Nils Holgersen, dom. 4ta advent. 1705 i Bjerre, et festo novi anni 1706 i Ørslev. — Salig mag. Nils Holgersens dødsfald indfaldt d. 7de juni 1711 i hans alders 74 år³⁾, æmbeds 48 og provstiets 20. — Mag. Holger Nilsen Olivarius døde d. 14de marts 1753, alder 84, præst 48 år og provst i 36 år⁴⁾.

10) (medpræst) hr. Kristen Holgersen Olivarius, kaldet af hans eksellence hr. greve og generalmajor Frederik Konrad von Holstein til Holsteinborg til at være visepastor og suksedere sin fader, efter at han på 4de år havde været personel kapellan tilforn for Førslev og Sneslev menigheder i Ringsted herred, blev her i menigheden indsat af sin fader festo ascensionis 1743. Døde d. 31te maj 1745.

11) hr. mag. Johan Holgersen Olivarius, kaldet af hr. greven ligesom hans hr. broder og konfirmeret af majestæten til at være vicepastor og suksedere; indsat dom. oculi d. 13de marts 1746. Han blev provst først i juli 1765. —

1) Holgersen, latiniseret til Olivarius. — Han var gift med Barbara Allesia.

2) Ifølge mindeskriften i kirken var han født d. 25de febr. 1670.

3) Ifølge mindeskriften i kirken: »expletis annis mortalitatis 75«.

4) Han var først i 4 år gift med Elisabet Mar[ie] Bagger, dernæst i 37 år og 8 måneder med Kirstine Magdalene Schmidt, som overlevede ham. Med sine to koner havde han sejsten børn.

Blev ellers kaldet til medsognepræst d. 1ste juli 1745 og ordineret af biskop mag. Peder Hersleb d. 9de febr. 1746 og døde d. 8de juli 1774.¹⁾

12) Sællandus hr. Jakob Thornam, forhen personel kapellan til Hyllested lidt over 2 år, blev efter ham kaldet af kammerherre og greve Henrik von Holstein til Holsteinborg til at være sognepræst for Ørslev og Bjerre menigheder d. 30te juli 1774, konfirmeret af kongen d. 17de avgust ej. anni, og indsat dom. 15 post trinitatis d. 11te septbr af benævnte hr. mag. Johan Holgersen Olivarii suksessor i provsteembedet, mag. Matias Anker Faber, sognepræst for Egislevmagle menighed. Indgang Koll. 4, 17; teksten: „Ingen kan tjæne to herrer“; tema: en sand Kristi tjæners rette annammelse. — Og var dette den første præst, som sal. provst Olivarii suksessor indsatte. — Han blev anklaget af gårdmænd Johannes Korfiksen og Lars Jæspersen i Ørslev, beskyldt for forsømmelse i embedet og drukkenskab; kom under aktion efter kongelig allernådigst befaling. Ansøgte, da hans sag var stævnet til doms, og påstand var gjort på embed og kjortel, kongelig allernådigst tilladelse at resignere. Han fik den d. 30te marts 1787. — 2den påskedag [o: 9de apr.] samme år flyttede han fra Ørslev præstegård til Oldeberggård, som han havde fæstet af finansraad Kaas [o: Koes]. Gud ved, hvad enden vil blive; den bliver vist alle god.

13) Sællandus hr. Peter Neergaard Schow, kaldet den 22de maj 1787 af hr. greven paa Holsteinborg. Hans kaldsbrev konfirmeret af kongen d. 1ste juni næsteften, og indsat dom. 5. p. trin. d. 8de juli af provst Matias Anker Faber. Tekst: Mat. 24, 46-51, hvoraf forestilledes: onde læreres retfærdige straf og gode læreres store nådeløn. Herren lade ham stedse svare til det håb, vi have gjort os om ham, så han er og bliver en hyrde efter Guds eget hjærte, som føder Herrens hjord med visdom og forstand. — Blev kaldet til Højetostrup ved København, strags efter at Ørslev præstegård d. 22de juni 1821 var lagt i aske.

¹⁾ En lille søn af ham er jordet i kirken.

14) Sællandus hr. Nils Madsen Harboe, som kapellan pro persona til Ørslev og Bjerre, indsat dom. . . . 1816. Kaldtes til sognepræst i Magleby ved Skælskør d. 25de avgust 1818.

15) Sællandus, år 1822, palmesøndag d. 31te marts, indsat hr. Jens Westengaard¹⁾, forhen kapellan pro persona først til Vemmelev og Hemmershøj menigheder fra 1818 til 1820, dernæst for Hyllested, Venslev og Holstøjborg menigheder fra 1820 til 1822, til sognepræst for Ørslev og Bjerre menigheder, efter at hans formand hr. Schow var til Hejetostrup menighed [befordret], indsat af mig, provst Beyer i Egislevmagle. Ved denne hr. Westengaards indsættelse i hver kirke, indviiede jeg, provst Beyer, med en tale vasa sacra, som af ny var bekostet af nuværende høje ejer, grev Holstein, da præstegården og vasa sacra i foråret i juni 1821 afbrændte meget hastig med næsten hele byen, som nu er udflyttet, og næsten alle gårde oprejste. Præstegården er nu færdig og opbygget prægtig af hr. greven på Holstøjborg for assurancesummen.

En ligsten i Ørslev kirke.

Her ligger begraffuen S. Her Christopher Jønsøn, Som bleff Sognepræst Anno 1588 oc døde 1617²⁾. Frydens Aar³⁾. Kom H. Povell Christensøn hid, oc bleff Sognepræst efter S. H. Christopher. Døde Ao. 1652 oc ligger her begraffuen. Disligeste ligger her begraffuen begge deris Kierre Hustru, S. Kiestene Olluffs daater, oc fire af hinds børn, hun døde Anno 1652. Gud giffue dem alle en ærefuld Opstandelse paa den yderste dag, for Jesu Christi Skyld, Amen.

¹⁾ Han var en sønnesøn af maleren Jakob Fosies datter, malerinden Johanne Fosite, gift med præsten Westengaard i Sværborg.

²⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. V, 147.

³⁾ Mon det skulde sigte til hundredårsfesten for den lutherske kirkerensning? Hvad der har stået, hvor prikkerne ere satte, var ulæseligt.

III.

**De tidligste Spør af Missionsbestræbelser hos os
efter Reformationen.**

Ved *H. F. Rørdam.*

Danmark har den Ære i de almindelige Skildringer af den evangeliske Kirkes Historie at nævnes som det første Land, i hvilket Interessen for Missionen vaagnede, idet der peges hen paa den Mission blandt Tamulerne i Indien, som under Frederik IV udgik her fra Landet, om end det var tyske Mænd, som benyttedes til Gjerningen. Allerede hundrede Aar tidligere vil man finde Spør af, at Danmarks Forbindelse med Indien har, om vi saa maa sige, bragt Missionssagen indenfor Synskredsen. De Skibe, hvormed Ove Gjedde havde gjæstet Indien og i Aaret 1620 erhvervet Kolonien Trankebar, hjembragte nemlig tvende »Morer«, der da bleve de første Hedninger, som her i Landet efter Reformationen gjordes til Gjenstand for en missionerende Virksomhed. Det nærmere herom vil fremgaa af følgende Notitser, uddragne af de akademiske Acta Consistorii:

1622, 21. December: Opkom Anders Christensen, Skoleholder her i Byen, hans Tjener, Anders Sørensen, og var begjærendes af M. Hans Jensen (Alanus) 32 Daler in Specie og 6 Sk. for de sortes, Cuthi og Mari, deres Kost, Klæder at sy, Ved, Lys og andet mere. Men M. Hans svarede, sig ikkun at have Befaling paa deres Kost at betale, om Ugen 1 Rdl. Og efterdi at samme Penge skulde udgives af Vor Frue Kirkes Communpenge, blev besluttet, at Anders Christensen skulde stile en anden Bevis, som skulde lyde ogsaa paa de andre Kirkers Værger, hvilke skulde dermed besøges, at de vilde den underskrive.

1623, 14. Februar: Gav Magnificus tilkjende, at han talede med Hr. Cancellar om de tvende Morer, at de andre Kirker besvære sig at give nogen Udlæg for dennem til deres Underholdning. Hvortil Cancellarius svarede, at de haver intet dermed at bestille, og det kommer dem intet ved.

Den Omstændighed, at disse to Morer vare henviste til Underholdning af Frue Kirkes Midler, antyder bestemt, at Meningen var at forberede dem til Optagelse i den kristne Kirke. Men det gik her, som det saa ofte i ældre Tid er gaaet ved lignende velmente Forsøg paa at omplante saadanne vilde Skud: de have ikke kunnet trives i den fremmede Jordbund og ere enten legemlig eller aandelig sygnede hen og forkommede. Det første var Tilfældet med de Grønlændere, som hjembragtes fra de Expeditioner, som Christian IV i Aarene 1605—07 lod anstille til Polar-egnene; det sidste synes at være sket med de to omtalte Morer. Det næste, vi høre om dem, tyder ikke paa, at deres Skolemester kunde komme nogen Vej med dem.

1625, 13. September: Skal tales med Hr. Cancellar, at Vor Frue Kirke maa forskaanes for den aarlige Omkostning paa de 2 Morer, efterdi Anders Skolemester er det samme for sin Person begjærendes, som haver ingen god Forhaabning nu om dennem.

1628, 28. Januar: Magnificus blev ombedet at sollicitere Hr. Cancellar, at Vor Frue Kirke maatte befries for de Morer.

Disse fremmedes videre Skjæbne kjende vi ikke; men Missionsforsøget var aabenbart glippet.

Omtrent ved samme Tid forekommer de første Forsøg her til Lands paa at drage Jøder over til Kristendommen. Før Begyndelsen af det 17de Aarhundrede vil man overhovedet neppe finde Jøder her i Landet. I Professor Kort Aslaksens hebraiske Grammatik, trykt i Kjøbenhavn 1606, findes paa sidste Blad et hebraisk Vers, undertegnet: »Christian Gerson, Judæus baptizatus«. Denne Mand kunde

altsaa synes at have været her i Landet. Sikkert er det dog ikke¹⁾. I Acta Consistorii læses nemlig:

1608, 9. September: Christianus Gerson, en døbt Jøde, lod ved en Helmstedtsk Brevdrager offerere en Bog, hvilken han havde dediceret D. D. Professoribus. Authori blev bevilget 12 Daler in specie, og Brevdrageren 3 Daler.

Gersons Brev til Kjøbenhavns Professorer er endnu bevaret (i Konsistoriets Arkiv, Pakken 188). Det er dateret: Helmstadt d. 26 Juli 1608. Heri beder han dem læse hans Skrift, kaldet »Juden Thalmud«, og meddele ham deres Mening om samme.

Den første Daab af en Jøde, som nogensinde vides at være foregaaet her til Lands²⁾, skete Allehelgensdag 1620 med stor Højtidelighed i Vor Frue Kirke. Sjælends Biskop forrettede Handlingen. Herom læses i Acta Consistorii:

1620, die omnium Sanctorum baptizatus est Judæus in choro templi Divæ Virgini quondam sacri a Dn. D. Joh. Pauli Resenio, Sielandiæ Episcopo. Legatur totus ille actus in libro Copiarum.

Den Kopibog, som der her henvises til, maa være Universitetets Matrikel. I alt Fald findes i denne en udførlig Beretning, der dog ikke her skal gjengives i Originalsproget, saa meget mere som det paagjældende Parti af Matriklen nu foreligger trykt i Bibliothekar S. B. Smiths fortrinlige Udgave (S. 47). Derimod skal der meddeles et Udtog, som kan suppleres med følgende Notits af Professor Oluf Worms Dagbog³⁾. Daaben var egentlig

¹⁾ Dog forekommer det mig at have set hans Navn som Respondens ved en akademisk Disputats i Kjøbenhavn. Da jeg imidlertid ikke kan finde nogen Optegnelse derom, maa jeg henstille det til senere Undersøgelse.

²⁾ Ogsaa Pontoppidan (Ann. eccl. Dan. III, 725) er af den Mening, at det er den første Akt af den Slags, som er foregaaet her i Landet.

³⁾ Rørdam, Historiske Kildeskrifter 1. R. II, 721.

bestemt til den 31. Oktober; men den uhyre Sammenstimling, der skete af Folk, som ønskede at overvære denne uvante Handling, bevirkede, at den blev udsat til den følgende Dag, d. 1. November.

Da Højmessens alt var begyndt i Frue Kirke paa den sidstnævnte Dag, traadte Biskop Hans Povlsen Resen ind ad den nordre Indgang til Choret, idet han førte en polsk Jøde, ved Navn Daniel Salomon, med sig. Denne tog Plads i Choret indenfor den nævnte Dør, hvor der strax efter blev opstillet en lille Stendøbefond, hvorpaa der stillede et Bækken med Vand. Da Prædiken »endelig« var forbi, traadte Biskoppen noget frem, og Jøden stillede sig ved hans venstre Side. Efter at Biskoppen nu først havde talt kort, men kraftig, til Menigheden om Daaben og de dermed forbundne Skikke, gav han tilkjende, at Jøden ved hans Side ønskede at renses i Daabens Bad og indføres i den kristne Menighed. Derefter omtalte han Jødens tidligere Levnedsløb og paaviste Anledningen til, at han var bleven omvendt. Derpaa vendte han sig paa Tydsk til Jøden og bød ham, at han selv oprigtig og ligefrem skulde bekjende for Gud og Mennesker, ikke blot om han i Sandhed var født Jøde, men ogsaa om han nu i Alvor vilde sige Farvel til Jødedommen og med oprigtigt Sind vende sig til Kristendommen. Hertil svarede Jøden bekræftende paa Tydsk. Videre spurgt, om han før var døbt, negtede han det bestemt. Derpaa blev han adspurgt om Parterne i Luthers Katekismus og fremsagde de 4 første Parter med deres Forklaring paa Tydsk. Nu opfordrede Biskoppen Tilskuerne til at bede for denne Katekumen, der skulde modtage Daaben. Da alle endrægtig havde gjort dette, saa fuldbyrdedes Daaben af Biskoppen efter den af Luther foreskrevne Ritus, medens Jøden, der efter eget Ønske fik Navnet Johannes, knælede ned. Som særlige Vidner til denne Daabshandling var tilstede af Adelen: Kongens Kansler Hr. Christian Friis til Kragerup, Rigsraad Holger Rosenkrands til Rosenholm, og Fru Lisbeth Bille,

den kgl. øverste Rentemester Sivert Becks Hustru; af den lærde Stand: Theologen Dr. Jesper Rasmussen Brochmand og Lægen Dr. Caspar Bartholin; endvidere Biskoppens Hustru, Anne Eisenberg, Theologen D. Kort Aslaksens Hustru, Barbara, Datter af Oluf Mortensen, Borgmester i Kjøbenhavn. — Da hele Gudstjenesten var til Ende, fulgte den nye Kristen ud af Kirken med Biskoppen, som tog ham til Bords hos sig.

Det er uden Tvivl den samme døbte Jøde, der omtales i Acta Consistorii:

1625, 9. Februar: Johanni Salomonis, baptizato Judæo. blev bevilget ex Fisco til Viaticum op ad Island 6 gode Daler.

Mandens videre Skjæbne er os ikke bekjendt. Det har vel da, som senere, haft sine Vanskeligheder at faa saadanne nye Menighedslemmer anbragte paa passende Maade. Deres tidligere Forbindelser havde de brudt med; men det var ikke let for dem at finde sig til Rette i de nye Forhold.

Til disse Bemærkninger, om hvad vi vel kunne kalde de ældste Spor af Missionsbestræbelser, føje vi endnu en kgl. Befaling fra Frederik IV's Tid om en almindelig Kirkebøn for Hedningenes Omvendelse til den kristne Tro:

Til Biscoperne i Danmark og Norge, saa og paa Island.

Fridericus Quartus etc. Vor . . . Tilforn. Vi tilskicke dig herhos en formular til en Bøn, anlangende Hedningenes omvendelse til den christelige tro, hvormed og udi Ostindien for nogle Aar siden er giort begyndelse, hvilken formular Vi allernaadigst ville at skulle indføres og bruges i den almindelig Kirke Bøn, som gioris over alt i Kirkerne i begge Vore Riger samt Førstendommene og Grevskaerne, naar Prædicken holdes (hvor ved og den extraordinaire Aarlig Bededag nemlig: den 4de Fredag efter Paaske er meent) eller bøn forrettes, og det paa det sted, og nest efter, hvor der bedes for den Geistlig stand, saasom for Kirkens, Ordets og Sacramenternes bevaring, indtil det sted hvor der begyndes

at bedes for den Værdslig stand, og er Vores allernaadigste Villie og befaling, at du herom udj det dig allernaadigst anbetroede Stift strax behørig anstalt gjører; og som den største deel i menighederne icke vide, hvad denne bøn betyder, saa haver du tillige med at ordinere det saaledes, at en hver Præst paa den dag, som med forskrevne bøn begyndes, om Formiddagen, efter at Prædikenen er endet, for Kirkebønnen, herom hans Meenighed underretter og til forbem^{te} Forbøn paa beste maade opmuntrer. Dermed skeer Vor Villie. Befalendes dig Gud. Skrevet etc. Hafn. d. 15 Martii 1715.

Udenpaa: 1715, Mart: Ordre zur öffentl. Fürbitte.

Originalkopi i Kgl. Bibl., Kallske Saml. 93 Fol.

IV.

Om Vilslev og Darum Præstekald ved Ribe.

Ved Sognepræst *H. J. J. Sørensen.*

I Vilslev Præstearkiv findes et indholdsrigt Haandskrift, forfattet 1766 af daværende Sognepræst Knud Lang til Vilslev og Hunderup, hvoraf følgende er uddraget.

I ældre Tid havde Sognene Vilslev og Darum intet Annex, hvorimod Bramminge var Annex til Hunderup¹⁾. Men da Erik Krag til Herresædet Bramminge tillige kom i Besiddelse af Herresædet Kjærgaard²⁾ i Hunderup Sogn, indgik han i Aaret 1663 med et Andragende til Kongen

¹⁾ Oprindelig var Bramminge Hovedsognet og Hunderup Annex, men i Aaret 1654 flyttede Præsten til Annexgaarden i Hunderup, der saaledes blev Hovedsogn en Tid. (O. Nielsen i Danske Saml. 2. R. II, 60.)

H. F. R.

²⁾ Kjærgaard er nu Fattiggaard for Vilslev med flere Sogne.

om, at Bramminge Sogn maatte annekeres til Darum, og Hunderup til Vilslev ved indtrædende Vacance, efterdi Sognekaldet Hunderup-Bramminge havde saa smaa Indtægter, at de ikke vare tilstrækkelige til Præstens Underhold. De paagjældende Præster vare den Gang Hr. Christen Olesen Lønne i Vilslev, Hr. Hans [Sørensen Ravnsø] i Darum og Hr. Povel Christensen i Hunderup-Bramminge. I Anledning af dette Andragende skrev Biskop Kragelund i Ribe et Privatbrev til Erik Krag, at han paa bedste Maade havde erklæret sig om bemeldte Ober-Secretairs Memorial, men at han fraaader ham tillige som Ven fra dette sit Forsæt, idetmindste for nærværende Tid, saalænge som de tre i Vilslev, Darum og Hunderup værende Præster endnu vare i Live, og føier til: »ellers veed jeg iche, om dend fromme Secreterer herudi sig noget vilde betenche, thi som mig siunes kunde dend Tid komme, at dend gode Hr. Secreterer heller vilde haffve sin egen Præst til begge sine Gaarde, och skal jeg sige Sanden, da er hverken Præsten i Wilsleff eller Darum ret forvaret i dierres Hoffveder, som mand pleyer at sige, synderlig naar de faaer en Drich etc. Dog skulde jeg vel ynske Hr. Secretereren en anden Præst, om Hr Paul paa andre Steder kunde forsiunes, thi hand er underlig, och er in synodo paamindet om hans hastige och hefftige Prædikener, som hand dog iche kand lade, men tredie Pintsedag, der jeg visiteret i Kirchen, loed sig forlyde af Prædikestolen med disse ord: at det waar dend gandske Land bevist, hvormeget hand skulde liide for Christi Naffns Bekiendelse. Jeg kunde iche andet end i en goed meening erindre et ord derom, stillende alting i dend gode Hr Secreterers høifornufftige Betenchende, som alt dette langt bedre end jeg kand eftertenche och forstaa.»

Vedagl. aabent Brev af 9 Dcbr. 1663 og senere 22 Dcbr. 1669 blev det fastsat, hvorledes der skulde forholdes ved Sognenes Omannektering, og da Hr. Hans i Darum afgik ved Døden 1669, blev Povel Christensen i Hunderup kaldet til Sognepræst for Darum og Bramminge, medens

Hunderup fik sin egen Præst, den unge Hans Pedersen Bartsker, som var i Yndest hos Erik Krag. Da han allerede 1672 blev forflyttet til Jerne og Skads, blev Sognepræsten i Vilslev, Hr. Lønne, ogsaa Sognepræst i Hunderup og sang sin første Messe i Hunderup Kirke Dom. Rogate 1672 — og fik i Offer 10 Daler 1 Mk. 6 Sk.¹⁾. Hvorfor den gamle Hr. Lønne i Vilslev ikke fik Hunderup til Annex, da Povel Christensen blev forflyttet til Darum, vides ikke, men Knud Lang formoder, at Erik Krag vilde afvente hans Død, for at Bartsker kunde blive hans Eftermand i begge Sognene, men at det er blevet Erik Krag for dyrt at holde en Præst i Hunderup, hvis Indtægter vare for smaa til en Præsts Underhold, medens det var forenet med Bramminge, saa at han ved Hr. Bartskers Forflyttelse har bekvemmet sig til at kalde den gamle Lønne ogsaa til Hunderup. Siden den Tid har Vilslev og Hunderup været forenede til eet Pastorat, ligesom Darum og Bramminge har hørt sammen siden 1669.

V.

Brev fra Præsten Johan Grundtvig.

Efterfølgende Brev, der er os meddelt af Pastor S. Nielsen i Baarse, fortjener vistnok den lille Plads, det her indtager, da det paa en Maade giver os en lille Silhouet af Brevskriveren. Den i Brevet omtalte Christen Feld var sandsynligvis en Broder til Præsten Laurids Feld i Tyregod, der en Tid lang havde været Huslærer i Præsten Johan Grundtvigs Hus i Udby, og hos hvem dennes Søn N. F. S. Grundtvig senere tilbragte en Del af sin Barndomstid.

¹⁾ Det var den Gang Skik, at Præsten ved sin Indsættelse fik Offer af Menigheden, en Skik, som sine Steder har holdt sig til Nutiden.

Underdanig Pro-Memoria.

Da Skoleholdet i Udbye nu er blevet vacant, ved det at det Allernaadigst haver behaget Kongl. May^{tt.} at kalde Skoleholderen Sr Christen Feld til Præst paa de eqviperende Orlogs Skibe, og det er mig højstangelegent, i hans Sted at faae en Person, som ikke alleene vel og tilbørlig kand holde Skole, men endog i paakommende Tilfælde prædike for mig, altsaa at en skikkelig Studiosus Theologiæ bliver til dette Skolehold antagen; Jeg og haver den Tillid til Deres Høy-Velbaarenhed, at De herudj viiser mig den forenskte Bevaagenhed; Saa er min underdanige Begjering, at Deres Høy-Velb. ville ved Deres Tilbagekomst Naadigst beskikke til Skoleholder i Udbye den Student, som jeg da skal underdanig foreslaae Dem, og som De skal ikke fortryde at have antaget. — Gud ledsage Deres Høy-Velb. og dyrebare Frue Gemahlinde lykkelig og under beste Velgaaende hjem til Deres Gaarde og Godser, og i mange Aar velsigne Dem med alt got!

Johan Grundtvig.

Udbye Pgd. d. 2 Aug. 1788.

Udskrift: Høy-Velbaarne H^r Fritz von Raben, Herre til Beldringe og Lechende, Ridder, Kammerherre og Hof-Ceremonie-Mester, til Beldringe.

 VI.

Fra Helligaandsklosteret i Aalborg.

Medens de fleste Klosters Brevskaber forlængst ere gaaede til Grunde, er der fra Helligaandsklosteret i Aalborg bevaret en ikke ringe Samling Breve, der nu gjemmes i Rigsarkivet, og hvorover sammesteds findes en af fhv. Arkivsekretær C. M. A. Matthiesen forfattet fortrinlig Registratur.

Af denne hidsættes følgende os velvillig meddelte Stykke, der giver en karakteristisk Oplysning, hvorledes Lægfolk lod sig optage i Klosteret, formodentlig for at have et roligt Tilholdssted paa deres gamle Dage.

1519 ipso die Mariæ Magdalænæ.

Prior og Convent i Helligaandsklosteret i Aalborg bevidne, at have sluttet følgende Overenskomst med Tønnes Guldsmidt, Borger i Aalborg. De tilsige ham og hans Hustru, naar dennem lyster herefter at indfare i forskrevne Kloster, at ville annamme dem begge, deres Søn Hans, en Tjenestedreng og en Pige med dem ind i deres Kloster og da at forsørge dem med godt beqvemt Hus og Mag efter deres Nøje, som de ikke skulle afsættes af uden deres Villie, den Stund de begge eller nogen af dem leve, og skal Klosteret forsørge dem med Mad, Øl, „Yldingbrand“, Ved, Kul (Kwoll) og Lys, undtagen den „Ylding“ fornævnte Tønnes behov gjøres til sin Arbeid; alt saa godt og bekvemmeligt, som Conventets Præster dagelig og bedst fange. Herfor har fornævnte Tønnes og Hustru givet til Klosteret deres Gaard og Hus i Aalborg, som de nu iboe.

Vil deres Søn Hans, naar han naaer Myndighedsalderen, indgive sig i Klosteret for en Broder og tage Ordensklæder med dem, da skal Klosteret være Tønnes og Hustrues fuldmyndige Arving til bemeldte Gaard og alt deres Gods og Pendinge. Vil derimod deres Søn ikke blive i Klosteret og tage Ordensklæder, da skal han beholde hvis Gods, Guld, Sølv, Pendinge, Tønnes og Hustru efterlade.

Holdes disse Artikler ikke, saa kunne de fare ud af Klosteret igjen, naar dem lyster, dog at de gjøre Fyldest for Kost og Tæring efter Dannemænds Kjendelse. Brevet er medbeseglet af Biskop Erich Koss i Viborg og Borgemester og Raad i Aalborg.

VII.

Den efter Enevældens Indførelse anordnede Superintendent-Ed.

I den første Tid efter Enevældens Indførelse gik alt ud paa at sikre denne Statens ny Forfatning mod mulige Angreb. Biske-Eden som saa meget andet i Administration og Lovgivning maatte derfor underkastes Ændringer, og det des værre saadanne, hvorved det politiske Hensyn stod Fare for at tage Magten fra det kirkelige. Nærværende Ed, der aflagdes 1668 af Biskop Johan Vandal, den første efter Enevældens Indførelse ansatte Biskop i Sjælands Stift, meddeles efter en Afskrift i Kallske Saml. 93 Fol.

Superintendents-Ed.

Eftersom Hs. Kgl. Majestæt haver naadigst antaget og bestilt mig Johan Vandall til at være Hs. K. Maj.s Tjener og Superintendent over Sjælands Stift, saa lover og tilsiger jeg hermed at være Hs. K. Maj. som min rette Arvekonge og Herre huld og tro, Hs. K. Maj.s Gavn og Bedste med højeste Flid at befordre, dets Skade og Fordærv af yderste Formue at hindre og afværge; i Synderlighed med al Kraft og Formue derhen mine Tanker og Idrætter dirigere, at Hs. K. Maj.s absolutum Dominium, Souverainitet og Arverettighed over Hs. Maj.s Kongeriger og Lande uforanderlig conserveret og paa Hs. K. Maj.s retmæssige Arvesuccessorer fortsat og forplantet vorder, hvorpaa jeg og vil skyldig og forpligtet være at vove Liv, Gods og Blod. Jeg vil ikke tilstede eller samtykke, at nogen, i hvem det og være maa, noget præjudicerligt i nogen Maader der imod enten hemmelig eller aabenbare foretager, taler eller handler; mens saa fremt noget saadant imod Forhaabning skulde ske og til min Videnskab komme, mig ikke aleneste strax uden nogen Afsky der imod at opponere; mens endog uden Ophold Hs. Kgl. Maj. det samme underdanigst tilkjende give. Dernæst lover jeg,

al den Stund jeg er udi dette Embede, da vil jeg forhandle den hellige Skrift retsindelig efter den Gave, som Gud haver givet mig; retskaffelig tractere Evangelium og Sacramenterne, ligesom Christus dennem selv haver indskikket. Jeg vil tage mig vare for menneskelige Meninger og blive hart ved min christelige Tros visse Artikler. Jeg vil og med stor Flid skaffe det saa, og paaminde Sognepræsterne til Kirkerne det, mig befales, at de ogsaa skulle staa deres Embede vel for, baade paa Lærdom og Sacramenternes Uddelelse, at de ogsaa skulle troligen lære Børnelærdommen fra sig, og derom forhøre sine Sognefolk baade udi Skriftemaal og anderledes, hvad de der forbedre sig. Jeg vil og værne („verre“) om Børneskolerne, at de skulle blive ved Magt, og hvad andet en Superintendent tilhør, efter Hs. K. Maj.s Ordre, som enten allerede givne er, eller Hs. K. Maj. herefter givendes vorder. Jeg vil og ej med Gunst eller Gave eller nogen anden Vild lade mig krænke mod det, mit Embede tilhør, men udi alle Maader anstille og forholde mig, som det en tro Hs. K. Maj.s Tjener og retsindig Superintendent vel egner og anstaar. Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord.

VIII.

Om Sværmeren Holger Paulli.

Ved *H. F. Rørdam.*

I Aaret 1701 udkom i Helmstädt et lille Skrift med Titel: »Novus in Belgio Judæorum Rex Oliger Paulli, multis editis monumentis literariis clarus.« Forfatteren, der ikke angiver sig paa Titelbladet, var den bekendte gammeltestamentlige Theolog Hermann von der Hardt, om hvis ejendommelige Forelæsninger nogle morsomme

Anekdoter findes meddelte i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 643 ff. I ovennævnte Skrift er der givet en underholdende Fremstilling af den i Overskriften nævnte Holger Paulli's højst besønderlige Meninger, som af ham vare fremsatte i en Række paa Hollandsk og Tydsk udgivne Skrifter, der findes opregnede i Worms Lexicon over lærde Mænd I, 170 f. III, 971, jvfr. Nyerups Literaturlexicon, S. 451.

Holger Paulli, Søn af den berømte Læge, Dr. Simon Paulli, siges at være født i Kjøbenhavn 1644, men naar der tillige siges, at »Vir illustris, Regni Primas« Holger Rosenkrands stod Fadder til ham, og at han blev opkaldt efter denne, kan det bemærkes, at »den lærde« Holger Rosenkrands døde 1642, saa han kan da ikke have staaet Fadder to Aar efter; men der var jo samtidig ogsaa en anden Mand af samme Navn, »den rige« Holger R. til Glimminge, som det maaske kan være.

Holger Paulli, der er bekjendt som Forfatter af en dansk Salm¹⁾, var Bogholder i det vestindiske Kompagni og allerede en Mand paa mellem 50 og 60 Aar, da han faldt paa sine besønderlige Griller, der bl. a. gik ud paa, at han var af Davids kongelige Slægt (idet hans Oldefader skal have været en døbt Jøde) og derfor var bestemt til at forsone Modsætningen mellem Jøder og Kristne og til at stifte et Rige i Palæstina, i hvilken Anledning han søgte om Bistand hos forskjellige europæiske Potentater. I ti Aar flakkede han omkring i Udlandet og udsendte en Mængde Skrifter fulde af fantastiske Skriftfortolkninger, der skulde støtte hans sværmeriske Meninger og Planer. I Aaret 1706 vendte han endelig tilbage til Kjøbenhavn, men naar Helveg siger (Den danske Kirkes Hist. e. Reform. 2. Udg. I, 559), at ingen her tog videre Notice af ham, da modbevises dette ved følgende tvende Kongebreve:

¹⁾ Brandt og Helveg, Den danske Psalmedigt. I, Nr. 477. Salmen begynder med de Ord: Solen udi mørke Klæder viser os til Korset hen.

1.

Til Etatsraad Oluf Rømer, Politimester i Kjøbenhavn.

F. 4. V. G. t. Saasom os allerunderdanigst er bleven forebragt, at siden Holger Pauli, forrige Bogholder ved vores vestindiske Compagni, er hjemkommen fra Holland og andre Steder, hvor han i nogle Aar har været, og formedelst nogle slemme Jøders og andre onde Menneskers Forførelse er geraaden udi saadan fanatisk Vildelse og Raseri, at han endelig vil være Jødernes Defenseur og Forfægtere, sigende sig at have Samtale og Samling med Gud; hvorom han skal have understaaet sig at sammenskrive og lade i Trykken udgaa adskillige forargelige Skrifter, og han endnu her i Staden saadan sin Vanart skal continuere og lade sig i sit Hus jævnligen besøge af nogle forføreriske Jøder, som hannem i hans Vildfarelse styrker: Saa er hermed vores allernaadigste Vilje og Befaling, at du lader Jøderne her sammesteds strax for dig kalde og dennem alvorligen tilholder og formaner sig fra al Omgjængelse med bemeldte Holger Pauli og andre deslige ganske at entholde, og foruden at give nogen Forargelse fra sig, stille for sig selv henleve, saafremt, om anderledes skulde befindes, de skyldige da ikke med exemplar Straf og Rigueur ville ansees. Dermed etc. Hafniæ d. 18 Decemb. 1706.

2.

Til Biskop Dr. Henrik Bornemann.

F. 4. V. G. t. Saasom vi af en til os fra dig indkommen allerunderdanigst Memorial af Dato d. 14 Decembris sidst forleden have maat fornemme, hvorledes forrige Bogholder ved vores vestindiske Compagni Holger Pauli, som for nogle Aar siden udi sine Negotiers og Trafiquers Ærende rejste herfra til Holland og andre Steder, er der formedelst nogle slemme Jøders og andre onde Menneskers Forførelse geraaden udi saadan fanatisk Vildelse og Raseri, at han endelig vil være Jødernes Defenseur og Forfægter, siger sig at have Samtale og Samling med Gud, og endskjønt han er en

ganske grov og ulærd Mand, der aldrig har studeret, understaar han sig dog at sammenskrive og lade i Trykken udgaa adskillige slemme, fanatiske og entusiastiske, imod Skriften selv ganske stridige Skrifter, fulde af megen Gudsbespottelse og al god Ordens og Skiks Splid og Forstyrrelse; derfor han og som et forargeligt Menneske nogen Tid i Holland og andre Steder har været arresteret og fastsat, indtil han endelig ved Venners Hjælp derfra er kommen og hid til sit Hjem forhjulpen. Men som fornemmes, at han endnu her i Staden saadan sin Vanart continuerer, og lader sig endnu jævnlig i sit Hus besøge af nogle forføreriske Jøder, ja fordrister sig her iblandt os at sammenskrive slige forargelige Skrifter, saa han hverken kan eller vil lade sig af nogen fra slig Narreri og Ugudelighed omvende, saa er hermed vores allernaadigste Vilje og Befaling, at du strax tilholder os elskelig Dr. Bartold Botsack¹⁾, som er forskrevne Holger Paulis Families Skriftefader, samt en af Compastoribus der ved Kirken, at de advarer og formaner ham, at han sig fra alle slige forargelige Skrifter videre, saavel som fra al Omgjængelse med disse mistænkte Jøder, desligeste fra al ugudelig og imod Guds hellige aabenbarede Ord bespottelig Tale og Expressioner, ganske herefter entholder, og lader sig for sig selv af sine, i stille Ro og Rygte i sit eget Hus, uden al videre Forargelse opholde og regjere, saafremt han ikke med sær exemplar og alvorlig Straf og Rigueur, andre til Exempel, vil ansees. Dermed etc. Hafnæ d. 18 Decemb. 1706.

Sjælandske Tegnelser LV, 541—42.

Det første af disse Breve har tidligere været trykt i Kbhvns Dipl. VII, 792, hvor der ogsaa (VIII, 330—341) findes et Par Kongebreve vedrørende Holger Paullis Begravelse. Af det første (dat. 8. Aug. 1714) fremgaar, at flere af Kjøbenhavns Præster havde næret Betæneligheder ved at begrave ham med de sædvanlige Ceremonier, hvilket dog misbilliges af Regjeringen, fordi »han ikke udi hans levende Live for Kjætteri er bleven dømt eller ved Band

¹⁾ Præst ved S. Petri Kirke.

og i andre Maader fra vores Kirke excommuniceret«. Af et andet Brev (dat. 4. Jan. 1715) ses, at Holger Paullis Enke og Arvinger havde klaget over, at Præsten ved Petri Kirke, Professor Henrik Dyrkop, i en Prædiken offentlig »havde talet imod de ved afg. Oliger Paulli Begravelse brugte Ceremonier«, hvorfor det paalægges Biskop Chr. Worm gennem Stiftsprovst Jakob Lodberg at tildele Prof. Dyrkop en Irettesættelse.

Helligaandskloster i Randers.

Efterskrift.

I sine alt omfattende Forundersøgelser til Grev Gerts og Niels Ebbesens Historie har Gehejmeconferentsraad Rosenørn ogsaa givet en Skildring af Helligaandsklosteret i Randers, særlig med Henblik paa de topografiske Forhold. Da denne Del af hans Skrift imidlertid ligger adskillige Aar tilbage i Tiden, har han ikke kunnet gjøre dette Afsnit saa fuldstændigt, som det nu paa Grundlag af en Række senere fremdragne Kilder kan blive, hvorimod han, hjemmehørende i Randers, dels har været fortrolig med de locale Forhold, dels kunnet hente Oplysninger fra nogle „Stadfældske Aktstykker“, en Samling, der ikke har været mig bekjendt eller tilgængelig under Udarbejdelsen af min Fremstilling. Der turde maaske da være Anledning til her at omtale de faa Notitser, som saaledes end yderligere kunne kaste Klarhed over dette Kloster i dets ældste Tid.

Stiftelsesaaret lader sig nu med temmelig stor Sikkerhed fastsætte; thi Udtrykket i det første Aftadsbrev: „det Helligaandshus, som nu begyndes och bygges“, indeholder i sig et uomstødeligt Bevis for, at Klosteret netop da var under Opførelse, og at det altsaa maa skrive sig fra Tiden ved 1434; mærkelig nok tør Rosenørn dog ikke gjøre dette Skridt, men henfører endnu Grundlæggelsen til ubestemt Tid.

Jordegodsets Omfang oplyser fremdeles et i Aaret 1503 afsluttet Mageskifte med Franciskanerne, hvorved disse erholdt en Ejendom udenfor Østerport op til Graabrødre Tegllade og Eng.

C. Neergaard.

Fra Pietismens Tid.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Pietismens Tid er saa rig paa kirkelige Bevægelser af forskjellig Art eller dog Tilløb til saadanne, og frembyder saa meget interessant kirkehistorisk Stof, at Tanken jevnlig vender tilbage til dette Tidsrum og til de ejendommelige Skikkelser, som gave Tiden dens Præg. Ligesom vi derfor i forrige Række af denne Samling have fremdraget forskjellige Bidrag fra hin Tid, saaledes skulle vi ogsaa her efter Lejlighed meddele et og andet, der ikke vil savne Interesse for dem, der ønske at trænge dybere ind i de Stemninger og Følelser, der den Gang bevægede saa mange kristne Mænd og Kvinder i vort Fædreland. Tillige skal Opmærksomheden henledes paa nogle Skrifter, som ad anden Vej ere fremkomne i den nyeste Tid, og som hver paa sin Maade yde gode Bidrag til Forstaaelse af Pietismens kortvarige men mærkelige Tidsalder, nemlig:

L. Koch, Kong Christian den Sjettes Historie. Kbh. 1886.

H. L. Møller, Kong Kristian den Sjette og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode. Kbh. 1889.

Theodorus, Peter Nicolai Holst, det attende Aarhundredes Søren Kierkegaard. Kbh. 1884.

Kun det sidste Skrift kan udelukkende henføres til den kirkehistoriske Litteratur, men ogsaa de to førstnævnte yde værdifulde Oplysninger om de virkende Kræfter i den kirkelige Styrelse paa hin Tid.

1.

Søren Lintrups Afskedsepistel til Hr Lyder Roed.

I den mærkelige, blandede Kreds af herrnhutisk- eller pietistisksindede Personer, lige fra de højeste til de laveste Samfundsklasser, der i Kjøbenhavn indskrev deres Navne og Ønsker i Jens Rennords Stambog, da han 1734 gik som Præst til Norge, findes i Kirkehist. Saml. 3. R. I, 377 nævnt en vis Søren Lintrup (vel at adskille fra den bekjendte Biskop og Konfessionarius af samme Navn), der paa temmelig mystisk Maade betegner sig selv som »forhen en Jesum søgende Lejesvend i Vallø Hospital, og nu under Verdens og især den vanhellige Jesabels utidige Dom ret hjærtelig efter den hellige Samfund higende Herrens frigjorte«. Tilfældig er jeg blandt andre Stykker fra Christian VI's Tid (i Kallske Saml. 93 Fol.) stødt paa et Afskedsbrev til Præsten Lyder Roed i Herfølge fra bemeldte Søren Lintrup, og skjønt det just ikke indeholder mange faktiske Oplysninger, er det dog saa karakteristisk for hin Tid, at det fortjener at meddeles.

En kjærlig Afskeds-Epistel til min kjære
Hr. Lyder Roed,
leveret i egen Haand af min efterladte trofaste Broder
i Herren¹⁾.

Vor Herres Gjerning og Villie ske med Eder begge.

Sigillum:

Omgaaes som Lysets Børn.

¹⁾ I Randen staar følgende Oplysning om hvem der menes herved: »Jacob Scandorf, Skolemester i Herfølge danske Skole paa den Tid, nu værende paa Waisenhuset hos Doctor Grothausen«. (Den sidstnævnte findes ogsaa blandt dem, der have skrevet i Jens Rennords Stambog, Kirkehist. Saml. 3. R. I, 377.)

Min kjære Hr. Lyder Roed!

Jeg kom ej til at tage mundtlig Afsked med Dem. Det skete ej, fordi jeg jo elskede Dem lige saa vel som alle andre mine Medmennesker; men fordi jeg har en sær Gruelse for alle Præster. Gud veed, hvorfor; men mig kommer det ofte for, at der forestaar dem alle en sær Guds Dom. I det mindste er det mig en ret hjærtelig Glæde, at mit Hjærte ganske er revet løs fra al Attraa til at være Præst, saa jeg haaber ved Jesu Naade aldrig at komme til at bære dette Navn i denne Verden, Amen¹⁾. Men min inderlige Kjærlighed til Dem tillader mig dog ikke at rejse herfra, førend jeg skriftlig ret hjærtelig faar takket Dem i al Ydmyghed for al Deres Omgang med mig. Thi jeg vidner hermed i Herren, at den har været mig i mange Maader saare nyttig efter min fromme og almægtige Faders naadefulde Villie mod mig.

Nu, min kjære Hr. Lyder Roed, jeg elsker Dem i Sandhed, enten De kan tro det eller ikke, og vil nu til Afsked befale Dem med alle Deres i den barmhjærtige og trofaste Guds og vor Frelasers Jesu Christi Naade, og føje dette ret hjærtelige og ædrue Ønske til: O, at det, i den rette af Gud selv og hans Søn Jesu Christo indsatte Orden til Saliggjørelsen at bekomme af bar Naade alene ved Christi Blods Bestækelse, i Sandhed maatte i Evighed gaa Dem saa vel og saligt, som jeg ønsker at maa gaa mig selv, Deres ret hjærtelige Elsker og ganske forbundne Tjener

Søren Lintrup,

nu paa et Par Dages Tid Pillegrim
i Walløe-Hospital, og nu ganske
rejsefærdig derfra.

¹⁾ Af dette •Haab• synes at fremgaa, at Forf. maa have haft Mulighed for at blive Præst, altsaa have været theologisk Kandidat eller Student.

Hallelujah, hallelujah, hallelujah! Jesus af Nazareth er i Sandhed den Christus, den Guds Søn, den som er Hoved for alle Ting, og i hvilken alle Ting bestaar, ved hvilken og alle Creature skal i Sandhed blive dømte, og af hvilken den nye Himmel og nye Jord, som jeg forventer med Længsel, i Sandhed skal beherskes, og under hvis forhen saarede, men nu som skjøn klar Messing skinnende Fødder alle hans Riges Rebeller i Sandhed skal undertrædes. I hans forbarmende Naade befaler jeg Dem endnu en Gang, og siger Dem i samme Jesu Navn: far vel! indtil den store Samlingsdag. Far vel i Jesu Navn, min kjære Hr. Lyder, og hav hjærtelig Tak for mig!

Saa vidt Afskedsbrevet. At Lintrup har begivet sig til Herrnhut, er højst sandsynligt, da det sikkert er denne Person, som der sigtes til, naar Zinzendorff i et Brev af 18 Febr. 1738 til Hr. Nicolaj Brorson skriver: »Mein Lintrup, mein gesegneter Bruder, grüst herzlich« (se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 708).

2.

Betænkninger om Forbedring af Kirketugten.

Da der i Christian VI's Tid alvorlig arbejdedes paa at finde Midler til at styrke det kirkelige Liv, opfordredes Præsterne til at afgive Betænkninger over det Spørgsmaal, hvorledes Kirkedisciplinen kunde bringes paa Fode. Et Uddrag af de indgivne Forslag fra Fyns Stift bevares i Kallske Saml. 93 Fol. og kan vel fortjene Meddelelse, da det er ganske interessant at lære de forskjellige Veje at kjende, ad hvilke man mente at kunne naa til bedre Tilstande. Skjønt Stykket ikke har nogen Tidsbetegnelse,

er det kjendelig en Besvarelse af Kirkeinspektionskollegiets Skrivelse af 11. Januar 1738 til Biskopperne, hvorved de opfordredes til at foranledige Udtalelser fra Præsterne om, hvorledes Kirkedisciplinen, Husbesøgelse, Medhjælperes og Ældstes Indrettelse kunde bringes paa Fode i Menighederne.

I Randen ved hvert Uddrag er sat en kort Angivelse om, fra hvem det paagjældende Forslag stammer. Disse Betegnelser ere af typografiske Hensyn her satté i Parenthes efter vedkommende Forslag, saa at de Poster, ved hvilke ingen Angivelse af Forslagsstilleren findes, formodentlig høre sammen med den eller de derpaa følgende.

Provsternes og Præsternes extraherede Betænkninger angaaende Kirke-Disciplinen i Fyns Stift.

Den af Theophilo Grosgebauer i hans Wächterstimme bemeldte Kirke-Disciplin recommenderes at udvælges. (C. Borgen, Num. 1¹).

Det bedste Middel til en bestandig Kirke-Disciplins Indretning er at udskrive et Synodus. (Provster og Præster, Num. 2).

Kirke-Disciplinen bør at være adskilt fra al verdslig Dom og Straf, dog uden Kongens Præjudice, og hvorved Excommunicatio minor og major kunde exerceres uden al Persons Anseelse. (Rosenvinge, Nr. 2²).

Dr. Brochmands Forklaring om Kirke-Disciplinen bør at confereres, og en særdeles Straf tillægges paa Eder og Bander til de fattiges Cassa, e. g. paa den første Ed 2 β l. i hver Samling, og for den anden 4 β l. Horkvinder burde kastes i Spindehuset, og Barselgilde afskaffes. (Bolt, Num. 1³).

¹) Claus Borgen var Præst i Dalum og Sanderum i Odense Hrd. 1716—50.

²) Jens Villumsen Rosenvinge var Præst i Vissenbjerg 1707—39.

³) Hannibal Bolt var Præst i Skydebjerg i Baag Hrd. 1733—52. Numeret bør formodentlig rettes til 3.

Kirkens Myndighed bør saa vidt extenderes, at ogsaa Drankere, Skjændegjæster, Guds Ords Foragtere etc., uden Præstens Frygt for verdslig Tiltale, ab usu Sacræ Coenæ opholdes. (H. Monrad, Num. 3¹).

Paa den publique Absolution skulde ikke samme Dag følge Communion. (Plesner, Num. 3²).

Ikke nogle visse, men alle offentlige og forargelige Syndere burde være Kirke-Disciplinen underlagte, og de Militære ikke mere end andre have Frihed til at synde. (Anders Samsing, Num. 7³).

Hver particulier Menighed især bør at have Haand i Kirketugten, og alle Lemmer derudi. Til den Ende recommenderes de smaa gudelige Forsamlinger under Præstens Opsyn for at aabne for hinanden sine Fristelser, Vildfarelse i Lærdom og Levned etc. Desliges at en Gang aarlig, paa den store almindelige Bede- og Faste-Dag, Præsten assisteret af de Ældste og hele Menigheden efter Prædiken sig forbinde at fraskille de onde, som skulle ved deres Navn opnævnes, og igjen antage de bodfærdige. Hver Søndag efter Prædiken bør bedes for de hemmelige berygtede Syndere uden Navn, men for de svarlig berygtede med Navn.

At ingen forbindes til en vis Tid at skrifte og communicere paa, og privat Communion uden in casu necessitatis aldeles afskaffes.

I hver Menighed bør introduceres en hemmelig Kirke-Protocol, som igjennemdrages og forsegles af Stifts-Amtmanden og Biskoppen.

Hvad Brøder, der falder, skulle ikke drikkes op, som hidtil er sket, men Halvparten gaa til Bymændenes Bedste efter Loven, den anden halve Part til de fattiges Cassa.

Alle Bonde-Gilder [og] Drikke-Lav afskaffes, Bryllups-

¹) Henrik Monrad var Pæst i Ørsted i Baag Hrd. 1733—68.

²) Henning Plesner var Præst i Sølsted i Baag Hrd. 1729 - 61.

³) Anders Samsing var Præst i Kjelstrup og Agedrup 1714—51,

gilder undtagen, eftersom de ved Brudegave ofte faa deres fattige Døtre gifte.

For at angribe de modvillige Betlere burde aftakkede Soldater omlægges i Sognene og lønnes, og en Liste op-sættes af Præsten og Medhjælperne paa Lediggjængere og fattige Husarme, upriviligerede Kroholderne, uforfarne Jordemødre, Marodører etc. (Provsten og Præsterne i Vends Hrd. Num. 8).

Lætfærdige Kvinder, som ville ikke udlægge den rette Barnefader, burde ikke admitteres, førend de havde sagt Sandheden.

De mangfoldige upriviligerede, fordærvelige Kroer paa Landet at afskaffes, desliges ogsaa de vanvittige Jordemødre burde give Bod.

At de fattige ikke give enten Penge eller Drikkevare, naar de deres døde lade henjorde. (J. Friderichsøn, Num. 8¹).

At allehaande verdslige Forsamlinger iblandt Bønder maatte ved høje Myndighed holdes inden Skikkeligheds Grændser, og Bede- og Mark-Stevne aldrig holdes om Søndage. (Brinck, Num. 9²).

En efter den første Kirkes Skik indrettet Kirke-Disciplin er ikke i vores Kirke for Tidernes Forskjels Skyld practicable. (Ferslow, Num. 10³).

Landsoldaterne burde saavel som andre være Kirke-Disciplinen underkastede.

Landmilitæres Exercits om Søndagen aldeles afskaffes, som D. Spener vidtløftig beviser. (Thestrup, Num. 10⁴).

Kirke-Disciplinen bliver hindret af Frygt for verdslig Proces, som Præsterne hidindtil har erfaret; derfor burde indrettes i hver Sted et Synodus provincialis, som skulde

¹) Jørgen Friderichsøn var Sgpræst i N. Aaby og Indslev i Vends Hrd. 1716—47.

²) Elias Brinck var 1720—67 Præst i Sønderlø i Skovby Hrd.

³) Peder Ferslow (ell. Ferslew) var Præst i Bjerreby paa Taasinge 1735—52. Se nedenfor S. 182—3.

⁴) Schack Thestrup var Præst i Dalby og Stubberup 1721—61.

foruden Ländemodet holdes 3 Gange om Aaret, og bestaa af alle Provsterne i Landet og 2 eller 3 Præster af hvert Herred, for hvilket Synodo alle Kirkesager, saavidt Disciplinen angaar, kunde indstevnes og paadømmes.

I vores Kirke burde indrettes et vist Sted eller Bænk, paa hvilke de skulle sidde, som ofte befindes i forargelige Synder og Drukkenskab, forsømmelig Guds-Husets Besøgelse etc., om deslige derved kunde forbedres, førend man skulde skride til at udelukke dem fra Altarens Sacramente. (Kaalund, Num. 10).

Degnene burde catechisere hver Søndag og Helligdag om Eftermiddagen i de Huse, hvor dem befales af Præsten, og hvorom tilvares af Prædikestolen, og dem forbydes at varte op og takke af til Gilder; thi derved blive de liderlige.

I mange Huse findes ingen eller slette Bøger, det for at komme burde hver Confirmando paalægges, som er ikke ganske fattig, at tilkjøbe sig, før de stedes til Confirmationen, Luthers liden Catechismus, en Kirke-Salmebog, det nye Testamente, Arends Paradisets Urtegaard. Men de fattige bør Bøger tilkjøbes af Fattiges Cassa. (Num. 8).

3.

Kirkekollegiet til Biskop Ramus i Odense.

Efter at General-Kirkeinspections-Kollegiet var oprettet 1737, indløb der til samme mange Angivelser baade med og uden Navn, indeholdende Klager over Præsters Forhold¹⁾. Da Kollegiet ogsaa tog sig af de anonyme Klager, saa blev der meget at skrive om; thi der var nok, der gjerne

¹⁾ Se Ny kirkehist. Saml. III, 843 ff.

vilde hjælpe til at udrense Præstestanden, naar det kunde ske uden Ubehageligheder for dem selv. Efterfølgende Brev giver en Forestilling om Kollegiets Iver for at afhjælpe de Misligheder, hvorpaa det var gjort opmærksom. Stykket meddeles efter Originalen i Fyns Bispearkiv (Stiftets alm. Breve 523 b.).

Velædle og høyrærværdige
Høytærede Herr Biskop.

Af Eders Høyrærværdigheds under 14 Februarij sidstleden til General-Kirke-Inspectionen indsendte Relation om Præsten Ole Lerche have Vi seet, hvorviit samme Præst formeener sig at kunne enten nægte eller undskylde sin hidtil brugte Opførsel. Men som Os fra flere Stæder er tilkommen bedrøvelige Efterretninger om denne Præstes store Uvidenhed og forargelige Levemaade, saa finde Vi uforbigængeligen fornøden, hannem self derover nøyere at fornemme. Vi anmode altsaa Eders Høyrærværdighed, at befale Præsten Hr. Ole Lerche, at han Ugen efter Quasimodogeniti ufeilbarligen sig her i Kiøbenhavn personligen indfinder, og, efter Ankomsten, strax ved General Kirke-Inspectionen anmælder. Da Vi af Eders Høyrærværdighed imidlertid forvente en liden Efterretning, at ham saadan Ordre er given i rætte Tiide¹⁾.

Udi øvrigt tilsende Vi Eders Høyrærværdighed herudi indlagt en Klage imod Capellanen i Faaborg, Jørgen Smidt, som uden Haand og dato General Kirke-Inspectionen er bleven tilstillet, med tjenstligst Anmodning, at eftersom denne Capellan disforuden saavel efter samme Skrivelse som de Os nyligen [tilstillede] samme Sag vedkommende Documenters viidere Formeldning, i Henseende til atskillige Utilbørligheder for Eders Høyrærværdighed skall være an-

¹⁾ Nærmere Efterretninger om Præsten Oluf Lerche i Skalkendrup (Avnslev og Bovense) findes i Saml. til Fyns Hist. og Topogr. I, 86—94.

klaget, De da vilde behage, med største Nidkiærhed, foruden den imod ham allerede af Borgerskabet reiste Sag, paa beste Maade at undersøge og eftergranske Capellanen Jørgen Smidts Forhold baade i Lærdom og Levnet, og i sær hvorledes hand fører sit Lære-Embede offentligen for Meenigheden, og om det dermed, og med hans holdte forargelige Prædikener, efter den herhos følgende Skrivelses Indhold, sig forholder. Hvorom Vi forvente Eders Høyærværdigheds udførlige og tilforladelige Underretning, samt hosføyede Betænkning, hvad De til Meenighedens Opbyggelse, i Henseende til denne Capellan, eragte at være fornødent eller raadeligst¹⁾. Hvorhos Vi holde Os forsikkrede, at Eders Høyærværdighed anseer det for en betydelig Post af den Aarvaagenheds Pligt, som Gud og Kongen Dem haver paalagt, at vaage over de Deres Inspection undergifne Meenigheder, at see med Os derhen, og at udfinde de beste Midler, hvorledes Geistligheden fra aabenbare forargelige Lemmer, ifølge af det Kongl. Patent af 1. Octob., kunde renses, og andre, som af Uviidenhed eller Uforsigtighed kunde snuble eller iblandt feyle, opvækkes at vandre forsigtigen, og som det er deres hellige Kald anstændigt, og altsaa in honorem Ministerii at skille Lære-standen ved saadanne onde Mennsker, der vanære baade Standen og Kirken, som de høre til, og Gud self, hvis tienere de efter deres Kald burde være.

Endeligen maae Vi endnu ugieerne berætte Eders Høyærværdighed, hvorledis ey allene her i Byen er et allmindeligt Rygte, men offentlig i høyeste Ræts Skranker, i Sagen imellem Obrist Lieutenant Juel og Provst Berg²⁾, som en uimodsigelig Sandhed tvende gange med største Assurance er bleven anført, at Præsten Ferslew, som fik det i samme Sag omtalte Bierrebye Kald paa Taasing, ey

¹⁾ Han blev afsat i Aaret 1741 (Wiberg, II, 333).

²⁾ Om Processen mellem Ejeren af Taasinge og Provst Jakob Berg i Svindinge findes noget hos Wiberg III, 241.

allene har taget een af de i Sagen meget anrørte Jomfruer Hyldtofte til Egte, men endog siden skall være bleven saa melancolisk, at hand for Eders Høyærværdighed skal have declareret sig uværdig at betræde det hellige Stæd, Prædikestolen, og derpaa have faaet Deres Tilladelse, at sidde paa en Stol uden for Alteret, naar hand prædikede. Saa skammelig som nu den heele Omgang med Bierrebye Kald af Hans Majestæt og høyeste Ræt er befunden og ved endelig Dom ressenteret, saa mistænkelig og forargelig er dette om Præsten Ferslew publice for Kongens Throne debiterede; og altsaa kand Vi ey forbigaa at forlange Eders Høyærværdigheds tilforladelige Beretning (1.) om bemeldte Præst Ferslew har aflagt den sædvanlige Eed, som Forordningen af 23 Octob. 1700 foreskriver, (2.) hvorviit det forommældete sig i Sandhed forholder. Hvorhos Vi indstille til Eders Høyærværdighed self, om De ikke eragte det fornødent at indkalde bemeldte Præst og allvorligen for Guds Aasyn at foreholde ham den Mistanke, som ligger paa ham; samt formane ham, heller self at tilstaae, hvad der kunde i den Post trykke hans Samvittighed, og derfor at søge Naade og Forladelse fornemmelig hos Gud, og siden hos Kongen, end at bære paa en ond Samvittighed, som vil plage ham self, om hand ey veed sig uskyldig, og at være Meenigheden til Anstød og Forargelse, som dog troer, og til deels kand viide, hvad der kand være skiult eller dog ubeviisligt for andre.

Vi forblive i det øvrige med Consideration Eders Høyærværdigheds tjenstberedvilligste Tienere.

General Kirke Inspect. Collegium
den 15 Martz 1738.

J. L. v. Holstein. J. W. Schrøder. A. Hojer.
J. B. Bluhme. M. Hviid.

Paa Foden: Hr. Biskop Ramus.

4.

Skrivelse fra Professor Lange i Halle til Biskop Peder Hersløb.

Det er bekjendt, at der i Christian VI's Tid med kgl. Understøttelse sendtes danske Studenter til Halle for der at oplæres i Pietismens rette Theologi. Efterfølgende ret mærkelige Brev fra Aaret 1741 tyder dog paa, at Hensigten ingenlunde altid opnaaedes, da Pietismen den Gang allerede var i Tilbagegang i Tydskland, medens den wolfske Filosofi øvede en stærk Tiltrækning paa mange studerende. Brevet, der meddeles efter en Afskrift i Kgl. Bibl., Langebeks Excerpter 252 b., er af Afskriveren forsynet med følgende Overskrift: »Doct. Langes Brev i Halle til Biskop Hersløb i Kjøbenhavn angaaende de danske Stipendiariis, som ej vilde søge hans Collegier, maa bleve tvungne dertil under Brøds Fortabelse i Fremtiden: hinc patet Danorum nimia credulitas et laxitas«.

Vir Magnifice et Summe Venerabilis, Fautor ac in Christo
Fratr singulariter colende!

Veneror sane demisso ac gratissimo animo singularem gratiam cum Seren. Regis Vestri, qua me Hafniam voluit evocare, tum ipsius Dei, qui illud ipsi consilium inspiravit. Qvamvis enim hoc ob difficultates insuperabiles eventum haud habuerit exoptatum, mihi tamen cessit in svavissimam compensationem mæroris, qvem mihi infausta Philosophiæ Volphianæ et ipsius autoris restitutio excitaverat. Id quod etiam alii, testibus ipsorum litteris ad me datis, agnoverunt. Cum mutationis causa adhuc in deliberatione mea versaretur, inter rationes, quæ ad sententiam affirmativam me inclinabant, amicitia tua, Vir S. Venerande, merito locum habebat, utpote ex qua optima quæqve præsentî mihi promittebam.

Servabis vero eam etiam absenti mihimet certe gratissimam. De Volfio paucis hæc habe: Minuit præsentia famam, et hæc ipsa posthac eo majus capiet decrementum, quo majus ei incrementum conciliavit Theologus Berolinensis Reinbecchius, qui hisce diebus morte misera extinctus est. Interea doleo Principia istius Philosophiæ, quæ omnem Religionem Naturalem et Revelatam penitus evertunt, hic instillari non solum ab Auctore, sed etiam ab ipsius Sæctoribus. Immo doleo, Danos vestros apud nos non versari posse sine corruptionis periculo, ut etiam in aliis Germaniæ Academiis, ubi hæc Philosophia dominatur, cum inter nos sit, qui sua ad istam proclivitate et novata docendi methodo sibi quasi Monopolium in Lectionibus Theologicis paraverit. Danorum vestrorum et Holsatorum fere nemo me audivit; pauciores tamen audire coeperunt, ex quo Seren. Regis Vestri gratia erga me ipsis innotuit; et inter hos præcipue numero Clodium Helsingorensem, favore tuo, Vir Venerande, non indignum. Utinam Dani Vestri ad nos discessuri moneri possent, ut consiliis meis apud nos uterentur, et Lectionibus meis interessent. Id quod desiderium etiam perillustri Dño ab Holstein aperui, ab ipso antea rogatus, ut quo modo Dani hic sese gererent, ipsi nonnunquam referrem. Cum, quæ Dei est Gratia, satis integris corporis animique viribus adhuc utar, versor, præter officia ordinaria, in epitome unius voluminis ex opere meo biblico (in quo Errata Typographica doleo) adornanda, uti indicat adjecta plagula. Doctissimo Filio cum salutatione plurima *πολυκαρπον* dicti operis mei usum exopto. Vale Vir summe venerabilis in Domino, cujus sumus.

Halæ, Cal. Septembr. S. Rev. Nominis Tui cultor sincerus
1741. Joach. Langius.

Hertil har Afskriveren endnu føjet: »Lange vil sværte Baumgarten med Volfens Philosophie, fordi han misunder ham det store Tilløb af Collegiantere fra alle Steder«.

Om Hersleb har taget sig af Prof. Langes Klagemaal, vide vi ikke; men derimod havde det Brev, Lange omtaler, at han havde skrevet til Grev J. L. Holstein, ikke været forgjæves; thi allerede under 25. August 1741 var der udgaaet et kgl. Reskript, hvori det indskjærpes, »at alle Studenter fra Danmark og Norge, som i Halle lægge sig efter Studium theologicum, skulle holde sig til Professorerne Lange og Francke og fra dem medbringe Testimonia¹⁾«. Om Langes Forelæsninger findes en karakteristisk Notits i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 647.

5.

Undersøgelse af Klager over Præsterne i Frederiksborg 1747.

Begge Præsterne i Frederiksborg, nemlig Sognepræsten Peder Wedel og Kapellanen Christian Jensen (om hvem nogle Oplysninger findes i Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 710 f.) hørte til den pietistiske Retning. Dette gav Anledning til Klage over dem fra Sognebeboere, som ikke tilhørte denne Retning. Det følgende Stykke indeholder et Referat af Klageposterne og af Præsternes Besvarelse af samme, afgivet af Amtmand Gram og Hofpræst Bluhme, hvem Kongen havde paalagt at undersøge Sagen. Originalen findes i Rigsarkivet.

Stormægtigste
Allernaadigste Arve Konge og
Herre!

Efter Deres Kongelig Majts allernaadigste Befaling til mig Johannes Bartolomæus Bluhme, at de Angivelses Poster

¹⁾ Daae, Thronhjems Stifts gejstlige Historie, S. 179.

over Præsterne ved Friderichsborg, Peder Wedel og Christen Jensen, med deris derover gifne Besvaringer skulle Deres Kongelig May^{tt} af os begge underskrevne allerunderdanigst forrestilles og refereres, have vi bemelte Sag saaledes, som efterfølger, allerunderdanigst skullet anføre, nemlig først de angifne Puncter Ord fra Ord, som de lyder, og dernest Extract af enhver Præst hans derover gifne Besvaring.

1ste Angivelse Post. Da forholder Hr: Jensen sig mange tider i Prædicken og alletider i Skriftestoelen imod de, som Afløsning forlanger, icke som en retsindig Præst bør efter dend Augspurgiske Bekiendelse.

Sogne Præsten Peder Wedels Svar indeholder, at siden beskyldingen icke er paa ham, tilkiendegiver hand alleene, hvorledes hand i Skriftestoelen forkynder Syndernes Forladelse, nemlig 1. de Mennsker, hvis Hierters tilstand hand grant kiender icke ere retskafne, men staa i Meening, at de formedelst dend Absolution, dem af Præsten bliver tilsagt, virckelig annammer deris Synders Forladelse, saadanne foreholder hand først Guds Raad til Menniskens Salighed, og paa det enfoldigste søger at overbeviise dem, hvordan det staaer til mellem Gud og dem, og tillige at overtale dem at kiende deris aandelige Nød og Fare, de ere udj, og at bede Gud om Barmhertighed til at fatte Tancker, Villie og Begiering efter deris arme udødelige Siæles frelse; da, naar de ved dend Hellig Aands forhielpning lærde at kiende deris stoere Nød og tillige dend Guds uovervindelige Naade i Christo Jesu, kunde de dristeligen fly til ham og forlade sig til at finde ved Troen, i hans Blod og Død, Retfærdighed, Fred, Liv og Salighed, aldeles uforskyldt af blaad Naade; dernest til slutning siger dem, saaledes og paa saadan maade vil Gud lade dem tilsige Syndernes Forladelse efter Christi ord, Math: 9, 12. — 2. De Siæle, som virckelig kiender sig for Syndere, og som hig^{er} og tørster efter Naaden, dem viser hand til

Jesum, og om de fandte sig som stødte fuld af Vantro, Tvivl og Bængstelse, saadog, naar det er dem kuns om Sagen og Naaden at gjøre, tilsiger hand dem friligen med hiertens Frimodighed alle deris Synders Forladelse effter Jesu Exempel, Math: 9, 2, og det aldeelis uden nogen Vilkor.

Capellanen Christen Jensens Erklæring handler om hans Prædicken og hans Forhold i Skriftestoelen. 1. Om hans Prædicken da meener hand, at hand alletider effter sin Formue søger at bevise af Guds eget Ord, hvad hand siger, og ellers holder for, at dend Augsburgiske Confession, som Angivelsen aleene beraaber sig paa, maa være Guds Ord subordineret, ligesom dend og i Præsternes Æd subordineres scriptis propheticis et apostolicis, og saaledes ikke maatte fortænkes nogen, at der kand læres lidt meere, end hvad derudj indeholdes, og see en og anden Post meere ind. Hand meener og, at ingen skal nægte ham, det hands Hoved-Sag i hans Prædickener jo er, at forkynde Jesu livsalige Evangelium; men fordi det betager Mennisket ald sin egen Roos, og der drives paa dend Sag, at Evangelium klæder Mennisken gandske nøgen ud, og tillige vil have dem fød paa nye, saa beskyldes hand for at forbande og fordømme Folck; forklarer derhos, at i steden der i Apostlernes tider ickun behøvedes at prædicke folck ind i Troen, fordi ingen da indbildte sig at tro paa Jesum, om hvilcken de end aldrig hafde hørt, saa behøves nu at prædicke folck først ud af Troen, førend de kand prædicke ind i den. Hvad een eller anden doctrinal punct, særdelis i Anledning af hans Skiærtordsdags Prædickener, er angaaende, da som det for 2 Aar siden er passeret, og derover paa dend tid er bleven erklæret, har hand ej denne sinde villet melde videre derom. 2. Angaaende hans Forhold i Skriftestoelen, da iblant et og andet, som af hannem herom anføres, tilstaaer hand saaledes at forholde sig, nemblig icke med alle paa en maade; men er det slige, hand veed, der hidindtil have levet i aabenbahre Kiødsens

Gierninger, saa forestiller hand dem deris Nød, foreholder dem Vejen til Syndernes Forladelse og Salighed, ønsker til Slutning, at de vilde begive sig derpaa til at annamme Syndernes Forladelse. Er det Naadehungrige, hand har for sig, saa gives ham Naade at tale med de trætte i tide, og ej at hugge Saar i Saar. Er det benaadede, saa forsickres de ydermeere om Naade. Naar hand saaledes maa handle effter sin Samvittlghed, saaviit hand kand gotgiøre Sagen af Guds Ord, ja endog af Lutheri Skrifter, saa vil hand gierne redeligen arbeide og ønsker i den Henseende ej Skriftestoelens Afskaffelse; men om icke, skeede ham en Lettelse, om hand det icke torde lengere forestaae, siden hand i sit Embede icke søger det, som hans, mens Herrens er.

2den Angivelse Post. Tilforn kom Præsterne i det kongelig Hospital engang hver Uge og catechiserede, men nu icke, dog Instruxen holder dertil.

Sogne Præsten Peder Wedels Svar forklarer, at Hospitalets Fundatz forbinder icke Sogne Præsten at catechisere i Hospitalet, men er Capellanen anbefalet, som hand og ugentlig forretter.

Capellanen Christen Jensens Erklæring formelder herom, at dend Catechisation, som Fundatzen befaler ham at forrette, er icke alleene effter pligt, men ogsaa til overflødighed efterkommet. Vel kand hand ved andre Forretninger være bleven hindret een eller anden gang fra ordentlig og egentlig at catechisere, men har derimod i andre Uger icke alleene oprettet det, men endog gjort tilovers, ja i nogle Uger hver Dag, og somme Dage 2 gange catechiseret for disse Hospitals Lemmer.

3die Angivelse Post. Da kommer de lidet eller intet i de fattiges huus, og naar de fattige forlange at communicere, maa de ofte bie, ja undertiden i 10 Uger tillige, inden de maa komme frem, som de selv beklage.

Sogne Præstens Peder Wedels Svar: Hand meener, at

ingen skal negte ham, det hand jo undertiden har besøgt dette Fattighuus, og herefter lover at gjøre det offtere, endskiøndt det især er Capellanens Sag at antage sig disse Lemmer, hvilket hand tilstaar ogsaa skeer meere, end de forlanger.

Capellanen Christen Jensens Erklæring indeholder: 1. om de fattiges Huusbesøgelse, at hand mange gange kommer i deris Huus, men finder imellem ickun een, 2 à 3 hiemme, da de dend meeste tid ere ude enten at tigge eller at sancke Brænde eller paa andre Steder, og at de fleste af dem kand komme i Kircken. 2. angaaende deris Communion, at hand, naar de melder sig hertil, pleier at gaa til dem nogen Tid forud for at præparere dem, og det paa det enfoldigste, men for deris stoere Vankundigheds Skyld og slette Levemaade i Druckenskab, Klamerie og Slagsmaal har hand maattet opsette deris Communion i nogen Tiid.

4de Angivelse Post. Med de syge at besøge er beviisligt, at de deri haver [været] og er meget efterladen, saa at een og anden iblant ere bortdøde, som de ikke have besøgt.

Sogne Præstens Peder Wedels Svar: Hand paastaar, at det icke skal befindes i Sandhed, det hand nogensinde har forsømt at besøge nogen syg, uden det kand være nogle, som hand aldrig har vist eller hørt, at de vare syge.

Capellanen Christen Jensens Erklæring indeholder herom dend samme Meening.

5te Angivelse Post. Da ere her 2 Mennisker bortdøde, som vi vide der have begiert at vilde været betient med Sacramentet, men ej har maat bekomme det.

Sogne Præstens Peder Wedels Svar indeholder, at dette icke er ham vedkommende, meener og, at ingen efter de værende Omstændigheder kand ancke derpaa.

Capellanen Christen Jensen erklærer saaledes, at det ene Menniske er ham u-bekiøndt, men det andet var en Soldat, som henhørte til Guarnisonen i Kiøbenhavn, dog

opholdte sig her, hvor hand var føed; Men som hand levede i et letfærdigt Lefnet paa andet aar med een Encke, og ingen Forandring eller Fortrydelse lod see hos sig, blev ham negtet saa strax paa Begiering at meddeeles Sacramentet, især da ingen samlet Svar blev givet af ham, hvorpaa hand anden Dagen derefter er hendød.

6te Angivelse Post. Lutheri lille Catechismus, som nu over 3 aars tid ej er bleven oplæst eller forklaret et Stykke af ved nogen Catechisation, og gandske lidet røit noget derom ved Confirmation.

Sogne Præsten Peder Wedels Svar: Hand meener, at naar der catechiseres baade udj Kircken effter Prædicken og i Præstegaarden effter Afften-Sang, saa bliver derved Catechismi Sandheder forklaret, om end Catechismi Ord icke just oplæses, som de staae i Catechismo; dog lover at være alle derudi til Villie, om det maatte være nogen til Opbyggelse.

Capellanen Christen Jensens Erklæring er af samme Meening.

7de Angivelse Post. Ved Huusbesøgelse effter Forordningen ere de meget effterladne, hos eendeel kommer de flittig, hos andre engang om Aaret, hos eendeel slet intet.

Sogne Præsten Peder Wedels Svar: Hand tilstaar, at [hand] haver paa nogen tid icke været saa flittig i sin Huusbesøgelse som tilforn; men Aarsagen angiver hand dertil at være, deels fordj hand mærcker ingen Gafn og seer ingen Frugt deraf, og en deel saavel hans egen Skrøbelighed som Hustrues og Børns Sygdomme, som tit har hindret ham fra særdeeles Omgang iblant Tilhørerne, hvilcket hand tilsiger icke at skal feile nogen, som vil, at deris Hiertes Huus maa besøges.

Capellanens Christen Jensens Erklæring er med fleere Omstændigheder anført, nu angaaende Forhindringerne, hvorfor hand icke altid kand besøge Folck, men maa anvende nogle Dage til Ungdommens Underviisning, nogen

Tid til at skrifte og en anden Tid til at studere og prædicke; nu angaaende dend Forskiel, som gøres i Besøgelsen, at endeel skiotter icke derom, men at hand hos andre med sin Tale om deris Sieles tilstand er meere vélkommen, hos andre igien har Huusene været fulde af Folk, som til deels har været druckene; og saaledes ej kand komme till alle lige offte.

8de Angivelse Post. Da haver de været meget grove og dumdristige i at overtræde Hans Mai^{ts} Lov med at prædicke over den bestemte tid.

Sogne Præstens Peder Wedels Svar: Denne Beskyldning tilstaaer hand, men at det dog er skeed imod hans Villie, som hand allerunderdanigst beder at maa allernaadigst pardoneres, da det dog icke altid skeer, og ej heller her-effter med Villie skee skal.

Capellanen Christen Jensens Erklæring er af samme Meening, endskiøndt med fleere Omstændigheder til Undskyldning udført.

9de Angivelse Post. Da burde det forbydes med dend Samling hos dend Vognmand Erland, saasom der i kand Gud icke have nogen behag, at eendeel baade Mænd og Karle, ja Qvinder staa og opregne eendeel egen Indfald og fanatisk Tale, som hvercken findes i dend hellige Skriff eller i nogen approberet censureret Bog.

Sogne Præsten Peder Wedel har i sin Besvaring ej noget anført paa denne Punct, mueligt fordj samme forhen var bleven examineret og af Deris May^{tt} selv allernaadigst decideret.

Capellanen Christen Jensen finder sig anleediget at berøre denne Sag, fordj hand har været i denne Forsamling, og da meener hand, at andre Forsamlinger der ved Steden med Drickelau og Spil, som findes mange af, ere værre og skadeligere, men ingen besværer sig derover, at de skulle forbydes; thi hvad meere hand herom anfører, er,

som hand selv melder, ved Sagens Decision allerede kommen til Ende.

Hvilken korte Extract af Sagen og hver Postes Erklæring vi efter allernaadigste Ordre herved allerunderdanigst har skullet insinuere, der vi i øfrigt udj dybeste Underdanighed til Døden lever

Deres Kongelig Maiestets

Friderichsborg

d: 24de Octobr: 1747.

Allerunderdanigste Troe-
pligt-skyldigste tienere

F. C. v. Gram. J. B. Bluhme.

(Underskrifterne egenhændige).

Bemærkning til S. 178—9.

I den ovenfor meddelte Extract af de fynske Præsters Betænkninger angaaende Midler til at forbedre Kirketugten, udmærke Præsterne i Vends Herred sig ved deres i pietistisk Henseende vidtgaaende Forslag, f. Ex. at der i hver Menighed skulde være en hemmelig Kirkeprotokol, hvori Synderne skulde indskrives, o. lgn. Sandsynligvis har den drivende Kraft der i Herredet nærmest været Præsten Peder Stockemark i Balslev og Ejby, der 1741 (sikkert efter Biskop H. A. Brorsons Anbefaling og Ønske) blev Stiftsprovst i Ribe. — I Kallske Saml. 102 Fol. findes Afskrift af følgende Fragment af et Brev fra denne Mand, der sætter os godt ind i Tidens Rørelser. Brevet var dateret: (Balslev) 9 Marts 1739:

— — I Særdeleshed beviste Herren os en stor Naade forleden Uge, da vi (Præster) vare i stor Mængde forsamlede i Middelfart til sl. Borgmesterens Ligbegjængelse, hvoriblandt var en Del uretsindige i Slægtskabet, og en Præst især, som alle havde været nogle af de største Spottere og Forfølgere imod os alle; da vi ej alene over Maaltid fik ved Guds Naade forklaret og forsvaret Sandheden, men endogsaa

efter Maaltid resolverede i Jesu Navn at holde vor sædvanlige Bedestund, hvorved de i Begyndelsen bleve meget consternerede og hentagne, men som dog saa ganske ned slog og indtog Modstandernes [Sind?], at de siden med deres Ord og Tale, Væsen og Omgjængelse for det første gav rent ud tilkjende de Overbeviselser og Rørelser, de havde faaet; da Tiden nu fremdeles vil lære, hvad for Kraft slige Overbeviselser herefter vil komme til hos dennem. — Nogle faa (Præster) har antaget og bruger denne (Pontoppidans) Forklaring i deres Catechisationer; men de fleste sætte sig ganske derimod, forkaste eller henlægge den aldeles. Især maa man takke vor gode Biskop (Chr. Ramus) for, at de fleste Præster bære saa slet Credit for ommeldte Forklaring, siden han i sit Omgangsbrev, hvorved han skulde recommendere dem samme, skrev saa æquivoque derom, at enhver kunde forstaa, han mere disend recommendede den, da han bad Præsterne og formodede af dem, at de »brugte Forstand og Forsigtighed dermed, varede sig for alt for høje Ting, blev ikkun ved deres Enfoldighed, og brugte ikkun Jesu Christi og hans Apostles Catechismum«; og i det øvrige bad dem vel at overveje især de 3 første Capitler i Pauli 1ste Skrivelse til de Corinther etc.« — —

Universitetskirken i Faxe og dens Præster.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Naar vi betegne Faxe som Universitetskirke, da er det for strax at antyde, hvad der særlig har henledet Opmærksomheden paa denne Kirke, og hvorfra de Efterretninger, vi have om den, især stamme. Dermed skal dog ikke være nægtet, at Faxe Kirke kan have haft en betydningsfuld Historie, inden den kom i Forbindelse med Københavns Universitet. Tvertimod er der forskjellige Ting, der tyde derpaa, ikke blot den anseelige Kirke med sine ejendommelige Kalkmalerier, der fremstille Johannes Døberens Historie i fire store Billeder, der efter Dragterne at dømme ere fra det 15de Aarhundrede¹⁾, men ogsaa de betydelige Ejendomme, denne Kirke besad, hvilke vidne om, at Kirken i Middelalderen har været Gjenstand for megen Gavnildhed, skjønt vi ikke mere kjende Givernes Navne.

I sit Kalkbrud havde Faxe fra gammel Tid en Herlighed, der middelbart og umiddelbart er kommen Kirken til Gode²⁾.

¹⁾ En Notits om disse Malerier, af Prof. J. Kornerup, findes i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1888, S. 129—30.

²⁾ Jvfr. Brasch, Vemmetoftes Historie I, 10. Senere viste det sig, at Kalkbruddet ogsaa kunde blive til Byrde for Beboerne, som

Den Omstændighed, at »Alfarvej« fra Kjøge til Vordingborg den Gang gik over Faxø, hvor der fra gammel Tid var Krosted¹⁾, samt at Tingstedet for Faxø Herred var i Sognet, og at saaledes jevnlig mange Mennesker samledes der, kunde under middelalderlige Forhold ogsaa blive til Kirkens Gavn. Her skal saaledes blot mindes om den Bestemmelse i Christiern II's saakaldte gejstlige Lov eller Loven for Landet, at for de Bøder, der ydes af dem, der gjøre Ulyd paa Tinge, »skulle opholdes 3 Messer om Ugen, Gud til Lov, udi den Kirke, som næst ved Domhuset er liggende«, ligesom ogsaa at Dommeren bør høre Messe, førend han sætter sig til at høre Sager, en Skik, af hvilken vi ogsaa finde Spor efter Reformationen, idet der i alt Fald paa enkelte Steder her i Landet holdtes Prædiken, før Tinget aabnedes²⁾.

Skjønt Faxø just ikke hører til de Lokalteter, om hvilke rigelige Efterretninger ere os levede fra Tiden før Reformationen, kunne vi dog oplyse, at forskellige Klosters have haft Ejendomme her i Sognet, saasom Sorø Kloster, Agnete Kloster i Roskilde og Maribo Kloster³⁾. Sorø synes imidlertid ikke at have sat Pris paa at have saa fjerntliggende Besiddelser og fik dem derfor ombyttede med andre mere nærliggende Ejendomme.

da Frederik II, efter 31 Debr. 1581 at have befalet Ejler Grubbe paa Kongens Regning at købe den meste Limsten, der var at bekomme i Faxø, til at brænde Kalk af, som skulde anvendes til Bygning paa Antvorskov — samtidig lod udgaa Befaling til alle Kannike-Vicarie-Kirke-Provste- og Præstetjenere i Faxø og Omegn om hver at kjøre et Læs Limsten fra Faxø til Antvorskov (Sjæl. Tegn. XV, 1-2, og Topogr. Saml. i Rigsarkivet).

- ¹⁾ Bruun, Danske Saml. 1. R. IV, 356. Naar der i P. Christensens Almanak under 21 Maj 1595 siges: »Princeps (Chr. IV) Faxoviam transivit« (Kirkh. Saml. 3. R. II, 521), saa mindes vi derved om Landevejen gennem Faxø.
- ²⁾ O. Nielsen, i Danske Saml. IV, 354—5.
- ³⁾ Scr. Rer. Dan. IV, 482. 502. De ældste danske Arkivregistraturer III, 276. 281. IV, 279.

Roskilde Bispestol havde ret anseeligt Jordegods i Faxe Sogn, der tilsammen udgjorde en »exactio«, der kaldtes Faxelen. I Faxe Herred havde Bispestolen desuden Hovedgaarden Tureby, hvorpaa der sad en Lensmand¹⁾.

Kronens Besiddelser i Faxe stamme formodentlig især fra Valdemar Atterdags Tid, da Fru Christine af Løve, Hr. Niels Andersens Efterleverske, 1348 maatte afstaa alt sit Gods her og mange andre Steder i Landet »for Brøde og Sager, som hendes Forældre havde dem forbrudt mod Kongen og Kronen²⁾«

Til Kronens Besiddelser hørte ogsaa Faxe Kirke. Da det gjaldt om at skaffe Midler til det nyoprettede Universitets Bestaaen og Fremgang, var det, at Kong Hans den 24de Juni 1492 skjænkede denne Kirke særlig til Underholdning for en Doktor i den canoniske Ret, som følgende Gavebrev viser:

Wi Hans met Gudz nade Danmarckes, Norges, Wendes oc Gottes koning, vdualt koning till Swerige, hertug vdi Sleszwig oc hertug udi Holtzsten, Stormarn oc Ditmarchsen, Greffue vdi Oldenborg oc Delmenhorst, Gøre alle witterligt, at vppa thet at thenne Vniuersitas, som wor kære Herre Father koning Crestiern, hwes siæl Gud nade, begyndte oc funderede udi Købendehaffn, maa i thet mene besthes bestandelse bliffue wit syn fwlde macht, oc vppa thett at Doctores, som læse skulle i kirkelogen fore studentes, skulle wære thes welwillegere till at læse oc arbejde fore thee personer, som søghe till for^{ne} studium, haffue wii aff wor synderlighe gunst oc nade, oc effther wort elskelige Rigens Radz Rad vnt oc giffuet, oc met thette wort opne breff vnne oc giffue oc incorporere wor oc kronens kirke i Faxe at wære oc bliffue till ewigh tiid till for^{ne} Vniuersitatis nytte og behoff, togh met swo skæll, at for^{ne} kirke annammes till for^{ne} Studii

1) Scr. Rer. Dan. VII, 123. De ældste danske Arkivregistraturer III, 638. Danske Mag. IV, 360.

2) De ældste danske Arkivregistraturer I, 128.

behoff, nar thet besth skeep kan vden then persons forfang som ther nw pa thenne thid ret sogne præst ær till. Oc then Doctor, som læss in jure canonico, han skal læse hwer dag fore meddag oc skal haffue, emeden han læss, for^{ne} kirke, oc haffue oc nyde Renthen aff kirken till siith behoff, oc skicke ther en capellaen till, som Guds thieniste holder i kirken oc gør sognefolket then redhe oc thieniste, them bør at haffue, effther som tilbørligt ær. Oc Vniuersitas skall skicke then doctorem till atlæse in jure canonico, som best beqwem oc nytte ær ther till. Oc then, som swo tilskickes oc haffuer for^{ne} kirke, han skall wære oss oc kronenn til thieniste, nar behoff giøriss, oc wi hannem tilsighe. Oc skede thet swo, thet Gud forbiwde, at forscreffne Vniuersitas i noget tilkommeligh tiid ey bleffue wit macht, tha beholde wii oss, wore arffuinge oc efftherkommere, koninger vdi Danmarck, fuld macht for^{ne} Faxe kirke strax atannamme igen oc komme till oss oc kronen igen swo frui, vbewaret oc vbehindret, som her til wæret haffuer. Datum in castro Haffnensi die Johannis baptiste, Anno Domini Millesimoquadringentesimonagesimosecundo. Nostro sub signeto.

Ad mandatum Domini Regis proprium¹⁾.

Dette Brev, hvorved det Forhold mellem Universitetet og Faxe Kirke er grundlagt, som, om end under forandrede Forhold, har bestaaet indtil denne Dag, modtog den 23de April 1530 følgende Stadfæstelse af Kong Frederik I:

Wii Ffrederich met Gutz Naade Danmarces, Vendes oc Gottes Konning, wtuualdt konning tiil Norge, Hertug i Sleswiigh, Holsten, Stormarn oc Dytmerskenn, greffue i Oldenburg oc Delmenhorst, Giøre alle witterligt, at ffor oss wor skicketh oss elskelige mester Matz Perssen sindicus vniuersitatis Haffnensis met eth wor kære Herre broderss, hogborne førstis konningh Hansses, salig met Gud, obne beseglede permentz breff, vnder wort hæle hengende signetæ i alle

¹⁾ Original paa Pergament (fortrinlig bevaret) i Konsistoriets Arkiv, Pakken 114. Seglet er affaldet.

mode vforfalsket, swo lydendes: [Her er ovenstaaende Brev fuldstændig indført]. His visis et auditis sigillo nostro ad causas lucide protestamur ex Slalasia die Georgii Martyris Mdxxx. Teste Nicolao Arntfeldt Justiciario nostro dilecto¹⁾.

Ved Kong Christian III's Gjenoprettelse af Universitetet fornyedes i Fundatsen af 10de Juni 1539 Bestemmelsen om, at Faxø Kirke med sit Mensalgods, der indbragte 40 Mark («Ecclesia Faxø cum bonis mensalibus, quæ sunt quadraginta marcæ»), skulde fremdeles blive ved Universitetet, idet denne og andre Kirkeindtægter, der vare arvede fra det gamle Universitet, nærmest synes at være bestemte til Underholdning for fattige Studenter²⁾, en Bestemmelse, som dog neppe altid er bleven overholdt.

Idet Universitetet fik Patronatsret til Faxø Kirke, blev Præsten sammesteds afhængig af Professorerne. Dette udtryktes saaledes i det oprindelige Gavebrev — idet den daværende Sognepræsts Ret dog forbeholdtes — at fremtidig skulde Professoren i Kirkeloven »nyde Renten af Kirken« mod at »skikke der en Kapellan til, som Gudstjeneste holder i Kirken og gjør Sognefolket den Rede og Tjeneste, dem bør at have«. Efter Reformationen blev, om ikke strax saa dog senere, Forholdet dette, at Præsten gav en aarlig Afgift eller Pension til Universitetet, men saa forøvrigt selvstændig oppebar Embedets Indtægter. Han var altsaa ikke mere Kapellan for en bestemt Professor, og betegnes heller ikke som saadan.

Jens Povlsen er den første Præst, vi kjende, efter at Faxø Kirke var henlagt til Universitetet. I et af ham og flere i Aaret 1499, Søndagen efter Helliglegemsdag, udstedt Sognevidne betegner han sig som »Præst og Kapellan i Faxø«³⁾, hvor da Udtrykket »Kapellan« bestemt antyder den Forandring

¹⁾ Orig. paa Pergament med det kgl. Segl, i Konsistoriets Arkiv, Pakke 114.

²⁾ Cragil Annal. ed. Gram., Addit. p. 121.

³⁾ Rasmussen, Optegn. om Gisselfeld. S. 473—4.

i Præstens Stilling, som var indtraadt efter Kirkens Henlæggelse til Universitetet. Vistnok er han den »Hr. Jens i Faxe«, som i et Sognevidne fra Spjellerup, dat. S. Stephansdag 1508, omtales som den eneste udensojns Mand, der havde Ret til at drive Svin paa Vemmetofte Skove¹).

Det er ikke bekjendt, hvor længe Hr. Jens Povlsen har været i Embedet. Efter ham er maaske kommen en Hr. Jakob. I en gammel Fortegnelse over Præsterne i Faxe findes nemlig følgende Notits: »H. Jørgen N. 1514, qui putatur primus pastor; men for hannem var H. Jacob, som siden bleff kaldet til Roholte Sogn, der han bekiendte sig til den Augsburgiske Confession, relicto pontificio, cui addictus fuerat hactenus²«. Om denne Hr. Jakob savne vi dog ellers Efterretninger. Men det er jo ret sandsynligt, at hans indskrænkede Kapellanstilling i Faxe kan have bevæget ham til at flytte til det ellers mindre Roholte Kald, hvorpaa en saadan Byrde ikke hvilede.

Jørgen Olsen var Præst i Faxe 1534 og siden i en Række Aar. I hans Tid er altsaa Reformationen foregaaet; men hvorledes — derom savnes Efterretninger. Han er ellers mest bekjendt ved sine Bestræbelser for at sikre Faxe Kirkes Ejendomme mod de Angreb, Hr. Mads Eriksen Bølle af Tureby gjorde paa samme. Den nævnte Ridder havde siden 1505 været bispelig Lensmand paa Tureby, og han beholdt, ogsaa under de ved Reformationen forandrede Forhold, Lenet til sin Død (1539), og hans Søn, Erik Madsen, efter ham til 1556. Da Universitetet efter 1531 var opløst, synes Hr. Mads Eriksen at have anset Lejligheden for passende til at tilegne Lenet Højhedsretten eller »Herlig-

¹) Brasch, Vemmetoftes Historie I, 36.

²) P. Muus's Catalogus past. Sieland. i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 2990. 4to. Wiberg har forstaaet ovenanførte Notits saaledes, som om Hr. Jakob i Aaret 1544 kom til Roholte, hvilket ikke er Mening. Har han været i Faxe, maa det have været før 1534, som det følgende vil vise.

heden« af Faxe Kirkes forholdsvis ret anseelige Tilliggende af Skov og Jordegods. — I den Anledning fik Præsten udstedt forskjellige Vidnesbyrd. Det første af dem skal her meddeles in extenso, de følgende i Uddrag:

1.

Wij effther^{no} Iøren Olssen, sogne presth till Faxe kircke, Hans Dieghen ibidem och Hans Ienssen i Faxe, wy kendes och gøre widerlicet for alle mett thette wortt obne breff, att aar efther Gudtz byrdh Mdxxxiiij then søndagh nesth for pintze dagh paa Faxe sogne steffne for oss och manghe Dannemend, som then dagh for^{no} sognesteffne søcthe, hederligh Dannemendh Oluff Brun i Stuberuppe och Iens Bunde i Houby i lonth lyudh spurde thennum fore blanth menighe sognemendh i for^{no} Faxe sogen, hurledis thennum widerlicet er eller till mynne kunde dragis om then skog, som legher till for^{no} Faxe kircke, om nogen haffuer hughet eller hughet ladhe i same skogh wthen theris mynne, som kircke werie ere jill same for^{no} kircke, och sameledes om ett kircke huss, som ligher hoss same kircke, om nogher andre haffuer leet same huss i leye wthen same kircke werie. Ther till att suare fram ginghe effther^{no} Dannemend, Tord i Juderup, Boo Laurissen i Tystruppe, Ingwer Drucken ibidem, Mattz Esbernssen i Faxe, Jepp Finde i Stuberup, Per Niclssen i Wallebo, Per Fodh i Wiuede, badhe thennum saa Gud tilhie(1)pe, att thennum well widerlicet er och wel tilmyne kunde drages i xl aar och mere, att inghen mandh beuarett segh mett same kircke skogh enthen mett hugh eller mett ollengeld eller i nogher andhre made, wthen the dannemend, som kirckeuerie ware till same kircke. Och samledes witnede the och, att ingen haffuer haftt mactt att lee same kircke huss i leye wthen same for^{no} kirckeuerie, som till er twende (?). Ther paa bedes for^{no} kirckeuiere ett sogne witne wit xij trofaste dannemendh, som ere Iens Tygessen i Huerløze, Per Ienssen i Wiuede, Jepp Iude i Houby, Anders Olssen ibidem, Christiern Smedt i Faxe, Iens Mortenssen i Houby, Hemingh Perssen i Wallebo, Anders Sørenssen ibidem. Huilcke xij

dannemend alle endrectelighen witne paa theris rette tro, siel och sandhen, att sa gick och foer, som for^{uit} staar i alle made. Till ydermere witnessbyrd ere wore indsegl tryct her nedhen for thette wortt obnebreff. Datum wt supra.

Orig. paa Papir med Spor af tre Segl, i Konsist. Arkiv, Pakken 99.

2.

Jørgen Olsen, Sognepræst til Faxe Kirke, Niels Madsen i Faxe og Hans Jensen ibid. gjøre vitterligt, at Aar 1535, Søndag næst efter Martini Episcopi, paa Faxe Sognestevne for os og menige Dannemænd, som den Dag Sognestevne søgt havde, var skikket Jens Bunde i Houby, Kirkeværge til Faxe Kirke, der spurgte sig for blandt menige Sognemænd, hvad dem vitterligt var om den Tilliggelse og Ejedom, som ligger til Faxe Kirke, om nogen havde befattet sig med forskr. Kirkes Tilliggelse udi deres Forfædres Tid, andre end Præst, Kirkeværge og Sognemænd. Hertil svarede tre Mænd: at dem ret vitterligt er og til Minde drages 40 Aar og mere eller nogen Mands Minde, som nu bygger og bor i Faxe Sogn, at der var aldrig Ridder eller Riddermands Mand, som sig befattede med noget af Faxe Kirkes Ejedom af at sætte eller i at sætte, Skovhug, Oldengjæld, eller nogen anden Del, end [med] forskr. Præst, Kirkeværge eller Sognemænds Villie og Samtykke, før end nogen Tid „forleffuit“ at strænge Ridder Hr. Matz Eriksen vældede sig til at annamme og oppebære Gaardfæstning og Oldengjæld, desligeste Skovhug, hvem han yndtes, imod forskr. Kirkeværges og Sognemænds Samtykke. — Herpaa udstedtes samme Dag et Sognevidne af 12 Mænd i Faxe Sogn.

Orig. paa Papir med Levninger af tre paatrykte Segl. I det første danner Navnet HER IVRGEN OLSEN Omskrift om et Bomærke. Konsist. Arkiv, Pakken 99.

3.

Hierick Tyrickssen i Hyllede, Tingfoged til Faxe Herreds Ting, Anders Ingversen i Lestrup, Hans Degn i Faxe

gjøre vitterligt, at Aar 1537¹⁾ den Torsdag næst for Fabiani et Sebastiani mødte paa Faxe Herreds Ting fornumstig Mand Jens Ingemarsen i Tystruppe, der har været 4 samfælde Ting efter Loven og ilet og kærret paa Faxe Kirkes Vegne, at der ulovlig hugges i Faxe Kirkes Skov uskjellig og uredelig, og der udover haver ladet gjøre vor kgl. naadige Herres Forbud over al Faxe Kirkes Skov, baade over Strandskoven og Vester-skov hos Nyruppe Mølle, at hvosomhelst, der findes brødig udi efter denne Dag, han lide der Skade for efter vor kjæreste naadige Herres Reces og Ordinans. Herpaa udstedtes samme Dag et Tingsvidne.

Orig. paa Papir med tre paatrykte Segl i Konsist. Arkiv, Pakken 99.

4.

Jørgen Olsen, Sognepræst til Faxe Kirke, Niels Madsen i Faxe, Hans Jensen ib. gjøre vitterligt, at 1539 Søndag næst efter Michaelis paa Faxe Sognestevne for os og mange Dannemænd, som den Dag forskr. Sognestevne søgt havde, var skikket fornumstig Mand Niels Persen i Tystruppe, Kirkevæрге til forskr. Kirke, stod inden Sognestevne og spurgte sig for blandt menige Sognemænd, som da tilstede vare, om der nogen ret vitterligt er [og] drages til Minde, om den Uret og Skade haver nogen Tid været klaget eller kærret, som strænge Ridder Hr. Mads Eriksen til Tureby haver gjort Faxe Kirke paa sin Tilliggelse og Ejedom. „Da fremginge disse efterskr. Dannemænd, Tord [i] Juderuppe, Mads Esbernsen i Faxe, Jens Mortensen i Houby, og vidnede og tilstode og bade dennem saa Gud hjælpe, at dem ret vitterligt er og ret drages til Minde, at forskr. Kirkevæрге til Faxe Kirke, paa den Tid var, og ærlig og velbyrdig Mand Mads Eriksen bleve saa forligt og omdragne paa Turebygaard, at paa det forskr. Kirkevæрге og menige Sognemænd ej skulle klage for samme Sag, da lover forskr. Hr. Mads Eriksen forskr. Kirkevæрге, at han ej aldrig (!) ydermere efter denne Dag [vil]

¹⁾ Tallet ser nærmest ud, som Mdxxxviiij; men udenpaa Brevet staar: Anno Mdxxxvij.

befatte sig med noget af forskr. Kirkes Ejedom, som er Gaardfæstning, Oldengjæld eller Skovhug eller anden Del, lidet eller meget, i nogen Maade.“ Derpaa fik Kirkeværgen et Sognevidne af 12 Dannemænd.

Orig. med tre paatrykte Segl i Konsist. Arkiv, Pakken 99.

5.

Jørgen Olsen, Sognepræst til Faxe Kirke, Jens Bosen i Faxe, Søren Olsen i Houby gjøre alle vitterligt, at Aar 1547 den Søndag næst for Johannis Baptistæ paa Faxe Sognestevne var skikket Jeppe Jyde i Hovby og spurgte sig for iblandt menige Sognemænd, om det var nogen vitterligt, at den til Faxe Kirke liggende Jord og Skov, som Ingver i Strandhoved har i Brug, nogen Tid har været brugt uden til Kirkens Nytte, eller om nogen har haft samme Jord og Skov i Hævd eller Brug uden deres Minde, som have været Værger til samme Kirke. Dertil at svare fremginge 4 Dannemænd, der vidnede, „at dem vel vitterligt er og vel til Minde, at 46 [Aar] forledne, paa den Tid at gamle Per Nielsen, som boede i Vallebo, var Kirkeværge, da havde han samme Jord og Skov i Værge og i Hævd og Forsvar paa Kirkens Vegne, da lod han hugge i samme Skov baade Lim, Ved og anden Del til Kirkens Behov; ingen Mand klagede eller kærede eller forment ham at bruge [samme Jord og Skov] til Kirkens Nytte og Gavn. — Derpaa begjærede og fik Jep Jyde et Sognevidne.

Orig. med tre paatrykte Segl i Konsist. Arkiv, Pakken 99.

Som det følgende vil vise, naaedes dog ikke Hensigten med disse Vidnesbyrd; imidlertid synes Hr. Jørgen Olsen dog at have gjort sin Pligt. Et Spørgsmaal er det derimod, om han ogsaa gjorde det i et andet Forhold. Vi lægge ikke saa megen Vægt paa, at der haves et Vidne fra 1553 af Faxe Herredsting, om at Præsten i Faxe, Hr. Jørgen, har hugget i Lave Brocks (til Vemmetofte) lodskiftede Skov

til en hans Bondegaard i Faxe¹⁾; thi der kan have været omstridte Ejendomsforhold, som vi ikke kjende. Derimod vare Professorerne lidet tilfredse med ham, fordi han længe undlod at betale den »Pens«, som tilkom Universitetet. I det akademiske Konsistoriums Forhandlingsprotokol læses under 16. Decbr. 1550: »Hr. Jørgen fra Faxe var tilstede, anklaget for, at han imod Universitetets Villie en Tid lang havde tilbageholdt den Afgift, som han ifølge sit Kollatsbrev var pligtig til aarlig at yde Universitetet. Da han imidlertid gjorde Vanskeligheder, blev Sagens Afgjørelse udsat«²⁾. At han ikke er falden tilføje, ses deraf, at Universitetet udtog Stevning til Landemodet 1553 imod ham og et Par andre Præster, »fordi de sidde overhørige og ikke ville give den Del, de ere pligtige, af Universitetets Sogne«³⁾.

Paa Landemodet, hvor tvende Professorer, D. Albert Knoppert og M. Niels Hemmingsen, mødte paa Universitetets Vegne, gik Sagen Hr. Jørgen imod, og han maatte tage et nyt Brev paa Faxe Præstekald, hvorved hans Forpligtelse til Universitetet vistnok er bleven betydelig skjærpet. Dette Brev lyder saaledes:

Vi efterskrevne Rector, Doctores og menige Læsemestere udi Kjøbenhavns Universitet gjøre vitterligt for alle, at vi have undt og i Leje ladet, og med dette vort aabne Brev under og udi Leje lader hæderlig og vellærd Mand, Hr. Jørgen Olsen, Sognepræst i Faxe, vor og Universitetets Sogn Faxe, som han nu haver, at nyde og udi sin Livstid beholde med Præstegaarden og alt, hvis Tilliggelse, Ager og Eng, og hvis andet det helst er, med saadan Skjel og Vilkaar, at han skal prædike og forkynde Sognefolket det hellige Evangelium og Guds Ord, og gjøre anden tilbørlig Tjeneste i Kirken og Sognet, som en ret Sognepræst pligtig er, bygge og forbedre Præstegaarden og hannem i gode Maade holde, og give os

¹⁾ Brasch, Vemmetoftes Historie, S. 74.

²⁾ Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. IV, 138.

³⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 250.

aarligen af samme Sogn 10 Mark danske Penge betimeligen i Kjøbenhavn, til Paaske yde og betale skullendes. Item alle Mensalia, som ligge til Præstebordet i forskrevne Faxe Sogn, skulle efter denne Dag være og blive under Universitetet, og forneje os eller vores Formyndere paa vore Vegne til det Landgilde, Smaaredsel, Gjæsteri, Gaardsfæstning og anden Herlighed, undtaget hvis sædvanlige Arbejde og Tjeneste, som Bønderne efter gammel Sædvane pleje at gjøre til Præstegaarden, hvilket Arbejde forskrevne Hr. Jørgen her efter til Skjellighed nyde maa. Hvis forskrevne Hr. Jørgen herimod gjør og forskrevne Artikler ej holder, saa vi finder mærkelig Brøst, da skal dette vort aabne Brev være dødt og magtesløst, og vi skulle have Fuldmagt samme Brev igjen at kalde og forlene en anden Præstemand forskrevne Faxe Sogn, som forskr. Artikler holde og fuldgjøre vil i alle Maade. Til ydermere Vidnesbyrd trykke vi med Villie og Vidskab vores Universitets Indsegl neden paa dette vort aabne Brev, som er givet i Roskilde den 8de Dag Juni Anno 1553.

Nicolaus Hemmingius¹⁾.

De 10 Mark, som Hr. Jørgen havde maattet forpligte sig til aarlig at betale, ses han at have ydet i Regnskabsaaret 1555—6²⁾); men i de os opbevarede Universitetsregnskaber er det den eneste Gang, Hr. Jørgen findes anført som Yder. Kjede af hans Forsømmelighed udstedte Rektor, Professorer og menige Læsemestere i Kjøbenhavns Universitet den 20de Februar 1557 et Brev, hvorved de for Livstid overlod Stiftslensmanden i Sjællands Stift, Hans Barnekow til Birkholm, og hans Hustru, Fru Mette Oxe, Faxe Præstekalds Mensalgods («Universitets Gaarde liggende i Faxe Sogn»), mod at Landgildet indbetaltes til Universitetet, medens Barnekow beholdt Ægt og Arbejde af Bønderne. Tillige forpligtedes han til at gjøre sit til, at Hr. Jørgen betalte de ovennævnte 10 Mark; og naar Præsten døde, skulde

¹⁾ Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. IV, 61—2.

²⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 256.

Stiftslensmanden være behjælpelig til, »at ingen skal trænges der ind i igjen imod Universitetets Villie og Samtykke¹⁾«. Naar der i Universitetets Regnskab for 1558—59 findes følgende Indtægtspost: »Af Faxe Kirke 16¹/₂ Daler 8 Skilling for dette Aar og for Restance af nogle Aar²⁾«, saa er det vistnok Landgildet af Mensalgodset, som derved menes. Hr. Jørgen Olsen maa være død inden Maj 1559, thi i det samme Regnskab findes som Indtægt indført »Legatum efter Hr. Jørgen i Faxe 1 Daler³⁾«. I Universitetets Fundats var nemlig bestemt, at der af enhver afdød Præsts Bøskulde ydes Universitetet 1 Daler.

Om Hr. Jørgen Olsen er for øvrigt at bemærke, at han 1545 forekommer som Provst i Faxe Herred⁴⁾, hvad han da vel ogsaa har været indtil sin Død. En Søn af ham var formodentlig Hr. Hans Jørgensen Faxe, der døde som Præst i Aagerup og Kirkerup⁵⁾.

Christiern Nielsen, der havde været Famulus hos Biskop Peder Palledius, blev Hr. Jørgen Olsens Eftermand⁶⁾. Ved sin Tiltrædelse maatte han den 5te Juni 1559 forpligte sig til aarlig at yde Universitetet 30 Mark og at afgive fri Befordring til Professorerne, naar deres Vej faldt til og fra Faxe⁷⁾. Afgiften blev saaledes betydelig forhøjet

1) Brevet er trykt efter en samtidig Kopi i Kbhvns Univ. Hist. IV, 77—8, men i Brevet er Præsten ved en Uagtsomhed kaldet Jørgen Mortensen, en Fejl, som fra dette Brev ogsaa har indsneget sig i D. Mag. 3. R. VI, 268. Originalen paa Pergament findes i Rigsarkivet, Voss. Saml., Faxe Hrd. Nr. 23, undertegnet: Christiernus Torchilli, Rector. Ogsaa her kaldes Præsten: Jørgen Mortensen.

2) Danske Mag. 3. R. VI, 267.

3) Danske Mag. 3. R. VI, 268.

4) Ny kirkehist. Saml. V, 141.

5) Ny kirkehist. Saml. V, 151. Marmora Danica I, 207. Wiberg I, 19.

6) Naar Wiberg mellem Hr. Jørgen Olsen og Hr. Christiern Nielsen har en Præst i Faxe af Navnet Hr. Christoffer, da beror det paa en Fejltagelse. Mulig har han været Kapellan.

7) Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. IV, 156—7. Brevet er medbeseglet af Dr. Peder Palladius, som Chr. Nielsen kalder »min kjære Herre

(fra 10 Mark til 10 Daler), men til Gjengjæld beholdt den nye Præst Indtægten af Mensalgodset, som hans Formand havde maattet give Afkald paa 1553. Af Universitetets Regnskab for 1563—4 skal anføres følgende Indtægtspost: »Af Hr. Christiørn i Faxø af hans Pens 5 Daler. De andre bleve hannem iaar eftergivne for den Besværing, han havde af Landsknægte«. Senere i Regnskaberne findes Præsten anført som Yder af 10 Daler.

Fra denne Præsts Tid er der opbevaret følgende tvende Regnskaber for Faxø Kirke, der fortjene at meddeles, da de give god Oplysning om Kirkens Ejendomme.

1.

Jeg Peder Bylle thill Tureby, Kong. Matt^s befallingsmand offuer Sielandtz stiichtt, kiendis och gjør witterliigh mett thette mitt obnne breff, att ieg paa Konig^e Matt^s, min allerkereste nadige herris, befallingh haffuer medtt min tienere Jens Nielsen, stiichtt schriffuere y Sielandtt, ladiitt hørre Ffaxø kirckis regenskaff y Dalby fredaghen nest fore Paulj conuersionis dagh anno dominj 1563, offuer werendis heriittz prosthen, sogne presthen och naagle aff sogne mendene. Tha haffdhe kircken sin helle tiende beliighendes. Item haffuer hun en kalck mett sin diisk och ix lodt selff thill en anden kalck. Ffem støcker øgh. Item thesse epher^{ns} gaardhe och iorder liighe thill Faxø kircke: En gaardt y Wallebo, giffuer arlighen xxvij β. En gaardt [y] Hooby giffuer iij β grot. En gaardt ibid. giffuer xiiij β. En gaardt y samme stedt giffuer iij β grot. En gaardt ibid. giffuer xij β. En gaardt y Mossebølle giffuer vj β. En gaardt y Strandhoffuitt giffuer xiiij β. Haffuer kircken itt smesteett, vrrt for viij daller. Et andiitt lydiitt stedtt mett naagle hamre och naagle thengher, som ther er schrifftt paa. En gaardt y Faxø giffuer iij β grot. En iordtt y Ebbeskoffs marck giffuer xvij β. Item en iordt y Holthu giffuer viij β. En iordtt y Wallebo giffuer j løde marck. Item en engh paa Wallebo marck och en iordtt paa

og Superintendent«. Hans tidligere Forhold til Palladius oplyses ogsaa af et Brev fra hans Søn, der senere skal meddeles.

Huerløse marck och en engh wedtt Bondherødt, som degnen haffuer fri, och skyller hun en β grot. Item en iordtt och skough, som kallis Bønnolthe, skyller ν β . En koo, som¹⁾ kircken eyer, hun fru Idhe²⁾ ffor thett offuer tecke offuer predicke stollen x m $\frac{1}{2}$ vij β . En ko hues Mærdhe Jensis y Faxe haffuer och skall giffue thill lege aff hende, naar hun er tiidiigh, en m $\frac{1}{2}$. Item Jens Bossen bliffuer hand kircken skylliigh halffierdesindzthiuge marck och en skielling. Lauris Nielssen bliffuer hand kircken skylliigh halffattende marck och thuo skillinger. Och ther mett er kosthen, stollen och regenskaffuit bethalliitt och affquitt. Thette er stollens fforklaringe ephther regenskaffs lydelsse. Thill hues wiidnisbyrdtt lader ieg trycke mitt segnett her nedhen fore. Item ieg Jens Schriffuere kierlighen ombeder hederliigh mandtt Her Berthell y Dalby³⁾, heriittz prost y Ffaxe heriitt, som sadtt mett meg offuer samme reghenskaff, att hand och trycker sitt signett her nedhen fore. Datum vt supra.

Kircke werghe { Frans Nielssen.
Per Inghemerssen.

Orig. med to paatrykte Segl i Konsist. Arkiv, Pakken Nr. 114.

2.

Anno Dommj 1584 then 26 dag Majj da bleff Faxe kirckis Regenskaff for Anno 82, 83 forhørt vdi Faxe, och tha bleff Frans Nielsen y Ebeschoff, som kirckeuergie hadde wærit, skyldig till kircken viij daller. Item kircken skyllig til Jep Snecker kirckeuergie xxj daller. Item Peder Oluffsøn kirckeuergie er skyldig til kircken xxxvij d. viij β . Bliffuer kircken H. Christen skyldig xj daller. Da hadde kircken thisse bøger: Bibliotheca noui Testamenti, det ny Testament,

¹⁾ »En koo som» er udstrøget.

²⁾ Fru Ide Munk til Nygaard, Enke efter Oluf Nielsen Rosenkrands til Vallø. Efter »hun» synes noget glemt, maaske: fick.

³⁾ Hr. Bertel Pedersen i Dalby og Tureby († 1564) er vistnok bleven Provst efter Hr. Jørgen Olsen i Faxe.

den ny Gradual, en Manual, M. Hans Thomissens Psalmebog, en gammel Gradual paa Pergament, en bog att skriffue kirckens Regenskaff wdj. Item tho hagle, then ene aff gyldenstycke, den anden aff røtt fløyell. En forgyllt kalck med sin disk, en huid kalck med sin disk. Tha hagde kircken disse effter^{ne} gaarde och iorde, som nu er indskriffuen, effther som tilforn gich thett rette gamle landgille, oc der till j alb. paa huer β effther Ko. Mai^s breffs lydelse. En gaard y Waldebo giffuer aarligen ij m \mathcal{L} iiij β ; en gaard y Houby, Hans Persen yboer, giffuer aarligen ij m \mathcal{L} iiij β ; en gaard ibidem, som Niels Frandzøn yboer, giffuer aarligen ij m \mathcal{L} iiij β ; en gaard ibid. som Iffuer Frandsøn yboer, giiffuer aarligen xviiij β ; en gaard ibid. som Jep Nielsøn yboer, giffuer arligen j m \mathcal{L} ; en iord, ligger till Niels Skowgaard i alle thre Marckene, giffuer aarligen xviiij β ; en gaard y Faxe giffuer aarligen ij m \mathcal{L} . Thuende vonger vid Strandhoffuit, som Niels Jensen bruger, skylder aarligen xviiij β ; tuende iorde ved Ebeskow, som Frantz Nielsen bruger, skylder aarligen xxiiij β . Item naagen iorde paa Tystrup, Juderup, Houby, Vallebo oc Faxe fange er vid xviiij tønner auere iord, j pund bygland, x eller xij less eng, oc tuende heste, haffuerom ved Tystrup oc Juderup, som fru Ide Munck bruger, skylder aarligen ij m \mathcal{L} . End j iord kaldis Suder haffuen, som fru Ide Munck bruger, skylder aarligen viij β . En iord paa Alsløffs marck, Knud Grubbe bruger, giiffuer aarligen j m \mathcal{L} . Item haffuer Degnen en eng paa Valdebo Marck, en iord paa Huerløsse marck oc en eng ved Bonderød quit oc frij, som tilforn skylte j β groet. En iord oc schou ved Stoberup kaldis Bønelt skylder aarligen vj β . j kou i Strandhodt til Hans Inguersens. Item haffuer kircken j^c steen y Høgerup, som Oluff Boesøn y Faxe skal gøre rede for. Item er fru Ide Munck kircken skyldig lxj tagsteen, j blytafle oc j gammel grøn hagel med et røtt kaars paa, som hun haffuer lont. Item haffuer kircken et stoertt smedested, en skiffuestens axel, oc j stoer smedehammer, et lidett smedested, en sperhage veger xxvij bismere-marck, en brendetang, j lessetang, j øxetang oc en bøye tang, veger til samens xxx bismere-marck, j handhammer veger viij bismere-

marck, oc j skoujern¹⁾), oc naar altt thette for^{no} redskaff er paa leye, da giffuis der aff til kircken iiiij m $\frac{1}{2}$. Item kircken haffuer en nye Spae at iorde lig med. Thette er stolens forklaring effther Regenskaffs lydelse, vdgiffthen ymod indtegten klarligen offuerlagt oc affquit y alle maade. Till vindesbyrd vnderskriffuer vi med egen haand.

Nicolaus Theophilus D., Rector. Johannes Aurifaber¹⁾).

Orig. med to paatrykte Segl i Konsist. Arkiv, Pakken Nr. 114.

Ogsaa fra en senere Tid haves flere lignende Regnskaber²⁾), som vi dog ikke her skulle dvæle ved. Derimod skal omtales en Retssag, Universitetet havde, i Anledning af at en Gaard og en Mølle uden dets Samtykke vare skilte fra Faxe Sogn. Den Dom, hvormed Sagen afgjordes, lyder i Udtoget saaledes:

1570, 16de August. Herluf Skave til Eskildstrup, Landsdommer i Sjælland, paakjender en Sag mellem Universitetet og Jomfruerne Ermgaard og Birgitte Bille til Egede, angaaende det Spørgsmaal, om Nyrupsgaard og Nyrups-mølle skulde høre til Faxe eller til Egede Sogn, hvortil de for nylig vare lagte. Paa Universitetets Vegne mødte dets Foged Jens Villadsen, og paa Jomfruernes deres Foged Erik Boesen. Da den sidste ikke blot beraabte sig paa Adelens Ret til at gjøre sig sit Gods saa nyttigt som muligt, men ogsaa paa et kgl. aabent Brev, hvorved det var samtykt de ovennævnte Jomfruer, at Nyrups-Gaard og Mølle fremtidig maatte høre til Egede Sogn og søge Egede Kirke — saa faldt Dommen i Overensstemmelse hermed.

Orig. paa Papir med paatrykt Segl i Pakken 99 i Konsist. Arkiv.

¹⁾ Dette »Skovjern« eller Skovstempel var en »Nøgle« (Kirkenøgle), som det fremgaar af et Oldingbrev fra 1593, om at der var afsat et kristeligt Skov- og Markeskjel mellem Faxe Kirkes fri Ene-mærkes Skov og de omliggende Lodsejeres. Brevet er refereret hos Brasch, Vemmetoftes Historie I, 94—5. Originalen findes i Konsist. Arkiv, Pakken 99.

²⁾ Det næste Regnskab i Rækken er dat. 11 Maj 1599, undertegnet af Universitetets Rektor, D. Anders Krag, og af dets Notarius, M. Laurits Scavenius.

Som det tidligere er omtalt, havde Lensmanden paa Tureby tilegnet sig en Rettighed over Faxe Kirkes Gods. Den Tvist, som herved var opstaaet, havde henstaaet uafgjort i mange Aar. Af og til blev der taget et Sogne- eller Herredstingsvidne i Sagen, men derved var det blevet. Endelig Afgjørelse var der ikke kommen. Til den Række Vidner, som er opbevaret, vedrørende denne Tvist, hører ogsaa følgende Herredstingsvidne, optaget af Faxe Kirkes Værge, hvilket her skal meddeles i Udtog:

Peder Bosen i Hverløse, Herredsfoged til Faxe Herredsting, Peder Stisen i Stuberup og Urban Kjeldsen i Faxe gjøre vitterligt, at Aar 1567, Torsdagen næst for S. Bartholomei Dag, paa Faxe Herreds Ting var skikket Frants Nielsen i Ebbeskov og tilspurgte menige tilstedeværende Herredsmænd, om der er nogen, der har hørt ham svare ondt udi ærl. og velb. Peder Bildes Sager eller tale hans Fogder noget imod. Og besønderlig tilspurgte Faxe Sognemænd, om de havde hørt ham tale og svare nogen uret paa Faxe Kirkegaard, den Dag Hans Wittemberg og flere af Peder Bildes Fogder lod læse Kgl. Maj.s Brev paa Tureby Len, og derhos forbød Faxe Kirkes Bønder at svare nogen anden end Peder Bilde. — Dertil svarede fornumstige Mænd Peder Rimersen i Hverløse o. fl., at de ikke hørte Frants Nielsen svare Hans Wittemberg eller nogen af Peder Bildes Fogder imod den Dag paa Kirkegaarden; men Frants Nielsen svarede saa dertil, at hvad heller Peder Bilde eller de højlærde have bedst Breve, da er det tilbørligt, at den, [som har de bedste Breve,] beholder det. Desligeste tilspurgte Frants Nielsen, om Hans Wittemberg forbød dem at hugge i Kirkeskoven, som de havde gjort hertildags, eller bevare dem dermed: da svarede forskr. Hans Wittemberg, at ligesom Kirkeværge og Faxe Sognemænd haver gjort af Arildstid, saa skulle I og nu, og intet videre. Fremdeles tilspurgte Frants Nielsen Mikkell Jensen, Foged paa Tureby, og Jørgen Laursen i Faxe, Peder Bildes Delefoged, om han havde talt dem noget imod i den Sag, da svarede de og mange Herredsmænd, at de

have ingen Dele eller Tale haft derom tilforn her til Faxe Herredsting, og intet vidste af den Sag at sige. — Herpaa fik Frants Nielsen et Tingsvidne.

Orig. med Spor af tre Segl, Pakken 99 i Konsist. Arkiv.

I Slutningen af Kong Frederik II's Tid bestemte Universitetet sig endelig til at gjøre Tvistemaalet afhængigt af Rettens Afgjørelse. I August 1586 mødte dets Qvæstor paa Herredstinget i Faxe for at give Lensmanden paa Tureby, Oluf Bille til Svanholm, Varsel til at møde, Dermed begyndte Sagen; men da den efter de fornødne retslige Formaliteter den 6te April 1587 kom til Paakjendelse ved Herredstinget, erklærede Fogeden, Gudmand Lauritsen i Hyllede, at han var alt for ringe til at dømme i en saa vanskelig Sag, hvori der var Kongebreve paa begge Sider, hvorfor han fandt denne Sag ind for sin tilbørlige Dommer. Nu søgte Universitetet til Sjælands Landsting med sin Klage over, at Lensmanden paa Tureby paa Kronens Vegne tilegnede sig »Herligheden« af nogle »Kirkegaarde og Skove, liggende til Faxe Kirke, som Universitetet har Jus patronatus til«. Ved Dommen, der faldt den 12te Juni 1587, erkjendtes det vel, at Universitetet oprindeligt havde haft den omstridte Rettighed, men da Oluf Bille gjorde bevisligt, at Lenet havde mere end 30 Vintres Hævd paa samme, saa kjendte Dommerne for Ret, at de ikke vidste at fradømme Oluf Bille det omstridte Gods og Herlighed, men at han skulde beholde samme, med mindre Kongen af Hensyn til Forholdene vilde lade Universitetet beholde, hvad hans Forfædre havde tillagt det. — Denne Anvisning paa Kongens Naade undlod Professorerne ikke at benytte, idet de forestillede Frederik II, hvorledes hans Forfædre i sin Tid havde henlagt Faxe Kirke med tilhørende Gods under Universitetet, og hvorledes han selv 1571 havde udtalt, at hvad der i hans egen og hans Faders Tid var frakommet Universitetet med Urette, atter skulde tilbagegives — Grunde, der ikke undlod at gjøre deres Virkning paa Kongen, hvorfor han ogsaa

under 30te August 1587 bevilligede, at Herligheden af Faxe Kirkes Gaarde og Skove, saa vel som al anden Kirkens Rettighed, her efter uhindret i alle Maader skulde blive hos de højlærde i Universitetet¹⁾.

Nogle Aar tidligere var der overgaaet Faxe Kirke og Præstegaard en Ildsvaade, som det fremgaar af følgende Kongebrev til Stiftslensmanden om at skaffe Hjælp til Gjenopførelsen:

Til Lauge Beck om Faxe Kirke at igjen opbygge, ut seqvitur.

Vor Gunst tilforn. Vider, eftersom Faxe Kirke og Præstegaard nogen Tid siden forleden skal være afbrændt og Bønderne sammesteds ikke kunne formaa eller afstedkomme samme Kirke igjen at hjælpe og opbygge, og vi forfare, at en Part af Landskirkerne her udi Sjælland skal have god Forraad, hvilke dog ingen Hjælp eller Forbedring behov have: da have vi for godt anset, at hver Landskirke her i Landet, som vi have Jus Patronatus til og ikke ere bygfældne, skulle komme for^{nø} Faxe Kirke til Hjælp til dens Opbygnings Behov med 4 $\frac{1}{2}$ danske, som før gik, eller en gammel Daler, og derom ladet vort aabne Brev udgaa til Kirkeværgerne over alt Landet, som vi dig herhos tilskikke, at de dig samme Hjælp til Faxe Kirke skulle inden Jul førstkommende yde og fornøje. Thi bede vi dig og ville, at du samme vort Brev lader forkynde for Kirkeværgerne til alle Landskirker her udi Landet, og retter dig efter samme vort Brev for^{nø} Hjælp af dennem at fordre og oppebære til den Tid, forskrevet staar, og Pengene siden med klare Registre overantvorder til os elskelige Ejler Grubbe, vor Mand, Raad og Rigers Kansler. Vi have hannem befalet, at han det fremdeles til for^{nø} Faxe Kirkes Behov, Bygning og bedste skal anlægge og forvende. Dermed sker vor Vilje. Actum Frederiksborg d. 24 April 1578.

Sjæl. Tegn. XIV, 59—60. Under samme Dag udgik Befaling om denne Sag til Kirkeværgerne ved alle Landsbykirker i Sjælland og til Kansler Ejler Grubbe.

¹⁾ Se Kbhvns Univ. Hist. II, 221—3, hvor Kilderne ere anførte.

Som det vil sees af et Brev, der meddeles nedenfor, har Branden for Kirkens Vedkommende væsentlig indskrænket sig til Tagværket og Taarnet, medens hele Præstegaarden gik op i Luerne. Universitetets Regnskaber vise, at der i en Række Aar efter den Tid (i ethvert Tilfælde 1580—84) aarlig skjænkedes Hr. Christen i Faxe 10 Daler »til Bygning«, hvilket mulig skal forstaas saaledes, at den ham paalagte »Pens«, der jo netop beløb sig til 10 Daler, i disse Aar er bleven ham eftergivet¹⁾. Kirkens Istandsettelse synes Universitetet derimod at have betragtet som sig uvedkommende.

Om Hr. Christiern Nielsen er forøvrigt at mærke, at han 1584 forekommer som Provst i Faxe Herred, da han deltog i Hyldingen af Prins Christian som Thronfølger²⁾. Han døde i den første Del af Aaret 1591. Tredive Aar efter afgav hans Søn, Jørgen Christensen Faxe, Præst i Maribo, efter Opfordring af den daværende Præst i Faxe et Vidnesbyrd, der er meget oplysende om de ydre Forhold i Faxe Præstekald i hans Faders Tid og derfor fortjener her at meddeles:

Jürgen Christensøn, Prest vdi Maribo, Proust vdi Musseherrit vdi Lauland, barnfødt vdi Sieland vdi Faxe Prestegaardt: kiendis oc gior vitterligt, at som hæderlig oc vellerd Mand M. Rasmus Suentzøn, nu Sognepræst vdi Faxe, vaar aff mig mit sandhedtz vidnisbyrd begerrendis, om huis eyedom oc herlighed min s. Fader. H. Christen Nielsøn, som vor s. Palladij Famulus, haffde til for^{no} Prestekald, huor han vor Sogenprest sex oc tredue aar³⁾: saa er dette mig vdi Gudtz sandhedt vitterligt, at min s. Fader haffde vnder aarlige pension, som hand gaff 10 Daler til Vniuersitetit, disse Tienere, som hannem alene suarede til præstegaarden med

¹⁾ Kbhvns Univ. Hist. IV, 310—11.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 403.

³⁾ Han var Sognepræst 1559—91, altsaa kun 32 Aar. Men muligvis har han tidligere været Kapellan.

egt, arbeide, gaardfestning oc alt andet, oc slet ingen anden: Først en gaardt vdi Fuelsang, som den tiid Hans Olsen iboede; dernest en gaard vdi Regenstrup, Boe Zander iboede; en liden gaard vdi Faxø, som kaldis Scholegaarden, der Capellanen iboede, vnt ham aff min s. Fader, fordi hand baade hialp ham vdi Kircketienisten, saa ocsaa haffde oss børn med nogle flere Preste sønner at informere; noch haffde hand ladet bygge et hus paa it haffue rum nederst neder i Faxø by nest offuer fraa Oluff Hemingsøns gaardt, oc haffde oc der ladet kaste it fiske vand vdi. Noch haffde hand en humlehaffue, som laae besonderlig til Præstegaarden, fra fæhaffuen vden for porten ned til det læd, som mand farer vd til Kiøge igiennem limgraffuernis marck, oc vdi samme hummelhaffue haffde min s. Fader, der ieg vaar it barn oc kand allerlengst mindis, en liden jord hytte vd ad gaden, som der boede en glarmester vdi. Hand haffde oc strax der neden for it andet lidet hus, der boede en Ploumandt vdi ved naffn Niels Andersøn; til hannem vaar lagt først nogen aff Prestegaardtz jord, som hand icke selffuer kunde komme affstædt at bruge eller laa hannem noget fraa hende. Mindis oc vel, at min s. Fader stunden foruedslidt med ham oc fik ham andet igien, efftersom det siuntis ham mageligt. Videre vaar der slet ingen bygning da vdi samme hummelhaffue. Men siden lod min salig Fader bygge vdi samme sin humlehaffue vdaff red, ned runt igennem imod samme læd, saa viidt fast som hans haffue racte, huse hoss huse til Schomager, Snedicker, Skrædere, Veffuere oc andre Handtuercksfolck, huilke alle suarede hannem alene, icke aleneste som hans Sognefolck med høst arbeide, men ocsaa som deres rette husherre, paa hues Prestegaardtz grund de boede, gaff ham alene oc ingen anden husleye, landgiæld, efftersom de haffde jord, hus oc eyedom til. Oc at ieg end skal sige ret, huor sagen har sig: Maatte mine s. Foreldre flytte ned vdi en Veffuers hus, som hand da haffde ladit opbygge, der hands Prestegaardt med kircken bleff opbrendt, oc høllet der saa lenge, at hand baade kunde opbygge sin Præstegaard, saa ocsaa Kircken med al sin offuerdeel, før gandske offuerbetagt med bly. Gud veed, huad de fattige folck vdi midlertidt leedt. Ingen kiende da

nogit jus patronatus; men min s. Fader maatte da tage til sig sexten aff de beste sognemend, laane oc borge paa deris tro oc loffue hos Adels Personer oc andre, at de finge Kircken nogen maade til rette igien, oc hand sin Præstegaardt opbyggt: och kom dog aldellis ingen ildebrandtz skade aff Præstegaarden, men aff den gaardt, som ligger tuert offuer fraa Kircken, Skrocksgaard kaldit. End skal det neppelig findes, at for^{ne} hus vdi samme haffue liggendis skal ligge vdi skafft oc maald (sic!) lige med andre bønder, men vdi Prestegaardtz boël, som ieg meen skal være næst den beste gaardt vdi byen; dragis ieg ret til minde, forðum Oluff Bose[n] iboede. Saa troer¹⁾ ieg icke heller, at min s. Broder H. Niels jo viste al denne leylighed oc haffuer sig vden al tuiffuel tilholden al den Skowslodt, som kunde samme bonde tilfalde, der Vesterskow, Koehaffue oc Hestehaffue bleff rebslagen oc lodskiffit, huilkit for faa aar skeedt er, oc kand dis bedre nu drages til minde oc komme for dagen, naar paa eskis.

Dette er det, som ieg ville paa denne tiidt vidne effter eders begiering, som icke haffuer vist det stedtz leylighed aff den aarsage, at I er nu nylig ankommen; oc vil vere dette bestandig for min Øffrighed oc paa huad stæder ieg skal. Datum Mariæboe vdi Lauland postridie Palmarum Anno 1621.

Jürgen Faxe min handt.

Dette saa at vere vidner oc ieg Hans Faxe²⁾ med egen handt.

Afskrift med M. Rasmus Svendsens Haand i Konsist. Arkiv, Pakke Nr. 114. Sammesteds findes flere Vidnesbyrd afgivne af Bønder i Faxe, om at Hr. Christen Nielsen havde ladet bemeldte Huse opbygge paa Præstegaardens Grund.

¹⁾ Efter vor Tids Sprogbrug = tvivler.

²⁾ Af Acta Consistorii for 6 Okt. 1624 og 9 Febr. 1625 ses, at Hr. Hans Faxe paa den Tid boede i Roskilde, hvor han havde nogen Jord i Forlening af Universitetet. Han havde vel tidligere været Præst eller Kapellan et eller andensteds, men var det neppe mere, da han synes at have holdt et Slags Herberge for rejsende, der kom til Roskilde.

Af dette Brev fremgaar, at Hr. Christiern Nielsen har været en meget foretagsom Mand. Han og Degnen, Urban Kjeldsen, havde ogsaa hver sin Halvdel af Kirketienden i Fæste. Da nu Præsten var død, skrev Fru Kirstine Lykke, sl. Ejler Grubbes, den 17de Juni 1591 fra Lystrup til Professorerne og bad om at faa den Halvdel af Kirketienden i Fæste, som Hr. Christen havde haft. Noget efter (2. Juli s. A.) skrev Sognemændene i Faxe til Universitetet, og begjærede, at den fæsteledige Halvpart af Kirketienden ikke maatte overlades til nogen udenfor Sognet, men at Kirkeværgerne maatte faa den i Fæste, »efterdi vi have haft stor Umag og Besværing for Kirken, besønderlig i den Tid Kirken var afbrændt; og hvad Kirken ikke selv kunde formaa (thi Kirken fik ringe Hjælp af Stiftet) det have vi Sognemænd af vores eget skudt sammen og have betalt den mindste Penning, som det kosted, fordi ingen vilde da uden Sognet bekoste noget paa Kirken til forgjæves« — »og endnu paany have vi samlet Tømmer til Klokkeværk og Indholt i Taarnet, og Taarnet at færde med Tømmer og Tag, som vil koste en stor Penning¹⁾«.

Trods denne vel motiverede Forestilling fæstede Universitetets Rektor, Dr. Anders Christensen, alligevel 26. Juli s. A. Halvdelen af Faxe Kirketiende til Fru Kirstine Lykke for Livstid, eller saa længe hun lystede, mod en aarlig Afgift af 8 Pund godt Korn (halvt Byg og halvt Rug), der skulde ydes til Kirkeværgen, eller ogsaa Penge i Steden, »som Kornet bliver sat efter Kapitels Kjøb«. I Indfæstning og siden hvert 3die Aar skulde hun give Universitetet en god Stud eller 6 Daler.

Af dette Fæste udspandt sig senere en Retssag. Efter at Fru Kirstine Lykke nemlig paany var bleven gift med Niels Gyldenstjerne, kom denne i Strid med Universitetets Fuldmægtig og Kirkevæрге, Niels Hansen Skriver i Strand-

¹⁾ Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken 114. Brevet viser altsaa, at Taarnet endnu ikke var færdigt 1591.

hoved (Faxe Sogn), som vilde forklare de Ord i Fæstebrevet, at Kornet, hvis det ikke betaltes efter Kapitelskjøb, skulde overantvordes Kirkeværgen »til gode Rede, Kirken uden Skade og Bekostning i alle Maade«, saaledes, at det, overensstemmende med Kongebrevet af 23 August 1577¹⁾, skulde leveres i Kjøbstaden hos Kjøbmanden. I modsat Tilfælde vilde Kirkeværgen nemlig faa Bekostning af Kornets Transport. — Stridspunktet paadømtes først 4. Marts 1608 paa Faxe Herredsting af Fogden Mads Andersen i Skjærpinge, der imidlertid ikke kunde give Universitetets Fuldmægtig Medhold. Og ved Sjælands Landstings Dom, afsagt 28. Febr. 1610 af Landsdommer Vilhelm Dresselberg og Landstings-skriver Jørgen Nielsen, fik Sagen samme Udfald, idet Dommerne gik ud fra, at det nævnte Kongebrev ikke kunde komme Kirkeværgen til gode, fordi der i det Brev, hvorved Fru Kirstine Lykke overtog Fæstet, ikke udtrykkelig stod noget om, at Kornet skulde leveres i Kjøbstaden²⁾.

Niels Christensen, Søn af den tidligere nævnte Hr. Christiern Nielsen, blev sin Faders Eftermand 1591³⁾. Ved hans Kaldelse benyttede Professorerne Lejligheden til atter at tilegne sig Præstekaldets Mensalgods, idet de rimeligvis have støttet sig til Udtrykkene i Universitets-

¹⁾ Se Danske Kirkelove II, 274.

²⁾ Flere Dokumenter i Sagen findes i Konsist. Arkiv, Pakken 144, deriblandt et Tingsvidne optaget efter Forlangende af Niels Gyldenstjerne til Liiffø ved hans Fuldmægtig Peder Nielsen i Vester-Egede paa Faxe Herredsting 19. Febr. 1608, da Mads Andersen i Skjærpinge sad i Dommers Sted og Jørgen Olsen i Faxe var Ting-skriver, lydende paa, at »saa længe velb. Mand Niels Gyldenstjerne haver haft Lystrup, da haver han med været at yde den Anpart af Faxe Kirkes Tiende, som velb. Fru Kirstine haver udi Fæste, udi Strandhoved til Niels Skrivers, og der er det annammet og ingen andensteds«.

³⁾ Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. II, 515. Naar Wiberg (I, 348) anfører en Peder Juul som Præst i Faxe 1591—4, beror det utvivlsomt paa en Misforstaaelse (jvfr. nedenfor S. 222).

fundatsen (se ovf. S. 199), der kunde synes at afgive Hjæmmel derfor. I det første Øjeblik maatte Præsten vel finde sig deri; men da han var bleven lidt fast i Sædet, vilde han forsøge at vinde det tabte tilbage. Men han maatte erfare, at det er ondt at drage Reb med den stærke. Det var nær kommet til en Retssag, og først da tre Adelsmænd, der vare venlig sindede mod Præsten, lagde sig imellem, lykkedes det dem ved indtrængende Forestillinger at bevæge Professorerne til at indrømme Hr. Niels Christensen personlig noget bedre Vilkaar, end de oprindeligt havde tiltænkt ham. Det nærmere om Sagen erfares af følgende Aktstykke, ved hvilket det dog bør erindres, at det indeholder Professorernes og ikke Præstens Fremstilling af Stridspunkterne tilligemed de ved Aldelsmændenes Mægling tilvejebragte Forligsvilkaar¹⁾.

Copie giffuit Her Niels i Faxe de mensalibus.

Rector och mænige professoros y Kiøbenhaffns Vniuersitet kiendis och giøre vitterlig for alle med thette vort obne breff: att epher [som] sig haffuer begiffuet nogen Vrichtighed emellem oss och hederlig Mandt, her Niels Christensøn, Gudz ords thienere vdi voris Sogen Faxe, om nogen Vniuersitetz gaarde och huse²⁾, liggendis y samme Sogen, med alle landgille och herlighedt, som nogle aff hans formendt haffuer verit forlent med aff Vniuersitetet, och hand nu sig som en rettighed ville med alle thillholde: Saa att vi derfor haffuer verit forarsagit och nødde thill, for^{no} her Niels for retten att lade thillthalle: Da haffuer hand nu endelig bode selffuer med egen bøn, der thill med ochsaa formedelst Erlige och Velbyrdige Mendt, Ditleff Holch, Christian Holch och Eske Krausses, deris forbøn thil oss, forhuerffuet, att vy voris begynthe trette haffuer affstaaed, och for for^{no} E och V.

¹⁾ Se ogsaa Ny kirkehist. Saml. I, 57—8.

²⁾ Af Overskriften fremgaar, at det er Præstekaldets Mensalgods, der betegnes paa denne Maade.

Mendt deris skyldt goduilligen ephtherladett, och nu med thette vort obne breff ephtherlade for oss och vore ephtherkommer, att for^{ne} Her Niels Christensøn maa och skall her effther sin lifftid beholde aarligen den seduanlige landgillde. Disligeste ochsaa fri eckt och arbeide aff for^{ne} Gaarde oc husse, at bruge Bønderne thill skiellige oc billige Arbeide, naar de icke i voris egen Bestillinger ere forhindrede. Dog saa der kommer icke nogen Klagemaall offuer hannom. Men Regalia och all anden Herlighed aff samme Gaarde oc Husse, som er Stedzmaal, Sagefaldt, Hussbondeholdt, Frikiøb, Forloff eller hues andet saadant, met huadt Naffn det neffnis kandt, schall nu oc allthidt følge oss oc vores Efftherkommere Læsemestere her i Kiøbenhaffn, oc for^{ne} Her Niels aldellis inthet at haffue sig dermed at befatte, saa fremt som hand icke vill haffue forbrut hues vy hannom nu venligen vnt oc beuilget haffuer. For det sidste schall thenne forligelse icke komme Vniversitetet thill nogen hindring eller skade paa for^{ne} Eyedom, men vere Professoribus forbeholden oc frit for effther for^{ne} Her Niels Død oc affgang, eller och, om hand bliffuer i andre maade affskildt met for^{ne} Faxe Sogen, for^{ne} Godtz oc Eyendom aldellis met all Rente oc Herlighed igien at anamme thill Vniversitetit. Oc Her Niels her udoffuer at vere forplictet at holde sig met Pension och i andre Maade effther sin Collatz, hand aff Oss paa for^{ne} Faxe Sougen bekommit haffuer. At thette saa i Sandthed er, som forschreffuit staar, haffuer vi thill vidnisbyrdt thrycket Rectoris Zignet vnder thette vort obne Breff, som er giffuet oc screffuit then 15 Januarij Anno 1595.

Konsistoriets ældste Kopibog i Kvart (1594—1600), Fol. 18—19. Smst. Fol. 19—21 findes Hr. Niels Christensøns Reversal indført, der er affattet ganske i Overensstemmelse med ovenstaaende Brev.

Af tvende endnu bevarede Skrivelser af 24. Juli 1595 fra Hr. Niels Christensen dels til Universitetets Rektor, Dr. Anders Krag, dels til Professorerne i Almindelighed, ses, at han dog, ogsaa efter at ovenstaaende Forlig var sluttet, har ment ved mindelige Forestillinger at kunne opnaa yderligere Indrømmelser, idet han mente, at den

»Trætte, der været haver om de Gaarde og Huse her i Faxe Sogn, som ligget haver til Præstegaarden«, vilde tage sig anderledes ud, om nogle af Professorerne selv vilde komme ud til Faxe for at gjøre sig bekendt med Forholdene¹⁾. — Om han har opnaaet noget ved disse Forestillinger, er os imidlertid ikke bekendt.

Hr. Niels Christensens Stilling i Faxe synes i det hele at have været noget trykket. 1599 maatte han søge Værn hos Universitetet, fordi »Salpetergraverne vil med Gevalt grave i hans Lade²⁾«. Men et Spørgsmaal er, om Professorerne kunde hjælpe ham i den Sag.

Han er den første Præst i Faxe, der er optraadt som Forfatter. I Marts 1612 holdt han i Kjøge Kirke Ligprædiken over Peder Juel til Gjorslev og Hesselmed, hvis Lig siden blev nedsat i et Kapel ved Faxe Kirke, som hans Enke lod opføre. Talen udgav Niels Christensen 1614 efter Ønske af den afdødes Enke, Fru Jytte Gyldenstjerne til Totterupholm i Faxe Sogn³⁾. Ligeledes har han udgivet en »Tractat om de 8 Lyksaligheder« (Mt. 5), der kun kjendes i en senere Udgave (Kbhvn. 1649)⁴⁾.

Efter en 25aarig Embedsvirksomhed døde Hr. Niels Christensen den 12. Juli 1616, som følgende Gravskrift i Faxes Kirkes Sakristi viser, idet den tillige godtgjør, at hans Hustru har været af Adel:

Her er begravet hederlig oc vellert Mand, Her Niels Christensøn, fordm Sognepræst i Faxe Sogn, som døde den 12 Julij A^o 1616, med sin salig Høstru, erlig oc w. Karin Munch Anders D., som døde den

1) Originalerne i Konsist. Arkiv, Pakken 99. I Univ. Bibl., Rostgaardske Saml. 67 Fol. findes en Fortegnelse fra 1567 over alle de Faxe Præstekald tilliggende Mensalgaarde og Huse.

2) Ny kirkehist. Saml. I, 67.

3) O. Nielsen i Bruuns Danske Saml. I, 357—8. Dän. Bibl. II, 58. Marm. Dan. I, 211. II, 307.

4) Worms Lexicon over lærde Mænd I, 217. I de offentlige Bibliotheker i Kjøbenhavn er Skriftet dog forgjæves efterspurgt.

2 Novemb. A° 1603. Gud gifve dem en ærefuld
Opstandelse med alle Guds Bern.

Rex tremendæ majestatis,
Qui salvando salvas gratis,
Salva me fons pietatis.

N. C. K. M.

Tota vita dies unus¹⁾.

Fra denne Præsts Tid af indeholde det akademiske Konsistoriums Forhandlinger en Række Notitser vedrørende Faxe i dets Forhold til Universitetet. Af disse er her gjort et Uddrag for et kortere Tidsrum, der imidlertid vil kunne vise, hvor mange specielle Oplysninger om Faxe der vil kunne samles, om nogen vil gennemgaa Acta Consistorii med dette Emne for Øje.

Uddrag af Acta Consistorii 1603—25.

1603, 7. November. Niels Gyldenstjerne, hvis Frue haver Halvparten af Faxe Kirketiende, er begjærende den anden halve Part til, som Urban Degn (hvilken siges at være død) hidindtil haver haft²⁾. Conclusum, at det var bedst, den Tiende maatte blive hos Kirken, og at hannem det kunde gives til Svar³⁾.

¹⁾ Meddelelse af Hr. Frederik Barfod. Jvfr. Dänische Bibliothek II, 58.

²⁾ Degnen Urban Kjeldsen var dog ikke død. I Konsistoriets Kopibog 1594—1600 findes Fol. 122 et udateret Brev (efter Pladsen fra 1598), hvorved Universitetet bortfæster til Citze, Urban Degns Hustru i Faxe, paa Livstid den Anpart af Faxe Kirkes Tiendekorn, som hendes Husbonde hittildags havde haft. Deraf skal Citze Urbans give 6½ Pund Korn og 3 Td. Havre i aarlig Afgift, hvilket Korn skal ydes til gode Rede, godt ydefærdigt Korn, eller betales efter Kapitels Kjøb.

³⁾ Universitetet havde just ikke nogen Grund til at begunstige Andrageren. — Under 11. Febr. 1598 havde det nemlig maattet tilskrive Niels Gyldenstjerne til Restrup (1608 kaldes han: til Liifføø) og besvære sig over, at der ikke ydedes godt Korn for den halve Part af Faxe Kirkes Tiende, som han (c: hans Hustru) havde i Leje. Det havde i længere Tid undladt at klage derover, men

(1604, 14. Juli, skriver Urban Kjeldsen, Degn i Faxe¹), til Universitetets Rektor: „Giver jeg underdanig tilkjende, at jeg har ingen Degnestavn, fordi at den Degn, som var for mig, havde ingen Degnestavn, men boede nogen Tid i Gildeshuset, nogen Tid paa Præstens, nogen Stund paa Kongens, og paa det sidste i en Smedie paa Kirkens, som blev afbrændt“. Urban havde fæstet en tildels øde „Kirkegaard“ og opført tildels nye Bygninger paa samme. Han beder nu om Forskaanelse (o: Nedsættelse) paa Landgildet, som var 4 Td. Havre. De 2 Td. vare paalagte hans Forgjænger i Fæstet, da han var „kommen i Uvenskab med Husbonden og havde intet at bøde med i andre Maader“).

1604, 17. Oktober. Gederne skulle gjøres fredløse i Faxe Skov²).

(1605, 26. April skriver Urban Kjeldsen til Universitetets Rektor, M. Iver Stub, bl. a.: „Giver jeg Eder ydmygeligen tilkjende, at jeg havde Bud hos Hr. Christen [Jensen] i Roolte, om det var hans Villie, at han var bleven udaf med Suderhaffuen Da giver han mig tilkjende, at samme Jord laa hannem langt fra Haande og uden den Herremands [Godske Lindenovs] Port, og Hr. Christen kunde ikke holde

kunde nu ikke længere tie dertil, da Kirken og Kirkeværgen led Skade derved. Hvis han ikke leverede ordentligt Korn, vilde Tienden blive bortfæstet til en anden. (Konsist. Kopibog 1594—1600, Fol. 119—20).

- ¹) Denne Mand forekommer allerede 1567 som Tingskriver i Faxe Herred (se foran S. 211) ligeledes 1584 (Brasch, Vemmetoftes Hist. I, 97); men 1586 var der en anden i denne Bestilling. Rimeligvis har han samtidig været Degn i Faxe, i hvilken sidste Stilling han blev til sin Død 1610. Han skrev en meget tydelig Haand med en god Retskrivning, og har vistnok været Student. Undertiden skrev han sig Urbanus Kilianus. Brasch bemærker, at Urbanus vistnok er en Oversættelse af Bysens, et Navn, der endnu forekommer i Faxe Herred. — Han var tillige i en Række Aar den ene af Faxe Kirkes Værger. En Sag, han 1596 havde for Roskilde Landemode om Arvegods, omtales i Ny kirkehist. Saml. V, 40.
- ²) Af Brasch, Vemmetoftes Historie I, 97, ses, at Gederne 1584 vare blevne gjorte fredløse paa Vemmetofte Gods.

“Gjærdet omkring den; da lod han den velvillig op, med saa Skjel at den strax skulde fæstes, og han ikke skulde mistænkes derudi“).

1605, 27. April. Godske Lindenov begjærede en Kirkens Jord til Faxe Kirke, som laa midt i hans Jord. Concluseum: Han maa bekomme den for den Tax, som tilforn deraf er gangen, som er 8 β aarligen, og derpaa nu give et Bekjendelsebrev¹⁾. Og at mageskifte samme Jord med anden sin egen, Kirken til Gavn, naar Gud vil, han kommer fra den Rejse til Grønland.

1609, 29. Marts. Urban Degn i Faxe lod begjære, at Degnestavnen i Faxe maatte bygges, han vilde hjælpe til en god Fæstning. Item at der maatte gjøres en ny Skive til Sejerværket sammesteds.

Blev besluttet, at Notarius skulde skrive til Ditlef Holck om det Rettersted udi Faxeherred in hanc sententiam, at Universitetet kan ikke samtykke, at det sættes paa deres Grund, medmindre de have velb. Her Cancellers Samtykke, efterdi det er ikke tilforn funden paa Universitetets Grund²⁾.

¹⁾ Dette Brev, udstedt samme Dag af Godske Lindenov til »Lindewoll-angaaende Jorden »Suderhaffue«, findes i Konsist. Arkiv.

²⁾ Den 23. April 1609 udgik der Kongebrev til Universitetet med Anmodning om, at det vilde tillade, at der blev opsat et Rettersted ved Faxe Herredsting paa Universitetets (o: Faxe Kirkes) Grund, eftersom der ikke paa Kronens Grund fandtes noget belejligt Sted, hvor samme Rettersted kunde opsættes. (Orig. i Konsist. Arkiv, Pakke 99). Der maa forøvrigt tidligere have været Rettersted i Faxe, da Peder Christensen, som var Huslærer paa Lystrup, i sine Almanakoptegnelser for Aarene 1591—95 oftere omtaler Hentrettelser ved Hængning og Halshugning, der fandt Sted i Faxe og som han tildels selv var Vidne til (Kirkehist. Saml. 3. R. II, 514. 520). Den 21. Juni 1609 udgik der kgl. Befaling til Ditlev Holck, Lensmand paa Tryggevælde, om at Faxe og Stevns Herreders Tingsteder skulde forlægges fra Faxe og Storeheddinge til andre bekvemme Steder, fordi der paa de nævnte Steder var Kroer, og derfor forefaldt megen Drik og Uskikkelighed paa Tingdagene. (Sjæl. Tegn. XX, 270). Om ulovligt Ølsalg i Faxe havde der allerede tidligere været Tale, da Universitetet 1596 gik i Forbøn for nogle Bønder her, der vare stevnede til Landstinget for denne Brøde (Kbhvns. Univ. Hist. IV, 416—7).

— 24. Maj. Notarius indlagde in Consistorio det Afsigts-Brev paa Faxe Skov, hvilket Urban Degn udi Faxe antvordede Rectori.

— 22. November. Ludvig udi Faxe bespurgte sig hos Universitetet, om han ikke skulde tage 8 Mænd at bese Urban Degns Skovslod, hvilken formenes, at han forhugges. Blev sagt, at hannem skulde sendes Bud, at han intet herefter skulde hugge, uden hvis hannem blev udstvist.

— 30. December. Blev læst Niels Skrivers Brev i Strandhoved, Universitetet tilskrevet, udi hvilket han beklagede sig, at Niels Gyldenstjern vilde paaføre hannem¹⁾ det Afgiftkorn af Faxe Kirketiende, Kirken til Skade, og havde derpaa forhvervet tvende Domme og Tingsvidner. Da blev hannem skriftlig svaret, at han skulde sende fornævnte Domme og Tingsvidner herud, at man deraf kunde forfare denne Sags Lejlighed. Anlangende den anden Punkt af hans Skrivelse, som var om den Anpart Tiende, som Urban Degn haver, at den maatte Niels bevilges for hans Tjeneste, blev sluttet, at man derved denne Gang intet kunde gjøre, efterdi Professorens udi disse Helligdage ikke vare alle tilstede, og Urban Degn levede endnu selv²⁾.

¹⁾ D. e. levere det in natura hos Kirkeværgen.

²⁾ Niels Hansen Skrivers Brev af 19. Decbr. 1609 er endnu bevaret i Konsist. Arkiv, Pakke 114. Angaaende det andet Punkt skriver han, at naar »Urban, fattig Mand, som nu er meget kjed ved Verden, falder af Stalbroderlaug [som Kirkeværge] med mig«, vilde han gjerne fæste den Halvdal af Kirketienden, som Urban Degn hidtil havde haft. Han beraaber sig i den Anledning paa sine Fortjenester af Universitetet: »Veed vel en Part af Eder, at jeg haver haft Umage og Besværing for Eder og Kirken til Herredsting og Landsting, og sønderlig der Peder Munck vilde haft den Ejendom Holte Rye [se Kbhvns. Univ. Hist. IV, 317] fra Eder og Kirken, og maatte gaa der bag fra paa det sidste. Og nu [har jeg] været Eders Tjener til Kirken udi 22 Aar, og Urban haver alt haft Fordelen af Kirkens Anpart Tiende i Straaet med Kornet«. — Den ovenfor omtalte Sag med Peder Munck til Estvadgaard (den bekjendte Rigsadmiral), der ejede Alsløvgaard, forefaldt 1595. Den drejede sig om Engen »Kirkeholmen« mellem Værløse og Bonderød. En Del Dokumenter desangaaende findes i Konsist. Arkiv, Pakken 99.

1610, 31. Marts. Peder Jull¹⁾, som er Sognemand udi Faxe, begjærede per Magnificum dn. Rectorem, at Universitetet vilde bevilge hannem den halve Faxe Kirketiende for aarlig Afgift efter Urban Degn. Fik til Svar, at hannem derpaa ingen vis Tilsagn kunde gjøres, den Stund Urban endnu lever; ikke vidste heller Universitetet nu strax, hvad Vilkaar der indeholdes udi Urbans Fæstebrev.

— 13. Maj. Ludvig udi Faxe fæstede den halve Faxe Kirketiende efter sl. Urban Degn for 6 Dlr. paa 3 Aars Tid. Af hvilken gaar aarligen 8 Pund.

— 21. Juni. Blev en Person udaf Communitetet opfordret ved Navn Jens Obeling²⁾, hvilken blev samtykt til en Degn udi Faxe, hvorpaa han skulde annamme Universitetets Skrivelse til Præsten.

— 21. Juli. Proponerede Magn. Dn. Rector om Degnekaldet i Faxe, hvorledes H. Niels haver skrevet, at Bønderne ynder Jens Obeling vel; men velbyrdige Peder Juell difficulterer sig, at Universitetet haver ikke givet hannem et Ord derfor tilforn. Hvortil blev svaret, at saadant gjordes ikke i Behov; men der skulde skrives til H. Niels eller Peder Juell, at han vilde være den Degn bevaagen for Universitetens Skyld, de vilde igjen gratificere hannem. Samme Tid lovede fornævnte Jens Obeling, at han vilde have Kvinden udi Sognen til sin Hustru, og udi alle Maade være Universitetet tro, og søge deres Gavn, hvorpaa hannem skal gives Kaldsbrev, og han igjen skal give en Reversal, og lade sig nøje med den ny Degnebolig. (Den udstedte Revers lyder, som følger:)

Kendis jeg Jens Hanssøn Obeling, och vitterligt gjør for alle, att effter som hæderlig och høylerde Rector oc menige Professores vdj dette kongelige Kiøbenhaffns Universitet, aff Guds forsiun, haffue beuilgett oc samtyct mig en rett Sogne Degen att vere till Faxe Kiercke, vdj S. Vrban Kielsøns stedt, fordm Sogne Degen der sammestedt, oc nu nogen tid

¹⁾ Til Totterupholm.

²⁾ I Kommunitetets Matrikel findes Johannes Johannis Obeling indskreven 1609.

forleden ved døden affgangen, effter dett Jus patronatus, de paa Kong. May. Wegne haffuer till for^{ne} Faxø Kiercke, oc effter det beseglede Universitetz Confirmatz Breff, de mig der paa giffuett och meddelt haffuer: Tha beplicter jeg mig, foruden hues ieg seerdelis y Consistorio loffuitt haffuer, och aarligen vil effterkomme, att ville forestaa samme mitt Degnekald och Embede mett ald fiid och Troschab y Kiercken och vden, med sang, tjeneste och synderlig Vngdommen rett at oplære y Catechismo, vden ald forsømmelse, effter Kong. May. Ordinantzs, oc som dett sig en rett Sogne Degen eigner och bør, handle och schicke mig vdj Leffnett och omgengelse, saa min Sogne Prest och Sogne Folck icke schulle haffue sig offuer mig att beklage y nogen made. Sammeledis schall ieg beuise mig imod for^{ne} min tilbørlige Øffrighed oc rette Patroner, Rectorem och Professores, med Reverentz och Ære, Lydighed, Tienstactighed och Vilighed, aff min gantsche formue, huor mig nogit aff dennem befalis, och ellers huor Tieneste och Tillsiun dennem och Universitetet till Ære och gode beuisis kand, och y alle mader saa schicke mig vdj for^{ne} mitt Kald oc Embede, som ieg will antsuare for Gud och vere bekient for min Øffrighed. Item schall ieg vddrage oc boe i den ny Degne bolige ved Kiercken, som nu bygt er, oc den siden holde ved heffd och lige, som det sig bør. Till vidnesbyrdt, at ieg saadant vryggelig holde vill, haffuer ieg vnder schreffuett mett egen Haand och tryct mitt Segnet her neden for, y Kiøbenhaffn den 24 Julij Anno Dn. 1610.

Jens Hanssøn Obeling
Egen haandt.

— 29. September. Først opkom Faxø Degn, Hans(!) Obeling, og begjærede at fæste den Gaard, som Urban Degn udi boede. Blev svaret, at han den maatte bekomme, dog give til Indfæstning 25 Dlr. og aarlig Landgilde 27 Skp. Byg til Kirken og 4 Td. Havre til Universitetet. Hvis Degnegaarden anlangede, maatte han raade for Huset, at leje det hvem hannem tyktes, og deraf at give aarligen 1 Td. Havre.

1611, 9. Januar. Vor Ludvig Lauritzen udi Faxø begjærendes nogen gode Raad imod Peder Juell, som ved sin

Foged lod hannem forfølge for nogen Svin, som Ludvig skulde have brændt, som var tilforn brændt med Peder Juels Brænde. Blev svaret, at Peder Juell ikke derfor kunde gjøre Ludvig nogen Skade, efterdi Bonden selv var det af hannem begjærendes, og han som en tro Tjener paa sin Husbondes Vegne lod sætte Brænde paa dennem. Ikke heller havde han brændt dem i den Mening og Maade, at han kjendte sig ved dem. Ikke heller var der nogen, som med et Ord lod sig mærke, at de vare brændte tilforn med Peder Juels Brænde. Blev derfor besluttet, at Notarius skulde skrive Peder Juell til, at han vilde afstaa saadan Tiltale.

— 13. Marts. Blev Ludvig Lauritzen udi Faxe opkaldt, som var Professorernes gode Raad begjærendes udi den Sag med Peder Juell om nogen Geder, og nogen Svin, som han havde ladet brænde, efter de vare brændte med Peder Juels Brænde. Blev hannem befalet, at han skulde hænde en Dom udi den Sag med Gederne, om han burde at staa til Rette for nogen Skade, uden det blev hannem først overbevist. Siden og blev hannem raadet, at han i lige Maade skulde hænde en Dom over Svinene: om han burde at lide Skade, efterdi at Svinene vare drevne ind udi hans Gaard, og de, som dem dreve, vare Brænde af hannem begjærendes; og han ikke brændte dem paa sine Vegne, men paa Universitetets Vegne; ej heller udi den Mening, at han vilde holde sig til Svinene enten paa sine eller sine Husbønders Vegne; ikke heller at nogen havde sagt hannem, at samme Svin skulde have været brændt med nogen andens Brænde.

Blev og en Afsigt indlagt af for^{ne} Ludvig Lauritzen, som 8 Mænd havde gjort om Reb til Universitetet af Faxe Skov Anno 1611, saa Universitetet nu haver sin Skovpart udi Enmærke.

— 13. November. Berettede Magn. Dn. Rector, at Ludvig udi Faxe havde tilkjendegivet, at de, som vaage om Natten i denne Fejdes Tid, holde jevnliggen Ild: om saadant skulde lides? Blev besluttet, at Ludvig skulde lyse til Tinge, at han vilde have Tiltale til saadanne, og begynde strax at forfølge dem, han finder i saa Maade.

1612, 17. April. Berettede Magn. D. Rector, at Predbjørn Gyldenstjerne var paa sin Datters Vegne, velb. Peder Juels Frue til Totterup, begjærende af Universitetet, at han maatte lade bygge et Kapel til Faxe Kirke til Begravelsested¹). Lovede, at Universitetets Rettighed og Jus til Kirken skulde dermed i alle Maade blive uforkrænket. — Blev bevilget med disse Vilkaar. 1. At han skulde give sit Gjenbrev derpaa, at saadant var hannem bevilget. 2. At de skulde holde samme Kapel ved Magt altid 3. At naar der blev Lig nedsat, de da skulde give noget til Recognition, som skulde komme Kirken tilbedste. 4. Om Magn. Dn. Cancellarius saadant vilde samtykke. Hvilket M. Christen Lomborg, Decanus, blev ombedet at ville referere til velb. Predbjørn Gyldenstjerne. (Følgende Revers findes i Konsistoriets Arkiv, kun Underskriften er egenhändig).

Jeg Jutte Gyldenstiern thill Thotterupholm, sallig Peder Juells effterleffuerske, kiendis for alle wdi thette mitt offne Breff, att efftersom hederlige och høylerde Rector oc Professores wdi Kiøbenhaffns Wniuersitett med dieris kiere Conseruatoris, erlig och welbiurdig Mand Christiann Fris till Boreby, hans Widskab och Samtycke haffuer vnnndt och thillatt mig att lade bygge en liden Capelle vid Faxe Kiercke thill enn Begraffuelsested: Thi beplicter ieg mig Jutte Gyldennstiernn eller mine Arffuinger att opsette och wed mact holde samme Capelle, Faxe kiercke aldiellis wden all bekostning och skade. Och dersom saa skiede, dett Gud affuende, att Kierchens Mur och Bygning formedellst samme Cappelis Opsetning finge nogen brech och skade deraff, daa thillforplicter ieg mig eller mine Arffuinger derfor at staa Kierchenn till Rette och skadisløs att holde. Och ydermere louffuer ieg for^{ne} Jutte Gyldenstiernn for mig och mine Arffuinger, att samme beuilling icke skall komme for^{ne} Vniuersitett thill nogenn forhindring eller forringellæ paa dieris Jure Patronatus i nogenn Maade. Att saa aff mig och mine Arffuinger i alle maader holldis skall, som forschreffued staar, haffuer ieg till

¹) Peder Juel døde 14. Marts 1612 paa Gjordslev. (Danske Saml. I, 358).

Widnisbyrd min Signett her nedenn paa trøct oc med min egen hand her wnderskreffuid. Actum Thotteruphollm 18 Majj Anno 1612.

Jytte Gyldenstiern,
salig Peder Julls, egen hand.

1613, 23. Januar. At skrive Ludvig Lauritzen til, Kirkeværge i Faxe, at han opkræver Mænd at lade indpæle den Kirkejord, som Godske Lindenov hertil haver haft i Brug og ligger i hans Mark; og indkræve i Korn den resterende Rente og Landgilde.

— 19. Juni. Lod Ludvig udi Faxe læse in Consistorio 8 Mænds Dom om den Indpæling imellem Academiet og Fru Karen Gyldenstjern, og der den var læst, tog han den tilbage med sig.

Blev Ludvig befalet, at han skulde tiltale Peder Lauritzen for nogen Skovhug, for hvilken han havde tilfredsstillet velb. Ditlef Holck, Befalingsmand paa Tryggevelde.

Knud Hansen i Houdby ved Faxe haver optinget, lovende med det første at komme ud og gjøre klart med D. D. Professoribus.

Den Rebning i Houdby Skov tilstedes af Universitetet, dog med saa Skjel, at Universitetens Bønder sker, hvis Ret er.

Blev angivet om Stedsmaal paa Degneboligen i Faxe, om den hører Degnen til eller og Universitetet. Hvortil blev svaret, at Herligheden hører Universitetet til samt 1 Td. Havre til Hold. Vide Acta 19. Sept. 1610.

1614, 21. Maj. Angav Magn. Dn. Rector om Prædikestolen i Faxe. Blev svaret, at Magn. Dn. Rector kunde dermed handle, som hannem godt syntes, og som det kunde ske Kirken til mest Gavn og Zirat: dog uden indlagt Træ¹⁾.

¹⁾ I Konsist. Arkiv findes et udateret Brev fra Nicolaus Christierni, Pastor eccl. Faxensis, hvori han skriver til Universitetets Rector: han havde faaet Brev om at indfinde sig i Kjøbenhavn med Faxe Kirkes Regnskab, men kunde ikke for Tiden komme, da hans Heste vare formeget medtagne »udi Sæden». Kirken havde omtrent 100 Daler i Behold. »Oc vil her hoes lade eder forstaa, at denne gode Frue, erlig oc velbyrdig Fru Jytte Gyldenstiern, er end i Forsett att ville lade en prædickestoel berede».

1614, 23. August. Jens Bagger i Faxe beklagede sig, at han havde opbyggt et Stykke Hus, hvilket Her Niels, Sognepræst i Faxe, vil tvinge hannem til at nedbryde igjen, udaf den Aarsag, han mener, det skulde være for nær indbyggt paa hans Humlehave, uanset dette ny Hus staar mer end 4 Fod længere inde paa Jens Baggers Grund, end det gamle gjorde. Lod herhos Jens Bagger forstaa, at Her Niels havde ladet tage 8 Mænd herpaa, endog Universitetet havde ingen Varsel fanget. Fremdeles sagde for^{ne} Jens Bagger, at han gav til Præsten aarlig af sit Hus 3 Dlr., uanset der plejer kun at gaa 1 Dlr. deraf. — Blev concluderet, at Rector skulde skrive Her Niels til, at han skulde møde her i Kjøbenhavn, der at høre, hvis Rector havde at tale med hannem¹⁾.

Beklagede Ludvig i Faxe, at Her Niels i Faxe havde selv sat ny Pæle og Sten midt i hans Ager, som hedder Hitten. Gav derhos tilkjende, at Her Niels saavel som Degnen hugger Skov, endog det dennom ikke udvises. Derhos sagde, at Degnen ikke vilde gjøre „Ecke“ (Ægt) af den Bondegaard, han haver af Universitetet.

(Følgende Brev findes i Konsistoriets Arkiv, Pakke 114:)

Men gandske wenlig Helsenn forsenndt med Gud wor Herre Jesu Christo. Kiere Her Doctor Rector. Giffuer ieg eder her wenligenn att wide, at den 25 August waar Ridfuogedenn paa Trøgeuelde her wdj Faxe och lod lese itt Konge Breff for Her Niels och mig, lydendis, huor der kunde findis best beleiglighed wdj Kircken till ett Røstkammer att bøgge med fieller thill att henge 81 Mands Røstning der ind. Som wy kunde formercke, daa wilde hand laade bryde ett hul paa Murenn och der indsette ett windue. Effer sedann berøft Leiglighed torde ieg icke forsømme och lade eders Høyhed dett wide, førend sadantt paagaar. Hermed eder och eders gansche Hus och Børn den euige Gud befalitt. Aff Faxe denn 26 Augusti Anno 1615.

Loduig Lauritzenn
E. T. A. T.

¹⁾ Videre er ikke fundet om denne Sag.

Udskrift: Hederlig och høyled Mand, Docter Tarnis Fincke thill Studium gaarden i Kiøbenhaffn, wenligen dette breff thill hende.

Paategnet af D. Th. Fincke: Recepti 30 Aug. 615. Respondi statim.

Vedlagt findes følgende Kongebrev i Afskrift:

[Til] Christoffer Gøye.
Christianus Quartus.

Wor gunst tilforn. Wiid, at eptersom wi nadigst haffuer ladet forordne. at huis Knechte som ere wdschreffuen for Soldater i epter^{ne} lehne, schulle were vdj ett Corporalschaff tilsammen, som er aff Trøgeuelde lehn xxx, och aff Wordingborigleen lj, ere tilsammen lxxxj. Och paa det samme Knechte icke schulle beholde deris offuer och vndergeweer hos dennom, dett at forderffue, vndertagendis paa de tiider Capitein dennom exercere schulle, Wille wi derfor, at for^{ne} geweer paa ett wisse Sted schulle forwaris. Tha bede vi dig och wille, attu til for^{ne} Knechtis offuer och vndergeweer wdj Faxe kiercke lader giøre ett Skab, saa samme geweer derudi wel forwaret kand bliffue indhengtt, och siden icke tilstedis igien deraff att wdtagis, vden paa de tiider Capiteinen Corporalsschaffett forsambler och dennom exercere wille. Dermed scheer wor wilge etc.

1615, 16. September. Blev besluttet, at der skulde tages Syn paa Faxe Skov, og at Præsten og andre ikke skulde lugge noget uden Universitetets Minde.

1616, 19. Februar. Blev der talt om, hvem man skulde bekomme til Degn udi Faxe, og blev sagt, at det stod Rectorem til at annamme en, som kunde være dygtig dertil¹⁾.

¹⁾ I Konsist. Arkiv findes en Revers, dat. 19 Febr. 1616, hvorved Pouell Christensøn, barnfød i Resen, eftersom Rektor og Professores have kaldet ham til Sognedegn i Faxe, forpligter sig til at skikke sig udi Liv og Levned mod Sognepræsten og Sognefolket, og Ungdommen i Børnelærdom at undervise og forfremme, som en retsindig og flittig Sognedegn bør at gjøre, være lydlig mod sine Patroner, Rektor og Professorer, og lade sig nøje med den Løn og Besolding, hans Formænd have haft af Sognemændene.

1616, 2. Marts. Blev Fru Jutte Gyldenstjernes Brev læst in Consistorio om en Degn til Faxe Sogn efter hendes egen Begjæring.

— 29. April. De diacono Faxensi proposuit Magnificus Rector, ut mature secum deliberarent Professores, quid fieri velint, siquidem delictus eius sit notorium.

— 19. Juni. Blev bevilget, at Degnekvinden i Faxe maatte beholde en Eng ved Faxe, om det ikke er Ordinansen imod.

— 17. Juli. Quoniam multi sunt competitores vacantis jam pastoratus Ecclesiæ Faxe, et tamen unus tantum eo admitti potest, statutum est, ut primus de suggesto audiatur Johannes Strangonis Hafniensis.

— 24. Juli. Johannes Strangius approbatus est ad pastoratum Ecclesiæ Faxe.

— 26. August. To Huse, som Præsten i Faxe havde i Brug, ere slet ødelagte.

— 14. September. Blev Fru Jytte Gyldenstjernes Brev læst, som hun havde skrevet til Doctor Thomas Fincke anlangende Degnen i Faxe, hvilken, som hun beretter, hverken befalder Degnekvinden, og er ej heller endnu annammet og samtykt af menige Sognemænd. Men derpaa blev besluttet, at det var nok, at Doctor Thomas skriver hende selv til igjen familiariter og lader hende forstaa, at dersom hun haver nogen Sag imod Degnen, hun da kan lade hannem der tiltale, som hans Ret falder. Hvad Degnekvinden belanger, da haver hun intet Jus til Kaldet at holde sig.

(1616, 29. September. Ludvig Lauritzen i Faxe skriver til Universitetets Rektor, M. Christen Lumborrig, der havde ønsket, at han skulde komme til Kjøbenhavn: For Tiden kunde han ikke komme; „jeg haver at bestille med Svin at brænde til eders Skov her“. — „Beder jeg eder gjerne, at I ville lade mig vide, hvem der skal oppebære det Landgilde af de Bønder og Husmænd, som Præsten tilforn haver oppebaaret af. Dernæst, som I skriver mig til om dette Aars Sjølegave¹⁾, saa haver jeg krævet Præstekvinden:

¹⁾ Det var dog ikke nogen aarlig Afgift, men den Daler, som Universitetet var berettiget til at kræve af enhver afdød Præsts

da siger hun, at alle Breve og Registre ere forseglede, og hun kan ikke komme til dennem, før alle Arvinger kommer, at de kan finde nogen Beskeden derom“).

— 2. Oktober. Efter et Synsvidne¹⁾ er hugget i Faxe Kirkeskov (og det fra Anno 1612 til 1616, som Ludvig beretter), først af Præsten 35 ferske Bøger og 3 forraadnede, item 5 Eger. End er hans Gaard sat i Fald for 2 Dlr. Dernæst af Degnen er hugget 14 Asker, 13 Bøger, 21 Grene, og Gaarden er fældt for 3 Dlr. Blev derpaa besluttet, at Ludvig skal tale herpaa efter Loven. Desligeste tage Vidnesbyrd, om de Huse i Skoven have staaet der i forrige Præsts ganske Tid.

— 13. November. Hvad de Huse anlanger, som forrige Præst i Faxe vare undte af Universitetet, af hvilke Rector nu havde annammet til Landgilde 14 Rdlr., blev sluttet, at samme Huse skulle herefter sættes for Kornlandgilde eller Smørlandgilde.

1617, 24. Maj. Spurgte M. Dn. Rector, om Ludvig Lauritzen i Faxe maa nyde aarligen, medens han er Kirkeværge, det halve Pund Byg af Faxe Kirke, som Niels Skriver i Strandhoved havde før hannem? D. D. Thomas svarede, at det halve Pund Byg var undt Niels Skriver, fordi han ikke havde Tienden i Negen, som Ludvig nu haver.

1618, 21. Marts. Blev bevilget Her Hans i Faxe, at han skal have sin fri Ildebrand, dog at han altid tager Seddel af M. Dn. Rectore, førend han lader noget Træ fælde, eller noget hugge lader.

Blev bevilget, at Faxe Degn maa lade sætte en Esse, hvortil Universitetets Bønder skulle være hannem behjælpelige

Bo (se foran, S. 207), men som det kun sjældent fik, da Enkerne sædvanlig intet havde at give af. — Som ovf. er bemærket, var Præsten Niels Christensen død 12. Juli 1616.

¹⁾ Dette, som er dateret 20. Sept. 1616, er udstedt paa Faxe Herredssting af Jørgen Olsen i Frenderup, Herredsfoged, og Jørgen Boesen Tingskriver, efter Forlangende af Ludvig Lauritsen i Faxe, Universitetets Fuldmægtig, og indeholder det af 8 Mænd afholdte Syn over Faxe Præstegaards og Degnegaards Skove. (Orig. i Konsist. Ark. 114).

med Stenægt fra Stevns Klint. Item at han maa bekomme en Del af Tienden, naar en af Delene deraf bliver ledig, og skal hannem dertil undes Plads i Kirkeladen.

Blev besluttet, at der med det første skal gøres Ende paa, hvad den Faxe Kirkejord anlanger, som sl. Godske Lindenows Efterleverske bruger.

— 23. Maj. Beklagede M. Dn. Rector (Biskop H. P. Resen), at Ludvig Lauritzen i Faxe ikke vilde holde den Contract, som er gjort imellem hannem og Poul Degn den 19 Maj næstforleden udi Rectoris egen Hus, overværendes Dn. M. Christiano S. Longomontano, anlangendes at være Kirkeværge i Faxe. Og refererede en Part af Dn. Professoribus, at Ludvig er gangen omkring hos dennem og klaget over M. Dn. Rectorem, formenendes, at hannem er sket Uret af Rectore.

— 14. Oktober. Degnen i Faxe, som begjærer fri Ildebrand, skal købe den ligesom andre Bønder.

1619, 2. Juni. Efterat M. Dn. Rector havde proponeret, at Poul Degn i Faxe er begjærendes, hannem maatte undes at lade sætte en Bagerovn ud paa Kirkegaarden op til Degnehuset, og samme Begjæring blev afslaget, da eftersom M. Dn. Rector af nogen, som tilstede var, blev erindret om samme Degns Lejlermaal, det endnu at staa ustraffet tilbage, hvad Universitetets Ret anlanger, samtykte Dn. Professores, saamange som tilstede vare in Consistorio, at Poul Degn skal efter saadan Sags Lejlighed, saa meget som dennem kan vel synes, fyldestgjøre Kong. Maj.s Brev og lægge fra sig 12 Rdlr.

— 8. December. Mag. Valentinus (Kapellan ved Vor Frue Kirke) kom frem og gave tilkjende, at han ikke var begjærendes at være Sognepræst i Faxe, uden han her hos maa nyde al Indkomst etc., som Her Niels havde i sin Tid. Blev han derfor forløvet fra samme Kald at annamme, og M. Erasmus, Conrector her i Skolen, blev dertil af Dn. Episcopo angiven.

1620, 29. Januar. Magn. Dn. Rector gav tilkjende, at Samson, som haver den halve Tiende af Faxe, er begjærendes,

hannem maatte undes den anden halve Part tilmed, som Ludvig havde tilforn. Men det blev opsat.

— 18. Marts. Den Jord, som Godske Lindenows Frue haver fra Faxe Kirke, skal afpæles med første Lejlighed.

— 23. September. Blev sluttet, at der skal med første Lejlighed tages Syn paa Faxe Skov. Og skal Peder Ross paa Universitetets Vegne tage otte Synsmænd dertil.

1621, 1. Februar. Som velb. Christian Grubbe er, efter M. Dn. Rectoris Beretning, begjærendes at fæste af Universitetet Fjerdeparten udaf Faxe Kirketiende, blev svaret samdrægteligen, at der skal tilforn forfares, om han haver noget Brev paa samme Tiendepart.

— 28. April. Mester Rasmus Svendsen, Sognepræst i Faxe, lod læse sin skriftlige Begjæring belangendes fem Husmænd i Faxe, som skulle ligge paa Præstegaardens gamle Humlehave, at han maatte nyde Husleje af samme Huse, item 1 Pund Korn, som aarligen til Universitetet gaar af en Jord, som han formener at høre til Præstegaarden. Men blev taget i Betænkende, om Mester Rasmus skal nyde noget Arbejde af de fem Husmænd. Blev og i nogen Maade samtykt, at der skal tages Syn paa den Jord, som det Pund Korn gives af, saa at man klarligen forfarer, om samme Jord hører til Præstegaarden eller ikke. Dog at derhos agtes, om samme Jord og Huse er ikke Mester Rasmus enten af hannem selv i hans Obligation fraskrevne eller og i hans Kollatsbrev, som han af Universitetet haver annammet.

— 25. August. Blev besluttet, at der maa sendes en Karl eller Sejermager til Faxe at bese Værket, hvorledes det bedst og bekvemmeligst kan flyes.

1622, 30. Januar. Blev concluderet, at M. Rasmus Svendsen, Sognepræst udi Faxe, dersom han kunde gjøre bevisligt, hvis Jord Ludvig havde brugt, Præsten at tilhøre, at han den med Lov og Ret sig tilegner. Og blev ad intercessionem Episcopi hannem bevilget at have udaf alle Huse 3 Dages Arbejde, ex gratia professorum, hvorpaa han og skulde give sin Reversal. — Opkom M. Rasmus, og efterat dette blev hannem af M. Rectore berettet, begjærte han ydermere: 1. At eftersom der haver været tilforn et Skolehus,

udi hvilket Ungdommen blev oplært, og mange angav sig samme Bestilling at forrette, hvilket er blevet dennem afslaget, fordi der er ingen Bolig ledig, at det første Hus, der blev ledigt, maatte dertil forordnes. 2. At efterdi Anders Bager havde bygt et Hus en halv Alen for nær ind paa Præstegaardens Grund, hvorfor han haver tilforn over sin sædvanlige Afgift givet 2 Rdlr., om han ikke da maatte de samme 2 Daler nyde og optage. Blev svaret, M. Rasmus skulde selv med Anders Bager forhandle derom, det bedste muligt kan være. 3. Begjærte han, at den Jord, Thosten bruger til sit Hus, maatte i Fremtiden lægges til Præstegaarden, naar enten Thosten afflytter eller ved Døden afgaar. Blev svaret, man var ikke stændig det at være et Hus, efterdi det udi Universitetets Jordebog findes anskrevet for en fuld Gaard. 4. Begjærte han Ildebrand af Universitetets Skove tilkjøbs, naar den ikke var for Penge at bekomme udi Kirkeskoven eller Præsteskoven. Blev svaret, han skulde faa Seddel, naar Ved hannem skulde udvises.

— 29. Juni. M. Rasmus Svendsen begjærede, at det maatte efterkommes, hvis hannem in Consistorio sidste Gang blev bevilget: blev hannem ogsaa samtykt. Og efterdi han ikke vilde give en Reversal fra sig, at han skulde have 3 Dages Arbejde af Husene udi Faxø ex gratia singulari professorum, blev sluttet, man skulde sende en Udskrift af Bogen til Tinge derom, og tage Tingsvidne derefter¹⁾. — Berettede

¹⁾ I Konsist Kopibog II, 161 findes en Skrivelse af 19 Juni 1622 fra Rektor og Professorer til Peder Ross, Universitetets Tjener i Faxø, hvori det meddeles ham, at eftersom M. Rasmus «vores pensionarius Præst i Faxø» havde begjæret nogle Huse, han mente paa sin Grund at ligge, «at nyde og følgelig at være», saa havde man vel ikke kunnet erkjende, at han havde nogen Ret til dem, men dog for Godtfolks Intercessions Skyld undt ham, «at de Husmænd, paa den Fortov regnes, maa og skulle ham i hans Levetid hver tre Dages Arbejd gjøre, naar han dem tilsiger, og de ikke i vores Bestillinger forhindrede ere, og han samme vores Indult og Benaadning . . . erkjender ikke som en Pligt af dem, men vores Herlighed og Frihed aldeles uforkrænket». For at Husmændene kunde vide at rette sig derefter, skulde Peder Ross efter lovlig Varsel lade Professorernes Bestemmelse læse til Tinge og tage Tingsvidne derpaa.

M. Rasmus, at Anders Bager og Christoffer Daser haver nogle Døre, som gaar ind i hans Humlehave. Blev svaret, han selv skal derom med dem forhandle enten til Rette eller til Minde. — Begjærede M. Rasmus en Seddel paa Hjultømmer. Blev svaret, han skulde derom tale med M. Rectore. Gratis bevilges hannem 12 Læs; det andet skal han betale.

1623, 27. September. M. Rasmus i Faxe efter hans skriftlige Begjæring blev bevilget noget Brænde. Men hvad de tvende Messesærke og Alterklæde saa og Alteret belangede, skulde dermed bestaa, til Rector kommer ud at tage Syn. Saa kan han forfare Lejligheden, og referere det ad Consistorium, og siden bevilges, hvis behov gjøres.

1624, 10. November. Hans Dystes Seddel blev læst, at eftersom Niels Tækker var dømt fra sin Hals formedelst tvende Ægtemænds Hustruer, han havde besøvet, og han siden var død Straadød, skulde den gunstige Øvrighed have bevilget, at han maa komme i Faxe Kirkegaard. Dn. Professores svarede, at de maatte gjerne vide, hvem den gunstige Øvrighed monne være.

Den Soldat paa Fru Jyttes, som tilforn havde været en Student, etiam intercessore Dn. Episcopo, kunde intet Skov bevilges, at man skulde ikke gjøre mod Kongens Brev.

Det Sejerværk i Faxe Kirke mindes Dn. Professores, at det er blevet for nogle Aar siden flyet, og skal det holdes vedlige, eftersom det er paa Alfarvejen.

Af Tienden¹⁾ kunde Dn. Professores intet efterlade Poul Degn i Faxe, eftersom in pari casu var tilforn besluttet in Consistorio, at man kunde ikke give Kirkens Indkomst bort, og de kunde et andet Aar oprette deres Skade, naar god Væxt er.

1625, 5. Oktober. Poul Degn skal ikkun tilskikkes en Udskrift paa Latin af Fundatione sub sigillo Rectoris et manu Notarii de immunitate colonorum²⁾.

¹⁾ Vistnok menes Kirketienden af den Gaard, Degnen havde i Fæste af Universitetet.

²⁾ Degnen har vel villet hævde Skattefrihed for den nævnte Fæstegaard.

1626, 24. Marts. Den ledige Faxe Jord kan undes velb. Jørgen Urnes Bonde, men ikke henstedes til en Avls-gaard.

Hans Strangesen blev Hr. Niels Christensens Eftermand. Han var vistnok en Søn af Strange Madsen, Raadmand i Kjøbenhavn, der døde 4. August 1621¹⁾. I Sagen mod Præsten M. Oluf Kock ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, der i sine Prædikener havde angrebet Dr. Hans Povlsen Resen paa det groveste, var (Brødrene) Hans og Niels Strange(sen) blandt de Studenter, som afgave Vidnesbyrd, der særlig bidrog til at fælde Kock²⁾. Det er ikke saa ganske usandsynligt, at dette kan have tjent Hans Strangesen til Anbefaling; thi da der efter Hr. Niels Christensens Død var mange, som meldte sig til Faxe Præstekald, gav Universitetet ham Fortrinnet. Efter at han havde holdt en Prædiken for Professorerne, blev han d. 24. Juli 1616 af dem »approberet« til Præst i Faxe³⁾, idet man, som det synes, paa den Tid endnu ikke tog det Hensyn til Sognebeboerne, at man først lod dem høre den Mand, der skulde være deres Præst, inden han fik den endelige Beskikkelse, noget der dog i en senere Tid fandt Sted i Universitetets Patronatskald.

Den Gang Faxe Kald var blevet ledigt, skrev en vis Georgius Marius (Jørgen Nielsen), der tidligere havde været Hører i Malmø, men nu opholdt sig i Haarlev Præstegaard⁴⁾, til den bekendte Latinist, M. Bertel Knudsen Aqvilonius i Malmø, og foreslog ham at søge at blive Præst i Faxe. I et Brev, dat. V. Kal. Sextil. 1616 svarede denne selvbevidste Personlighed: »De Faxea non est in mente, non fuit. Scis, quam talia nec ambiam, nec affectem. Scis, pro voto meo et optato non esse. Vitæ genus aliud elegi et

1) Optegnelse i Kgl. Bibl., Langebeks Exerpter Nr. 254.

2) Kirkehist. Saml. 3. R. I, 571. 573—4. 583—4.

3) Se foran, S. 234.

4) Kirkehist. Saml. 3. R. III, 273. 279—80. 287—8.

mores, quam ibi nunc in laude; locus posset arridere et blandiri, functio ea non est ad meam salivam, homines, cum quibus vivendum, non ad tenerum palatum¹⁾«. Med andre Ord: Faxø er nok et smukt Sted, men at være Landsbypræst tiltaler mig ikke, der er ingen litterære Personer, med hvem man kan omgaa; jeg har en kræsen Smag i den Henseende.

Hans Strangesen har neppe næret den Slags Betæneligheder, og han udstedte da ved sin Kaldelse følgende Forpligtelse til Universitetet:

Jeg Hans Strangesenn kiendis oc giør vitterliggt for alle, att efftersom hederlige oc høylærde mend, Rector oc Professores i Kiøbenhaffns Universitet, af den rett oc rettighed, som for^{no} Universitetz Fundatz dennem tilholder, haffue nu alle endrecteligen kalditt oc samtycktt mig till att være en Sogneprest till Faxø kircke, udi hederlig oc vellærd Herr Niels Christensens Sted, som nu nylig ved Døden er henkalditt: Da haffuer ieg loffuitt oc tilsagtt, oc nu mett dette mitt aabne Breff loffuer oc tilsiger dennem, att ieg, uden Siugdøm eller alldøm kommer mig paa, udi egen person mett all fiid skall prædicke oc lære dett hellige Evangelium foruden all forsømmelse; Disligeste retteligen handle oc tractere de høyværdige Sacramenter, oc giøre mine Tilhørere oc menige Sognefolck all anden tieniste inden oc uden Kircken, som en Sogneprest mett rette er sine Sognefolck plictig effter Ordinantzens liudelse, saa der ingen skall haffue mig skellig att beskyldte enten udi Leffnett eller Lærdøm i nogen maade. Oc skall ieg kiende Rectorem oc Professores, som nu ere, eller effterkommendis vorde, for mine kiere Patroner oc Fordrere, verendis dennem, som miin rette Øffrighed, hørig oc lydig, oc giffue aarlige aars till Universitetet x. gode ricks daller. Disligeste skall ieg bygge oc forbedre Præstegaarden, oc self bruge samme Gaards Eyedom, oc holde altingist ved god heffd, som dett sig bør. Befattendis mig

¹⁾ B. Canuti Epist. select. Centuriæ quinque. Rostoch. 1623, p. 652.

aldelis intett mett andre Kirckens eller Universitetz Gaarde eller Huse, enten mett visse Landgild eller andre uvisse oc Universitetz Herlighed belangende. Oc dersom ieg findis att giøre imod nogen aff disse for^{ne} vilkaar, da skall mitt Collatz breff forbrutt vere, oc de Høylærde i Universitetet skulle da strax haffue fuldmactt foruden all giensigelse att indsette en anden lærd oc from Dannemand udi miin Sted. Till ydermere Vidnisbyrd, att ieg denne miin Beplictelse udi alle maade ubrødeligen holde vill, haffuer ieg trycktt mitt Signett her neden paa, oc mett egen haand underscreffuitt dette mitt aabne Breff, som er giffuitt i Kiøbenhaffn den 2. Augusti Ann. 1616.

Hanns Strangesen.

Egen haandt¹⁾.

Efter at være ordineret d. 11 Sept. 1616 af Biskop Resen tiltraadte Hr. Hans Strangesen da Embedet. Professorerne havde benyttet sig af Præsteskiftet til at nedsætte Lønnen, idet de Indrømmelser, der vare gjort Hr. Niels Christensen, ikke kom hans Efterfølger til Gode. Rigtignok bevilgede de senere Hr. Hans Strangesen fri Ildebrand af Præstegaardens Skov, men paa det trykkende Vilkaar, at han ikke maatte hugge noget Træ uden først at have en Seddel derpaa fra Universitetets Rektor²⁾. Selv om Professorerne havde den formelle Ret til at handle saaledes, vil man dog neppe kunne frikjende dem for i Brugen af deres Patronatsret at have givet et slet Exempel, der siden trolig efterfulgtes af mange adelige Patroner, idet Kaldsretten benyttedes til at aftvinge Præsterne visse Dele af deres Embedsindtægter. Naar Valget stod imellem ikke at faa Embede eller at faa det mod Afgivelse af et Stykke Jord eller en Mensalgaard eller deslige, saa kan man ikke fortænke en fattig Student i, at han gik ind paa det sidste, selv om han senere kom til bittert at fortryde det.

¹⁾ Orig. med Segl i Konsistoriets Arkiv, Pakke 114.

²⁾ Se ovenfor S. 235.

Hr. Hans Strangesens Tid i Faxe blev kun kort. Han døde nemlig allerede den 1ste December 1619, ventelig i den pestagtige Epidemi, som den Gang rasede paa flere Steder her i Landet. — I Faxe Kirkes Gang findes en Ligsten over ham; men den er saa udslidt, at kun følgende kan læses:

Her hviler s[alig Hr. Han]s Strangesøn, fød i Ki[ø]-
benhaffn]. Der hand hafde v[æret Sogne-
præst] her til Fagse i tre Aar, oc i Ecteskab i
2^{1/2}¹⁾ Aar, død[e hand den] 1 Decemb. i sit Alders . .
[Aar]. Dernæst hans [Hustrue] Anne Mortens Datter,
[fød] 1599 den 7 A²⁾.

Anmærkning.

Den første Præst i Faxe, vi have fundet nævnet, er Frendæ Hostensøn, der forekommer 1427 som Medudsteder af et Dokument. Jvfr. Dr. Henry Petersen, Danske gejstlige Sigiller, S. 31, hvor dog Mandens Døbenavn formentlig mindre rigtig gjengives som: Fiendæ. — Frende var et i ældre Tid ikke ganske ualmindeligt Mandsnavn (se Biskop Jens Nielsens Visittatsbøger og Rejseoptegnelser 1574—97, udg. af Dr. Yngvar Nielsen, Indledning, S. XIII og XVI, og Rektor A. E. Eriksens Bemærkninger hertil i Historisk Tidsskrift udg. af den norske hist. Forening. 2. R. VI, 308—9). Det originale Dokument tillader meget vel at læse: Frendæ.

(Fortsættes).

¹⁾ Utydeligt.

²⁾ Afskrift meddelt af Hr. Frederik Barfod.

Om Benedicts Skrin i St. Knuds Kirke i Odense.

Af Stiftsprovst **A. K. Damgaard.**

Det er ikke min Hensigt med disse Bemærkninger at ville tilegne Prinds Benedict en Helgenglorie, der ikke tilkommer ham, ej heller, og det endnu mindre, at ville berøve St. Alban noget af det Helgenry, der baade her og i England i saa rigt Maal har været knyttet til hans Navn. Benedict maa ved Siden deraf nøjes med den Roes, at have været sin Broders trofaste Forsvarer lige til Døden; men derfor skal han ogsaa have den Ære at hvile ved Siden af sin Helgen-Broder, der nu efter Døden kaster sin Glands over Broderen, ligesom denne med sit Legeme dækkede for ham i den forfærdelige Kamp, der endte med Døden for dem begge. Det er et Bidrag til Forsvaret for denne Benedicts Ret, jeg her agter at yde.

Benedicts Ret til at eje det ene af de to Skrin, der staa i St. Knuds Kirkes Krypt, er med megen Lærdom og Skarpsindighed bleven bestridt af Dr. Henry Petersen i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed«, (1886, S. 369 fig.), som der har ført et omstændeligt Forsvar for den Antagelse, at det ene Skrin gemmer Helgenen St. Albans Ben. Forsaavidt dette Forsvar hovedsageligen støtter sig

til den Betragtning, at Albanus fremfor Benedict var en kjendt og dyrket Helgen, ikke blot i hans eget Fædreland, England, men ogsaa her i Danmark, saa kan dette Bevis ikke være afgørende med Hensyn til Besvarelsen af det Spørgsmaal, som her foreligger, hvor der nemlig ikke spørges om, hvilken af disse to, der er den store Helgen, men Sagen alene angaar dette, hvilken af disse to, enten St. Albanus eller Prinds Benedict, det Skrin tilhører, der idag staar ved Siden af Kong Knuds i St. Knuds Kirkes Krypt. Fordi dette Skrin ikke erkjendes for at være St. Albans, derfor forringes denne Helgens Anseelse ikke i nogen Maade, medens paa den anden Side hans Anseelse som Helgen ikke kan være til Hinder for, at Benedicts Skrin har kunnet opbevares i St. Knuds Kirke indtil vore Dage, naar ellers de tilstedeværende Data gjøre dette sandsynligt. St. Albans Canonisation hører ikke til Odense By, og kan ikke paavises at staa i Forbindelse med eller at have været knyttet til det Skrin, der staar i St. Knuds Kirke. Han var forlængst helgendømt, da hans Relikvier førtes til Odense. Det Skrin, hvori disse førtes til Odense, har med Nødvendighed maattet faa sin Plads paa Alteret i den Kirke, der var bygget til hans Ære, og som kom til at bære hans Navn. Det er til denne Kirke — Albani Kirke — og ikke til St. Knuds, at hans Dyrkelse som Helgen gennem hele Middelalderen har været knyttet i Odense, og Navnet har overlevet Helgentiden. Det holdt sig efter Reformationen og har holdt sig lige til vore Dage, da den nedbrudte Kirke har efterladt sit Navn til det Torv, der nu indtager baade Kirkens Plads og dens Kirkegaard. Da Sognets Menighed 1539 overførtes fra Albani Kirke til Graabrødre Hospitals Kirke, der var overgivet Menigheden til fremtidig Afbenyttelse, saa fulgte Navnet med, og ligesom Sognet vedblev at være Albani Sogn, saaledes blev Sognets nye Kirke i daglig Tale kaldet Albani Kirke. Fra Graabrødre Kirke gik Sogn og Menighed 1618 over

til St. Knuds Kirke, men derfor var Albani-Navnet ikke glemt. Det havde et synligt Tilknyningspunkt, saa længe Albani Kirkes gamle Bygning blev staaende, og den findes endnu paa Byens gamle Grundtegnning af 1593. Men medens saaledes Albani Navn holdt sig i frisk Minde, saa var der ingen Erindring overleveret om Benedict, hvis gamle Kapel ved St. Knuds Kirke for lang Tid siden var nedbrudt. Det kunde derfor næppe være andet, end at Mads Pedersen Rostock, der havde været Præst ved St. Knuds Kirke fra 1679 og tidligere havde været Hører ved Latinskolen i Odense, maatte gjætte paa St. Alban den Gang, da man til almindelig Overraskelse 1696 fandt to Skrin i Stedet for eet i den tilmurede Niche i St. Knuds Kirkes Kor. Nichens paafaldende Højde over Kirkens Gulv havde sin Forklaring i, og vidnede om, at Kisterne vare indsatte her før Nedbrydelsen af den gamle Krypt under Koret. Men Fundet af to Kister her vilde ikke have voldt nogen Overraskelse, dersom der i Odense havde levet en Tradition om, at St. Albans Skrin var gjemt et Steds i Kirken. Men naar en saadan Tradition ikke kjendtes, men alle vare lige overraskede ved Fundet, saa kunde det kun blive Gjenstand for Gising, hvilken Helgen det var, hvis Ben gjemtes i det Skrin, der ikke tilhørte Kong Knud. Og naar saa Mads Rostock, som Præst ved Kirken, følte sig opfordret til at udtale en Mening her, saa laa det nær for ham at tænke paa den Helgen, hvis Navn daglig hørtes, og om hvem det vidstes, at han havde været en dyrket Helgen i en Kirke i Odense, men derimod kunde det vel være, at Mads Pedersen, der var hjemme i sin Bibel og efterlod sig en meget brugt Postil, ikke var saaledes hjemme i Historien og særlig i Odense Bys Historie, at han vidste Besked om det Skrin, som Kong Erik havde ladet gjøre til sin Broder Benedict, som et Sidestykke til det Skrin, der gjordes til Helgenen Knud. Og den Optegnelse,

som han gjorde om de tvende Kister, og som blev nedlagt i den ene, kom derfor til at lyde saaledes:

Aar Sexten Hundrede, Sex og Halvfemsindstyve,
Den En og Tyvende September man mon skrive,
Blev Sanct Knud Konges Ben og S. Albani med
Her satte ind igjen paa deres gamle Sted.

Skrevet samme Tid i Hast

Matz Pedersøn Rostock,
Medtjener her til Kirken.

Sedlen med denne Optegnelse blev funden i Kisten, da disse 1833 udtoges af Nichen; men foruden denne Seddel fandtes i Kisten en anden, uden Angivelse af nogen Forfatter, men øjensynlig af samme Inspiration som den anden. Det hed her:

Til Efterkommere, som disse Kister finde,
Skal dette skrevet staa til et sandferdig Minde:
Hin er Kong Knuds, og den St. Albans Bolig blev,
Her funden og igjen her indsat, da man skrev
Aar efter Christi Byrd det Sexten Hundrede
Halvfemsinds og Sex; dem ingen Ufred skee.

Nedskriveren har ikke haft andet at støtte sig til end sit rent subjektive Skøn i denne Sag, og andet og mer give Sedlerne sig heller ikke ud for. Tager Forfatteren fejl i sin Dom, saa vil han, at det skal tjene til hans Undskyldning, at Sedlen er »skreven i Hast.«

Det er dernæst ogsaa Undersøgelsen her uvedkommende, om Benedict, Kong Knuds Broder, mer eller mindre er regnet til Helgenernes Tal. Undersøgelsen befatter sig kun med Skrinet, der staar i St. Knuds Kirke, og saa er det af underordnet Betydning, om den Person, hvis Levninger hvile i Skrinet, er en Helgen eller ikke. Skrinet skal ikke tilkjendes Benedict for at gjøre ham til en Helgen, lige saa lidt som han skal have behov at være en Helgen for at kunne hvile i Skrinet.

En Helgen var Benedict ikke. Hans Navn møder os aldrig med Prædiketet af Sanctus eller Beatus. Dette maa fastholdes for at undgaa Forvexling med Ordensstifteren af samme Navn; og dette er ikke uden Betydning for nærværende Undersøgelse. Det er ikke i Egenskab af Helgen, at der kræves Plads for Prinds Benedict i St. Knuds Kirkes Krypt, ligesom det heller ikke var i den Egenskab, at Kong Erik lod gjøre det kostbare Skrin til ham. Skrinet gjorde ham ikke fra første Færd til Helgen; det gjør heller ikke den Dag idag den til Helgen, hvis Ben ligge i Skrinet. Dettes Plads ved Siden af Kong Knuds Helgenskrin berettiger ikke til at slutte, at da der staar to Helgenskrin i Kirkens Krypt, saa maa der have været to Helgener i Odense; og endnu mindre kan man fortsætte denne Slutning og sige: da der kun kjendes to Helgener i Odense, nemlig St. Knud og St. Albanus, saa maa det ogsaa være disse to Helgener, hvis Skrin vi nu have for Øje i St. Knuds Kirke. Paa den Maade vilde saa Skrinet være fradømt Benedict, eftersom han aldrig er bleven kanoniseret som Helgen. Dette sidste maa indrømmes, men det afgjør ikke noget i Sagen her, hvor der kun handles om hans Skrin, men ikke om hans Person og dennes mulige Hellighed. Overhovedet bliver et Skrin ikke til et Helgenskrin, fordi det har faaet sin Plads i en Kirke. Det er den Person, der ligger i Kisten og er kjendt som en Helgen, der gjør Skrinet til et Helgenskrin. Derfor beviser hverken Skrinets Tilstedeværelse i Krypten ved Siden af Kong Knuds Kiste, at det gemmer en Helgens Relikvier, og ikke heller kan den Omstændighed, at Prinds Benedict ikke var en Helgen, anføres som et Argument for den Paastand, at saa kan Skrinet ikke være hans. Ikke heller er den Slutning korrekt, at da Skrinenes Form og de tydelige Spor af, at de oprindeligt have været yderst pragtfuldt og kostbart udsmykkede, ikke lade mindste Tvivl om, at de begge have været »Helgenskrin«, saa kan man ikke an-

tage, at noget af Skrinene har kunnet indeholde Benene af Benedict, der ingensinde blev kanoniseret eller omtales som Helgen. («Helgenskrinene i St. Knuds Kirke». Kbhvn. 1886. S. 28, 29). Allermindst kan den Slutning gjælde her, hvor Historien beretter, at der samtidig blev forfærdiget to lige kostbare og prægtige Skrin til Helgenen Knud og hans Broder Benedict. At denne ikke var eller omtales som Helgen skal villigen indrømmes, men denne Indrømmelse kan ikke bruges som Bevis imod hans Ejendomsret til Skrinet i St. Knuds Kirke.

I Kirkens Historie møder Benedict os ikke som Helgen. Da Kong Erik lod gjøre et Skrin til sin Broder Benedict, er der ikke Antydning af, at dermed tilsigtedes at gjøre Fordring paa enten Helgen-Ære eller Helgen-Navn for ham i Lighed med Helgenen Knud. Som Beretningen i Knytlinge Saga gjengives af Langebæk, lyder den: »I et andet Skrin var Kongens Broder Benedicts Legeme nedlagt«. (Script. R. D., T. 3 p. 369, Not. g.). Benedict hædres ikke med Navnet Sanctus; hans Hædersnavn er at være Kongens Broder, det er hans Adkomst til at hvile i det pragtfulde Skrin ved Siden af Konge-Helgenens.

Benedicts Kapel omtales i et Afladsbrev fra Aar 1357, i hvilket der gives Indulgents til alle dem, som give Gaver til »Benedicts Kapel (ad sacellum Benedicti) ved St. Knuds Kirke i Odense«. (S. R. D. T. 1, p. 309). Udeladelsen af Sancti foran Benedicti viser, at det ikke er Ordensstifteren her menes, men det viser ogsaa, at Prinds Benedict ikke er regnet blandt Helgenerne.

Dette Exempel er ikke enestaaende. I det Beskjærmelsesbrev, som Erkebisp Peder Lykke 1419 udstedte for Brødrene i St. Knuds Kloster, møder os det samme Tilfælde. Erkebiskoppen gjør det »Gud til Lov, den Salige Knud og Benedict (beato Canuto et Benedicto) til Ære og Hæder.« Det er kun Knud, der kaldes beatus og ikke Benedict. (Pont. Ann. 2, 527). Derimod glemmer

Biskop Mogens Krafse ikke at føje Kjendingsordet Sanctus til Munkefaderens Navn, naar han 1464 bygger et Kapel ved St. Knuds Kirke og indvier det til den hellige Trefoldighed, Vor Frue, St. Bent og St. Knud Konge«. (D. Mag. 2, 20).

Men naar der saaledes ikke gjøres Fordring paa Helighed for Benedict, saa bortfalder det paafaldende i, at Dronning Christine sender Offergaver til St. Knud og St. Alban uden tillige at sende til Benedict. For Undersøgelsen om, hvem de to Skrin i St. Knuds Kirke tilhører, kan det kun virke vildledende, naar man gaar ud fra den Forudsætning, at begge Skrinene ere Helgenskrin. Men iøvrigt er Hensynet saavel til St. Albans store Helighed og Helgen-Dyrkelse, som til Benedicts Mangel paa begge Dele her uden Betydning, hvor Hensigten kun er at udfinde, hvilken af disse to Personer det omtvistede Skrin i St. Knuds Kirke tilhører.

St. Albans Skrins Historie gaar længere tilbage i Tiden end Prinds Benedicts. Om Skrinet har fulgt med Albani Relikvier, den Gang disse bragtes hid fra England, eller om det er forfærdiget her til Gjemme for Helgenens Ben, er her uden Betydning. Skrinet stod paa Alteret i Albani Kirke den 10de Juli 1086 ved Siden af St. Osvalds Skrin med hans Relikvier. Ælnoth, der kan tale som Øjevidne, kalder Skrinene Relikvie-Gjemmer, (capsulas reliqviarum, Æsker). Mellem begge Skrinene stod det hellige Kors. Der vil Ingen, som betragter det Skrin, der nu staar i St. Knuds Kirkes Krypt, og som er 2 Alen 9 Tommer langt, kunne være i Tvivl om, at dette Skrin eller denne Kiste ikke kan have været en af de to Æsker, der stode paa Alteret i Albani Kirke den Dag, da Kong Knud dræbtes. Men der vil heller ingen kunne give den Tanke Rum, at disse capsulæ med deres Indhold

skulde være komne uskadte ud af Ødelæggelsen i Kirken hin 10de Juli.

Man læse Beretningen om Kampen i Albani Kirke den Dag hos Ælnoth og Saxo, og man vil kunne sige sig selv, at i et saadant Myrderi kunde en Æske, naar den først var kastet ned paa Jorden, umuligt undgaa at nedtrædes og sønderknuses. Ælnoth indskrænker sig til at sige: »Martyrernes, Albani og Osvaldi, Relikvie-Gjemmer kastes ned paa Jorden, da Dørstolpen tilsidst styrtede ned« (poste ad imum ruente). Dette var tilstrækkeligt og for Læseren forstaaeligt: naar Skrinene med de hellige Ben først vare kastede ned fra Alteret paa Jorden i Stridens Tummel, saa kunde det let forstaaes, hvad Skjæbne der vilde overgaa dem i en Kamp, der var saa haard og varede saa længe, at alle Kongens Stridsmænd, 17 i Tallet, her ofrede deres Liv. (S. R. D., T. 3, p. 373). Saxo er mere omstændelig i sin Beskrivelse af denne sørgelige Begivenhed: Døren falder for Øxe-Slagene, og her dræbes Benedict; Kirkens Trævæg vakler og giver efter for Mængdens Anløb; Folket styrter ind, og Kampen fortsættes ind i Koret (sanctissima penetralia); de hellige Skrin (divini lares) nedstyrttes fra Alteret, og Helligdommen skjændes. Da Striden er endt, flyder Blodet i Strømme ned ad Kirkegulvet. I from Nidkjærhed tilføjer Saxo: »jeg kan ikke tro andet, end at det uskyldige Blod og Fadermordernes have flydt ved Siden af hinanden i særskilte Strømme (separatis meatibus). (Ed. Steph. p. 220).

Da Kongen har udaandet, hans Mænd ere faldne og Striden er endt, saa tage Kirkens Præster Ligene op fra Gulvet og begrave dem omhyggeligen. Om Skrinene og deres Indhold høre vi intet. Havde Skrinene været i Behold, saa skulde Klærkerne visseligen ikke have undladt at stille dem op igjen paa Alteret. Det kan heller ikke være tvivlsomt, at Helgenernes Ben, hvis noget af dem havde været at finde, vilde være blevne opsamlede og gjemte; men heller ikke herom forlyder der noget. Der

har intet været at opsamle; det skulde da have været det Stykke af Albani Arm, hvorom der siden i Kirkens Historie høres Tale. Men af Osvald er ingen Levning siden at spore. Der hviler idag et helt Skelet af en voxen Mand i den Kiste, som staar ved Siden af Kong Knuds. Dersom denne Kiste skal — som det formenes — være St. Albans Kiste: kan da nogen forklare, hvorfra dette Skelet er kommet? Dette er ligesaa uforklarligt, som det er utroligt, at et saadant Skelet kan have været gjemt i det Relikvie-Gjemme eller Æske, der stod paa Alteret i Albani Kirke, den Gang Kampen der begyndte. Det er disse to Omstændigheder, der her synes at maatte være af afgjørende Betydning, og de ville altid være det for den, der med Opmærksomhed tager Skrinet i St. Knuds Kirke i Øjesyn. Det store Skrin i Krypten kan ikke have været det Relikvie-Gjemme med St. Albans Ben, som stod paa Alteret i Albani Kirke. Det forbyder Skrinets Størrelse at antage. Og ikke heller kan det hele Skelet af en Mand, som hviler i Kisten, have været indesluttet i et saadant Gjemme; ligesom det ogsaa er utænkeligt, at et saadant Skelet helt og holdent skulde have kunnet undgaa Ødelæggelsen den 10de Juli. Disse faktiske Omstændigheder ville ikke kunne omstødes af nogen Slutning, der bevæger sig indenfor Mulighedernes Grændse.

St. Albanus er imidlertid den store Helgen, hvis Navn ikke savnes i nogen Helgen-Fortegnelse, og hvis Ry gennem Middelalderen overgik St. Knuds. I Martyrologium Romanum (Ed. Paris. 1645) har St. Alban sin Helligdag d. 22. Juni. St. Knud har ingen særlig Dag, men er henvist til d. 7. Januar, som er Aarsdag for Knud Hertug, med hvem han saaledes har anniversarium tilfælles. Ogsaa i andre Helgen-Calendere forbigaas Kong Knuds Dødsdag, men aldrig St. Albans. Det er ifølge den kanoniske Regel: at ingen bliver Martyr formedelst Lidelsen, men formedelst Lidelsens Aarsag. Det kan her ogsaa bemærkes, at paa Dronning Christines udskaarne

Altertavle til Graabrødre Klosters Kirke i Odense ses Albanus afbildet, bærende sit Hoved mellem sine Hænder, men Odense Bys egen Helgen, St. Knud, har ikke faaet Plads paa Altertavlen iblandt den store Skare af hellige Mænd og Kvinder, som her ere samlede.

Men jo større St. Albani Anseelse saaledes var som Helgen, desto mere paafaldende maa det være, at hans Navn saa ofte savnes ved Siden af Kong Knuds i saadan Sammenhæng, hvor der maatte have været særlig Anledning til at medtage ham, hvis han, som Paastanden er, havde hvilet ved Siden af Kong Knud i samme Kirke. Dette sidste kan i alt Fald ikke udledes deraf, at Dronning Christine sender Offer baade til Kong Knuds Hoved og til Albani Arm; thi derfor behøvede de ikke at være i samme Kirke; snarere kunde man sige, at da hun sender et særligt Offer til hver af disse Helgener, saa tyder dette paa, at de ogsaa hver har haft sit Alter i sin Kirke.

I et Donationsbrev af 19de Marts 1184 afstaar Kong Knud den Sjette forskjellige Ejendomme til Brødrene i St. Knuds Kloster, og herom hedder det, at han giver disse Ejendomme for hans Faders Sjæls Frelse til vor evige Konge Christus og den hellige Martyr og Konge Knud. Dersom St. Albanus havde hvilet i sit Skrin ved Siden af Kong Knud, saa havde der været al Grund til at henvende Gaven til ham lige saa vel som til St. Knud. St. Albani Forbøn for hans Faders Sjæls Frelse og Salighed vilde have haft ligesaa megen Kraft som St. Knuds. Giveren har ikke tænkt paa nogen Forbindelse mellem disse to Helgener.

Erkebisp Eskild stadfæster og udvider St. Knuds Klosterbrødres Privilegier i et Brev af 1171, der anføres baade hos Pontoppidan og Thorkelin (Ann. 1, p. 437. Dipl. 1, p. 253). Klosterets Kirke har allerede her faaet Navnet *ecclesia cathedralis*. Biskop Eskild sender Hilsen

til »sine elskede Sønner og Brødre, der i Odense tjene Gud og den hellige Knud«; han tilsikrer Brødrene, at de skulle beholde uformindskede de Collecter og Almisser, der fra gammel Tid ere tillagte den hellige Martyr Knud. Hvorfor skulle disse Collecter ikke ligesaa vel henføres til St. Albanus som til Knud Martyr, hvis der havde været nogen Forbindelse mellem disse Helgener?

I det ovenfor nævnte Beskjærmelsesbrev, som Ærkebisp Peder Lykke 1419 udstedte for Munkene i St. Knuds Kloster »til Ære og Hæder for den salige Knud og Benedict«, tænker han heller ikke paa St. Albanus, og dog maatte denne, hvis ellers hans Relikvier her havde været Gjenstand for Dyrkelse, have haft Adkomst til at være delagtig i den Ære og Hæder, der nu maa deles med Kongens Broder, som ikke er Helgen, men kun faar sin Hellighed ved at have sit Hvilested ved Siden af sin Helgen-Broder i samme Kirke.

Biskop Peder i Odense udsteder Aar 1314 et Gavebrev til St. Knuds Kloster paa Fraugde Kirke, og slutter Brevet saaledes: »Dersom Nogen drister sig til at bryde denne vor Ordination, da maa han vide at han paadrager sig Guds og den salige Knuds Fortørnelse.« Om St. Albanus er der ikke Tale, og dog maatte der have kunnet knytte sig en ligesaa kraftig Besværgelse til hans Navn som til St. Knuds. (Pont. Ann. 2, p. 112).

Om Biskop Erik Krabbe fortæller Pontoppidan (Ann. 2., p. 64), at han i sit Segl førte Billedet af sine to Skytspatroner, St. Knud og dennes Broder Benedict, ifølge Hvitfeldts Forklaring af Seglet. Dette Segl er afbildet i »Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, ved Dr. Henry Petersen«, under Nr. 522, med tilføjet Forklaring: »To utydelige Helgenfigurer, ifølge Beskrivelsen af Seglet i det citerede Upsala Haandskrift, Privilegia Ottoniensis ecclesie: St. Knud Konge og St. Benedictus.« Hvad enten man her skal tænke paa Munkefaderen eller Kongebroderen, saa er det lige paa-

faldende, at Biskoppen ikke tager Kirkens og Byens anden store Helgen St. Albanus til sin anden Skytshelgen ved Siden af St. Knud. Det vilde han næppe have undladt, hvis St. Albans Relikvier havde været gemte i deres Helgenskrin som Gjenstand for from Ærefrygt og Dyrkelse.

Derimod udsteder Ærkebisp Eskild 1158 et Stadfæstelsesbrev paa en Dotation til Esrom Kloster, og be- raaber sig deri paa Apostelen Peders og den salige Martyr Laurentii Autoritet. Vi finde ikke, at enten Biskoppen eller Kapitlet i Odense have beraabt sig paa autoritas St. Albani Martyris; dette kan kun have sin Grund deri, at St. Albans Skrin og Relikvier ikke vare tilstede til Beskuelse af Folket. (Thork. Dipl. 1, p. 13).

Men naar Biskop Tucho i Viborg 1327 giver Viborg Domkapitel et Confirmationsbrev paa Capitlets Privilegier, truer han dem, som krænkede Privilegierne, ikke blot med Jomfru Marias og de salige Apostlers Petri og Pauli Fortørnelse, men ogsaa med den salige Confessor Kjelds Vrede og Hævn. (Pont. Ann. 2, 154).

Det samme gjør Biskop Peder i Aarhus i et Brev fra 1203: han truer Overtræderne med Jomfru Marias, de helige Apostlers Peders og Pauli og den hellige Martyr Clementis Fortørnelse. (Thork. Dipl. 1, 82).

Den 14de August 1418 skjænkede Fru Margrethe Eilifsdatter alt sit Gods til Klostret Munkeliv, Gud til Lov, Maria og St. Michael til Ære og Glæde. Hun glemmer ikke St. Michael, til hvem Klosterets Kirke var indviet. (Lange, d. norske Klost. Hist. S. 281).

Man kan derfor vel være berettiget til at betragte St. Albani Skrins Historie som endt med Katastrofen den 10de Juli 1086.

I Aarbøger for nordisk Oldkyndighed (1886, S. 373 fg.) lægges der stor Vægt paa et Aktstykke, der er trykt i Thorkelins Diplomatarium 1, 271, af hvilket det formentlig skal fremgaa, at Skrinet i St. Knuds Kirke tilhører St. Al-

banus. Aktstykket er et Brev af 20de November 1183, hvorved Fyrst Pribizlaus Søn Knud udvælger sit Gravsted foran Guds Moders Alter i Odense Kirke, og anbefaler sin Sjæl til Gud og hans hellige Martyrer St. Knud og St. Alban, hvis Relikvier hvile i denne Kirke. Men ret beset, saa lider dette Dokument af saa store indre Modsigelser, at det ikke kan gjøre Fordring paa at gjælde som historisk Aktstykke.

Brevets Text er anført baade hos Thorkelin og hos Pontoppidan (Ann. 1, p. 459). Men i Texten er den Forskjellighed, at Ordene: Martyrerne St. Knud og St. Alban, slet ikke findes hos Pontoppidan; han har kun: anbefaler sin Sjæl til Gud og de Helgener, som hvile i samme Kirke. Det Ubekjendtskab, som vi ville se, at Brevet røber til de kirkelige og stedlige Forhold i Odense, gjør det forklarligt, at Brevskriveren har indskrænket sig til her kun i Almindelighed at anbefale sin Sjæl til de Hellige, som maatte hvile i Kirken, ikke vidende eller ændsende, hvilke disse Hellige forresten vare. En lignende Formular træffe vi i mange saadanne Donationsbreve. Det er da en senere Afskriver, der har villet udfylde det manglende og fuldstændiggjøre Brevet paa dette Sted ved at tilføje Navnene paa de to Helgener, som han vidste havde hjemme i Odense, uden at agte paa den Modsigelse, han derved kom til at lade Brevets Forfatter gjøre sig skyldig i.

Brevet angiver ikke, i hvilken Kirke i Odense det er, at Prinds Knud har valgt sit Gravsted. Brevet nævner kun sanctam ecclesiam Ottoniensem. Men da han anfører, at Valget er sket »med velvilligt Samtykke af Munkene, som sammesteds tjene Herren«, og da der i Aaret 1183 ikke var andre Klostre i Odense end St. Knuds Benedictiner-Kloster, saa maa det jo være dette Klosters Kirke, i hvilken Prinds Knud har udset sig et Gravsted. St. Knuds Kloster har ingensinde været henvist til nogen anden Kirke end sin egen. Kirken har

skiftet Udseende i Aarhundredernes Løb, men den har altid udgjort det fjerde Hus i Klostergaarden, og Resterne af Klosterets Bygninger staa endnu paa deres gamle Grund. De locale Forhold og Jordsmonnets Beskaffenhed forbyder at tænke paa Klostrets første Anlæg i Forbindelse med og Syd for den gamle Albani Kirke; og at fastholde Klosterets Forbindelse i gudstjenstlig Henseende med denne Kirke, naar Klosterets Bygninger laa, hvor deres Rester nu ligge, vilde støde saa aldeles an mod al Kloster-Skik og mod hvad Klostertjenesten baade Dag og Nat krævede af Klosterets Beboere, at den Forudsætning for Brevets Forstaaelse nødvendig maa forkastes.

Prinds Knud udvælger sig et Gravsted i St. Knuds Kirke foran Guds Moders Alter. Højalteret i St. Knuds Kirke stod oven over Krypten, og foran dette Alter kunde saaledes ingen Grav aabnes eller Gravsted indrettes i Kirkens Kor. Dersom derfor »Guds Moders Alter« her skal forstaaes om Højalteret i Koret, som rimeligt er, saa viser dette, hvor lidet Brevskriveren har været bekendt med de stedlige Forhold i Odense; han har ikke vidst, at der var en Krypt under Koret i St. Knud, det var altsaa heller ikke sært, at han ikke har vidst, hvilke Helgener der hvilede i Kirken, og han har saaledes indskrænket sig til at sige i Brevet: »de Hellige, som hvile i samme Kirke.« Man kan derfor lade dette Brev ude af Betragtning, og det saa meget mere, som det ikke med et Ord antydes, at Skrinet fandtes i den Kirke, hvis Hellige anraabes.

Historien har ikke opbevaret nogen Efterretning om Tiden, naar Albani Trækirke blev ombygget til en Stenkirke. Byens Hjem søgelse af vendiske Sørøvere og dens Ødelæggelse ved deres Plyndringer kan have været Aarsag til den gamle Kirkes Brand tilligemed Byens øvrige Huse, og saaledes vilde den nye Stenkirkes Opførelse kunne henføres til dette Tidspunkt, i Midten af det tolvte Aarhundrede. Men da var forlængst St. Knuds Kloster traadt

i Virksomhed og med Klosteret dets Kirke, uden hvilken et Kloster slet ikke kan tænkes at have eksisteret.

Klosterets og Kirkens Samtidighed ved Aarhundredets Begyndelse fremgaar af Kong Niels's Gavebreve fra 1107 og 1117. I hint giver han 20 Mark af den kongelige Skat til »St. Knuds Kirke, som er i Odense og til Munkene, som bo sammesteds.« Det sidste Brev er ligeledes henvendt til St. Knuds Kirke i Odense og Brødrene, som gjøre Tjeneste sammesteds. (Thorkelin, Diplomatarium. 1, p. 243, 2).

Angaaende det Møde, som Kongerne Svend og Valdemar havde i Odense i Aaret 1157, anfører Dr. Henry Petersen i Aarbøgerne (1886 S. 375) Saxos Ord, for at godtgjøre Tilstedeværelsen af St. Albans Skrin og Relikvier den Gang i Albani Kirke. Men Saxos Ord ere ikke nøjagtig gjengivne, naar de anføres saaledes: »Med St. Albani Kirkes Helligdomme i højtidelig Procession (elatis obviam sacris) modtager 1157 Kong Svend sin Frænde Valdemar og fører ham til Kirkens Kor.« Det skal afgive Vidnesbyrd om, at St. Albans prægtige Skrin gjemtes i St. Albani Kirke, naar det derfra kan bæres Valdemar imøde. Men for det første, saa sammenføjes her 2 Begivenheder, som hos Saxo ere adskilte og holdte ude fra hinanden. Dette antydes baade ved Sætningernes Konstruktion og ved Tidsordet »siden efter« (deinde), hvormed den sidste Sætning indledes. Saxo skriver: Da Valdemar den følgende Dag igjen søger til Odense, modtages han af Svend i kirkelig Procession med de hellige Kar baarne foran. Derefter føres han af Svend selv ind i St. Albani Kirke. (Ed. Steph. p. 273). Det er to Optrin, her beskrives. Det ene er, at Kirkens Præster i højtidelig Procession med Kirkens hellige Kar modtage Valdemar ved Ankomsten til Odense; det andet er, at Valdemar derpaa af Svend selv (ab ipso) føres ind i St. Albani Kirke til fortrolig Samtale, alene i Overværelse af Absalon. Der siges hverken, at det er Albani Kirkes

sacra, med hvilke Processionen modtager Kongen, og endnu mindre, at der ved disse sacra skal tænkes paa Helgenens Skrin med Relikvier. Ved Kirkens sacra forstaaes altid Kirkens hellige Kar, som høre til Alteret, og der er ingen Grund til her at tage Ordet i en anden Betydning og ved sacra forstaa et Skrin med Relikvier, saa meget mindre, som Contextens Ord »med opløftede sacra« unægtelig bedre passe paa de hellige Kar, der føres Kongen opløftede imøde, end paa et Helgenskrin, der bæres imellem Præsterne, og paa hvilket Ordet »opløftet« kun slet vilde passe. Og naar det umiddelbart foran er fortalt, at den væsentligste Grund, hvorfor Valdemar ikke i Odense vilde lade det komme til en Kamp med Svend, endskjøndt dens Udfald paa Grund af hans og Knuds Troppers Overlegenhed i Antal ikke kunde have været tvivlsomt, var den, at han tog Hensyn til de Relikvier, som gjemtes der (*miseratione reliquiarum*), saa maatte der ved *sacris elatis*, hvis det skal være Relikvier, snarest tænkes paa den hellige Knuds Relikvier, som var af Kongens Slægt; men Knuds Relikvier gjemtes ikke i St. Albani Kirke.

Man kan indrømme Forfatteren i »Aarbøger« fuld Beføjelse til at sige, at der foreligger Vidnesbyrd nok for, at der gjennem hele Middelalderen i Odense har vedligeholdt sig en fortsat Tilbedelse af St. Albanus, men naar der saa føjes til, at denne Tilbedelse af St. Albanus viser sig knyttet til Tilbedelse af St. Knud paa en Maade, der maa skyldes Tilstedeværelsen af St. Albans Relikvier i samme Kirke som St. Knuds, saa maa der nedlægges bestemt Indsigelse mod denne Slutning. Der omtales 1504 en Procession med St. Knuds Skrin, da Dronning Christine, der opholdt sig i Odense, gav 1 Mark til Voxlys til denne Procession. St. Albanus og hans Skrin omtales ikke, og ikke heller enten før eller siden ved nogen Procession. At Dronning Christine sender Vox og Lys til St. Alban, tyder ikke paa nogen

Procession; det er Lys til Alteret i denne Helgens Kirke, hvor der naturligvis brændte Lys ligesom paa alle Helgen-Altene i de katholske Kirker. Der kan derfor ikke være noget paafaldende i, at Dronningen sender Offer til St. Albans Lys, og det er en for vidt dreven Conclusion, at saa maa disse Lys have været bestemte til at bæres foran hans Skrin ved en kirkelig Procession. Lysene have staaet paa Alteret i hans Kirke; den Slutning ligger dog unægtelig nærmere.

Vi forlade saaledes St. Albans Skrin, af hvilket der ikke kan paavises noget sikkert Spor efter Kongemordet i St. Albani Kirke den 10de Juli 1086, og vende os til Benedicts Skrin, der har fulgt med St. Knuds fra første Begyndelse og indtil vore Dage, da begge Skrinene staa ved Siden af hinanden i St. Knuds Kirkes Krypt.

Øjet plejer at være det sikreste Vidne; men Øjet ser i Dag i St. Knuds Kirke et Skrin ved Siden af Konge-Helgenens, der i Størrelse og Form og Sporene af tidligere Udsmykning er Broderens Kiste saa ligt, at Øjet ikke kan gjøre Forskjel, eller udpege, hvilket der er Kongens og hvilket der er Benedicts. Saaledes godtgjør Skrinet selv for Øjet sin Identitet med det Skrin, som 1101 blev gjort til Benedict samtidigt med Helgenskrinet til Kong Knud. Derom ere alle Efterretninger enige, at Benedict blev lagt i St. Albani Kirkes Gulv ligesom Broderen efter Kampen den 10de Juli, og ligesaa berettes det, at de begge igjen bleve optagne af Jorden, og en Kiste gjort til hver af dem. Det er Knytlinge Saga, der beretter om Skrinenes kostbare Udsmykning og Prydelse paa samme Maade. Forfatteren beretter her, at da Kongens Lig blev optaget af Jorden, blev ogsaa Broderens Kiste opgravet af Jorden, og ligesom Kong Erik lod gjøre et kostbart og prægtigt Skrin til Kongens Relikvier, saaledes lod han ogsaa gjøre et andet paa samme Vis

smykket og prydet Skrin til Benedicts, Kongens Broders Lig. (S. R. D. 3 T. p. 369). Medens der for den med Begivenheden samtidige Forfatter, Ælnoth, ikke var nogen Opfordring til at dvæle ved en Beskrivelse af Skrinenes Udseende, saa har det Interesse for den senere Forfatter af Sagaen at beskrive Skrinene, hvilket han kunde gjøre med et Øjenvidnes Sikkerhed, thi begge Skrinene stode paa hans Tid med deres fulde Prydelse i St. Knuds Kirke, om end hvert paa sit Sted i Kirken.

Hvorhen Skrinene bleve bragte efter Canonisations-Højtideligheden i St. Knuds Kirke, har her kun forsaavidt Interesse for begge Skrins Vedkommende, fordi de begge i Aaret 1582 kom frem — vistnok fra forskjellige Steder i Kirken — for at indsættes ved Siden af hinanden i samme Niche i Korets Bagmur. De maa altsaa den Gang have været i Kirken i Forvejen, og deres Fremdragelse fra deres tidligere Gjæmsteder kan ikke andet end have staaet i Forbindelse med den Restauration, som Kirken da undergik, og de Forandringer ved Bygningen, som denne Restauration gav Anledning til. Disse Forandringer bestode i, at Kirkens Krypt blev forstyrret, og dens Rum indtaget til Begravelser, der kunde sælges til Indtægt for Kirken, og at Benedicts Kapel paa Kirkens Sydside blev nedbrudt. Det var fra Kirkens Krypt, at St. Knuds Skrin maatte fjernes; og da Benedicts Skrin ikke kan antages at have været gjemt andetsteds end i hans Kapel, der var opført og indrettet i samme fromme Øjemed, hvori det kostbare Skrin var forfærdiget til hans Ben, saa maa det ogsaa have været fra dette Kapel, at hans Skrin blev fremdraget 1582, og saaledes kunde det ske, at begge Skrinene, der tidligere ikke havde kunnet staa Side om Side i Kirken, nu omsider kom til at staa ved hinandens Side i Kirkemuren.

Om St. Knuds Skrin efter Canonisationen den 19de April 1101 er blevet hensat over Alteret til andægtig Beskuelse, saaledes som Sagaen fortæller det, eller det er

blevet nedsat i Krypten under Alteret, saaledes som Meningen maa være af Ordene herom hos Ælnoth: »Det kostbare Skrin med den himmelske Skat gjemmes, og under Alles Anraabelse af Helgenens Beskyttelse sættes det ned under det pragtfulde Alter«; — dette er for Undersøgelsen her uden særlig Vægt. Det er i ethvert Tilfælde givet, at ved og efter Reformationen er Skrinet blevet fjærnet fra Alteret, og hvor skulde det saa stilles hen uden i Krypten. Det samme antager Langebek for at være det sandsynligste: »Det kan ikke drages i Tvivl, at St. Knuds Ark paa Reformationens Tid er bleven fjærnet fra Folkets Øjne for Overtroens Skyld og hensat paa et skjult Sted i Kirken«. (S. R. D., T. 3, 387). Man kan her tænke paa et aflukket Rum i Krypten, ved hvis Forstyrrelse Kisten maatte fjærnes herfra. Det er derfor paa Krypten i Kirken og ikke paa et Kapel ved Siden af Kirken der skal tænkes, naar Worm skriver om Skrinets Findested den 22de Januar 1582, at Knuds Kiste blev funden, da man ved en Reparation paa hans Kirke foretog en Forandring med det hellige Rum (sacellum), i hvilket det var hensat. Her er ikke Tale om en Nedbrydelse af et Kapel ved Kirken, (hvis man endelig vilde forstaa sacellum om et Kapel), men kun om en Forandring, hvilket jo netop var det, som skete i 1582 med Koret i St. Knuds Kirke, da Krypten blev nedbrudt. (Sacellum kaldes Koret i St. Albani Kirke hos Saxo, hvor han fortæller om Samtalen mellem Svend og hans Frænde Valdemar i St. Albani Kirke efter dennes højtidelige Modtagelse ved Ankomsten til Odense, og i samme Forstand bruges Ordet her hos Worm i hans Relation om det Sted, hvor Skrinet var gjemt i Kirken). Hermed stemmer ogsaa Beretningen hos Pontanus om Skrinets Findested den 22de Januar 1582. Han skriver nemlig: »Den Kobber-Kiste, i hvilken Konge og Martyr Knuds Skelet var nedlagt, blev funden i Odense Anno 1582 den 22de Januar, da Koret i St. Knuds Kirke blev omdannet«. (Hist. dan. 199).

Begge disse Beretninger ere affattede saa kort efter Aaret 1582, og vise sig nu, efter at Kirkens Krypt er kommen frem for Dagens Lys, at være saa overensstemmende, at der ikke synes at kunne være nogen Tvivl om, at det er fra Kirkens Krypt, og ikke, som en anden Overlevering har berettet, fra et Kapel ved Kirken, at Kong Knuds Skrin er draget frem, da det blev sat ind i Kirkens Mur. Men imidlertid er Beretningen om Skrinets Fremdragelse fra et Kapel ved Kirken saa gammel og gjentaget, at den maa have haft noget at støtte sig til, og derfor her ikke kan lades upaaagtet. Meget mere vil denne gjentagne Fortælling om Findestedet i et Kapel bidrage til at kaste Lys over den Sag, hvormed vi her beskæftige os.

Det er Bircherod, der fortæller som en afgjort Sag, at det var i et Kapel ved Sydsiden af Kirken, at Skrinet fandtes den 22de Januar 1582; da Kapellet den Gang blev nedbrudt, saa blev Skrinet fundet i Kapellets gamle Alterbord. Han siger nemlig: »Efter denne St. Knuds højtidelige Skrinlæggelse, som skete Anno 1101 den 19de April, hvilede hans Ben i det samme Kapel, hvor de vare nedlagte, ved Kirkens Sydside, lige til Aar 1582, den 22de Januar, da hint Kapel den Gang blev nedbrudt efter Befaling af Herre Niels Kaas.« (S. R. D., 3 T. p. 389). Naar Bircherod her lader St. Knuds Skrin strax efter Canonisationen blive hensat i et Kapel ved Kirken, saa strider dette vel aabenbart imod den samtidige Beretning om Helgenskrinets Skjæbne, men det viser tillige, at Bircherod har haft Vished for, at der fra et Kapel ved Kirken er blevet indmuret et Skrin i Kirkens Mur i det angivne Aar; og da han, den Gang han skrev sine annotationes til Ælnoth, ikke havde Kundskab om mere end eet Skrin, og det havde heller ikke nogen Anden i Aaret 1696, saa kunde han heller ikke mene andet, end at dette Skrin maatte have været Helgenskrinet. Nu, efter at det er vitterligt, at der har været to Skrin indsatte i Muren 1582, og at Helgenskrinet er

kommet fra Krypten, saa maa det Skrin, der er kommet fra Kapellet paa Kirkens Sydside, jo være Benedicts, som Kapellet paa Kirkens sydlige Side tilhørte, og saaledes passer ogsaa Beretningen, at det Skrin, som her fandtes, havde staaet her lige fra Begyndelsen, og var sat der paa samme Tid, som Broderens Skrin fik sin Plads ved Kirkens Alter.

Benedicts Navn kan forfølges gennem St. Knuds Kirkes Historie paa en saadan Maade, at hans Skrins Tilstedeværelse ikke kan drages i Tvivl. Hans Kapel var ibygget St. Knuds Kirke paa dennes Sydside. I Kirkens søndre Gang ses endnu i Muren Indgangen til det gamle Kapel. Udvendig forsvandt Sporene af Døren ved Kirkens sidste Restauration. Den lave Indgang med den korte Midtpille uden Kapitæl viser hen paa en anden Tid end Gisicos Kirkebygning. Forud for denne har Kapellet været her som en Rest fra den gamle Kirke, der gik tilgrunde 1247. Paa denne Kapellets Ælde tyder ogsaa Afladsbrevet fra 1357, thi saa brøstfældigt og saa trængende til paa den Maade at kommes til Hjælp, som Afladsbrevet forudsætter, kunde Kapellet, hvis det havde været opført samtidig med Gisicos Kirke og som en Del af dens Bygning, ikke have været 50 Aar efter Kirkens Opførelse, naar vi se, hvor stærk den nye Bygning er opført og staar med sine stærke Mure indtil vore Dage. Men hvad der uimodsigeligen godtgjør og beviser, at Kapellet var tilstede her forud for den nuværende Kirkebygning, er den Maade, hvorpaa Kapellet og Kirken her have været forbundne. Det er ikke Kapellet, som er tilbygget Kirken, men det omvendte er Tilfældet. Kapellet var lille. Ved en Eftergravning ved Kirkens sidste Restauration fandtes Kapellets Grund i en Atstand af c. 6 Alen fra Kirkens Mur. Kapellet var en lav Bygning; dets Tag rækkede ikke højere op paa Kirken, end at Gisicos Indskrift kunde føres hen paa Muren oven over Kapellet. Kirkemuren her var fra Begyndelsen uden Vindue paa dette Sted; Vinduets Plads

optoges af Kapellet. Det var først ved Kapellet's Nedbrydelse, at et Vindue her blev udhugget i Kirkemuren; Vinduet var kjendelig forskjelligt fra de ældre Vinduer i Gisicos Kirkebygning med dets langt simple Indfatning. Men Vinduet havde ved sin Anbringelse 1582 maattet volde Forstyrrelse i Indskriften paa dette Sted for at kunne faa den samme Højde som Kirkens øvrige Vinduer. Nu blev ved sidste Restauration dette Vindue givet samme Form som de andre.

Men dersom saaledes Kapellet har hørt til den ældste Kirkebygning og ikke vides at have baaret andet Navn end Benedicts, saa ligger det nær at mene, at det ogsaa fra Begyndelsen har været Gjemmested for hans Ben og hans Skrin. Naar det berettes, at Kong Erik lod gjøre et ligesaa kostbart Skrin til Benedicts Ben som til Helgenen Knud, og vi saaledes se den store Ærbødighed, der vistes hans Levninger, saa kan det ikke undre os, at den samme Tanke, som byggede den store Krypt til Hvilested for Konge-Helgenen, ogsaa har villet berede Broderen, der gik i Døden for ham, et værdigt Hvilested i og ved Broderens Kirke. Den Ærefrygt, der heri kom tilsyne, behøvede ikke at forudsætte, at Benedict skulde have været en erklæret Helgen. Det var nok, at han i Folkets Dom stilledes ved Broderens Side. Biskop Thorlak paa Island, der døde den 23de December 1193, blev aldrig canoniseret af Paven, og dog blev hans Lig højtidelig optaget og skrinlagt og henstillet i Skalholt Kathedralkirke; hans Optagelsesdag blev siden højtideligholdt den 20de Juli, og ligesaa hans Dødsdag den 23de December (Keyser, d. nor. Kirk. Hist. 1, 292). Til Kjeld i Viborg, der den 27de September 1150 blev dræbt i Asmild Klosters Kirke, blev der bygget et Kapel til den nordre Side af Viborg Domkirke, og hans Legeme i 1151 overflyttet til dette til Ære for ham opførte Kapel. Han var den Gang endnu ikke en Helgen; først ved en Bulle af Aar 1188 udstedte Pave Clemens den Tredie Canonisations-Dokumentet for

ham. (Daugaard, d. d. Klost. S. 352). Det havde samme Sammenhæng med Benedicts Kapel; det var opført i samme Øjemed til Ære og Hvilested for ham, og saa kan det ikke være Tvivl underkastet, hvor hans Skrin har faaet sin Plads. I Kapellet læstes Sjælemesser for ham; i Afladsbrevet af 1357 loves Aflad til dem, der enten bragte Gaver til Benedicts Kapel ved St. Knuds Kirke, eller som overværede Messetjenesten der (qui sacris interfuerint). Paa lignende Maade læstes der Sjælemesser for Erik Glipping i Viborg Domkirkes Krypt, hvor hans Kiste stod, og han var heller ingen Helgen. Men om Benedict kan det ikke vides, om det ikke, den Gang Kapellet byggedes til hans Ære, har været Hensigten at søge Helgenavn og Ære for ham. Der er mange af den katholske Kirkes Helgener, der have mindre Adkomst til Helgennavnet, end Benedict vilde have haft.

Til Slutning kun disse to Bemærkninger. Dersom Skrin og Skelet ikke er Benedicts, saa maatte der kunne paavises et Moment i Kirkens Historie, hvor det efter Rimelighed kunde tænkes, at disse Dele enten vare bortførte fra Kirken, eller vare gaaede til Grunde. Et saadant Tidspunkt vil man forgjæves søge efter. Det modsatte vil fremgaa af hvad her foran er anført. — Og dernæst, dersom Skrin og Skelet er St. Albans, saa maatte det kunne paavises, naar et saadant helt Skelet var bleven bragt til Odense og nedlagt i Kisten efter Katastrofen den 10de Juli 1086, thi at det hele Skelet den Dag er kommet uskadt ud af Ødelæggelsen, ville St. Albans ivrigste Forsvarere ikke paastaa. Men dersom en saadan Tilførsel af Albani Relikvier ikke kan paavises, eller antages at have fundet Sted, saa maa Skelettet i Kisten være et understukket; og om dette endog for katholsk Tankegang ikke kunde have noget stødende, saa vilde det dog altfor meget støde an mod Protestanters religiøse Følelse at gjemme et slikt Skelet i en Kirke, naar der virkelig skjulte sig et Bedrag dərunder.

Katholikerne maa antages at holde Register over og Control med deres Kirkes Helgener. Det er da ubegribeligt, hvorfor de her i Odense gjøre den store Paastand paa Ejendomsret til St. Knuds Relikvier, naar de ikke ogsaa gjøre den samme Paastand med Hensyn til St. Albans Relikvier. Men en saadan Paastand er ikke fremkommen fra deres Side. Mon deri ikke ligger en Erkjendelse af, at disse Ben ikke ere St. Albans?

Var det virkelig Helgenen St. Albanus, der her hvilede med Pavens Canonisation paa sig, saa var det bedst at udlevere hans Ben og Skrin til den katholske Kirke, i hvilken han horer hjemme; thi en katholsk Helgen, som saadan, har ingen Adkomst til Plads i en luthersk Kirke. Der er Plads her for St. Knud, skjøndt han ogsaa var helgendømt af Paven; thi forud for den pavelige Canonisation og uafhængig af den var han Danmarks store Konge, hvis Livs Grundtanke var Guds frygt og Retfærdighed; og det vil altid bringe danske Christne til at betragte hans Ben med Ærbødighed.

Reformationens 200-års jubilæum i Danmark 1717.

Af **Hans Olrik.**

Fredrik IV's kongetid er et ret ejendommeligt afsnit i vor kirkehistorie. Orthodoxien kæmper med Pietismens forskellige afskygninger, der begynder at søge jordbund i Danmark, og begge disse åndsretningers stræben vidner om, at den religiøse interesse er kraftig. I missionen bryder kirkelivet sig nye baner, og hvad man så ellers vil sige om denne tid, må det dog indrømmes, at kristendommen var en stormagt i alle livsforhold og at kirken endnu blev betragtet med dyb ærefrygt. Fredrik IV selv er hovedpersonen i sin tids kirkehistorie; trods sørgelig brist paa sædelig renhed varetog kongen med iver kirkens sag og påtrykte derved mange ytringer af det religiøse liv sit stempel. Derfor blev reformationens 200-års jubilæum 1717 først og fremmest en glimrende hoffest, men dog også en virkelig menighedsfest, og endelig på grund af theologiens hegemoni ved universitetet tillige en stor akademisk højtid. — Denne fest er kun flygtig berørt i Riegels' »Udkast til Fjerde Friderichs Historie«, mens den slet ikke omtales i Hojers »König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben«, og Pontoppidan nåede ikke så langt frem i udgivelsen af sine *Annales ecclesiæ Danicæ*, at han

kunde tage den med¹⁾. Derimod findes der et par trykte beskrivelser af festen, udkomne snart efter; den ene er betitlet: »Udførlig Beretning, hvorledes er tilgaaet paa den af Hans Kongel. Majestet . . . saa Christeligt anordnede Otte Dages Jubel-Fest Fra den 31. Octobris til den 7. Novembris 1717«, og er udgaaet 1717 fra det kgl. og universitetets bogtrykkeri; den anden er trespaltet, med dansk, latinsk og tysk tekst, forfattet på kongens bud, efter et enkelt udtryk at dømme af én, der var knyttet til universitetet, udgivet 1718 hos Hieron. Kr. Paulli og betitlet »Beskrivning over de Solenniteter . . . ved Jubilæet 1717« (samme titel paa latin og tysk)²⁾. Begge disse skrifter bleve optagne i anden del af et stort tysk værk, *Hilaria Evangelica* oder *Theologisch-Historischer Bericht vom Andern Evangelischen Jubel-Fest* (Gotha 1719), udgivet af Gotha-theologen Ernst Salomo Cyprianus († 1745). I denne beretning om reformationsjubilæet i de tysk-lutherske lande har Danmark nydt den tvivlsomme ære at indlede rækken; her findes foruden de to anførte skrifter aftryk af kongelige forordninger, fremstillinger af festen i Ålborg, Viborg, Ribe og Bergen, fortegnelse over biskopper og professorer, jubeltaler o. s. v. Desuden rummer vor danske litteratur flere taler og digte, der ere fremkomne ved denne lejlighed, og der haves endog et øjenvidnes beskrivelse af festen i København³⁾. Alt det giver os indtryk af, hvor stærkt den danske reformationsfest har optaget samtiden og hvorledes dens ry har gjort sig gældende i udlandet. Da æmnet ikke før er blevet bearbejdet, og da Helveg end

¹⁾ I sit udkast til fortsættelsen af *Annales* (Ny kgl. saml. 737 fol.) har Pontoppidan omtalt festen ganske kort og optegnet nogle trykte kilder.

²⁾ Intet af disse skrifter har år på titelbladet; men at det første allerede kom 1717 ses af Laverentzens månedsavis, og at det andet kom 1718 og efter kongens bud, ses af det nu straks efter nævnte værk *Hilaria evangelica*.

³⁾ Apotheker Claus Seidelins selvbiografi, *Hist. tidsskr.* 3. r. II 275 ff.

ikke har fået dette reformationsjubilæum omtalt i sin Danmarks kirkehistorie, vil det måske findes rimeligt, at her forsøges en fremstilling af festen.

Hundred år tidligere havde man fejret reformationens første jubelfest med højtidelig gudstjeneste landet over d. 31. Oktob. og festtaler paa universitetet i løbet af en hel uge¹⁾. Denne fest var overvejende akademisk, en sejersfest for den rene lutherske dogmatik; sjælen i den hele højtid var den orthodoxe Lutherdoms ihærdige forkæmper, biskop Hans Resen, og hans »Lutherus triumphans« står som denne reformationsfests egenlige historiske minde²⁾. I 1717 finder vi ingen fremragende theolog, der kan påtrykke reformationsfesten et særlig karakteristisk præg. Det er derimod Fredrik IV, der tager sagen i sin hånd. Som tiderne tilmed ved enevældens indførelse havde forandret sig overordenlig meget, fik 200-års festen et helt andet udseende end jubilæet under Kristian IV: kongen og kongehuset blev dens midtpunkt. Derfor blev der udfoldet en pragt, som stod i meget slet forhold til landets sørgelige pengevæsen³⁾. Fredrik IV har tydelig nok slet ikke taget i betragtning, at den store nordiske krig allerede krævede alle de finansielle ofre, som Danmark kunde overkomme. Festen blev holdt, som om der var den dybeste fred. Talere og digtere har lovprist kongen, der »midt i kampbulderet« kunde hengive sig til den store kirkeglæde; men han vilde have været mere at rose, hvis han ikke havde udfoldet saa megen unyttig luksus. Naar man ved denne lejlighed slet ikke tænkte paa at spare, kommer det vel for en del deraf, at sindene nu var mindre optagne af krigen. I dette år var den kun fattig på begivenheder: Forhandlinger med forbundsfællerne og andre magter spillede

¹⁾ Pontoppidan, *Annal. eccl. Dan.* III 705 f. H. F. Rørdam, *Københavns universitets historie 1537—1621* III 310 f.

²⁾ Jfr. ovenfor s. 19 f.

³⁾ E. Holm, *Danmark-Norges indre historie 1660—1720*, II 199. Angående år 1717 se særlig: Riegels, *Fierde Friederichs Hist.* II 136 ff.

en langt større rolle end kanoner og geværer, fordi forholdet til czar Peter var spændt, og England-Hannover, med hvem regeringen havde tilstræbt en nøjere sammenlutning, var lunkne forbundsfæller, rede til at ofre Danmark for egne interesser; den danske flåde, ovenikøbet forstærket med nogle engelske skibe, spillede mester på søen, men den gik ikke angrebsvis frem, kun Tordenskjold gjorde nogle forgæves forsøg på at komme Svenskerne til livs; for øvrigt »lå de danske og luntede tiden bort«¹⁾, og Karl XII på sin side truede ikke med landgang. På grund af egenkærlighed og mistillid hos Sveriges fjender var krigsførelsen altså kun mat, og således bliver det mere forklarligt, at der ved reformationsfestens højtideligholdelse ikke blev taget det mindste hensyn til den²⁾.

Indledningen til festen var to kongelige befalinger af 12. April 1717, den ene til geheimeråd Lente, overhofmarskallen, grev Callenberg, og kgl. konfessionarius, mag. Kristen Lemvig, om at fremlægge et udkast til ceremonielet ved hoffet og gudstjenesten i slotskirken, passende til den højtidelige lejlighed, — den anden til geheimeråderne Lente og Lerche, biskop Worm, den ældste theologiske professor, dr. Hans Bartholin, og stiftsprovsten, professor Jak. Lodberg, om at udarbejde et forslag om jubelfesten i det hele³⁾. Fra disse kommissioner blev der snart indgivet betænkninger; den store kommissions forslag til ordningen af festlighederne over alle kongens lande (af 14. Maj) blev stadfæstet ved den endelige kongelige forordning om festen. Tillige opfordrede man kongen til at betænke fattige og syge og frigive nogle af de fanger, der kun havde gjort sig skyldige i mindre forseelser⁴⁾. Fra Gottorp udstedtes d. 1. Oktob. den kongelige forordning, på dansk for

¹⁾ Saml. t. jysk topografi og historie II 14, jfr. Holm, anf. skr. II 31.

²⁾ Angående udenrigspolitikken 1717 se E. Holm i Hist. tidsskr. 5. r. III 569 ff.

³⁾ Kgl. bibl. Thottske saml. 813 fol.

⁴⁾ Smstds.

Danmark-Norge, på tysk for hertugdømmerne og kongens tyske lande¹⁾: kongen byder, at der fra 31. Oktober til 7. November skal holdes fest på universiteterne i København, Kiel og Greifswalde, Odense gymnasium og skolerne, og i alle menigheder i kongerigerne, Slesvig og Holsten med Pinneberg, fyrstendømmet Rygen og kongens andel af Forpommern, samt i grevskabet Oldenburg med tilhørende lande. Alt blev nu ordnet til festen: hvilke salmer der skulde bruges og hvilke prædtekster der skulde benyttes ved den ekstraordinære Fredagsgudstjeneste o. s. v.²⁾; der blev sendt særlige skrivelser til superintendent Dassov i Rensborg og superintendent Caspar Büssing i Oldenburg, ligesom også til provst Dan. Sass i det pinnebergske³⁾. Vidtløftigst var det naturligvis at ordne alt ved hoffet, hvor ceremoniellet spillede så uhyre stor rolle. Hvor ivrig man var for at alt kunde gå aldeles punktlig, ser man af en memorial fra overhofmarskallen⁴⁾. Det hedder her: »Ceremonier, som Konger og Potentater i Egen Person vilde bievaaene, ere af dend beskaffenhed, at som de i slige tilfælde viiser sig self offentlig udj Deres Kongl. Pragt, ey alleene for deres egne Undersaatter, men end og for alle efterkommere, og alt hvis i slig maade begaaes exponeres og underkastes alle andre Nationers censur, da var det uforgribeligen nødigt at alle de der tilhørende Ting med største flid og Accuratesse bleve i tide reglerede efter de der tilhørende fundamental Regler og efter dend Praxis i slige tilfælde ved andre vel reglerede Kongel. Hoffer

1) Et smukt skrevet eksemplar af den danske forordning findes i Thottske saml. 1563 4to. Forordn. til hertugdømmerne er trykt. Forordn. til Forpommern og Rygen findes i Hilaria evangelica I.

2) Se Hilaria evangel. I. Til de to Søndagsgudstjenester og Allehelgensdags fest beholdt man de gamle tekster. I Forpommern og Rygen forordnedes til Allehelgensdag den tekst, man brugte i Danmark, Mt. 5, 1—12, samt Apokal. 11, 3—13.

3) Hilaria evangel. I.

4) Thottske saml. 813 fol.

observeres. Naar dette icke skeer, var det langt bedre aldeles intet at befatte sig dermed; thy af een irregularitet flyder mangfoldige andre og forvolde Confusion og disordres, som fast icke kand afverges naar tingene paa den sidste time skal regleres«. Herpå følger ordningen af en mængde enkeltheder: hvorledes hoffurere skal give deltagerne i festen besked om alt muligt, hvordan vognene skal ordnes o. s. v. Omsider var da hele ceremoniellet ordnet¹⁾. Pragtfuldt skulde det være; elefantridderne og danebrogsridderne havde derfor ogsaa fået anmodning om at møde til festen ved hoffet i nye sølvgalonerede ordensdragter af rødt og violet fløjel, og de øvrige grever og friherrer blev ogsaa indbudte.

Søndagen den 24. Oktob. blev den kongelige befaling om jubelfesten oplæst fra prædke stolene, både ved froprædken, højmesse og aftensang, og kl. 3 gik to kongelige herolder om i hele København med pavker og trompeter og udråbte kongens bud på alle gadehjørner. Aftenen før festen begyndte, d. 30. Oktob. kl. 6—7, blev der ringet med klokkerne over alle kongens lande; fra Københavns slotstårn lød samtidig de højtidsmæssige basuner, det var stadsmusikanterne, der blæste koraler, — noget, som gøttogs hver aften i festugen.

Så oprandt den første festdag (23. Søndag eft. Trinitatis) med klart efterårsvejr og strålende solskin, der holdt sig de følgende dage. Kongen, dronningen og kongehuset gik ad løngangen til slotskirken, der var smykket med fløjelstæpper; foran dem gik overhofmarskallen med kammerjunkerne og kavallererne, efter dem kom ridderne. Da konfessionarius havde endt sin prædken over det sædvanlige evangelium, blev den ambrosianske lovsang: »O Gud, vi love dig« afsunget under pavkers og trompeters lyd, og således skete det over hele landet, hvor man kunde skaffe musikanter. Samtidig tordnede kanonerne fra voldene og

¹⁾ Uddrag i Hilaria evang. I 33 f.

flåden, ligesom der også salutedes fra Aggershus' og Rensborgs volde og flere andre steder. Efter gudstjenesten deltog de adelige herrer i det kongelige taffel, som blev underholdt med en festkomposition af den kongelige musikdirektør, den mærkelige italienske violinvirtuos Bartolomeo Bernardi¹⁾. — Samme dag kl. 12 åbnede Københavns universitet rækken af sine festligheder, som havde et langt højtideligere præg end de årlige reformationsfester, der var holdte i hundred år. Den yngste theologiske professor, Søren Lintrup, havde i rector magnificus', prof. Franckenaus navn skrevet universitetets indbydelsesskrift; det er noget svulstigt og overlæsset med billeder fra den græske og romerske mythologi og historie, som tiden fandt megen smag i²⁾. Nu samledes professorer og studenter i den øverste store høresal, hvor prof. dr. Hans Bartholin dernæst holdt »en zirlig latinsk oration«. Denne tale, der findes på det store kgl. bibliothek i et smukt, håndskrevet eksemplar³⁾, er et tro udtryk for Bartholins stift orthodoxe standpunkt og hans Pietisthad, der alt tidligere havde givet sig luft i hans theses mod missionen og senere bragte ham til at udsende nye fejdeskrifter⁴⁾. Efter at have givet en kort udsigt over planen for reformationshøjtidelighederne erklærer Bartholin i sin tale, at han forsmår det almindelige æmne, Luthers optræden og den evangeliske forkyndelses fremtrængen, og foretrækker at dvæle ved den orthodoxe lutherske lære og dens bekræftelse gennem sejr

1) Bernardis musik omtales ikke i de trykte beretninger; men at den blev »præsenteret« kongen ved denne lejlighed, ses af kompositionens udgivne tekst, »Der Fall des geistlichen Babels«. Om Bernardi se V. C. Ravn, Musikforeningens festskrift 1886, I 21 ff. og Dansk biograf. leksikon II 133.

2) Denne Intimatio jubilæi secularis evangelici, der forøvrigt ikke bærer Lintrups navn på titelblandet, er optaget i Hilaria evang. I 40 ff. På det kgl. bibl. findes et eksemplar, indbundet i rødt fløjel.

3) Gl. kgl. saml. 2504 4to. Pontoppidan har gjort uddrag af den i sine collectanea, Thottske saml. 1578 4to s. 164 f.

4) Jfr. Fr. Nielsens artikel i Bricka, Dansk biograf. leksikon I 560 ff.

over al vranglære. Papisterne havde håbet, at den lutherske lære måtte dø med Luther, men de blev skuffede. I Tyskland havde den rene lære ganske vist haft sine sygdomstilfælde, og den havde det netop nu (∴ Pietismen); men denne ædder var bleven holdt fjærnt fra vor kirkes abildhave, og den danske theologi var ikke smittet med det aller mindste af den falske surdej. Han vilde gennemgå de hæretikere og skismatikere, som hemmelig eller åbenlyst havde søgt at så deres ugræs i den danske kirkeager; det var Papisterne, Calvinisterne, Socinianerne, Synkretisterne og Pietisterne. Intet af disse samfund og partier var dog skadeligt for Danmark. Katholikerne havde kongerne vist så kraftig tilbage, at de umulig kunde få indpas. Heller ikke Calvinisterne var i stand til at forstyrre den lutherske kirkes ro: De havde vel tidligere sået deres fordærlige sæd, men den var udryddet, som da Niels Hemmingsen blev afsat fra sit professorembede og Hans Knudsen Vejle fra sin bispestol. Ganske vist måtte København nu tåle en kalvinsk menighed indenfor sine volde og ovenikøbet af hensyn til den afdøde dronning Charlotte Amalie sé den udstyret med privilegier (hvad Bartholin tydelig nok er harmfuld over, uden at han dog tør sige sin mening rent ud); men man kunde dog berolige sig med, at Calvinisterne blev holdte indenfor snævre grænser og hindredes i at gøre proselyter, hvis det ellers var dem muligt; endvidere kunde man trøste sig med tanken om, at de til dels havde fælles tro og religiøse anskuelser med Lutheranerne og havde skrevet stærkt mod Katholikerne — således Claude: *Les plaintes des Protestans cruellement opprimés dans la royaume de France* —, og endelig kunde de indvandrede Calvinister fremme handel og værkflid. Socinianerne havde den danske kirke og stat aldrig tålt, Stanislaus Lubienitski var bleven vist bort, og Gotfr. Arnold var i sandhed en søn af løgnens fader, når han i sin kirke- og kætterhistorie kunde fortælle, at kun derved havde de danske theologer kunnet hindre Fredrik III i at

blive Socinianer. Hvad Synkretismen angik, da havde Calixt og Duræus ikke fået tilhængere i Danmark som i Sverige. Og endelig Pietisterne: gerne vilde han udførlig påvise, at de ikke blot fór vild i troens grundsandheder (in fundamentis fidei!), men at deres lære også helt vilde kuldkaste »status ecclesiasticus et politicus«; men tiden tillod ham det ikke. Kong Fredrik IV havde da også stængt disse sværmere ude ved at fjerne de tyske studenter Eberhard og Glüsing, der havde holdt opbyggelsesmøder. Derpå endte Bartholin sit foredrag med lovprisninger over kongen. — Samtidig blev der holdt jubeltaler af professorer i Kiel, Greifswalde og Odense gymnasium, af de theologiske lektorer, og senere på dagen ved hver latinske skole af dens rektor, i Københavns skole således kl. 2 af prof. philos. A. Frølund, der også havde udstedt den trykte indbydelse til skolens festligheder.

Storartet var den pragt, der blev udfoldet på den 2den festdag, Allehelgensdag, da kongehuset og hoffet kl. 11 kørte til Frue kirke i et optog, man næppe havde sét mage til før. Hvor forskelligt var det ikke fra reformationsfesten 1617, da Kristian IV og rigsråderne vandrede til fods fra slottet til kirken med syngende skoledrenge foran sig og efter prædkenen gik til alters sammen! Nu måtte den kristelige ydmyghed træde i skygge for kongemagtens højhed. Toget åbnedes af en afdeling hestgardister og de to kongelige hoffurerer. De strunke gardister må have frembudt et glimrende skue i deres røde uniformer med lyseblå kraver og opslag, blanksorte kyrasser, lysegule skindbukser, lange rytterstøvler og opkrammede hatte¹⁾. Dernæst så man den lange og statelige række danebrogsriddere. De kørte frem efter rang (de yngste først), iførte deres violette, sølvgalonerede fløjlsdragter med opslag på kjoleærmerne, frynsevest af drap d'argent og deres ordener i halskæder af guld. Hver af ridderne havde foruden løbere

¹⁾ C. C. v. Krogh, Meddelelser om den kgl. livgarde til hest 610 f.

og pager 6 lakajer i nyt livré, og enhver havde 6 heste for sin karet; de af ridderne, der efter deres stilling måtte være til hest i de kongeliges umiddelbare nærhed, lod deres vogne køre tomme mellem de andre efter den rang, der var dem tillagt. Blandt danebrogsridderne bemærkede man berømte mænd som admiralerne Sehested og Peter Raben, stiftamtmand, etatsråd Kr. Ludv. Plessen, amtmand, geheimeråd Ivar Rosenkrantz, geheimeråd Mathias Moth o. s. v. Efter dem fulgte 9 elefantriddere i lignende optog som danebrogsridderne, iførte mørkerøde, sølvgalonerede fløjlsdragter med opslag og frynsevest af drap d'or og ligeledes med ordenerne i guldkæder. Deres række bestod af general Dewitz, geheimeråd D. Wibe, general Scholten, grev H. Schack, overkammerherre og overstaldmester, grev F. A. Danneskjold-Laurvig, geheimeråd, grev U. A. Holstein, overjægermester, grev Kr. Ditlev Reventlov, kongens halvbroder, generaladmiral Ulrik Kristian Gyldenløve, og hertug Filip Ernst af Sønderborg-Glücksborg. Dernæst kom overhofmarskallen, grev Callenberg, i sin ekvipage¹⁾, så kongens pager på hvide heste, kammerjunckerne, majorerne af fodgarden, fire oberster, blandt dem Løvenørn, og endelig staldmesteren, etatsråd Viereck. Så kom kongen i al sin pragt; hans forgyldte karet var trukken af 6 heste, og foran gik de kongelige lakajer. Derefter dronningens pager, kammerjunkere og gardermajorer og så dronningens karet, hvori dronning Luise sad med kongens søster, prinsesse Sofie Hedvig. Ved siden af hver af majestæternes vogne red 4 kammerherrer. Dernæst fulgte kronprinsen med følge, prins Karl med følge (deriblandt overkæmrrer Karl Adolf Plessen), prinsesse Charlotte Amalie, en afdeling af

¹⁾ Han selv havde mént, at hans karet ikke burde køre lige foran kongens, idet han henviste til tidligere lejligheder, hvor hofmarskallen havde redet sammen med staldmesteren og kammerjunckerne: „Skeer det icke, er det imod dend Respect Hans Mayst tilkommer, og sees icke, at hans vogen paa dette stæd med nogen rimmelighed kand tollereres.“ (Thottske saml. 813 fol.).

hestgarden, til sidst overhofmesterinden og hofdamerne. Efterhånden som ridderne kom ind i kirken, stillede de sig op langs begge sider af midtergangen, indtil de kongelige kom med deres følge, førte af biskoppen, stiftsprovst Lodberg og de to kapellaner, Kaasbøl og Kölichen, alle i hvide messeskjorter. De fornemme herrer ledsagede dernæst de kongelige op til kongestolen i pulpituret til højre, der i dagens anledning var smykket med røde fløjelstæpper med guldfryns. Til siderne tog hofdamerne og de fremmede ministre plads, mens der var anvist den russiske ambassadør stol i venstre pulpitur oppe ved koret. Ridderne vendte tilbage til deres fløjelsklædte stole på gulvet op imod koret, og mens de høje herskaber tog plads, lød pavker og trompeter. Gudstjenesten begyndte, og foruden almindelige salmer — blandt dem den ambrosianske lovsang — blev der af Frue skoles disciple afsunget en slags kantate af høreren Jens Jensen Bergendal, søn af digteren m. Jens Sørensen Bergendal; den for sin veltalenhed berømte biskop Worm holdt prædkenen. Efter at gudstjenesten var endt, vendte hoffet tilbage til stort taffel paa slottet. Bisperne rundt om i landet prædkede i deres domkirker, superintendent Dassov i Mariakirken i Rensborg, og på de tyske universiteter og forskellige skoler blev der holdt taler.

Festen på den 3dje dag, Tirsdag 2. Novemb., havde et akademisk præg. På universitetet holdt prof. H. Steenbuch kl. 10 et foredrag om den evangeliske reformation som opfyldelsen af talrige profetier i gamle og nye testamente. På kollegierne blev der om eftermiddagen også holdt fest med taler: kl. 2 havde Regensen sin fest, hvor provsten, m. Peder Lauritsen Hunderup, talte om Katholikernes forsøg på at genoprette de tab, de havde lidt ved reformationen; samtidig samledes studenterne på Valkendorfs kollegium, hvor inspektør, Peter Trochmann, oplæste en afhandling *•Triplex ecclesiæ Danicæ imago s. facies•* (Obscuratio ecclesiæ sub Gentilismo, vexatio ejus sub

Papismo, repurgatio per Lutherum); kl. 3 var der fest på Borchs kollegium, hvor inspektor, Just Munch, talte »De Providentia Divina circa initium Reformationis Megalandri«; kl. 4 talte på Elers' kollegium dets inspektor, A. L. Rossing, om Papisternes voldsomme og underfundige forfølgelser mod de evangelisk-lutherske menigheder¹). På Frue skole talte (kl. 2) konrektoren, den lærde professor Hans Gram, »De statu litteraturæ atqve artium in regnis borealibus ante reformationem«²). I Kiel og Greifswalde blev der også holdt festtaler (om formiddagen af professorer, om eftermiddagen af studerende) og ligeledes på Odense gymnasium og flere skoler.

4de festdag, Onsdag 3. Novemb., højtideligholdtes med en stor fest på universitetet, den pragtfuldeste den lærde verden endnu havde haft at opvise. Det øverste auditorium var blevet rigt smykket, alle højere embedsmænd var samlede, og studenterne var strømmede til, så mange salen kunde rumme; kl. 11 kom de kongelige og hele hoffet i samme glimrende optog som to dage før ved gudstjenesten i Frue kirke og blev modtagne af biskop Worm, rector magnificus i sin røde, guldstukne fløjelskappe og alle professorerne. Foran talerstolen sad hofmusikanterne, der under Bernardis ledelse indledede og afsluttede festen med musik, som den italienske musikdirektør havde komponeret til denne lejlighed³). Den latinske mindetale blev holdt af biskop Worm, og den handlede om den katholske kirkes fordærvelse, særlig i Danmark, og om reformationens

¹) Hilaria evang. I 48. Jfr. for Borchs kollegium H. Olrik, Borchs koll. hist. 1689—1728 s. 76 i Festskrift i anledn. af Borchs koll. 200 års jubilæum.

²) Denne tale har rimeligvis ligget til grund for Grams foredrag ved rektorskiftet 1745: Oratio de origine & statu rei litterariæ in Dania & Norvegia usqve ad fundatam Universitatem Hafniensem (Dänische Bibliothek VII 439 ff.).

³) Nogle planer over de kongeliges, deres følges og de øvrige deltageres pladser og ordning ved festerne i Frue kirke og på universitetet findes i Thottske saml. 813 fol.

gennemførelse. Om eftermiddagen blev der atter af alumner holdt festtaler på kollegierne ved samme tid som dagen før: på Valkendorfs kollegium talte Matthæus Reutze »De erroribus gravissimis, quibus pressa fuit ecclesia occidentalis«, på Borchs kollegium matematikeren Kr. Agerholm »De Reformatione Lutheri in memoriam grate revocanda«, på Elers' kollegium And. Engberg: »Corruptio ecclesiæ sub Papatu et reformatio ministerio Lutheri peracta«. I Frue skole oplæste høreren Bergendal en versificeret tale. — Mens den lærde stat, »de sorte«, var optagne af alle disse taler, blev der på slottet holdt et prægtigt taffel. Ved hver kuvert lå der to medaljer, på forslag af festkommissionen prægede i anledning af jubilæet. Herved efterlignede man, hvad der hundred år før fandt sted ved det sachsiske hof; måske har man også fået nys om det utal af skuemønter, der nu blev prægede rundt om i Tyskland, og har villet overfløje de tyske småstater. Den ene medalje var i guld, af værdi = 14 dukater (!); på den ene side sér man kongens brystbillede, på den anden side en kirke, på hvis alter en opslået bibel viser indskriften: SaCra sCriptVra VerbVM DeI, hvori de store bogstaver udgør årstallet 1717, og med latinsk omskrift og underskrift. Den anden er en sølvmedalje, så stor som en specie; på den ene side kongens brystbillede på et fodstykke med påskrift: Mig gav Gud det Jubelaar, Jubelæren Gud selv faar; på den anden side verset:

Lovet være Gud i det hoije.
 Tu Hunder Aar forbi
 Den sande Troe blev fri
 Fra Pavens Tiiranni.

MDCCLXVII: D. 31. Octob.

En stor del af den slags sølvmedaljer blev — ligeledes efter kommissionens forslag — kastet i grams til folket. Efter de trykte beretninger fandt denne uddeling kun sted Onsdagen, kl. 3, men ifølge apotheker Seidelins optegnelser var det en gentagelse af, hvad der allerede havde fundet

sted om Mandagen. En hoffurer til hest viste sig på slotspladsen, ledsaget af 30 hestgardister med blanke pallasker; foran sadlen havde han en pose med sølvmedaljerne, som han udkastede håndfuldsvis, mens han red gennem den tæt pakkede folkemasse, lige fra slottet til Kongens nytorv. Seidelin, der den gang var lærling hos hofapotheker Becker, fortæller, hvorledes han havde vovet sig ind på slotspladsen og havde taget sit forklæde med for at samle sølvstykker op i det; men i trængslen var han nær bleven trykket ihjel, blev dernæst kastet fra det ene sted til det andet, mistede sit forklæde og fik naturligvis ikke en eneste sølvmedalje. Han havde sét langt mere af hatte, huer, parykker og tørklæder flyve i luften end pengestykker, og efter hans sigende kom mange mennesker til skade¹⁾. Derimod påstår de trykte beretninger, at de tumulter, der fandt sted på grund af folks begærighed, ikke førte til ulykker, fordi man tog forskellige forholdsregler. — Fredrik IV havde tillige ladet slå en tredje, større medalje — ifølge Riegels vejede den noget over 19 lod!²⁾ — med kongens brystbillede på den ene side, på den anden side Luther og Bugenhagen med en stor tavle mellem sig, hvorpå man læser: *Timete Dominum & date Illi honorem, quia venit hora judicii Ejus & adorate Eum, Apocal. XIV. 6,* og over dem en engel med et bånd, der bærer påskriften »*Evangelium æternum*«³⁾.

På den femte festdag, Torsdag 4. Novemb., var der atter højtid på universitetet kl. 10. I nærværelse af geheimeråderne (foruden professorer og studenter) holdt den næstyingste theologiske professor, Hans Trelund, et foredrag, der har været et hvast angreb på Katholikerne, således som det fremgår af titlen: *De Papismo longius a*

¹⁾ Hist. tidskr. 3 r. II 276 f.

²⁾ Udkast til Fjerde Friderichs Historie II 133 f.

³⁾ Afbildninger af disse medaljer i »Beskrivning over solenniteterne« og i *Hilaria evang.* III, tab. I—II.

Christianismo recedente et proxime ad Paganismum accedente. Tidligere på året, d. 15. April, havde prof. Trellund med den lærde Nordmand, m. Johannes Treschov, som respondens holdt en disputats: Reformationis evangelicæ ad vitæ reformationem fidelis directio, optaget i Hilaria evangelica I 48 ff. Han søger her at vise, at reformationen giver sand anger, sandt kristeligt liv og kærlighed til Gud, at den åbner bibelen, der før var lukket, for den kristne, indskærper lydighed mod forældre og øvrighed, virker kyskhed og selvbeherskelse o. s. v.¹⁾. — På de to af kollegierne var der atter eftermiddagsfest med taler af alumner, på Borchs kollegium af Kr. Borthig om hvad der havde tilskyndet Luther til reformationen, på Elers' kollegium af Laur. Brorson om et interessant æmne, den samtidige jansenistiske strid i Frankrig. I Frue skole holdt høreren Bartholomæus Schytte en oratio jubilæa metrica, og flere andre steder var der også skolefester.

Om aftenen blev der mellem 6 og 7 ringet med klokkerne; det var indvarslingen af den store takkefest, som fandt sted næste dag, 5. Novemb. Prædketeksterne til denne Fredagsgudstjeneste var udvalgte af biskop Worm: til froprædken og højmesse Amos 9, 11, til tolvprædken Josva 24, 14, til aftensang 1 Thess. 2, 13²⁾. Ligeledes havde Sællands biskop til denne ekstraordinære helligdag affattet en særlig kirkebøn med meget udførlig bøn for hver af de kongelige. Allevegne hvor det lod sig gøre, havde man ledsagelse af basuner og pavker til afsyngelsen af salmen: Min sjæl nu lover Herren. I Frue kirke blev foruden salmerne sunget en arie og kor af J. J. Bergendal,

¹⁾ Det kan tilføjes, at Trellund til minde om Luthers fødsel holdt en jubelprædken i kongefamiliens nærværelse 11. Novemb. Teksten, Zak. 4, 6—7, anvendte han på reformationens oprindelse (det store bjærg, der for Serubabel skal blive slette), dens fremgang og sejr (Hilaria evang. I 47, noten).

²⁾ Foruden de trykte beretninger sé Zwergius, Siellandske Clerisie, hvor der dog fejlagtig står 2 Thess. 2, 7—8 for 1 Thess. 2, 13.

i Frelseres kirke lovsange af præsten Trojel og et tysk digt af organist Joh. Hiob Thielo (se nedenfor).

På den 7de dag, Lørdag 6. Novemb., afsluttede den yngste theologiske professor, den lærde Søren Lintrup, universitetets festligheder ved et foredrag »De beneficiis toti ecclesiæ ac tergemina ejus hierarchiæ per Reformationem collatis, a profano seculi ingrati contemptu vindicandis« (kl. 10). Mens denne tale ikke blev trykt, havde Lintrup derimod udgivet en tale, han havde holdt 1702, »Oratio Jubilæa de Halcyoniis Ecclesiæ Borealis Dano-Norvegiæ, ab omni persecutione, heresi, schismate, apostasia Principum et Doctorum adhuc immunis«. Det rhetoriske, billedrige og svulstige er karakteristisk for denne tale, og de udførlige noter, der helt knuser teksten, gør den dobbelt vanskelig at trænge igennem; som historisk skrift er det betydningsløst, det indeholder egenlig ikke nogen virkelig fremstilling af reformationen og reformatorerne, men kun almindeligere betragtninger, og til den danske kirkes historie er der kun taget lidet hensyn¹). At Lintrup endvidere er forfatter til universitetets indbydelsesskrift, er allerede bemærket. — Om eftermiddagen afsluttedes også festen på kollegierne ved sædvanlig tid: på Valkendorfs kollegium — det gamle Karmeliterkloster — holdt Fr. Nannestad (den senere så bekendte dr. theol. og biskop) et foredrag om Karmeliterordenen; på Borchs kollegium talte Math. Plade »De Jubilæo Evangelicorum, Judaico instar Sacro, Calvinianorum Hypocritico, Pontificorum profano et impio«, på Elers' kollegium Kr. Vilh. Lund »De Jubilæi evangelici præ gentilium, pontificiorum, Calvinianorum et Judæorum jubilæis eminentia et prærogativa«. — Hele den store 200-års fest afsluttedes d. 7 November (24. Søndag eft. Trinit.) med gudstjeneste, hvor der blev prædket over de sædvanlige tekster.

¹) Optrøkt, dog uden noter, i Hilaria evang. II 2 ff Jfr. ovenf. s. 38.

Hvorledes reformationsfesten forløb udenfor København, derom har vi kun spredte efterretninger, og blot fra tre jyske byer er der sendt en slags korrespondancer til *Hilaria evangelica*. Fra Odense er der bevaret et ejendommeligt træk. Biskop Kristian Muus, der var kommen i vanry for procesraseri og på grund af en klage sat under en kommissions undersøgelse, blev på en af festdagene aldeles forvirret i sin jubelprædken i st. Knuds kirke, og det ærgrede ham i den grad, at det — i forbindelse vel med de krænkelser, han havde lidt — snart efter voldte hans død¹⁾. — I Ribe havde man anstrængt sig; ved gudstjenesten 1. Novemb. lød der musik, særlig komponeret til denne fest. Blandt festtalerne var den lærde theologiske lektor Peder Terpager, som d. 31. Oktob. i den theologiske høresal holdt et interessant foredrag for stiftamtmand, biskop, præster, rådmænd o. s. v. Denne »Oratio Jubilæa evangelica de Ripis olim pontificiis« er en skildring af den middelalderlige katholske kirkes væsen og dens mangler, med særligt henblik på Ribe, og den vidner om sin forfatters lærdom og flid i studiet af Danmarks fortid. — Hvad Viborg angår, må det fortælles, at den bekendte provst, m. Kristen Lassen Tychonius fra Skive, en måned før festen, d. 30. Sept., på et landemøde her havde holdt et jubelforedrag, en udsigt over den danske kirkes historie, vel nærmest støttet på Hvitfeldt²⁾. Ved selve festen havde byens mest anséte borgere illumineret deres huse.

Ingensteds havde man været ivrigere for at gøre reformationsfesten glimrende end i Ålborg; i *Hilaria evangelica* foreligger der da også en kortere tysk og en længere latinsk fremstilling af festlighederne. I midten af Oktober

¹⁾ J. C. Bloch, Den fynske gejstligheds hist. I 192.

²⁾ Tychonius' tale findes på kgl. bibl. Gl. kongl. saml. 2503 4to, trykt med forord til dr. Cyprianus i Gotha i *Hilaria evang* I 65 ff. og Giessing, *Tychoniana* II 191 ff.

blev der først holdt et præstemøde, hvor biskop Frans Thestrup holdt en tale med forklaring over alle enkelt-heder ved den tilstundende fest; her oplæstes tillige et tysk digt af stiftsprovsten, m. Sixtus Aspach, om Danmark under hedenskabet, catholicismen og den lutherske reformation (utrykt). D. 30. Octob. lød trompeter fra kirketårnene og rådhuset: man indvarslede festen. Den næste dag så man et langt tog af nogle og tyve kareter køre til kathedralskolen; det var stiftamtmanden, baron Rud. Gersdorf, biskoppen, præsterne og mange adelige fra omegnen, der indfandt sig for at deltage i skolens fest. Salen var smykket med damask, til de fornemme gæster stod der gyldenlædersstole, og man så et billede af Luther, mens pavens billede var sat udenfor, — det skulde vel være symbolsk. Festtalen blev holdt af rektoren, m. Math. Thestrup, søn af biskoppen og tillige landsdommer, senere ejer af Mariager kloster og adlet († 1769). D. 1. Novemb. prædkede biskop Thestrup selv i Budolfi kirke, der var festlig smykket med røde damaskes tæpper. Allehelgensdag var der helt tysk gudstjeneste i Frue kirke, med tysk koralsang, og afsyngelsen af en tysk kantate af stiftsprovst Aspach, der ligeledes selv prædkede på tysk, »welches in vielen Jahren nicht geschehen«¹⁾. På skolen holdt biskoppens anden søn, konrektoren m. Kristen Thestrup († 1750 som professor ved universitetet), to foredrag, der prises i høje toner. Ved Fredagsgudstjenesten prædkede bispen atter selv og forestod altergangen. Den selskabelige side af festen har tydelig nok spillet en meget stor rolle i Ålborg; stiftamtmanden gav et pragtfuldt bal, og magistraten foranstaltede d. 3. Novemb. på rådhuset en festmiddag for stiftamtmanden, biskoppen, præsterne og en del adelige, mens man lod kanonerne tordne; dagen efter havde borgerne gilde på kompagnihuset, siden havde håndværkerne også deres gilde. »In Summa, die gantze Woche

¹⁾ Hilaria evang. I 39.

ist mit Gottesdiensten, und zu des Höchsten Ehren gewidmeten Feyern, auch andern Divertissementen, zu alleseits Hohen und Niedrigen vielen Vergnügen zugebracht, dasz dergleichen dieses Orts nie gesehen worden«, således slutter den ene af indberetningerne til *Hilaria evangelica*. Som minde om denne reformationsfest i Ålborg havde man et billede til reformationens forherligelse, hvor man bl. a. sér Luther opslå sine theses, brænde banullen og med sin kæmpepen vælte kronen af pavens hoved¹⁾.

Hvad reformationsfesten i Sønderjylland angår, skal her blot fremhæves, at rektoren i Flensburg, den for sin lærdom så berømte Joh. Møller, udsendte et indbydelsesskrift, der har megen interesse: »Kurtzer und eilfertiger Entwurf der Historie der Flensburgischen publiqven Stadtschule«. Blandt lærernes festtaler ved skolen var Møllers egen den første; den handlede om de danske kongers fortjeneste af Sønderjyllands reformation og de mest fremragende reformatorer i hertugdømmet. — For Norges vedkommende er der kun sparsomme efterretninger. Kun fra Bergen er der sendt en indberetning til *Hilaria evangelica*, ifølge hvilken rektor Erik Møinichen d. 31. Oktob. holdt en skoletale om de mest fremragende lærere i reformationens første århundrede, biskop Schmidt talte 1. Novemb. om pavedømmets udskejelser og befrielsen derfra, og lektor Oluf Bornemann holdt den tredje festdag en tale på to timer om den rene kristne religion, der var plantet, udbredt og bevaret i de nordiske lande gennem to sekler²⁾. I Kristianssand holdt lektoren m. Claudius Ursinus et foredrag om den danske kirkehistorie, der udkom i trykken (optrykt i *Hilaria evangelica* I 74 ff.). — Også i den dansk-norske menighed i London holdt man reformationsfest. Hans Vandal (senere kommunitetsprovst og professor philosophiæ, dernæst præst i Tårnby på Amager, † 1757) var på sin

¹⁾ Gengivet i *Hilaria evang.* I 64.

²⁾ *Hilaria evang.* I 87.

rejse kommen til verdensstaden og holdt en jubeltale, »*Secularia Jubilæa sive Pia Memoria Reformationis*«, der blev udgivet og tillige optaget i *Hilaria evangelica* I 87 ff.; hvad der her forekommer om reformationens indførelse i Danmark er kun tarveligt.

Sluttelig vil vi kaste et blik på den ret omfangsrige litteratur, hovedsagelig poesie, der fremkom ved siden af festtalerne og afhandlingerne. Flere af tidens mange smådigtere har givet deres bidrag. I indhold og tankegang afviger disse digterske forsøg ikke meget fra hverandre; de fælles karaktærmærker er de hæftige, traditionelle angreb på catholicismen og forherligelse af kongen og kongehuset i den tids ofte servile tone. — Hvad hadet til Romerkirken angår, da var reformationstidens voldsomme ord og billeder ingenlunde blevne mildnede med tiden: for Lutheranerne var det en afgjort sag, at paven var Antikrist, og Rom var Babel. Peder Terpager, der ellers i sin jubeltale bedømmer catholicismen mildere end de andre forfattere, tvivler ikke om, at paven intet andet er end Djævelen i menneskeskikkelse, og bevis derfor søger han i det brev fra Damiani, hvori han kalder Hildebrand, den senere Gregor VII, »min hellige Satan« (1). Tidens råhed og smagløshed kunde give en sådan tro de uskønneste, ja modbydeligste udtryk, navnlig i digtene; grundtonen er borneret foragt og hån mod alt religiøst liv før reformationen: alt i catholicismen er kun forgyldt elendighed. Som prøve kan tjene et par linjer om pavekirken af Tåsingepræsten Niels Lucoppidans »Eenfoldige Fryde-Tancker over Guds saliggjørende Ords Oprindelse og Guds Kirckis lyksalige Udfrielse fra det papistiske Aag og Afguderia«:

Saa var da *Dyret* skabt, som Satan havde dækket,
 Og til et grusomt Bæst op af een Unge klækket,
 Hand blef een Drage mod Guds usle Faar og Lam,
 Ald Verden skelvede, naar hand var vred og gram . . .

Hvad Paven lucted til med sin Catholske Næse
 Hvor paa hand vilde med en Høytids Aande blæse,
 Hvad som blef kryssset oc med Signen overlæst,
 Det bleef een Helligdom mod Diefle, Soot og Pest.

Lucoppidan overgås dog i smagløshed af proprietæren Daniel Kellinghausen, der skrev »Danne-Markes Stoore Jubel-Glæde over den Rommerske Kirckes, som GUD selv i Apocalyp: Cap. XVII kalder Den stoore Hoore, Hendes første Beskemmelse ved Reformationens kraftige Begyndelse«. Idet han her vil efterligne Kingo, opnår han kun at give det hæsligste vrængebilled af mesterens billedrige stil. Blandt andet hedder det — og det er endda ikke af de mest frastødende steder — om pavekirkens fordærvelse:

Slig Smincke siden hialp, at Hooren bleev af alle
 For *Infallibel* holdt og Christi Ægte-Bruud:
 Endskjønt hun Sviine-aaed af Verdens Maske-Balle,
 Og var saa Dievle-sort bag hendes glatte Huud.
 Hun Galde-Sygen lood sit Hierte saa betage,
 At hendes Struube-Gab flød som en Orme-Grauv
 Med Edder og Forgift

Et sådant usselt samfund må da også være så godt som knust ved Luthers optræden. Kellinghausen skriver:

Thi da *Lutheri* Haand om Alle-Hellgens Aften
 Først sine Puncter sloog paa Kiercke-Døren op,
 Fick Hooren udi Rom en Øre-Dask, sab Safften
 Flød udaf Tænderne, som skændte hendes Kropp.

I et rimeri af præsten i Skén Iver Hesselberg, »Jobel eller Frydens Basune«, hedder det om Luther:

Paa *Anti-Christens* Muur hand skiød saa stor en Bræst,
 med Kugler af Papir som aldrig før er læst.
 Der fandtes nok af dem, som Hullet skulle bøde
 Men ville Skjøtteren til Moedet burde møde,
 Hand kom, men glømte ey sin Mund og Bibel-Bog
 Og skiød saa Kuglerne dem digt om Øren slog.

Andre af disse lejlighedsdigte er vel ligeså uforsonlige i deres had til catholicismen, men ikke så uædle i formen. Således Jørgen Friis' »Et kort Begreb saavel af de gamle Danskes Blindhed under Hedenskabet som af deres Vildfarelse under Pavedømmet«. Som prøve kan tjene hans skildring af pavernes pengebegærlighed, som står levende for ham, idet han er stolt ved tanken om at den danske jubelfests ry skal nå til selve Rom:

Til Rom, hvorfra vi fik den Penge-gierrig Lære,
Da *Cardinalerne* for-riige vilde være,
Og Pave *Leo* blev en Buszemand og Skrek
For dem, som intet gav i Helligdommens Sek.

I blinde Lygte-Mænd! I vilde liuse andre
Og vidste ikke selv i rette Lius at vandre,
Og om I vidste det, hvi loode I os gaae
I Mørket, som vi nu kand see og føle paa? . . .

Ved saadan Markeds Færd er Penge-Pungen bleven
Hos Eder Dag fra Dag saa deilig tyk og treven;
Men tvert imod igien hos andre smal og tynd,
som maatte punge ud og sone deris Synd.

I store Handelsmænd! I solte Eders Vare:
Hvo tænkte, det var Snak, I havde med at fare,
Før LUTHER raaber an om Forbud og Beslag.
Og da kom Eders Træk og Nykker for en Dag.

Som den anden karakteristiske side ved digtene fra reformationsfesten fremhævede vi forherligelsen af kongen og kongefamilien. Folket var jo vokset sammen med enevælden. Greb denne også ind i mangfoldige privatanliggender og begrænsede den tidt de enkeltes frihed for at samle al magt på en hånd, så værnede den til gengæld med stærk arm over enhver undersåt og stræbte at fremme alles vel. Det følte folket, og bevidstheden herom blev støttet og styrket ved den hurtig indgroede forestilling om konge-

magtens guddommelighed. Og hvad netop denne tid angår, da havde den arbejdsomme Fredrik IV med sit venlige og ligefremme væsen vundet sine undersåtters hjerter. Man tilgav ham både de svære byrder, han pålagde rigerne, og den forargelse, han gav ved sit privatliv¹⁾. Den officielle stil blev mere og mere præget af tanken om kongen som guddommen på jorden, og det mærker man også ved denne lejlighed. Ret mådeholdent er dog et digt af den lærde jomfru Lykke Sofie Friis fra Odense, der fik den ære både at blive optaget i *Hilaria evangelica* (I 38) og i *Alb. Thurax Gynæceum Daniæ litteratum* (s. 59 ff.). Her indføres Luther takkende de danske konger og sidst Fredrik IV:

Men Tack i Sær O Tack! Kong FRIDERICH den Fierde,
 GUD skantze DIG omkring med Engel-Hegn og Gierde,
 For Du vil tæncke paa hvad jeg har lært og læst
 Og Pavens Avner hen i Veir og Vinde blæst!

¹⁾ Angående folkestemningen se Holm, Danmark-Norges indre hist. 1660—1720, II kap. 1. — Jeg benytter her lejligheden til at gøre opmærksom på, at det studenterrøre, der fandt sted på Kommunitetet, fremkaldt ved en indskrift til kongehusets pris, som økonomen havde ladet opsætte, ikke har haft sin årsag i dronning Anna Sofies (Reventlovs) indtog, og derfor ikke kan have været udtryk for studenternes forbitrelse over kongens forhold til hende. Således er det urigtig fremstillet af Reinhardt i hans Kommunitetets og Regensens hist. 147, og i tilslutning hertil har jeg selv fortalt denne begivenhed i Borchs kollegiums historie 1689—1728 (Festskrift s. 70). Prof. Holm var da så venlig at gøre mig opmærksom på det højst usandsynlige heri. Ved undersøgelse af Reinhardts kilde (*Acta facult. theol.* 19. Dec. 1721) viste det sig nu også, at det ikke var ved dronning Anna Sofies, men ved kronprinsesse Sofie Magdalenes indtog senere på året, at urolighederne fandt sted, — noget jeg allerede havde fundet optegnet i et bind af Pontoppidans *Collectanea* (Thottske saml. 736 fol. s. 495). Er forholdene således, kan det ikke med nogen rimelighed antages, at studenterrøret har noget med stemningen overfor kongehuset at gøre; men kommunitetsalumnerne har blot taget anledning til at vise deres uvilje mod økonomen.

Flere lovpriser naturligvis Fredrik IV som den store missionsfyrste, således L. Lunov i hans »Dania periodica quatuor ætatibus distincta« (tilegnet kronprinsen), en Danmarks kirkehistorie på vers med Hvitfeldt som kilde. På dette område mærker man smigeren, således når Hesselberg sammenligner Fredrik IV med Alexander d. store, der drog til Indien for at vinde land, mens kongen søger at vinde sjæle i de fjærne egne. Overfor de andre kongelige personer smører denne forfatter også tykt på: dronning Luise er »solen blandt gudinderne på jorden«, og om prins Karl hedder det:

Den Ære-Stjerne her paa Rigets Firmament
Hand skinne frem saa vidt Carls-Vognen er bekiendt.

Forrest i hans digt er der en såre kunstig bogstavleg, en »anagrammatismus« til kongens ære. Man kunde også fremhæve det vers, hvormed den bekendte præst ved Frelsers kirke, Hans Thomæsøn Trojel, i tilegnelsen af sine jubelprædkener (udgivne 1718 og 1719) henvender sig »Til Gud, den Første og den Sidste, og til Kongen, Den Fierde, den Første og den Sidste«. Denne sammenstilling er anstødelig, en præst skulde have holdt sig for god til en så krybende smiger; at han kunde nedværdige sig dertil, bliver dog mere forståeligt, når man husker, at han var en mand, der endog vidste at gribe til opdigtelse og løgn for at indynde sig på de højeste steder og styrte sine uvenner, — indtil hans rænkespil førte til hans eget fald¹⁾. Da alle kunde henvende sig til kongen, benyttede flere andre sig af lejligheden til i digte at lægge deres tjenstivrighed for dagen. Organist Joh. Hiob Thielo »præsenterede« Fredrik IV sin kompositions tekst, »Musikalische Jubel-Freude«; Bernardi tilegnede kongen teksterne til sine

¹⁾ Pontoppidans udkast til fortsættelse af Annales eccl. Dan., Ny kgl. saml. 737 fol. (under 1723). Worm, Leksikon ov. lærde mænd II 517. Wiberg, Alm. præstehist. II 151 f.

to kompositioner, »Der Fall des geistlichen Babels« og »Die Freude des Israels Gottes über ihren Ausgang aus dem geistlichen Babel« (udført paa universitetet 3. Novemb.); en theologisk studerende fra Femern, Joach. Beccau, fremkom med sin forherligelse af kongen i anledning af festen, o. s. v.¹⁾. Af sådanne for øvrigt lidet fremragende poetiske udgydelser skal endnu nævnes »Et Krigs Articuleret Jubel-Skrig fra de nye Rytter-Qvarteer paa den 7. Nov. 1717«, et kort vers, som i nogle eksemplarer blev trykt på rødt atlask med sølvblonder om (kgl. bibl.). Det fremhæves her på grund af sin forfatter, den begavede theologiske kandidat Hans Nordrup, der en del år tidligere havde været mistænkt for at ville gå over til catholicismen og var kendt som en løs person²⁾.

Kun to af de mange jubilæumsforfattere har opvist noget, der har lidt af den virkelige digterånd i sig; det er høreren Jens Jensen Bergendal og den nys omtalte københavnske præst Hans Thomæsøn Trojel. Af Bergendals »Zions Lof-Sange« kan anføres et brudstykke af kantaten til takkefesten i Frue kirke, hvori det med hentydning til prædketeksten (Amos 9, 11) hedder:

Aria

Hvi staar Du, Davids Huus, saa ynckelig og øde?
 Det smerter mig at see min Viingard uden Grøde;
 Jeg har i fordum Tid mit Giærde om dig satt,
 Er dette refvet ned? Hvi staar du saa forlatt?

Hvi gaar I, vilde Dyr, og Vexterne oproeder?
 Hvi blander I med Dynd de Lifsens klare Floeder?
 Af disse mine Træer de skulde drage Safft,
 Mens ach! de viszne staar jo uden Lif og Krafft.

¹⁾ En fortegnelse over jubilæumlitteraturen findes i Chr. Bruun, Bibliotheca Danica I 150 ff.

²⁾ Nyt hist. tidsskr. VI 384 ff. Rhode, Saml. til Lålands hist. (2 udg.) 461 ff. Thottske saml. 738 fol.

Recitativ

Dog vær glad,
 Vær, o Zion, glad ved dette,
 Jeg dit Giærde vil oprette;
 Davids den forfaldne Hytte
 Skal paa Ordets Grund og Stytte,
 Som paa Klippen, opbyggt staa;
 Hvad kand Helvede formaae?

Højest står Trojels jubelsang, der blev sunget ved høj-
 messen i Frelsers kirke d. 5. Novemb. Den er trods al
 ufuldkommenhed et ret mærkeligt kingosk studie; mange
 vendinger er en efterligning af den store salmedigters
 bibelske billedsprog, og glimtvis finder man enkeltheder,
 der peger fremad mod Grundtvig. I det hele viser flere
 vers både kraft i tanken og djærvhed i udtrykket. Digtet
 begynder således:

Danske *Sion!* Vær nu glad
 Ved *Lutheri* Morgenrøde;
 Lysets Straaler giennembrøde,
 Der du udi Mørket sad:
 Nu i Søndags *Luthers* Lære
 Fyldte Tvende Hundred' Aar,
 CHRISTO være ævig Ære,
 At det Lys saa stadigt staar.

Da vi bleve Christne Nye,
 Lyset vel i Norden tændtes;
 Men den Sool dog lidet kientdes
 Bag Papistisk Aande-Skye,
 Ja den Helveds-Drages Aande
 Giennem Kætters giftig Tand
 Hafde udslukt Lysets Taande,
 Der var Mørck i alle Land.

Bibelen laae under Benck,
 Støvet selv af CHRISTI Moder

Klagede de Afguds Noder:
 Mand gav hende Guddoms Skienck;
 Andre Helgens Aske raabte
 Over det Afguderie,
 Mand paa døde Guder haabte
 Og paa Muncke-*Phantaisie*.

Kirkens *Sacramenter* To
 ynglede i Muncke-Hierner,
 Til de blev Syv vilde Stierner
 Udi Pave-Lærdoms Troe,
 Mand sig gjorde self de Trapper
 Til GUDs Himmel at opgaae:
 Egne Dyder, Muncke-Kapper,
 CHRISTI Værdskyld lod man staae.

Var et Hierte Synde-klemt?
 Skulle Penge-Klokken klemte
 I en Skat, som Paven giemte.
 Saa var alle Synder glemt;
 Bande, hore, stiaele, morde,
 Og hvad Synd der forefalddt,
 Mand det alt forlade torde
 Ved en Aflads Breve-Palddt.

Laae en Synder paa sin Seng,
 Døden ham paa Læber bladred'?
 Strax en Munck for ham udsladred'
 Skiærs-Ilds Fabler udi Flæng:
 At hand kom ey i GUDs Rige
 Uden giennem denne Ild;
 Og mand kand ey nock udsige,
 Hvor GUDs Hiord da foor saa vild ...

Er der end ikke noget overraskende nyt i Trojels digt, så er det dog for sin tid et respektabelt forsøg, der viser, at forfatteren ikke var blottet for digtersk sans og smag. Skade, at en mand med Trojels ævner skulde ende i livsvarigt fængsel!

Den danske kirke i kong Frederik V's tid.

Af L. Koch

De 20 år, kong Frederik V regerede, høre ikke til dem, der skulle øve nogen særegen tiltrækning på kirkehistorikerne. Man vil måske have vanskeligt ved at finde et tidsrum af samme udstrækning i den danske kirkes historie lige siden reformationen, der har været fattigere både på begivenheder og på fremragende personligheder, så man gør det næppe uret ved at kalde det en *decadencens* tid. Den stærke bevægelse fra Christian VI's tid var vel ikke ophørt, men den søgte ligesom skjul i afsides egne og små samfund; der tænktes ikke længer på, at pietismen skulde kunne påtrykke hele kirken sit præg. Umuligheden heraf havde straks vist sig, da kirkeinspektionskollegiet efter 1737 skulde gøre forsøget derpå, og nu styrede man uformærket ind i det gamle spor; men den ortodoxe retning, som havde sejret, savnede betingelser for at kunne fremkalde en virkelig åndelig tilslutning til kirken og dens lære; pietismen havde vakt kritikken, og denne vendte sig mere og mere mod selve kirkens lære, så teologerne fik nok at gøre med at bekæmpe fritænkeriet; men deres gendrivelse have kun liden overbevisende kraft; i det stille voksede uvillien mod kristendommen i dens daværende form hos de dannede, og da omtrent 20 år efter kong Frederiks død

det længe truende uvejr brød løs, var kirken kun i ringe grad skikket til at modstå det. En skildring af kirkehistorien i vort tidsrum må derfor for en stor del gå ud på at vise grunden til, at den ungdom, som det opfostrede, enten selv lod sig henrive af revolutionstidens vantro, eller i ethvert tilfælde bøjede hovedet for den, som siv i stormvejr.

Kongen selv var kun lidet skikket til at være kirkens hoved, som en dansk konge skulde være det. Det er jo vel bekendt, hvorledes han nedbrød både sin sjæls og sit legemes kræfter ved drik og udsvævelser. Han har dog efter alt, hvad man kan skønne, aldrig sluppet den tro, hvori han var opdraget. Der er næppe nogen af de få og korte optegnelser, han har efterladt sig, hvori Guds navn ikke nævnes, og da i året 1762 den frygtelige krig med Rusland syntes uundgåelig, nedskrev han en bøn, så inderlig, at man endnu må bevæges ved at læse den. Hans sidste ord før hans død var: Gud hjælpe mig!¹⁾

Det var, da Christian VI døde, den almindelige mening, at den unge konge vilde optræde på en ganske anden måde i kirkelig henseende end faderen, og der er næppe tvivl om, at mange have glædet sig til at kunne øve gengæld mod pietismens tilhængere for den tvang, der havde været dem pålagt. Da man nu i almindelighed betragtede hofpræst Bartholomæus Bluhme som personifikationen af det tidligere system, ventede og håbede man, at han vilde få sin afsked. Bluhme selv har heller ikke følt sig vis på, at dette ikke kunde ske²⁾; men da han ved kroningen d. 4 September havde fungeret som konfessionarius, var det blevet øjensynligt, at han var sikker nok på at beholde sin stilling. — Biskop Hersleb har dog forsøgt at slå et stort slag mod kirkeinspektionen, som var det organ,

¹⁾ Hist. tidsskr. 4de række II, 216. — I Rigsarkivet (Kongehuset) findes en tysk beretning om hans sidste sygdom. De ovenfor nævnte ord ere stavede: O Gud Jelp mig!

²⁾ Kirkehist. saml. 3die række II, 572.

hvorigennem Bluhme især havde øvet sin indflydelse. Dette kollegium havde fra begyndelsen af været anlagt på at kontrollere biskopperne og indskrænke deres myndighed, og det havde derfor altid været Hersleb en torn i øjet. I en skrivelse til kongen gennemgik han nu hele dets synderregister og androg på, at det som ganske overflødigt måtte blive ophævet. Hvis han har håbet at opnå dette, er han bleven skuffet; men han havde ret i, at kirkeinspektionen var »i det ganske land dekrediteret«. Deri var dog måske hele dens indretning mere skyld end de mænd, som havde sæde i den; det måtte være en såre vanskelig opgave at opretholde kollegiets anseelse, da dette ingen særskilt administration havde, men kun skulde modtage en del indberetninger og afgive erklæringer over, hvad der især fra kancelliet sendtes til det. Vi ville, så godt som ikke få lejlighed til i det følgende at nævne kollegiet; dets rolle var helt udspillet¹⁾.

Men kunde Hersleb her ikke sætte sin sag igennem, kunde han med desto større virkning arbejde på, at de anordninger, der vare udstedte for at forhindre Herrnhutismen fra at brede sig, bleve gennemførte. Da den store bevægelse rejste sig i årene efter 1730, gik den egentlige pietisme og herrnhutismen en tid lang side om side. Men det varede ikke længe, inden de skiltes ad, og medens det øjensynligt var både kong Christians og Bluhmes mening at sætte pietismen i højsædet, blev det dog i virkeligheden herrnhutismen, der sejrede; det var til den, præsterne sluttede sig, og endnu mere gælder dette om

¹⁾ J. Møller, Teol. bibl. V, 146 f. Der er ingen grund til med Helveg (kirkehist. II, 2den udg. 127) at tvivle om, at Herslebs skrivelse er indgivet til kongen, fordi den intet steds omtales. Den findes i Rigsarkivet, Danske kongers historie nr. 449 renskrevet med en hånd, hvormed biskoppens skrivelser ofte ere skrevne, undertegnet, men ikke dateret. Da man intet har villet foretage i anledning af denne skrivelse, er der ingen erklæringer bleven indhentet, og det er let forklarligt, at den ikke nævnes.

lægmænd. Det var en stor mængde både originale og oversatte piecer af denne retning, der indleveredes til det teologiske fakultets censur, og når dette nægtede tilladelse til at lade et manuskript trykke, var det næsten al tid, fordi det var »affattet i den godt, som i herrnhutiske sange er observeret og har været til anstød«, eller »det er plettet af Zinsendorfs vildfarelser« eller »af barnagtige og tåbelige zinsendorfske tautologier« osv. Der var dog mange sådanne skrifter, som censuren lod slippe, og de bleve meget læste; om et af dem siges der, at det var udkommet i et oplag af 2500 eksemplarer. De bleve som oftest trykte på waisenhuset og solgt fra dets boghandel, der forestodes af C. Saxtorph, en broder til dets præst Peter Saxtorph, der havde taget traditionerne fra Ewalds tid i arv.

Saxtorph var dog ingenlunde den eneste herrnhutiske præst i Kjøbenhavn; Gottlieb Seeboth, tysk præst ved Garnisonskirken († 1771), synes endog at være gået meget yderligt i denne retning; han fik 1765 et manuskript til en prædiken tilbage med forbud mod dens trykning, hvad det teologiske fakultet ellers sjældent indlod sig på, når en embedsmand var forfatter. Professor P. Holm, som har affattet censuren, tilføjer det ønske, »at autor vilde entholde sig fra sådanne meninger, talemåder og læremåde, som smage for meget af Herrnhutianismo og synes at sigte til den sekts forøgelse«. — Året i forvejen skrev Holm ved en anden lejlighed: »det er altfor bekendt, at ej alene endel prædikestole, også sådanne, på hvilket sådant kan være skadeligt, længe have været således betjente, at større splid i kirken og sektens tilvækst derved har været sær befrygtelig, men endog en stor mængde herrnhutiske sange ere tid efter anden oversatte paa Dansk¹⁾«. Der er i disse ord en let forståelig beklagelse over, at en

¹⁾ Om det teologiske fakultets censurer findes oplysninger i pakken *Censura librorum argumenti theologiae* i universitetets arkiv.

stærkt herrnhutisk sindet mand, C. Langemach Leth, som præst ved Trinitatis kirke skulde være studenternes sjælesørger. Fredrik Boye, som var hans kapellan 1750—59, hørte ligeledes til den samme retning.

Mest krænkende for herrnhutismens modstandere måtte det dog være, at denne havde bemægtiget sig Frue kirke, hvor samtidig Henrik Gerner var bleven stiftsprovst og Preben Schiøtt kapellan 1738. Det var især den første, om hvem Hersleb allerede havde udtalt sig med ringeagt i den nævnte skrivelse angående kirkeinspektionen, som det nu gjaldt for ham at komme tillivs. — Der var allerede i Christian VI's tid d. 20 November 1744 og 29 Januar 1745 udkommet to reskripter, der forbød kongens undersætter at rejse til Herrnhut, Marienborn eller lignende mistænkte steder for at studere; men det viste sig, at herrnhutismen også kunde indføres på anden måde, nemlig ved at der indforskreves herrnhutiske lærere fra Tyskland. Da to fynske præster, J. Mygind i Dreslette og N. Basse i Sønderby havde gjort dette, blev der d. 9 December 1746 udstedt et almindeligt forbud derimod¹⁾. Begge disse mænd må være faldne til føje; ti de sad endnu mange år efter i deres embeder; men det i anledning af dem udstedte reskript blev benyttet til at fælde stiftsprovst Gerner.

Det indeholdt nemlig tillige forbud imod, »at ikke noget sted nogen slags sådan indretning af skole eller andet blev gjort af en eller anden, som kunde have skin af seminario«. — Gerner har formodentlig havt på fornemmelsen, at dette vilde blive benyttet mod ham; ti han henvendte sig selv til biskoppen med forespørgsel, om denne anså det for nødvendigt, at han ophævede en skole, som tre kvinder holdt for nogle småbørn i Preben Schiøtts hus, og i hvilken der også gik en datter af stiftsprovsten. Biskoppen svarede, at han fandt det aldeles nødvendigt, at denne skole standsedes; men Gerner for-

¹⁾ Helveg, Kirkehist. eft. reform. II, 2den udg. 122.

langte, at sagen skulde indstilles til kongelig resolution. Heraf benyttede da biskoppen sig til at fremstille alle hans synder: Han havde til stor forargelse to sønner i Herrnhut; Schiøtt havde havt en søn i huset hos en af de ovenfor nævnte fynske præster, og når der indrettedes en skole i hans hus, kunde man være vis paa, at den var herrnhutisk; ellers vilde der heller ikke være grund til at oprette den; ti der var skoler nok, og hvis Gerner ikke havde havt tvivl om dens lovlighed, vilde han ikke have forespurgt, om den kunde vedblive at bestå. Det var, siger biskoppen, enhver, som hørte ham, lige så bekendt som fortrydeligt, at han var ganske herrnhutisk, lærte deres principia offentligt og fulgte Zinsendorfs principia håndgribeligt. Når Gerner havde beråbt sig på, at de kvinder, der forestod skolen, ikke havde været i Herrnhut, havde det intet at sige; det havde Pr. Schiøtt heller ikke, og dog var han så god en Herrnhuter som nogen¹⁾. — Det vil ikke kunne nægtes, at Hersleb her havde gjort sit bedste for at puste en i og for sig ubetydelig sag op til det mest mulige. — Kancelliet var enigt med ham i, at der skulde gås strengt tilværks, og at Gerner skulde på det skarpeste irøttesættes af biskoppen for hans utilbørlige forhold, samt trues med kongens unåde og med at blive tiltalt på sit embede; hvis han ikke i alt direkte efterlevede de kongelige befalinger.

Gerner havde imidlertid d. 17 Januar 1747 indgivet et andragende til kongen selv, om at der måtte blive anstillet undersøgelser i hans sag. Som følge heraf er den bleven behandlet i konseillet, og her mildnedes fremgangsmåden en del; det ovennævnte reskript blev ikke afsendt, hvilket vistnok skyldtes grev Schulin²⁾; men d. 24 Februar

¹⁾ Indlæg til Sæll. tegn. 1747 nr. 99. Herslebs skrivelse findes ikke; men dens indhold er gengivet i en kasseret koncept til et reskript til Gerner.

²⁾ I suplikprotokollen 1747 nr. 115 er der ved sagen bemærket: •Cons. 17 Januar. Geheimeråd Schulin tog forestillingen til sig d. 9 Februar. Refereres Hs. M•.

underrettedes Gerner om, at det var pålagt dr. M. Wöldike og præsten A. C. Rhon ved Petri kirke at undersøge den i Schiøtts hus oprettede skole; men tillige pålagdes det ham »til forargelses afvendelse fra den han betroede menighed« at kalde sine sønner hjem fra Herrnhut inden Mikkelsdag, ikke at deltage i forsamlinger hverken i sit hus eller andensteds, og i sit embede skulde han følge loven og ritualet i alle stykker, og ikke alene intet lære mod de symbolske bøger, men også lære alle de sandheder i deres orden, som derudi findes¹⁾.

Nu viste det sig vel, at der egentlig intet var i vejen med den ofte nævnte skole; børnene vare mellem 4 og 9 år, de havde meget få kundskaber, men man havde ikke kunnet opdage noget sekterisk enten hos dem eller lærerinderne, hvorfor skolen også fik lov til at bestå. — Men da det ikke kunne lykkes Gerner at få anstillet nogen undersøgelse af hans egen virksomhed, har han erkendt, at han ikke kunde blive i et embede, hvor han stod biskoppen så nær, og tre måneder efter indgav han et nyt andragende, hvori han noget spydig bemærker, at han under Christian VI i overensstemmelse med dennes forordninger også privat har antaget sig dem, der have ytret sig mere begærlige end andre efter at blive frelste; men siden reskriptet af 24 Februar havde han afholdt sig fra forsamlingerne, ligesom han havde kaldt sine sønner hjem fra Herrnhut. Men han var i sin samvittighed overbevist om, at Herrnhuterne vare i god overensstemmelse med den Augsburgske trosbekendelse, og at de udgjorde den bedste del af den evangeliske kirke. Da han nu havde fået kald til at være »administrator for den lutherske tropus og inspektør for de evangelisk lutherske brødre menigheder i Schlesien«, bad han, at der måtte anstilles en prøve på disses lære, og at han, hvis denne viste sig at stemme med den augsburgske konfession, måtte forene den nye bestilling med

¹⁾ Sæll. tegn. 1747 nr. 293.

sit hidtilværende embede, eller, hvis dette ikke kunde tilstedes, at han da måtte få sin afsked¹⁾. Han kan vel næppe have tænkt sig muligheden af, at det første alternativ kunde blive tilladt; men han kan altså lige så lidt som de andre præster, der den gang drog til Herrnhut, siges at være afskediget af regeringen; de opgav selv deres embeder. Det var således tilfældet med sognepræsten A. Langgaard og hans kapellan O. N. Krogstrup i Klim i Vester Hanherred året efter, at Gerner havde taget sin afsked²⁾.

Der siges om disse mænd, at de anså Herrnhut for det eneste sted på jorden, hvorfra der gik vej til himlen; men adskillige af dem synes dog ikke at have befundet sig så overdreven godt ved at være der. Gerner søgte således allerede 1753 om tilladelse til at vende tilbage til Norge i anledning af en arv, der var tilfalden ham; han siger selv, at han vendte tilbage, fordi det blev ham forment at modtage arven, når han blev i Tyskland; men han havde opgivet sit embede der, og han var næppe kommen hjem, før han ansøgte om atter at måtte beforders til gejstligt embede »til hans og hans families nødtørfte subsistence«. Dette blev vel afslået, men kongen lovede, at han vilde vise ham sin nåde, når dette kunde ske på anden måde³⁾. — Han fik dog aldrig noget embede; men han bevarede bestandig sin kærlighed til brødreneheden, og han benyttede i trykkefrihedstiden lejligheden til at udtale denne og skildre den uret, han mente at have lidt, i sine ovenfor citerede »Mærkværdigheder« 1772. Han døde 1786 i Tønsberg.

Også den under Christian VI forviste præst Peter Nicolai Holst kom 1748 tilbage til Danmark. Han søgte om tilladelse til at opholde sig her et par måneder, da der var tilfaldet ham en arv efter hans stedfader H. Gram.

¹⁾ Sæll. tegn. 1747 nr. 295. H. Gerner, mærkværdigheder 139—45.

²⁾ Helveg, 123.

³⁾ Oversekretærens brevbog i det danske kancelli 1753 nr. 247.

Men kongen tillod, at han måtte blive her »et par måneder eller mere«, når han vilde forholde sig i ro. Hermed var altså landsforvisningen ophævet, og Holst forlod heller ikke mere sit fædreland¹⁾.

Med undtagelse af Gerner har der næppe været nogen præst, der med grund har kunnet beklage sig over, at han er bleven strengt behandlet for sin herrnhutismes skyld. Den oftere nævnte Preben Schiøtt ved Frue kirke holdt uhindret forsamlinger for den herrnhutiske kreds i København lige til sin død 1782²⁾, og en så udpræget herrnhutisk sindet mand som Ewald ved Waisenhuset fik 1747 tittel af professor og blev 1749 medlem af Waisenhusets direktion og missionskollegiet. — Heller ikke mod separatistiske lægfolk blev der gået strengt tilværks, end ikke i Herslebs eget stift. Der fandtes en del sådanne i Korsør, hvor de bleve tålte, uagtet anordningen af 5 Marts 1745 kun gav dem ret til at opholde sig i fristæderne. Da en af dem vilde holde sin datter, en 19årig pige, fra konfirmationen, fik de kun en advarsel om, at loven kunde gøres gældende imod dem »i hele sin rigeur«³⁾.

Endnu mindre blev der voldt de egentlig pietistiske præster nogen fortræd, når de ivrede mod teatre og andre forlystelser, som nu kom i brug. E. Pontoppidan blev 1747 biskop i Bergen og 1755 betroet det overmåde vigtige hverv som prokansler ved universitetet. — Bluhme blev ved som hidtil at anbefale kongen præster og kandidater til befordring, og han talte med samme frimodighed som i Christian VI's tid. I ligprædikenen over dronning Louise siger han: »For folkets synders skyld ske mange forandringer med rigerne (Ordspr. 18. 2), og retfærdighed ophøjer et folk; men synd er menneskenes fordærvelse. Således må jo vore synder være skyld i vor kære dronnings

¹⁾ Sæll. tegn. 1748 nr. 205.

²⁾ Reskr. 12 Marts 1783.

³⁾ Sæll. tegn. 1748 nr. 387.

død. Nu er vel et folks synder af forskellig art, og jeg tror vist, at de iblandt os og overhovedet i landet, som have levet i vitterlige og herskende synder, i herskende ærgerrighed og pengegærrighed, i herskende vellyst, pragt, overdådighed i mad og drikke, i herskende kærlighed til verden, ringeagt for Guds ord, vanhelligelse af den kære søndag, syndig tidsfordriv, at de især have skyld i vor kære dronnings død. Og jeg frygter, jeg frygter, at hvis man ikke hører op med sådanne synder, vil man derved skade vor allernådigste konges og vor dyrebare kronprins's liv«. — Det var ikke vanskeligt at se disse ords adresse; men der forlyder intet om, at de blev tagne ilde op.

Men ikke desto mindre havde dog hele betragtningen af livet antaget en anden farve end i Christian VI's tid, og de klager fra de ældre over den nye slægts vanart, som vel have lydt, så længe verden har stået, kunde nok her have nogen grund. Bluhme siger to år efter tronskiftet, at han har måttet se på, hvorledes »verden med sine kødelige lyster og sine syndige lysthandlinger som en brusende flod er trængt ind over os, har bortvendt mange sjæle fra Gud og bragt dem i fare for, hvis de ikke snart omvende sig, at blive neddraget i fordærvsens afgrund«¹⁾. Der er vel næppe tvivl om, at her sigtes til teatrets genoprettelse og forandringen af helligdagsanordningen. Christian VI havde ikke ligget et halvt år i sin grav, før Thielo fik privilegium på at opføre danske komedier, og året efter var der ikke mindre end 4 teatre i gang i København, foruden at der villigt gaves tilladelse til linedans, taskenspillerkunster o. desl. Det synes at have været en af de få ting, kong Frederik V selv har interesseret sig for; alt, hvad der angik teatrene afgjordes ved en slags kabinetsbefalinger, som kun expederedes gennem kancelliet. Københavns præster skulle have udtalt sig skarpt mod

¹⁾ Kirkehist. saml. 3die række II, 575.

disse »privilegerede synder«¹⁾. Hvad der bidrog meget til at skuespillene foragede, var, at de fleste aktører vare studenter. Thielo siger udtrykkelig i sit andragende om at måtte opføre komedier, at dette skal ske »ved hjælp af de skikkelige studerende personer, han har samlet«²⁾. Men da omtrent alle studenter forudsattes at studere teologi, kan det ikke undre os, at det stødte mange, at sådanne skulde fristes ind på en vej, der ikke ansås for hæderlig, og hvor man næppe mente, der kunde leves kristeligt. — Det var heller ikke blot pietisterne, der betragtede teatret og skuespillerstanden på denne måde. Da en student, Math. Birch, 1749 ansøgte om at måtte indstille sig til teologisk embedsexamen, uagtet han i 6 uger havde spillet komedie ved v. Qvotens tyske teater, frarådede prof. Holm at tillade dette; der burde ikke tilstedes den, der havde været skuespiller, adgang til en prædikestol. Prof. Wøldike mente dog, at andragendet kunde bevilges, når han et år havde hørt flittigt forelæsninger og opført sig således, at man kunde antage, at han havde omvendt sig fra den let-sindighed, der havde bragt ham til at blive aktør, og der blev afgivet en resolution efter Wøldikes foreslag³⁾.

Hvad komedierne var for København, var de gamle bondelystigheder fra landet. Sabbatsanordningen af 1735 havde aldeles forbudt at ride sommer i by. Nu tillodes det ved et reskript af 12 Juli 1748 på søgnedage, eftersom den nævnte anordning kun er en sabbatsanordning og sigter kun til helligdages overholdelse. Men præsterne vare mange steder ilde tilfredse med denne forandring; et par steder på Sælland vilde de formene dem, der havde redet sommer i by, at komme til alters uden at stå åbenbar skrifte, fordi de, selv om den egentlige forlystelse havde

¹⁾ Kirkehist. saml. 3die række II, 568.

²⁾ Kancelliets suplikprotokol 1746, nr. 1192.

³⁾ Oversekretærens brevbog 1749 nr. 235.

fundet sted på en hverdag, dog vanhelligede sabbaten ved at svire de sammentiggede penge op¹⁾.

Der vides i dette tidsrum, foruden hvad der alt er meddelt, intet om religiøse bevægelser i almuen, hvad der dog sikkert især må søge sin forklaring i, at Herrnhutismen havde skiftet karakter og ikke længer ytrede sig ved sekteriske bevægelser, men nøjedes med at danne småkredse uden egentlig opposition mod statskirken. — Som et vidnesbyrd om en lægmands iver for Guds ords udbredelse stå endnu de stistrupske legater til uddeling af bibler, salmebøger og oprindelig tillige af Brochmands postil. De oprettedes 1749 af en købmand fra Hobro, Laurids Christensen Stistrup og hans hustru Christine Marie Sønderborg. Også en præst, Thomas Lillelund, oprettede et legat, hvoraf hver gård i hans sogne, Ulstrup og Gundersted, skulde forsynes med en bibel²⁾.

I kirkeskikkene skete der kun få og ubetydelige forandringer. Måske netop fordi man ikke længer følte sig så sikker i fortidens institutioner, blev man ængstelig ved at rokke dem, selv der, hvor man var kommet til erkendelse af, at de trængte til rettelse. — Således blev det afslået at gå ind på et særdeles hensigtsmæssigt forslag af biskop Hersleb om at forkorte det lange ritual for, hvad præsten skal foretage, når han følger forbryderen til retterstedet³⁾. Det lader næsten til, at øvrigheden har fundet det ubarmhjærtigt således at trække henrettelsen ud; ti Herslebs forslag fremkom i anledning af, at en fængselspræst havde klaget over, at byfogden havde jaget ham og de studenter, der skulde assistere ham ved sangen m. m., bort⁴⁾.

¹⁾ Sæll. tegn. 1748 nr. 498 og 1749 nr. 553.

²⁾ Helveg, 2. udg. II, 124.

³⁾ Kroghs udgave af ritualet 130—39.

⁴⁾ Oversekretærens brevbog 1756 nr. 300.

Den private kommunion, som var bleven forbudt ved et reskript af 7 Januar 1741, der kun tillod den for dem, der gjorde sig skrupler af at gå til alters sammen med andre, blev ved et nyt reskript af 3 Juli 1747 atter tilladt i almindelighed, så det blev nu som tidligere skik, eller om man vil uskik, at fornemme folk gik til alters for sig selv før eller efter gudstjenesten¹⁾. — En anden indrømmelse, der gjordes fornemheden, var at rangspersoners koner fritoges for at holde kirkegang efter deres barsels-seng. Et gammelt reskript havde fritaget alle de koner, hvis mænd stod ved hestgarden, og officersfruer synes alt tidligere at have tiltaget sig samme ret. Nu klagede præsterne over, at mange rangspersoners, ja menige rytteres og dragoners koner fulgte officersfruernes eksempel. Men reskriptet af 8 November 1748 gjorde dette lovligt, »på det herudi kan al tid være en vis og uniform skik og orden og derhos forekommes al uenighed mellem lærere og tilhørere«. — Nogle år efter gjorde man skridtet helt ud; der var indkommet mange ansøgninger om samme frihed, som var indrømmet fruer af rang, og i disse beråbte man sig på, at det var skadeligt for konen om vinteren at opholde sig i våbenhuset, hvor der var træk og kulde. Kirkekollegiet erklærede tillige, at introduktionen opholdt gudstjenesten, så præsten ikke fik tid til at katekisere, medens menigheden ikke i rette tid kunde komme i og af kirke, og derfor ikke ved sidsttjeneste om vinteren komme hjem, før det var mørkt. Et reskript af 22 November 1754 afskaffede derfor introduktionen og anordnede en bøn fra prædikestolen i stedet²⁾.

Med hensyn til konfirmationen, da havde anordningen af 1736 ikke bestemt nogen alder, i hvilken børnene skulde konfirmeres. Da dette ikke kunde ske, førend de kunde læse, var der mange, som af den grund ikke blev

¹⁾ Ussing, kirkeforfatningen, IV, I. 274.

²⁾ Fogtmanns gejstl. reskr. I, 330.

konfirmerede, før de vare helt voksne. De pietistiske præster så heller ikke gerne, at de unge kom for tidligt til alters. Ewald havde således ikke villet konfirmere waisenhusbørnene, før de vare i en alder af 15—17 år. Da det, det sidste år han levede, opdagedes, at der var gået store uordener i svang på waisenhuset, nævntes denne sildige konfirmation som en af grundene; præsten havde vel ment det godt, men disse børn brugte den tid, de ikke havde behov til at læse på deres lektier, til syndig og unyttig handel¹⁾. Andre steder synes præsterne at have konfirmeret i en meget tidlig alder; ti en anordning af 31 Marts 1759 bestemmer, at konfirmationen ikke må finde sted før det 14de år, og skal være sket før det 19de, samt at de konfirmerede skulle gå til alters søndagen efter konfirmationen. — Biskop Hersleb omtaler i et landemodsmonitum de måder, hvorpå præsterne tidt gøre konfirmationen til et dødt, udvortes værk; dette sker især, når de give de unge, alle eller nogle, forud til kende de stykker, de skal svare til, ligeledes når der blot fordres forklaringens ord at recitere, uden at prøve, hvad de forstå deraf. Endvidere skulle præsterne huske, at de unge ikke på konfirmationsdagen skulle lære noget, og præsterne skulle der ikke undervise, men bevise, hvorledes de have undervist²⁾.

Hersleb var i det hele en årvågen biskop, der bestandig var til rede for at stoppe de huller, der opstod, når den gamle lovgivning ikke længer vilde passe på de nye tider og forhold. Således klagede han over, at man ikke kunde forhindre de mange vederstyggeligheder, som fandt sted ved skilsmissesager, hvor det foregaves, at den ene ægtefælle havde forladt den anden, uden at dette i virkeligheden var tilfældet. Han foreslog derfor, at det skulde påbydes, at citanten i sådanne tilfælde skulde møde personligt i retten og aflægge ed på, at han eller hun ikke vidste,

¹⁾ Sæll. tegn. 1754, nr. 147.

²⁾ Dionysii landemode 1755.

hvor den undvegne part opholdt sig, eller havde andre breve eller efterretninger fra denne, end de i retten fremlagte, samt at øvrigheden al tid skulde beskikke en defensor for den fraværende part. Det blev 1750 pålagt Luxdorph som generalprokurør at udarbejde en forordning herom; men den udkom aldrig¹⁾. — I året 1754 klagede både Københavns magistrat og biskoppen over, at mange unge mennesker indgik upassende ægteskaber uden deres forældres samtykke. Det var især præsten på Ladegården, D. Rup, der gjorde profession af at vie sådanne brudefolk, så vel som af at konfirmere vankundige konfirmanter. Da han havde viet en urtekræmmer Mohrs datter til en papist, lod biskoppen ham stille for en provsteret. Men han beråbte sig på, at kongebrevene kun forlangte, at vedkommende skulde lade sig vie af en ved en offentlig menighed ansat præst, så han mente, han var i sin gode ret, og om provsteretten end ikke fandt, at hans adfærd kunde billiges, dømte den ham dog, til biskoppens fortrydelse, kun i en mulkt af ialt 30 rd. — Efter biskoppens forslag kom kongebrevene herefter til at lyde på, at vielsen skulde ske ved en ved en ordentlig menighed beskikket præst, som kan stå til ansvar for ægteskabets gyldighed²⁾.

Hvad præsterne angår, da får man et bestemt indtryk af, at der har manglet meget i, at de have kunnet være for deres menigheder, hvad de burde være, og vi se bestandig forsøg på at rette manglerne og at drage omsorg for, at de kommende slægter kunde blive bedre forberedte til deres gerning. Det var en gammel klage, at præsterne lå i idelige processer og stridigheder med deres menigheder, og det havde intet hjulpet, at et reskript af 26 August 1738 havde forbudt dem at lade møde ved prokuratorer

¹⁾ Oversekretærens brevbog 1749 nr. 257 og 1750 nr. 166.

²⁾ Stampes erklæringer I, 246.

for provsteretterne; de bleve ved at anlægge sager »uden al sand fornødenhed, og alene af en dårlig ambition og animosité til ikke liden anstød for menighederne«. Ved et reskript af 20 Februar 1750 bemyndigedes da biskopperne til at diktere dem, som gjorde sig skyldige heri, mulkt fra 1—5 rd.; men sådanne mulkter kunde også pålægges, når en præst ikke var at bevæge til at besøge syge eller fanger, eller komme i skolerne, eller når han befandtes at misbruge absolutionens magt til at inddrive sit offer. Det var atter Hersleb, der udvirkede dette reskript, og man må vel antage, at de forseelser, det omtalte, ikke have hørt til sjældenhederne. Men det var en af pietismens gavnlige virkninger, at man havde begyndt at stille større fordringer til præsterne end tidligere, så sløvhed og ligegyldighed eller en adfærd, som den i reskriptet omtalte, ikke længer gik upåtalet hen.

Et vidnesbyrd både herom og om, at der har været mange brøst i standen, er det forholdsvis store antal præster, der i dette tidsrum blev afskedigede for forskellige grove forseelser. Et par af dem hørte til de urolige hoveder, som den pietistiske bevægelse havde fremkaldt; dette var således tilfældet med Andreas Agerbech, der fra 1739 havde været præst på Bornholm. Han havde allerede i Christian VI's tid voldt bryderier alle vegne, hvor han var kommet, men var bleven skånet, fordi han regnedes til pietisterne, og måske tillige, fordi han i højere kredse skal have nydt en vis anseelse som læge. Da han nu blev ved på den gamle vis, befalede kongen 1756, at han skulde forflyttes til Kristiansø; men selv der var der mennesker nok, som han kunde kævles med, og året efter tog eller fik han sin afsked¹⁾. — En anden lige så stridbar mand, C. F. Gerlach i Ry, synes nærmest at have været sindssyg; også han kom 1747 til Kristiansø, men som fange på fæstningen, hvor han døde. — En sag, der må have vakt

¹⁾ Dansk biografisk lexikon.

en vis opsigt, da den foregik i København, var, at kapellanen ved Trinitatis kirke A. Horsens blev dømt fra kjole og krave, fordi han havde ægtet en kvinde, hvis mand endnu levede; konen blev sat i spindehuset¹⁾. — I det hele var det usædelighed, drukkenskab eller opsætsighed, der foranledigede afsættelserne, og disse have sikkert kun fundet sted, hvor skandalerne vare blevne i høj grad offentlige²⁾. — Som et vidnesbyrd om, hvor stærk overtroens magt endnu kunde være, skal det nævnes, at præsten i Hyllested, O. Ferslef, der endda var magister, og hans søn, der var kapellan hos ham, i året 1756 fik en mulkt og en streng irettesættelse, fordi de havde ladet sig bruge i en latterlig trolddomshistorie, hvori de havde manet trolden m. m.³⁾.

Så vidt man kan se, har det ikke blot været præsternes levnet, men også deres prædikener, der have ladet adskilligt tilbage at ønske. Pontoppidan siger i sit Collegium pastorale practicum, der udkom 1757 (2den udgave 1765), men rigtignok om Norge, at han allevegne, når han spurgte præsternes medhjælpere og menighedens forstandere, om Guds sande kundskab og gudsfrygt i deres tid havde taget af eller til, har fået det svar, at fremgangen har været stor, og at der nu findes langt færre forargelige medlemmer af menighederne end tidligere, og han tilføjer, at dette, næst Guds eget ord og nåde må tilskrives en forbedring i kleresiet⁴⁾. Det er de pietistiske præster, han her tænker på, og der er heller intet spørgsmål om, at disse, hvor de kom, ofte have vakt ikke ringe liv og alvor; men dels

¹⁾ Wiberg, præstehistorie. Sæll. tegn. 1747 nr. 461.

²⁾ N. O. Guldberg på Askø afskedigedes 1750 »for mange grove laster»; J. S. Lorentzen ved søkvæsthuset 1754 for løsgagtighed; J. L. Bruun i Mariager 1757 for sin »ganske urimelige opførsel.» F. A. Fischer i Strøby 1756 for usædelighed; G. V. Arent i Stadager 1762 for drukkenskab m. m.. Wibergs præstehistorie.

³⁾ Kirkehist. saml. 3die række VI, 576.

⁴⁾ 2den udg. s. 29.

var det kun på få steder, dette fandt sted, og der var endnu færre, hvor det vakte liv ikke snart sygnede hen. Men han har også beklaget sig over hele den udvortes og mekaniske måde, hvorpå der tidt prædikedes om synd og nåde, om gerninger og tro. »Der bevises og forsikres«, siger han, »endogså til stor overflødighed, at alle Adams børn ere syndere, og ingen helgene, at de kunne ikke gøre andet end ondt, at om de end kunde gøre noget godt, da duede det intet for Gud. Farisæernes hykkelgerninger drages herhen og rangeres under den tittel gode gerninger, på det disse må blive ret urimelige. Umiddelbart derpå trøstes de, som ej trænge til trøst, med Kristi fortjeneste, som har lidt og gjort nok for os arme syndere, og som ser alene til troen og ikke til gerningerne. Her sammenblandes retfærdiggørelsen med den daglige fornyelse, ligesom tilforn gode gerninger med hykleri, og denne prædiken, som allerede er en miskmask i præstens eget hoved, bliver en dobbelt værre miskmask eller sammenblanding af løgn og sandhed i den enfoldige almues hjærte«¹⁾. Dette billede af åndløs prædiken er åbenbart tegnet efter naturen, og det er ikke blot de prædikener, der holdtes af Pontoppidans samtidige, der led af den her påpegede uklarhed. — Oversekretæren i det danske kancelli, grev Holstein, klager lejlighedsvis over en anden mangel ved prædikenerne, at præsterne ikke kende og forstå skriften, og at de derfor ikke berede sig til den tekst, som de egentlig på den tid skulle forklare, men holder en prædiken, som, endskønt den forresten kan være god i sig selv, kan så at sige passe på alle tekster, hvilket giver anledning til at tro, at de enten ikke selv have udarbejdet deres prædikener, eller og, at de i førstningen, de komme til embedet, forfatte sådanne prædikener, for siden at spare deres umage at give forklaring over hver tekst²⁾. Også denne anke var

¹⁾ Coll. pastorale, 2den udg. 21.

²⁾ Oversekretærens brevbog 1759 nr. 61.

uden tvivl berettiget; men hvor præsterne skulde prædike ud af en uklar dogmatik og med utilstrækkelig forståelse af skriften, kan det ikke undre os, at resultatet blev derefter. Den gamle prædikemåde havde tabt sin kraft, og den nye fik først sit forbillede i Bastholm.

Den ypperste prædikant i denne tid var utvivlsomt biskop Hersleb. Han har udgivet flere prædikensamlinger; men det er sagt med rette, at disse ikke give noget fuldt begreb om hans veltalenhed, der forbandt sig med legemlige gaver, som det trykte ord ikke kan gengive, men som samtiden ikke nok kunde berømme¹⁾. — Han rammes ikke af de anker, som Pontoppidan og Holstein rejste mod prædikanterne; ti han fremhæver stærkt og smukt, at et kristeligt liv består i ved Guds nåde at overvinde os selv, vore lyster, vore lidelser, vore fristelser, andres fortrædeligheder, ja selv døden, og der findes mere og lærdere tekstforklaring hos ham, end man nu vilde synes om i prædikener. — Også professor P. Rosenstand Goiske udgav en postil, der dog først begyndte at udkomme 1766. — Af ældre prædikensamlinger udkom der 1746 et uddrag af Luthers postil, der oplevede flere oplag; også Brochmands blev på ny oplagt. — Den mærkeligste af tidens andagtsbøger er Frederik Lützens »Hellige opmuntringer i mødige og tankefulde stunder«, 1764, der er bleven trykt mange gange senere. — Grev Fr. Danneskjolds »Morgen- og aftenbønner« kom først 1779. Af Arndts »Sande kristendom« udkom der et nyt oplag.

De fleste af de mænd, der havde haft højere kirkelige embeder i Christian VI's tid, døde efterhånden under sønnens regering, Conradi 1747, Bluhme 1753, Hersleb 1757, biskopperne P. Hygum og H. A. Brorson samt Pontoppidan 1764. Kun biskopperne B. Brorson og A. Wøldike levede hele vort tidsrum igennem. Herslebs eftermand blev L. Harboe, der efter at have forrettet sin store

¹⁾ N. M. Petersen, litteraturhist. 2den udg. s. 138.

visitats på Island var bleven biskop i Trondhjem 1743. Allerede 1748 var han bleven Hersleb, der var hans svigerfader, adjungeret. Han var en kundskabsrig mand, der nærrede stor interesse for kirkehistorien, og som sammen med Langebek udgav de første bind af Dänische Bibliothek, der indeholder værdifulde bidrag til oplysning især af Danmarks kirkehistorie i ældre og nyere tid. Som biskop gjaldt han for at være både en mild og retsindig mand. Men det er mærkeligt, hvor lidt fremtrædende de mænd var, som kom i de afdødes sted, et tegn til på den slaphed, der gennemtrængte hele tiden. — Jakob Ramus blev sin faders eftermand som biskop på Fyen, J. C. Bloch blev biskop i Ribe og P. M. Bildsøe i Århus.

Netop fordi de, hvem kirkens vel lå på sinde, havde en følelse af, at der var store brøst i præstestanden, tænkte man ikke blot på at rette disse, men endnu mere på at tilvejebringe en bedre undervisning og uddannelse for studenterne, så der i fremtiden kunde være håb om at få et præsteskab, der bedre kunde svare til de fordringer, man nu måtte gøre til det. — Forsøgene på at udrette noget i denne retning udgik især fra E. Pontoppidan som prokansler; men om disse, der kun førte til meget små praktiske resultater, må her henvises til min tidligere afhandling om ham¹⁾, og vi skulle kun nærmere fremhæve enkelte træk af de i den anledning førte forhandlinger, hvorved der kastes lys over personer eller tilstande.

Da der 1755 forhandlede om, hvor vidt det burde pålægges de teologiske studenter at studere fysik, blev der i den nedsatte komité også opkastet det spørgsmål, om det var heldigt, at teologerne havde et sådant bifag, eller om det ikke måtte befrygtes, at det vilde tage interessen fra deres egentlige studium. H. Stampe udtalte sig da med stor energi om, at de bedste præster i reglen var dem, der tillige havde lagt sig efter en anden videnskab,

¹⁾ Kirkehist. saml. 3die række VI, 721.

medens de dårlige sjældent gave sig af med en sådan. — Heri var Pontoppidan, der selv havde mange jærn i ilden, ganske enig med ham; han selv havde som landsbypræst erfaret nytten af at have et arbejde udenfor sin egentlige virksomhed, og mange havde i mangel deraf slået sig til flasken. Hvad naturvidenskaberne angår, da finder han det særdeles nyttigt, at præsterne kende dem, for således at kunne stoppe munden på de vantro, som angribe prima principia Christianismi, nemlig Guds ord. I omgang med sådanne mennesker, siger han, har en præst intet principium commune i skriften; han må bruge enten metafysiske eller fysiske argumenter; de første ere vel de visseste, men også de vanskeligste at behandle; de sidste svare bedre til sådant materialistisk begreb, som findes hos de fleste mennesker¹⁾. — Der kom intet påbud om, at studenterne skulde høre naturvidenskabelige forelæsninger; men lysten til denne videnskab lå den gang i Linnés tid i luften, og der var adskillige præster, der syslede med den. Først må nævnes Pontoppidan selv som den, der egentlig brød banen; men også biskop Hersleb læste naturhistoriske værker, og samlede på naturalier; ti »det var hans glæde at undersøge Guds gerninger i naturens rige.«²⁾ — Stampe nævner i sin omtalte erklæring den 1755 afdøde Jens Schow i Kippinge på Falster, som en nidkær præst, hvem bønderne takke i hans grav fordi han har lært dem at gøre deres jord mere nyttig end forhen, og både han og andre af professorerne omtale en student, Niels Tødslev (død som sognepræst i Mariager 1779) som en af de dygtigste teologer, der tillige udmærkede sig ved sine kundskaber i fysik³⁾.

Så vidt, vi kunne se, have de fleste af de præster, der have beskæftiget sig med andre ting end deres embede,

¹⁾ De kgl. bibl., Kalls saml. 148 fol.

²⁾ Harboes synodaltale efter Herslebs død i Lorck, Beiträge zur neueren Kirchengeschichte II, 251.

³⁾ Nyerup, Universitetsannaler 420.

dog endnu snarere syslet med historien, end med naturvidenskaben. Især var der adskillige, der drev personalhistoriske studier¹⁾. Andre deltog i den økonomiske forhandling, der ved Pontoppidans økonomiske magasin blev så livlig; imellem disse må især nævnes O. D. Lütken i Skjellerup (1743—88). Han leverede²⁾ dygtige bidrag til magasinet, ligesom han har skrevet adskillige særskilte skrifter, og han udmærker sig ved at være en af de første, der i enkelte punkter skiller sig fra det da alt beherskende merkantilsystem.

Men hvorledes det end stod sig med præsternes kundskaber i de videnskaber, der lå udenfor deres egentlige studium, så kom nogle forhandlinger det næste år, 1756, til at lægge for dagen, hvor tarvelig hele deres teologiske uddannelse var. Pontoppidan havde da foreslået, at embederne skulde deles i to klasser, så at de, hvis indtægter vare over 300 rd., kun måtte søges af kandidater med 1ste og 2den karakter. Hertil kom der til at knytte sig en forhandling om oprettelsen af et såkaldt seminarium theologicum, hvorved man forstod, at der skulde føres en fortegnelse over sådanne studenter, der havde lagt for dagen, at de besad både kundskaber og andre nødvendige betingelser for at blive præster. Professorerne gik villigt ind herpå, de foreslog, at det teologiske fakultet skulde danne et kollegium, i hvilket man håbede, at patronen selv vilde være præsident, og hvortil kongen desuden kunde forordne andre medlemmer som prokansleren og Sællands biskop. Dette skulde da føre en fortegnelse over alle kandidater, der vare over 25 år gamle, og kun de, der stode på denne, skulde være berettigede til at søge embede³⁾. — Der kom dog intet ud af disse forhandlinger, vist nok

¹⁾ J. C. Lund, Støvring, 1761—79; J. C. Bloch, biskop i Ribe, 1764—73 og L. P. Næraae, Svendborg, 1762—94, udgiver af Blochs Fyens gejslighed; N. G. Lachmann, V. Tørslev, 1719—63, T. Lillelund, Aarslev, 1759—81.

²⁾ Helveg, 2den udg. II, 147 f. Universitetscirkulære 19 Marts 1756.

fordi regeringen ved oprettelsen af et sådant seminarium vilde være kommet til at give det en stor indflydelse på præsteembeders besættelse, hvad den med rette kunde finde betænkeligt.

Derimod kom de til at afgive et vidnesbyrd om, hvor udelukkende hele den teologiske akademiske undervisning gik ud på dogmatik. Der holdtes vel forelæsninger over det nye testaments skrifter så vel som over kirkehistorie eller æmner, der nærmede sig til denne¹⁾. Men ved eksamen spurgtes der kun, om kandidaterne var hjemme i deres dogmatik. Nu havde Pontoppidan, i anledning af den ovenfor nævnte påtænkte deling af præstekaldene i klasser, ytret ønsket om, at laudabilister måtte findes verserede in theologia exegetica et morali; men dette afviste de teologiske professorer som en fordring, der var umulig at opfylde. P. Holm, der iøvrigt siger, at der i den sidste tid sjældent var bleven givet laud., finder »dette at være så stor en fordring, at jeg ikke véd, om den vel kan have sted, allerhelst da der hører så såre meget til at være in theologia exegetica vel verseret. Jeg mener, at det rettelig kan anordnes, at ingen kan få laud., uden han også er nogenlunde verseret in theologia morali og således in theologia exegetica, at han kan forklare de sprog, som fornemmelig bør forstås af dem«, hvilket vil sige de dogmatiske bevissteder. — Rosenstand Goiskes udtalelser gå ud på det samme; han foreslår, at »theologia moralis kunde exponeres ved in examinando at vise de moralske usus af de dogmatiske quæstiones; exegetica ved at lade examinandus fortolke et enten in examine anbragt eller i biblen opslået sprog«. ²⁾ — Når dette skulde være en skærpelse af eksamensfordringerne overfor laudabilister, kan man slutte sig til, hvorledes det stod sig med dem, der fik 2den og 3die karakter. Men denne præsternes mangelfulde uddannelse forklarer, at de

¹⁾ Møller, Nyt teol. bibl. III, 55, Kirkehist. saml. 3die række VI, 207.

²⁾ Det anførte universitetscirkulære af 19de Marts 1756.

stod så værgeløse overfor den store åndelige bevægelse i slutningen af århundredet og den hele materialistiske vantro, som da brød ind over kirken. Det lykkedes jo hurtigt »oplysningens« talsmænd at få det betragtet som en afgjort sag, at det gamle dogmatiske system kun havde været en samling af unyttige spidsfindigheder; men når dette var tilfældet, var det hele deres viden, der var bleven ubrugelig; de formåede ikke selv at øve nogen kritik overfor den; ti de manglede den exegetiske og kirkehistoriske kundskab, der ene kunde gøre dette muligt, og der var derfor kun to udveje: enten kastede de det hele overbord, eller de fastholdt de gamle forestillinger uden at kunne føre noget forsvar for dem, og ofte med en forknyt bevidsthed om, at de i grunden slet ikke lod sig forsvare.

Allerede nu begyndte ligesom forpostfægtningen for det store slag, der skulde stå; der taltes alle vegne i vor tid meget om fritænkeriets fremgang, og Pontoppidan spæede ikke fejl, når han på spørgsmålet om, hvad det kommende tidsafsnit vilde medføre, svarede: »Sandelig, man må frygte, at efter alle slags overtro vil følge vantro, efter hykleri og ustadig heftighed en filosofisk og halv hedensk koldsindighed, det er efter Pharisæismum Sadducæismus«¹⁾). Bevægelsen var alt begyndt, og den blev måske ikke mindre farlig, fordi den ikke turde vove sig frem for lyset. Edelmanns skrifter og måske også de engelske deisters blev bekendte her i landet, og det er utvivlsomt, at adskillige blev påvirkede af dem og fandt mod til at vedkende sig den tvivl om kristendommens sandhed og den ligegyldighed for den, som mange al tid nære. Jordbunden var jo godt beredt; pietismens og herrnhutismens smagløsheder og bornerthed havde gjort mange uvillige mod kristendommen i sin helhed,

¹⁾ Coll. pastoral, 2den udg. 42.

og under den orthodoxe retnings åndelige afmagt levede mange, både høje og ringe, aldeles upåvirkede af den tro, munden bekendte.

Her hjemme mærkedes det endnu kun lidt, at der var kommen gæring og bevægelse i folkene; men ved de tyske universiteter begyndte teologien at antage en ny skikkelse; det kan i mange måder siges, at der fandt et fremskridt sted; men selv et sådant gjøres jo sjældent, uden at der er fare for at snuble, og fremskridtet i videnskabelig metode og i optagelse af nyt stof til behandling var ofte dyrt købt; den inderlige fromhed, som havde fulgt den tænkning, der byggede det gamle system og lært den troens lydighed, fattedes tidt hos de nye. — I Leipzig blev Ernesti grundlæggeren af en virkelig exegetisk skole af stor betydning. Han var ikke blot hele Tysklands lærer, men havde indflydelse langt ud over dets grænser. Ved ham genvandt bibelstudiet en plads, det næppe havde indtaget siden den gamle kirkes tid; men idet han med rette hævdede betydningen af filologiske studier, opgav han, eller i det mindste hans disciple efter ham, dog egentlig fordringen om, at hvad der er skrevet ved den Helligånds bistand, også skal forstås ved denne. — Michaelis i Göttingen gik endnu videre i fortolkningen af det gamle testamente, hvor han ved naturlige forklaringer vilde fjærne, hvad der var anstødeligt for fornufften, og i Halle, pietismens fordums faste borg, blev Semmler ved sine fortolkninger af evangelierne den nye rationaliserende teologis egentlige fader. — Disse mænd vilde vel ikke bryde med kirkelæren; de mente tværtimod, at deres teologi skulde gøre den skikket til at hævde sin plads og tilbagevise de indvendinger, der gjordes mod den; men det af åbenbaringsens indhold, som de vilde bevare, stod, som det træffende er sagt, som nogle gamle mure og porte i en sløjfet fæstning, der ikke længer havde nogen modstandskraft, og samtidig med dem skrev Reimarus de Wolfenbüttelske fragmenter, der få år efter skulde falde som en bombe i den teologiske lejr

og lægge for dagen, at teologien, som den var i den nye så vel som den gamle skikkelse, havde gravet grunden bort under sig selv og stod for fald.

Men herom havde ingen endnu i vort tidsrum nogen anelse, og det har sikkert været i fuld forvisning om sejr, professor Rosenstand Goiske 1753 begyndte anonymt at udgive et tidsskrift: »Billige tanker mod ubilligt fritænkeri«. Tidsskriftformen blev dog siden forladt, og slutningen udkom samlet. — R. Goiske havde optaget den Wolfske filosofis bevisende metode, og han mente ved dens hjælp at kunne demonstrere fritænkeriets urimelighed så vel som den kristne tros fornuftmæssighed. Derfor begynder han med at henvende sig til de fornuftige læsere. Det er nemlig en falsk mening, når man indbilder sig, at der er strid mellem den kristne lærdom og den sunde fornuft; fritænkeriet er kun en vildfarende fornuft, derfor er også *raisonnement* den eneste måde, hvorpå det kan modvirkes. Der var dog ved gendrivelsen den vanskelighed, at fritænkerne ikke havde noget vist system; de anfægte, siger han, religionens sandheder ligesom røvere og tartarer med en ustadig strid, nu på en, nu på en anden kant. Det er også vist nok, at han ikke har formået at finde det, der lå til grund for det begyndte frafald. Når han bekæmper sine modstandere, er det enkelte ytringer, han exegetiserer sønder og sammen gennem mange paragrafer, f. eks. Edelmanns påstand, at Esra skulde have skrevet Mosebøgerne. I det væsentlige holder han sig til forsvaret; men fordi han ikke kan se andet i kristendommen end en lære, må skriftet betragtes som helt mislykket. Fritænkerne og vi, siger han, ere enige i, at Gud ikke længer åbenbarer sig på umiddelbar måde; al åbenbaring er middelbar og sker igennem skriften¹⁾; men netop fordi denne således er Guds åbenbaring, må den stemme med fornuften, der er hans gave, og når denne derfor kommer til et mod skriften

¹⁾ I, 109—110.

stridende resultat, er det et tegn på, at den ikke er brugt på rette måde, og når menneskene ikke blive troende, er det ikke på grund af ond villie, eller usande følelser, men det er kun, fordi de ikke bruge deres fornuft. — Hertil kommer, at forfatteren ikke forstår, som han havde foresat sig, at holde skriftet i en populær tone; men fremstillingen er meget tung og fuld af videnskabelige kunstudtryk, så det kan siges afgjort, at en nutidslæser vil finde det næsten aldeles ulæseligt.

Og dog ere vi betænkelige ved at udtale en sådan dom over det; ti samtiden var af en ganske anden mening. Det var jo et lejlighedsskrift, der handlede om tidens brændende spørgsmål, og af sådanne havde man ikke mange, og dertil kom, at den bevisende metode ikke, som nu, var et overvundet standpunkt, hvis skrøbelighed alle kunde se. Tværtimod gjaldt den endnu her hjemme som filosofiens sidste ord, og der var mange, som mente, at man ved dens hjælp kunde danne sig en sammenhængende livsanskuelse. Christian Bastholm blev således på Rosenstand Goiskes forelæsninger helbredt for sin tvivlesyge.

En anden betydelig mand, Ove Guldberg, blev netop ved R. Goiskes skrift tilskyndet til at skrive et lignende. I 2den del af »Billige tanker om ubilligt fritænkeri« er der optaget to breve; i det første fremstilles der nogle tvivl mod kristendommens lære, i det andet takkes der for besvarelsen, hvorved tvivlene ere blevne overvundne. I »En omvendt tvivlers levnedbeskrivelse« skildrer Guldberg den mands liv, der har skrevet disse breve¹⁾. Denne bog har lige så lidt som sit forbillede nogen overbevisende kraft over for os. Vi forstå ikke, hvorfor den opdragelse, vedkommende mand har fået, gør ham til fritænker, eller

¹⁾ Billige tanker osv. II, 91. Om Guldberg kun har tænkt sig ind i tvivlerens tankegang, eller han selv har næret tvivlene, kan næppe afgøres. Han skrev året efter et lignende skrift: »Breve over vigtige sandheder« 1761.

hvorfor han lidt efter lidt bliver troende igen, og aller mindst, at det er R. Goiskes forelæsninger og skrifter, der gøre det af med den sidste rest af hans vantro. Men vi ville anføre det som et bevis på, hvor vanskeligt det kan være at sætte sig ind i en svunden tids tankegang og se med dens øjne, at Guldberg kan skrive om de tørre demonstrationer i »Billige tanker«: »Jeg fandt ved enhver gennemlæsning mit sind rørt på en mig mere end forunderlig måde . . . Autors bevisligheder for det guddommelige væsens existens på en skriftmæssig måde, hans anmærkninger om bevisligheds grader, hans læremåde og andet er bleven mig som en ild i mine ledemode«. — Men med al agtelse for Guldbergs ytringer, så ligger det dog klart for dagen, at teologerne i denne tid kun lidet forstod at slå på de strenge, der kunde give genlyd i hjærterne, og da den humanisme, der altid tiltaler det naturlige menneske, båret af gunstige omstændigheder trådte frem som en magt i tiden, var det den let at adsplitte de golde demonstrationer, der nu skulde gælde for kirkens hegn. — Også E. Pontoppidan, der aldrig holdt sig tilbage, hvor han mente, der kunde udrettes noget godt, deltog på sin vis i striden mod fritænkeriet ved et skrift: »Sandheds kraft til at overvinde den ateistiske og naturalistiske vantro, forestillet i adskillige historiske eksempler på sådanne religionsspottere, som enten have vendt om og givet Gud æren, eller taget en ende med forskrækkelse«. Bogen er uden historisk værd og kan kun betragtes som en traktat; men formodentlig er den bleven læst af adskillige, der ikke vilde kunne være komne igennem R. Goiskes beviser eller Guldbergs tørre fortælling.

Når teologerne her hjemme bekæmpede fritænkerne, var disse, for at bruge R. Goiskes udtryk, også som »Tartarer og røvere« i den henseende, at deres meninger var allevegne, og dog kunde man ingensteds få fat på dem selv. Deres tanker kom frem i samtaler og lagde sig for dagen i menneskenes liv; men der var endnu ingen, der vilde vedkende sig dem og stå til ansvar for dem. —

R. Goiske skulde dog også komme i berøring med en virkelig fritænker, men det var rigtignok ingen dansk mand, men en Holstener. En advokat fra Altona, G. Schade, sendte ham nemlig på anden hånd et deistisk skrift¹⁾ med anmodning om, at han vilde forfatte en gendrivelse af det; denne skulde da trykkes sammen med skriftet. Det hele har utvivlsomt kun været et kunstgreb, hvorved han vilde gøre det muligt at lade skriftet udkomme uden at komme i kollision med de hamborgske love; men R. Goiske tog det til ham stillede forlangende alvorligt og forfattede virkelig en gendrivelse. Schade lod nu både denne og skriftet trykke sammen, og det blev anmeldt i et hamborgsk blad, der ikke tog blidt på gendrivelsen, men både kaldte den et opkog af, hvad der tidt var sagt bedre, og antydede, at dens forfatter muligvis var i ledtog med selve skriftets. Dette førte atter til, at der anstilledes en retslig undersøgelse i Hamborg, og resultatet blev, at da det var bleven oplyst, at Schade selv havde forfattet skriftet, blev det brændt af bøddelen, og i København sagde rygten, at R. Goiskes gendrivelse havde fået samme skæbne. Han mente da som embedsmand at måtte kræve oprejsning for den tort, der var ham tilføjet; men det oplystes, at gendrivelsen var bleven fraskåren, før exekutionen på skriftet udførtes. Det blev da endnu pålagt det hamborgske blad at give en for-
tolkning af sin anmeldelse, hvorefter den intet krænkende skulde have indeholdt, og Schade blev sat på Kristiansø, hvor det pålagdes præsten at have opsyn med ham²⁾.

R. Goiske hører til de mænd, af hvilke der i den følgende tid skulde opstå flere, som med betydelig lærdom og en alvorlig tro forsøgte på at værge kirken og dens lærdom, uden dog hverken at kunne finde et fast punkt,

1) Religion der Adepten, oder geometrischer Beweis, dass die Metaphysik die wahre theoretische, die Moral die wahre praktische Gottesgelahrtheit sey.

2) Luxdorphiana 4--21.

hvorfra forsvaret eller angrebet kunde føres. Som talsmand for Wolfs filosofiske metode stod han i en modsætning til de ældre teologer, og der sagdes, at »han taledede med større frihed, end der hidtil var hørt af nogen dansk teolog«¹⁾. Det hænger dog næppe rigtigt sammen, når hans søn fortæller, at da han begyndte at udgive »Billige tanker«, voldte hele bogen eller et sted i den anstød hos »den daværende censor«, hvorfor han måtte gribe til det middel at anse forfatteren for anonym og selv som censor påtage det nødvendige imprimatur²⁾. Udtrykket »den daværende censor« viser, at det, da dette blev skrevet, har været glemt, hvorledes censuren havde været indrettet. R. Goiske har ganske vist selv censureret sit skrift; men dels kunde han godt gøre dette extra ordinem, dels vilde manuskriptet til et anonymt indgivet skrift ligefrem være blevet sendt til hans censur, hvis det havde været hans tur at besørge denne. Han var, den gang det udkom, fakultetets mest ansete professor, og det kan ikke tænkes, at andre af hans kolleger end P. Holm kunde have dristet sig til at gøre indvendinger mod et skrift fra hans hånd; men Holm vilde ikke have fundet sig i, at et skrift, han havde nægtet sit imprimatur, var udkommet paa en så uregelmæssig måde. R. Goiske døde pludseligt 1769 i en alder af 65 år.

Af de ældre teologiske professorer var M. Wøldike død 1750, og J. F. Reuss, der hørte til Bengels disciple og var den af professorerne, der havde stået brødre-menigheden nærmest, blev året iforvejen Conradis eftermand som generalsuperintendent i hertugdømmerne. Johannes Otto Bang, der var professor 1754—64, var kun lidet betydelig. Derimod har Peder Holm i mange henseender indtaget en ret mærkelig plads i fakultetet. Han havde allerede 1735 begyndt at holde forelæsninger som vikar for biskoppen, og han var professor ordinarius fra 1749

¹⁾ Helveg, 2den udg. II, 135.

²⁾ Borgervennen 1794, 384.

til sin død 1777 i en alder af 71 år. Holm har næsten intet udgivet; men man kan gerne sige, at han har udfoldet en betydelig forfattervirksomhed ved sine talrige erklæringer over alt, hvad der vedkom universitetets styrelse og de forandringer, der foretoges ved det. Disse erklæringer svulme ikke sjældent op til hele værker på 6—7 tætskrevne folioark. Han gjaldt for meget ortodox, især i en senere tid, da man ikke betragtede dette som nogen heldig egenskab, og det er vist, at han led under en af den gamle ortodoxis skrøbeligheder, i det han var en overordentlig stridbar mand, der havde en uimodståelig lyst til at gå mod strømmen, og som derfor ragede sig ind i mange klammerier, der tidt fik en ondartet karakter. Især var der et meget slet forhold mellem ham og Pontoppidan, og han var tidt sjælen i den modstand, dennes reformplaner mødte. I året 1759 havde Pontoppidan således forlangt en fortegnelse over de alumner på kollegierne, der havde holdt disputatser eller deklamationer. Dette tog Holm meget ilde op, og striden blev så bitter, at universitetspatronen, grev Holstein, befalede, at alt, hvad derom var indført i det teologiske fakultets forhandlingsprotokol, skulde udslettes, så ingen kunde læse det, da de begge havde gjort nærgående beskyldninger mod hinanden, »hvilket ikke alene er deres stand og embede uanstændigt, men endog til forargelse for efterkommerne, når de skulle se, at sådan uenighed har været mellem brave folk, som med deres fredelige og sagtmodige væsen burde gå andre for med et godt eksempel¹⁾. — Holms stridbarhed tog til med årene, og han betragtede både nye mænd og nye indretninger med samme uvillie. Det synes at have været mere end et rygte, at han nægtede at kreere N. E. Balle til dr. theol., fordi han ikke vilde lægge hånden på den kætter. I en kabinetsordre fra 1774 hedder

¹⁾ Oversekretærens dagbog 1759 nr. 319 og 332. — Der synes at være udrevet et par blade af fakultetets protokol, hvor der intet findes om forhandlinger 1759—61.

det: »Vi undre Os højlig, hvorledes prof. Holm tør vægre graden til mænd, som ære de embeder, Vi selv have udsøgt dem til, med den indsigt og flittighed, hvilken Vi ønske at kunne finde hos alle dem, som lærestolene ere betroede«¹⁾. Hans alderdom forbitredes ved den stridighed, hvormed han modsatte sig Guldbergs reform af kommunitetet; men det må indrømmes, at han her lagde et mod for dagen, som i den tid ikke var almindeligt. Størst fortjeneste har han vist nok som en omhyggelig og dygtig bestyrer af kommunitetet; men heller ikke han undgik den skæbne, at det efter hans død kom for dagen, at økonomen havde begået underslæb, og det viste sig da, at de 14 sidste års regnskaber henlå udeciderede²⁾.

En stor del af, hvad vi hidtil have omtalt, kan betragtes som efterdønninger af den pietistiske bevægelse; hele den trang til virksomhed og til at fremkalde forandringer, som fandtes hos Pontoppidan, hviler på hans religiøse anskuelser, og modstanden kommer fra den ortodokse retning, der vilde væge om det gamle. Det var J. L. Holstein og A. G. Moltke, der vare Pontoppidans patroner, og de stode begge på samme grundlag som han selv, i det også de i tidligere tider havde været påvirkede af pietismen; denne havde i religiøs henseende tabt slaget; men den troede endnu at kunne gennemføre nogle af sine ofte vel begrundede ønsker om at bringe mere liv og bevægelighed ind i det stive og langsomme maskineri, hvormed så mange institutioner arbejdede.

Men der opstod ved siden af disse partier et tredie, der egentlig så ned på dem begge og betragtede alle forsøg på at blæse nyt liv i det gamle som på forhånd mislykkede,

¹⁾ Rigsarkivet, Kabinetetsprotokol 1773—84, d. 15 September 1774.

²⁾ Det danske kancellis rotuli, 19 Januar 1780.

medens de med beundring så hen til de nye åndsretninger, der rørte sig i Frankrig og især i Tyskland. Montesquieus skrifter havde fremkaldt en ny betragtning af hele statsordningen; Rousseau havde kuldkastet alle de gamle opdragelsesteorier, og det forekom dem, der lyttede til Klopstocks oder, som havde de før hans tid ikke vidst, hvad digtekunst var. Også denne retning, som i virkeligheden var den, der havde fremtiden for sig, havde en repræsentant i den danske regering i Joh. Hartvig Ernst Bernstorff. — Han har undertegnet den ordre, der sendte den ovenfor nævnte advokat Schade til Kristiansø, til straf fordi han havde skrevet et fritænkerisk skrift, og der er ingen tvivl om, at han har betragtet ethvert angreb på kristendommen som en strafbar handling, lige så lidt som om at han selv var en mand med en alvorlig og oprigtig tro på Gud. Men denne havde ikke samme form som hverken Pontoppidans, P. Holms eller R. Goiskes tro. Bernstorff ynder at tale om Gud som det højeste væsen; man vil hos ham kunne finde mange udtalelser om hans tillid til forsynet og hans vished om, at alt og alle skulle komme for Guds retfærdige dom. Men det var den første trosartikel, der for ham som for mange af hans samtidige var religionens kærnepunkt, og han har aldeles afgjort haft en følelse af, at man her i Danmark stod tilbage i udviklingen, og at han gjorde vel i at drage sine landsmænd herind for at delagtiggøre det land, der var blevet ham et andet fædreland, i de fremskridt, der alt vare gjorte i Tyskland. Den tyske kreds, der samlede sig om ham og grev Schimmelmann, det münterske hus, Resewitz, Gerstenberg o. fl., blev det drivhus, hvori de nye planter opelskedes, der snart skulde blive udplantede så at sige i hver mands have.

Det bliver her kun to af Bernstorffs protegéer, vi skulle beskæftige os med, nemlig Johan Bernhard Basedow og Johan Andreas Cramer.

Den første af disse mænd havde været huslærer på et holstensk gods, hvorfra han blev anbefalet Bernstorff, der 1753 skaffede ham ansættelse i Sorø, hvor han skulde læse over moral og skønne videnskaber. Han lagde her straks både sine heldige og uheldige egenskaber for dagen; hans kraftige om end rå veltalenhed, hans store arbejdskraft og den uforbeholdenhed, hvormed han fremsatte sine anskuelser, gjorde indtryk på eleverne; men hans ligegyldighed, ikke blot for formerne, men for selve sømmeligheden, og hans ingenlunde pletfriandel vakte også anstød. I årene 1757—58 udgav han »Die praktische Philosophie für alle Stände«, som Cramer i sit tidsskrift, »Der nordische Aufseher«, roste. Basedow vilde i det mindste dengang ikke kristendommen tillivs, tværtimod, han mente at forsvare den mod deisterne. Men dette skulde ske ved at afføre den alle ubibelske lærdomme, f. eks. læren om de evige helvedsstraffe. Cramer siger om ham; at »så lidt som han skjuler sin højagtelse for fornuften, viser han dog en langt større ærbødighed for åbenbaringen«. — Alt vilde rimeligvis være gået godt, hvis han ikke uheldigvis havde påtaget sig at være lærer i teologi. Sognepræsten i Sorø, v. Haven, der tillige havde været prof. theol., døde nemlig 1757, og nu ansøgte Basedow om, at han, som tilforn havde studeret teologi, måtte holde forelæsningerne i dette fag og oppebære lønnen derfor, da hans nuværende løn, 400 rd., ikke slog til »til at iagttage den pligtmæssige velstand og forsørge hans familie«. Kancelliet tilrådede vel at besætte professoratet på ny, men Bernstorff har utvivlsomt taget sig af Basedow; ti i konseillet vedtoges det at bevilge hans ansøgning. — At dette skete, var ikke langt fra at være en skandale; Basedow fattedes alle betingelser for at kunne udfylde den plads, han havde fået; han skal ikke engang have kunnet Græsk. Men på den anden side har skaden, der skete, vel heller ikke været stor; teologien hørte ikke til de fag, hvori akademisterne vare forpligtede til at overvære forelæsningerne, og i v. Havens tid havde der ingen været, som havde hørt

hans offentlige foredrag¹⁾. Men i året 1760 blev grev Fr. Danneskjold overhofmester, og nu blev det straks Basedow forbudt at holde teologiske forelæsninger. Den nye overhofmester kunde have mange grunde til at ønske at komme Basedow tillivs; han betragtede Bernstorff som en skadelig minister, misbilligede både hans inden- og udenrigspolitik, og det har sikkert været ham en tilfredsstillelse at kunne føre grundet klage over et af hans kreaturer. Dertil kom, at han, da han kom til Sorø, havde udvirket tilladelse til, at den derværende sognepræst måtte bytte embede med præsten J. C. Pingel fra Århus, og det var hans hensigt, at denne skulde fungere som teologisk professor²⁾. — Men det må heller ikke lades ude af betragtning, at Danneskjold var en alvorlig kristelig mand af den gamle skole, der nok kunde have grund til at føle sig oprørt over, at et sådant hverv var betroet en sådan mand, der åbent tilstod, »at han favoriserede materialisternes lærdom, ja roste endog disse falske lærere som de, der vare bekvemst til at omvende naturalister, deister og ateister«. — Hvis det er et nøjagtigt referat af hans udtalelser, Danneskjold her giver, kan der vel næppe føres noget bedre bevis for den totale forvirring i den soranske professors teologiske forestillinger. — Basedow fik ikke, som Danneskjold havde ønsket, et civilt embede; men han ansattes ved gymnasiet i Altona, hvor hans gamle modstander endnu engang søgte at ramme ham i den korte tid, han var minister efter Frederik V's død³⁾.

J. A. Cramer er en mand, der har fået langt større betydning for Danmark end Basedow. Han var præst i

¹⁾ Sæll. tegn. 1757 nr. 454 med indlæg.

²⁾ Overseereturærens brevbog 1760 nr. 333. Pingel blev siden forflyttet til St. Knuds kirke i Odense, hvor han 1775 dømtes fra sit embede for utugt. Det blev ham forbudt at bære præstekjole. Sæll. tegn. 1775 nr. 783.

³⁾ Luxdorphiana 22f. N. M. Petersen, litteraturhistorie, 2den udg. V. 26 f.

Quedlinburg, og det var efter Klopstocks anbefaling, Bernstorff 1754 indkaldte ham og ansatte ham som anden tysk hofpræst. Han tilhørte helt den nævnte tyske kreds, og kun denne fik gavn af hans berømte veltalenhed. »Jeg erindrer med fornøjelse«, siger en af hans tilhørere, »den tale, han holdt i kapellet på suverænitetstjubilatet; da han vendte sig til kongen og tiltalte ham, blev der i hele tilhørerkredsen så dyb en tavshed, at han selv lagde mærke dertil og nær var kommet ud af fatning«¹). — Hos Cramer var der, som hos alle overgangsteologer, en trang til at forsvare kristendommen mod de angreb, der rejstes mod den; dette var vel også tilfældet med de ældre teologer; men forskellen var, at de yngre søgte nye udgangspunkter for forsvaret; de havde på fornemmelsen, at de ældre ikke vilde slå til. Cramer talte meget om den poetiske skønhed i de hellige skrifter og gjorde opmærksom på den næring, ikke blot fornuften og hjertet, men viddet og indbildningskraften kunde finde i dem.

Da Reuss 1757 opgav pladsen som superintendent i hertugdømmerne, var det påtænkt at give Cramer dette embede. Men Bernstorff skal allerede den gang have næret den plan, at bruge ham ved reorganisationen af universitetet i Kiel, når det kunde lykkes at bringe forhandlingerne med Rusland om mageskiftet til ende. — A. Struensee blev da superintendent, og Cramer blev holdt skadesløs ved et lønnings-tillæg. Da prof. J. O. Bang døde 1765, blev han tillige professor i det teologiske fakultet. Her søgte han at bringe de hidtil forsømte discipliner til ære ved at læse over kirkehistorie, exegetik og homiletik; men han skal kun have haft få tilhørere, hvad ikke er så underligt, da disse fag ingen betydning havde for eksamen. Han gav også studenterne vejledning i at prædike, uagtet dette må have haft sine vanskeligheder, da han vel forstod, men ikke talte Dansk.

¹) Ny kgl. saml. 711 d. fol. (Wasserschlebe.)

Cramer må have passet dårligt ind i det daværende teologiske fakultet, og det viste sig også året efter Fredrik V's død, at P. Holm havde øje for, at hans dogmatik var forskellig fra den gamle. Cramer udgav da en disputats, hvori han vilde gendrive nogle af en engelsk teolog, Taylor, rejste indvendinger mod den kirkelige lære om arvesynden¹). Men det viste sig, at om han end ikke gav Pelagius ret mod Augustin, var han dog meget tilbøjelig til at undskylde ham og antage, at han aldrig var gået så vidt, havde ikke Augustinus's bestemmelse af arvesyndens begreb været urigtig. — Desuden havde han givet en fremstilling af omvendelsen, som Holm siger gik ud på, at »når et menneske omvender sig, sker dette vel ved Guds ords kraft men iøvrigt har Gud intet dermed at gøre«. Holm nægtede derfor at approbere denne disputats til trykken, og Cramer må have givet efter; ti den påklagede udtalelse findes ikke i den trykte disputats, medens derimod dadelen mod Augustinus ikke er udslettet. I den skrivelse, Holm i den anledning tilstillede Cramer, udtalte han også sine betænkeligheder ved det forhold, hvori denne havde stået til Basedow: »Kirkens udsigter ere kun sørgelige; Basedow arbejder på at vække uro i den, at forvirre den og fordærve dens lærdom; og denne Basedow har før prist dig og roser sig af dit venskab i de samme bøger, som han uafsladelig skriver mod vor kirkes lære og de symbolske bøger. Hvis du ikke offentlig tager til orde mod ham, må man frygte for, at der vil opstå mistanke mod dig, også hos dem, der ikke ere ilde sindede.« Denne uoverensstemmelse mellem de teologiske professorer blev dog indenfor universitetets vægge; Holm lod sig tilfredsstillende ved de af Cramer foretagne rettelser, og disputatsen udkom med hans imprimatur²).

¹) Disp. de peccato originali adv. Joh. Taylorum.

²) Holms latinske skrivelse findes i afskrift i pakken Censura librorum argumenti theologici i universitetets arkiv.

Den plan, Bernstorff havde næret, at ansætte Cramer i Kiel, blev virkelig udført, men ikke af ham selv. Da Struensee ophævede det andet tyske hofpræstembede, forlod Cramer København og blev superintendent i Lybæk; men 1774, da Danmark havde overtaget det gottorpske Holsten, blev han ansat som prokansler for universitetet i Kiel¹⁾.

Med hensyn til bilandene og kolonierne skete der ikke store forandringer i vor tid; men den levende handel, der dreves under dansk flag, medens England og Frankrig samtidig med syvårskrigen førte en ødelæggende søkrig, bidrog dog til at hendrage opmærksomheden på disse fjærne lande. Der var i virkeligheden en god villie til også her at fremme kristendommens sag; men midlerne valgtes ikke altid heldigt, og faldt det vanskeligt nok at skaffe lydighed mod anordningerne her hjemme, var det naturligvis endnu vanskeligere så langt fra regeringens sæde.

For Island var der vakt en del interesse, siden Harboe havde besøgt øen, og der udstædtes flere anordninger for bedre at ordne kirkelige og sædelige forhold, ligesom der arbejdedes på en islandsk lovbog, som dog ikke udkom. Kongen gav bidrag til at opføre Holum domkirke af sten, da den gamle trækirke var ved at falde ned. — Men øens store fattigdom lagde mange hindringer i vejen, og den blev ikke mindre, da handelen overlodes det almindelige handelsselskab, som oprettedes 1747. Guldberg siger, at Island og Finmarken ere dets trældomssteder, og at hvis det ikke ophæves, vil det gøre begge lande øde²⁾. Men allerede før den tid klagedes der over, at landet ikke fik den nødvendige tilførsel, at købmændene solgte dårlige varer,

¹⁾ J. Møller, *Nyt teol. bibl.* III, 3 f. N. M. Petersen, *litteraturhistorie*, 2den udg. V. 43 f. Høst, *Clio* I. 2det hefte 71 f.

²⁾ *Philodani undersøgelser af Philopatris anmærkninger 1770*, I. 43.

brugte urigtig mål og vægt osv.¹⁾. Hertil kom nu ulykkelige naturbegivenheder, forfærdeligt jordskælv med vulkanske udbrud 1754, og både dette og det følgende år hungersnød. I året 1756 sendte kongen kornvarer til Nordlandet, og 1757 anstilledes der overalt i Danmark og Norge en kollekt for bispedømmet og skolen i Holum, der var ved at gå til grunde²⁾.

For at danne lærere og præster, der forstod Lapperne's sprog, oprettedes der 1752 i Trondhjem et seminarium *Lapponicum*. Men det var rigtignok mere politiske end kirkelige bevæggrunde, der drev værket. Året iforvejen var der afsluttet en traktat med Sverrig, hvorved grænsen mod Norge reguleredes, og i udkastet til denne havde der været en bestemmelse om, at præster fra begge sider skulde have lov til at følge med deres sognebørn, når disse på deres årlige vandringer drog over grænsen, men dette var bleven udeladt i den endelige traktat, fordi der på norsk side ingen præster var, som forstod Lapperne's sprog, og den skinsyge, regeringen nærede mod Sverrig, kunde ikke tilstede, »at al avantage i så fald vilde blive for de svenske, som allerede har lappiske præster«. Dette gav anledning til, at der indhentedes en erklæring fra missionskollegiet, der gik ud på, at de anselige bekostninger, der i mange år vare anvendte på den lappiske mission, kun havde båret liden frugt, hvorfor oprettelsen af seminariet foresloges. Det ventedes, at dette kunde gøre nytte, »ikke blot in theologicis, men også in politicis«, idet det vilde blive forhindret, at Lapperne trak sig over på den svenske side af grænsen, fordi kirkevæsnets der var bedre ordnet. — Seminariet optog mest disciple fra skolen, og når disse kom til København for at fortsætte deres studier, havde de ret til stipendier; dog måtte deres antal ikke være mere end tre ad gangen. Seminariet synes dog ikke at have

¹⁾ Kalls saml. 27 fol. Udateret koncept eller afskrift.

²⁾ J. Lorck, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte II, 108 f.

svaret til sin hensigt; det nedlagdes 1774¹⁾. Nogle år senere forsøgte man en højst mærkelig husflidsmission i Laplandene. Man var nemlig kommet efter, at kvinderne »ikke kunde spinde eller væve en eneste alen lærred«, og det blev derfor befalet, at sende nogle af de kvinder, der for livstid eller nogle år vare dømte til tugthuset i Trondhjem eller Bergen, til Lapmarken for at være lærerinder i spinden og væven. Tre år efter viste det sig, at der kun var sendt en eneste, og der blev givet pålæg om at sende et antal for de forløbne år²⁾.

Den grønlandske handel havde været overladt en købmand, J. Severin, der havde fået et tilskud paa 5000 rd. årlig for at vedligeholde missionen. Da hans kontrakt udløb 1749, overtoges handelen af det almindelige handels-selskab, hvis privilegium fornyedes et par gange, 1764 på tyve år. Tilskudet til missionen var da forøget til 7000 rd.³⁾, formodentlig fordi missionærernes antal forøgedes, efterhånden som der anlagdes flere kolonier. Den oprindelige, Godthåb, havde 1755 kun 120 døbte; men her havde også koppesygdommen og hungersnød bortrevet mange. Ved Frederikshavn var der omtrent lige så mange, færre ved de nye kolonier, Klavshavn og Jakobshavn. Missionærerne klagede over, at de manglede kirker, og at det var usundt og næsten uudholdeligt at samle mange mennesker i de grønlandske hytter. Den fattige brødremenighed gjorde i den henseende den kongelige mission til skamme; ti i Ny Herrnhut var der opført en god forsamlingsaal. Her vilde missionærerne helst indføre den herrnhutiske levevis, så de gifte skulde skilles fra de ugifte og karle og piger leve hver for sig. Iøvrigt klagedes der over, at Herrnhuterne

¹⁾ Oversekretærens brevbog i det danske kancelli 1750 nr. 272 og 331, -- Vahl, Lapperne og den lappiske mission, II, 43 f. Han anser seminariets nedlæggelse for et fejlgreb.

²⁾ Reskr. 16 Maj 1760 og 8 August 1763.

³⁾ Oversekretærens brevbog 1763 nr. 415.

forsømte undervisningen, hvorfor de Grønlandere, der hørte til deres menighed, var meget uvidende. Dette kom, siges der, af at »det er umuligt på Grønlandsk at udtrykke de herrnhutiske talemåder«¹⁾.

Til Vestindien indførtes der hvert år hedenske slaver, og det er nu vanskeligt at forestille sig, hvor forfærdelige forholdene vare, hvor dette fandt sted. Naar slaverne ankomme til øen, hedder det i en samtidig beretning, ere de så vilde, at hvis de ikke havde menneskelig skabning, vilde de snarest ligne vilde dyr. En »kapabel« mand eller kvinde købtes for 2—400 rd.; men, siges der, der er stor risiko derved, da de »som onde og vanartede af naturen« tidt forkorte deres dage ved selvmord eller løbe bort²⁾. Frygten for slaveopstand hvilede som en forbandelse over alle de steder, hvortil der indførtes negere; i året 1759 opdagedes der en negersammensværgelse på St. Croix, der kunde være bleven betænkelig nok; ti der var kun 1690 hvide men 11807 slaver på øen. Oprøret kom dog ikke til udbrud, de skyldige bleve fængslede itide, og 13 mennesker henrettedes på en så grusom måde, at man næsten vægrer sig ved at tro, at saadanne gruligheder kunde finde sted under den danske konges herredømme i midten af det 18de århundrede³⁾. — Brødremenigheden havde lige fra den tid, da kongen selv overtog de vestindiske øer, missioneret imellem negrene med sin sædvanlige selvopofrelse, og dens arbejde havde hellér ikke været forgæves⁴⁾. Det var først 1755, at det besluttedes, at også statskirken skulde gøre noget for Negernes omvendelse, hvorfor det pålagdes missionskollegiet at sende tre præster derover⁵⁾.

¹⁾ Lorck, Beiträge osv. I, 55 f.

²⁾ Thotts saml. 816 fol.

³⁾ Rigsarkivet, Danske kongers historie 452, b, 4.

⁴⁾ Kalkar, missionshistorie I, 281 f.

⁵⁾ Det er næppe rigtigt, når Helveg, 2den udg., II, 143, efter Suhm fortæller, at der kun blev sendt en, da de andre viste sig uduelige. Lorck (II, 95) nævner dem alle tre og omtaler deres virksomhed.

Der blev givet dem en instrux for deres virksomhed mellem slaverne. Disse skulde have fri om søndagen og på nogle mærkeligt valgte helligdage (juledag, helligtrekongersdag, langfredag, himmelfartsdag og Marias besøgelsesdag). Missionærerne skulde have fri adgang til dem; men i et så helligt værk måtte ingen tvang bruges, når de ikke vilde antage kristendommen; derimod skulde alle børn, der fødtes, døbes. Det viste sig snart, at missionærerne, af hvilke den ene desuden ansattes som fast præst, ikke kunde overkomme arbejdet, ikke fordi Negerne vare så begærlige efter kristendommen, men fordi missionærerne bestandig måtte søge dem på plantagerne, da deres herrer ikke turde tillade dem at forlade disse eller at samles i større mængde. Der blev da sendt en del kateketer over til hjælp for præsterne¹⁾. — Da en del af planterne paa øerne vare romerske katoliker, tillodes det disse frit at udøve deres religion, men Jesuiter skulde være udelukkede, og, hvis de allerede fandtes på øerne, rejse bort derfra, så snart man kunde få andre gejstlige²⁾.

I Trankebar fortsattes virksomheden som hidtil af missionærer fra Halle; der blev hvert år døbt et par hundrede hedninger, og netop i vort tidsrum (1750) kom den betydeligste af alle denne missions arbejdere, Christian Fredrik Schwartz, til Trankebar, hvor han skulde tilbringe 48 år i missionens tjeneste³⁾. — I året 1756 tog den danske konge Nikobarøerne i sin besiddelse; de bleve først døbte Ny Danmark, siden Frederiksøerne, men intet af navnene vilde hæfte ved dem. Det skal have været den danske præst i Trankebar, D. M. Huusfeldt, der foreslog rådet i Trankebar at besætte øerne, og dette fandt netop tiden dertil tjenlig, da det frygtede for, at Frankrig vilde tage dem i besiddelse, når den krig, det førte med England,

¹⁾ Lorck, Beiträge I, 46 f., II, 89 f.

²⁾ Reskr. 20 Septbr. 1754.

³⁾ Kalkar, Missionshist. I, 347 f.

var endt. En lieutenant v. Tanch blev sendt afsted med 50 mand og 8 kanoner; det danske flag hejstes paa landingsstedet i nærværelse af 20—30 indfødte, »hvem man betydede, at landet ikke længer var deres, men kongens af Danmark«. De fik hver et glas vin og måtte eftersige ordene: «Auf der Gesundheit unseres Königs von Dänemark». Landet var således let vundet; men det blev desto vanskeligere at bevare. Omtrent hele den første expedition omkom meget hurtigt, deriblandt også en af de trankebarske missionærer, Polzenhagen, der, da Huusmann havde fået ansættelse i Danmark, var fulgt med for at undersøge det nye land. Stationen flyttedes da til en anden ø, Kamotte, uden at det der gik bedre. I året 1757 nødte de indfødtes truende optræden de få, desuden syge kolonister til at rejse bort. Kun én hvid mand og nogle negersoldater blev tilbage. Imidlertid havde grev A. G. Moltke henvendt sig til Zinzendorf, for at han skulde skaffe missionærer til øerne. Denne var strax villig og sendte 1759 14 og året efter 13 brødre til Trankebar. De vare vel egentlig bestemte for øerne; men de havde tilladelse til at nedsætte sig, hvor de vilde i den danske konges indiske besiddelser; de havde fuldkommen frihed til at holde deres gudstjeneste, og hvor de ikke boede samlede, måtte de gå til alters og få deres børn døbt i de lutherske kirker. — Da brødrene kom til Indien, var kolonisationen af Nikobarerne allerede afbrudt. De ønskede selv at komme til deres bestemmelsessted; men dels var udfaldet af det første forsøg endnu i for frisk minde, til at man havde lyst til at gentage det, dels næredes der også »visse meninger om brødrenes skadelige lærdomme«. Det er ikke gået fredeligt til mellem dem og missionærerne; disse udvirkede endog 1762 et reskript om, at brødrene enten skulde rejse til deres bestemmelsessted eller komme tilbage til Evropa. Men da guvernøren tog sig af dem og oplyste, at de i alle henseender levede ulasteligt, fik de atter tilladelse til at blive, hvor de vare. — Først 1768 afgik der en ny expedition til Nikobarerne, og med den

fulgte 6 af brødrene. De fandt næppe spor af den gamle koloni på Kamotte, og da pladsen til denne ansås for uheldigt valgt, anlagde de en ny på Nankovry. Men det gik ikke bedre her; Evropæerne kunde ikke tåle klimaet; handelen, som ikke vilde betale sig, blev opgivet 1772. Ikke desto mindre holdt brødrene modigt ud på deres farlige post, der først blev opgivet 1787. Men der forlyder intet om, at nogen eneste hedning er bleven omvendt, og der er ikke blevet spor tilbage af deres virksomhed¹⁾.

Vi skulle endnu i korthed omtale almueskolevæsnet, ikke fordi der er meget at sige om det i vor tid, men mere fordi der i den følgende tid blev rejst saa mange klager over, at man havde slået sig til ro med det på et så ufuldkomment standpunkt.

Hvad landsbyskolerne angår, da var det anordningen af 1739, der skulde gennemføres; men allerede 1740 var denne bleven saaledes forandret, at det næsten helt beroede på godsejerne eller på beboerne selv, om de vilde oprette skoler. Staten havde egentlig kun dermed at gøre på krongodserne, hvor man dog nøjedes med at bevare Fredrik IV's skoler og, når godserne solgtes, at sørge for, at den samme forpligtelse lagdes på køberen. Men der er heller næppe spor af, at der ovenfra er vist nogen interesse for almueskolen; i året 1761, da udskrivningen i anledning af den frygtede krig med Rusland havde medtaget en stor del af det våbenføre mandskab, klagede en præst i Norge over, at to skoleholdere »med væbnet hånd« vare blevne hentede:

¹⁾ Lorcks Beitræge I, 612, II, 325. — Hist. tidsskr. 4de række II, 125. Sæll. tegn. 1762 nr. 525, 1765 nr. 610, 1767 nr. 635. — Rigsarkivet, Mallingiana, handel, kinesisk V, hvor der findes en samlet fremstilling af kolonisationens historie. — Kalkar, Missionshistorie II, 120.

fra skolen for at være soldater. Han fik da det svar, at vel tilkom det præsten at vælge lærere; »dog som det ikke kommer så meget an på den udvortes anseelse, så skal deslige skoleholdere først præsenteres for sessionens deputerede, og da, når af to lige skikkede subjecter den ene kunde have bedre exterieur end den anden, skal præsten være fornøjet med den, sessionen vælger¹⁾. Det blev altså sessionen, der kom til at approbere skolelærervalg, og den, der var halt eller pukkelrygget, måtte anses for særlig kvalificeret. Og dog var det netop den ene af de store vanskeligheder, skolevæsnet havde at kæmpe imod, at der ikke kunde skaffes ordentlige lærere. Der var jo ingen særegne uddannelsesanstalter for dem, og lønnen var så lille, at var der studenter, som indlod sig på at være landsbylærere, var det næsten altid dårlige subjekter. De 24 rd. årlig, som Fredrik IV havde tillagt lærerne, blev betragtede som en normalløn, uden hensyn til, at pengene nu havde mindre værdi. Da bønderne i et sogn, hvis kirke tilhørte universitetet, havde sammenskudt 20 rd. 3 ¼ til at lønne en lærer, og ansøgte om et tilskud fra konsistoriet, bevilgede dette 3 rd. 3 ¼ med den bemærkning, at det var, hvad sognefolkene for tiden fattedes i skoleholderens løn. Men de 24 rd. have sikkert været et maximum, som man mange steder ikke har nåt, så det kan ikke undre os, at lærerne blev tarvelige og undervisningen ligeså.

Befolkningen selv havde også kun liden interesse for skolen, og man får det indtryk, at hvis der ikke var bleven stillet den fordring til konfirmanterne, at de skulde kunne læse, vilde det hele være gået i stå; de ulemper, som det medførte, når et barn ikke kunde blive konfirmeret, vare så store, at der måtte gøres noget for at undgå dem, og hvor bønderne selv oprettede skoler, var grunden sikkert den, at de havde præster, der overholdt den nævnte bestemmelse. — Biskop Hersleb tog sig med iver af skole-

¹⁾ Oversekretærens brevbog 1761 nr. 118. Reskr. 26 Febr. 1762.

væsnet i sit stift, og vi skulle anføre nogle af hans landemodsmonita, der både vise dette og hvor stærkt der trængtes til det: Biskoppen har med forundring hørt, at uagtet der nu i 8 år har været skoler, antage præsterne dog konfirmanter, der ikke kunne læse (1748). — Degnene forsømme deres pligt at læse omkring i byerne, og det er jammerligt at høre, hvor slet ungdommen læser (1750). — Præsterne forsømme at besøge skolerne; disse stå tomme hele sommeren, hvor dog i det mindste de små børn fra 6—8 år kunde besøge dem (1752). — Der findes aldeles vankundige i en alder af 20—24 år (1753). — Der fældtes efter 1784 meget strenge domme over det gamle skolevæsen; måske ere de noget ubillige, som det er at vente af en stærkt reformerende tid; men de udtales dog af dem, der kendte skolerne bedst, og med så stor enstemmighed, at det må anses for utvivlsomt, at undervisningen har været meget tarvelig.

Anordningerne om skolevæsnet angik ikke København, hvor der i vort tidsrum slet intet kommunalt skolevæsen var. Men under påvirkning af pietismen, og især ved biskop Worms bestræbelser lige fra den tid, da han var bleven sognepræst ved Nikolaj kirke (1704), var der ad privat vej gjort meget for at udvikle de svage elementer, der fandtes af skoler. Der var nu kirkeskoler i alle sognene; de besøgte af 800 børn og ejede en kapital af 68000 rd., så de i modsætning til de fleste af tidens institutioner vare vel funderede. Fattige børn, der søgte dem, fik understøttelse af fødevarer. Desuden var der særegne skoler for søetaten og for soldaterbørn, og fattige børn havde adgang til Waisenhusets skole; endelig oprettede magistraten 1761 ved private midler en skole på blegdamsvejen. — Herved blev det i vort tidsrum; da den pietistiske bevægelse havde sat sig, var også interessen for almueskolen kølnet. — Den filantropiske iver havde taget en anden retning; medens pietismen vilde grunde skoler for at lære børnene, hvad der er nødvendigt at vide til salighed, tænkte man nu mere på at skaffe dem

de kundskaber og færdigheder, der kunde være praktisk anvendelige i dette liv, og denne tendens knyttedes til bestræbelserne for at opelske en fabriksvirksomhed. Der oprettedes knipleskoler; garnisonsskolerne blev »strikke- og læseskoler«, og fra 1756 oprettedes der uldspinderier ved kirkeskolerne. — Hele denne håndgerningsvirksomhed kunde dog ikke blive til stort ved de almindelige skoler; derimod vilde der være bedre udsigt til, at den kunde lykkes, naar man samlede børnene i opdragelsesanstalter, og det var dette, der tilsigtedes ved opfostringshuset, der var bestemt til at optage 200 fattige drenge. D. 16 Marts 1753 nedsattes der en kommission for at lægge planen og tilvejebringe midlerne, og ved en almindelig kollekt over hele landet indsamledes der 50000 rd., hvoraf kongehuset gav fjerdeparten, Bernstorff 4000 rd. Midlerne til driften skulde tilvejebringes ved en kirkekollekt nytårsdag og et lotteri. Opfostringshuset åbnedes 1755. — En lignende stiftelse for piger oprettede præsten J. Lorck ved en del fornemme damers hjælp; prinsesse Charlotte Amalie var dens direktrice, og den havde 1764 169 elever¹⁾.

For købstædernes vedkommende se vi os ikke istand til at skaffe oplysninger om skolevæsnet i vor tid. Men selve det faktum, at man så at sige aldrig træffer købstadsskoler omtalte, viser, at de ikke have haft stor betydning. Tyve år efter Fredrik V's død havde af 59 købstæder de 39 kun en skole. De fleste steder var læreren tillige kateket, degn eller klokker, eller kommunen ydede skolen et tilskud, hvis denne ikke havde legatmidler. Men der var også steder, hvor læreren ikke havde andre indtægter end skolepengene, der i almindelighed beløb sig til 2 β ugentlig for de børn, der kun læste, 4 β for dem, der tillige skrev, og 6 β for dem, der havde bragt det til at regne. Af samtlige købstadsskoleholdere havde 17 en løn mellem 20 og 80 rd. — Bedre have deres vilkår sikkert ikke været i vort tidsrum,

¹⁾ J. Larsen, Københavns offentlige skolevæsens historie 9—39.

så købstædernes skolevæsen kan ikke antages at have stået på et højere trin end landets¹⁾.

Christian VI's, Fredrik V's og den første del af Christian VII's regering svarer her hjemme til¹⁾ hvad man i Frankrig har kaldt l'ancien régime, ikke blot fordi vi her finde sociale og kirkelige forhold, der vare forældede og former, der ikke kunde rumme den nye tids indhold, men også fordi dette begyndte at gå op for de styrende, så vi bestandig møde forsøg på at lempe det bestående efter de fordringer, der nu stilledes til det. Der skulde jo endnu for kirkens vedkommende gøres et sådant forsøg i den guldbergske tid (den nye salmebog, dåbsritualet, reform af latinskolerne og ved universitetet). Guldbergs bestræbelser minde ikke lidt om Pontoppidans; men de viste endnu klarere end dennes, at de gamle læderflasker vilde briste, når der skulde hældes ny vin på dem. — Danmark fik i social henseende ingen revolution, men kun reformer, et vidnesbyrd om, at tingene ikke her vare komne til samme yderlighed som andensteds; men skulde der kunne tales om en revolution her hjemme i de bevægede år fra 1784—1800, måtte det være i kirkelig henseende; der fandt et stormløb sted mod de gamle skikke og den gamle lære, og når der kun blev foretaget så få udvortes forandringer i kirkens vilkår, er det næsten, som om dette kun skyldtes, at man agtede dens love så lidet, at det næppe var umagen værd at forandre dem. Et så dybt fald, som kirken gjorde i disse år, kommer ikke uforskyldt, og vi have her forsøgt en skildring af, hvorledes hele udviklingen bar hen derimod.

Men ved siden af den gamle tid og dens mænd se vi allerede den nyes; strømmen havde kæntret, og flodbølgen

¹⁾ Danske samlinger, 2den række III, 146 f. G. Kringelbach, Almueskolernes tilstand i købstæderne 1784.

begyndte at gå ind. Det er ofte vanskeligt at have sympati for begyndelserne i historien; tilløbene ere så usikre og uklare; der gøres og siges så mange ubillige og ubetænkte ting, og dette gælder måske netop særligt om den tid, der var ved at komme i vort tidsrum. Det er, i det mindste her hjemme, ikke enkelte, højtbegavede mænd, der løfte fanen, som mængden følger. Oplysningstidens talsmænd vare en hær uden anfører; hæren var talrig og stærk nok; men fordi den manglede anfører, var den udisciplineret, de enkelte skarer gik på egen hånd, stundom viste de lyst til at hærge alt, hvad fortiden havde opført, som Vandalerne havde hærget den gamle kultur i Spanien og Afrika, stundom forvildede de sig ud i skove og sumpe, hvorfra der ingen udgang var. Men trods alt dette var hæren stærk nok til at sejre overalt, og havde den ingen anfører, havde den et feltråb, som alle kendtes ved, den vilde tilintetgøre alt unyttigt og fremme alt nyttigt. Det er ikke just den opgave, der synes os mest begejstrende; arbejdet for det nyttige spredes i mange enkeltheder, der ere vanskelige at samle til en enhed. Og dog var det under dette feltråb, oplysningens mænd stormede den ene stilling efter den anden, den latinske dannelses gamle mosgroede mure så vel som dogmatikens faste borg.

Det er let nok at se, at denne tid stillede målet for lavt, at den virkelig manglede det samlende, der skulde give alle enkeltheder en betydning, og at den løb ud i en gold vantro, der bar rige frugter af filistrøsitet og smagløshed. Men at hele retningen desuagtet kunde få så stor betydning, må være os et tegn på, at den dog har haft en relativ ret overfor det bestående, og dette er også tilfældet. Den havde ret i, at såre meget, af hvad man hidtil havde anvendt tid og kræfter på, havde været unyttigt arbejde. — Reformationen havde jo ikke blot været en rejsning af den religiøse bevidsthed mod den kirke, der havde forfalsket kristendommen, men tillige et oprør mod den anvendelse, der var gjort af den aristoteliske

filosofi til at indtvinge tankerne i bestemte tvungne og unaturlige former. Men nissen var flyttet med, og de lutherske dogmatikere havde udformet en skolastik, der ikke gav middelalderens meget efter. Tanken var atter bleven trælbunden i formerne, og disse vare blevne alt. Når dogmatikeren på det distinkteste havde udtrykt enheden og forskellen mellem treenighedens personer, eller i de skarpeste udtryk bestemt *communicatio idiomatum* og *propositiones idiomaticæ*, var han tilfreds. Det var en rent logisk glæde, han følte ved disse spekulationer; om deres betydning for det kristelige liv spurgtes der kun lidt. — Teologien og alle andre videnskaber med den vare blevne fornemme; det var som mod slutningen af oldtiden, da det ansås for uværdigt for filosofien at give sig af med, hvad der kunde være til nytte i det daglige liv¹⁾. Men netop fordi videnskaben således havde gravet en kløft mellem sig selv og det daglige liv, mellem «den lærde republiks» få medlemmer og den store mængde, var den blevet et stillestående vand, medens den skal være en rindende strøm: den vilde ikke være nyttig, og den blev unyttig, idet den gik op i teologiske og metafysiske småligheder, der snarere tjente til at gøre ånden spidsfindig end klar og virksom.

Det var derfor virkelig et forløsende ord, da man begyndte at kræve, at hvad menneskene skulde beskæftige sig med, skulde være nyttigt. Allerede Bacon havde angivet som sit formål at grundlægge en filosofi, i hvilken der intet tomt og abstrakt er, og som kan gøre det menneskelige liv lykkeligere. — Det var også dette, oplysningens mænd vilde. At de have udført store ting i social henseende, vil ingen nægte; men det er langt vanskeligere at erkende, at de også have havt betydning for kirken. Ti netop her er det mindst berettiget at gøre det nyttige til princippet, fordi denne kategori dog egentlig

¹⁾ Non est, inquam, instrumentorum ad usus necessarios opifex. Seneca-

kun finder sin anvendelse på denne verden, medens der intet spørgsmål er om, at fædrene havde ret i, at sandheden og dens erkendelse må være udgangspunktet for det kristelige liv. — Men da kirken, efter at være gået oplysningstidens skærsild igennem, atter søgte de gamle stier, var det dog på en anden måde end tidligere. Den havde fået en alvorlig påmindelse om, at sandheden ikke blot skal erkendes, men øves, så der altid er en vekselvirkning mellem, hvad vi vide, og hvad vi gøre; ti først når kundskaben får betydning for livet, bliver den nyttig i en højere forstand, end den, hvori oplysningstiden tog ordet.

Det kirkelige og hele det åndelige liv trængte i slutningen af det 18de århundrede til en reformation. Det kan ikke være historiens sag at afgøre, om denne kunde have fundet sted på en lempeligere måde, end tilfældet blev. Den må nøjes med at betragte den nye tids mænd, Basedow så vel som Cramer, som dem, der satte ploven i jorden for at fælde de gamle stubbe, om de end ikke formåede at så den nye sæd, der skulde vokse op i deres sted.

Bidrag til tre Biskoppers Levned.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

I.

Dr. Mourits Pedersen Kønig,

Biskop i Aalborg Stift († 1672).

I Slutningen af Aaret 1656 kom to unge Nordmænd til Universitetet, Brødrene Mourits og Frants Kønig, Sønner af Peder Jørgensen Kønig, Tolder ved Krogstad og Ladsted Toldsteder i Nærheden af Moss samt kgl. Inspektør over Godset Tomb¹⁾. Denne var en Søn af Jørgen Kønig, der først var Raadmand og siden fra 1554 til sin Død, den 18. Marts 1567, Borgmester i Aalborg, hvis Hustru, »Barbara Kønigs«, døde 30. Maj 1579²⁾. Maaske var Jørgen Kønig en Søn af den Mourits Jensen, som 1517 var Borgmester og siden Tolder i Aalborg³⁾. Imidlertid er dette kun en Formodning, foranledigede ved Fornavnet. — Peder Jørgensen Kønigs Hustru, Anne Frantsdatter, var en Datter af Hr.

¹⁾ A. Thura, Series Episcop. Alburg. p. 27. Ejusd. Idea hist. litt. Dan., p. 144.

²⁾ A. H. Nielsen, Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg, S. 94.

³⁾ A. H. Nielsen, a. Skr., S. 92. Erslev og Møllerup, Kong Frederik I's danske Registranter, S. 95. 255. 410.

Frants Christoffersen, der døde 1639, efter i 51 Aar at have været Præst i Ugilt og Taars og i en Del af denne Tid tillige Provst i Vennebjerg Herred¹⁾.

Mourits Kønig var født i Krogstad i Juni 1637, Frants 1639. Da Viborg Skole den Gang var i Ry som en af de bedste her i Landet paa Grund af sin dygtige Rektor, M. Niels Jensen Aars, satte Forældrene 1651 deres to Sønner i denne Skole²⁾, fra hvilken de da, som sagt, blev Studenter i Novbr. 1656. Mourits blev Alumnus paa Valkendorfs Kollegium og siden ogsaa i Kommunitetet. Han var blandt de Studenter, der i August 1658 greb til Vaaben for at deltage i Hovedstadens Forsvar; og da de efter nogen Hvile atter i Begyndelsen af Januar 1659 kaldtes under Fanerne, meldte »Mauritz Pedersøn Norbag« sig paany, og han deltog i den berømmelige Kamp den 11te Februar, ved hvilken Svenskernes Storm paa Kjøbenhavn blev afslaaet. Skjønt Broderen Frants synes at have været mindre fremtrædende, nævnes han (Franciscus Petri Norvegus) dog ogsaa i en af Rullerne over de »milerende« Studenter³⁾.

Saa urolige og forstyrrende Forholdene vare, maa Mourits Kønig dog med ualmindelig Flid have passet sine Studeringer, naar Lejlighed gaves, da vi finde, at han den 1 December 1658 underkastede sig theologisk Attestats med den da ualmindelig Karakter: Laudabilis, ligesom han samtidig med megen Berømmelse holdt sin Dimisprædiken, som følgende smukke Testimonium publicum viser:

¹⁾ Wiberg, Alm. dsk. Præstehist. III, 424.

²⁾ Hos A. Thura (a. St.) bemærkes, at Mourits Kønig havde først til Lærer M. Christen Mortensen Viborg, der da var femte Lektiehører i Viborg Skolen og siden blev Rektor i Aalborg; fra hans Klasse rykkede han da senere op i den ovennævnte Rektors »Mesterlektie«.

³⁾ Rørdam, De danske og norske Studenter Deltagelse i Kbhvns. Forsvar mod Karl Gustav, S. 167.

Rector Regiæ Hauniensis Universitatis

M. Erasmus Env. Brochmand,

Eloquentiæ Professor Publicus,

Lectori Salutem.

Si opere maximo liberalibus artibus faves, jam penitus prævidemus, quantum gaudii capias, quoties præclara ingenia se apta illis ostendunt; ideoque tanto majore cum voluptate tibi nunciamus civem nostrum, Mauritium Petri fil. Norvegum, juvenem esse a pietate, morum culturâ, ingenii præstantiâ, studiorum varietate commendatissimum, atque, ut auguramur, si pari contentione perrexerit, literis utilem, ecclesiæ salutarem futurum. Cognitum id nobis est, et famâ, ex certis tertii jam anni experimentis collectâ, quâ optimâ fruitur, et Clarissimi Viri, M. Wilhelmi Langii, Mathematicum Professoris Publici, testimonio; qui, postquam ejus studia sibi commissa habuit, ut, quâ indole, quôve ingenio esset, penitissime perspexit, ita verissimas morum, quæque sine moribus male discuntur, studiorum laudes ei reddidit. Etenim Mauritius noster ingenium, quod singulari Dei. Opt. Max. beneficio nactus est egregium, pietatis ardore et discendi cupiditate concitatum, ad studia attulit; quorum finem quum sibi proposuisset Divinarum rerum cognitionem, Sacro Sanctam disciplinam non, vulgari errore abreptus, nudam et inornatam, sed, ut solent præclaræ indolis juvenes, humaniorum, artium et Philosophiæ notitiâ, quasi dote locupletatam instructamque voluit. Quare quum ex laudabili Academiæ instituto, Patrum censuræ se submisisset, et pro Sacra concione fecisset verba, ab utriusque Theologici examinis censoribus optata responsa retulit, quæ hic legenda subjicimus.

Mauritius Petri Norvegus laudabilem profectum probavit nobis, tam in studio lectionis Biblicæ quam articulorum Christianæ fidei, ut dignus habitus sit, cui potestas fiat concionandi in locis Sacris, pro impetranda dimissoria testificatione.

Conclusum Hafniæ in Consistorio 1 Decembris 1658, descriptum vero 17 Januarii MDCLIX.

Testamur

Thomas Bangius.

Jacobus Canutius.

Petrus Resenius.

Mm.

m. m.

mpp.

Mauritius Petri Norvegus donorum homileticorum experimento dato in SS^æ Trinitatis templo, probavit nobis et literato Auditorio, sibi a Summo Pastorum Principe Christo ea charismata concessa esse, quæ ipse Apostolis ad docendum orbem terrarum ablegandis promisit, nempe *σλόμα* et *σοφίαν*. Nam oratio sacra ab illo habita ostendit, eum et idonea monumentorum divinatorum ac articulorum Christianæ fidei cognitione et egregiâ facultate enunciandi verbum Dei ac docendi cœtus Christianos per Dei gratiam esse instructum. Unde operam ipsius tanto majore cum fructu Ecclesiæ Christi ædificandæ speramus deservituram, quanto ferventiore alacritate Sacrum illud, quod ingressus est, pietatis et Sanctorum Studiorum ac excercitationum stadium ipse deinceps decurrere perrexerit, et cum religioso instituto debitam vitæ innocentiam porro conjunxerit. Quâ in parte velut eum sibi haud defuturum credimus, ita sanos ipsius conatus piis votis faustisque omnibus prosequimur. Hafniæ die 17 Januarii Ann. 1659.

Thomas Bangius. Jacobus Canutius. Joh. Wandalinus.
Mm. m. m. mpp.

Etiam strenui militis functus est officio, quum ex Regio mandato arma capere juxta cum ceteris Academicis Civibus jussus, hosti fortiter fideliterque restitit; ideoque meruit, promissum in Regio diplomate favorem, militaris virtutis præmium referre. Suscipe igitur, Optime Lector, et orna, quantum potes, præstantis animi juvenem, bonorum omnium peramantem, cui quum beneficia exhibueris, nos simul insigni benevolentia tuæ testimonio ornabis. Vale.

III. Kal. Maj. Ann. Æræ Chr. cIoIoclix. Haunia.
Sub Officii Nostri Sigillo.

Jussu Magnifici Rectoris.
Chr. Stenbuch.
Academiæ Notarius.

Orig. i Arne-Magn. Saml. 382, Fol.

Nu var Mourits Kønig altsaa »klar af Akademiet«, som det kaldtes, og saa snart Lejlighed gaves, og Studenternes

Tjeneste »paa Vold og Vagt« ikke mere krævedes, begav han sig til fremmede Universiteter, da det var hans Agt at erhverve sig videregaaende Kundskaber. Han studerede først i Tydskland og siden i England, og lagde sig især efter Filosofien. I det hele tilbragte han 3 Aar i Udlandet, »eruditius utrobique (i Tydskland og England) carus et acceptus«. Fra England er han formodentligt rejst hjem til Norge. Her udgav han i alt Fald sit første Skrift, der ikke mere synes at være bevaret. Titelen lød:

Nova quædam, sed vera et genuina Logices Principia, proposita a Mauritio Petri Norvego, omnium Philosophorum postremo. Christianiæ apud Norwegos, literis Michaëlis Thomasonii, Typographi, in 4to¹⁾.

Fra Norge begav han sig til Kjøbenhavn, hvor han atter optraadte som filosofisk Disputator ved følgende Dissertation, der heller ikke mere findes:

Dissertatio de principiis Logicis. Resp. Ansgario Ansgarii Coldingensi. Hafn. 1663. 4to²⁾.

I Oktober 1663 tog han Magistergraden under M. Christen Steenbuchs Dekanat og kort efter disputerede han paany, som følgende Skrift viser:

Dissertatio de Rerum Principiis et Mechanica seminum Liturgia, quam consentiente ampliss. Philosoph. Facult. in Reg. Acad. Haun. sobrie Philosophantium censuræ submittit M. Mauritius Petri Kønig Norvegus, Resp. Ansgario Ansgarii Coldingio ad d. 21 Novbr. Haun. 1663. 4to.

Skriftet, der er tilegnet Kansler Peter Reetz, bestaar kun af faa Blade, og hører til dem, som det nu ikke er

¹⁾ A. Thura, der synes at have set Skriftet, anfører det i sin Seriespise. Alburg., p. 28. Titelbladet synes ikke at have baaret noget Aarstal. Men Skriftet maa vel være fra 1662 eller snarere 1663.

²⁾ A. Thura, a. Skr. Af Fortalen til Kønings danske Logica (se ndf.) ses, at Disputatsen er holdt den 21. Juni.

let at faa nogen fornuftig Mening ud af, saa vi ikke savne den haandskrevne »Dissertatio altera« over samme Emne, approberet af M. Bertel Bartholin, Prof. Eloqv. Hafn., som i sin Tid fandtes hos Albert Thura. Denne ivrige Samler besad ogsaa, inden Ildebranden ødelagde hans Præstegaard i Lejrskov, et Manuskript af M. Kønig med Titel:

Tractatus de spiritibus Machanicis eorumque fœcunda sobole, a quibus omnes naturales actiones proficiuntur, iisque differentibus subtilitate et crassitie secundum actionum Analogiam.

Pontoppidan bemærker i sin Kirkehistorie (IV, 198) med Hensyn til denne Titel: »Aus dieser Aufschrift sollte schier schliessen, Hr. Kønig habe bereits die Leibnitzische so genannte Monades im Kopfe gehabt«. Det er ogsaa Pontoppidan, vi skyldte den Bemærkning, at efter at M. Mourits Kønig havde taget Magistergraden, »hat er collegia privata mit vielem Applausu gelesen, öfters disputiret, und bey aller Gelegenheit sich so wohl bekannt, und absonderlich die Cartesianische Philosophie, welche damahls hier zu Lande viel Aufsehens verursachte, dem gelehrten König Frid. III. so beliebt gemacht, dass er 1666 S. Theol. Adjunctus, Jahres darauff 1667 Professor Ordinarius, und wiederum im nechsten Jahr 1668, durch eine so seltene als schleunige Promotion, Aalburgischer Bischoff . . . ward«.

Vist er det, at Mourits Kønigs Forfremmelse er et mærkeligt Exempel paa, hvad Gunst paa højere Steder formaade i den nærmeste Tid efter Enevældens Indførelse. Vi besidde formodentlig endnu det Skrift, som særlig har henledet Kongens Opmærksomhed paa den unge, velbegavede Nordmand. Det blev ikke trykt, men Haandskriftet har til Titel:

Logica heller och Disputere-Konsten paa Danske.
Autore Mauritio Kønig¹⁾.

¹⁾ Det originale for Kongen bestemte Exemplar, smukt indbundet i Ruslæder, med Guldsnit, findes i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 221 Fol-

I Dedicationen til Kong Frederik III, dat. Kjøbenhavn 19. Februar 1666, frembævedes neppe uden Føje det Fortrin, denne Konge havde fremfor alle da regjerende Konger i Europa, nemlig at han »selv forstaar sig paa adskillige gode Videnskaber, som i den gemene Tale vorder kaldet *Artes liberaliores*«. Fortalen til Skriftet fortjener formentlig her at meddeles, da det at skrive en Logik paa Dansk paa den Tid var et saa nyt og uvant Foretagende, at det nødvendig maa vække Opmærksomhed. Med nyere Retskrivning lyder den saaledes i sine Hovedtræk:

»Den Fornuften i sine Forretninger regjerende Kunst, kaldet ellers udi Almindelighed *Logica* og *Disputerkunsten*, hvad for en herlig og statelig Videnskab den er, gjøres ikke fornøden med mange Ord at udføre; thi en god Fornuft og et Menneskes Sind henstrækker sig til alt det, som er under Solen og end vel noget videre; hvorfor de gamle have givet den adskillige Æretitler, saasom kaldet hende alle Videnskabers Dronning, Kunsternes højre Haand, en Dommer mellem Løgn og Sandhed. . . . Naar den krænkes, lider Sandhed Vold. Efter dens Metoder, Regler og Foreskrivende ere alle lærde Mænds Bøger og Skrifter sammensatte, eftersom den indeholder udi sig *Divinum quid*, hvorfor den og kaldes *Logica Divina*«.

»Hvad Nytte den haver udi *Philosophia*, dertil behøves intet min Forklaring. Dog kan dette siges med Sandhed, at hvo der ikke haver *Logicæ cognitionem*, han bliver ligesaa meget *Philosophus*, som den bliver fundamental *Latinus*, der intet haver lært sine Regler i *Grammatica* og *Declinationes* i *Donaten*«.

»Den har ogsaa sin store Nytte udi *Theologia*; thi en accurat *Theologus* og Lærer i den hellige Skrift bør ikke aleneste at lære og forklare (hvortil Kunsten og hjælper) men og være mægtig til at igjendrive dem, som sige imod«. — — —

»Men det er at beklage, at jo bedre og ypperligere en Ting er, jo værre og mere skadelig er dens Misbrug.

Nuomstunder vil enhver nyfødt Philosophus strax skabe en ny Logicam, saa den findes derfor ofte saa vanskabt, at den er sig selv ulig; hver vrider og vender den efter sit Hoved. — — Men allermost ere de fortrædelige, som . . . ganske vil gjøre Logicam landflygtig. . . . Imod dem har jeg, af den Pligt og Ed, hvormed jeg er Sandhed tilforbunden, forfærdiget en Logicam Latinam af de Principiis, Methodo og Indhold, som min Disputatio, jeg holdt paa Kjøbenhavns Universitet Anno 1663 den 21 Juni, udviser, om hvis Sandhed at erfare jeg og da disputando confererede med Civibus Academicis, hvorom videre at skrive in lingua Romana jeg en Tid lang vil lade det bero*.

»Men efterdi det nu er vorden saa gement paa Latine at skrive om dette logiske Tøj, og man kjedes ved altid at skrive og læse i eet Sprog, saa vel som og mange for Curiositet Skyld vel ville vide, hvad Henseende [o: Hensigt] dette Studium Logicum har; mange har og holdt det fast utroligt, Logicam at kunne skrives paa Dansk, baade for de Tings Højhed samt Ordenes Vanskelighed at give paa Dansk, hvilke Latinerne ikke selv har kunnet bringe tilveje, men har maattet laane en stor Del af det græske Sprog, hvorudi Disputerekunsten er først skreven: da har jeg omsider, til at fornøje curiose Gemytter, saa vel som til at forsøge, hvad derudinden i vores danske Sprog kunde udrettes, taget mig for at skrive denne danske Logicam, ikke saa meget for alvorlig lærde Folk, der intet har min Undervisning fornøden, som for Lægfolk og unge Mennesker, der Undervisning behøver*.

»Enhver skal dog vide, at jeg har haft mere Vanskelighed og Arbejde med denne danske Logica end [med] den latinske, eftersom jeg i denne Materie har ingen Autores haft for mig paa vort Maal, uden det lidet, den sl. Mand Dr. Hans Resen den ældre havde paa Dansk begyndt at skrive af Logica. Har jeg ingen gavnet, saa har jeg og ingen dermed beskadiget. — — — Hos de lærde beder

jeg om Forladelse, om jeg maaske har gaaet over mine Grændser og skrevet om Disputerekunsten in lingua vernacula. Dog er det ikke sket til anden Ende end alle gode Videnskaber til Berømmelse og Forundring, at deres Ypperlighed ikke aleneste maa være kjendt doctis, men og indoctis et laicis, og desmere deraf tage Aarsag at venerere Literas. — — —

»Hvad dette Operis Sammenhæng angaar, da har jeg, en stor Del, efterfulgt den sl. Mands Dn. Doctoris Caspari Bartholini methodum, 1. fordi han har været min Skolemester, og jeg kan ikke nægte, at jeg jo har faaet en stor Del mine Fundamenter af hans Logica; 2. fordi efter Aristofelicorum Meninger kan Logica ikke synderlig skrives kortere og bedre. Thi den Forandring, som nu er opkommen, rejser sig fornemmelig af den Tvist om Logica abstracta, hvordan en den skal være in se, sua natura et essentia. Meningen og Scopus er dog fast den samme. Men efterdi intet tækkes, uden det er nyt eller har et nyt Skin, da hvilke som ikke vil se Sandhed i sin gamle Dragt og Habit, vil jeg have remitteret til min latinske Logicam. Thi her kunde det ikke ske, at jeg paa vort Maal første Gang kunde forestille hende i alle sine Subtiliteter, men vil relinquere Efterkommerne det øvrige, om der iblandt dem vil findes nogen; som kan have Lyst til Sindet udi sligt Studio at exercere.

Saa vidt Fortalen. Af den ses, at Kønig ogsaa har forfattet en Logik i det latinske Sprog; men den kjendes neppe mere og synes ikke at være bleven trykt. Nærværende danske Logik er meget oplysende, naar man vil forstaa Holbergs spøgende Ytringer om, hvormange Prædicabilia Logica kan stille i Marken, eller hvad »Barbara«, »Celarent« og den Tids andre logiske Termini egentlig ville sige, saa der maaske ikke er noget Skrift, der giver en lettere Adgang til at sætte sig ind i Fortidens Disputerekunst, end dette.

Nok er det: vi antage, at dette logiske Arbejde i væsentlig Grad har anbefalet M. Mourits Kønig til den

Ansættelse ved Universitetet, han fik ved følgende kongelige Udnævnelse:

Friderich dend Tredie (osv.). Wor synderlige Gunst tilforn. Wiider, at wj naadigst hafuer beschichet och tilforordnet Os Elschel. Mag. Mauritium Kønig til at verre Theologiæ Adjunctus paa wor Kongel. Universitet her i wor Residentz Stad Kiøbenhafn, huilchen bestilling hand docendo, disputando og i andre negotiis Academicis strax hafuer at tiltræde, samt votum och sessionem iblant Professores at niude, indtill hand Ordinarij Professoris Theologi pladtz kand betræde. Dette wj eder saaledes till efterretning wille wiide lade. Befalendis eder Gud. Schrefuet paa wort Slot Kiøbenhafn dend 18 Majj Anno 1666.

Vnder wort Zignet

Friderich

E. Kragh.

Udskrift: Oss Elschel. hæderlige och høylærde Doctor Hans Suane, woris Raad, Assessor udj Collegio Status, Præsident udj Consistorio och Ercke Bishop, samt Rectori och Professoribus udj Universitetet her i wor Residentz Stad Kiøbenhafn.

Paategnet: Underdanigst lest paae Consistorio den 28 Maji 1666.

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 180.

Først den 20. Juni 1666 »blev M. Mauritius Kønig opkaldt (i Konsistorium) og hannem Hs. Kgl. Majestæts Brev forelæst, angaaende at han skulde være Adjunctus Theologiæ¹⁾«. Men faa Dage efter anviste følgende nye Kongebrev ham de samme Pligter og Rettigheder, som promoverede Doktorer i Theologien havde:

Friderich dend Tredie (osv.). Wor synderlige Gunst tilforn. Efftersom wj komme udj Erfaring, at Theologiæ

¹⁾ Acta Consistoril.

Professores, som iche till Doctores promoverede ere, derofuer forhindres fra disputationer och andet desliige deres officium vedkommendis, som de gamle Academiæ foundationer Doctores Theologiæ tilholder at forrette, daa er woris naadigste willie och befalling, at Theologiæ Professores, som iche ere Doctores, saauelsom Theologiæ Adjunctus Mauritius Kønig, paa Universitetet her i wor Residents Stad Kiøbenhafn, schal liige saa fuldt herefter giøre deris Embede udj alt, saasom de gradum Doctoratus bekommet hafde, sampt och anlangendis deris gang och i andre maader forholdis med dennem, saasom med andre promotis Theologiæ Doctoribus hiid indtill her udj woris universitet och ellers hafuer verit forholdet. Dermed schier wor willie. Befallendis eder Gud. Schrefuet paa wort Slot Kiøbenhafn dend 26 Junij Ao 1666.

Vnder wort Zignet

Friderich.

E. Kragh.

Udskrift: Os Elschel. Hæderlige och Høylærde Doctor Hans Suane, woris Raad, Assessor udj Collegio Status, Erchebischop och Præsident udj Consistorio, sampt Rectorj och Professoribus udj universitetet her i wor Residentz Stad Kiøbenhafn.

Paategnet: Vnderdanigst lest paa Consistorio 1666 den 1 Julii.

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 196.

Den Adgang til at holde theologiske Disputationer, som foranstaende Kongebrev gav M. Mourits Kønig, gjorde han snart Brug af, da han udgav følgende Skrift:

Veræ Religionis Demonstratio, quam publicæ disquisitioni subjiciet Mauritius Kønig, resp. Joh. Brunsmanno, Philos. Baccal. ad diem . . . Septemb. Hafn. 1666, 4to (50 SS.). Tilegnet K. Frederik III.

Det er et bestemt orthodoxt Stade, Forfatteren i dette Skrift hævder, hvad blandt andet fremgaar af følgende

Sætning: Ingen kan uden Tab af det kristne Navn modsige den hellige Skrift; thi kun den, og hverken den menneskelige Fornuft eller formentlige nye Aabenbaringer, er eneste og ufejlbare Grundvold for Troen.

Foruden Forelæsninger og Disputatser paalaa det paa hin Tid de theologiske og filosofiske Professorer skiftevis at prædike Latin paa Slottet en Gang om Ugen. Da denne Pligt imidlertid, kort efter at M. Mourits Kønig havde fundet Ansættelse ved Universitetet, og neppe uden Hensyn til, at Kongen gjerne ønskede at høre ham oftere, blev skjærpet saaledes, at Professorerne fremtidig skulde prædike to Gange om Ugen, saa skulle vi her meddele den derom udstedte Befaling:

Friderich dend Tredie (o. s. v.). Wor Synderlig Gunst Tilforn. Woris naadigste Willie oc Befaling er, at Professorer i Wort Universitet herudj Wor Residentz Stad Kiøbenhafn, Theologi oc Philosophi, saa mange som tilforn Latinsch Prediken paa wort Slot Kiøbenhafn om Onsdagen forrettet hafue, det samme ocsaa hereffter, oc indtil wi anderledis tilsigendis worder, skulle huer Fredag (høytidsdage vndtagen, som paa Fredagen indfalde kunde) dersammesteds forrette, oc det paa dend ordinarie Predickens tid Klokken otte slet. Da wille wi, at adjuncti iblant for^{ne} Theologos oc Philosophos, som nu er eller hereffter kommendis worder, oc in loco er, skulle lige med Professorer i benefnte Faculteter samme Latinsche Predickener forrette, en huer effter dend orden det hannem tilkommer wdij. Dermed skeer wor Willie. Befallendis Eder Gud. Skreffuit paa Wort Slot Kiøbenhafn dend 15 Julij Anno 1666.

Vnder wort Zignet

Friderich

P. Schumacher.

Udskrift: Os Elschel. Hæderlige oc Høylerde Doctor Hans Suane, wores Raad, Assessor udj Collegio Status, Ercke Biscop och Præsident udj Consistorio, sambt Rector och

Professores vdi Vniversitetet herudj vor Residentz Stad Kiøbenhafn.

Paategnet: Vnderdanigst lest paa Consistorio den 17 Julii 1666.

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 181.

Hele M. Mourits Kønigs Ansættelse som Adjunkt i det theologiske Fakultet var noget forhen ukjendt, et Produkt af den kongelige Enevælde; intet Under derfor, at Professorerne ikke vidste, hvad de skulde gjøre med dette 5te Hjul til Vognen, eller hvor de skulde anvise ham Plads. Der var imidlertid en saa dyb Underkastelse under den souveræne Kongevillie, at der ikke kunde være Tale om, at nogen turde vove at gjøre mindste Indvending, om end flere vistnok i deres Indre have protesteret mod de Brud, der skete paa gamle Traditioner. — Følgende Uddrag af Acta Consistorii oplyser det nærmere:

1667, 31. Januar. Refererede Magn. Rector (Dr. Rasmus Bartholin), at M. Mauritius havde været hos hannem og begjæret Sessionem og Votum in Consistorio efter Kgl. Maj.s naadigste Brev. Blev sluttet, at efterdi Professores præsentet vare faa, da skulde baade absentium og præsentium skriftlige Vota colligeres.

— 6. Februar. Eftersom sidste Consistorii Dag blev sluttet, at Professorum skriftlige Betænkning skulde erfares angaaende M. Mauriti Prætension paa Votum og Sessionem in Consistorio, saa og om han skulde præstere Juramentum in Consistorio, eftersom han for Hs. Kgl. Majestæt havde aflagt sin Ed — — — da bleve de fremlagte, som følger:

Prof. theol. J. Wandal „remitterer alting til Hs. Kgl. Majestæts egen naadigste høje Disposition, hvorefter vi os samtlig underdanigst haver at rette“. — Prof. theol. Christian Nold skriver: „Efterdi Hs. Kgl. Maj. haver naadigst givet M. Mauritio de samme Jura, som Professores Theologiæ haver, og Votum og Sessio saa og vulgarius plejer at forstaaes; han og i Kong. Brev, præter potestatem docendi et disputandi,

admitteres ogsaa til andre *Negotia Academica*, forstaar jeg, hannem *Jus consistoriale* ogsaa at være tillagt. Qvoad *juramentum* er jeg enig med D. Vandalino (ø: at der ikke kunde affordres ham en ny Ed, da han allerede havde aflagt Ed til Kongen personlig). — Prof. theol. Matthias Foss's Erklæring lød: „Paa Magnifici D. Rectoris Begjæring om mit Betænkende paa M. Mauritii *Postulatum om Voto og Sessione in Consistorio*, da som Hans Majestæts naadigste Brev, sub dato 18 Maji 1666, bevilger ham *Votum og Sessionem inter Professores*, og siden det følgende, sub dato 26 Junii 1666, udi alle Maader pareillerer ham med *Theologis ordinariis* baade udi Embede og Gang, kan jeg ikke rettere fatte af Hs. Kgl. Maj.s Brev, end at *Jus Consistoriale* jo vorder ham lige med andre ordinariis *Professoribus* qvoad *sessionem og vota* tillagt. Mens som Hs. Maj. nu tager selv Ed af *Professoribus*, kan jeg ej vide, om noget andet Jurament af hannem skal tages, mens formener, Hs. Maj.s naadigste Behag ved *Patronum Academiæ* først at skulle fornemmes, førend noget derudi kunde defineres“.

De fleste øvrige Professorer erklærede sig for, at „Hs. Kgl. Majestæts naadigste Villie vil underdanigst erfares ved *Academiæ Patronum*“.

Medens Kønig, som det synes, paa Grundlag af sin „*Logica*“ var stegen op til det theologiske Katheder, var der en anden Universitetslærer, for hvem Logiken blev til Fald. Det var den theologiske Professor M. Christian Nold, der nærmest paa Grund af formentlig utilbørlige Ytringer i sin „*Logica recognita*“ i Foraaret 1667 fik sin Afsked paa graat Papir, som man siger, hvorpaa der den 28. April s. A. udgik følgende kgl. Befaling (paraferet af Peter Schumacher):

„Vider, at Vi til at supplere den udi M. Christiani Noldii Sted vacerende *Professionem Theologicam* naadigst haver forordnet, antaget og bestilt os elsk. hæderlig og højlærd Mand, Mester Mouridtz Kønig, til at være *qvartus Professor Theologiæ* udi Universitetet her i vores *Residens-*

stad Kjøbenhavn; hvorefter I Eder allerunderdanigst haver at rette¹⁾«

Denne Udnævnelse gave Anledning til følgende Forhandling i Konsistorium:

1667, 5. Maj. Blev underdanigst læst Kong. Majestæts Brev, at M. Mauritius Kønig skal være Professor Theologiæ udi M. Noldii Sted.

M. Mauritius Kønig opkom og annammede sit Sæde paa Consistorio efter Kong. Maj.s naadigste Brev.

— 11. Maj. M. Mauritius Kønig proponerede, eftersom det naadigst haver behaget Hs. Kgl. Maj. vores allernaadigste Herre og Konge at beskikke hannem til at være Qvartus Theologiæ Professor her paa Universitetet, og hans Antecessor, M. Christianus Noldius, af Indkomsten, som samme Bestilling af Kgl. Naade er tillagt, formener jeg et Naadsensaar at tilkomme, da paa det alting kunde ske per terminum justitiæ og viam juris, og intet præjudicerligt begaaes, var hans tjenstvilligste Begjæring til det højthæderlige Consistorium som ordinarie Dommer, at de herudi vilde ordele, om M. Noldius af forbemeldte Indkomst tilkommer nogen Naadsensaar heller ej, og forventede derpaa deres gode Decision sig til Underretning. — Præsidis Consistorii, som Magn. Rector havde talt med, saa vel som Rectoris selv og præsentium Professorum Betænkende var, at M. Mauritius kunde indlevere sine Momenta skriftlig til Magn. Rectorem, og da Hs. Kong. Maj.s naadigste Villie ved Patronum Academiæ underdanigst at erfares, til hvis høje Disposition Professores det underdanigst remitterer.

— 23. Maj. Refererede Magn. Rector, at han havde talet med Hs. Excell. Hr. Kansler, som havde erfaret Hs. Kgl. Maj.s naadigste Villie angaaende M. Noldium, om han skulde nyde Naadsensaar heller ikke, og havde Kgl. Maj.s naadigste Villie været, at M. Noldius ikke skulde nyde Naadsensaar. M. Mauritius lovede at ville give M. Noldio 100 Rdl. af Christiana charitate.

¹⁾ Personalhist. Tidsskr. 2. R. I, 38, hvor der findes flere Oplysninger om Nolds Afsættelse.

M. Mauritius Kønig efter Tilbud, gjort paa sidste Consistorio, antog til Leje den Residens udi Studiestræde, Huslejen i sin Tid at betale til hvem den med Rette kan tilkomme.

— 27. Juli. Procurator D. Virginis proponerede om et Stolestade til M. Mauriti Hustru (etc.).

Den sidste Notits viser hen til en Begivenhed, der var sket faa Dage tidligere, idet M. Mourits Kønig den 24. Juli 1667 havde ægtet Anne Mortensdatter, D. af afd. Biskop Dr. Morten Madsen i Aarhus¹⁾. Efter Faderens Død havde hun med sin Moder haft Bolig i Kjøbenhavn. — Imidlertid fortsatte Kønig sin Lærervirksomhed²⁾. Den Yndest, han nød paa de højeste Steder, fik imidlertid et mærkeligt Udslag. I Acta Consistorii læses:

1668, 22. Februar, blev underdanigst læst Kgl. Majestæts aabne Brev, hvormed M. Mauritio blev confereret Doctoratus.

Blev sluttet, at der en af Philosophis tilligemed D. Mauritio skulde rejse til Roskilde til Ægteskabssager.

Et Bevis paa den kongelige Enevældes Magtfuldkommenhed af den Art, som Kønigs Udnævnelse til Doctor i Theologien »per bullam Regiam«, vakte i sin Tid overordentlig Opsigt, da alle tidligere Traditioner viste hen til, at slige Promotioner vare rent akademiske »Gradus et Honores«. Den skikkelige og loyale Hr. Anders Hjøring, Præst ved Vartov, skriver i sine Optegnelser til Tidshistorien:

»Udi dette 1668 Aar skete det, som maaske aldrig er sket i Danmark fra Academia første Foundation. Der M. Mourits var bleven Theologus, affecterede han Doctoratum

¹⁾ Kall Rasmussens Tilføjelser til Worms Lexicon (Kgl. Bibl.). Hundrup, Biograf. Efterretninger om dem, der ved Kjøbenhavns Universitet have erholdt de højeste akademiske Værdigheder I, 91.

²⁾ I Thottske Saml. 65, 4to, findes Knud Mogensen Haasums med megen Flid gjorte Optegnelser fra de af ham hørte theologiske Forelæsninger, deriblandt ogsaa: Mauriti Kønigii Prælectiones sacræ.

og derom angav sig for Hs. Majestæt, som selv examinere ham og creerede ham Dr. theol. og gav ham derpaa Kgl. Brev. Anderledes promoverede han intet¹⁾«.

Det kgl. Brev, der uden Tvivl er affattet af Peter Schumacher, lyder saaledes:

F. 3^{tius}.

Constare omnibus oc singulis volumus, præcipuam Nobis post Regnorum communemque Subditorum Nostrorum salutem litereriæ rei curam esse, nec nostro indignum fastigio arbitrari ex isto culmine ad doctorum frontium hederas nonnunquam despiciere et Majestatis radiis umbrosos Musarum recessus illustrare, quarum deinceps eo securior ad magna contendit industria, quanto se augusto Regalis sceptri dextræque contactu sublevatam sentiet certius. Ergo et nunc illustre diligentia eruditioni spectatæque morum probitati præmium posituri, exemploque hoc calcar stimulumque cæteris ad hoc virtutis eruditionisque stadium pari fervore decurrendum addituri, hunc Mauritium Kønig, Professorem Theologiæ ordinarium in Regia hac nostra Academia, cujus Nobis post tot publicè edita exhibitæque docendo, disputando tum conciones quoque habendo præclara ingenii et non proletariæ eruditionis specimina probata perspectaque virtus, Macte nunc Doctorali laurea esse jubemus, eumque Doctorem Theologiæ creamus, renuntiamus, omnibusque Doctoratus privilegiis, immunitatibus, honoribus ornatum cumulatumque volumus, palamque hunc Doctorem Mauritium Kønig titulo infulaque Doctorali insignem cunctis sistimus, exhibemus. Mandantes jubentesque, ut omnes ac singuli in posterum Eum pro Doctore Theologiæ habeant, agnoscant, æstiment. In quorum fidem majorem præsentibus manu nostra subscripsimus sigillumque Regium appendi fecimus. Dabantur in Arce nostra Regia Hafniæ die 10 Februarij Anno 1668.

Sjælandske Registre Nr. 27, Fol. 111—12.

¹⁾ Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium V, 734. 776.

Nogen Tid efter Modtagelsen af dette usædvanlige¹⁾ Bevis paa den kongelige Naade udgav den nye Doktor det sidste Skrift, der kjendes fra hans Haand. Dets Titel er:

Apparatus sive Introductio ad Locos communes Theologicos, quam publicæ disquisitioni subjicit Mauritius Køning, SS. Theol. D. et Prof. Regius, resp. Petro Zitzscher, Philos. Baccal. ad diem 14 Maji. Hafn. 1668. 4to. (43 SS.). Tilegnet K. Frederik III²⁾.

Angaaende Forfatterens Standpunkt kan bemærkes, at han gaar ud fra den bekjendte Sætning: Filosofien søger Sandheden, Theologien finder den, og Religionen besidder den; forøvrigt indeholder Skriftet, som Titelen viser, en Indledning til det theologiske System.

Den Yndest hos Kongen og maaske ikke mindre hos den mægtige Peter Schumacher, som Dr. Mourits Køning kunde glæde sig ved, satte ham i Stand til at gjøre noget for sin tidligere nævnte yngre Broder, Frants, der var Kapellan i Rakkestad ved Frederikshald. I Sommeren 1668 døde nemlig Hr. Peder Worm, Sognepræst i Kirke-Helsingø og Drøsselbjerg i Sjælands Stift (hos hvem Thomas Kingo da var Kapellan), og kort efter udstedtes følgende Kaldsbrev:

Stempel. Tie Rixdaller.

Wii Friderich den Tredie (osv.). Gjør Alle vitterligt, at Wi naadigst haffuer beskicket och forordnet, saa och hermed beskicker och forordner Oss Elskel. Hæderlig och Wellærd Her Franciscus Kønig til at vere Sognepræst til Helsingø och Drøsselberg Præstekald i vort Land Sielland i den nu

¹⁾ Da Isen først var brudt, blev det siden almindeligt nok, at Kongerne udnævnte Doktorer i Theologien »per bullam«. Den 20de og sidste var Christen Worm 1736 (se Hundrups anf. Skrift).

²⁾ Et haandskrevet Exemplar af samme Arbejde, noget forskjelligt fra den trykte Bog, findes i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 1431. 4to.

afgangne Sognepræstis Sted. Forbiudendis (osv.). Giffuet
paa vort Slott Friderichsborg dend 12 Julij Anno 1668.
Under vort Zignet

Friderich.

P. Schumacher.

Orig. i Kallske Saml. 98, Fol.

At den unge norske Kapellan ikke havde faaet dette anseelige Embede, dersom hans Broder ikke havde været hans Talsmand, tør man vistnok anse som givet¹⁾. Siden, da Dr. Mourits Kønig var død i en ung Alder, fik Broderen Lejlighed til gjøre rigelig Gjengjæld mod hans lille efterladte Søn, hvorom mere nedenfor.

Endnu skal af Acta Consistorii anføres en Notits, der tyder paa Professor Mourits Kønigs begunstigede Stilling:

1668, 11. September, blev læst D. Mauriti underdanigste Supplication til Hs. kgl. Maj. anlangende D. D. Wandalini²⁾ Residens, sine dato, med Hs. Exc. Hr. Kanslers Paaskrift af dato 10. Sept. 1668. (Af den følgende Forhandling sees, at Dr. Mourits virkelig opnaaede sit Ønske, skjønt han var en af de yngste Professorer, og Residensen var en af de bedste).

Hans Benyttelse af Residensen blev imidlertid meget kortvarig, thi, som And. Hjøring fortæller, »den 19. Oktober s. A. kom Tidende, at Bispen udi Aalborg var død³⁾, strax var Dr. Mourits efter og ambierede dette Bispedom og derpaa fik Kaldsbrev af Kongen«. Senere bemærker han: »Den 1. November s. A. aflagde Dr. Mourits Ed for Kgl. Maj. at være Biskop udi Aalborg, og blev han ordineret den 3. Søndag udi Advent (∴ 13. December) af Dr. Johan Vandal, Biskop udi Sjælland⁴⁾«. — Den Ed, som den ny

¹⁾ Jvfr. R. Petersen, Thomas Kingo og hans Samtid, S. 88. 92—3.

²⁾ D. Johan Wandal var samme Aar bleven Sjællands Biskop.

³⁾ Dr. Anders Andersen (Ringkjøbing), Biskop i Aalborg, døde den 11. Oktober 1668 (se Kirkehist. Saml. 3. R. III, 774).

⁴⁾ Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium V, 780. Hertil kan føjes, at den kgl. Bestalling for Kønig som Biskop er dat. 2. Novbr. 1668 (Jydske Reg. 14, Fol. 609—10).

Biskop aflagde, har sikkert være ligelydende med den, som Vandal i samme Aar havde aflagt ved sin Kaldelse til Sjælands Bispestol, og som er karakteristisk ved de stærke Forpligtelser for Biskoppen til at vogte paa, at Kongens souveræne Rettigheder ikke i nogen Maade krænkedes¹⁾.

Da Bisperesidensen i Aalborg var meget forfalden, fik Kønig d. 19. Febr. 1669 kgl. Bevilling paa at nyde Indtægten af det første belejlig liggende Præstekald i Aalborg Stift, mod at han derfor skulde sætte Residensen i forsvarlig Stand. I Henhold til denne Bevilling blev Hundstrup og Østerild Sognekald under 14. Decbr. s. A. henlagt under Bispestolen; Biskoppen maatte da lade Embedet betjene af en Kapellan²⁾.

At Dr. Mourits Kønig særlig har ønsket at komme til Aalborg, var maaske for en Del grundet paa, at denne By var hans Slægts gamle Hjemsted. Desuden var det jo en saare anseelig Forfremmelse for den 31aarige Mand. Han havde ikke forhen været Præst; men at han med ikke ringe Iver har søgt at sætte sig ind i, hvad der vedkom hans nye Stilling, derpaa ejer jeg et Bevis i hans eget Haandexemplar af Kirkeordinansen (Udgaven af 1640). Uden paa Læderbindet er med store Bogstaver trykt:

MAVRIT: KØNIG³⁾ SS: THEOL: DOCT:
ET EPISCOP: AALBVRG:

Bogen er forsynet med en Mængde skrevne Randbemærkninger, der vise, hvor flittig Biskoppen har søgt at sætte sig ind i den kirkelige Lovgivning. Om hans kortvarige Embedsvirksomhed foreligger forøvrigt et Vidnesbyrd i nogle af ham udstedte Synodalmonita, der findes i et Haandskrift i Universitetsbibliotheket, Addit. 232, 4to, indeholdende Synodalia Aalburgensia 1634—71.

¹⁾ Denne Edsformular er meddelt foran, S. 167—8.

²⁾ Jydske Registre 14, Fol. 629. 729.

³⁾ Her finde vi en Form af Navnet, som siden undertiden forekommer (se Biskop Kønigs Søns efterfølgende Levned).

Acta et Monita Synodica forefaldne til Provstemode holden i Aalborg den 13. Oktober Anno 1669¹⁾.

1. Ecclesiasticorum qvorundam vel summam temeritatem vel piacularem præsumptionem stupeo, Augustissimi Regis nostri mandata in negotiis, qvæ aliquot horarum, vel ad maximum unius diei spatio expediri possent, non nisi post sextam vel septimam hebdomadem exeqvantur. Verum enimvero, si quis in posterum hac vel alia ratione jussa autoritatamqve Magistratus temnere præsumperit, decretum est, contra ipsum tanqvam Majestatis contemptorem institutum iri actionem criminalem. Memores sint viri Ecclesiastici obsequii, sacramenti, voti Professionis atqve obedientiæ Magistratui debitæ, juxta illud Petrinum: Time Deum, at honora Regem, ne violati juramenti eum dedecore postulari velint, qvos obedientiæ exemplo aliis prælucere oportet. Monentur etiam Dni Præpositi per fidem Deo et Magistratui debitam, ejusmodi cunctatorum nomina non subtriceant, ne per illorum latera alij vulnerentur, atqve ita unus et alter totam Eparchiam male audire faciat.

2. (Indeholder strængt Paalæg til Præsterne om at føre deres Kirkebøger med Orden og Nøjagtighed, hvilket hidtil ingenlunde altid havde været Tilfældet).

3. (Biskoppen havde ved sine Visitationer fundet, at man mangesteds forbigik „Hustavlen“ i Katekismus. Det paalægges derfor Provsterne og Præsterne alvorligen at vaage over, at den blev indpræntet).

4. Partes visitatorias gnaviter et impigre exeqvantur Præpositi, ut et officii ac juramenti probe memores in vitam Pastorum suorum strictim inqvirant, atqve ad me bona fide referant, si quid commissum sacro ordine indignum, vel apud Ecclesias præter ordinem et decorum qvicqvam acciderit.

5. (Degne og Substituter skulde have Konfirmation paa deres Embeder, og de, som ikke havde erhvervet den, skulde af Provsterne indstævnes til næste Landemode).

¹⁾ De i Danske Kirkelove III, Nr. 477 og 478, meddelte tvende Forordninger blev først læste og Indholdet refereret.

Synodalia Philippica Anni 1670.

1. Cognitum est et exploratum, in hac etiam Diœcesi inveniri illos, qui ad depellendos, quibuscum luctantur, morbos Pythonicorum operam sollicitare non vereantur, atque ita, divinæ opis obliti, Diabolicam implorare occipiunt; suo se etiam indice produnt alicubi homunciones lucifugæ, malis et vanis artibus dediti, quibus veneficia, incantationes, et nescio quæ non superstitiones Diabolicæ exercentur. Hortor itaque et moneo Dominos Præpositos et Pastores, ut huic malo, ubicunqve irreperit, sese omni nisu et molimine actutum opponant, atque id dent operam sædulo, ut ab ejusmodi blasphemiiis divinam gloriam mascule vindicent asserantqve ad Dei gloriam et salutem auditorum.

2. Quum apud vicinos horrendum, proh dolor! tumultuatur Cacodæmon, juratissimus humani generis hostis, nominatim circa Bahusium et adjacentem terram Marstrandensem, quæ aliquibus hujus Diœceseos partibus sita est e regione, atque jam nuper in vulgus exiit rumor, Magos, Sagas, Incantatores, et id genus superstitiosos, qui illinc fugantur, ad Insulas et Oras maritimas hujus Diœceseos sese conferre: Monentur itaque omnes per totam Diœcesin animarum curatores, imprimis Tractus Schagensis, Fladstrandensis et Sæbyensis Præpositi et Pastores, ut vigiles omnino circumferant oculos, ne ejusmodi Aves in nostris terris nidulentur, neve in paroeciis locum habeant adventantes, nisi certis et fide dignis testimoniis bene instructi.

3. E suggestu atque in privata confessione crebris admonitionibus impediuntur potationes immodicæ et execrandum illud jurandi cacoethes, multarum calamitatum causæ et quibus proh dolor! seculum nostrum est foecundum.

4. (Provsterne skulde give Biskoppen Fortegnelse over Degnene og Substituterne i Stiftet, og nøje anstille Undersøgelse om deres Forhold, da der indkom temmelig hyppige Klager over Degnenes Levned).

(Ligeledes forlangte Biskoppen Meddelelser om Kirkegaardenes og Kirkernes Tilstand).

Synodalia¹⁾.

1. (Da Kirkebønnen for Kongehuset ikke alle Steder forrettedes paa samme Maade, og da adskillige Præster vare temmelig forsømmelige med den, befaledes det, at en bestemt Form for Bønnen skulde bruges over hele Stiftet).

2. Catechumenos pietati Præpositorum ac Pastorum intensissime commendo. — — Utque tanto felicius succedat negotium, perbreves et rudiorum captui accommodatæ quæstiones catecheticæ una cum Catechesi Lutheri per Diaconos tum diebus profestis oppidatim, tum dominicis et festis in templis illis instillantur. Pastores vero in diligentiam et attentionem utriusque partis sedulo inspiciunt, atque ad tabulas referunt, ac menstruis examinibus profectus explorant, ut per Præpositos constare possit Episcopo, in quibus ruditatis, si gravior quam in examine observata fuerit, culpa hæreat.

3. Ut sacris sua constet utilitas, sancte et serio suademus, ut Pastores non nisi bene meditatæ et auditorio suo profuturas conciones habeant. Neque enim illi partibus suis dextre et bene cum conscientia funguntur, qui erudita aliorum verba tanquam sua ad populum faciunt, eorumque lucubrationibus suas tantum commodant lingvas. Hoc profecto aliud est nihil, quam fraudes Deo et Ecclesiæ facere ac furtivis aliorum laboribus sibi præmia mercari. Non sic scriba ille edoctus ad regnum coelorum: ex suo, inquit Christus, non alieno thesauro vetera novaque depromit, Matth. 13. — —

4. Publica sacra, sicubi una est paroecia, ante Xmam, ubi vero duæ fuerint, ad XIImam utrobique finiuntur. Compertum enim est, rusticos ex vicinis pagis ad sacra confluentes Pastorumque adventum aliquantisper præstolantes, mora illorum ad computationes aliaque negotia servilia provocari, quibus tandem irretiti vel sacra negligunt vel indecenter illis adsunt.

5. Proniores in temulentiam esse quosdam Pastores tum Ecclesiæ tum Ordinis causa ingemiscimus. Utinam jurisjurandi meminissent, quo teste et vindice Deo se obstrinxerunt, cum sacris admoverentur. Utinam Ecclesiæ Dei illos miseresceret,

¹⁾ Fra Efteraaret 1670 eller Foraaret 1671.

cujus magnam partem malis exemplis in præcipitia trahunt. Non ferunt hanc labem in sacerdotibus publicæ legum tabulæ v. Recess C 4. lib. I. cap. I. v. 22, nec earundem rigorem emollit Privilegiorum Ordini nostro clementissime datorum Articulus sextus, quo Sacra Regia Majestas graviores poenas lapsis Pastoribus antea irrogatas indulgentia quædam temperandas esse voluit. Non belluinis moribus sed imbecillitati humanæ veniam offert. Et quis belluam, a qua ebrius parum differt, ad aram Dei et adyta sacrorummitteret.

6. Idem etiam vitium quædam Ordinis sacerdotales foeminas, inprimis ubi ad largiorem vini adusti usum se demiserint, corripuisse, magna cum dolore accepimus. Attendant Pastores domibus suis, atque in iis prudenter regundis se dignos esse ostendant, qui Ecclesiæ cum fructu præfici poterunt. Et nisi immane hoc vitium uxores eorum mature emendaverint, omni beneficio, quod viduabus sacerdotalibus post obitum maritorum cedere solet, æternum exclusæ sunt. Atque ut huc sedulam inspectionem derivare velint Præpositi, Dei et Ecclesiæ causa, sancte et serio obtestor.

7. Vitio corruptæ consuetudinis ita a religione et loqvendi sanctimonia defecerunt Pastores quorundam lingvæ, ut nisi jurato nihil eloqui possint. Revolvant secum minas et Coelorum et pii Magistratus v. Recess C 4. lib. I. v. 31 in putidas et blasphemias lingvas. — Frustra in ventos abire credant, quod ore levissimo eructant. Sunt suæ Deo tabulæ, ad quas accurate refert, quicquid vel in mentibus vel in lingvis vel in reliquis corporis membris deprehendit sceleris. Sunt etiam hominibus, quibuscum versamur, bibulæ mentes, quas impietate nostra inficimus et corrumpimus. Et singula hæc ad examen exactissimum vocabit, qui mortuos vivosque judicaturus est Filius Dei et hominum.

8. Cum indulgentia veteris legis rigorem remiserit, qua sub jactura officii vetitum erat Pastoribus pro humatione funerum vel tantillo stipendio frui, et nunc increbescant quorundam quærelæ, facilitate hoc Pastores aliquos abuti laboresque suos auctionari, nec mediocri pro facultatum defuncti ratione contentos esse præmio, omnes, quorum interest, serio monentur, ut in exigenda talium laborum mercede moderationem

adhibeant et prudentiam, ne ob unius et alterius sordes totus Ordo male audiat, ac partá nuper gratiá penitus excidat. Idqve majoribus nostris accidit, qvibus ob avaritiam talia qvondam negabantur præmia.

9. In funeribus qvibusdam luctum Altaribus Templorum qvasi indici, dum alba veste a fastigio ad ima involvantur, semel iterumqve observatum est. Cumqve satis superqve constet, pompæ isti non destinata esse altaria, vetitus imposterum est talis eorum vestitus. Saltem candida mappa mense tegitor, accensis cereis ornator, si utraqve templo donaverint defunctorum hæredes.

10. Cum serius æqvo ad Episcopum deferantur mortes Pastorum, muneris sui admonentur Præpositi, ut qvam celerrime eas illi significant, atqve ut hoc tanto expeditius fiat, Diacono Ecclesiæ, cui defunctus præerat, imperatum esto, mortem Pastoris sui ocyus ad Præpositum deferre, penes qvem, si mora fuerit, contempti Magistratus reus esto.

11. Porro cum diligentia eorundem in literis Episcopi ad Præpositos deferendis crebrius desideretur, eoqve fiat, ut imperata a Sacra Regia Majestate segnus perficiantur, constitutum est, ut acceptarum et apud vicinum Diaconum depositarum literarum horam frontispicio earundem inscribant, et pro qvalibet hora, qva delatas ad se literas domi suæ detinent, octo solidos solvant Præposito numerandos, ut pauperibus cedant.

Saa vidt de fra Biskop Kønings Tid opbevarede Synodalmonita. Vi skulle ikke dvæle ved de Bidrag, de give til Kundskab om Kulturfoldene (bl. a. om Overtroen) nord for Limfjorden, men kun fremhæve, hvad der kommer frem i næsten alle kirkelige Aktstykker fra hin Tid, den dybe Submission under den »hellige« kongelige Majestæt. Naar »Hustavlens« Anvendelse i den almindelige Kristendomsundervisning indskærpedes, skete det vistnok ikke mindst, fordi Pligterne mod Øvrigheden her læres. For øvrigt synes den unge og myndige Biskop med Alvor og Kraft at have arbejdet paa at tilvejebringe bedre Tilstande blandt Præsterne i sit Stift, baade med Hensyn til deres Prædikener

og til deres sædelige Forhold, ligesom i alt hvad der vedrører den kirkelige Orden.

Efter at Biskop Kønig (formodentlig i Aaret 1670) havde mistet sin tidligere nævnte Hustru, ægtede han den 26. Oktober 1671 i Thisted Margrete Pedersdatter, Enke efter Peder Madsen, Ridefoged over Ørum Amt¹⁾. Men dette Ægteskab varede ikke længe; thi allerede den 2. Maj 1672 døde Dr. Mourits Kønig selv, inden han endnu havde fyldt sit 35te Aar. Ikke uden Grund siger Pontoppidan derfor: »Wie nun die Göttliche Vorsehung mit diesem Manne gleichsam geeilet hatte, also liesse sie ihn auch auf der Welt nicht alt werden²⁾«. Man kan ikke negte, at det er et ret mærkeligt Levnedsløb, betegnende for Enevældens første Tid.

Af sit første Ægteskab efterlod Dr. Mourits Kønig en Søn, Frederik (sikkert opkaldt efter Faderens store Velynder, Kong Frederik III), der siden blev sin ovennævnte Farbroders Kapellan og Efterfølger i Kirke-Helsingø og Drøsselbjerg, hvorom følgende Kaldsbrev m. v. giver nærmere Underretning.

Stempel Nr. 2.
En Rixdaler.

In nomine Jesu!

Eftersom Kongl. Majest. Lov allernaadigst tillader, at den Sogne-Præst, som for alderdomb, schrøbeligheds eller Sognenis Vitløfftheds schyld behøffver een Medtiener; hand maa med Superintendentens och Provstens Raad udvelge och kalde der till en schichelig Person: Da forsaarsagis Jeg underskreffne Frans Pedersen Kønig, Sogne-Præst till Helsingø och Drøsselberg i Løvherritt (som haffver betient dett Præstelig Embede i trediffve aar) for min Svagheds och Alders, saa-

¹⁾ Kall Rasmussens Antegnelser i Worms Lexicon (Kgl. Bibl.). Denne Efterretning syntes dog ikke ret at stemme med Angivelseu ndf. S. 374, med mindre der paa sidstnævnte Sted er Tale om Kønigs 2den Hustru, og hun er død samme Aar som Manden.

²⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. IV, 197.

velsom Sogneis Vitløffigheds schyld (hvilche udi mange aar haffver haft Capellan) att udvelge och kalde mig en Medtiener udi Embedet; som Jeg och i den hel. Trefoldigheds naffn, paa min høytærede Øffrigheds gode behag, och med min gunstig Patrons, velædle Hr. Cantzelie-Raads, Assessors i Høyeste Rætt, och Borgemester i Kiøbenhaffn Bartholomæus Jenssens gode Consens, her med kalder och udvelger min Brodersøn, hæderl. och vellærde Studiosum Friderich Mouritzøn Kønig, sal. Doct. Mauritii Kønings fordem Superintendent offver Aalborg-Stiftt hans efterladte Søn, til min Capellan och Medtiener i Ordet, saa frembt hand aff Hans Vellæde Høyærværdighed Biscopen dygtig kiendis till det hell. Prædiche-Embede udi Lærdomb och Gaffver. Udi Lefnitz Forhold schall ingen kunde sige Personen andet paa end dett, som ærbart och sømmeligt er; och naar bemeldte min Brodersøn till samme tieniste er ordinerit och beschichet, vil Jeg, næst Guds Hielp, giffve hannem till aarlig Løn Trediffve Daler, och forschaffe hannem tilbørlig Underholdning med Værelse, Spise, Varme, Lys och anden Nødtørfthighed, saa længe hand forbliffver i mit Huus, som voris Contract, efter Lovens Maade oprettet, viidere hand forklare. Her paa falder min ydmygst Bøn til gunstig Patronen, vellædle Hr. Cantzelie-Raad Bartholomæus Jenssen, som haffuer Jus Patronatus till Helsing Kirche och Rettighed till att kalde Sogne-Præst till Helsing och Drøsselberg Præstekald, att Hans Velbaarenhed ville sambtyche dette mit Kaldsbreff, och udi Henseende till min lange tieniste i Embedet och store Bekostning, som Jeg haffver giort paa Præstegaarden, den Jeg tog brøstfeldig for mig, och lader, næst Guds Hielp, velbygt efter mig, ville beviise den høye Gunst, for Guds Æres och Personens sal. Forældris schyld, velvilligen at forsichre her paa, att Hr. Cantzelie Raad eller hans arffvinger vill ingen anden kalde til Helsing Kald, naar dett bliffver ledigt, end bemeldte min Brodersøn: da er dett mig en stor Trøst i min Svaghed och Alder, att min egen paarørende maatte nyde Steden och Kaldet efter mig. Dog begieris dette icke anderledis end paa Hans Kongl. Majest. allernaadigst ratification, naar Helsing Præstekald bliffver ledigt. Dette offverskreffne vedgaar och

stadfæster Jeg med min egen Haand och Zignet. Actum
Helsinge Præstegaard den 24. Julij 1693.

(L. S.) Frans Kønig
Eg. Haand.

Orig. i Kallske Saml. 98 Fol. I det paatrykte Segl er afbildet
en brændende Lampe, med Overskrift: Lampas Fidei. Og nedenunder:
F. P. S.

Under foranstaande Kaldsbrev findes Bartholomeus
Jensens Stadfæstelse af samme og hans Forsikring om, at
Frederik Mouritsen Kønig skulde blive Sognepræst, naar
Embedet blev ledigt. Dat. Hafniæ 31. Juli 1693.

Endvidere findes Bartholomeus Jensens Kaldsbrev, dat.
Kjøbenhavn 23. Marts 1694, for Hr. Frederik Mouritsen
Kønig som Sognepræst i Helsinge og Drøsselbjerg, efter
at Hr. Frans Kønig nu var afgaaet ved Døden, og Menig-
heden i alle Maader var vel tilfreds med den unge Præst.
Endvidere en Ansøgning af samme Dag til Kongen om
Stadfæstelse paa dette Kaldsbrev, samt den kgl. Konfirmation
derpaa, dat. Kjøbenhavn 3. April 1694.

Da vi have været saa heldige at komme i Besiddelse
af den Levnedsskildring af den her nævnte Præst, som
oplæstes ved hans Jordefærd, skal denne her til Slutning
meddeles (efter Originalen i Kallske Saml. 98. Fol.).

In nomine Jesu.

Den Mand sættes med Billighed i de lykkeliges og
berømmeliges Tal, som med Ære er gaaet ind i Verden,
med Ære er gaaet frem i Verden og med Ære er gaaet
ud af Verden, hvis Fødsel har været ærlig og hæderlig,
hvis Liv har været christeligt og helligt, og hvis Død har
været sød og salig. Saadan en lyksalig, ja salig og be-
rømmelig Mand stilles idag for Øjne, os alle til Exempel
og Eftersyn, udi den fordum velærværdige og meget hæderlige
og højlærde Mand, nu sal. hos Gud, Hr. Friderich
Mauritzen Kønig, hidindtil meget trofast og aarvaagen
Sjælesørger og Sognepræst til disse 2de Guds Menigheder,

Helsinge og Drøsselberg, samt vel constitueret Provst i Løve Herred, hvis Legeme vi nu nyligen haver nedsat udi Graven. Denne Guds Mand er udspiret af en ædel Rod og meget hæderlig Stamme. Hans Fader var den velædle, højlærde og højærværdige Mand Doct: Mauritz Kønig, som først var Summus Theologus ved Kjøbenhavns Academie og siden Biskop over Aalborg Stift i Jydland. Hans Moder var den hæderbaarne og velædle Matrone Anna Mortensdatter Lælia, som var den velædle og højærværdige Doct: Morten Lælii¹⁾, Biskop over Aarhus Stift i Jydland, hans kjære Datter, hvilke begge for rum Tid siden sødelig sover i Herren.

Saa snart denne salig Guds Mand var kommen til denne Verdens forgjængelige Lys, som skete i den meget berømmelige Handelsstad Aalborg Anno Christi 1669 sidst in Septembri, har hans meget gudfrygtige og berømmelige Forældre strax ved den hellige Daab ladet ham befordre til Guds Børns aandelige Lys og Liv udi sin Frelser Christo, derved at faa Forsikring at være iblandt dem, som skulle komme til de helliges Arvedel i Lyset. Og som det gjerne er den forunderlige og alene vise Guds Vis og Maner ved Korset at prøve sine kjære Børn, saa har og denne sal. Guds Mand strax i sin Ungdom, ja i sin spæde Barndom, maattet bøje Skuldrene under Guds Aag og har smagt en meget bitter Drik af det Bæger, som er i Herrens Haand, i det Gud bortkaldede fra ham begge hans gode Forældre, da han ikkun var 3 Aar gl. Saa at han har vel maattet klage med David: Min Fader og Moder forlode mig! Men den naadige og barmhjertige Gud, som har lovet, han ikke vil forlade sine Børn faderløse, har dog igjen opvakt ham en anden Fader, som var den sal. Mands gode Faderbroder, nu salig hos Gud, den velærværdige meget hæderlige og højlærde Mand Hs. Frantz Kønig, velmeritered Sognepræst

¹⁾ Betegnelsen af Biskop Morten Madsen med Navnet Lælius er neppe rigtig, i alt Fald brugte han ikke selv dette Tilnavn.

for disse 2de Guds Menigheder, Helsinge og Drøsselberg, hvilken lod afhente vores nu afdøde salig Provst her over til Sødland til sig, og stod hannem i Faders Sted ej alene med Næring og Underholdning, men og med Lærdom og Undervisning, da han selv optugtede og oplærte ham til hans Alders 10de Aar, da han 1679 forskikkede ham til Sæby under Information af hæderlige og vellærde Studioso Malthé Jenson Radier, siden Sognepræst til Ølstykke Menighed og Provst over Ølstykke Herred, som den Tid informerede salig Mag. Clement Clementins Børn, hvilket varede udi 3 Aars Tid. Og har imidlertid vores salig Hr. Provst under foranrørte Lærers Skygge og Opsigt gjort den Profect og Fremgang, at han Aar 1682 blev forskikket til Slagelse Skole og der af den daværende berømmelige Rector, Mag. Peder Bentzonius, kjendt dygtig til at tage Sted udi Mesterlectien, hvor han under denne brave Mands, saa vel som under hans Efterkommeres, den berømmelige og fundamental-lærde Mands, Magister Henrich Hierenclous Manuduction saa vidt avancerede, at han Aar 1687 blev med et berømmeligt Testimonio forsendt til Kjøbenhavns Universitet, da Rector Magnificus var højædle og velbaarne Herre, Doct. Caspar Bartholin, Professor Philosophiæ og Anatomix, nu Conferentsraad og Ridder, som og var Decanus samme Aar. Og var den sal. Mand til Examen Stili d. 4. Julii, til Examen Artium d. 11te, til Honores d. 21de og til Inscriptionem d. 22de ejusdem Mensis. Da denne salige Mand saaledes havde givet tilstrækkelige Prøver paa sin Capacitet og var indført i de hæderlige Studenters Tal, er han igjen rejst til sin kjære Farbroder, og foruden at observere sine philosophiske Studeringer iblandt har øvet sig ved Prædikestolen, indtil næst efterfølgende Aar, 1688, da han igjen rejste til Kjøbenhavn og in Majo sustinerede Examen Philosophicum. Siden har den salig Mand frequenteret Academiet og har med saadan Flid og Flittighed excoleret sine Studia Theologica, at han udi næstfølgende Aar, sc. 1689 in Septembri, undergav sig Examen Theologicum og med en berømmelig Character

blev aflagt. Efter en Maanedes Tids Forløb har han prædiket for Dimis udi Trinitatis Kirke, ej uden sin Censoris og ganske Menigheds applausu og Berømmelse.

Da den salig Guds Mand nu saaledes ved sine academiske Examina havde gjort sig berømmelig og havde faaet en rigtig og uforfalsket Tesseram og Bevis paa, at han nu saaledes in re literaria og den h. Skrift var funderet, at han ved Guds Naades og Aands Bistand kunde tjene Gud i hans Menighed, naar han behagede at kalde ham dertil, er han atter rejst til Helsinge, hvor han paa 5te Aars Tid var sin kjære Farbroder udi hans Forfald og Svaghed assisterlig ved Prædikestolen indtil Aar 1694, da det behagede den store Dødens og Livets Herre ved en sød og salig Død fra dette timelige til det evige Liv at bortkalde velommeldte hans kjære Faderbroder Hr. Frantz Kønig. Hvorpaa det (i Henseende til den sal. Provstes bekjendte Erudition og meget skikkelig og exemplariske Liv og Levned) ved Guds Direction og Forsyn behagede Kirkepatronen, velædle og velbyrdige Hr. Justitsraad Bartholomæus Jensen, ved sit aabne Brev, som af højlovligst Ihukommelse Kong Christian den 5te blev confirmeret, at kalde og beskikke vores sal. afdøde til at være Sognepræst til Helsinge og Drøsselberg Menigheder udi sin salig Farbroders Sted; hvortil han og af den højædle og højærværdige, nu salig hos Gud, Doct. Henrich Bornemann, højstmeriterede Biskop over Sædland Stift, ved præstelig Ordination og Hænders Paalæggelse blev indviet. Samme Aar, sc. 1694, behagede det Guds Forsyn at samle ham udi Ægteskab med den ædle og dydsirede Jomfrue Agnethe Hansdatter Knof, som var Hr. Hans Knofs, forhen Sognepræst til Bregninge Menighed og Provst over Skippinge Herred, hans efterladte Datter. Med denne sin fromme og dyderige Hustru har den salig Guds Mand udi al oprigtig Kjærlighed fremført sit Levned i 33 Aars Tid, til det behagede Gud ved Døden at opløse dette kjærlig knyttede Ægtebaand og bortkalde den salig Matrone fra denne til en bedre Verden 1727

in Majo. Og udi samme deres Ægteskab ere de af Himlen velsignede med 2de Børn, en Søn og en Datter, hvilke Himmelplanter strax udi første Væxt til det himmelske Paradis ere overflyttede og transplanterede. Da denne gode Guds Mand ved denne sin sal. Hustrus Død saa sit Hus at være formørket og ligesom uden Lys og Sol, saa sig selv at være forladt og ene, ligesom den enlige Fugl paa Taget, og maatte sige om sit Huses Byrde og Besværing det, som Moses sagde om Folket: Jeg kan ikke ene bære det; thi det er mig for svært. Da tænkte han paa, hvor han skulde finde den Sol, der kunde igjen oplyse hans Hus, og en Haand, der kunde tage noget af den tunge Besværingens Husbyrde fra ham, ja det Hjærte, som han kunde tro og forlade sig til; fandt derfor en iblandt mange, der ikke alene behagede hans Øjne, men og, at bruge Salomons Ord herom i Højsangen: Betog og saarede hans Hjærte med sit stille Væsen og sin yndige Blufærdighed, hvilken han udvalgte og begjærede til sin Brud og Ægtefælle; og det var den vel- og dydædle Jomfrue Barbara Kathrine Krag, som er den velærværdige meget hæderlige og højlærde Guds Mands Hr. Erich Krag, Sognepræst til Ørsløv og Solbjerg Menighed (som, tillige med sin gode Kjæreste, med Hjærtens Vemodighed beklager saa kjær og hjærtehuld en Svigersøns Død) hans eneste og kjære Datter. Og blev deres forhen indgangne Forlovelse ved christelig Copulation i Ørsløv Præstegaard in Februario 1728 fuldført. Med hvad sød Fornøjelighed og med hvad Hjærtens oprigtig Kjærlighed disse 2de samlede Hjærter udi dette deres korte Ægteskab har levet tilsammen, er noksom enhver bevidst, ja vi maa sige om dem, at de har været, som der staar om den første Menighed, som én Sjæl og som ét Hjærte. Hvorfor dette Saar svier desmere, denne uformodentlige Skilsmisse gaar des dybere til Hjærte, at denne gudfrygtige og højtbedrøvede Enke skal se sin Glædes Sol at dale, inden det bliver nær Middag, skal se Træet omhugget, under hvis Skjul og Skygge hun med al Hjærtens Fornøjelse har siddet aleneste

udi 2 Aar 8 Maaneder og nogle Uger og Dage. Barmhjørighedens Fader han indgyde sin rige Trøst udi hendes dybt saarede Hjærte! Taalmodigheds og Trøstens Gud give hende, at hun maa have Sind efter Jesum Christum, og efter Christi Formaning maa fatte sin Sjæl udi Taalmodighed, at hun ikke skal opsluges af formegen Sorg!

Med hvad Omhyggelighed og Nidkjærhed, med hvad Troskab og Flittighed denne dyre salige Guds Mand udi 36 og $\frac{1}{2}$ Aar har forestaaet disse 2de Guds Menigheder, er noksom bekjendt, og tvivles ingenlunde paa, at han jo af alle retsindige har et godt Skudsmaal og Eftermæle¹⁾.

Sine Herreds-Præster, siden det lovlige og af alle Brødrene bejaede, ja af hans højædle Højærværdighed Biskoppen confirmerede Provstvalg faldt paa ham, som skete 1727 in Aprili, dem har han saa høflig, saa ærbødig, saa kjærlig, saa oprigtig omgaaedes, at nok alle og enhver beklager og bejamrer hans Død. Men saalidet som nogen værdig Stand og Profession, noget helligt Kald og Embede, nogen retsindig Nidkjærhed og Aarvaagenhed kan undtage Mennesket fra den almindelige Dødsens Lov, saalidet har vores sal. Provst derfor kunnet blive forskaanet. Denne sal. Mand har ellers alletider været af meget skjøn Constitution og haft en meget god Helbred, dog har han faaet Bud om Dødens Komme næste Dag efter Michels Dag, d. 30te Octobris, da han blev betagen med Mathed udi alle Lemmer, saa at han maatte begive sig til Sengs. Og omendskjønt det iblandt lod sig anse til Bedring, har dog Sygdommen atter igjen nedlagt ham og angrebet ham heftigen, saa at han nok fornam, at hans Pauluns Aflæggelse var for Haanden. Har derfor som den gudfrygtige Ezechias beskikket sit Hus og dagligen beredet sig til at tage imod Dødsens Komme, har dog imidlertid intet efterladt af det, som kunde styrke ham enten paa Legemets eller Sjælens Vegne. Saa vidt

¹⁾ I Kirkehist. Saml. II, 265—75 findes en Række Uddrag af Kirke-Helsinges og Drøsselbjergs Kirkebog fra denne Præsts Tid.

Legemet og dets Svaghed angik, raadførte han sig med den ædle højterfarne Mand, Doct. Elias Møller, Provincial-Medicus her i Sædland. Og paa Sjælens Vegne blev han trøstet og styrket af sin udvalgte og elskelige Ven og Nabo, velærværdige og højlerde Hr. Henrich Møller, Sognepræst til Bachendrop og Gjørlov Menigheder, af hvilken han den 22de Søndag efter Trinitatis med allerstørste Devotion og Andagt annammede Afløsningen og det højværdige Altarens Sacramente. Hvor efter den salige Guds Mand overdrog sig selv, sin højt og hjærteelskede Kjæreste, nu højtbedrøvede Enke, sine kjære Søsterbørn, sine anbetroede Menigheder udi den almægtige og barmhjærtige Guds Hænders Forsyn og Forsorg, og takkede Gud for den ham udi hans ganske Livstid beviste store Naade og Miskundhed. Sukkede efter Forløsning, raabte stedse paa sin Jesum, at Jesus vilde forbarme sig over ham, Jesus vilde annamme hans Sjæl, Jesus vilde være ham naadig; og med dette søde Jesu Navn udi Munden sov han hen, da det var hans sidste Ord i Verden: Hjælp nu Herre Jesu, thi nu er jeg i Vaade! Denne hans Hjærtesuk og Bøn har og den naadige Gud bønhørt d. 14de Novembr. [1730] just paa den sal. Mands Navnedag, om Morgenen Klokken 5, da han leverede sin dyrekjøbte Sjæl i sin Jesu Gjemme, efterat han havde levet her i Verden i 61 Aar, 1 Maaned, 2 Uger og nogle Dage; men lever nu hos Gud uden Aars og Dages Tal i Glæde indtil evig Tid.

Som da denne salige Guds Mands Fødsel har været ærlig og hæderlig, hans Levned helligt og ustraffeligt, hans Omgjængelse oprigtig, hans Studeringer berømmelige, hans Ægteskab kjærligt, hans Embede helligt, hans Forberedelse til Døden christelig, og hans Død salig, saa skal og hans Navn og Eftermæle iblandt os være priseligt og hans Ihu-kommelse langvarig og elskelig. — —

„Vaadesangen“ i Viborg Domkirke for Erik Glipping.

Af Dr. A. Heise.

Blandt de mange Efterretninger af tvivlsom Beskaffenhed, som forrige Aarhundredes flittige, men ofte kritikløse Samlere have sat i Omløb, findes ogsaa Fortællingen om, at der i Viborg Domkirke helt ned i Christian IV's Tid skal være holdt en Slags Sjælemesse for Erik Glipping. I sin krasseste Form fremtræder denne Beretning i en lille Skildring af Viborg i den katholske Tid, som under Titlen: »Minder fra Sct. Kjelds Jubilæum« findes i »Nordisk Ugeblad for katholske Kristne« for Søndagen d. 28 Juli 1889. »I selve Kryptkirken,« hedder det heri, »blev Sjælemessen (Vaadesangen) frembaaren hver Morgen Kl. 4^{1/2} for den myrdede Erik Glipping, hvis Støv gjemtes i St. Kjelds Kapel ovenover¹⁾. Endnu 100 Aar efter »Reformationen« holdt denne Sjælemesse sig, da de lutherske Gejstlige nødig vilde give Afkald paa den Indtægt, der var forbunden dermed. Disse »det rene Evangeliums« Tjenere lode sig saaledes ved deres Havesyge forlede til at skuffe Folket paa den skjæn-

¹⁾ Dette beror paa en Misforstaaelse. Erik Glippings Grav var i Altergulvet ovenover Kryptkirken, ikke i St. Kjelds Kapel.

digste Maade og endog styrte det indirekte i Afgudsdyrkelsens Vederstyggelighed ved at fingere Messeofferets Frembærelse, saa længe de havde pekuniær Fordel deraf.^a

Vi skulle da nærmere undersøge, hvorledes det forholder sig med denne •Vaadesang•, og det vil da formentlig vise sig, at ligesom det paa den ene Side maa indrømmes, at de protestantiske Forfattere selv have givet den katholske Forfatter en vis Anledning til at komme med sine stærke Udfald, saaledes synes Beretningen i sin Helhed at maatte forkastes eller i al Fald at bero paa en Misforstaaelse af de faktiske Forhold.

Hovedstedet, og i Virkeligheden det eneste, man véd om Gudstjenesten i Viborg Domkirke til Minde om Erik Glipping, er følgende Sted af den Beskrivelse af Viborg, der tillægges Mag. Christen Erichsen, og som nu findes paa Universitetsbibliotheket. Stedet er aftrykt i Pontoppidans *Marmora Danica* Tom. II, p. 192 (1741) og lyder:

»Udi forrige Tider ved det Aar 1560 til 1630, da Doctor Wandalinus blev Biskop, var det Sædvane, at Biskoppen, Lektor, Præsterne og de andre Gejstlige hver Morgen selv gik i Kor udi Domkirken ved halvgaaen 5 slet, naar det ringede [med tvende smaa Klokker, som hængte udi et lidet Taarn midt paa Korskirken, tækt med hvid Kobber, hvorfra Strængene nedgik i Altergulvet]¹⁾ til Vaad-Sang, som det da kaldedes, og kaldedes det og saa udi min Barndom, og er det saa meget som Vaade-Sang, thi da blev der sjunget latinske Psalmer, som var en Levning af Pavedømmet, da der holdtes Sjæle-Messe over Konning Erik Glipping, som er udi Domkirken begravet og blev ihjelslagen etc. udi en Lade i Finnerup ved Viborg, og af den Vaade, uformodentlige og ynkelige Mord blev Messen og Sangen kaldet Vaad-Sang, qvasi Vaade-Sang.

¹⁾ Det i Klammer indskudte er i Manuskriptet tilføjet i Randen med en anden, dog omtrent samtidig Haand. Jfr. herom Heise, *Diplomat. Vibergense*, Inld. S. XX ff.

Og paa det de Gejstlige ikke skulde miste det Beneficium, som var lagt til samme Sjælemesse, nemlig Indkomsten af Fuslom, da bleve de lutherske Gejstlige ved at holde selv udi egen Person Kor hver Morgen og sang latinske Psalmer af store Psalmebøger, hvilke Bøger vare fæstede udi Kjeder, at de ikke skulde bortstjæles; af samme Bøger har jeg set udi min Barndom Bindet og Kjederne, men Bladene vare borte, som vare skrevne paa Pergament, og de, som sang i disse Bøger, vare Cantor, Succentor og Diaconi. Denne Skik, at sjunge om Morgenen fra Klokken var halvgaaen 5 og til halvg. 6, holdtes ved, indtil Doctor Vandalinus blev Biskop, hvilken enten ved kgl. Bevilning eller og ved egen Myndighed forordnede det saaledes, at 12 af de største Disciple udi Viborg Skole skulde gaa i Kor hver Morgen fra halvg. 6 og sjunge til Klokken var 6, hvilke Disciple fik for samme Tjeneste aarlig udi Begyndelsen 6 Slettedaler (osv.). Og blev der sjunget af samme Disciple først: Jam lucis orto sidere etc., derefter: O Gud vi love dig etc., siden en Morgenpsalme, hvilken de vilde. Og paa det at alting kunde gaa des skikkeligere til, da skulde den øverste Capellan møde udi Kirken hver Morgen og staa udi den øverste Stol ved Alteret og begynde Sangen, for hvilken Tjeneste han og fik noget til Løn, og kaldtes han Succentor i Koret

Hertil føjer Pontoppidan en Bemærkning om, hvor forsynligt den viborgske Gejstlighed har forstaaet at varetage sine Interesser, siden den nok vilde have Papismen afskaffet, men ikke give slip paa det papistiske »Beneficium» og paa en snild Maade (scite) forstod at forvandle den overtroiske Messe for Kong Eriks Sjæl til en uskyldig Morgengudstjeneste for at kunne beholde Indtægterne fra »Fuslom». Desuden anfører han et Brev til ham om denne Sag fra Stiftsprovst Tychonius i Viborg: »I langsommelig Tid og indtil Aar 1684 holdtes en Vigilia matutina og Korsang af nogle Peblinge af Lat. Skole, som endnu havde

Qvadrant vel mænsam Regiam, nedre i en Crypte, til Kong Eriks Amindelse«. Ogsaa af Christian V's bekjendte Biograf, Konferentsraad Niels Slange, der var Søn af Biskop Peder Villadsen i Viborg, havde Pontoppidan hørt fortælle, at han som Discipel havde deltaget i disse Morgensange.

Vi have anført dette Sted af Marmora Danica (Mag. Chr. Erichsen), fordi det i Virkeligheden er den eneste Beretning, man har om »Vaadesangen« over Erik Glipping i den protestantiske Tid. Saa meget maa altsaa anses for sikkert, at der i den protestantiske Tid er holdt en Gudstjeneste i Domkirken, og at Traditionen paa Erichsens og Tychonius's Tid eller i al Fald disse selv have sat denne Gudstjeneste i Forbindelse med Erik Glipping. Vi slaa tillige strax fast, at der her aldeles ikke er Tale om nogen katolsk Messetjeneste hverken i den ene eller anden Form; man har efter denne Beretning slet og ret substitueret en helt protestantisk Gudstjeneste i den tidligere katolske Messetjenestes Sted. Men Efterretningen gik videre. Den behandlede atter af Pontoppidan i hans »Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck« (Annales Ecclesiæ Dan. I, 757), hvor han ytrer, at man »forvandlede Messen til en natlig saakaldt Vaadesang«. I Dansk Atlas IV, 614, der udkom efter Pontoppidans Død og hvis historiske Del tildels skyldes Langebek, berettes, at Erik Glipping havde skjænket en Del Gods til Viborg Domkapitel for Messer og Vigilier, der holdtes hver Nat fra 3 til halv sex af Prælater og Kanniker, og at »denne latinske Gudstjeneste«, som siden kaldtes Vaadesang, endog længe efter Reformationen vedligeholdtes, indtil den 1630 forvandlede til en Korsang af 12 Disciple. — Videre kunde man egentlig ikke godt gaa; thi efter Udtrykkene i Dansk Atlas skulde man nærmest tro, at det var selve den katolske Messetjeneste, der vedligeholdtes lige til 1630. Saaledes forstaas ogsaa Ordene af Suhm og flere andre. Snart gjør man

et lille Forbehold, snart lader man den tidligere »Vaadesang« eller Sjælemesse vedligeholdes lige til 1630¹⁾.

Man sprang saaledes Mellemeleddet over: den katolske Gudstjenestes Forandring til en helt protestantisk, og man gjorde tidlig denne protestantiske Gudstjeneste til en speciel Mindefest for Erik Glipping. Men heri ligger netop Misforstaaelsen; thi vi vide meget godt, hvad der skete paa Reformationstiden.

Paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 var der vedtaget en Reces angaaende forskellige Kjøbstadsforhold, og heri fandtes ogsaa en Bestemmelse, der var indsat paa Begjæring af jydsk Kjøbstadsmænd, nemlig »at hvo som Naaden haver, maa klarligen prædike og aabenbart lære Guds Ord og Evangelium for menige Almue udi alle vore Kjøbstæder og andensteds udi Riget«. Dog skulde enhver, der lærte eller prædikede noget andet, end han kunde bevise med den hellige Skrift, staa til Rette derfor²⁾. Neppe vare Viborgs Borgemestre og Raad komne i Besiddelse af denne Reces, maaske ogsaa af et specielt Kongebrev til dem selv, hvori Kongen, som de senere foregav, »tilskrev os, at vi skulde forfordre og fremme Guds Ord af vor yderste Formue«, i Forening med den lutherske Del af Kannikerne og Præsterne ved Domkirken afskaffede den katolske Messe-tjeneste og indsatte en protestantisk Gudstjeneste i Stedet. I denne »kristelig, gudelig Skikkelse og Reformats paa Messelæsning, Sang og Prædiken, som herefter skal ske i Viborg Domkirke« lyder den første Artikkel: Først, at daglig, naar 4 slaar om Morgen, skal **wtthesang** begyndes

¹⁾ Suhm, Historie af Danmark, X, 943: I Kryptkirken holdt Prælater og Kanniker fra Kl. 3 om Natten til 6^{1/2} om Morgen hver Nat Vigilier og Sjælemesser paa Latin for denne Konges Sjæl, hvilket vedvarede endog efter Reformationen indtil 1630, under Navn af »Vaadesang« (o. s. v.). Som Kilde anfører han først Dansk Atlas IV, 614 ff., derpaa Pontoppidans Annaler, og tilsidst Marmora Danica II, p. 192.

²⁾ Danske Mag. 4 R. VI, 40.

paa Latin for Klerkeriet, som da have Lyst og gudelig Begjær til at handle hellige Psalmer, Lektier af Biblen og hellige Doctores, kristelig Homilier og Forklaring derover med Te Deum og andre kristelig Lovsange af den hellige Skrift, og intet andet«. Den næste Artikkel lyder: »Ret som 5 slaar, naar det klemter i fornævnte Vttesang, skal ringes til en kirkelig Prædiken for menige Almue, og den Stund, der ringes anden Klokke og sammen, da skal der synges den hellige Aands Tider paa danske.« Denne Tjeneste skal vare til Kl. 6; mellem 7 og 8 skal ogsaa blandt Klerkeriet synges Dagstider paa Latin osv. Kl. 8 skal der ringes til en kristelig Messe for dem, der ville nyde det hellige Sakramente, i Forening med en Prædiken, »og herforuden skal ingen Messe ske udi Domkirken, paa det at det hellige Sakramente, Jesu Christi Legems og Blods, skal ikke misbruges«¹⁾.

Hermed var al katholsk Messetjeneste i Viborg Domkirke forbi. Ikke med et Ord nævnes her en speciel »Vaad-Sang«, endmindre »Vaade-Sang«, for Erik Glipping, men en almindelig »Wtthesang«, og det synes at være selve dette Ord, der i Formen »Vaadsang« har lydt for Mag. Erichsens Øren. Han og hans Samtid forstod ikke længer det gamle Ord; han forklarede det da som »Vaade-Sang«, idet han satte det i Forbindelse med Erik Glipping, ifølge en uklar Forestilling om, at denne halvt latinske, halvt danske Gudstjeneste havde noget med Sjølemesser at gjøre. Erik Glippings Grav saa alle; ham kom derfor Sangen til at gjælde; alle de utallige andre Sjølemesser, som i den katholske Tid vare holdte i Viborg Domkirke, tænkte ingen mere paa; Kongen alene mindedes. Erichsen kom saaledes til at skabe et Ord — Vaade-Sang —, som ellers er helt ukjendt i de nordiske Sprog, medens »Ottesang« er kjendt nok. — Otte, isl. ótta, gl. tysk uohta, betegner den tidlige Morgenstund ved Daggry og forekommer dels alene, dels i

¹⁾ Münters Reformationshistorie II, 719 ff.

Sammensætningen Ottesang i forskjellige Former som: outhesang (Aræbo Hexaëm. 170, Fynske Aktst. I, 60), wthesang, og hos Christiern Pedersen: voctesang, hvor dog maaske det latinske vigilia har staaet ham i Hovedet, medens paa den anden Side Ordet vogte bliver til wutte eller wotte (f. Ex. i Tavsens Oversættelse af det gamle Testamente flere Steder). Nærmest ved det viborgske »wththesang« og »Vodsang« staar dog Kæmpevisens:

Hr. Oluf rider om wotte (o: ótte),
men lysen Dag ham totte (o: þótti, tyktes)¹⁾.

Her har man ligefrem en god jydsk Form for Ordet, med Sprogættens bekjendte V foran O- eller U-Lyden. Man sammenligne: vorm for orm, wulf for ulv, Wullis for Ullids (Landsby), Voins for Oddense (i Salling), ja hos en jydskfødt Prælat i Odense endogsaa Vons for — Odense i Fyn, jfr. Former som Vonsild for Onsild o. s. v.²⁾. Naar nu hertil kommer den jydskes Sprogarts Tilbøjelighed til at bortkaste E-Lyden i Endelser og Sammensætninger, saa er Overgangen fra det bløde »wththesang« gennem »wuthesang« til »Vodde-Sang« og »Vod-Sang« ganske naturlig; man sammenligne Formerne: Ottesen, Ottzen, Odsen, der forekomme meget almindeligt; ligeledes bliver Ottær til Vodder (Landsby i Ribe Stift) osv.

Gjør en sproglig Betragtning det saaledes i højeste Grad sandsynligt, at »Vaadesangen« over Erik Glipping kun er en Misforstaaelse af den gamle Ottesang, der efter 1530 som en protestantisk Gudstjeneste holdtes i Viborg Domkirke, fører en almindelig Betragtning af alle herhen

¹⁾ Grundtvigs Folkeviser II, 112 b. Ligesom jeg maa takke Dr. H. Rørdam for, at Hæve henledet min Opmærksomhed paa »wtttesangen« 1530, saaledes maa jeg takke Hr. Pastor O. Kalkar for Henviisning til de oven anførte Former af Ordet.

²⁾ Jørgen Gyldenstjernes Brev af 28 Maj 1549 i Dsk. Mag. 5 R. I, 257. Jfr. forøvrigt blandt andet Registret til: Heise, Diplomatarium Vibergense, under Bogstavet V.

børende historiske Omstændigheder til samme Resultat. I og for sig vilde det ogsaa være højst mærkeligt, om man skulle have vedligeholdt en saadan Mindegudstjeneste for en Person som Erik Glipping, medens man aldrig hører et Ord om saadanne Ihukommelsesfester for vore andre Konger, hverken for Valdemarerne i Ringsted eller for Dronning Margrethe og alle de andre mærkelige Kongepersoner, der hvile i Roskilde Domkirke, og hvem Kirkerne skyldte saa meget Gods. Tilvisse paabødes 1538 i Kronens Hellig tre Kongers Kapel i Roskilde en Tjeneste med Psalmer og anden Sang, »Gud almægtigste til Lov og Ære«, men ikke til Ære for Christiern I eller Christoffer af Bajern, som hvile der¹⁾.

Mærkeligt er det for det første, at man ikke har en eneste positiv sikker Efterretning om de Sjølemesser, der holdtes i Viborg over Erik Glipping, eller om det Gods, der i den Anledning er skjænket til Kirken. Selv skal han i levende Live have bestemt at ville hvile i Odense Graabrødrekirke eller Kloster, i hvis Tilblivelse han havde Del og hvor hans som Børn døde Døtre, Kathrine og Elisabeth, 1283 vare blevne begravede²⁾. Huitfeld lader Læsø blive givet til Viborg Domkapitel i Anledning af Erik Glippings Død. Dette er nu aabenbart urigtigt, da Læsø længe før Erik Glippings Død var i Viborg Kapitels Besiddelse, og Tanken, der ligger bagved denne Efterretning hos Huitfeld (eller hans Hjemmelsmand), er neppe anden end den: der maa være givet stort Gods til Kirken i den Anledning; Læsø er Domkapitlets vigtigste Indtægtskilde; altsaa er rimeligvis denne Ø givet i Sjølegave. Pontoppidan har ikke gjengivet denne Fejl i sin Kirkehistorie, medens han endnu havde den i »Marmora Danica«; thi han har selv Fortjeneste af at have fremdraget mange af de ældre Breve om Læsø; men Gods skulde der jo til. Under Aar

¹⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50, S. 66 ff.; jfr. 122; 417.

²⁾ Scriptorum r. Dan. V, 516 ff. (efter Petri Olai Samlinger).

1281 anfører han derfor, at Kong Erik Glipping »omtrent paa denne Tid« skjænkede noget Gods til Viborg Kirke og Kapitel til Messer og Vigilier for sin og sine Forfædres Sjæle. Han har altsaa ikke set noget Gavebrev, og hvorfra han har sin Efterretning og hvorfor han netop putter den ind her, det angiver han ikke; muligt, at Mag. Erichsens »Fuslom« allerede nu staar ham i Hovedet. Men Efterretningen gik videre; i Dansk Atlas slaas Aarstallet 1281 uden videre fast; i Aaret 1286 blev Erik Glipping slaat ihjel, hedder det her, »og kort tilforn 1281 ligesom af en Spaadoms Aand havde han skjænket en Del Gods til Viborg Domkirke for Messer og Vigilier at holde«¹⁾. Endelig finder man under Aaret 1297 hos Pontoppidan den Efterretning, at Kong Erik Menved i dette Aar ved et i Slagelse udstedt Brev skjænkede Kapitlet i Aarhus visse Begunstigelser, hvorpaa han fortsætter: Ligeledes skjænkede samme Konge »paa denne Tid« det viborgske Kapitel og Domkirken der Godset »Klackerup«, som han som Straf havde frataget sin Faders Morder, Grev Jakob Pors; der skulde derfor holdes Vigilier og Sjølemesser. Gud maa vide, hvor hans Kilde til denne mageløse Oplysning skjuler sig. Noget Brev har han aabenbart ikke haft at holde sig til; han har atter paa Maa og Faa puttet sin Efterretning ind, hvor han syntes, den kunde passe, og har for saa vidt — mod bedre Vidende — været saa heldig, at Erik Menved virkelig den 29 Juli d. A. i Søborg har udstedt et lignende Brev til Viborg Kapitel som det anførte til Aarhus Kapitel, men heri nævnes ikke et Ord om Sjølemesser eller sligt. Og hvem der saa menes med »Grev Jakob Pors«, Grev Jakob af Halland eller Adelsmanden Peder Porse, det bliver vanskeligt at afgjøre, saa vel som hvor Godset skal søges, i Halland eller i Jylland. Man har gjættet paa Klarup i Viborg Stift; men dette Gods var i Viborg Biskops, ikke i

¹⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. I, 754. Dsk. Atl. IV, 614.

Kapitlets eller Domkirkens Eje, og synes intet at have med Erik Glipping at gjøre¹⁾).

Endelig kommer Mag. Erichsen med den Efterretning, at det Gods, der var givet til Sjælemesser for Erik Glipping, var »Fuslom«, og at det netop var Frygt for at miste dette Gods, der fremkaldte »Vaadesangens« Fortsættelse helt ned i den protestantiske Tid. Heldigvis kjender man noget til dette Gods. Den Gang Erik Glipping blev myrdet, udgjorde Viborg Domkapitel endnu et klosterligt Samsfund af Augustinerordenen, det saakaldte Marie Kloster, hvis Medlemmer levede under klosterlig Tugt i Fællesskab, uden at de enkelte Medlemmer havde særligt Gods til deres Underhold. Rimeligvis er da Sjælemessegodset for Erik Glipping givet til hele Institutionen, til Klosteret i sin Almindelighed, mod at dette paatog sig Forpligtelsen til at afholde Messerne. Med andre Ord, der er neppe stiftet noget særligt Vikarie, med en særlig i den Anledning indsat Vicarius til at holde Messerne, — en Omstændighed, der paa Reformationstiden netop blev af den allerstørste Betydning med Hensyn til Godsets Bevarelse. Dette synes tydeligt at fremgaa af, hvad der skete 1440, da Domkapitlets Medlemmer gik over til at være særlige Prælater og Kanniker, hver med sin egen Bolig og sit eget Underhold. Ikke med et Ord omtales her en Sjælemesse for Erik Glipping, medens derimod en anden for Viborg Kapitel meget vigtig Sjælemesse omtales, nemlig den Messe, som Familien Krabbe havde stiftet i Fur Kirke og hvorfor Øen Fur tilligemed andet Gods var givet til Kapitlet. Denne Messe forpligtedes nemlig Ærke-egnen, hvem Gods paa Fur tillige med Kirken der til- lagdes, at holde vedlige. — Det første Præbende fik Navnet »Ravnstrup«, og der lagdes hertil Gods i Ravnstrup, tillige med én Læst Korn i Finderup og »Fussore«. Da man derpaa i Aaret 1649 affattede nye Statuter for Kapitlet,

¹⁾ Pontoppidan, I, 777. Diplomatarium Vibergense S. 9, jfr. Indledn. S. XXVIII ff. Ældste Arkivregister II, Reg. u. Klarup.

beholdt man den gamle Fordeling af Jordegodset. Navnet skrives her »Fuszom«, men er utydeligt skrevet. Det er den nuværende lille Landsby Fusager i Gammelstrup Sogn i Fjends Herred. Det højeste, denne Bys Gaarde have ydet til Præbendet, er altsaa c. $\frac{1}{2}$ Læst Korn. For den Sags Skyld skulde man altsaa have beholdt »Vaadesangen«. Det lyder lidet troligt! Mon ikke Præbendets Jordtilliggende i Ravnstrup og Finderup skulde have fremkaldt Legenden om, at netop dette Gods var givet til Sjølemesse for Erik Glipping? ¹⁾).

Alligevel kan det ikke nægtes, at der 1530 endnu var Fare for Sjølemessegodset; men denne Fare gjaldt aabenbart mere de øvrige Sjølemessers Gods. Der var en Tilbøjelighed til at kræve Godset tilbage, nu da Messerne i Viborg 1529 vare blevne nedlagte. Man mærker ogsaa strax 1529 fra Krabbernes Side Forsøg paa at faa det til de Furske Messer lagte Gods tilbage²⁾. Derfor motivere de luthersksindede Prælater og Kanniker ogsaa i det Brev, hvori de søge Kongens Bekræftelse paa den foretagne »Reformats« af Domkirkens Gudstjeneste, deres Skridt med, at Kongen vilde unde og tillade, at hvad Gods og Rente, som til denne Tid har været til ugudelige Messer og anden unyttig Tjeneste, maatte forvandles til saadan ret Gudstjeneste, forbydende hver Mand, gejstlig og verdslig, dem at forhindre og overfalde paa Gods og Personer, »og dersom nogen haver Tiltale til os for samme Reformats eller Gods«, tilføje de, »at de da skulle tiltale os for Eders kgl. Majestæts egen Person og menige Rigens Raad«.

¹⁾ Pontoppidans Annal. II, 575 ff. — Rigsarkivet, Top, Saml., Viborg Nr. 194. — Jfr. Ursin, Stiftsstaden Viborg S. 164.

²⁾ Om disse Messer og deres Skjæbne, der har en ikke ringe Betydning ogsaa for Spørgsmaalet om den øvrige Messetjeneste, henvises en Gang for alle til min Skildring heraf i Ny kirkeh. Saml. V., jfr. Kongedømmene i Ny kirkeh. Saml. VI; Dueholms Diplomatarium, udg. af Dr. O. Nielsen, Indl. S. XX ff., og Diplomatarium Vibergense, udg. af A. Heise, passim.

Ogsaa Borcherskabet skrev til Kongen i samme Hensigt, i det de bade Kongen om at samtykke »Reformatsen«, indtil første almindelige Herredag skulde holdes, og at han vilde sørge for, at de Kanniker, Vikarer, Prædikanter og Klerke, som nu havde indført denne »Reformats«, saa længe kunde blive ved Magt, at de ikke skulde tvinges eller overfaldes med nogen Overvold.¹⁾

At Sagen skulde afgjøres af Kongen og Raadet, var i Overensstemmelse med den paa Herredagen i Kjøbenhavn i Juli d. A. vedtagne Reces. Ogsaa Biskop Jørgen Fris anraabte i sin Klage til Kongen om dennes Beskyttelse og tilbød at staa til Rette for Kongen, medens Ærkedegnen, Mester Anders Skovgaard, der stod i Spidsen for det katholske Parti i Domkapitlet og ikke vilde anerkjende »Reformatsen«, lod sine furske Messer midlertidig afholde i Dueholm Kloster paa Mors. Det synes ogsaa, som om Sagen skulde have været for paa Herredagen i Kjøbenhavn i Aaret 1531. I al Fald stævnedes Jørgen Fris Borgemestre og Raad i Viborg paa Grund af deres voldsomme Adfærd mod ham i 1530, og ligeledes en Del andre, til at møde i Nyborg d. 8 September for Kongen og Raadet²⁾; men denne Herredag blev ikke til noget paa Grund af Christiern 2dens Tog til Norge og de dermed i Forbindelse staaende Begivenheder. Kongen har formodentlig bekræftet den foretagne Reformats af Guds-tjenesten. Paa en lignende Maade bortfæstede han uden videre i Aaret 1532 Helligaands Kapel i Nykjøbing paa Falster, paa den Betingelse, at der i Stedet for de Messer og Tider, der tidligere havde været, skulde underholdes 5 syge Mennesker frit med Seng, Hus, Mad og Varme, »og skal Fundatsen dermed ikke være forkrænket eller tilintetgjort i nogen Maade«. ³⁾

Saaledes søgte man allerede i Frederik Is Tid at redde

¹⁾ Münters Reformationshist. II, 714 ff.

²⁾ Fred. Istes danske Registranter ved Erslev og Møllerup S. 360.

³⁾ Smstds. S. 434.

Messegodset ved at substituere en ny Gudstjeneste eller Hospitalspleje. Men dog hang Tilbagekaldelsesretten af Godset stedse som et truende Damoklessværd over Hovedet, navnlig naar Fundatsen indeholdt den ikke ualmindelige Bestemmelse, at Godset var forbrudt, naar Tjenesten ikke holdtes vedlige. Der maatte udgaa de strængeste Breve til Landsting og alle Lensmænd i Nørrejylland om, at ingen som helst uden Lov og Dom maatte tage Gods til sig; især synes Helligaandshuset i Randers og St. Hans Kloster i Horsens at have været udsatte for slige Forsøg¹). I Frederik Istes Tid bestod dog den protestantiske Gudstjeneste uanfægtet i Viborg Domkirke. Først efter hans Død bestemtes det under den nu indtraadte katolske Reaktion paa Herredagen i Kjøbenhavn 1533, at Viborg Domkirke atter skulde gives tilbage til sin oprindelige katolske Tjeneste. Men denne Bestemmelse blev ikke gennemført. Endnu 13 April 1534 er der nemlig udstedt Vidnesbyrd fra Dueholm Kloster, at de Messer, som Mester Anders Skovgaard skulde afholde for St. Martini Alter i Domkirken, ere afholdte i Dueholm. Men samtidig hermed er der ogsaa Vidnesbyrd om, at Jørgen Fris har gjort Forsøg paa at komme Protestanterne til Livs. Saaledes tog han, uden Lov og Dom, hedder det, Røding Kirke fra Vikar Jens Nielsen, der var luthersk, og 20 Juni og 8 August 1534 blev paa Nørlyng Herredsting afgivet Vidnesbyrd om, at der ikke (endnu) var læst Rigens Stævning over Viborg Kapitel for Godset i Ravnstrup og Finderup, som Biskop Jørgen Fris havde ladet »bryde Lovdags Breve for». Dette Gods hørte netop (tilligemed »Fuslom») til det ovennævnte Ravnstrup Præbende, som paa denne Tid var tillagt Biskop Jørgen Frises Kansler, den senere saa bekendte Rigskansler, Mester Antonius Bryske (til Langesø)²). Der er muligvis heri en Antydning af, at Biskoppen ad

¹) Smstds. S. 469.

²) Diplomatarium Vibergense S. 192—94.

denne Vej har søgt at komme Kapitlet og dets evangeliske Gudstjeneste til Livs, ligesom hans Kaldsfælle, den udvalgte Ærkebiskop i Lund, Mester Torben Bilde, netop kort før havde begyndt sine Forfølgelser mod Lutheranerne i Skaane, navnlig i Malmø, og derved fremskyndede Udbruddet af Grevefejden. Denne var nemlig imidlertid udbrudt. 3 Juli havde Jørgen Fris tilligemed det øvrige jydsk Raad i Ry Kirke maattet kaste sig i Armene paa den lutherssindede Hertug Christian. Kort efter kom Skipper Klement; Viborg kom i hans Vold i nogen Tid, og derpaa fulgte Christian III's Kongehylding i Viborg d. 7 Marts 1535. Lutherdommen havde sejret, og selv om det i Aaret 1534 skulde være lykkedes Jørgen Fris at gjenindsætte den katholske Gudstjeneste, saa har det i al Fald kun varet meget kort. Men det er helt usandsynligt; i den lutherske By var han magtesløs; han turde ikke engang opholde sig der, men boede i Reglen paa sit nyopbyggede Hald Slot.

Efter alt, hvad man kan skjønne, har saaledes den lutherske »Ottesang« og den lutherske Prædiken lydt uafbrudt i Viborg Domkirke siden August 1530. Men større Fasthed kom dog først i disse Forhold ved Recessen af 1536 og ved Kirkeordinansen af 1539. Ved den første fastsloges, at Domkapitlerne skulde vedblive at bestaa, kun at Adelen fik Ret til at kræve det Gods tilbage, der var lagt til Vikarier, naar de daværende Besiddere døde og Adelen med nøjagtige Breve kunde bevise at være ret Arving til Godset. Ved den sidste bestemtes, hvorledes Gudstjenesten i Domkirkerne skulde indrettes, overensstemmende med en Ordning, som Bugenhagen havde foreslaet. I sine Hovedtræk svarer denne Gudstjeneste til den Ordning, Kannikerne allerede havde indført i Viborg 1530. Der holdtes latinske Ottesange og Prædikener eller Oplæsninger af Biblen. Alle Altermesser og Vigilier forbydes derimod paa det strængeste¹⁾.

¹⁾ Rørdams Kirkelove I; Cragii Annales, Additamenta S. 70 ff. (jfr. den danske Oversættelse S. 606 ff.),

Saaledes kunde Ordningen fra 1530 i sine Hovedtræk fortsættes. Det er muligt, at man i ydre Henseende har beholdt nogle af Formerne fra 1530, saaledes efter Mag. Erichsens Vidnesbyrd den tidlige Tid for Ottesangen; men for øvrigt fandt der neppe i Viborg andet Sted, end der fandt Sted i alle Rigets Domkirker og ligeledes i en Del andre Kirker, hvor man istedenfor de nedlagte Messer anordnede en luthersk Gudstjeneste. At der i Viborg Domkirke ogsaa holdtes Prædiken istedetfor Messetjenesten, have vi fuldgyldige Vidnesbyrd om; Kapitlet gav saaledes aarlig den efter Tidens Møntforhold ikke ubetydelige Sum af 120 Mark dansk til Præsterne i Viborg for daglig Prædiken, »siden de ugudelige Vinkel-Messer bleve efter Guds Ord og kgl. Ordinans ødelagte, efterdi det er aldeles forbudt baade efter Guds Ord og kgl. Majestæts Ordinans, at nogen Messe skal holdes, uden der er Folk at berette¹⁾. I Tøndering Kirke i Salling, hvor Skelerne havde stiftet en stor Messe, indførtes en Fredagsprædiken isteden²⁾. I Aaret 1541 indrettedes for Vikariegodset i Vor Frue Kirke i Odense en Gudstjeneste med Ottesange og Prædiken. I denne hvilede ogsaa Kong Hans og hans Dronning, senere kom Christian II til og en Tidlang Christian III. Her var saaledes adskillige Kongepersoner; ellers havde man maaske ogsaa her faaet en »Vaadesang« fæstet til Kong Hanses Minde. Andre Steder blev Vikariegodset lagt til Hospitaler til syges Ophold. I Roskilde Duebrødre Kloster maatte saaledes Forstanderen underholde fire Personer »efter den gamle Fundatses Lydelse« og to Personer »for Messerne og Tjenesten«³⁾. Ogsaa i Aarhus Domkirke omtales en saadan Gudstjeneste for det nedlagte Vikariegods, og i Lunds Domkirke omtales endnu paa Christian 4des Tid en Gudstjeneste,

¹⁾ Dipl. Viberg. S. 254, 269, 271.

²⁾ Hofman, Foundationer II, 477.

³⁾ Rørdam, Kirkelove I, 172 ff., 216; jfr. iøvrigt under »Vikariegods«. Om Tjenesten i Roskilde Hellig tre Kongers Kapel, se ovenfor S. 387.

der var sat istedenfor den store Tjeneste, som den bekjendte Ærkebiskop Birger i Aaret 1518 havde stiftet og hvor der holdtes Messer, ikke blot for Ærkebispen selv og hans Forældre, men for alle, som den fattige Degnesøn fra Halland stod i Taknemmelighedsgæld til, lige fra hans Jordemoder til alle de Konger og Dronninger, han havde staaet i Forhold til. Og disse Exempler vilde let kunne suppleres¹).

Hvad der er givet til gudelig Brug, skal vedblive at høre til gudelig Brug, det er den Tanke, som ofte udtrykkes i Regeringens Erklæringer og Domme i disse Sager, og det er Christian III's Fortjeneste i det hele og store at have gennemført denne Tanke med Hensyn til Kirkernes Gods. Adlen kunde kræve Gods tilbage, der var tillagt Vikarier, naar Besidderen døde. Ogsaa inden den Tid kunde baade adeligt og ikke-adeligt Vikariegoods kræves tilbage, naar Messerne vare ophørte og Fundatsen indeholdt en Bestemmelse om, at Godset i saa Tilfælde skulde falde tilbage til Arvingerne. Det var en juridisk Nødvendighed; men man gjorde alt for at hindre Godsets Tilbagelevering. Naar det var lagt til Hospitaler eller anden gudelig Brug, betragtedes det, som om Tjenesten vedvarede, og Kirkerne beholdt Godset. Derom indeholde de i Ny kirkehistoriske Samlingers 5te og 6te Bind meddelte Kongedomme mange Vidnesbyrd²).

Under disse Forhold var der ingen stor Fare for det Gods, der muligvis var tillagt Viborg Domkirke for Erik Glippings Sjælemesser. For det første var det, som ovenfor berørt, givet saa tidligt, at det neppe kunde regnes for Vikariegoods, og da kunde det ikke kræves tilbage, naar der

¹) Ny kirkehist. Saml. VI, 250 ff. — Rørdams hist. Kildeskr. 2 R. II, 268: hic cultus non cessat totus (Magnus Matthiæ). — En lignende Substitution for Messegoods omtales i Kirkehist. Saml. 3 R. V, 462 ff..

²) Jfr. ogsaa: Erslev, Konge og Lensmand, S. 114 ff..

var sat en anden luthersk Gudstjeneste isteden. Man ser det ogsaa af den Kongedoms, der faldt i Anledning af det Gods fra Fur, hvorfor der holdtes Sjælemesser ved St. Mortens Alter i Domkirken og som ligeledes, i det mindste tildels, skrev sig fra et Gavebrev fra 1410, altsaa inden Klosters Omdannelse til et Kannikesamfund. Mester Anders Skovgaard havde siden 1530 ladet sine Messer holde i Dueholm Kirke. Derfor kunde dette Gods ikke komme ind under Beskyttelse af den af de lutherske Kanniker egenmægtig anordnede Tjeneste fra 1530. I Virkeligheden var der fra 1534 af ikke holdt nogen Tjeneste for dette Gods. Dommen gik da ud paa, at Godset ikke skulde gives tilbage, men at der istedenfor de nedlagte Messer »skulde skikkes en anden Gudstjeneste isteden«, nemlig en Prædiken fem Dage ugentlig Kl. 6 om Morgenen¹⁾. — Men selv om Erik Glippings Sjælemessegods skulde være Vikariegods, hvem skulde saa egentlig have krævet det tilbage? Hvem skulde her som Arving kunne fremtræde med Gavebrevet for Kongens Domstol? Kongen selv? Det var neppe at befrygte. Det vilde da først kunne være sket efter den formentlige Vikars Død.

Mærkeligt er det imidlertid, at Mag. Erichsen slet ikke synes at have kjendt noget til den istedenfor Messetjenesten siden 1530 bevislig bestaaende protestantiske Gudstjeneste i Domkirken, men tror, at en saadan Tjeneste først er indført »ved 1560«. For ikke at lade noget Moment uomtalt, der muligvis kunde bringes i Forbindelse med Sagen, skal jeg dog gjøre opmærksom paa, at der virkelig »ved 1560« er sket noget, der angaar Vikarierne. 1558 døde nemlig den tidligere omtalte luthersksindede Vikar, Hr. Jens Nielsen. Han havde været Vikar ved St. Karens (Katarines) Alter i Domkirken. Den daværende Succentor, Hr. Ib Povlsen, fik da Livsbrev herpaa, og det bestemtes med det samme, at det efter hans Død stadig skulde ligge til Succentors

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. VI, 289 ff.

Underhold. Dette bekræftedes 1559 af Frederik II, der forbød Stiftslensmanden, Hr. Otte Krumpen, for Fremtiden at gjøre ham Hinder derpaa. Sagen har vel været den, at Hr. Otte Krumpen har ment, at der nu, da Besidderen, Hr. Jens Nielsen, var død, kunde disponeres over Vikariatet til Fordel for Skolen eller Hospitalet, hvorom der tidligere var givet Tilsagn med Hensyn til det Altergods, »hvortil ingen Arvinger ere«. At St. Karens Alter skulde have noget med Erik Glipping at gjøre, véd man intet om. »Fuslom« laa i al Fald ikke hertil, og at man i 1560 skulde have indsat en »Vaadesang« for Erik Glipping, ja det maa enhver, der kjender noget til den danske Reformationshistorie, erklære for en Umulighed¹).

Mag. Erichsen har selv beskrevet »Vaadsangen« paa en saadan Maade, at man herved tydelig mindes om den fra 1530 bestaaende »Ottesang« eller dens Afløser fra 1539, der ogsaa fandtes i alle andre Domkirker efter Ordinansens Forskrift. Den viborgske »Vaadsang« i den ældre Skikkelse forsvandt derfor ogsaa samtidig med den almindelig indførte latinske Ottesang og øvrige latinske Gudstjeneste i Domkirkerne. Selv sætter Erichsen denne Forandring til 1630, »da Vandal blev Biskop«. Denne blev imidlertid Biskop 1617, og var det til sin Død 1641. Erichsen er ikke sikker paa, om det skete ifølge et Kongebud eller ifølge Vandals egen Magtfuldkommenhed som Biskop. Fra 1630 kjender man intetsomhelst til et saadant specielt Bud om Ophøret af den viborgske »Vaadsang«. Jeg erindrer aldrig at have set noget saadant Brev i Viborg Stiftsarkiv, som jeg dog kjender en Del til; ogsaa i Dr. Rørdams righoldige Samling af Kirkelove og lignende kirkelige Bestemmelser vil man forgjæves søge efter det, og i Rigsarkivets Samlinger til Viborgs Historie findes det heller ikke. Men derimod afskaffedes 1640 den latinske Gudstjeneste med Responsoria

¹) Kancelliets Brevbøger 1555—60, udg. af Bricka, S. 214 og 325. — Diplomatarium Viborgense S. 220.

og latinske Sange aldeles efter kgl. Bud i alle Domkirker. Kun danske Sange og Oplæsninger af Biblen maatte herefter finde Sted for at kunne tjene til Opbyggelse for hele Menigheden¹⁾. Det er rimeligvis hertil, at Mag. Erichsen sigter. Den latinske Psalmesang ophørte nu; Kannikerne mødte ikke længere i Kirken sammen med Disciplene; 12 af disse skulde under Ledelse herefter besørge det hele. Denne Sang beskriver Mag. Erichsen nøjagtig; han havde selv som Discipel deltaget deri (han var født i Viborg 1639). At Kannikernes Deltagelse nu hørte op, førte ogsaa Tidsudviklingen med sig. Efter Ordningen af 1530 synes det endogsaa at have været en frivillig Sag, om de vilde møde²⁾. Senere synes det ganske vist efter Ordningen ikke at have været helt frivilligt, om man vilde deltage i denne Guds-tjeneste eller ikke, men den sattes i Bugenhagens Kirkeordning som en Betingelse for at kunne vedblive at beholde sine gejstlige Len eller sin Stilling som Munk i et Kloster. Naar de ikke kunde bruges til anden Tjeneste, kunde de ved Deltagelsen i disse Øvelser og denne nye Kanniketjeneste hævde deres Stilling i Kapitlerne³⁾. Det hele var indsat som noget foreløbigt; det skulde ogsaa ifølge Recessen og Haandfæstningerne (endnu Frederik II's og Christian IV's) nærmere bestemmes, hvad man vilde gjøre ved Domkapitlerne. Men en saadan endelig Ordning kom aldrig. Nu vare disse Institutioner i alt væsentligt blevne til en Slags Forsørgelsesanstalt for andre Gejstlige, eller for Mænd i Statens eller

1) Pontoppidans Ann. eccl. Dan. IV, 320; Rørdams Kirkelove III, 283—84.

2) »Daglig Dag, naar 4 slaar om Morgenen, skal Witthesang begyndes paa Latin for Klerkerii, som da have Lyst og gudelig Begjær til at handle hellige Psalmer, Lectier af Biblen etc « (Münter, Reformationshist. II, 719).

3) Eadem plane dicimus de Canonicis (som om Monachis), qvi nulli jam usui sunt Ecclesæ Christi: Possunt et ipsi residui, si non aliis officiis necessariis sunt commodi, ita hisce Scripturæ exercitiis cantando, pro suo tempore exerceri: (Cragii Annales, Add. II, p. 78).

Videnskabens Tjeneste, der ikke engang altid residerede ved Domkirken. Der var ikke længere i Viborg paa den Tid — og i Reglen heller ikke andre Steder — Kanniker, der kun havde denne Stilling. Biskoppen selv, Læsemesteren, Skolemesteren (Rektoren), de øvrige Gejstlige og Hørerne vare aflagte med de gamle Præbender, og disse havde jo ganske vist andre »officia« at udøve. Det hele var en Form, der havde overlevet sig selv og derfor nu hørte op.

Discipelsangen fortsattes jo derimod, og denne skal efter Tychonius være ophørt 1684. Noget bestemt Vidnesbyrd herom kjender jeg ikke, og det turde maaske ogsaa være noget tvivlsomt, om disse af Disciplene i Domkirkerne holdte Ottesange ikke have varet noget længere. Men én Ting er sikker, at denne Discipelsang, saavel som den tidligere Kannikesang, ikke, som Tychonius foregiver og som det efter ham gjentages af alle, er holdt i Viborg Krypt. Nej, hele denne Gudstjeneste holdtes i Koret. Det fremgaar ogsaa tydeligt nok af Mag. Erichsens egen Skildring deraf. Han kjendte dog personlig til Discipelsangen, medens Tychonius, der ikke var fra Viborg Skole, ikke havde noget personligt Kjendskab til den.

Resultatet af denne Undersøgelse bliver altsaa, at der aldrig i den protestantiske Tid i Viborg Domkirke er holdt nogen Slags Gudstjeneste specielt til Minde om Erik Glipping. Formodningen herom synes at bero paa en senere Tids Misforstaaelse af den »Ottesang«, der i Viborg som i andre Domkirker holdtes i Forbindelse med anden Gudstjeneste, tildels som Substitution for den nedlagte Messetjeneste. En speciel Tjeneste »til Æmindelse af Erik Glipping« omtales først hos Mag. Erichsen, og ligesom denne bevislig har fortolket det gamle »Vaadsang«, der rimeligvis kun er en jydsk Form for Ottesang, som en »Vaadesang« for den myrdede Konges Sjæl, saaledes synes han ogsaa at have været den, der først af misforstaaet »Lærdom« satte det hele i Forbindelse med Erik Glipping. En folkelig Tradition om denne Sangs Forbindelse med Erik Glipping synes ikke

engang at have existeret; thi at ogsaa Mag. Tychonius anser Disciplenes Korsang for en Sang »til Kong Eriks Amindelse«, beviser ikke, at vi her have en virkelig Folke-tradition for os; Mag. Tychonius kjendte nemlig meget godt Mag. Erichsens Samlinger¹⁾. Det synes at være en »lærd Tradition«, der fra Mag. Erichsen og Tychonius gik over til Pontoppidan og udbredtes videre af Mænd som Langebek og Suhm. Den gik herfra over i alle større eller mindre Beskrivelser af Viborg, i Lærebøger og lignende Steder, og sloges saaledes efterhaanden fast i den almindelige Bevidsthed. I hvert Fald er den saa løs og upaalidelig og indeholder i den Form, hvori den er kommen til os, saa haandgribelige Misforstaaelser, at den sandelig ikke bør kunne sætte Lidenskaberne i Bevægelse, hverken hos Katholikker eller hos Protestanter.

¹⁾ Diplomatarium Vibergense, Indl. S. XX.

Om Vesteregede gamle Kirkebog.

I Anledning af Hr. Frøderik Barfods stærke Beklagelse i Kirkeh. Saml. 3. R. VI, 802, over at den gamle »kostelige« Kirkebog for Vesteregede Sogn skulde være gaaet til Grunde ved Kjøng Præstegaards Brand, har Sognepresten i Vesteregede Hr. Baumann gjort Red. opmærksom paa, at bemeldte Kirkebog endnu er i god Behold der, hvor den rettelig har hjemme. Sagnet om dens Tab maa vel altsaa bero paa en Forglemmelse fra Provst P. W. Beckers Side.

En fynsk bondes besøg i Christiansfelt 1798.

Ved Sognepræst P. S. Nyeberg.

I slutningen af forrige og langt ind i dette århundrede fandt der en livlig forbindelse sted mellem Christiansfelt og det vestlige Fyn, hvor Gamborg var et af de sogne, der længst vedligeholdte denne forbindelse — endnu for 25 år siden kom der lægprædikanter hertil derfra — og hvor påvirkningen satte de dybeste spor, ikke blot ved, at der her fremstod levende vidner i en død tid, men også ved menighedens hele levesæt — forhold, til hvilke Melbye i Asperup henviser i sit brev til Ludv. Helveg, da denne tænkte på at søge præsteembedet i Gamborg. Og endnu den dag idag har denne menighed sit særlige præg af en i vore tider ikke så ganske almindelig justitia civilis, stilfærdighed, tarvelighed og ærbarhed. Sviren og banden er ukendt og uægte fødsler såre sjældne.

Skönt jeg i en længere årrække har samlet, hvad jeg kunde overkomme til sognets historie, har jeg dog, med hensyn til Christiansfelternes indflydelse her, hos sognets beboere kun modtaget mundtlige meddelelser, så at jeg har al grund til at antage, at der ingen skriftlige forefindes her. Derimod traf jeg på følgende skildring, der er et brudstykke af: »Optegnelser om Beboerne i Gjelbjerg (Balslev sogn) fra sidst i det 16de Aarhundrede«, et

manuskript i 3 tykke bind, som hr. proprietair Hansen til Gjelbjerg velvillig stillede til min afbenyttelse. Manuskriptets forfatter Eskild Sørensen var søn af gårdens ejer; han fødtes 1771 og døde sandsynligvis kort tid efter det år, med hvilket han afslutter, 1822. Skönt han ingen anden undervisning havde fået end den almindelige almueskoles, nåede han dog ved selvstudium så vidt, at de gamle endnu omtale ham som en meget lærd mand, og man læser hans »Optegnelser«, der også giver værdifulde oplysninger om Gamborg sogn, med megen interesse. Det her foreliggende brudstykke om hans rejse til Christiansfelt turde vistnok være det svageste parti i hele hans manuskript. Den tørre og flade forstandighed og nøgterne religiøsitet, der går igennem hans skildring af denne »sekt«, præger ham tilstrækkelig som en discipel af Holberg (efter fattig lejlighed), men af hans vidtdrevne forsigtighed skønnes det tillige, hvor stor en betydning hin »sekt« havde i disse egne af Fyn.

Foråret 1798 i Påskehelligdage gjorde jeg en rejse over til Christiansfelt. Omendskönt denne fortælling bliver noget lang, så tror jeg dog ikke, det skal falde læseren ubehageligt dels derved at gøre sig et begreb om Christiansfelt, og dels hvad det er at betro sig til fremmede selskaber.

Årsagen til denne rejse var: i Byllerup¹⁾ var en skræder, som syede her i gården. Denne var meget belæst og var efter al formodning et medlem af Christiansfelterne; han havde og været derovre. Hver gang, han kom her at sy, taledes han altid om den orden, det skønne og rene i Christiansfelt, det jeg altid hørte på med stor opmærksomhed, endog spurgte ham efter det, han ikke selv bragte på bane. Han lod og en gang forstå, at han

¹⁾ i Nørreåby sogn.

til ommældte Påskehöjtid vilde derover, og havde jeg lyst dertil, så kunde jeg følge med. Ja, dertil var jeg villig nok, eller rettere sagt nysgærrig. Vi gjorde nu den aftale, at vi på Skærtorsdag eftermiddag skulde møde hos en husmand på Fønsskov¹⁾, der skulde sætte os over til Holsten, hvor til samme tid nok et par andre vilde indfinde sig for at følge med.

Skærtorsdag eftermiddag red jeg da ud til Fønsskov. En af vore Karle fulgte med for at ride bæstet hjem. Da jeg kom der ud, var ommældte skræder kommen der, nok en snedker, hans svend og en væver fra Ålsbo i Rørup sogn. Jeg vidste nok, at skræderen og væveren vare af Christiansfelterne, men ikke de andre, skönt erfaring lærte mig, at de vare det allesammen, endog husmanden, der skulde sætte os over havet. Både vinden og en høj søgang var således imod, at vi måtte blive om natten over. Hele eftermiddagen og noget ud på aftenen fordrev vi tiden med sang, læsning og religiøse samtaler; omsider gik vi i seng, men med de fleste klæder på.

Længe før dag taler husmanden til os, at vi nu skulde op og afsted; det varede heller ej længe, før vi havde klæderne på og fik noget at leve af, ti hver havde sin madpose med.

Væveren fra Ålsbo havde en liden bog, kaldet »Skatkisten.« Af denne skulde vi have hver et vers, inden vi gav os på rejsen. Han tog blindt hen i bogen og læste det første vers. Det sidste ord af det sidste vers var: »Herske og regere vi i himmelens sal« — og derpå rejste vi. Da vi gik ned til stranden, hænder det sig, at jeg og husmanden kommer til at gå bagefter; de andre vare noget i forvejen. Vor samtale gik da ud på den forestående rejse, og på talen om Christiansfelt siger han: »Nu kan du komme i nærmere forening med din frelser«. Jeg må tilstå, at jeg kunde ikke tage mig i dette ord. Vi satte

¹⁾ i Føns sogn.

os nu i båden og skulde da i Guds navn ud på havet; vi styrede først efter Ålshoved, siden havde vi Brandsø bestandig i sigte. I dagningen var det meget koldt; alle de andre skiftedes med at ro og styre undtagen jeg, der var af svagere kræfter. Søen gik sin jævne bølgegang, og ved tanken om, at der kun var en planke mellem os og døden, forekom det mig så rædselsfuldt, at jeg ønskede, jeg var på landjorden igen. På denne sørejse fordreves tiden mest med gudelige sange. Deri var skræderen den fornemste, ti både kunde han flere sange og bedre synge. Af al denne sang erindrer jeg blot 2 linier: »Hvo altid udi lyset går, et idel mørke dem forestår« — jeg udlægger disse ord således, at det menneske, som altid lever uden sorg og bekymring for sin salighedssag, ham forestår en evig skræk og angst i den anden verden.

Ved solens opgang landede vi ved byen Meng i Holsten. Vi kom op i en gård at udhvile os og spise frokost. Blandt det, som jeg i dette hus syntes forunderligt, tillige såre upassende, var en pige, datteren i gården, et stort frisk menneske. Hun havde en smuk drejels klædning på af hjemmegjort tøj, men på hver albue var et stort hul, og satte hun sig ned jævnsides kakelovnen med sine ledige hænder i skødet, medens hendes moder, en gammel kone, vartede op i huset. Et sådant postyr som denne pige af dovenskab havde jeg aldrig set i Fyn. Vi gjorde akkord med manden, at han for betaling skulde age vor madpose til Christiansfelt, medens vi andre vilde gå derop, undtagen én, der fulgte med vognen. Men da vejen fra Meng til Christiansfelt er over $\frac{3}{4}$ mil, blev jeg så træt, at min ledsager måtte tage mig under armen. På vejen blev aftalt, at jeg og snedkersvenden skulde i Christiansfelt bo på Fremmedstuen, men de andre på Logisgården, ti, sagde de, der måtte ingen unge karle ligge på Logisgården. Det troede jeg altsammen, skönt det var en stor løgn; men disse havde deres hensigter dermed, hvad jeg ikke kunde indsé.

Da vi nu kom ind i byen, skiltes vi ad. De gifte gik hen til Logisgården; snedkersvenden og jeg skulde på Fremmedstuen. Han gik foran og jeg bagefter, først gennem en lang gang i Brødrehuset, så ud gennem dens gård hen i en anden fløj. Der kom vi ind i en stue, hvor der var så mange unge karle. På deres udvortes eller klædedragt kunde jeg straks sé, hvem af dem der var fra Fyn, og der var mange fra Tommerup, Flemløse og Sønderby. Jeg glædede mig over at se så mange af mine egne landsmænd, skönt jeg aldrig havde set dem før. Jeg mente, de var der ligesom i et andet værtshus, men da vare alle disse unge karle Christiansfeltere. De sad alle med deres åbne hoveder, og melankolsk stilhed herskede mellem dem alle. Nu var der to til 3 opvartere på denne stue. Den fornemste af disse forekom mig at være en Holstener af fødsel. Han kommer straks og hilser snedkersvenden ved at give ham et kys på hver kæbe og spørger snedkersvenden, om jeg også var hans broder, hvortil han svarede: Ja. Derpå gav han også mig broderkys. Han var så høflig at tage vore kæppe og sætte dem hen i en krog. Han spurgte og ad, om vi vilde have tévand, hvortil snedkersvenden svarede: Ja. På spørgsmålet af mig, hvad dette skulde koste, svarede han: »Det koster intet«. Disse høfligheder vare mig både forekommende og smigrende. Endvidere spurgte han mig, om jeg var ledig, hvortil jeg svarede: Ja; om jeg kunde en profession, hvortil jeg svarede: Nej. Vi fik nok et par broderkys af de andre opvartere i stuen.

Imidlertid siger den første opvarter, om vi vil på salen, hvortil næsten alle svarede: Ja. Han tog sin hat, der hang på væggen, og med det samme ud af døren. Jeg tog min hat og bag efter dem, lig fåret, der løber, når det ser alle de andre løbe. Vi gik så rask en fodgang som muligt og kom op til det hus, hvor salen var. Først kom vi ind i en forstue. Dér gik en fræm og tilbage, vel sagtens en dørvogter. På spørgsmålet, om vi

kunde komme ind i salen, var svaret: Ja. Vi komme nu derind og sætte os på nogle frit stående bænke på gulvet.

Den såkaldte sal eller kirke og ceremonien var langt fra ikke som vor; på øjeblikket bragte det hele mig både til forundring og forbavselse.

Skönt det var på Langfredag, spillede dog orgelet, men sagte, liflige og »doceman« (doucement) toner. Oppe ved orgelet, der var lige over døren, stode 2 sangere; under orgelet sad en stor mængde drenge ligesom trappevis, de mindre foran, ned mod kirken. Bag dem igen nogle større og atter bag dem igen større o. s. v. De vendte ansigtet ned mod forsamlingen og havde hver et blad som en vise til at synge i. De gamle sad omkring ved murene, de unge midt på gulvet på frit stående bænke og vendte ansigtet mod vest. Tværs over kirken var en bred gang som skillerum mellem mandfolkene og fruentimmerne. Lige for den brede gang ved den venstre mur stod præsten på en forhøjning, omgivet af et gitterværk. Der var et skönt gibsloft og langs ned i midten flere lysekroner, men i hver kun 4 messing-arme, og rundt om på muren var der messing lyseplader. Nede i kirken over indgangen var der et søsterkor, men højt oppe, ligesom orgel. Der var ingen prædiken; præsten sagde kun for. Hele tjenesten var tysk, mest sang og orgelspil, ti de 2 sangere, orgelet og drengene skiftedes vekselsvis ved at afløse hverandre. Sangen af disse 2 udvalgte sangere, det liflige orgelspil og sangen af disse mange drenge, hvis stemmer vare så spæde og fine, lig glade sangere om foråret, gjorde et henrivende og ubeskriveligt indtryk på følelsen — kun det alene manglede, at det hele var Tysk og ceremonien ikke efter det, som jeg var opdragen ved eller hørte til. Tjenesten varede kun omtrent en halv time, og dermed ud af kirken, kvinderne ud af den ene og mandfolkene af den anden ende. Vi gik nu en rask fodgang hen igen til Fremmedstuen, hvor vi hængte vore hatte på væggen. Som jeg nu går

hen og lægger mine arme i den ene vindueskarm og ser ud i gården, kommer en karl af stuen, som var fra Tommerup, og spørger mig, om denne sag var mine forældre med, hvortil jeg svarede: Ja. »Har du længe haft denne sag i tanke?« Jeg svarede: Nej. Vi misforstod hinanden, ti han mente, at jeg vilde give mig an med Christiansfelterne, og jeg mente kun at besøge Christiansfelt. Et par minutter efter siger en af opvarterne, at vi nu skulde op til præsten, hr. Blicher. Alle tog nu deres hatte igen, undtagen jeg, som lod min hænge. Jeg vilde nemlig ikke med denne gang. Et par af dem drog mig i kjolen, dog med det gode. Jeg skulde nu komme med, men blev bestandig ved at sige: Nej. Men jeg tror, at det var en indgivelse af min skytsånd, at jeg for denne gang ikke skulde med. De gik da alle undtagen 2 eller 3 opvartere, der bleve tilbage i stuen. En af dem hørte jeg sige: »Vi kan ikke få ham i skik!« For at fordrive tiden gik jeg at se mig om i stuen. En derværende stor dreng havde immer et lumsk øje med mig og lo jævnlige af mig. Jeg syntes nu slet ikke at være fornøjet med dette kvarter; jeg går hen, tager min kæp og går hen til Logisgården for at oplede min kammerat, nemlig skræderen, og betyder ham, at jeg ikke vilde være på Fremmedstuen. »Ja, hvor skal du så ligge«, spurgte han; »her må ingen unge karle ligge på Logisgården?« »Ja, så vil jeg gå ud til Tyrstrup«, svarede jeg. »Men,« sagde han, »dér er ligeså dyrt at ligge som i Christiansfelt!« »Det kan også være det samme,« svarede jeg, »ti jeg vil ikke ligge på Fremmedstuen!« Da han hørte, det var mit alvor, kunde jeg nok blive på Logisgården; altså fik de ikke held til at fange mig på Fremmedstuen.

En times tid efter gik vi med flere op på Logisgårdens 2den etage. Der var en lang gang midt og langs gennem huset, på bægge sider kammer ved kammer og dørene nummererede. Vi gå ud til den ene ende, hvor der var et kammer lige for gangen ud i gavlen. Da vi

kom derind, var hele kammeret fuldt af fynske folk, mest gifte; nogle af dem sad og læste i små gudelige bøger, som de havde købt derovre. En høj mand fra Sønderby, der førte ordet, roste disse bøger meget, tillige Christiansfelt og det rare i deres gudsfrygt; men som vi sad allerbedst i dette lav, marchere alle ud af døren ind på den lange gang og jeg bag efter. Da jeg så den ene efter den anden gå ind i et kammer, syntes jeg også, at jeg skulde derind. Det var et stort kammer til gaden. Derinde var en fornem mand, hans kone og en liden dreng, deres søn. Denne mand var en præst, hr. Steengård fra Stepping, men var kommen til Christiansfelt i højtiden. Alle stimle nu sammen om ham. »Ja«, sagde han, »nu er her vel flere, som ikke var her forrige år?« Den ene svarer nu i munden på den anden: »Ja, jeg var her ikke, jeg heller ikke« o. s. v. Hans kone, som stod og havde drengen ved hånden, siger da: »Ja, nu skal vi nok til at gå!« Hvad er vel her på færde, tænkte jeg, når hans kone ikke må høre det; her vil jeg ikke være, men hvor finder jeg på at komme ud? Jeg fandt da på at sige, at jeg fik ondt, og jeg ud i den lange gang ned ad trapperne til den nederste etage, hvor jeg blev stående. Straks kom der en bag efter mig, men blev stående ovenover trappen og så stift ned på mig uden at sige et ord, jeg heller ikke. Langt om længe komme mine rejsekammerater igen, men lod ikke et ord høre, hvorfor jeg gik fra dem. Da vi kom til aftenen, var der atter nogle vanskeligheder med mit natteleje, ti den omtalte høje mand fra Sønderby og skræderen talte om, at jeg kunde have det langt bedre ved at ligge omme på Fremmedstuen end nede i kælderens på Logisgården. Jeg lod mig så længe foresnakke, at jeg troede også, det var sandt, og vilde nu gærne om at ligge på Fremmedstuen; men nu var det, efterat dørene vare lukkede, og da jeg ikke turde gå ene derom, skulde skræderen følge mig. Som vi nu gå på gaden, tror jeg mig indgivet af Guds ånd til at spørge skræderen: »Når jeg

nu kommer om på Fremmedstuen, og de spørge mig om noget, hvad skal jeg da svare?« Da skræderen tyrede: »Du kan sige, at du er en arm synder«, svarede jeg: »Nej, dette tør jeg ikke have med at bestille; jeg er ikke kommen herover for at få deres religion, men kun for at se mig om.« Skræderen: »Ja, men deres religion er den samme som vor, de tro på Gud Fader, Søn og Helligånd.« Jeg: »Nej, den er ikke som vor, og jeg vil blive i den religion, som jeg er opfødt ved, og som mine forfædre have bekendt sig til; jeg vil ikke om på Fremmedstuen, og du må ikke føre mig på de steder, hvor jeg skal fristes til at antage deres religion.« Skræderen: »Nej jeg er ingen forræder.« I denne samtale svarede jeg ham med et fortørnet udtryk. Vi gik nu tilbage igen, og skræderen, snedkeren, væveren, husmanden og jeg lå nu om natten nede i en kælder, hvor der var 4 senge, og havde det godt nok.

Om anden dagen (Påskeløverdag) skulde vi ud i byen og købe os, hvad vi vilde. Byen er ikke stor; den er åben og har ingen porte. Den har 2 gader, lige og brede, i øst og vest. På fortovene stå lindetræer i lige linier. Toppene ere studsede i firkant. Nogle få huse, som Søster-, Brødre- og Logishuset, ere på 2 etager; de fleste andre ere kun på 1 etage, men grundmurede og net byggede. Gaderne ere så rene at gå på som et stuegulv. Kirken ligger i den vestlige ende af byen; den er bygget som et stort, aflangt, grundmuret hus, teglhængt, men foroven, midt på et grønt spir, med en forgyldt kugle. Kirken vender med gavlene mod bægge gader, mandfolkene gå ind ad den ene, og kvinderne ad den anden. Øst for kirken er der en stor plads med træer, mest poppelpile, i rækker; her er et prægtigt springvand med 4 kobberslanger, af hvis munde vandet springer ind i en ottekantet kumme. Den smukkeste gård i byen er Søstergården, dernæst Brødregården; i midten af hver gård er der også et skønt springvand; til hver gård en have, dog

kun til kål og madurter. Et godt stykke vest for byen ligger brænderiet, hvor svaletønden bestandig fyldes med et springvand ud af en mur; dette værk skaffer byen alt det øl og brændevin, den forbruger, endog til salg. I byen var der kun 1 bager, 1 lysestøber o. s. v., kun 1 af hvert håndværk; men hvad de forlangte for deres varer, det vilde de have; der var intet at afprutte, men overhovedet også gode varer. Folkene gå renlig, net og smukt påklædte, altid en og samme mode. Man har heller ikke at frygte for overfald af drengene som i nogle andre købstæder, ti når drengene på opdragelsesanstalten gå ud at spadserer, så følger der altid en ældre person med. De ere da ikke blot stille, men også høflige og tage hatten af for den mødende, om det så var en stodder. Kort sagt, alle vegne orden, renlighed og en behagelig stilhed. Folkene tale lidet, men beskedent; ingen dans, leg, spøg eller banden. Deres eneste forlystelse består i stuemusik på violin, fløjte, klaver eller positiv, så og i at spadserer, dog hvert køn for sig.

Kort sagt, jeg dømte således, at enten måtte disse folk være sande Hollændere eller de have af alle nationers sædvaner og skikke valgt den Hollandske, men uagtet al denne orden, renlighed og stille religiøsitet kunde jeg dog ikke bestemme mig til at nedsætte mig i Christiansfelt formedelst det tvungne levnet.

Om eftermiddagen på Påske-Løvedag lagde jeg mærke til, at folkemængden formerede sig i Christiansfelt, jeg blev var, at der kom adskillige vogne fra landet med honette bønder, der søgte hen til Logisgården; nogle officerer og et par civile fra Kolding kom ridende, hertil mange gående. Af min rejsekammerat hørte jeg, at der skulde være kirketjæneste samme eftermiddag. Da tiden kom, stimlede folk op til kirken; vi gik også med; men som jeg ser mig om, komme 3 karle bag efter os og bære 2 store kurve fulde med brød fra bageren, af udseende som vort Franskbrød. På mit spørgsmål om, hvor alt det

brød skal hen, siger skræderen: »Det skal op i kirken, hvert menneske skal have et brød.« »Skal de have mere?« »Ja, de skal have thevand til.« »Hvad kaldes dette?« »Et kærlighedsmåltid.« »Give de noget derfor?« »Ja, fra 12 til 16 skilling, ligesom de selv vil.« Jeg tænkte på dette kærlighedsmåltid, det er jo i grunden en lignelse på nadveren, men ikke efter vor kirkes ceremoni, og noget, som jeg ikke før har haft med at gøre. Og som vi komme hen til forstuedøren, blev jeg stående stille. »Vil du så med herind?« spørger skræderen. »Jeg vil betænke mig herpå«, svarede jeg. Skræderen går ind, jeg vender om og går tilbage ned på gaden. Der møder jeg nogle af de før omtalte fynske folk, som tilråbte mig: »Kom med, kom med!« Jeg tav og gik ned i mit logis i kælderen. Da den omtalte tjæneste var forbi, komme skræderen og husmanden ned til mig. Husmanden, ligesom fortørnet, gav mig nogle små streger, hvorfor jeg ikke vilde med i kirken, det havde han ikke troet mig til o. s. v. De forekom mig bægge, som vare de noget »skalu«; om det var, fordi de ikke kunde bevæge mig til at blive medlem af brødresamfundet, eller fordi jeg fik deres aparte ceremoni at vide, men ikke vilde tage del deri, ved jeg ikke. Værten i Logisgården kom ved samme tid ned til os; han foredrog mig, at jeg skulde gøre mig bekendt med den gamle Steengaard eller med brødrene. Hvorpå jeg svarede ham blot: »Det er ikke for mig.« Han tøvede nu ikke længe, før han gik igen.

Samme dags aften skulde der atter være kirketjæneste. På forespørgsel til min rejsekammerat, om der ikke var nogen aparte ceremoni ved denne tjæneste, ti så vilde jeg med til kirke, svarede han: Nej.

Kirketjænestens begyndelse forkyndes i almindelighed der som hos os med klokken, men kun 1 gang, så når den ringede, fór folkene ud for at gå i kirke.

Aftenen kom, klokken ringede, og vi med flere gik en rask fodgang op til kirken. Derinde var der tændt nogle

få lys og gardinerne var for de store vinduer, men nu bleve alle lysene i lysekronerne, lysepladerne på murene og lysene på bægge kor tændte, så der var næsten 50 lys på engang antændte i kirken. På brødrekoret højt oppe ved orgelet stod 5 sangere, på søsterkoret 5 fruentimmer. Disse sangere havde hver et lys og et blad at synge i, på størrelse som en vise. Ved orgelet stod nu et par med violin for at accompagnere orgelet, og derpå begyndte tjænesten således. De 5 sangere begyndte først. De sang et vers, holdt så op; derpå spillede orgelet og musikanterne; derefter sang de 5 fruentimmer, og disse afløstes igen af orgelet. Sangen blev ført vekselvis fra brødre- og søsterkoret, men ingen af dem, som sad på gulvet, sang eller læste det mindste — og kalder jeg den tjæneste en hellig concert, så behagelig at høre, at ethvert menneske, der havde følelse, kunde røres derved, især sangen af de 5 fruentimmer, så jeg aldrig hørte dets lige, hverken før eller siden — kun det manglede, at det hele var Tysk, hvoraf jeg ikke forstod et ord.

Da tjænesten var forbi, søgte vi hjem til vort nattekvarter. Samme Aften var der og kommen et par Jyder, langt nede fra Jylland, som og var af Christiansfelterne; disse lå i en seng i samme værelse som vi andre. Da vi vare komne i seng og lyset slukket, kom vi på tale om de mange mennesker, der vilde komme til byen imorgen. »Ja,« sagde den ene Jyde, »nogle komme for at se »et løjer«, andre for at høre frelseren til med deres elendige synd.« Disse ord blev såre vel bifaldet af mine rejsekammerater.

Om morgenen, før det endnu var dag, vågnede vi ved basunernes skrald. Vi fik nu et lys hentet og klæderne på så snart som mulig, vi måtte ud at se dette. Da var der 5 karle, som blæste i basuner, og de havde hver sin nodebog på den venstre arm; nok en karl fulgte dem med en stanglygte. Således gik de op og ned ad gaden og blæste. Denne blæsen i basun skulde tale til folkene og

erindre dem om, at det var på Påskemorgen, at frelseren opstod af døde.

Efter dette optrin var der såmeget pause, at vi fik os noget at leve af, men nu hørtes klokken at ringe. Nu til kirke! Vi gik så rask en fodgang som mulig for at komme ind, ti den vrimmel af mennesker, der alle stræbte derhen, var udsigelig, og gik vi alle med en sådan fart, at nogle bleve trådte på hælene. Nok sagt, vi kom ind, hvor der, fordi det endnu ikke ganske var dag, var tændt nogle få lys.

Tjænesten var således: Præsten sagde nogle få ord imellem, men forresten bestod den kun af sang og spil. Imod de andre dage, da orgelet spillede *doucement*, så spillédes det nu med alle sine stemmer og højt; hertil de mange personer, der stode ved orgelet og *accompagnerede* med violiner, fløjter, klarinetter o. fl.

Imellem afløstes denne musik af sangerne på brødrækoret og disse igen af orgelet o. s. v. Tilsidst sagde præsten nogle ord, af hvilke det sidste var »Gottesacker«. Nu fór alle folk ud af kirken, musikanterne og sangerne ned fra orgelet, og var der en stor trængsel, før man kunde komme ud af kirken. Udenfor kirken standsedes så meget, at 2 præster kom foran, så musikanterne 16 à 18, så mandfolkene bag efter. Toget gik nu langs siden af kirken til den anden gade, hvor der stod en stor skare af fruentimmer, som var kommen ud af kirken og ventede på, at mandfolkene skulde foran. Da dette var sket, kom de bagefter. Men hvilken mængde mennesker; ti den hele gade fra ende til anden og ved siderne til ind på fortovene var skjult med mennesker. Foran præsterne og de mange musikanter, hvis musik genlød i byen, og jeg må åbenhjærtig tilstå, at jeg ved tanken om, at også jeg kunde følge med i dette talrige og skønne selskab, følte en sådan glæde, at jeg regner denne time blandt de skønneste og lykkeligste, jeg har haft på jorden.

Toget gik ud til deres begravelsessted, men som de kalde »Gottesacker«. Denne lå et par bøsseskud nord for byen og var en stor kvadrat, indhegnet med små bøger og purrer, og uden om igen en grøft. For indgangen var en gitterport; lige op for samme brede vej, ved dens ende, et blåmalet fjællehus. Præsterne gik lige op i dette hus, musikanterne stillede sig på bægge sider af vejen, 2 om 2 fra huset og ned ad; mandfolkene holdt om på venstre side og fruentimmerne på højre, så det hele selskab dannede en firkant. De, der vare Christiansfeltere, havde bøger med for at læse deri. Nu blev der prædiket, læst, sunget og spillet af musikanterne. Af det hele kunde jeg navnlig forstå så meget, at præsten opregnede alle dem, som vare døde det sidste år. Denne hele ceremoni varede omtrent en halv time, og nu trak de bort i samme orden igen, til de nåede byen, hvor de skiltes ad. Hvem der havde mest fordel af disse mange mennesker, var vist bageren og øl- og brændevinsskænkeren i kjælderen på Logisgården.

Vi holdt os som sædvanlig til vort logis, og da jeg samme dag stod uden for døren ned til kjælderen, stod der også 2 Jyder, af hvis samtale jeg godt kunde forstå, at de også vare Christiansfeltere, ti bl. a. siger den ene disse mærkelige ord: »Det er en vigtig sag at befale sig i. Vi har mere at svare til som de andre; Gud ved, hvor længe vor tid er her i verden.«

Omsider ringede klokken igen at gå på salen; men nu havde jeg besluttet ikke mere for denne gang at komme i deres kirke. Jeg og skræderen havde lagt over med hverandre at gå til Tyrstrup kirke for der at høre en dansk prædiken; vi gik derved og ventede over en time efter præsten. Alt mandfolket kom, hver med sin kæp, til kirke. Omsider kom præsten, og tjenesten begyndte. Præsten, en gammel mand, var i grunden en Christiansfelter. Han handlede immer om frelserens opstandelse og

om det meget gode, vi havde deraf i vente. I kirken var ingen offergang som hos os.

Da tjænesten var forbi, forføjede vi os igen til Christiansfelt, men nu havde jeg fået nok af det hele. Jeg og skræderen lagde over med hverandre, at vi samme dag vilde begive os på rejsen til Meng, ti de andre vilde endnu ikke med, de vilde blive endnu en nat i Christiansfelt. De ventede nemlig paa en dansk lejlighed (o: prædiken) i kirken; tilmed havde de endnu en præst at besøge og endelig nogle ærinder at udrette.

Imidlertid gjorde jeg og skræderen rede for vort kvarter, og dermed gav vi os på rejsen til Meng. Undervejs sætte vi os på siden af en grøft for at hvile os. Da kommer atter på tale om Christiansfelt. Han lod sig forlyde dermed, at dersom C. var udi Fyn, så kunde vi komme oftere dertil; jeg derimod ønskede, at C. var endnu længere henne, og at jeg aldrig skulde se det mere. Nu gik atter samtalen ud på forskællen mellem deres og vor religion; han påstod, at der var aldeles ingen forskæl derpå undtagen på ceremonierne, jeg derimod var af en ganske anden mening, til sålænge at han ligesom vred læste følgende vers: »O Jesu, gid du vilde mit hjærte danne så, det både årle silde dit tempel være må! Du selv min hjærne vende fra verdens kloge flok og lær mig Dig at kende, så har jeg visdom nok«, og dermed endtes den samtale.

Vi begav os atter på rejsen og kom til Meng midt på eftermiddagen, forlangende der nattekvarter, som også blev bejaet. Efterat have fået noget at leve af, går jeg for tidsfordriv ned på strandbredden, ser over til Fyns land og ønskede, jeg stod derovre igen. Imidlertid erindrede jeg den ubehagelighed, jeg havde i Christiansfelt af mine rejsekammerater, der vilde friste mig og lede mig i en så vigtig sag, hvis sammenhæng jeg ikke vidste — tilmed som jeg hverken havde lovet dem eller var betænkt derpå.

Men nok sagt, vi lå i Meng samme nat. Om anden dagen mod middag kom vore andre rejsekammerater fra Christiansfelt og lod til at være glade og fornøjede. Ikke længe efter satte vi os i båden og ud på havet. I anledning af at et par af dem anmærkede den høflighed, som den sidste præst, de var hos, viste dem, kom vi atter i en liden discussion om forskællen mellem Christiansfelternes og vor religion. Disse påstod hæftig, at den hele forskæl bestod blot i kirke-ceremoni; jeg alene imellem dem vilde ikke indlade mig i lang snak om denne materie; dog så meget lod jeg forstå, at deres skikke eller ceremoni var i ingen måde som vor, følgelig må de også have en anden religion. Men herpå svarede snedkersvenden: „Ja, det er det samme, men der er ingen anden vej til himmelen som til den korsfæstede;“ men nu afbrød husmanden den hele snak ved at sige: „Det er ikke værd at snakke mere derom.“ Ingen af dem nævnede nu et ord mere om religion eller brødre eller sang på havet, som da vi rejste. Hen på eftermiddagen kom vi i land, og jeg blev glad ved den efterretning, at der allerede stod en hest til mig at ride på hjem, og sagde jeg da Farvel til mine rejsekammerater og red hjem.

Endnu et par ord om Christiansfelterne. Når jeg tænker på dem, så tænker jeg også på Frimurerne, ti bægge sekter søge at formere deres virksomhed og ere i deres religionsgrundsætninger lige så stridende mod hverandre som 2 strømme i havet. Frim. har sin oprindelse fra England og Chr. fra Tyskland*); Fr. mere af høj stand end Chr. Den ægte Fr. må være fri og munter og verdensbarn, Chr. derimod er tungsindig, nedslagen, alvorlig og tankefuld og foragter verden og dens glans; Fr.'s religionsceremoni i forsamlingen er en dyb hemmelighed; på nogle få kirkeforsamlinger nær kan enhver bivåne Chr.'s

*) Fr. stå i forbindelse med hinanden over hele jorden, det gøre Chr. også.

andagtsforsamlinger, og dog tror jeg, at ceremonien og det væsentlige i deres forbund og pagt med Frelseren er en dyb hemmelighed, og at dette forbund består i dåbspagtens fornyelse på en egen ceremoniel måde, hvorved de højt og dyrt forbinde sig til at holde bemældte pagt og til des meré forsikring sætte noget i pant, som i grunden er skrækkeligt. Hermed erindrer jeg Jydens ord derovre: »Det er en vigtig sag at befale sig i; vi have mere at svare til som de andre.« Altså der er forskæl mellem os og dem; vi indgå vel dåbspagt med Treenigheden, men have alligevel den fri vilje, hvorimod de have en ufri vilje.

Dette høje og dyre forbund er dog noget, som de ikke ville vide af at sige — men hvordan går det da til, når de galneste og ryggesløseste mennesker blive Christiansfeltere, så blive de så ydmyge og nedslagne som arme syndere, der ere dömt til døden. Mange af dem blive i begyndelsen ligesom halvtåbelige; jeg véd og den, der var så bange om aftenen i tusmørke for at være ene. Det forekommer mig, at den ægte Chr. har en dyb hjerteangst og frygt at drages med, altså kun liden eller ingen glæde i denne verden. Dette stemmer jo nok med bibelens ord: »Forarbejder eders salighed med frygt og bæven« og den store Lavater er og omtrent af samme mening, når han siger: »Jo mørkere din vej er, jo lysere skal dens ende være«; dog uagtet disse bibelens og Lavaters ord, uagtet Christiansfelternes gode exemplariske levnet, der langt overgår vort, såsom de holde Gudstjeneste i kirken 3 gange om dagen og man ingen banden hører af deres mund, og de ere stræbsomme, dydige og tarvelige, og alt dette er jo en herlig sag — dog alligevel vil jeg aldrig give mig an med Chr. eller råde noget menneske dertil formedelst det tunge åg, man pålægger sig selv, rigtignok efter bibelens ord, at vi ved megen trængsel skal indgå i Guds rige.

Men når jeg herimod erindrer mig Jydens ord derovre, så tror jeg det bedst ikke at befatte sig med en så vigtig sag, ti hvad man ikke forbinder sig til, er man og fri for at svare til. Den religion, man er opdragen i, er nok den bedste, og når vi da holde os nær til Gud, søge at forbedre vore ublide kår og skæbne, men for resten overlade os til Guds vilje og ikke tilføje vore medmennesker det, vi ikke selv vil være tilføjede, så tror jeg, at Gud med os gör alting vel og godt her og hisset.

Bidrag til tre Biskoppers Levned.

Ved **Holger Fr. Børdam.**

II.

Dr. Søren Glud,

Biskop i Viborg Stift († 1693).

Efterfølgende Levnedbeskrivelse, der blev oplæst ved Biskop Gluds Jordefærd, findes i Original i Kallske Saml. 518, 4to¹⁾. Begyndelsen, der falder vel meget i det brede, er her noget forkortet.

Doctor Søren Glud, Biskop over Viborg Stift, nu salig hos Gud, er født her i Jylland udi Glud Præstegaard udi Bjerre Herred 1621 d. 30 Maj. Hans Fader var Hr. Søren Andersen, Sognepræst til Glud og Hjarnø Sogne og Provst i Bjerre Herred; hans Moder var Maren Sørensdatter, som begge for rum Tid siden udi Herren ere hensovede²⁾. — 12 Aar gammel kom han i Horsens Skole, hvorfra han 1636 sendtes til Vor Frue Skole i Kjøbenhavn, som den Gang styredes af M. Anders Hegelund. I Maj 1642 blev

¹⁾ Jvfr. Biografien af Biskop Glud i Pontoppidans Ann. eccl. Dan. IV, 181 f., hvor det paa en mærkværdig frimodig Maade, men vistnok med al Ret, gjøres gjældende, at Glud aldrig vilde være bleven Biskop, hvis hans Svigerinde, Sofie Amilia Moth, ikke havde været Christian V's Elskerinde. — To latinske Sørgedigte i Anledning af hans Død, af A. Schive og af Joh. Olavius, findes i Ny kgl. Saml. 743 Fol. — Om Biskop Gluds Børn se Personalhist. Tidsskr. I, 102.

²⁾ Se Kirkehist. Saml. 3. R. III, 341.

han af Rektor Mag. Søren Calundanus dimitteret til Universitetet, hvor han 16 Juni blev annammet i Studenters Tal, og valgte til Privatpræceptor D. Hans Svane, som da var Professor i de østerlandske Sprog og siden blev Ærkebiskop, under hvis Inspektion han sig saaledes forholdt, at han fra ham saa vel som det ganske Academi berømmelige Testimonia haver forhvervet.

Den 4 Juni 1648 blev han kaldet til Sognepræst i Højestrup og 14 ejusd. indviet til det hellige Prædikeembede af Dr. Jesper Brochmand. 8 Juli 1649 ægtede han sin Formands, Hr. Laurits Villumsens, Enke, Kirsten Clausdatter Ford¹⁾, og levede saa med hende i en meget kjærlig Omgjængelse, dog uden Livsarvinger, indtil hendes Død d. 22 Maj 1660²⁾.

»Der efter har han levet udi enlig Stand noget mere end et Aar, da han atter efter sine Venners Raad og Tilskyndelse sluttede igjen at ville forandre sig, og da efter den almægtige Guds beskikkede Forsyn lod tiltale den ædle, højlærde og højerfarne Mand Doct. Povl Moth, Hs. kgl. Maj.s Liv-Medicum, samt hans ædle Kjæreste og bad om deres kjære Datter Ide Christina Moth, som og hannem af hendes kjære Forældre blev tilsagt; og gjorde de deres Bryllup udi Kjøbenhavn d. 30 Juli Anno 1661.

Der Gud nu Anno 1673 d. 22 Februar ved den timelige Død fra dette Liv havde henfordret den højærværdige og højlærde Mand, Mag. Peder Villadsen, forrige Biskop her over Viborg Stift, da haver det behaget den almægtige Gud og vores nu regerende allern. Arveherre og Konge d. 16 Juni der efter allern. at beskikke ham igjen til Biskop her i Stiftet, efter at han det h. Prædikeembede da udi 25 Aar havde betjent, og haver han derpaa d. 4 Søndag efter

¹⁾ Sikkert en Datter af den i Ny kirkehist. Saml. V, 150 nævnte Præst, Hr. Claus Clausen Føert (ell. Fortt) i Thorslunde.

²⁾ I det forgaaaende er Stilens Vidtløftighed noget forkortet. Det følgende er meddelt in extenso.

Trinitatis, som var d. 22 Juni for Hs. kgl. Maj. aflagt sin allerunderdanigste Ed. Og er han derpaa til det hellige og høj-biskoppelige Embede ordineret udi Vor Frue Kirke udi Kjøbenhavn af Dr. Johan Wandel, da Biskop over Sjælands Stift, d. 22 S. e. Trin., som indfaldt d. 26 Oktober.

Anno 1675 d. 10 Juni er han efter foregaaende Invitation og Disputation tillige med 10 andre højlærde Mænd solenniter kreeret Doctor Theologiæ udi Vor Frue Kirke, Promotore Dr. Witzlebio, in Regia Acad. Hafn. Theologo summo et p. t. Fac. Theol. Decano.

Og som det allern. haver behaget Hs. kgl. Maj. hannem med sær kgl. Naade at anse, haver H. k. Maj. Anno 1679 hannem og hans Descendenter med adeligt Skjold og Hjelm benaadet.

Anno 1689 haver det atter behaget den almægtige Gud at bortkalde hans allerkjæreste Husfrue, velædle og velbaarne Frue Ide Christina Moth, fra denne Verden, og igjen sat hannem i Enkestanden, efter at de havde levet tilsammen meget kristelig, kjærlig og vel udi 28 Aar mindre 14 Dage, udi hvilken deres Ægtestand Gud haver velsignet dennem med 4 Børn, 2 Sønner og 2 Døtre, som alle endnu leve, saa længe det behager Gud dennem i Live at holde.

Udi sit anbetroede biskoppelige Embede haver han til det h. Præsteembede ordineret 107 Præster, og konstitueret 24 Provster, og derforuden sig udi alt saaledes forholdet, at han sig baade Hs. kgl. Maj.s Naade og hans underhavendes Yndest haver forhvervet. — Her kunde meget videre siges til den sl. Mands Ros og Berømmelse, hvorom enhver, som hannem kjendte, og mange, som af hannem og ved hans Recommendationer af andre ere blevne befordrede, bedre kan vidne, end det her vidtløftig kunde opregnes, saa de, som hans Hjælp nu savner, med vaade Øjne hans Død besørger.

Belangende den sl. Mands Sygdom, da er han Tirsdag d. 21 Febr. [1693] hastig bleven angreben af en hemiplexia paralytica, hvilken siden blev paafolgt af en comate vigili.

Og som hans kjære Børn, velædle og velb. Hans Bentsøn til Skjærsø, Landsdommer her udi Jylland, med sin kjære Frue, Fru Christina Glud (som da af den sl. Mands Børn alene var her ved Steden) om hans Svaghed blev vidende, haver de sig strax til hannem forføjet; og omendskjønt de da noksom kunde formærke, at al menneskelig Hjælp udi saadan hans høje Alder var forgjæves, saa haver de dog ej de af Gud forordnede Midler villet forbigaa, men strax ladet kalde til hannem den højlærde og højerfarne Mand, Dr. Frans Reenberg, Medicum Practicum udi Aalborg, som da var her udi Byen, at fornemme, om der ej kunde findes tjenlig Raad og Middel, hvorved Svagheden kunde forlindres og Naturen styrkes. Hvorudi den gode Mand og haver gjort hans yderste Flid, og adskillige Medicamenter forordnet, som mod Sygdommen tjenlig kunde eragtes. Hvilken den sl. Mand og efter Medici Præscription og Raad flittig brugte.

Men som bemeldte hans tilstedeværende Børn noksom mærkede, at Svagheden med en stor Mattighed jo mere og mere tog Overhaand, saa at de naturlige Midler gav ingen Forhaabning om Restitution, haver de Torsdagen der efter om Aftenen ladet mig¹⁾ til ham kalde. Og som jeg samme Tid fandt hannem meget svagere, end da jeg ved Sygdommens Anfang besøgte hannem, og tog deraf Anledning til at erindre hannem om den kristelige Beredelse mod Døden, hvis visse Bud han i denne Svaghed havde faaet, skikkede han sig villig efter sin Guds Vilje og begjærede at blive delagtig i sin Frelzers allerhelligste Legeme og Blod til Forsikring om hans Synders naadige Forladelse. Hvilken hans gudelige Begjæring, efter foregaaende Absolution, ogsaa blev efterkommet, samt videre Trøst og Erindring af Guds Ord meddelt. Og viste han noksom ved samme h. Forretning, at om han end var svag paa Legemet, saa var

¹⁾ Mag. Søren Sevel, Sognepræst til Domkirken i Viborg og Provst i Nørlyng Herred.

han dog stærk i Troen, hvilket han ikke alene ved andægtige Gebærder gav tilkjende, men ogsaa med Ord, i hvor besværligt det end faldt hannem at tale. Og som jeg efter Gudstjenestes Forretning i Kirken atter besøgte hannem og erindrede hannem adskillige trøstelige Sprog med Formaning til Bestandighed i Troen, da, som Maalet ved Sygdommen var hannem forment, rørte han sine Læber og tog nogle Gange sin Hue af, hvormed han noksom gav tilkjende, hvad han havde udi Hjærte og Tanke, og at han stred udi Troen og Taalmodighed indtil Enden. Laa saa stille hen til Natten med fuld Sands og Fornuft til sit yderste, da han Klokken 1 efter Midnat hensov udi velædle og velbaarne Fruers, Fru Lisbeth Parsbergs og hans Datter Fru Christina Gluds, som begge hannem udi hans Svaghed baade Nat og Dag med største Møje opvartede, deres Nærværelse, der han havde levet udi denne møjsommelige Verden udi 71 Aar, 8 Maaneder, 3 Uger, 4 Dage. Og dermed haver hans kristelige og berømmelige Livsløb vundet en salig Ende.“

III.

Matthias Anchersen,

Biskop i Ribe Stift († 1741).

Denne Mand kan formentlig tjene til Exempel paa, hvor uheldigt det er for et Menneske at komme paa en fejl Hylde i Livet. Thi medens det kun er et tarveligt Eftermæle, Matthias Anchersen som Biskop har efterladt sig, er der næppe Tvivl om, at han egnede sig godt til Videnskabsmand, hvis det var faldet i hans Lod ganske at kunne vie sig til det Fag, som han fra Ungdommen af med stor Flid og ikke mindre Begavelse havde kastet sig over, nemlig de østerlandske Sprog. Vel blev han Professor ved Universitetet, men ved Forholdenes Ungunst ikke

i sit Yndlingsfag, hvori han vistnok havde kunnet udrette noget betydeligt, men i Mathematik, som han ikke vides særlig at have syslet med. Og da han i Aarenes Løb trættes derved og søgte en Tilflugt i den gejstlige Stilling, kom han, som det synes, ogsaa ind paa noget, der neppe ret laa for hans Interesse eller Evner, især i en Tid, da de aandelige Strømninger vare stærke og krævede en hel Mand¹⁾. — Efterfølgende Biografi findes i Kallske Saml. 518, 4to, og er, som det synes, skreven med Hans Adolf Brorsons Haand og vistnok benyttet ved den Ligtale, Brorson som Stiftsprovst i Ribe holdt over Biskop Anchersen.

Matthias Anchersen er føed i Colding d. 16. Mart. Anno 1682. Hans Fader var Doct. Ancher Anchersen, Bisp over Riiber Stigt; hans Moder Maren Pedersdatter. Efter Aarenes tilvext blev han først opføed i den Saliggjørende Guds Kundskab og dernest i boglige Konster, baade under private og publique Information, til hand Ao. 1698 blev, Supremus fra Riiber Skole, af Rect: Mag. Seerup til det Kongl. Universitet dimitteret, hvor han Supremus Candidatorum holte Petitionem Honorum, blev inscriberet, Rectore Magnifico Etatz-Raad Christian Reitzer, Decano fac. Philosoph. Hans Excellence Hr. Conference Raad Caspar Bartholin, og fick efter begiæring Privatum Præceptorem Hr. Etatz-Raad Poul Vinding. Forblev saa i 3 Aar stille ved Univertitetet, inlogeret i sin Sal. Svogers Stigts-Provstens Magstr. Joh. Dorschæi Huus, og i samme tiid med berømmelse absolverede sine Examina Academica, Philosophicum under Decano Velbemeldte Hr. Etatz Raad Poul Vinding Ao. 1699, da han samme gang blev Philos. Baccalaureus, Theologicum Ao. 1700 under Dct. Hans Wandel og Dct. Hans Bartholin, og prædikede for sin Dimiss

¹⁾ Jfr. Dansk biogr. Lexicon I. I Kirkehist. Saml. I, 117, 148, 211-2 og i N. k. S. III, 844-5 findes nogle Notitser om M. Anchersen.

i Frue Kirke Fredagen for Pintze-dag Ao. 1701 under bemelte Doctor Hans Wandel. Exercitia Academica og Collegia frekventerede han over alt, mest Profess. Hans Steenbucks Collegia Hebræum et Theologicum, hvor han blev perfectioneret i den Hebraiske Bibels læsning, og derforuden blev i samme Professors Collegio privatissimo paa 2 Aar grundig informeret in Rabbincis. Under samme Professor responderede hand Ao. 1701 til hans 3die Disputatz, kaldet Examen Versionis Vernaculæ ad Stateram Ebræi Codicis.

Samme Aar 1701 d. 6 Junij blev han allernaadigst beskicket til Rector Scholæ Trivialis i den Kongl. Stabellstad Fridericia, hvilket embede han i 5 aar troeligen forestoed. I samme tiid loed han sig dagligen informere in Antiquitatibus Iudaicis et Rabinicis af de der boende Jøders Rabbi, Abraham Hakkohen, og paa sin profect derudj gav en liden prøve Ao. 1704 i een disputatz, kaldet: Spicilegium Defectus Lexicorum Rabbincorum, som han holt paa Kiøbenhafns Academie in Auditorio Inferiori, i hvilken Act Hr. Professor Steenbuck beviiste ham den ære at være Opponens. Ao. 1705 d. 21 Febr. behagede det allernaadigst hans Kongl. Majest. høylovlig ihukommelse Kong Frederich den Fierde at besikke ham til Professor Philosophiæ og efter sit Senium at ascendere in Facultatem Theologicam paa Kiøbenhafns Universitet. For nu at habilitere sig til den Station i Fremtiden, resolverede hand aaret derefter 1706 in Junio at resignere Rectoratet i Fridericiæ Schole og begive sig udenlands.

Tog saa Touren ud til Hamburg, hvor han gjorde sig vel bekient med Fabricio og Georg. Eliezare Edzardo, i Bremen med Jacobo Mejero, i Grønningen med Braunio og Hulsio, og forblev 3 Maaneder i Franeker hos Vitringam, van der Wayen og Jacobum Rehenferd. Men som hans Attraa var til at avancere i de Orientaliske Sproge, rejste han sidst i Octbr. over Zvol og Deventer, hvor han blev kient af den lærde Cupero, og kom til Utrecht, hvor han

forblev 10 Maaneder hos den i de Orientaliske Tungemaale vidt berømte Prof. Hadrianum Relandum, der bragte ham til den profect i det Syriske og Arabiske Sprog, at han der Ao. 1707 udgav Abu-Ismael Al-Tograi Poema Arabicum med Jac. Golii Version og sine smaa Notis, tilligemed samme Relandi Introduction. — Der omgickes han familiair med dem, der enten af Lærdom, som Roell, Leydekker, Pet. Burmanno, Petisco; eller Bibliothecque, som van der Mark; eller Medaille-Cabinette, som Monsr de Barry og Chevalier, vare af alle høiyagtede. Derefter, for at penetrere til grunden i de Iødiske Antiquiteter, begav han sig Ao. 1707 in Augusto til Amsterdam, hvor han først inlogerede sig hos de 2de brave Mænd Ludolphum Kusterum og Tiberium Hemsterhuys, nu Græcæ Lingvæ Professorem til Franeker, saaledes at disse 3 der i Huset holte deres eeget Bord, og med dem hver Mandag Eftermiddag holt hand samling med den lærde Clerico om alle de lærde Sager, der udkom, hvorom Ms^r Clerk skrev sine betenkninger i sit Værk, kaldet Bibliothecque choisie.

Han loed sig der daglig undervise i Rabbinicis af den berømmelige Professor Suyrenhuysen, som han efter 3 Maaneders forløb flyttede ind til i Huset, skjønt han forblev stedse ved sit forrige Spiseqvarteer hos Kusterum og Hemsterhuys, og in Talmudicis loed sig baade Formiddag og Eftermiddag informere af den lærde Rabbi Jacob Bar-Cohen, og den store Rabbi Leon og Rabbi Chaggi, did kommen fra Jerusalem, og ved dem havde frie adresse til at bivaane baade Iødernes offentlige Forsamlinger og Ceremonier paa deres Sabbath og Fester i deres Synagoger, saavel som og i deres private Collegier, Gymnasier og Disputatzer, saa han begge deres Talmuder kunde selv læse, og andre derudj informere og lære. Jevnligen omgickes han og der med D. van Lewen, som boede kuns 2 Dørre fra Hr. Suyrenhuysen, item med Dct. Hajo Taco van den Honart og den gamle Philippo a Limborch. Besaae ofte der den Armeniske Kirkes Liturgie og Bogtryckeri hos

Lucasium, der til foranlediget af den lærde Schrödero, som ved sin lange omgang med den Armeniske Patriarch, paa Reysen til Archangel, havde samlet sig stor Videnskab i det Persiske og Armeniske Sproge og Underrætning om den Armeniske Kirke. Især nød han stoer Høflighed udj Myn Heer Jacob de Vildes Huus, hvorudj han med Tiberio Hæmsterhuys havde frie Adgang til hans mageløse Medaille-Cabinette.

Udj Haerlem havde han meget god Kiendskab med den lærde D. Antonio van Dalen, Petro Relando og Edwardo van Zurch; udj Leyden med Iacobo Gronovio, Perizonio, Carolo Schaaf, Thoma Crenio, især med Alberto Schultens, siden Theologo og Lingv. Orientat. Profess. i Franeker, med hvilke han daglig freqventerede de kostelige Mss^{ta} Orientalia i Leydens Bibliothequ. — I Rotterdam var han vel bekient med Professor Hesselio og Iacobo Basnage.

Ao. 1708 in Martio reyste han over til Engelland, hvor han af Relando og Kustero adresserit til Dct. Petrum Allix og Nicholson blev strax anført til at besee alle Collegia og rare Bibliothequer, især Biskoppens af Eli, Dct. Mori, og hans Excellences Hr. Ezechielis Spanhemii, hvis Bibliothequer overgik alle andre med den utroelige mengde af Auctorum Authentiques Codicibus Mss^{tis}.

Derfra drog han til Oxford, hvor han strax ved D. Hudson fick Adgang til det store Academicse Bibliothequ og til de braveste Mænd i Collegierne, hvis Tal falder her for vitløftig at opregne. Men som paa den Tiid var ingen, som til Oxford in Orientalibus excellerede, saa efter et par Maaneders Tiid ilede han derfra til Cambridge til de i Persisce, Turkiske og Arabiske Tungemaal bekiendte Professores, Dct. Sicke, Reuscium og Ockley, hvor han ved Dct. Laughthons, Needhams og Daviesii Andførelse blev meget vel andtaget hos Dct. Bentley og den vitbereyste, men af Lærdom og Høflighed imod fremmede langt be-

rømmeligere Dct. Cowel og mangfoldige flere brave Mænd over alt i Collegierne.

Den daglige Glæde og Fornøjelse, som han nu havde her i disse ypperlige Mænds lærde Conversation, blev mod Aarets Udgang imod hans Tanker ham siden beskaaren. Thi da han fra Kiøbenhafns Universitet blev tilmældet, at hannem nu var Platz tilfalden in Facultate Philosophica, reyste han tilbage, og ey uden største Livsfare kom Juleaften til Amsterdam. Og som dend store Vinter, der i Begyndelsen af Aaret 1709 da indfalt, formente ham: at reyse, forblev han mestendeel til Leyden for at benytte sig imidlertid af Bibliotheqvet, indtil hand omsider in Aprili reyste derfra igiennem Tydskland, og paa Christi Himmelfarts Dag Ao. 1709 kom til Kiøbenhavn; hvor han underskrev Statutis Academiæ og blev derpaa Professor Geometriæ. Holte derefter adskillige Collegia Orientalia og Theologica for dem, som sligt forlangede, og samme Aar Orationem Iubilæam in Auditorio Superiori.

Ao. 1711 in Junio tiltraadte han i den haarde Pestes tiid Secretariatum Academicum, og forblev i ald den bedrøvelige Tid stille ved samme sin Station ubesmittet. Samme sit Secretariat forestoed han i 9 Aar, og udj den Tiid expederede alle Iudicialia saavelsom Literaria, indtil Ao. 1720 d. 14 Febr.¹⁾, da Gud ved Consistorium behagede at kalde ham fra Akademiet til Taarnbye Amager Meenighed, hvortil hand af daværendes Biskop over Siøllands Stigt, Doct^r Christen Worm, d. 20 Martij samme Aar i Frue Kirke blev indviet, og af daværende Stigts-Provst Mags^{tr}

¹⁾ Til Universitetets Sekretær egnede Ancheren sig fortrinlig, da han ikke blot skrev en elegant Haand, men ogsaa var en udmærket Latinist. Bekjendt er især hans Program af 1716, hvori han «i det skjønneste Latin», men forøvrigt paa den mest nærgaaende Maade læste Studenterne Texten, fordi de vare sendrægtige til at gribe til Vaaben for at afværge et befrygtet Angreb paa Hovedstaden af svenske Tropper.

Morten Reenberg Dominica Palmarum indsat, hvilket Embede han lidet over 6 Aar ved Guds Kraft betiente.

Aar 1726 d. 3 Maji blev hand efter Guds Raad af Høyløvlig Ihukommelse Kong Friderich den Fierde derfra kaldet til Sognepræstes Embede ved Trinitatis Meenighed i Kiøbenhafn med allernaadigst Tillæg i den Kongl. Bestalling, at dersom hand i samme sit Embede oplevede Stød in Facultate Theologica, maatte han dertil ascendere, og begge Embeder tillige betiene. I dette hans Embedes Betiening behagede det Gud at lade ham d. 20 Octbr. 1728 med de fleste Byens Indvaanere prøve den forfærdelige Ildebrand, der med den største Deel af Trinitatis Sogn lagde og hans Velfært i Aske.

Aar 1731 d. 14 Mart. da Gud havde bortkaldet hans Høyærværdighed Søren Lintrup, Kongl. Majs^{ts} Confessionarium, Hof-Prædikant og Theologiæ Professorem Ordinarium, tog han efter ham Plads i Facultate Theologica som IV^{tus} Theologus Ordinarius.

Men som Riber Bispestoel ved Biskop Mags^{tr} Laurids Thuras dødelige Afgang nogle Dage derefter var blevet vacante, behagede det hans Majestæt, Vores allernaadigste Arve Konge, Kong Christian den VI^{te} til samme vacante Plads hannem at udsee og beskicke. Til dette høye og hellige Embede blev han Aar 1731 den 13 Søndag efter Trinitatis udj sit Alders 50 Aar indviet af hans Høyærværdighed Dr. Christen Worm, og derpaa ved Michelsdags Tider samme Aar begav sig fra Kjøbenhafn til sit Stigt, hvor han ankom til Riibe d. 4 Octobr. I samme sit Embede, som han med een uafsladelig Fliid og utrættet Nidkierhed paa 10de Aar forestod, indviede han den nuværende Bisp i Aalborg, Biskop Broder Brodersen, indsatte 22 Provster, ordinerede 72 Præster, beskikkede 3 Rectores og een Con-Rectorem, og i det øvrige til sin Dødsdag forrættede sit anbetroede Embede med en utroelig Omhyggelighed.

I Egteskab var han efter Guds Forsyn 2 Gange kommen; første Gang d. 29 Maji 1711 med Jomfrue Theodora Bygball, Sal. Cancellie-Raad Søren Bygballs Datter af Trundhjem, som varede ikkun kort, thj efter 10 Ugers Forløb blev hun ham af Gud ved den grumme da graserende Pest frataget og til det ævige Liv bortkaldet. Anden Gang d. 16 Novbr. 1712 med Jomfrue Marie Elisabeth Mechen, Sal. Oct. Ioh. Ioachim Mechens, som hos hans Kongelige Høyhed Printz Georg af Engeland var Confessionarius, hans Datter. Dette Ægteskab behagede det den gode Gud at velsigne med 13 Børn, og fremdeles lod blive bestandigere og langvarigere end det første, idet at det varede i 29 Aar 3 Maaneder og 10 Dage, da det omsider efter den allmægtigste Guds behagelige Villie, blev afbrudt ved den Sal. Mands dødelige Afgang, som skeede den 26 Febr. 1741, da han havde opnaaet paa 18 Dage nær sine 59 Aar.

Finis omnium mors miseriarum.

I det samme Hdskr.-Fascikel, der gjemmer foranstaaende Optegnelser om Matthias Anchersens Levned, findes ogsaa Udkast til en latinsk Biografi af ham, der er en Del udførligere end den danske, men ikke naar længere end til Aaret 1711. Hvem der har forfattet den, antydes ikke. Noget taler for, at Anchersen selv er Forfatteren, thi Stykket er skrevet i hans elegante latinske Stil, og indeholder saa specielle Efterretninger, at de kun kunne stamme fra hans egen Meddelelse; men Haanden er ikke hans, og den store Ros, der ydes hans Flid og Evner, har han dog vel neppe selv vovet sig til at nedskrive. En anden maa da antages paa Grundlag af Anchersens Optegnelser at have forfattet det foreliggende Udkast, som dog ikke er fuldført. — Da det ingenlunde er uinteressant og kan tjene til at supplere foranstaaende danske Levnedbeskrivelse, meddele vi et længere Brudstykke deraf, hvori hans Virk-

somhed som Rector i Fredericia¹⁾ og hans Omgang med Jøderne sammesteds skildres, ligesom de første af hans Fata paa Udenlandsrejsen omtales.

— — Vacabat ineunte Junio Anni 1701 Rectoratus Scholæ Trivialis Fridericiensis, evocato ad Superos è statione scholastica cl. viro Mag. Gerhardo Morwillio, unde, cum novus in locum demortui Rector a Patre pl. venerabili D. Ansgario Anchersen esset surrogandus, filium hunc suum Matthiam Anchersen, non sanguinis, sed virtutis ratione substituit, certissimus, ut ætas 19 annorum, vix arduo muneri aliàs matura, hic tamen abunde suffectura esset. Regium diploma impetravere supplices Parentis Antistitis literæ 11 Junij MDCCI. Dicto itaqve Hafniensi Academiæ vale, Fridericiam petiit. Sed strenuum Viri impetum remorabatur præpropera beati Parentis Episcopi Anchersen mors. Ripas proinde primum repetendas imperabant persolvendæ Parenti optimo exseqviæ. Quibus demum peractis, rebusqve domesticis compositis, Scholam suam Fridericiensem primum eruditionis suæ theatrum adiit partibusqve suis egregie functus omnes in sui admirationem convertit juvenis Rector. [Solenni tamen inauguratione eo usque dilata, donec novum Parenti successorem daret Regia Majestas. Hic tandem factus Vir pl. venerabilis et nobiliss. Mag. Christianus Muus, Rectorem Scholæ Fridericiæ ipsis S. Martini festi vigiliis hora 9 matutina renuntiavit]. Pergebat sic in munere scholastico strenuus, brevique vicinarum Rectoribus, nonnullam subinde alumnorum suorum jacturam passis, indefessa sua strenuitate pæne ad invidiam incitavit. Reviviscere ita cæpere Musæ Fridericienses, hoc Apolline animatæ, ac pæne superbire, cum hujus pernici industria effectum sit, ut, quæ Academiæ Hafniensis germina quotannis mitteret eó præstarent

¹⁾ Fra denne Tid er et fint latinsk Digt af M. Anchersen til Peder Terpager foran i dennes Udgave af *•Ripensium Episcoporum Series et Vita•* etc. Hafn. 1704. Det er dat. Prid. Cal. Nov. 1703.

profectu, ut ipsi etiam Scholarum omnium Daniæ et Norvegiæ principi, id est, Hafniensi litem moverint, deque principatu certarint æquales.

Et quamvis Scholæ suæ perdius et pernox invigilaret, horis tamen subsicivis (quarum plurimam plerumque partem in promovenda discipulorum studia prodigaliter insumebat) Rabbinnica sua recolebat. Invitabat virum ad hasce delitias loci opportunitas. Cum etenim in urbem Fridericiam, tanquam in communem aliquem alveum¹⁾, confluxerit omne genus incolæ, minime defuisse circumvolitantes (ut Judæos vocat Bernh.) per totum orbem apes, cogitandum est. Horum adire Sacra, quoties festiviora vocabant eorum tempora, non dedignabatur, consociatis jam intra privatas ædes, jam intra publicos Synagogæ Judaicæ parietes sermonibus cum doctissimo Synagogæ Rabbino Abrahamo²⁾ valideque adeo amentia recutitæ propaginis³⁾ argumenta nervosis, tanquam amentata hasta⁴⁾, Scripturæ S. et Rabbinnorum testimoniis retundebat, ut lites quidem suas ad eum tanquam gnarum judicem venerabunde detulerint. Non latuit interim Rabbinnorum Coryphæum nobiliss. Johannem Steenbuchium hæc Viri solertia, crebris inter ipsos comitantibus literis prodita; unde Ao. MDCCIV, ineunte vere, publico illam LL. Orientalium peritiæ encomio mactat in Dissertat. ult., quæ inscribitur Examen Versionis vernaculæ ad Stateram Ebræi Codicis p. 293 et seqv., ubi Versionem Latinam Systematis Judaici Ikkarim dicti, quod Steenbuckius olim confectum et imprimi cæptum, jam per adductas loc. cit. moræ causas imperfectum premebat, Anchersenio inscio in manus tradit. Et quamvis publicum quibuscunqve potuit precibus modeste declinavit Anchersen, rescripsit tamen Steenbuchius his verbis: Versionem meam

¹⁾ Rettet til: commune aliquod chaos.

²⁾ Aabent Rum i Hdsk. Jvfr. foran, S. 425.

³⁾ Den omskaarne Slægts.

⁴⁾ Amentata hasta, med Kastespyd.

Ikkarim tibi trado, uras, comburas, scindas, descindas, et irrupta tamen nostra amicitia manebit.

Conceptum de se Steenbuchii spem eludere religioni ratus Anchersen, mox specimini peritiæ suæ Orientalium LL. accinxit. Nec mora, insequentis Octobris die 29, circa quod tempus Hafniacas revisere Musas gavisus fuerat, Dissertationem edidit, quam inscripserat: Spicilegium Defectus Lexicorum Rabbinicorum etc. Quod cum plurimis probaretur eruditis, egregiam hanc Rabbinorum lectionem et intelligentiam in Anchersenio extollentibus, exporrecta illud fronte inprimis excepit, cui dedicaverat, Magnus Daniæ et Norvegicæ Cancellarius Conradus Comes de Reventlow etc. etc., Academiæ Patronus, itaque amavit, ut ingenium Anchersenii et industriam ad Augustissimum Regem eo inprimis nomine referret, ut cognita reviviscente in hoc filio Parentis virtute, aliquam quoque in erectum hoc pectus gratiam derivaret. Facilis in vota et preces Magni Cancellarii de conservanda salute Academiæ solliciti flectebatur Monarcha Clementissimus, gavisus in filio virtutem Parentis, quem à Confessionibus et Conscientia olim comitem in itinere apud externos Princeps habuerat, in vitam quasi redire; et mox MDCCV d. 21 Februarij Matthiam Anchersen Philosophiæ et Theologiæ Professore in Universitate Hafniensi diplomate Regio clementissime designavit, eo inprimis sine, ut si Professione Lingvæ Ebrææ Theologicam stationem permutaret Steenbuchius, haberet olim Academia, quem tanto in Antiquitatibus Orientalibus Viro successorém dignissime surrogaret. — Fridericiensem palæstram dudum repetierat M. Anchersen, quam incredibili redamatam amore ideo deserere noluit, ratus sudandum in hac arena strenuus, ut Academiam tanto ardentiori amore sibi devinciret. Πεντάθλος sive Qvinqvertiones suos celebrabat Græcia, in quibus ut et nomen aliquod haberet, integrum quinquennium in stadio Fridericiensi absumendum decrevit. Proinde Ao. MDCCVI d. XI Junij (redeunte in orbem

quinquennio, a quo primum fasces viriliter susceperat scho-
lasticos) susceptos fasces ea quidem ætatula, quã tum pri-
mum eos affectare audent alii, gloriose summaque cum
autoritate deposuit.

Peregrinandum jam erat florentibus annis, ne, qui
florem ætatis aliorum commodis impenderat, fructuum
ejus delitias ipse nullas gustaret. — — Ut fieret Professor
eo celebrior, viros, quorum in scriptis virtutem dudum cog-
noverat, de facie cognoscere avebat. — — — Dicto itaque
amicis vale d. 30 Junij 1706, exteras visurus oras, Ham-
burgum contendit, delectatus impelsissime seniori Esdra
Edzardo, Rabbiorum Principe, ejusque filio Georg. Elie-
zere Edzardo, pariter atque Viro Doctissimorum oculo Joh.
Alberto Fabricio, quos omnes humanitate sua atque erudi-
tione statim cepit. Inde transmissis Oldenburgo et Brema,
rectã Groningam perrexit antiqui et antiquitatibus Judaicis
versatissimi Joh. Braunii, Hebr. L. et Theol. Profess., collo-
quiis et adpectu fruiturus, ibidem per aliquod tempus
commoraturus, nisi nimia in Lutheranos exasperati Senis
acerbitas inque omnes morositas humanissimum Virum de-
pulisset. Humanitate tamen Pauli Hulsii Theol. D. et
ibidem Professoris refocillatus septimanas aliquas trans-
misit. Leowardia deinde Principisque Nassaviensis Aula
perspecta, Franeqveram petiit. — — Hic in amplexus Viri
pl. Venerabilis et Celeberrimi D. Campegi Vitringæ ruere
gestiit, ejusque profunda perfundi eruditione. Advenam
certatim amabant D. Philipponeus d'Hautecourt, Theol.
Prof., Jacobus Rheenferdus, L. Ebrææ et Orient. Professor
dignissimus, Lambertus Bos, Gr. L. Prof., Dn. D. van An-
dala, Cartesianæ Philosophiæ Professor, strenuum audito-
rem. Hic usque ad ultimum Octobrem substitit, præsto-
latus fratrem juniorem, Martinum Anchersen, Halã Saxo-
num venturum, postea comitem itineris futurum, ea tamen
mente ut integram Franeqveræ hiemem absumeret, nisi
Virum spe sua dejecisset Vitringæ surditas, et cerebrosi
Rheenferdi singularitas inque Prophetiis Judaicis expli-

candis perversitas. Unde sarcinis compositis Leowardiam et Groningam remeavit. — — —

I den nævnte Hdskr.-Samling findes et længere Brev fra Matth. Anchersen til den berømte (senere Statsminister) Iver Rosenkrantz, der synes at have været hans Velynder, ligesom han var en Skjønner af Lærdom. Brevet, der vistnok er Originalen, er skrevet med Anchersens fine og smukke Haand, der har et ejendommeligt, udenlandsk (hollandsk) Præg. Det er fra den Tid, da A. var Præst i Taarnby paa Amager. Med Forbigaaelse af en længere Redegjørelse for Indholdet af et tyrkisk Hdskr., som Rosenkrantz havde tilstillet Anchersen, fortjener det øvrige af Brevet Meddelelse her.

Illustrissimo et Excellentissimo Heroi
Dño Ivaro de Rosencrantz,
Ordinis Danebrogici Exquiti splendidissimo,
S^m R^m M^{tis} Consiliario Intimo,
Diæceseos Wiburgensis Præsidi et Præfecto
etc. etc.

Literarum, Literatorumque Patrono Gratosissimo,
S. P. D.

Matthias Anchersen.

Qvò gravius discessu tuo ad regendam Diæceseos Wiburgensis provinciam, Mæcnas Benignissime, vulnus, juxta cum reliqvo clientelarum tuarum grege, accepi, eò ocyus reditu Tuo, velut benefico sidere, animatus convalui, ad gratiosa dextræ tuæ oscula admissus, ut omnigenæ prosperitatis vota, quæ Te certatim prosequimur, æternumque prosequemur, si non in sinus tuos effunderem, saltem ad pedes tuos venerabunde deponerem. Auxit illico lætitiâ, et ingentibus in me meritis tuis cumulum adjecit novum gratiæ pignus, allatum è Cimbria MSS^{tum} Orientale, civibus meis non perinde notum, ut, in qvo vires ingenii mei experirer, haberem. Gratulatus mihi impensissime de lucu-

lento hocce affectus tui testimonio, datæ obsequii gloriæ et occasione manum avidissime inieci, ne in Oriente, per quam victricis olim arma circumtulera, hodie plane hospes videretur Cimber. Nec mora, redditus Tusculo meo, operi me inconnivus accinxi, verum industriam et qualescunque conatus meos id tempus sufflaminavit iracundior Lucina, quæ exquisitis adeo doloribus dimidium animæ meæ, Uxorem, excarnificavit, ut vitæ spes omnis decollaret¹⁾. Codicem hinc cum animo abijcere coactus circa lectum hædere habui, ut moribundæ deprompta è Sacra Penu remedia, velut unicam Panaceam (nam in cæteris Medentium consiliis spes nulla supererat) suggererem, ut ut horarias inter mortes ipse mortuo, quam vivo, similior. Redeunte tandem in vitam uxore, ad propositum pariter opus redii. Verumenimvero hebetatam diuturnis luctibus et excubiis aciem morabatur, immo fugiebat iniquior Codicis scriptura, punctis diacriticis non satis probe insignita. Accessit ad hæc mala obscurius hiemantis anni cælum, quo quidem sufflamine²⁾ fiebat, ut librum tantisper, dum liquidior anni et aciei lux affulgeret, è manu deponerem. Diuturni nunc silentii ac comperendinationis causas habes, Mæcenas Gratosissime, ne per inertiam meam stetisse credas, quod serius ad Te, Dominum suum, redeat fiduciaris Codex. Ac ne situ obductum et otio apud me emarcuisse³⁾ hospitem existimes, secreta nostra commercia ac colloquia prodam, quid sinu suo recondat hæc Eleusis, palam, jussu Tuo, expositurus.

(Anchersen giver nu en Række Oplysninger om Haandskriftes Indhold. Det var en i det tyrkiske Sprog affattet Kronologi over de osmaniske Sultaners Historie. Derefter slutter han Brevet saaledes:)

Quod superest, Mæcenas Gratosissime, venerabunde obtestor illum Tuum animum, qui mortales supergressus ter-

¹⁾ glippede.

²⁾ Hindring.

³⁾ tabe i Liv og Kraft.

minos Literis unice recreatur, illam mentem, qua cunctas Scientias, velut in ædícula inclusas, complecteris, illas Tuas dotes invidendas, quibus Orbis Augustos in amorem admirationemque Tui toties conjecisti, illum Tuum genium, qui immortalia spirat, ut lucubrationem hanc, devotique animi calamum serena, ut soles, fronte excipias, et favore tuo, tot hactenus argumentis mihi spectato, digneris. Qvodsi plura id genus MSS^{ta}, dicam an cimelia? è Cimæriis suis tenebris producit Cimbria Tua, Te, quam possum enixissime, rogatum eo, velis me in laboris partem et ad obsequii gloriam gratiose vocare, ut pariter situm Codicis pariter rubiginem mentis detergam, ego tanto obstrictus merito, referendæ gratiæ, explorandique, si quid in me est ingenii, voluntate a nemine me superari passurus sum. Deum O. Max. suppliciter veneror, ut, qui Majores Tuos, illustrissima non modo Daniæ, sed et Orbis totius Lumina et Ornamenta, virtute, gloriâ, et amore Literarum æqvas, ætate et fortunâ porro superes, ut, Te sospite ac salvo, reviviscant Musæ, Musarumque Cultores incolumes perstent.

Dabam è Tusculo Amagriensi

IV Idus April. Ao. cIdo Icccxxiv.

Fra M. Anchersens Biskopstid er bekjendt hans Stridigheder med Rektor Christian Falster, hvorom udførlige Oplysninger er meddelte af Chr. Bruun i Falsteriana, S. 9 ff. og af S. B. Smith i Personalhist. Tidsskrift, 2. R. I. 290 ff. Om hans Embedsvirksomhed har Stiftsprovst Frøst i sine Efterretninger om Ribe Domkirke, S. 70-3, meddelt nogle Træk. Blandt det kirkehistoriske Selskabs Papirer findes følgende Notits, i sin Tid indsendt af afd. Dr. K. F. Viborg, hvem den mindre velvillige Kommentar ogsaa skyldes.

I Kvong og Lyne Pastorats ældste Kirkebog (fra 1677) findes paa Bindet følgende Notits: Dom. 11 à Trin. 1735 blev Kroemand i Lyne Kroe, Søren Rask, og hans Hustroe, Maren Hansdatter, admitterede til Herrens Nadver, efterat de henimod et halvt Aar over den ordinaire Tiid vare

holdte der fra, formedelst Manden ikke før længe omsider ville beqvemme sig til at betale 1 RDLrs. Mulct, hvilken Hr. Biskopen havde sat dennem udi for deres langvarige onde Levnet og forargelige Omgængelse med hver andre: Samme Dag blev og dennem især, saa vel som ellers heele Meenigheden foreholdt denne Lastes Storhed og Grovhed af Prædike-Stolen, efter Høystb. Hr. Biskopens Ordre. Men om Aftenen blev udviist, af hvad Oprigtighed de havde forliget sig tilsammen og lovet hver andre bedre Omgang, idet at Konen paa nye løb bort etc.

Præsten (dengang Hr. Jens Kellinghusen) har altsaa mældt Ægtefolkernes Uenighed til Biskopen. Denne sætter dem i 1 Rds. Mulkt; og da Manden vægrer sig ved at betale den, holdes han borte fra Nadveren (for Opsætsighed mod Biskopen, ikke for sit Forhold til Konen), og først da han betaler, admitteres Ægtefolkene, men maa desuagtet finde sig i, samme Dag at blive fremstillede fra Prædikestolen som afskrækkende Mønstre paa Upaalidelighed (og Opsætsighed?), og — saa løber Konen dog, tiltrods for al denne statskirkelige Sjælesorg, bort fra Manden om Aftenen, rimeligvis efter et dygtigt Slagsmaal.

Mest bekjendt er dog Anchersens ulykkelige økonomiske Forhold, der bleve gjorte bekjendte for hele Riget ved følgende Kongebrev:

Anlangende Collect til Biskop M. Anchersen.

Vi Christian VI etc. Gjøre alle vitterligt, at eftersom Vi ere komne i Erfaring, hvorledes os elsk. Matthias Anchersen, Biskop over Riber Stift, formedelst erlidte store Skade i den vores kgl. Residence-Stad Kjøbenhavn i Aaret 1728 overgangen ulykkelig Ildebrand, er geraaden i Uformuenhed til at gjøre vedbørlig Rede og Rigtighed for adskillige af ham oppebaarne publique Penge; saa have Vi, paa det at deslige af Biskop Anchersen skyldig værende publique Penge saa meget desto snarere igjen kunde blive afdragne og betalte, allernaadigst bevilget og tilladet, som Vi og

hermed bevilge og tillade, at der til bemeldte Biskop Anchersens publique Gjælds Afbetaling maa ved en dertil indrettet Bog indsamles en Collect over alt vort Rige Danmark, baade i Kjøbstæderne og paa Landet, og i hvilken Bog, som af Stiftsbefalingsmanden i hvert Stift skal være igjennemdraget og forseglet, enhver, som dermed vorder besøgt, haver at tegne, hvad de af Compassion over fornævnte Biskop Anchersens Tilstand og til Lettelse for det publique Væsen til saadan hans Gjelds Afdragelse godvilligen ville give. Forbydendes alle og enhver herimod, eftersom foreskrevet staar, at hindre eller i nogen Maade Forfang at gjøre, under vor Hyldest og Naade. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn d. 7 Aug. 1739. Under vor kgl. Haand og Signet.

Christian.

J. L. v. Holstein.

I det ovenanførte Skrift af Frost, S. 161—2, vil der findes flere Oplysninger om Biskop Anchersens økonomiske Elendighed. — Hans Skrifter ere tildels omtalte i foranstaaende Biografi¹⁾. I det Kgl. Bibliothek findes endnu følgende Haandskrifter af ham:

Excerpta miscellanea de Philosophia, Mathesi ac Astronomia præsertim Orientalium et maxime Arabum (Ny kgl. Saml. 590 b. 4to).

Orationes ab an. 1732 (Gl. kgl. Saml. 2505. 4to).

¹⁾ Jvfr. Møller, *Cimbria literata* I, 19. Et Brev fra Joh. Møller til Matth. Anchersen, dat. Flensburgi 24. Febr. 1711, findes i Univ. Bibl., Addit. 175 Fol. Heri meddeler Møller efter A.s Begjæring Efterretning om Orientalisten Theodorus Petræus fra Flensborg, væsentlig de samme, som senere fremkom i *Cimbr. lit.* I, men mere kortfattede. Tillige beder han A. at oplyse, om hans Fader havde udgivet Skrifter, ligesom han ønskede Fortegnelse over M. Anchersens egne Skrifter saa vel trykte som anecdota.

Optegnelser af salmedigteren Mag. Hans Thomesen.

Ved rektor A. E. Erichsen.

For ikke længe siden kom jeg i besiddelse af et exemplar af kirkeordinantsen (trykt 1562), hvis første eier, som efter alt at dømme var salmedigteren Mag. Hans Thomesen, i randen har tilskrevet adskillige bemærkninger, hvoraf de fleste dog neppe har synderlig betydning¹⁾. Men bag i eksemplaret findes ikke mindre end 118 blade, som alle er beskrevne med optegnelser, vedkommende kirkelige forhold i Danmark. Disse blade har tydeligt nok allerede fra den første eiers tid været indbundne sammen med ordinantsen, men er ved en senere ombinding mod slutningen komne i nogen uorden.

M. Hans Thomesen blev 1561 sogneprest ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, der opstilledes som en slags mønsterkirke med hensyn til den rette iagttagelse af alle kirkelige skikke og vedtægter, hvorhos han kort efter blev provst for Smørums og Sokkelunds herreder og derved øverste provst for hele stiftet. Der var altsaa al anledning for

¹⁾ Et par af dem kan her nævnes. Paa det LX blad, ved bestemmelsen om, at skolemestrene, naar børnene er 12 aar og ingen fremgang gjør, skal give forældrene det tilkjende, for at de kan sættes til noget andet, har han tilskrevet: „Quod non fit“, — og i kongebrevet foran Ribeartiklerne ved befalingen om, at superintendenterne skal samles i Ribe, har han tilføiet: „in Musæo Episcopali“.

ham til at anlægge en samling baade af de tidligere og af de paa hans tid udgaaede bestemmelser om kirkelige forhold. Indførelsen af optegnelserne er forresten først paa-begyndt i 1568 og er for Hans Thomesens vedkommende aabenbart afsluttet i 1570.

De 3 smaastykker af disse optegnelser, som her skal meddeles, er, som jeg sikkert antager, skrevne med Hans Thomesens egen Haand. De indeholder en beretning om, hvorledes det gik til ved hans valg til provst og om den første synode og første kalent, hvori han deltog, alt i juni 1561. Det er indført i haandskriftet paa én gang, i stor hast med fin og utydelig skrift og meget sterke forkortelser; da derhos blækket har været slet og nu er meget afbleget, har læsningen været forbunden med en del vanskelighed.

Følgende Fortegnelse over haandskriftets indhold kan maaske have nogen Interesse:

1. »Aff den Suenske Manual sequentia descripta sunt 1568. Hurledis handles skall mett de sluge.« 8 blade.

2. »Hurledis mand skall handle mett dennem, som afliffues skall.« 6 blade. Maaske af samme kilde.

3. »Exhortatio ad communicantes«. En kort disposition paa 1 side.

4. »Formula exhortandi ad poenitentiam et excommunicandi impoenitentes bis in anno«. (Af Hans Thomesen). Trykt i Ny kirkehist. Saml. II. 509, men haandskriftet har paa ikke faa steder afvigende udtryk, hvorhos slutningen er meget forskjellig.

5. »In arce Hafniensi ad hunc fere modum potest fieri exhortatio.« Synes at være et ufuldført udkast.

6. »Absolutio privata«. 3 blade¹⁾.

¹⁾ Som et kuriosum kan anføres, at ved bønnen: »Den evige Gud forlade dig alle dine synder« er som note ved ordet »dig« tilføjet: »etiam sic nobilibus et magnis viris dicendum.«

7. »MDLV. Declaratio quorundam articulorum in ordinatione Ecclesiastica.« Trykt i D. Kirkelove I 471 fgg.

8. Følgende notis: »Synodalia Nicolai Palladii Anno 1556 i Schania proposita impressa sunt in tabella, quam vide.«

9. Synodalia Roschildensia for aarene 1559—1568. Indførte paa én tid (i 1568) med en meget regelmæssig og tydelig haand. Ofte findes tilføjelser med Hans Thomesens haand. Sproget er afvekslende dansk og latin. Ved at sammenholde haandskriftet med den redaktion af disse synodalia, som af Dr. Rørdam er meddelt i Ny kirkehist. Saml. II, sees, at haandskriftet har mest tilfælles med hans opskrift nr. 1. Imidlertid er der for flere aar adskillige afvigelse; haandskriftet er ofte mere kortfattet, udtrykkene falder mangededs anderledes¹⁾.

10. Skrivelse fra rektor og professorer ved universitetet til alle rigets superintendent, dat. St. Bartholomæusdag 1540. (Jvfr. Rørdams Universitetshist. I, 136.)

11. De antvorskovske dekreter af 1546. Trykt i D. Kirkelove I.

12. De kjøbenhavnske synodaldekreter af 1540. Trykt i D. Kirkelove I.

13. »Articuli in confirmatione regia [capituli Ripensis] Anno Dni 1551«. Trykt hos Kinch, Ribe Bys Hist. II, 49—51; jfr. D. Kirkelove I, 306—7. — Ogsaa nr. 9—13 er indførte af en afskriver.

14. De nedenfor meddelte optegnelser af M. Hans Thomesen. De maa være indskrevne i bogen 1568 eller 1569.

15. Efter bemærkningen: Anno MDLXIX propter obitum Dn. Episcopi nulla synodalia fuere«, følger: »Anno MDLXX Synodus celebrata est Roschildiæ, M. Paulo Matthiæ in locum defuncti Albertii Ripis evocato. Biorno²⁾ vaar til

¹⁾ Paa flere steder er latinen bedre og rigtigere i haandskriftet end i den trykte text.

²⁾ Stiftslensmanden Bjørn Andersen.

Landsting. Lago Bech eius nomine sedebat, Georgius Munck aderat. Indeholder korte notiser om bispens taler samt om de paadømte sager, hvoraf nævnes flere end i Ny kirkehist. Saml. IV. 360. Det hele er uafhængigt af de officielle synodalia og gjør indtrykket af at være optegnet efter hukommelsen og til eget brug.

16. Kongebrev af 13 januar 1568. Trykt i D. Kirke-love II 105.

17. Synodalia Roschildensia 1569—74 (undtagen 1571), hvoraf de for 1569 og 1570 stemmer vel med den i Ny kirkehist. Saml. II og IV trykte redaktion¹⁾. For 1570 er titelen: »Synodalia Anni 70 dictata Pastoribus provinciarum etc. Sochelund in templo S. Spiritus Hafniæ». For 1572 indeholder haandskriftet noget mere end i Ny kirkehist. Saml., men for 1573 og 1574 er der kun korte og ubetydelige uddrag. Nr. 16 og 17 er skrevne med en og samme haand og maa være indførte af den mand, som efter M. Hans Thomesens død (1573) kom i besiddelse af bogen²⁾.

Quarto die Junii [1561] fuit conventus Episcopi et pastorum apud D. Severinum³⁾ in Glasaxe, ubi electus sum in præpositum.

Dominus Episcopus primum tali ad assidentes usus est oratione:

¹⁾ Det kan bemærkes, at for 1569 haves i § 2 ogsaa i Haandskriftet parenthesen: »Credo tamen hic subesse dolum», aabenbart optaget efter en ældre kilde. I § 3 læses: »Mester Hans Mogensen aff Møen». I § 5: »Skamstrups sogn».

²⁾ Det maa kaldes ret mærkeligt, at de efterfølgende gamle Optegnelser, vedrørende Sokkelunds Herred, og andre lignende sammesteds fra (se Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 836. VI, 791) nu maa søges i Norge eller dog have haft hjemme der. H. F. R.

³⁾ Hr. Søren Kock (Wiberg I. 458).

Magna est verbi divini cum dignitas tum utilitas. Quare illud summo studio conservandum et pure proponendum est.

Cum autem id per ministros fiat, necesse est, ut semper pii, docti et idonei ecclesiis præficiantur. Duæ itaque sunt huius conventus nostri curæ, una, ut communibus iisque liberis suffragiis eligamus præpositum, qui sit inspector ecclesiarum in his duabus provinciis et socius laborum meorum. Altera est, ut conferamus de iis, quæ ad veram religionem conservandam facere videntur.

Sed quia consilium salutare et ecclesiis utile divini auxilii imploratione impetratur, oro æternum patrem domini nostri Jesu Christi, ut propter filium suum misereatur nostri et pectora nostra suo sancto spiritu accendat ac moveat, ut ea capiamus consilia, quæ ipsius gloriam et ecclesiarum utilitatem promoveant.

Jam canitur: Veni sancte spiritus etc.

Episcopus recitat collectam: Emitte spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ. Deus, qui corda fidelium sancti spiritus illustratione docuisti, da nobis in eodem spiritu recte sapere per Christum etc. Amen.

Non dubito, quin deus sit affuturus, ut eligamus virum, qui utilis esse possit; peto etiam, ut quisque libere pro conscientia sua dicat suam sententiam sine affectibus, et quia mos fuit hactenus, ut incipiamus a senioribus, dicas, Domine Elia, primum tuam vocam.

Tum ille et omnes rusticani parochi (Johannes Vmyst¹ et Jacobus in Gentoftt non aderant) suam vocem dederunt M. Olao Biørnssen²); M. Olaus M. Nicolao Sommerio³); N. Nicolaus Sommerius mihi, ego vicissim illi, idque bona conscientia; M. Jacobus mihi⁴).

¹) Præst i Lyngby. Kaldes andensteds: Hr. Hans Unys (Rørdam, Kbh. Univ. Hist. IV, 124).

²) Præst ved Slotskirken i Kjøbenhavn.

³) Præst ved Helliggejstes Kirke († 1564).

⁴) M. Jakob Nielsen, Præst ved S. Nikolai Kirke († 1571).

At cum episcopus diversa suffragia videret, nominavit 4, D. Eliam in Verløss, D. Petrum Tidemand¹⁾, D. Laurentium²⁾ in Amager et M. Jacobum, quibus se adjunxit et egressus cum illis, ut vel Olaus, vel Nicolaus vel ego eligeret. Tandem rediit dicens:

Fratres nostri plerique elegerunt quidem pium et eruditum virum, M. Olaus Vrsinum, cuius doctrina et mores ipsis perspecti erant, sed quia comperimus, quantam in hac re esse difficultatem, et cum aliquamdiu hæc dignitas apud pastorem divæ virginis manserit, communi suffragio eligimus te M. Johannem Thomæ in præpositum harum provinciarum, et ego ratione officii mei declaro te socium laborum, ac promitto tibi auxilium ac consilium in his primis tuis laboribus; video enim id placere dominis professoribus, ut eorum minister hanc dignitatem habeat, præsertim cum soleat ad maiores functiones præparari et vocari, et possit semper, quoties res postulat, eorum consiliis uti. Moneo insuper, ut pie et diligenter in hoc officio verseris. — Hanc Episcopi electionem omnes sua voce approbarunt.

Johannes Thomæ: Clarissime D. Episcopo et viri reverendi! ago vobis gratias, quod mihi hoc munus commendare voluistis, oro etiam, ut me in negotiis gravibus consilio et auxilio iuvetis, promitto me præstiturum pietatem et diligentiam quam possum per dei gratiam maximam.

II. De religione.

D. Episcopus: Absolvimus nunc unum, cuius gratia convenimus, restat alterum. Sunt autem 4 potissimum, quæ religionem veram conservant:

I. Doctrinæ puritas.

II. Legittima sacramentorum administratio.

¹⁾ Den bekjendte Skribent, Præst i Hersted øster og vester.

²⁾ Hr. Laurits Nielsen, Præst i Taarnby (Rørdam, Kbh. Univ. Hist. II. 732).

III. Cæremoniarum consensus.

III. Et disciplinæ vigor.

I. Doctrinæ puritas.

Quod ad doctrinæ puritatem attinet, nihil de quoquam vestrum dubito, sed ago gratias optimo deo, quod iam multos annos servavit in his regnis summum doctrinæ consensum sine omnibus corruptelis.

Hoc tamen moneo, ne confusanea docendi ratione utamini, sed certos præparetis locos, quos oratione explicetis.

Deinde video in plerisque locis non satisfieri ordinationi regiæ de catechismo docendo; moneo itaque fratres, ut, qui in hac re fuerunt negligentiores, se emendent et singulis diebus dominicis unum præceptum aut articulum breviter explicent et semper eandem rationem ac formam observent.

Est enim dolendum, tantam esse parentum negligentiam, ut non doceant pueros suos catechismum, et rogandi sunt diaconi, ut singulis dominicis pueros unius pagi ad templum pomeridiano tempore convocent eosque diligenter examinent, an teneant doctrinam catechismi.

II. Sacramenta.

In baptismo vellem servari uniformitatem. Quidam et verba et preces recitant in medio pavimento templi, quidam apud baptisterium, idque ab omnibus fieri velim, ut fit in ecclesia Hafniensi.

Hic quidam (D. Johannes, comminister in Gladsaxe) proposuit quæstionem, quam petiit verificari: An non posset certum tempus constitui, in quo baptizarentur illegitimi, et aliud, in quo legitimi.

Responsum est negative, non posse hanc statui differentiam, cum non sit differendus ulli infanti baptismus, sed puerperam scortationi deditam fidem interponere jubeat,

ut mox, cum convaluerit, compareat ac publicam agat poenitentiam.

Ibi D. Episcopus narravit, quendam pastorem in odium præfecti illegitimo thoro nati, cum quo lis ei erat, longa oratione eaque vehementi comprobasse, nullos spurios posse salvari.

III. Cæremoniæ.

Introductiones puerperarum fiant sine cereis, et, sicubi mos est in ablutione osculari patinam, doceatur populus, non esse aliquam sanctimoniam inde petendam, sed signum dilectionis erga ministerium.

Mos elevandi theatricus et idolatricus, sicubi usque viget, prorsus est abrogandus.

III. Disciplina.

Disciplina est duplex, una cleri, altera populi. Decet clericos admoneri, cum sint in iis multa crassa flagitia, quibus ministerium deformatur et pessimum multis scandalum præbetur. Nihil hodie vulgarius est quam ebrietas, quia pastores laudem esse ducunt posse dies noctesque in coetu rusticorum potare strenue. Sunt, qui scortationibus et usuris se polluunt. Est etiam quibusdam vestium levitas, a qua tamen vos immunes esse video.

Quare admoneo vos propter gloriam Christi, vestram et ecclesiæ salutem, ut sitis sobrii corpore et mente, vitetis peccata, et non solum doctrina sed et vita sitis exemplaria gregi.

In disciplina populi maior desideratur gravitas, ut peccata eorum acrius taxentur. Excommunicationis sit usus legitimus non ad inquirenda furta aut maledicendos eos, quorum nomina ignoramus, sed ad excludendos a sacra communione eos, qui obstinate in manifestis sceleribus perseverant. Semper tamen admonitionem procedere oportet.

In confessione privata (quam etiam ob disciplinam retinendam servavimus, ut exploretur fides infirmorum et examinentur hominum conscientiæ) nolim vos semper concepta formula uti, nec unquam quemquam absolvi velim, nisi cuius confessionem expressam audivistis, ne rudes aut insani se vobis obtrudant, sed diligenter examinetis conscientias eorum et perturbatos voce evangelii erigatis.

Hæc sunt, fratres, quæ volui hoc tempore commonere de iis, quæ ad conservationem nostræ religionis facere videntur, et, quod ad me attinet, offero me vobis, ut si quid possum publice aut privatim vobis auxilii aut consilii præstare, semper habeatis me paratissimum. Et quoniam bene successit hic congressus, agamus Deo gratias cantico usitato: Te Deum laudamus etc.

Ao. 1561 Junii die 11 fuit Roschildiæ synodus, in qua præter D. Episcopum adfuit Petrus Bilde præses, M. Petrus Paulinus, M. Andreas Laurentius, omnes præpositi Siælandiæ et singulis adjuncti pastores; duo mecum aderant, M. Olaus Ursinus et M. Jacobus¹⁾.

Hora 8 post finitam M. Petri Paulini concionem et publicas preces ac administrationem sacramenti (vidi elevationem a sacellano usurpari) ventum est in domum capitularem satis amplam, in qua sunt tres mensæ oblongæ.

Ibi Episcopus: Quoniam nihil est neque felix neque salutare, nisi divina benedictione ornetur, quare nos Deum oremus, ut hos congressus in sui nominis gloriam et ecclesiæ ædificationem dirigat et promoveat.

¹⁾ M. Peder Poulsen, tidligere Professor, var siden 1542 Lektor og Sogneprest i Roskilde. M. Anders Lauritsen var paa denne Tid Rektor i Roskilde, blev senere Professor. M. Oluf Bjørnsen og M. Jakob Nielsen er nævnt tidligere. — De paa Synoden fattede Beslutninger er meddelte af Dr. H. F. Rørdam i Ny kirkehist. Saml. II, 470—4.

Canitur: Veni sancte spiritus etc.

Collect: Deus, qui corda etc.

Quoties hunc pulcherrimum coetum intueor, patres reverendi, et de ecclesiis harum regionum mecum cogito, duo nobis præcipue consideranda esse comperio. Quorum primum est clementia Dei, qui pro immensa et ineffabili bonitate sua se nobis patefecit et voluntatem suo in evangelio nobis revelavit, ut rejectis nugis mahometicis et pontificiis simplicem veritatem amare, discere, complecti et retinere possimus.

Alterum est collectio et conservatio ecclesiæ, quæ fit per ministerium verbi sine præsiidiis humanis, atque ut felicius in hoc ministerio versari possimus, gravibus de causis quotannis hoc loco convenire solemus, 1) ut doctrinæ puritas conservetur, 2) et in cæremoniis consensus 3) ac in moribus disciplina retineri possit.

Necessitas. Est etiam summe necessarium, ut hos congressus servemus. Oportet enim infirmitates fratrum revelari, ne latius cum magno tum ipsorum tum ecclesiæ malo serpent. Oportet hoc facto firmari conjunctionem animorum contra impios, hypocritas et Epicureos. Nam si quis statum ecclesiarum altius inspiciat, nullas neque pestes neque dissipationis causas inveniatur, quam sunt:

1. Corruptelæ sanæ doctrinæ.
2. Neglectus disciplinæ.
3. Odia et simultates docentium.
4. Impunitas.

Porro cum summa sit ministerii nostri difficultas, cum gravissimis poenis et calamitatibus ob neglectum officium afficiamur, cum promissionibus et præmiis a Deo ad præstanda, quæ nostri sunt muneris, invitentur, summa cura et attentione nos observare decet, quid potissimum facere debeamus.

Duplex est autem in universum cura docentium et fidelitas, una doctrinæ, altera vitæ. In docente, quo ad doctrinam attinet, hæ virtutes requiruntur:

1. Pietas.
2. Petitio donorum.
3. Lectio et meditatio verbi.
4. Fidelitas, ut ita doceat tamquam in conspectu Dei et castorum angelorum.
5. Doctrinæ accommodatio, quæ more prophético et apostolico fit per exhortationes aut objurgationes et consolationes.

Amplifica antithesi:

Vita pastoris sit irreprehensibilis, ut possit esse exemplar gregi, ut glorificetur Deus, ut retineatur fides et exerceatur ac ostendatur, ut alii inde exemplum capiant, ut contingant præmia temporalia et spiritualia.

Contra, si male vivat pastor, Dei gloriam impedit, et quod una manu ædificat, altera destruit, offendit infirmos, offendit usores doctrinæ, offendit flagitiosos.

Quare minister verbi ante omnia sic doctrinam, vitam et mores instituat, ut quæratur gloria Dei et ecclesiæ salus.

Oro itaque Deum æternum, ut nos omnes et singulos sancto suo spiritu gubernet et faciat vasa misericordiæ, ut sublatis dissidiis faciamus, quod nostri est officii, et maneamus in Domino. Amen.

His dictis lectæ sunt literæ regiæ, quibus mandatur, ut præstetur Petro Bilde obedientia debita ab iis, qui ei subjecti sunt per diocesim et provinciam aulæ¹⁾ episcopalis.

Post repetitæ sunt constitutiones synodales anno superiori datæ, et aliquot additæ. Tandem variæ causæ et querelæ pastorum positæ in medium usque ad horam 2 a meridie.

Omnibus peractis episcopus gratias egit Deo pro felici huius conventus exitu et singulos Deo commendavit.

¹⁾ Saaledes synes der at staa. Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. II, 160.

Anno 1561 die 17 Junii celebratæ sunt calendæ in Amagger a domino Laurentio. Venimus in templum hora 8; D. Petrus Tidemand, qui anno superiori calendarum sump- tus fecerat, missam peregit et contionatus est de Ecclesia. Carmina latine cantata eodem modo ut in die trinitatis: Benedicta sit sancta etc.

Post concionem obtulimus Dño Petro munus honora- rium, et cantatum est: Te Deum etc.

Finitis sacris rustici exiverunt, et januis clausis pasto- res solos in hunc modum allocutus sum:

Nemo vestrum est, reverendi fratres, qui nesciat, hanc synodum provincialem in lingua vernacula a calendis nomen habere (v. calare). Sunt autem calendæ apud Romanos primus dies mensium, quem Græci *ἔννη καὶ νέαν* seu *νεομηρίαν* appellant. Verum calendarum appellatio apud Græcos infrequens est, ut monet proverbium: Ad Græcas calendas ο: nunquam. Unde Camerarius hanc voceim non per K sed per C scribendam asserit.

Etymologiæ traduntur variæ, quarum prima et vulgata est, calendas dici ab antiquo verbo calo calas calare ο: *καλέω* seu voco, quod primo die mensis pontifex calata ο: vocata plebe pronunciavit, quot numero dies a calendis usque ad nonas superessent, et quotannis quidem nonas quinques repetito vocabulo Calo, septimas septies prædi- cavit¹⁾.

Altera est Plutarchi, qui conjectat calendas a clam dici, nimirum quod luna in congressu seu coitu cum sole eo tempore clam sit ο: lateat, occultata radiis solis, quem- admodum nonas (i. e. 5 vel 7 diem) a nova luna vel *ἀπὸ τοῦ νομηρίας* dici existimat, quod illo tempore luna a coitu primum clare perspicueque cernatur. Et idus, quæ ad 13 vel 15 diem congruunt, *ἀπὸ τοῦ εἶδους* ο: a specie,

¹⁾ Ved »septimæ« (nonæ septimanæ) menes de nonæ, som falder paa den syvende dag i maaneden.

forma seu pulchritudine nominatas opinatur, quod luna tunc pleno orbe luceat.

Tertia est, calendae dici quasi colendae; primus enim dies cuiuslibet mensis colebatur ab antiquis in honorem Junonis. Unde Ovidius¹⁾: Vendicat Ausonias Junonis cura calendae.

Quarta est, calendae a κάλον, quod est bonum, appellari, eo quod in primo cuiuslibet mensis die solebant ab amicis mutuo dari dona quaedam, ut per totum mensem sequentem bonum omen eis eveniret.

Cum itaque ipsis calendis praepositus synodus provinciales indixerit, factum est, ut per metonymiam synodus ipsa nomine calendarum intelligatur²⁾.

Haec de nomine conventus seu synodi praefari volui; nunc de finibus seu utilitatibus eius dicendum et agendum est breviter.

Potissima utilitas, cur hoc tempore celebrentur calendae, est, ut statuta synodalia in synodo dioecesana hic fratribus indicentur.

Recitavi hic synodalia.

Altera utilitas est; ut fiant collationes de doctrina, quam scio puram et incorruptam ordine a vobis proponi.

Tertia est, ut de consensu caeremoniarum colloquamur et quascunque dissimilitudines, quoad fieri potest, tollamus.

Quarta, ut de vita et moribus pastorum agatur, et hoc loco proferantur, si quae sunt inter fratres obortae dissentiones, ut sopiantur, ne ad vulgus cum magno evangelii detrimento dimanent³⁾.

¹⁾ Fasti I, 55.

²⁾ Ogsaa P. Palladius har i •Formula visitationis• udtalt sin mening om emytologien af ordet •kalent• (D. Kirkelove II, 30 og 33).

³⁾ Beretningen om kalenten mangler afslutning, hvortil forf. har ladet plads staa aaben i haandskriftet.

I et senere Brev til Red. meddeler Rektor Erichsen i Tromsø bl. a. følgende: „I et andet mig tilhørende exemplar af Kirkeordinantsen af 1562 har den første eier, en vis Michael P(etri, vistnok præsten i Alsted og Fjenneslev) bl. a. skrevet: Ego Michael . . . in officio ecclesiastica ac ministerio dei constitutus ac ordinatus die 17 Junii ab ipso Episcopo D. Johanne Albert. Seland., præsentē episcopo M. Nicolao Fionensi, cum manuum impositione et piis precibus in conspectu dei et hominum piorum. Ideo doctus, pius nec non honestus vir M. Mart. Pet., Abb. Soren. hæc mihi Christi dicta in perpetuam memoriam communicavit: — — — Intet aarstal¹⁾. Bagi var, da jeg fik bogen, indheftet et udmærket smukt exemplar af Palladius's traktat af 1553 (den, som senere er udgiven af Langebek og Sv. Grundtvig). — Jeg eier ogsaa et exemplar af udgaven 1617 af kirkeordinantsen, hvori paa 40 tætskrevne blade haandskrevne tillæg, bemærkninger og oplysninger angaaende kirkeforfatningen i Danmark, nedtegnede med en ualmindelig smuk og god haand c. 1630 (der er det seneste aarstal, som forekommer) og rimeligvis i Skaane („her i stiftet“). Forfatteren sammenligner den latinske, den norske ordinants samt en mængde kgl. breve og forordninger m. m. fra de ældste tider lige ned til 1630 og udtaler sig selvstændig om skikke og misbrug paa hans egen tid“.

¹⁾ Da Biskop Hans Albertsen døde 25. Maj 1569, kan Michel Pedersens Ordination ikke være foregaaet senere end 1568, og formodentlig er den sket netop i dette Aar. Alsted og Fjenneslev laa den Gang umiddelbart under Sorø Kloster, saa Præsterne havde Bolig og Underholdning i Klosteret. Men heri skete 1569 en Forandring, da Kongen befalede Abbederne i Sorø og Ringsted samt Prioren i Antvorskov at udlægge de Præster, som havde Underholdning i de nævnte Klostere, hver sin Præstegaard og lade dem følge hvad Tiende og Rente, dennem bør, ligesom andre Præster her i Landet have (Ny kirkehist. Saml. II, 764—5. D. Kirkelove II, 218—22). Efter at Michel Pedersen var bleven selvstændig Præst, ægtede han 1570 Anne Pedersdatter fra Grenaa (Wiberg I, 91), der sikkert var en Søster til ovennævnte Abbed Morten Pedersen (se Ny kirkehist. Saml. III, 483 ff.).

Nogle Optegnelser fra Bornholm.

I.

Uddrag af Rasmus Pedersen Ravns Skrifter.

Ved **H. F. Rørdam.**

I Werlauffs Forelæsninger over Kilderne til Danmarks Historie¹⁾ omtales med Ros et Haandskrift vedrørende Bornholm af den i Overskriften nævnte Mand. Denne Henvi-
sing har været nærmeste Anledning for mig til at stifte Bekjendtskab med denne Mands Skrifter.

Rasmus Pedersen Ravn (Rauffn) var af Fødsel rimeligvis en Skaaning, maaske en Bornholmer. Han havde i sin Tid studeret ved Universitetet og besad ikke ringe Læsning, ikke blot i sin Bibel, men ogsaa i forskellige andre gode, navnlig historiske Skrifter. Omtrent ved Aaret 1627 blev han Rektor ved den lille Skole i Nexø. Denne maa have været af simpleste Art, thi dengang Stiftets Biskop, Dr. Mads Jensen Medelfart fra Lund, 1621 visiterede i Nexø, bemærkede han i sin Visitatsbog: »Skolen har kun 12 Disciple, som ere nogenlunde (mediocriter) underviste i den danske Katekismus; men om Sommeren tages de ud af Skolen for at vogte Kvæg, hvilket jeg strængelig forbød i alle Øens Kirker. Men om Forbudet vil have nogen Frugt, det vil Tiden vise. Skolemesteren hedder Petrus

¹⁾ Haandskrift i Kgl. Bibliothek.

Pileus¹⁾. Paa den Tid og længe efter var der for øvrigt i Bodilsker og Nexø en Præst, der allevegne omtales med stor Berømmelse, nemlig Hr. Jens Pedersen (Boringholm), der tidligere havde været »Provst« i Klosteret eller Kommunitetet i Kjøbenhavn og senere blev »Landprovst« paa Bornholm, til hvem da Rasmus Ravn ogsaa stod i det bedste Forhold²⁾.

Efter nogen Tids Forløb blev Ravn forflyttet til Rektoratet i Rønne, og her virkede han nu i en Række af Aar, indtil han 1654 blev Degn i Aakirkeby, i hvilken Stilling han døde i Begyndelsen af Oktober 1677³⁾. Naar han, som oftere prædikede, dog aldrig blev Præst, var Grunden formodentlig den, at efterat han havde forladt Universitetet, udkom 1629 Forordningen om Indførelse af theologisk Attestats, som han i sin fattige Skolemesterstilling vel aldrig har haft Tid eller Raad til at underkaste sig. Fra Karakterens Side synes han at have været en saare hæderlig Mand, der, prøvet i Modgangens Skole, bevarede Tro og Haab og Aandens Livlighed indtil sin høje Alder. — Man har et Par trykte Skrifter fra hans Haand (foruden andre, der ikke mere synes bevarede). De ere Oversættelser fra Tydsk, og kunne, hvad den prosaiske Gjengivelse angaar, kaldes ret heldige, medens de indstrøede Vers ikke fortjene denne Ros. Hvad der imidlertid især henleder Opmærksomheden paa Rasmus Ped. Ravn, er hans haandskrevne bornholmske Krønike, om hvilken mere nedenfor. Først dog nogle Oplysninger om hans trykte Skrifter:

¹⁾ Hübertz, Aktstykker om Bornholm, S. 603—4. Rektorens danske Navn har nok været: Peder Hat.

²⁾ Rørdam, Kjøbenhavns Univ. Hist. 1537—1621 III, 687—8. Jvfr. ndf. S. 457. 467. 469.

³⁾ Meddelelse fra Pastor C. Th. Christensen i Aaker. Rasmus Pedersen Ravns Efterfølger i Degneembedet var Peder Ravn, rimeligvis hans Søn.

1.

Ecteskabs Bog D. Casp. Melisandri forðum Superintendent til Altenburg udi Churfürstendom Sachsen. Saar(e) nyttelig for Christelige Ectefolck, oc i synderlighed for vnge Karles oc Pigers Personer, som acte sig i den H. Ectestand at inlade. Med allehaande der til hørende skønne Christelige Ecteskabs Bønner: Efter fromme Folckis Christelig Begiering aff det Tydske Sprock paa Danske verteret, oc med vor Allernaadigste Herris oc Kongis Christiani IV. Anordning over de forbodne Leder, Item fire Aandelige Brudsange, oc en daglig Bøn for Christelige Ectefolck forbedret. Aff Rasmus Pedersøn Rauffn, Skolemester udi Rønde paa Bornholm. It. Ecteskabs Regle D. Petri Palladii. Kbh. 1647. 12°. (220 Bl.).

Bogen er i en vel skreven Fortale, dat. Rønde 24. August 1645, tilegnet den kgl. Sekretær Otte Krag til Trudsholm og hans Fæstemø, Jomfru Anne Rosenkrantz, der var en Datter af (den nys afgaaede) Lensmand paa Bornholm, Holger Rosenkrantz, og afdøde Fru Lene Gyldenstjerne, hvilke (ligesom H. R.s anden Hustru Fru Karine Krabbe) havde vist Forfatteren, hans Hustru og Børn mange Velgjerninger i de 18 Aar, han havde »her paa Boringholm udi tvende besværlige Skoletjenester laboreret.« Han beder om fremtidig Beskyttelse og lover: »Jeg vil ikke lade staa tilbage, saa længe Gud vil forunde mig Livet, Helse og Helbred, fremdeles at opbygge Christi Kirke, og den dejlige Ungdom med nyttig Skoledisciplin og Undervisning at forhjælpe«.

2.

Inderlige Hierte-Sucke, eller Andectige Bønner, imod Krig oc Orlog, Hunger oc Dyrtid, Pestilentez oc andre Siugdomme, med ny Morgen oc Aften-Signelser, Bict, Communion, sampt deylige Sange for denne nerværende bedrøffuelige Tids Tilstand

anstillede: Tillagt en Hiertens Bøn mod Fienders Trængsel. Fordum ved Josuam Stegmann, S. S. Theol. Doct. oc Profess. Schaumburg. Superintend. i Tydske Tungemaal componeret, mens nu paa Dansk effter atskillige fornemme Folcks Begiering verteret aff Rasmus Pedersøn Rauffn, Skolemester i Rønde paa Boringholm. Kbh. 1648. 8vo. (566 SS.).

Bogen er ved en Fortale, dat. Rønde 8. Decbr. 1646, tilegnet Frøken Hedeveg, Grevinde til Slesvig og Holsten, og hendes Mand, Hr. Ebbe Ulfeldt til Ovesholm, »Kgl. Maj.s Gubernator og Landsherre paa Hammershus og over Bornholm.« Nogle af Bornholms Præster have ledsaget Skriftet med latinske (og danske) Vers til Oversætteren, saaledes: 1. Janus Petri Burgundholm. Pastor in Boelskier et Netzøe, Præpos. Insul. 2. Michael Nicholai Rhinopolitanus, ecclesiarum Japetanæ et Cygneanæ Pastor. (Samme, der paa Dansk kalder sig »Michel Nielsen Noseby, Guds Ords uværdige Tjener til Jipekiær og Svanicke Sogne«, og betegner sig som Rasm. Ped. Ravns Svoger, har ogsaa skrevet et dansk Digt). 3. Janus Kysius Sædlandus, divi Nicolai apud Boringos Pastor.

Bagi Bogen findes et upagineret Tillæg med Titel: »Nogle Bønner, som brugis Aarligen udi Kircken aff Prædickestolen oc for Alteret, paa bestemte Tider etc.« Disse ere rimeligvis tilføjede af Forlæggeren, Boghandler Joachim Moltken. Selve Bogen giver en Forestilling om de skrækelige Trængsler, som ved Trediveaarskrigen førtes over Tydskland, og hvoraf Danmark ogsaa fik sin rigelige Del, saa Overførelsen af Skriftet paa Dansk for saa vidt kunde være tidssvarende nok.

3.

Chronica Boringiaca eller Bornholms Historiske Beskrivelse fra første Insulens Bebyggelse indtil Aar 1671, sammenskrevet og forfattet af Rasmus Pedersen Raffn, Sognedegn til Aakirke.

Under 26de September 1671 har den da 69-aarige Forfatter tilegnet Kong Christian V sit med stor Flid samlede Værk, der kjendelig har afgivet en ikke ringe Del af Stoffet til Thuras Beskrivelse over Bornholm, Kbh. 1756, skjønt denne ikke nævner Ravn som sin Hjemmelsmand. Derimod synes Skovgaard (Beskrivelse over Bornholm 1804) ikke at have kjendt Ravns Arbejde¹⁾, der aldrig naaede at blive trykt, men i Originalhaandskriftet og i tvende Afskrifter findes i det Kgl. Bibliotheks Manuskriptsamling (Ny kgl. Saml. 398 i Fol. og 725 og 726 i 4to).

Forfatteren har benyttet en Del lærde Værker (opregnede paa 1ste Blad i Foliohdskr.), men ogsaa, mere end ønskeligt, den fabelagtige »gullandske Krønike«. Af haandskrevne Kilder nævner han »Hr. Hans Nauffs Compendium Chronologicum«, der synes at have rakt omtrent til Aaret 1624. Dette Compendium kjendes neppe mere.

I Ravns Tid hjemsøgtes Bornholm af to ødelæggende Krige 1644—5 og 1658) og af en forfærdelig Pest (1654) og andre svære Smitsotter, mangfoldige Gange af Misvæxt og Uvejr, ikke at tale om haarde Beskatninger. Om alt dette findes mere eller mindre udførlige Efterretninger. Allehaande Himmeltegn, »Blodregn« og andet, »hvorum er gjort et Digt af mig (Ravn), trykt i Kbhvn. den 30. Maj 1638«²⁾, har særlig tildraget sig Forfatterens Opmærksomhed. I en ond og haard Tid var Fantasien let opskræmmet. — Her følger nu nogle Prøver af Skriftet:

Hammershus Slot.

1. Slottet er bygt paa en saare høj Klippe og graa Hald paa det nørreste Hjørne paa Landet, lige imod Sand-

¹⁾ I »Bornholms Saga«, Aalb. 1834, S. V., nævner Skovgaard derimod Rasmus Pedersen Ravns haandskrevne Krønike.

²⁾ Dette Digt er vel neppe mere bevaret, lige saa lidt som nogle »Vers over Fru Lene Gyldenstjerne, Kbh. 1646, 4to«, der tillægges Rasmus Pedersen Ravn i Worms Lexicon over lærde Mænd, II, 234.

hammeren paa Skaane Hald, som og ligger paa en saare høj Ort, strækker sig fra hverandre udi Sydost og Nordvest. Dette Slot skal være begyndt at bygges udi Kong Valdemar den stores eller førstes Tid, som det og for er herom anmeldet, med Biskop Absolons Bistand, hvilken Landet Borringholm da havde under sin Jurisdiction og Inspection, paa det dette Lands Indbyggere kunde have sig en visse Henflugt og Befrielse, naar deres Fjender, de grumme Vender, og andre deres onde Naboer vilde dennem fjendtliggen ansøge, som udi de Dage ofte skete: thi de aldrig enten Nat eller Dag kunde vide sig for dennem sikker at være, saasom dette vidtløfteligen in annalibus demonstreres.

1. Nogle ville sige, at det skal være kaldet af den første Paafindere eller Angivere, som befol, det paa den Sted og Plads skulde bygges, Hamenis eller Hammers, hvilken derefter som den første Høvedsmand nævnede det sit Hus: Hammers Hus, 2. andre beretter, det sit Navn at have af en stor og vidtløftig Bakke eller Hammer, som ligger norden ved Slottet. Men dette er at forundre sig over, at noget Menneske skulde saad^{dan} en Ort eller Plads opsøge eller finde, det at opbygge, som synes Gud og Naturen at have gjort fast uovervindelig; dog naar Gud vil vinde, maa alting forsvinde.

2. Der er omkring dette Slot Mure og Volde, meget stærke og tykke, norden til Porten eller Indgangen dertil, hvorom er gjort en høj og tyk Vold, med Pallisader og dets Tilhør; og endog Slottet synes noget forfaldet udi sig selv, saa er det dog ikke at undre paa, eftersom det er over 500 Aar gammelt og maaske ikke udi lang Tid derpaa noget synderligt renoveret, forbedret eller bekostet. Dog alligevel er det vitterligt, at de salige og velbaarne Mænd, Slottet med Landet af Danmarks fremfarne Konger haver været med forlenet, have altid derpaa resideret, og den ene efter den anden derpaa Aar efter Aar noget ladet fly og forbedre, saasom udi Henrik Brahes Tid; i den S. og V. Hans Lindenovs Tider; da Andres Sinkler havde

det udi Forlening; item Sal. og Velbr. Rosenkrantz holdte der altid Hus udi 20 samfulde Aar, han havde Landet, uden nogle faa Gange han forlystede sig i Rosengaarden udi Rønne. Saa og Velbr. Hr Ebbe Ulfeld, imedens han her var, holdt han der og Hus og en ringe Tid paa Cimplegaard; men siden den Sal. og Velbr. Herre Rigens Hofmester Hr. Jochim Gerstrop bekom Landet udi Forlening, havde han her sin Ridefoged og Skriver: 1. Sal. Lauritz Winter, hvilken han bevilgede nedre udi Slotsgaarden, strax ved Mantelgaards Port, at lade opsætte nogle Stolperum Hus og derudi for sig og sine have Logement, efterdi Slottets store og vidtløftige Huse vare ham og hans ganske unyttige. Efter ham kom 2. hans Ridefoged og Skriver Jens Laursen Risom, som udi dette nyopbyggede Hus med sine residerede. — 3. Siden haver den Sal. Herre General Adolf Fuchs sammesteds resideret; han havde meget godt fortjent af dette Lands Folk, men fik dog lidet. 4. residerer der endnu højbetroede og velbaarne Herre Hans von Løvenhjelm til Weyrup, saa længe Gud og Kongen behager.

3. Haver her været udi fordums Dage paa dette Slot herlige og skønne Sale, Kammerser og Herberger, oven og ned, som er sig højlig at forundre over, naar de af Meneskene beskues.

4. Er der og ved det nørre Hus en skøn Kirke inden udi med alt sit Tilbehør for Præsten og Degnen indviet. Thi udi de Tider, førend Sal. Hr. Hofmester bekom Landet, var altid en Slotspræst paa Slottet for Slotsherrerne og deres Folk forordnet. Jeg haver selv uværdig udi Sal. Velbr. Holger Rosenkrantzes Tid efter hans Begjæring der prædiket Ao. 1635, 3 Paaskedag, for hannem og hans mange fremmede, da tilstede vare.

5. der findes og udi underste Kjælder paa Slottet en dejlig Kilde eller Brønd med skjønt, rindende Vand, som vælder op af den haarde Hald og Klippe.

6. Er der og adskillige Fangetaarne for enhver; lige som hans Gjerninger og Bedrifter er, saa faar han og Herberge til.

7. Findes der endnu neden for Slottet, hvor en anden Port haver været, men er nu ganske øde.

8. Birketing ligger her uden for denne øde Port, hvor Allinge og Sandvig By comparerer, naar de Ting holde ville.

9. Er her en meget skjøn vidtbegreben Slotsvang, giver god Grøde af sig, naar Gud vil velsigne med Regn og Væde udi rette Tide. Den samme naadige Gud bevare faderligen den rette Arveherre og Ejer til dette Slot, hans Kongl. Mt. Kong Christian d. 5te, fra al Fare og Skade til Sjæl og Liv, saa og fra alle hans Fjender, hemmelige eller aabenbare: Giv hannem stedse Sejervinding over dennem og forlen hans Kongl. Mt. over og med alle sine tro og kjære Undersaatter et lyksaligt og fredeligt Regimente, Amen!

Om •Helligdomskilden• i Rø Sogn.

Udi Havbredden under det Sogn (Rø) er et Helligdom, en Kilde, til hvilken mange syge og skrøbelige Mennesker af hele Landet om St. Johannes Aften eller Nat hensøger om Hjælp for deres Sygdom og Svaghed der at erfinde, menendes, naar de den Tid noget af den Kildes Vand erlanger, det samme bruger indvortes eller udvortes, ligesom Lemmernes Bræk og Brøst er, skulle de faa det bedre. Dette skal dog være saa befundet, at nogle haver derved igjen bekommet deres Legems Sundhed, ofte kast Kjæppen der og gaaet stavløs hjem. En synderlig og vanskelig Gang er neden til denne Kilde af den høje Klippe, og Vandets Bølger slaa ofte udi Kilden. Alt hvis her er beret om dette Kildevands Magt, henstilles til Guds almægtige Gjerninger, Magt og Haand, som alting kan forvende og bringe til en god Ende. Det er fast paa den samme Maner, som det haver sig med Helene Kilde udi Sælland

etc., hvorom er gjort en smuk liden Bog med Psalmer, Lovsange, andægtige Bønner og andre gudfrygtige Øvelser, som forrettes til, hos og fra Kilderne, som besøges, trykt 1650 i Kbhavn og gjort af Hr Erich Hansen, Sognepræst til Græsted og Maarum Sogne udi Holbo Herred.

Her er paa dette lidet Land et forstandigt, sindigt og fornuftigt Folk; ere eftertænkkelige og ofte kunne gjøre det med deres Hænder, som de aldrig haver set tilforn gjøres, hvorover mange udenlands Folk sig end ofte haver forundret. De vorder her ofte gamle, 76—80—90—100 og end nogle Aar derover, udi vor Tid ved 110 Aar. De som ere i deres mandelige Alder, 30—40 eller ved 50 Aar, ere uforfærdede, modige og kjønne udi Sind og Styrke deres Fjender at imodgaa, naar de ikkun ret anføres, som vi saae Exempel paa for Allinge 1659 d. 4 Juli, da Fjenderne vilde søge Landgang her, de skjøde Hesten under Oberst Michel Eichsteen, men de finge læst og paaskreven. Saadant er ofte passeret. De unge Mandspersoner paa 20 Aar eller 24 exerceres under Militiens Brug, lærer ogsaa behændigen med deres Gevær at omgaa, saa man end skulde forundre sig over, at Bondefolk saadanne Stykker undertiden turde vove. End unge Drengbørn ere hel inclinerede til at lære, have *facilia et docilia ingenia*, herlige Nemme og beqvemme til at fatte Lærdom og Undervisning in *Artibus Liberalibus*, som end og af mig selv uværdig her paa Landet er observeret over 30 Aars Tid, jeg udi Skoletjenester haver udi Nexø og Rønne Skole laboreret, da der Tid efter anden fra min Haand smukke Personer, hæderlige Præstemænds og fornemme Borgeres Børn, ere til andre Skoler og Gymnasia forfremmede, hvilke her og andensteds ere blevne hæderlige Præstemænd, Degne, Substituter og ellers dygtige i gejstlige og verdslige Bestillinger, som det og er mange oprigtige Folk her noksom

bevidst. Foruden denne Experiens og egen Erfarenhed haver jeg end hørt offentlig og i Særdeleshed af de hæderlige og højlærde Mænd, mine højlærde Præceptoribus D. Olao Wormio og M. Christiano Longomontano, sal. med Gud, at de Børn, der findes under den borringholmske Horizont, ere lærvillige, bevægelige, sindige og meget bekvemme til at kunne lære, hvis de ellers blive tilholdne udi Tide, hvilket de sal. Mænd ikke alene have udrandsaget af Himmels Constitution, men end have haft de Personer herfra paa Academiet hos dennem, som haver været højpriset og i stor Æstimation, hvis Navne for Vidtløftigheds Skyld nu her ommitteres.

Kvindfolkene ere forstandige, kjærlige og kyndige til at forrette det, de her lære kan, spinde, væve, binde Hoser, sy, kniple og anden Husgjerning, som man end ikke ser saa gement udi andre Lande at ske. Endog forefalder her saa kjønne og dejlige Kvindespersoner, Piger og Møer, saasom de end ikke dejligere nogensteds findes kan, og hvis de paa andre Steder kunde blive forfremmede, som ofte sket er, bleve de for deres Dejlighed besynderlig højt befordret, foruden andre Dyder, som dennem følger, Tugtighed, Forsynlighed og Sparsommelighed udi Husholdning, Ærlighed og Oprigtighed udi Omgjængelse, Gudsfrøgtighed og Adstadighed udi Kirken og uden, saa vor Herre haver ingen Skyld, men de selv, der Gaverne misbruger, af hvilke der ikke faa ere udiblandt de gode. Og er dette værdt at agte, at man neppelig her skal komme til nogen Gaard eller Hus udi Kjøbstederne eller udi Sognene, der er jo et Menneske derudi, som kan læse udi Bøger, enten Manden selv, Kvinden, et af Børnene eller flere, eller og Drengen eller Pigen, og holder derfor dagligen deres Morgen- og Aften-Bedestunde med Bønner, Læsning og Syngen, enten de bor nær eller langt fra Kirken.

Belangende deres Gjæstebud, de her forretter, 1. Fæstensøl, da er her en Mand ombedet, som skal tale paa

Fæstemandens Vegne, hvorfor han med sine Medfølgere er didkommen; hannem igjensvarer Faderen eller Husbonden paa Fæstemøens Vegne, og naar nu Alting er udi saa Maader samtykt, sluttet det efter med en liden Oration og saa en Collats efter Lejligheden. Dette sker efter gammel Brug, og Fæstefolkene give hverandre Fæstens-Gave og Hænderne.

Derefter naar det nu er 3 Søndage udlyst 3 Gange efter Ordinantzen, stiller de sig udi Kirken. Haver Bruden formuende Forældre, bær hun en forgyldt Krone til og fra Kirken paa Hovedet og ellers herlig stafferet. Naar nu Maaltid er holdet og Taksigelse gjort, ledes hun først til Sengen, derefter Brudgommen, med Blus og Sang. Naar han stiger udi Sengen, sætter han først sin Hat paa Brudens Hoved, tagende Kronen af, udi Mening hun skal være hannem underdanig. Om Morgenen begaves de unge Brudfolk med en ringe Brudegave til at hjælpe sig med udi deres Trang. Men intet Fæstensøl eller Bryllup gjøres anden Tid end med den nye Maane, ellers menes, føje eller ingen Lykke dermed skal være.

Naar Barsel sker nogensteds, samles de indbudne Kvinder og følger Barnet til og fra Kirken; sammesteds ofrer de og med den Kvinde, Barnet bær, hvilken tilstilles udi Kirken Fadderpengene. Derefter følger de strax med udi Barselhuset og ere lystige, mens Lejlighed er.

Naar nogen er død, de, der ere ombeden at følge Liget, møder strax (dog er al Sjæleringen forbudt og aflagt). Præsten da, førend de med Liget afgaae, som bæres fra Gaarden til Kirken, om det var [endog] mere end en Mils Vej derfra (thi de holder det for en stor Spot at lade Liget ages op til Graven enten rige eller fattige) maa han først gjøre til Folket en liden Oration udi Gaarden hos Liget, at de af den afdødes Exempel maa paamindes om deres egen Dødelighed til at afstaa Synden og leve christelig; siden maa man sjunge fra Gaarden til Graven, enten det er hel, $\frac{1}{2}$ Mil eller Fjerdingsvej, dernæst sjunge over Graven, til

Jorden er paakast, og saa allersidst Sang for og efter Prædikenen, som sker gemenlig udi Kirken. Dette er Umagen, men hvad Belønning er, forfares vel. Dog udi alle deres Gjæstebud ere de al Tugtighed og Ærbarhed tilgivet med Læsning, Sang og anden Guds frygt. Hvo derimod peccerer eller synder, bekommer endelig Straf.

Uddrag af en Aarbog, hvormed Skriftet sluttes.

1635, 14. Jan. døde Hr. Niels Juul, Sognepræst til St. Ols og Allinge; havde været Skolemester og Kapellan udi Rønne tilforn, vel fortjent af dette Lands Folk.

1638, 14. Okt. døde Hr. Baltzer Thomesen, Præst her til S. Nicolai Kirke, med 10 sine Børn, som udi Pesten før og efter ham døde.

— 7. Novb. døde Hr. Dirich Castensen Colding, Præst til Aakirke. Hr. Rasmus Jensen Medelfar kom udi hans Sted og blev introduceret d. 20. Jan. 1639.

1645, 12. Marts døde Hr. Johan Hansen Varde, Præst i S. Clemens Sogn, som tilforn har været Kapellan udi Rønne og Skolemester ibid.

— 3. April døde Hr. Michael Ha[age]nsen Qviinge¹⁾, Præst i Vester Mariæ Sogn.

— 23. Juli døde Hr. Ole Laursen, Præst til S. Ols og Allinge Kirke.

1648, 17. Marts døde Hr. Jens Nielsen Jennum, Præst i Nye Kirke her ibid.

1649, 30. Januar døde Hr. Morten Andersen²⁾, Præst her til S. Peders Kirke.

1650, 7.³⁾ Marts døde Hr. Hans Gre[ger]sen Kolding, Præst til S. Pouls Kirke.

¹⁾ Qvlinge er et Sogn i Skaane.

²⁾ Kaldes hos Wiberg II, 556: Mort. And. Greve.

³⁾ I de følgende Uddrag af Kirkebogen i Aaker staar: 6. Marts.

1651, 12. Marts døde Hr. Rasmus Jensen Medelfar, Præst her udi Aakirkeby, var en god Gastgeber og from beleven Mand mod alle.

1652, Pinseaften er Præstegaarden udi S. Clemens Sogn ganske afbrændt, og dog siden, formedelst kgl. Benaadning og Hjælp af de skaanske Kirker og her paa Landet bekommet, igjen opbyggt.

1653, 5. Juli døde Hr. Laurs Olsen, Præst til Rønne og S. Knuds Kirker, havde været Præst i 44 Aar. Udi hans Sted kom Hr. Jens Laursen Malmø.

1653, 6. April døde Hr. Svend Laursen, Præst til Aakirke. Udi hans Sted kom Hr. Niels Madsen Lund, som endnu lever.

— 30. April døde Hr. Peder Jensen Lund, Præst udi Rø Sogn.

— 29. Maj døde Hr. Jens Hansen Kjuse, Præst ved S. Nicolai Sogn. Havde tilforn været 5te Lektiehører udi Lunds Skole udi 9 Aar.

— 30. Maj hørte man udi Luften paa een Tid her over Landet 26 Skud, store og forfærdelige, og saae Ild skinbarligen brænde udi Luften. Var paa den Tid megen Regn, [for]uden [at] den forgiftige og hidsige Pestilense regjerede da paa Landet meget hæfteligen, og havde saa forgiftet Luften, at den lugtede meget ilde. Saa tildrog sig og den 2. Juni, da Pesten allermost grasserede, den forfærdelige Formørkelse, da de 10 Parter af Solen vare slet formørkede, at man udi Husene har ikke kunnet se det ringeste af Dagsens Lys, men maatte forblive stille paa det Sted, man var, enten siddendes eller staaendes. — Efter nogle fromme Folks Begjæring er her indført en Fortegnelse paa dem, som ere døde udi hvert Sogn og By her paa Landet udi Pestens Tid, som anfangedes udi Nexø den 16. August [1653], og til den endedes i Martio 1655. I Nexø 413 Mennesker, Bolsker Sogn 186 M. Rønne 314 M. Knud Sogn 108 M. Nyker Sogn 152 M. Clemensker Sogn 278 M. Rutsker Sogn 230 M. Hasle 133 M. Olsker

Sogn 81 M. Allinge og Sandvig 102 M. Rø Sogn 154 M. Ø. Larsker Sogn 295 M. Gudium og Meelstade 105 M. Øster Mariæ Sogn 375 M. Ibsker Sogn 229 M. Svanike 157 M. Povlsker Sogn 239 M. Persker Sogn 243 M. Aaker Sogn og By tilsammen 557 M. Nilausker og Arnage 202 M. Vester Mariæ Sogn 353 Mennesker. Summa 4895.

1654, 5. Juli døde Hr. Hans Andersen Rauffn (Alburgensis), Præst udi S. Povls Sogn.

— 5. August døde Landsprovsten Hr. Jens Pedersen Borringholm, Præst til S. Bodils og Nexø Kirker, en from og trofast Mand¹⁾, havde tilforn udi nogle Aar været Provst udi Communitetet.

— 13. Oktober døde Hr. Jens Hansen Sode, Præst til Ruths og Haslef Kirker; havde tilforn været Skolemester i Rønne.

1661, 3. Novbr. døde Hr. Jacob Pedersen Tresleff, Præst udi Nykirkes Sogn, som tilforn havde været Slotsprædikant udi Hr. Ebbe Ulfelds Tid. Efter ham kom Hr. Hans Jensen Soede, som endnu lever.

1663, 12. Jan. er her udi Præstemodet læst Ærkebispens Dr. Hans Svanings Missive til Gejstligheden om den Inspection, han herefter af Kgl. Majestæts Befaling her paa Landet have skal.

— 25. September døde Hr. Mads Michelsen, Præst til Nicolai Kirkes Sogn. Var tilforn Skolemester udi Rønne. Hannem efterfulgte Hr. Jens Sørensen Morsing, som endnu lever.

1664, 29 [Maj] døde velb. Christian Maccabæus paa Skovsholm.

1665, imellem 27. og 28. Febr. døde Hr. Hagen Zonne-søn Rønneby, Præst udi S. Clemens Kirkes Sogn. Hannem efterfulgte Hr. Ole Jensen Aalborg, der endnu lever.

¹⁾ Andensteds i Haandskriftet kaldes han «en andægtig Mand udi Kald og Embede, og vel fortjent af Christi Menighed.»

1666, 25. Aug. døde Hr. Hagen Bertelsøn, Præst til S. Bodils og Nexø Kirker. Hannem efterfulgte Hr. Ole Svendsen Lemvig, som endnu lever.

1667. Efter kgl. Anordning og Befaling, som skete Ao. 1660, bliver her holdt gemenligen paa Landet 2de Gange om Aaret Kapitelsret, store Besværligheder og Bekostninger at forekomme, hvilket og nu udi dette Aar er flitteligen sket, saasom og tilforn d. 14. Okt. 1662; var her adskillige vanskelige Sager da og for Retten.

1668, 15. Dcbr. døde Hr. Jens Mortensen Huas, Præst til S. Oles Kirke. Efter hannem kom Hr. Jacob Jensen Soede, som endnu lever.

1669, 7. Febr. døde Hr. Ole Laursøn Borringholm, Præst til S. Peders Kirke. Hannem efterfulgte udi Kaldet Hr. Thomas Jacobsen Tarnou.

— 15. Marts udi Præstemodet, her holdtes, er læst Kgl. Maj.s Brev, dat. Hafniæ d. 30. Dcbr. 1668, om vores højjærværdige Hr. Biskops Dr. Johan Wandels Inspection over dette Lands Gejstlighed.

— 8. Dcbr. blev Hr. Christen Christensen Lind af Provsten til Rø Kirkes Kald introduceret, eftersom hans Formand Hr. Rasmus Olesen Viborg var Kaldet for sine grove Forseelser, og mest for Drukkenskab, d. 23. Novbr. næst tilforn udi Rønne Kirke fradømt.

1671, 29. April døde Hr. Laurs Christensen Borringholm, Præst her til Østre Mariæ Kirke, ætat. 39 Aar. Efter hannem kom Hr. Søren Laursen Borringholm og indtraadte i Kaldet med samme Conditioner, som tilforn var sluttet mellem Hr. Laurs Jensen Wedle og den afdøde Hr. Laurs Christensen.

— 5. Okt. blev Magister Claus Prædbjørnsen Langsted introduceret til Bodels og Nexø Sogne udi Hr. Ole Svendsens Sted, som for sine Forseelser for den højeste Ret var sin Ære og Kald fradømt.

II.

Uddrag af Aaker Kirkebog 1651—82.

Ved Sognepræst C. Th. Christensen.

Her i Sognet begynder den ældste Kirkebog med Aaret 1687; men bag i findes en Del Blade med Overskrift: »Herefter følger en kort Extract af de ældste Kirkebøger, som her ved Aakirke er at finde«, fra 1648 til 1682, hvilken Extract maa være skreven af Thue Larsen, der var Præst her 1687—1705. Hvert Aar er der tilføjet nogle korte Bemærkninger, indeholdende Oplysninger særlig til Bornholms Historie — deraf har jeg taget følgende Afskrift¹⁾.

1651. I dette Aar døde her i Kaldet Hr. Rasmus Jensen Midelfar, og i hans Sted kom Hr. Sven Larsen, Hr. Lars Olsens Søn i Rønne. Han fik til Hustru sin Sal. Formands Stifdatter, Margrete, som var Sal. Hr. Dirik Castensens Datter, hvilken havde været Sognepræst her nest for Hr. Rasmus. — Hr. Rasmus var Sogn Præst i 15 Aar, hans Formand Hr. Dirik i 14 Aar.

1652, Dominica 1 Trin. holt Hr. Hans i Poulschersogn Bryllup med Sal. Hr. Rasmus Jensens Enche af Aa-kersogn.

1653, 19 Trinit. Christine Hr. Michels i Ibskersogn fødte en Søn Dirich, og døde hun Torsdag nest efter.

1654 d. 5 Sønd. efft. Trin. har Landsprovsten introduceret Hr. Nils Mazon Lund her udj Kirken og samme Dag visiteret.

10 Aug. blev Landprovsten Hr. Jens Pedersen begravet.

¹⁾ Af Pastor C. Th. Christensens Meddelelse har jeg hist og her udstrøget noget, fordi det allerede fandtes i foranstaaende Uddrag af Rasmus Ravns Krønne, eller fordi det andensteds fra var noksom bekjendt, eller for øvrigt uden Skade kunde udgaa.

1655, 25 Jan. om Natten ihjelfrøs Peder Mortensen, en Bonde i Poulskersogn, paa vejen emellem Nexø og sit Hjem.

Fer. 3 Pent. Hr. Povl i Ryschersogn troloved med Karen Jensdatter.

Dnc. 2 Trin. Hr. Michel Thomesen i Poulschersogn Bryllup med Christine Steffensdatter.

1 Aug. Hr. Hogen Barth(elsen) og Lisbet troloved.

1656, 7 Jan. Hr. Maz Michelsen i Nicolai Sogn og Sophia Pedersd. trolovet paa Slottet.

30 Jan. døde Christine Borgmester Peder Larsens i Rønne, æt. 70.

17 Febr. døde Lars Winter, Foget over Bornholm, æt. 50, begravet i Rønne.

11 Mart. nedfaldt Bloddraaber til Peder Jensens her nest hos Kirken.

23 Mart. 1656 Hr. Hogen Bertelsens Bryllup med Lizbet Michelsd. i Boelschersogn.

6 Trin. Beril Hansen og Jomfru Margret Macabæa brudeviet udi Ibs Kirke.

I dette Aar blev Jens Larsen Risom Ridefoged over Bornholm.

29 Oct. var Præstemøde her i Kirken antlangende de 8 Rdaler Konge-Schat af hver Præst.

1657, 23 Febr. var alle Rigens Stænder af Hans k: May. kaldet til et Møde udi Odense, og kom de 3, som fra Bornholm var udschichede, tilbage den 14 Mart. og bragte Bescheed derfra, mest om de Udlegg, som behøvedis til den Svensche Krig.

10 Mart. blef befunden lefret Blod at være nedfalden i Dirik Pedersens Huus her i Sognet, saa og regnede Vand og Blod ned i hans Gaard d. 14 Julij i dette Aar.

I disse Tider var Oberst Lieutenant Albert Frijs her paa Landet.

D. 5—6—7 Jul. laag Kongen og hans Schibsflaade uden for Nexø.

8 Aug. blev 400 Mand herfra Landet udcommanderet til Lante Ryhen: som strax kom tilbage igjen.

I dette Aar begyndte U-freden imellom de Danske og Svendsche.

1658, 16 April ankom Tidender om de Svendskes Accord med de Danske, og at Bornholm var overgivet til de Svendske.

23 April ankom Bispens Ordre, dat. Lund d. 18 Mart., at her efter skulde bedis for Kongen af Sverig, begge Droninger og Carl Friderik.

6 May var alle Land[sotter] samlede ved Aakirkeby, hvor Gubeneur Johan Printzenschiold forkyndet sin Fuldmagt over dette Land, gifven af Kong Carl-Gustav.

Ascens: fest. holdt Tacksigelse for Freden.

Ditto døde Hr. Thomas Michelsen Wiborg, Sognepræst til Nørre (s: Øster) Larschersogn og Gudiom.

27 May aflagde dette Lands folck sin Troschabs-Eed til den Svendsche Crone for Greve Corfide Ulfeld i Malmø.

18 Jun. 16 Jul. 13 Aug. tre almind. Bededage.

6 Julii blev en stoer Deel af Bornholms unge Mandkjøn ud-commanderet til at reise til Tydschland.

13 Julij døde Maren Hr. Michels i Ibschersogn i Barselseng. Barnet kaldet Ane Christine.

18 Sept. blev Rytteriet af Landet udcommanderet; de reiste den 8 Oct. til Riga i Lifland.

3 Nov. var Præsterne og 4 Mand af hvert Sogn og Sandemændene i Rønne hos Printsenschiold, hvor hvert Sogn blev skreven til Schat.

26 Nov. Nils Pederssen i Ellet og Qvinden publice absolverede af Provsten Hr. Jens Larsen i Rønne kirke for et Barn, som de self sagde sig for 7 Aar siden at have ligget ihiel.

8 Dec. blev Printsenschiold af Landsotterne i hiel slagen, og de Svendsche her paa Landet nogle faa slagne, de andre fangne.

20 Dec. Borgmester Peder Olssen i Hasle overrejsste

til Kiøbenhavn dette at referere. Hand kom d. 7 Jan. an. 59 tilbage og var da af Kong: M. af Danmark beschicket at være Landsdommer her paa Landet.

1659, 2 Jan. er endel Svendsche Ryttere tagne fangne, som andkomme hid til Landet og icke vidste, at Landet var igjen blevet Dansch.

20 Jan. afbrende to Længer paa S. Pouls Præstegaard, og same Dag brød tre Mennisker sine Been itu, en udi Poulscher, en i Boelscher og en i Perscher Sogn.

Dom. 3 Epiph. Hr. Ole Niensens og Maren Hansdatters Bryllup i Nørre (o: Øster) Larskersogn.

26 Jan. Hr. Michel Nilsen i Ibschersogn og Rachel Johans Datter trolovede.

28 Jan. Tacksigelsis Fest holden for Befrielse fra de Svendsche. Textus: Psal. 103 v. 1—4.

I disse Tider commandered Oberst Echstein her.

1 April. Anordning om Rytterschat af Præsterne.

8 April. Anordning om 14 Sldr af alle Degne tilsammen at gives maanetlig i Skatt, og var Degnen her i Sognet taxeret paa 5 ŷ.

30 Julij ved disse Tider synis General Major Adolph Fuchs at være først hidkommen, at være Gouverneur over Bornholm.

10 Aug. Almindelig Bededag. Text: Psal. 1. Denne Bededag var i Kiøbenhavn holdt den 1 Julij tilforn.

1 Sept. Anordning, at den sedvanlige Malt-Told schal her effter ydis til Lands Defension.

3 Oct. Møde her i Aakirkeby af alle Stænder om Rytteriets Afschaffelse.

15 Dec. Torsdag. Almindelig Tacksigelses fest for Fyens Erobring fra de Svendsche, som schede d. 14 og 15 Novemb.

1660, 4 Jan. Barsel hos Hr. Ole Nilsen i Nørre Larschersogn.

Fest. 2 Pent. forkyndet, at endelig Fred var sluttet imellem Danmarch og Sverig.

Ved disse Tider synis Hr. Poul Ancher at være bleven Patron til denne Kirke, thi d. 6 Jun. dette Aar hørde hand første Gang Kirkens Regenschab.

26 Julij ankom hid til Landet og blev paa Slottet Hammershus insatt Corfits Ulfeld med sin Frøychen, hvor de ere blefne besiddende indtil d. 17 Dec. 1661, da ere de igien udtagne og ved Kongl. Maj.s Galiot til Kiøbenhavn førde.

14 Nov. var atter Møde her i Byen om Rytteriets Afschaffelse, og Supplique opsat til Kongl. Maj. der om.

1661, fer. 3 Pasch. kom ved 200 Soldater hid til Landet, deraf blef indqvarteret 11 her i Sognet.

25 Maj kom visse Tidender, at H. Kong. Maj: i Danmark hafde indløst og kiøbt Bornholm fra Sveriges Crone for 5 Tdr. Guld.

13 Aug. om Natten hengde Boel Degns sig sielf i Unge Peder Ibsens Lade i Strandbye; hun hafde afled et Barn i Blodscham med Jens Mazen i Pederschersogn.

9 Sept. en af Ritmester Brinchis Ryttere ihielstucken ved Rønne af Hans Monsen i R(uths) S(ogn).

Dom. 14 Trin. ankom for Nexø Greve Christian Ranzow, kongl. Commissarius; d 16 Sept. annamet hand Eeden af Nexø Borger-schab; d 17 Sep. af Syderherrets Præster, Tingfoged, Schriver og 4 Sandemænd og tre Herrets Degne, saa og af Aakirkebyes Øfrighed; d. 18 Sept. i Rønne af Rønne Øfrighed og Borgerskab, og af Westerherrits Mænd og Præster; d. 19 Sep. af Nørreherrets Mænd og Præster og Hasle Borgerschab, i Hasle; d. 20 Sep. af Østerherrets Mænd og Præster og Svaniche Indvonere, i Svaniche.

27 Sept. opført et Stenbrød her fra Kirken til Slottet; det er fordum kommen fra Rønne, hvor i Margrete Claus Cams Huus i en dyr tid for 100 Aar siden er en heel Offn fuld af Brød, som schulde bagis, omvent til Steen. Denne Steen førdis til Kongen.

21 Oct. Møde af alle Stænder her i Byen om de

5 Tønder Guld og deris Interesses Afbetaling, hvormed Landet er indkiøbt.

19 Søndag à Trin. sprang et Stykke, som affyredis, i tu og slog en Mand ihjel og ilde blesserede tvende andre, i Rønne.

28. Oct. lovede alle her paa Landet at give H. Maj. af sin formue den 10 Deel til de 5 Tønder Gulds Betaling, hvor med Greven paa H. K: M^s Vegne nøjedis.

21 Trin: døde Hr. Jacob i Nychersogn.

NB. Landfolcket haver siden den Svendsche Regering contribuereet til Ryttere og Soldater 84460 Rixdal.

24 Trin. oplæst Kongl. M^s Befalning om Tolden, som Præsterne skal opbære af alle Møller af hvis der malis, og om Græspenge af Qvæget, og om Regenskab derfor at gjøre.

10 Dec. Kongl Maj^s Ordre ankom, at Rytteriet schal aftachis af Eichsteen.

17 Dec. rejste General Major Adolf Fuchs bort, effter at hand Landet i 2¹/₂ Aarstid hafde vel forestaaet.

Præsterne gaf hver 2 Slettedal: og hver Legg i Sog-nene 9 Rd: 5¹/₂ ŷ til de bortreisende Rytteres Fortæring.

1662, in Febr. er Maria Hans Richarts her af Byen myrdt, som det meenis, af Daniel Feltmann. Og er hand omsider ogsaa røbet og fengslet, men haver brøt sig af fengslet og rømt bort.

Paasche-Aften ankom Lands-Herren Hans Schröder, siden kaldet Løvenhielm.

14 April var Præstemøde her om Udlegg til Soldat-esqvens Underholdning, og gaf Præsterne 16 Rdaler.

I disse Tider gavis Maletold, Egteschabstold, Græs-pænge af alt Qvæg, item Maanedes-Schat.

Dnc. 7 Trin: Povel Kofod af Svaneche holdt Brøllup med Elsebe Hermandsdatter Bohne i Rønne.

24 Julij. Inger Sverches hos Nils Pedersen udj Ellet, som hafde himmelig fød og myrdt sit Barn, afled med Nils Pedersen Soldat, er i Dag halshuggen.

In Julio er af alle Landsotterne sammenschreven Supplique, til Kongl. Maj. at oversendis, hvorudi anholdtis om Pressurernis forlindring, saasom Maanets-Schatter, 1269 Rixdal:, og Comsumptions Tolden og det trygte Papiir.

Sidst i Octob. og først in Nov. omrejste Landsherren, Landsdommer og Provsten at taxere alle Landsotternis Middel, at der af efter forrige Aars Løfte kunde erleggis den tiende Penge.

1663, 25 Mart. afseylede nogle her fra Landet over til Kongl: Maj at anholde om Skatternis Forlindring; og komme de igien d. 3 Junij med ringe Besked.

23 Mart. døde Nils Nilsen, Ridefogden, udi Rønne.

In Majo er først lagd Tagsteen paa Aakirkis Klocke Taarn, ti der laag før ickun Dæller derpaa: og blef samme Taarn da fordønnicket paa Siderne, og Mandfolck Stolene i Kirken foretagne paa ny at forfærdigis.

I dette Aar var uhørlig vanscheligt Høstvæjr, saa at mange maatte meje deris Korn under Vandet.

27 Oct. blev Hans Sørensen hengt for atschillige begangne Tyverier.

1664. Dom. 1 p. Epiph. introduceret Hr. Jens Sørensen Morsing til Sogne-Præst i St. Nicolaj Kirke.

In Augusto lod Kongen ved sine Jægere holde Jagt her paa Landet.

23 Sept. Hr. Hans Sode i Nykersogn hafde Bryllup.

In Novemb. er her af Landet givet Princessin-Steur, og motte hver Sognedegn her paa Landet give 3 R. Daler.

1665. Imellem d. 27 og 28 Febr: om Natten døde Hr. Haagen Zonnesøn, Sognepræst i Clemetschersogn, æt. 56 an. Introduceret Dom: Exaud. Hr. Ole Jensen til Sogn-Præst i St. Clem. Kirke.

Dnc. 11 Trin holtes Hr. Ole Jensens og hans Formands Hr. Hogens Enchis Zizele N. deris Bryllup i Clemetskersogn.

1666. fest. Viridium. Stor Ildebrand i Rønne.

Dnc. 5 Trin. Jens Hansen og Barbara Hermandsdatter Bone Bryllup i Rønne.

Dnc. 11 Trin. døde Hr. Hogen Bertelsen udi Boelschersogn.

30 Sept. døde Hr. Jens Knudsen, Capellan i Rønne, æt. 57 Aar, sepult. 6 Oct.

16. 17. 18. 19. 20. Oct. var Commissarier her i Byen og efter kongl: Ordre forringede Maanets-Schatten om Landet.

Dnc. 2 Adv. Hr. Ole Svendsen Lemvig af Provsten indsat i Embedet i Boelscher Sogn og Nexø: hand var den første, som paa Bornholm har taget Kongebref paa Kald, hand fik en ond Afgang.

10 Mart. afbrende Borgm: Christen Gregersens Gaard og alle hans Midler, strax for Dagning.

6 April ligesaa Byfoged Tobias Deckners Gaard og Heste og Qvæg, strax for Dagen begyntes.

17 Maj en almindelig Faste- og Bededag.

1667, 6 Febr. Hr Ole Svendsen og Martha Hans Datter holt Trolovelse i Østerlarscher Sogn, og Dnca Oculi Bryllup i Hasle.

9 Aug. døde Christine Staffens Datter, Hr. Michel Thomesens Hustru i Poulschersogn. Hun haffde før i Aakersogn haft til Egte Hr. Dirik Castensen og Hr. Rasmus Jensen Middelfar: siden i Poulscher Sogn Hr. Hans Andersen Rafn og Hr. Michel.

6 Dec: Afrettet en Svensch, nafnlig Sven Pedersen, i Nørre Herret, fordi hand hafde dræbt en af Oberstens Soldater.

11 Dec. Trolovet Hr. Jens Mortensen Hvass med Margrethe Hogensdatter.

10 Jul. Hr Bent Jonssøn af Ibskersogn og Susanna Hansd: holt Bryllup i Kjøbenh.

1668, Dnca Reminiscere, Hr. Jens Hvass i Olskersogn Bryllup med Margrete Haagensdatter af Clemetschersogn.

17 Mart. Nils Carlsen, som hafde tilligemed andre staalen en stor Deel Guld, Sølf og Penge fra Karen Sal. Hr. Jens Kysis, blev i Dag hengt for Hassle: en Hore, som med ham var paagreben, bleff brent i Panden, og nogle flere udlagde.

I Aar er her paa Stæden Marie Bebudelsis Dag celebreret d 4. Dag Paasche. Paaschedag haver icke indfaldet saa tilig som i dette Aar, siden A. 1573.

Christi Himmelfart: da snede den hele Dag.

30 Sept. aflivede Matthis Nilssen Holst sig selv i Nilavschersogn.

25 Oct. 23 Trin. stor Formørkelse i Solen.

15 Dec. døde Hr. Jens Mortensen Hvass i Olschersogn, æt. 53 Aar.

I dette Aar blef paabøden Princessin-Steur til Princess Friderica-Amalia.

1669, Dnca Septuag: døde Hr Ole Larsen, Sognepræst i Pederskersogn.

24 Feb. Hr. Jacob Jensen Sode til Ols Kirke og Allinge indsatt af Provsten.

Dnca Lætare. Hr Christen Michelsen indsat til Capellan i Rønne.

5 Maj Hr. Thomas indsat af Provsten i Peders Kirke.

4 Jun. Poul Kofod af Svaneke og Malene Margrete Hassers Fæstensøl paa Slottet.

12 Trin. Unge Tobias Dechners og Marie Elizabeth Capitain Lieutenantz Datters Bryllup i Gudhiem.

23 Sept. Hr. Rasmus Olsen af Røe Sogn for Drucken-skab og andre grove Fauter dømt fra sit Kald i Rønnekirke af Provsten og 2 Præster.

Fest. Michaelis om Aften afbrænder Hr. Bent Jønsens Stuelenge i Ibschersogn.

Dnc. 24 Trin: forleden Uge var forferdelig Storm, da efter d 15 Nov. fantis 8 døde Mennisker for Poulskersogns Strand.

1670. Hr. Jens Morsings og Boel Mouritzdatters Bryllup i Nilauschersogn Dnc. 3 Epiph.

3 Feb. Hr. Bent Jonsen introduceret Sognepræst at være i Ibschersogn og Svaniche.

23 Feb. Barsel hos Hr. Ole Nilsen i Østerlarschersogn.

I dette For-Aar var streng og langvarig Winter og intet foder at give Qvæget, derpaa fulde en tørr Sommer med saa stor Ufructbarhed og dyr Tid, baade paa Korn og Hø, at ingen kunde mindis dets lige.

9 Febr. døde højloflig Kong Fridrich d. 3, hvorfor her paa Langfredag kom Befalning, at i alle Kirker schulde hver dag ringis for hans Liig fra Klocken 12 til 1 et gandske Aar om.

14 April aflagde alle Stænderne her paa Landet deris Underdanigheds Eed til Kong Christian d. 5 for Landsherren Hans Løvenhielm.

4 Sept: sched ny Reduction med Maanet Schatten at omsætte.

1671, 29 Apr. døde Hr. Lars Christensen i Østmarie S.

In fest. Pent. ankom 1000 Tdr. Korn, som Kongen gaf Landet; denne By fik 40 Tr. Bygg. I denne Sommer vor Kongl: Commissarier her paa Landet, Scheel og Finke.

Ved Michels Tider rejste Hr. Ole Lemvig fra Boelschersogn ære-løs fra Landet.

Introduceredis den 3 Oct. Hr. Søren Larsen i Østermarie Sogn.

D. 18 Oct. sette Landsdommer Matthis Eksteen sit første Landsting.

1672, 25 Sept. Rasmus Jensen og Lisbet Rasmusdatter trolovede i Vestmarie præstegaard.

29 Sept. Hr. Ole Nilsen i Øster Larskersogn døde, filius posthumus Olaus baptizatur 20 Trinit.

24 Trin. Hr Søren Larsens Brøllup.

22 Oct. Fru Bertha von Allefeldt døde paa Hammershuus.

1673, Dnca Quinquag: Hr Jørgen Jensen Sode sang sin første Messe i Øster Larskirke og Gudiem.

10 Mart. Oberste Michel Echstehn døde i Rønne, blev d. 26. Mart begravet i S. Clemens Kirke.

18 Mart. sich Johan Dechner Dom til Bremerholm.

30 April Hr. Jørgen Jensens fæstens øll med Maren sal. Hr Oles i Østerlarschersogn. 7 Trinitatis deris Bryllup.

Dnca 1 Trin. Hr. Rasmus Andersen i Vestermariæ Sogn døde i Skriftestolen i Kirken for predichen, æt. 57 Aar.

d. 15. 22 og 29 Aug. Almindelige Bededage.

Dnc. 12 Trin. Hr Rasmus Jensen introduceret Sognepræst i Vestermariæ Kirke.

15 Trin. Hr. Rasmus Jensens og Lisbet Sal. Hr. Rasmus Andersens Datters Bryllup.

16 Sep: Præstemode om Princesin-Steur at være de Geistlige her paa Landet efterladt.

14 Oct. Qvartal Schatten forhøjet.

5 Nov. Mag: Claus Predbjørnsens og Christines Bryllup i Boelschersogn.

12 Dec. kom Oberste Morten hid til Landet at være Commendant.

1674, 21 Jan. Borgmester Peder Larsen begravet i Rønne.

10 Julij: drugnet Hr. Hans Jensens Barn i Nykersogn.

26 Aug. Hr. Hans Jensen af Fyen hafde Brøllup i Rønne med Amptschriver Hans Christensens Datter Margrete.

16 Trin. Philip Raschis Brøllup i Rønne.

1675, 9 Augusti blev Maz Jørgensen i Østerlarschersogn henrettet for et Mord begangen paa et Qvindfolck, som hand self hafde beligget.

17 og 24 Sept. og 1 Octob. tre fredage er holdet almindelig Faste- og Bededage.

15 Nov. udschar Hans Hansen i Rosendal sin Strube. Denne hafde afled et Barn med sin Tjenesteqvinde og myrdt det.

1676, i Dimmeluge kom Ordre, at her af Landet schal udredis 60 Baadsfolck eller 16 Speci-Daler for hver.

Fer. 3 Pent. afbrende Store Cannichegaard udj Boelschersogn, som tilhørde Tolderen.

Dnc. 23 Trin. er Hr. Dirich Svendsen af Provsten indsat i Embedet her i Kirken at være Sognepræst.

1677, 26 Mart. Claus Bohnes og Lisbet Markmands Bryllup i Rønne.

24 Sept. Hr. Diderik Svendsen af Aakirkeby og Nille Clemensdatter Bryllup i Rønne.

1678, 4 Dec. om Natten støtte en stoer Andeel Schibe for Sosø og dets Nabolavg, alle ladde med Svensche Krigsfolck, som komme fra Straalsund og schulde været overførde til Stochholm; en stoer Andeel af dem drugnede, de andre efter kort Tids forløb bleve henførde til Kiøbenhafn.

1680, 1 Jan. Om Aftenen døde Landsprovsten Hr. Jens Larsen i Rønne. Hannem succederede i Provste-Embedet Magister Clavs Predbiørnsen i Boelskersogn, men i Kaldet Hr. Christen Michelsen.

Om Sommeren i dette Aar blev alle Menighederne her paa Landet visiterede af Biscopen Doct. Hans Bagger.

1681, 12 Nov. klokken 2 eftermiddag døde Hr. Hans Larsen, Sognepræst til Ibskirke og Svannicke. Hannem succederede Hr. Hans Dominici, som før hafde været Præst i Skaane.

1682, 7 Nov. klokken 2 eftermiddag døde Lands Provsten, Magister Claus Predbiørnsen Langstæd, Sognepræst til Boelscher og Nexø, æt. 42 aar. Hannem succederede i Provste Embedet Hr. Hans Jensen Sode i Nykersogn, men i Sognepræstekaldet Hr. Lars Svendsen, salig Hr Svens Søn af Aaker Sogn.

Bidrag til Danmarks Klosterhistorie.

Af Carl Neergaard.

Efterretninger om den sidste Abbed i Æbelholt Kloster.

Ved Reformationens Indførelse var Klostrenes Rolle væsentlig udspillet. Men allerede mange Aar tidligere havde Munkene dog tabt deres Betydning og vare blevne Gjenstand for Mængdens Had. Deres Gudstjeneste med de prægtige Messer og Vigilier kunde ikke mere fængsle, Skærsildslæren og den kirkelige Absolution vandt ikke Tiltro, og det evindelige Betleri forøgede kun yderligere Harmen mod Munkene, hvis regelbundne Levned i Datidens Øjne stod som ganske unyttigt og ørkesløs. Efter at den lutherske Lære havde banet sig Vej ind over Danmarks Grænser, vendte dens Tilhængere sig derfor særlig mod denne lettest angribelige Side af den katolske Kirke og arbejdede med Iver paa at undergrave og tilintetgjøre den ringe Magt, Klostrene endnu maatte have. Tiggermunkene fik først og fremmest Borgernes Kjærlighed at føle; Klosterbygninger fratoges dem og omdannedes til Hospitaler, Skoler eller Raadhuse, Kirkernes hellige Kar og Klenodier røvedes, og Munkene selv blev ofte med Vold uddrevne. Derimod kom Herreklostrene ikke ganske til at dele Skæbne med Tiggermunkestiftelserne, da de fik Lov at bestaa endog længe

efter Reformationens Indførelse, og det tillodes Klosterfolkene at blive i deres gamle Hjem, dog paa det udtrykkelige Vilkaar, at de ikke lagde den nye Lære Hindringer i Vejen. Men mangen Abbed, Provst og Prior maatte tidlig eller silde næsten fuldstændig give Afkald paa sin Magt, og i deres Sted sattes nu kongelige Lensmænd i Spidsen for Munkeboligerne; Følgen heraf blev, at hine gejstlige Personer mere og mere traadte i Baggrunden, og ret ofte forsvinde de sporløst, uden at man kjender noget til deres videre Skæbne. Des mere maa det da paaskjønnes, naar det lykkes at fremdrage nye Kilder, som kunne kaste et svagere Lys over disse Reformationstidens Klosterfolk.

Den Mand, om hvis Levned her skal meddeles nogle Efterretninger, er den sidste gejstlige Forstander i Æbelholt Kloster, Anders Ibsen. Hvornaar han er blevet Abbed, vides ikke bestemt, men Sandsynligheden kunde tale for, at han har opnaaet denne Værdighed kort efter Reformationen; tidligere kan det i al Fald ikke være sket, da Abbed Mogens endnu 1535 sad inde med den¹⁾. Paa disse Tider rasede Harmen og Forbitrelsen imod Munkevæsenet, adskillige Klostre bukkede under, men Æbelholt trodsede tappert Uvejret og fik Lov at bestaa, om det end i mange Henseender maatte lide Skaar i sine Indtægter. Hvor vi saaledes nu finde Klostret nævnet, er det hoved-

¹⁾ Danske Mag. 3 R. V, 62, 68 og 135. — Den samme Abbed Mogens udsteder ¹⁵/₁₅ 1532 et ret mærkeligt Dokument, i hvilket han paa Biskop Joachim Rønnovs Opfordring beretter, at Æbelholt var stiftet og funderet af Roskildebisperne, under hvem Klostret altid havde staaet, og at disse endvidere havde skænket det meget Gods og Tiende, »szom wij klarligenn mett breffue oc gamle register och bøger bevisze kunde, og haffue fornæ abbede oc formendt her i closter alle dage veritt szaa godt szom en leenn aff Roschildt capittell ock tiidt oc offthe verit kallede tiidt, nar ther nogher merckelige erinde eller szager forhandlis schulle, oc kendis wij bespenn aff Roschildt altiidt for wor rette herre oc prelatt i alle mode.« (Danske gejstlige Sager, Nr. 47; Daugaards Klosterhistorie, 218).

sagentlig i Anledning af forskjellige Ydelser, der paahvilede det at udrede; snart drejer det sig om blotte Pengeafgifter, snart om Borgeleje, Ægter, Levering af Fetalje, Havre og Hø, Understøttelse til Studenter eller lignende Forpligtelser, der sikkert oftere have tynget haardt paa den gamle Augustinerbolig.

Men Æbelholt havde ikke blot redet den første alvorlige Storm af, det undgik endog strax at blive henlagt til Adelsmænd og derved draget ind under Lensvæsenet; i nogle Aar beholdt det fremdeles sin egen gejstlige Organisation uforandret og var saaledes stillet omtrent paa lignende Vis som de mægtigste blandt Cistercienserhusene og som Ringsted og Antvorskov. Forsaavidt havde da Klosteret en Tid efter Religionsændringen endnu sit gamle Præg; Abbeden var stedse dets egentlige Overhoved, hvem det paahvilede at sørge for Munkenes Underhold og til Kronen at indsende de lovbefalede Afgifter i Penge eller Naturalier. Og Munkene kunde, hvis de ønskede det, og saafremt de ikke foretrak gejstlig Virksomhed ved Landets Sognekirker¹⁾, blive boende, men skulde da, som det hedder i Kirkeordinantsen af 1537, »blifue deris forman vndergiffne oc lydige, saa lenge som de der bliffue, oc giøre det, gode helige dande mend tilbør, at de leffue ett gott høfskt leffnet. De skulle icke gaa wd oc stoge omkring, huort de wille, forvden deres formans befalling. Heller skulle de gerne høre oc nemme helige lectier oc predickene, gerne lese selff den hellige scrifft, att der modte end were nogle, som her effter modte worde sognepreste. Derfor skal oc huert sodant Closter haffue een god, lerd mand, som skal lese den helige scrifft, lere børnelerdommen, predicke etc.« Var end saaledes Æbelholts Tilværelse som Kloster foreløbig sikret, kunde det

¹⁾ En Munk fra Æbelholt, Peder Bendtsen, vides efter Reformationen at have været Sognepræst ved Skævinge Kirke; † 1559 (Wibergs Præstehistorie III, 102).

dog blot være et Tidsspørgsmaal, naar en ny Ordning skulde indtræde; Udviklingen stiledede imod efterhaanden at erstatte de gejstlige Formænd med verdslige og at lægge Klostrene som Len under Kronen. 1538 faar Abbeden Brev om, at han maa nyde den Biskopstiende, han tilforn har haft til Klostret mod aarlig at gjør den kongelige Lensmand paa Kjøbenhavn Rede og Regnskab for Halvdelen deraf¹⁾. Endnu vare Forholdene saaledes væsentligst de gamle, og vi finde dem uændrede tre Aar senere, da Christian III tager Æbelholt med samt dets Abbed, Anders Ibsen (hvis Navn vi her møde for første Gang), under sin Beskyttelse²⁾. Men dette kongelige Værnbrev fra 1541 er dog ogsaa det sidste Dokument, i hvilket Klostret optræder direkte med en Abbed som sit Overhoved; kort efter maa det dele Skjæbne med mange andre Munkeboliger, da en verdslig Herre erholder det i Forlening.

Den 26 September 1544 faar Christoffer Trundsen Klostret paa følgende Betingelser³⁾: han skal give de der-værende Præster og dem, som senere blive optagne, passende Underhold; fremdeles maa Abbed Anders blive boende og have Understøttelse til Mad, Øl og Klæde af Biskopstienden fra Kregome, Vejby, Blidstrup og Helsinge Sogne og desuden have egen Stald samt Foder til to Klippere og en Dreng, og hvert Aar 50 Læs Ved og hver fjortende

1) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 76.

2) Kopibog over Helsingør Hospitals Breve (Stiftsarkivet i Viborg) p. 220. Denne indeholder bl. a. en Aar 1713 optaget Registrant over de i Hospitalskirken værende Regnskaber og Pergamenter, som da gjemtes i St. Olai Kirkes Sakristi. — For Kortheds Skyld nævnes denne ret vigtige Kilde i det følgende blot som Kopibogen.

3) 1543 havde Christoffer Trundsen faaet Borgelejevrev til Æbelholt for sig med Hustru, Børn og Tjenere saaledes, at Abbeden skulde give ham Husly og Underhold til Øl, Mad, Ildebrand og anden Nødtørft (Danske Mag. 4 R. I, 15).

Dag en Fjerdings Smør, en Fjerdings Oste og en Tønde Øl. Han maa endvidere beholde sin Ganger og to Foler, som ere paa Eskilsø, og de Stude, han selv har kjøbt. Men Christoffer Trundsen skal betale den Gjæld, Abbed Anders maatte have stiftet ved Kjøb af Humle, Salt, Korn og Klæde til Klosters Behov og Tyendeløn. Endelig skal Lensmanden gjøre Kongen og Riget Tjeneste, naar han derom faar Befaling, og bygge og forbedre Klosteret med dets tilliggende Gods¹⁾. Sandsynligvis fra samme Dag er den Revers, Christoffer Trundsen nu udsteder til Abbeden, at han ikke vil »være hannem hinderlig i nogen Maade udi den hannem forundte Tiendes Oppebørsel«²⁾.

Den højeste Magt i Klosteret var saaledes delvis gledet ud af Anders Ibsens Hænder; en verdslig Forstander var Styrelsen tildelt, og af ham skulde nu Abbeden og Munkene have deres Underhold. Imidlertid bør man dog ingenlunde opfatte Sagen saaledes, at Klosters forhenværende gejstlige Overhoved dermed ganske havde tabt sin Betydning og var henvist til en stille og uvirksom Existens for Resten af sine Dage; tværtimod deltog han stedse i Æbelholts Anliggender, hvorom følgende Skjødebrev bærer Vidnesbyrd:

Wy Anders Jeffsenn aff Gudzs forsynn abbatt oc forstandher wdj Ebellholttiis closther oc menyngre conuent wdj samestedt giørre wiittherliigtt for alle metth thette wortt obne briff, adtt wy mett meninge conue[n]ttis raadtt oc samp-tøke her wdj samestedt eptther ryghenns retth oc sedwaanne haffue skøeth oc affhendt oc nw metth thette wortt obne briff alldellis skøde oc affhende fraa woss, wortt closther oc alle worre epttherkommer abbatther oc forstander y samestedt oc tiill erliigh mandtt Andreas Barbj tiill Fawrholm oc alle hans arwyngre att skwille nøyde, bruge oc beholle eptther theris wylliige oc eptther konn. maiestättis oc menyngre

¹⁾ Rørdam: Danske Kirkelove I, 225—26.

²⁾ Kopibogen, p. 220.

Danmarck rygis raadzs skyøde breffuis lywdellse tiill ewinde-
liige eydom eye skwillindis nye worre oc closthers gorde ly-
gendis wdj Hamersholte y Nørre Herløff saagenn y Tryherritz
mett aldt therris rette tiill lygelse, skouff, mark, fyskewandt
oc fee gangh, wott oc tyurth, indtiid wndher thagit wdj
nogle maade, oc wy her mett forlaade oc affhennde fraa woss
oc alle worre epttherkommer aldtt worr oc wortt closthers
retth oc rettiighet, szom wy haffue haffth wdj forskryffne
godzs, saa att for^{no} Andreas Barbj oc alle hans arwyng
skwllle blyffue aldellis wdenn aldtt tiill thaall wdj noghenn
retthergangh aff hwer mandt for thenn saagh wdj alle maade.
Tiill wdermer wyndisbyrdtt oc bedre foruoringh, att szaa er
szom forskriiffuit staar, trycke wy wortt mett conuentis ind-
siigell nedenn for thette wortt obne bryff. Gyffuit wdj Ebel-
holtis closter aar eptther gwdzs byrdtt mdlj sanctj Botiils
daigh¹).

Desuden er der al Rimelighed for, at Abbed Anders
ogsaa har medvirket ved Ordningen af en anden og langt
væsntligere Sag, Fastsættelsen af de gudstjenstlige For-
hold i Tjæreby og nærliggende Sogne. Det havde efter-
haanden vist sig, at Landets Kirker i Tal betydelig over-
skred, hvad der maatte siges at være fornødent, og at man
følgelig for at skabe en Bedring i Præsternes Lønninger
burde iværksætte en større Reduktion af dem. Rundt om
se vi da, at Kirker blive nedrevne eller gjorde til Annexer,
og ved »Klemmebrevet« for Sællands Stift af 1555 bestem-
tes det, at i Strø Herred skulde bl. a. Tjæreby og Aلسynder-
rup Kirker ødelægges og Bygningsmaterialet anvendes til
Æbelholt Klosterkirke, der skulde være Gudshus for begge
de nævnte Menigheder²). Dog blev denne Ordning, som sik-
kert paa det nøjeste svarede til Abbedens Ønsker, langtfra
den endelige; Sognefolket, som vilde have sine to Kirker
skaanede, udvirkede 1561, at det i Stedet for blev Æbel-

¹) Vossisk Saml. Pergament. Lyng-Frederiksborg Herred Nr. 18.

²) Rørdam: Danske Kirkelove I, 439.

holts, der fjernes. Og denne Bestemmelse kom til at staa ved Magt; den gamle Klosterkirke nedbrødes, og Stenene vandrede efter al Sandsynlighed til Frederiksborg for at indsættes i det nye Kongeslot.

Da Brevet herom udgik, boede Abbed Anders imidlertid ikke mere paa Æbelholt, men var mod Slutningen af 1560 draget bort fra sit Kloster. At hans Rejse just finder Sted i dette Aar, er næppe tilfældigt, men hænger sammen med en Begivenhed, der nu maa være indtruffen, og som virkede ødelæggende for den hele Munkebolig. I Tiden ved 1560, da mangt et Kloster rundt om i Landet opløstes, da ogsaa Munkelivet i det nærliggende Esrom blev hævet og dets Klosterkirke nedbrudt, for at Materialet kunde anvendes til Frederiksborg Slots Opførelse, da ramte en lignende Skæbne Æbelholt¹⁾. Klostret nedlagdes, og Munkene, hvis der ellers endnu fandtes nogen, flyttede andetsteds hen; det gik nu som ved Esroms Ophør, da den gamle Abbed Peder sendtes til Sorø, Anders Ibsen maatte vende Egnen Ryggen og søge et nyt Hjemsted for Resten af sine Dage.

Han drager saa bort fra Æbelholt, fra dets Vaaningshuse, Kirke, Udbygninger og Have, fra alt det, hvis Tarv han i mange Aar havde varetaget; han forlader dermed et gammelt og ærværdigt Kloster, men kun for paany at søge Tilflugt bag et Klosters skærmende Mure. Thi Helsingør havde han udset som sit vordende Hjem; i den gamle Karmeliterstiftelse, der 1541 var blevet Hospital for syge og fattige Mennesker, vilde han henleve sine sidste Dage og saaledes til sin Død opholde sig paa Steder, hvor før kuttebærende og barfodede Munke havde vandret. Ja endnu dengang levede der i Hospitalet mangan en forhen-

¹⁾ En bestemt Tidsangivelse for Æbelholt Klosters Henlæggelse til Frederiksborg er dog ikke mulig, da intet Aktstykke herom er bevaret. At det imidlertid maa være sket 1560, synes bl. a. at fremgaa deraf, at Christoffer Trundsen dette Aar ombytter Forleningen paa Æbelholt med Tryggevelde. (Meddelt af Dr. Rørdam).

værende Klosterbroder, som efter Papismens Fald var bleven i Karmeliterhuset, havde antaget den nye Lære og nu skaffede sig Føden ved at gaa Hospitalsforstanderne til Haande, især ved at drage »i Termin« og hente Tiender og Almisser fra de hosliggende Distrikter. Navne som Erik Munk, Søren Munk, Jens Munk og Herluf Munk støder man atter og atter paa i Hospitalsregnskaberne, og disse Personer kunne næppe være andet end gamle Karmeliterbrødre, der havde overlevet Religionsændringen og nu vedblivende søgte deres Ophold paa dette Sted; endog fra Franciskanerklostret havde en Munk, Jens Clausen, indgivet sig i Hospitalet paa Livstid¹⁾. Abbed Anders kunde saaledes her træffe Folk med fuld Forstaaelse af sin vexlende Skæbne.

Det var mod Slutningen af Aaret 1560, at Abbeden naaede til Hospitalet eller, som det da ogsaa kaldtes, Helliggesthus. I dets gamle Regnskaber, der sammen med Kopibogen over Brevene er vor eneste Kilde til alle de følgende Oplysninger om Anders Ibsen, fandtes en løsliggende Papirslap med denne Paaskrift: *1560 thiisdagen nest effter sancti Nilausz dag (10 December) kom her abbidt Anders aff Æffbilholtt til Hellegiesthusz*; og efter denne Seddel er Notitsen senere suppleret i Protokollen, hvor den lyder saaledes: »Anno domini mdlx thiisdagenn nest effter S. Nicolaj dag tha kom salig abbid Annders, fordum abbid wdj Ebbillholth, ind y Hilligesthus her wdi Hellsingør, och y samme aar bleff yth y for^{ne} hospitall thenne effterskrefne landtgillde aff Blidstrup, Weyby, Hellsinge [og Kregome] sognner, som fornefnte abbid Annders haffuer hafft till fornn effter konung. mai. breffuis lydillse.« Endnu den Dag, da Anders Ibsen havde naaet sit Bestemmelsessted,

¹⁾ »Jens Claussen, som til foren havde været Munch udi Graabrødre Closter og siden var indtaget i Hospitalet i Helsingør, men der havde belligget en Tienestepige, hans Revers om et bedre Liv og Levnet, saa og at Hospitalet efter hans Død skulle være hans Arving og ellers ingen anden. Datteret Helsingør Onsdagen for Kyndelmesse 1549.« (Kopibogen, p. 219).

udstedte Jørgen Walle (vistnok Borger i Helsingør) en Begjæring til ham om, at han vilde forunde ham Tienden af de 4 ovennævnte Sogne i Fæste, og sammen dermed sendte Mogens Gyldenstjerne Abbeden en Recommendation for Jørgen Walle i denne Anledning¹⁾. Men det synes dog næppe, som Anders Ibsen har accepteret Jørgen Walles Forslag; i det mindste tyder det Brev, hvorved Abbeden indgav sig i Hospitalet, ikke derpaa. Ugedagen efter, at vor Klostermand havde naaet Helsingør, affatter han nemlig et Dokument om, at han »nu karsk og sund i sin frie Velmagt« giver sig i Helsingørs Hospital at leve og dø hos de fattige, svage Mennesker, hvem han indsætter til rette Arvinger af alt sit Gods, dog saaledes, at han selv skal beholde det for sin Levetid; ligesaa skænker han de fattige Kongetienden af Blidstrup, Helsing, Vejby og Kregome Sogne, som han har i Forlening af Christian III, og overantvorder Hospitalets Styrer det, at denne kan udnytte det de fattige til Bedste. Heraf skal Abbeden dog selv aarligen have 6 Pund Rug og 6 Pund Byg og desuden Underholdning til Øl og Mad og frit Hus i Hospitalet, saa længe han lever²⁾. Og samme Dag udfærdige Hospitalsforstanderne et Gjenbrev til Anders Ibsen, at de indtage ham i Hospitalet paa nævnte Vilkaar³⁾.

Det var en fornem og rig Gjæst, der havde valgt det gamle Kloster til sin vordende Bolig, en Mand af den Slags, som kun sjældnere søgte Optagelse her; thi hyppigst plejede de Folk, der indgave sig i Sygehuset, at komme næsten tomhændede eller med rene Ubetydeligheder som et Bryggekar, en Ko eller lignende. Men naar Abbed Anders nu medbragte, hvad der kunde yde ham passende og rigeligt Underhold, bevirkede dette naturligvis, at han baade i Liv og Død behandledes som en Person, der over-

1) Kopibogen, p. 221.

2) Hofman: Foundationer og Gavebreve VII, 79—80.

3) Kopibogen, p. 221.

gik Hospitalets andre Gjæster; vi kunne da ikke tænke os Forholdet saaledes, at han blot var henvist til Sygestuen, Hovedopholdsstedet for Lemmerne, og maatte dele Pladsen med disse. Abbeden har vistnok haft egne Værelser og er bleven opvartet med al sømmelig Ære.

Kun et halvt Aar skulde det dog være vor Klostermand forundt her at nyde rolige Dage; thi allerede næste Aar bortrev Døden ham fra hans sidste jordiske Opholdssted. Om Udgifterne ved Begravelsen har Hospitalets Forstander, Rasmus Hansen, antegnet følgende i sin Bog:

Item thenn 30 dag junij (1561) bleff begraffuen salig abbid Annders, som kom aff Effuilholth och døde her y Hilligesthus, och bekostede ieg hanns iordeferd, som her efter føllger:

Item kiøbte ieg ij deller, kom til kisten, som hans lig bleff wtj lagdt, och gaff ieg for huer vj β xij β.

Item gaff ieg Søffrenn snedker, som gjorde kiistenn. . vij β.

Item kiøbte ieg iiij allne hollandtz lerid, som bleff slagit offuer kiistenn, gaff ieg for huer allne x β iij m.

Item kom søm till kiisten, store och smaa, for . . x alb.

Item gaff ieg klockerenn¹⁾, for hand ringde och groff graffuenn i m.

Item gaff ieg her Peder, her Rasmus och scholemesters (huer, vistnok overstreget). iij m.²⁾

¹⁾ 1562 hedder det i Regnskaberne: •Item gaff ieg Broder Klocker, for hannd ringede mett the smaa klocker for then bonnde, som kom aff Emdrup och døde y Hilligesthus S. Bertolomei dagh, flich hand ther fore ij β. 1563 nævnes atter Broder Klokke og 1567 Esbern Klokke.

²⁾ Til Sammenligning kan anføres, at Hospitalsforstanderen 1561 betalte Her Peder 8 β for en Ligprædiken og 1562 Her Rasmus 12 β. — Sognepræsten i Helsingør hed da Peder Samsing; rimeligvis er det dog ikke ham, der menes, men Her Peder Lauritsen, forhen Sognepræst til Tøllige Kirke, som 1560 havde indgivet sig i Helliggesthus og lovet at prædike der ved Lejlighed (Kopibogen), og som døde 1563. — Her Rasmus maa være Rasmus Lauritsen, Kapellan 1557—62 (Kirkehist. Saml. 3 R. IV, 358).

I Anders Ibsen mistede Hospitalet en af sine mærkeligste Beboere, maaske endog den fornemste, det nogen-
sinde har huset. Efter Abbedens Død tilfaldt hans Gods i Følge Vedtægten de fattige og syge; men desuden hen-
lagdes ogsaa Kongetienden af de fire Sogne, Kregome, Helsing, Vejby og Blidstrup, hvormed han havde indgivet sig, til Hospitalslemmernes Underhold ved et Kongebrev af 1 Juli 1561¹⁾. Det er ret paafaldende at se, at Sygehuset saa snart efter Abbedens Død kom i Besiddelse af denne Kongetiende, en Fordel, der dog kun erhvervedes mod at opgive Indtægten ved et tidligere Fredkjøbsbrev. Den nærmere Aarsag hertil meddeler Regnskabsbogen var følgende: »Item samme tiid (1561) annamede Hans Skouffgord effter konung. mats. befalling thet fredkiøbs breff, som salige konning Christiann hagde wndt for^{ne} fattige paa alle mandrabs sager wdj Krogenns leen²⁾, huilckit the fattigis forstonndere opgaffue till konung. mats. for then orsage, att nar the fattigis budt komme yblandt bønderne effter gudts allmøsse, tha foruithis thennom, att the y

¹⁾ Hofman: Fundationer og Gavebreve VII, 80—81.

²⁾ ¹⁷/₆ 1544 havde Christian III givet Helsingør Hospital alle Manddrabsbøder og alt Fredkjøb over hele Krogens Len (Hofman, VII, 141). At dette ingenlunde var en uvæsentlig Indtægtskilde, fremgaar bedst ved en Betragtning af det store Antal Personer, der fra Tid til anden myrdedes blot i denne lille Egn af Nord-sælland. For Aaret 1550 findes følgende Notits herom i Hospitalets Regnskaber:

»Thisse efterschrefne ære ihieslagne i thette aar, gudtt bedrett, wttj Tryherriidtt, thøres siele gudtt benaade.

Item Heming i Giørløse, mester Morthens bonde, sloo j dreng i hiell ther i byendtt om pindz dags tiide aar 1550.

Item j bonde bleff slagen i hiel, bode i Hammerholtt, i effther høøst.

Item Per Jenssens søn i Yesløffue sloo en i hiell wttj Liunge (herfor bødedes 40 Daler; se Kirkehist. Saml. 3 R. VI, 605).

Item j bleff slagen ihiehl i Wbberup hooss Creeme.

Item j bleff slagen ihiehl, gick fran Slangerup, hagde hieme i Oppesundby*.

Hilligesthus haffde inthid thøris allmøsse behoff, the haffde rennthe noch for drabs sager, for kongens fredkiøb. Och ther fore wor samme fredkiøb thennom mere till skade end till fordeell. Och kong. mat. ther emod wnthe the fattige thisse for^{no} thyennder af Wejby, Blystrup, Helsinge och Kreme sogne¹⁾. Ogsaa i kulturhistorisk Henseende er denne Optegnelse ret interessant, da vi her lære Bondens Sindelag overfor de omvandrende Terminsbrødre at kjende.

Men de gamle Regnskaber underrette os ikke alene om dette og den Bekostning, hvori Hospitalet maatte sætte sig ved Abbed Anders' Død; de nævne ogsaa forskellige af hans Restance- og Gjældsposter, og med disse skulle vi her slutte vor Omtale af Æbelholt Klosters sidste Abbed.

(1562) Item bethallede ieg till Jenns Moenssen iiij pother wynn, som salig abbid Annders haffde ladit hennthe ther efterhaandenn, gaff ieg for huert pott x alb., beløffuer xiiij β j alb.

(1561) Item thenn tiid salig abbid Annders døde her wtj Hilligesthus, anammed ieg efter hanns dødt y peninche v m. iiij alb.

(1561) Item oppebor ieg aff Jacob Hannssen, som handd wor salig abbid Annders skylddig for kornn, handd haffde faaith aff hanem och wor efftherstaa xviiij m. ij β.

(1561) Item oppebor ieg aff Søffrenn munck, som handd wor salig abbid Annders skylddig for ij pund ruv, ij pund byg, regnid skøppenn iiij β, er xxij m.

(1561) Samme tiid anammede ieg och effter abbid Anders ij gamle thaffillskeder, som weyer iiij lodt j quint, offueruerendis Annders Saxenn, Casper och Matz Laurssen. (Item thenn ene aff thisse skeer, som weyde ij lodt, thenn anthuordet ieg salig abbid Anderses søsther søn wed naffn Thue schredder efter the fattigis forstanderis wille och samtecke och hans handschrefftis lydillsse).

¹⁾ Se ogsaa Hofman: Foundationer og Gavebreve VII, 142.

Thue Skrædders Kvittering lyder saaledes:

Item bekennder iegh Thue schredder, hiemme y Ystedt, att ieg haffuer annammid aff erlig manndt Rasmus Hanssen, raadmand y Hellsingør, en sølffskedt, weyer thw lodt, som the erlige mend forstannere till hospitallid y Hellsingør haffuer wnth och opladit mig for enn yhukommillsse effter myn kiere moderbroder salig abbid Anders, som døde ther samme stedtz. Att saa y sandhed er, windner ieg mett mitt rette eyrlige merke her wnderschreffuet. Datum Hellsingør thenn 13 dag martij aar etc. mdlxij.

En Begivenhed i Ring Klosters Historie.

Det var en hyppig gjentaget Bestemmelse i de forskjellige Munkeordeners Statuter og Privilegier, at ingen maatte begaa Tyveri eller øve anden Udaad indenfor Klostret; hvo, som lagde Haand paa dets Beboere eller paa dem, der havde søgt Tilflugt hos Munkene, blev bannlyst, og den samme Straf ramte enhver, der vovede at sætte Ild paa disse Gudfrygtighedens Boliger. Det var Tanken om Klostrene som hellige Asyler, hvor intet urent maatte finde Sted, der har dikteret denne Vedtægt, en Bestemmelse, mod hvilken der dog atter og atter skete Forsyndelser. Man huske saaledes paa den Ulykke, der ramte Æbelholt, da Magister Peter overfaldt og plyndrede Klostret, hvis Lade med alt Kornet blev et Rov for Luerne; eller man erindre de talløse Plyndringer, som Æm Kloster maatte lide ved Midten af det trettende Aarhundrede, for at fatte, hvorledes Munkenes Skæbne ofte paa det nøjeste var sammenvoxet med hele Folkets, saa at næsten enhver Fjendtlighed i Landet tidlig eller silde sporedes indenfor Klostermuren.

Den Episode, som her skal fremdrages, hører dog kun uegentlig til den store Række af Brud mod Klosterstatuterne; det drejer sig vel om en Ulykke, der ramte en

af Danmarks Munkeboliger, og om en paafølgende Sigtelse for udøvet Vold, men Erklæringer fra troværdige Personer godtgjorde, at der aldeles ikke laa Forsætlighed til Grund, og at Beskyldningen udelukkende var fremkommen af Ondskab.

Ved Aar 1430 ødelagdes Ring Kloster pludselig af en Ildebrand, om hvis Udstrækning vi dog ikke nu kunne danne os nogen Forestilling, da den gamle Munkebolig helt er sunken i Grus efter en anden Ildsvaade, der i Begyndelsen af det attende Aarhundrede hjemsøgte den. Efterretningen om den første Brand vakte en ganske særlig Opsigt, fordi der fra forskellige Sider ymtedes om, at Ilden var paasat, og det af ingen anden end af den Mand, hvem Klosters Vel i højeste Grad maatte ligge paa Hjerte, Prior og Forstanderen; ja, man gik endog saa vidt i sin Harme, at man beskyldte ham ikke alene for at have afbrændt Klosteret, men ogsaa for at have pantsat dets Ejendomme. Medens adskillige nu pønsede paa at fjerne Prioren fra hans Embede, søgte denne til Gjengjæld at værge sig mod Sigtelsen, vel vidende, at en ugunstig Dom kunde medføre Tab af hans Stilling. Han indstævnedes da Sagen for Viborg Landsting, idet han samtidig skaffede sig Understøttelse fra mægtige Personer, der kunde tale til hans Gunst. Vi se her Prioren møde op med smukke seglbehængte Pergamenter, udstedte af Borgemester og Raad i Horsens og af mange gjæve Riddersmænd for at godtgjøre sin Udelagtighed i den stedfundne Ildebrand. Og som Brevene beviste hans Skyldfrihed, saaledes ogsaa de talrige Personer, der i Anledning af den foreliggende Sag vare stævnedes til Viborg; her var baade Præster og Klerke, Riddere og Svende, Kjøbstadfolk og Bønder, og alle fremhævede de Priorens redelige Vandel og hans fra Fædrene nedarvede gode Rygte. Men den, hvis Stemme dog sikkert lagde det afgjørende Lod i Vægtskaalen, var Aarhusbispen Ulrik Stygge, idet hans Erklæring lød paa, at Prioren ikke alene var uden Skyld i den stedfundne Ildebrand, men at

han endog havde bygget og forbedret Klostret, ja sat til af sine Midler derved. Efter disse Udtalelser fra Stiftets gejstlige Overhoved og fra andre kompetente Dommere var Sagen endt, og Prioeren fandtes skikket til at beholde sit Forstanderskab for Ring Kloster.

Af det herom udstedte Thingsvidne erfarer man, at Prioeren da hed Jens Kanne, og at han 1430 alt i nogle Aar havde siddet inde med Embedet som Forstander. Han var en Adelsmand, der 1438 skriver sig til Gjendrup (den nuværende Herregaard Fussingø), og hans Hverv i Klostret var at have dets Tjenere i Forsvar og at styre dets økonomiske Anliggender¹⁾. Saaledes bør Sagen retteligst opfattes, og man maa ikke af Ordet Prior, som Jens Kanne fører i sin Titel, lade sig forlede til at tro, at han oprindeligt var en klostergiven Munk, der efterhaanden havde svunget sig op og naaet denne høje Post ved Priorissens Side. I Nonneklostrene maa man vel skjelne mellem to Slags Bestyrere, paa den ene Side dem, der kalde sig Præst og Prior, og paa den anden Side dem, der bære Titel af Prior og Forstander; thi medens hine ere Munke i Ordets egentlige Betydning og særlig skulle lede Gudstjenesten i Kirken, ere disse blot verdslige Personer, hvem det paahvilede at have Opsyn med Klosters Ejendomme og Jordegods og at sørge for Nonnernes Underhold. Fremdeles medens førstnævnte synes at blive udvalgte af vedkommende Klosters Priorisse, er det derimod Stiftets Biskop, undertiden endog Kongen, der beskikkede Forstanderen. Jens Kanne hører da som Adelsmand til de sidstes Klasse, og det anføres udtrykkelig i Dokumentet, at Biskop Ulrik Stygge af Aarhus havde indsat ham som Prior i Ring Kloster. Ulrik blev Biskop 1424, og vi have dermed et lille Holdepunkt ved Fastsættelsen af den Tid, da Jens

¹⁾ Ældste danske Archivregistraturer II, 87. — I sit Segl førte Jens Kanne en Bjælke (Henry Petersen: Gejstlige Sigiller fra Middelalderen, Nr. 794*).

Kanne blev Prior, hvilket ventelig maa være sket mod Slutningen af Tyverne¹⁾.

Kort efter var det, at den ovenfor nævnte Ulykke ramte Ring Kloster, og at Jens Kanne sigtedes for at have stukket Ild paa Bygningen. Hvorledes Sagen faldt ud, have vi alt hørt, Klostret rejste sig igjen af sin Aske, og Prioren hævdede vedvarende Embedet som den øverste Bestyrer af dets Ejendomme og Jordegods. Dette fremgaar ganske tydelig af en ved Aar 1600 nedskrevet Registrant over de paa Skanderborg Slot værende Aktstykker, hvori Jens Kanne nævnes enkelte Gange, saaledes 1445, da en Gaard i Gjedved blev tildømt Abbeden i Øm, fremdeles 1455 og 1460, da Prioren udstedte et Brev paa en Mark i Ørridslev Sogn²⁾. Desuden findes han som Vitterlighedsvidne under et Dokument fra 1455, ved hvilket Anders Petz skjøder Ridder Otte Nielsen noget Gods³⁾, og endelig stadfæster han 1458 sin Broder Jens Andersens Gave paa en Gaard i Kjærby, som denne i sit Testamente har skjænket Mariager Kloster⁴⁾. Med Aaret 1460 forsvinder imidlertid Jens Kanne fuldstændig, sandsynligvis er det Døden, der da har bortrevet ham fra hans sidste jordiske Embede. En Hartvig Smalsted, uden Tvivl af den gamle, holstenske Adelsfamilie Smalsted, valgtes efter ham til Prior og nævnes i denne Egenskab alt det paafølgende Aar 1461⁵⁾.

Til Slutning skulle vi her efter Dyrskjøts Brevbog gjengive Aktstykket, hvorpaa denne lille Meddelelse er ba-

¹⁾ 1424 annammede Ærkedegnen i Aarhus, Erik Laurensen, Klostret af Dronning Philippa som dets Forstander. Da Jens Kanne imidlertid var Forstander før 1430, kan Erik saaledes kun ganske faa Aar have beklædt Embedet; men endnu 1433 nævnes han dog som Ærkedegn i Aarhus (Kirkehist. Saml. 3 R. V, 327).

²⁾ Ældste d. Archivregistraturer I, 171, 175 og 274.

³⁾ Vossisk Saml. Pergament. Vrads Herred Nr. 68.

⁴⁾ Dansk Mag. VI, 84.

⁵⁾ Langebeks Diplomatarium under ¹⁵/₁₀ 1461.

seret, og det saa meget snarere, som Dokumentet ved sit Indhold danner en kjærkommen Modsætning til de talløse og ensformige Skøde- og Mageskiftebreve.

Alle Mænd dette Brev seer eller hører læse, hilser vi evindeligen med Gud Thomas Wille Landstingshører, Provst Morten af Viborg, Jens Bruun Prior i Dueholm i Mors, Jens Juul, Iver Juul, Henning Mortensen Væbner, Niels Overgaard og Peter Rige Borgemestere i Viborg, Erik Jensen, Foged paa Skiern, Endvold [Matthisen]¹⁾, Niels [Jensen]²⁾, Jens Jensen Raadmænd i Viborg og Lauritz Skriver ibidem, kundgjører alle, Guds Aar 1430 Løverdagen efter St. Lucia Dag var skikket her paa Landstinget for os og flere gode Mænd en velbaaren Mand Jens Kanne, som saa og hørte, for[nævnte] velbaarne Jens Kanne kærede haardeligen og meget ynkeligen, at hans Uvenner havde hannem tillagt, at hand skulde afbrændt Ring Closter og skulde have bortforpantet Closterets Gods og at ej være saadan Mand, at hand burde være Forstander i saadant Closter; og fornævnte Jens Kanne lod herimod læse aabenbarligen inden fire Stokke paa fornævnte Landsting først et Brev af Borgemester og Raad og ganske Menighed i Horsens med deres Byes Indsegl forehængt og siden et andet Brev med mange Riddere og Svende og gode Bønder deres Indsegle underhængt, og dermed beviste, at hannem samme Ildebrand var med Uret tillagt, og begjærede Skudsmaal her paa Tinget af alle gode Mænd, da for det første hæderlig Fader med Gud og Herre Biskop Ulrik af Aarhus, hvilken tilforn havde tilskikket forskrevne Jens Kanne at være Prior og Forstander i fornævnte Closter og gjorde ham uskyldig i disse tillagte Stykker og ydermere sagde, at Jens Kanne havde samme Closter og Gods bygt og forbedret, bedre end det var tilforn, og havde sat til af sine egne Penge derpaa og forestaaet samme Closter som en tro,

¹⁾ Lacune i Afskriften. En Enevold Matthisen var Raadmand i Viborg 1426 (Heise: Diplomatarium Vibergense, 345).

²⁾ Mulig er her glemt Jensen. En Raadmand af dette Navn kjendes 1425 og 1438—45 (Dipl. Viberg.).

ærlig Dannemand, saa at Fruer og alle Closters Tienere hannem takkede. Siden var der mange gode Mænd paa Landstinget, baade Præster og Klerke, Riddere og Svende, Kjøbsted Mænd, Bønder og Boekarle, der sagde det samme med os og vi med dem, at fornævnte Jens Kanne havde forestandet samme Closter som en ærlig, tro Dannemand, og haver hand levet sit Liv fra sin Barndom til denne Dæg, som en retfærdig, god Mand bør at gjøre, og staar hannem eller hans Forældre ingen anden Snak eller Rygte paa, uden det godt og ærligt er, saa hand jo maa være Forstander baade der og andre Stæder. Datum anno, die ut supra.

Biskop Peder Jakobsen Hygom.

Et Bidrag til Pietismens Historie.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Mindet om Hr. Peder Hygom, der 1738—64 var Biskop i Aarhus Stift, er nu nærmest knyttet til hans bekendte og yndede Nadversalme: »Jesus, din søde Forening at smage længes og trænges mit Hjærte og Sind«; thi ellers er han ikke optraadt i Litteraturen, og man har derfor været noget tilbøjelig til at anse ham for en temmelig ulærd Mand, hvem kun hans pietistiske Anskuelser have anbefalet til den fremragende Plads, han i Christian VI's Tid kom til at indtage i den danske Kirke. Hvad her skal meddeles, vil imidlertid godtgjøre, at ulærd var han ingenlunde, men derimod en Mand med en dybtgaaende theologisk Indsigt og en ikke almindelig Dygtighed baade til Forsvar og Angreb. Men de Skriftstykker fra hans Haand, som her fremdrages, ville tillige godtgjøre, at han var Pietist af strængeste Observans, hvad forøvrigt allerede tildels fremgaar af de interessante Uddrag af hans Visitatsberetninger, som Pastor C. Reiersen for en Del Aar siden meddelte i Samlinger til jydsk Historie og Topografi III, 375—87, hvormed kan sammenlignes Hygoms Indberetning om vel fortjente Præster i Aarhus Stift, der er trykt i Kirkehist. Saml. 3. R. V, 706—10.

Man kan være enig eller uenig med Pietisterne; men ingen Kristen, der med Opmærksomhed gennemlæser de følgende Stykker, vil kunne undgaa at faa et stærkt Indtryk af den Alvor og Nidkjærhed for Herren, hvormed en Mand som Peder Hygom gjorde sin Gjerning. At det ikke var nogen blot Følelseskristendom, der lagde Kraften i hans Virksomhed og Myndigheden i hans Ord, vil den efterfølgende grundige Bevisførelse kunne afgive et Vidnesbyrd om. Jeg har været noget betænkelig ved at optage Hygoms Forsvarsskrift af 10. Marts 1735, som han selv med Hentydning til Phil. 1, 17 kalder »Evangeliets Forsvar«. Thi skjønt han neppe har haft 14 Dage til Udarbejdelse og Renskrivning af dette Stykke, er det dog blevet meget vidtløftigt; men da vi neppe fra hin Tid have nogen fyldigere og kraftigere Apologi for den pietistiske Praxis, og da jeg antager, at det er ved dette Skrift, at Hygom ligesom har habiliteret sig til Bispestolen¹⁾, saa forekommer det mig, at Stykket har saa megen kirkehistorisk Betydning, at det vel kan forsvare den Plads, som det indtager.

Angaaende Peder Hygoms Livsforhold kan for øvrigt bemærkes: han var født den 22. November 1692 i Hygum i Tørninglen, hvor hans Fader, Hr. Jakob Pedersen, var Præst og (fra 1730) Provst i Frøs og Kalslunds Herreder. Ogsaa Farfaderen havde været Præst sammesteds. — Peder Hygoms Moder hed Karen Buch, hun var en Præstedatter fra Skanderup. I sine Forældres Hus lagde han Grunden til sin Uddannelse; derfra blev han sendt til den lærde og dygtige Præst Peder Wøldike i Sommersted, der i sin Præstegaard havde en Skole for unge Mennesker, hvorfra ikke faa udgik fortræffelig forberedte. Atten Aar gammel

¹⁾ Af Hygoms nedenfor meddelte Brev til Nicolai Astrup ses nemlig, at Forsvarsskriftet er blevet udbredt i Afskrifter, og efter den nøje Forbindelse, der i Almindelighed var mellem de opvakte Præster, er der intet usandsynligt i, at Stykket gennem Hofpræst J. B. Bluhme er kommet Christian VI for Øje.

afgik Peder Hygom 1710 til Kjøbenhavns Universitet. Efter at have taget den filosofiske Examen med Laud. og Baccalaurgraden blev han ved Pesten 1711 nødt til at afbryde sine theologiske Studier og rejse hjem. Men saa snart Sygdommen var standset, begav han sig atter til Kjøbenhavn. Samtidig (1712) kom Brødrene Hans Adolf og Broder Brorson til Universitetet, ogsaa fra Nordslesvig, og disse tre unge Mennesker — der alle siden bleve Biskopper i Jylland — bleve, om ikke strax, saa dog snart som Brødre i den samme Herres Tjeneste og drevne af den samme Aand.

Efter at Peder Hygom 1714 havde taget theologisk Attestats med bedste Karakter, drog han, efter et Ophold i Hjemmet, 1715 til Kiels Universitet, hvor han forblev i over et Aar og hørte med Flid de derværende theologiske Lærere, særlig »den fromme og fortræffelige« Albert zum Felde over Ethiken og Henrik Opitius over Hebraisk. Siden opholdt han sig atter i sit Hjem, indtil Nabopræsten, Provst Mag. Christen Welleius i Lintrup og Hjerting, begjærede ham til sin Kapellan.

Om Welleius, der siden 1679 var Præst i de nævnte Sogne og siden 1711 Provst i Frøs og Kalslunds Herreder, berettes i Kaldsbogen i Lintrup¹⁾: »Han var en hel venerabel, gudeligg og velbegavet Mand, som fandt stor Naade hos det kongelige Herskab, som ofte behagede at høre ham prædike baade i Kjøbenhavn og paa Koldinghus Slot, baade for Kong Christian den 5te og Friderich den 4de, har og ofte haft den Naade at tale med hver af dem. Særdeles har Hds. Maj. sal. Enkedronning Charlotta Amalia altid haft stor Naade for ham og ej alene 1700, da hun i sit Enkesædes første Aar flyttede paa sit Slot Charlottenborg, i 5 Uger hørt hans Prædiken, men og ved sin naadige Tale

¹⁾ Velvillig Meddelelse af Pastor em. J. P. Böttiger, der var Præst i Lintrup og Hjerting til 1867, da han paa Grund af Edsnægtelse blev afsat af Preusserne.

baade i Kjøbenhavn, Haderslev og Aalborg vist, med hvad Naade hun var ham bevaagen, og til Tegn havde han 2de smukke af Hds. Majestæt forærede Sølvbægere. — 1718, den 5. Decemb. nød han den kgl. Naade, i Henseende til hans lange og tro Tjeneste i Guds Hus, at han blev bevilliget, dog uden Consequence for andre, Hr. Peder Jacobsen Hygom til Adjunctum i hans Alderdom, og efter hans Død at succedere¹⁾.

Rimeligvis har Peder Hygom allerede da været forlovet med Provst Welleius's Datter, Karen, som han siden ægtede. Han var Kapellan i Lintrup i omtrent 12 Aar, indtil han 1730 succederede sin gamle Svigerfader i Præsteembedet. Om hans Virksomhed her have vi vel ikke nærmere Efterretninger; men det kan ikke være tvivlsomt, at den i Hovedsagen har været præget af den samme Aand, som siden var ejendommelig for ham og hans Færd. Forskjellige tunge Tilskikkelser, der ramte hans ærværdige Svigerforældre, maatte ogsaa bidrage til at stemme hans Sjæl for Livets Alvor.

Sognepræst i Lintrup og Hjerting var Peder Hygom dog kun i omtrent to Aar; thi da hans Fader blev svageleg, opgav Sønnen sit Embede for at blive Faderens Medtjener og eventuelle Efterfølger i Hygom. Den gamle Præst kom for øvrigt senere til Kræfter igjen, saa at han kunde deltage i Embedets Gjerning; men da han tillige var Provst, overlod han væsentlig Præsteembedet til sin Søn²⁾. Pontoppidan har ved at fortælle den sidstes Levned³⁾ hentydet

¹⁾ Om Provst Chr. Welleius se ogsaa Treschows Jubel-Lærere, S. 201—4.

²⁾ Hr. Jakob Pedersen (Hygom) nedlagde 1741 ganske sit Embede og drog til Sønnen, der da var Biskop i Aarhus. Han naede en Alder af næsten hundrede Aar. En kort Levnedsbeskrivelse af ham findes hos Treschow, Danske Jubel-Lærere, S. 259—61. I mit Exemplar af den nævnte Bog staar tilskrevet, at han døde 1756 (han var født 1656); hos Wiberg I, 722 angives den 19. Jan. 1755 som hans Dødsdag, hvad vel er det rigtige.

³⁾ Annales eccl. Dan. IV. 174—5.

til Ordet: en Profet er ikke agtet i sit eget Fædreland, idet han beretter om de Bryderier, Peder Hygom havde med en Del af Menigheden i hans Fødesogn, som beskyldte ham for at føre en formentlig ny Lære, og næsten paa oprørsk Vis søgte at unddrage sig hans tro Embedspleje. Herom er det netop, at de følgende Aktstykker yde al ønskelig Oplysning. Nogen Tid efter at denne Sag var endt, kaldtes Hr. Peder Hygom d. 15. Okt. 1736 til Sognepræst ved Frue Kirke i Aarhus og Provst i Ning Herréd, og efter et Aars Forløb, den 22. Novbr. 1737, til Sognepræst ved Budolphi Kirke i Aalborg, utvivlsomt efter Foranledning af hans Ungdomsven og Aandsfrænde, Hr. Broder Brorson, som da nys var bleven Biskop i Aalborg. Men Peder Hygom var næppe kommen til Aalborg, før der stilledes ham Valget mellem to Bispestole, Christiania og Aarhus, og da han foretrak den sidste, fik han den 14. Februar 1738 kongelig Udnævnelse til dette Embede.

Efterfølgende Aktstykker meddeles efter Afskrifter i Ny kgl. Saml. 1159 4to og Kalske Saml. 102 Fol. Vor Tids Retskrivning er fulgt, og enkelte af de græske og hebraiske Citater ere oversatte paa Dansk (i saa Tilfælde satte mellem Anførselstegn).

1.

Hans Højærværdighed Hr. Biskop Anchersen i Ribe har først paa et udstrøet Spargement tilskrevet Hr. Peder Hygoms Fader, Provsten Hr. Jacob Hygom, saaledes:

Velærværdige og højlerde Hr. Provst!

Der er bragt et Rygte her til Byen, som daglig formes, at udi Deres Velærværdigheds Menighed skal være foresat og prædiket adskillig vrang Lærdom, dels at ingen

Salighed uden Lovens Fyldestgjørelse kunde erlanges, dels om det daglig Arbejdes Afskaffelse, saasom alting skulde komme overflødig af sig selv uden nogen Møje og Arbejde, naar man alene blev varagtig i Bønnen, med mere, som foregives at være lært og talt enten af Deres Søn, Hr. Peder Hygom, eller Skolemesteren. Paa det derfor saadanne Vildfarelser ej for vidt skulde udsprede, ej heller fæste for dybe Rødder, og at den, som Lærdommen har fremført, betimelig kunde sættes til rette og føres paa rette Veje, er jeg tjenstlig og indstændigst begjærende, Eders Velærværdighed, som jeg stedse har kjendt retsindig i Lærdom og Levned, og nidkjær for Guds Ære og den rene Lærdoms Udbredelse, mig herom nu saa oprigtig og sandfærdig Betænkning vilde udsende, som De for Gud paa den store Domsdag vil svare til. Forbliver næst al Velsignelses Ønske

Eders Velærværdigheds
ergivneste Tjener
M. Anchersen.

Ribe d. 10. Jan. 1735.

Hvad nu Provsten Hr. Jacob Hygom derpaa haver svaret, er mig ubekjendt; men Hr. Peder Hygom haver derpaa tilskrevet Hr. Biskop af følgende Indhold:

Højædle og Højærværdige Hr. Biskop!

Af Deres Højærværdigheds højstærede Skrivelse af 10. Jan. til min kjære Fader maa jeg ugjerne fornemme, at der saa vel Deres Højærværdighed som andre i Ribe er bragt det Rygte for, at her i Sognet skulde bringes adskillig vrang Lærdom paa Bane. Men endskjønt de selvsamme Tidender ere saa urimelige, at de noksom igjendriver sig selv, saa har jeg dog villet og skulde indkomme med min Erfaring derom. Deres højædle Højærværdighed har meget vel og grundig for nogen Tid siden in Monitis Synodae erindret, at Præsterne skulde med Eftertryk lære Ordet; efter dette velgrundede Monitum har jeg, ligesom tilforn, saa og siden søgt med alt Eftertryk at prædike Ordet,

særdeles Omvendelsens Ord, som Paulus kalder Begyndelsens Ord, Ebr. 6, 1, hvorpaa siden den sande Christendom skulde bygges. Men Gud selv har givet det bedste Eftertryk i Tilhørernes Sjæle, som derved ere komne i deres dybe Elendigheds Erfaring, som Augustana Confessio kalder *terrores incussos* (sc. à Deo) *agnito peccato*; videre ere de komne i Erfaring om den ypperlige Frelse, som er dem givet i Jesu Værdskyld, som bemeldte Augustana Confessio kalder *Liberationem a terroribus*, og Christus, Matth. 5: »Hvile for Sjælene«, og Matth. 11: »de sørgendes Hvile«. Endelig ere de befordrede til et andet, helligt Levnet, som *Confessores citati* kalder *fructum poenitentiae et novam obedientiam*. Nu maatte jeg vel her spørge (med Deres Højærværdigheds Forlov) med Peder, Act. 11, om jeg var den, som kunde, eller, om jeg kunde, jeg da burde at hindre de opvakte Sjæle, at de ikke skulde nyde det, som de sande Christne in *primitiva Ecclesia*, eftersom det er engang fast, at enten er det det rette Øjemærke og Maal ved Omvendelsens Prædiken, som Overhyrden selv har lært os, Luc. 24, eller ogsaa der er slet ingen. Jeg kan ikke sige, at Guds Ord har haft den Virkning hos alle; dog har Gud givet sit Ord Vidnesbyrd iblandt os. Beskjæmmelse er falden paa Syndere og Bevægelse paa Hyklerne i Zion. De høje Bjerge og Klipper o: aabenbare Synder, ere sunkne, at Herrens Veje til deres Sjæle kan beredes. Den blodige Sværge og Banden hører man nu ikke mere. Drik og Doblen falder og hen. Krogang om Helligdage bliver og efterladt. Den vederstyggelige fra Hedenskabet hidrørende og i Hans Majst. Lov strengelig forbudne Juleleg er afskaffet, og det af sig selv, uden nogen udvortes Tvang, som nok kan gjøre indknebnede og knurrende Hyklere, men ikke et velvilligt Folk i Herren o: sande Christne. Andre ere i en aandelig Hunger, som Jesus taler, efter at blive delagtige i Guds Huses Gode.

Dette er en sandfærdig Beretning om den hele Sag for Guds Aasyn, ligesom den her lægges Deres højædle

Højærværdighed for Øjne, hvoraf De nu af Deres høje Forstand kan dømme, om den Opvækkelse er ond eller god, om den er af Himmelen eller af Mennesken. De 2de Theses (sc: Saliggjørelsen naas ved Lovens Holdelse; Folk skal forlade deres Kaldsgjæringer) saavelsom andre urimelige Ting, som jeg dagligen kan høre hjemme, og ere anførte, ligesom de bleve lærte af mine eller mig, rører mig aldeles intet. De ere optænkte enten af et malitiøse eller et meget taabeligt Menneske, og saa urimelige, at jeg kan forsikre, at hverken har jeg eller mine i Herrens Veje velgrundede Domestiqver kunnet være capable til at drømme saadanne Absurditeter, end sige lære, tale eller fremføre dem.

Vi glæder os i den Fald efter Frelserens Ord, Matth. 5: Glæder og fryder eder. Her falder mig ind det, som en udenlands Theologus har skrevet til den sl. Doct. Spener: Ego junior innumera calumniarum tela in me conjuncta animosus risi, satis gnarus, me esse extra jactum teli Sathanæ, cui ad crambem toties coctam recurrendum sit.

Men dette er nu det eneste, Djævelen har at hevne sig og redressere sin Skade med, fordi han ikke kan beholde det, som han tilforn bevarede med Fred. Efter saadan Beskaffenhed formoder jeg, ligesom jeg herved allerydmygst beder, at Deres højædle Højærværdighed vil have den Godhed for mig, at naar enten dette eller sligt kommer Dem for Øren, De da vil holde det for »kjærlingeagtige Fabler» (1 Tim. 4, 7) og ikke saa let antage det ad referendum, men regne dem for en Mynt af samme Metal og Stempel, som de forrige, og derfor og af samme Overskrift. Ligesom jeg og paa min Side forsikrer, at jeg skal vise mig ligesaa nidkjær for Guds Ord og Ære, som nogen af mine Medbrødre, men derhos ikke gaa en Fodbred videre, end de hellige Propheter, Apostler, Evangelister, vor sal. Lærrefader Lutherus, Augustana Confessio, især Art. 12, og den sal. D. Spener, i hvis liden Tractat om Christendommens Øvelse, som ikke uden Aarsag er trykt i det Kongl. Waisen-

hus i Kjøbenhavn, jeg finder intet til Anstød, men vel til en fornøden Opvækkelse, at arme Syndere kan komme fra den elendige stinkende Naturligheds Christendom. — Som jeg derfor formoder at Deres højædle Højærværdighed glæder sig ved Guds Ords Løb og Fremgang, saa vil jeg herved ydmygst have vort Værk i Herren Deres højædle Højærværdigheds kraftige Forbønner, og mit Hus Deres Bevaagenhed udbedet, forblivende al min Tid etc.

Hygom, d. 21 Jan. 1735.

Peder Hygom.

Derpaa tilskrev Biskopen Hr. Peder Hygom, at han vilde komme til hannem i Ribe, som han nok ønskede at tale med ham, hvilket ogsaa skete d. 27 Jan., og blev da Biskopen efter nogen kort Samtale med Hr. Peder Hygom saa vel tilfreds, at Biskopen skrev et Brev med ham til hans Fader, der lyder som følger:

Velærværdige og højlærde Hr. Provst,
Elskeligste Broder i Herren!

Baade Deres Skrivelse af d. 21 Jan. saa og Deres kjære Søns, Hr. Peder Hygoms, Samtale i Dag har saa fornøjet mig, at jeg ikke kan efterlade med disse faa Linier at dele Glæde med Dem. Gud veed, at jeg aldrig har haft Hr. Peder Hygom mistænkt. Men hvad kan Maanen til, at Hunden gør ad den, og hvad kan den gode ærlige Mand til, at et ondt Rygte har villet paadigte ham de Ting, som den kjære Guds Mand aldrig har drømt til. Deres Velærværdighed vilde derfor være ubekymret og fremdeles stride med ham i Bønnen, at den gode Gjærning, som han har annammet af Herren, maa tækkes Gud. Gud spare I kjære Mænd sammen, saa er jeg vis paa, at I begge med Hjertens dybeste Andagt siger, at den er intet, som planter, intet, som vander, men Gud alene, som giver Væksten. Herren overgyde Eder begge med sin Naade, han omringe Eder samtlige med sin Barmhjertighed, han for-

fremme Eders Hænders Gjerning! Herudi ingen kan tage større Del end jeg, som er og forbliver Deres Velærværdigheds

Ribe d. 27. Jan. 1735.

Ergivneste Ven og Tjener
M. Anchersen.

Efter at denne Sag nu saa vidt var udgjort, indfandt sig hos Bispem 14 Mænd af Hygom Menighed med en Memorial imod deres Sognepræst, Hr. Peder Hygom, af følgende Indhold:

Højædle, højærværdige og højlærde Hr. Biskop!
Højgunstige Herre!

Vi underskrevne have underdanigst for Eders Højærværdighed at give tilkjende, saasom i vores Sogn Hygom sker stor Forvirrelse med vores Lærdom af vores Sognepræst, Hr. Peder Hygom, som han offentlig i Kirken paa Prædikestolen og i Catechismi Overhørelse prædiker og lærer, at sal. Luthers Lærdom har ikke været ret, rigtig og redelig lært siden Doctor Morten Luthers Død indtil nu, men har været nedgraven, da dog vi arme syndige Mennesker i Hygom Sogn ikke rettere veed, end vi jo hidtil har haft og brugt den rene og rette evangeliske Lærdom, som sal. D. Morten Luther ved Guds Naade har bragt til Lyset for mere end 200 Aar siden, og at de ved Døden afgangne Sognepræster, saavel som den ærværdige endnu levende gl. Guds Mand, Hr. Jacob Pedersen, dog har lært os den rette Saligheds Vej. Og til ydermere saadan Forvirrelse da beder Hr. Peder Hygom for nogle af Prædikestolen, som han kalder omvendte, hvilke vi mener at være dem, som holde sig til hannem i hans Hus. Men derimod os i de vestre Byer, Fæsted og Harreby, kalder han de af Sodoma og Gomorra, og siger, der er ikkun en eneste Loth derudi. Saa beder vi, højædle og højærværdige Hr. Biskop vilde raadføre os fattige, enfoldige Sjæle udi denne vores Tvivlrædighed i slige Samvittigheds Til-

stande og forhjælpe os, at vi med saadanne Forvirringer, som angaar Troens Sager, maatte blive forskaanede.

Fæsted og Harreby Bymænd¹⁾.

Paa denne Beskyldning skrev Biskopen som følger:

Paa denne Memorial vilde Sognepræsten, Velærværdige Hr. Peder Hygom, give sin sandfærdige Erklæring og samme til mig med forderligste indsende.

Ribe d. 25. Febr. 1735.

M. Anchersen.

Derpaa haver Hr. Peder Hygom givet sin Erklæring, som følger:

In Nomine Jesu.

Højædle og højærværdige Herre,

Højgunstige Hr. Biskop!

Da jeg med en hjertelig Vemodighed og Medynk maa fornemme, hvorledes en stor Del af mine enfoldige Tilhørere har endnu indtil denne Dag ikke kunnet finde sig i den sunde Lærdom, som de har hørt af mig om en levende Tro og Kjærlighed til Christum Jesum, 2 Tim. 1, 13, ihvor enfoldeligen og klarligen den hidindtil er bleven dem bevist og forelagt saavel i de ordentlige Søndags-Prædikener, som derpaa følgende Catechisationer, saa geraader det mig dog der tvært imod til ikke ringe Glæde, at disse enfoldige Sjæle for at ikke opholdes længere udi Tvivl, Joh. 10, 24, har i Underdanighed taget deres Tilflugt til Deres højædle Højærværdighed, som den, der bedst og troværdigst kunde raadføre dem i deres Tvivlmodighed i slige Samvittigheds-Tilfælde; formodendes visselig, at denne deres Resolution skal, efter vores Guds gode Haand og altid vise Forsyn over os, tjene storligen til Evangelii Forfremmelse, Phil. 1, 12. Saa meget mer finder jeg mig

¹⁾ I en Afskrift bemærkes: Adjecta erant nomina, sed non omnium, nam quibusdam longe aliter visum.

forbunden til underdanigst at takke Deres højædle Højærværdighed for gunstigste Communication af disse gode Mennesker deres enfoldige Memorial, hvilken jeg finder mig ej alene efter Deres højædle Højærværdigheds Ordre saa villig som skyldig, men endogsaa efter Pauli Ord, Tit. 1, 9, ved Guds Naade mægtig til at besvare. Og som jeg da ved Gjennemlæsningen fornemmer, at det, som disse enfoldige mest støde sig paa, løber ud fornemmelig paa trende Puncter, saa vil jeg beflicte mig paa, det ordentligste muligt er, at give paa ethvert i Særdeleshed en sandfærdig og tydelig Erklæring; thi

I. Klage de først og sidst, at her i Sognet skal være sket saa stor Forvirrelse eller Forvirring med vores Lærdom. Hvad heller de mene Forvirring udi Lærdommen i sig selv, eller Forvirring iblandt Lærdommens Tilhørere, eller begge Dele, det kan jeg ikke saa just vide. — Forstaar de 1. Forvirring udi Lærdommen eller Læremaaden i sig selv, da takker jeg min Gud, der uformodentlig for faa Dage siden rettede Deres højædle Højærværdigheds Vej op til os og vores Menighed, aleneste for at sætte Deres højædle Højærværdighed selv til et uigjendriveligt Vidnesbyrd for dem, som imodsige. Men jeg kan ogsaa, om Behov gjøres, faa mange andre, baade unge og gamle Folk af Sognet deres Vidnesbyrd, det [ø: at] jeg hidindtil har sat vores christelige Tros i sig selv høje og dybe Hemmeligheder efter Guds Ord og vores augsburgiske Bekjendelse 12. og 20. Art. ikke paa en forvirret Maade, men paa distincte og explicite, saa enfoldelig og tydelig frem, at endogsaa unge Børn af 12 à 14 Aar, der bekjender, at de tilforn hverken forstode, hvad de læste eller hørte eller sang, de lære nu efterhaanden baade at forstaa og forfare, hvad den rette Christendom eller Sandheden udi Christo er, sc. at de skal aflægge det gamle Menneske efter den forrige Omgjængelse, som fordærvs efter Vildfarelses Begjæringer, men at de skal fornyes i deres Sinds Aand og iføre det nye Menneske, som bliver skabt efter

Gud i Retfærdighed og Sandheds Hellighed, Eph. 4, 22, saa vi ikke noksom kan prise Herrens Naade, der endog i det Fald giver det Ord Vidnesbyrd, som han sagde, Matth. 21, 16: Have I da aldrig læst, at af de umyndiges Mund skal Du berede Lov, og atter Marc. 10, 14: Lader de smaa Børn komme til mig og formener dem ikke, thi Guds Rige hører saadanne til. At nu den største Del af de gamle og end især disse enfoldige Supplicanter vil ikke omvendes og blive som Børn eller annamme Guds Rige ved saadan Enfoldighed og Troens Lydighed, som disse unge Børn og andre deres Lige, at de heller der tvertimod har gjort sig hidindtil en meget synderlig Idé om Christendom og sat den samme endel i en udvortes borgerlig Ærbarhed og Afhold fra alt for grove Laster, hvilket Augustana Confessio Art. 20 kalder *Justitiam Civilem et Philosophicam*, og Christus, Matth. 5, 20: de Pharisæers og Skriftkloges Retfærdighed; andre i en død Tro og kjødelig Tillid til Christi Fortjeneste og Retfærdighed og midt udi al deres egen uangrede og uafstaaende Synd og Uretfærdighed; og at saadanne deres falske Concepter bliver nu formedelst Guds Sandheds Ord temmelig forvirrede for dennem, det altsammen kan jeg aldeles intet gjøre til; formenes ogsaa, at just derudi bestaar vores evangeliske Læreembede, og just derfor har Gud givet os vore aandelige Stridsvaaben ikke i Hænderne, men i Hjerterne, at de skal være mægtige for Gud til at forvirre alle saadanne falske Indbilledninger, til at forstyrre den lede Satans Befæstninger, forstyrre alle Anslag og al Højhed, som sig ophøjer imod Guds rette Kundskab, og tage al Tanke til Fange under Christi Lydighed, 2. Cor. 16, 4. 5. Thi jeg tror ikke, at noget fornuftigt Menneske skulde falde hen til den Urimelighed og slutte f. Ex. saaledes: de i Synden døde Mennesker forstaar ikke endnu det evige Livs Ord, men det er dem mestendel en haard Tale, som de ikke kan eller vil høre gerne, Joh. 6, 60 collat. v. 68, derfor skal man endnu ikke heller lade dem høre Guds Søns Røst, at de, som

den høre og lyde, kunde blive levende og vandre derefter for Gud i et nyt Levned, Rom. 6, 4. Derfor skal man ikkun lade dem ligge og blive i Døden 1. Joh. 3, 14. Derfor skal man sætte Christi Regel til en Side: Det er Aanden, som levendegjør, Kjødet (og en kjødelig og naturlig Lærdom) gavner intet. De Ord, som jeg taler til eder, ere Aand og Liv, Joh. 6, 63. Eller saaledes: Enfoldige, naturlige Mennesker fatter dog ikke de Ting, som hører Guds Aand til, e. gr. om Oplysning, Omvendelse, Igjendfødsels, Fornylsen etc. eller det, som gaar for og baner Vejen for disse og alle de andre Aandens og Naadens Virkninger, sc. den Bedrøvelse efter Gud, der gjør en ufortrydelig Omvendelse til Saliggjørelse, 2 Cor. 7, 10. Alt saadant forstaar den gemene Mand nu ikke mere af end Læremesteren udi Israel, Nicodemus, Joh. 3. Men det er for dem den allerstørste Urimelighed og Daarlighed, derfor skal man ikke efter Frelserens den store Læremesters Exempel Joh. 3 føre dem efterhaanden an dertil, derfor skal vi lade dem være uforvirrede med saadanne høje og dybe Ting og ikke bryde dem Hovedet dermed, derfor skal vi lade den 3die Articul om Helliggjørelsen være uberørt og uforklaret, derfor skal vi ikke mere efter Apostlernes Exempel lægge Grundvold til Omvendelse fra døde Gjerninger og Tro til Gud, Ebr. 6, 1. Derfor skal vi nu ikke mere som de lade vores Ord og vor Prædiken være i Aandens og Kraftens bare Overbevisning, men (in argumentis persvasoriis) i menneskelig Visdoms bevægende Ord, 1 Cor. 2, 4. 12. Derfor kan vi aleneste forslaa Timen med at staa og moralisere eller legalisere noget for Tilhørerne, hvormed man hos de arme i Synden døde Mennesker udretter enten aldeles intet (neque enim quilibet est idoneus auditor Ethices) eller ogsaa dette i det allerhøjeste, at man af Toldere og Skjøger kan gjøre Pharisæer og Skriftkloge, der for deres selvoprettede og selvgjorte Retfærdigheds Skyld kan og vil derefter ikke blive Guds Retfærdighed undergivne, Rom. 10, 2, mener nu, de

har ingen anden Omvendelse behov og staar derfor nu saa meget længere fra Guds Rige end tilforn, ere derimod paa den Maade gjorte til Helvedes Børn dobbelt værre og mere, end de før vare, Matth. 21, 31. 23, 25. Hæc ultima meta laborum. Thi dersom det var aleneste en Legalistes og ikke en Evangelistes Gjerning, vi skulde gjøre, da vare vi ikke Theosophi, 1 Cor. 2, 7, men Philosophi, og saa kunde de eneste Senecæ Epistolæ ad Lucilium gjøre mange Moralister og Legalister det tilforn.

Langt anderledes har retskafne lutherske Theologi lært os, af hvilke jeg aleneste vil anføre et og andet Vidnesbyrd: Den berømmelige Strasburger Theologus Joh. Conr. Dannhawerus, hvis Skrifter jeg af Ungdommen og har meget elsket, skriver derom saaledes, Lact. Catech. P. IX p. m. 121: Weidet meine Schafe, spricht Christus, wollet Ihr aber weiden, so weidet nach meinem Exempel und Fürbild, tretet in meinem Fussstapfen, legt euren Schafen für nicht Zizania, nicht nur Legalia etc. sondern auch Evangelia, aber nicht bloss und allein die evangelischen oder biblischen Historien, von welchen der Pöbel lieber höret als von hohen Geheimnissen, oder allein die Pericopas und den aüssern Schluss, so aus der evangelischen Historia zusammen getragen, und am Sontage erkläret werden etc., sondern alle Salutaria Mysteria, aus welchen hernach der Glaube und Gottseligkeit folget; denn alle Geheimnisse sind Mysteria nicht nur Fidei, sondern auch *εὐσεβείας*, und dasselbe vollkomlich gründlich, eigentlich, deutlich, verständlich. Pascite, das ist, forschet in der Schrift Tag und Nacht, als in einer herrlichen Fundgruben, penetrate ad sensa intima, vindicate, illustrate, demonstrate, catechizate omnia ex nativo charitatis non *αισχροκερδίας* fonte. Aber wo sind solche Hirten? Solche Hirten sind theuer, schreibt Lutherus, Tom. VII. Witteb. p. 605. Hactenus Dannhawer; og atter ibidem pag. 137: Ihrer vielen hören nicht gern von Geheimnissen reden; Moralia sind ihnen lieber. Summa: Es heist, uns eckelt über dieser losen Speise, Num. 21, 5.

Den højoplyste Doct. Johan Arndt, hvis Amindelse er endnu i Velsignelse, hvis Ben grønnes der, som de ligge, og hans Skrifter læses endnu med stor Forundring og Opbyggelse der, som de læses, men de læses uden Tvivl, hvorsomhelst dette Evangelium bliver prædiket i den ganske Verden, og de har ingen Foragtere og Fjender uden dem, som tilligemed ere Guds og hans Sandheds Fjender, denne store Guds Mand, siger jeg, taler om det samme paa adskillige Steder udi sine aanderige Skrifter, men mest udtrykkelig og eftertænkelig udi den 6 Bog af hans sande Christendom pag. 1194—6 efter den danske Version. Jeg for min Person, siger han, maa le ad de galne Helgene, at deres Aand har sat dem i Harnisk. Er mit Værk af Mennesker, saa bestaar det ikke; men er det af Gud, saa skal de ikke kunde forstyrre det, Act. 5, 38. 39. Dersom jeg havde skrevet efter deres kolde Mundpladder efter denne Verdens Vis, saa havde de, hvad dem kjært var; men nu er det mod Verden, saa hade de det, men uden al Aarsag og uden al Fornuft. Jeg har i min Bog angrebet den Ondskabs Afgrund, som er i Menneskens Hjerter, og derimod vist Hjerternes Forandring og Forbedring, sc.: Igjenfødselen. Hvo der nu ikke vil taale det og ikke vil lære at prøve og kjende sit eget Hjerter deraf, eller gjøre en sand og hjertelig Omvendelse, det staaer den samme frit for. Jeg har af christelig Kjærlighed villet meddele, hvad Gud har givet mig, og veed, at det er den Sandhed, som fører Mennesket til at kjende sig selv og til en inderlig Hjertens Bodfærdighed og Bedring. Skulde jeg ikke lide noget derfor? Jo, jeg glæder mig derover, og vil 1000 Gange hellere lide mere, end at jeg skulde nedgrave mit Pund, mit lidet Pund; jeg trøster mig dermed, at jeg pur alene har sagt den sande Christendom, som ikke bestaar i udvortes Skin og Ord, men i den nye Fødsel. Saa og intet andet end en sand Kundskab om den menneskelige Elendighed, hvilken den 1000. Part ikke kjender, ikke heller kan kjende for deres Hjerters medfødte Blindheds Skyld.

Og atter pag. 1210. 1211: Derfor bærer den Urtegaards-Mand sig daarlig ad, som nuomstunder de fleste gjøre, hvilke vil have Frugter, dog ingen Træer planter, og vil med Loven udtinge det, som dog er Guds Naades og den hellige Aands Gjerning. Der maa visselig tillige med Lærdommens Renhed drives paa Igjenfødselen, uden hvilken al theologisk Videnskab er frugtesløs, saa der ingen sand Omvendelses Frugter kan komme deraf. Et pag. 1205 cecinit ut vates: den Tid skal engang komme, da man skal klage over Akademierne i Tydskland, at de har lært om denne høje og saliggjørende Gave (Christo) uden Exempel, \circ : uden at lære tillige med, hvorledes Menneskene ved en sand Hjertens Forandring og Omvendelse kan blive satte i Stand til at efterfølge Christi Exempel og træde i hans Fodspor, 1 Pet. 2, 21, conf. Joh. 13, 36.

Og sandelig, hvad Jammer og Skade det anretter og har i alle Tider anrettet i den christne Kirke, naar man har villet have Frugter, hvor intet Træ var plantet, \circ : naar den christelige Tros Hovedlærdom om Igjenfødselen bliver ikke efter Christi og Apostlernes Exempel lagt som Grundvold for Christendommens ganske Bygning; hvorledes Aandens Tjeneste bliver ikkun i saa Maade forvandlet til Bogstavens Tjeneste, den christne Retfærdighed og Hellighed enten til et slet asotisk Levned, eller og til en naturlig og philosophisk Retfærdighed og Skinhellighed (Justitiam Aristides seu Catonis) og med eet Ord: vores ganske allerseligste Tro til en Pelagianismus eller naturlig Religion; det viser iblandt andet den herlige *ἐπίκρισις*, som den bekjendte Theologus Ultrajectensis D. Melch. Leidecherus sætter til sin Historia de Statu hodierno Ecclesiæ Anglicanæ: Qvin etiam hanc suam labem lugeant (Fratres Anglicani), quod Pietas langveat ubiqve, nec se prodat in concionibus, in libris, in vitæ praxi, uti antea solebat. Nec alia qværi debet causa istius vitii, qvam quod radix sanctitatis in cordibus tantum non exaruerit, \circ : efficax Gratia et Fides, quo omnia a Christo in exercitio vitæ spiritualis

plane dependent. Qvippe per Pelagianismos non introducuntur Christiani ad interiora Regni D \ddot{e} i, iique non permittunt animas attendere ad operationes Spiritus sancti, quibus in Schola Christi ad salutem erudiuntur; Qvimonio hinc fieri non potest, ut Pietas Christiana non vertatur in Ethicam, qvæ fere naturalis est, hoc præstans Morali Philosophorum, qvod nomine Christi tantummodo gaudeat. Horn. Hist. ecclesiast. cum not. Hartn. pag. 781. 782. Man maatte spørge, om ikke denne ret theologiske Observation kunde tjene os som en Clavis til at opløse dette Ænigma (ni fallor) Hulsemannianum, der denne store Theologus fornam, at de engelske Prædikener bleve i Flæng oversatte og overalt med saa stor Begjærlighed imodtagne, uden Tvivl ad imitandum: die Englischen Predigten werden uns zuletzt eine grundlose Theologie machen.

Jeg kunde føre denne allervigtigste Materie endnu videre ud, dersom jeg ikke var fuldkommelig forsikret om, Deres højædle Højærværdighed efter egen højskjønssomme Fornuft kan mere end grandgivelig se og kjende af det, som allerede skrevet og bevist er, hvorledes jeg kan ingenlunde være den, der har indført nogen Confusion og Forvirring udi Lærdommen her i Sognet, men er snarere den, der al min Tid ved Guds Naade har arbejdet paa at udføre og udrede de arme Sjæle fra den allerstørste og allerskadeligste Forvirring, og derimod at anføre de samme til at gjøre nøje Undersked paa Naaden og Naturen, Aanden og Kjødet, en ret guddommelig og en selvgjort menneskelig Omvendelse, den levende og den døde Tro, den sande Christendom og den hykkelske Mundchristendom, paa det de ikke, fulde af Himlens og det evige Livs Haab, skulde vandre frem paa Vejen til Helvede, som den sal. Scriver taler, naar han efter sin Sædvane meget herligen har handlet de Discrimine Naturæ et Gratia, Seelenschatz P. III. 419. Men skulde de ved denne saa tidt paaklagede Forvirrelse forstaa

II. En Forvirrelse eller rettere en Skilsmisse imellem Lærdommens Tilhørere, da er det saa langt fra, jeg nægter

og fragaar den samme, at jeg langt mere holder den for mit evangeliske Lærerembedes allervisseste Besegling i Herren, 1 Cor. 9, 2, og rinder mig herved det Pium Desiderium isinde, som findes hos en meget velfortjent og forfaren Lærer i vore Tider, Porst: Wohlgemeinte Anleitung p. 52, Edit. Hafn.: Ach wenn Gott in allen Gemeinden eine solche Absonderung unter die Menschen erwecken könnte, so solte das Christenthum bald eine andere Gestalt gewinnen. Saavel som og den Erindring, hvilken den sal. Doct. Spener plejede at give Præsterne: de skulde ikkun beflitte sig paa, at de kunde samle Ecclesiolam in Ecclesia, en mindre Menighed midt i den større. Tractat der Exemplarischen Priester, p. 249. Man maatte jo endelig formode, at Guds Ord er endnu som i gamle Dage levende og kraftigt og skarpere end noget tveægget Sværd, og som trænger igjennem, indtil det adskiller baade Sjæl og Aand og dømmer over Hjertets Tanker og Sind, Ebr. 4, 12, at det er endnu lige saa vel som i Begyndelsen en uforkrænkelig Sæd og som bliver evindeligen den samme, 1 Pet. 1, 23. Deraf følger det nu, at hvorsomhelst denne aandelige Sæd udsaaes ligesaa uforkrænkelig og uforkrænket, som den ligger i Evangelisternes og Apostlernes Skrifter, der maa den jo endelig i den Gud behagelige Høstes Tid gjøre den selvsamme Frugt og Virkning, som den gjorde i Begyndelsen i alle Steder, i alle Synagoger og med eet Ord i den ganske Verden, Marc. 16, 16. Act. 2, 41 et 13, 43 seqv. 14, 4 et 17, 4. 32. 34 et 18, 6. 8. et 19, 9. 28, 24. conf. 2 Cor. 4, 3, sc. at den skiller Lys og Mørke, de troende og vantro, de lydige og gjenstridige fra hverandre. Sker det ikke, saa maa der absolut fattes noget enten i at redelig fremsætte eller retteligen at dele Sandheds Ord, og har vi derfor saameget mere Aarsag til udi saa vigtig en Sag, som er Sjæles Saliggjørelse angaaende, at blive hjertelig bekymrede og nøje randsage hos os selv, hvoraf det dog maa komme, at al vores gode Intention og Mening, al vores Flid og Arbejde, alle vores Advarseler, Straf og

og Formaninger uagtet bliver dog alting Aar efter Aar meget roligere og stille liggende paa Bærmen : de gamle Synder, den forrige Omgjængelse, den selvsamme Blindhed og naturlige Fordærvelse, som tilforn. Og da skal det uden Tvivl befindes, den fornemmeste Mangels Post og den rette ortus mali er denne, som allerede af adskillige store Theologer er bleven anført, og endnu af flere kunde anføres, sc. at vi ikke først og for alle Ting af Guds Ord og den bedrøvelige Forfarenhed efter Christi Exempel Marc. 7, 20 seqv. klarligen aabenbarer den Ondskabs Afgrund og dybe naturlige Fordærvelse, som er indvortes i Menneskens Hjerter og udbryder deraf i Gjærningen, siden ogsaa af Guds Ord af det saliggjørende Evangelio viser det eneste Raad og Redningsmiddel til Hjerternes Renselse, Forandring og Forbedring, som er denne Guds kraftige Styrkes Gjærning, hvilken Skriften kalder Omvendelse, Igjenfødselse, en ny Skabning, Hjerternes Omskjærelse formedelst Aanden, en Oprensning fra de døde, og tillige med Retfærdiggjørelsen eller de forbigangne Synders Forladelse, Rom. 3, 25, den allerherligste og allersaligste Frugt af Christi Død, Opstandelse og Himmelfart, vid. Joh. 12, 32. et 14, 19. Rom. 5, 10 et 6, 3. 4. 5. seq. 1 Cor. 6, 11. 2 Cor. 4, 11. 12. Gal. 2, 20 et 6, 14. Eph. 2, 5. 6. Phil. 3, 10. 11. Col. 1, 22. et 2, 12. 13. Ebr. 9, 14. 1 Pet. 1, 18. et 2, 24. et 4, 1. 2. 1 Joh. 1, 7 et passim. Thi det skal ved alle Tiders Forfarenhed befindes udi Sandhed, at naar der paa-drives idelig og tydelig, og det ikke saa løselig eller med menneskelig Visdoms bevægende Ord, men i Aandens og Kraftens klare Bevisning, dernæst ogsaa med en inderlig Guds Paakaldelse, der i denne vores Aandens og ikke Bogstavens Tjeneste maa og skal endelig være baade det første og det sidste, da slaar det aldrig fejl, der bliver efterhaanden nogle iblandt Folket, hvis Hjerter Gud rører til Omvendelse, Act. 16, 14. 1 Cor. 3, 6. conf. 1 Sam. 10, 26; hvilke derfor ogsaa som arbejdende og besværede under deres nu først erkjendte Synders Byrde kommer

uden Undseelse til deres Lærer spørgende med Stokmesteren: Hvad bør det mig at gjøre, at jeg kan vorde salig, Act. 16, 30.

Naar nu en i Omvendelsens og Troens Veje velgrundet og forfaren Lærer raadfører dem af sin egen aandelige Forfarenhed, underviser dem af Guds Ord og lærer dem den Vej, som de skal gaa paa til at finde Hvile og Vederqvægelse for deres Sjæle, Ps. 32, 8. Es. 30, 20. 21. Jer. 6, 16. Matth. 11, 29, saa er vor Gud i alle Tider trofast, at han enten efter en kortere eller længere Tid opfylder paa dem de store og dyrebare Forjættelser, som er givne os i Christo, og opretter dette sit yndige Naadesrige inden udi dennem, som er Retfærdighed, Fred og Glæde i den Helligaand, at de siden med Glæde kan tjene Gud udi disse Ting, Rom. 14, 17. 18. Atqui hinc illæ Lacrimæ. Deraf kommer nu denne saa tidt paaraabte Forvirrelse, sc. naar andre ser eller hører dette, der enten ere saa dybt udviklede i denne Verdens Urenligheder, at de synes, de vil og kan ikke give sig til saadan en Omvendelse, da bliver baade den første saducæiske og den anden pharisæiske Parti ganske fulde af Nidkjerhed, Act. 5, 17, storme og fnyse med Trusel og Løgn og Bagvadskelser imod Herrens Menighed, sc. denne førømtalte Ecclesiolam in Ecclesia, falde hovedkulds ind i de Ting, som de aldrig har hørt, laste og bespøtte Retfærdigheds Vej, den de ikke kjende, ja vel en Part sværge og forbande sig paa, de vil leve og dø i deres gamle σ : i deres døde Tro, og vil ikke vide af nogen anden at sige. Hine derimod, der engang have smagt den himmelske Gave og ere blevne delagtige i den Helligaand og har faaet Smag paa det gode Guds Ord og den tilkommende Verdens Kræfter, Ebr. 6, 4. 5, de kan og derfor vil ikke saa let ved saadanne Djævels Masker, som den sal. Arendt taler, lade Guds Rige rive sig af Hjertet. Tvert imod, den ypperste Trøster, der lærer dem alle Ting, 1 Joh. 2, 27, og kommer i alle Ting deres Skrøbelighed til Hjælp, Rom. 8, 26, han lærer dem efterhaanden saa-

ledes at forsmaa Verdens Spot og Uselhed, at de bestandig bliver og agter alle andre Ting i Verden Skarn at være imod Christi Jesu deres Herres Kundskabs Ypperlighed, Phil. 3, 8.

Og det er nu den ganske Sag, Deres højædle Højædle Højærvædighed, som jeg i al min Uskyldighed skal bære Skyld for. Mishager nu alt dette denne Verdens Fyrste, og kalder han det en Forvirrelse i hans Rige, en Indpas i hans rolige og fredelige og velgrundede Possession, Luc. 11, 21. paa den samme Maade, som han lod fordum udraabe om Apostlerne: disse Mennesker forvirrer slet vor Stad, Act. 16, 20 conf. c. 17, 6 et 24, 5: saa faar han da at gjøre det; men mig synes ikke, at Herrens Tjener kan derfor frafalde Sandheds Vidnesbyrd, eller forholde at forkynde Mennesket al Guds Raad og hans Orden og Maade i at frelse deres Sjæle, ikke mere end Herren og Overhyrden Christus selv holdt derfor inde med at lade sit Riges Evangelium prædike og forkynde i den ganske Verden, fordi han vidste ufejlbarlig, at for de onde og underlige Menneskers Skyld, 2 Thess. 3, 2, vilde det gjøre stor Allarm og Tvedragt udi Verden, ja give en uskyldig Anledning til, at derefter skulde 5 være splidagtig i et Hus, 3 imod 2, og 2 imod 3. En Fader skulde være splidagtig imod Sønnen, og Sønnen imod Faderen, en Moder imod Datteren, og en Datter imod Moderen, og Menneskens egne Husfolk skulde i saa Maade blive hans arrigste og dødelige Fjender, Math. 10, 36. Luc. 12, 51. 52. conf. Marc. 13, 12. Tvert imod forlænges han inderlig efter, at den Ild, han var kommen at sende eller kaste paa Jorden, maatte jo før jo heller vorde antændt, Luc. 12, 49. Thi det er jo ikke saa underligt, at Evangelium gjør endnu (per accidens) den selvsamme Virkning, 3: den samme Skilsmisse iblandt Folk i hver Sted, hvor Gud aabenbarer sin Kundskabs Lugt formedelst os, som det gjorde i Begyndelsen, først iblandt Jøder, siden iblandt Græker eller Hedninger. Helst naar vi fornuftig vil betænke den rette

Hoved-Difference og Undersked imellem den falske Mund-Christendom og den sande Hjerter-Christendom, det er endnu den selvsamme, som var den Tid imellem Jøderne eller Hedenskabet og Christendom, sc. gratia Spiritus sancti inhabitans et efficax, den Helligaands Indvaaning af kraftig arbejdende Naade udi os, der er Satan allermost en Torn i Øjet, den Aand, der nu er kraftig og paa den Maade altid gjerne vilde være kraftig i Vantroens Børn, Eph. 2, 2. Med eet Ord: den rette og egentlige Aarsag, hvorfor baade Dragen da forfulgte og endnu i alle Tider forfølger Qvinden, Apoc. 12, 13. det er denne, fordi hun haver født τὸν Ἀρρῆνα (Drengbarnet), om hvilken vi sjunge aarligen i Psalmen: Lad os ej dø i Syndens Baand, men fød Christum i os, o! Helligaand. Thi ligesom det var paa den Tid, at den, som var født efter Kjødet, forfulgte den, som var født efter Aanden, saa gaar det og nu, Gal. 4, 29.

Naar derfor disse enfoldige til Slutning supplicere om at maatte forskaanes med saadanne Forvirringer, da ønsker de, ihvorvel uvidendes, med det samme at maatte blive forskaanede for Christi gavnlige Aag, forskaanede for hans Naades Evangelio, forskaanede med eet Ord for det ganske Christi og Guds Rige, hvilket, hvor og naar det kommer med Kraft, der kan det ikke andet end gjøre den samme Effect og Virkning iblandt alt syndigt Folk, som de kraftigste Medicamenter udi et sygt Legeme, i at skille det sunde fra det usunde, det rene fra det urene, det sande fra det falske, det dyrebare fra det ringe. Sker det ikke, saa frygter jeg for, vi bruger curam palliativam, og maa vel tage os vare, at det ikke træffer os i lige Maade, som Herren siger hos Propheten, Jer. 6, 14: De lægte mit Folks Datters Skade som Smaating, ligesom det var ikkun en liden eller ringe udvortes Blessure, ej betænkende, at Skaden er egentlig indvortes, sc. den oprindelige Synds dybe Fordærvelse, dog efter Frelserens, den store Sjælenes Læges Ord, Marc. 7, 21 seqv. har sin fornemste Sæde indvortes udi Hjørtet, og maa derfor efter

den sunde Lærdoms Præscription og Forskrift ved Jesu Christi, Guds Søns Blod og den Hellig Aands kraftige Naade indvortes fra cureres, saa fremt Sjælen skal nogen- sinde blive helbredet og lide vel, 1 Cor. 6, 11. Heb. 9, 14. 1 Joh. 1, 2. Ps. 41, 5. 3 Joh. v. 2. Sker derimod, som allerede sagt er, da har en Herrens Tjener i slige Tilfælde ikke Behov at bekymre sig eller tage sig det til, som Achab sagde til Elias, der endog i det Stykke var et Men- neske (*ὁμοιοπαθης*) lige Lidelser og Vilkaar og Skjæbne undergiven som vi andre: Mon du være den, som for- styrrer Israel, 1 Reg. 18, 17. Men han maa heller lade sig det være sagt til Trøst og Undervisning, som Herren sagde fordum til Propheten, Jer. 15, 19. 20: dersom du omvender dig, og jeg faar omvendt dig, da skalt du staa for mig (cfr. 2 Cor. 5, 20) og dersom du uddrager det dyrebare fra det ringe, da skalt du være som min Mund (cfr. Exod. 4, 16), de skal vende om til dig, og du skalt ikke vende om til dem (Ϸ: ikke indrette din Lær- dom efter deres fordærvede Smag, og eftersom Ørerne klø paa dem, 2 Tim. 4, 3). Og jeg vil gjøre dig for dette Folk til en Kobbermur, som er befæstet, og de skal stride imod dig og ikke faa Magt med dig, thi jeg er med dig, til at frelse dig og til at udføre dig, siger Herren.

Thi det bliver dog i alle Tider sandt, at den Lærdom, der finder ingen Modstand eller Modsigelse af den van- artige og forvendte Slægt i Verden, som alle befinder sig vel ved, alle har Behag udi, alle taler vel om, og er saa- ledes en Hat, der passer sig lige vel paa alle Hoveder, den kan ingenlunde være Christi. Men den maa absolut være Anti-Christi eller Djævelens Lærdom. Den Tro, som Christus har ladet prædike i Verden, den er ikke alles, 2 Thess. 3, 2; den Vej, paa hvilken han vil føre sine til et evigt Liv, den er ikke en bred, men en trang Vej, og de ere ikke alle, ikke mange, men faa, som den finde, Matth. 7, 14. Den Lærdom, som bliver ved vor Herres J. C. sande Ord og er egentlig den Lærdom om Guds frygt,

eller om den sande Christendom, den tages ikke vel op af alle, eller tales vel om af alle, men den finder allevegne stor Modsigelse, Act. 28, 22. Det vidste vor Tros Begynder og Fuldkommer Jesus grandgivelig, derfor sagde han det forud til de allerførste Evangelii Tjenere og i deres Person til alle deres Efterfølgere: Ve eder, naar alle Mennesker tale vel paa eder. Lige det samme gjorde deres Fædre ved de falske Propheter. Men salige ere I, dersom Menneskene hade eder og fraskille eder og skjænde eder og forskyde eders Navn som ondt for Menneskens Søns Skyld; glæder eder paa den samme Dag og springer af Glæde, thi se eders Løn er stor i Himmelen. Lige det samme gjorde deres Fædre imod Propheterne, Lucas 6, 22. 23. 26. Det altsammen forstod ogsaa vores sal. Lærefader Lutherus meget vel, om hvilken der skrives, at det befaldt ham ikke, da han rejste igjennem et vist Sted og efter gjort Forespørgsel om deres Lærer, fik det Giensvar af alle: de havde en statelig og vakker Præst. Jeg hører det ikke gerne, sagde den højforfarne Guds Mand, uden Tvivl maa han ikke ret for Alvor gribe Satan og hans Rige an i Menneskenes Sjæle, thi ellers skulde han nok begynde at sprude Ild imod hannem. (Tractatus: Priester Feinde und Priester Freunde pag. 13. 14).

II. Besvære de sig over, at jeg offentlig i Kirken, saavel paa Prædikestolen som i Catechismi Overhørelse, skal have prædiket og lært, at sal. Luthers Lærdom har ikke været ret, rigtig og redelig lært, siden Doct. Morten Luthers Død, indtil nu, men været nedgravet, da dog etc.

Omendskjøndt nu, at disse Formalier eller Talemaader ere aldrig komne saaledes fra min Mund enten paa Prædikestolen eller i Catechisation, saa vil jeg dog ikke beskyldte dem for nogen frivillig Ordenes eller Meningens Forvendelse, men heller undskylde dem endel med Defect paa Ihukommelse, endel med Uforfarenhed in Logicis, da de som ulærde Folk vide ikke at gjøre Forskjel paa Universalia og Particularia, Absoluta et Respectiva; thi jeg aldrig

har enten kunnet tænke eller sige: at den ganske Lutheri Lærdom i Almindelighed har allevegne hos alle og i alle Maader været nedgravet. Saa ukyndig i Kirkehistorierne maatte man da ikke heller være.

Anledningen til denne Misforstand maa da uden Tvivl være denne, at jeg efter den sal. Lutheri og andre Guds Mænds, hvoraf et Par tilforn ere benævned, men fornemmelig efter Guds Søns og Overhyrdens Jesu Exempel og Forskrift, Marc. 1, 14. 15. Luc. 24. 47, har altid befliktet mig paa at gjøre en Evangelistes Gjerning, 2 Tim. 4, 5, i. e. at prædike Guds Naades Riges Evangelium eller gode Budskab og oplyse det for alle, hvad for et ønskeligt og herligt Naades Rige al Naades Gud formedelst sin Søns Død, Opstandelse og Himmelfart havde oprettet for de arme faldne Mennesker her paa Jorden, og hvorledes de formedelst en sand Omvendelse og en levende Tro ved Jesu Christi Aands Hjælp kunde vorde befriede af Mørkheds Magt og oversatte i dette Guds elskelige Søns Rige, befriede fra den fordømmelig Syndens Slaveri og Trældom og oversatte i Guds Børns herlige Frihed. Col. 1, 13. Rom. 8, 21. Joh. 8, 34. 36.

Der nu Sæden randt op og bar Frugt hos en og anden til en virkelig Hjerternes Forandring og Omvendelse, der begyndte, som den plejer, af deres Synders og Elen-digheds Kundskab, hvilken vor Aug. Confession kalder, Art. 12: *Terrores conscientiæ incussos agnito peccato*, og Art. 20: *Certamen illud perterrefactæ conscientiæ*, da røbede strax den store Hob deres egen store Blindhed og Nøgenhed i aandelige Ting, og hvor lidet de vidste hidintil, enten hvad Omvendelse eller hvad Omvendelses Frugter var, idet de gjorde ligesaa stor om ikke større Forundring derover, end Israels Børn over det Brød, der faldt ned til dem fra Himmelen, de sagde den ene til den anden: Hvad maa det være for noget? thi de vidste ikke, hvad det var, Exod. 16, 15. Overalt begyndte de strax at raabe det ud baade i dette og omliggende Sogne ligesom

hine Marc. 1, 27. for en ny Tro, en ny og en fremmed Lærdom. Vilde jeg nu ikke anses for den, der førte ny og falske og forvendte Ting paa Bane, Act. 20, 30. og saaledes gjøre alt mit Arbejde i Herren mistænkt og forgjæves og forfængelig, saa var jeg jo højlig nødt til med Mose, Exod. 16, 15, og Peder, Act. 12, 16, at sige disse vankundige Sjæle, hvad det var, sc. at det var ikke en ny, men den selvsamme gamle evangeliske Tros Lærdom, som havde staaet mere end 200 Aar i Lutheri liden Catechismo, særligen i Forklaringen over den 3die Artic., og over den anden Bøn, hvilken sidste er en accurat og egentlig Beskrivelse paa Igjenfødselen. Især beraabte jeg mig paa den salige Guds Mands herlige Definition paa den sande og levende Tro, som samme Dag faldt for at forklare udi Catechismi Overhørelse og findes udi den Ao. 1723 udi Kjøbenhavn første Gang udgivne og af Decano Facult. Theolog. S. T. Hr. Biskop Worm højlig approberede Catechismus-Forklaring, p. 142. Lutherus beskriver den levende Tro saaledes, Præf. in Ep. ad Rom: Troen er en Guds Gjerning i os, som omskifter os og føder os paa ny af Gud, dræber den gamle Adam og gjør os til andre Mennesker i Hjerter, Mod, Sind og alle Kræfter, og fører den Hel. Aand med sig. Jeg tog deraf Anledning til at vise, hvor stor en Mand vores sal. Lærefader Lutherus havde været især i denne Lærdom om Omvendelsen eller Igjenfødselen, og hvorledes det ingenlunde var hans Skyld, at der var nu saadanne Folk til, der kaldte sig efter hans Navn, Lutheraner, men omgikkes dog imidlertid, ligesom de andre Hedninger omgaas i deres eget uforandrede Sinds Forfængelighed, formørkede udi Tanker og fremmedgjorte fra det Guds Liv (hvilket dog Lutherus havde arbejdet saa meget paa at faa ført ind i Sjælene) og det altsammen formedelst den Vankundighed, der fandtes hos dem i den sande, og deres Hjerters Forhærdelse i den falske Christendom, Eph. 4, 17. 18. Sluttede ogsaa deraf, at siden (in specie) denne Hovedlærdom om Hjerternes Oplysning, Omvendelse og

Fornylse formedelst den Hel. Aand var saa klarligen fremsat i Luthers Catechismo, og den dog (nu den blev ført til Praxin) kom dennem for som en ganske ny og fremmed Lærdom, hvilken de tilforn aldrig havde hørt med Ørerne, Es. 64, 4. saa maatte den jo ufejlbarlig hidindtil, ligesom det evangeliske Liggendefæ Matth. 13, 44, have været et skjult og nedgravet Liggendefæ, hvilket man derfor ikke kunde enten aagre eller kjøbslaa og vinde noget med paa Menneskens Sjæle, efter Math. 25, 25. 26. 27, siden nu at *κῆσις* og *χεῖσις* er ikke eet, men to adskillige Ting, og et langt andet er at have, et andet at bruge den rene Lærdom, der haves aleneste for at bruges, og hjælper slet intet, uden den bruges efter Hebr. 4, 2. Saa falder det hen af sig selv, som de bliver ved at skrive: da dog vi arme syndige Mennesker i Hygum Sogn ikke rettere veed, end at vi jo hidindtil har haft og NB. brugt den rette og rene evangeliske Lærdom, som sal. D. M. Luther ved Guds Naade har bragt til Lyset for mere end 200 Aar siden. Det første tilstaar jeg, at de har hidindtil haft den rene Lærdom, sc. udi Skriften i deres christelige Catechismo, endog i deres Psalmer; men det andet fornægter de selv baade med Gjerninger og med Ord, idet de kalde den en ny og fremmed Lærdom, Tit. 1, 16. Og det kan ikke komme noget fornuftigt Menneske, langt mindre Deres højædle Højærværdighed underligt for, der veed langt bedre end vi andre, hvor højligen vor sal. Lærefader Lutherus efter Mose Guds Mands Exempel, Deut. 31, 27, beklager og bejamrer det i sine Skrifter, at allerede i hans Livstid, hvor langt mere efter hans Død, begyndte de fleste Mennesker i alle Stænder skammelige at misbruge og paa en kjødelig Maade at fortolke den rene og rette evangeliske Lærdom om Troen. Mærkelig er herom hans egne Ord, Comment. in Ep. ad Gal. c. 2: Major pars hominum carnaliter intelligit doctrinam de Fide, et libertatem Spiritus in liberatam carnis rapit. Hoc cernere est hodie in omnibus vitæ generibus, superiorum et inferiorum. Omnes jactant

se Evangelicos, jactant Christianam libertatem, et tamen interim, obsequentes suis cupiditatibus, convertuntur ad avaritiam, voluptates, superbiam, invidiam etc. Og atter in der Haus Postill. Conc. Dom. 1 Adv.: Christi Amt und Werk ist dieses, dass er uns täglich Sünd und Todt ausziehe und seine Heiligkeit und Leben uns anziehe. Diese Predigt sollte man billich mit grossen Freuden anhören und annehmen, sich daraus bessern und from werden. So kehret sichs leider um, und wird die Welt aus dieser Lehr nur je länger, je ärger. Das ist des leidigen Teufels Arbeit und Geschäft, wie man sieht, dass die Leute jetztund geitziger, unbarhertziger, unzüchtiger, frecher und ärger sind, denn zuvor unter dem Pabstthum.

Den anden store D. Martinus, sc. Chemnitius, fører samme Klagemaal, at de fleste allerede i hans Tid forstode selv intet af den allervigtigste Lærdom om Omvendelsen, og derfor, i Mangel af en aandelig Forfarenhed, ramsede saadanne Ting tilsammen derom, som hverken de selv eller andre kunde finde Rede i. Hans egne Ord ere disse, De lib. Arbitr. C. VII: Debebant hæc singulis non ex otiosis disputationibus, nec ex alienis exemplis, sed ex seriis propriæ poenitentiae exercitiis notissima esse; sed quia plerique sine ullis exercitiis Fidei et invocationis vivunt, de rebus ignotis multa inextricabilia colligunt.

Den foromtalte Seculi sui Phoenix, D. Joh. Arend, lamenterer over samme Hovedmangel paa adskillige Steder i sine ret christelige og lutherske Bøger om den sande Christendom, ja just det selvsamme skriver han at have været hans Henseende og Øjemærke med at udgive de samme, Libr. 6. p. 1206: 1) Har jeg villet drage Studenternes og Prædikanternes Gemytter fra at disputere og stride saa meget med Theologien, hvilken er igjen næsten bleven til en scholastisk Theologi. 2) har jeg taget mig for at føre de Christne fra den døde Tro til den levende og frugtbare. 3) at føre dem fra den blotte Videnskab og Theori til Troens og Gudfrygtigheds virkelige Øvelse; og

4) at vise, hvad det rette christelige Levned er, som kommer overens med den sande Tro, og hvad det betyder, naar Apostelen siger: Jeg lever, dog ikke jeg mere, men Christus lever i mig, Gal. 2, 20. Og atter pag. 1164 *ibid.*: Den falske Christendom har saa saare taget Overhaand, at ikke een iblandt 1000 erkjender eller forstaar, hvad det christelige Levned er og maa og skal være. Ligesom nu den berømmelige D. Dannhawerus i hans *Hermeneutica Sacra* og andensteds plejer at sige om Davids Psalmer, og end især hans *Poenitences Psalmer*: *Davidica nemo intelligit, nisi qvi Davidica expertus est.* Ingen forstaar Davids *Poenitences* eller andre deslige af hans Psalmer, uden den, der har forfaret Davids *Poenitences* og *Fristellers Kamp*. Saa følger det iligemaader af sig selv, at ingen kan forstaa *Lutheri Lærdom* om *Omvendelse* og *Troen*, langt mindre rettelig forklare den og tale derom, som det sig bør at tale, uden den, der ved en sand *Omvendelse* har virkelig annammet den sande *Troens Aand*, som *Lutherus*, 2 Cor. 4, 13. 1 Cor. 2, 14. Og derudi har vi uden *Tvivl* den ganske *Hamartigeniam* eller det hele *Mysterium*, hvorfor denne ældgamle, christelige, apostoliske og evangelisk-lutherske *Lærdom* kommer *Menneskene* nu omstunder for som en ny og fremmed *Lærdom*.

Lutherus beskriver *Omvendelsen* saaledes, at det er en *Igjenkomst* eller *Tilbagekomst* til *Daabens Pagt*, *Catech.* Major pag. 550. *Resipiscentia, inquit, aut poenitentia nihil aliud est quam regressus quidam et reditus ad Baptismum, ut illud iterum petatur et exerceatur, quod ante quidem inceptum, et tamen negligentia intermissum.* Og paa det ikke nogen naturlig *Helgen* skulde tvert imod *Skriften* bilde sig ind, at denne store *Poenitence* eller *Omvendelse* (*Poenitentia lapsorum*) gik ham aldeles intet an, men aleneste dem, der efter deres *Daab* ere henfaldne til grove *Laster*, saa erklærer kan sig langt anderledes, *Artic. Schmalkald. Part. III. Artic. 3. De vera Poenit.: Sp. Sctus convinct Mundum etc.* Den *Helligaand* skal overbevise

Verden om Synd, Joh. 16. 8. Det er Guds Lynild, hvor- med han slaar alle, saavel aabenbar ugudelige som skin- gode ned til Jorden og erklærer ingen for retfærdig, men tvinger og driver alle til at forskrækkes og fortvivle paa sig selv. Det er denne Guds Hammer, om hvilken det hedder hos Proph. Jerem.: Er mit Ord ikke som Ilden, siger Herren, og som en Hammer, der kan sønderlaa en Klippe, Jer. 23, 29. Denne Hjerternes Sønderknuselse (Contritio) er ikke en Sønderknuselse, som et Menneske selv gjør, som man kan selv tvinge sig til eller bringe til Veje, naar man vil, men det er en Sønderknuselse, som et Menneske lider, en virkelig Lidelse udi Hjertet, en Kval udi Samvittigheden og Følelse af Døden; thi saaledes be- gynder den sande Omvendelse, og her hører et Menneske Dommen afsige imod sig selv, saaledes lydende: I ere endnu slet intet, saa mange som I ere, enten I ere aaben- bare grove Syndere, eller, i eders egne Tanker, Helgene. Allesammen skal I blive til andre Folk, end I nu ere, og gjøre anderledes Gjerninger, end I nu gjøre; I maa være, hvordan I være vil, I maa være store, I maa være vise, I maa være mægtige, I maa være hellige. Her er ingen Retfærdig, ingen Gudfrygtig, ingen Hellig.

Men hvorledes Omvendelsen eller Igjenfødselen om- sider fuldkommes, hvorudi den egentlig bestaar, og hvad mærkelig Forandring den bringer til Veje udi Sjælen, derom handler han mere udførlig in Postill. Eccles. super Joh. 1. sc. at ligesom en Slange søger efter et snævert Hul i en Klippe, trænger sig der igjennem, afdrager saaledes sin gamle Hud, og lader den blive uden for Hullet, saa skal ogsaa et Menneske (der vil trænge sig igjennem den snevre Port, fra den aandelige Død ind i et aandeligt Liv, Luc. 13, 24), han maa give sig hen paa Guds Ord og hans Forjættelser i Evangelio, og følge efter med et frit Mod, i Haab at han skal ikke lyve. I saa Maader afdrager han sin gamle Hud, i. e. han lader blive derudenfor sin egen daarlig Fornufts Lys, sin egen Tykke, sin Villie, sin Kjør-

lighed, sin Lyst, sin Tale, sine Gjerninger (forstaa efter den forrige Omgjængelse), og bliver saaledes et ganske andet og nyt Menneske, der anser alle Ting med langt anderledes Øjne end tilforn, anderledes dømmer, anderledes skjønner, anderledes tykkes, anderledes vil, anderledes taler, anderledes elsker, anderledes har Lyst til, anderledes virker og vandrer end tilforne, kan derefter kjende og forstaa sig paa alle Menneskers Tilstand og alle deres Gjerninger, om de ere ret eller uret deran, om de ere paa den rette Vej eller ikke, som St. Paulus siger 1 Cor. 2: Den, som er aandelig, dømmer alle Ting, men han dømmes af ingen. Hactenus Lutherus.

Denne er den rette ældgamle lutherske Lærdom om Omvendelsen, der bestaar efter denne Guds Mands sædvanlige Skrivemaade i klare og bare og rene Ord, og stemmer i alle Maader (ratione causæ, subjecti, formæ, partium, initii, progressus, egressus etc.) meget nøje overens med Christi og hans Apostlers Lærdom om det samme, Matth. 18, 3. Joh. 3, 3. 1 Cor. 6, 10. 11. 2 Cor. 5, 17 et 7, 10. Gal. 6, 15. 16. Eph. 4, 21. seqq. et alibi passim. Denne samme guddommelige og sandru Lærdom er det, som samtlige Ordets Tilhørere her i Hygom Sogn, ved min ringe Tjeneste, hidindtil har faaet at høre, der ogsaa ved Guds Naade har gjort sin Virkning og har teet sig kraftig hos dem, der har troet og annammet den, ikke som Menneskenes Ord, men, ligesom det er i Sandhed, som Guds Ord, 1 Thess. 2, 13. Denne selvsamme Lærdom er det, som disse andre fattige, vildfarende Mennesker strider saa hart imod og begjærer saa indstændig at blive forskaanede derfor, af Aarsag den forvirrer, som den ogsaa virkelig forvirrer, ja maa og skal endelig forvirre (som Lutherus selv tilstaa: tam manifestos peccatores quam opinione sua sanctos, et neminem justum pronunciat, sed omnes etc.) saa vel de aabenbare, grove Syndere som de indbildte Helgener, hine, at de kan ikke blive ved deres sædvanlige Synders Løb, disse, at de kan

ikke beholde deres formentede Retfærdigheds Ros; og den vil ikke kjende noget (naturligt) Menneske for retfærdig, men driver dem alle virkelig til det, som de hidindtil saa falskelig og forgjæves har givet for med Munden, sc. først at grues og forskrækkes for Guds strænge Vrede og den evige Død, paa det de siden kunde komme til at kjende og smage hans Naade og overflødige Naades Gaver til et evigt Liv, Rom. 5, 17. 20. 21.

Og det er endnu ikke saa underligt; thi saa skriver Paulus i lige Maade om Bogstavens Trælle i sin Tid, at fordi de kjendte ikke Guds Retfærdighed og tragte efter at oprette sig en egen (naturlig og menneskelig) Retfærdighed, da bleve de ikke den Guds Retfærdighed undergivne, Rom. 10, 3. Dette maatte man aleneste forundre sig over, at midt udi al deres Modstand imod denne sunde og sande lutherske Lærdom har de dog ladet skrive ved deres Concipist: de veed ikke rettere (*conscientia sc. erronea*), end at de hidindtil har havt og brugt den rene og rette lutherske Lærdom etc. O, jeg frygter for, Deres H. H., jeg frygter for, at de fleste, der gjør Profession af Lutheri Lærdom, er den rette lutherske Lærdom om Omvendelsen eller Igjenfødselen og den deraf følgende levende Tro lige-saa ubekjendt og fremmed for som Confucii Lærdom, *Major pars hominum in omnibus vitæ generibus doctrinam de fide carnaliter intelligit. Luth. Pleriqve sine ullis exercitiis fidei et invocationis vivunt. Pleriqve de rebus ignotis inextricabilia multa colligunt. Chemnit.* Og døg er det ikke en Bisag eller en Articulus præter- s. circum-fundamentalis, men ipsa differentia, ipsa forma, ipsa anima tam Lutheranismi quam Christianismi, det, som vores helligste Tro har sig selv alene forbeholden, og hvorved den skiller sig fra alle andre naturlige Secter og Religioner udi Verden. Gaar vi den Lærdom afsides forbi, og føres den ikke til en levende Praxin hos os selv og hos dem, der hører os, hvor er da vores Lutherdom? Ja hvor er vores Christendom? Hvad har vi saa andet end Navnet i

Stedet for Kraften, Skallerne i Stedet for Kjernen, et Cadaver eller rettere et Sceleton i Stedet for et vigoureux og levende Menneske? Meget eftertænkkelig taler herom den in hoc Puncto ret sincero, omendskjønt fremmede Theologus D. Melch. Leydecker, Horn. Hist. Eccles. p. 769: Quid juvat, Fratres, Papatum et illius ceremonias oppugnasse, ubi illius corculum adamatur, id est Pelagianismi doctrina? Sane ex Fide (i. e. doctrina fidei) de gratia et justitia Christi Reformatio exorta est, nec vigebit unquam propaganda nisi per eandem fidem, qvæ vitæ spiritualis anima est et Evangelii genius. Denne vores christelige Tros Hovedlærdom, saaledes som den engang er overantvordet de hellige, den er det derfor ogsaa, som vores Tros første Bekjendere mest strider for, og søger baade først og sidst at vindicere den samme udi den dejlige Apologia Augustanæ Confessionis, der vel maatte kaldes Apologia veræ Regenerationis s. Conversionis, og kan derfor ogsaa være for mig i denne Sag den allerbedste og allerstærkeste Apologi.

Imidlertid er det mig dog meget kjært, at endogsaa de af mine Tilhørere, der sætter sig op imod denne guddommelige Sandhed, maa give mig det Vidnesbyrd, at hvad jeg lærer derom, det prædiker og lærer jeg^o offentlig i Kirken paa Prædikestolen og i Catechismi Overhørelse; og derudi har jeg, omendskjønt uværdig, ham selv til Forgjænger, der sagde til sine Fjender: Jeg haver talet aabenbare for Verden, jeg haver lært altid i Synagogen og i Templen, og jeg haver intet talet i Løndom, Joh. 18, 20. Ligesom jeg ogsaa har offentlig formanet alle og enhver, de skulde ikkun efter Beroensernes Exempel randsage selv i Skrifterne, om det havde sig saaledes eller ikke, Act. 17, 11. De skulde ikkun søge i Herrens Bog og læse, og da skulde de befinde, der fattedes ikke et af disse Ting, der savnedes hverken det ene eller det andet, Es. 34, 16. Thi det plejer de dog ikke gjerne at gjøre (e. gr. de papi-stiske Gejstlige), der omgaas i Trædskhed og forfalske Guds

Ord, men de skjule heller deres Anslag i Mørke, hade Lyset og komme ikke til Lyset, at deres Gjæringer skal dem ikke overbevises; vi derimod bevise og fremstille os selv mod alle Menneskers Samvittighed, i Sandheds Aabenbarelse, for Guds Aasyn, 2 Cor. 4, 2. Og fordi vi omgaas med Sandhed, komme vi altid gjerne til Lyset, at vore Gjæringer skal blive aabenbare, at de ere gjorte i Gud, Joh. 3, 21.

III. Til Slutning synes de at beklage sig over nogen Partilighed, der skal tjene til ydermere Forvirrelser, nemlig at jeg beder af Prædikestolen for nogle, som de siger, at jeg kalder Omvendte, hvilke de mener at være dem, som holder sig til mig i mit Hus, etc.

Man maatte for det første forundre sig meget over, at fattige, enfoldige Mennesker, der hâr endnu aldrig selv lært, hvad det er at tilbede Gud i Aand og Sandhed, at de, siger jeg, ville dog lære deres Lærere, hvorledes og med hvad Undersked de efter Christi, den store Bedemesters, Exempel skal bede for den dem anbettede Hjord; thi ligesom han bad anderledes for det ufrugtbare Træ, i. e. den store Hob af det ubodfærdige og jødiske Folk, Luc. 13, 8, 9; anderledes for den liden Hjord, som hans himmelske Fader havde givet ham af Verden, Joh. 7, 9; anderledes og især for dem, der formedelst deres Ord skulle derefter tro paa hannem til det evige Liv, *ibid.* 20. Saa vil det ogsaa komme en forfaren Herrens Tjener til — helst naar han fornemmer Ordet at te sig kraftelig hos dem, der tro — ikke at kaste det igjen i en Hob, som Gud har adskilt, eller gjøre det almindeligt, som han haver rensat, Act. 10, 15; men bede især for de arbejdende og besværede under Syndens Byrde, at de udi den Gud behagelige Vederqvælgelses Tid maa finde Hvile for deres Sjæle i Syndernes Forsoner, Jesus; især for dem, der har annammet Naadens og Retfærdighedens Gaves Overflødighed, at de maa blive bestaaende i Naaden og regnere i Livet ved Jesum Christum, Rom. 5, 17; især for dem, der

formedelst deres egen Haardhed og ubodfærdige Hjerter staar endnu langt borte, at de maatte ogsaa komme nær til Christi Blod, prise Gud med os paa deres Besøgelser Dag; og saaledes ved vor Guds inderlige Barmhertighed og hans kraftig dragende Naade lægges daglig flere til af dem, som blive frelste, til Satans Riges Forstyrrelse og Christi aandelige Legems altid herligere Opbyggelse, Eph. 4, 12.

Ved den Maade og i den Orden plejer jeg baade hemmelig og offentlig at bede for mine Tilhørere, vidste og ikke, hvordan man ellers skulde bede. Men at saadan Bedemaade kommer maaske disse sidste noget fremmed for, det maa rejse sig deraf, fordi de enten ikke har havt Øren at høre med eller Taalmodighed at bide og blive udi Kirken, naar dette Spørgsmaal er bleven fremsat for de unge, som findes i forberørte Catechismi Forklaring p. 79: For hvem beder Christus? Resp. 1. For de ubodfærdige, at Gud vil have Taalmodighed med dem og give dem Omvendelse. 2. For de bodfærdige, at de maa blive forsonede. 3. Og for de troende, at de maa opholdes i Naaden. Langt mindre kan jeg se, hvorledes denne ordentlige og af Christo selv helligede Bedemaade kan være, som de skrive, til ydermere Forvirrelse; thi at være ordentlig og at være forvirret er ikke eet. Jeg skulde tænke, den var til ydermere Opmuntring og Opvækkelse, som Paulus siger: Om jeg nogenlunde kunde opvække mit Kjød (mine Brødre og Frænder efter Kjødet) til en hellig Æmulation og Nidkjærhed, og saaledes frelse nogle af dem, Rom. 11, 14.

Hvor langt de ellers selv i deres nærværende Tilstand maa være fra Omvendelsen, det giver de selv tilkjende og røbe sig med deres eget Maal, idet de kan ikke engang lide det uskyldige Ord: Omvendte — eller fordrage, at andre maatte kaldes med det Navn, ihvorvel jeg ikke engang mindes, at jeg nogensinde har betjent mig [af] det samme, enten i Forbønner for dennem eller i Formaninger til dennem. Thi jeg kalder dem gemenlig mine kjære

Børn, dem som ikke ere bleven Evangelio ulydige, delagtige i det himmelske Kald etc. Men hvad, om jeg ogsaa kaldte dem omvendte, der ere virkelig omvendte fra Satans Magt til Gud, og kan gjøre retskafne Omvendelses Gjerninger? Hvad var det da saa mere? Er deres Øje ondt, fordi Gud har været hine god? Math. 20, 15. At disse misfornøjede ere endnu temmelig langt fra at være iblandt det Slags Folk, der udi Skriften kaldes omvendte, derpaa have de desværre det allerklarste Vidnesbyrd udi sig selv imod sig selv, idet de ej aleneste ønsker at forskaanes for den sunde Lærdom om Omvendelsen, men endogsaa sætte sig af al Magt derimod, ja vel endel drive deres Vexerlinger dermed, Exech. 33, 31; i den Sted, at andre, der dog ikke heller vare Tyve, Røvere, Uretfærdige, Horer eller Hor-karle mere end disse, der ogsaa syntes at have det, de kunde forlade sig paa, saavel som andre, ja frem for mange, endog i Kjød, Phil. 3, 4, de med imod Himmelen oprakte Hænder takke Gud, der har ved sit Ords Lys givet et klart Skin i deres Hjerter og opladt deres Forstands Øjne, at de, som tilforne vare ligesom vildfarende Faar, kan nu blive omvendte til deres Sjæles Hyrde og Biskop, 2 Cor. 4, 6. Joh. 9, 25. 1 Pet. 2, 25. Dømme nu ethvert Menneske og end især Deres H. H. selv, enten det være en anden Sæd, der nedsaas hos hine, eller det er en anden Jord, den falder udi hos hine!

Dog der udi har de ikkun at gjøre med sig selv og med deres egne Sjæle; thi siger den sal. Arndius (sup. p. 3): hvo der vil ikke taale Sandheden, og ikke vil lære at prøve og kjende sit eget Hjerte deraf, eller gjøre en sand og hjertelig Omvendelse, det staar den samme frit for. Men af hvad for en Aand mon det skulde være, at de ligesom hine, Luc. 15, 12 cfr. 11, 52, kan ikke heller vel taale, at andre hungrige og tørstige Sjæle holder sig nær til at høre Omvendelsens Ord og begjærer, ja længes inderlig efter at mættes af den aandelige Nadvere, som hine ikke skjøtte om engang at smage?

De omvendte, siger de, mener vi at være dem, som holde sig til ham i hans Hus. Jeg mener ogsaa det selv-samme, at de enten er allerede omvendte af Gud og til Gud, eller ogsaa staa idetmindste udi Forberedelsen og har forhvervet sig en god Trappe til Omvendelsen, der paa de hellige Dage efter Tjenestens Forretning i Guds Hus, naar andre gaa til deres Krohuse eller Sladderhuse etc., holde sig imidlertid med Lyst og Længsel til det Hus, hvor de af Guds Ords Hørelse og Bønnen kan finde Føde og For-maning og Undervisning og Trøst og Opbyggelse for deres Sjæle; thi hos mig faar de hverken Mad eller Drikke. Det samme var ogsaa Christi Mening, Joh. 8, 42: Hvo som er født af Gud, han hører Guds Ord, derfor hører I ikke, fordi I er ikke fødte af Gud. Apostelen Peder giver ogsaa sin Mening tilkjende paa den samme Maade: Som nyfødte Børn, siger han, begjærer den fornuftige, usvigelige Melk, at I kunne voxe derudi, 1 Pet. 2, 2. Evangelisten Lucas mener ogsaa det samme, naar han siger om de nyomvendte Christne i Jerusalem, at de vare varagtige i Apostlernes Lærdom og i Samfund og Bønnerne, Act. 2, 42. Ja for dem alle har Propheten Jeremias været udi samme Mening, naar han siger til sin Gud: Dine Ord ere fundne, og jeg har ædet dem, og dit Ord var mig til Fryd og til mit Hjertes Glæde, thi jeg er kaldet efter dit Navn, Herre Gud Zebaoth. Deraf slutter jeg, vil han sige, at jeg maa være din og høre dig meget nær til. Jer. 15, 16.

Jeg maatte ellers gjerne vide, hvad for Tanker og Meninger disse enfoldige Mennesker har gjort sig hidtindtil om denne uskatterlige Guds Naadegave, som Skriften kalder Omvendelse. Mener de maaske, at det er en Omvendelse, naar et Menneske holder sig aleneste til den christne Kirkes udvortes Samqvem og er ikke en Jøde eller en Hedning. Eller det er en Omvendelse, naar de et Par Gange om Aaret stiller sig paa en Dags Tid noget from-mere og stillere an end sædvanlig. Eller det er en Om-vendelse, naar en tvinger sig selv og overtales af andre

til at moderere en eller anden grov Synd og Last, som naar en Dranker forlover at drikke stærk Drik (Brøndevin), en Djævlemaner sværger og forbander sig ikke mere slet saa græsselig som tilforn, men beholder dog et uforandret kjødeligt Sind og bliver et naturligt Menneske, ligesom han før var, etc. Har de saa slette og nedrige Tanker om den store Omvendelses Gjerning, da kan jeg noksom forsikre Deres H. H., at det er ikke min Skyld; thi jeg i den korte Tid, i hvilken jeg er gaaet ind og ud hos denem, har ikke lært dem Christum og Sandheden i Christo saaledes, Eph. 4, 20. 21. Tvertimod, paa det jeg saa meget mere kunde forebygge og hindre »Djævelens snedige Anløb«, Eph. 6, 11, saa har jeg i disse allervigtigste Troens Hemmeligheder stedse beflittet mig paa at forklare den ene Skrift og Skriftens Talemaade med en anden, som er endnu af større Eftertryk, efter den herlige homiletiske Observation, som en meget aanderig og i Guds Riges Hemmeligheder saavel som og i Satans Riges Dybheder dybtseende Theologus har agtet fornøden at meddele os: *Hac in re (ubi de conversione agitur), ne dolus Satanæ subrepat animis, sollicite cavendum, quandoquidem et improbi quacunqve vitæ conversionem in melius, etiamsi non intime ad deum fiat, poenitentiam veram interpretari contra Scripturam solent; ast Regeneratio vi vocis denotat internam et penitissimam hominis mutationem, qvæ sit vera qvædam nativitas ex Deo, Joh. 1, 13 et 8, 47. Ex quo appellationis sensu expressiore fit, ut hæc ad necessitatem urgendam efficacior mundoqve minus tolerabilis sit, eo ipso proidenti perversitatem suam.* Breithaupt, Instit. Theolog. p. 300.

Saa lidet som nu disse uforsøgte forstaa hidindtil, hvad det vigtige Navn Omvendelse fører med sig efter Skriften og efter alle Guds Børns Forfarenhed, saa lidet har de ogsaa begrebet min Mening, og saa underlig fortolker de mine Ord udi det, som efterfølger: Men derimod os i de vestre Byer, Fæsted og Harreby, kalder han dem

af Sodoma og Gomorra, og siger, der er ikkun en eneste Loth der iblandt.

Mine Ord derimod i deres rette Connexion og Sammenhæng faldt langt anderledes, in Conc. hab. Dom. 1 p. Epiph. a. c., hvilke jeg derfor med Deres Højædle Højærværdigheds gunstige Tilladelse vil heller referere noget vidtløftigere, aleneste til den Ende, paa det Deres H. H. saa meget grandgiveligere kan skjønne paa, enten den misfornøjede Part i disse 2 Byer har Aarsag til at klage paa Partilighed, at jeg har gjort Forskjel paa dem og de andre, eller de ere af det Slags Folk, som Ap. Judas taler om, at der skulde være Bespottere, som vandrer efter deres ugudelige Væsens Begjæringer, og lægger denne Erindring dertil: disse ere de, som fraskille sig selv, Jud. v. 18. 19.

Jeg havde (sagde jeg) strax i Begyndelsen af denne h. Fest med al Sagtmodighed formanet mine kjære Tilhørere, at de Gud til Ære, dem selv og deres Børn til Gavn og Bedste efter andre vel oplyste Menigheder deres Exempel vilde dog lade fare den hedenske Vederstyggelighed, som iblandt anden forfængelig Omgængelse er dem overantvordet af deres hedenske Forfædre, sc. deres saa kaldede Juleleg. Særligen havde jeg formanet dem, som Gud har selv givet Hus og Hjem, at de dog ikke vilde laane hans Fjende Djævelen Hus, eller indrømme ham deres Huse til et Værksted, med at indtage de daarlige Mennesker, der løbe efter sligt og vide ingen bedre Højtidens Helligholdelse af at sige. Omendskjönt nu at denne min kjærlige Forestilling har ogsaa frugtet saa meget hos de 2 Byer i Øster-Sognet, at de, foruden nogen videre udvortes Tvangsmiddel, har hørt og efterfulgt deres Hyrdes Jesu Røst i hans Tjener, det han ogsaa, som han plejer, med al aandelig Velsignelse i de himmelske gode Ting rigelig har belønnet, i det han har givet sit Naades Ord Vidnesbyrd og ladet det te sig kraftig iblandt dennem, saa at manges Øjne ere derved opladne og deres Hjerter

rørte til at omvendes fra Mørket til Lyset og fra Satans Magt til Gud, Act. 26, saa jeg med Jesu Hjælp vil visselig formode, det skal ikke fortryde dem enten i Tiden eller i Evigheden, at de enfoldig har lydt deres Ledere, været dem underdanige, der vaage over deres Sjæle, Heb. 13, 17, og saaledes beredet Herrens Vej, at han frit og ubehindret kunde komme til at arbejde kraftelig paa deres Sjæle; ikke desto mindre saa har jeg dog med Bedrøvelse maattet fornemme, hvorledes de 2 andre Byer i Vester-Sognet har slaget alt dette hen i Vejr og Vind, ligesom Guds Ord og Kongens Lov gik dem aldeles intet an, aleneste at de tvertimod deres Børnelærdom i den 3die Bøn kunde med saadant deres onde Raad og med saadanne deres ugudelig Idrætter forhindre, at Guds Rige ikke skulde komme nær til dennem, eller hans Navn helliggjøres iblandt dennem, det de ogsaa lykkelig eller snarere for dem selv ulykkelig har faaet forhindret, at i 2 store Byer fornemmer man endnu ikke en eneste Sjæl, der ved Guds Søns Ords Røst efter saa mange og klare Forestillinger ere blevne opvakte af deres dybe Sikkerheds Søvn eller gudelig bedrøvede til Omvendelse. Saa man aleneste deraf kan slutte, om aldrig andet var, hvad Frugten er af denne forfængelige Juleleg, og til hvad Ende det egentlig er sket, at Christendommens Fjende Djævelen nu i saa mange 100 Aar har holdt denne ældgamle hedenske Vederstyggelighed vedlige midt i den saa kaldede Christenhed: Nemlig at han formedelst denne kjødelig og forfængelig Glæde kunde tillukke og ligesom forskandse de arme forblindede Menneskers Hjerter, at denne foromtalte guddommelige Trøst og Fred og Glæde i den Helligaand skal ikke faa Rum eller finde nogen Indgang der udi, conf. Apoc. 3, 20, thi hvor er det muligt (jeg taler nu som med forstandige, dømmer selv, hvad jeg siger) hvor er det muligt, siger jeg, at et Menneske skulde nogensinde komme til at tænke for Alvor paa det ene fornødne, nemlig paa Sjælen og paa Evigheden, Luc. 10. 41; hvor er det muligt, at den skulde nogensinde faa Tid og

Naade til i denne sin korte Livstid at betænke og arbejde med Flid paa Himmerig og Livet, det sande, der Nat og Dag og end allermest paa Herrens hellige Dag intet andet arbejder og tænker og digter og pønser paa end Gjækkeri Galenskab? Dømmer nu selv I, saa mange som ere alle-rede saavidt opvakte af eders Synders Søvn, at I nu for-staa nogenlunde, hvad Synd og Retfærdighed, hvad Guds strenge Vrede og hans saliggjørende Naade er, dømmer selv, naar I ser saadanne arme, forblindede, naturlige og uomvendte Mennesker, der ere endnu i deres kjødelige Tilstand, staa saaledes blotte for Guds Vrede og den evige Fordømmelse, Eph. 2, 3. conf. Exod. 32, 25. Naar I ser saadanne at danse, at springe omkring iblandt hver andre, som de unge Kalve, at give Frydeskrig fra sig og klappe lystig med Hænderne, om det da ikke kommer eder for, ligesom I kunne se en Misdæder, der sidder paa sit Liv og veed ikke, hvad Dag og Tid han skal henrettes, midt udi sit mørke Fængsel at danse og springe lystig omkring i sine Lænker. Mig kommer det idetmindste altid saaledes for, thi dersom det blev givet dem ikkun et Øjeblik at vorde ædru af Djævelens Snarer og af hans Lænker, da skulde det snarligen rinde dem i Sinde, at det passede sig bedre paa dem og deres nærværende Tilstand paa Sjælens Vegne det Ap. Jacob raaber dem og deres lige i Ørerne: I Syndere, I tvesindede, der mener, at I med eet Hjerte og een Sjæl kan tjene baade Gud og Verden, baade Christo og Belial, værer elendige og sørger og græder, eders Latter omvendes til Graad, og eders Glæde til Bedrøvelse, ydmyger eder for Herrens Ansigt, og han skal ophøje eder, Jac. 4, 9. 10. Er det ikke forskrækkeligt, at da vores allernaadigste Konge og Herre lægger selv ligesom sin kongelige Hånd med paa det forfaldne Zions og Christi aandelig Legems Opbyggelse, at da hans kongl. Maj. bærer en uafsladelig Omsorg, gjør alle mulige Anstalter, anvender alle optænkelige Midler paa at faa denne døde Tro og dette gamle hedenske Væsen udryddet, og

derimod den sande Christendom igjen indplantet udi Under-saatternes Hjerter, ja, formedelst det paa egen kongelig Bekostning trykte Guds Ord, giver dem selv ligesom Lyset og Lygten i Hænderne, hvorved de kunne søge og finde deres Jesum, der nu ikke i tre Dage, ut in Textu hodierno, men i saa mange Aar og Dage har været borte for dem, at der, alt dette uagtet, findes dog Mennesker, ja de allerfleste Mennesker iblandt os, der elske Mørket mere end Lyset, og vil absolut heller blive hedensksindede naturlige Mennesker, end de vil omvendes til Gud og blive sande Christne; mener maaske, det gode Navn, som de ere kaldede med og den hellige Daab, som de ere døbte med, skal nok gjøre dem til Christne og frelse dem fra Vreden paa Vredens og Guds retfærdige Doms Aabenbarelsesdag, Rom 2., da det dog er blevet dem saa ofte sagt, at det er ikke Christi Navn, men det er Christi Aand, der gjør Mennesker til Christne, som Paulus siger: dersom nogen ikke haver Christi Aand, den er ikke hans, Rom. 8, 9. og atter: hvilkesomhelst der drives af Guds Aand, disse ere Guds Børn, ibid. v. 14; at det har sig derimod med Daaben i den nye, som det havde sig med Omskjærelsen i den gamle Pagtes Tider: Omskjærelsen er vel nyttelig, siger Apostelen, dersom du holder Loven; men est du Lovens Overtræder, saa er ogsaa din Omskjærelse bleven til en Forhud, i. e., saa est du ikke bedre agtet for Gud end en uomskaaren Hedning, Rom. 2, 25. Saa og her, Daaben er vel god og en god Samvittigheds Pagt med Gud, dersom du holder din Daabes Pagt, forsager Djævelen og alle hans Gjæringer og alt hans Væsen etc.; men est du bleven Pagtens Overtræder, som du visselig i utallige Maader er, da er da ogsaa din Daab bleven dig saa godt som ingen Daab, og da est du overalt i en langt fordømmeligere Tilstand for Gud, end de blinde Hedninger, der aldrig har indgaaet nogen særdeles Pagt med Gud, kan derfor ikke heller blive Pagtens Overtrædere, der aldrig har svoren til Christi Korsens Fane, kan derfor ikke heller

agtes som Menedere og Overløbere. Saadan en derimod er og bliver du saa længe, indtil du ved en sand Omvendelse kommer tilbage igjen til din Daabes Pagt og bliver varagtig derudi, som vor salige Lærefader Lutherus taler, Catech. Major p. 550. Jeg veed vel, at i dette Sodoma og Gomorra ere de ikke heller allesammen lige onde eller lige dybt indviklede i Satans Snarer. Jeg veed vel, at der mulig kunde være en eller anden Loth i Sodoma, der sukker over alle de Vederstyggeligheder, som bliver gjorte derudi, Ezech. 9, 4. Men hvorfor tie de stille dermed? Hvorfor frygte de for Menneskens Vrede mere end for Guds Vrede? og elske Verdens Venkab mere end Guds Venkab? Hvorfor sørge de ikke for, at det onde kunde betimelig udtages fra dennem? Hvorfor melde de ikke saadanne modvillige Guds Ords og Kongens Mandaters Overtrædere an paa behørige Steder, at de, andre til Exempel, kunde tilbørlig blive ansete og afstraffede derfor? Hvorfor skal man høre det først fra andre, ja fra fremmede Steder etc.?

Disse vare de Ord, som den Tid bleve talte, hvorudi jeg vel ikke tror, at Deres H. H. skal finde noget urimeeligt, langt mindre af Guds Ord ubevisligt eller efter Sagens Beskaffenhed og Menneskens Hjerters Haardhed og Ubodfærdighed for meget sagt, thi havde Propheten Aarsag til i sin Tid at kalde Indbyggerne i Jerusalem, den hellige Stad, Fyrster af Sodoma og et Folk af Gomorrah, Es. 1, 10, saa skulde ogsaa her ratio denominationis fra mange Aar siden være meget let at finde, dersom det her var mit Forsæt endnu mere at blotte deres aandelige Nøgenheds Skam for Deres H. H., end de selv har fundet for godt at blotte dem.

Imidlertid formoder jeg, Deres H. H. efter egen høje Skjønksomhed ser og slutter længe siden af denne sandfærdige Beretning, hvorledes det aldrig har været min Intention og Mening at skille Hjorden ad enten til øster eller til vester, enten til højre eller til venstre; thi det

altsammen overlader jeg i sin Tid til Overhyrden, Matth. 25, 32. Jeg derimod for min Part ønskede intet heller, end at jeg kunde drage alle mine Tilhørere med Kjærligheds Baand og Seler ind i Jesu Arme og føre dennem ud, den ene med den anden, fra det aandelige Sodoma og Ægypten, der som vor Herre daglig paany bliver korsfæstet, til den levende Guds Stad og til det himmelske Jerusalem. Ja mit Hjertes Behag og min Begjæring til Gud for det ganske Israel er til Saliggjørelse, Apoc. 11, 8. Heb. 12, 22. Rom. 10, 1. Men at Israel ikke vil lade sig sanke, Es. 49, 5, at heller endel Stammer gaar bort og afsondrer sig fra den store Davids Søn, og vil ikke, at han skal regere over dem, Luc. 19, 14, at de selv allerførst ved en modvillig Opsætsighed imod Guds Ord og hans kongl. Majsts. dennem forelæste Lov sønderriver Herrens og hans Salvedes Baand, siden gaar hen og klager paa, man handler partisk imod dennem og gjør Forskjel paa dem og andre, der har været lydagtige, da dog mit Hus staar aabent, min Mund er opladt og mit Hjerte er udbredt for den ene saavelsom for den anden, 2 Cor. 6, 11: Det altsammen kommer mig og flere meget forventd og urimeligt og selsomt for. Hvorfor ogsaa de forstandigere iblandt dem har allerede sagt og sluttet af Begyndelsen enhver for sig: min Sjæl skal ikke komme i deres hemmelige Raad, og min Ære skal ikke forene sig med deres Forsamling, Gen. 49, 6; hvilke derfor ikke har underskrevet med de andre.

Alt dette uagtet kan jeg friligen contestere for ham, der kjender Hjerterne, at jeg paa min Side bærer ikke den allermindste Anke eller Fortrydelse, men snarere, efter Marc. 6, 34. den allerstørste Commiseration og Medynk over disse vildfarende og elendige Faar, Zach. 11, 7; og siden jeg veed, det finder ogsaa her sit Sted, som hisset blev sagt til Samuel: de har ikke forskudt mig, men Herren har de forskudt, at han ikke med sit Naades Ord og Evangelium som med sit Riges rette Spir skulde regere

over dem, ja regere udi dennem, saa kan jeg ogsaa derimod med samme Prophet Samuel forsikre, at hvad ogsaa mig belanger, da skal det være langt fra mig at synde imod Herren, at lade af at bede for dennem, men jeg vil lære dem den gode og den rette Vej, 1 Sam. 12, 23. Jeg har ligesaa stor en Hunger og Trøst og Længsel og Attraa efter at frelse en Sjæl af dem fra Døden, Jac. 5, 23, som af de andre. Men ved Omvendelse og Stilhed skal I frelses, sagde den H. Herre, den Hellige i Israel (ikke ved Egensindighed og Studsigthed) Esa. 30, 15. Ja det Haab og den Fortrøstning har jeg til Gud formedelst Christum, at de, som nu har gjort dette Arbejde forgjæves, skal dog ikke have gjort det ganske forgjæves, Gal. 3, 4. Tvert imod i det mindste en og anden af de forførte skal derved gives Anledning til at fortryde deres Ondskab og sige: Hvad gjorde jeg? Jer. 8, 6; at naar de ser, det er dog omsonst, at et uselt Menneske, ligesom hine Oxer, der strudde i Aaget, vil opløfte Horn i det høje og stampe imod Braadden, de da omsider kommer med Frygt til Herren og til hans Gode, tager hans Aag paa sig, der er et gavnlig Aag, og lærer af ham, der var sagtmodig og ydmyg af Hjertet, Matth. 11, 29. Hos. 3, 5. Og derom gjør det mig saa meget mere forsikret, at jeg allerede har andres Exempel her i Menigheden, der selv har bekendt for mig, at det samme Guds Sandheds Ord, der var dem i Begyndelsen beskt og bittert og ufordrageligt at høre, det er siden blevet dem efter Davids Ord i Ps. 19, 11 som Honning og Honningkage (forstaa, siden de begyndte deraf ret at kjende og begribe Guds Raad til deres Salighed, at finde sig derudi og af Hjertet at blive lydige derefter). De har derfor ogsaa lagt de Ord til af Kirkepsalmen: Mine salige Ord de skulle nu frem, begjærlige de annamme dem, paa dem de arme sig trøste.

Men Gud være Tak, som lader os altid bære Sejr i Christo, og aabenbarer sin Kundskabs Lugt formedelst os i hver Sted, thi vi ere Christi gode Lugt for Gud iblandt

dem, som blive salige og iblandt dem, som bliver fortabte, disse en Døds Lugt til Døden, men de andre en Livs Lugt til Livet, og hvo er (af sig selv) noksom til disse Ting etc. 2 Cor. 2, 14 seqq.

Jeg forbliver med megen Consideration

Deres H. H. etc. ydmygste Tjener
og tro Forbeder

P. Hygom.

Højædle og højærværdige Herre,
Højgunstige Hr. Biskop!

Fremsendes hermed hørsommeligst den mig af Deres H. H. anbefalede sandfærdige Erklæring paa den mig gunstigst insinuerede Memorial. Hvilken Erklæring jeg tænkte vel i Begyndelsen at ville kortere forfatte og betimeligen til Deres H. H. indsende. Men siden den iblandt mange Slags Forhindringer er uformodentlig voxen mig under Hænderne, saa formoder jeg, det samme maa være sket til den Ende, at Deres H. H. skulde nu i saa klar og rigtig en Sag ikke blive den allermindste Scrupulus tilbage. Og som det er efter to eller tre Vidners Mund og efter deres Vidnesbyrds Lydelse enhver Sag skal bekræftes, saa har jeg ogsaa i enhver Sag ikke villet tale eller skrive noget af mig selv, men helst villet betjene mig [af] andres og fornemmelig saadanne Theologorum deres Vidnesbyrd, hvis Autoritet i vores lutherske Kirke plejer ikke gjerne at underkjendes, som Lutheri, Chemnitii, Arndii, Dannhaweri. Thi siden min hele Forseelse hos ikke oplyste Mennesker bestaar derudi, at jeg fører de gamle, formulnede, dog alene frugtbare og alene saliggjørende Sandheder frem for Lyset, hvilke hine derfor kalder en ny Lærdom, fordi at for de vankundige er alting nyt, saa syntes mig, det passede sig bedst til Sagen, at jeg lod de gamle Testes Veritatis selv tale.

Det er vel at forundre sig over og højligen at beklage, hvorledes det formedelst den gamle Slanges Listighed er

kommen saa vidt iblandt os, at midt i Christenheden skal man nødes til at bevise den rette christelige, og midt i den evangeliske lutherske Kirke skal man nu atter vindicere og forsvare den ældgamle lutherske Lærdom, saa fremt man vil ikke holdes for en ny og falsk Prophete, en Fanaticus, en Qvækere, eller hvad andet, de elendig og jammerlig blinde og aandelig døde Mennesker i deres naturlige Blindhed ser det an for, naar Christus lever i os, og vi i hannem; dog siden jeg fornemmer, *ὅτι εἰς ἀπολογίαὶν τοῦ εὐαγγελίου κείμαι*, saa har jeg hidindtil ved Guds Naade forsvaret, ogsaa skal jeg herefter i hans Kraft forsvare det, saa længe han giver mig Liv og Aand, om det end skulde være ikke aleneste imod nogle faa enfoldige Mennesker i Harreby og Fæsted, men endog imod al Fjendens Kraft, imod den ganske Verdens og imod al denne Verdens Visdom, som dog skal ødelægges. Vores Sjæles blodige Brudgom har nok gjort sig saa vel fortjent imod os, at vi for hans Skyld, til hans Ære, og idetmindste til nogle Sjæles Frelse skulde maintenere de dyrebare evangeliske Sandheder, der engang har kostet ham saa meget at føre ind i Jorderige, om vi endog skulde staa imod indtil Blodet, idet vi stride under ham, imod hans og vores Fjende, som er Djævelen, imod Djævelens Brud, som er Verden, og imod Verdens saa inderlig elskede Skjødebarn, som er Synden.

Deres Højædle Højærværdighed siger jeg imidlertid ydmygeligst Tak, der ej aleneste hidindtil har gunstigst approberet mit ringe Arbejde i Herren udi alle Ting, men endogsaa *ἀπομαθως*, af egen gode Disposition og høje Bevaagenhed, givet os en lige dyrebar Forsikring, baade mundtlig saa og skriftlig for den tilkommende Tid, at ville selv tage den største Del med os i Herrens Gjerning og stride med een Sjæl for Evangelii Tro, imod alle dens ulyksalige Modstridere, hvilket formedelst det Deres H. H. af Gud og hans kongelig Maj. allernaadigst anbetroede langt højere gejstlige Embede kan visselig ske baade med aller-

største Føje, saa og med saa meget større Kraft og Eftertryk etc. Herren velsigne og opholde Deres H. H. og det ganske højedle biskoppelige Hus udi al selvønskelig langvarig Flor, og jeg forbliver etc.

Hygom Præstegaard
d. 10 Martii 1735.

P. Hygom.

Copi af et Brev fra P. J. Hygom til Studiosus Nicolai Astrup.

Min hjert-elskelige kjære Broder ønskes Naade og Fred af Gud vor Fader og den Herre Jesu Christo i den Helligaand.

Gud være Tak, som lader os altid bære Sejer i Christo etc. Med disse Pauli Ord af 2 Cor. 2. slutter jeg min hosfølgende Apologiam Evangelii, og de selvsamme lagde H. H. Hr. Biskoppen som en Grundvold til hans Indgangstale for Examen, da han var her i Fredags for at visitere vores Menighed. Som sagt saa skete det. Thi da han efter Ungdommens Overhørelse, som varede henved 4 Timer, forføjede sig med mig tillige ned i Kirken, forat fornemme efter Sædvane, om og hvad nogen havde at klage paa, og denne bekjendte Jesper Simensen, der skulde sc. føre Ordet for de andre, svarede efter sin Forstand: de havde intet uden denne ny Lærdom at klage paa, da replicerede Hr. Biskoppen med nogen Aversion og Utaalmodighed: Hvad ny Lærdom? Prædiker han anderledes, end jeg prædiker? Jeg har endnu ikke fundet nogen ny Lærdom. Der det nu gik, som det plejer, ubi scinditur studia in contraria vulgus, at nogle stemmede imod denne taabelige (hvilken jeg strax i hans egen Paahør afmaledede en miniature saa kortelig for Biskoppen med hans rette Farver), andre derimod af de velmenende stemmede tvært imod, andre af Nysgjerrighed, at høre hvad der passerede, eller af Begjerlighed, at bestyrke deres Faction, vrimgledede udaf Stolene, da drev Biskoppen dem med Eftertryk ind igjen paa deres

Sted og viste dem til Præstegaarden, om de havde noget videre at tale paa. Derpaa fattede han sit forrige Posto i Choret og holdt atter en Tale, hvis Lige jeg ikke nyligen har hørt. Hans Parrhesie og Veltalenhed var den Tid mere end forunderlig, hans Iver og Nidkjærhed større, end den kunde have været i hans egen Sag, ligesom han ogsaa trakterede alting per *κωωοτητα*, og sagde e. g. vi, os. Vi forkynde intet andet end Christum den korsfæstede, vi formane hvert Menneske, oplære hvert Menneske i al Visdom, at vi kunne fremstille hvert Menneske fuldkommet i Christo Jesu, Col. 1. — De misfornøjede tilspurgte han, om de vilde være klogere end deres Sjælesørgere og Lærere? Ere I allerede blevne mætte? Ere I allerede blevne rige? ville I regere udi os? 1 Cor. 4. Han lignede dem ved Israels Børn udi Ørken, der væmmedes ved deres Manna og Himmelbrød og begjærede Kjød at æde til deres egen store Fordærvelse og Skade, ved Kamelen, der kan ikke drikke, uden den skal stampe først i Vandet og vil saaledes hellere drikke af de skidne og rørte, end af de klare og rene Vandstrømme. Ja han lignede dem omsider ved Core, Dathan og Abiram med deres oprørske Hob, der vilde sætte sig op mod Herrens Tjenere og sige: I gjøre der for meget af. Ligesom man kunde gjøre for meget af det gode, for meget af Christendom, for meget af Guds frygt. Enfin, han ikke aleneste redelig opfyldte, men endogsaa langt overgik de gode Promesser, som han havde givet mig tilforne. Hvilke vare ogsaa ungefær mine Ord, da jeg siden hjemme i Huset aflagde min Taksigelse derfor. Denne saa alvorlige og eftertrykkelige Tale kunde da ikke andet end gjøre adskillig Slags Effekt og Virkning hos Gemytterne, ligesom Grunden og Jorden var, som Sæden faldt udi, hvilket ogsaa ytrede sig strax derefter. Thi der Biskoppen efter Tjenestens Forretning blev endnu saa længe med os andre udi Kirken, indtil Vognen, som havde ført Fruentimmeret hjem til Præstegaarden, kom tilbage igjen, da fandt sig endnu en gammel stakkels Taabe,

nemlig M. F. i Fæsted, der begjærede indstændigst, at de maatte beholde deres gamle Bibel, deres gamle Catechismus og deres gamle Evangelium, til Biskoppens og de hosværende fremmede Præsters, sc. Hr. Kragelunds og Hr. H. Høyers, ikke ringe Latter og Forundring. Tvende andre af de fornemste, sc. C. P. [og] H. A. af Harreby, sagde derimod deres forrige Parti Adieu, bekjendte godvilligen deres Forseelse, bade nogle Gange om Forladelse og forsikrede mig om al Tjenstvillighed og Lydighed i Fremtiden, saa og, at de, naar Dagene bleve længere, vilde gjerne komme igjen om Eftermiddagen til Kirken og lade sig af Guds Ord undervise etc., og det altsammen i Biskoppens og Præsternes Overværelse og Paahør. Jeg rakte dem Haanden paa det samme med Forsikring, at jeg ingenlunde hadede, men langt mere elskede dem derfor, at da de selv ikke kunde skjønne paa Lærdommen, de da helst vilde forespørge sig hos saadan Mand som Deres Højædle Højærværdighed, der bedst i slige Tilfælde kunde raadføre dem etc. Og derpaa lode vi Menigheden gaa og fore hjem til Præstegaarden. Den sidst omtalte hastige Metamorphosis animorum hos de 2 Mænd er saa meget mere eftertænkkelig, eftersom den ene af dem blev kort tilforne set som ganske fnysende i Kirken, omendskjønt ikke mod mig, men imod andre velmenende, og er desforuden i sit ganske Væsen af den gode H. A. B(rorson) hans »forhærdede Tidselgemytter, saa stive som Torne og Støtter«; nu derimod var han den, der mest førte Ordet af en anden Tone. Hvilket, kan jeg nok sige, gav mig en særdeles Impression om vores Guds gode Haand over os og hans synderlige Direktion i denne ganske Sag, hvilken han ogsaa selv har begyndt, skal ogsaa derfor bedst vide at udføre den samme til sin herlige Naades Lov. Siden nu den forblindede Hob fornåm, at Sagen faldt, Gud ske Lov, langt anderledes ud, end de havde formodet, so hat nunmehr der Unglaube seine Sprache geändret, og hedder det underhaanden: Der maa uden Tvivl være vel smurt, eftersom Vognen gik saa

vel. Jeg kan tro, Vognsmørere bliver i deres eget Element. Jeg derimod kan noksom forsikre, at jeg for min ringe Part har ikke brugt eller vidst at bruge nogen anden Machine at sætte Vognen i Gang med end denne medfølgende¹⁾, hvilken ogsaa ved Gjennemlæsningen skal befindes at være drivtig nok, helst eftersom jeg ikke ser, at der udi denne saa kaldede ἀπολογία τοῦ εὐαγγελίου er ladt den allermindste rimula elabendi for det sande Evangelii elendige Modstandere.

I min sidste Skrivelse til vores elskelige Hr. Broder i Tønder²⁾ lovede jeg ham og de andre Jesum elskende Brødre sønder for Exemplar deraf til Eftersyn, ønskede derfor gjerne, at Monfrère med en eller anden læselig Haand faar en rigtig Copi deraf udskrevet og til Medolden³⁾ befordret tilligemed en Copi af nærværende min ringe Skrivelse, saasom jeg er fuldkommelig forvisset paa, at Sandhedens Sejervinding og Evangelii Forfremmelse skal kunne give saadanne Mænd, og end især vores maaske endnu svage Hr. Broder i Medolden, en langt større Vederqvægelse i Herren end Curtii Historie eller Fabel om Alexandri Sejervindinger recreerede den syge Kong Alphonsus i Aragonien, der dog af en langvarig og ellers ulægelig Sygdom skal være bleven restitueret derved.

Vores gamle Fader synes ogsaa nu langt bedre disponeret imod Evangelium end tilforne, hvilket han derfor prædiker, saa tit han lyster, og er alting iøvrigt meget godt imellem os. Resten af vores Gjerning og Arbejde i Herren, saavel som ogsaa vores renascentem Ecclesiolam vil jeg have i hulde Hr. Broders og andre vore Medbrødre og Medstridere for Sandhed deres kraftige Forbøn hjertinderlig recommanderet, hvilken jeg ogsaa (tilligemed en kjærlig Hilsen til alle fornemme, gode Venner udi Kirkeby

¹⁾ Selvfølgelig den ovenfor S. 509—45 meddelte Erklæring.

²⁾ Hans Adolf Brorson.

³⁾ Her var Broder Brorson Præst.

Præstegaard) bliver Monfrère skyldig for Gud, vores fælles himmelske Fader.

Hygom Præstegaard
d 21 Martii 1735.

Hans forbundne Broder
και ἐν σαρκι και ἐν κυριῳ
P. Hygom.

P. S. Den gode Sitzel Nissdatter tilligemed hendes Broder stode selv ud til Examen og vare i saa Maader til en god Formur for den ellers udi saadanne Spørgsmaal vankundige Ungdom.

Min Kone hilser allerkjærligst. Adieu!

Inscriptio :

A Monsieur, Mons. Nicolai Astrup,
Candidate du St Ministère, Mon tres cher Frère,
presentement à Kirkeby.

Saa vidt de i Afskrift udbredte Aktstykker i Sagen mellem Peder Hygom og en Del af hans Sognefolk. I et senere Hefte skal meddeles et Vidnesbyrd om, at han ogsaa som Biskop har vidst at hævde de samme Anskuelser, hvis Talsmand han som Præst med saa megen Dygtighed havde været.

(Fortsættes.)

Smaastykker.

IX.

En lille Notits til „Historien om Peder Smed og Adser Bonde“.

Af *Carl Neergaard.*

Intet af vore mange middelalderlige Valfartssteder er blevet saa bekjendt som Vor Frue i Karup, og det ganske særlig paa Grund af den »artige« Historie, som tildrog sig her mod Katholicismens Slutning. I Reformationsskriftet, en Samtale mellem Peder Smed og Adser Bonde, fortæller hin Gjæsterne i Skive Kro om et Bedrageri, der nylig var sat i Scene af nogle Præster for atter at lokke Pilegrimme ud til Karup Kirke. Da Rejsen hertil »blev mindre gjort, og Ofret ikke halvt saa stort«, begyndte Hospitalet — thi et saadant var knyttet til Kirken — efterhaanden at lide Mangel, »der fattes alt baade Lam og Gæs, Oste og Fisk«. Hr. Movrits lagde da Raad op med andre Præster, og man besluttede at iværksætte et Mirakel, som igjen kunde skaffe Valfartsstedet dets gamle Ry: i Hovedet paa Vor Frues Billede borede man et Hul, fyldte Aabningen med Vand, saa at det sagte kunde sive ud gennem Øjenhullerne, og erklærede da: »Vor Frue græder saare, for ingen vil til Karup fare.«

Det vilde selvfølgelig ikke være uden Interesse at faa Oplysning om, hvem denne Hr. Movrits er, og Dr. Heise, der har gjort Skriftet til Gjenstand for en grundig Undersøgelse, gjættede da paa, at det skulde være Aarhusbispens Official, Movrits Mortensen, som 1538 blev Forstander for Voer Kloster og døde ved Aaret 1544¹⁾. Hvad der særlig maatte henlede Tanken paa ham, er det nøje Forhold, hvori Karup synes at have staaet til Aarhus, siden Valfartskirken mod Slutningen af det femtende Aarhundrede blev stærkt ombygget og udvidet netop med Understøttelse af Bispen og Kapitlet i nævnte By²⁾.

Men vi have dog ikke nødig at søge saa langt bort som til Aarhus for at finde »den ærlige, gode Præst, som kunde saadan Skalkhed leste«; et Besøg i selve Karup Kirke vil alt sige os hans fulde Navn. Blandt Levningerne fra den katholske Tid, der gjemmes i denne stærkt ødelagte, nu kun af Skib og Vaabenhus bestaaende Kirke, findes nemlig den gamle Klokke med følgende Indskrift: *Anno . d(omi)ni . millesimo . qui(n)gentesimo . vicesimo . quinto . dominus . mauritius . pauli . provisor . huius . loci³⁾*. I Aaret 1525 har der altsaa ved Karup været en Movrits Povlsen, der sikkert har beklædt et lignende Embede som den i Aaret 1480 afdøde presbyter provisorque Johannes Avonis og været Forstander for Hospitalet i Karup, rimeligvis ogsaa Præst ved Kirken. Der er saaledes ingen Grund til at sætte Officialen Movrits Mortensens Navn i Forbindelse med dette jyske Valfartssted og gjøre ham skyldig i Bedrageriet. Synderen er nævnte Movrits Povlsen; men hvem denne ellers er, og hvilket Embede

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 740—41.

²⁾ Yderligere fortjener det her at nævnes, at paa en af Karups gamle Chorstole (som nu henstaar i den nærliggende Sjørslev Kirke) findes en Fremstilling af Aarhus Skytshelgen, St. Clemens med Ankeret.

³⁾ Dr. Sophus Müllers Indberetning om den antikvariske Undersøgelsesrejse i Lysgaard Herred, 1880 (Antiqv.-top. Arkiv).

han maatte have beklædt før eller efter sit Forstanderskab ved Karup, det oplyser ikke Klokken og sandsynligvis heller ikke de gamle Dokumenter os om.

X.

Bidrag til Aalborg Kathedralskoles Historie.

Efter Aktstykker i Aalborg Bispearkiv.

Ved *D. H. Wulff*.

1. Viborg Kapitels Dom, at Gunderup-Nøvling Degne- tjeneste ligger til Aalborg Skole.

Wij effther^{ne} Jens Schriffuer, Borgmesther wthj Wiborgh och Landztinghøringh wthj Nørre Jutlandt wdj erligh och welbørdigh Mandz oc strenghe Ridders Her Otthe Krumpen, Høffuitzmandt paa Haldt oc kong. Ma^{tz} Befallingsmandt offuer Wiborgh Sticts Stedt, Niels Friis, Cantor wthj Wiborg, Jens Hanssen, Splidt Fassi, Jens Mickelssen, Morthen Huass, Canicker ibidem, Mickel Bruen, Lesmesther ibid., Jens Nielssen, Vicarius ibid., Ieb Pouelssen, Predicker och Soghnprest ibid., Oluff Nielssen, Scolemesther och Sogneprest ibid. oc Peder Høgh, Sogneprest till Skalsse, gjør alle witterligt medt thette wortt obne Breff, att Aar effther Guds Byrdt mdlj Temper Otthenssdagh wthj Faste for oss wthj Capitels Hus i Viborgh wor skickitt hederligh Mandt Mesther Kield Juell, Superattendens wthj Wiborgh Stict, och hagde hiidt steffnitth Jens Deghen i Gunderop for ett Contract, som for^{ne} Mesther Kield oc hannem i nesthe forgangne Aar emellom ganghen vor om Gunderop oc Nøfflinghe Sogne, hand nu icke holde will, oc for^{ne} Jens Degen møtthe oc begieritt, att hand mathe end nu her effther nydlie Degen Embede oc Rentthe wthj for^{ne} Sogne som her till, tha berethe for^{ne} Mesther Kieldt, att handt hagde nu paa thet andet Aar siiden i

Retthe kallitt for^{ne} Jens Degen for erligh oc welbørdigh Mandt Axell Juell, som then Tiidt wor Lenssmandt wdhi Olborgh Leen, mett flere, for for^{ne} Sogne, oc mentte baade samme Sogne burde att ligge tiill Olborgh Schole oc taghe sig ther Sognedegen effther kong. Maiestatz wor aller nadiste Herris Ordinantzis Lidelsse, thisliggeste att for^{ne} Jens Deghen wor icke then Mandt, ther burdhe att nyde noghen Kircketieniste eller Rentthe, huilckett handt sagde sikh att haffue beuist mett Dombreffue oc andre Breffue, saa att Domen war affsagtt offuer for^{ne} Jens Deghen; dogh hagde handt for Gudz Skyldt oc andre Dannemendz Bøn Skyldt wigett fra for^{ne} Dom oc indgangitt en Contract oc Forligelsse mett for^{ne} Jens Deghen, hues Forligelssis Breff handt her wthj Rette lagde, liddendis Ord fra Ord, som her effther følger: Jeg Jens Deghen y Gunderup gjør alle witterligt mett thette mitt obne Breff, att paa thet iegh maa beholde Gunderup oc Nøfflingh Sogne y thenne neste tilkomendis Aar, tha haffuer iegh loffuit oc tilsagdt hederlig Mandt Mesther Kieldt Juell, Superattendent wdhj Wiborgh Stict, att iegh sckall giffue then Høre wthj Olborgh Schole, som samme Sogne nu mett Rette burdhe at haffue, ij Pund Korn y then for^{ne} Aar, oc siidhen forsie migh om andre Sogne wthj midler Tiidt, saa att iegh om Pasche nu førstkomendis ett Aar skall wige for^{ne} Hører wdhen all ydermere Hinder eller Giensigelsse, oc hannem tha att annamme samme Sogne vbehindrett wdj alle Maadhe. Att jegh thette forskreffuit haffuer saa loffuett paa myne Ære oc Loffue, thitt winder iegh mett myn Indzegell etc. Datum Olborgh Fredagh nest effther reminiscere Aar mdl. Oc som for^{ne} Breff wor her lesth for oss, atspurdhe for^{ne} Mesther Kieldt Jens Deghen, om thet wor saa tilganghen oc handt hagde saa loffuit, som samme Breff indholler, tha svaride handt oc sagde Jaa, att handt kunde icke andet siige, endt att thet wor saa tilgangen. Thii satthe for^{ne} Mesther Kieldt wthi Retthe, om for^{ne} Jens Deghen er plictigh saadanne sine Loffue oc Tilsagen att holdhe, efftherthi handt sielff thet her bestodt, tha sagde wij ther saa paa for Retthe, att efftherthi for^{ne} Jens Deghen sielff bestodt then Contract oc Forligelsse, som for^{ne} Mesther Kieldt

oc hannem emellom gangen wor om Gunderup oc Nøffling Sogne, tha bør handt then att holde, oc for^{no} Sogen att tage sig Deghen aff Olborgh Schole effther Posche førstkomendis effther forbemelth kon. Mat.^s Ordinantzis Lydelsse. In cuius rei testimonium sigilla nostra presentibus inferius impressa sunt. Datum ut supra.

(Elleve utydelige Voxsegl.)

2. Om samme Degnetjeneste.

Oluff Munck, Høffuitzmandt paa Olborighuss, helsser ether alle, som bygge oc boo wdj Gunderup oc Nøffling Sogner, kierligen mett Gudt. Wider, att jeg nu effter ko. Mat.^s myn aller nadigste Herris Ordinantz haffuer tilskickitt och wnderlagt for^{no} twende Sogners Degnerenthe att føllge Skolen heer wdj Olborigh. Thij beder jeg ether och paa ko. Mat.^s Wegne befaler, attj heer effter giffuer oc giører huilcken Personn Skolmesterenn heer aff Skolen ether tilskickendis worder och ingen andenn all then Renthe och Rettighedt, som y pleger att giffue ethers Sognedegen; hann schall ighien giøre ether all then tilbørlige Tieniste inden Kircken och wden, som en Sognedegen bør att giøre sine Sognefolck. Heer wiider altingestt att rette ether effter. Befalendis ether Gudt. Skreffuitt paa Olborighuss Onssdagen nest effter apostolorum Philippi et Jacobi Dag anno mdlj. Wnder mitt Signet.

(L. s.)

3. Jordskyld tillagt Skolen 1558.

Wy epher^{no} Otthe Bradhe till Knudstrup, kong. Matt.^s Befalingsmandth paa Olborghuss och Lensmandt wthy Windelbo Sticth, Jørgen Morthenssen, Superintendentens y Wendssysse, Mester Morthen Hegelundth och Peder Jenssen, Sogneprester wthy Olborgh, och Christiern Pouilssen, Forstander y Hospitalidt ther samesteds, kendis och giører witterligt for alle medt thette wort opne Breff, att wy haffue seedt, hørdt och lest ethh kong. Matt.^s Breff paa Pergament medt hen-

gende Inzegele, wstungit, wskrabit och wforfalskitt y alle Maade, lydendis Ordt fra Ordt, som her ephther følger: Wy Christian then tridie medt Gudtz Naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Konningh, Hertug wtj Slesuigh, Holsten, Stormarn och Dytmersken, Greffue wtj Oldenborgh och Delmenhorst, giør alle witterliggt, att wy aff wor synderligh Gunst och Naade saa och paa thet Scholen wthi wor Kiøbstedt Olborgh motte widt Magt holdis och forsørgis medt guode lerte Scholemestere och Hører, och Peblinghe ther samme Stedtz saa mөгitt thess flittiger motte optucktes och læris wtj boglige Konster, haffue wy wnditt och tillagt och nu medt thette wort opne Breff wnde och tillade, att thenne ephther^{ne} Renthe och Jordeskyldt, som nu opberijs till worth Slott Olborghhuss och gyffues aff noghen Gaarhe och Jordhe liggendis y for^{ne} Olborgh och beløber siigh lxj Marck iij β, samme Renthe orliigh her ephther maa och schall were till Scholens Bygningh, Scholemesterens och Hørernis Besoldingh, och aarlighen skyfftis och dielis, som her ephther følger: Først till Scholens Bygningh iij Daler iij β, thill Scholemesteren iij Daler, then øffuerste Hører iij Daler, then anden Hører v Daler och then tridie Hører x Marck. Thy forbyde wy alle, ehue the helst ere eller were kundhe, serdelis wore Fogitter, Embitzmendt och alle andre, for^{ne} Schole, Scholemesteren och Hører wthy Olborg Schole, de som nu er eller her ephther kommendis wordher, her emodt paa for^{ne} Renthe och Jordtskyldt, ephther som for^{uit} staar, att hindre eller wthy noghen Maadhe Forfangh att giøre, wnder wor Hyllest oc Naadhe. Giffuet paa wortt Slott Koldinghuss Løffuerdagh nest ephther sancti Nicolaj Episcopi Dagh Aar mdlviiij. Wnder wort Ziignett. Att saa y Sandhedt er Ordt fra Ordt, som for^{uit} staar, træcker wy woris Zigneter her neden for. Giffuett och schreffuett wthy Olborgh then 19 Dag Decembris Aar mdlviiij.

(5 Voxsegl neden under).

4. En Rektors Forpligt før sin Embedstiltrædelse.

Jegh Mester Poffuill Nielssen Randrusiensis kiendis och giør wiittherliigt for alle met thette miith obne Breff och

thenne Handschriftt, att efterdy hederliigh Mandt Mester Jørgen Morthensen, Superintendentens vdy Wendelboo Stiigt, met Gudz Ordz Thienere y Olborg, saa och Borgemesters och Raadz ther samme Stedz theris Beuillingh och Samtøcke haffuer kallidt och betroidt miigh till en Scholemester at were wdj Olborgh, ther gott Folckis Børn at oplære y Gudfrøctighedt och boglige Konster met Tuct och gode Seder, saa the maa nest Gudz Hielp i Framtiden komme till Gudz Ære och Menighedsens Beste, tha loffuer och tilsigher iegh for^{ne} Mesther Jørgen och the andre Dannemendt allesamen paa myn gode Tro och Loffue at skulle nest Gudz Hielp giøre myn største Fliidt met all Gudfrøctighedt at staa samme myn Embedt faar, at iegh och ingen Tiid skall forsømme aff the Timer migh bør at were y Skolen och arbejde. Jeg skall och der hoss føre ith christenn Leffnidt foruarindis migh for Druckenskab och Wkyskhedt met Horeri och Skierleffnidt och andre Lasther, mit Embidt kand were ymodt, och ther hoss skye thy Huse och Personer, som iegh kandt høre ylde for eller forhindris fraa miit Embede. Och ther som ieg forsier migh her emodt, thet Gud forbiude, och ey raader Bod ther paa, naar ieg er en Gang och anden paamyntt, tha skall iegh wiige aff samme Beffalingh wden all widere Thøø och Trette, och the saa maa kalde vforhindret en anden y myn Sted till Scholen, som bode kand och will giøre thet, hannem bør att giøre. Till Windnisbyrdt træcker iegh mit Signet her neden for. Datum Olborgh then 22 Februarii 1573.

5. En lignende Forpligt af 4de Lektie Hører.

Kienddis ieg Per Jenssen med thette mit obne Breff och egen Hanndskriftt, att ieg i Dag, som er then 13 Julij Anno 1590, wdj den hellig Trefoldighedz Naffn er kaldit aff hederliig och wellærd Person, Seueren Nielssen, Scholēmester i Alburg, att were hans Medtiener i Alburg Schole i then fierte Lese, och haffuer tilsagdt hederlig och høylerd Mand, Mester Jacob Jensen Holm, woris kiere Superintendent, och for^{ne} Seueren Nielssen min troe Tieniste med all Flittighed,

Gudfryctighed och Beskedenhed mod Scholen och Wnderdanighed och Lydactighed emod begi for^{no} min kiere Øffrighet, huilcket ieg forplictet mig till troligen och stadeligenn att holde. Och dersom (huilcket Gud naadeligen affwende) thet befindis, att ieg her emod mig noget forseendis worder, huoroffuer Scholen kand lide Skade, och ieg derom bliffuer paamint, forplictet ieg mig til wden all Modsigelsse och Genstridighed paa then Termin att stande aff thenne min Kald, huilcken min for^{no} kiere Superintendentens och Scholemester mig forholder och tilsiger, wden saa skeer, ieg formedelst Forbøn kand hoss denom widere formaa och forhuerrfue. Till ydermiere Stadfestelsse wnderskriffuer ieg thette mitt obne Breff med min egen Haandt. Actum Alburg die et anno ut supra.

6. En Register offuer huis Rente Scholemester med sine Hører vdi Olborge Schole haffuer. 1587.

Stipendia ludimagistri.

1) Først haffuer hand til sig selff och sin Famulum fri Bord. 2) Til sin Løn aff Borgeren om Aarit 27 Daler. 3) Ex pecuniis musica collectis post natiuitatis festum haffuer hand 10 Daler. 4) Til sin Scholegjæld thuenne Gang om Aarit hen vid 5 Daler. 5) Then tredie Part aff Ligpenning, hen vid 4 Daler. 6) Haffuer hand fri Huss.

Stipendia supremi hypodidascali.

1) Fri Bord. 2) Til Løn aff Byen om Aarit 15 $\frac{1}{2}$. 3) Till Degnerente aff S. Bodels Sogn ix Daler. 4) Aff Scholebørnene til Scholegjæld x $\frac{1}{2}$. 5) Korn aff Hasseris til Degnerente iij Tr. Byg. 6) Korn aff Sognedegne: 1) Af Sulstedt Sogn 2 Tr. Rug; 2) aff Aabye 2 Tr. Byg. 7) Aff Ligpenning hen vid 5 eller 6 $\frac{1}{2}$. 8) Ex pecuniis per musicam collectis 14 $\frac{1}{2}$.

Stipendia secundi hypodidascali.

1) Fri Bord. 2) Fri Huss. 3) Om Aarit till Løn aff Byen 18 $\frac{1}{2}$. 4) Aff vor Frue Sogn til Degnerente x Daler.

- 5) Korn aff Sogner vden Byen: 1) Aff Tranders Sogn 4 Tønner Byg; 2) aff Gunderup Sogn 2 Tr. Byg; 3) aff Degnen i Brækiard en Tønne Rug. 6) Didactron 3 Daler. 7) Ex musica 14 ŷ . 8) Ligpenning vid 5 eller 6 ŷ .

Stipendia infimi hypodidascali.

- 1) Fri Kaast. 2) Løn aff Byen 12 ŷ om Aarit. 3) Til Degnerente aff thuenne Sogne vden Byen, som er Vester og Øster Hassing, vdi Korn 15 Tønner Rug med andre smaa seduanlige Degnerente, som er 1) halff kong. Matt.^s Quegtinde, 2) Eg och Kage om Pasche, 3) Gaaes och Brød om Juel. 4) Ex musica 14 ŷ . 5) Pro didactro [o: Skolegjæld] 13 ŷ . 6) Ligpenning 5 eller 6 ŷ .

7. Lectionum catalogus, quæ ad scholasticæ juventutis informationem in schola Olburgensi proponi solent. 1587.

Moderatoris prælectiones per singulas septimanas.

- 1) Horis matutinis dierum Lunæ et Martis proponuntur erotemata dialectices Lossii, per æstatem a quinta, per hiemem vero a sexta in septimam. 2) Ab octava in nonam docetur etymologia grammatices Philippi. 3) A nona in mediam decimam propria rerum nomina per Hadrianum Junium collecta dictantur. 4) Hora 12 tota musicæ tam choralis quam figuræ singulis diebus deputata est, ut pueri usu non solum verum etiam arte canere discerent. 5) A prima in secundam explicantur epistolæ familiares Ciceronis. 6) A tertia in quintam prælegitur Terentius. 7) Feria quarta ab octava in decimam eorum, quæ prælecta sunt, examen instituitur. Simulatque materia vel orationis solutæ vel ligatæ diei subsequentis tempore pomeridiano offerendæ datur. 8) Matutinis horis diei Jovis per æstatem a quinta, per hiemem a sexta in septimam docentur progymnasmata rhetorices Lossii. 9) Ab octava in nonam prælegitur syntaxis Philippi. 10) A nona in mediam decimam nomina rerum Hadriani iterum dictantur. 11) Diebus Veneris, ubi sacris concionibus scholastica interfuerit cohors, ab octava in mediam decimam examinantur præcepta grammatices Græcæ Clenardi. 12) A prima

in secundam tractantur Georgica Virgillii. 13) A tertia in quintam fit Terentianæ prælectionis repetitio. 14) His ita transactis mane diebus Saturni inter quintam per æstatem, inter sextam vero et septimam per hyemem, rationem eorum, quæ sunt prælecta, memoriter pueri reddunt. 15) Discipulis hinc in octavam dimissis (postquam pro solito chorum frequentaverunt) catechesis theologica Witebergensium proponi solet. 16) A nona in mediam decimam grammatica ἀνάλυσις Græci textus euangelii dominicalis adhibetur.

Supremi hypodidascali lectiones.

1) Horis matutinis dierum unæ Let Martis etymologiam grammatices Philippi prælegit. 2) Ab octava in nonam syntaxin ejusdem. 3) A nona in mediam decimam nomina rerum propria Hadriani dictat. 4) A media in decimam abecedarios examinat. 5) A prima in secundam epistolas Ciceronis minores docet. 6) A tertia in mediam quintam eclogas Vergilii proponit. 7) Feria quarta argumenta styli exercendi ad imitationem prælectorum, præhabita tamen sedula lectionum repetitione, suis offert. 8) Eadem prælegendi ratio sequentibus feriis ab ipso servatur, nisi quod diebus Veneris aliquando inter primam et secundam Erasmi colloquia proponat, Saturni vero ab octava in mediam decimam catechesin theologiam Witebergensium necnon euang. dom. textum Latinum.

Secundi conrectoris lectiones.

1) Diebus Lunæ et Martis mane per mediam horam formulis declinandi et conjugandi præhabitis etymologia catecheseos grammatices Philippi explicatur. 2) Ab octava in nonam syntaxis subjungitur. 3) A nona in mediam decimam vocabula selectiora Hadriani dictantur. 4) A prima in secundam tractantur epistolæ Ciceronis minores. 5) A tertia in mediam quintam disticha Catonis moralia. 6) Lectionum repetitione diebus Mercurii præhabita materia epistolæ faciendæ iis, qui apti sunt, offertur. 7) Idem sequentibus fit feriis, nisi quod diebus Saturni ab octava in nonam proponantur præcepta generalissima catecheseos theologice Vite-

bergensim. A nona vero in mediam decimam ordinatio textus Latini euangelii dominicalis.

Infimi hypodidascali prælectiones.

1) Consumto ante præcipuo temporis spatio in paradigmatis declinationum et conjugationum præcepta generaliora catecheseos grammatices Philippi mane singulis diebus Lunæ, Martis, Jovis, et Veneris proponuntur. 2) Ab octava in nonam selectiores regulæ syntaxeos. 3) A nona in mediam decimam tria aut 4 vocabula dictantur. 4) A media in decimam singulis (ut dictum est) classibus examinantur abecedarii. 5) A prima in secundam docetur in dialogis. 6) A tertia in mediam quartam Catonis disticha moralia leguntur, ac tandem se ad abecedarios convertit informator. 7) Ubi lectiones horis debitis dierum Saturni memoriæ mandatas recitaverint pueri, proponi solet catechismus Lutheri.

Ao. 1610.

Omnia hæc propemodum sunt immutata et renovata ante meum adventum¹⁾.

1) Sunt cum rectore quinque classes, h. e. rector et quatuor ejus collegæ seu hypodidascali. 2) Pro mensa habent certam pecuniam, rector pro se et famulo 50 Dlr., reliqui collegæ habent singuli 25 Dlr. Inferiores duo habent paræcias, Aaby et Biersted, Øster og Vester Hassing. 3) Lektionen de mandato literarum S. R. M. sunt renovatæ.

8. En Register offuer thi Sogner, som Degne aff Aalburge besøger, medt then aarlige Rente oc Rettighet, som aff thenom ganger.

Aff Sundbye Sogn Byg 9 Tønner. Aff Huorup Sogn Rug 4 Tønner, Halffparten aff kong. Matt.^s Quægtind ad S. Hans Dag. Eg och Kage ad pascha.

Aff Wadum Sogn 12 Tønner Byg, Eg och Kage ad pascha. Oest och Lam ad S. Hans Dag.

¹⁾ Det er sikkert Biskop Christen Hansen Riber, der taler. Han var Biskop i Aalborg Stift 1610—42.

Aff Bierstedt Sogn Rug 4 Tønner. Gaaes och Brød om Jull. Eg och Kaag ad pascha. Oest och Halffparten Kongens Quægtiend ad S. Hans Dag.

Aff Oubye 14 Tønner Byg. Eg och Kaage ad pascha. Oest och Halffparten aff Kongens Quægtiend ad festum baptistæ.

Aff Astrup Sogn och Sulstedt Sogn 12 Tønner Rug. Gaaes och Brød ad festum nativitatis. Eg och Kaage ad festum pascatis. Oest och Halffparten aff Kongens Quægtiende.

Aff Horsens och Hammer Sogner Rug 7 Tønner. Gaas och Brød ad Jull. Eg och Kage ad pascha. Oest och Halffparten af Kongens Quegtiend ad festum Johannis.

Aff Wlsted Sogn Rug 6 Tønner. Gaaes och Brød ad festum nativitatis. Eg och Kaag ad festum pascha. Oest och Halffparten aff Kong. Quægtiend ad festum Joh.

(Alle disse Sogner ligger vdi Vendsyssell foruden begge Øster og Vester Hassing Sogner til første Leys Hører).

Aff beggi Tranders Sogner 14 Tønner Byg. Eg och Kaag ad festum pascha. Oest och Lam 2, en Gris.

Aff Gunderup Sogn 12 Tønner Byg. Eg och Kaage, Oest och en Lam.

Aff Nøuling Sogn 10 Tønner Byg. Eg och Kaage. Oest och en Lam.

Aff Rumdrup och Klarup Byg 6 Tønner. Eg och Kaage. Lam 2.

Aff Gudum och Vorde Byg 14 Tønner. Eg och Kaag. Lam 2 och Oest.

Aff Volstedt, Fersleff och Dall Sogner Byg viij Tønner. Eg och Kaage. Oeste och 3 Lam.

Aff Huornum Sogn Byg 8 Tønner. Eg og Kaage. Oest och en Lam.

Aff Suenstrup Sogn Rug 4 Tønner.

Aff Elleshøy Byg 2 Tønner. Kaage och Eg. Lam 2.

Aff Sønderholm och Fredleff Sogner Byg 11 Tønner. Eg och Kaage ad festum pa. Oest ad festum J. C.

In summa xvj Sognedegne foruden Øster och Vester Hassing Sogner til Hører i j^a Lexe.

XI.

Om den pietistiske Student Søren Lintrup.

1. Ved *Hans Olrik*. 2. Ved *Red.*

1.

Ovenfor s. 174 ff. har dr. H. F. Rørdam meddelt et mærkeligt brev fra pietisten Søren Lintrup og tillige henpeget på de ord, som denne religiøse særling i året 1734 har skrevet i Jens Rennords stambog, hvor han betegner sig som »forhen en Jesum søgende lejesvend i Vallø hospital, og nu under verdens og især den vanhellige Jesabels utidige dom ret hjærtelig efter den hellige samfund higende Herrens frigivne«. Om denne Søren Lintrup findes en lille oplysning i en »promemoria« fra Marts 1734, der i det hele giver interessante og, som det synes, upartiske skildringer af det samtidige pietistiske røre. Det ses heraf, at den Jesum søgende lejesvend i Vallø hospital var student, ansat som skolelærer ved den stiftelse i Herfølge ved Vallø, der 1641 var oprettet af Kristen Skeel som sygehus, fattighjem og vajsenshus, men udvidet og omdannet ved dronning Anna Sofies stiftelse 1729, hvorved skolemesterens løn blev 300 rdl. sp.¹⁾ Denne stilling har måske ikke tilfredsstillet Lintrup, han har følt sig som »lejesvend«. Han har da prøvet at give sit religiøst grebne og overspændte sind luft i opbyggelig tale, prædke stolen stod ham som theologisk student åben, og præsten i Herfølge, hr. Lyder Roed, har næppe lagt ham hindringer i vejen, da Lintrup i sit brev med tak siger ham farvel. Men hans tilsidesættelse af al gudstjenstlig form har da ødelagt hans stilling, og det har måske gjort

¹⁾ Schack, Fortsættelse af Hofmans fundat. III. 470 ff. A. Petersen, Vallø og Omegn 114 f.

ham så voldsom overfor præsterne, som brevet viser ham. Ved denne note om Lintrup får man også at læse om en anden sværmerisk pietist. Promemorien, som jeg har fundet i et bind af Pontoppidans collectanea (Thottske saml. 736 fol. s. 538 ff.), fortæller således:

»Dend Student Søfren Lintrup, pædagogus i hospitalet til Herfølge, extravagerede in Jan. 1734, da hand med Slofrock og Natt-Hue gick paa Prædicke-Stolen at lære ofentlig og som nogle sige, mens ey for troeligt antagis, sagde blant andet: Broder Hansen |: sc: Geert Hansen, en gammel Student, som opholt sig hos ham |: , Hvad siger du mere her til, jeg ved ikke, hvad jeg skal sige? Hand blev af directuren strax for Kongel. Mayt. angifven og a munere removerit. Om oven bemelte Geert Hansen fortellis adskillige urimeligheder, ex. gr.: at hand ved sin omvandring i Sælland blant andet en gang udstragte sig over en Død Mand for at gifve ham lif igien efter Proph. Elisæi Exempel. Hand var tilforn pædagogus i Vaisenhuset, mens blev afsatt, da han 1733 foretoog sig en Reise per pedes til Halle, hvilket blev udlagt som en vallfart eller Pillegrims-gang. Hand tillige med Søfren Lintrup skal hafve affecteret nogen Singularitæt i Klædedragt. Me judice non malo animo errarunt.«

Af dette stykke vil man også forstå, hvad Lintrup mener med i stambogen at underskrive sig som den, der ved verdens dom er Herrens frigivne: med stolthed betragter han afsættelsen som et martyrium. Ved »den vanhellige Jesabel«, som særlig er skyldig i dommen, tænker man uvilkårlig på dronning Anna Sofie; men det er dog ikke videre rimeligt, at hun fra sit stille liv på Clausholm har grebet ind i sin stiftelses anliggender. Snarere er det vel en anden højtstående kvinde, som Lintrup ved sine stærke ord har betegnet som sin virksomste modstander.

2.

Til nærmere Kjendskab til den omtalte Søren Lintrup kan følgende Sendebrev fra ham til hans aandsbeslægtede Venner i Kjøbenhavn her meddeles (efter en samtidig Afskrift i Kallske Saml. 103 i Fol.). Det er ikke saa meget en enkelt Person som en hel Aandsretning, der taler ud af den lange Række Samvittighedsspørgsmaal og Formaning, som denne Tiltale til Brevskriverens opvakte Brødre og Søstre indeholder. Brevet er udateret; men det er rimeligt, at det er fra Nytaar 1733 (ell. 34). — Et andet Brev fra S. Lintrup, formodentlig af lignende Art, omtales i Kirkehist. Saml. 3. R. III, 809.

Jesu, vor allerkiæreste Frelseres Fred, Krafft og Glæde vorde Eder alle riigelig formeeret*formedelst dend hellig Aand, som er given os af Faderen, hvilcken naadige Gud være Ære i alle Slægter i al Ævighed, Amen!

I elskelige og dyrebare Brødre og Søstre i vor Herre Jesu!

Jeg tacker min Gud og glæder mig i Aanden for Eder alle, saa ofte jeg tæncker paa Eder alle i mine Bønner, og beder ydmygelig, at I maa fyldes jo meere og meere med ald aandelig Viisdom og Forstand og Krafft til ald det, som hører til Livet og Gudfrygtighed, at Jesus, som I har annammet og troer paa, maa ved Troen blive boende i Eders Hjertor, indtil I kunde blive fuldkommelig tilberidde og forflyttede til hans herlige Rige, og blive saa stedse hos ham, herske i hans Rige med ham, indtil Gud bliver alle Ting i alle! Halleluja!

Jeg tacker Eder alle hiertelig og gandske ydmygelig, at I har vildet forbinde Eder til at ihukomme mig i Eders Bønner; Jesus selv belønne og velsigne Eder for hver ydmygelig Begiering, som I bære frem for hans Ansigt paa mine Vegne; thi jeg agter Jesu og hands sande Børns Forbønner dyrebare end ald Verden og ald det Sølf og Guld, som i dem er. Jeg skriver derfor dette til en nye Opmuntring for Eder, til at fare fort derudi, og, om nogen skulle

have forgjætted dette saa vigtige Løfte (som jeg dog ej vil tænke) da ydmygelig for at erindre derom; saa og, om nogen iblant Eder hafde en eller anden fornøden Formaning og Underviisning til mig, giver jeg hermed Anledning til at nyde dend, som jeg og hermed beder for dend Samfunds Skyld, vi staae i med hinanden, at jeg ej maatte savne dend, fordi jeg er fraværendis. Ligesom jeg og formoder mig dette til Eder i Herren, at I elskelige i en eenfoldig Kiærlighed og med Glæde tager imod een og anden Kiærligheds Erin-dring, som jeg ved samme Leilighed har i mit Hierte til Eder, som Gud vilde give mig Naade og Viisdom til i Een-foldighed at fremlægge for Eder.

I elskelige, staaer det og ret fortroelig til imellem Eder og Eders Abba? Er det og ret i Sandhed hellige Hænder, som I opløfte til ham i Bønnerne? Bevarer I troeligen dend gode Samvittigheds Pagt med ham? Vandrer I og stedse for hans Ansigt og ere fuldkomne, saa der er ingen Falsk-hed i Eders Aand, saa I allevegne og alletid kunde med Frimodighed træde frem til ham i Bønnen, som Abraham? Voxer Eders Troe dagligen? Bliver Eders Haab meere stad-stadfæstet? Udbreder Eders Kiærlighed sig jo meere og meere til Gud og vor Frelser Christum, som saa inderlig og hierte-lig har elsket og elsker Eder? Elsker I for hans Skyld alle hans Børn af et reent Hierte heftig? Ja gaar Eders Kiærlig-hed ud til alle Guds Hænders Gierninger, dog med en hellig Forskiel? Tager Eders Taalmodighed og Sagtmodighed stedse til under Eders Kiøds og Egenkiærligheds daglige Dødelse, saa I kunde med jo meere og meere Roelighed og Lyst tage imod allehaande Forsmædelser for Christi Skyld? Tænker I og, og forestiller Eder flittig, at det i Sandhed er en stor Guds Naade og Værdighed at vanæres med Jesu og for hans Skyld? Saa at I begiære icke at have det anderledis, men at kunde gaa der under i Stilhed, og ære Gud i dend Deel, og elske dem hiertelig, som efter Guds forunderlige Viisdom bruges til at forfremme Eders Salighed og Herlighed ved Trængsel og Forsmædelse? Søger I og jo meere og meere at blive Verden kaarsfæstet med ald dens Overdaadighed, Lyst og Pragt? Glæder I Eder i Eders Aand der over, at Verden

derfor ej vil taale Eder? Udvelger I med en Hiertens Glæde Jesu Fattigdom og Ringhed? Og naar Gud lader Eder Rigdom og Ære tilfalde, fører I da det altsammen til Jesum og hans Rige, og lægger det ned for hans Fødder? Betænke I og stetzse ret grundig i Eders gandske Hierte, at hvercken I eller noget Menniske uden Jesu kraftige og iboende Naade kand udrette det allermindste gode? Søger I derfor daglig at voxe i hans Naade og Kundskab? Tacker I ham ret hiertelig for hver god Bevegelse, Tancke og Gierning? Søger I og omhyggeligen at faae hans Naade og Krafft bekient giort for alle Mennisker? Kand det og hiertelig og inderlig glæde og vederqvæge Eder, naar I hører og mærcker, at en Synder omvendis? Beder I og Gud og vor Frelsere Jesum hiertelig om Naade og Viisdom, at I og maatte der i være lykkelige, efter at I selv ere omvendte og bestyrkede? Tager I og de Lejligheder iagt, til at forkynde hans Evangelium og Omvendelsens Ord, som hand efterhaanden giver Eder? Gjør I og det i en reedelig Hiertens Ydmyghed, uden at søge Ære, Fordeel og egen Villje derudi? Holder I Eder flittig tilsammen, for at handle paa Jesu Riges beste med hin anden under hiertelig Suck og Bøn og Guds Ords Randsagelse? Venter I i Troen paa Eders Naade-Gavers daglige Opvækelse og Formerelse dertil? Glæder I Eder hiertelig, naar I mærcker, at nogen iblant Eder bliver udrustet med sær Kraft af det høye? Betiener I Eder og deraf til Eders Troes Bestyrkelse? Staar I alle i saadan en Hiertens Ydmyghed, at en hver ønsker gierne at være den ringeste iblant Eder, kun at Jesus maatte blive betient og æret? Er Eders eeneste Glæde og Ære i dend Herre Jesu? Er Troens Retferdighed i ham dend Klippe, som I bygge paa? Vandrer I og som retfærdiggjortde i Jesu hellige og ydmyge Fodspor, som hand har efterladt os? Venter I og uden Afiadelse Guds Søn af Himmelen? Renser I Eder og selv dagligen for dette Haabs Skyld? Bestyrker I Eder ogsaa til at tage imod de hans Tilkomst foregaaende Trængseler og Forfølgelser at Anti-Christo? Randsager I derfor flittig for Eder selv, om I har Troe og Kraft nock til at tage derimod og holde ud med der under?

O! I hellige og elskelige Brødre og Søstre, tæncker flittig paa vor Mesteres Ord: hvo som vil frelse sit Liv skal miste det, men hvo som mister sit Lif, for min og Evangelii Skyld, skal finde det. Vi ere af Gud, og dend gandske Verden ligger i det onde, ja i dend Onde; det er ej got, at her er Roelighed og Fred imellem os og dend; vor Frelsere vil have sit Rige fremmet, og det gaar til med stor Kamp baade indvortes og udvortes; det veed Eders Kiærlighed self baade af hans Ord og Exempel. Saa opmuntrer da Eders reene Sind i Jesu Nafn og Krafft ved dette Aars Begyndelse; værer opbundne omkring Eders Lænder med Sandhed, og haver Skoe paa Fødderne til Fredens Evangelii Færdighed. Men for alleting antager Troens Skiold, og holder alvorligen uden Afladelse ved Bønnen. Holder Eder ubesmittede fra Verden og for Verden, at de, som tale ilde paa Eder, som paa Misdædere, og laste Eders Omgængelse i Christo, kunde blive beskæmmede, naar de see Eders hellige Omgængelse med Frygt, og kunde da ej andet, end enten under Forhærdelses Dom bespotte, eller og engang maa lade sig sige. Tragter ej effter høye Ting; tager ej Ære af hin anden, men søger alle Jesu Ære. Ingen tage sig for at være Ledsagere iblant Eder; I ere alle Brødre; Jesus er og, og maa være alle Eders Anfører. Tager hver andre ved Haanden, som een Faders Børn, og følger ham og ophielper hin anden dertil i stor Ydmyghed og sagtmodig Kiærlighed. Dend største iblant Eder være de andres Tienere, saa skal hand tienes af Jesu self omsider, som er alles Tienere og alles Herre, Luc: 12, 37. Ingen af Eder have Sag med en Anden, men skulle Fienden i det Fald sigte Eder, da værer, Satan til Trods, fromme mod hver andre og tilgiver hver andre, ligesom og Gud haver tilgivet Eder i Jesu; saa maa Fienden strax blive til Skamme. Skammer Eder ey ved hver andre, om nogen er ringe eller heel skrøbelig, men holder Eder desmere til, at I kunde hielpe og styrke. Tæncker paa de første Christnes ydmyge og hellige Omgængelse. Ja tæncker fornemmelig paa vor ypperste Broder og Herre Jesum Christum, der saa ydmyg lod sig kysse og handle af sine vanvittige og til deels troeløse og forræderske Disciple

og andre Synder. Og varer Eder, I Unge, for Hofmod og Egensindighed; kræfver og paastaaer ej nogen Pligt af nogen anden, men værer alle hver andre underdanige i Guds Frygt, og hver søge at være først og forekomme dend anden med Ydmyghed. Dømmer icke hinanden, Brødre! Men dømmer det heller, at I ingen Stød eller Forargelse legger for hin anden eller nogen.

Nu Fredens Gud og Kiærligheds Fader være med Eder alle, og giøre Eder ret eenfoldige og oprigtige i Kiærlighed! Derpaa skal hver Mand kiende, at I ere Jesu Disciple, og dend ene Guds sande Børn, naar I har hiertelig indbyrdis Kiærlighed, derved skal mange vindis og træde i Samfund med Eder, og ved Eder føres til Jesum. Derved skal vel Satan tage Anledning til at rase imod Eder med List og Magt; thi intet er ham saa imod som Jesu Sind og Kiærlighed; men kommer ihu, I hellige og udvalgte Brødre, at I da paa det allerkræftigste formindsker hans Rige; og lader ej Modet falde, men styrker Eder desmere i Herren til indbyrdes Kiærlighed uden Skrømt. Helser hverandre met et helligt Kys, og glemmer ej at ihukomme Eders endnu saare skrøbelige, dog ved Jesu Naade endnu staaende Medstriidere og Forbeder, som ej er værd at kaldis Eders Broder; Eders ringe og gandske forbundne ydmyge Tiener i Herren.

Søren Lintrup.

Vor Herres Jesu Christi Naade være med alles Eders Aand, Brødre! Amen.

XII.

En Menighed berøves sin Ret til at vælge Præst.

Ved H. F. Rørdam.

Den Ret, som i Kirkeordinansen var tillagt Menighederne til at vælge Præst, og som med nogle Indskrænkninger bestod til 1665, var i Almindelighed højt skattet,

og der er bevaret ikke faa Exempler paa, at Sognemændene kjæmpede til det yderste for at faa den Mand, som de havde kastet deres Øje paa, selv om han ingenlunde var den værdigste Ansøger. Det maatte derfor være et haardt Slag, naar Kongen berøvede en Menighed Valgretten. Noget saadant skete jevnlig, naar de valgherrettiges Uenighed gjorde Øvrighedens Indskriden fornøden. Men slikt plejede dog ikke at have Følger for Fremtiden. Kun et eneste Exempel have vi fundet paa, at en Menighed paa Grund af sin »Haardnakkethed« for stedse berøvedes Valgretten. Det var i Grimstrup og Aarre i Skadst Herred i Ribe Stift 1564, som følgende Kongebreve vise¹⁾. Dog er det vistnok rimeligt, at Menigheden ogsaa her senere har gjort Brug af Valgretten, idet det strenge Kongebrev i Tidens Løb er blevet skrevet i Glemmebogen.

1.

Her Eskild Clemedsen fick Breff paa Grimstrup och Orre sogne att were ther sogneprest, saa liudendis: Wij Frederich then Anden etc. Helse etther wore wnder-
saate, mienige sognemendh wdj Grimstrup och Orre sogne, mett Gud och wor naade. Wiider, at wij ere komenn wdj forfaringh, huorledis att ther Etthers sogneprest er død och affgangitt, haffue I wtuold hans søn till enn siellsørgere, Och ther same person er kommedt for Superintendenten, och hand for nogen merckeligh Aarsag skyldh icke haffuer kient hanom beqvem ther att were sogneprest, Och ther fore tillskickett en andenn till etther wdi hanns steehd, haffuer I then icke aldenist foruist och forskott, menn endeligen emod Superintendentens wilge thenn første wilde beholde. Siiden haffue i kaldett ennd en person, saa the nu ere tre, som om same sogne kiffuer. Thaa for sadan leiglihed och paa thett slig wskickelighed icke andenstedz skall begyndes eller haffue Fremganh, och I Etthers hordnackedhed mue wndgielle, Ere wij for orsagett ther mett att haffve ett Indseende, och wille,

¹⁾ Jvfr. O. Nielsen, Hist. Efterretninger om Skadst Herred, S. 88.

attj effter thenne dag icke skulle haffue macht nogen sogneprest att kalde, epher som brugeligt er wdj andre sogne effter Kirckens Ordinantzis lydelse, Men huilcken person wore Lensmend och Superintendent ther i sticktet Ether tillskickendes worder, then skulle I annamme, och for en sogneprest beholde. Och skicke wij nu till etther thenne Breffuiser, Her Eskildh Clemedsenn, som skall were sogneprest i for^{ne} sogne, bedendis etther och befale, atj hanom anammer for en sogneprest. Och till gode Rede giffuer och fornøyer hanom hues tiende og anden presterente, I plichtig ere, saa framt atj icke wille straffis som wliudige wndersote. Hannd skall egien giøre etther slig tieniste inden kiercken och wden, som en sogneprest syn sognefolck plichtige er. Thi lader thett ingenlunde. Datum Frederichsborg then xvij Februarij Aar etc. Mdlxiiij.

Registre over alle Lande Nr. 8, Fol. 61—2.

2.

Her Niels Lange fick breff om Grimstrup oc Aare sogene, som her effther følger:

Wor synnderlige gunst tiilforn. Wiider, att effther som etther well witterligt er, att mangefoldige klage och trette for oss weredt haffuer om thee tuende sogene ther wdj Riiperstigt, Grimstrup oc Aare, oc wij for thenn skyldt ere fororsagedt at giøre en forandring ther paa, huilckedt y ydermere haffue forfarett aff wortt obne breff, wij haffue ladett wdgaae, saa oc aff wor scriffuelse tiill etther, samme sogene anrørendis, oc efftherdij wij forskreffne ordening oc skick wille haffue euig vedt magtt holddett, oc then icke wille forandre, bede wij etther oc wille, att ther som y befinde thenne breffuiser Her Niels Polsen¹⁾ duelig oc got att were for en seelesorger oc sogene prest oc skickelig wdj lerdom oc leffnett, attj tha forschaffer hanom ith eller thuo thee første sogene, som ledige bliffuer ther wdj stigthet, som hand handt were behiollpen mett oc haffue syn wnderholding aff. Wij skicke etther oc her indelugtt hans supplicatz, huor aff y ydermere

¹⁾ Den af Biskoppen •tilskikkede• Præst (se ovt.).

hans klage for oss haffuer att forfarre. Datum Frederigsborg then xxxj Martij 1564.

Tegnelser over alle Lande VII, 672.

XIII.

Aarhus Bispestols Indkomst 1788.

Ved *Vilhelm Bang.*

Som bekjendt bleve Biskoppernes Indtægter, der i den katholske Tid næppe med Urette skildres som »ligefrem fyrstelige«, ved Reformationen meget reducerede. Medens de i den første Tid efter Reformationen vare temmelig faste — ved Kirkeordinantsen bestemtes en Biskops aarlige Løn til 2 Læster Rug, 4 Læster Malt, 2 Læster Havre, 50 Læs Hø, 20 Læs Halm, 40 Lam og 100 Guldgylden, hvorhos Tyendeholdet fastsattes til 2 Tjenestepiger, en Karl, en Skriver, en Dreng, samt en Kjøresvend, der kunde passe fire Heste — saa bleve efterhaanden Indtægterne mest forandrede til Kongetiende fra forskjellige Sogne, der tillagdes Bispeembederne. Saaledes vedblev det, indtil det bestemtes (jvfr. kgl. Resolution af 26 Sept. 1854) at ved Vakancer i Bispeembederne skulde de Biskopperne tillagte Tiender inddrages i Statskassen, og Lønnen for største Delen betales med Penge. Skjøndt de tidligere Biskoppers Lønninger kun var ringe imod, hvad de katholske Biskopper havde oppebaaret, maa vi dog anse dem for saa rigelige i Modsætning til, hvad Landets syv Biskopper nu lønnes med, at vi, især naar der tages Hensyn til, at Pengene havde langt større Værdi den Gang end nu, maa undres over, at adskillige af de lutherske Biskopper ligefrem trykkedes af Næringssorger, og at nogle endog efterlode sig betydelig Gjæld. Nedenstaaende Fortegnelse, der findes i de Wormske Samlinger, er forfattet i Anledning af Vakancen, der var indtraadt ved Biskop Jørgen Hees Død d. 30 Decbr. 1788; den er skrevet med J. Worms Haand.

A. Penge Indkomst.		Rm	ß
I. Af Kongetiender, de fleste beliggende i Sænderhald Herred.			
1.	ChristrupSogns overladt til adskillige og betales for det meste til 11 Febr. 1789	258	2
2.	Essenbech ditto — ditto	126	4
3.	Søeby ditto — ult. Febr.	51	5
4.	5. Schadder og Lihme do. 11 Febr. .	195	5
6.	Aarslef do., deelt — ult. Decbr. 88 et Febr. 89	86	3
7.	Nørager do. 11 Febr.	157	2
8.	Koed do. ditto.	80	1
9.	Hvilsager do. ult. Febr.	113	2
10.	Wiwild do. ditto	220	4
11.	12. Mygind et Krogsbech 13 Junii 89	139	3
13.	14. 15. 16. Wirring, Weylby, Østeret Wester-Alling 11 Junii 89	411	„
17.	Eggøe i Østerlisberg Herred, deelt og betales til ult. Nov. 88, 11 et ult. Febr. 89	212	5
18.	Sødring i Gierlev Herred 11 Febr. 89	33	4
19.	Besser og Onsberg paa Samsøe perpetueret til Herskabet for	50	„
betales in Synod. Vernali 89.			
II. Af Kirketiender, som haves uden Jure vocandi, nær ved Aarhus.			
1.	Scheybye Sogns betales til ult. Febr. 89	74	2
2.	Aabye do. — ditto.	87	2
3.	Casted do. — ditto.	45	1
III. Kongens Anpart Qvægtiende af 8 Sogne paa Mols, som indsamles af Præsterne til Midsommer og Mikkelsdag, præter propter			
		50	„
IV. Cathedraticum, som er betalt i Foraarslandemode.			
1.	af Nørre Herred	24 Rm	3 ß 2 β
2.	- Sænder do.	12	— 2 - „ -
3.	- Sænderhald do.	13	— „ - „ -
4.	- Westerliesberg do. .	2	— „ - „ -
5.	- Rougsøe do.	12	— „ - „ -
6.	Østerliisberg Herred betalt i Efteraarslandemode	8	— 4 - „ -
		72	3
At overføre..		2468	1

	Rdl	Sk	β
Overført..	2468	1	3
V. Af Jordegods, nemlig			
1. en Ejendom paa True Mark betalt 1/2 til St. Hans Dag 88 og 1/2 til Ny-aar 89	18 Rdl	1/2 " β	
2. Landgieldspenge af Bøndergodset circa 8 Tdr. Hartkorn, som ejes med Herlighed, betales mod Aarets Udgang og inden Kyndelmisse	34	4	10
3. Renter af 100 Rdl 10 β indkommen for en bortsolgt øde Jord paa Peerstrup Mark	4	"	"
4. ditto af 400 Rdl for en bortsolgt Skovpart, indkommer til Snapsting 89	16	"	"
	72	4	10
Summa..	2540	5	13

B. Korn og andre Vare.

	Rug			Byg			Havre		
	Tdr.	Skp.	Fdk.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Tdr.	Skp.	Fdk.
1. Kongetienden af Fausing og Auning Sogner, som er perpetueret til Estrup, deraf betales til 11 Junii efter Capittels Taxten for	26	2	"	13	4	"			
2. Schiørring Sogns ditto accorderet at leveres en Kiøbmand i Randers, naar efter Junii paafordres	11	1	3	11	1	3	11	1	3
3. Kirkehavre af adskillige Kirker i Stiftet, betales i Febr. 89, efterat Capittels Taxt er sat	"	"	"	"	"	"	156	1	"
4. Landgields Korn	17	4	"	31	4	"	59	4	"
	54	7	3	56	1	3	226	6	3

Derforuden Landgilde Species 1 1/2 Tdr. Smør, 6 Sviin, 3 Lam, 3 Giæs, 8 Høns og 24 Læs Tørv.

C. Alle 3 Parter Tiende af Byen Hasselager, som har 4 Beboere og 25³/₄ Tdr. Hartkorn, hævet in Natura og beløb sidste Aar Rug 4 Traver, 16 Kierve, Byg 18 Tr. 4 K., og Havre 17 Tr. 17 K.

D. til Bispe Residencens Vedligeholdelse svares af Sognepræsten i Øster-Tørslev og bet. til 11te Dec. 88 — 50 Rdl, ligesaa af Præsten til Dalbyeovre 50 Rdl og af et Hus ved Bispe Residencen 4 Rdl tilsammen, som beviislig skal anvendes 104 Rdl.

Som Directeur for den Hørningske Stiftelse har Hr. Biskoppen eene Ius vocandi til Wiwild og Weylbye, og deltagere med at kalde Præst til Aarslef, Hørning og Lime, samt til-Christrup og Hornbech. — Ligesaa bortgiver han og Portioner af samme Stiftelse til 6 adelige Frøkener, som nyde hver 12 Tdr. Rug og 12 Tdr. Byg. —

Som Byrde paa Embedet anmærkes foruden personelle Skatter:

1. Pro Cento- og Embeds Skat	172 Rdl 1 $\frac{1}{2}$ 4 β
2. Enke-Pension bliver formodentlig	200 — " — "
3. Indkvarterings-, Vægter- og Sprøyteskat circa	28 — " — "
	400 Rdl 1 $\frac{1}{2}$ 4 β

XIV.

Daab af Morianer i Christian IV's Tid.

Ved *H. D. Lind.*

I Anledning af Stykket »De tidligste Spor af Missionsbe-
stræbelser hos os efter Reformationen« (ovf. S. 157 f.)
henledes Opmærksomheden paa følgende Notitser, som ere
udtagne af Holmens Kirkebog:

1633, Søndag Misericordias Domini (2. S. e. Paaske)
døbtes en Søn, Knud, for „Ulrik Christian Morian i Hjul-
huset“. (Hjulhuset var sikkert Tøjhusets Hjulmagerværksted.)
Ogsaa i Oktober 1640 omtales „Ulrik Christian Indianer“ som
Fader til et Barn.

1638, 28 Novbr., døbtes „Frans Panirs, Ernst Prickers
Morian“. (E. Pricker var en Tid lang kgl. Skibskaptein og
havde efter 1629 haft et eller to Togter til Ostindien, hvor-
fra den omtalte Morian altsaa maa stamme.)

Reformationen i Sønderjylland indtil Foråret 1526.

Af A. D. Jørgensen.

Fremkomsten af vor ældste kirkeordinans, udstedt i Haderslev først på året 1528¹⁾, giver ganske naturligt spørgsmålet om reformationens første udvikling i Slesvig stift en fornyet interesse. Da jeg tror, at den fremstilling heraf, som Helveg har givet i sin kirkehistorie, ligesom de studier, Dr. H. Rørdam til sin tid meddelte i kirkekalenderne for Slesvig stift, sætter udviklingen ikke så lidt senere end den i virkeligheden fortjener, skal jeg forsøge i det følgende, dels støttet til forhen fremdragne, dels til enkelte hidtil ubekendte aktstykker, nærmere at begrunde denne antagelse. Det vil være hensigtssvarende til den ende at begynde med det sikre og tydeligt afhjæmlede, tilstanden i foråret 1526, for derpå at gå tilbage i tiden til de mindre fyldige vidnesbyrd.

Hertug Kristians brevvexling med biskop Iver Munk i Ribe, i Marts 1526, viser, hvor vidt man da var kommen. Hertugen havde sammenkaldt præsterne i sine tvende len, Haderslev og Tørning, for at forelægge dem visse artikler, og han meddelte den ene af bisperne dette, kun leilighedsvis,

¹⁾ Trykt, med dansk oversættelse, i »Sønderjydske årbøger« 1889.

som en »ny tidende«, ikke fordi han anerkendte at det vedkom ham som kirkefyrste; biskoppen af Slesvig synes derfor ikke at have fået nogen sådan meddelelse¹⁾.

Umiddelbart forud for dette formelle og reelle brud med den katolske kirkeorden var gået ægteskabsforhandlingen i Flensborg, ved hvilken kong Fredriks datter Dorotea trolovedes med hertug Albrekt af Preussen. Denne havde som bekendt sagt sig løs fra sit tidligere cølibatsløfte som kirkelig ridder og underhandlingerne om et ægteskab med den danske kongedatter var alt begyndte 1525; 12 Febr. 26 undertegnedes nu ægtepagten, 18 Febr. føjedes et tillæg til den og samme dag sendte Dorotea sin brudgom en tornekrans i fæstengave. Partiet mødte betydelig modstand blandt de danske stormænd; det var især hertug Kristian og kongens kansler Wolfgang Uttenhof, som virkede for det og fik det gennemført. I begyndelsen af Marts gav kongen ordrer m. h. t. brudfølget og ved midsommer sendtes bruden til sit nye hjem²⁾. Samme sommer optrådte kongen også i kongeriget som kætter, idet han åbenbart brød fredagsfasten. I efteråret udstedte han sit beskærmelsesbrev for Hans Tavsen i Viborg.

Af forhandlingerne på landdagen i Kiel ved kyndelmisse (2 Febr. 1526) fremgår det, hvorledes de kirkelige forhold ved denne tid havde stillet sig i hertugdømmerne, særlig i Sønderjylland. Stænderne trak sig efter mødets åbning og fremsættelsen af den kongelige fordring på en ekstraskat tilbage til gråbrødreklostret; men de kongelige råder blandede sig mellem dem og søgte at påvirke dem. Som ordfører for råderne fremtrådte ridderen Wulf Pogwisch; han gjorde gældende at de kun med megen mæje havde formået kongen og hertugen til at holde den lutherske sekt nede, så enhver kunde genindsættes i sine gamle privilegier og friheder, (indtil et koncil bestemte anderledes)

¹⁾ Ny kirkehist. samlinger IV s. 1 ff.

²⁾ Regesta dipl. Dan. 2. række, 11735, 62, 66, 69 -71. 1. række 7637, 42.

for at et nyt forbund kunde blive sluttet mellem prælater, adel og stæder, aldrig at skilles fra hinanden, — kongen, hertugen og stæderne Lybek og Hamborg skulde medforsegle det, for at landene kunde stå i evig fred. Senere svarede biskop Goske af Slesvig hertil, at han og hans fæller vilde yde kongen halvdelen af deres indtægt: endskønt de gejstlige på grund af den Martin'ske sekt er komne i stort betryk, deres tiende, renter og årsindtægt forholdes dem (endog det var lovet og tilsagt dem anderledes i Rensborg), — hvis de måtte genindsættes i deres forrige stand, gammel sæd og gejstlig frihed, og holdes derved, de Lutherske undertrykkes og et forpligtelsesbrev som det omtalte udstedes.

Dette svar erklærede råderne for ufyldestgørende; vilde de gejstlige ikke skikke sig anderledes, da var al anvendt flid hos kongl. majestæt forgæves. Når de preussiske sendebud ankom, der nu var under vejs, vidste de ingen veje til igen at bringe kongen og hertug Kristjern dertil, som nu var sket med vanskelighed, thi hvor der er dybt, er der sagtens regnet nok. Råderne havde dog ment det af hjertet, trolig og kristelig, før sendebuddenes ankomst at sætte de gejstlige i deres forrige frihed, gamle privilegier og rettigheder, såvel som at indgå et forbund med dem til at opsætte liv og gods; vilde de ikke antage det, gjorde det dem ondt og de måtte lade sagen gå sin gang; men de vilde give de gejstlige at betænke, hvad ondt der vilde følge af det.

Efter fortsatte forhandlinger gik det op for de sønderjydske prælater, at der intet var at gøre uden fuldt ud at efterkomme kongens fordring, og det uden noget udtrykkeligt skriftligt løfte med hensyn til kirkens friheder: »i rådet sagde biskoppen af Slesvig og hans kapitel, at de lå midt imellem fjender og blev daglig angrebne, de måtte give for at købe fred, for at de igen kunde komme til at oppebære tiender, oppebørsler og gammel gejstlig frihed«. Abbederne og de andre gejstlige sluttede sig hertil: de måtte have en

nådig herre. Kongens kansler tog mod den tilbudte skat og takkede »med det tillæg, at hans naadigste herre kongen vilde beflitte sig på at holde enhver ved gamle privilegier og rettigheder«¹⁾.

Det er heraf klart, at den katolske kirkes sag ved denne tid stod paa yderst svage fødder. Gejstligheden var faktisk sat ud af brugen af sine rettigheder; den var ikke mere sikret i sine oppebørsler og den verdslige magt brugtes ikke med eftertryk mod det lutherske kætteri. Råderne påstår, at de holder igen på kongen og hertugen; kongen holder atter igen på sin søn, der er den mest fremskredne. Det ses dog af biskoppens holdning, at han ikke stoler på denne holden igen; han forlader misfornøjet landdagen uden at have kunnet opnå noget bindende løfte for fremtiden. Strax efter foregår forlovelsen mellem kongens datter og den mest udprægede kætter mellem de tyske fyrster. Hvor hjælpeløs bispen var, ses bedst deraf, at han må ty til kongens understøttelse for at få den lovede skat opkrævet hos sine egne præster. Pinselørdag udstedte kongen et brev fra Gottorp til sin søn i Haderslev om at være bispens og kapitlets udsendinge behjælpelig i den henseende: han skal i sine amter sammenkalde præsterne til møde med disse udsendinge og tvinge dem, om fornødent ved fængsel, til at betale. (Tillæg nr. 1). Otte dage efter indsatte han paa gennemrejsen til kongeriget i Haderslev sin søn til statholder og regent: »dat de suluige in unserem afwesende heten, doen und laten schole in allen maten glick ofte wy in eigener personen bynnen unsen furstendhomen tho steden weren«. (Trinit. søndag, 27. Maj 1526).

Til yderligere oplysning om de stridsspørgsmål, som var parterne imellem, er det lykkedes at fremdrage 4 originale breve fra biskoppen til hertugen om tienden i dennes amter. Ved høstens begyndelse 1525 har hertug Kristian uden

¹⁾ Archiv für Staats- und Kirchengeschichte IV. 464, 67, 69 ff. 73, 75, 79.

videre truffet den bestemmelse, at bispetienden for fremtiden skulde falde bort, således at der kun svarede en femtende del af afgrøden (til præst og kirke). Imod dette overgreb nedlægger biskoppen selvfølgelig en alvorlig indsigelse som stridende mod hele den bestående retstilstand (24. Juli); men det lykkes ham øjensynligt ikke at trænge igennem med sine klager, hvor uimodsigelig hans ret end er (Tillæg nr. 2—3). I det følgende forår optager han sagen, støttet til mundtlige udtalelser af kongen, men utvivlsomt med samme udfald (nr. 4—5). At andre amtmænd, om de end vel neppe er gået lige så vidt, dog har vægret sig ved at støtte biskopperne med eftertryk mod de frafaldne blandt bønderne, fremgår jo noksom af klagerne på landdagen.

Med dette for øje forstås lettere kongebrevet af 2. August 1525, rettet til hertug Kristian fra København og vedrørende tiendenægtelser i Brøns og Fardrup¹⁾. Erke-egnen Mads Markvardsen har til kongen udtalt frygt for at sognemændene i de to sogne vil nægte at svare ham den skyldige tiende, og nu opfordrer denne hertugen til ikke at finde sig heri, men skaffe erkeegnen sin ret. I almindelighed udtaler kongen, »at man nu overalt er oprørsk mod de gejstlige«, og han lægger sin søn på sinde overalt i sine len at holde over gammel skik og ret: »for at der ikke hos vore undersætter skal opstå oprør eller fortrædelighed, som det desværre er sket i andre lande, men at der tværtimod må blive holdt over fred og enighed«.

Udstedelsen af dette brev står øjensynligt i nær forbindelse med det faktum, at Mads Markvardsen lige havde kåret kongens kansler Klavs Gjordsen til sin efterfølger i erkeegnedømmet; han døde et halvt år efter og hans død har da vel alt dengang været ventet som nær forestående. Denne udnævnelse havde kongen stadfæstet under 30. Juli

¹⁾ Kirkekalender for Slesvig stift, 1862, s. 174.

(1525), tre dage før brevet til hertugen udstedtes gennem det tyske kancelli¹⁾. Det er altså kansleren, der som præbendets snarlige ejer søger at holde dets indtægter sammen, da han hører at de er truede. Vi ser da heraf, at hertug Kristians forholdsregel m. h. t. bispetienden dengang var bleven almindelig bekendt, at den neppe billigedes af kongen, men dog ej heller i sin almindelighed kunde vente kraftig indsigelse fra hans side. Biskop Gotskalk må i et nu tabt brev have påberåbt sig, at der vilde blive gjort indsigelse mod erkedegnens forurettelse, thi der er bevaret en ufuldendt koncept til et svar herpå fra hertugen, i hvilket det nægtes, at der er udgået et kongebrev som det bispen slår på. Rimeligvis er dette så dog ankommet og hertugen har da foretrukket ikke at indlade sig nærmere derpå (Tillæg nr. 6). Men dette viser ligeledes, at kongen helst har villet være udenfor og kun har taget lunkent parti for kirken. Ved sin tilbagekomst til hertugdømmet stadfæstede han dog Ribe kapitels friheder i dette »som andre prælater og riddere«²⁾.

Kort tid efter, eller måske rettere samtidig, falder så forhandlingerne om hertugens ægteskab. Under 11. September skriver kongen fra Nykøbing om bryllupsfærden til Lauenburg, hvor Kristian skulde hente sin brud, den 14 årige Dorotea, en datter af hertug Magnus af Sachsen (Tillæg nr. 7). Den nye svoger var en meget vanskelig herre, også som nabo, og der var jævnlige forhandlinger med ham; men især vakte han dog opsigt ved sin hensynsløse fremfærd mod de kirkelige personer, biskoppen af Ratzeburg og hans kapitel. Det siges, at kong Fredrik var meget imod sønnens giftermålsplan; han viser heller ikke stor deltagelse for den i det nævnte brev; men ægteskabet fandt dog sted med hans fulde billigelse og anerkendelse³⁾.

¹⁾ Kinch, Ribe bys historie I, 468 fl.

²⁾ Fred. I (tyske) registrant fol. 37.

³⁾ Alt i efteråret 1524 gjorde hertug Kristian i følge med Joh. Rantzov et besøg i Lauenburg, fra lejren i Krempe mark (se utrykt regnskab for Stenborg).

Overfor prælaterne i hertugdømmerne måtte det stå som en ny trusel.

Forud for hertug Kristians ophævelse af bispetienden gik landdagen i Rensborg, hvis aftaler biskoppen forgæves påberåber sig. Den holdtes i de sidste dage af Maj måned og førte til en afgørelse af de svævende spørgsmål, som blev udgangspunktet for alle de følgende angreb på kirken.

Mandagen den 29. Maj forebragte stænderne deres gensidige klager mod hinanden; i kongens lange fraværelse, fra foråret 1523, »var der opstået mangehånde irring, mislighed og uvilje mellem biskopper, prælater, mandskab og stæder, hvorved landene kunde være kommen til evig fald og fordærv«. De gejstliges påstand går ud på, at de vil blive ved gammel vane, ved gudstjenesten, oppebørsler, tiender, hyre, rente, sædvanligt offer, korn og hvad der ellers tilkommer gejstligheden —. Ridderskabet klager over følgende punkter: Prælaterne misbruger bandsættelsen; den verdslige øvrighed skal nok hjælpe dem til rette. De fleste sognepræster er uvidende og prædiker fabler, men kan ej tyde det hellige evangelium; det må forandres. Sognepræsterne sælger sakramenterne; vil man i sygdom og den yderste nød ikke ofre dem penge, en hest eller en ko, får man ingen syndsforladelse.

Efter at kongen havde rådført sig med sit råd om disse klagemål, lod han afsige følgende dom:

»De højjærværdige biskopper og prælater skal sørge for, at i deres kirker det hellige evangelium bliver rettelig udtydet af lærde mænd og at der ikke prædikeres fabler; at ej heller gud og hans helgener forhånes, erkebiskopper, biskopper, prælater og gejstlige herrer og fyrster skamskændes og forhånes, under alvorlig svar straf til kongl. majestæt over dem, som handler herimod.

Endvidere skal de nævnte biskopper og prælater sørge for ved deres officialer, eller hvad man kalder dem, at der i pengesager ikke tillades nogen bandsættelse.

Forsåvidt som der klages over misbrug med sakramenterne, da skal man ikke sælge noget sakrament eller sætte ny taxt på det, men modtage efter gammel skik og ikke videre.

Derimod skal mandskab og stæder udrede og betale de højerværdige biskopper, prælater, abbeder, kapitler, klostre, sognepræster og gejstlige tienden, som den er ydet fra fortiden, hyre, rente og hvad der tilkommer de gejstlige, uden indskrænkning og hinder; ligeså skaffe sognepræsterne for deres gudstjeneste, lære og sjælesorg, at de kan få deres nødtørft til livsophold, korn eller hvad der er gammel skik¹⁾.

Det er denne landdagsbestemmelse, som ligger til grund for Hvidtfelds efterretning, at »i året 1525 tilstedte kong Fredrik I Jesu Kristi evangelium at læres og prædikes udi fyrstendømmerne efter Luthers lærdom, og beskyttede og beskærmede dennem, som det lærte, for bisp-ernes vold, magt og tyranni«. Cypræus, der står på den modsatte side, refererer den anden side af sagen: »1525 påbød kong Fr. i et åbent beseglet brev alle og enhver at yde kannikerne deres tiende²⁾.

Ser man nærmere på de enkelte bestemmelser i kongens afgørelse, da er det åbenbart, at der forelå en gennemgribende strid mellem gejstligheden og de verdslige stænder (thi adelen er ved denne lejlighed tillige ordfører for borgerne); disses fordring går ud på en fuldstændig reformation. Medens de nemlig, efter prælaterens påstand, har begyndt at unddrage kirken dens tidligere indtægter, tilbageviser de officialerne, når de inddriver deres oppebørsler med trusel om bandsættelse og de modsætter sig enhver ydelse for sakramenterne. Af sognepræsterne forlanger de en ren evangelisk prædiken og ingen fabler; præsterne

¹⁾ Archiv für Staats- und Kirchengeschichte IV 453. 58.

²⁾ A. Hvidtfeld, s. 1284. Cypræus s. 425. A. Heimreich Walther, Schleswigsche Kirchenhistorie, s. 167, udmaler dette videre uden kendskab til kilden.

skal være vellærte mænd. Kongens dom giver nu i alt væsenligt disse påstande medhold. Bandsættelsesretten i alt, hvad der vedkommer kirkens indtægter, ophæves; al betaling for sakramenterne ud over de ældgamle taxter forbydes. Hvad sognepræstens lærdom angår, da skal den fremgå af virkelig kundskab i »det hellige evangelium« og han skal ikke foredrage »fabler«; det bliver således menighedens ret at høre den evangeliske prædiken uden menneskelige tilsætninger. Derimod forbydes det ligeså at tale hånt om helgener eller rive ned på kirkens værdigheder, således som det selvfølgelig ofte skete ved den lutherske gudstjeneste. Og ligeså stadfæstes alle kirkelige mænds og indretningers ret til de indtægter og oppebørsler, som havde gammel hævd. Det var en anerkendelse af den nye kristendoms opfattelse i den bestående kirkes ydre form og ramme; hvor man foretrak helt at blive ved det gamle skete der ingen forandring¹⁾.

Det er klart, at der således forud for Maj 1525 ligger et temmelig almindeligt frafald fra den katolske lære. Mest bestemt udtales det om hertug Kristian og hans tvende len. Da biskop Goske skrev til ham den 24. Juli 1525, var det i hans »første eller andet år« i disse len; det dobbelte udtryk sigter uden al tvivl til, at han først havde tiltrådt Tørning len efter nyår 1525, medens han havde havt Haderslev lige fra sin tilbagekomst efter Københavns belejring i foråret 1524.

Til dette sidste tidspunkt må det henføres, hvad provsten Jørgen Bøjsen (Boethius) fortæller om hans første virksomhed i Haderslev. Han fratog provsten i Frue kirkes kapitel Johan Wulff styrelsen af Barved syssels kirker, siger han: »hvor-efter kirkernes ejendomme bevaredes ilde; thi en tid lang styrede herredsfogderne kirkerne, de visiterede dem og holdt deres regnskaber; kirkernes klenodjer borttoges, mange

¹⁾ Dr. H. Rørdams afvigende opfattelse af dette aktstykke i Kirkekalender 1862, s. 184.

af kirkernes ejendomme bortkom og afhændedes. Ingen havde agt på læren uden kongen (d. e. Kristian); mange kirketjenere blev uordineret stedte til præsteembedet; skolen her i Haderslev blev lagt øde, og alt gik uordenligt til; indtil den ærværdige herre Dr. Everhard Widenses ankomst¹⁾. Hvornår denne fandt sted lader sig neppe nøjagtig bestemme, men det synes at have været ved eller efter årsskiftet 1526. 21. Nov. 25 skriver hertugen nemlig til rådet i Lybek om at sende ham den fængslede reformator Johan Ossenbrügge, hvorefter han vil indestå for ham; han har da endnu neppe havt Widense hos sig. Derimod er det vel muligt, at Johan Vandal (Wendt) allerede dengang i nogen tid har været i Haderslev, skønt Bøjsen sætter hans ankomst efter Widenses. I alle tilfælde har hertugen sikkert havt en luthersk præst, da det vilde have været alt for urimeligt af ham at reformere uden al vejledning. Der nævnes iøvrigt også en sådan ved navn Jørgen Winther, som ellers er ubekendt.

Det første indgreb i kirkens organisme i Haderslev, som altså viste sin virkning i at kirkernes ejendomme spredtes, svarer helt til hvad vi af et gælds brev lærer at kende anden steds fra. Den 21. Avgust 1524 udstedte hertugen nemlig i sin egenskab af kongelig statholder et brev til biskop Gotskalk af Slesvig, lydende på 3000 lyske mark, med pant i kronens ejendomme i Ostenfeld i Gottorp amt. Pengene havde biskoppen taget fra forskellige kirker, der skulde have deres renter af dette gods. Der skulde udstedes et pantebrev i samme form, som det, Klavs Ahlefeldt fik sidste påske på Hoptrup sogn (Tillæg, nr. 8). Det var sikkert ikke med bispens gode vilje, at han arrangerede sådanne tvangslån hos kirkerne og der var selvfølgelig ikke tale om at give dem tilbage.

I den følgende måned vedtoges det »i felten« (af hertug og ridderskab), at kirken og gejstligheden skulde

¹⁾ Ny kirkehist. saml. II 268 fl.

yde halvdelen af sin årsindtægt i krigsskat; den skulde udskrives strax efter Mikkelsdag¹⁾). Heldigvis er regnskabet for denne skat bevaret for Tørning len. Det ses heraf, at Didrik Ratenov var amtmand, medens borgskriveren Philippus Esterman fører regnskabet. Den 8. Oktober, siges der, mødte mester Johan Wulf og Didrik Høk på Tørning for at sætte »de gejstlige fra Ribe« i skat; denne betaltes derpå den 25. s. m. og indbragte ialt 1350 mark. Skatteydere er efter regnskabet præster, degne og kirkeværger, og dertil kanikerne og klostrene i Ribe for deres bøndergods. Under Tørning skattede ikke blot Ribe, men også Slesvig stifts kirker indenfor lenet. Det er betegnende, at provsten fra Haderslev her optræder som den der sætter i skat i et andet stift, medens han havde mistet tilsynet med sine egne kirker²⁾).

Når det endvidere hos Jørgen Bøjsen hedder, at hertugen var den eneste, som tog sig af læren, og at han indsatte præster udenfor de tidligere regler, da er der kun opbevaret en enkelt efterretning til nærmere stadfæstelse heraf, idet der siges, at Lavrens Bøjsen i Vilstrup tiltrådte som luthersk præst i året 1524. Fra det følgende år vides den bekendte salmedigter Tomas Knudsen at have været luthersk præst i Rødding og Skrage, altså i Tørning len; dette var nemlig ved årsskiftet, eller kort efter, gået over til hertugen og kom derved ligeledes under en stærk protestantisk indflydelse³⁾. Dog vedligeholdtes her endnu et

¹⁾ Waitz, Urkunden I 40 fl.

²⁾ Der er opbevaret en kirkeregnskabsbog fra Ribe stifts kirker i Tønderegnen samt i Sønder Rangstrupherred (i Åbenrå len) og Røm ø. Disse sidste kirker er der ikke aflagt regnskab for i året 1526; fra det følgende år af er de uden tvivl reformerte.

³⁾ D. Ratenov aflagde i nyårsterminen regnskab for hertugen på Gottorp og indbetalte overskuddet fra sit len. Han træffes 1532 som foged på Hagenskov (Frederik I's danske registranter s. 483). — Rhode, Haderslev amt, s. 314. Ny kirkehistoriske samlinger II 254 fl.

par år det ydre skin af Ribe-bispens regimente, således at han tildelte præsterne kollatsbreve osv.

Efterretningen om Tomas Knudsens forhold til evangeliet skyldes sønnen Hans Tommesen, salmebogsudgiveren, der fødtes i Hygom 1532. Han har tillige i sin mindetale over kong Kristian III i korte træk angivet gangen i dennes reformationsgerning. »Da han kom tilbage til Sønderjylland efter sin faders kroning, siger han, sørgede han for at evangeliets forkyndelse kunde spredes viden om for de bekymrede og hårdt bundne menneske-samvittigheder¹⁾.

På dette punkt får vi da atter fast bund under fødderne med hensyn til reformationens gang. Fra forsommeren 1524 er hertug Kristian statholder og lensmand på Haderslev; han gør strax sin indflydelse gældende her ved at fratage provsten sin tilsynsret med kirkerne, både i materiel og åndelig henseende. Som statholder føler han sig kun bunden til de almindelige udtryk i håndfæstningen, således som kongen fornyede den i Kiel, den 6. Maj (1524): »For at holde disse lande i bestandig fred vil og skal vi lade holde den kristne tro, gudstjenesten og retfærdigheden«. Det var en ordret gentagelse fra 1460, i skarp modsætning til den næsten samtidige danske håndfæstning med sin lidenskabelige fordømmelse af de Lutherske²⁾, og det lå klart for dagen, at denne tavshed måtte give regenten et vidt spillerum. Herefter forstås da også alt det efterfølgende: prælaternes klage og adelens anklage med påfølgende forlig på landdagen i Rensborg, Maj 1525; hertugens op-hævelse af bispetienden kort efter; den hårde tvang over de gejstlige på landdagen i Kiel, Februar 1526, ved hvilken

¹⁾ N. Crag, Chr. III, p. 439.

²⁾ Gehejmearkivets årsberetninger II 71: Item ville eller skulle vi aldrig tilstede nogen kætter, Luthers discipler eller andre, at prædike eller lære lønlig eller åbenbarlig imod den himmelske gud, den hellige kirkes tro, helligste fader paven eller Romer kirke; meden hvor de findes udi vort rige, ville vi og skulle lade straffe dennem ved deres liv og gods.

der kun opnås indholdsløse løfter; hertugens strax efter påfølgende præstemøde i de to len uden bispernes samtykke osv. Fra nu af spores reformationen i alle hertugdømmets købstæder og modstanden mod den mangler ethvert hold.

Men vi kan ikke blive stående ved hertug Kristians første statholderskab 1524; reformationen har da alt stærke tilknytningspunkter i hertugdømmet. Forholdsvis var årene 1523—24 en meget ugunstig tid for den. Man levede nemlig i en stadig frygt og fare for kong Kristian II, og denne havde efter sin flugt sluttet sig til Luther, ja boede endog i Wittenberg, lod testamentet udgive på dansk osv. Dette måtte nødvendigvis give den katolske kirke en afgørende vægt, selv om den nye konge ikke var den meget hengiven. Det var alt udtalt i det brev, som biskopper og adelsmænd udstedte i Viborg, 21. December 1522, og hvorefter Kristian II skulde undsiges, at »messer, guds tjeneste og alt det gud tilhører, ødelægges; kættere, som gangne ere fra den hellige kirkes tro, lokke os fra den hellige kristne tro med sine lutheranske stykker og skalkhed, fortalendes alt det, den evige gud tilhører«. Kong Fredrik havde derefter i hårde ord måttet fordømme dette og love at undertrykke det hele kætteri (26. Marts og 3. August 1523). Det var intet under, at der kom en stansning i reformationsværket, på samme måde som det senere gentog sig efter kongens død 1533.

Men som allerede nævnt var reaktionen ikke nær så udpræget i Sønderjylland; her kunde prælaterne intet få indført i håndfæstningen, og da kongen mødtes med stænderne på landdagen i Rensborg, Maj 1525, siges der, at der har været ufred i halvtredje år, siden den tid altså, da han begyndte at optages af de kongerigske forhold.

I den ovenfor nævnte mindetale over Kristian III siger Hans Tommesen, at hertugen efter sin hjemkomst fra Tyskland påvirkede sin fader til fordel for Luthers lære. Han havde som bekendt opholdt sig hos sin morbroder,

markgreve Joakim af Brandenburg, og var i følge med ham tilstede ved rigsdagen i Worms i foråret 1521; vistnok kort efter kaldtes han, 18 år gammel, tilbage til hjemmet. Han var en livlig natur, ikke fri for udskejelser og let-sindigheder, men i højeste måde nidkær for den nye lære. Hans senere frimodige udtalelser imod dem, der fordrev kong Kristian II, viser ligesom hans optræden i kirkens anliggender, at han var en mand med egne meninger og uden frygt for at skaffe sine tanker råderum.

Det var dog ingenlunde denne ene mand, som førte det nye over grænsen. Bevægelsen var fra Wittenberg og de sachsiske lande nået nordpå til Hamborg og Lybek, efterat Brunsvig, Magdeburg og Bremen alt tidligere havde sluttet sig til den. I Lybek, hvis indflydelse var så fremtrædende i Holsten og det tysktalende Sønderjylland, havde der alt 1521 dannet sig en luthersk menighed; 20. Febr. 1522 skrev Niklas v. Amsdorf fra Wittenberg til rådet imod en bog i 24 artikler, som præsterne havde affattet imod Martinianerne; dette forudsætter jo en stærk forudgående gæring¹⁾. I den følgende tid udviklede dette sig videre, dog under stor modstand, især i de år, da Kristian II holdt sig til Wittenbergerne.

Også i Danmark havde de første rørelser tidlig vist sig. Kong Kristian havde kaldet Povl Helgesen til København (1519), og i 1520 kom to lærere fra Wittenberg herind for at foredrage reformatorenes lære. I foråret 1521 mente Luther at kunne henregne den danske konge blandt sine tilhængere; men efter bruddet på rigsdagen i Worms (Maj s. år) trak han sig forsigtigt tilbage fra den dømte kætter. Det er dog ikke sandsynligt, at det er blevet herved, selv om vore sparsomme kilder nu ikke har bestemte efterretninger om yderligere tilnærmelser; anklagen imod kongen af December 1522 vilde ellers stå alt

¹⁾ G. Waitz, J. Wullenwever, I. 38. 266. Gesch. Schlesw.-Holst. II 175.

for mærkværdig blottet for grund. Vistnok er indførelsen af reformatoriske skrifter og deres offentlige drøftelse gået sin gang trods prælaternes modstand, og kongen har sikkert i det hele stillet sig venlig hertil. Kun derved forklares de stærke erklæringer imod Luther af rigens råd og på den anden side dennes uforbeholdne fordømmelse af omvæltningen i Danmark.

Det lykkedes imidlertid for en længere tid at stanse og så godt som helt at tilintetgøre denne bevægelse. Den tilsvarende i Sønderjylland gik derimod sin jævne gang.

Det må alt være påfaldende at se bispem af Slesvig efter nyår 1523 lade tage tingsvidner på stiftets ejendomme og indtægter. Søndag efter hellig tre konger (11. Januar 1523) toges der sognevidne på stiftets gods; det var efter højmessens i Svavsted; som vidner optrådte sognepræsten Johan Navnesen, vikarius Peter Buk, degnen Jakob Tetens og kældersvenden Boje. I de første Dage af Februar optoges dernæst en fortegnelse over bispedømmets indtægter, dets tiender i alle de enkelte sogne, landgilden (terrarium, lantgelt) af marsklandene, og kirkernes afgifter til bispestolen (cathedraticum); dertil de kirkelige len og andre oppebørsler og rettigheder af forskellig art. Denne fortegnelse lod biskoppen bevidne af provsten Johan Wulf og kaniken Johan Didriksen af Haderslev samt præsten Peter Buk i Svavsted (4. Febr. 1523¹).

Der kan neppe være tvivl om, at jo denne forholdsregel har sin grund i biskoppens bekymringer for hvad den nærmeste fremtid kunde bringe; da han senere ruster sig til et sidste slag for sine rettigheder, lader han begge aktstykker overskrive og stadfæste i Lybek (28. August 1526).

Det var da også netop nede i Svavstedegnen, hvor faren først kunde ses og føles; Husum var reformationens første arnested nord for Ejderen. Denne by, der endnu

¹) Afskrifter i Svavstedbogen; det sidste trykt i Diplom. Flensborg. II 159 ff.

ikke regnedes blandt stæderne, havde i Oldenborgernes tid taget et overordenligt opsving, rimeligvis tildels på grund af terrænforandringer i Frislandene. Alt 1461 nævnes i et frihedsbrev for Amsterdam vejen over Husum og Flensborg som den almindelige fra Vesterhavet til Østersøen. Hertug Fredrik I opholdt sig temmelig jævnlig i Husum, han havde et par frilledøtre gifte der i byen og det velhavende borgerskab tiltalte hans jævne sind mere end adelen på Gottorp. Om byens velstand får man en levende forestilling, når man lægger mærke til dens plads ved udskrivningerne. Da det 1539 pålægges stæderne at modtage knægte i indkvartering, sættes Husum ligesom Flensborg til 70, medens Kiel og Itzeho får hver 40, Tønder 30 og Ekernførde 12. Da der samtidig skal stilles værnepligtige folk til kongens tjeneste, sættes Husum og Flensborg til hver 200, Haderslev til 60, Tønder 40, Slesvig 30, Åbenrå 20, Ekernførde 15¹⁾. Da der året efter skulde svares en tyvende-penning skat, indbragte den fra Husum godt 3500 mark, hvad der altså svarede til en antagen formue af 70,000 mark. Hertil kom en hel bydel, som netop dengang lå i aske, og for hvis skyld den almindelige skat af 200 mark blev nedsat med en fjerdedel. Den samlede formue kan således vistnok sættes til 100,000 mark²⁾. Til sammenligning kan tjene, at Tønder 1537 vurderedes til en formue af neppe 20,000 mark. Det kan herefter ikke undre os at høre, at Husum ejede 40 store søgående skibe med egen besætning, foruden talrige mindre skuder.

Ved siden heraf havde Husum i henseende til reformationen to fortrin forud for Sønderjyllands andre stæder; for det første den at sproget her var udelukkende tysk, så den umiddelbare meddelelse af den lutherske tale ingen hindringer havde at overvinde; dernæst, at det velhavende

¹⁾ Diplom. Flensborg. I 565. II 290 fl.

²⁾ Der opføres ialt 5-600 skatteydere, hvad der jo forudsætter et stort folketal.

borgerskab ikke i sin midte havde en mægtig gejstlighed, eller i sin umiddelbare nærhed en mægtig adel, således som Slesvig. Husum var som en stor og rig bondeby, med et opland af uafhængige og rige bønder og med forbindelser ud over søen og sydpå til hansestæderne. — Ved at lægge mærke til disse forhold vil man neppe undres over at netop Husum blev udgangspunktet for den lutherske bevægelse i Sønderjylland.

Allerede i Juni måned 1518 blev der i Wittenberg indskrevet to studenter fra Husum skole, Lavrens Petersen og Peter Pavlsen. Året efter kom der en Erik Guntzen (Junsen, Jensen) sammen med to fra Slesvig skole; i foråret 1520 atter to, Vigman Boje og Johannes Johansen¹). Bekendtskabet med den nye lære var altså gjort, thi kun denne kunde drage unge mennesker ned til den forhen kun lidet påagtede højskole.

Det var et par af vikarerne ved byens store og anseelige sognkirke, som først forkyndte evangeliet. Den stedlige overlevering nævnede først og fremst Herman Tast som den der brød vej. Han var født 1490 og altså en mand på godt 30 år; hans karakter, siges der, svarede til navnet (= Grib). Om en anden af vikarerne Dirik Bekker (Theodorus Pistorius) af en rig slægt siges senere, at han var den første som forkyndte Wittenbergernes lære; men han døde tidlig, en halv snes år efter, og hans navn gik i glemme. Der siges ialt at have været 24 vikarer ved Fruekirken; måske er der nogen overdrivelse heri, men endnu 20 år efter havde den 7 af dem²). Som naturligt modsatte dette præsteskab sig forandringen og den lille

¹) Ny kirkehist. samlinger I 461 fl.

²) Kirken var nylig opført i en stor og ædel stil og smykket med kunstværker. Netop i disse år udførte den berømte billedskærer Hans Bryggeman, der hørte hjemme i Husum, en kæmpemæssig monstrans med et Mariabilled, der ragede op imod kirkens hvælvinger. 1522 byggedes der et kapel ved dens nørre side (R. Haupt, Bau- und Kunstdenkmäler Schl. Holst. I 455 fl.).

menighed, som dannede sig, måtte samles i et privat hus, hos den rige købmand Mattis Knudsen på byens hovedgade (Søndergade). Han lod indrette en bedesal i sit baghus, således som sporene af den endnu kunde ses indtil huset 1705 blev revet ned; der var bl. a. malet stjerner på væggen. I hans gravskrift hedder det, at han »som den første og eneste tog sig af og holdt det guddommelige ords forkynder, ikke uden fare for liv og gods, og at han indrettede sit hus til den hellige forsamling, da kirken nægtedes den af evangeliets fjender. Ligeledes forøgede han (senere) skolens indtægter til optugtelse af lærde og fromme lærere¹⁾.

Da menigheden voxede, samlede den under åben himmel på kirkegården. Her stod der en lind ved trappen, som førte ned til Søndergade; under den havde Herman Tast sit stade; der siges at han til sine tider måtte føres hertil af væbnede folk. Linden, som kaldtes »datteren«, siges 1722 at være blæst om for et halvt hundred år siden, medens »moderen« på den nørre side dengang endnu stod. Dette henføres til året 1522, det eneste tidspunkt, til hvilket det synes at passe. Et par år efter optrådte Herman Tast også i Garding i Ejdersted, medens andre optrådte på Før og Vesterhavsøerne²⁾.

Husum var da også den by, i hvilken reformationen først tilendebragtes uden indgreb udefra. Det kom 1527

¹⁾ C. Kortholt, Hist. eccles. XVI seculi, p. 742. Heimreich, Schl. Kirchen Historie, s. 164. J. M. Krafft, Jubel-Gedächtniss, s. 27 fl. 103 ff. 228 fl. 570, 576, 320. Når der siges, at Mattis Knudsen var søn af hertug Fredriks datter (med Hans Knudsen), da er dette umuligt, siden han var født 1495, hertugen 1471. (Se Christiani, Schl. Holst. unter den Oldenburgern II 50). 1587 undtages han af Kr. 3. fra al jurisdiktion undtagen kongen og hans råd. Han døde som rådmand i Kiel, 14. Febr. 1559. — Ved 20 p. skatten 1540 betalte M. K. 70 mark, »mester Dyriks« arvinger endog 160 mark, nogle af de største beløb.

²⁾ Krafft, s. 29, og Fortale § 2, efter Peter Saxe. Dän. Bibliothek VI 333 (Rikard Petersens optegnelse).

efter mange rivninger til et forlig mellem præsterne og menigheden, sluttet af to mænd fra hver side (deriblandt Mattis Knudsen), i følge hvilket al messetjeneste skulde høre op, medens vikarerne dog skulde beholde deres indtægter på livstid. Når man samtidig var nået lige så vidt i Haderslev, var det jo kun fordi hertug Kristian her havde foregrebet den naturlige udvikling¹). Gråbrødrene forlod ved samme tid frivillig deres kloster, medens de andre steder måtte fordrives med magt; den bekendte hadefulde skildring af disse klostres renselse nævner derfor slet ikke Husum²).

Det vil således ses, at reformationens begyndelse i Sønderjylland utvivlsomt må sættes til tiden forud for omvæltningerne i Danmark 1523; dens første stærke tilhold er i Husum, en af halvøens største og rigeste søstæder. Efter at være trængt noget i baggrunden ved kampen mod Kristian II, træder den derpå atter stærkt frem ved hertug Kristians initiativ, særlig fremelsket i hans len Haderslev, (hvorved den overskrider sproggrænsen), og den udvikles nu hurtig og kraftig, indtil den på landdagen i Rensborg, Maj 1525, vinder fuld anerkendelse, og i foråret 1526 trænger sig frem foran den tidligere herskende kirke. Samtidig begynder dens organisation i Haderslev, som to år efter afsluttes med en fuldstændig kirkeordinans.

1.

*Kongebrev til hertug Kristian om inddrivelse af en skat af gejstligheden.
19. Maj 1526.*

Von gots gnaden Frederich tho Dennemarken etc. —

Vnser freuntschaft vnd wat wy leues vnd gudes vor-
mugen thouorn. Hoichgeborne furst, freuntliche leue Shon,

¹) Beccau, Geschichte Husums, s. 278.

²) Beccau, s. 330 (sml. Ny kirkeh. saml. IV 506 og Beccau, 280, 264). Kirkeh. saml. I 325 ff. Den første munkefordrivelse, her omtales, var den i Flensborg, 7. Juni 1528. Kong Fredrik stadfæster 3. Dec. 1528 en hospitalsordning i Husum, men i denne påberåbes et tidligere gavebrev til byen.

dwyle vns tho affkortinge vnser Schulde durch prelaten Ridder vnd Manschup disser furstendhomer eyn gemeyne Landtbede vp ein hundert dusent mark is bewilliget vnd ingerumet worden, des de hoichwerdige in godt vnse leue andechtige vnd getrwe Radh her Godtschalk, Bischup, vnd gemeyne capitel der kerken tho Sleswig samt des stifts geistlichen thom deyle tho betalende is angelegen vnd vngelecht worden, vnd genante Bischup vnd Capitel des ane der geistlichen thodaet vnd hulpe nicht vthrichten mugen, worumme is vnse fruntliche synnent, d. l. wille vpgemelter Bischups vnd Capitels vorordenten fulmechtigen ansokent tho gelegener tydt vnd stede alle presterschup, kirkswaren vnd cleresie, so in d. l. beyden ampten besetten vor d. l. eschen vnd furderen laten vnd se darto holden vnd vormugen, dat se de helfte ohrer jarliken vpkumpst vnd Boringe, we se in vorgangener jungster Landt Bede gedaen, den gnanten Bischups vnd Capitels vorordenten fulmechtigen mit claren registern nhu ock entrichten vnd betalen, vnd so sich darinne jemandes vngehorsam schicken wurde, alsdane wollen d. l. by ehren amptluden bestellen laten, dat desuluen mit vthpandinge vnd sonste ohrer guden hinderinge vnd thouinge, vnd thor auerfloet an ohrem lyue gehalten werden, so lange se ohren bewilligeden angesetteden andeyl na vermuge der Register gentzlichen betalt hebben. Daran deyt vns d. l. gefallen, vnd willen solchs freuntlichen beschulden. Datum Gottorp am hilligen pinxstabent anno d. xxvi^o.

Dem hoichgebornen fursten vnserm freuntlichen lieben Shon, hern Christian etc.

2.

Biskop Goske Alefeld til hertug Kristian i Haderslev. 24. Juli 1525.

Durchluchte hochgebaren Furste, Myne willige flitige vnuordratene denste thouorn. G. h. wowol nemant syner olden bildigen besittinge schole vnerkant des rechten tho entsettende syn, sunderges desse lantsaten, der priuilegia medebringen, datt prelaten ridderschup manschup etc. scholen bliuen by rechte, vnde olden guden gewonte, welke vann fursten tho fursten, tor tyt der huldigende, myt vorsegelinge

vnd villichte hoger confirmeret syn, Inholt dersuluen. Ock g. h. wowol ick vann J. g. nicht anders den vele gunst vnnde gudes vorstaen hebbe, des my ock so in der daet touorhapende, denne noch byn ick berichtet wo vnlanges in den beiden J. g. gebeden, also Hadersleue vnnde Dorningh, syn de tegenden vann xden vppen xvden schoff ringer gesettet, vnnde de todelende twuschen dem kerckheren vnde kerckenn, vnnde myn bisschups drudden deel gar affgesettet, iegen priuilegia vnnde wanheit, wo bauen berort, My vnnde dessem bisschupdome nicht geringe, sunder entlich to vordarue, Jodoch so ick to gade hape, vnuorwraecht.

Ock g. h. hebbe ick J. f. g. ermals gesecht, vnnde noch itz bildich tho irinnerende, dat ick hebbe dyt stichte in groten schulden geunden, vnnde deshaluen des stichtes gudere myt den tegenden vnde allen anderen rechticheiden den heteren vnde loueren, der desses lantadels nicht de geringeste syn, tho waringe vorscreuen, vnde dat heft de ko. mt. vnse gnedister herre confirmeret.

Darumme wert myt der tyt desse indracht, nicht belangende allene my, sunder ock en groth deel des lantadels, de denne also ick itz werden votende vp priuilegia vnde confirmerde waringes breff, wo vorberort, vnde de werden dat irlangende, ouerst denne is dyt Stichte vnwedderroplik tho reten.

Ock g. h. am latesten lantdage tho Rendesborch, Sondages exaudj, da de lantbede gefurdert vnde ingerumet wart, durch Her Wulf Pogwischen van wegen J. f. g. Her vader Ko. Mt. vnnes gnedigsten heren, vor prelaten, reden, manschup vnde gantzen lantschup apenbarlicken gesecht, dat men scholde nene vormynge in jemandes affdracht tho steden, men en ider der lantsaten, vnde de prelaten worden sunderges genommet, scholden by older herlicheit vnde rechticheit bliuen. Ick loue dat sodane apenbarliken koningeliken affschede geboret gud volch etc.

Bidde darvmme J. f. g. myt denstlikem flite, de willen sodane sake, besunderen itz, also in J. g. regimentes, in den gebeden ersten edder anderen Jare, vnde also in dessen landen I. f. g. Hern vaders oldeste soen vnde Stadtholdere, gnedigen bedengken vnde der gemenen lantsaten to gunste,

sodennich en lytmathe else en bisschupdoem tho Sleswigk nicht staden to ritende, wo, in afbliuende der tegeden wyl vnlanges van noden syn.

Vnde oft de mangel by den buren, edder wem de were, doen so vele else in I. g. macht, ane vaer wol is, so I. g. van den lantsaten dat vnde mere bildich hebbe wedder tobegerende, vnde dat I. f. g. wille darvmme gebeden, dat men tegedent holde, else van olthere bildich vnde wonlick. Im Riper stichte else dar wonlick, wowol dat nicht in mynem wege is, Sunder im Sleswiker stichte, else hyr van olthere wonlicke, vnde g. h. dat io myt dem ersten, wente de sake kan ane groten schaden gar nene vortogeringe liden, else lichtlick aftonemende. Vnde my dunket, I. g. moge sodan rechtferdich bedent auer I. f. g. gehorsame gebede nicht wol weyere syn.

Ock gnediger her, wil ick my, wor dat io furder van noden were wol vorseggen, dat wor de ko. M. myt den sampt reden sodan nach older wanheit tegeden druddendeel worden rechteswise kennende, denne wil ick so vele wor dat dem stichte affgekant wertt, gelden vnde betalen.

I. f. g. wille sick hyr inne guttwillich ertogen vnde mik in mynen rechticheiden hanthauen, vnde dyt myn scriuent guetlich annemen, wente my, wo bewust dar macht inne licht, vnde der gestalt kumpt men wol vth wislikem scriuende. Dat wil ik weddervmme I. f. g. dem almechtigen beualen, willigen vnde fitigen gerne vordenen, vnde bidde desses I. g. scriftlige antwort.

Dat. Sleswigk mandages in vigilia sanctj Jacobj anno etc. xxv.

I. f. g.
willige

(Original på et helt ark.)

Godtschalk van gots gnaden
Bischup tho Sleswigk.

3.

*Biskop Goske Alefelds kreditiv for sin kapellan til hertug Kristian.
13. August 1525.*

Vnse willige fitige vnuordratene densthe thouorn. Durchl. Hochgebarn Fursthe g. h. deme Flensborger afschede na

hebbe ick jegenwardigen mynea Cappellanen, de myn drudde part tegeden auer dyt Stichte plecht touerhandelende dar geschicket, so dat ik mochte by em tydinge krigen, dath de sake ane vornyginge vnde bewoer mochte blyuen. Vnde dat de myn part gehuret hadden mochten dat irlangen, vnde sick des nutte maken, alse van olther, da Fursten, landsaten vnde lände wol stunden wonlik vnde stedlick. Wente sus ys my edder Jemande, alse enem bischup syck hir to erholdende vnmogelick etc. Bidde derhaluen myt denstlikem flyte I. f. g. wille obgestimpten vorlathe na dath myt deme besten vortsetten, so byn ick der gantzen sake vngetwiuel. Vnde I. g. wylle demsuluen mynem Capellane derhaluen ock sus my vnde myner armen cleresie in vnser rechticheit vnde gestlike frieheit gunstich vnde vorhulpen syn. Des by I. g. wyl ick my so trostlich vorhapan. Vnde by dath wedder vm Iw. f. g. flitich to uordenende gans willich.

Dat. Suamstede, Sondages S. Ipolitj Anno etc. xxv.

I. f. g.

Godschalk vann gots gnaden

willige

Bischup tho Sleswigk.

(Original på et stort blad papir.)

4.

Biskop Goske Alefeld til hertug Kristian. 5. Maj 1526.

Durchluchte Hochgebaren Furste, Myne willige flitige denste touorn. G. h. am jungesten to Gottorpe bad ick de k. mt. Juwer g. her vader vnser aller gnedigsten heren vmme by I. g. fruntlike rede to hebbende, myner nastande tegeden haluen in I. g. beiden lenen. Ick byn gantzer touersicht vnd vngetwyuel, so verne vmme bekummeringe myt anderen weruen dat nicht vorgeten ys, so hebbe syne k. mt. dem so gedaen, wowol ick vam antworde noch nicht weet, wo den alles ick wolde I. f. g. noch gerne denstlich vnd flitich gebeden hebben, de wolde my derhaluen gunstigen beantwortden by jegenwardigen, wente ane tegeden kan ick vnd nemant syck hyr alse Bischup erholden, dat wolde ick weddervmme I. f. g. alletyt gutwilligen gerné vordenen. Dat. Sleswyk Sonauendes vorem Jocunditat. Anno etc. xxvj.

Godschalk van gots gnaden

(Original på et blad.)

Bischup tho Sleswyck.

5.

Biskop Goske Alefeld til hertug Kristian. 22. Maj 1526.

Vnse willige flitige vnuordratene denste thouorn. Durchluchte hochgeboren Fursthe g. h. also vnlanges van Gotorpe I. f. g. gunstigen hebben an my wedder gescreuen, myner nastanden tegeden haluen vam negestuorgangen Jare in den beiden lenen etc. dergestalt dat ko. w. vnse gnedigster Herr itz kortlich syck na Hadersleue voruogen werden, alsden wolden beneuenst ir mt. I. f. g. dat beste vorwenden dersuluen tegeden haluen etc. G. h. sodaner gunstigen vortrostinge na is myne denstliche bede I. f. g. wille my mynen olden besittinge vnde possession geneten laten, vnde darvme de vndersaten my tho rechtferdigen gunsten, dar henne wisen, myne nastande rechticheit volgen tho latende. Dat wyl ick myt allem vormoge weddervme I. f. g. dome alderhogesten in geluckligem Regimente thoentholdende beualen, willigen vnde flitigen gerne vordenen, Vnde bidde des I. f. g. wedderscrite by jegenwardigen. Wente g. h. I. f. g. weeth, dat dyt Stichte in lykenysse by anderen hefft gar nycht vele lansten vnde vndersaten, darvm is desse prelatura funderet vp tegeden, ane welken nu vnse iurisdiction oock selsen geit, ick vnde nemant syck hir also Bischup erholden kann, vnde scholde sodane prelatura, de so vele hundert Jare gewesen is, in kroneken, by itz Ko. Mt. oock I. f. g. vnde mynen tyden tho sodanem valle kamen, dat were vorwaer en ring beroem in kroneken, wo vorberort, wan schone desse gantz lantschup des so gans guden geuallen droge. Dyt hebbe ick I. f. g. doch oock so nycht mogen vngescreuen lathen, de wille my des nycht vordengken, wente I. f. g. weeth wo ick desser prelaturen vorwant byn.

Dat. Sleswigh, Dinxdages Im pinxten Anno etc. xxvi^o.

Godschalk van gots gnaden

(Original på et ark.)

Bischup tho Sleswigh.

6.

Hertug Kristian til biskop Goske Alefeld. Udkast, udateret (August 1525?).

Christian von gotts gnaden etc.

Vnser freuntschaft zuor. Hochwirdiger in gott besonder freunt. Was vns Ewer. Lieb. geschriben, des Meister

Mathie Marquardj der zehenden halben, wie E. L. warhaftige Berichtung haben, als sold vns Ko. w. zw Dennemargken vnser freuntlicher lieber Herr Vatter bemelten Marquardj im sein zehend zw volgen zw lassen, geschriben haben, wollen wir E. L. hierauf vnentdeckht nicht lassen, das wir khein schrift von Ko. w. deshalben empfangen, noch vil weniger wissen darumb haben. Auch wes vns E. L. nochmals Irer Zehenden halben geschriben, die E. L. zwgeben, den bawern ernstlich zw gebietten (dy E. L. volgen zw lassen), [Dieweil zuuorn der gebrauch bey E. L. vnd anderen geistlichen gewest die zehenden sonder ernstlichen gebotten selbst zwermannen, vnd vns noch zur zeit nicht gezimen will, den armen Leuten derhalben ernstlich zw gebietten]¹⁾, Nachdem E. L. auch wissen, hat der armen Leuthen (!) entschuldigung, weliche wir E. L. in schriften zuuorn zw behendigen haben lassen, welches wir E. L. antworts weis nicht wusten zu bergen. Dann E. L. freuntschaft zu erzeigen, thun wir gantz geneigt . . .

7.

Kong Fredrik I til hertug Kristian i anledning af hans formøling.

11. Sept. 1525.

Von gots gnaden Friederich zu Dennemarcken etc.

Vnser freuntschaft vnd was wir aus vatterliche trew, ehr, liebs vnd guts vermugen, allzeit zuuor. Hochgeborner Furst, freuntlicher lieber Shon, Wir haben d. l. schrifte bey Hansen Krumpach, auch Erick Vcken entfangen, beyde d. l. eehliche beylager betreffendt, horen leszen, vnd geben d. l. freuntlicher meyning darauf zuuernehmen, das wir wol gedanken mugen das dein l. mit gotlicher hilf In eehliche beylager auf den angesetzten tag begynnen vnd doch mit geringer antzall da reyte, Mugen d. l. auch vnser lieben getrewen die Burgermeister vnser Stadt Hamburg darzu aufbringen, oder etzliche von ynen, lassen wir auch wol gescheen, idoch das sie im abetziehen binnen Hamburg abgedanck bleyben, Ob

¹⁾ Istedenfor dette er tilskrevet i margen: wollen wir E. L. nicht bergen, das wir noch zur Zeit mit den armen Lewten mit ernst nicht zu gebieten haben, sondern was wir mit gut bei denselben khonnen erlangen.

dein l. dan Ire freuntliche liebe gemalh mit sich einfhuren, oder Ire muter die nachbringen wolle, wo es mit geringer antzal gescheen mugen, stellen wir der eins in d. l. gefallen. Vmb etliche vnsers adels zu deiner l. ehren vnd frewden zuerschreibend, werden wir zu dieser Zeit durch eingelechte newe Zeitung des verhindert, idoch wan wir mit gotlicher hilf in vnser furstenthumb khumen, wollen wir zum furderlichsten dartzu so vil thuenlich gedenken. Das d. l. gegen vns vertzwezt sein solte, ist ohneuit jemandts darauf zubedenkende, wan wir vnser antwordt d. l. geschickten, auf den abscheit, so wir mit deiner l. personlich genohmen, gegeben haben. Wir haben auch in den beygelechten Briefen vnsern amptleuten geschrieben, d. l. auf Ire zuschreiben zum hin vnd heer ziehende nottruftig gute ausrichtung zu thunde, vnd wollen d. l. hirmit zu solchem ehlichen beylager die gnade des almechtigen, dazu viele ehre, frewde, lust vnd gelucks gewünschet haben. Datum Nicoping Montages nach Natiuitatis Marie Anno etc. xxv^o.

(Original D. K. H. 8.)

8.

Statholderen i hertugdømmerne, hertug Kristian, pantsætter kronens ejendomme i Ostensfeld til biskop Goske af Slesvig. 21. August 1524.

Wy Cristian van gots gnaden Erfgenamen to Norwegen, Hertoch tho Sleswick, Holsten, Stormeren vnd der Ditmarschen, Graue to Oldenburgh vnde Delmenhorst, koningkliker werde to Dennemarken vnser gnedigen Hern vnde . . . lichen leuen vaders auer desse Furstendome, Sleswigg, Holsten vnde Stormern stadtholder, Bekennen im namen hochirmeltes vnser heren' vateres, ock vor vns, syner koningkliker werde vnde vnse eruen, nakommelinge vnde alswem, dat wy hebben dem Erwerdigen in Gott hern Godtskalke bisschup tho Sleswik vnde synen nakomelingen tho enem bruckeliken pande gesetzt alle vnde islige vnser hern vaders guder vnd gerichte im Kerspel to Ostenuelde myt aller vnd isliger iacht fyskerie vnde herlicheit vor werde in gudem grauen siluer belopende vp dredusent ma(rk) lubescher munte hoffstol, vns vnde vnsem beuelhebber durch vorbenomeden hern Godtschalke

bischup in vnser hern vateres vnde desser furstendome noetsaken behandelt, ock so wedder angekeret. Vp vnde vor sodane dreedusent lubesk marck hofftstols willen wy em vnde synen nakamelingen schicken van hochgemelten vnsem hern vader vor sick, syner gnaden eruen vnde nakomelingen enen nogaftigen vorsegelten pantbrief vp dat kerspel vorberort in guder forme, also Clawes van Aneuelde dat kerspel Hoptorp vmmetrent pascken vorgangen, edder ienich ander gu(de) man ienich gud hyr friest in pande gehat heft, ock nene iarlike vpboringe im hofftstol af(tor)ekende vnde mit allen vnde isligen anderen artikelen dem vorbenomeden hern bisschup vnde synen nakomelingen dar tho van sodanen gudern wil vnde schal de bischup to Sleswick to tyt sinde, iarlikes sodane clenade sick vp dreedusent (mark) lubesk streckende, also vorberort, den gadeshusen, wor de vth gekamen syn, vnbeworn vortinsen, so lange dat vore benomede kerspel wedder geloset werdet van dem bischup tor tyt sinde, de denne den gadeshuseren wedder betalen schole, na islikes andele. Wy beuelen ock vnde gebeden gegenwardigen dem Amptmanne to Gottorp, vnde in synem afwesende van Gottorp dem husfogede darsulues, dat he schole strax datsulue (ker)spel Ostenuelde myt aller nutticheit vnde herlicheit dem obgenanten hern bischup auerantworden, so wy ock gegenwardigen desuluen kerspelsluden (in) Ostenuelde auerwisen, auerantworden vnde sick na dem bischuppe to richtende gebeden. Alles in guden furstliken truwen vnde gelouen. Tho orkunde heben wy vnse furstliche pitzer hengen lathen benedden an dessem breff, (de) gegeuen is tho Itzeho des sondages in den octauen Assumptionis Marie, am yare na chrjstj vnser hern gebort, vof(tein) hundred dar na im veervnde twintigesten Jare.

(Original på pergament; meget skrøbelig. Seglet mangler.)

Biskop Peder Jakobsen Hygom.

Et Bidrag til Pietismens Historie.

(Slutning.)

Den Gang Peder Hygom 1738 blev Biskop i Aarhus, forefandt han her som Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken Frederik Nannestad, en af Pietismens mest fremtrædende Modstandere. At det maatte komme til Strid mellem disse to Mænd, var derfor kun, hvad man kunde vente. Efterfølgende udførlige Skrivelse fra Hygom til Nannestad giver al ønskelig Oplysning om begges Standpunkter. Den meddeles efter Afskrifter i Ny kgl. Saml. 1159, 4to, og Kallske Saml. 102 Fol.

Hr. Stiftsprovst Nannestad! Ved adskillige Forretninger af Vigtighed, som nødvendig tilforn burde expederes, er jeg hidindtil blevet forhindret fra paa mit Embeds Vegne at tilskrive og erindre D. Velærv. om noget, som særligen henhører til Menighedernes her i Byen, men fornemmelig til Hans egen Fred og Bedste.

Mig er troværdig berettet, at D. Velærv. Fredagen den 29 Maji skal offentlig paa Prædikestolen have talt adskillige haarde Ting, der siden den Tid have rouleret i alles Munde, baade i Staden og i Stiftet, og, efter Gemytternes adskillige Beskaffenhed, foraarsaget adskillige Slags Bevægelse og Opsigt, men overalt gjort mere Forvirring og Forargelse end Forbedring og Opbyggelse. E. gr. »De maatte komme »i disse Tider med saa mange nye Talemaader, nye Meninger,

»nye Catechismus-Forklaringer, som de vil, saa ere de dog
 »ikkun vanskabte; at Tilhørerne ret maatte bede Gud, at
 »han vilde bevare dem sit Ord og Sacramenter uforfalsket,
 »eftersom det var ondt, og saae ud til at blive værre; at
 »han beklagede aleneste den opvoxende Ungdom, som vilde
 »komme til at lide derunder, siden endog fremmede Lærere¹⁾
 »begynde at indsnige sig i andre Menigheder; at de endog
 »drage andres Tilhørere til sig, hvilket de skulle forsvare
 »for Guds Dom; at saadanne turde ikke forundre sig over,
 »det ingen fortrolig vilde omgaas med dennem, uden de
 »som søgte nogen Interesse derunder.«¹⁾ etc.

Nu vilde jeg ønske, og det skulde være mig saa meget
 kjærere, dersom dette befandt sig anderledes, end det
 almindelige Rygte gaar, hvorudi jeg altid er rede til at
 tage imod bedre Underretning. Skulde derimod disse for-
 anførte Ting i det mindste in substantia eller efter Ind-
 holdet være talte, da kan jeg ingenlunde forbigaa, efter
 det mig allernaadigst anbetroede Embedes Pligt, at give
 D. V. (og det hjertelig velmenende) efterfølgende Ting at
 betænke.

1. Om ikke en evangelisk Lærers Embede bestaar
 derudi, at han skal prædike Omvendelse til Gud og Tro
 til den Herre Jesum Christum, og af al den Formue, som
 Gud giver, stræbe for alle Menneskers Samvittighed at
 aabenbare og beskjemme den falske, derimod at ophjælpe
 og istandsætte den sande Christendom; hvilket ved saa
 stor og almindelig en Fordærvelse iblandt os kan alene
 skaffe ham nok at bestille, foruden at bekymre sig om
 andre Ting, som var ikke ham anbetroede.

¹⁾ »Sagen var denne: han kunde ikke lide, at Præsten Christian
 Pontoppidan [ved Frue Kirke], som hver fjerde Uge havde haft
 Prædiken i Domkirken, skulde nu ogsaa ifølge det højkongelige
 Reskript af 1 Maj 1739 hver fjerde Uge catechisere i samme Kirke,
 hvilket dog var saa meget mere fornøden, at de dog i det mindste
 en Gang hver Maaned kunde høre noget godt og opbyggeligt.
 Ilinc illæ lacrimæ et querelæ». (Anm. i Afskriften).

2. Om det da paa nogen Maade kan være forsvarligt at anvende den Tid, som dertil burde bruges, paa saadanne Materier, som disse foredragne, der tjene til intet andet end til at ophidse Almuen imod andre uskyldige, brave og retsindige Mænd, opfylde den arme forblindede Hob med en endnu større Had, Bitterhed, Bespottelse og ond Mistanke imod Sandheden og Sandheds Vidner, ja imod Regeringen selv, og saaledes gjøre mange til Helvedes Børn dobbelt mere, end de før vare?

3. Om den, der fører saadanne Ting paa Prædikestolen, handler ikke med det samme formastelig imod Hs. Kongl. Majst^s Forbud af 1734, som herved in Copia følger, ligesom D. V. atter idag tvertimod et andet Kongl. Forbud af A. 1733, til min og fleres store Forundring, offentlig paa Prædikestolen midt iblandt andre Secter, Papister, Socinianer, Calvinister, anførte iligemaade de af Spotterne saa kaldede Pietister; gav ogsaa for, det var baade fornøden og ret for vrang Lærdoms Skyld (hvilken dog disse sidste endnu aldrig er overbevist) at distinguere dem saaledes?

4. Om det ikke er for meget for en Undersaat og et offentligt Indgreb i den højeste Øvrigheds Jura Hyper-*Episcopalia* paa sin Vis at ville censurere over en Bog, der dog efter kongelig allernaadigst Befaling overalt i Kirke og Skoler her i Sognet, saa vel som andetsteds, næsten for et Aar siden burde været indført¹⁾, hvilket jeg med Forundring maatte fornemme, da jeg sidst havde Skoleholderne for mig her i Sognet, endda ikke engang at være tænkt paa, det hans Kongl. Majst. vel ikke havde stillet sig for, at sligt et Ulydigheds Exempel skulde udgaa fra den Menighed, der dog skal være *Ecclesia Cathedralis* her i Stiftet, og kommer mig for ligesom hines Forhold, om hvilke en bekjendt *Historicus* skriver (*Tacitus, Hist. Lib. II*): *Quod jussa Ducum interpretari maluerint, quam exsequi, de vilde*

¹⁾ D. e. Pontoppidans Forklaring, som under 22. August 1738 var befalet indført i Skolerne paa Landet i Danmark og Norge.

heller staa og *raisonnere* noget over deres Anføreres *Commando* og Befalinger, end de vilde sætte dem i Værk.

5. Om det ikke overalt var bedre og visere gjort, at den, der formener at *desiderere* noget paa de *publique Anstalter* og at forstaa Tingene bedre, end de dertil *aller-naadigst committerede*, anmeldede sig da med sine *Remonstrationer* hos de vedkommende høje *Collegia* selv, end hos den *uforstandige Almue*, der hverken er i *Stand* og langt mindre er berettiget til at dømme om Ting, der er dem for høje, ja mestendel tager alting op i en langt anden og værre *Mening*, end det kan være forebragt; og om ikke *cordati Hedninger* har vidst i slige *Tilfælde* at bruge en langt anderledes og forsigtigere *Methodum procedendi: Scripsisse me fateor Regi, non de Rege; non enim faciebam invidiam, sed pro eo timebam* (*Philotas ap. Curt. Lib. VI, Cap. X*).

6. Om nogen *retskaffen Lærer* er beføjet eller haver *mindste Aarsag* til i *Henseende* til de *Forandringer*, som sker i *Kirkesager*, at besvære sig over noget ondt eller at sætte den *gemene Mand* i en *forgjæves Frygt* (*terrorem Panicum*) for værre, naar i den *Sted andre Folk* af den saa kaldede *verdslige Stand* kjender allerede den *Guds Naade*, som er given disse *Tiders Mennesker* frem for vore *Forfædres*, ja frem for vores egen *Ungdoms Tider*, idet at *Guds Kundskab* iblandt unge og gamle tager dog paa mange *Steder mærkelig* til, derimod *adskillige grove hedenske Laster* tage tilligemed den *hedenske Vankundighed* kjendelig af; og at det samme ikke sker paa flere *Steder*, ja at denne *Naades Morgenrøde*, med hvilken *Gud* har begyndt at besøge sit *Folk*, bryder ikke frem i manges *Hjerter* til et herligt *Middagslys*, dertil er *Skylden* ikke hos den *naadige Gud*, ikke hos den *fromme og gudfrygtige Konge*, ja end ikke engang hos *Almuen* selv (*thi disse Faar, hvad have de gjort eller hvad kunne de gjøre*), men *Skylden* er *allermest* hos *uforstandige og uoplyste Ledere*, der sige om det ondt godt, og om det gode ondt, gjøre *Mørket* til *Lys*

og Lys til Mørke, ja tør vel under Haanden stille de enfoldige saadanne Bøger (e. g. de paa det Kongl. Waysenhus udgivne Tractater) for som meget farlige, ej vidende selv hvorfor, hvis flittige Læsning og Efterfølgelse dog i højeste Maade burde af dem recommanderes, og saaledes ej aleneste ikke tjene og befordre, men, saa vidt det staar i deres Magt, snarere imodstaa og forhindre Guds Raad til Menneskenes Omvendelse og Saliggjørelse?

7. Om det vel er Umagen værd eller kan tjene til nogen Slags Opbyggelse at føre Tilhørerne i Griller om nye Forklaringer, nye og vanskabte Talemaader etc. Ligesom Salus Ecclesiae bestod derudi, at alle Lærere bruge en og altid den samme Talemaade, og ikke langt mere derudi, at de tale alle en og den samme guddommelige Sandhed, enhver, ligesom en og den samme Sandheds Aand ved sine adskillige Gaver giver dem at udsige; eller ligesom en Talemaade var derfor ond, fordi den er ny, eller derfor ny, fordi den kommer nogle visse Personer for som ny; thi ligesom alting er urent for de urene, saa er og alting nyt for de vankundige?

8. Om da ikke i det mindste en eller anden af disse saa kaldede nye Talemaader burde været specificeret, paa det man kunde skjønne paa, om de vare onde eller gode, vanskabte eller velskabte, af Mennesker opfundne eller Skriftens og Guds Aands egne Talemaader, da det mulig vilde befindes, at de Talemaader, der ansees og angives af mange som nye, var i sig selv de allerældste, følgelig de allerretteste, og at de kommer de vanvittige for som nye, er i saa Maade ikke deres Skyld, som nu bruge dem, men deres, som ikke længe siden baade have brugt og forklaret dem?

9. Om det ikke overalt var det sikreste og bedste, at abstrahere fra alle saadanne Ting, der mere kan bestyrke de enfoldige i deres taabelige Drømme og Indbilledninger om ny Tro, ny Lærdom etc., allerhelst det (efter Apost. Ord) er saa Guds Villie, at vi ved hver Lejlighed

skal tilstoppe (φραμῶν) de daarlige Menneskers Vanvittighed, ikke der tværtimod aabne ligesom Porte og Døre derfor? og endelig

10. Om det ellers i slige Tilfælde kan være tilstrækkelig Undskyldning, at man ikke havde ment det saaledes eller saa ilde, som andre fortolke det, da man dog lettelig kunde og for de skrøbeliges Skyld burde med al Flid tage sig vare for saadanne Ting, der kan ikke andet end give Anledning til Misforstand, Forargelse og Anstød, allerhelst siden der er saa mange andre Ting at tale om, der kunne tjene til fornøden Opbyggelse og give dem Naade eller forøge Naaden hos dem, der hører paa?

Alt dette recommanderes herved D. V. ligesom for Guds Aasyn til allernøjeste Overvejelse og Eftertanke, og forventer jeg herpaa ved Tid og Lejlighed en skriftlig Erklæring, hvad Han til sin Befrielse kan have derved at erindre, da jeg endnu som tilforn declarerer, at det skal altid være mig saa meget kjærere, dersom D. V. kan klarligen bevise sig at være ren og uskyldig i det, som Han graveres med og som siden den Tid har foraarsaget et almindeligt Ry og Rygte iblandt Folk, baade her i Staden og paa andre Steder. Thi jeg, som samme Fredag havde mange og magtpaaliggende Ting med Posten at expedere, kunde selv ikke være tilstæde, som jeg plejer, og kan derfor i det Fald ikke dømme videre end efter det, som jeg haver hørt af andre, saa vel fremmede, som mine egne Domestiquer.

I øvrigt kan og vil jeg ingenlunde nægte, at jeg jo Tid efter anden med særdeles Fornøjelse har hørt D. V. i sine Prædikener at tale mange Ting, der have sig saa i alle Maader, og hvorpaa jeg har aldeles intet at udsætte; dog kan og maa jeg ved denne Lejlighed ikke heller dølge det, som jeg med stor Forundring fik at høre, ikke med andres men mine egne Øren, og det paa den almindelige Store Bededag A^o 1739, hvor det syntes, Han med Flid havde taget sig for at bevise, at Omvendelsen var en saare let Sag, »der førte ikke saadan en Strid, Bedrøvelse, Angst

»og Pine med sig«, hed det, »som nogle Skinhellige nu omstunder giver for; de opdigte ny Troens Artikler af deres eget Hjerter; jeg siger: de opdigte dem af deres eget Hjerter, thi Guds sande Ord veed aldeles intet deraf at sige, alle de Omvendelses Exempler, som vi finde for os i Skriften, vise det langt anderledes«. Anførte derpaa, istedetfor de belovede Exempler, adskillige Lignelser, e. g. om Tolderen, der gik op til Tempelet at bede, gik derpaa strax retfærdiggjort ned i sit Hus, efterat han havde slaget sig for sit Bryst og sagt: Gud være mig Synder naadig! Om den forlorne Søn, der strax ved sin Hjemkomst blev kjærligen annammet og omfavnet af sin Fader, uden at blive haardeligen tilrettesat for sin Forseelse. Om det fortabte Faar, hvilket Hyrden, naar han finder det, ikke slaar, ikke støder eller handler ilde dermed, men strax tager det op og lægger det paa sine Skuldre med Glæde etc.

Jeg kan vel sige, at jeg blev meget urolig ved at høre det, og af en Mand, der dog gjør Profession af Læsning, Erudition og Studiis Academicis, havde jeg intet mindre ventet end saa mange og saa kjendelige Afgivelser paa een Gang, der ikke engang kunde conniveres med eller burde finde Sted hos en af de allervankundigste Landsbypræster.

Jeg vil nu intet tale om, for det første, at Lignelser og Exempler ere ingenlunde eet, men tvende ganske adskillige Ting, idet at Lignelser tages af det, som kunde, ja undertiden ikke engang kunde ske, e. g. Judic. 9, 8 seq. 2 Reg. 14, 9. Luc. 16, 23 seq. Exempler tages af det, som virkelig sket er. 2. At Lignelser derfor (efter den i Skolerne bekjendte Canon: Theologia Parabolica extra suum tertium etc.) bevise aldeles intet, saa snart man begynder at drage dem uden for deres tertium comparationis eller fra det Maal og Øjemærke, som de egentlig sigte til. 3. At disse forandragne Lignelser deres scopus efter Frelserens egentlige Intention og Mening er intet mindre end at vise, hvor snart og let og mageligt det gaar til i en syndig Sjæls Omvendelse fra Synden, men i den første at vise,

at en ret angerfuld og bodfærdig Synder er langt behageligere for Gud og langt nærmere ved at finde Naade hos ham og Syndernes Forladelse, end en anden stolt og opblæst naturlig Helgen, der veed ikke af den mindste Uro eller Samvittigheds Anklagelse at sige, men stoler paa, at han allerede er, som han bør være. I den anden og tredje er scopus expressus i Texten selv, sc. at der skal være større Glæde i Himlen over en eneste Synder, som gjør Pønitentse, end over mange retfærdige, der ikke have (de faldnes) Pønitentse behov.

Ej heller vil jeg holde det for underligt, at af de egentlig saa kaldede og i Skriften saa bekjendte Omvendelses-Exempler, e. g. Davids, Manasses, Petri, Pauli, Synderindens Luc. 7, Blodskjænderens i Corintho, der var nærved at opluges i Sorg, 2 Cor. 2., at af dem, siger jeg, fik man ikke et eneste at høre, thi de tjente til intet mindre end til at bevise den vildfarende Thesin, men kunde langt hellere per inductionem bevise det, som er der tvertimod, og saaledes havde mulig en eller anden af Tilhørerne mærket Urigtighed, hvilken nu, desværre! under det foranførte Kunstgreb (at gjøre uvedkommende Lignelser til Exempler) blev formodentlig skjult for de allerfleste deres Øjne.

Men det, som allermest satte mig i en dyb Forundring, og som jeg ellers neppelig kunde have troet, dersom jeg ikke selv havde hørt det tvende Gange igjentage, det var dette, at alle andre, der ikke saaledes, i saa vigtig en Sag, vil føre Menneskene bag Lyset, eller tale de for dem behagelige, omendskjønt bedragelige Ting, men befiitte sig paa at lære Guds Vej i Sandhed, i. e. ikke som en bred og magelig Vej, men lige saa snever og trang, som den er i sig selv, de skulde nu her paa en almindelig Bededag offentlig udraabes som Skinhelgene, der opdigte nye Troens Artikler, og det af deres eget Hjerte.

Min k. Herr Provst, hvorhen kan ikke Affecterne føre et uselt Menneske? Quid non mortalia pectora cogit cæcum

illud partium sectæque studium cum profunda rerum spiritualium ἀπισθεία conjunctum? Skal det nu kaldes en ny eller nylig opdigtet Troens Artikel, der i saa mange 100 ja 1000 Aar har staaet for alles Øjne i Propheterne og i Psalmerne, i Evangelisternes og Apostlenes, samt de allerbedste Kirkefædres deres Skrifter, siden i alle velforfattede Troens Bekjendelser, i alle saakaldede Systematibus og Compendiis Theologicis, ja i de allerenfoldigste Catechismis og Catechismi Forklaringer, at prima pars pœnitentiæ, eller den første Part i Omvendelsen er Conditio, og at ikke nogen skal tænke, det mærkelige Ord conditio, eller Aandens og Hjertets Sønderknuselse, betyder qualemcumque de peccatis commissis dolorem perfunctorium illum et transeuntem (thi den blev dog endelig concederet). Saa kan, næst Guds aabenbarede Ord og enhver virkelig omvendt Christens egen Forfarenhed, ingen bedre forklare det end den iligemaade højerfarne Lutherus, Artic. Smalcald. Part. III, Art. 3, p. m. 320 (hvilke Artikler nu ikke mere ere nye, men 202 Aar gamle): Hęc conditio non est activa conditio, seu factitia et accersita, sed passiva conditio, conscientię cruciatus, vera cordis passio et sensus mortis. Hvilken Samvittighedens Angest og Nød, som det videre udføres i det efterfølgende, falder ikke aleneste paa aabenbare grove Syndere, men endog paa de forhen i deres egne Tanker vise og kloge og hellige og retfærdige Folk, naar Gud beviser dem Naade til en sand Omvendelse.

Jeg kunde paa det samme anføre langt flere Vidnesbyrd, e. g. af August. Confess. Artic. 12 et 20 (hvilke Artikler ere allerede 209 Aar gamle og altsaa ikke heller mere nye Troens Artikler), hvor Conditio kaldes terrores conscientię incussi agnito peccato; item Certamen illud perterrefactę conscientię, absque quo certamine doctrina de justificatione intelligi nullo modo potest. Iligemaade af Apol. Aug. Conf. p. m. 124, hvor det hedder: Hęc (vera fides) non fit sine magno agone in cordibus humanis; p. 134: Hęc non discuntur sine magnis et multis certaminibus.

Et post pauca: Hoc Chirographum non deletur sine magno agone, ut testatur experientia, etc. Men jeg vil aleneste for Kortheds Skyld referere mig til en af vores egne gamle danske Theologis, sc. Joh. Paul. Resenium, Lib. Apolog. de Sancta Fide, fol. 2, hvor han med den salige Lutheri og andre gamle Theologorum deres Vidnesbyrd beviser, at den Mening, som D. V. den Tid gjorde sig saa megen Umage for at fastsætte, sc. at et Menneske kan komme saa hastig og saa lettelig til Troen og til Syndernes Forladelse, foruden at have tilforn retskaffen pøniteret for Synden, den gjør ikkun sikre og ryggesløse Folk og er derfor en langt værre Kjætter og grovere Vildfarelse, quam antehac omnes alii errores, end alle de andre vildfarende Lærdomme, som forhen fra Christendommens Begyndelse vare opkomne. Og altsaa opdigtes her ingen nye Troens Artikler; men det synes, Provsten har endnu ikke ret lært de gamle.

Imidlertid, og alt dette uagtet, skal dog denne saa bekjendte Lærdom de contritione, i. e. om den af Gud virkede Bedrøvelse og Strid og Angst og Uro, der gaar for i en syndig Sjæl (dog hos en i en højere Grad end hos en anden), førend den kan komme til en stadig Tro og Ro og Hvile udi Christo, denne ældgamle Troens Artikel, som vore Tros Bekjendere frem for mange andre Artikler af Skriftens Vidnesbyrd og af alle troende Guds Børns Forfarenhed allerivrigst og allerideligst har drevet paa, fordi de vidste, at uden den var al Tro en falsk og selvgjort forgjæves Tro, den, siger jeg, skal nu omsider kaldes en ny Troens Artikel, som nogle Skinhelgene har nu først opdigtet af deres eget Hjerte.

Min k. Hr. Provst, skal da ogsaa David, Esaias, Cap. 57, 15 et 66, 2, Paulus, Lutherus, Augustani Confessores og alle andre, baade nye og gamle Theologi, der ikke har villet hykle for Menneskene, men efter Christi deres Førgængers Exempel har forestillet dennem Døren og Indgangen til Guds Naades Rige ligesaa snever, og den aandelige

Fødsels Smerter ligesaa svære, som de ere, skal de nu allesammen være Skinhelgene? Eller frygter Han da ikke for, at omendskjønt den største Del af Menigheden (til Domkirken) desværre har ikke forsøgte Sind til at gjøre Forskjel imellem det falske og det sande, der dog maatte findes en eller anden (thi jeg kjender saadanne, Gud ske Tak, endog iblandt enfoldige Haandværksfolk), som selv ere blevne lærte af Gud, hvad Pønitentse og Omvendelse, hvad contritio, hvad Troen er, og som derfor letteligen kunde gjøre sig denne Slutning: Den, der taler saadanne Ting, enten veed han ikke bedre, end han siger, og da maa han være meget uforfaren i Skriftens og i andre gode Bøgers Læsning, meget ukyndig og uforsøgt i alle Herrens Veje, ja endog i den allerførste Indgang til den sande Christendom, eller og han forstaar langt bedre, end han taler, men prædiker aleneste saadant et Evangelium, som han veed, de fleste gjerne gider hørt, for at sætte sig i en Slags Credit hos dennem, gjøre sig selv alene til noget stort, til orthodox og ren og hellig i deres Øjne, andre derimod til Syndere og Bedragere og Skinhelgene; og da maa Ondskab og Egenkjærlighed hos saadan en Lærer være overmaade stor, derimod aldeles ingen Kjærlighed til Gud og til andre Mennesker. Et af Delene maa endelig være sandt. Tertium non datur.

Men lad være, man kunde (som man dog her i Aarhus nu ikke mere kan) dække sig saa vel med Figenblade, at den aandelige Nøgenheds Skam skulde ikke blive blot og aabenbar for noget Menneske; ja lad være, man kunde (som man virkelig kan) i Stedet for Beskjæmmelse fortjene sig Tak og Ros og Ære hos de fleste, det er de daarligste og elendigste Mennesker, saa føre dog saadanne ubesindige Ord et skrækkeligt Ansvar og, om de ikke i Tide med Blusel og Beskjæmmelse vederkjendes, en evig Skam og Skjændsel med sig for den levende Gud. Han maa tro mig eller ikke, min kjære Hr. Provst, jeg er derfor her, at jeg uden Persons Anseelse skal vidne Sandhed, og jeg

har et bedre Haab til Gud end hine, om hvilke en af de gamle Kirkefædre klager, at omendskjøndt de kunde og burde tale, saa vilde de dog heller tie, et hoc non inconstantia, siger han, sed consilio, ut putant, atque ratione, nec volunt hominibus vim apertæ promere veritatis, ne faciant eos ingesta acrius veritate pejores. Han maa derfor tro mig som sin Ven, hvilket jeg af mit ganske Hjerte er, eller holde mig for en Fjende, det jeg aldrig har været, saa er og bliver det dog en uryggelig Sandhed, som jeg nu vil sige: Saadan en eneste usus eller rettere abusus elenchticus, som denne foranførte, kan, fornemmelig paa en almindelig Bededag, da Folket allermest burde ved Guds Søns Røst vækkes op af Søvne, paa een Gang nedbryde langt mere, end mange, endog de allerbedste, usus didascalici eller parænetici kan opbygge. Thi det er egentlig den Lærdom, som Menneskenes Øren klø efter, saadanne Ord snappe de strax op og udlægge sig dem til gode, derudi finder den gamle Adam den rette Føde for sin døde Tro og falske Forsikring om Syndernes Forladelse og det, som følger deraf, nemlig Liv og Salighed, saa de arme Mennesker siden ved 1000 Pønitentses Prædikener staar neppeligen til at opvække, idet de mene, ligesom hine, Apostelen taler om, 2 Tim. 2, 18: »Opstandelsen«, sc. den aandelige, »allerede at være sket hos dem«; har Omvendelse fra de døde Gjerninger intet andet paa sig, gaar det ikke haardere til dermed, saa er der ingen Nød, enten har de da længe siden gjort Pønitentse, eller de kan altid uden nogen synderlig Besværlighed komme til at gjøre den. Og derpaa gaar det arme Folk, Tolderne som Pharissæerne, hjem til deres Hus ligesaa uretfærdige, ligesaa tomme fra alle gode Bevægelser og guddommelige Rørelser, ligesaa trygge og sikre og aandelig døde, som de før vare.

Man vil maaske sige, at saadanne Elenchus er dog fornøden for deres Skyld, der gaar for vidt, vil drive Menneskene til Desperation og Fortvivlelse etc. Nu vil jeg ikke meget disputere, om der er saadanne, eller hvor de

ere, i det mindste findes de ikke her i Aarhus, og altsaa her at ville offentlig invehere sig paa dem af Prædikestolen, er at fægte med sin egen Skygge. Skulde derimod paa andre Steder findes de, der vil indslutte »Guds mangfoldige Slags Visdom« i at hente Menneskenes Sjæle tilbage fra Fordærvelsen under alt for faste Regler, da er jeg ikke af deres Mening, ihvorvel jeg derfor ingenlunde understaar mig til at skælde dem for Skinhelgene. Thi det er allerede for stor en Myndighed at tage sig til over en fremmed Tjener, der staar og falder for sin egen Herre, og det er egentlig den Døm, hvilken Herren selv vil have sig alene forbeholden, og som han under Fordømmelsens Dom forbyder alle andre, Luc. 6, 37. De som have Forstands oplyste Øjne til at dømme om aandelige Ting, de kan og skal og maa af Menneskens Frugter, det er af deres Ord og Gjerninger, skjønne og dømme om, enten de ere vanhellige (*βέβηλοι*) det er aabenbare onde, eller uhellige (*ἀνόσιοι*), det er aleneste naturlig gode, eller hellige, det er virkelig omvendte og helliggjorte og sande Christne; men at dømme dem, som vi maaske aldrig have hørt eller set eller nøje forfaret deres Omgang med Gud og Menneskene, der i Guds Øjne maaske kan være langt helligere og bedre end vi, og hvis Omvendelses og Helliggjørelses Prøver kan paa deres Sted være aabenbare for alle Mennesker, at dømme dem over en eller anden daarlig Mistanke for Skinhelgene, det er en skrækkelig Formastelse, et aabenbare Indgrib i den alvidende Guds Dommer-Embede, og en Gjerning, der hører aleneste de aandelig blinde til, conf. Cap. 14 ad Rom. totum. Den sal. Lutherus beskriver officium Spiritus S. elencticum eller den H. Aands Embede i at overbevise Verden om Synd, Artic. Smalcald. l. c. med disse Ord: Hoc igitur fulmen est Dei, quo et manifestos peccatores et hypocritas prosternit et nullum justum pronuntiat, sed omnes ad terrorem et desperationem adigit. Hvad det er for en Desperation og Fortvivlelse, han taler [om], forklæres i foranførte Resenii Tractat de Sancta Fide,

f. 10: *Hæc peccati cognitio est initium salutis, ut simpliciter de nobis desperemus, et demus soli Deo gloriam.* Saa er der ogsaa en Slags Fortvivelse til, som er en Begyndelse til vores Frelsning eller Salighed, og altsaa den allergavnlige og allersaligste Fortvivelse. Om andre gaa videre, veed jeg ikke, men det veed jeg og al Verden med mig, at imod der kan være een, som tager Skade paa sin Sjæl ved Fortvivelse, saa er der mange 1000, der tage Skade ved en falsk Fortrøstning eller ved den døde Tro. Men lad være en eller anden, omendskjönt til mindre Skade og Forargelse, gik for vidt og gjorde for meget deraf paa den anden Side, saa er det derfor ikke sagt, at man skal falde hen til deres Daarlighed, qui, dum vitant vitia, in contraria currunt, eller at man derfor skal føre saadanne Ting paa Bane, der løbe lige tvertimod Guds Ord, tvertimod vores Kirkes allerældste symboliske Bøger, vor sal. Lærefaders Lutheri og den ganske rettroende Antiquitets overensstemmende Vidnesbyrd, samt alle virkelig omvendte Guds Børns Forfarenhed, ja i alle den christne Kirkes, ja i alle Verdens Tider: En Lærdom, der duer til intet andet, end til at føde og forøge Meeneskenes Ubodfærdighed og Sikkerhed i Synden, og som den onde Fjende selv, dersom han fik Magt til at betræde Prædikestolen, vidste ikke [bedre] at føre frem til Fordel for sit Rige, hvormed man, istedetfor Opbyggelse, kan paa een Gang anrette saadan en Skade og Forargelse i en Menighed, som man siden ved intet Arbejde kan oprette og med ingen Taarer kan udlette. Man skulde vel haabe, ja jeg for min Part er ganske forsikret om, at D. V. tænker intet mindre paa end dette, tvertimod gjør, hvad Han gjør, taler, hvad Han taler, i en redelig Intention, for Guds Ære og Menighedens Opbyggelse. Og jeg kan ikke vel komme til at mene anderledes; thi Løgnen, hvormed man bedrager sig selv og andre, er i sig selv saa hæslig en Ting, at intet ærligt Menneske med fri Forsæt kan udvælge og forfægte den istedetfor Sandhed, og Løgnens Aand er i sig selv

saa ond en Herre, at ingen gjerne skulde begive sig i hans Tjeneste, eller laane ham sin Tunge at tale med et Øjeblik, dersom han vidste deraf at sige, og ikke tænkte med hin Zedekia, 1 Reg. 22, han visselig talede af Herrens Aand. Endogsaa de, som sloge Apostlene ihjel, mente, at de gjorde en Gudstjeneste dermed, endogsaa de, der korsfæstede Herlighedens Herre, vidste ikke selv, hvad de gjorde, ja endog de allerstørste Kjættere i alle Tider har ikke faret vild med det Forsæt at forføre sig selv eller andre; men de har gjort det i en ganske god Mening, at ære og tjene Gud dermed, som Salvianus selv giver dem det Vidnesbyrd, de Gubern. Dei, Lib. 5. p. m. 162. 163: *Hæretici ergo sunt (Ariani), sed non scientes. Inofficiosi sunt, sed illis hoc est summum religionis officium; impii sunt, sed hoc putant veram esse pietatem. Errant ergo, sed bono animo errant, non odio, sed affectu Dei, honorare se Dominum atque amare credentes etc.* Altsaa spørges her ikke, hvad Mening sligt Foretagende sker udi; thi Samvittighedens Vildfarelser og Naturens Bedragerier, som efteraber Naaden, er efter Syndefaldet saa stor, tilmed Satans Dybheder saa mangfoldige, at endog de allerbedste Sjæle mangan Gang har nok udi at tage sig vare derfor, at de skal ikke tages af hannem med Fordel. Men det er aleneste Spørgsmaal: *An error ejusmodi et ignorantia veri hic et nunc sit vincibilis, vel invincibilis, simplex vel affectata, i. e. om vi ikke leve ved Guds Naade paa saadanne Steder og i saadanne Tider, at intet Menneske enten iblandt Lærere eller iblandt Tilhørere har behov at vandre frem i Mørket, dersom han aleneste efter Jesu Villie vil vende tilbage og blive et Barn, ikke tænke, han er nu for gammel til at lære, han er og har nu saalænge været i Possession af Sandheden og har ikke nu først behov at søge derefter, som efter de skjulte Liggendefæ, men i en dyb Fornedrelse og i en oprigtig Bekjendelse af sin egen naturlige Blindhed og Vankundighed i aandelige Ting lade sig ned som en enfoldig, lærvillig Discipel for Jesu Fødder, bede ham*

af Hjertet om den rette Øjensalve til at blive seende, scil. hans egen Visdoms og Aabenbarelses Aand, den Salvelse, der lærer os om alle Ting saaledes, at det er sandt og ikke Løgn. Siden med at sætte al Bitterhed, al Partilighed, alle forudfattede Meninger, alt Had eller Kjærlighed til Personerne til Side, begynde, ligesom den der tilforn intet havde lært, at randsage i en eller flere af de for Djævelen og Verden saa utaalelige Lærere deres Skrifter, holde deres og deres Modstanderes Argumenter og Paastande upartisk tilsammen med den H. Skrifts Steder og den Connexion, de staa udi. Da er jeg vis paa, man skulde ved Guds oplysende og forfremmende Naade faa den Bekjendelse at høre af flere, som jeg allerede har hørt af mange: *Nimis vera sunt ista, non cogitabam.*

Derimod naar Menneskens Børn ikke paa den Maade vil først blive Daarer, at de kan vorde vise, men lader sig tykke at være alt for gamle, alt for lærde og velunderviste, alt for visse og faste i deres Sag, altfor gode og retfærdige dertil, hvad Under er det da, at de ved al deres indbildte Visdom blive i Tid og Evighed de selvsamme Daarer, som de ere, og at den alene vise Gud, der al Tid bliver ved sin gamle Vane, at gjøre denne Verdens Visdom til Daarlighed, lader dennem lide efter sin engang afsagte Dom: Ve dem, som ere vise for sig selv og kloge for sig selv, Esa. 5, 2. O de ere flere, om hvilke der maa siges det samme, som der blev sagt om en stor Herre i Athenen (Cornel. Nepos in Alcibiad.): *Itaque huic maxime putamus malo fuisse nimiam opinionem ingenii atque virtutis. Et: Multi multa discerent, nisi se didicisse putarent.*

Gud er mit Vidne, jeg elsker, ja ærer og venerer alt det, som godt og redeligt er, baade hos Deres Velærv. og alle andre, tilstaar derhos, at Han frem for mange kunde være og blive et meget udvalgt Redskab, dersom Gud vilde, det han visselig vil, naar Han paakalder og anmoder hjertelig derom, give Hannem Naade til ved den førømtalte Selvfornægtelse at slide sig løs fra alt det, som

hidindtil allermest har holdt Ham fangen, at kjende sit eget intet og alle menneskelige Lederes Bedragelighed, og som en lydige Discipel give sig i den Hellig Aands Skole, for at lade sig ligesom et lidet Barn lokke og lede af ham til al Sandhed, hvilket visselig er den eneste Vej og Maade at komme til den herlige Fordel, som David taler om: Jeg blev forstandigere end alle de, som lærte mig; og i øvrigt det allerypperste Gode, som Deres Velærv. her i Livet kan forønskes og tilbedes af

Deres oprigtige Ven og Tjener i Herren
Aarhus d. 12 Junii 1739. P. J. Hygom.

Hygom indskrænkede sig ikke til denne Skrivelse, men indberettede ogsaa Sagen til Kirkeinspektionskollegiet. Dette fandt sig dog ikke foranlediget til at skride ind ved denne Lejlighed, ligesaa lidt som ved flere senere Sammenstød mellem Biskoppen og Stiftsprovsten¹). Derimod er det ikke usandsynligt, at naar Nannestad 1748 befordredes til Biskop i Trondhjem, Grunden da ikke blot har været den, at han var bekendt som en lærd Theolog af den gamle Skole, men navnlig den, at man ønskede at befri Biskop Hygom fra en Medarbejder, der i Virkeligheden ved enhver given Lejlighed modarbejdede hans Virksomhed.

¹) Helveg: Den danske Kirkes Hist. efter Reform 1ste Udg. II, 134—5. 2den Udg. II, 105—6. (I 1ste Udg. er Beretningen udførligst.)

Et Bidrag til Mag. Morten Casper Wolfburgs Historie.

Af Lærer S. Jørgensen i Kistrup.

Til ovennævnte ret mærkelige Mands Historie har Hr. Provst Thorup i dette Tidsskrifts 3 Række, IV, 51—63, givet nogle interessante Bidrag. Efter den Tid har jeg fundet nogle utrykte Kilder til Wolfburgs Historie, hvorved det bliver muligt at faa en klarere Forestilling om hans Forhold og deraf flydende Skæbne.

Paa sin franske Udenlandsrejse blev han bekendt med en Mademoiselle Massot, der var en Del ældre end han. Hun var en energisk og begavet Kvinde, der ligesom Wolfburg havde mange Kundskaber og et betydeligt Sprogtalent; men derhos var hun, hvad han ikke var, af en praktisk Natur; hun forstod baade at erhverve Penge og bevare det erhvervede. En fortrinlig Lærerinde har hun sikkert været, derhos kunde hun med ligesaa stor Dygtighed bestyre en Husholdning og et Landbrug. Hun var i Besiddelse af en lille Kapital, som hun overlod Wolfburg, da de bleve forlovede. De fulgtes ad til Danmark, da han sidst paa Aaret 1702 vendte hjem, og han kunde derfor sagtens dengang have Penge i Lommen.

Medens han fortsatte sine Studeringer i Kjøbenhavn og erhvervede Magistergraden, tog hans Forlovede Tjeneste som Gouvernante paa forskellige Herregaarde; i længere

Tid var hun paa Søbysøgaard, der da tilhørte Familien Krabbe¹⁾, og derfra kom hun til Sandholt, der da ejedes af Generalmajor Jacob de Bruin, gift med Karen Krabbe²⁾. Ved sin Dygtighed skaffede hun sig baade Venner og Misundere. Det fik hun Lejlighed til at overbevise sig om, da den gamle Præst i Vesterhæsing—Lyndelse, Hr. Jørgen Pedersen Tranekjær, døde 1710. Mademoiselle Massot tænkte da stærkt paa at skaffe Wolfburg dette Embede. Efter den almindelige Mening tilhørte Kaldsretten Damsbos Ejer, Kaptajn Chr. Corfitz Rosenkrantz, der ejede Kirken i Hovedsognet. Ham havde Massot forstaaet at vinde, og han kaldte derfor Wolfburg. Men Hr. Jørgen Pedersen havde efterladt sig en ung Enke, Karen Lund, der nødig vilde fra Kaldet. Hun var dygtig og brav, havde mange Venner og var meget formuende. Mange saa heller, at Karen Lund blev ved Kaldet, end at Massot skulde have det, og det lykkedes dem at faa Generalmajoren, der ejede Lyndelse Kirke, til at begynde en Strid med Rosenkrantz om Kaldsretten.

Den sidstnævnte førte en Mængde Thingsvidner, der alle frembare Vidne, at Vesterhæsing altid havde haft de Prædikener paa de store Højtidsdage, som plejede at holdes i et Hovedsogn, nemlig Højmesse og Aftensang, medens der i Lyndelse altid holdtes Froprædiken, ligesom ogsaa paa Bededagene i Fasten, og at Præst og Degn altid havde boet i Vesterhæsing, men ikke i Lyndelse, hvorfor og Dommeren kjendte, at Lyndelse ikke kunde anses for andet end Annex til Vesterhæsing; men da det paa den anden Side var oplyst, at Birgitte Rosensparre (til Sandholt) i sin Tid havde kaldet Hr. Niels Knudsen Sølle, og Gehejmerraad Corfitz Trolle kun af særdeles kongelig Naade havde kaldet ovennævnte Hr. Jørgen Pedersen (før Kongen afhændede V. Hæsing Kirke

¹⁾ Christian Urnes Enke, Ane Sofie Krabbe, ejede den 1695. 1703 havde Ivar Krabbe den.

²⁾ Se Dansk biograf. Lexicon. III, 138—9.

til Damsbo), og det var lovbestemt Praxis, at hvor to Sogne havde hver sin Patron og kun én Præst, skulde de skiftes til at kalde, saa kjendte Dommeren for Ret, at det tilkom Generalmajor J. de Bruin at kalde Hr. Jørgen Pedersens Eftermand.

Saaledes havde da Karen Lund sejret, thi den ny Præst, Niels Christensen Nyekirck, giftede sig med hende. Det er urigtigt, naar der i Wibergs Præstehistorie siges, at Enken havde 23 Børn at forsørge. Hr. Jørgen Pedersen havde været 3 Gange gift, første Gang med Anne Henningsdatter (af Kjøng), der døde 1696. (Ved Skiftet efter hende var der 11 Børn.) Anden Gang med Karen Jakobsdatter Elbogen, der bragte ham store Midler, døde 1698 og efterlod ét Barn, der snart efter ogsaa døde. Ved Hr. Jørgen Pedersens Død var der 12 Børn; men flere af dem havde givet Afkald og stod i gode Stillinger, og der var, efter den Tids Forhold, ikke liden Velstand, saaledes 155 Rd. i rede Penge, Guldsmykker for 142 Rd., Sølv for 190 Rd., deriblandt et stort drevet Bæger paa 50 Lod, en Vinkande paa 56 Lod, 4 Bægere, en forgyldt Pokal, Sølvskeer o. s. v. Blandt Skyldnere til Boen var ogsaa Sandholts Ejer for 64 Rd., der resterede for Ugedagsprædikener. Samme havde desuden laant en Kakkellov og en Vindovn med Tud af Præsten. I Boen fandtes en Karet, paa den Tid et sjældent Kjøretøj i en Præstegaard.

Dette Præsteenens sikre økonomiske Stade har vist ikke været uden Betydning i denne Sag, thi Generalmajoren havde kun levet af Gjæld, siden han blev Sandholts Ejer. Han gav for Gaard og Gods 19000 Rd. og laante strax af Universitetet 19,500 Rd. 1718 gjorde han en stor Fallit.

De to Principper, hvorefter fattige Studenter kom i Embede i hine Dage, havde her prøvet Styrke med hinanden, og »Præsteenken« havde slaaet »Fruerpigen« af Marken. Mademoisellen blev paa Sandholt, og Wolfburg opholdt sig undertiden der. Den første Fortale til »Observationes sacræ« er dateret fra Sandholt. Det var ogsaa ved Massots Indflydelse, at Wolfburg 1712 fik Præste-

kaldet paa Avernakø, en Stilling, der kun daarligt passede for en Mand med hans literære Interesser, men som en praktisk Præstekone maaske dog nok kunde bringe noget ud af. Præsten kunde sysle med Bog og Pen, medens Konen drev Fiskeriet og Kornavlen og udpressede det mest mulige af Øboerne i Retning af Græsningsret. Men nu viste der sig et Par meget væsentlige Hindringer for, at Ægteskabet kunde komme i Stand. Der var Religionsforskellen, som Wolfburg højlig forsikrede, at han aldrig havde tænkt paa; og saa viste det sig, at »Mademoisellen» var »Madame«. Hun havde været ulykkelig gift og var flygtet fra Manden; nu havde han faaet hende opspurgt. Dette gav paa forskellig Vis Anledning til Sorg for de Forlovede. Wolfburg synes at have elsket Massot; han erklærede, at han aldrig vilde gifte sig, i det mindste ikke saa længe hun levede. Med hende var det en anden Sag; hun tænkte paa at komme til sine Penge igjen, og det vilde være umuligt, hvis Wolfburg ikke giftede sig en Formue til. Den Begyndelse, han havde gjort paa Avernakø, spaaede ikke godt for hans økonomiske Stilling. Formanden, Hr. Thomas Vaabner, var en drikkfældig Stakkel, der kun efterlod sig Gæld. Han var af god Familie, og dels derfor, dels vel ogsaa af Medlidenhed med Enken havde Provsten og Vurderingsmændene lukket Øjnene for Præstegaardens Faldefærdighed og sat den til en Værdi af 450 Daler, medens den velholdte Præstegaard i Vesterhæsingene kun var sat til 300 Rd. Wolfburg stævnedes derfor ²²/₈ 1713 Provsten og Vurderingsmændene til Avernakø Birkething i Anledning af dette Syn og Vurdering, som han med god Føje kalder »ganske uhørlig«. Der fremkom ingen Modsigelse. Videre havde han bortforpagtet Præstegaarden og Tienden til Otto von Nøyendal og forbeholdt sig et Par Værelser; Kosten skulde han have hos Forpagteren. Paa den Maade kunde Massot have Ret i, at det vilde være længe, før Wolfburg vilde komme saa vidt, at han kunde tilbagebetale hende 400 Rd. Hun var derfor utrættelig i »med mange Bønner og

grædende Taarer« at forestille ham, at det var lige nødvendigt for dem begge to, at han giftede sig. Wolfburg gav da efter og indledede Underhandlinger med Enken efter Possementmager og Hof-Glarmester P. Hagendal i Kjøbenhavn. Hun var anset for at være et godt Parti. Mellemændene fik flere hundrede Daler for at bringe Sagen i Stand; men da Wolfburg var bleven gift med Enken, og raadig over hendes Midler, viste det sig, at han var bleven bedraget. Enken havde forstukket en Del af sine Midler og af sit bedste Gods, saa alt i alt blev han kun Ejer af 1500 Rd. Efter Brylluppet havde han et Møde med Massot i Borgmester Friis's Gaard i Odense, hvor han skulde betale hende 700 Rd. De 300 Rd., hvormed Udbetalingen oversteg hendes Fordring, fik hun imod det edelige Løfte, at hun ikke vilde føre sin Formue ud af Riget, og at ingen anden end Wolfburg skulde arve hende. Naar saa Underhandlerne bleve tilfredsstillende, og Præstegaarden blev indrettet til at tage imod de nygifte, var det ikke store Midler, der blev tilbage, ja, naar der skulde være lidt at holde alting gaaende med efter de store Fordringer, Konen stillede, saa kunde Wolfburg ikke betale sin Gæld. Denne stod hos Tolderen Niels Jensen Frausing i Faaborg og skrev sig væsenligst fra Præstegaardens Indløsning. Frausing var en slem Mand, voldsom og raa; paa Grund af Bedragerier og Vilkaarligheder blev han omsider afsat. For at sikre sig mod ubarmhjertig Forfølgelse af denne, oprettede Wolfburg en Obligation paa en fingeret Gæld af omtr. 900 Rd., som han skulde være skyldig til Mademoiselle Massot, og hvorfor hun sagdes at have faaet al Præstens Bo, Afrøde og Tiende i Pant.

Denne Fremgangsmaade var ganske vist ikke meget hæderlig; men den var ganske almindelig paa den Tid. For øvrigt havde Præsten ikke underrettet Massot derom, og paa Birkethinget, hvor Obligationen var læst, var der ikke mange tilstede, saa Sagen var ikke videre bekendt. Den skulde dog faa slemme Følger for Wolfburg.

Der kunde ogsaa siges en hel Del mod den Maade, paa hvilken hans Ægteskab var blevet stiftet; men ogsaa derom gælder det, at saaledes stiftedes der aarlig Hundreder af Ægteskaber, og saaledes stiftes der nok endnu den Dag i Dag Ægteskaber, om end Mellemandlerne mulig ere billigere og gaa lidt finere til Værks dermed. I mange Tilfælde er det endda gaaet ret godt, hvor der fandtes en retsindig Tænkemaade paa begge Sider. Men saaledes skulde det ikke gaa med Wolfburg. Her laa Skylden dog efter alles Dom nærmest hos Konen.

Possementmagerenken havde nemlig været vant til at forbruge en stor aarlig Indtægt i Pragt og Vellevenet. Det kan vel være, at hun kan have været en Prydelse for et stort Hus i Hovedstaden; men da hun vilde overføre de store Forhold til den lille Præstegaard paa den lille Ø, tog det sig højst naragtigt ud. Fra Morgen til Aften sad hun i sin Lænestol med opsat Haar og i stiveste Stads uden at bestille andet end at kede sig og skænde paa Manden og Folkene. Hun havde ikke det ringeste Begreb om Husholdning, langt mindre kendte hun til Agerbrug og Fiskeri. Præsten maatte atter forpagte alt ud; denne Gang til en Adde Christian, og tage Kosten hos Forpagteren. I et satirisk Skrift, som nedenfor skal omtales, har han sigtet til sin huslige Ulyksalighed paa følgende Maade:

„Det ingen Under er, en Possemente-Mager
i Verset tvungen er og ilde deri rager;
hans Kone pryglér ham, naar han tilpas ej staar;
og hendes anden Mand ej bedre Lykke faar.“

Sognefolkene paa Avernakø holdt med Præsten og vidnede, at han ofte i sin Svaghed maatte fly Præstegaarden og gaa ud til dem, hvor han beklagede sin haarde Skæbne og unddrog sig den Klammer, Kiv, Forargelse og Guds Fortørnelse, der daglig førtes i Præstegaarden. Navnlig flygtede han om Lørdagen og blev hos Bønderne, til han skulde gaa i Kirke.

Provst Thorup har allerede fremsat Tvivl mod den Paastand, at Wolfburg i flere Aar skulde have forladt sit Embede for at arbejde paa sine Skrifters Udgivelse i Tyskland og Holland. Ved at gennemgaa Thingbogen faar man at se, at Præsten i alle de Aar, han boede paa Avernakø, til de forskelligste Tider mødte paa Thinget, saa hans Fraværelse ikke kan have strakt sig over længere Tidsrum.

Naar Wolfburg ikke gav Møde i sine egne Sager, saa havde han Degnen Ole Lavridsen at trækkes med. I Præsten Thomas Vaabners Tid kom Degnen stundom ikke i Kirken, og oftere satte han sig nede i Kirken og vilde ikke forrette sin Del af Gudstjenesten. 1716 ⁸/₁₂ maatte Wolfburg ogsaa søge ham for hans ulovlige Udeblivelse. Ofte havde Degnen Sager med Sognefolkene, snart var det for Slagsmaal, snart for Skældsord og uhøvisk Adfærd mod Kvinderne. Der var et vist Lune i Ole Lavridsens Grovheder, som naar han en Dag forklarede for en Bondeskone, at der var mange »Canallier« der paa Øen; han vilde ønske, at han havde en Snes af dem hængt op i Klokkerebet i Taarnet, og saa skulde hun hænge øverst. En Aften bankede han endog selve Ridefogden, Monsieur Westhoff, fordi denne havde efterlignet hans Brændevins-hoste. Endelig ³¹/₁₀ 1719 førte Wolfburg et Generalthingsvidne over alle Degnens Udyder, og de vare ikke faa: I syv Aar havde han kun 10 Gange ringet til Morgen- og Aftenbøn. Om Søndagen lod han Kirkegængerne om at ringe; selv sad han paa de Steder, hvor der var Brændevin at faa, og Præsten og Menigheden maatte vente paa Kirkegaarden, til Ole blev ledt op, saa han kunde lukke op for dem. Under Prædiken faldt han regelmæssigt i Søvn, og naar Præsten gik af Prædikestolen, maatte han ruske i Ole, til han kunde faa ham vækket. Ved en Altergang havde han slaaet Vinflaskerne i Stykker, en anden Gang havde han væltet Alterlysene, og en Gang havde han glemt at slukke Lysene, saa de til Folks store Forskrækkelse brændte helt ned. Naar han skulde læse med Ungdommen

i de to Byer, mødte han kun sjældent, og han nøjedes da med at sætte dem ny Lektion for og hørte dem aldrig. Præsten havde erhvervet en Formaningsskrivelse fra Provsten til Opbyggelse for Ole; men da han gjorde Forsøg paa at meddele ham den i Kirken, førte Degnen mange unyttige Ord og forargelige Gebærder. Alt dette uagtet forblev Degnen dog i sit Embede; Degneboligen faldt ned — saa indrettede han sig en Garderobe bag Alteret. Skifteprotokollen har angaaende Ole, da han 1731 var død, »at han intet efterlod sig uden et dødt Legeme og nogle gamle Pjalter, der ikke vare en Skilling værd«.

Af denne Thingfærd synes at fremgaa, at Wolfburg ikke kan have gjort sig skyldig i nogen Forsømmelse med Hensyn til sin Embedsførelse, da Degnen ellers nok skulde have opregnet hans Synderegister.

Den eneste Forsømmelse, Wolfburg søges for, er i Aaret 1716, da han havde glemt at opgive Mandtallet for sin egen Familie og for Degnens Vedkommende. Der blev da oplyst, at det ikke forholdt sig saa; Præsten havde nogle Dage senere afsendt de befalede Oplysninger; for Øjeblikket var han fraværende paa en magtpaaliggende Rejse til Holsten. Denne Rejse har formodentlig været foranlediget ved Udgivelsen af hans exegetiske Skrift: »Observationes sacræ in Novum Testamentum etc.». Flensburg et Lipsiæ 1717, 4to. Den anden Fortale til dette Skrift er dateret Avernakø.

Men Wolfburgs huslige Forhold skulde endnu blive langt ulyksaligere. Han havde haft en gammel, tro Husholderske, »Mutter Postmesters«, der rejste fra ham. Det traf sig da, at »Mademoisellen« var der i Besøg, under hvilket Besøg hun var bleven bekendt med, at Wolfburg havde benyttet hendes Navn for at sikre sig mod Tolderen. Hun greb nu Lejligheden til at faa fast Fod i Huset, idet hun forestillede Præsten, at han og Konen umuligt kunde være der ene; hun vilde paatage sig alt det praktiske, som

hverken han eller Konen havde Forstand paa, og Penge til Udlæg til Huset og Driften skulde hun nok skaffe.

Hun forfulgte nu Præsten med Smiger, til hun fik Obligationen listet fra ham; hun forestillede ham, at den var meget sikrere hos hende end hos ham. Men, da hun først var bleven raadig over den, blev det først rent galt; hun listede sig nu efter Præsten, naar han efter gammel Vane gik ud til Bønderne for at være i Fred; hun lurede ved Dørene, og naar hun hørte sig omtale, rev hun Døren op, kom springende ind og overfusede Alle med Grovheder (Thingsvidne ^{17/10} 1719).

Til denne huslige Elendighed kom Wolfburgs Strid med Biskop Worm angaaende »Observationes sacræ«, hvilken Strid nok fortjente en nærmere Undersøgelse. Den kostede ham, som han siger paa Birkethinget, hele hans timelige Velfærd.

Men Wolfburg havde ogsaa Venner. Der var nu først hans Menighed, der opretholdt ham under hans huslige Elendighed, og det tør vel nok forudsættes, at den Præst, der har en saadan Støtte, ikke kan være af de ringeste. Saa var der hans Embedsbrødre, af hvilke flere, og det de betydeligste, som Provsten, den udmærket dygtige men beskedne og forsigtige C. Wielandt, og Kapellanen i Faaborg, Hr. P. Rauberg, først maa nævnes. Det Skrift, Wolfburg sigter til i det af Provst Thorup meddelte Brev af 2den Januar 1720, var utvivlsomt Wielandts Exegese over Johannes' Aabenbaring. Efter Svigersønnen og Eftermanden Lambert v. Haven betaltes det under Haanden med 36 Rd. Wielandt turde, advarét ved Wolfburgs Skæbne, ikke lade det komme i Trykken. Den ivrige Søgen efter kætterske Meninger har vistnok foranlediget, at de bedste Frugter af de lærde Præsters Studier ikke kom i Trykken, men til stort Tab for Efterslægten efter kortere eller længere Tids Forløb kom i Spækhøkernes Hænder.

Endelig havde Wolfburg ogsaa mægtige Velyndere, ellers var han vel heller ikke sluppen saa godt fra det.

Blandt disse maa fremhæves Braherne, i hvis Bibliothek flere af hans Skrifter endnu findes. Ved Landsdommer og Etatsraad Jørgen Brahes Død sang Wolfburg i høje Toner til denne lærde og ædle Herres og Frues Pris:

Berømte Brahers Byrd blev billigen bedrøvet
ved Jørgen Brahes Død; men hvem blev mest berøvet?
Fru Anna Helvig Thott, der misted saadan Mand,
ved hvis Forlis og Død ej høj're mistes kand.

Hans Død er Død for Dyd; hans Dyd er Død for Døden;
Dyd døde i hans Død, har Døden Død fornøden?
Da blier den død det ved Hr. Jørgen Brahes Dyd,
hvis Navn har evig Lyd, hvis Sjæl har evig Fryd.

Er da al Dyd nu død; hvi lever da hans Frue?
som af al ædel Dyd har højeste Formue;
hun i den Herres Død af sig maa miste halt;
af Dyd beholder hun dog udi alting alt.

Saa mister hun — og dog ei siges kan at miste,
endskjøndt det høje Baand ved Døden maatte briste;
thi da det var et Par, da var de begge eet;
halvt nu fuldkomnere ej Verden haver seet.

Fru Anna Helvig Thott alene nu er bleven,
alene og for Dyd herefter blir opskreven,
thi hendes Herres Død for tidlig hindret at
bevise længer Dyd, ved sidste gode Nat.

Dog ved den Herres Død en dobbelt Baade vindes:
hans Dyd i Livet sees, hans Liv i Døden findes.
For os at tale om det første billigt var,
for ham at tage mod det sidste Himlen bar.

Gravskrift:

Dyd, Godhed, Ret og Skjæl, Forstand og Lærdoms Ære,
Og hvad der mere kand hos store Herrer være,

til evigt Minde og højædle Stammes Gavn
begribes alt udi Hr. Jørgen Brahes Navn.

Det Minde skal staa fast hos dem, dig efterlever!
Hans ædle Siæl hos Gud i evig Ære svæver
og skjøtter ei vor Roes, da den er udi Fryd;
dog skatter Hvermand høit den Herres ædle Dyd¹⁾.

Den, der kunde tale til sin Samtids mægtige paa en saadan Maade, kunde umulig savne Velyndere og Beskyttere. For øvrigt vise disse Vers, at Magister Wolfburg var i Besiddelse af stor Sprogfærdighed; men man ser ogsaa let, at Digter var han ikke. Ikke engang Sands for det sømmelige kan man tillægge ham, naar man ser hen til et satirisk Digt, han (pseudonymt) udgav 1724. Thi det er af den groveste Slags. Imidlertid kan der dog, selv i et saadant fra den gode Smags Synspunkt aldeles forkasteligt Arbejde, findes et og andet, der i kulturhistorisk Henseende ikke er uden Interesse, saasom hans Skildring af den Tids Rabulister eller Lovtrækkere, hvori det bl. a. hedder:

Det skader icke, at engang
en Rabulist formaster
sig udi Lov og Rettergang,
frivillig sig forhaster,
sig straxen klager rettesløs,
naar ey hans Forsæt fremmes;
han derfor ey er raadesløs,
skjønt han i Dommen klemmes.
At give Mulct og Bøde til
nu een, nu anden Casse,
han holder det ikkun for Spil,
hand veed det vel at passe,

¹⁾ Efter denne Gravskrift følger »Epitaphe en Francois«, ogsaa af Wolfburg; det skal dog ikke her meddeles.

hans Principal betale maa
 til dem, som det inddriver.
 Ja! om i Rette ey at gaa
 herefter dømt hand bliver,
 strax Principalen skaffer ham
 Oprejsning for sin Skade,
 saa det er ham jo ingen Skam
 sig tit at fælde lade.

Det var rigtig Rabulisternes Tid, og Wolfburg havde ved sine hyppige Retssager havt god Lejlighed til at lære dem at kende. Faaborg og Omegn havde nogle udmærkede Eksemplarer af Arten, saaledes Anders Petersen Hartkrog, om hvem kan henvises til Blochs fynske Gejstlighed I, 187 o. fl., den før nævnte Tolder Niels Jensen Frausing, Prokurator Kastrup, der for Falsk blev dømt paa sine Fingre, o. m. fl. Det var jo kun faa Aar, før Christian den Sjette slog et Hovedslag mod Rabulisterne ved at indføre juridisk Eksamen, hvorved Adgangen til Sagførervirksomhed vanskeliggjordes. Spørgsmaalet havde paa den Tid en Interesse, som det nu er vanskeligt at fatte, naar man ikke har et indgaaende Kendskab til Tidens Retsforhandlinger. Der var neppe nogen Sag saa smudsig, at Rabulisten ikke vovede et Forsøg paa at iføre den Dydens Klædebon.

Visse Ting kunne tyde paa, at Wolfburgs Satire skal være en Parodi paa Holbergs Peder Paars; men i saa Tilfælde er den rigtignok en meget uheldig Efterligning; thi naar man ikke kan lade være at le ad Holbergs Skæmt, om den end kan være ligesaa grovkornet som Wolfburgs, saa kan man ikke undgaa at væmmes ved den sidstes, hvorfor det ogsaa falder lidt vanskeligt at lade ham vederfares fuld Retfærdighed. Dog er det temmelig sikkert, at det er uretfærdigt at tillægge Wolfburg usædelige Motiver. Han synes endogsaa at ville optræde som Sædelighedens Forkæmper, naar han ser lidt surt til de »søde Arier« af Datidens fejrede Komponister.

I det foranstaaende vil der vist findes fyldestgjørende Oplysninger, hvorfor dette den lærde Tids Vidunderbarn, som Wolfburg jo var, ikke kom til at holde, hvad Barnealderen forjættede. Skyldfri var han ikke; men han var neppe værre end mange i hans Samtid. At han kunde glemme Religionsforskellen, da han forlovede sig, var egentlig ikke saa underligt; det lærde Tidsrums Theologer kæmpede hæftigt nok om den mindste Tøddel; men det var vel mere for at lægge deres Lærdom for Dagen, end fordi de følte sig drevne og tvungne af Samvittigheden. Studiet af den Tids Literatur vækker Beundring og Forbavselse, men meget lidt af Sympathi. Dog gælder dette hverken mer eller mindre Mag. Wolfburg end hans Aandsfæller.

Pietismen, eller — hvad jeg heller vil kalde den — den praktiske Kristendom, var i det hele et betydeligt Fremskridt. Faren laa blot i, at den fik for megen Vind i Sejlene og fik Magtlyst. Praktisk Kristendom og Herskesyge kunne selvfølgelig ikke forenes. Om Wolfburgs Kritik af den Tids Mission blandt Hedningene i Indien lod der sig sige adskilligt. Ret betragtet var den maaske ikke saa ganske ugrundet.

Til Hr. Lærer S. Jørgensens foranstaaende Bidrag til den i sin Tid meget omtalte Avernakøpræsts Levned kan følgende Aktstykker vedrørende Øens Kirkehistorie føjes, idet de tillige kunne tjene til at supplere de af nuværende Rigsarkivar A. D. Jørgensen i sin Tid i Ny kirkehist. Saml. V, 639 ff. meddelte Efterretninger angaaende Arnacke eller Avernakø Kirke.

1.

Arnack Ø.

En liden Gaard og Hus til Præsten, til hvilken er ingen Saaland, men Bønderne derpaa Landet saar Præsten aarligen i deres egen Jord 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg, og [have] undt hannem saa meget Eng hvert Aar som til

5 Læs Hø. — Tienderne (3: Tiendeyderne) paa Landet ere 17 og give da hver aarlig til Præsten 1 Ørte Hartkorn i Skjæppen, som er 17 Ørter Korn, og 17 Tr. Kul og 17 Læs Ved.

Degnens Rente paa samme Ø: et lidet Degnehus, som hverken er Ager eller Eng til. Degnekorn 1 Pund Byg 13 Skp. Havre.

Af en Indberetning i Fyns Bisparkiv, Salling Hrd. 14. Stykket, der er udateret, maa være fra det 17de Aarhundrede.

2.

Hr. Mogens Kaas at erklære sig om Auernachs Kirkes Anpart Tiende, Sognemændene begjære.

F. 3. V. s. G. t. Eftersom mange Auernachs Sognemænd under Eders Len for os underd. haver ladet andrage, de ikke af deres egen Formue eller Kirkens aarlige Indkomst [formaa] den af Grunden at lade opmure, som de sig have foretaget: hvorfor de underd. haver været begjærendes, at de selv maa perpetuerlig beholde bemeldte Kirkes aarlige Tiende, uden nogen Regnskab derfor at gjøre. Erbydendes sig derimod bemeldte deres Kirke paa egen Bekostning at ville opbygge og tilbørligen med des Tilbehør vedligeholde, saa at ej derpaa skal beklages. Thi bede Vi Eder og naadigst ville, at I Eder med forderligste erklærer, hvo samme Tiende nu i Fæste haver, og om I eragter, at bemeldte Kirkes Anpart Tiende efter deres Begjæring og imod deres Tilbud uden nogen Præjudice eller Skade [dennem] at kan forundes; hvilken Eders underd. Erklæring herom I os med forderligste haver at tilstille lade etc. Flensborghus den 31 Juli 1654.

Fynske Tegnelser VII, 180 a.

3.

Hr. Mogens Kaas at lade Præsten paa Auernach bekomme 10 Læs Ved af Nyborg Lens Skov istedenfor 10 Læs af Korshavns Skov.

F. 3. V. s. G. t. Eftersom os elsk. hæderlig og vellærd Hr. Hans Lauritzen, Sognepræst paa Auernach under Eders Len,

underdanigst hos os haver ladet andrage, at hannem af vores elsk. kjære Hr. Fader, sl. og høylovlig Ihukommelse, var bevilget aarlig til Ildebrand 10 Læs Ved af Kørshavns Skov, som nu til os elsk. Otte Krag etc. for 16 Svins Olden blandt andet vort og Kronens Gods er bleven pantsat: Thi bede Vi Eder og naadigst ville, at I lader bemeldte Hr. Hans Lauritzen aarligen her efter indtil paa videre naadigst Anordning, istedenfor bemeldte 10 Læs Ved i Kørshavns Skov, bekomme 10 Læs Ved af vore og Kronens næstliggendes Skove i Eders Len, hvor det bedst uden Skovskade ske kan. Dermed etc. Flensborghus den 31 Juli 1654.

Fynske Tegnelser VII, 180 b.

Stempel 4 Rdl.

4.

Vi Frederik den Tredie (osv.) Gjøre alle vitterligt, at eftersom os elsk. hæderlig og vellærd Hr. Hans Lauritsen Kjærteminde, Sognepræst paa Auernach under Nyborg Len, for os underd. haver ladet andrage og beklage, hvorledes Præstegaarden, han i boede, udi næst forleden Aar er afbrændt, og paa en Timestid al hans timelig Middel for-tæret, hvorover han udi Armod skal være geraaden: Da have vi, efter underdanigst Ansøgning og Begjæring, naadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at han af hver Kirke udi Fyns Stift, som befindes at være ved Middel og Forraad¹⁾, maa nyde og bekomme 2 Rdl. Thi byde vi hermed og befale vore Lensmænd samt Kirke-værger og alle andre, som over Kirkerne Jus Patronatus have eller paa deres Vegne over des Indkomst raade og disponere, at de forskr. Hr. Hans Lauritsen forbemeldte Hjælp og Undsætning, saaledes som forskrevet staar, lade bekomme og følgagtig være. Desligeste ville vi og alle og

¹⁾ Hvor mange af den Slags mon dør var strax efter en treaarig Krigs Ødelæggelser?

enhver af Gejstligheden i bemeldte Fyns Stift hermed deres kristen Kjærlighed og Gemyt imod deres nødlidende Næste og Jevnkristen have erindret og til Sinde ført, at de, enhver efter sin Middel og Lejlighed, hannem i lige Maade med nogen Undsætning til Hjælp komme. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 27. Junii A° 1661. Under vort Signet.

Friderich.

E. Kragh.

Orig. i Fyns Bispearkiv, Salling Hrd. 17.

5.

Arnache Præstegaards Tillæg og Præstens Indkomme.

Paa Præstegaarden findes et Kongebrev i Stiftskisten med kgl. Benaadning, at baade Sædelandet og Høbunden skal være lige saa fuldkommen til Præstegaarden som til en af de andre Gaarde udi Arnache; mens befindes dog, at det paa mange Steder mangler i Præstens Maal, som nu ikke er i lige Proportion med de andre hans Rensbrødre¹).

I samme Kongebrev er ogsaa Præsten benaadet aarlig at nyde 10 Læs Ved af Korshavns Skov uden Betaling, hvilket min sl. Formand ikke i en rum Tid, og jeg ikke heller i min Tid har nydt.

Præsten der har 16 Decimantes, hvilke give ham sin Tiende ikke i Kjærven, men i torsken Korn 12 Tdr., derforuden 16 Læs Ved og 16 Tdr. Kul.

Degnen har en Bolig i Munkø, hvortil er intet mere end 1 Skp. Land at saa. Hans Rente er 2 Pund Byg om Jul, 1 Brød og 1 Stykke Kjød af dem, som have det.

Præsterne, der har været, ere²):

Hr. Anders Munch.

Hr. Hans Mortensøn.

¹) Vistnok de, hvis Ager-Rene stødte til Præstens.

²) Denne Præsterække er dog ikke ganske fuldstændig (se Wiberg I, 130 f.).

Hr. Jacob Jørgensøn, som druknede paa Korshavn Rev, da han var i Kirkebud.

Hr. Peder Jensøn¹⁾.

Hr. Hans Lauritsøn.

Hr. Jens Christensøn Bang.

Monumenter findes der ingen uden en paa Korshavn; det kaldes af de gamle en Helligdom; fortælles, at Munkene der have i fordums Dage holdt deres Messer.

Arnache den 3.

Jens Christensøn Bang

Februarii 1668.

p. l. m. m.

Orig. i Fyns Bispearkiv, Salling Hrd. 17.

6.

Biskop Niels Bang befaler Hr. Jens Bang, Sognepræst paa Avernakke, »at han med forderligste igjen hidkommer og med sig tager de Breve, som Kirken vedkommer der paa Landet, eftersom det mig vedkommer efter min allernaad. Herres og Konges Befaling at vide Underretning om Kirkers og Skolars Tilstand her i Stiftet, tvivlendes ingenlunde derpaa, at samme Breve, hos hvem de findes der paa Landet, jo blive hannem følgagtig.« Dat. Odense 27. Oktober 1668.

Odense Bispearkiv, Stiftets alm. Breve 216.

7.

Peder Rasmussens Forpligt til Biskop D. Niels Bang ved sin Kaldelse til Degn i Arnakke Sogn. Dat. Odense 10 Februar 1670.

Odense Bispearkiv, Stiftets alm. Breve 161.

¹⁾ Peder Jensen Hjaltese, jvfr. Ny kirkehist. Saml. V, 646—7.

Udvalg af Niels Albeks kirkehistoriske Samlinger.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Navnet Niels Albek vil være fremmed for saa godt som alle. Og dog er det betydelige Samlinger til Danmarks Kirkehistorie, især i den anden Trediedel af det 18de Aarhundrede, som denne flittige Mand har tilvejebragt, ligesom han ogsaa med Flid har syslet med Danmarks Præstehistorie. Hans Samlinger synes erhvervede af Professor Abraham Kall; i alt Fald findes de nu især i den kallske Manuskript-samling i det kgl. Bibliothek. Albeks Navn er imidlertid ikke vedføjet i Katalogen, og i Reglen heller ikke i Manuskripterne; derved er det blevet skrevet i Glemmebogen. Jeg anser det imidlertid — propter communia studia — som en Pietetspligt at drage det frem, især da Niels Albek allerede har forsynet Kirkehistoriske Samlinger med adskilligt Stof, uden at jeg tidligere var bleven opmærksom paa, fra hvem det stammede. Jeg skal saaledes nævne alt hvad der i 3die Rækkes 6te Bind findes om Nicolai Brorson¹⁾. Det er nemlig kjendeligt, at Albek, der var gift med Brorsons Datter, har arvet en Del af dennes Papirer. Dermed ere mange interessante Bidrag fra Pietismens Tid bevarede.

¹⁾ De ovenfor S. 89 ff. og 373 ff. meddelte Præstebiografer ere ogsaa samlede af Albek.

For øvrigt kan om Niels Albek bemærkes¹⁾: han var født 11 Dcbr. 1728 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader, Jens Albek, var Kjøbmand, Moderen hed Dorthe Lauritsdatter Mubroe. Rimeligvis have Forældrene været ret velstaaende Folk, siden de kunde lade Sønnen undervise i Hjemmet, indtil han 1745 blev Student. Aaret efter tog han Philosophicum med Laud. samt Baccalaurgraden. Den 17. Maj 1749 tog han theologisk Attestats med H. ill. I Oktober 1754 blev han uordineret Kateket ved Nicolai Menighed i Kjøbenhavn, hvor Hr. Nicolai Brorson da var Sognepræst; allerede tidligere har Albek staaet denne nær, da det vides, at han 1750 forfattede et Sørgedigt i Anledning af Brorsons Hustrues Død²⁾. Den 31 August 1757 blev han af Proprietær Høyelse til Skafteløvgaard kaldet til Sognepræst i Munkebjergby og Bromme (da skrevet Bromaa) i Alsted Herred ved Sorø. Den kgl. Konfirmation paafulgte 31. Oktober. hvorpaa han 9. Novbr. s. A. blev ordineret. Samtidig med ham blev Christian Gottlieb Brorson, der ogsaa havde været uordineret Kateket ved Nicolai Menighed, indviet til Præstembedet i Finderup, der ligger ikke langt fra Munkebjergby. Han var en Søn af den nævnte Hr. Nicolai Brorson. Albek ægtede (rimeligvis som Sognepræst) Søsteren Christiane Sofie Brorson. I Munkebjergby tilbragte han nu Resten af sit Liv. Saa flittig han syslede med Pennen, saa fik han dog intet udgivet af det meget, han havde samlet. Han døde 54 Aar gammel i Februar 1783³⁾. Hans Hustru overlevede ham med 3 Børn. Hun døde her i Kongens Lyngby i Novbr. (begr. 21.) 1796. Ved hendes Død angives hun som 65 Aar gammel. — Af Niels Albeks Samlinger meddeles denne Gang nogle mindre Stykker, alle fra Pietismens Tid, deriblandt et Par Stykker fra Slesvig.

¹⁾ Efter hans egenhændige Vita i Sjælands Bispearkiv.

²⁾ Se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 697.

³⁾ Wiberg, Alm. dsk. Præstehist. I, 156.

1.

Langhorns Sendebrev til opvakte Venner i
Kjøbenhavn 1733.

Da en kgl. Kommission 1733 blev nedsat i Kjøbenhavn for at undersøge de Klager, som navnlig flere af Hovedstadens Præster førte over Pietisternes urolige og separatistiske Væsen og Lære, var der en af Præsterne, der fremførte en Række Anker mod Hørkræmmersvend Christian Sandorph, der synes at have været en af de mest fremtrædende Pietister. Blandt disse Anker var følgende: »Han har forevist et originalt Brev, skrevet til ham fra en Person ved Navn Langhorn, hvorudi Mr. Langhorn refererede, med hvor stor Fremgang han lærte, idet han omvendte mange, ja han havde paa een Nat omvendt det hele vagthavende Mandskab i Corps-de-garden, bestaaende præter propter af 16 Mand, ligeledes Kommandantens Datter. Samme Brev handlede meget om Præsterne paa Bornholm og om andet mere¹⁾«. Dette Brev er vel ikke mere bevaret; derimod haves et andet Brev fra samme Langhorn til en af de opvakte Kvinder i Kjøbenhavn, hvoraf ses, at han opholdt sig paa Christiansø, og at det var her, den omtalte Opvækkelse var foregaaet. Dette Brev sætter os paa en meget levende Maade ind i den Kjærlighedsvarme og Omvendelsesiver, der herskede i de opvakte Kredse, og indeholder tillige Navne paa en god Del af de Personer af høj og af ringe Stand, der i Kjøbenhavn vare de mest fremtrædende i den pietistisk-herrnhutiske Kreds, der havde sit Foreningspunkt i Waisenhuset, hvor Enevold Ewald var Præst. De fleste af disse Personer ville gjenfindes blandt dem, der 1734 forsynede Jens Rennords Stambog med deres gode og fromme Ønsker, da han forlod Kredsen for at gaa som Præst til Norge (se Kirkehist. Saml. 3. R. I, 370 ff.). — Nærværende Brev kan derfor vel fortjene at meddeles her som et meget karakteristisk

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. III, 809.

Stykke fra den pietistiske Tid. Til Grund for Udgivelsen er lagt en god Afskrift i Kallske Saml. 103 Fol.

Af Brevet fremgaar ikke, hvilken borgerlig Stilling Langhorn har indtaget paa Christiansø; kun synes han at have været knyttet til den derværende Garnison. Af V. Ingerslevs Skrift »Danmarks Læger og Lægevæsen« II, 226, ses, at en Magnus Langhorn 1725 blev udnævnt til Feltskjær paa Christiansø. I Wibergs Præstehistorie (II, 557) nævnes Hr. Hans Ancher Langhorn, der var født 1742 og døde 1790 som Præst i Pedersker paa Bornholm¹⁾, som en Søn af Jakob Frederik Langhorn, Feltskjær paa Christiansø²⁾. Her har man altsaa to Mænd af Navnet Langhorn, der vare knyttede til Christiansø nær ved den Tid, da nærværende Sendebrev er forfattet. Men ingen af dem har Forbogstavet H. Om det mulig beror paa en Fejlskrift i den foreliggende Kopi, maa vi indtil videre lade staa hen.

Min i Jesu inderlig Kjærlighed hjertelig elskende kjære Mama!

Vores barmhjertige og naadige Gud, som ikke vil lade nogen Kjærligheds Gjerning og Arbejde blive forglemt eller ubelønnet, han være selv Eders Løn (idet han krafteligen vilde formedelst sin Hellig Aands Iboelse udruste Eder med allehaande Naadegaver til hans Navns Udbredelse her i Naadens Rige, indtil han fuldkommelig skal forklare sig udi Eders Legem og Sjæl i den uendelig Evighed) fordi I ikke glemmer mig eller os andre samtlige Søkende udi Herren, men saa kjærligen søger at opmuntre os med Eders Skrivelse. Gud lade Eder være indskreven i Livsens Bog, og Christi Aand besegle dette Vidnesbyrd udi Eders Hjerter med sit Amen!

¹⁾ Om denne Præst fortælles, at han var en usædvanlig lille Mand, men med en ualmindelig stærk, klangfuld og gennemtrængende Stemme; man kunde sidde i Præstegaarden, som ligger noget fra Kirken, og høre ham messe. Bønderne plejede derfor at sige: »Vor Præst er som Fjeldstavnen (Nattergalen); han er kun lille, men han synger smukt«.

²⁾ Jvfr. Personalhist. Tidsskrift. 2. R. V, 171.

Jeg takker hjertelig for det tilsendte Brev med Søster Elsebeth tillige med den skrevne Piese om de 8te Saligheder, den var ogsaa meget herlig og er mange Gange afskrevet baade her og paa Bornholm og haver været os til stor Opvækkelse. Gud være evig lovet, som ogsaa i vore Tider lader saa kjendeligen se sin Miskundhed iblandt os, og opfylder de ringe, umyndige og uanseeligste Creaturer med saadan himmelsk Visdom, som de verdensvise og kloge slet intet veed af, ja holder det for Daarlighed. Jeg tilligemed samtlige vores andre Brødre og Søstre her glæder os ej lidet, idet vi fornemmer, hvorledes Herren med sin Naade og Kraft arbejder paa og iblant Eder. O, du vor kjære Frelser, som ser, at det er din Ære, som herved søges, bryd kraftelig igjennem alle de Forhindringer, som Satan, Verden og Kjødet vil lægge i Vejen, for at hindre din Naades Gjerning iblant os. Bevis ogsaa her udi, o! du vor trofaste Gud, at hvad du vil have frem, kan ingen, ingen forholde. O! vel os, om vi herved lader os gjøre bekvemme til at kunne frygte dig i Sandhed!

Hvad os her anbelanger, kan vi ikke noksom berømme vor barmhjertige Guds uendelige Naade og Miskundhed, som ogsaa kjendelig lader se sin Søns Regering udi adskillige Sjæle, og vi vil sukke, bede og haabe, at der med Tiden bliver flere, som begiver sig under vores kjærlige Frelseres Herredømme. Min inderlig elskede Mama og Medsøster i Herren tilligemed de andre samtlige Brødre og Søstre, som inderligen elske Jesum, beder hjertelig for os samtlige her, og at Gud vil gjøre os ret tro Husholdere over Guds overflødige Naadegaver og Velgjerninger, baade dem, som enhver erfarer udi sin egen Sjæl, saa og dem, som vi kjende paa andre, at dette altsammen maatte opvække os til en hjertelig Igjenkjærlighed og Taksigelses Offer baade i Ord og Gjerninger, hvorved ogsaa Gud skal opvække os til at bede hjerteligen for Eder samtlige, at Herrens Gjerning maa have Fremgang hos Eder, og I samtlige maatte saaledes vandre, at I kunde findes til Guds Lov og Pris i Christi

Aabenbarelse. — Baaden vil gaa bort, derfor maa jeg i Hast slutte denne Gang. I Broder Martinsens¹⁾ Brev er skrevet tydelig om Oberstens Datter og en Sergeant her ved Compagniet²⁾.

Eftersom Baaden er bortgaaen, og jeg ikke kunde faa dette Brev med, da vil jeg igjen begynde at skrive paany. Jeg haver ofte stor Opmuntring af min Sovekammerat, som er vores Capitains Søn, som er 7 Aar gl., han kommer undertiden frem med saadanne Ord, at jeg af Forundring maa tie, og kan neppe holde mig for Graad af Glæde, idet jeg ser, hvad Gud kan gjøre hos saadanne unge Sjæle, naar de kun bliver ført til ham. Da jeg engang talede med ham om Syndens Vederstyggelighed, da sukkede han hjertelig og sagde med Vemodighed: Gud give jeg maatte ret føle en indvortes Smerte i min Sjæl over mine Synder, at jeg ogsaa kunde ret blive omvendt til Gud! Da han engang hørte, hans Farmoder talede ilde om andre og beskyldte dem falskeligen, at de fordømte andre, svarede han: Nej, Farmoder, det gjør de ikke, men de siger: dersom nogen er ugudelig og vil ikke omvende sig, den bliver fordømt; og sagde videre: om der var nu en, som der frygtede Gud, og han saae, at Farmoder gjorde nogen Synd, og han sagde: dersom I ikke omvender Eder, da kan I ikke blive salig, saa fordømte han Eder jo ikke. Men hun skjældte ham ud, og han gik bort og græd. Da spurgte jeg ham: hvad tænkte du da? Han sagde: Jeg gik ud og bad, at Gud vilde forlade hende det. Jeg spurgte videre: om hun ikke havde klaget paa ham for hans Fader, da sagde han: Nej, det tør hun ikke, thi hun veed vel, at min Papa holder med mig i det, som er ret. Han haver ogsaa ofte paamindet hende, naar hun haver bandet, og sagt, at Gud fortørnes derover. Da jeg engang talede med ham

¹⁾ Kaldes nedenfor Martin (ell. Martins) og er maaske den i Kirkehist. Saml. 3. R. I, 387 nævnte Fuldmægtig Conr. Fried. Martens.

²⁾ Sikkert om deres Opvækkelse.

om vor Daabes Pagt, hvorledes vi have holdet den, sagde han: Jeg tror nok, at Hr. Fændrik har ogsaa været en vidtløftig Monsieur i forrige Tider, og, som jeg fornemmer, min Papa ligeledes med andre flere, som han opregnede; men nu maa de ikke være længere saadanne, om de vil være Guds Børn, og I maa endnu alle blive frommere, end som I nu ere. For kort Tid siden var det her et stærkt Tordenvejr, da begyndte han af sig [selv] og talte til mig om Adams Fald, og hvor fordærvede vi alle derved vare blevne og saa fulde af Synd. Da jeg nu en Tid lang havde talt med ham derom, var han længe ganske stille og stod for Vinduet og grundede; siden brød han ud med disse Ord og taarefulde Øjne: O Gud give, at Dommedag ikke maatte komme i Nat! men at Gud vilde endnu give os Tid til ret Omvendelse. Hvorpaa jeg sagde: ja, lad os bede Gud derom. Og saa bad han ret hjertelig med Taarer efter mig. Noget derefter sagde han: Gud give, at mine Forældre og Søkende og alle Venner maatte blive ret omvendte til Gud, ja ogsaa alle andre Mennesker i den ganske Verden. Hvorpaa han atter brød ud i Graad og sagde: Men Gud bedre det, Djævelen holder de fleste Mennesker alt for fast i Synd og vil ikke slippe dem. Da vi samme Aften skulde gaa i Seng, sagde han: hvad har ikke de Forældre stor Samvittighed, som ikke holder deres Børn til Guds Frygt, og bryder deres onde Villie; jeg tænker paa Niels Hanssøn (det er en Corporal ved Compagniet), han var saa arrig og egensindig, og hans Fader kunde ikke tvinge ham, og jeg spurgte hans Søster, om han ikke fik Hug undertiden, men hun sagde: Nej, Fader slaar ham aldrig! Hvorledes kan han svare til hans Sjæl for Guds Dom! Hvorpaa han atter græd og sagde: Jeg synes det kan ret skjære mig i Hjertet, naar jeg kun tænker paa, at mine Forældre skulde komme til at ligge i Helvede, fordi de havde ikke ret optugtet mig til Guds Frygt etc. Da han nu om Morgenens derpaa vaagnede af sig selv (da han ellers er meget tungsovende), sagde han strax: Gud ske

Lov, idag er det Marie Besøgelsesdag, saa kan vi komme i Kirken og takke Gud, som haver bevaret os og bøn hørt os. Dette er lidet, hvad jeg nu kan erindre om ham. Han har en mindre Broder, som er 5 Aar, hos hvilken man ogsaa mærker meget, som man maa beundre og glæde sig over; Gud være evig æret!

Men tænk nu efter min kjære Søster, hvor saadanne Ting maa ikke tjene mig til Beskjæmmelse og Opvækkelse til Retsindighed. Gud give mig Naade og Kraft til at anvende disse Ting til min Sjæls Opbyggelse, at ikke saadanne Guds herlige Gjerninger skulde blive mig til Dom og evig Skade. Gud være lovet, at jeg ogsaa har 2de fortrøelige Brødre udi vores Præst¹⁾ og Capitain, de lader ogsaa paa det kjærligste hilse; udi deres Hus med deres Hustruer tegner det sig meget vel til Retskaffenhed. Jeg haver skrevet noget i Mad. Ewalds Brev²⁾ om vores lille Præstekone her, til hendes Opmuntring. Udi Capitainens Hus er en gl. Enke af den forrige Commandant, i hvis Hus jeg er bleven opfødt i 11 Aar, hun haver al sin Tid været et Exempel for andre udi udvortes Skikkelighed og Naturens Dyder, men er nu ved Guds Naade kommen til den sande Erkjendelse, at det ikke kan bestaa for Guds Dom, men der maa et retskafnere Væsen til, som er i Christo og maa være virket ved hans Aand og ikke af Naturens egne Kræfter. Hun er ret alvorlig i at søge sin Sjæls Frelse og klager ofte med stor Vemodighed over Satan, som plager hende med forkrænkkelige Tanker og søger at kuldaste hendes Haab. Gud, som er trofast, han skal ikke lade hendes Haab blive tilskamme, men udføre denne sin begyndte Naades Gjerning med hende herligen.

Broder Hiort her haver en Søster (de ere tilsammen bragte Børn), som haver nu gaaet et helt Aar udi stor Bedrøvelse og Sjæleangest, mest beladt med Satans Fristelser,

¹⁾ Hr. Thomas From var 1730—56 Præst paa Christiansø.

²⁾ D. e. i Brevet til Madame Ewald (Waisenhuspræstens Hustru).

som vilde disputere hende den Rettighed, som hun havde til Christum. Gud haver nu herligen udført hende til Friheds Stand, saa hun nu med stor Glæde og Forundring kan se Guds Trofasthed. Hun er nu her hos os for at besøge os. Naar hun begynder at tale, saa maa vi andre tie, thi hendes Tros Prøvelser har været af en større Grad end vores endnu til Dato. Lovet være Gud, som fører sine underligen, dog herlig! Hun lader Eder samtlige kjærlig hilse. Her kom en Student ind til os fra Bornholm, som haver i Vinter logeret i Kiøbenhavn hos Rosendal, som synger paa Waisenhuset, hans Navn er Lyng; denne kom til at logere her hos Broder Hiort, som da talede meget med ham. Men han imodstod Sandheden; han besøgte og mig, og jeg blev ret opvakt til at tale ret eftertrykkelig med ham; men han svarede mig slet intet, hverken med eller imod. Siden talede Hiort videre med ham, hvorved han blev ganske taus og tilsidst tilstod, at han havde imodstaaet Sandheden, endskjønt hans Samvittighed vidnede mod ham, at han havde gjort uret, og fortalte ogsaa, at han havde alletider været Rosendal imod. Han kom ogsaa til mig og sagde det samme og tillige takkede Gud, at Vinden havde været dem imod, som vilde gaa herfra til Bornholm, hvoraf han var forbunden til at blive her, som ellers ej var sket, og skjønnede paa Guds Naades Forsyn i dette Fald til hans Sjæls Opbyggelse; beklagede sig over, at han havde ladet sig opholde i Blindhed og Vankundighed af dem, om hvilke han havde det Begreb, at de skulde forstaa Sagen bedre end han etc. Jeg formanede ham, at han skulde blive enfoldigen ved Guds Ord, og ikke lade sig omdrive af hvert Lærdoms Veje, men alvorligen holde an hos Gud, at han ved sin Aands Oplysning vilde overbevise ham om hans fordærvede Natur af Adam, og igjen gjøre ham delagtig i den forhvervede Naade i Christo, hvorpaa jeg bad med ham, og befalede ham Gud; siden har jeg ej hørt til ham. Gud lad denne forekommende Naade blive kraftig paa hans Sjæl, paa det han kunde

bryde igjennem alle Forhindringer og komme til et retskaffent Væsen i vor kjære Frelser Christo Jesu, Amen!

Her er ogsaa en Student, som informerer Commandantens og Capitainens Børn, som ogsaa ved Guds Naade stræber at blive oprigtig, Gud gjøre os alle tro! Her er en Skomager fra Rønne, som arbejder her inde, som der er meget godt ved, Gud bekræfte og forøge det samme fremdeles hos ham.

Her kom et Skib i Havnen for 3 Uger siden, som var fra Dantzic og vilde gaa til Lybeck, hvorpaa vare nogle og 30 Passagerer, hvoriblandt vare og nogle Studenter, og som de laa her nogle Dage, gik de i Land og diverterede sig i Kroen, hvor de iblandt andre Discusser talede om en Student, som var paa Skibet, og ej vilde gaa til Kros med dem, fordi han var (efter deres Ord) en Pietist. Da dette blev mig berettet af andre, søgte jeg strax at komme ham i Tale og fornåm, at han var en sand Jesu Elsker, og glædede sig hjertelig over Guds Forsyn, at han og her skulde finde nogle, med hvilke han kunde glæde sig i Herren. Om Eftermiddagen bad jeg ham komme til mig igjen, hvilket han ogsaa gjorde og tog en med sig af Skibet, som havde været Rector paa Landet i Tydskland, som ogsaa havde begyndt at skjøne paa Sandheden og var resolveret at følge Jesum; de andre Passagerer paa Skibet gjorde megen Spot af ham, men den anden var endnu meget frygtsom og turde ikke saa ret udtale sig for dem, saa han var bedre lidt af dem. Han fortalte mig, at de samme Dag havde sagt til ham: Heute ist Sonntag, nun solte der Herr Pietist uns etwas vorpredigen, hvorpaa han lod sig deres Spot intet anfægte, men sagde: om det var deres Villie at høre ham, da vilde han i Guds Navn forklare Evangelium for dem; hvorpaa han bad til Gud om Visdom og Kraft, og efter en halv Time traadte han frem paa Dækket og holdt en Prædiken for dem, udi hvilken han fandt sig sær opmuntret, og havde derved presset Taarerne af Øjnene paa en Del; de andre havde været

ganske stille og alvorligen hørt til. Om Morgenen skulde de været hos mig igjen og drukket The, og spist hos vores Præst om Middagen, men som Vinden blev god, maatte de rejse. Han lovede at skrive mig til. Det var et ungt Menneske paa 20 Aar, hans Navn var Kuhn, hans Fader var ved Raadet i Königsberg, hvor han sagde, at Sandheden brød temmeligen frem. Dette var hans første Udflugt; han mente, at han maaske kunde være i Familie med Jomfru Kuhnin, som er hos Frøken Seidewitz, efterdi hans Familie var vidtløftig. Men Rectorens Navn kan jeg ikke erindre. Gud være lovet, som har sine sande Tilbedere over den ganske Verden!

Her er ogsaa en Broder, som er Soldat ved Compagniet, som haver en Broder paa Bornholm, som er Skomager paa sin Profession; han kom herind for at besøge sin Broder, hvor der da var adskillige, som taledede med ham om Sandheden; han kom ogsaa til mig tillige med nogle andre, hvor vi da læste noget og bad med hverandre. Men som hans egen Broder havde Vagt samme Gang, var han hos ham den ganske Nat, og min egen Sergeant havde ogsaa Vagt, hvor de begge tillige med andre flere Brødre taledede med ham, og han blev hjertelig rørt, overbevist og lovede at gjøre Begyndelse, at angribe med Flid sin Saliggjørelses Forarbejdelse, og rejste saa bort igjen. Imidlertid gik hans Broder her bekymret for, at det gode skulde igjen qvæles hos ham, og bad saa Broder Hiort at skrive ham til i hans Navn, hvilket ogsaa skete, og det varede ikkun faa Dage derefter, saa kom han herind igjen, og bekendte rent ud, at han havde slaget alle gode Bevægelser bort igjen; men efter at han nu fik dette Brev, havde han ingen Ro i sin Samvittighed, førend han kom herind at tale med os. Ogsaa fik de contrair Vejr i 8te Dage, at han maatte blive her, og han blev ved Guds Naade ret alvorlig og følte sin Elendighed og fandt adskillige Omvexlinger, snart af Glæde, snart af Bedrøvelser. Vor kjærligste Frelser Jesu, hold ham bestandig paa rette Vej, indtil du udfører

dit begyndte Naades Værk herligen med ham og os alle, Amen! Min Halvbroder P. Ancher, som formedelst sin naturlige Klogskab er bleven hindret i at antage Sandheden i Enfoldighed, og formedelst sin egen Visdom var falden til mange Grovheder, endogsaa i det udvortes, begynder nu ret at skjønne paa sin egen Visdoms Galenskab og søger at faa den sande Kundskab om Christo. Han er nu beredvillig til at lade sig undervise af de enfoldigste, som haver nogen levende Erfaring i deres Sjæl om Guds Raad til Salighed, da han tilforn var den allerklogeste i sine egne Tancker og vilde ikke lade sig sige; ja han be- kjender, at der fattedes ikkun lidet udi, at hans naturlige Visdom havde bragt ham til at blive en Atheist. Gud staa ham fremdeles kraftig bi, at han maa ret trænge igjennem og komme til et sandt Væsen i Christo Jesu!

Den 31te Juli havde min Søster Elsebeth Bryllup med Broder Trøvel. Jeg elsker ham hjertelig, og han er værd at elske, thi han søger at tækkes Jesum; han haver ligget hos mig 12 Dage, og [jeg] har efter min Enfoldighed udforsket hans Sind og Mening, samt den Vej Gud haver brugt at drage ham til sig paa, og i alt dette saa vel som i hans Omgjængelse intet andet fundet uden det, som hjertelig haver glædet mig. Gud være lovet, man kan med Glæde bivaane saadanne Bryllupper, hvor 2de Personer kommer sammen, der oprigtig søger at tækkes Jesum; Guds Naade og Kraft være mægteligen over dem begge! Jeg er nu resolveret at følge med dem til Bornholm i Morgen og gelejde dem til deres Bopæl og tillige at besøge andre kjære Jesu Venner. Jesu udruste os alle med sin Naade og Kraft, at vi maa søge at tækkes ham i alle Ting, han lade ogsaa vores Omgjængelse være velsignet hos andre for sin Æres Skyld, Amen! Jeg haver bekommet et Brev fra Broder Split¹⁾, hils ham og tak ham hjertelig baade for mig og os alle her. Jeg skal ved Lejlighed

¹⁾ Skomager (se Kirkehist. Saml. 3. R. I, 387, III, 827).

skrive ham til igjen, iligemaade den kjære Broder Alandt, som og skrev mig til. Han maa ikke tvivle paa, at jeg jo elsker ham hjertelig, endskjønt jeg denne Gang ikke skriver ham til. Vi hilser ham alle og elsker ham i Sandhed. Desligeste fik jeg ogsaa et Brev forleden fra en kjær Broder Munch¹⁾; hjerte Mama kjender ham vel nu, hils ham hjertelig og tak ham fra os samtlige for hans herlige og kjærlige Brev. Hjerte elskende kjære Brødre og Søstrel dersom I kunde ikkun tro, hvor inderligen det glæder os, naar vi faar Brev fra Eder, da skulde I ikke fortryde den Umage, som I kan have med at skrive. Vi ligger her saa langt fra Eder, og her løber saa mangen Løgn mellem, og naar vi ingen Bud faar, da veed vi ikke, hvad vi skal tro, og som jeg hører, da fattes det ej heller derpaa hos Eder, at I vel ogsaa maa høre mange løgnagtige og urimelige Beskyldninger om os. Hvo som kan have Lejlighed, han skrive os til, hvorledes det gaar med Guds Børn der, og hvad for Forandringer der foregaar iblant Eder; det er os til saadan herlig Opvækkelse baade til Bøn, Taksigelse, Aarvaagenhed, Prøvelse etc. og hvordan det er, kan vi ud- drage os Nytte deraf. Hils hjertelig den kjære Broder Daniel²⁾, Søster Qvast og hendes Mand³⁾. Jeg haver intet hørt af dem i saa lang Tid, de har ej skrevet mig til, jeg længes hjertelig efter Brev fra dem. Min Kjærlighed tillader mig ej at tro andet, end de jo elsker mig hjertelig og tænker flittig paa mig i Bønnen. Dersom i fornemme, at Christi Rige tiltager andensteds og I derom faar nogen Efterretning, da glemmer ej heller at meddele os noget derom til vores Opvækkelse. Min inderlig elskende kjære Søster i Herren, du maa ikke glemme at hilse alle forefindende kjære Brødre og Søstre i Herren, baade i Almindelighed, saa og enhver i Særdeleshed. Hils dem ret

¹⁾ Maaske Rasmus Møenich, siden Præst (Kirkehist. Saml. 3. R. I, 376).

²⁾ Lakej hos Kronprinsen (K. S. 3. R. I, 387).

³⁾ Nævnes sammesteds.

inderligen og hjerteligen baade fra mig saa og fra vores samtlige Brødre og Søstre her. Gud velsigne Eder allesammen med sin uskatterlige Rigdom i vor søde Frelser Jesu Christo. Gud give os af sin Naade og uendelige Miskundhed Naadens og Bønnens Aand, at vi derved maa blive beqvem gjorte til at bede hjerteligen for Eder. Hils hjertelig Hr. Ewald og hans Kjæreste; jeg vil haabe, at de haver bekommet min Skrivelse, som var lagt i Broder Martins Brev, som og hjertelig hilser. Hils inderligen og hjerteligen den kjære Hr. Ole Hersleb fra mig, og jeg hører, at han skal være af med sin Tjeneste¹⁾. Gud gjøre ham tro, bestandig og oprigtig til at følge Jesum, i hvad Veje han vil føre ham paa, saa skal han erfare til Slutning, at Gud fører sine Børn underlig, dog herlig. Hils ogsaa Hr. Holst²⁾, Hr. Rohne³⁾, Høyer med Kjæreste, Hansen, Lintrup⁴⁾, Piperne allesammen, Dalvitzerne⁵⁾ med deres Hustruer, alle kjære Venner paa Waisenhuset, de begge Brødre Split; glem ej min Broder Røpke, Dalhof, J. Holm⁶⁾, J. West, Simon Michelsen⁷⁾, Scheen, Schwartzkoph⁸⁾, ved Hoffet Baron Söhlenthal, Baronessen, Freulein Seidewitz, Warnstedt⁹⁾. Jeg takker endnu for hendes kjærlige Skrivelse, jeg haaber ogsaa, at hun haver bekommet min. Freulein Haxthausen etc., Delovit(l), Herr Bluhme, Deden, Donop, Evard Nielsen Skomager med sin Hustru, Grothausen med

1) Ole Hersleb, Præst ved Vartov, blev som bekjendt afskediget for Separatisme. Gik derefter til Herrnhut.

2) Kapellanen ved Trinitatis Kirke, der havde samme Skjæbne som O. Hersleb.

3) Præsten ved Petri Kirke.

4) Den ovenfor S. 174 f. og S. 564 f. omtalte Søren Lintrup.

5) Se Kirkeh. Saml. 3. R. I, 388, hvor ogsaa mange af de følgende »Brødre« og »Søstre« forekomme.

6) Lakej hos Prinsesse Louise.

7) Skoleholder i Søllerød (K. S. 3. R. III, 815 ff.).

8) Forfatter af det bekjendte »Erindrings-Lexicon«, trykt i Danske Saml., Salmedigter.

9) Hoffrøken hos Markgrevinden af Culmbach-Baireuth.

sin Broder, Nordrop med sin Kjæreste, Støfring, Madame Resdorft, sal. von Jons Karn¹⁾, Baronesse Marschal med hendes Søn, Bartholin, Flyge, Friborg, Nissen og hans Kjæreste, Hr. Reuss, Christian Hendrichsen, Aggerup, Iversen med sine Sønner, Hammechen med sin Kjæreste, Smit, Brun, Winter Murmestersvend, Rosendal, Jomfru Kuhnin og Buchholt, Prof. Steenbuch, Smit hos Holst, Portneren paa Waisenhuset, Sandorf²⁾, Bagger, Brandt, Preus³⁾, Jess Hansen Skomager, Hagen, Blumberg⁴⁾, Boe Kousberg etc. Om jeg skulde glemme nogen, saa glem dog ej at hilse med et Ord alle Jesu Elskere; bekjendte og ubekjendte efter Ansigtet hilses hjertelig fra mig og os samtlige her, der søger at takkes Jesum. Hvad mig angaar, da er jeg undertiden munter og undertiden nedslagen, fordi jeg ej ret kan elske Jesum saa renligen, som jeg skulde, mit Hjerte vil ej saa bestandig være hos ham, som det burde, men vil alt ligesom se sig om, og mister saa sin Fred, Rolighed og Fyrighed i at elske Jesum. Jeg haver lang Tid gaæet og tænkt paa, hvorledes jeg vilde nærmere forbinde mig med min Frelser i hans Kjærligheds Maaltid, hvor han giver sig selv at nyde, men fandt mig ganske uværdig dertil formedelst min Ondskab, og hvad det værste var, fandt i mig ikke nogen Anger derover, men idel Hjertens Haardhed; men jeg vovede det dog og søgte ham. Men se, istedenfor at jeg havde fortjent, at han skulde vist mig fra sig med Angest og Forskrækkelse, da holdt han sig nær til mig og vederqvægede mig herligen. O! at det uforskammede Hjerte maatte dog ret skønne derpaa, og dog engang overgive sig ham alene. Nu vores Jesus maa selv gjøre det. Bøj mit og alle vores Hjerter

¹⁾ von John var dansk Gesandt i Berlin; men han levede endnu paa denne Tid, saa det vel maa være en anden, der menes.

²⁾ Den ovenfor S. 640 nævnte Hørkræmmersvend.

³⁾ Formodentlig Boghandler Jacob Preuss.

⁴⁾ Maaske den kgl. Livlæge Dr. Henning Georg Blumberg.

(som inderlig sukker derefter) at elske dig ret inderlig bestandig baade i Tiden og i Evigheden, Amen!

Jeg er, min inderlig elskende Mama og Medsøster i Herren, din og alle sande Jesu Elskeres oprigtige, elskende Medbroder i Herren.

Christiansø d. 4. Aug. 1733.

H. Langhorn.

2.

Forfølgelse mod de opvakte i Aalborg.

Efterfølgende Indberetning om de raa Forulempelser, som nogle opvakte i Aalborg vare Gjenstand for, mangler Aarstal, men ligger mellem Aarene 1739 og 1755, og vistnok nærmest ved det første Aar. Forfatterens Navn findes ikke, men han siger om sig selv, at han er Lærer og Medarbejder i Herrens Gjerning ved Budolphi Menighed. Da det af forskjellige Grunde neppe kan have været nogen af Kirkens Præster, der har skrevet dette Stykke, maa Forfatteren sikkert have været den uordinerede Kateket, som da for ikke længe siden var ansat¹⁾. Men hans Navn kjende vi f. T. ikke.

Hallelujah!

Efterat det har behaget den vise Gud i Himmelen og min allernaadigste Konge at beskikke og forordne mig uværdige til en Lærer og Medarbejder i Herrens Gjerning ved Budolphi Menighed her i Aalborg, har jeg af den Naade og Kraft, som mig er bleven herovenfra forlenet, og med al mulig Flid og Troskab, efter den Ed, jeg paa mit Embede aflagt haver, indtil denne Stund (som mine Venner med al Glæde, og mine Fjender, om de ikke vil lyve, skal bekjende) forrettet mit anbefalede Embede, saa vel offentlig med Prædiken og Catechisation, som privatim i de mig anviste Skoler her i Menigheden, samt de syges og sengeliggendes Besøgelse, og hvad den mig anbefalede

¹⁾ Dette antydes ogsaa nedenfor S. 660.

cura specialis animarum, hvor jeg er kommen, og Herren har aabnet mig Indgang med Ordet, fører med sig. Jeg har indstændig anmodet den fromme Gud om Frugt og Velsignelse i mit Embede, og til den Ende under hjertelig Bøn til Gud begyndt og endet mine Forretninger. Herren har ogsaa, om ikke strax, saa dog, Tid efter andet ladet mig se sit Ords Virkning, da en og anden er kommen til mig og spurgt med hine, Act. 2, 37: Hvad de skulde gjøre? hvorledes de skulde gribe det an, at de kunde blive og forblive sande Christne? Jeg har da, naar saadanne for deres Salighed bekymrede Sjæle ere komne til mig, af Guds Ord og min egen ringe Erfarenhed vist dem Vejen til at komme ud af den jammerlige Tilstand, de efter egen Bekjendelse befandt sig udi, ind i en bedre og Gud behagelig Tilstand. Naar de har begjært en gudelig og opbyggelig Bog af mig, har jeg laant dem den. Naar de har begjært, at de nu og da, naar de havde Tid og Lejlighed dertil, maatte komme til mig for videre at raadføre sig med mig i deres Saligheds Sag, har jeg ikke kunnet afslaa deres Begjæring, siden jeg ikke aleneste efter min almindelige Christendoms og Kjærligheds Pligt, men og efter den mig af Hans Kongelig Majestæt allernaadigst givne Instruction, saae mig forbunden til at hjælpe Syndere tilrette efter Guds Ords rene og rette Forskrift. Især har jeg formanet dem til en hjertelig og kjærlig Lydighed mod deres Forældre og andre deres Foresatte i alle Ting, som ikke stride imod Guds Villie og deres Samvittighed, siden jeg vel vidste, at Verden har altid sat den Skamflekke paa sande Christne, at den holder dem for egensindige og selvraadige Hoveder, fordi de ikke vil gjøre sig delagtige i deres onde Gjæringer og løbe med til samme Overdaadigheds Ryggesløshed. Hvad det snart almindelige og ikke noksom begrædelige Opus operatum med Kirke-Skrifte og Altergang angaar, da har jeg saa vel offentlig som privatim vidnet derimod, og i den Materie om vor Guds Dyrkelse vist begge Extrema, som Tilhørererne kan falde til,

advaret dem derfor, og foreholdt dem den rette Guds Dyrkelse i Aand og Sandhed. Og som det Selvbedrag, som forbemeldte Opus operatum fører med sig, er snart det første, som Sjæle i deres Opvækkelse faar at kjende baade hos sig selv og andre, da de se, at de ved deres Læsen, Beden og Syngen, Kirke-Skrifte og Altergang ere blevne de samme blinde, kjødelig og jordisk sindede Mennesker som tilforn, og har beholdt et Hjerte ledigt og tomt fra Guds sande Frygt, Kjærlighed og Tillid; saa har jeg ikke kunnet kalde Lys Mørke og sagt Skallen at være Kjernen; men har glædet mig ved den Sandheds Erkjendelse, Herren havde givet dem, formanet dem til med stor Taknemmelighed at erkjende den beviste Naade, og ikke støde sig over andre elendige Mennesker, der sætte en blind Tillid til adskillige udvortes Øvelser, mindre at afsondre sig fra den offentlige Guds-Tjeneste, men med stor Ærbødighed at anse og betjene sig af det hellige Ministerio, da jeg ogsaa kan vidne, at de jævnlig besøge Kirken og høre Prædiken og Catechisation. Da nu ikke aleneste en, men flere, endskjønt faa, kom Tid efter anden til mig paa forbemeldte Maade, begyndte andre med deres sædvanlige Bespottelser at sætte an paa os, kaldte os de hellige, galne, saadanne Mennesker, som have en ny Tro og holdt Forsamlinger, kastede adskillige onde Navne paa os, især det, som de havde laant af den sande Pietet, saa at en og anden, som jeg ikke har nogen særdeles Kundskab til, men kom til mig i et Ærinde, bleve ogsaa berygtede, at de vare af den nye Sect og gik i Forsamling. Det uagtet ere dog de gode Sjæle, snart en, snart en anden, komne til mig paa mit Kammer, helst om Søndag Eftermiddag, naar den offentlige Gudstjeneste var til Ende, og vores Tal ikke været større end 4, 5, 6 eller 7 i det allerhøjeste. Naar Herren nu saaledes havde ført det, at vi uformodentlig bleve samlede, taledede jeg Herrens Ord til dem, spurgte dem, hvad de idag havde lært af Prædiken og Catechisation, underviste dem, hvorledes de Sandheder, de havde hørt,

skulde føres i Øvelse, bad undertiden og sang en Psalme med dem, hvilket dog sjelden er sket. Naar de skiltes fra mig, befalede jeg dem i Guds Naade og Overhyrdens Jesu trofaste Ledsagning, formanede dem til at elske hverandre af et rent Hjerte heftig, at vandre som Lysets Børn, helst da andre gav nøje Agt paa dem, om de kunde finde noget at spotte med. Til den Ende formanede jeg dem og til indbyrdes at opmuntre og tilskynde hverandre til Kjærlighed og gode Gjæringer, om de komme til hverandre, og som een Faders Børn haste med hverandre til det søde Himmerige, hvor alle Lidelser og Trængsler, al Foragt og Forsmædelse for Jesu Skyld ikke aleneste ophører, men og rigelig af Naade belønnes. Jeg har undertiden besøgt som andre saa og dem, enhver paa sit Sted, og handlet med dem efter deres Tilstands Beskaffenhed, hvilket jeg har anset som en højfornøden Sag, da Sjæle paa Christendommens Vej kan geraade i adskillige Omstændigheder, og man umulig i en Prædiken, der nødvendig mestendel maa rettes paa den raa og sikre Hobs Opvækelse, kan sige Begyndere i Christendommen alt det, som udfordres at vide i specielle Omstændigheder, som de kan være eller komme i. Især er der et Hus i Kirkegyden her i Byen, hvor jeg undertiden er gaaet ind, snart om Eftermiddagen, snart om Aftenen, baade til min egen og de Sjæles Opmuntring, som jeg i samme Hus har særdeles Kundskab om; undertiden har jeg sagt dem et Sprog af Bibelen, undertiden anvist dem en Psalme til Opmuntring, undertiden sjunget en Psalme med dem. Jeg har i samme Hus undertiden funden 1, 2 eller 3 af de Sjæle, som ere komne til mig og i Fortrolighed aabnet deres Hjerter for mig, hvilke har glædet sig ved min Tilkomst og begjæret af mig at blive et lidet hos dem til deres Opbyggelse, hvilket og er sket. Dette har den onde Fjende fortrødt paa og ved andre formeret det Rygte her i Byen, at vi holde Forsamlinger i forbemeldte Hus. Da dette Rygte kom mig for Øren, prædikede jeg offentlig om Forsamlinger

og viste, hvilke der ere syndige, skadelige og forbudne, og tvertimod, hvilke der ere fornødne, nyttige, opbyggelige og af Gud selv i Skriftet befalede, aleneste til den Ende, at de arme Mennesker kunde hjælpes til Rette i deres Vankundighed. Ikke des mindre er dog Fjenden gaaet saa vidt med sin Ondskab, at der sidstleden Fastelavns Søndag Aften forsamledes en stor Hob Dreng, Piger, Haandværkskarle og andre i Gaden, hvilke, efterat de havde drevet stor Spot med Hellighed og Naadens Aand, bleve saa grumme, at de stormede an paa Huset, sloge Vinduesskodderne ned og tilsidst sloge 3 Ruder ud i et Vindue. Jeg gik derfra strax om Aftenen, da den Tummel begyndtes, i den Tanke at de arme Mennesker skulde faa Rolighed, naar jeg var borte; men de fik dog ikke Rolighed før Klokken 10 om Aftenen. Den Vold og Overlast, som bemeldte fattige Mennesker var sket, smertede dem meget; dog havde dette snart været glemt, hvis dem ikke havde været truet større Skade og Overlast følgende Aften. Dette frygtede de saa meget mere for, som de vel vidste, at Fasten, den sørgelige Jesu Lidelses Tid, plejer at blive indviet med stor Drukkenskab, Sværgeren og Fylderier, og derfor sad i stor Frygt og Fare, ikke alene for Hus og Gods, men og for Livet selv. Jeg blev der borte fra om Mandagen, paa det min Nærværelse ikke skulde forvolde dem nogen Overlast; men dette uagtet begyndte Himlen aldrig saa snart at mørknes og Dagen at forsvinde, at Gaden jo strax var fyldt med Mennesker, der lagde den ene Bispottelse og Forbandelse til den anden, raabende e. gr.: Nu kommer den Helligaand over dem i en Dues Lignelse, nu faa de den ruende Aand. De vare udrustede med store Prygle, stormede an paa Vinduesskodder og Døre med Stok og Stene, og endelig gjorde saa stor Skade paa Vinduerne, som de i nogen Maade kunde, og Vinduesskodderne, der vare vel forvarede med Bolte, tillod dem, hvilken Skade de arme Mennesker i Huset toge imod med Taalmodighed og ikke i ringeste Maade gjorde nogen Modstand, skjønt de let kunde have

beskadiget dem, som rakte Hænderne igjennem Vinduerne for at ganske røve Blyet bort og snappe andet til sig, som stod paa et Skab.

Da dette om Aftenen kom mig for Øren, blev jeg hel underlig derover og ved mig selv beklagede de uskyldige Menneskers slette Skjæbne. Jeg tænkte, at det ikke var raadeligt, at jeg kom iblandt saadan en hel Hob forbitrede Mennesker, og gik derfor, efterat min Værtinde, der sagde, at de slog mig ihjel, dersom jeg kom ud, havde ladet mig fare, hen til hans Højærværdighed Biskop Brorson, hvor jeg fandt en Skræddersvend for mig, ved Navn Elias Bertelsen, der af Kjærlighed og Medynk over de uskyldige Mennesker havde refereret hans Højærværdighed Sagen og begjæret hans Assistance. Jeg fornam da, at hans Højærværdigheds Tjener var allerede sendt til Magistraten for at give dem det Opløb tilkjende, hvilken, da den ene Borgmester ikke var tilstede, strax blev sendt til den anden. Denne sendte strax Bud til Raadstutjeneren, og befalede, at han med Vagten skulde møde ved Hans Smids Enkes Hus i Kirkegyden for at stille det Opløb, som var sket, og afvende større Tumult og Skade, som endnu kunde befrygtes. Men hvad sker? Raadstutjeneren gaar ene hen i Huset og begynder at sætte stærkt til rette paa de lidende derudi, spørger, hvad det skulde betyde med de Forsamlinger, de holdt i Huset, med anden unyttig og ufornuftig Tale, som han lod høre. Endelig da de andre raabte udenfor: han er i Kammeret, løb han til et Kammer, hvor 2 gamle Mennesker har deres Værelse, for at randsage, om han ikke kunde finde nogen i Horeri sammen, og siden med sin Tale, da han gik ud og sagde: de Guds Engle, Aanden er over dem, foraarsagede større Tumult af det forbitrede Folk, i den Sted han skulde have undertrykt den. Der dette var sket, gik Raadstutjeneren til hans Velbyrdighed Hr. Cancelliraad, Borgemester Grotum, og falskeligen refererede ham Sagen, klagede meget over de Forsamlinger, som holdtes i forbemeldte Hus. Men forbemeldte Skrædder-

svend, som da var tilstede, fortalte Sagen paa den rette Maade, og, efterat han havde sluttet sin Tale med Cancelliraad Grotum, fik at vide, at 2 Vægtere, som han havde opsøgt, skulde gaa ind i Kirkegyden for at tage Huset i Forsvar. Mens ved alt dette var Tumulten lige stor, og det Sammenløb af Mennesker blev ikke mindre, men større, hvorudover jeg af Medynk over de arme Mennesker, da hans Højærværdigheds Tjener fortalte, at Vægterne vare ved Huset, men toge sig ikke noget for til deres Rolighed i Huset, tog Afsked fra hans Højærværdighed og gik ned i Kirkegyden, hvor jeg fandt en stor Conflux af Mennesker. Jeg taledede et lidet især med dem, som stode udenfor forbenævnte Hus, og spurgte dem: hvoraf det kom sig, at de vare der forsamlede, og viste, hvor grovelig de forsyndede sig etc., men fik ikke Svar af nogen. Jeg kan ikke nøksom prise min himmelske Fader for sin store Trofasthed mod mig, idet jeg samme Tid aabenbarligen saae, at han havde sin beskjærmende Haand over mig og lod mig ikke i ringeste Maade blive beskadiget af den store Hob forbitrede Mennesker, som vare nærværende.

Da jeg kom ind i Huset, fandt jeg nogle af hans Højærværdigheds Tjenestefolk derinde, som vare sendte derhen for at trøste de fattige Mennesker i deres Nød, og 2 andre fremmede Personer, som af Medynk vare komne til dem. De mistænkte Mennesker i Huset, Enken Karen Andersdatter, hendes Datter, Johanne Cathrine Hansdatter, og en anden Pige, Kjersten Jensdatter, vare hel nedslagne i deres Sind. Jeg opmuntrede dem, paa hvad Maade jeg kunde. Men imidlertid kom Raadstutjeneren og begyndte paa sin forrige Discurs; hvilken man svarede, at han skulde forrette det. Ærinde, han var sendt udi af Magistraten; havde han noget at sige og klage, kunde det ske paa et andet Sted. Hvorpaa han af Frygt for Magistratens Unaade beføl Vægterne at drive de Mennesker bort, som havde omringet Huset. Saaledes stilledes den Tumult i nogen Maade den Aften; dog blev der ikke ganske roligt, at jo

nogle faa nu og da nærmede sig til Huset til langt ud paa Natten, men turde dog ikke gjøre nogen Skade af Frygt for Vægterne, som bleve ved at holde Vagt Natten igjennem. Følgende Dag om Aftenen samledes vel atter nogle udenfor Vinduerne, men gjorde dog ikke nogen Skade. Samme Dag skrev hans Højærværdighed til Magistraten, refererede dem hvad som var passeret, og begjærede de skyldiges Navne, at de ved Undervisning kunde blive ledsagede fra den brede Vej ind i Getsemane og lære, hvor stor Synd det er at bespotte Naadens Aand. Iligemaade skrev han til Stiftsprovsten, at han enten conjunctim eller privatim af Capellanerne og Catecheten vilde forskaffe ham notitiam cura speciali partam om Hans Smids Enke og hendes Domestiquer. Samme Dag om Aftenen bleve Capellanerne og jeg, Medhjælperen, Hans Smids Enke og Domestiquer tilsagte at møde om Onsdagen d. 2 Marts i Budolphi Kirke Kl. 10. Dette skete, og Hans Smids Enke med hendes Domestiquer fik et meget priseligt Skudsmaal, især af deres Skriftefader, velærværdige Hr. Nicolaj Claussen, saa at deres Uskyldighed blev tydelig lagt frem for Dagen, at de ikke i allerringeste Maade havde givet Anledning til det Opløb, som var sket. Da det Tirsdag Aften spurgtes, at den Samling skulde ske her i Kirken om Morgenen, stimlede Mennesker i 100 Tal tilsammen omkring og i Kirken om Onsdagen, skjønt de ikke fik noget af Sagen at høre, fordi den blev afgjort i Enrum i Studerekammeret. Her hørte man ogsaa de forrige Bespottelser, sc. at Aanden kom over os etc. Der ventedes, at jeg skulde føres i Arrest, da de saae, at jeg ikke var bortrømt, som der tilforne sagdes, og at Hans Smids Enke med sine Domestiquer skulde stenes af Byen. Da jeg om Fredagen kom paa Prædikestolen, kom det mange hel underlig for, der vist havde ventet, at Prædikestolen i det mindste havde blevet mig forbuden. De forskrækkelige Forbandelser, bedrøvelige Bespottelser, afskyelige Løgne og falske Beskyldninger vilde blive alt for vidtløftigt at opregne. Vi ere agtede som

Skarn i Verden og alles Skovisk. Man kommer ikke i et Hjørne af Byen, at der jo raabes: Aanden er over os. Hvorledes Menneskenes Ondskab har ytret sig, er snart utroligt. En Mand gav det Raad, at alle af den nye Sect skulde samles i Huset, og Huset tændes an i Brand. En anden vidste et bedre Raad, som med mindre Fare kunde sættes i Værk, nemlig der skulde hugges et Hul paa Fjorden, som endnu er belagt med Is, der skulde en efter den anden puttes ned af de mistænkte. En anden sagde, at endskjønt han var en fattig Mand, vilde han dog være saa gavmild og anvende nogle Tjæretønder paa de stakkels Mennesker.

3.

Et Bidrag til Enevold Ewalds Ungdomshistorie.

Efterfølgende Stykke antyder en Forfølgelse af en anden Art end den, der i det foregaaende er omtalt, men ikke mindre ugrundet. For øvrigt trænger Stykket ikke til nogen Kommentar. — Ikke længe efter den her berørte Begivenhed blev Ewald (1727) Skolemester ved Waisenhuset i Kjøbenhavn og 1728 Præst sammesteds.

Jeg underskrevne Hr. Johann Henningsen, Sognepræst for Møgeltønder Menighed, bekjender og declarerer hermed, at eftersom jeg ikke alene udi Møgeltønder Kirke den 2. Søndag efter Trin. og paa Mariæ Besøgelses Dag sidst forløbne udi dette nærværende Aar haver paa en vrang Beretning angrebet hæderlige og vellærde Studios. Mr. Enewald Ewald af Høyst og Peder Andersens Datter af Sønderby, ærlige og gudfrygtige Pige Gye Peders Datter, med en og anden nærgaaende Beskyldninger, til hvilket alt jeg er bleven overilet: Da som forberørte Mr. Enew. Ewald og Gye P. Datter, saa vel paa [min] egen Begjæring som andre gode Venners Mellemlhandling, haver ladet sig disponere Sagen uden videre Rettergang at frafalde, naar jeg dennem med tilstrækkelig Erklæring reparerede, og ellers i alle Maader

forsoner, hvis jeg mod dennem haver forbrudt: Saa declarerer jeg hermed, at jeg intet andet veed om forbemeldte Mr. Enew. Ewald og Gye P. Datter enten at sige eller tale, end det som godt, christeligt, ærligt og berømmeligt være kan, saa alt, hvis jeg haver talt til deres Præjudice skal hermed være igjenkaldet som udtalt, dødt og magtesløst i alle Maader, og ikke komme nogen af dem til Forkleinelse paa gode Navn og Rygte i nogen Tilfald. I det øvrige forbinder jeg mig herved efter denne Dag i og uden Embedet at beegne Gye Peders Datter og hendes Paarørende med saadan høflig Føjelighed, som billigt kan være og med Christelighed og Ærbarhed forlanges. Ligesom og at jeg i Evighed skal forglemme denne Sag og aldrig tænke paa Revange, saa fremt jeg ikke, foruden hvis denne Forlig indeholder, vil være under Tiltale til Doms for alle disse Sager. Til ydermere Vidnesbyrd om vores Forlig, og at jeg intet andet har at sige paa bemeldte Stud^s Mr. E. Ewald hverken i Lærdom eller Levnet, da anmoder jeg hannem tillige hermed paa den 22. Søndag efter Trin. at prædike for mig paa min Prædikestol, at al Menigheden og ogsaa de, som uden Menigheden derom har hørt, deraf maa kjende, baade at vi ere venligen forligte, saa og at, som sagt er, jeg intet har at sige om hans Person, Lærdom og Forhold og Levnet andet, end hvad christeligt og anstændigt er. Til Stadfæstelse, at denne min Forskrivning uryggeligen skal holdes og i alle sine Ord og Puncter af mig uimodsigeligen efterkommes, haver jeg dette med egen Haand underskrevet og mit sædvanlige Signet undertrykt, som og venligen formaaet velærv. vellærde Hr. Jens Gr[egersen] Sogne-Præst for [Visby]¹⁾ Menighed, og v. v. Hr. Nicolaj Brorson, Sognepræst for Bedsted M., som har overværet, med mig til Vitterlighed at underskrive. Hvorefter det skal staa merbemeldte Mr. E. Ewald og Gye Peders Datter frit for at lade denne vores Forlig protocolleres til Møgeltønder

¹⁾ Aabent Rum i Afskriften.

Birketing uden nogen foregaaende Kald til mig, naar de lyster, og det dem godt synes.

Datum Tønder d. 4. Nov. 1726.

Johann Henningsen.

Jens Gr[egersen].

Nicolai Brorson.

Afskrift i Kallske Saml. 103 Fol.

4.

Præsten i St. Magleby paa Amager, Hr. Gunder Wegersløffs sidste Villie.

Gunder Tøgersen Wegersløff var uden Tvivl en af Pietismens bedste Mænd og vilde maaske være endt som Biskop, om han ikke var bleven bortkaldet ved en tidlig Død. Han var født 1704 i London, hvor hans Fader var dansk Konsul. Hans Levned skal dog ikke her fortælles, da det kan læses hos Bloch, Den fynske Gejstligheds Historie II, 300—4. Ved følgende Kongebrev kaldtes han til Kompastor i St. Magleby eller Hollænderby:

Christian VI etc. gjør vitterligt, at eftersom os elsk. Mag. Matthias Hvid, som forhen allernaadigst haver været beskikket at komme Sognepræsten til Magleby Sogn paa vort Land Amager, os elsk. Mag. Jacob Hummer, til Hjælp udi hans Embedes Forretninger i hans Alderdom og Svaghed, og hannem omsider i Embedet som Sognepræst at succedere, er af Os derfra forflyttet og allernaadigst befordret til at være Sognepræst til Holmens Kirke i vores Kgl. Residensstad Kjøbenhavn, saa og Provst ved Sætaten og Garnisonen sammesteds, saa have vi i hans Sted allernaadigst beskikket og forordnet, saa og hermed beskikke og forordne Gunder Tøgersen Weggersløf, hidindtil Pastor til Hellenæs og Sønderby Sogn i vort Land Fyn, til at være herefter Adjunctus hos fornævnte Mag. Jacob Hummer, og det paa samme Condition som fornævnte Mag. Matthias

Hvid det haft haver, og naar den gamle Præst ved Døden afgaar, da skal ved fornævnte Magleby Menighed sættes endnu en Præst, som kan baade Dansk og Hollandsk. Thi (etc.). Givet paa vort Slot Frederiksborg d. 26. Aug. Ao. 1735.

Christian R.

J. L. v. Holstein.

Wegersløff maa tidlig have haft Døden for Øje; thi han var endnu ikke 33 Aar, da han udstedte følgende mærkelige Bestemmelse om sin Jordefærd. Da Stiftsprovsten i Christiania, den i sin Tid bekendte Hr. Niels Barfoed, imidlertid døde, blev Wegersløff 10. Juli 1739 kaldet til hans Eftermand. Hans Virksomhed i Christiania blev dog kun kort, da han allerede 30. Juli 1742¹⁾, kun 38 Aar gammel, bortkaldtes ved en hidsig Feber.

Salig Provst Wegersløffs sidste Villie.

Alvorlige, sidste Villie, hvorledes jeg undertegnede vil, med mit døde Legemes Jordefærd i sin Tid skal forholdes.

1.

Vil jeg at det døde Legeme skal, som Vis og Skik er overalt, aftoes og renses fra de Urenligheder, som med Sygdom og Helsot kan være kommen paa det, til et Tegn paa, at jeg ønskede, om det var muligt, fra alle Legems saavel som Aandens Besmittelser at aftoes, for at kunne stilles for Dommens rene Throne.

2.

Skal det aftoede Legeme iføres en ren Skjorte, og derover den sædvanlige Præste-Habit, til en Bekjendelse om, at den Tid, jeg den har baaret udi, er fast den eneste Tid af mit Liv, jeg har kjendt og tjent min Gud, og til et Vidnesbyrd, at jeg saa har bestræbt mig, ved Guds Naade saa mit Præste-Embete at føre, at jeg ikke har villet enten med Hyklery, Sledskhed eller Trædskhed besmitte Kjortelen

¹⁾ Wiberg (II, 361) har 1740. Jeg har fulgt Blochs Angivelse.

og Embedet, mens haaber en barmhjertig Dom fra min eneste Ypperstepræst, Christo Jesu, af Naade.

3.

Skal man lægge Doct. Morten Luthers liden Catechismus imellem begge mine Hænder, og en Bibel paa mit Bryst, til et evigt Vidne, at jeg har troet og lært Guds Ord purt og rent, efter den Evangeliske Augsborgske Confession, og intet andet elsket, troet og arbejdet paa, end selv at have og holde den sande evangeliske Tro og andre den samme, og intet, intet, intet andet, imod eller foruden det, at tilbyde. Dermed og derefter jeg agter at møde for Christi Dom.

4.

Skal man lægge det døde Legeme i en slet og ret hvid Fyrre-Kiste, hvorpaa intet sort maa findes, til et Tegn, at jeg henover i dette glædelige Haab af dødes Opstandelse, og at jeg er vis paa, ved Troen til Jesum Christum, at have bekommet evigt Liv af Naade. Hvorfor min Bortgang ej maa synes sørgelig, men glædefuld og fro.

5.

Skal Kisten med Legemet i al Stilhed uden nogen Klokke-Klang, Skole-Sang eller Lig-Prædiken nedsættes dybt i Jorden paa sit behørigte Sted. Hvortil bedes nogle unge Karle af Menigheden, som derfor gives hver 4 Mark danske; men ingen Drik, Mad eller nogen Gjæste-Bud maa ved Ligfærden gives.

6.

Endelig skal og maa ingen Lig-Vers, Programma eller noget deslige tillades eller antages; saa og ingen Slags Epitaphium, Ligsten eller noget deslige opsættes eller lægges over Graven. Thi min Ros er aleneste Gud, min Dommer Christus. Han forlene mig af Naade en salig Afsked, naar min Time kommer. Amen.

Store Magleby paa Amager d. 31. Januarii 1737.

G. T. Wegersløff (L. S.).

(Afskriftens Rigtighed er bevidnet af H. A. Brorson, Kallske Saml. 103 Fol.)

Efter Wegersløffs Befordring til Christiania blev Hr. Christen Jensen 9. Okt. 1739 kaldet til dansk Kompastor i St. Magleby. Ogsaa denne, der var en født Alsinger, hørte til den pietistiske Retning, ligesom vel ogsaa hans Medarbejder, den tyske (hollandske) Kompastor, Hr. Jørgen Røbel. Chr. Jensen var nemlig. saa at sige en Skabning af den bekjendte Chr. Langemach Leth, Sognepræst ved Trinitatis Kirke og Professor i Kateketik, der var en af Pietismens Førere her i Landet, og Chr. Jensens Befordringer vidne om, i hvilken Gunst han har været hos de styrende¹⁾. I Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 708—9 er meddelt en kgl. Befaling af 1. Sept. 1741 til bemeldte Langemach Leth og Hr. Nicolai Brorson ved Nicolai Kirke om at stifte Fred mellem Præsterne i St. Magleby og Skoleholderen i Dragør. Da et saadant Kommissorium hører til det ualmindelige i en tilsyneladende saa lidet betydende Sag, turde der være Anledning til at meddele det sluttede Forlig som karakteristisk for hin Tid.

Vi underskrevne Sognepræster for store Magleby paa Amagerland paa den ene og Skoleholderen sammesteds²⁾ paa den anden Side bekjender hermed, at eftersom der er opkommen nogen Misforstaaelse imellem os, som lettelig

¹⁾ Chr. Jensen havde været Klokker i Sandherred i Norge. Da C. Langemach Leth var bleven Præst her, tog han ham til sin Kapellan (kaldet $\frac{4}{12}$ 1633). Men da Leth 1736 blev Sognepræst ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, og Eftermanden ikke ønskede Chr. Jensens Tjeneste, kaldtes denne 1738 til Sognepræst i Tor-kildstrup og Lille-Brænde paa Falster, 1739 til Kompastor i St. Magleby, 1740 til Feltprovst for de danske Tropper i hannoversk Sold. Denne Funktion kan dog ikke have været meget længe, da vi 1741 atter træffe ham i Embedet paa Amager (se flg. Forlig). 1744 blev han Sognepræst ved S. Mikkels Kirke i Slagelse: Døde allerede 1 Maj 1746. (Se Im. Barfod, Den falsterske Gejstlighedens Personalhist. II, 188—9, hvor dog noget vil være at rette, da Leth ikke som Præst i Sandefjord kan have opmuntret Chr. Jensen til at studere, eftersom denne blev Kandidat 1731 og Leth først 1732 blev Præst i Sandefjord.)

²⁾ I det andet Exemplar af Forliget staar: paa Dragør.

kunde blevet til alt for megen Stød og Hinder for vort Embede og Menighed, dersom den ikke i Tide blev forekommet og dæmpet, hvilken vi desaarsage af inderste Hjerte destomere hader og detesterer; da, for al Paaank og Mistykke nu og i Fremtiden at ophæve, haver vi efter Guds vor Frelsers Befaling og Exempel samt med vor kjære Øvrigheds Forevidende, Samtykke, Raad og Tilskyndelse os saaledes i Guds frygt forenet, at ovenbemeldte Mishellighed, og hvad deraf dependerer, uden nogen videre Klage eller Dispute at føre, skal hermed være ganske afgjort, død og magtesløs, og hvad der paa nogen af Siderne kan være enten forset eller paaanket skal aldrig mere tænkes eller nævnes, men derimod en Hjertens Kjærlighed, Enighed og Samfund igjen imellem os ved Herrens Naade her fornyet og indgaet, ligesom vi efter vor dyre Christendoms og vigtige Embedes Pligt herved forsikrer at tilgive, fordrage og elske hverandre i Jesu Christi inderlige Kjærlighed og Sagtmodighed, samt ved desto større Alvorlighed i Guds Gjerning i Fremtiden at forekomme al Aarsag til Misforstaaelse og Forargelse i alle Maader. I Synderlighed bekjender jeg, R. Bruun, at eftersom denne Mishellighed tildels enten er begyndt eller formeret ved et ubetænksomt Ord, som jeg har talt til et Par gode Venner om min kjære Sognepræst, velærværdige Hr. Christen Jensen, som ikke burde være sagt, saa fortryder og afbeder jeg samme hos bemeldte min kjære Sognepræst med den Forsikring, at jeg destomere vil efterdags elske og ære ham, være mine foresatte Læreres christelige Ord og Formaning udi mit Liv og Embede hørig og lydig, og i ingen Maader give Anledning til deres Personers eller Embedes Forklejnelse, men i tilbørlig Ydmyghed og Kjærlighed tale med dem selv om det, som kunde eragtes godt og gavnligt til Forbedring og særdeles Ungdommens Fremvæxt i Guds Kundskab og Naade, og i det øvrige stræbe efter at blive i Regnekunsten mere øvet og grundet.

Hvorimod jeg Christen Jensen lover, at jeg ikke alene gjerne tilgiver Skoleholderen alt, hvad han kan have forset sig imod mig, men endogsaa af Hjertet vil elske og ynde ham som en tro Christi Tjener, glæde mig ved at kunne være ham i hans besværlige Skoleembede til Trøst og Opmuntring, Lindring og Lettelse. Og at Herrens Gjerning i Kirken, Skolen og allevegne maa drives af os paa alle Sider i Guds Kjærlighed og Enighed, dertil forlene han os selv sin gode værdige Helligaands Naade og Styrke for Jesu Christi Skyld.

Hvormed da al Misforstand, med alt det, som i denne Sag til indbyrdes Fortrydelse eller Paaank kan være talt eller skrevet, skal hermed være i den Herres Jesu Navn ganske mortificeret og annulleret. Hvilken vores venlige og kjærlige Forlig vi derfor ombede velædle og velærværdige Hr. Professor Leth, Sognepræst for Trinitatis Menighed, og Hr. Nicolai Brorson, Sognepræst for Nicolai Menighed i Kjøbenhavn, som til den Sags Undersøgning af hans Kongelige Majestæt allernaadigst commiterede, med os at underskrive, ligesom vi den ved vore Hænder og Signeter hermed bekræfte og stadfæste.

Store Magleby d. 21. Aug. 1741.

J. Røbel. C. Jensen. R. Bruun.

Afskrift i Kallske Saml. 103 Fol. Smst. findes en anden Form af Forliget, i Ordlyden noget forskjellig (kortere), men i Meningen den samme.

5.

Præsten Joh. Chr. Ambders paa Helgoland.

Førend Englænderne 1807 bemægtigede sig Helgoland, hørte denne Ø under den slesvigske Kirke (Husum Provsti). Indtil Aaret 1734 var der kun een Præst paa »Landet«, men i det nævnte Aar fik Præsten Friderich Schnobel en »Compastor« ved Navn Johan Christian Ambders, og med denne holdt Pietismens sit Indtog paa den afsidesliggende

Ø. Ambders, der var født i Vesterland paa Sylt¹⁾, hørte formodentlig til den burkalske Præsteslægt af dette Navn. I Burkal Sogn i Mellemlesvig (Tønder Provsti) var nemlig tre Mænd, Fader, Søn og Sønesøn, af Navnet Ambders (eg. Andersen) Præster efter hinanden i henved 100 Aar (1651—1749). Nok er det, at J. C. Ambders stod i Venskabsforhold til de tre berømte Brødre Brorson, der alle begyndte deres Virksomhed som Præster i Nord- og Mellemlesvig, og han delte deres Aandsretning, skjønt det er rimeligt, at han er gaaet et Stykke videre end de i Retning af Tilbøjelighed til Herrnhutismen. — Da han var bleven ansat paa Helgoland, kom han meget snart paa Kant med den ovennævnte Præst Schnobel, der var en Fjende af Pietismen. Ytringer i Prædikener og andetsteds vare eller bleve udlagte som Angreb af den ene paa den anden, og da Ambders vistnok har været den aandelig overlegne, og hans Personlighed, stærkt greben som han selv var, i Begyndelsen har øvet ikke ringe Tiltrækning, saa fandt Schnobel maaske Anledning til at bruge stærkere Udtryk for at betegne sit Stade, end han under rolige Forhold vilde have gjort. Og saa blev det lille afsides Øland Skueplads for de samme Scener, som i hin Tid forefaldt paa saa mangfoldige andre Steder. To Mænd, der i Rummet vare hinanden saa nær og skulde arbejde i den samme Gjerning, fjernede sig aandelig talt mere og mere fra hinanden, saa de tilsidst næsten ikke mere kunde raabe hinanden op, men maatte nøjes med at skrive til hinanden. Der er bevaret tre Breve fra Ambders til Schnobel²⁾, hvor af det ene paa ikke mindre end 8 tæt skrevne Foliosider især viser, hvorledes Forholdene havde udviklet sig. Schnobels Prædikener, der synes at have været af den lemfældige Art, kunde ikke tilfredsstille Ambders, der trængte paa en

¹⁾ Jensen, Kirchliche Statistik des Herzogthums Schleswig, S. 699.

²⁾ Afskrifter af Brevene, som Ambders formodentlig har tilstillet Nic. Brorson, findes i Albeks Samlinger (Kallske Saml. 103 Fol.).

alvorlig Omvendelse og gode Gjerninger som Troens Frugter. Han foreholdt da sin ældre Kollega hans Prædikens formentlige Mangler, noget som denne kun daarlig kunde finde sig i at høre. I hvad Stil hans Formaninger have været, kan nogenlunde sluttet af følgende Ytringer i det nævnte lange Brev¹⁾:

»I over 3 Fjerdingaar har jeg nu været Deres Tilhører, og jeg tør nok sige en opmærksom Tilhører; men jeg har endnu ikke kunnet blive klog paa, hvorledes det egentlig hænger sammen med Deres Tro, om det er en virkelig (guddommelig) Tro eller en Indbildning, om det er en sand Kristendom eller en blot theoretisk og død Kristendom, der lader sig vende og dreje, som det skal være. Naar De den ene Søndag synes at ville sige noget, bliver det den næste taget tilbage. Vel hører man i Deres Prædikener Ordene Fromhed, Guds frygt, Tro, Bod, Kjærlighed osv., men naar der skal skrides til Forklaring af de under disse Ord skjulte hemmelige Sager, saa faar man at mærke, hvorledes det er bevendt. Hvis det var mig alene, der ikke kunde faa noget ud deraf, vilde jeg skrive det paa min Dumheds Regning. Men naar jeg har spurgt andre, som have hørt Dem i længere Tid, hvad det egentlig er, De prædiker, har jeg faaet til Svar: Ja hvad er det? Jeg har sagt Dem, at jeg fandt Deres Prædiken igaar bedre end sædvanlig. Men de kunde dog ikke lade være at indblande nogle underlige Talemaader, som naar de bestred den kristelige Fuldkommenhed, ivrede mod Værkhellighed (som om der var nogen Fare i den Retning her paa Helgeland, saa længe der er saa mange Kroværter og saa meget Husumer-Øl), beskrev Bodens som blottet for alle gode Gjerninger, og opholdt dem saa meget ved den menneskelige Skrøbelighed, ogsaa hos de gjenfødte, osv.«

Disse Anker mod Præstens Prædiken gennemgaaes nu i det enkelte. For øvrigt antydes i Brevet, at Schnobels

¹⁾ Gjengivelsen er noget fri.

Afrejse fra Helgoland var nær forestaaende; men han kunde have godt af Formaningerne for sin fremtidige Virksomheds Skyld, om han mulig paa et andet Sted kunde gjøre mere Gavn. Brevet slutter nemlig paa følgende Maade:

„Nehmen Sie dieses als ein Valedictorium von mir an. Da Ihre hiesige Zeit nun auf Helgoland soweit verflossen, so brauchen Sie dieses zur Præcaution in Ihrer künftigen Station. Wie viel Seelen Sie hier möchten bekehret und zu rechte gebracht haben, das lasse dahin gestellet seyn als mir unbekant; obs Ihnen selbsten bewust, das stelle Ihnen anheim. Die Zeit des Ankunfts unsers Ertzhirten ist so weit nicht mehr, und sein Lohn mit ihm, und da wird denn einem jeglichen nach seinem Werck Ruhm wiederfahren. Lass und denn die künftige Zeit desto besser wahrnehmen, dass wir die Seelen nicht weiden ums Brodts willen, dass wir uns von der Wolle der Heerde kleiden und von ihrer Fetten geniessen, aber der Seelen Sorge nicht behutsam oder vermögend oder gebührend wahrnehmen; wie theur möchte uns das Brodt denn doch zu stehen kommen! Nun wie ich dieses aus keine Heucheley Sache schreibe, sondern, so weit ich mich selbsten kenne, ohne privat Hass, da ich denn auch nur Gelegenheit wünschte solches in der That Ihnen declariren zu können, als wolt von Ihrer Seite mir solches wiederum ausbitten, dass Sie nemlich mit gleicher Gewogenheit zugethan seyn möchten dem, der sich nennet

Derer gehorsamster Diener

Helgeland d. 5ten Sept.

J. C. Ambders.“

Ao. 1735.

Efter denne grundige Overhaling er Schnobel neppe bleven ret længe paa Helgoland. Han tiltraadte endnu samme Aar som Præst i Egebæk mellem Flensborg og Slesvig, hvor han døde 10. Sept. 1738. — Efter hans Afgang rykkede Ambders op til Førstepræst paa Helgoland og fik til Compastor Peter Petersen Cramer fra Flensborg, med hvem han bedre stemmede. — Fra Slutningen af Aaret 1735 er et Brev fra ham til Hr. Nicolai Brorson (da Præst

i Bedsted i Mellemslesvig), som her skal meddeles. Man ser deraf, at der var opstaaet Tvivl hos Ambders, om den Fremgangsmaade, han havde anvendt mod Schnobel, just havde været den rette. For øvrigt bærer Brevet Præg af den aandelige Gjæring, hvori han befandt sig. Denne synes i den følgende Tid at være taget til, da der berettes om ham, at han 1739 paa Grund af pietistiske Sværmerier blev forjaget fra Helgoland. Udtrykket »forjaget« skal vel neppe forstaaes ganske bogstavelig. Men det er rimelig gaaet ham som adskillige andre pietistiske Præster med Hang til Herrnhutismen, at han har befundet sig saa ilde i den lovbundne Præstevirksomhed i Statskirken, at han har fulgt den Lyst til at blive »spændt fra«, som han allerede ytrer i det efterfølgende Brev, og mere eller mindre frivillig har opgivet Præsteembedet. Som andre utilfredse Præster under lignende Forhold begav Ambders sig til Brødre- menigheden i Herrnhut. Tilsidst omtales han som sysselsat med Undervisning i Bunzlau i Schlesien, hvor han døde 1775¹⁾. — Det omtalte Brev lyder, som følger:

Wohl-Ehrwürdiger, Hochgelahrter,
besonders hochwehrtester Hr. Pastor!

Die Nachricht von Ihrer aller Wohlsein und andern äusserlichen Veränderungen, so ich aus dero beyden längst erwarteten Brieffen erhallten, hat mir, der ich in einem verschlossenen Pathmo wohne, ja nicht anders können, als höchst erfreulich sein, unerachtet ich in verschiedenen Puncten, als von Ihrem eigenen Gefahr, darin Sie etwan gerathen könnten²⁾, wie auch von dem Zustande in Copenhagen, gerne eine weitläuftigere Deduction gewünschet, wiewohl ich es Ihnen freylich mit Recht nicht eröffnen

¹⁾ Jensen, Kirchliche Statistik, S. 699.

²⁾ Sikkert de Vanskeligheder, Provst Koch i Aabenraa lagde Hr. Nicolai Brorson i Vejen i hans ivrige Bestræbelser for Opvækkelse i Bedsted (se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 668 ff.).

sollte, da Sie mir von so vielen andern Umständen Part gegeben; indessen glaube ich gewiss, wenn Sie wüsten, wie erwecklich nicht allein mir, sondern auch andern guten Seelen, denen ichs erzehlen kann, solche Umstände seyn, so würden Dieselbe sich solche Weitläufigkeit nicht gereuen lassen. Ein gewisser Lästere¹⁾ hat neulich geschrieben hier vom Lande, die Pietisten und Quäker werden heut zu Tage erschrecklich keck, da sie vorher nur Gott gedanket, dass sie eine Tolerance erlangen können, so fangen sie nun an zu attaquiren; das wird ein solcher noch vielmehr auffmutzen, wenn er die Affaires aus Ripen hören würde, dass man Pontificem R.²⁾ selbst nicht mehr schonen will. Nun ists von Gott, so wirds stehen, wo nicht, so wirds doch, da es in guter Absicht gemeinet ist, von Gott doch zum guten gekehret werden. Solches wünsche ich mir in meiner eigenen Sache, und so auch von den andern. Mit meiner affaire hat es keine Schwierigkeit mehr, indem Hr. Pastor Schnobel vom Lande weg ist, und schon stille sitzen wird, wenn ich will, indem er mir 103 R l. auff eine listige, doch nicht zu rechtfertigende Weisse mit weggenommen, weil er wohl gemerkt, dass sein Process schwurig, und ich ihm auch solche nicht gerichtlich abzudringen suchen würde; welches er denn auch getroffen, denn einen solchen Schaden kann man leyden. Sollte ich also den Vortheyl an dem ich(!) sowohl auf der einen als andern Seyte ansehen, so muss ich allerdings dem Herrn Superintendenten und Probstn Recht geben, dass man lieber die kurtze Zeit hätte aushalten sollen. Nun aber lag das so sehr hart an principijs obsta, es mögte doch ärger werden; kurtz ich wollte gerne nicht jemand in solchen Umständen wünschen. Inzwischen so habe ich wohl nicht die rechte Bahn genommen; ich hätte vielleicht alle Schärffe weglassen sollen, und Gott um Sanftmuth besser gebethen

¹⁾ Formodentlig Præsten Schnobel.

²⁾ Matthias Anchersen, Biskop i Ribe.

haben, in Betrachtung, dass ein Salomon allein dazu tüchtig ist ein Haus dem Herrn zu bauen, und der Tempel durch keine Hammer-Schläge soll zubereytet werden. Ich bin durch diese affaire (dem Höchsten sey Preyss) ziemlich gewitziget worden, insonderheit über dem Punct bin mit Ihrem Herrn Bruder in Tundern völlig einig geworden, dass der Busswecker Johannis die Sache nicht ausrichten wolle, sondern es müssen die Seelen auch zu Christo Jesu recht geführet werden, und solches will durch nichts als durch dem Reichthum des Erbarmers, oder paucis dem Evangelio stricte dicto ausgerichtet werden; es folgt sonsten keine Lebendigmachung. Aber wer ist hiezu tüchtig? sagt gahr ein Apostel, und was soll ich untüchtiger denn sagen? Dieser ist nur meine einzige Sorge, die ich nunmehr all gantz habe für mir und der Gemeine, und in solchen Umständen stehet mein Colleague der Herr Cramer, von dem sehr zu grüssen habe, auch; er ist sonst sehr getreu, aber wird wohl durch den Flensburgischen Principijs oder andere Stücke etwas zurück gehalten; sonst würde ihm seine natürliche Disposition vielleicht soviel nicht im Wege stehen als mir, zu einem solchen evangelischen (sensu sano et puro) Zustand hindurchdringen als mir. Ach Gnade! es muss alles durch Gnade doch erstiegen werden, sonsten bleybt man bey den ersten Bewegungen und im Gefängniss bey Johanne besitzen. Helfen Sie uns darnach mit ringen; conjuncta valent, es bleibt gewiss dabey! An dem Herrn Landvogten seiner Frau Liebsten (von denen einen hertzlischen Gruss abzustatten habe) hoffe eine grosse Erweckung durch Wahrnehmung ihrer grossen Wachsamkeit und Treue; aber es ist damit so, die Stunde der Gebuhr ist kommen, aber keine Kraft zum Gebehren; sonsten sind hier auch etwan 13 andere, von denen gleiches gilt. Nun wünschte ich vor meine Person nichts mehr, als dass ich einige Jahre könnte ausgespannet gehen, und mich recht in der Stille zubereyten lassen; denn durch dem vielen Reden erschöpft man sich selbst, dass man

für sich selbst nichts übrig behält, da wir doch bey den klugen Jungfrauen antreffen, dass es nicht so seyn solle, damit es nicht beyden Partheyen, Lehrern und Zuhörern, an Öle gebreche.

In Husum scheineth der neue Character auch novos mores et aliam vitam nach sich zu ziehen, indem der spiritus persecutionis wenigstens dem Anfange nach sich solle herfür thun wollen, indem unterschiedliche von den besten Christen daselbst sind für dem Consistorio gefordert, und als rei fanatici sive dippelianici angesehen worden; doch soll ichs nicht als gewiss so ansehen. Gott behüte Tundern.

An Herrn Past. Riese¹⁾ habe hiebey einen Brieff angelegt, welchen ich bitte ihm zustellen zu lassen, darinnen ich gebethen die 8 Mk. l. an Ihnen abzugeben, da ich denn hoffen will, Dieselbe werden solches annehmen, und wenns nicht zu beschwerlich, mir vor denenselben durch ihren Domestiquen, die nach Closter Marckt ziehen, Leynewandt zu 5 bis 6 β die Elle, nemlich zu Bettlackens, zu kauffen lassen und bis weiter bey sich zu behalten. An dero Herrn Brüder in Medollen und Tundern²⁾ bitte meinen ergebensten Gruss abzustatten, wie auch an Mr. Zwerg (von dem ich hoffe, dass er durch seinen Fleiss wird ersetzen können, was ich etwan versäümet)³⁾ nebst allen andern guten Freunden, besonders aber an dero Frau Liebste, verharrend

Dero gehorsamster Diener

Helgeland d. 7. Decemb.

J. C. Ambders.

Ao. 1735.

Orig. (uden Udskrift) i Kallske Saml. 103 Fol. Vanskelig at læse.

¹⁾ Præst i Agerskov.

²⁾ I Medolden var Broder Brorson og i Tønder Hans Adolf Brorson Præst.

³⁾ Herved sigtedes vel til en Lærerstilling, Ambders tidligere har indtaget i Tønderegnen. Zwerg kan ikke være den bekjendte Detlev Gotth. Zwerg, der indtil 1732 var Præst paa Amrum, men muligvis en Broder til ham.

6.

Om de separatistiske Bevægelser i Bordelum og Omegn (1739).

I Bordelum i Bredsted Provsti i Sønderjylland antog den fremtrængende Pietisme en egen, stærkt udpræget separatistisk Karakter. Da den gamle Præst Ægidius Lorenzen i Bordelum døde 1734, efterfulgtes han i det følgende Aar af sin Søn, Peter Lorenzen, der begyndte at holde gude-lige Forsamlinger i Forbindelse med en Kandidat Frants Marcus Barsoenius. Denne var en Søn af Præsten Georg Leopold Barsoenius i Joldelund, der 1739 døde som Præst i Bargum, et Nabosogn til Bordelum. De nævnte Mænd indskrænkede sig ikke til Fastlandet, men holdt ogsaa Forsamlinger paa flere af de frisiske Øer, navnlig paa Langenes, hvor en Søster til F. M. Barsoenius var gift med Præsten Friedr. Flor. P. Lorenzen døde imidlertid allerede 27. Sept. 1736, og nu fortsatte Barsoenius paa egen Haand, dels i Bordelum dels i de omliggende Sogne. Han holdt Møder under aaben Himmel, noget dengang ganske usædvanligt, og fandt stor Tilslutning (navnlig af Kvinder). Højere og højere steg Bevægelsens Bølger, især efter at en Kandidat David Bähr fra Kiel havde sluttet sig til. Denne førte rask ind paa Sværmeriets banede Landevej: Forkastelse af alle ydre Kirkeskikke (Kirkegang, Altergang osv.) og Foragt for Myndigheder; de lovmæssige Ordninger skulde erstattes af Aandens Vejledning. Den ny Præst i Bordelum synes vel at have søgt at holde noget igjen, og Barsoenius tog ogsaa til en vis Grad Afstand fra Bährs vanvittige Sværmeri. Men det viste sig her som altid, at det er lettere at vække en Storm end at bringe den til at lægge sig. Da nu de separatistiske Sværmere endog gjorde Angreb paa det lovbundne Ægteskab, der agtedes afløst af frie »aandelige« Forbindelser, kunde der ikke ties længere fra Myndighedernes Side. Den 25. Febr. 1739 nedsatte det flensborgske Konsistorium, under hvilket Bredsted Provsti den Gang stod,

en Kommission for at undersøge Sagen. Da forskjelligt kom op, der tydede paa, at Sagen vilde faa en alvorlig Vending, absenterede Barsoenius og Bähr sig. Den sidste tog en anden Mands Kone med sig, men blev greben og sat i Glückstadt Tugthus. Om Barsoenius gjorde ham Følgeskab her, vide vi ikke. Men da Bähr efter nogen Tids Forløb (1742) kom ud af Tugthuset, var han saa langt fra at være helbredet, at han udgav sig for Messias. Hans aandelige Ophidselse endte med et Nerveslag, der lammede ham, og han døde 1743 i Bredsted. Man havde først bragt ham til Bordelum, men ingen vilde her antage sig ham, saa at Øvrigheden maatte træde til, for at han ikke skulde omkomme paa Gaden¹).

Om disse Forhold er der nu Tale i følgende Brev af 26. Sept. 1739 fra Præsten Andreas Møller i Hanved (ved Flensborg), der selv hørte til den pietistiske Retning²) og derfor søgte at tage navnlig Barsoenius i Forsvar. Brevet savner Udskrift, men er vistnok rettet til Hr. Nicolai Brorson, da Sognepræst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn.

Hoch-Ehrwürdiger und Hochgelehrter,
Insonders in dem Geliebten Geliebter Herr Pastor!

Ich finde mich endlich wieder erwecket Ew. Hoch-Ehrwürden die Continuation der Bordlumschen Bewegungen, die ich Ihnen schier aus blinder Menschenfurcht solte vorenthalten haben, zu übersenden. Sie werden aus meinem vorigen Schreiben³) ersehen haben, wie es dorten bis auf den Todt des sehl. Past. Lorentzen⁴) ergangen, und hoffentlich die Fussteige Gottes erkandt haben. Solange der sehl.

¹) Jensen, Schlesw. Holst. Kirchengeschichte IV, 186 ff. Jvfr. sammes Kirchliche Statistik, S. 734.

²) Han var en Brodersøn af den bekjendte Rektor Joh. Møller i Flensborg og blev senere noget sindsforvirret, saa at han 1755 blev afskediget.

³) Denne Skrivelse synes ikke bevaret.

⁴) Om det er den gamle eller den unge Præst i Bordelum, der menes, ses ikke klart. Snarest den sidste.

Lorentzen noch lebte, könnte der Feind dorten nicht wohl ankommen, aber bald nach dessen Abschied, da die Schafe ihres getreuen Hirten beraubt wurden, gerieth es ihm dorten gefährliche Zerrüttungen auszurichten. Es funden sich nemlich einige, zumahl unter den Frauenspersonen, die mit grossen Natur-Gaben begabet, auch nicht ohne Erfahrung¹⁾ waren. Dieselben zogen allgemählig einige der erweckten an sich, und meineten, sie wären im Stande dieselbe zu lehren und weiter zu führen. Ob nunwohl im Anfang die Absicht gut mag gewesen seyn, so zog es doch nach und nach viel Unheil nach sich; der Hochmuth schlich sich dabey ein, und es erwachsen daraus Zertrennungen, der eine hielte es mit diesem, und der andere mit jenem, der eine war zu evangelisch, und der andere zu gesetzlich, die Seelen kamen hierüber in Verwirrung, und das lautere Auge auf Gott wurde nach und nach verdunkelt. Monsr. Barsoenius, der von Anfang an ihren Seelen mitgearbeitet, unterliess zwar nicht sie dann und wann zu besuchen, sich mit ihnen von dem Zustande ihrer Seelen zu besprechen, und ihnen mit der Gnade, die er empfangen, an die Hand zu gehen, war auch anfänglich bey ihnen wohlgelitten, allein er könnte doch nicht verhindern, dass nicht einige ihre eigne Wege gingen. Insonderheit that sich eine gewisse Persohn hervor, die viel Unheil anrichtete; sie gab grosse Erfahrung und hohe Offenbarungen vor, hatte eine starke Imaginations-Kraft und bildete ihr viele Sachen als göttlich ein, die doch nur natürlich bey ihr waren; weiln sie aber einen grossen Schein und Gaben zu reden hatte, so nahm sie viele auch redliche Seelen gefangen. Monsr. Barsoenius, der der Sache nicht trauete, und wohl einsahe, dass die Natur ihr Spiel hätte, suchte sie zwar von ihrem Betrug zu überzeugen, und auf bessere Gedanken zu bringen, allein seine

¹⁾ Selvfølgelig menes Erfaringer om den guddommelige Naades Virkninger.

Vorstellung fand wenig Eingang bey ihr, und da sie merkte, dass er ihr im Wege stunde, suchte sie ihn hin und wieder verdächtig und die Seelen von ihm abfällig zu machen; sie blieb auch nicht an einem Orte, sondern zog hin und wieder, und fand bey den mehresten Eingang, sogar dass auch Barsoenius, der wohl einsahe, wie sie Schaden anrichtete, genötiget wurde vor sie zu warnen, wie er denn auch vorhersagte, ihre Blöse würde bald offenbahr werden, und wo sie nicht zum Nachdenken käme, würde sie schwer fallen, wie auch hernachher, wiewohl es damahls wenig Glauben fand, geschahe. So stunden die Sachen in Bordlum, als Monsr. Bähr von Kiel nach Bredtstedt kam, und daselbst in Condition trat. Er war nicht lange da gewesen, so wurde er durch eine andere erweckte Persohn daselbst in Bewegung gesetzt und liess anfangs gute Kentzeichen von sich spüren, die einem Hoffnung machen könnten, es würde noch ein gutes und brauchbares Werkzeug aus ihm werden. Allein anstatt, dass er zu einer gründlichern Erkenntniss seiner selbst durch die Gnade Gottes hätte sollen gebracht werden, so geschahe es zu seinem grosen Nachtheil, dass er mit oberwehnter Persohn in Bekantschaft gerieth, die ihm bald ihre hohe Dinge im Kopf brachte, von der er auch alles als göttlich annahm. Sein Hertz war damahls, nach seiner eignen Aussage, wie ein gepflügetes Land; was er hörete, das fiel tief hinein. Von Natur war er wie wir alle zum Hochmuth sehr geneigt, daher ihm auch das, was hoch schiene, am besten gefiel. Sonst trat er in eine grose Verleuchnung der Welt, schlug eine ihm angetragene Ehrenstelle aus, legte das Studieren an die Seite, erwehlete schlechte Kleidung, resolvirte sich ein Kuffer-Macher zu werden, und machte sich die gewisse Vorstellung, er könnte damit nicht nur sich selbst, sondern auch andere bedürftigte reichlich ernähren. Gegen-Vorstellungen, die ihm zuweilen gemachet wurden, funden selten Eingang. Mit Monsr. Barsoenio wurde er nach und nach bekandt, der ihn auch anfangs,

weiln er noch viel gutes bey ihm wahrnahm, als einen Freund lieb gewann, ihn auch sogar, da er keinen ordentlichen Auffenhalt hatte, ins Haus einige Wochen aufnahm, in Meinung, er könnte, wenn er besser gegründet würde, noch andere Seelen nützlich werden. Allein diese Freundschaft daurete doch nicht lange, denn da jener ihn etwas näher trat, und von seinem eignen Verderben zu überführen suchte, so konte er nicht länger in dieser Schule aushalten, er sonderte sich viel mehr von ihm, begab sich wieder nach Bordlum, und hatte nachher vieles an ihm auszusetzen. Er meinete, es wäre gnug, wenn er nur sein Leben auf die Wage setzete, überlegete aber nicht, ob er die Kosten hatte es hinauszuführen. Ich hielte ihm einsmahls, da er von seiner Bereitwilligkeit in den Todt zu gehen, redete, das Exempel Petri vor, der auch meinete in solcher Kraft und Verleuchnung seiner selbst zu stehen; er legte mir dieses aber als eine Kaltsinnigkeit aus, und sagte, er wolte noch vor den alten Christen in den Himmel. Hierbey kan nicht unangezeigt lassen, wie dass er einsmahls in Durchsuhung meiner Bücher eine Wiederlegung der Irthümer David Joris, zu Kiel gedruckt, fand; dieses Buch erwehlete er vor andern, las fleissig darinnen, und hatte gross Vergnügen an den Tituln der Bücher, die in dem Bnch verzeichnet sind, bezeigte auch ein gross Verlangen zu haben, die Bücher, so David Joris geschrieben, selbst zu lesen. Ich gab ihm zwar mein Missfallen zu erkennen, und sagte, man thäte besser, man wüfde es aufs Feuer, als dass man viel darin läse; seine Antwort aber war, bey Verlust seiner Seligkeit nicht. Er nahm also das Buch mit sich, doch glaubte nicht, er würde alles ohne Unterscheidt und Prüfung annehmen, vielweniger Schaden dadurch anrichten. Ob er die Bücher des David Joris selbst gelesen, kan nicht wissen; sobald er aber mit seinen Irthümern hervorbrach, und dieselbe gemein zu machen suchte, so sahe gleich, er hätte dieselbe aus obbemeldten Buche entlehnet, und dass hier die eigentliche Quelle, woraus sie geflossen,

anzutreffen. So auch jemand sich wolte die Mühe geben, die Irthümer, so Bæhr angenommen, mit denen, David Joris beygeleget werden, zu vergleichen, der würde wo nicht in allen, doch in den mehresten eine grose Ähnlichkeit finden. Wiewohl nicht zu leuchnen, dass er nicht mehrere solte hinzugethan haben. Sobald er aber davon eingenommen war, so suchte er sie auch andern bekandt zu machen, er verwarf ihr Christenthum als nichtig, und gab sich als einen Führer der Seelen, als einen Propheten von Gott gesandt, ja als einen Heylandt an. Niemand könnte zu Gott kommen ohne durch ihn, wer an ihm gläubte, und ihm folgte, der würde gewiss sehlich, es stunde bey den Propheten, es werden Heylande kommen, das Lam würde geschlachtet von Anfang der Welt, der Heyland hätte gesagt, wer sein Leben lieb hätte, der würde es verliehren, nun könnte man am besten sein Leben verliehren und von der Welt losz kommen, wenn man ihm folgte. Wer an ihm gläubte, der wäre ohne Sünde, und so könnten Persohnen beyderley Geschlechts ohne Sünde bey sammen wohnen. Hos. 3. stunde, die Kinder Israel würden ihren König David suchen, es würden noch viele Menschen zu ihm bekehret werden, andere Einfälle zu geschweigen. Hiemit trat er unter die arme Seelen, nahm einen grosen Schein an sich, war liebeich und ernsthaft, mengete viele herliche Wahrheiten mit ein, so dass eine bezaubernde Kraft dabey war, das Gemüth des Menschen einzunehmen. Die obenerwehnte Persohn gab ihm gleich in allen Beyfall, und hielte ihn vor den, davor er sich ausgab, und so wurden bald mehrere, auch redliche und erfahrene Seelen, die anfangs der Sache nicht traueten und derselben zuwieder waren, von dieser Lehre eingenommen; einige folgten ihm blindlings in allen, andere aber nahmen nur dieses und jenes, das ihnen gefehle, davon an, und liessen das andere fahren. Es war ihnen, wie sie redeten, als wenn sie in ein neu Leben kämen, sie hätten nunmehr

die rechte Liebe gefunden, und waren willig mit in den Todt zu gehen. Hierbey muss noch anführen, wie dass einige Zeit vorher, ehe Bæhr seine Irthümer gemein machte, sich ein gewisser Mann aus Lübeck, Nahmens Fischer, in Bordlum einfand, der unter vielen guten Wahrheiten, die er mit vorbrachte, auch verschiedenes irriges mit einfließen liess, und insonderheit von einer grossen Veränderung, die bald in der Kirche vorgehen sollte, weissagete, dadurch die bereits aufgebrachte Gemüther noch mehr rege gemacht wurden, und als Bæhr mit seiner Sache dazu kam, da brach das Feuer völlig aus. Wie aber Monsr. Barsoenius sich in der Sache verhalten, ist aus folgendem abzunehmen. Im Anfange trug er zwar vieles an Bæhr; sobald er aber wahrnahm, dass er Verwirrung anrichtete, Irthümer austreute, und damit bey vielen Eingang funde, so unterliess er nicht, die Seelen vor ihm zu warnen, und ihnen den Ungrund und die Gefahr seiner Lehre vorzustellen. Es wolte zwar Bæhr Barsoenium gerne auf seine Seite gehabt haben, und that dann und wann einen Versuch, ob er ihn nicht gewinnen mögte, allein da ihm solches nicht angehen wolte, so war er bey ihm und seinen Anhängern gar übel angeschrieben, und wuste mannigmal nicht, ob er auch seines Lebens sicher seyn könnte. In Bargum waren bereits verschiedene auf Bæhr seiner Seite getreten, und waren von ihm eingenommen, die aber durch Barsoenii Vorstellung von ihrer Verführung überzogen, und durch gottliche Gnade bald wieder zu rechte gebracht wurden. Von Bordlum funden sich einmahl verschiedene von Bæhr seinen Anhängern bey ihm ein, die ihm gleichsam übertäuben wolten, sie verwarfen seine Sache als unrichtig, und gaben vor, sie hätten nunmehr den rechten Weg gefunden. Er zeigte ihnen aber die Irthümer in der Sache, und führte ihnen den Spruch Pauli, 2 Thes. 2 v. 10. 11. zu Gemüthe; hernachher liess er nicht nur einige von ihnen einzeln zu sich bitten, sondern hat sich auch mit ihnen in des Herrn

Past. Hansens¹⁾ Hause und Gegenwart der Sache wegen beredet, und Bæhr seine Irthümer als vom Teufel verworfen. Ein gewisser Schneider, der auch eingenommen war, reisete nach den nahe angrenzenden Inseln; sobald Monsr. Barsoenius solches hõrete und befürchtete, er mögte dorten Schaden thun, so reisete er auch dahin, und war so glücklich, dass er auch den Schneider auf andere Gedanken brachte. Wo er aber selbst nicht hinkommen kõnte, da besorgete er es doch durch andere, dass die Seelen vor den Verführungen verwahret würden. Solte die Sache in dortiger Gegend unter den erweckten einwenig untersucht werden, so würde sich unfehlbar finden, dass 1. das Unheil viel weiter würde Überhand genommen haben, wenn Monsr. Barsoenius sich nicht im Wege geleet hatte, 2. würde auch dieses offenbahr werden, dass verschiedene, die noch als lebendige Zeugen dorten anzutreffen, durch die ihm verliehene gottliche Gnade von dem Irthum ihres Weges befreyet worden sind. Ich trage Bedencken, finde es auch nicht nötig mehrere specielle Umstände, die mir in der Sache bekandt geworden, anzuführen, zumahl da durch gottliche Gnade sich dem Ansehen nach das Übel bald völlig legen wird. Ew. Hoch-Ehrwürden werden auch hoffentlich soviel, als Sie zu wissen verlangen, ersehen können, wie es dorten ergangen, und inwieweit Bæhr und Barsoenius von einander zu unterscheiden. Ich kan zwar auch diesen eben so wenig als mich selbst von Fehlern und Versehen frey sprechen, wünschte auch, dass er insonderheit in puncto seiner Ehen-Sache vorsichtiger mögte gehandelt, und sich der königlichen Verordnung gemäss bezeigt haben, als wodurch er, wie nicht zu leuchnen, vielen Anstoss gegeben, auch Anlass, das viele, die ihn

¹⁾ Joh. Wulfgang Hansen (født i Humtrup) var Præst i Bordelum 1737—39. Han var en Svoger til Hr. Nicolai Brorson. »Er duldete die Conventikel«, siger Jensen om ham (Schlesw.-Holst. Kirchengeschichte IV, 187).

sonst nicht gekant, keine gute Concepte von ihm gefasset, und wohl daher auf die Gedanken gerathen, er könnte und würde, da er sich in dem einen kein Gewissen mache, wohl mehr Unheil anrichten. Indessen glaube ich, wenn er damahls die Sache recht eingesehen, wie soviele übele Folgerungen daraus entstehen würden, er auch mehrere Behutsamkeit würde gebraucht haben. Ob aber nun zwar dieses, und was er etwa sonst mag versehen haben, an ihm nicht zu billigen, so wäre doch auch zu erwegen, dass er in dortigen Gegend nicht unfruchtbar, sondern ein gesegnetes Werkzeug gewesen, dadurch viele Seelen in der Nähe und in der Ferne von der Finsterniss zum Licht sind gebracht worden. Nach meiner geringen Einsicht hat er ein gross Pfund von dem lieben Gott empfangen, und wäre Schade, wenn dasselbe vergraben seyn sollte. Er stehet zwar in groser Einfalt und Thorheit vor der Vernunft, doch die ihm genau kennen, die wissen, dass göttliches Licht und Leben in ihm zu finden. Insonderkeit ist mir dieses merklich gewesen, dass die erweckte Seelen, die dorten gestorben, gemeiniglich ein herlich Ende genommen, wiewohl sie auch viele schwere Wege durchgegangen. Noch neulich wurde eine gewisse Persohn der Gegend von dem lieben Gott abgefordert, die noch vor ihrem Ende bezeugte, dass sie schon im ewigen Leben wäre und vom Tode nichts wuste, Ihre Seele wäre in Gott und könnte nicht sterben, nur dieses beklagte sie, dass sie Barsoenium hier nicht sprechen sollte.

Ich schliesse hiemit und überlasse Sie der hertzenkenden Gnade Gottes, die wolle auch Ihre königlichen Mayest. Hertz bald dahin bewegen, wieder einen Gnaden-Strahl nach Glückstadt ins Zuchthaus zu senden, als wodurch viele Seelen werden erquicket und erfreuet werden.

Handewitt

d. 26. Septembr. 1739.

Ew. Hoch-Ehrwürden
gantz ergebener Diener
Andr. Möller.

Til ovenstaaende Brev, der findes i Albeks Samling (Kallske Saml. 103 Fol.) kan endnu fra en anden Kilde føjes følgende Reskript fra det gottorpske Overkonsistorium, der viser, at endnu 1754 var Separatismen i Bredsted-Egnen ikke falden hen, skjønt de to ovennævnte Ledere af den var forsvundne fra Skuepladsen:

Rescript an die Kirchen-Inspectores im Amte Flensburg wegen der sich in der Landschaft Bredstedt aufhaltenden Separatisten.

Aus eurem allerunterthänigsten Bericht-Schreiben von 18ten Febr. d. J. haben Wir umständlich ersehen, was ihr wegen der Separatisten zu Bargum der Landschaft Bredstedt allerunterthänigst vorzustellen, der Nothdurft zu seyn ermessent.

Gleichwie Wir nun zwar nicht gemeinet, unsere Unterthanen in Gewissens-Sachen durch äusserlichen Zwang zur Erkenntniss der Wahrheit zu bringen; inzwischen aber auf keine Weise gestatten wollen, dass andere verführt und irre gemacht, oder die Ruhe der Familien und des gemeinen Wesens dadurch gestöret, die öffentliche Religions-Uebungen gelästert und dem Muthwillen solcher in Irrthum gerathenen Leute nachgesehen werde;

So wollen Wir hiedurch allergnädigst, dass ihr bey der ersten Kirchen-Visitation die denunciirte Eingesessene vor euch fordert, denselben ihre Irrwege, iedoch auf das glimpflichste, vorhaltet, die Ungereimtheiten ihres Verfahrens zeigt und zur Erkenntniss der Wahrheit auf das kräftigste beredet, allenfals aber dieselbe ernstlich bedeutet sich ruhig und stille zu halten, ihres Gewerbes abzuwarten, weder ihre irrige Meynungen anderen bezubringen, noch auf die öffentliche Religions-Uebungen zu lästern, an Sonn- und Fest-Tagen sich aller Arbeit zu enthalten, mithin sich überall als getreue und friedliebende Unterthanen zu bezeigen, bey dem widrigen aber unfehlbar zu gewärtigen, dass wider

sie, als Störer der öffentlichen Ruhe, mit der Zucht-Haus-Strafe und Landes-Verweisung werde verfahren werden.

Wie ihr dann im übrigen dahin sehen werdet, dass die Prediger jeden Orts durch einen exemplarischen Lebens-Wandel ihre sämtliche Parochianos, und also auch die Irrende, erbauen, die letztere nicht mit Poltern und Schmähen, sondern durch liebeiche Ermahnungen in den Weg der Wahrheit einzuleiten, angewandt seyn(!), mithin in Ansehung derselben sich nach Vorschrift der in ao. 1739 wegen derjenigen, welche der Sacrorum sich enthalten, ergangenen Verfügung überall richten müssen. Wornach etc. Geben Gottorf den 4ten Martii 1754¹⁾.

7.

Kongelige Reskripter og andre Aktstykker.

I Albeks Samling findes foruden foranstaaende Stykker mange mindre vedrørende kirkelige Forhold. Af disse har jeg gjort følgende Udvalg.

a.

Kgl. Reskript af 29. Juli 1674 om Nedbrydelse af Tvenstrup Kirke.

Vi Christian den Femte (osv.) Giøre alle vitterligt, at eftersom os Elskelig Jens Roedsteen til Leerbeck, voris Admiralitets Raad og vice Admiral, for os allerunderdanigst hafuer ladet andrage, huorledis ved hans Hofuedgaard Hoffstrupgaard i vort Land Jylland er tuende Sogner beliggendis, nemlig Odder, som er Hofuet sognet, og Tvenstrup, Annexet, af huilke Annexet Tvenstrup skall vere saa ringe og af saa liden en Almue, at dend iche skall vere god for at holde Kirchen ved Lige, men dend daglig der ofuer io meere og meere skal forfalde, saa endelig des

¹⁾ Schlesw. Holst. Anzeigen 1754, S. 417 f. I Jensens, Schlesw. Holst. Kirchengeschichte IV, 188 angives Aarstallet for dette Reskript vistnok urigtig som 1743.

total ruin i Lengden befrygtes: Saa effterdi vi af Superintendentens, os Elskel. Doct. Erich Mogensen Grave; hans aller underdanigste Erklæring allernaadigst fornemme, at dette sig saaledis forholder, og at Tvenstrup Sogn er saa nær ved Odder beliggende, at Tvenstrup Menighed magelig kand søge Odder Kirche, hafuer vi, effter allerunderdanigst ansøgning og begiering, allernaadigst bevilget og tillat, saa og hermed bevilger og tillader, at bemeldte Jens Rodsteen maa forskrefne Tvenstrup Kirche lade nedbryde, og des Materiale bruge til Odder Kirche, dend dermed noget støre at giøre, og at samme Tvenstrup Kirches indkomst her effter Odder Kirche skal følge. Til huilken Ende meenige Almue udj forskrefne Tvenstrup sogn og hermed anbefalis bemeldte Odder Kirche at søge, og for deris rette Sogne Kirche at kiende. Forbiudendis alle og een huer herimod, efftersom forskrefuit staar, at hindre eller udj nogen maade forfang at giøre, under vor Hyllist og Naade. Gifuet paa vort Slot Kiøbenhafn d. 29. Julj Anno 1674. Under vort Zignet.

Christian.

Lige liudende med originalen

Jens Rodsthen.

Afskrift med original Paategning i Kallske Saml. 103 Fol. — Jvfr. Trap, Stat.-topogr. Reskr. af Danmark, 2 Udg. VI, 66, der viser, at Tvenstrup Kirke dog først blev nedbrudt 1820, da Sognebeboerne indtil den Tid paa egen Bekostning vedligeholdt den.

b.

Kgl. Mandat af 3. Maj 1684, at Proprietærerne ej maa forbyde Bønderne at giøre deres Sognepræster Villighed.

Vi Christian den Femte af Guds Naade Konge i Danmark og Norge (etc.) gjøre vitterligt, at efftersom vores om Jordegods den 28de Januarii Anno 1682 allernaadigst udgangne Forordnings 9 Articul iblandt andet formælder, at ingen Præst maa Bonden med noget Arbejde eller Hvoeri til sin egen Nytte besværge; og vi allernaadigst kommer i Erfaring, at endel Proprietarier deraf skal tage Anledning

at frâholde og forbyde deres underhavende Bønder og Tjenere, under deres Gaardfæstes Fortabelse eller anden Straf, at bevise deres Sognepræst nogen Villighed med deres Gjødning at udage, Brændeved fra Skoven at hjemføre og andet deslige, som Bønderne af Alders Tid skal have gjort deres Sognepræst til Villie: da som vores allernaadigste Villie og Intention ikke haver været, Bønderne at forbyde deres Sognepræst nogen Villighed at gjøre, men aleneste at forbyde Præsterne dennem mod deres Villie noget sligt at paabyrde, haver vi allernaadigt for godt anset at byde og befale, at ingen Proprietarius maa herefter understaa sig at hindre eller forbyde sine underhavende Bønder og Tjenere at gjøre deres Sognepræst al den Villighed og Tjeneste, de dennem selv godvilligen gjøre og bevise ville. Hvorefter alle og enhver, som dette vedkommer, sig allerunderdanigst haver at rette. Thi byder vi hermed og befale vores Stifts-Befalingsmænd, Amtmænd, Landsdommere og alle andre vores Betjente, som denne vores allernaadigste Forordning under vores Cancelli-Segl tilstillet vorder, at de den paa behørige Steder til alles Efterretning strax lader læse og forkynde. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 3. Maj Anno 1684. Under vort Signet.

Christian.

Afskrift i Kallske Saml. 103 Fol.

c.

Kgl. Anordning af 22. August 1738 om Brugen af Pontoppidans Forklaring ved Almueundervisningen.

Christian den Sjette (osv.). Vor Gunst tilforn. Saasom vi for nogen Tid siden allernaadigst haver fundet for godt at lade en Forklaring over Lutheri Catechismum til almindelig Brug i begge vore Kongeriger forfatte, som derefter af Os elskelige Professorerne udi det theologiske Facultet ved Universitetet i vores kongelig Residence Stad Kjøbenhavn er bleven approberet, og derpaa efter vores allernaadigste Bevilling udi det udi vores Waysenhus værende

Bogtrykkeri ved Trykken publiceret, alt til den Ende, at denne Lutheri Catechismi Forklaring, ved den af os allernaadigst anbefalede Indrettelse af danske Skoler paa Landet i begge Riger, saa snart den kan, i alle Skoler saa vel som i Kirkerne skal indføres og bruges; saa er hermed vores allernaadigste Villie og Befaling, at Du udi det Dig allernaadigst anbetroede Stift med allerunderdanigst Nidkjerhed ser denne vores til Ungdommens og Menighedernes Undervisning og Tilvæxt i Guds sande Kundskab sigtende allernaadigste Intention, angaaende forberørte Catechismi Forklaring og dens Brug, herefter, baade udi Kirker og Skoler, saaledes som udi efterfølgende Poster allernaadigst befales, iværksat og efterlevet.

1. Vile vi allernaadigst, at denne Catechismi Forklaring overalt i Kirker og Skoler i det Dig allernaadigst anbetroede Stift skal introduceris, dog saa, at de af Ungdommen, som har allerede vænnet sig til en anden approberet Catechismi Forklaring, ej tvinges til at lære denne nu introducerede almindelige Catechismum, uden de selv ville, for ej at blive forvirrede i det, de have lært.

2. Skal de alene, som herefter skal begynde med nogen Catechismi Forklaring, og endnu maa gaa ordentligen i Skole for at lære Catechismum, tilholdes at bruge den, paa det den inden faa Aar kan blive almindelig.

3. Denne Catechismi Forklaring skal ej alene ved Information i alle saavel latine som danske Skoler og i privat Undervisning, men endog i Kirker indføres og efterdags bruges.

4. Ingen maa forbindes at skaffe sig eller lære denne Catechismi Forklaring, førend de have lært Lutheri liden Catechismum udenad som Grundvolden, der i denne almindelig Catechismi Forklaring videre udlægges.

5. Maa Skolemestere ikke lade nogen lære denne Catechismi Forklaring udenad Ord for Ord, førend Børnene tilstrækkeligen ved igjentagne Forklaringer og Examinationer med forandrede Ord have fattet og veed Meningen,

saasom det Maal, hvortil alene sigtes, nemlig Guds sande Kundskab ved blot Læren udenad ej opnaas, efterdi det er altfor meget befundet, at Ungdommen kan lære Ordene udenad og dog ikke vide det ringeste af Meningen eller Sagen, naar de tilspørges endogsaa med de enfoldigste Ord. Men Skolemesteren skal med Flid se derhen, at de saaledes lære Catechismi Forklaringen, at de veed at sige Indholdet og Meningen af Svaret med deres egne enfoldige Ord, enten de veed selve Svaret udenad eller ikke.

6. I Særdeleshed skal Præsterne og andre i deres Catechisationer ingenlunde tilholdes eller tillades at binde sig til samme Spørgsmaals Ord og Orden, men Du haver at anbefale dennem at spørge samme Spørgsmaal med andre Ord, ja til flere at igjentage Spørgsmaal om selv-samme Ting med andre Ord; saa maa de og ingenlunde binde Ungdommen til at svare med de Ord, som staa i Bog, men at de med deres, endskjønt enfoldige Ord kan sige Indholdet, og vise, at de har Begreb om Spørgsmaalet og Svaret. Ja naar Præsterne eller andre i deres Catechisationer end mærke nogen, som svarer vel Ord fra Ord af Bogen, maa de dog aldrig tage det for Fyldest, men de skal altid og hver Gang lade den svarende sige med egne Ord, hvad det var, han svarede, for at se, om han forstaar noget deraf.

7. De bibelske Sprog, som staa i denne Catechismi Forklaring, skal vel læres udenad, dog saa at derudi gjøres god Forskjel paa Nemmer, saa at de, som have tungt ved at lære udenad, ikke maa tvinges til at lære uden de allervigtigste og højst fornødne, og hvor der ere flere Sprog til et Spørgsmaal, maa der, 1ste Gang Catechismus igjennem-gaas, ikke læres uden eet, og det allervigtigste, af de anførte Sprog.

8. Og skal alle de Sprog, som læres udenad, altid baade i Skolen og Kirken af Catechizante øves, og gjøres mange smaa og foranderlige Spørgsmaal om hvert Sprog, at Catechizans kan fatte og prøve, om Ungdommen har

faaet Moningen og Kraften af Sproget, og maa gemen Børn ej plages med at citere Sproget, hvor det staar, med mindre de har des færdigere Hoveder, da det kan være nok, at de veed at sige den Biblens Bog, hvori det staar, og hvem den er, som har sagt det; men der maa ikke æskes af dem at nævne Capitel og Vers, som uden nogen Fornødenhed alene er Ungdommen paa Landet til Byrde. Og paa det der ej skal fattes paa Forraad af disse Catechismi Forklaringer, saa have vi ladet føje den Anstalt ved Bogtrykkeriet i vores Waysenhus, at der haves saa mange Exemplarer, hvormed Skolerne overalt for det første kan forsynes. Derefter Du dig allerunderdanigst haver at rette. Befalendes Dig Gud. Skrevet paa Slot Friderichsborg d. 22. Augusti 1738. Under vor kongelige Haand og Signet.

Christian R.

J. L. v. Holstein.

Udskrift til Biskop P. Hersleb, der ogsaa har attesteret Afskriftens Rigtighed. (Kallske Saml. 103 Fol.)

d.

Om Afskaffelse af privat Kommunion undtagen i Sygdomstilfælde. (Jan. 1741.)

Velædle, velærværdige Hr. Stiftsprovst!

Det har allernaadigst behaget Hs. kgl. Majest. ved allernaadigst Rescript til mig af 7. hujus at anordne og befale, at alle og enhver herefter skal communicere offentlig, og at ingen privat Communion hverken i Kirken eller i Husene videre holdes uden for de syge, og til den Ende allernaadigst fastsat og anordnet efterfølgende at i Agt tage.

1. At alle og enhver uden Forskjel af Stand eller Værdighed herefter skulle søge den offentlige Communion i Kirken paa de Tider, naar offentlig Gudstjeneste holdes, og dermed til Guds Ære og deres Næstes Opyggelse være deres Tro og Religion bekjendt, og saaledes offentligen for Menigheden forkynde Herrens Død og deres Trøst i den samme.

2. At der i alle Kjøbstæder, foruden Søndag og Fredag som hidindtil sædvanligt er, skal ogsaa holdes Communion paa Helligdagene, saa og hver Onsdag paa de Steder, hvor der holdes Onsdags-Prædiken, naar der er nogen, som vil communicere, ligeledes paa Landet alle Søn- og Hellige Dage, saa og hver Maanedes Bededag, og hvor der ere flere Kirker, skal der holdes Communion, hvor der er først Prædiken, men altid baade i Kjøbstæderne og paa Landet skriftes Dagen forud.

3. Alle de, som ville communicere, skal mælde sig forud og lade deres Navn antegne hos Klokkeren, de bekendte ved Bud eller Seddel, de ubekjendte ledige Folk og tjenende selv personligen og anvise deres Pas saa og et Bevis om deres Confirmation; hvorom Klokkeren nøje skal informere sig, og, naar der haves Tvivl om nogen, advare Præsten og ikke antegne ubekjendte unge Mennesker eller fremmede fra andre Sogne, uden de skaffe deres Skudsmaal og Bevis, og vel se til, at ingen uantegnet sniger sig frem. Det Bevis om Confirmationen skal hver Præst være forbunden uden Ophold og uden Betalning at give paa slet Papir, enten strax de ere confirmerede, eller naar det begjæres; og skal de unge og ubekjendte fremvise saadant Bevis, hvergang de ville antegnes, eller naar de komme til et andet Sogn. Denne Anmeldelse til Communion skal ske saa betids, at Klokkeren kan give Præsten Liste paa dem i det seneste 2 Dage før Skriftemaalet, hvilken Liste den ene Præst ved Menigheden skal uden Ophold communicere den anden, paa det der kan være Tid, om Præsten vil tale med nogen forud i Enrum, eller der haves Tvivl om den anmeldedes Rigtighed, og om han hører Menigheden til. Men paa Landet skal Anmeldelsen ske af den gemene Almue som sædvanligt Søndagen forud, og hvor det ej har været brugeligt, skal det nu ske. Andre kan anmelde sig 3 à 4 Dage for Communionen.

4. Dersom Klokkeren colluderer, eller skjødesløs antegner, eller lader nogen uden Antegnelse komme frem til

Skrifte, eller antegner uden at kræve Pas og Rigtighed af de ubekjendte, og Bevis, at de høre Menigheden til, da skal han derfor tiltales.

5. Til Skriftemaal skal alle og enhver indfinde sig Dagen før Communionen paa sædvanlig Tid, naar det ringer til Skrifte, og skal Klokkeren give Agt paa, at Skriftebørnene ikke trænge sig nær til Skriftestolen, men en efter anden indlades af Chorsdøren til den Præst, de vil gaa til. Men om nogen distingveret Person eller Familie maatte af Præsten forlange at skriftes enten strax forud eller strax efter den Tid, da ellers Mængden trænger sig frem, da bør han derudi være føjelig.

6. Da nu saaledes den offentlige Communion i Kirken er reguleret og fastsat, saa maa ingen Præst under den i Loven dicterede Straf forrette nogen privat Communion i Husene, uden hos de syge og sengeliggende.

7. Hvad de syge, svangre, gamle og spectaculeuse Mennesker angaar, da bevilger Hs. kongl. Majestæt allernaadigst, at de maa communiceres i Husene. Men som hidindtil er befunden og endnu skal befindes mange Personer og svage Gemytter, som gjør sig Scrupel og Samvittighed over at communicere med andre, da kan man dem vel noget derudi paa en Tid lang føje, da Præsterne imidlertid skal undervise dem og formane dem, at de skikker sig i denne allernaadigste Anordning og afstaar fra deres Hovmod, som er vel Grund til denne Svaged.

Altsaa skulde jeg efter expresse allernaadigst Befaling saadan allernaadigst Anordning Præsteskabet til allerunderdanigst Efterretning kundgjøre, og tilholde dem samme udi alle Poster hørsommeligst at efterleve. Thi vil det være fornødent, at Deres velædle Velærværdighed strax communicerer det alle Præsterne i deres Provsti, og at hver Præst tager sig deraf Copi og kundgjør denne Foranstaltning for sin Menighed, saa vidt det tilkommer Menigheden at vide, og siden selv holder sig den efterrettelig og instruerer

hver sin Klokke eller Degn at tage det, som dem herudi er befalet, nøje i Agt. Jeg forbliver

Deres velædle Velærværdigheds
tjenstvillige Tjener

Kjøbenhavn d. 10. Jan. 1741. P. Hersleb.

Velædle velærværdige Hr. Stiftsprovst!

Efterat min Skrivelse af 10 hujus anlangende Hs. kongl. Majsts. allernaadigst Anordning om privat Communions Afskaffelse allerede var afsendt, saa er befundet, at i Cancelliet noget i den 7. Art. var fejl skrevet, hvorfor det i et nyt kongel. Rescript er bleven forandret og det forrige tilbagekaldet, og at den 7 Artikel saaledes lyder:

Under de syge skal forstaas de, som ere saa gebrekkelige, at de vanskeligen kan komme frem i Kirken, uden de skal ledes og hjælpes; spectaculeuse, enten de med salt Flod i Ansigtet eller anden saadan Men ere beheftede, som kan volde Skræk og Afsky hos andre, at drikke af Kalken med dem; item moxen døve, ældgamle og højsvangre Personer; dog ikke uden de ere ganske uformuende at bivaane den offentlige Communion. Disse Personer maa det være tilladt i Huset at betjene. Men som hidindtil er befunden og endnu findes mange Personer og svage Gemytter etc.

Saa vilde det behage Deres velædle Velærværdighed saadan Forandring ufortøvet at meddele Præsterne, paa det Enhver udi sin tagende Copi det kan forandre, at ingen Irring deraf skal komme i Fremtiden eller ved Tillysningen. Jeg forbliver

Deres velædle Velærværdigheds
tjenstvillige Tjener

Kjøbenhavn d. 14. Jan. 1741. P. Hersleb.

Egenhændige Originaler i Kallske Saml. 103 Fol. Stiftsprovsten i Sjælands Stift var paa den Tid Hr. Henrik Gerner, der 1747 nedlagde sit Embede og gik til Herrnhut (Se foran, S. 299 ff.).

e.

Angaaende Indberetning om Separatister i Kjøbenhavn.

Viri plurimum reverendi et nobilissimi,
Amici et Fratres in Christo conjunctissimi!

Til at efterleve og fyldestgiøre en fra hands Kongelig Majestet til General Kirke Inspections Collegium ergangen allernaadigst Befaling, behøver samme Collegium nogen Underretning om de sig her i Kjøbenhavn opholdende Separatister, saa vidt muligt er, i Stilhed og uden Bruit at erholde. Til den Ende er i bemældte Collegio aftalt, at ieg af Deres velædle Velærværdigheder Sogne-Præsterne udi Kjøbenhavn skulde begiere, at De vilde baade selv eftertænke, saa og hver med sine Medtienere overlegge, og da Sogne-Præsterne hver for sig mig tilstille en Underretning, saa vidt dennem, uden endnu videre derom at inquirere, er vitterligt, om de sig i deres Meenigheder, og de dertil hørende Gader og Huse, boende, logerende eller sig opholdende Separatister, og det saaledes:

1. Hvilke til visse vides, at de ganske har skildt sig fra vores Kirke, den de dog før har hørt til, saa at de hverken bruge Alterets Sacramente, ei heller søge vore Templer til Guds Ords Hørelse, og af saadanne:

a. Om de ere gifte, har Familier og Huusholding, og da om begge, Mand og Hustrue, har separeret sig, eller den Ene endnu holder sig til vores Forsamling. Om slige ret har declareret sig, at de icke vil høre vor Kirke til eller have med Ministerio at giøre; om der merkes noget, at og deres Domestiqver forføres eller vise mindre Ærbødighed end ellers for vor offentlig Guds Tieniste og Prædike Embedet.

b. Eller om de ere ledige Personer, der blot logere og ingen Huusholdning føre, og hvad da deres Gewerb og Profession er, enten de ere fremmede, fra andre Steder indkomne, eller Landets Indfødde.

2. Hvilke vel icke til visse vides at være fulde Separatister, men dog merkes, at de ere paa Afveie, ex gr.

a. At de vel endnu af og til søge Kirken, deres egen Sogne-Kirke eller andre i Kiøbenhavn; men icke gaee til Skrifte og Guds Bord, eller vil dertil holde sig forbunden eller holde det nødvendigt.

b. Eller om de kand holdes mistænkte, at de icke meene det vores Kirke vel og oprigtigt, skøndt de af Frygt, af Blødhed ikke tør declarere sig, og derfor giøre endnu de udvortes Ting med, og derhos har deres meeste Omgang og Fortrolighed til slige, som ere aabenbare Separatister.

3. Om dem nogen af alle disse er bekiendt, som icke alleene selv i Stilhed har separeret sig, og holde sig stille, men og derhos vise Bitterhed mod vor Kirke, den laster og til andres Forførelse og Forargelse dristig tale imod den, og i sær som søge at disseminere deres Vildfarelser og overtale andre til at gaee ud af vor Kirke.

Denne Underretning reqvires icke paa den Maade, at det skulde blive Præsterne til noget Ansvar, eller af dem fordres siden at bevise det, men ickun at de, som med os bejamre vor Kirkes Saar og Sønderrivelse, i Fortrolighed udlade sig for dem, som ere satte til at have den General Tilsyn, at mand kand vide, hvor vidt den Skade har udbredet sig, og være betænkt paa at hindre, saa vidt muligt og christeligt er, videre Fremgang. Til den Ende conferere hver Sogne Præst derom med sine Medtjenere, hvilke og vel kand underrettes om denne Reqvition, men tillige erindres at holde det stille hos dem selv uden at tale derom til andre. Catecheterne kunde og maaske kiende adskillige, som Præsterne icke selv veed af, som de der komme meere omkring i Husene; derfor kunde og Sogne-Præsterne hos dem fornemme, hvilke Separatister de kiende i Meenigheden, dog uden at dem gives videre Underretning om denne Reqvition; og da, naar slige Efterretninger af de andre ere givne, indsender hver Sogne-Præst ovenbemældte Liste directe til mig.

[P. Hersleb.]

Afskrift (uden Aarstal) i Kallske Saml. 103 Fol.

f.

•Biskop Broder Brorsons allerunderdanigste Erklæring til Deres Maytt. Kong Friderich den 5te angaaende Jus vocandi til Ingstrup, Hiermeslef og Alstrup Sogner i Aalborg Stift. (1748.)

Det som Obrist-Leutenant Grabou allerunderdanigst andrager i foregaaende Memorial til at retfærdiggjøre det af ham udgivne Kalds Brev, begge d. 13 Janv. sidst afvigte, til Ingstrup, Hiermetzlef og Alstrup Sogner for Hr. Friderich Deichman, sætter hand paa disse tvende Grunde:

1. At de tvende næst forrige Præster efter hverandre, nemlig Hr. Jacob, Hr. Christopher Giessing og Mag. Jens Godsen, skal efter Jus vocandi til de 2de annecterede Kircher Alstrup og Hiermeslef af Deres kongl. Majtt^s høyloffligste og høystsaligste Forfædre være allernaadigst beskickedede.
2. At Hoved-Sognet Ingstrup findes i Matriculen næsten taxeret saa høyt af Hart-Korn som begge dessen Annexer.

For disse 2de Aarsagers Skyld foregiver hand at have lige Rettighed til at vocere Præst til bem^{te} Sogner i denne Vacance, som hands Moder velbaarne Frue Conferentz-Raadinde Grabou har haft i forrige Vacance. Men at velbem^{te} Hr. Obrist-Leutenant Grabou deri farer alt for meget vild, skal min allerunderdanigste Erklæring over hands Memorial for Deres kongl. Maytt. forklare saaledes:

Det er endelig sandt nock, at Deres kongel. Maytt^s Forfædre, sl. og høyl. Ihukommelse, kaldede de 3de næst forrige Præster, Hr. Jacob, Hr. Christopher Giessing og Mag. Jens Godsen, men ligesaa gierne og med samme Skiæl, som han nævner de 2de første, kunde hand have opregnet 6 ældre Formænd, som have været i samme Embede. Thi de sidste, som han nævner, give ham icke meere Ræt til hands Vocation end de ældre, og naar hand skriver, at de ere kaldede af D. kongl. Maytt. efter Jus vocandi til de 2de annecterede Alstrup og Hiermetzlef Meenigheder, da kommer det icke overeens med Sandhed. Dette bliver her Spørgsmaal:

Om D. kongl. Maytt. har kaldet 3de Gange i Rad efter hverandre, imidlertid Hr. Obrist-Leutenant Grabous Forældre eller andre for dem har haft Jus vocandi til Ingstrup Kircke, og siden Kircken fra D. Maytt. er bortskiødet?

Og dertil svares allerunderdanigst, at det sig saaledes ingenlunde forholder, efterdi Hr. Jacob blev voceret anno 1660, og Hr. Christopher Giessing blev ham adjungeret som Capellan og Successor af hands kongl. Maytt. Kong Christian den 5te B. M. 1691, den første 40 Aar og den anden 9 Aar førend bem^{te} Ingstrup Kircke blev af D. kongl. Maytt. solt og borskiødet. Deraf følger, at saalænge D. kongl. Maytt. selv eyedede alle 3 Kircker, Ingstrup saavel som Annexerne, kand det icke siges med Sandhed, at hands kongl. Maytt. har kaldet allene i henseende til Jus vocandi til Annexerne, uden for et Skin for derved at besmycke en ugrundet Vocation.

Men som det behagede D. kongl. Maytt. at skiøde til Cancellie-Raad Lælius 1700 d. 23 Martii Ingstrup Kircke med Jure Vocandi, saa bliver det den Periodus, hvorfra Ingstrups Kirckes Eyere kand regne sig til, naar det kand tilkomme D. kongel. Maytt. og dem at vocere Præst til bem^{te} Sogner, og dermed har det siden den Tiid havt den Beskaffenhed:

Da Kaldet blef Ao. 1709 vacant, vocerede D. kongl. Maytt. Mag. Jens Godsen, eftersom D. kongl. Maytt. havde den første og største Rettighed ogsaa ihenseende til Sognernes Indkomster, fordi Annexernes Hart-Korn er større end Hoved-Sognets, som ieg siden allerunderdanigst skal beviise.

Derefter fick Mag. Thomas Bie, Lector i Viborg, Ingstrup Kircke i Eie efter hands Skrivelse, som findes i Stifts Kisten af dato 16 Decbr. 1726. I hands Tiid indfaldt ingen Vacance. Men effterat velbem^{te} Frue Conferentz-Raadinde Grabou eller hendes Mand efter Skrivelse, som og giemmes i Stifts Kisten, dateret d. 28 May 1728, var bleven Ejere

af meerbem^{te} Ingstrup Kircke, døde Mag. Jens Godsen, til hvis Successor Frue Conferentz-Raadinde Grabou kaldede den nu afgangene Hr. Henric Kopp, som i Aaret 1736 kom til Kaldet.

Som nu Ingstrup Kircke icke har været længere bortskjødet end siden 1700, og der siden den Tiid icke har været flere Vacancer end forbem^{te} 2de, da D. kongl. Maytt. kaldede Præst allernaadigst i første, og ligesaa Frue Conferentz-Raadinde Grabou i 2den Vacance, saa erfarer D. kongl. Maytt. allernaadigst, at Hr. Oberst-Leutenant Grabou farer vild i at regne D. k. M. Jus vocandi fra paa det Fundamente, at D. k. M. skulde have kaldet 3de Gange, da det dog virkeligen er kun een eeneste Gang, saavel som og i at regne sin egen Rettighed til at vocere 40 Aar ældre, end det derpaa af D. k. M. udgivne Skjøde til Cancellie-Raad Lælio derpaa, og 68 Aar ældre end hands Forfædres Adkomst til bem^{te} Ingstrup Kircke. — Ligesaa har det sig med Hr. Obrist-Leutenantz anden Grund, som er denne:

Hoved Sognet, skriver hand, som er Ingstrup, findes i Matriculen taxeret næsten saa høyt af Hart-Korn som begge dessen Annexer.

Hvorpaa ieg skulde allerunderdanigst erklære, at dersom Ingstrup Sogn var dobbelt saa stort som Annexerne, saa var der Ræt og Rættighed paa hands Side efter allernaadigste Lovs pag. 212 og 213. Men siden hand self veed, at Ingstrup icke eengang er ligesaa got, men¹⁾, som hand skriver, næsten saa got som Annexerne, saa er det en Vildfarelse, at hand paastaar med sit udgivne Kaldsbrev den Ræt, som hand da først kunde tilegne sig, naar Ingstrup var dobbelt saa got som Annexerne.

Men at dog Hoved-Sognet er meget mindre end Annexerne, erfares allernaadigst af den af ham self paabe- raabte Matricul, som er saaledes:

¹⁾ Her skulde vel staa: eller.

Ingstrup Bønder-Gods. . . 177 Tønd. 6 Skpp. 3 Fdk. 1 Alb.
 Hiermetzlef - - . . . 227 - - - 3 - 1 -
 Alstrup - - . . . 92 - 2 - 2 - 2 -

Efter saadan Sagens Beskaffenhed kand ieg ei andet end allerunderdanigst erklære, at det tilkommer D. kongl. Maytt. denne Gang allernaadigst at vocere Sognepræst til Ingstrup, Hiermetzlef og Alstrup Meenigheder, formedelst Hiermetzlef og Alstrup, som D. kongl. Maytt. har Jus Vocandi til.

Aalborg Biske Residence

d. 29. Janv. 1748.

Broder Brorson,

Episc. Diæces. Aalb.

Afskrift i Kallske Saml. 103 Fol.

§.

Om at Præsterne skulde afgive Erklæring om, hvad der burde forandres i Lovens 2den Bog (1753).

Velærværdige og højlærde Hr. Provst!

Hans kongel. Maj.s Omhyggelighed for det nye Oplag af Loven, at den kunde blive des tydeligere forklaret og forbedret, har bevæget Hans Maj., foruden de forhen fra alle Stænder indhentede Anmærkninger ved Lovens Revision, paany ved allernaadigst Rescript af 19de Jan. at befale mig: 1. at foranstalte, at alle Provster hver for sig paa et belejligt Sted samler sit Provstis Præster, og med dem igjennemlæser Lovens 2den Bog, og tillige i Pennen forfatter de Erindringer, som Provsten med Præsterne holder fornøden efter deres Formening Loven at burde tillægges, fratages, forandres, forklares; og naar det var gjort og indsendt, da 2. at jeg paa een Gang skal forsamle alle Stiftets Provster og med dem overlægge, samt skriftlig at lade forfatte, hvad de med mig agte fornøden at burde forandres, forbedres, nøjere forklares, tillægges, eller af Loven at burde udgaa. Hvilket jeg da siden til det danske Cancelli skal indsende¹⁾.

¹⁾ En Del i Henhold til kgl. Reskripter af Debr. 1752 og Jan. 1753 indkomne Forslag til Forbedringer i Loven findes i Rigsarkivet (se Meddel. fra de kgl. Arkiver 1883—85, S. 219).

Altsaa til det første at efterkomme ville Deres Velærværdighed først lade dette Brev omgaa i Herredet, at enhver for sig selv kan optegne, hvad han kan have at erindre ved Lovens 2den Bog. Dernæst berammes Tid og Sted, hvor de alle skal samles, da jeg mener, det bliver bedst, Artikel for Artikel at oplæse, og hvad de da enten bliver enige om, eller de fleste samtykker, det og intet andet føres i Pennen i Form af en Artikel, saa concis, saa tydelig, saa fyndig, som en Lov bør være. Ligesaa, hvor de mene, at en ny Artikel skulde indskydes, eller en Artikel udgaa, det tegnes an, saa at Herredets Betænkning bliver forfattet som en Lov, der af alle eller de fleste ønskes saa at maatte blive. Naar dette saaledes er forfattet og i sidste Samling af alle underskrevet, saa kunde det, Præsterne hjemme hos sig selv har optegnet, om behager, følge med, paa det en eller andens Erindring, som ikke af de fleste er bleven bifalden, dog i Provstemødet kan tages i nærmere Overvejelse. Hvor snart dette kan komme ind til mig, kan jeg vel ikke foreskrive, thi jeg stiller mig for, at der vel mere end een Samling behøves; men det forstaar sig selv, at den kongl. Befaling efterkommes saa hastig, som muligt er; thi jeg kan ikke før foranstalte det øvrige, som er befalet, men imidlertid kan forespørge, hvor lang Tid forundes til Provsternes Forsamling. — Med al Guds Naades og Bistands Forønskning i denne og alle deres Embeds Forretninger, forbliver jeg stedse

Kjøbenhavn d. 3die Febr.
1753.

Deres Velærværdigheds
tjenstvillige Tjener
P. Hersleb.

Universitetskirken i Faxe og dens Præster.

(Slutning.)

I Aaret 1854 døde i Lund i en meget høj Alder Biskop Wilhelm Faxe¹⁾, der tilhørte en af de ældste skaanske, oprindelig danske Præsteslægter. Stamfaderen, Jørgen Jensen Faxe, der 1642 blev Præst i Skabersjö og Törringe i Skaane, var født i Faxe d. 6. Juni 1614 og var en Søn af Ridefoged Jens Sørensen og Hustru Margrete Christoffersdatter (hvis Moder var en Datter af den bekjendte Kannik Jon Tursen i Lund)²⁾. I Skaane er »Faxe« saaledes bevaret som Familienavn indtil vore Dage, medens det neppe mere findes hos os, skjønt det i tidligere Tid forekom. Saaledes blev Hr. Niels Christensen Faxe 1652 Sognepræst i Brøndbyvestre og østre; ogsaa flere andre Præster fra en ældre Tid have her i Landet baaret Faxenavnet, da det i hine Tider var sædvanligere end nu, at studerende tog Navn efter deres Fødeby.

Idet jeg efter denne lille Excurs vender tilbage til mit Emne, bemærkes endnu, at da jeg sidste Sommer besøgte

¹⁾ Biskop Faxe der havde en levende Interesse for sin »Fædrenebygds« Historie, er Stifter af Selskabet for Skaanes Historie og Beskrivelse, der i saa høj Grad har fremmet vor Kundskab til de gammeldanske Egne hinsides Sundet. Han havde en fortrinlig Bogsamling, der ogsaa indbefattede interessante og sjældne Danica. Nærværende Udgiver var saa heldig paa Auctionen efter ham at erhverve adskillige saadanne.

²⁾ Cawallin, Lunds Stifts Herdammne. I, 363.

Faxe Kirke, saae jeg med Fornøjelse, at Prædikestolen i denne smukke og anseelige Kirke endnu er den, som Peder Juels Enke, Fru Jytte Gyldenstjerne, skjænkede til Kirken¹⁾. Da Præstearkivet midt i forrige Aarhundrede gik op i Luer, findes der paa Stedet selv ingen skriftlige Efterretninger for en ældre Tid. Desto heldigere er det, at Universitetets Arkiv tildels kan høde paa det manglende.

Mag. **Rasmus Svendsen** blev Hr. Hans Strangesens Eftermand. Den Gang Kaldet var blevet ledigt, havde Professorerne først tiltænkt Kapellanen ved Vor Frue Kirke, M. Valentin Christensen Køler, det. Men da han havde bragt i Erfaring, hvorledes Universitetet havde beklippet Kaldet, frabad han sig det²⁾. Nu tilbød man det til den ovennævnte Mand, som da var Konrektor ved Vor Frue Skole i Kjøbenhavn, og da han den 13de December 1619 havde udstedt en Revers ligelydende med den, som Hans Strangesen havde givet Professorerne, saa blev han samtidig kaldet til Sognepræst i Faxe³⁾.

Rasmus Svendsen var født i Odense o. 1590 og blev 1608 Student fra sin Fødebyss Skole⁴⁾. I Maj 1610 fik han Plads blandt Komunitetsalunnerne og blev senere Dekan i Klosteret; men i Juli 1611 blev han med flere af Dekanerne sammesteds relegeret, fordi han havde set igjennem Fingre med en Sammensværgelse blandt Alumnerne og havde undladt at sætte Professorerne i Kundskab derom. Under disse mørke Forhold begav han sig udenlands, men da han her gjorde sig fordelagtig bekjendt og vendte tilbage med

1) Se foran, S. 231 Not. Indskriften paa Prædikestolen findes aftrykt i *Marmora Danica* II, 307. Senere (1621) gav Fru Jytte Gyldenstjerne og hendes anden Ægtefælle, Christian Grubbe til Lystrup, en stor Kalk med Disk og Æske til Kirkebrød, alt af Sølv, til Faxe Kirke. (*Dansk Atlas* VI, 391.)

2) Se foran, S. 236.

3) Den originale Revers findes i Konsist. Arkiv, Pakken 114.

4) Skoleprogram fra Odense 1836, S. 49.

gode Vidnesbyrd, blev han den 13de Dcbr. 1615 atter optaget ved Universitetet¹⁾. Hans forrige Forseeelse var ganske glemt og tilgivet, saa Biskop Resen antog ham som sin Famulus²⁾ og kaldte ham 1616 til Konrektor ved Vor Frue Skole, da dette nyoprettede Embede første Gang blev besat. Den 20. Maj 1617 tog han Magistergraden³⁾.

Præsteembedet i Faxe, hvortil M. Rasmus Svendsen var anbefalet af Biskop Resen, tiltraadte han i Aaret 1620⁴⁾. Nogen Tid efter ægtede han sin Formands 21aarige Enke, Anne Mortensdatter, der dog ikke levede i mange Aar (hun var død inden Aaret 1631). Efter hendes Død blev han anden Gang gift med Barbara Pedersdatter, der overlevede ham.

Efter at Mester Rasmus var bleven nærmere bekendt med Forholdene i Faxe, fik han Øje for, hvorledes Professorerne havde beskaaret Kaldets Indtægter, og skjønt han ved sin Revers havde fraskrevet sig Retten til at paatale Sagen, mente han dog ved Forestillinger at kunne udrette noget. For at have en fast Fod at staa paa, henvendte han sig til den 1591 afdøde Præsts, Hr. Christiern Nielsens, endnu levende Sønner og bad dem oplyse, hvorledes det havde forholdt sig med forskjellige Præstekaldet vedrørende Forhold i deres Faders Tid. Med den af dem udstedte, tidligere (S. 215—7) meddelte mærkelige Erklæring henvendte han sig saa til Universitetet for at faa nogle af

¹⁾ Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. III, 728—9.

²⁾ Rasmus Svendsen siger i Fortalen til sin Evangelisk-epistolsk Haandbog (1643) om den da afdøde Biskop: »jeg var den sl. Mands Domesticus og rejste med ham».

³⁾ Hundrup, Lærerstanden ved Metropolitanskolen I, 41.

⁴⁾ Hundrup og Wiberg sige, at M. Rasmus Svendsen d. 14. Aug. 1620 blev kaldet til Præst i Faxe. Dette kan ikke være rigtigt, da vi have hans Revers af 13. Dcbr. 1619. Men det er jo muligt, at han først er bleven ordineret den ovennævnte Dag, maaske fordi hans Plads ved Frue Skole ikke før kunde blive udfyldt. Naar Universitetet 23. Sept. 1620 besluttede, at der skulde tages Syn paa Faxe Skov (se ovf. S. 237), saa kunde denne Beslutning muligvis tyde paa, at den ny Præst da for nylig var tiltraadt.

de Rettigheder tilbage, som vare gaaede tabt. — Ved Understøttelse af sin gamle Velynder, Biskop Resen, lykkedes det vel M. Rasmus for sin Embedstid at opnaa nogle mindre Indrømmelser¹⁾. Men at disse ingenlunde tilfredsstillende ham, ses ikke blot af Sagens Forhandling, men ogsaa deraf, at han en halv Snes Aar senere, efter at han var bleven Provst i Faxe Herred, atter tog Sagen op, idet han indgav et udførligt Andragende til Universitetet (dat. Fagse den 14. Oktober 1631), som han ledsagede med følgende Fremstilling, hvori han præciserede de Punkter, som han paa egne og Præstekaldets Vegne ankede over.

At magnif. Dn. Rector med mine andre gunstige Patroner kunde dis klarligere oc bedre vide, huorledis det nu hafver sig her i Sognet med Præstens leylighed, vilde ieg dette optegne:

I. At alle mensalia ere komne fraa Sognepræsten med Landgiæld, smaaredzel, gesteri, gaardtzfestning oc anden Herlighed.

II. At en god del af Præstegaardens rette iord baade i Haven saa oc i marcken er der fraa kommen, oc faaar Præsten nu inted meer af dem, som bruge samme Præstegaardtz jord, end af andre Husfolck oc Sognefolck her i Sognet, som bor enten paa Cronens eller Adelens godtz.

III. Saa formeenis mig ocsaa at faae af præstegaardens skow meer end xij læss vedt aarligen. Maae ey heller faa til kiøbs for rede penge, naar ieg trenger, huercken i Kirke Skowen, ey heller i Bøndernis.

IV. Foruden alt dette er end da pensionen foregit 30 Ordzt daler: fordi tilforn hafver mand ickun gifvit ti marck danske penning til pension aarligen, oc den, som den gaf, hans vilkaar var end da lideligere, end mine nu er. Huilkit kand bevisis en part med mundelig oc lifactig vidnisbyrd, en part med skriftelig, end ocsaa med Universitetz egen Bref oc Sigel.

V. Af de aarsager, at hawe romit oc iorden i marcken ere forringit, oc ildebranden mig formønis, som rørt er, maa

¹⁾ Se Uddragene af Acta Consist. ovf. S. 237—9.

iøg kiøbe aarligen for mange penge: Humle, Kaael, Høe, Hafre, Vedt.

VI. Oc efterdi ieg foraarsagis fleer gang, end ieg vel kunde, at forreise til Kiøbenhafn oc andre stæder, huor mig af Øfrigheden forskrifvis med andre om adskillig leylighed at møde, saa oc med Kong. Maistz Skat, Cathedrat., Universitetz Skat, Hospitals Penge, Fangers oc Landflyctiges Penge at fremføre, foruden mit egit ærinde at bestille til husens behof etc., da fordi ieg hafver ingen hielp af Prestebordetz Bønder, som mine Formend, nedis ieg til tit oc ofte at leye vognmend, naar ieg uden min store Skade icke kand miste mine heste eller folck fraa gaarden, oc naar min egen vogn er i reise med Kongens folck, Herremend, Kongens sønner, ja end ocsaa med Hans Maietz self etc.

VII. Oc efterdi samme Bønder icke heller pleye for mig, oc Husmendene huercken arbeide for mig ey heller gaae mit ærinde nogen stedz hen, som de hafve giort for mine Formend, nedes ieg til at holde til kost oc løn tuende personer, en Karl oc en Dreng, aarligen meer end mine Formend giort hafve. Huad det koster aarligen, kand huer god mand vel betencke, som self holder folck oc tiunde.

Af dette forskrefne formeener ieg, Magnifice Dn. Rector oc andre mine gunstige Patroner, at i som forstandige Mend nochsom forfare, at ieg icke beklager mig for Eder ofver heelt hofvet (som mand pleyer at sige) men den drabelige Skade, som ieg tager, saa oc allermest min Samvittighed (huor om videre i min Supplicatz) noder mig til etc.¹⁾

Følgende Optegnelse i Konsistoriets Forhandlingsprotokol, viser, hvorledes Professorerne stillede sig til Sagen:

Acta Consistorii 11. Januar 1632.

Bleve V. Poster ventileret, som M. Rasmus Svendsen i Faxø havde indlagt for Consistorio, anlangende nogen Jord og anden Rettighed, som han mente Faxø Præstegaard skulde tilhøre. Hvor paa M. Rasmus udi egen Person saadan Svar blev given: 1. At Mensalia ikke kunde ved nogen Rettighed

¹⁾ Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken 114.

hendrages til Præstegaarden, efterdi det altid haver været Universitetet frit, samme Tillæg at unde, hvem Professores vilde, og dersom Faxøe Præster saadan haver nydt, er det dem *ex speciali indultu* og ikke af nogen Rettighed tilladt, som noksom af adskillige Universitets Documenter kan bevises. 2. Hvad den Jord anlanger, som skal være kommen fra Præstegaardens Agre, vil Professores gjerne gjøre deres bedste, at dersom det saaledes befindes, det da kan komme udi sin rette Skik og Possession igjen. 3. Vil Professores sig noksom accommodate, naar han er Skov begjærendes og den behøver. 4. I lige Maade kan vel nogen Ægt og Arbejd bevilges; men hvad Rejser ud til Kjøbenhavn belanger, som Bønderne skal gjøre, kan intet sluttes, førend plenius Consistorium bliver convoceret. Hvorfor M. Rasmus lod sine Copier af adskillige Breve blive hos Consistorium, og siden [kan] forvente fuldkommeligere Svar paa indlagte Punkter.

Da M. Rasmus Svendsen under 2. Decbr. 1631 ogsaa havde klaget over, at en Mand ved Navn Christen Sørensen havde opsat en ny Bygning paa Præstegaardens Jord, og da han havde bilagt sin Klage med Vidnesbyrd¹⁾, saa kom ogsaa denne Sag til Forhandling i Konsistorium tillige med foranstaaende opsatte Sag, som følgende Præsten meddelte Svar viser:

Eftersom Rectoris oc Professorum betenkende er bleffuen begærit udj efterfølgende puncter, som M. Rasmus Svendsen, Sognepræst udj Faxe, for Consistorio haffuer andraget, er denne deris Mening der om kortelig.

1. Huis fortred oc indpass M. Rasmus formener sig att skee ued Christern Søffrensen ibidem hans bygning, saa oc i marcken aff de andre hans naboer paa Præstegaardens Jord,

¹⁾ Deriblandt følgende: •Bekjender jeg Bo Andersen i Fagse og vidner, at som jeg kom i Præstegaarden at tjene kort Tid efter M. Rasmusses Bryllup med sl. Anne Mortensdatter, da strakte Præstens Gjerde sig fra Kirkemuren lige til Ledstolpen eg derfra til midt paa Jens Kocks søndre Husgavl• etc. (Flere Vidnesbyrd i Konsist. Arkiv, Pakke 114.)

sambtycker de gierne, at M. Rasmus driffuer sin sag, saa wit hand med low oc ret kand.

2. Seer ocsaa gierne, at Husmendene paa Kirckens effter Ordinantzen giøre M. Rasmus sin rettighed med dags Arbeid.

3. Bevilger ocsaa, at M. Rasmus tilkommer meer Skou aarlig til kiøbs, huad billigt kand were, offuer de 12 Læs, hand haffuer gratis.

4. Men Kirckens Bønder nogen ny ecter at paalægge, mener de icke at uere forsuarligt.

Hafn. 14. April 1632¹⁾.

Den Udholdenhed, M. Rasmus Svendsen viste i disse Forhandlinger, tyder paa en energisk Karakter. Denne fremtræder ogsaa, om end paa en mindre tiltalende Maade, naar han 1626 udelukkede nogle Kvinder fra Nadveren, fordi de offentlig vare blevne udskjeldte som Hexe²⁾. Men Iveren kunde ogsaa gaa i gavnligere Retning. Saaledes tog han sig med Varme af Sognebeboernes Ønske om forskjellige Forbedringer med Hensyn til deres Kirke. Da Folketallet i Faxe Sogn nemlig var voxet betydelig, var der ikke længere tilstrækkeligt Rum til Kirkegjængerne, »saa de ikke, som i andre Kirker, kunde have belejligt Sted til at høre Guds Ord og nedfalde og gjøre deres Bønner, hverken i Kirken eller i Vaabehuset«. Man klagede endvidere over, at den ny Klokke, som Universitetet 1633 havde anskaffet³⁾, ikke kunde høres over hele Sognet, og ønskede derfor, at der Morgen og Aften paa Søn- og Helligdage maatte ringes med den store Klokke, som forhen havde været Skik, for at man i det mindste paa disse Dage kunde høre Klokken over hele Sognet og »til gudelig Betænkelse opvækkes«. Man ønskede Gulvet i Koret forhøjet, da det nu var vanskeligt for gamle Folk at tage Plads om

¹⁾ Konsistoriets Koptbog II, 288b.

²⁾ Dänische Bibliothek II, 83.

³⁾ Herom Oplysning i Danske Mag. 5. R. I, 202—3.

Alteret. Og endelig klagede man over, at »Sejerværket var slet af Lave«, hvorfor man ønskede det fornyet¹⁾. Alt dette forebragte M. Rasmus Svendsen i sin Egenskab af Præst i en Skrivelse af 8de December 1634 for Universitetet. Men skjønt Andragendet blev overbragt og anbefalet af den som Forfatter bekendte Christen Ostersen (Vejle), der da var Herredsfoged i Faxe Herred, saa viste Professorerne dog ingen Iver for at faa Manglerne afhjulpne.

Beboerne indgav den 29de Januar 1637 med den nævnte Christen Ostersen i Spidsen paany et Andragende til Universitetet, hvori de forestillede: — »Endog Faxe Kirke udi adskillige Maader er brøstfædig, saa have vi dog heden set til det fornemste og nødvendigste, som er Guds Ære og Menighedens Saligheds Forfremmelse, hvilket formedelst Kirkens ufuldkommelige Storhed forhindres, af Aarsag Menigheden er nu meget større og mangfoldigere end af Arildstid, og ikke kan have Rum i Kirken, saa de paa bekvemmelige Steder kan staa og høre Guds Ord; men endel Bomænd saavel som mangfoldige Husmænd have ingen Stolestader, og mange Bomænd og deres Hustruer, item Børn og Tjenere (som have Stolestader) fortrykkes af Husmænd og deres Kvinder, foruden et stort mangfoldigt Folk, som staar paa Gulvet, endogsaa i Vaabehuset og ude paa Kirkegaarden under Vinduerne, hvilke ikke i Kirken kan have Rum, saa at saadan Kirkens Mangel og Brøst tit og ofte foraarsager stor Tumult, Trængen, Bangen, Buldren og anden Guds Fortørnelse, endogsaa de Tidens Vanbrug og Forargelse, som ellers til Guds Ære og Menneskens Saligheds Opbyggelse burde at anvendes og aflægges. Hvorfor vi paa forskrevne Kirkens og Sognemændenes Vegne ere ganske ydmygeligen begjærendes, at saadan Kirkens Brøst og Menighedens Nytte maatte ansees og saa midles, at I

¹⁾ I et Brev af 30. Jan. 1604 skriver den tidligere omtalte Urban Kjeldsen til Universitetets Rektor, Dr. Nicolaus Theophilus: »Jeg haaber med Guds Hjælp, at vi fanger vort Klokkeværk færdigt inden Søndag og vel flyet, fast og stærkt, som det sig bør«.

gode Mænd vilde lade opbygge et Kapel, hvortil samme-
steds er bekvemmelig og belejlig Plads, paa det saadan
Uskikkelighed og Guds Fortørnelse, som hidindtil er til-
draget, kunde afskaffes, og Menigheden derimod med større
Iver og Andagt paa bekvemmelige Steder kunde høre Guds
Ord, anseende, at saadant er Guds Ære og Menighedens
Salighed højlig anliggende og fornødent¹⁾«.

Dette Andragende var anbefalet af Provsten, M. Rasmus
Svendsen, og af Godsejeren, Christian Grubbe til Lystrup.
Den første antydede at han havde talt med flere af Pro-
fessorerne om Sagen, og at de havde givet ham godt Haab.
Naar det i Hofmans Foundationer (VIII, 371) bemærkes, at
«Kapellet» i Faxe Kirke opførtes 1639 »paa Kirkens Be-
kostning«, saa er det kjendeligt nok den forønskede Udvidelse,
som derved betegnes.

Som Forfatter har M. Rasmus Svendsen gjort sig be-
mærket, idet han udgav:

En liden nyttig Euangelisk-Epistolisk Haandbogs
første oc anden Part. Kbh. 1643.

Skriftet indeholder dels Betragtninger over Søndags-Evan-
gelierne og Epistlerne, særlig beregnede paa at vise deres
indre Forbindelse, dels et Forsøg paa at sætte dem paa
Vers. Det sidste er meget ufuldkomment, og Poesi vil
man forgjæves søge i disse Parafraaser. En enkelt Gang
kan Forfatteren slumpe til et taaleligt Vers, som naar han
begynder Omskrivningen af Epistelen til Søndag mellem
Jul og Nytaar saaledes:

Jeg siger, at saa lang en tijd
 En Arfving Barn monn' være,
Oc omgaa's med Barnactig Ijd
 Oc hold'r det sig for Ære,
Da actis hand kun som en Træl,
 Oc er paa dennem ey forskæl,
Dog hand skal Godset arfve.

¹⁾ Danske Mag. 5. R. I, 338.

Men som oftest er ogsaa Versemaalet yderst mangelfuldt. Den Gang tog man imidlertid ikke sligt saa nøje, naar Hensigten var god. Om den udtaler Forfatteren sig i Dedicationen af 1ste Part til Fru Mette Rosenkrantz, Kansler Christian Thomesens Hustru. Tillige giver han en Slags litterærhistorisk Udsigt over andre Forsøg i samme Retning:

Inden Arbejdet var trykt, havde Forfatteren i længere Tid brugt det i sit Hjem til Opbyggelse for sine Børn og Tyende. Men »en Dag havde jeg noget at forrette hos ærlig og velb. Mand Otte Giøje til Tureby Gaard, nu salig hos Gud, som var hen ved $\frac{1}{2}$ Aar, førend Herren henkaldede den salige Mand; da kom iblandt andet i Tale om denne lille evangeliske og epistolske Haandbog, som han havde hørt om, og begjærede den at se, hvilket ogsaa skete. Og der den blev Hs. Velb. skikket, begjærede han den at beholde paa 14 Dages Tid; havde den saa borte i nogle Maaneder. Omsider fik jeg Skrivelse fra Kjøbenhavn, at den var leveret ærl. og velb. Mand og strænge Ridder Hr. Christian Thomesen Sehested, Danmarks Riges Raad og Kgl. Maj.s Kansler, og at velbem. Hr. Kansler havde overantvordet den til den hæderlige og højlærde Mand, Dr. Hans Hansen Resen, SS. Theologiæ Professorem i Kjøbenhavns Universitet, at overse; hvorfor, der jeg fik Lejlighed til, forføjede jeg mig til forskrevne min gunstige gode Ven og Fordrer, Dr. Hans Resen, at forfare om hans Censur og Mening, hvilken lod sig ogsaa dette mit Arbejde vel befalde, og lovede det med det første til Trykken at ville befordre. Og eftersom hans sl. Fader, Dr. Hans Povlsen Resen, Superintendent over Sjællands Stift, henførte i sin Visitats Evangelia saa vel som andre Texter, som til Prædiken bleve forklarede af Præsterne paa Landet, til Catechismi Hovedparter, hvilket jeg og selv tit og ofte haver hørt, der jeg var den sl. Mands Domesticus og rejste med ham, saa og siden jeg er fordret hid til dette Kald, ordentligen og meget bekvemmeligen at være sket, og den salige Mand udi sit levende Liv nogle Gange paa Landemode

lovede at ville saadant paa Tryk lade udgaa, Præsterne paa Landet synderligen til Efterretning, des flittigere at drive Catechismum endogsaa udi hvert Søndags-Evangelio, da tvivlede jeg intet paa, den sl. Mand jo noget der om skriftligen havde efterladt, hvorfor jeg anmodede hans kjære Søn, forskr. Dr. Hans Resen, at han mig saadant vilde meddele og dette mit ringe Arbejde der med forbedre, udi hvilken min Begjæring den gode Mand ikke aleneste samtykte, men endogsaa overlod mig sin sl. Faders korte Deling over hvert Evangelium med bekvemme Indgange der til af Skriften, saa vel som ogsaa hver Epistels Overenskommelse med Evangelio, til begges fulde Deling, saa at hvem det befalder, kan efter denne Anledning bruge Epistlen til Indgang til Højmesse, og Evangelium til Indgang til Aftensang. Med hvilke trende Stykker jeg ogsaa denne min liden Haandbog, som jeg forhaabes, ikke uden manges store Gavn og Nytte, des lettere at komme til ret at forstaa Evangelia og Epistlerne og dennem for Menigheden des bekvemmeligere at forklare, haver med den gode Mands Samtykke forbedret.

Som Anledning til, at Forf. tilegnede Fru Mette Rosenkrantz denne første Part, nævner han de Velgjæringer, hendes Forældre, den lærde Holger Rosenkrantz og Fru Sofie Brahe, ligesom ogsaa den sidstes Fader, Axel Brahe til Elved, der i sin Tid var Lensmand paa Odensegaard, havde vist hans Fader, der fordem boede i S. Hans Sogn i Odense, og ham selv. Desuden havde han »af en andægtig liden Bog, nylig udi Kjøbenhavn udkommen, fornummet, Ed. Velb. at have Lyst til at digte og bruge saadanne aandelige Salmer, eftersom der udi findes mange, over hvilke Ed. Velb.s Navn findes tegnet«.

For theologiske Læsere vil det ikke være uden Interesse at se, hvorledes Forfatteren efter Biskop H. P. Resens Anvisning giver Vejledning til forskjelligartet Benyttelse af Søndagstexterne, og er der end ofte noget tvungent i disse Forsøg paa at paavise hele Katekismus i enhver Text, saa

vil man dog ogsaa jevnlig støde paa træffende og skarp-sindige Bemærkninger, som en Præst endnu vilde kunne gjøre god Brug af i sin Forberedelse til sin Prædikegjerning.

Anden Part af Haandbogen er tilegnet Fru *Ædel Rosenkrantz* til Totterupholm, Enke efter *Gabriel Laxmand* til *Frøsløvgaard*. Forf., der skriver sig selv: *Rasmus Svendsøn Ottense*, tilskriver hende 12. Sept. 1643: »efterdi jeg formærker, at *Ed. Velb.* ogsaa [ligesom *Fru Mette Rosenkrantz*] haver synderlig Lyst til Gud og hans hellige Ord, som erfares baade af andet, saa vel som og af den smukke, nyttige Bog, *Ed. Velb.* haver ladet udgaa, Menigheden til bedste, saa at den, der haver, skal gives, efter Christi Ord; endogsaa efterdi at *E. V.* haver nyligen kjøbt *Totterupholm*, og de fleste Bønder i *Faxø*¹⁾ Sogn ligge dertil, og *E. V.* i saa Maade er bleven vor Øvrighed, og denne lille Bogs anden Part er og nyligen paa Tryk udgangen, vilde jeg *E. V.* som en Gratulation og Velkom til vort Sogn den tilskrive«.

Denne Del af Skriftet er ledsaget af latinske *Ærevers* til Forfatteren af hans »affinis« (*Svoger*) *Hans Christoffersen*, Professor i Græsk ved Universitetet, af *Jens Grønbeck*, der ogsaa betegner sig som »affinis«, og af *Niels Jørgensen Serup* (der et Par Aar efter blev Rektor i Sorø og siden Sognepræst ved Domkirken i Ribe).

Den vigtigste Bedrift i *M. Rasmus Svendsens* Liv er hans Oprettelse af en Skole i Faxe. — Det var vel Degnens Pligt at give Sognets Ungdom nogen tarvelig Undervisning i *Børnelærdommen*²⁾. Men det forslog ikke ret meget, og mindst i et saa folkerigt Sogn som Faxe, især da Degnen her som oftest havde andre Hverv at passe.

¹⁾ Noget ind i det 17. Aarh. begyndte Navneformen *Faxø* at afløse den oprindelige Form *Faxe* (om hvilken kan efterses *Brasch, Vemmetoftes Historie* I, 9). *M. Rasmus Svendsen* havde tidligere sædvanlig skrevet: *Fagse*.

²⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. III, 462—3.

Vi have tidligere omtalt, at Urban Kjeldsen, der var Degn i Faxe i en lang Aarrække († 1610), tillige i mange Aar var Tingskriver, siden blev han Universitetets Foged eller Fuldmægtig samt Kirkeværge. I en Opsats fra 1596 foreslaas »at tale med Rektor om Urban Degns Lejlighed, at han beklager sig, at han ikke kan tage vare paa sit Fogderi for sit Degneembede; der kunde somt blive forsømt, da der er meget at bestille med Børn at læse med, syge Folk at søge og skrive for, med meget andet, Kirkeværgedom med mere, og for hans Alderdoms og Skrøbeligheds Skyld kan han ikke tage det alt vare«. Dersom Rektor derfor vilde sætte en anden Foged, vilde Urban dog fremdeles efter Lejlighed fremdeles yde Universitetet sin Tjeneste¹⁾. Men de højlærde vilde nødig give Slip paa ham, da han var en meget brugbar Mand. — En af denne Degns Eftermænd, Povl Christensen Resen, var ogsaa Universitetets Foged²⁾. Da hans Efterfølger, Jørgen Pedersen Assens, d. 27. Sept. 1634 kaldtes af Professorerne, maatte han ikke blot love at passe Sangen i Kirken og Sognets »Ungdom og Børn flitteligen at oplære udi deres Catechismo og Børnelærdom«, men ogsaa forpligte sig til at ægte Degneenken og mod en Indfæstning af 16 Daler overtage en Universitetet eller rettere Faxe Kirke tilhørende Fæstegaard, uden at maatte kræve større Forskaanselse for Ægter og andre Byrder end en anden Universitets-Bonde³⁾. Men derved var Degnen jo i Grunden reduceret til en Bonde med al en saadans Slid og Slæb, og Ungdommens Undervisning i Børnelærdommen maatte nødvendig komme til at staa tilbage⁴⁾.

¹⁾ Konsist. Arkiv, Pakken 99.

²⁾ Se Danske Mag. 5. R. I, 202—3.

³⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 393—4.

⁴⁾ Jørgen Pedersen Assens døde efter to Aars Forløb. I den Forpligtelse, hans Eftermand i Degneembedet, Peder Laursen Bogesø, maatte udstede ved sin Kaldelse d. 22. April 1636, findes Vilkaarene om Enken og Fæstegaarden dog ikke (Konsist. Kopibog III, 144). Ligeledes kan det mærkes, at han, der hidtil

Det var formodentlig dette Misforhold, som M. Rasmus Svendsen havde Øje og Hjærte for, og ved hans Opofrelse lykkedes det virkelig i Faxe at faa en særlig Skole oprettet tidligere end maaske noget andet Sted paa Landet i hele Danmark¹⁾.

Vi skulle først omtale, hvad der mulig fra først af kan have givet Ideen til dette Foretagende. I Hr. Jørgen Faxes tidligere meddelte Beretning om Forholdene i hans Faders, Hr. Christiern Nielsens, Tid i sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede nævnes blandt de Mensalgaarde, som hørte under Præstegaarden, »en liden Gaard udi Faxe, som kaldes Skolegaarden, der Kapellanen iboede, undt ham af min sl. Fader, fordi han baade hjalp ham udi Kirketjenesten, saa ogsaa havde os Børn med flere Præstesønner at informere«. Kort efter sin Tiltrædelse af Præsteembedet havde M. Rasmus Svendsen i Jan. 1622 andraget for Universitetet: »at eftersom der har været tilforn et Skolehus, udi hvilket Ungdommen blev oplært, og mange angav sig samme Bestilling at forrette, hvilket er blevet dem afslaaet, fordi der er ingen Bolig ledig, at da det første Hus, der blev ledigt, maatte dertil forordnes«.

Der er intet Spor til, at Universitetet har stillet sig gunstigt til Sagen; men derfor opgav Mester Rasmus den

havde været Universitetspedel, før sin Kaldelse til Degn drog ud til Faxe for i Paaske Helligdage at lade sig høre (som Forsanger) af Menigheden. (Danske Mag. 5. R. I, 350.) — Han syntes ogsaa at have været Kirkeværge i Faxe. I alt Fald læses i Acta Consist. 10. Jan. 1639: »Blev Faxe Kirkes Regnskab approberet, som Peder Lauritzen Degn indlagde«.

¹⁾ Det kunde dog bemærkes, at Jesper Brochmand beretter i sin Ligtale over Fru Berete Brock († 1639), der var gift med Tyge Brahe til Thostrup og Vemmetofte, at denne Frue havde oprettet en Skole ved sit Herresæde Mattrup i Jylland for Bønderbørnene. (Brasch, Vemmetofte I, 148). Men det er os ubekjendt, om Skolen har bestaaet længere, end Fruen levede. Det er for øvrigt ikke usandsynligt, at Fru Berete Brock, der var af en sjælden ædel Tænkemaade, gennem sin Mand ogsaa har bidraget til at Skolen Faxe blev oprettet.

ikke. Ved Bistand af Lensmanden paa Tryggevælde, Tyge Brahe til Thostrup, fik han en Grund udvist 1633, og Lensmanden ydede selv et Bidrag til Sagens Fremme, som følgende Indskrift, der blev sat paa Skolehuset, viser:

An. 1633 impetravit a Christiano IV, Rege clementissimo, illustris et generosus D. Tycho Brahe de Thostrup hunc fundum in usum Scholæ; anno vero seqventi in subsidium Rectoris dedit 100 Daleros¹⁾.

Ligeledes bevægede Præsten den tidligere nævnte Herredsfoged, Christen Ostersen (Vejle), og andre Beboere af Sognet til at yde Bidrag til Skolen. Selv gav han ogsaa et efter de Tidens Forhold betydeligt Tilskud til Lærerens fremtidige Lønning. Og han gjorde endnu mere, idet han paa egen Bekostning lod et Skolehus opføre med Bolig for Læreren. Herved var Sagen bragt saa vidt, at der kunde tænkes paa en blivende Ordning af Skolens Anliggender. Den 5. Maj 1642 udgik der kgl. Befaling til Biskop J. Brochmand og Provsten i Faxe Herred²⁾ om med det første at begive sig til Faxe »og der gjøre en god Anordning, hvorledes herefter der sammesteds skal forholdes med den Skole, der til fattige Børns Information er oprettet³⁾«.

At denne Befaling er fremkaldt ved et Andragende fra M. Rasmus Svendsen, kan neppe være tvivlsomt. Resultatet af Overvejelserne blev følgende mærkelige og for hin Tid onestaaende Fundats for Skolen i Faxe.

Jesper Rasmussen Brochmand, Doctor og Professor Theologiæ udi det kongelige Universitet i Kjøbenhavn og Superintendent over Sjællands Stift, gjør vitterligt, at eftersom vores allernaadigste Herre og Konge, Kong Christian 4de, haver af synderlig Gunst bevilget og tilladt, udi Faxe By at lade opbygge et Skolehus paa en Plads og Rum, som Mag. Rasmus Svendsen, Sognepræst ibidem, haver i Fæste, hvorudi

¹⁾ Hofman, Fundationer VIII, 372.

²⁾ M. Rasmus Svendsen var jo paa den Tid selv Provst.

³⁾ Danske Kirkelove III, 290—1.

en Person altid kan bo herefter, og lære Ungdommen at læse og skrive og udi Guds frygt undervise, og at samme Person, saa sandt han dertil findes dygtig, maa, al den Stund han er i den Bestilling og den forestaar, nyde og beholde fornævnte Hus, Plads og Rum fri, foruden Landgilde, Ægt og Arbejde eller andre kongelige Tynger, og det fordi det angaar Guds Ære og Ungdommens Forfremmelse.

Da efterdi Guds Ære som den rette, principale Aarsag, derhos Ungdommens Forfremmelse fornemmeligen her søges, og der haver ingen vis Anordning her til Dags været herom, haver jeg med Sognepræsten, efter højstbemeldte vor aller-naadigste Herres og Konges Befaling, gjort denne lille Ordinans, som efterfølger:

Om Skolemesterens Person og Bestilling.

1. Næst det han frygter Gud, læser fitteligen for Ungdommen og forholder sig skikkeligen i gode Sæder og Levned, Disciplene til godt Exempel og Eftersyn, skal han, saa lang Tid han er i den Bestilling, være ugift og ensom, som de og ere gemenlig i andre smaa Skoler, og ej slaa sig til Avl at bruge. Thi derved forsømmes Ungdommen. Meget mindre skal han holde nogen Slags Drik eller omgaas med sligt, som de gjøre udi Kroerne.

2. Dernæst skal han ikke søge Kroerne eller andre Steder, at sætte sig til Drik, men dersom han haver nogen Dags Kost udi Ugen i Kroerne eller hos andre, da strax efter Maaltid og Taksigelse opstaa og forføje sig til sit eget og sin Skolebestilling tage vare paa.

3. Skal han om Sommeren, efter Morgenbønnen og Dagsbønnen samt noget af Catechismi Forklaring og dens Tilbeholding, desligeste en kort Morgensang, begynde at læse ved 6 Slet, og ved 7 eller $7\frac{1}{2}$ om Vinteren, til Klokken 10. Imidlertid faar Børnene Davre, og da kan Skolemesteren saa vel som om Morgenens, indtil han begynder at læse for Ungdommen, være i sine egne privatis Studiis; dog ferend han dimitterer Børnene og giver dem Forlov, skal han læse et Capitel af den danske Bibel, eller og en af Disciplerne, som kan lydeligen og retteligen læse.

4. Naar Klokken er 12, begyndes atter i Skolen at læses, dog en kort aandelig Sang tilforn sjunges eller og nogle faa udvalgte Vers af en Psalme, om den er lang. Siden at holde det ud til Klokken 3 eller $3\frac{1}{2}$ om Vinteren, og om Sommeren til den er 5. Dog kunde de have nogen Forlov imellem at recreere sig med Leg og i Marken at gaa om Sommeren, dog Skolemesteren ikke at være langt fra dem. Førend der sker siden Dimission af Skolen om Aftenen, skal læses nogle Stykker udenad af Catechismi Forklaring og andet, som dertil hører. Item Aftenbønnen, et Capitel af Bibelen, og saa slutte alting med en kort Aftenpsalme.

5. Maa Skolemesteren ej forrejse nogensteds af By, uden han har Forlov tilforn af Sognepræsten, som nu er eller bliver; og siger han sit Ærinde, om det er nødvendigt, item siger en vis Dag, naar han kommer igjen. Imidlertid skal Præsten tage vare i Skolen, saavidt han ikke forsømmer sit eget Kald. Men dersom Skolemesteren af Fornødenhed og lovlig aarsages en Uge eller 2 à 3 at blive borte, da skal han selv forskaffe en dygtig Person, som kan flittigen undervise Ungdommen og den vare og imidlertid holde den til Gudsfrygt og sædvanlige Øvelser, indtil han igjen kommer.

6. Om Søndagen og andre hellige Dage skal Skolemesteren læse i Kirken for den anden Ungdom med Degnen og Substituten, naar han derom af Præsten anmodes.

7. Den første Onsdag i hver Maaned skal han med sine Disciple i Tide søge Kirken, tilbørligen Bededag at holde, saavel som Fasten igjennem. I de andre Onsdage skal han saa meget lade fare af den sædvanlige Læsning, at Disciplerne i Skolen i den Sted kunde synge Litaniet med christelig Andagt.

8. Om de andre Onsdage og Løverdage maa Disciplerne gives 1 Time eller $1\frac{1}{2}$ Time Forlov efter Middag, og ikke forblive aldeles saa længe i Skolen, som de andre Dage, som og sker i andre Skoler. Imidlertid kan og Skolemesteren tage sig selv vare.

9. Skal han ikke aleneste lære Disciplerne at læse og skrive og Gud at frygte, men og formane dem at øve sig i gode Sæder i Skolen, hjemme hos Forældrene, hos andre og

paa Gaderne, desligeste overhøre dem i Skolen, hvad de have hørt og mærket af næst foregaaende Prædiken.

10. Naar nogen Pædagogus kommer herfra, da skal Sognepræsten, som nu er eller efter ham bliver, med Biskoppens Vidskab og Samtykke opsøge og høre om en anden gudfrygtig og dygtig Person til Bestillingen igjen.

Om Skolemesterens Underholdning.

Tilforn haver de Personer, som haver undervist Ungdommen, ingen vis Værelse havt, men maatte leje sig Hus for deres Penge, og paa det sidste kunde de ikke faa noget Hus eller Stue i den hele By, som de kunde lære Ungdommen udi beqvemmeligen; men nu haver Sognepræsten paa sin egen Bekostning ladet bygge et beqvemt Skolehus, som haver kostet ham over 200 Daler at opbygge af ny, til Ungdommen, efter Kongl. Majests naadigste Bevilning, saa og Kammer til Skolemesteren derhos, saa han sidder nu fri for Husleje. I den Sted hans andre Antecessores bleve anmodede om Skat etc., er han nu fri efter Kongel. Majests Brev. Tilforn havde Skolemesteren ingen vis Løn, saa han maatte lade sig nøje med 1 Skill. eller 2, eller hvad godt Folk godvillig vilde give ham, for hvert Barn om Ugen, og af de meget fattige Folk intet; nu haver han ej alene det, de forrige havde af Børnene, men og noget vist aarlig, som efterfølger:

Først Renten af de 50 Sldr. Courant, som ærlig og velbyrdige Mand Tyge Brahe til Thostrup, Kongel. Majests Befalingsmand til Trygevælde, haver givet til fornævnte Skole, at staa paa Rente til evig Tid, og den Skolemester, som nu er eller herefter kommandes vorder, forpligtet være at sætte paa visse Steder paa Rente, som de selv agter at forsvare.

Dernæst haver jeg selv, da jeg var Rector, med mine Dominis Collegis Professoribus udi det kongelig Universitet, bevilget, hvad der kan falde paa Kirkens Tavle de 3 høje Fester i Aaret, som har beløbet sig her til Dags 12 Sldr. aarlig.

For det 3die haver bemeldte Mag. Rasmus Svendsen af sin og sin Hustrues Barbara Pedersdatters egen gode Villie iligemaade givet til samme Skole 100 Sldr. Mønt, hver

Slettedaler beregnet til 64 Skilling danske, som ogsaa af hannem og hans Efterkommere skal udsættes paa Rente, at staa til evig Tid, og Skolemesteren samme Rente at nyde og beholde aarligen.

Herforuden haver ærlig og velforstandig Mand Christen Ostredsen, fordum Herredsfoged udi Faxe Herred, givet 22 Sldlr. dertil, som iligemaade sættes paa Rente til Skolemesterens Underholdning.

Saa haver og Morten Rasmussen i Wærløse givet til samme Brug 5 Sldlr., Lauritz Ingwordsen i Atterup haver og givet dertil 4 Sldlr., og Lauritz Fugl i Wærløse haver iligemaade givet dertil 3 Sldlr. Hvilke Summer gjør 34 Sldlr., og naar de tillægges de 50 Courantdaler, beløber de sig i en Summa $96\frac{1}{2}$ Sldlr. Og paa det de kunde blive 100 Sldlr., haver Sognepræsten givet og lagt dertil $3\frac{1}{2}$ Sldlr., saa Skolemesteren, med de 12 Sldlr. bevilget af Kirken, bekommer aarlig til Løn 22 Sldlr.

Og eftersom der befindes en liden Enghave til den Plads, Skolen staa paa, samt og nogen ringe Jord i den ene Vang paa Faxe Mark, da efterdi Sognepræsten haver føret afstaaet den Plads, som han havde i Fæste, for det andet paa egen Bekostning opbyggt Skolehuset, som nu findes paa Stedet, igjen af ny, for det 3die givet fornævnte 100 Sldlr. til Skolen, og Skolemesteren nu strax Renten deraf at nyde aarligen; haver og for det sidste med sin skriftlig Intercession forhvervet de 12 Sldlr., som bevilges aarlig af Kirken til Skolemesterens Løn, og ved sin Anmodning aarsaget, at sal. Tyge Brahe, Christen Ostredsen og de andre haver givet det dertil, som nu er, da skal han derimod for sin gode Villie og Bekostning nyde samme lille Enghave og Jord fri for anden Udgift i sin og sin Hustrues Livstid. Efterdi og de 100 Sldlr. forrenter 2 Mk. mere, end 8 Mænd haver taxeret samme Eng og Jord for, skal han paa sin egen Bekostning holde samme Skolehus med Tag, Vinduer og alt andet ved Hævd og Lige, saa og hans Hustru efter hans Død.

Men naar de ved Døden afgaar, da samme Jord og Eng at følge Skolemesteren, eller ham gives af Præsten eller hvem samme Jord og Eng haver i Brug, $5\frac{1}{2}$ Sldlr. Mønt,

efter de 8 Mænds Afsigt, dertil at holde fornævnte Skolehus vedlige, som meldt er. Og hvis Penge eller Rente samme Skole kan med forbedres, da Sognepræsten dermed at have Tilsyn, som det sig bør, at det paa visse Steder udsættes paa Rente. Roskilde den 1ste Febr. 1644¹⁾.

Om denne Skoles senere Skjæbne er Efterretningerne sparsomme. At den imidlertid har bestaaet og banet Vejen for et mere ordnet Almueskolevæsen i Faxe Sogn fremgaar af en Ytring i en Beretning, som Biskop Christen Worm og Stiftamtmand Gersdorff omtrent 90 Aar senere afgav til Regjeringen om de Almueskoler, som da fandtes i Sjælands Stift, idet de om Faxe ytre, at her var »en gammel Skole«, der var holdt oppe af Sognepræsten Rasmus Svendsen²⁾. Renten af dennes Legat tilfalder nu Skolelæreren i Faxe.

Skolens fortjente Stifter fik imidlertid ikke længe selv Glæde af den, da han allerede døde i Marts 1645. Han efterlod Enke og flere Børn. Det er rimeligt, at Hans Rasmussen Faxe, der som Student laa ved Universitetet 1640³⁾, var en Søn af hans første Ægteskab; af andet Ægteskab var bl. a. Sønnen Petrus Erasmi Svenonius, der i Febr. 1654 tog Baccalaurgraden ved Sorø Akademi⁴⁾.

Mag. Niels Lauritsen Aagaard blev M. Rasmus Svendsens Efterfølger i Embede og Ægteskab. Han var født i Begyndelsen af Aaret 1612 i Viborg, hvor hans Fader, Hr. Laurits Aagaard⁵⁾ var Præst ved Graabrødre Kirke (†1628).

¹⁾ Hofman, Foundationer og Gavebreve VIII, 407—11.

²⁾ C. Engell i Ugeskrift for Skolen I, 276.

³⁾ Wad, Medd. om Dimitterede fra Herlufsholm, 2. Bind, S. 92.

⁴⁾ Trykt Program fra Sorø Akademi i Anledning af 7 Baccalaurers Promotion (Kgl. Bibl.).

⁵⁾ I det over Sønnen udstedte Sørgeprogram fra Sorø Akademi af 28. Jan. 1657, der er Kilden til en Del af det følgende, kaldes Faderen Laurentius Nicolai Aagaard; men andensteds kaldes han stadig Laurits Jensen Aagaard, således i det udførlige Vita, der haves over hans anden Søn, Digteren Christen Lauritsen Aagaard, i Rostgaards Deliciae poet. Dan. I, 341.

Moderen, Maren Andersdatter Schytte, tilhørte en bekendt viborgsk Præsteslægt. Hun overlevede Sønnen.

Niels Aagaard, der var et godt Hoved, blev 1631 Student fra sin Fødebys Skole. Medens han laa ved Universitetet, var han Lærer for den juridiske Professor Dr. Claus Plums Børn. Imidlertid tog han 1634 Baccalaurgraden og udgav 1636 et Festdigt (Triumphus Doctoralis) i Anledning af at hans Privatpræceptor, Dr. Jesper Brochmand, 6. Oktober d. A. kreerede 3 Doctorer i Theologien. 1637 tiltraadte han en henvend fireaarig Udenlandsrejse. Han drog først til Königsberg, hvor han studerede Theologi samt Rhetorik og Mathematik. Derfra rejste han til Holland, hvor han først studerede i Franeker og siden (fra Aug. 1639) i Leiden. I Holland lagde han sig især efter Humaniora og Botanik¹⁾. Efter to Aars Ophold i Holland rejste han til England. I Cambridge dvælede han kun i kort Tid, men i Oxford holdt det bodleyanske Bibliothek ham fast i tre Maaneder. I Slutningen af Aaret 1640 kom han tilbage til Hjemmet.

Det er ikke usandsynligt, at Biskop Brochmand har givet ham et Vink om, at Rektoratet i Herlufsholm var ledigt, og at denne Efterretning har fremskyndet hans Hjemrejse. Nok er det, at han kort efter sin Hjemkomst blev Rektor her. Han tiltraadte Embedet 23. Febr. 1641, og nogle Maaneder derefter tog han Magistergraden i Kjøbenhavn²⁾. Om Aagaards Virksomhed her skulle vi ikke tale, da den er skildret af G. L. Wad i hans fortjenstlige Skrift

¹⁾ Han blev indskreven i Leiden, som Stud. botanices. I Programmet ved hans Død bemærkes, at han jevnlig botaniserede under sit Ophold i Holland. Naar Wad (Rektorerne paa Herlufsholm, S. 122) formoder, at han paa sin Rejse har været Hovmester for Niels Parsberg, da kan det bemærkes, at denne Formodning ikke finder nogen Støtte i Programmet over N. Aagaard.

²⁾ I Anledning af Magisterpromotionen 1 Juni 1645 udgav Aagaards Morbroder, Hr. Kjeld Andersen Schytte (Achilles Andreæ Toxotius), Præst i Kongsted, et latinsk Gratulationsdigt til de ny Magistre. (Afskrift i Thottske Saml. 472, 4°, p. 281 ff.).

om Rektorerne paa Herlufsholm¹⁾. At han har været vel anset, synes at fremgaa deraf, at Professorerne henvendte deres Blik paa ham, da Præstekaldet i Faxe blev ledigt ved M. Rasmus Svendsens Død. Herom erfares det nærmere i følgende Uddrag af de akademiske Forhandlinger:

1645, 31 Marts. M. Rasmus i Faxe er i disse Dage ved Døden afgangen, og haver efterladt en ung Enke, som er kommen af godt Folk, haver skikket sig vel imod sin Husbond og er integræ famæ: hvorfor Magnificus Rector tilspurgte Professores, om de vilde habere ejus rationem og mage det saa, at Stedet med en duelig Prædikant, og hun tillige med en Husbonde kunde forsørges. Da blev Hr. Søren²⁾, nederste Kapellan til Vør Frue Kirke, opkaldet og hannem for andre samme Bestilling offereret med den Condition, at han ikke Enken, som havde et godt Rygte og var uden Gjæld, vilde forskyde. Han takkede Professoribus for deres Benevolents paa det ydmygeligste; men efterdi der er hos dette Kald Condition, bad han om Dilation saadant at tage i Betænkning til i Morgen 8 slet og imidlertid at aflægge sit taknemmelige Svar hos Rectorem, hvilket ham blev bevilget.

Ellers sluttede Professores samtligen, at dersom Hr. Søren ikke accepterer samme Kald, det da skal tilbydes Rectori Scholæ Herlovianæ M. Niels Aagaard, som er en lærd og skikkelig og velfortjent Mand, med lige Condition.

1645, 13 April. Eftersom M. Niels Aagaard, Scholæ Herlovianæ Rector, sig igaar haver ladet høre, og hans Gaver Professoribus saare vel befaldet, saa blev han idag paa Consistorium opkaldet og ham Faxe Kald defereret eå conditione, at han paa Søndag for Menigheden sammesteds sig skal lade høre, og vil deinde habere rationem viduæ, quæ bonis edita parentibus famæ integræ est, et in re satis lauta. Han betakkede sig imod Professorerne propter judicium de

¹⁾ I Thottske Saml. 407 Fol. findes nogle beskrevne Ark, der kaldes »Excerpta Philologica et Historica Mag. Nicolai Aagaard», men som, ret besete, indeholde Udkast til latinske Skoletaler.

²⁾ Søren Lauritsen Bergendal († 1680).

se et promotionem, og sagde sig non invitum at acceptere simul conditiones.

Da Aagaard, som disse Forhandlinger vise, var villig til at opfylde den af Professorerne stillede Betingelse om at ægte Formandens Enke, blev han kaldet 24. April 1645 og tre Dage derefter ordineret af Biskop Brochmand¹⁾, men der hengik dog endnu et Par Maaneder, inden han tog Afsked fra Herlufsholm²⁾.

Saa snart et passende Hensyn til Sørgetiden tillod det, holdt M. Niels Aagaard nu Bryllup med den for ham bestemte Brud, Barbara Pedersdatter. Hans Broder, Christen Aagaard, forherligede Højtiden med et langt latinsk Bryllups-carmen³⁾, hvori han i Udtryk, som vi nu ikke finde ganske sømmelige, antydede den Rolle, som den cypriske Venus og hendes Søn Cupido burde spille ved den Lejlighed. Uheldigvis havde Mester Niels allerede før Bryllupet ofret til disse Guddomme, og Følgen var, at inden Aarsdagen for M. Rasmus Svendsens Død var Barbara atter Moder. Men dette blev, som man kan tænke, en fatal Historie for Præsten. Han var allerede designeret til Provst, og Sognefolkenes Velvillie havde han vundet; men det kunde ikke redde ham. Efter Loven maatte han vige sit Embede. Herom erfares det nærmere af Acta Consistorii:

1646, 4 Marts. Eftersom M. Niels Aagaards Hustru er kommen for tidlig, faar han efter Recessen at quitere Kaldet. Dog kan med vocatione novi Pastoris differeres, indtil Rector haver taget Dom over ham til første Landemode. Ellers sagde Rector, at Hr. Cancellar ved sig [∩: Rector] commenderer Professoribus til samme Kald igjen M. Johannem Skrøderum, som er hos Hr. Christoffer Urne. Hvortil

¹⁾ Danske Mag. 5. R. II, 135. P. Musenii Catal. past. Siæl. (Gl. kgl. Saml. 2990. 4°.)

²⁾ Ifølge Wads anf. Skr. drog Aagaard 17. Juni 1645 fra Herlufsholm til Faxe.

³⁾ Aftrykt blandt Chr. Aagaards Carmina i Dellicæ poet. Dan. I, 389—93. Bryllupsdagen angives ikke, kun Aarstallet: 1645.

Professorens svarede, at de hannem gjerne vilde lade nyde Hr. Cancellers Intercession godt ad.

1646, 14 Marts. Læst Faxemænds Supplication til Professorens, anlangende at de hos Højvrighed ville intercedere for M. Niels Aagaard, at de ham fremdeles til Sjælesorger maatte beholde.

Det hjalp ikke, at Faxø Sognemænd bad om at beholde deres Præst. Retten skulde have sin Gang, og afsat blev han, da Landemodet kom i Juni s. A. Imidlertid blev han dog indtil videre i Præstegaarden. I denne Mellemtid forefaldt Forhandlinger om Værgemaalet for hans Stifbørn, hvorom de akademiske Acter indeholde følgende:

1646, 4 Juli. Eftersom M. Niels Aagaard havde tilskrevet Magnifico Rectori og Dn. Professoribus og sig beklaget, at Skiftet i Faxø Præstegaard efter hans Formands, sl. M. Rasmus Svendsens, Død blev forhalet formedelst H. Anders Svendsens udi Soderup¹⁾ hans Forsømmelse og Ophold, formenendes udi sit Skrivelse, at Hr. Anders i Soderup ikke burde at gjøre nogen Dilation udi Skiftet, men burde strax paatage sig alle Børnenes Formynderskab, 1. efterdi Hr. Anders alene havde været tilstede udi Registrering som en Formyndet og sig da Værgemaalet for alle umyndige Børn antaget; 2. efterdi ingen nærmere var i Byrden, som værges kunde; 3. at endog hans Hustru havde Slægt og Venner, vare de ogsaa Præster, saa vel som Hr. Anders, og mødrene Venner, som ikke maa værges, naar fædrene Venner findes; 4. efterdi ikke Svogre, Mandes Frænder, efter Loven forpligtet er at værges; 5. efterdi ingen maa sig selv Værgemaalet paatage, som ej er baaren Værges, uden efter Øvrigheds Ordre og Befaling. — Da haver Professorens for godt anset, at hannem saa vel som Hr. Anders i Soderup blev ved Magnif. Rectorem tilskrevet, at de den 4. Juli vilde her paa Consistorio møde til at erfare, om de ikke kunde komme

¹⁾ Denne Broder til M. Rasmus Svendsen kaldes (i Gl. kgl. Saml. 2999. 4°) med Tilnavnet: Femboe. Hos Wiberg III, 155 kaldes han: Hvass. Vi vide ikke, med hvad Ret. Han døde 1652.

til nogen venlig Accord. — Hvorpaa de ogsaa idag sig begge indstillede med Universitetens Ridefoged Hans Madsen; og fremstod først M. Niels Aagaard, sig beklagendes over den Dilation, som skete i forberemelte Skifte efter sl. M. Rasmus Svendsen, og proponerede de samme Argumenter, hvorom tilforn talet er, hvorfor han forment, at Hr. Anders i Soderup burde billigen at antage sig alle umyndige Børns Værgemaal. Hvorpaa til Gjensvar lod Hr. Anders læse et skriftlig Indlæg, hvorudi han tilkjendegav, at han vilde væрге for et Barn alene, og ikke kunde paatage sig Værgemaallet for alle Børnene: 1. efterdi han var selv udi Vidtløftighed med sine egne Børn med deres Patrimonio efter deres sl. afgangne Moder; 2. efterdi der vilde falde Trætte og Vidtløftighed i Boen formedelst 500 Daler, hvorfor Præstegaarden er sat i Fæld, og for 1600 Dalers Gjæld, som nu i Boen findes, da dog, der hans Broder døde, ikke fandtes mere end 100 Rdlsr Gjæld; 3. efterdi sl. M. Rasmus's Formue mestendel bestaar i Jordegods i Faxe, som var fast øde, og som han, som ikke boede der i Nabolag, ikke kunde holde ved Magt ej heller forsvare uden sit Kalds Forsømmelse. Herpaa sluttede Professorer, at sl. M. Rasmusses Efterleverske eller M. Niels Aagaard, hendes Husbond, paa hendes Vegne skulde tilskrive først fædrene Venner, om nogen videre fandtes, derefter hendes Venner, at enhver af dem vilde sig et Barns Formynderskab antage, og at M. Niels Aagaard skulde lade Universitetet vide, hvad de svarer.

Og eftersom Hr. Anders Svendsen i Soderup nu personlig var tilstede, rakte han Magnifico Rectori Haanden og anlovede at ville være Formynder for sl. M. Rasmusses Søn, Peder Rasmussen.

M. Niels Aagaard tilspurgte Professorerne, om han maatte anholde om Naadsens Aar. Professorer svarede, at det kom Dn. Episcopo til noget her udi at slutte¹⁾.

1646, 18 Juli. Blev læst M. Niels Aagaards Brev til Magnif. Rectorem, udi hvilket han gjorde Relation, hvad Svar han havde bekommet af de Venner, som var ombedet at ville

¹⁾ Om denne Begjæring er tilstaaet, vide vi ikke.

være Værge for sal. M. Rasmusses Børn i Faxe, og begjærede, at Professores vilde determinere en Dag, paa hvilken de kunde hid til Kjøbenhavn forskrives, at alting kunde til en god Ende dirigeres. Og blev af Professorerne berammet den 29 Julii.

1646, 29 Juli. Eftersom M. Niels Aagaard tilsendte Magnifico Rectori Hr. Christoffer i Jungshoved¹⁾ hans Brev, hvorudi han difficulterer, at han efter M. Niels Aagaards Begjæring ikke kunde komme til Kjøbenhavn for hans Svaghed, og [sagde, at han ikke kunde paatage sig noget Værgemaal,] med mindre han kunde bekomme det Gods efter sl. M. Rasmus til et Barns Lod (for hvilket, som han skulde være Formynder for) som strax kunde gjøres til Penge. Da svarede Professores, at eftersom Hans Madsen, Universitetens Ridefoged, sagde, at han efter M. Niels Aagaards Begjæring havde i Sinde Hr. Anders Rasmussen (!) i Soderup med Retten derhen at holde, at han efter hans Løfte skulde alle Børnenes Formynderskab sig antage, han da kunde dermed fortfare.

Følgende Notits sammesteds fra en noget senere Tid viser dog, at Aagaard dog selv har maattet overtage Værgemaal for sine to Stifdøtre:

1649, 9 Juni. Mag. Niels Aagaard begjærede at befries fra det Værgemaal, han sig selv havde paataget anlangende sine tvende Stifdøtre. Hvortil Rector og Professores svarede, at eftersom han ikke videre er under deres Jurisdiction, de sig intet dermed nu turde befatte.

Da Aagaard med sin Familie maatte sige Farvel til Faxe Præstegaard, saae det sort ud for ham. Rimeligvis har han begivet sig til Kjøbenhavn for om muligt hos de styrende at opnaa Tilgivelse for sin Forseelse. I alt Fald finde vi, at han allerede i Begyndelsen af det følgende Aar har udvirket følgende Kongebrev til Universitetet²⁾:

¹⁾ Christoffer Jakobsen Langebek var Præst i Jungshoved 1637—50. Hvorledes han var i Slægt med M. Rasmus Syendsens Børn, vides ikke.

²⁾ Konsistoriets Kopibog IV, 20.

Kgl. Majestæts Missive til Professorerne anlangende
M. Niels Aagaard.

Christian IV etc. Eftersom M. Niels Aagaard, forrige Sognepræst udi Faxe her udi vort Land Sjælland, sig for nogen Tid siden med sin Hustru haver forset, for hvilken sin Forseelse han og er bleven dømt fra sit Kald: hvorfor han nu underdanigst af os haver været begjærendes, vi hannem naadigst vilde bevilge, at han til nogen anden Kirke- eller Skoletjeneste, som han lovligen efter Ordinansen kunde blive kaldet til, igjen maatte forfremmes. Da bede vi eder og naadigst ville, at I fornævnte Mester Niels Aagaard tilholder med forderligste her udi Universitetet publice absque præside at disputere, og siden eders underdanigste Erklæring udi vort Kancelli indskikke, hvorledes han sig udi samme Disputation haver bestaaet, og om han til nogen Promotion kan kjendes dygtig. Siden ville vi os naadigst derudi videre vide at resolve. Dermed sker vor Villie. Befalende eder Gud. Skrevet paa vort Slot Kjøbenhavn den 9 Januarii Anno 1647. Under vort Signet.

Christian.

I Henhold til denne Bevilling aflagde M. Niels Aagaard d. 27 Marts 1647 en Prøve paa sin videnskabelige Dygtighed, idet han paa Universitetet forsvarede tvende af ham forfattede og i Trykken udgivne Disputatser: 1. Disp. duæ de usu Syllogismi in Theologia, contra Niceph. Gregoram. 2. Disp. de nido Phœnicis ex Lactantio. Samme Dag indberettede Professorerne til Kongen, at han havde klaret Opgaverne med saa stort Held, at de kunde give ham et udmærket Vidnesbyrd for Lærdom og Skarpsindighed, ligesom de maatte formene, at han med Hæder vilde kunne beklæde en Plads i Kirken eller Skolen¹⁾. Faa Dage efter (4 Apr. 1647) udgik et kgl. aabent Brev, hvorved det, med Henvisning til den hæderlig aflagte Prøve, tillodes M. Niels

¹⁾ Professorernes latinske Indberetning til Kongen, dat. 27 Marts 1647, findes i Konsist. Kopibog IV, 22.

Aagaard at maatte »admitteres og tilstedes at betjene hvilket Kald eller Bestilling, han udi vore Riger og Lande lovligen kan blive til voceret¹⁾«.

Alt dette var nu meget godt; men det vanskeligste stod dog tilbage for Aagaard, nemlig at blive kaldet til et passende Embede. Men heldigvis for ham havde Professoren i romersk Veltalenhed i Sorø, M. Johan Raue, for ikke længe siden gjort sig umulig ved Forsømmelse af sit Embede, og da Aagaard ved en Disputats paa Sorø Akademi (Disp. in Ciceronem de optimo genere oratorum, resp. Joh. Sever. Leth) d. 4 Sept. 1647 havde vist, at han var Pladsen voxen, udgik der, saa snart Indberetning derom var sket, en kgl. Befaling til Hofmesteren paa Sorø, Hr. Henrik Ramel, af følgende Indhold:

Christian IV (osv.). Eftersom vi naadigst erfarer, os elsk. hæderlig og vellærd Hr. Niels Aagaard baade udi offentlig Disputation og Læsen af Decano og samtlige Professoribus paa det kgl. adelige Academi Sorø at være dygtig befunden til at betjene og forestaa Eloquentiæ Profession, som der sammesteds nu skal vacere, da ere Vi naadigst tilfreds, at han til forskrevne vacerende Profession maa forfremmes og befordres. Dermed etc. Skrevet paa vort Slot Frederiksborg den 11 Sept. Anno 1647²⁾.

Med Professoratet var Forretningerne som Akademiets Notarius forbundne, og der er endnu bevaret en Række trykte akademiske Programmer, forfattede af Niels Aagaard, ligesom ogsaa en Del af ham udgivne mindre akademiske Skrifter vidne om hans Flid og Dygtighed³⁾. I Aaret 1650 beskikkedes han til Akademiets Bibliothekar med et Tillæg til sin Løn af 100 Daler⁴⁾. Han beklædte to Gange Dekanetet og kreerede 9 Magistre og 7 Baccalaurer. Endnu

1) Wad, Rektorerne paa Herlufsholm, S. 127—8.

2) Lixdorphiana ved Nyerup I, 113—4.

3) Worms Lexicon I, 2—3. Programmerne findes i det kgl. Bibliothek.

4) Tauber, Udsigt over Sorø Akademis Forfatning, Bilag 51.

i sine kraftigste Aar blev han angreben af en skorbutisk Sygdom, der efter et længere Sygeleje d. 22 Januar 1657 endte hans Dage. Hans Hustru var død Aaret før ham. I deres Ægteskab havde de to Sønner og to Døtre¹⁾.

Mag. Hans Schrøder, der blev Aagaards Eftermand i Faxø, var født i Haderslev 7 Sept. 1609, hvor Faderen, Andreas S., var Kjøbmand og Raadmand; Moderen, Anna Canck, døde, da Sønnen var 1½ Aar. Indtil sit 18de Aar gik Hans Schrøder i sin Fødeby's Skole, men da de kejserlige Tropper 1627 vare faldne ind i Landet og havde brændt Haderslev, flygtede Faderen med sine Børn over til Fyn og tog Bolig i Svenborg. Under disse ulykkelige Forhold var der Tale om at lade Hans Schrøder opgive Studeringerne og at sætte ham til et Haandværk. Men hans Lyst til at gaa videre paa den studerende Bane overvandt Faderens Betæneligheder, hvorfor han sendte ham til Gymnasiet i Lybek, hvor den bekjendte Johan Kirchmann den Gang var Rektor. Her blev han nu, indtil han 1629 afgik til Universitetet i Rostok. Men paa Grund af Krigsurolighederne begav han sig snart tilbage til Lybek. Herfra blev han dog kort efter hjemkaldt i Anledning af sin Faders Død. Hans Morbroder, Jochum Canck, der var Borgmester i Haderslev, delte Arvegodset mellem ham og hans Søkende og raadede ham til at fortsætte sine Studeringer i Vittenberg. Forsynet med et Testimonium (af 24 Okt. 1631) fra ovennævnte Joh. Kirchmann, blev han 3. Maj 1632 immatrikuleret i Vittenberg, hvor han 1635 tog Magistergraden. Derpaa rejste han til Kjøbenhavn, hvor han 1636 underkastede sig en ny Magisterkonferens og senere tog theologisk Attestats med et fortrinligt Udfald, saa han fik en anbefaling af Dr. Jesper Brochmand som en grundlærd Kandidat²⁾.

¹⁾ Ifølge det af Akademiets Hofmester, Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard, ^{27/1} 1647 udstedte Sørgeprogram over Niels Aagaard.

²⁾ Efter det Udtog af H. Schrøders latinske Vita, som findes hos Giessing, Jubellærere II, 1, 223 f.

For en ung Mand med Schrøders Kvalificationer og særlig med hans Færdighed i det tydske Sprog var det let at faa gode Lærerpladser. Han var i Hr. Christoffer Urnes Hus, da Præstekaldet i Faxe blev ledigt ved M. Niels Aagaards Afsættelse, og Tanken faldt strax paa ham. Rimeligvis har Urnes Anbefaling ogsaa støttet ham. Dog lod Professorerne ham først prædike for Menigheden for at sikre sig imod, at der ikke bag efter skulde gjøres Indvendinger. Herom haves følgende Brev til Provsten i Faxe Herred:

Venlig Hilsen med Gud, forsendt med Taksigelse for bevist Gode. Kjære Hr. Hans Søffrensen, eftersom vi haver samtykt hæderlig og højlærd Mand M. Hans Schrøder at maa lade sig høre til Faxe Sogn, som nu igjen er ledigt, saa er vor venlige Begjæring til Eder, at naar bemeldte gode Mand for samme Aarsags Skyld did kommer, I hannem da Menigheden sammesteds ville forestille og commendere. Saa-dan Eders Umag han med Taknemmelighed skal vide at erkjende, og vi igjen med al Godvillighed ville forskyldte. Befalendes Eder her med Gud i Vold til Liv og Sjæl. Af Kjøbenhavn den 8 Juni 1646.

Rector og Professorer.

Hæderlig og vellærd Mand, Hr. Hans Søffrensen, Sognepræst i Kongsted og Ulsø Sogne og Præposito over Faxe Herred, vor synderlig gode Ven, venligen tilskrevet¹⁾.

Da denne Sag var bragt i Orden, udfærdigede Universitetet 29. Juni 1646 Kaldsbrev for »M. Johannes Schrøderus Hatterslebiensis«, og Dagen efter udstedte han den sædvanlige Revers, der i alt væsentligt er ligelydende med den ovenfor S. 241 anførte²⁾. En Vanskelighed var der dog for den ny Præst i Faxe, nemlig at Formanden nødigt vilde ud af Præstegaarden, hvad just ikke er at fortænke ham i, da han ikke havde noget Sted at føre sin Familie hen. Herom indeholder Acta Consistorii følgende Notits:

¹⁾ Konsistoriets Kopibog IV, 2.

²⁾ Baade Kaldsbrevet og Reversen findes indførte i Konsist. Kopibog a. St.

1646, 19 August. Eftersom M. Johan Schrøder skriftlig af Magnif. Rectore og Dn. Professoribus var begjærendes deres gode Raad og Betænkning, naar de forment billig at være, at Præstegaarden udi Faxe hannem skulde indrømmes, og om Præstegaarden ikke burde saaledes overantvordes, at den til hans Efterkommere kunde leveres uden hans og hans Arvingers Skade. Til det sidste svarede Professores, billig at være, at Præstegaarden blev besigtiget og lovligen overleveret. Mens hvad det første anlangede, da efterdi Magnif. Rector rejser ud i Landet, kunde han drage til Faxe og forsøge, om han (M. Johan Schrøder) med M. Niels Aagaard ikke kunde venligen forliges. Mens dersom Sagen ikke kunde bilægges, at da enhver kunde bruge Retten.

Det er os ikke bekjendt, hvorledes denne Sag er bleven afviklet; men ind i Præstegaarden kom Schrøder da omsider. 1647 indgik han Ægteskab med Anne Jensdatter fra Roskilde. Men hans Virksomhed blev kun kortvarig, da han allerede døde 31. Juli 1650 efter en Uges Sygdom. 11 Uger efter hans Død fødte hans Hustru en Søn, der blev opkaldt efter Faderen, og endte som Sognepræst ved S. Olai Kirke i Helsingør¹⁾. Inden sin Død havde M. Hans Schrøder (1650) givet en Sølvkande til Faxe Kirke. Da den gik tabt ved Præstegaardens Brand 1669, gav hans ovennævnte Søn 1693 en ny Kande i Stedet for den tabte²⁾.

Hans Thomesen Rostrup blev Schrøders Eftermand. Om hans Antecedentia vides, at han 13 Maj 1640 havde taget Baccalaurgraden³⁾ og siden været Lærer paa Herlufsholm. I Begyndelsen af August 1650 tilskrev Rektor og Professorer Provsten i Faxe Herred, Hr. Hans i Kongsted, at de havde hørt og samtykt Hans Rostrup, Hører i Herlufsholm Skole, til Præst i Faxe i afdøde M. Hans Schrøders

¹⁾ Giessing a. St. og Stamtavlen S. 234.

²⁾ Dansk Atlas VI, 391.

³⁾ Kbhvn's Univ. Matrikel udg. af S. B. Smith, S. 159.

Sted, hvorfor de bade Provsten, naar bemeldte gode unge Mand indfandt sig hos ham, at forestille ham for Menigheden og anbefale ham til samme¹⁾. Under 26. August s. A. udfærdigedes Universitetets Kaldsbrev, og samme Dag udstedte Rostrup (ell. Rostorph) den sædvanlige Revers²⁾, hvorpaa han blev ordineret 13. Sept. s. A.³⁾. Senere ægtede han Formandens Enke, Anne Jensdatter. Da de ikke selv havde Børn, antog han sig med desto større Omhu sin Formands efterladte⁴⁾.

Fra denne Præsts Tid kan anføres følgende Notitser Faxe Præstekald og Kirke vedkommende, uddragne af de akademiske Forhandlinger:

1651, 17 Maj. Hr. Hans Rostorph bevilgede Professorens for Betaling at bruge den Sten, som findes paa Steden endnu beholden af Faxe Kirkelade, som ganske staar øde, naar de lovlige tilforn vurderede er.

1658, 16 Juni. Hr. Hans i Faxe beklager, at Kirkens Kalk og Disk til at besøge syge med i Husene er af de Svenske borttagen. — Blev billigt eragtet, at den paa Kirkens Bekostning igjen bliver gjort af ny.

1663, 11 Juli. Blev efter Hr. Hans Rostrups Begjæring udi Faxe sluttet, at til Hans Hansøn udi Faxe skulde gives skriftlig Befaling om at opkræve uvillige Dannemænd til lovligen at granske den Plads imellem Faxe Præstegaards Grund og Christen Jensen Kirkeværges Vaaning, og lovligen at erfare, om den ny Bygning, som var af Christen Jensen opsat, var for nær Præstegaardens Grund eller ej.

1663, 26 September. Faxe Kirkes Regnskab fra Philippi Jacobi 1662 til Aarsdagen 1663 blev indlagt af D. Johan Wandal og af Rectore og Dñis Professoribus overregnet, forhørt og samtykt.

¹⁾ Konsistoriets Kopibog III, 901.

²⁾ Konsistoriets Kopibog IV, 128—9.

³⁾ Gl. kgl. Saml. 2990. 4°. (Ordinationsdagen kan ogsaa læses: 18)

⁴⁾ Giessing, Jubellærere II, 1, 221 Not.

1667, 5 Oktober. Blev underdanigst læst Kgl. Maj.s naadigste Brev, at Præsæs Consistorii, Rector og Professores skulde strax levere til M. Vindingium Kirkebøgerne med Beholdningen af Faxø, Taarnby og Eggeslevmagle Kirker, og at han herefter skulde nyde Kirkernes Indkomst, saa og efter hans Død hans Hustru og et udaf hans Børn deres Livstid, hvorimod Kirkerne skal holdes ved Magt, og Universitetet have sin aarlige Rettighed i rette Tider.

— 30 Novbr. Blev M. Vindingio overleveret Faxø Kirkes Røgnskabsbog med Kirkens Beholdning (etc.).

I denne Præsæs Tid tilintetgjordes Faxø Præstegaard 2den Gang ved Ildsvaade. Ogsaa Degneboligen gik op i Luer. Herom have vi fundet følgende Notitser i de sjællandske Landemodesakter:

Syn. 18 Juni 1669: Lectæ literæ regiæ om [Hjælp til] Hr. Hans Rostrup af Faxø, hvis Præstegaard er afbrændt.

Syn. Dion. 1669: Peder Degn af Faxø hjælpes af Degnene og derforuden ved en Tavle i alle Kirker.

Syn. 12 Juni 1672: Hr. Diderich Bardsker i Faxø begjærede Bispens Assistense om den Hjælp, som efter kgl. Bevilling af hver Kirke skal udgives til den afbrændte Præstegaards Reparation.

Syn. Dion. 1672: Peder Degn af Faxø bevilges af hver Kirke, som Formue haver, 4 Mark. — Hr. Diderich Bardsker i Faxø solliciterede om den Hjælp, han skulde have af Kirkerne. (Endnu 1676 mindede Hr. Diderich i Faxø om, at der stod adskilligt tilbage.)

Af disse Antegnelser synes at fremgaa, at Præstegaarden ikke er bleven opbyggt i Hr. Hans Rostrups Tid, og det er ikke usandsynligt, at de vanskelige Forhold, som Husvildheden har foraarsaget, har fremskyndet hans og hans Hustrus Død. Hun døde nemlig 13. April 1669 og han 4. December 1670¹⁾. I Faxø Kirkes Kor findes endnu Billeder

¹⁾ Wiberg, Alm. dsk. Præstehistorie I, 348.

af Præstekonen Anne Jensdatter og hendes tvende Ægtefæller samt følgende Indskrift¹⁾:

Ieg tøfuede efter HERREN oc hand bøyde sig til mig, Oc hørde mit raab, Hand gaff mig en ny Sang i min mund, At ieg skal loffue vor Gud, det skulle mange see, oc frycte Herren, oc haabis til hannem. Ieg skiuler icke din Retuiis-hed i mit Hierte, ieg taler om din Sandhed oc Salighed, Ieg døller icke din Miskundhed oc Trofasthed faar din store Menighed. Ps. XL.

Iohannes Schröderus. Iohannes Rostorpius.

Anna Iens Daater. A° 1651.

Aarstallet viser, at denne Indskrift, der vel refererer sig til Familieportrætet²⁾, er anbragt, kort efter at Anne Jensdatter havde ægtet sin 2den Mand.

Skjønt det ikke er min Hensigt at gaa videre i Efterretningerne om Faxø Kirke og dens Præster end til Aaret 1670, vil jeg dog tilføje nogle spredte Notitser fra den følgende Tid, som jeg har til Raadighed, saa meget mere som jeg ikke venter oftere at komme tilbage til dette Emne.

1. Gravskrift over Provst Christen Bagger i Faxø (Broder til Biskop Hans B., se Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I, 305):

Her under hviler den velærværdige og høylærde Mand Mag. Christen Bagger, fød i Lund i Skaane A° 1649 d. 13 Aug. A° 1676 d. 28 Febr. blef hand Sogne-Præst i Faxøe. A° 1687 blef han Proust i Faxøe Herred. A° 1710 d. 26 Febr. døde han i sit Alders 62. Aar. Hans Hustrøe, dend hæderbaarne og gudfrygtige Matrøne Anne Christine Meier, hviler og i denne samme Graf, som er fød i Søllesborg i Skaane A° 1659 d. 17 Junii. Deris Ægteskab blef begyndt A° 1677 (d. 16 Julij). Gud welsignede dem med 4 Børn, og 2 af

¹⁾ Meddelt af Hr. Frederik Barfod.

²⁾ Giessing, Jubellærere II, 1, 224 Not.

dem ligger i denne samme Graf. Deris Ægteskab blef endet efter 33 Aars Forløb. Hun døde A^o 1720 den 15. Novemb. i sit Alders 62. Aar¹).

2. I Mag. Jacob Jacobæus's Embedstid (1710—28) fik Faxe Kirke 1717 en ny Altertavle²). Om Præsten findes nogle Notitser hos Giessing, Jubellærere I, 262. Worms Lexicon I, 484—5. Danske Saml. III, 248. Et af ham stiftet Legat omtales i Hofmans Foundationer VIII, 412.

3. Laurentius Michael Frølundt udstedte 29. Juni 1739 Revers til Universitetet ved sin Kaldelse til Faxe efter sl. Mag. Christian Friderich Nyeholm. Den første Forpligtelse i samme gaar ud paa at være Hs. kgl. Maj. huld og tro. For øvrigt stemmer Reversen i alt væsentligt med de ældre. Dog indeholder den intet om, at Præsten ikke maatte blande sig i Universitetets Godsbestyrelse³). — Om hans Ægteskab og Børn har Giessing (Jubellærere I, 284 og 480 Tab.) nogle Efterretninger. Han foretog sig det uhyre Arbejde at oversætte Bayles og Moreris Dictionaire paa Dansk; men han naaede ikke til Ende dermed og fik ikke Værket trykt. Haandskriftet (9 store Volumina) findes i Thottske Saml. 469—77 Fol.

4. Fra Præsten Christian Jegind's Tid (1753—60) haves et kgl. Reskript af 17 Januar 1755, at Magister Jegind i Faxe maa i 6 Aar, at regne fra hans Kaldsbrevs Konfirmation, være fri for at holde residerende Kapellan. Det var altsaa tidligere bestemt, at en saadan skulde ansættes i Faxe.

5. Over Præsten M. Espen Haste (1760—85) findes i Sakristiet følgende Gravskrift:

¹) Denne og de følgende Gravskrifter ere os meddelte af Hr. Frederik Barfod. — Om Mag. Chr. Bagger findes en Notits i Bircherods Dagbøger ved Molbech, S. 277. — Om alle Præsterne i Faxe haves for øvrigt korte Efterretninger hos Wiberg, Alm. dsk. Præstehist. I.

²) Marmora Danica II, 307. Hofman, Foundationer VIII, 371. — Indskriften paa den ældre Altertavle meddeles i Marmora Dan. I, 211.

³) Konsist. Arkiv, Pakken 114.

Hic jacet pater optimus Esbernus Haste, Havn., Philos. Mag. et XXV annis pastor ecclies. Faxensis, una cum carissimis V pignoribus: Petr. Horrebow, Joh. Henrico et Christiano, Joh. Henrico et Anonymo, in spem gloriosæ resurrectionis.

Haec ab ipso beato III^{to} ante obitum die
sunt conscripta.

Et Brev (eller rettere en Del af et saadant), der er bevaret fra en Søn af denne Præst, den som Litterat og Skjønaand i sin Tid ikke ganske ubekjendte Peter Horrebow Haste¹⁾, giver os et Præstegaards-Interior fra en Tid, da lignende Brydninger fandt Sted mellem den ældre og den yngre Slægt som de, der ere kjendte fra vore Dage. — Brevet, som mangler Udskrift og af hvilket kun Slutningen er bevaret, er vistnok skrevet til Geheimeraad A. G. Carstens (i sin Tid alle Skjønaanders Forsyn). Det maa antages at have begyndt med, at den 19aarige P. H. Haste, der 1782 var bleven Student og allerede synes at være kommen i et vist Forhold til Carstens, har berettet om, hvorledes hans Fader har modtaget hans Anmodning om at maatte følge sin litterære Tilbøjelighed og blive fri for et bestemt Embedsstudium.

— — — — med megen Kulde, at jeg var et slet, utaknemmeligt og liderligt Menneske, der havde kostet ham nok i Kiøbenhavn for det rare Sujet — at ville være en offentlig Nar; men nu, var Meningen, skulle jeg og smukt troe paa det. Jeg vilde retfærdiggjøre mig for hine Beskyldninger om Nedrighed og Utaknemmelighed med Deres Høivelbaareheds Brev og min roelige Samvittighed. — Min Samvittighed sov, sagde han, men vilde for sildig vaagne o. s. v. Nu skulde jeg bestemme mig til en academisk Bane, og studere under hans Opsigt, ikke ved Universitetet. Uagtet jeg forestillede ham, at man skulde nødvendig søge Collegier til alle Examinere, om jeg end valgte en vis Videnskab,

¹⁾ Se Nyerups Litteraturlæxicon, S. 227.

hialp det ikke: Hiemme skulde jeg blive — det besluttede han, og jeg — besluttede Intet.

Lige saa rørt som træet af den ømmeste Moders, de kiærligste Søstres Taarer og Tiggen, lovte jeg dem endelig at overgive mig til min Antipode, Theologien, hvis min Fader loed mig strax komme til Kiøbenhavn for der paa en fornuftig Maade at studere. De meente, dette skulde nok gaae an; men min Fader var ganske ubøielig. Han har et Par Gange igientagen sine Bekiendelser, og ytret at han satte mere Troe til Alt, hvad hine Nedrige sladre, der ofte finde deres Regning ved at forstyrre huuslig Lyksalighed, end til hvad jeg sagde. Dette er ogsaa næsten Alt, hvad han nu i et heelt Fierding-Aar har talt til mig. Uden mit Vidende har han foreslaaet mig til Hovmester hos de unge Herrer Baroner Rosenkrantz paa Rosenlund; men han fik Afslag; og det var ogsaa ret vel, da jeg, uden større Indsigter i det Franske, ikke kunde paatage mig denne Post.

Jeg dræber da mine Dage, uvirksom og uheldig, uden mindste Udsigt, uden anden Trøst, end den jeg finder i Deres Høivelb. Høiagtelse og Naade, i min Moders og mine Søstres Medlidenhed og en god Samvittighed, uden anden Ven end Natten, uden anden Raadgiver end Ensomheden og et sønderlidt Hierte.

Tilgiv naadige Herre! at jeg har opholdt Dem saa længe! tilgiv, hvad jeg har sagt om min — ak! evig elskte Fader! — Det er skeet af Sandheds-Kiærlighed, og en underdanig Tillid til Deres Høivelbaarenheds Tavshed. De have nu hørt Enden paa den ulyksalige Sværmers Historie, som sætter al sin Ære i Deres høie Yndest. Ved den skal jeg stræbe at bære min Jammer, og opløfte det tunge Hoved, som Kummer har nedtrykt, for at tilbede det evige Forsyn, og i dyb, hellig Tavshed at beundre dets vise, skiønt skiulte Veie.

Jeg har Intet at udbede mig af Deres Høivelb. uden en medlidende Tanke, naar Forretninger skiænker dem et overflødigt Minut til min Erindring. Døden vilde nu være mig den skiønneste Udsigt. Vilde De ønske mig den, skulde mit sidste Suk og mit bristende Øie takke Dem.

Dog alligevel skal ieg velsigne Dem i min sidste Time. Store, ædeltsindede Mand! (Det er mere end naadige Herre.) De viiste mig altid det ømme Hierte, jeg havde større Ret til at vente af en Fader; aldrig gik jeg fra Deres Høivelbaarenhed uden den Trøst, jeg forgiæves søgte hos min Fader. Gid De længe høste usminket Dyds Belønning, længe her, og evig hisset!

Saaledes ønsker

Naadige Herre

Deres Høivelbaarenheds

Faxe d. 4. Febr. 1784.

Underdanig hengivne Tiener

P. H. Haste.

6. Over Præsten Andreas Dreyer (1785—88) findes følgende Gravskrift i Faxe Kirkes Sakristi:

Hac tabula memoriæ posteriorum commendatur vir illustris atque perdoctus Andreas Dreyer, coetus hujus sacri antistes, defunctus die 20 Maii 1788, anno ætatis suæ 36to.

Tantum inclaruit virtutibus, ut, si has spectes, non immaturam, at si annos, certe præmaturam mortem eius fatearis. Hinc moeror viduæ, liberorum amicorumque, in quorum mente erexit monumentum sui marmore præstantius.

7. Over Præsten Søren Johan Heiberg (1788—1822) har hans Svoger Professor Claus Frees Horneman forfattet følgende Gravskrift (i Sakristiet):

Her nedlagdes de jordiske Levninger af Jubellæreren Høiærværdige Søren Johan Heiberg, fød paa Wemmetofte d. 25. Apr. 1739, død i Faxøe d. 23. Januar 1822. 18 Aar Præst til Skamstrup og Frydendahl, og til Faxøe 33^{1/2} Aar. I Ægteskab med Karen Hornemann fra 1772 til 1797. Tre Sønner og tre Døtre modtage ham med deres Moder i Lysets Boliger. En Søn er tilbage her med otte sine Forældres Børnebørn og et Barnebarns Barn.

Over et halvt Aarhundrede har jeg kiendt denne 83-aarige Olding, som udmærket Præst og Provst og Religionslærer for Menigmand. De til hans Veiledning betroede agtede ham høit og elskede ham, som han fortiente, med oprigtig Hengivenhed. — C. F. H.

I Kirkehist. Saml. 3. R. I, 664 findes Brudstykke af et Brev af 13 Jan. 1795 fra Biskop Balle til S. J. Heiberg. Det handler om Degnen Smith i Faxe, der satte sig op mod Præsten. Balle raader til Forsigtighed¹⁾.

- ¹⁾ Præsten slap dog temmelig snart for denne Modstander. I Konsist. Arkiv (Pakken 114) findes nemlig en Revers af 2. Okt. 1797, som Jens Haubroe udstedte til Universitetet ved sin Kaldelse til «Kirkesanger» i Faxe. Heri forpligter han sig til at være flittig «saa vel i Henseende til Ungdommens vedbørlige og flittige Undervisning i Børne-Lærdommen, som og anden Tjeneste i og uden Kirken», at vedligeholde Degneboligen og betale den aarlige Pension.
-

Bidrag til Danmarks Klosterhistorie.

Af Carl Neergaard.

Af hvilken Orden var Maristed Kloster?

Medens det ad historisk Vej og som oftest med største Sikkerhed lader sig afgjøre, efter hvilke Ordensregler de søllandske og fynske Klostre vare indrettede, stiller Forholdet sig noget anderledes, naar vi vende Blikket mod de jyske Munkeboliger. Rundt om paa Landet og hist og her ogsaa i Byerne møde vi Klostre, overfor hvis Orden de samtidige Kilder ere ganske tavse; forgjæves raadspørges gamle Pergamentsbreve, forgjæves granskes i tørre Annaler eller middelalderlige Krøniker, thi intetsteds oplyses vi om, paa hvilke Regler Munkene der havde grundet deres Levnet. Vel gjælder dette hovedsagentlig saadanne Klostre, hvis Anlæggelse falder i det tolvte og trettende Aarhundrede; men at man ogsaa har kunnet være tvivlrædig, naar Talen var om Stiftelser fra en langt senere Periode, det viser dette her fremdragne Exempel, Spørgsmaalet om Maristed Klosters Orden.

I sin Danmarkshistorie fortæller Hvitfeld under Aaret 1469, at da stiftede Christiern den første til Vor Frues og St. Birgittes Ære Maristed Kloster i Sæby af St. Birgitte Orden. Fra ham er denne Optegnelse gaaet videre i uforvansket Skikkelse til senere Forfattere; Pontoppidan gjen giver os den i sin Kirkehistorie, og Daugaard følger ogsaa i sin Fremstilling af det danske Klostervæsen »denne al-

mindelige, ved gammel Vedtægt saa at sige hævdede Fortælling«, idet han dog i en Anmærkning udtaler sig mod dens Sandsynlighed og fremfører enkelte Grunde, der kunde tale mod Teoriens Rigtighed. Men helt at bryde Staven over den vovede ikke han, og Følgen heraf blev da kun, at man stedse siden har gjentaget Beretningen om Maristed som et Birgittinerkloster, skjønt det uholdbare i denne Tradition strax ved første Blik springer i Øjnene.

Hvad der nu bevægede Hvitfeld og efter ham senere Forskere til at henregne Maristed blandt Birgittinerklostrene, var aabenbart Navneligheden med Maribo og Mariager og med de udenlandske Ordenshuse Mariendal ved Reval, Marienwold ved Lübeck, Mariencron ved Stralsund og Marienforst i det Köln'ske. Men bortset fra denne intetsigende Navnelighed er der ikke nogetsomhelst Forhold, der kan støtte Beretningen om et Birgittinerkloster i den nordlige Del af Jylland.

Efter den hellige Birgittes Aabenbaringer skulde hvert af hendes Ordenshuse give et levende og tro Billede af Christi Apostle og Disciple og da bestaa af 60 Nonner, 13 Præstemunke, 4 Diakoner og 8 Lægbrødre; i Spidsen for dem stod en Abbedisse, der ved sin Side havde en Generalkonfessor som Raadgiver og Sekretær. Det var saaledes en ret anselig Forsamling, der rummedes indenfor en Birgittinerboligs Mure, og den skulde være fuldtallig, før Klostret endelig kunde stiftes. Betragte vi nu derimod S sammensætningen af Personalet i Maristed eller, som det ogsaa kaldtes, Vor Frue Kloster i Sæby, stiller Forholdet sig her ganske anderledes, da der som dets Beboere stedse kun nævnes Priorer og Munke. Naar Klostergejstligheden her forpligtede sig til at holde Sjølemesser over afdøde Velgjørere, var det Prior og menige Conventsbrødre, som udfærdigede Brevet; eller bortforlenedes Jordegods til nærboende Bønder, atter da var det Prior og Convent, som sluttede Overenskomsten og fastsatte Størrelsen af de aarlige Afgifter; kort sagt, det var stedse en Prior, der indtog den

øverste Plads i Klostret, og det var Munke, som udgjorde Conventet. Derimod findes ikke her fjerneste Spor enten af Nonner eller af Præstemunke, Diakoner og Lægbrødre, Klasser, der vel maa siges at være ganske ejendommelige for Birgittinerne alene.

Ligesaa lidt som Ordningen af Personalet i Vor Frue i Sæby saaledes viser nogensomhelst Tilknytning til den i et Birgittinerhus, ligesaa lidt vil man opdage nogen Overensstemmelse ved at betragte de faa Spor af Maristed, som endnu staa bevarede. Selve Klosterbygningen er helt sunket i Grus for lange Tider siden, og ingen Levning af Vaaningshusene er mere synlig¹⁾; men den gamle Klosterkirke, der nu tjener til Sognekirke for Sæby Kjøbstad, kan fortælle os om de Krav, Munkene i Katholicismens Dage stillede til Bygningen, hvor Sjælemesser, Anniversarier og anden Gudstjeneste skulde afholdes. Kun et ganske flygtigt Blik er nødvendigt for at overbevise en om, at Vor Frue eller St. Marie Kirke er af den sædvanlige Form, som træffes rundt om i Landets Kjøbstæder. Det er en ganske almindelig Murstensbygning, opført i gothisk Stil, med Taarn i Vest og Chor i Øst; men intetsomhelst ved den arkitektoniske Ordning eller Udsmykning minder om Birgittinerkirkerne, disse ejendommelige, prunkløse og dog saa storladne Bygninger, der aldrig havde Taarn paa Forsiden og aldrig Tværskib mellem Langhus og Chor, og hvis Chor mod Sædvane var lagt i Vest.

Disse her nævnte Forhold kunne vel alt gjøre Beretningen om Maristed som Birgittinerbolig højst usandsynlig;

¹⁾ I Langebeks Diplomatarium (under 1472) tales om hvælvede Gange, der skulle have ført fra Klostret ind i Kirken til de mange Munkestole, som endnu den Dag i Dag henstaa der. (Ved Gravning paa Kirkegaarden har man fundet Spor af en saadan hvælvet Gang; Trap, V, 16). Fremdeles hedder det, at Borgmester Christen Ruus i Aaret 1683 lod borttage en stor Del af Klosters Grundsten, men at han snart maatte ophøre med Arbejdet paa Grund af den betydelige Dybde, til hvilken Stenene naaede ned.

men et yderligere Bevis for den hele Traditions Urigtighed faar man ved at betragte Sammenhængen mellem Sæby Kjøbstad og Kloster.

Det var i sin Tid ret almindelig antaget, at Kjøbstæderne for en stor Del skyldte Munkevæsenet deres Opkomst, at det var Klostrene, som havde lokket Kunstnere og Haandværkere til at nedsætte sig i deres umiddelbare Nærhed for Handelens Skyld, og at da Byer lidt efter lidt vare voxede frem i Ly af de gejstlige Stiftelser. Naar man imidlertid nu er kommen bort fra denne Anskuelse og kun i Klostrene vil se en medvirkende Grund til Stædernes fredelige og sunde Udvikling, men ikke en Hovedaarsag til disses Anlæggelse, eftersom Byerne hyppigst endog ere ældre end de hosliggende Klostre, maa herfra dog undtages Birgittinerhusene; thi det er netop en af de mange Ejendommeligheder for disse Klostre, at de hurtig skabte omfangsrige Kjøbstæder der, hvor der oprindeligt ikke engang fandtes Flækker eller i al Fald kun svage Spor af saadanne, Byer, der tidlig eller silde begavedes med store Rettigheder og Privilegier. Da Kong Magnus Eriksen saaledes 1346 skænkede Tomten af Vadstena Kongsgaard til Opførelsen af et Birgittinerkloster, fandtes der her næppe nok nogle faa spredtliggende Gaarde; men aldrig saa snart var Vadstena anlagt og havde naaet stor Magtfulde, før en By rejste sig om den gejstlige Stiftelse, og alt i Aaret 1400 høre vi, at den erholdt Kjøbstadsret¹⁾. Gaa vi fremdeles til Birgittinerhusene i Danmark, gjenfindes atter her omtrent lignende Forhold. Hvor Maribo blev anlagt, laa oprindeligt den lille Flække Skemminge; men mange Aar hengik ikke efter Klostrets Grundlæggelse, før Erik af Pommern gav sit Minde til, at der i Skemminge maatte indrettes en Kjøbstad med Privilegier som andre laalandske Stæder (1421)²⁾. Ogsaa Mariager By synes fremstaaet kort efter Klostrets Opførelse;

1) Langebeks Diplomatarium under 9/12 1400.

2) Kall-Rasmussen: Musse-Herred, 345.

i al Fald nævnes den første Gang 1434, da Hans Valtersen tilskjødede Klosteret sin Gaard dersteds; men egentlige Kjøbstadsrettigheder vides den imidlertid først at have faaet under Christian IV's Regering 1592¹⁾).

Medens saaledes det svenske og de danske Birgittinerhuse stedse ere ældre end de hosliggende Byer, spore vi ganske det omvendte Forhold, naar vi vende Blikket mod Sæby. Her er Byen det oprindelige, og her er det Kjøbstaden og Kjøbstadlivet, som senere lokkede Munke til at fæste Bo paa dette Sted. Sæby var fra først af et lille Fiskerleje og en Landsby, som stod under Børglumbispernes Herredømme; men allerede i det femtende Aarhundrede synes den, vel nærmest ved Bispernes Hjælp, at have naaet større Magt og muligvis ogsaa at have erholdt Kjøbstadsrang; i al Fald nævnes ved Aaret 1465 en Borgmester Oluf Jensen i Sæby, noget, der formentlig viser, at et ordnet Byliv paa dette Tidspunkt her har fundet Sted²⁾. Da Munkene nu ved Aaret 1469 kom til Sæby, traf de saaledes en veludviklet Stad, og det maatte da af denne Grund blive et ganske andet Liv, der kom til at røre sig bag Vor Frue Klosters Mure end i de virkelige Birgittinerstiftelser; i Sæby blev det Munkene, der vare henviste til Borgernes Velvilje og Gunst, medens det ved Birgittinerhusene vare disse, som nød godt af at «bo under Krumstaven».

Naar vi ved Spørgsmaalet om Maristed Klosters Orden hidtil udelukkende have holdt os til nyere Raisonnementer, er dette dog ingenlunde begrundet i, at de gamle Kilder paa dette Punkt ere fuldstændig tavse; tvertimod der lader sig fremdrage et bestemt og samtidigt Vidnesbyrd — om end af negativ Art — for, at Sæby Kloster ikke kan have været beboet af Birgittinere. Det var i Aaret 1498, at

¹⁾ Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Historie, 100 f.

²⁾ I gamle Dokumenter kaldes Byen snart Maristed, snart Sæby. 1524 hedder det saaledes «Seeby, som tilforrn och kaldis Maristadt», medens vi 1526 finde nævnet «Maristadt, som kaldis Seeby». (Ældste d. Archivreg. III, 49 og 56). Jvfr. Jyske Saml. X, 168 ff.

Maribo forebragte Kong Hans en Klage over, at Vadstena højligens besværedes med Gæsteri og Pengeydelse af Biskop Henrik af Linkøping; i den Formening nu at give Klagen større Vægt fremhæver Conventet med en smuk Ros over Tilstanden i Danmark, at intet af Birgittinerhusene her paa lignende Vis tynges med uretfærdige Ydelser: Maribo Kloster var aldrig besværet af Odensebisperne og heller ikke Mariager havde nogensinde maattet udrede større Afgifter til Aarhusbisperne end, hvad disse i Følge deres Privilegier havde haft Ret til at kræve¹⁾. Forgjæves vil man imidlertid i dette Dokument om danske Birgittinerklostre lede efter Maristed; det nævnes aldeles ikke, og det af ret gode Grunde.

Birgittinerne maa saaledes for stedse give Afkald paa Vor Frue Kloster i Sæby, hvilket senere Aarhundreders Historikere med Urette har skænket dem; thi fraset Maribo og Mariager foreligger der ikke andre betydeligere Vidnesbyrd om Danskes Interesser for den hellige Birgitte end et Kapel, som Kantoren Jep Iversen Lange 1440 indstiftede til hendes Ære i Ribe Domkirke, og et St. Birgittes Kapel ved Roskilde Domkirke. Vi ere derfor henviste til at søge Sæby Klosters Beboere blandt en anden Munkeorden og kunne da ogsaa med temmelig stor Sikkerhed finde denne, saa dristigt det end maatte synes at være at turde udtale en endelig Anskuelse paa et Omraade, hvor kun yderst faa Pergamentsbreve staa til vor Raadighed, og hvor disse tilmed kun dreje sig om Mageskifter eller Kirketjeneste. Men dog er det saa, at der næppe lades Tvivl tilbage om, at man jo er i Stand til at angive Ordensreglen, paa hvilken Livet i Maristed Kloster var grundet.

Den Omstændighed, at Munkene her nedsatte sig paa et Sted, hvor der alt i Forvejen fandtes en fuldt udviklet By, og at deres Kloster ophævedes strax efter Reformationens Indførelse, afgiver et umiskjendeligt Bevis for, at vi have

¹⁾ Kall-Rasmussen: Musse Herred, 104 ff.

med en Tiggermunkestiftelse at gjøre. Valget maa da udelukkende staa mellem Dominikanere eller Karmeliter — thi Graabrødre kunne ikke have besiddet Vor Frue i Sæby, eftersom Forstanderen hos dem førte Navnet Guardian. Rent flygtig betragtet vilde man sikkert foretrække Karmeliterne, da en saa sildig Grundlæggelse af Maristed som i Aaret 1469 formentlig ikke taler til Gunst for Dominikanerne, hvis Ordenshuse paa det helsingørske nær udelukkende skrive sig fra det trettende Aarhundrede. Derimod kom Hvidebrødrene først til Danmark under Erik af Pommerns Regering, og Maristed Klosters Stiftelse noget efter Midten af det femtende Aarhundrede kunde da særdeles vel passe for disse Munkes Vedkommende. At det nu virkelig ogsaa forholder sig saa, derom vidner selve Navnet, Vor Frue i Sæby. Thi medens Dominikanerboligerne næsten udelukkende vare indviede St. Nicolai eller St. Catharine, medens det er disse to Personer, der hyppigst ses fremstillede paa Sortebrødrenes Sigiller, og atter dem, til hvis Ære Altere stiftedes i Klosterkirkerne, er det Vor Frue, som var Hvidebrødrenes Skytshelgeninde. Hendes Navn bære alle Karmeliterhusene, lige fra de bekjendte Stiftelser i Landskrona og Helsingør og lige til Klostret paa Brobjerg i Aarhus. Naar Maristed da ogsaa nævnes Vor Frue Kloster, ligger deri et sikkert Bevis for, at det har været beboet af Karmelitermunke.

Den gamle Klosterkirke rummer desuden endnu den Dag i Dag talrige Vidnesbyrd om, at en levende Mariecultus har fundet Sted i Sæby Kloster i Papismens Tider. Den trefløjede Altertavle, der er et ypperligt, gothisk Billedskærerarbejde, viser os i Midtfeltet den kronede Himmeldronning med Jesusbarnet, omgivet af svævende Engle; og paa Kirkens nordre Langvæg hænger et udskaaet Træbillede, der ligeledes fremstiller Jomfru Marie med Barnet, staaende paa Halvmaanen og sættende Foden paa et stort, hæsligt Mandshoved. Det er atter hende, vi møde paa et af de udskaaene Sidestykker til den Række Munkestole,

som nu findes anbragte i Kirkens Chorparti; øverste Felt har man givet hende og nederste St. Jørgen med Dragen¹⁾, en blandt danske Karmelitermunke ingenlunde ukjendt Helgen, da det var ham, der nævnedes som Patron for Vor Frue Kloster i Aarhus²⁾. Endelig kunne vi hellerikke nære nogen Tvivl om, at vi jo, saafremt det gamle Klostersignet var bevaret, atter her vilde finde Jomfru Marie med Barnet, saaledes som hun ogsaa er fremstillet i Sæby Kjøbstads Vaaben.

Men Grundlæggelsen af et Karmeliterkloster i denne nørrejske By stemmer ogsaa ganske med Forhold, som man ved en nærmere Betragtning af Hvidebrødreordenen ikke vil undlade at faa Øje paa. Det var nemlig ejendommeligt for disse Munke her i Danmark, at de gjennemgaaende valgte mindre Stæder til Anlæggelsen af deres Huse, og da tilmed kun saadanne, hvor der enten slet ikke fandtes Klosterstiftelser eller i al Fald blot en enkelt og ubetydeligere³⁾. Af den Grund vilde det være forgjæves at gaa til Roskilde, Lund og Odense med de mange og store Klostre for at finde Karmeliterhuse; af den Grund kunde hellerikke aneligere jyske Byer som Aalborg, Viborg, Randers og Ribe drage Hvidebrødre til sig, da der alt i Forvejen her førtes et udpræget Munkeliv. Derhos synes ogsaa Søkjøbstæderne at have haft en vis Tillokkelse for Karmelitermunkene, da alle deres Ordenshuse lige fra det første i Landskrona og lige til det sidste i Assens kun vare anlagte i Byer ved Havet. I Sammenhæng dermed bliver det da ret forstaaeligt, at just en saadan mindre Søstæd som Sæby

¹⁾ Museumsassistent Bahnsons Indberetning om den antiKvariske Undersøgelsesrejse i Dronninglund Herred. (Antikv.-top. Archiv).

²⁾ Saaledes nævnes han paa en i Aaret 1498 trykt Bog, *Historia St. Georgii, patroni ecclesiae fratrum b. Mariæ virginis in Brobiorg civitatis Aarhusiensis*.

³⁾ At vi træffe Karmelitermunke i Kjøbenhavn, danner forsaavidt ingen Modsætning, eftersom de her kun udgjorde et Slags Collegium, der skulde ophjælpe Universitetet.

maatte kunne drage Karmelitermunke til sig, langt snarere end f. Ex. det nærliggende Aalborg, hvor Helligaandshuset og Vor Frue Kloster sikkert ogsaa vilde være blevne farlige Konkurrenter.

Klosterjomfruerne i St. Agnete Kloster i Roskilde.

Kun sparsomt og tarveligt bliver Resultatet, naar man vil undersøge Størrelsen af Personalet i de danske Klostre; Munkene selv have sjældent nedskrevet noget vedrørende dette ret betydningsfulde Forhold, og fra gamle Pergamentsbreve kan saa godt som aldrig hentes Oplysninger hertil, da disse stedse kun nævne „Prior og ganske Convent“ eller lignende vage Begreber. Thi det er desværre ganske undtagelsesvis naar vi i *Calendarium Nestvediensense* finde opført Tallet 11 for Munkenes Vedkommende i St. Peders Kloster, eller naar vi høre, at der til Grundlæggelsen af Vidskil ankom 22 Munke fra Varnhem, eller at St. Peders Nonnekloster i Lund beboedes af 12 Personer og det aalborgske Helligaandshus af 5 Præster, 8 Lægbrødre og 23 Søstre foruden Prior og Priorisse. Som et Supplement til disse faa sikre Angivelser om Klosterpersonalers Størrelse paa et vist bestemt Tidspunkt skulle vi nu hidsætte en Liste over Jomfruerne i St. Agnete Kloster i Roskilde, saaledes som den forekommer i et Afladsbrev fra Aaret 1502. Dokumentet, der synes at have været et trykt Papirsbrev, i hvilket man blot har udfyldt Dato'en og Navnene paa de Personer, til Fordel for hvem det gaves, meddeles her efter en Afskrift af Langebek i hans Diplomatarium i Rigsarkivet.

Raymundus miseratione divina tituli Sancte Marie nove sancte Romane ecclesie presbiter cardinalis Gurcensis, ad universam Germaniam, Daciam, Sveciam, Norvegiam, Frisiam, Prussiam omnesque et singulas illarum provincias, civitates, terras et loca etiam sacro Romano imperio in ipsa Germania

subjecta et eis adjacentia, apostolice sedis de latere legatus, universis et singulis presentes literas inspecturis salutem in Domino. Notum facimus, quod sanctissimus in Christo pater et dominus noster, dominus Alexander divina providentia papa sextus et modernus concessit omnibus et singulis utriusque sexus Christi fidelibus pro tuitione orthodoxe fidei contra Thurcos eiusdem fidei inimicos juxta ordinationem nostram manus adjutrices porrigentibus, ultra jubileum et alias indulgentias, gratias et facultates, quas Christi fideles obtinere possunt visitando ecclesias per nos aut commissarios nostros deputandas, ac si visitassent basilicas urbis tempore jubilei, prout in litteris apostolicis desuper confectis plenius continetur, quod possint eligere confessorem ydoneum secularem vel regularem, qui eis semel in vita ab omnibus et singulis peccatis, excessibus, criminibus et delictis, etiam sedi apostolice generaliter vel specialiter reservatis, exceptis contentis in litteris, que in die cene domini legi consueverunt, absolutionem plenissimam impendet, ab aliis vero eidem sedi non reservatis, vita eis comite, totiens quotiens eos absolvere, et in mortis articulo ac etiam totiens quotiens de eorum morte dubitatur, etiam si inde eos decedere non contingat, plenissimam omnium peccatorum suorum remissionem eis impertiri valeat. Indulsi etiam sanctissimus dominus noster motu suo proprio omnes et singulos Christi fideles huiusmodi ac eorum parentes et benefactores defunctos, qui cum caritate decesserunt, in omnibus precibus, suffragiis, missis, elemosinis, jejuniis, orationibus, disciplinis et ceteris omnibus spiritualibus votis, que fiunt et fieri poterunt in toto universali sacrosancta Christi ecclesia militante et omnibus membris eiusdem, in perpetuum participes fieri. Et ne super premissis a quoquam verti possit in dubium, voluit ipse sanctissimus dominus noster, quod presentibus nostris litteris tanta adhibeatur fides, quanta adhiberetur, si sub bulla sua plumbea expedite forent, nec non easdem sub quibuscunque generalibus vel specialibus de similibus gratiis et facultatibus forsan emanandis revocationibus et suspensionibus nullatenus comprehendi debere. Et quia devote in Christo *søsther Magdalene Billisdotther, priorisse, Metthe Mandrops, Abole, Boel Oluffsse, Inghefred Jensse, Metthe Larisse,*

Elsebe Halweghes, Birgitte Rutz, Anne Laurisse, Anne Hansse, Marine Matisse, Birgitthe Oæss, Ingher Billess, Anne Wilims, Godhe Olufss, Karine Daess, Karine Jensse, Cicelle Stures, Kirstine Erics, Anne Pers, Metthe Clause, Birgitthe Pauls, Anne Asufss, ad ipsius fidei piam subventionem et defensionem juxta summi pontificis intentionem et nostram ordinationem, prout per presentes literas in huiusmodi testimonium a nobis traditas approbamus, de suis bonis contulerint: Ideo auctoritate apostolica nobis commissa ipsis ut dictis gratiis et indulgentiis uti et gaudere possint et valeant, etiam si quandoque casus se obtulerint, poterint suos plebanus vel confessor eius, que[m]cunque legerit, vota jejuniorum temporalia cum ante dicto in alia pietatis opera commutare, similiter in sextis feriis vel quadragesimali, si opus fuerit ex aliqua causa rationabili, butiro et lactisiniis uti possint, dum tamen aliud ob id pium opus fecerint, et a casibus episcopali dignitati reservatis pariter ut eundem absolvere possint, concedimus pariter et indulgemus per presentes. Datum Roskildis sub sigillo nostro ad hoc ordinato die xix mensis Augusti anno domini mccccliii.

Forma absolutionis in vita totiens quotiens.

Misereatur tui etc. Dominus noster Jhesus Christus per meritum sue passionis te absolvat, auctoritate cuius apostolica mihi in hac parte commissa et tibi concessa ego te absolvo ab omnibus peccatis tuis. In nomine etc.

Forma absolutionis et plenissime remissionis semel in vita et etiam in vero mortis articulo et verisimili.

Misereatur tui etc. Dominus noster Jhesus Christus per meritum sue passionis te absolvat, et ego auctoritate ipsius et apostolica mihi in hac parte commissa et tibi concessa te absolvo, primo ab omni sententia excommunicationis maioris vel minoris, si quam meruisti¹⁾, deinde ab omnibus peccatis tuis contritis, confessis et oblitis, conferendo tibi plenissimam omnium tuorum peccatorum remissionem, remittendo tibi penas purgatorii, in quantum claves sancte Matris ecclesie se extendunt. In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti Amen.

¹⁾ 3: incurristi?

Som det vil ses, fortæller Brevet vel ikke, i hvilket Kloster de nævnte Jomfruer tjente; men da det er udstedt i Roskilde, og da vi blandt Søstrene ikke træffe mindre end sex andensteds omtalte i Agnete Klosters Historie, maa det være hævet over enhver Tvivl, at Afladsbrevet just gjælder denne gejstlige Stiftelse.

Af Dokumentet erfare vi da, at der i Aaret 1502 her var 22 regelbundne Søstre under en Priorisses Ledelse, et Tal, der særdeles vel passer med det, vi finde angivet som Maximum 1508, dengang da Broder Matthias, Lector provincialis over alle Sortebrødrekløstre i Norden, Priorissen, Søster Birgitte Oxesdatter, og Conventet i St. Agnete i Roskilde bestemte, at Klostret aldrig maatte rumme mere end 30 Søstre, af hvilke de 23 »skulle gange till koor met priorissen at tiæne then almechtigste gud oc sancte Awens oc bede for theris siæle, som closter haffue stigiid«, medens de sex andre Søstre »skulle være wti stegersset, wti kyelderer oc wti andre closters sitzle oc arbeide«¹⁾. Thi naar vort Dokument kun nævner 23 Jomfruer, er heri næppe medregnet de Søstre, der skulde besøge Forretningerne i Stegers og Kjælder; som underordnede Personer, der ikke »havde gjort *professionem*«, kunde de aldrig tages i Betragtning, naar det blot gjaldt rene kirkelige og gudstjenstlige Forhold.

Hvad der giver dette Afladsbrev en forøget Interesse, er den Omstændighed, at man i andre middelalderlige Aktstykker og fra noget senere Aar finde enkelte af de samme Søstre nævnte, og at man saaledes derigjennem kan danne sig en Forestilling om den Tid, en Nonne tilbragte bag Klostrets Mure. Mærkelig nok hører Priorissen, Søster Magdalene Bille, dog ikke til dem, der kjendes andensteds fra, og det uagtet en stor Række Dokumenter vedrørende St. Agnete Klosters Historie endnu den Dag i Dag er bevaret. Det er derfor kun ved at betragte hendes

¹⁾ Rigsark. Danske gejstl. Sager, Nr. 27.

Forgænger og Efterfølger i Embedet, at man nærmere kan bestemme Tidsrummet, indenfor hvilket hendes Priorat falder, som da kan blive mellem Aarene 1495 og 1508; thi 1495 nævnes som Priorisse her Søster Kristine Jensdatter¹⁾ og 1508 Birgitte Oxesdatter. Vende vi os derimod til de regelbundne Klosterjomfruer, træffes to af dem nogle Aar senere endnu som Conventssøstre, nemlig Inger Bille 1508²⁾ og Mette Manderupsdatter 1510, da hun bekjendte at have oppebaaret tolv Mark tilforn af Anders Bille og nu sex Mark og syv Skilling³⁾, medens fire andre Nonner efterhaanden vides at have siddet inde med Embedet som Priorisse eller Subpriorisse.

Saaledes blev Birgitte Oxesdatter Priorisse ved Aaret 1508. Den første af hendes Embedshandlinger, som er naaet til vor Kundskab, er, at hun i Maj 1508 lod nedskrive en Jordebog over alt Klosters tilliggende Gods, en Fortegnelse, som endnu den Dag i Dag er bevaret, og det ikke alene for dette Aar, men ogsaa for den følgende Periode lige til 1514⁴⁾. Denne Liste vækker Indtrykket af et mægtigt Kloster, som, hvad Jordegods angaar, har strakt sin kraftige Arm ud over mangen en nær- og fjernlevende Bonde og hos dem oppebaaret gode Afgifter dels i rede Penge, dels i Naturalier som Havre, Smør, Æg, ja selv Faar, Gæs og Høns. Og dog rimer Billedet af Klosteret, som Jordebogen nødvendigvis maa give os, kun lidet med det, vi gennem gamle Dokumenter erholde fra dette Tidspunkt; tværtimod synes det at have været under særdeles ugunstige Forhold, at Birgitte Oxesdatter tiltraadte sin Post, da samtidige Vidnesbyrd kun melde om Armod og Trang indenfor Agnete Klosters Mure. Saaledes skriver Roskildebispens Johan Jepsen den 12. Maj 1508, at paa Grund af

¹⁾ Voss. Saml. Pergam., Roskilde Nr. 146.

²⁾ Møllerup: Bille-Ættens Historie, 168. Ogsaa en Søster til Inger Bille, Dorothea, nævnes samme Aar som Nonne i Agnete Kloster.

³⁾ Topogr. Saml. p. Papir, Roskilde Nr. 40 a.

⁴⁾ Topogr. Saml. p. Papir, Roskilde Nr. 39.

store mærkelige Sager og Brøst er Tilstanden nu i den Grad forværret, at Klosterjomfruerne nej kunne udkomme tryggeligen at tjene den almægtigste Gud og holde deres rette Regel, som de have givet dem til, helst fordi at deres Rente og Provente ikke var dem nær nok til deres daglige Føde og Klæder¹⁾. Birgitte Oxesdatter træffer da i Samraad med sit Convent og Lector Matthias forskjellige Bestemmelser, saaledes at Klostret i det højeste maatte rumme 30 Personer, at en Mand, Læg eller Lærd, skulde have Klostrets Ejendomme i Forsvar og oppebære den aarlige Rente heraf, og at intet Gods maatte udlejes eller sælges mod Roskildebispernes Samtykke. Ret betegnende for den Stilling, Klostret udadtil indtog, er det ogsaa at se, at alle dets Breve fra de nærmest følgende Aar kun gjælde Salg eller Bortforpagtning af dets Ejendomme, medens der fra denne Tid næppe nok kjendes noget Gavebrev. 1512 kjøber saaledes Abbeden i Knardrup, Peder Jensen, en øde Gaard i Smørumøvre af Klostret²⁾, og Aaret efter Oluf Smed, Borger i Roskilde, en Gaard og Bygning ved St. Michaels Kirkegaard mod aarlig at give sex Skilling grot i Leje og Jordskyld³⁾. Ligesaa bortlejer Klostret 1512 en Grund i St. Olufs Sogn til Sidse Jensdatter⁴⁾ og 1515 Halvdelen af

¹⁾ Langebeks Diplomatar. i Rigsark.

²⁾ Langebeks Diplomatar. 3. Maj 1512. — Paa Lodden Matr. Nr. 2 a af Smørumøvre ligger en nu stærkt ødelagt Gravhøj, Nonnehøj kaldet, om hvilken det der paa Egnen hedder, at den i sin Tid var Udsigtshøj for et nærliggende Nonnekloster, og at en underjordisk Gang forbandt den dermed. Efter den stedlige Tradition skulde dette Kloster have ligget i Skolelærereens Have, hvad man nu vilde finde bekræftet ved, at der der er fundet enkelte gamle Munkesten. Men Kjærnen i dette Sagn er aabenbart kun, at et nærliggende Kloster har haft en Gaard i Smørumøvre, og intet synes da naturligere end at sætte Traditionen i Forbindelse med det roskildske Agnete Klosters Ejendom i Smørumøvre; man fatter da ogsaa, at Højen fik Navnet Nonnehøj (en nærliggende Gaard kaldes Nonnemo-segaard), og at den kunde benyttes som Udsigtspunkt, da Roskilde kun ligger to Mil derfra.

³⁾ Voss. Saml. Pergam., Roskilde Nr. 10.

⁴⁾ Ibid. Nr. 8.

en Jord næst op ved Sneverstistræde, hvor fordem Klosters gamle Badstue stod, til Laurits Kleinsmed¹⁾. Alle de paagjældende Dokumenter ere udstedte af Priorissen, Søster Birgitte Oxesdatter, og vi kunne saaledes gennem disse Breve følge hende som Forstanderinde i Perioden fra 1508 til 1515; dermed forsvinder hun imidlertid ogsaa som Priorisse, men endnu mange Aar efter levede hun som simpel Conventssøster i Klostret, hvad det paafølgende Side meddelte Brev udviser. Fra St. Agnete Kloster drog hun imidlertid senere til Maribo, hvor vi træffe hende 1546, da Per Oxe til Gisselfeld lovede at yde hende en aarlig Understøttelse i Penge og Naturalier, saafremt hun vilde »være stille og rolig i Maribo Kloster og ikke komme i Tale-Porten at handle eller tale med nogen, uden at det var med nogle af hendes anbaarne Slægt og Venner«²⁾.

Hvem Prioratet tilfaldt efter Birgitte Oxesdatter lader sig ikke med Bestemthed afgjøre; rimeligvis er det dog den i Afladsbrevet fra 1502 omtalte Anna Willumsdatter, som er den nærmeste Priorisse i Række efter Søster Birgitte, hvis Navn er naaet til vor Kundskab. Hun bortlejer 1521 Grunden ved Sneverstistræde til Guldsmed Oluf Jensen mod en aarlig Afgift af en Skilling grot³⁾.

Men ogsaa hendes Priorat synes at have været af temmelig kort Varighed, da vi allerede en halv Snes Aar senere træffes en Anna Palnesdatter som Priorisse (1533)⁴⁾. Efter hende valgtes til de øverste Pladser i Klostret atter Søstre, hvis Navne ere os kjendte fra vort Afladsbrev, nemlig Anna Pedersdatter, som blev Priorisse, og Kirstine Eriksdatter, der samtidig var Subpriorisse. Begge omtales de i et Dokument, hvis Udstedelsestid dog ikke nøje kan fastsættes, men som maa falde efter 1533, men inden Aaret 1543, da den i Brevet nævnte Karine

¹⁾ Ibid. Nr. 12.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 757.

³⁾ Voss. Saml. Pergam., Roskilde Nr. 15.

⁴⁾ Ibid. Nr. 17.

Ovesdatter udtraadte af Klostret. Dokumentet, der nu kun kendes i en Afskrift, lyder saaledes:

Jeg Børghe Trolde aff voben, tilsius mandt for sancte Agnetis kloster y Roskilde, gører alle vitterligt, ath saasom ieg haffuer veritt offuer enn venlig contract met erlighe oc velbyrdighe klosterjomfruere, klostere fuldmyndighe suorne søster, szom er *syster Anne Pedersdaatter priorize ibidem, søster Kirstine Ericsdaatter subpriorize ibidem, søster Børgitte Oxæsdaatter och søster Karine Ousdaatter ibidem*, att samme contract kandt dis christeligere och gudeligere holdis och gaa for segh, tha forplictet ieg for migh och alle mine efftherkomere tiillsius mendt att forskaffe beneffnde søster och alle the andre suorne søster ald then prouent och vnderholdingh, som beneffnde forseglde contract oc pact indeholder och vduiser, then fetaligh, som skal vere godt, redeligh och vstrafeligh, betimelighe vbehindrendis y alle maade frem att komme. Att szaa vist och fast er, som forschreffuit staar, trycker ieg met vilghe og vidskaff mitt signett her neden fore; tiill videre tryghed beder ieg erlighe och velbyrdighe mendt Johan Friis k. m. canceler och Jokim Beck hans naadis rentemester, att the och forsegle met migh thette mitt obne breff. Datum Haffnie 6ta feria post visitationis Marie¹).

Rimeligvis have Anna Pedersdatter og Kirstine Eriksdatter været de ledende i Klostret ved Reformationens Indførelse og saaledes set den nye Læres sejrige Indtrængen. Vel fik St. Agnete i Roskilde som andre Nonneklostre Lov at bestaa urokket endnu i en længere Tid, men de forandrede Forhold medførte manges en Ændring og Frihed i hele det klostergivne Liv. Et Udslag heraf spore vi blandt andet i den Omstændighed, at Conventssøster Karine Ovesdatter kastede sin Ordensdragt og drog bort fra Klostercellen; men saa meget havde hun dog endnu tilovers for Nonnerne, at hun højtidelig bevidnede dem sin Tak for alt, hvad godt de havde ydet hende fra den første Stund,

¹) Afskrift i Topogr. Saml. p. Papir, Roskilde Nr. 41.

hun havde betraadt Klosters hellige Enemærker, og lige til da. Brevet gjengives her in extenso som mærkeligt, ja maaske enestaaende i sin Art¹⁾.

Jeg ffrw Karine Owes datter, szom till forne conuentz søster vor y sancte Agnettis closter i Roskilde, kendis oc giør vitterliggt for alle met thette mitth obne breff, att jeg y dag y enn venlig szamkomme till hoffue vorit hoss erlige jomffruer och conuentz søster y for^{ne} closter, erlig och velbirdigh qwinne ffrw Doritte Niels Marqworszens till Braadhe szame dag offuerwerindis vor, saa att jeg tackar them gott for godt omgengelsze aarlig oc siille, the meg giortt oc bewiised haffue, fra thet første jeg kom her jnd y szame closter oc till thenne dag, och allt andhet, huess the meg till ville och tieneste verit kwnde, huicked jeg gierne fortiene oc forskille vill, huess y myn machth oc formwe vere kandt till alle gode y alle modhe. Att szaa y szandhet er y alle modhe, haffuer jeg skreffuidt met myn egen handskrefftt nedhen paa szamme obne breff, thi jeg haffuer icke selff signette. Giffuitt oc skreffuitt i for^{ne} closter onsdag nest effter helligtrefollighedtz søndag anno etc. mdxliii.

Jtem tæte bekender jegh Karine Ovess daater met mindh egen handh skrefth, ath ssaa y sandhet er j alle made, som for skrefvet stor.

¹⁾ Topogr. Saml. p. Papir, Roskilde Nr. 40 b.

Smaastykker.

XV.

Henrik Christoffer Glahns avtobiografiske Optegnelser.

Ved *Im. Barfod.*

Foran i sit eksemplar af »Treschows Jubellærere« har professor H. C. Glahn nedskrevet disse meddelelser om sin ungdomstid — de gå, som det ses, ikke længere, end til hans kaldelse til Kinservig. Men hvad han om sin virksomhed i Grønland efterlod som manuskript i 6 bind dagbøger fra 1763 til 1769 må desværre anses for tabt. Og det samme gælder vel ogsaa om hans: »Anekdoter til sal. biskop Egedes levnedbeskrivelse«, som indeholdt efterretninger om de forurettelser, denne måtte lide af de til Grønland kommende Herrnhutter og hans stridigheder med disse, samt en fortegnelse på hans skrifter. — Om hans ligeledes i manuskript efterladte »Samling af adskillige Grønlandske skrifter, 4 dele«, som han lod blive tilbage i Grønland til nytte for den Holstejnsborgske mission, og hans »Samling af adskillige skrifter til den Grønlandske histories oplysning« — endnu ere til, vides ikke.

Om professor Glahns senere levnedsløb som præst på Falster, hvor han døde i Riserup præstegård 21 juli 1804, henvises til den falst. gejstl. personalhistorie. — En vel

udarbejdet stamtavle over hans talrige efterslægt, der tæller mange fortrinlig dygtige og ansete mænd både blandt gejstlige og militære, er udgivet 1885.

Jeg Henric Christopher Glahn er født d. A° 1)
i Alling Præstegaard. Min Fader var Hr. Adam Wilhadt Glahn, Sognepræst til Alling og Thuelstrup Meenigheder og Provst for Giern Herred i Aarhus Stift. Min Farfader var Henric Christopher Glahn, som var Kok i hans Majestæts Kjøkken. Min Farfaders Fader skal have været Musicus i det Hannoverske, og hans Fader skal have været Bonde i det samme Land. Min Moder var sal. Inger Christine Wefflingh, som i hendes ottende Barselseng bortdøde, da hun i en 12 Aars Tid havde været gift. Hun var en særdeles dydig Kone og en stor Huusholderske. Endskjønt jeg var kun et Barn, da jeg mistede hende, mindes jeg meget vel, hvorledes hun af alle forekommende Ting toeg Leylighed til at indprænte Dyden i mit Hierte. Da jeg var 4 Aar, blev jeg sendt til Kiøbenhavn for at helbredes for en Sygdom, som er almindelig for unge Drengbørn, og var i min Farfaders Huus omtrent 1 Aar, i hvilken Tid jeg ved at tale med min Bestefader, som var en Tydsker, lærte at forstaae og tale det tydske Sprog ret got. Da jeg var kommen hjem igien, blev jeg underviist først af mine Forældre, og siden af 3de andre Lærere, og da mine Forældres Omstændigheder vare ikkun maadelige, saa toeg de et Par andre Børn i Huuset, som betalte for sig og fik Underviisning med mig. Men da min sal. Moder døde, toeg min Farfader mig til sig, og som han var temmelig bemidlet, og havde ikke fleere Børn end min Fader, holdt han en Lærere til mig, som 2 Timer om Dagen underviiste mig. Et Aar derefter døde min Bestemoder i hendes Alders 85 Aar, hvorpaa min Bestefader gjorde de fleeste af sine Eyendeele i Penge og reyste over til min Fader for der at leve sin øvrige Tid hos sin Søn, hvor han og døde 85 Aar gl. Imidlertid, siden han havde

1) Han synes ikke at have kendt sin fødselstid: 13 dec. 1738.

antaget mig i Søns Sted, saa besluttede han at holde mig i Khavn, overtalede min Morbroder Weffling at tage mig imod Betaling i sit Huus, hvor jeg 4 Tinner daglig fik Underviisning af Hr. Peder Gudtfeldt, som siden blev Præst paa St. Crux i Vestindien, og derefter Præst til [Toftlund] Meenighed i Riber Stift. Han sendte mig til Akkademiet 1755. Jeg reyste, da jeg var bleven Student, til Jylland, og Aaret derpaa til Khavn, hvor jeg toeg Ex. philos., toeg og samme Aar Baccalaurii Graden, reyste derpaa strax hiem igien og imidlertid læste for mine 2de Halvbrødre. Efterat jeg i 1 $\frac{1}{2}$ Aars Tid omtrent havde været hiemme, og i den Tid nydt Underviisning af min Fader dels i Prædike Videnskaben dels i det grædske, hvori min Fader besidder en stor Styrke, reyste jeg atter til Khavn, hvor jeg i Professor Peder Holm fandt en stor Velyndere, thi som han havde læst for min Fader, saa gav dette mig god Adgang til ham, og da jeg nogen Tid havde hørt hans Forelæsninger, gav han mig Sted paa Klosteret og siden paa Regentzen, hvorpaa jeg blev ved at høre ham tilligemed Dr. Rosenstand og Bang, indtil jeg i Aaret 176[1] toeg Ex. Theol. under ovennævnte Dr. Holm og Dr. Bang. Imidlertid søgte jeg og var og antagen til Seminarist i det Grøndlandske Seminario. Anledningen dertil har noget besynderligt i sig, hvorfor jeg vil noget omstændeligt fortælle Alt, hvad hidtil henhører.

Imedens jeg var endnu i min Morbroders Huus, kom hans Søn, som da var Student, engang hiem og fortalte mig, som laae paa Kammer med ham, at der syntes at aabne sig en Leylighed for ham, at han kunde komme til Grønland som Præst. Den Gang havde jeg næppe hørt, at der var et Grønland til, hvorfore jeg bad ham at give mig nogen Underretning derom. Han havde liden Kundskab om Landet, men skaffede mig til Laans alle Egedernes Relationer. Disse læste jeg med megen Fornøjelse igiennem, og som Barn fandt meest Behag i Kapitain Egedes. Tilsidst opvakte deres oftere Igiennemlæsning saadan Lyst til Landet, at jeg intet ønskede hellere, end at jeg var Student og kunde blive Seminarist. Min Fætter derimod fik ligesaa megen Afsmag for Landet, som jeg fik Lyst, og uagtet at jeg opmuntrede

ham jevnlig til at komme til et saa herligt Land, hvor man kunde faae saa meget nyt at see, saa slog han disse Tanker af Hovedet. Jeg blev Student, og Tankerne om at gaae til Grønland, som i Førstningen vare kun barnagtige, bleve alt meere og meere alvorlige. Jeg var derfor næppe bleven Student, førend jeg gik til Professor Egede og meddeelte, at jeg havde Lyst til at gaae over til Grønland som Missionair. Professor Egede, som jeg den Gang talte med den allerførste Gang og som aldrig tilforn maaskee vidste, at der var et Menneske til, som heed Glahn, modtoeg mig venlig og svarte, at jeg var endnu temmelig ung, og opnuntrede mig til Flittighed, da jeg maaskee vel med Tiden kunde naae mit Ønske. Med denne Beskeed reyste jeg til Jylland, og aldrig saa snart havde jeg faaet Ex. philos.; førend jeg loed ham dette viide og fik samme Svar. Da jeg atter kom til Khavn for at læse til Attestats, gik jeg paa nye til ham og bad ham hielpe mig til Grønland: Men fik aldrig noget vist Svar, hvorfore da jeg et Aars Tid idelig havde overløbet Professoren, blev jeg tilsidst kied deraf, og slog nu Grønland gandske af Tankerne. Endnu vidste ikke noget Menneske, ikke engang mine Forældre, Paarørende eller Venner noget af min Lyst til Grønland. Jeg sluttede mig til, at det vilde være dem imod, og derfor dulgte mit Forsæt med Flid Siden da jeg selv ikke tænkte meere paa Grønland, vilde jeg ikke aabenbare det af Frygt, at man vilde lee af mit mislingede Indfald. Nogen Tid [derefter] blev min Fætter Skoleholder paa Landet. Engang jeg besøgte min Morbroder, beklagede han sig, at uagtet han havde kostet mange Penge paa hans Søn, saa var der dog endnu ikke blevet andet af ham end en Skoleholder. Jeg svarede, at han havde selv Skyld deri, thi da der syntes at være Leylighed for ham at komme til Grønland, saa vilde han ikke tage derimod. Min Morbroder svarede: At dette havde heller ikke været noget for ham, og jeg ventelig vilde tage det ligesaa meget i Betænkning som han. Da fortalte jeg ham første Gang Alt hvad jeg havde giort for at komme til Grønland, og hvorledes denne barnagtige Tanke var efterhaanden forvandlet til en alvorlig Lyst til at tiene Gud i dette haarde Land, dog

havde jeg nu slaaet dette ganske af Hovedet, saasom jeg saae ikke, hvorledes jeg skulde komme dertil. Har Du talt med Proust Lindegaard derom? spurgte min Morbroder. Jeg svarede hertil Ney, sigende, at det havde aldrig faldt mig ind at tænke paa, at han kunde giøre noget dertil — Men tænkte snarere ved ham at komme ind paa Vaysenhuuset som Lærer — Men i Morgen den Dag vil jeg tale med ham derom. Det skal Du ikke, svarede min Morbroders Kone, som elskede mig som sit Barn. Enten skal min Mand eller jeg først tale med Prousten. Min Moster reyste ogsaa virkelig til Vaysenhuuset Dagen efter, og da hun ikke fandt Prousten, sagde hun Proustinden sit Ærende. Prousten, som elskede mig og kiendte mig nøye, efterdi jeg næsten daglig var hos hans Søn, der en Tid lang havde havt Logemente i min Morbroders Huus, havde aldrig før hørt min Mosters Ærende, førend han, imedens han endnu var paaklæd, gik til Professor Egede, men fandt ham ikke hjemme. Men som han ved sin Hiemkomst hørte, at Prousten havde været der og ønsket at tale med ham, gik han til ham. Prousten talte da min Sag paa det beste og lovede for min Opførsel, hvorpaa Professoren svarede: At jeg havde ofte været hos ham og syntes at have megen Lyst til Landet, men da han ikke havde kundet faae nogen Efterretning om min Opførsel, saa havde han ikke kundet antage mig, men paa hans Ord skulde han foreslaae mig for Missions-Kollegium. Der gik dog endnu nogen Tid bort inden jeg som Seminarist blev antagen; thi Hr. Sverdrup blev ham meget stærk rekommanderet som en brav, flittig, duelig og gudfrygtig Student, hvilket han og i Sandhed var, var desuden ældre og for Professor Egede meere bekiendt, hvorfor han nød den første ledige Plads i Seminario og jeg først den anden, da jeg blev antaget som Seminarist tilligemed Hr. Biørn. Vi tre, Sverdrup, Biørn og jeg, bleve altsaa underviiste i det Grønlandske paa een Tid. Min Fader gav jeg mit Forsæt tilkiende, efterat Prousten Lindegaard havde talt for mig, og bad ham baade om hans Tilladelse og Rekommodation. Men det gik som jeg ventede. Han holdt mit Forsæt for formasteligt, og derfor vilde aldeles ikke giøre sig nogen Umage for at understøtte mit Forslag.

Men hvad Tilladelsen angik, saa overloed han Sagen allene til Gud og til mig, holdende for, at naar jeg havde saa megen Lyst, burde han ikke heller forbyde det. Imedens jeg var og førend jeg blev Seminarist, havde jeg allerede Kloster og Regentzen tilligemed en meget god Kondition hos Mad^{me} von Bracht, en riig Enke, hvis eeneste Søn jeg underviiste i Kristendom og boglige Kunster. For 4re Timers Underviisning daglig havde jeg Kost og Kammer, Brænde, Lys, Vask, Opvartning, 30 rdr. vis Løn, Nyeaars Gave og andre Foræringer, saa at da jeg siden tillige fik de Scheelers ordinaire Stipendium, havde jeg ikke allene fornøden Udkomme til Klæder, men kunde og lægge mig en god Bogsamling til. Jeg hørte nu Kratsenstein og Aschanius, ligeledes gik jeg og paa Professor Bergers Collegium; hvor han læste over Artem obstetriciam o: Jordemoder Kunsten. Iligemaade gik jeg paa det praktiske Kollegium eller paa det frie Jordemoderhuus, men det varede ikke længe; thi som der i Aaret 1763 skulde toe Missionairer udrustes til Grønland, saa faldt Lodden paa mig og Biørn, eftersom Hr. Sverdrup endnu ikke vilde gaae ud. Jeg blev da kaldet til dette Embede d. 4 Mart. 1763 og ordineret af Biskop Harboe. Ogsaa her maa jeg erkiende Guds naadige Førelse, thi da jeg var bestemt til at gaae til Gothaab, saa gjorde Biørn Paastand, at han, som gift, burde helst komme til det beste Sted. Og da han havde store Velyndere i Kollegio, jeg derimod ingen, og jeg desuden var fornøyet med hvad Sted man vilde sende mig til, saa maatte jeg gaae til Holsteinsborg, hvor jeg fik ganske skikke- ligt Folk at omgaaes med, og blev især ved den Leylighed kiendt med Hr. Kapitain Egede, da derimod Biørn blev plaget af det værste Skarn, som kunde gives, hvilke gjorde et med de i Nærheden af Gothaab boende Herrnhutter, og gjorde ham ikke alleneste hans Embede besværligt, men endog gik saa vidt, at de lagde Haand paa ham, hvorfor han saae sig nødt til 1767 at gaae hiem. Jeg forblev i Landet til 1769, da jeg imidlertid havde i det sidste Aar hos mig Hr. Jørgen Jæger, der var bestemt at blive paa Sukkertoppen eller og, i Fald den der værende Præst ikke vilde lade sig forflytte, da at gaae til Egedesminde, hvortil han dog ikke før Vinteren

kunde komme, hvorfor han blev paa Holsteinsborg, hvor jeg gav ham ikke allene 2 Timers daglig Underviisning i Sproget, men og i alle andre Henseender gav ham al den Underretning om Missionen og Landet, som jeg havde lært deels af min Formand, deels af 6 Aars egen Erfaring. Ved Skibets Ankomst 1769 fik jeg vel Tilladelse til at gaae hiem, men tillige MCollegii Bestalling at være Landets vice Proust og Visitator med 100 rd. aarligt Tillæg i min havde Løn, men som jeg ikke saae mig voxen nok til dette Embede, besluttede jeg i Guds Navn at vedblive mit Forsæt, fulgte hiem med Skibet, fik i Vartpenge 100 rd., men formedelst Struensees Regiering, som kort efter begyndte, maatte ligge i Kbhavn til 1771 d. 25de Juni, da jeg blev kaldet til Sognepræst for Kingservigs Kald i Hardanger, og samme Aar gift med Giertrud Kirstine Egede, Hr. Professor Poul Egedes Daatter og en Daatter(!) Daatter af den berømte Biskop Hans Egede.

XVI.

Et Tingsvidne af 1527 vedrørende Helligånds Klostret i Randers.

Meddelt af cand. theol. *Oskar Andersen.*

Efterfølgende Tingsvidne, beroende hos Meddeleren, aftrykkes her, da det i flere Punkter kan tjene som Supplement til de Oplysninger, som Hr. Carl Neergaard har samlet og meddelt i 1ste Hefte af dette Bind angående Helligånds Klostret i Randers (jfr. S. 74 fig.).

Foruden den sproglige og personalhistoriske Interesse, som det gamle Brev kan have, indeholder det nemlig flere ej uvæsentlige historiske Oplysninger, som hidtil har været ukjendte for Bearbejderne af Randers Bys Historie. Som man vil se, drejer det sig om Salget af flere af Helligånds

Klostrets Bygninger og deriblandt dets Kapel. Heraf fremgår det da med tilforladelig Tydelighed, at nævnte Kloster ikke har savnet sin egen private Kirke, således som man tidligere almindelig har antaget det, jfr. Stadfeldt: Chorogr. & oekon. Beskr. over Randers S. 152 flg. og Traps • Danmark • V S. 511 (2 Udg.), hvilken Mening Neergaard nu tiltræder. Og selv om denne Kirke ikke har været stor og anseelig, så har den dog været et »Stenhus«, som den nyere Påtegning på Tingsvidnet udtrykkelig viser os.

Når nu Brødrene 1494 forpligter sig til at holde Messe i »St. Martini og vor Kirke«, så kan det efter vort Brev næppe »kun gælde én og samme Kirke«, men synes naturligt at måtte gælde både Mortens Kirke (som jo har stået i et vist Forhold til Klosteret) og Klosterkapellet. Noget andet bliver det, at man senere hen, efterat Klosterkirken forlængst var nedlagt, overførte dennes Navn eller rettere Klosters Navn på Mortenskirken, som i Randers Byes Wilchor og Artikler af 1609. Om der derimod i Frederik d. 1stes Brev til Randers af 1529 (Tilladelsen til at nedbryde vor Frues og St. Laurentii Sognekirker og i Stedet holde Sognekirke i Helligånds Kloster) er sigtet til det altså da afhændede Kapel, (jfr. at Neckelmann i sit Skrift om Randers på Grund af det Brev slutter sig til, at Klosteret dog må have haft en særlig Kirke), må stå hen, ti Kapellet var jo da i Privatmands Eje. —

Hvad Grunden har været til dette Salg, om det skyldes Pengetrang eller Reformationens Indflydelse, ses ikke. Vi véd, at Klosters pecuniære Omstændigheder vare meget uheldige, men at også dets Virksomhed allerede da må have lidt et Skår, synes at fremgå af, at flere af dets Bygninger ere gåede over til privat Anvendelse. — Således omtales ét Hus, som »Anders Oluffsen udi bode, sydhen bøyen brende«. Af dette Udtryk lære vi også at kjende en stor Ildsvåde, som ellers ej findes omtalt (jfr. Traps Opregning af de Ildebrande, der ere overgaaede Byen). Det er vel så ved den, at vor Frues Kirke er bleven ødelagt (jfr. Brevet

af 1521). Da Randers allerede 1530 igen delvis ødelagdes af stor Ildebrand, har Forholdene vel været trange på den Tid såvel for Byen som for Helligåndsklostret.

Endnu skal blot tilføjes, at vort Brev nævner som Prior en Magister Niels. Han har hidtil været ukjendt. 1522 nævnes som Prior Jens Nielsen, men atter 1530 og 1532 nævnes en Jens Nielsen, første Gang som Prior, anden Gang som forhenværende Prior, nuværende Forstander. Det bliver imidlertid nu tvivlsomt, om det stadig er samme Mand, der er Tale om i disse Dokumenter, skjønt det vel er muligt.

Alle mendh thette breff seer eller høre lesse helse wy Nielss Fersløff, bøyfoget i Randers paa Erick Erickssens vegne, Anders Bay, Niels Hammer borgemester ibidem, Lawriess Ibssen, Mychyld Seegalt oc Anders Scriffwere, bøymændh ibidem, ewingeligh met gudh oc kungøre wy wytterligh for alle met thette wort obne breff, at wor skeket for oss paa Randers bøytynggh thend mandagh nest effter sti Mauricii dagh anno dni mdxxvii, oc for mange andhre flere danne mendh, som same dagh for^{ne} tynggh søckte, beskedhen mandh Søffren Keldssen, borgere ibidem, hwylchen ther lofflygh eskede, byddes, feck oc frelede ytt fwlt oc æktt(?) tyngs vyttne aff viii trofaste danne mendh, saasum wor Anders Perssen, Lawriess Ibssen, Nielss Mwnckdrop, Per Anderssen, Jess Jenssen, Jens Bøcker, Powyld Spendh och Søffren Skræder. Hwylcke for^{ne} viii danne mendh alle samdirectelige wunde paa teres gode tro, syell oc rette sandhen, atti hørde oc soge same dag paa for^{ne} tynggh indhen alle liii stocke, at hederligh mandh mester Niels, prior udi then halyandz closter ibidem, lofflyge oc i løyde solde, skøtte oc aldeles affhende fran seegh oc syne effterkomyndes prior oc brøre ibidem oc til for^{ne} Søffren Keldssen oc hanss sandh arffwyngge oc effterkomyndes alt then halyandz capell met thett stöcky jordh søynden op till lygyndes intyll thett hwss, som lylle Lass Kragebalff nw vdi boer, oc dysligeste skøtte hand hannum thett lylle hwss vesten kappellen lygyndes, som Anders Olyffzen vdi, bode sydhen bøyen brende, hwylcket for^{ne} stöcky

jordh met kapellet ther holder udi syn bredlighedt vdh till herstrædhen emellem Mette Hælyssdotters hwss oc jordh, hwess syell gud nade, som Keld Lemer nw udi boor, oc saa søynder at till closterss hwss, som for^{ne} Lass Kragebalff nw vdi boer, vntaghen tagdrupwet, som Lass Kragebalff boer, trættten oc tywffwe alne ythh kortyr oc tw fingerbreth. oc vdi syn længlighedh fran herstrædhen oc saa optill Lass Rosszyngs hwss at søyendhen cappellet sex oc treysyns tywffwe alne, met alt teres rette tilhørelss, bredlighett och lenglighedt, som thett nw forvndhen er, oc som thy gamle breff ther opaa ydermere indeholder och vdwysser. Ther offwer kendes for^{ne} mester Nielss seegh oc syne effterkomyndes prior oc brøꝛ at haffwe opboren aff for^{ne} Søffren Keldssen for for^{ne} æyedom penyngge, fææ, fwlt føylyst oc fwlt wer effther syn eghyn nøyge, vyllygh oc samtøcky. Ther offwer tylbanth for^{ne} mester Nielss seegh oc syne efftherkomyndes prior och brøꝛe at frie, frelsse, hemell oc fwlkommelige til at staa for^{ne} Søffren Keldssen oc hanss sandh arffwynghe oc efftherkomyndes then for^{ne} eyedoms eyendes, som forscreffwet stanner, for hwer mandz rette tiltall, som ther paa kandh talle met rette, vdhen for hwess hwspenge eller jordskyld, som ther bør aff at gaa met rette. Item ydermere ther offwer kendes for^{ne} mester Nielss seegh oc syne effterkomyndes prior oc brøꝛe inghyn ydermere lodh, dell eller rettyghett at haffue vdi forscreffne eyedom effther then dag i nogher honde made. Till vyttnesburt at saa er i sandhedh, henger jegh for^{ne} mester Nielss met meenygh brøꝛyss vyllygh, jaa oc samtøcky myt oc conwenttes indzgle nædhen for thette breff hoos thy andher danne mendz indzgle, som tyll er screffwyn, ut supra dat.

Med senere Hånd: Leest paa Randers Byting Den 19 April 1680. Lest paa Randers Byting Den 30 May Anno 1680.

Udenpå: Søffren Keldssen skødebreff Med senere Hånd: Eydomms Breffwe på Stiennhusitt.

XVII.

Om Straffen for Uagtsomhed ved Uddelingen af Nadveren.

Blandt de Forseelser, Præsterne kunde begaa i deres Embedsførelse, var der næppe nogen, der i ældre Tid straffedes forholdsvis haardere end Uagtsomhed ved Uddelingen af den hellige Nadvere. Navnlig kan henvises til Bestemmelserne i Forordn. af 16. Juni 1637 (Danske Kirkelove III, 260—1). Efterfølgende Sag, vedrørende en Præst i Ulstrup og Gundersted i Viborg Stift, vil nærmere kunne oplyse, hvor alvorligt man tog det, naar en saadan Forseelse var begaaet. Vi se her, at vedkommende Præst, da det paataltes, at han til en Kommunikant havde uddelt Vinen før Brødet, foretrak at nedlægge sit Embede fremfor at underkaste sig Rettens Kjendelse¹⁾. — De her meddelte Aktstykker findes i Rigsarkivet.

1. Præsten Mads Johansens Ansøgning om Benaadning, ledsaget af Lensmandens og Biskoppens Paategninger.

Stormegtigste høybaarne Første,
Allernadigste Herre oc Konning.

Eftersom Jeg fattige mand den 9 Septembris 1655 er geradit aff en uformodelige hendelse udi fald oc forseelse met Sacramentetz administration, i saa maader, at Jeg till it eeniste mennische vinen for brødet haffuer distribuert, efter mine documenters oc Vidnisbyrdz udviising, huorudoffuer Jeg effter Æffrighedz gode betenckende uden all domb mit kald godwilligen haffuer resigneret. Oc effterdi Jeg fattige mand nu ingen middell haffuer at opholde mig, min fattige hustru oc mange smaa børn med, daa nedis Jeg underdanigste min allernadigste Herre oc Konning supplicando att bemøde,

¹⁾ En anden Sag fra samme Tid vedrørende samme Forseelse findes meddelt i Ny kirkehist. Saml. VI, 352 ff.

hans Kong. May. vilde aff Kongelig mildhed oc metlidighed vore ælendige vilckor nadigste ansee oc mig met hans Kong. May. breff nadigste forlæne. 1. At samme min forseelse matte vere mig perdonerit, saa Jeg ubehindrit, huor nogen condition kunde forefalde, thill mit Embedis forrige forretning mig motte angiffue. 2. At det aff lige Kongelig Nade nadigste motte vere mig bevilget udi een aff Eders Kong. May. kiøbsteder mig at nedsette, oc bruge huis till min husholdnings fornødenhed at erverffue kunde forefalde, uden all kongelig oc borgelig tyngge, indtill saalenge det behager Gud, at Jeg en liden leylighed, huoraff Jeg mig met hustru oc børn kunde ernere, udi min forrige stand kunde igien bekomme. Jeg som en fattig throe undersatt vill alletiid Gud i himmelen inderligen bede, at han sadan barmhiertighed oc kongelige mildhedz velgierning med mange tusinde legomlige oc aandelige velsignelser paa Eders Kongelige Mayestet rigeligen oc rundeligen vill vederlegge oc belønne, forventende allerunderdanigste it nadigt suar. Oc vill hermet min allernadigste Herre oc Konning under Guds guddommelige protection throligen haffue befallit. Skreffuit udi Raffnkilde 29 Novemb. 1656.

Eder Kong. May.

Allerunderdanigste thiener

Matz Johansen,

forrige Sogneprest thill Ulstrup oc
Gundersted sogner i Julland.

Supplicantens angiffuende, at hand for Sacramentens udeellelse er kommen udi Vleilighed och sit kald maatte resignere, paa det iche domb hannem schulle offuergaa, och slet komme baade fra Embede och Kald, saa haffuer hand nu giort pænitentz, och loffuer at vil her effter schiche sig finligen och vel, som hans orden vdkreffuer. Wille hands Ko. Ma. hannem benaade, vaar at ønske for hands Kone och mange Børns schyld, effterdi hand loffuer bod och bedring.

Dat. Aalborghus 30 9br. 1656.

Erich Jull.

Ehd.

Supplicanten for sin forseelse med Sacramentis uddelelse hafver self sagt sig fra sit kald, af aarsagen, dommen, dersom den skulle hafve falden, vilde blefven hannem alt for streng. Saa ofte jeg hans forige Kircher hafver visiterid, er ingen klagemaal for mig kommen. Vilde hans Kongelig Majestat af Kongelig Mildhed hannem pardonere, efterdi hans middel er ringe, oc hand forbedring anloftet hafver, saa og for hans fattige Hustruis oc mange uopfødde smaa børns skyld: da beviiste hans Kongelige Majestat imod hannem oc dennem en stor baromhiertigheds velgierning.

Wiborg, den 26 Xbris M DC LVI.

Frantzt Rosenberg,
m. m.

2. Biskoppens Svar paa Kanslerens Forespørgsel om Sagens nærmere Omstændigheder.

Min meget ydmyg helsen af Gud vor Herre Jesu Christo med plichtig tacksigelse for hederlig forfremmelse, velbevogen affection oc megen beviiste ære oc gode, samt ald lycksaligheds ynsk oc min villig tienistis erbiudelse tilforn. Perillustris et magnificentissime Domine Cancellarie, Mecoenas optimel Eders Magnificenzis gode skrifvelse, datered Kiøbenhafn den 21 Martii, hafver jeg i dag bekommed, udi huilcken mig befalis, at jeg skulle lade eders Magnificenz viide, huorledis var tilgangen med Her Madtz Johansøns forseelse med Sacramentets uddeeling. Da efter hand først predicke embedet var forbuden, er hand siden, den 31 Janvarii aar 1656, af erlig oc velbiurdig Mand, nu salig med Gud, Erick Jul til Hundsbeck, indstefnet for da Stifts[lens]mand velbiurdig Mogens Arenfeld til Rugaard oc for mig. Huor adskiellige tingsvinde blefve førte, som alle vonde, at Her Madtz hafde gifvet først vin oc siden brød. Da paa det ingen dom skulde falde, hafver Her Madtz self sit kald godvilligen afstandet, eftersom hand befryctet, bogstafvene skulde vorde hannem for strænge, at miste baade kald oc embedet, for hand uactsom oc utilberligen vinen for brødet uddeled hafde. Formeente ocsaa, at dersom ingen dom gick ofver hannem, hand des snarer af hans Kongelig Majestæt skulle perdoneris. Oc det er det, som

baade salig Leensmanden oc jeg udi vor ercklering, paa hans supplicatz paaskrefven, meener. Hand hafver alvorligen fortrøt med grædende taare sin grofve forseelse oc anlofveth bedring, oc sig bedre at vilde acte paa sit embede, dersom hand af Kongelig Majestat maatte benaadis. Hans tilstand er meget elendig: huad ringe formue hand hafde, er optæred, oc hand nu med Hustru oc Børn lider armod. Kunde han hielpis, tuiler jeg icke paa, at han jo det skulde erkiende, oc udi sine bønner til Gud baade hans Kongelig Majestat oc eders Magnificenz ideligen ihukomme. Eders Magnificenz vilde oc mig ihukomme med noget beneficio udi et eller et andet Capitel, naar noget falder, som ofte skeer, efterdi alle Bisperne ere saa meget vel aflagte, mig alene undertagen. Gud skal det rigeligen vederlægge, oc jeg dette i mine bønner ideligen ihukomme. Vil nu eders Magnificenz med eders velbiurdige børn oc gandske hus under Guds trygge beskermelse, Kongen og Rigerne til ald velstand, troligen hafve befaled.

Wiborg, den 1 Aprilis, aar 1657.

Eders Magnificenzis
altiid plictskyldigste
Frantz Rosenberg,
m. m.

Udskrift: Erlig oc velbiurdig Mand oc strenge Herre, Her Christen Thomesen til Stowgaard, Ridder, Kongelig Majestats Cantzler, Dannemarchis Rigis Raad oc Befalingsmand ofver Sanct Knuds Kloster i Fyen, min gunstig Herre, høeyerede Patron oc mæchtig forfremmer, gandske ydmygeligen tilskrefven.

3. Derpaa udgik følgende Kongebrev: »H. Madtz Johansen att maa kaldis till kald igien.«

Friderich 3 (osv.) G. A. V. at vi efter underd. anmoding och begering naad. haffuer bevilget och tillat, saa och med dette vort obne breff bevilge och tillade hæderlig och vellærdt H. Mads Johansen, forrige Sognepræst til Vlstrup och Gunde- sted sogner, som sig der med Sacramentet forseet haffuer och sig derfor med kaldet goedvilligen vden Process affsagt, maa

igien kald bekomme, huor hand effter Recessen och Ordinantzen och andre om kald vdgangen forordninger lovligen kand bliffue kaldett. Forbydendes etc. Hafnæ den 11 May 1657.

Senere opnaaede Hr. Mads Johansen at blive Præst i Rold og Vebbestrup (i Viborg Stift). Som saadan underkrev han 1661 Suverænitetssakten¹⁾.

XVIII.

Bidrag til Latinskolens Historie i Nykjøbing paa Mors.

Ved *D. H. Wulff*.

1. Raadstuevidne af Nykjøbing angaaende Hr. Niels Langes Ordinance om 6 Skolebørns Spising og en Hørers Løn af Dueholm Kloster.

Wij epterschreffne Marthenn Laurissenn Borgemester wdi Nykiøping y Morsse, Christenn Fursmandt, Jenns Skreder, Peder Schriffuer, Oluff Anndrissenn, Christenn Jennssenn oc Marthenn Klogh Radtmendt her sammesteds kienddis oc gjør witterligt for alle medt thette wort obne Breff, att wij haffuir seet, hørdt oc lest enn obne beseglit Breff, som erlig oc welbyrdig Mandt oc strenge Ridder Her Niels Lannge till Kiergaardt oc Høffuidzmandt wdi Dueholms Kloster medt sinn egenn Hanndt wnnderschreffuitt wdtgiffuit haffuer, liudenddis Ordt fraa Ordt, som her epther følger: Jeg Niels Lannng till Kiergaardt oc Lennsmandt till Dueholm giøre witterlig medt thette mit obne Breff, att paa thet Gudt allmectigste kanndt skee Loff oc Ære, oc Scholenn icke skall forringis eller forminskis, sidenn thenn er her fraa Klosterit fraakommen, tha haffuer ieg giortt slig enn Skick for mig, min Arffuingg oc Eptherkommer Lennsmendt till Dueholm

¹⁾ Aarsberetning fra det kgl. Geheime-Archiv. II, 134. Her skriver han sig: Matz Johansen T.

till euig Tidt wdi saa Maade, att sex aff the arme oc bequemligste Personer, ther wsell er och dwer till Gudz Thienniste oc er saa arme, att Foreldre icke formaa eller kanndt opholde dem till Scholegangh, tha paa thet att Armod skall icke trenge thennom fraa Scholenn, tha haffuer ieg tillagdt huer sex Personer om Aarit och huer Wgdag sex oc tresindztyffue guode salthet Sildt, huer Maanit enn Pundt Smør, enn Pundt Flesk, huer Maanit ij Tønner Øll, huer Maanit fem morsing Skipper Malt oc ij morsing Skipper Hommell till huer Tønne, enn Tønne Brødt huer Maanit, ij Giess huer Maanit, huer fem Alne Wamell oc huer enn Par Skoe, oc skall thisse for^{ne} sex Pebling eller Degne tillskickis aff Scholemesterenn oc Sogneprestenn wdenn alle Wildt widt theris Helgenns Eedt, som the will annsuare for Gudt. Thisligist haffuir ieg vnndt och giffuit till Hørernis Wpholdt till Scholenn ij Tønner Byg oc x ½ danske, paa thet att Skolemesters Rennthe icke skall forkortis. Att saa wbrødeligenn skall holdis, trycker ieg mit Signet nedenn paa thette mit obne Breff. Aff Dueholm mdl die natiuitatis Christi. Niels Lang, medt egegn Haanndt.

Att samme Breff saa liudendis er, bekennder wij medt worris Signnether wndertrycht. Actum Nyekiøping thenn 28 Dag Junij Aar 1587.

Om denne samme Sag findes endvidere følgende Erklæringer:

a. Peder Pederssenn Prest i Tødtzø oc Proust i Nørherrit i Morss bekiender, at ther mand schreff 1550, war ieg en Scolemester wdi Nykiøping Scole i Morss oc bleff wdi samme Kald, till mand schreff 1553, oc saa lenge ieg ware Scolemester, tha hagde ther altid sex fattig Personer aff samme Scole Kost wdaff Duholmis Closter lige epter det Breffuis Indhold, som salig Her Niels Lange ther paa wdgiffuit haffuer. Thisligiste fick ocsaa min Hører alle the Aar, ieg war Scolemester, huert Aar the x Marck oc the tho Tønder Byg, som salig Her Niels Langis Breff ocsaa omformelder. Till Windisbyrd er thenne min eghen Handscript wndertrycht

medt mitt Signet oc giffuit i Tødtzø Fredagen for vocem iucunditatis Aar epter Christi Fødzal 1591.

b. Lauritz Pederssen, Prest y Galterop y Morss, bekiender, at ther mand schreff 1561, var ieg en Hører y Nykiøping Schole i Morss, och bleff ieg der wdj samme Kald, till mand schreff 1567. Daa fick ieg aff Duholmis Closter huertt Aar, saa lenge som ieg waar y samme Kalde, the x March och the tho Tønder Biigh lige effter dett Breffuis Indhold, som saligh Her Niels Lange derpaa giffuit haffuer. Thill Witnisbyrdt er denne min egenn Haandschreff wndertryct med mitt Signet och giffuit y Galterop Søndag exaudi dne Aar 1591.

c. Esbern Jwl, Medtienir vdi Guds Ord i Nikiøping i Morss, bekiendir, at der mand screff 1571, war ieg en Skolemestir vdi Nykiøpings Skole i Morss oc bleff vdi samme Kald, till mand screff 1588, oc saa lenge ieg war Skolemestir, da hagde altiid sex fattige Personir aff samme Skole Kost aff Dueholms Klostir lige effter det Breffs Indhold, som salig Her Niels Lange derpaa vdgiffuit haffuer. Disligiste fik ocsa min Herir alle de Aar, ieg war Skolemester, hwert Aar de x ½ oc tho Tøndir Byg, som salig Her Niels Langis Breff ocsa omformeldir. Til Vidnisbyrdt er thenne min Handskrift vdirtryct med mitt Signet. Datum Nykøping Tirsdag for ascensionis anno 1591.

d. Peder Pederssen, Medthienner wdj Guds Ordt i Nykiøben i Morsse, bekiender, att der mand schreff 1576 bleff ieg kaldit til en Hører wdj for^{ne} Nykiøbens Schole oc bleff y samme Kald, til mand schreff 1588, oc saa lenge ieg war Hører, da hagde altid sex fattige Personer aff samme Schole Kost aff Duholms Kloster lige epher det Breffs Indhold, som salige Her Niels Lange derpaa wdgiffuit haffuer. Disligest fick ieg oc mine Medthienner Hørene aarligen x ½ oc to Tønder Biug, som salige Her Niels Langis Breff ocsaa omformelder. Til Windisbyrdt er thenne min Haandschreff wndertryct met mine Signeth. Datum for^{ne} Nykiøben then 20 Maij anno dnj 1591.

2. Kongebrev om Hørernes Underholdning af Borgerne.

Wij effther^{ne} Morthen Lauritzen, Borgemester wdj Nykiøbing y Morsse, Chresten Fursmand, Jens Schreder, Niels Buunde, Niels Jespersen, Oluff Anderssen och Chresten Jennsen, Raadmendt her sammesteds, kiendis och giøre witterligt vdj dette vort obne Breff, ath wy thennd 16 Aprilis Aar 1583¹⁾ haffuer annammith aff hederlig och høylerdt Mandt Mester Jørgenn Morthennssenn, Superintendent wdj Wendelbo Stigt, ith kong. May. wor allernadigste Herris Breff, liudendis Ordt fra Ordt, som her effther følger:

Frederich thend anden med Guds Nade Danmarckis, Norgis, Wendis oc Gottis Konning etc. Wor Gunst tilforrn. Wiider, ephthersom oss elsk. hæderlig och høylerdt Mandt, Mester Jørgen Morthenssen, Superintendent vdj Wendelbo Sticht, haffuer vnderdanigt giffuit os tilkende, huorledis Høerne vdj ethers Schole ther vdj Byen ickj medt tilberlig Vnderholding forsørgis, som det sig burde, och ath vdj andre saadanne smaa Kiøbsteder her vdj Rigit er brugeligt, ath the hoss Borgerne haffue deris Vnderholdning, tha epterdj thet vdj sig self er och billigt, ath samme Høerer, som skulle thienne vdj Scholen och Kircken och ethers Børn holde vnder Disciplin och Lerdom, med tilberlig Vnderholding forsiis, bede vy ether och ville, athj vdj eders Bye effthersom andensteds giører thendt Forordning, ath Høerne vdj Scholen, som Vngdomen och ethers Børn lære och optucte, hoss eder och ander ethers Medborgere fange deris Vnderholding och Opholdt, saa vy therom ickj viider schulle besueris. Ther medt skiir vor Wilgi och Befalling. Schreffuit paa vort Sloth Skanderborg thendt xiiij Dag Decembris Aar 1583. Wnder vort Signett. Frederich.

Thill Windisbyrdt haffuer vy for^{ne} Mendt tryckt vorris Signether neden paa dette Breff. Datum vt supra.

Om denne Sag findes endnu følgende to Erklæringer:

a. Wy ephtherschreffnne Morthenn Laurytzin, Olluff Andderssenn, Borgemesther y Nykiøpenng y Morsse, Chrestenn

¹⁾ Denne Datering passer ikke ret med Kongebrevets nedenstaaende Datum.

Fursmand, Jenns Schræder, Peder Schriffuer, Raadmendt ybidem, kienddis och giør vytttherlig for alle med thette vortt obne Breff, att hederlyghe och vellerd Jenns Thamessen haffuer paa synn kiere Hosbund hederliig oc høglerd Mand Mesther Jachop Jennssen Holm Superintennndenntz y Vindelbo Sthegtt [hans Vegne] nu idag, som er thenn 20 Dag Decembris, aantuorditt os ett kong. Maiett. allis voris nadygsthe Herre oc vdvold Koning hanns Breff och Schryffuels bemellendis om Hørerenn her vdj Schollin huos os oc Borgernne att matte become theris Vnnderholling, som same kon. Maiett. Breff ther viider om bemelder. Thill Vinndisbyrd vores Syngnetther her vnnder tryckenndis. Schreffuit y Nykiøping denn 20 Decembris Aar 1588.

b. Kienddis ieg Jenns Chrestennssenn Schreder Borger oc Raadtmandt wdi Nykiøping y Morss for alle medt thette mit obne Breff, att ieg eptther kon. Mai.s Breffuis Liudelsse oc Indholdt, som oss er till Hennde kommen, gierne oc gandske willigenn will giffue en vdaff Hørerne her y Nykiøpings Schole en Dags Kost om Wggenn. Wdi lige Maade the arme oc wedtørendis Personer, som søger Scholenn oc beder om Guds Almisse, will ieg gierne eptther min Formoffue medtdeelle thennom aff huiss Gud almectigste mig naadeligenn medt forlent haffuer. Till Windisbyrdt trycker ieg mit Signet nedenn paa thette mit obne Breff. Datum Nykiøping thenn 8 Dag Martii Aar 1589.

3. I Nykjøbing var Jens Pedersen (Svenstrup) Rektor ved Latinskolen fra 1642 til 1672, da han blev removeret. Om ham skriver Hundrup i »Lærerstanden ved de nedlagte Latinskoler i Hjørring, Nykjøbing paa Mors og fl.« (Indbydelsesskrift for Aalborg Kathedralskole 1871) bl. a. saaledes: »Han var yderst trættekjær, hans Haand var imod alle og alles mod ham. Om ham kunde der skrives en hel Afhandling, og hans mange Indlæg kaste trods deres Ensidighed et skarpt Lys over hele Tidens for Skolevæsenet ulykkelige Forhold; men Billedet er i ingen Henseende lysteligt.« — Det er et af disse Indlæg, som her skal meddeles; thi skjønt det som et Forsvarsindlæg maa op-

fattes med en vis Varsomhed, indeholder det dog faktiske Oplysninger, der ere karakteristiske for Tilstanden og næppe kunne være grebne helt ud af Luften. I denne Henseende turde det være værd at mindes, at det er rettet til Biskoppen, der som Tilsynsmand med Kirke- og Skolevæsenet nok kunde kontrollere Meddelelsernes Rigtighed, og som forøvrigt var Forfatteren ret gunstig stemt¹⁾. Det lyder i sin Helhed saaledes:

Eftersom jeg forgangen den 10de Augusti har bekommet vores ærværdige kjære Hr. Biskops Befaling, at jeg mig paa nogle mig forelagte Poster modeste skal erklære, da til samme hans Ærværd. Befaling hørsommeligen og uden Ophold at efterkomme, vil jeg i samme underdanige Deklaration følge den samme Orden, som velbemeldte den gode Mands Befaling mig foreskriver, og til hvert Stykke, saa meget mig udi en Hast muligt er, modestissime svare.

1. Anlangende Skolens ringe Tilstand da er det min store Skade og høje Klagemaal for Gud i Himlen, at den er saa tom og øde, saa jeg in hac ingravescente ætate skal læse for tomme Skamle og bare Vægge, hvorover jeg mig paa adskillige Tider for Øvrigheden, gejstlig og verdslig, alvorligen skriftligen og mundtligen ofte besværet haver. Og hvad Fortræd, Harm og ubodelig Skade jeg derover haft haver, det er Gud og Godtfolk mere end nok bevidst; thi Anno 1656 var der nogle, som (dog extra ordinem) førte mig en unødig 7 Aars Trætte paa under denne Prætext, saa jeg for samme Sags Skyld utallige mange Gange blev stævnet her hjemme, nu for gejstlig, nu for verdslig Ret, tvende Gange var jeg til Provstemode, 17 Gange til Viborg Lands-ting og omsider for den højeste Ret, alt i den Mening, at der dog en Gang noget enten skriftlig eller mundtlig fra mig skulde komme, som kunde give deres onde Affektion noget Skin; men det mislingede dem, Gud være lovet, hvorpaa jeg mig ogsaa selv forundrer; thi hvo kan dog altid være saa stoisk og affektløs, at han saadanne uhørte Procedurer med

¹⁾ Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. III, 771.

uforanderlig og tilberlig Moderation kan optage? Men min Gud, paa hvilken jeg mig forlader, hjalp mig saa skinbarligen, at jeg det en Del refuterede, og meste Parten, som mig tykte var ikke værd at svare til, haver jeg med Stiltiende eluderet og ellers mig alle Vegne saaledes erklæret, at jeg endnu af Guds besynderlige Naade er den samme fattige Mand, jeg var; men om mine Fjender har alle leet derad, det kan vel findes, om behov gjøres, og hvad Vindesbyrd *hostium acerrimus in ipso litigii fervore* for Retten, i Vice-Lensmandens, Biskoppens, alle Provsters og andre fornemme Godtfolks Nærværelse, mod sit eget og sine Medfølgeres forrige Vinde mig maatte give, det kan erfares af *actis synodi vernalis 7 Maji 1657*, nemlig at Provsten med Bispen havde visiteret Skolen og da lod sig Disciplenes Profekt vel befalde og berømte mig for min Flid og Troskab. Og naar en Skolemester saadant et Vinde kan naa, da véd jeg ikke, at der mere af ham udkræves. Det vilde blive for langt, om jeg Skolens Tilstand fra Anno 1634 hid indtil vilde fortælle, enddog jeg kunde gjøre det langt længere og fra det Aar, s. M. Jørgen Borringholm, som var den 3 evangeliske Biskop i Aalborg, han døde nemlig 1587; men det er uforødent.

Bemeldte Anno 1634, der s. Niels Nielsen efter 25 Aar Tjeneste blev dimitteret og med et Præbende den anden sin Livstid naadigst forlenet, da stod det temmelig vel til baade her og andensteds; men med denne Skole skete der strax adskillige Forandringer; thi imellem ham og mig var her 8 Skolemestre paa en 12 Aars Tide. Blandt dem, hvilke jeg alle ved Navn ordentlig kan opregne, blev den ene og første forstyrret og kom bort, de 2 næst efter døde, den 4 resignerede sponte, den 5 blev Præst, som var den hæderlige Mand Hr. Niels i Kollerup, endnu levende; de 3 sidste tumlede de saa længe om med, at de bleve removede, som er med s. M. Christens, fordem Superintendent her over Stiftet, og s. M. Jørgens Breve at bevise, saa den gode Frekvens og Profekt, som de vil beraabe sig paa, ikke har været i nogle Aar for min Tid; thi mine Uvenner har selv den 3 April 1657 ført et Vinde, at Skolen paa 3 Aar, førend jeg kom hid, var ikkun i temmelig Velstand. Hvorledes var

den da kommen i saa god Velstand efter Fjendens Tid, helst efterdi Skolemesteren, min Formand, blev removeret, uden de ville sige, at Fjenden den havde forbedret, quod absurdum? Havde de Dannemænd, som saadant for hans Ærværd. hemmeligen have angivet, vidst af et Sendebrev at sige, som s. M. Jørgen, Provsten, skrev mig til, lydende formaliter, at Skolen havde Restavration behov, der jeg kom hid, da havde de uden Tvivl betænkt sig bedre. Vel kan de, nemine contra fante, foregive, at, der jeg kom hid, da var der mange smukke Disciple i Skolen; men hvor mange de vare, og hvorledes den Smukhed skulde forstaas, det har de ikke med et Ord omtalt, befrygtende uden Tvivl, at de da skulde støde sig; men jeg véd det ved Navn og Tal, som de maaske ikke skulde tro. Og siden jeg kom hid, haver det undertiden været bedre, ellers havde Provsten ikke berømmet mig i Bispens Nærværelse, ut supra.

Vel haver hans Ærværd. s. Doctor Anders tit og ofte fiitteligen erkyndiget sig, hvoraf det kom, at Skolen var saa ringe paa Disciple; men aldrig kunde han faa nogen nøjagtige Svar at holde ved. Havde de sagt noget, da turde de ikke give ham det beskrevet, som blandt andet skete her i Byen, me audiente, 31 Julii 1658, hvilket kunde ikke andet end en stor Mistanke hos ham foraarsage, at deres Klagemaal havde ikkun svage Fødder at staa paa. Omsider gav de dog den endelige Resolution, at de havde ikke Middel til at holde deres Børn frem med, hvilket jeg under den s. Mands og Sognepræstens Haand tog beskrevet. Og dette er altfor sandt, som er nok at se i denne fattige, slet forfaldne By, eftersom Folk med deres Børn i Hobetal om Nattetide bortrejse og sig tomme Huse efterlade. Der jeg kom hid, da var der nogle over en Snes Børn i Skolen, som er ved Tal og deres Navne at bevise, og blev af og til moxen ved det samme Pas indtil 1657. Da havde vi, der Bispen visiterede Skolen den 11 Julii, henved en 36 Disciple, 14 i min egen Lektie, af hvilke de 5 laa i min Hus. Derved blev nu den s. Mand Biskoppen ret glad, forhaabende, at han dog en Gang i sin levende Live skulle faa det i nogen bedre Skik; men i samme Dage fik vi Tidende om Fjendens Til-

komst, og siden den Tid haver der ingen Stadighed været hos; thi om der end undertiden kunde komme en Snes, 22, 24, 26, ja vel undertiden 30 eller derover (naar de kunde spørge, at de kunde faa noget) tilstede, saa varede det dog ikke over 4 Dage, førend den halve Part og somme Tider moxen allesammen vare borte, saa jeg nogle hundrede Dage har gaaet i Skolen fra Morgenen til 9, halvgaen 10, og somme Tider kunde der komme en, somme Tider to (dog ikke til Klokkeslæt) tilstede, og tit og ofte slet ingen. Hvad kunde jeg nu gjøre derved i nogen Maade? Og formedelst Armod da er nu paa et Aars Tide mange kommen slet af Skolen, om hvilke der havde været god Forhaabning, om de kunde have bleven ved, af min egen Lektie to, hver 16 Aar, en 20 Aar, af anden Lektie 6, alle mellem 13 og 16 Aar, og nyligen tilforn 3, foruden mange af første Lektie, som er til og fra. Og er at agte, at den Stund de søge Skolen og kaldes Disciple, da naar de kan $\frac{1}{2}$ eller en hel Dag være tilstede, saa kan de være borte 4, 6, 8, ja hele Maaneder og vel end $\frac{1}{2}$ Aar tillige. Og dersom de paa Skolevis derfor skulde paamindes, da løbe de slet bort, og saa skal det hedde, at de kan ikke gaa i Skole for Strængheds Skyld. Borge-mesters, som havde s. Hr. Jacobs Datter, og en Del Raad-mænds Børn og Børnebørn gaa her og tigge. Hvad skal man da sige om dem, der ringere ere? Kan jeg end tigge og lokke dem til undertiden at søge Skolen for Sangens Skyld i Kirken, saa vilde de dog ikke lære mere eller komme tiere, end dem lyster; somme gaa alene, at de kan lære Danske etc.

Saa kan da hans Ærværdighed af det, som nu allerede sagt er og videre demonstreres kan, naar det kommer dertil, klarligen se og eragte, hvad Aarsag der er og i mange Aar været haver til Skolens Ringhed endogsaa før min Tid. Dersom hans Ærværdighed vil gunsteligen lade mig vide, hvilke de Præster ere, som sig saa højiligen for Degne beklage, da vil jeg nøjagteligen, næst Guds Hjælp, bevise, at ingen haver haft billig Aarsage enten for dette eller andet over mig at klage.

2. Og efterdi det ogsaa er bleven hans Ærværd. forebragt mig til Præjudits, at nogle Godtfolk sende deres Børn

paa andre Steder til Skole, og jeg saaledes endogsaa herudi med en hemmelig Mistanke graveres, hvilket jeg maaske end aldrig havde faaet at vide, dersom hans Ærværdighed mig det ikke havde ladet forstaa; men paa det jeg og sligt fra mig kan remove, da vil jeg nu gaa vesten ud af Byen og Landet fra denne østre Side runden om bese, indtil jeg kommer ind igjen ad den anden Ende af Byen, forhaabende, at min store Uskyldighed endogsaa derudi skal findes og ligesaa gjennem disse tykke Skyer fremskinne. Og for des bedre Ordens Skyld, da, ligesom vi nu denne fattige By, saa vidt Skolevæsenet vedkommer, have percurreret, ville vi nu paa Landet først anse Præstestanden, begyndende paa den næste Præstegaard sønden til Byen indtil den næste Præstegaard paa Nørside. Og der findes nu først Lierslev Præstegaard, hvorfra der ikke har været Drengbørn enten her eller andensteds at sætte i Skole mere end 50 Aar før end denne itzige Præst, som haver sin Stesøn i Aalborg under sin Faderbroders Formynderskab. Af Assels har der heller ingen Børn været at holde nogensteds i Skole mere end 80 Aar før end den hæderlig og vellærde Dannemand Hr. Christen Graversøn, Sognepræst og Præpositus, som forgangen Fejdetid havde sin Søn, nu hæderlig og vellærd studiosum Gravers Christensøn, her i min Hus til Skole. Hr. Iver i Vejerslev informerede selv sin Søn. S. M. Jørgen i Karby havde begge sine Sønner Mads og Anders i Aalborg Skole før min Tid, og der jeg kom hid, blev Mads gift, og Anders kom her i Skole og var her 2 Aar, indtil han den 7 November 1648 i 5 Lektie i Viborg Skole blev annammet. Hr. Michel i Tæbring havde en Søn her i Skolen, som kom i 5 Lektie i Viborg; den anden Søn, som var Hr. Jens i Lierslev, blev Præst 5 Aar efterat han var kommen her fra; Hr. Mads i Frøslev, hans Broder Hr. Jens i Solberg, Hr. Jens i Galtrup haver ingen Sønner. S. Hr. Anders i Jølby havde først sin Stesøn her i Skolen hos mig i 2 Aar, kom saa i 5 Lektie i Viborg, siden sin egen Søn nogen Stund i min Hus og i Skolen i 9 Aar. S. Hr. Christopher i Flåde havde sin Søn Hr. Stygge her i Skole i 6 Aar; de 2 første vare i andre Skoler før min Tid. S. Hr. Thomes i Sejerslev havde

begge sine Sønner her i Skole i 4 Aar, indtil de den 20 November 1650 bleve til Helsingør forsendte og i 5 Lektie annammede. Hr. Ole i Skarum haver for des bedre Commoditet sine Sønner i Viborg hos sine Mosterer og Broder Magist. Jens Jylby Conrectorem. Hr. Jens i Tødsø holder ingen af sine Børn i Skole. S. Hr. Jacobs 2 Sønner vare her i 4 Aar, kom den 11 November 1650 i den øverste Lektie i Helsingør. Dette er nu først om Præsterne og deres Børn fra den ene Ende i Landet til den anden runden omkring, som sagt er.

Ville vi nu for det andet anse Bønderne, da haver der ikke været en, som, med min Vidskab, i dette hele Land haver holdet deres Børn nogensteds til latinske Skole uden Christen Pedersøn i Aanderup¹⁾, hvis Søn var her i Skole henved en 3 Aars Tide, kom for 19 Aar siden til Roskilde, hvor han og siden døde. Den Dannemand Laust Christensen i Vestergaard i Salling havde og sin Søn, en smuk og lydige Person, her i Skole 3 eller 4 Aar; men som han forgangen Aar maatte slippe sine Sogne, da tog han ham nu ad s. Hans Dag fra Skolen, hvilket mig vel højligent fortred, men kunde ikke komme videre dermed. Om der er ellers andre Godtfolk i Landet, som haver deres Børn andensteds i Skole, det véd jeg ikke; men det véd jeg, at jeg har ingen Skyld derudi, som jeg ikke heller formoder, at nogen skal sige.

Og hvorom alting er, da bør de, som agte at blive ved Bogen, paa andre Steder gaa i Skole, førend de til Academiet kan dimitteres; thi vi haver vores Leges og Skoletavler, hvilke vi maa følge, saa vidt muligt er. Her ere 9 af Præsterne her i Landet, som alle har været i andre Skoler, 7 før min Tid og 2 siden. Og saa mange, som jeg foruden de ovenbenævnte med Testimonier dimitteret haver, da haver alle naaet honestum locum in scholis majoribus, gemenlig i den øverste, ingen ringere end i 5 Lektie, hvilket vel endnu kunde ske, om mine Fjender ikke misundte mig den Ære; thi hvorledes skulde da deres Klagemaal have nogen Skin?

¹⁾ Vistnok Andrup i Frøslev Sogn.

3. Hvorledes og til hvem den ringe Pension, som de antagne Substituter siden anno 1658 givet haver, er distribueret, derom haver jeg forgangen Aar den 13 Julii leveret s. Doct. Anders en rigtig Fortegnelse, hvilket han ogsaa approberede og samme Dag oplæste i Øster-Assels Kirke i alle Præsters Nærværelse.

Men hvis siden den s. Mands Død for forgangen Aar er hidkommen, da er det af Karby 4 Tdr., Solberg 2 Tdr., Flade 1 Td., Sejerslev $1\frac{1}{2}$ Td., Vejerslev $1\frac{1}{2}$ Td., Assels 1 Td., Summa 11 Tdr. Deraf fik Thomas Pedersen $1\frac{1}{2}$, Jacob Nielsen 1, Knud Povelsen 1, og som s. Doctor Anders saa, at jeg stod saa ganske højt i den paabudne Princesinstyrskat, mere end nogen her i Landet, og vidste, at jeg i nogle Aar intet maatte faa af det, mig var tillagt, saavel som andre mine Ordensbrødre, da bevilgede hans Ærværd. mig samme Tid 4 Tdr. af denne ringe Pension herefter, indtil det noget til det bedste kan forandres, hvilket jeg ogsaa gjærne og modeste begjærer, at plurimum Rev. dn. Episcopus vil ogsaa være tilfreds med, eftersom jeg intet haver uden det ringe Korn, enten accidentia eller andet, til mig, min Hustru og Børn og andre, som jeg haver at forsørge. Resten, $3\frac{1}{2}$ Tdr. Byg, som blev solgt for $3\frac{1}{2}$ Sldr., af hvilke jeg gav 7 fl for 14 Alen Vadmæl, hvoraf Jens Mauritzøn fik $5\frac{1}{2}$ Alen, Anders Christensen 3 Alen 1 Kvarter, Hans Jacobsen $3\frac{1}{2}$ Alen, Claus N. $1\frac{1}{2}$ Alen 1 Kvarter, Skrædderløn 6 β , et Delsvinde over Substituten i Solberg for hans Afgift 24 β , 5 Bøger Papir 3 fl , Orgemesteren, for han legede i Skolen, 28 β , og 24 β i Penge udbyttet i Skolen.

4. Hvad den paabudne Princesinstyrskat af Degnene vedkommer, da, som det s. Doctor Anders naadigst var befalet, at han som Superintendent her over Stiftet skulde ligne dem det imellem, og den s. Mand havde skrevet Provsten til derom, da gjorde den Dannemand nok sin Flid dermed baade skriftlig og mundtlig, og jeg endogsaa underskedelige Gange i Skolen alvorligen befalede de faa, som endda havde Sogne her i Skolen, at de hans kongl. Majest.s naadigste Befaling uforsømmeligen skulle efterkomme. Bedre Raad vidste jeg intet, end Præsterne, hver paa sin Sted, af Degnerenten

hos Sognefolkene saa meget kunde have ladet arrestere, som de Penge sig kunde bedrage, befrygtende, at, dersom de eller deres Forældre fik fat derpaa, det da skulde blive ondt at faa, som ogsaa skete; thi en Del løb deres Kaas og kom aldrig her siden og aldrig den ringeste ß derpaa leverede.

Og dette er nu den underdanige Erklæring, som jeg efter vores ærværdige Hr. Biskops Befaling havde paa for^{ne} Poster modeste at gjøre. Bedendes ganske ydmygeligen, at den i bedste Mening og Maade gunstelige maa blive optagen. Anderledes vidste jeg ikke at svare denne Gang, fordi der ikke formeldes, at nogen i Særlighed mig havde beskyldt. Men hvis saa er, at mine Anklagere ville redeligen give mig Sag, at jeg maa publice in foro competente forhøres, ligesom jeg nu i saa mange Aar tanquam *ἀλάστωρ*¹⁾ udraabes og bekriges, saa Gud i Himmelen maa sig derover forbarme, saa skal jeg med Guds Naades Hjælp mig redeligen, nøjagteligen og fuldkommeligen erklære og klarligen vise, hvad fucus der er under mine Anklageres Beskyldninger, enddog Skolens Velstand skal være dets Skjul og Forhæng, saa at hans Ærværd. for saadan Angivende herefter maa forskaanes. Dersom det ikke sker, da skal jeg ikke vægre mig ved den tilbørlige Straf at undgælde, om det end til mit ringe Kalds Fortabelse mod Forhaabning skulde kunne udtydes.

Scripsi Nicop. festinanter 14 Augusti 1669.

Janus Peträus

(Originalerne i Aalborg Bispearkiv.)

m. m.

XIX.

Bidrag til Jyllinge og Gundsømagle Præstekalds ældste Historie.

Ved H. F. Rørdam.

I det nordligste Hjørne af Sømme Herred, ved Roskildefjord ligger Jyllinge, der i ældre Tid skreves Juleghe,

¹⁾ En Plageaand.

Julighe, Julækæ, Jøllighe, Jøllinge. Annexet hertil er siden Aaret 1572 Gundsømagle (Guthensjø, Gudensø), der ligger noget længere inde i Landet. Begge Kirker hørte, som det synes, til de Ejendomme, hvorpaa Klosteret paa Eskildsø i Roskildefjord grundedes i den første Halvdel af det 12te Aarhundrede. Men da dette Kloster henved Aaret 1175 flyttedes til Æbelholt i Tjæreby Sogn nær ved Hillerød, sørgede Biskop Absalon for, at »Gudensø« Kirke blev ombyttet med Gods, der laa Klostret mere bekvemt, hvorpaa Kirken kom under Roskilde Kapitel¹⁾. Jyllinge Kirke forblev derimod i Forbindelse med Æbelholt Kloster²⁾. Da Klostret nemlig alligevel skulde have en Tilsynsmand ved den Ladegaard, det fremdeles havde paa Eskildsø, fik den Munk, hvem denne Forretning tilfaldt, tillige den Bestilling paa Søn- og Helligdage at sejle over til Jyllinge og holde Messe der, medens Klostret tog Tienden og Indtægten af Præstegaarden. Det var nemlig det sædvanlige hele Landet over, at de Klostrene underlagte Sognekirker ikke havde residerende Præster, men at Munkene, naar det gjordes fornødent, vandrede ud og forrettede Tjeneste. At denne Tjeneste i Regelen maatte blive af tarveligste Art, er let at indse.

1) Scr. Rer. Dan. VI, 79. Ny kirkehist. Saml. V, 183—4.

2) Scr. Rer. Dan. VI, 133, 138, 140. I de pavelige Konfirmationer af Æbelholt Klosters Ejendomme (c. 1193, 1211 og 1241) nævnes blandt disse »Mansio in Julighe cum ejusdem villæ et pratis et agris et molendino sito juxta Væræbro« (S. R. D. VI, 143. 149. 154), men ikke udtrykkelig Jyllinge Kirke, saaledes som i Pave Alexander III's Konfirmation af 1178. Vi vide ikke med Vished, om denne Tavshed skal forstaas saaledes, at Kirken i Jyllinge en Tid har været ude af Klosters Besiddelse. Men et Brev, der senere skal meddeles, viser i alt Fald, at den er kommen tilbage dertil. — Roskilde Bispestol havde i Middelalderen en Hovedgaard (curia principalis) i Jyllinge foruden andet Gods. (S. R. D. VII, 64). Ligeledes havde Roskilde Kapitel Gods her, hvorpaa Præbendet »Jyllige« eller »Jullinge« var grundet. (Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 62. 64).

Da de saakaldte Herreklostere vedbleve at bestaa en Tid efter Reformationen, indtraadte der først efterhaanden Forandring i dette lidet heldige Forhold, og som vi skulle se, varede det temmelig længe, inden det lykkedes Præsten i Jyllinge at erhverve en Præstegaard.

Den første Præst i Jyllinge, vi kjende ved Navn, hed Peder Lauritsen. Han var en gammel Klostermand; men da Æbelholt Kloster, som ovenfor (S. 487) er omtalt, 1560 blev opløst og inddraget under Kronen, ansaa han det for bekvemst og bedst stemmende med sin Smag at opgive Jyllinge Sogn, der uden Præstegaard neppe frembød store Behageligheder, og at følge sin Abbeds Exempel ved at indgive sig i »Helliggesthus« eller Hospitalet i Helsingør, der dog havde adskillige Minder om det gamle Klosterliv. Tilfældet har endnu bevaret to Breve fra ham til Borgmester Henrik Mogensen i Helsingør vedrørende hans Indtrædelse i »Helliggesthus«, og de fortjene Meddelelse, da den Slags Aktstykker, der sætter os ind i, hvorledes det gik de gamle Klostermænd, hører til de store Sjældenheder.

1.

Mynn vinskibeligh och redbonn tieniste meth vor Herre Jesu Christo etc. Kiere Burgemester, er end nu mith sind och minn acth, som hun vor, paa thend thijdt Rasmus Hanssen thalede met eder paa mine vegne om Hellig gestuss, och Jegh talede och naagith met eder paa kircke gaarenn. Ithem tror Jegh, ath thend bestilningh staa vdy eders hender och macth, huadth y ville der till giøre. Kiere burgemester, beder Jegh eder ydmygeligh, ath y ere mig behielpeligh her vdy: tha vill Jegh ære eders fromheth meth en engeloth: vill Jeg och all thijdth skicke migh y modth eder, saa Jegh vill altidth haffue eders venskaff och icke ederss vuenskaff. Ithem vill Jegh och giffue the fattige ith halffth hundrith marck rede penninghe, før endth Jegh eder eller dricker der: Ithem vill Jegh thaghe der indth meth mig gaath godz, som er bedre endth ith halffth hundrith marck: Ithem see till

gaffns inde och vde theth beste Jeg kandth aff min Formoue: och saa om behoff giørs (ath naar Jeg er till pass och gider) tha vill Jegh predicke vdy Siughestuffuen om søndagh ath morgen och sighe messe for thennem, och andith saadanth, som christen menniske bør ath haffue: saa som y selff vide ath saadanth tieniste er och sin løn verd. Kiere burgemester, giffuer mich her ith gaath suard paa: ath Jeg kand vide, huor epther Jeg kand holle migh, om saa er, ath mith anslagh slar feygl, ath Jegh kand opsøghe en anden stedth, huor Gudth giffuer mig till raade. Kiere burgemester, giorer her vdy, som myn gode tro er till eder. Her met haffuer Jeg eder thend alsommectigste Gudth befallit. Schreffuith y Jøllighe søndagen for alle Helgens dagh, Anno dominij 1560.

Peder Lauriszen, prest till Jøllighe kircke.

Udskrift: Erligh fornumstigh och vel betroindis mand Hendrick Maagenssenn, burgemester y Helsingør, ydmygeligh till schreffuith.

Paategnet: 1560, thorsdagen ffor sante Karinedag anamidt ieg dette breff.

2.

Mynn ydmygelige tieniste altijdt for schreffuith meth vor Herre Jesu Christo: Kiere burgemester, tacker Jegh eder och de dannemend meth for eders till schriffuelse, som Rasmus Hanssen gaff mig till kiende, och forlader Jegh migh fuldkomelige først paa Gud och saa paa eders til schriffuelse, och beder Jegh eder, ath y icke forsmaa dend lille gaffue, som Jegh sender eder y thette luckte breff, for eders fromheth och weluillighedth. Item kiere burgemester giffuer Jegh eder till kiende, ath Jegh icke kommer før emodth sommer dagen, fordi ath Jegh haffuer megith ath bestille, som migh ligger mackth oppaa: Her meth haffuer Jegh eder Gudth befallith. Schreffuith y Jøllinge dend tredie søndagh y aduenth, Anno a nato saluatore 1560.

P. L.

Udskrift: Erligh viiss forsynligh och velbetroindis Mand Hendrick Magenssen, burgemester y Helsingør, kierligen sendendis thette breff¹⁾.

¹⁾ Begge Brevene ere meddelte efter Originalerne i Rigsarkivet.

I Sommeren 1561 har Peder Lauritsen da vistnok forladt Jyllinge og er flyttet til Helsingør, hvor Hospitalets Regnskaber tyde paa, at han har gjort nogen Præstetjeneste efter Lejlighed. Her døde han 1563¹⁾. Hans Efterfølger i Jyllinge blev Oluf Pedersen, der vistnok har været en af de mange Vicarer, der endnu fra gammel Tid levede ved Roskilde Domkirke. Da der ingen Præstegaard fandtes i Jyllinge, havde han, som det den Gang endnu jevnlige skete, mest Lyst til at blive boende i Roskilde og derfra at vandre ud til Jyllinge, naar hans Tjeneste behøvedes, ligesom Degnetjenesten i Jyllinge jo ogsaa forrettedes af en Roskilde Skoles Disciple²⁾. Derpaa vilde Sognemændene imidlertid ikke indlade sig, men nødte ham til at tage Bolig i Sognet, skjønt de ikke kunde anvise ham uden »et armt Gadehus« at opholde sig i. Under disse Forhold indgav den stakkels Præst 1564 følgende (udaterede) Ansøgning til Kongen om at faa en Præstegaard. I Brevet giver han den tidligere berørte interessante Oplysning om, hvorledes Jyllinge Sogn i Klostertiden var blevet betjent.

Høyborne Første, Stormectiighe Herre och aller naadigste Konningh, giiffuer ieg Edhers Kong. Maitt. vdhi all vndherdanighedt tiill kienndhe, att ieg nogenn tiidt forledhenn bleff kalliidtt tiill en siælesørgher (vuerdig) tiill Jøilige sognn aff Roschiildt, huilckenn sognn altiiddt haffuer liggiiitt tiill Ebbelholz Closther medt prestegaar och all andhen sin Herlighedt inttiill thenne Foruanling, som nyliig er skedt aff E. K. M. Effter att ieg allernaadigst Herre och Konning samme sogn haffuer anammitt, tha haffuer sognemendt tuingiitt miig tiill att resedere vdhi sognen hoss thennum, och haffuer dog ingen resedentz vdhen itt armt gadhehuss, men vdhi then rette prestegaardt bor en bonde, for huilken vdhi gamle dage the ther raadet for Ebbelholz vaar forsuar, och then prest, som

¹⁾ Se ovenfor, S. 490 Not. 2, hvor Tøllige Kirke er en Læsefejl for Jøllige (Jyllinge).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. I, 151.

ther skulle inskickis, thett skulle ske aff Ebbelholtz forstander, och then samme prest haffde sin tilflucth paa Eskiltz *øø*, som var en ladegaard till Ebbelholt, och att thett er then retthe preste gaar, som samme bonde y boer, beuiser och ydhermere forklarer thette sogen vidne, som ieg ther paa haffuer tagiit¹). Therfor allernaadigste Herre och Konge vdhi all vnderdanighedt bedher ieg fattig mandt E. K. M., att ieg motthe bekomme samme rette Jelighe prestegaard, epherdi ieg io endheliigenn skall boe och resedere hoess samme sogn (etc.).

Edhers kongeliigh Maiitt.

viilliig och vnderdanig vnderstotte
Oluff Perssen.

Denne Ansøgning sendtes fra Kancelliet til Lensmanden i Roskilde ledsaget af følgende kongelige Brev²):

Frederich then andenn met Gudz naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis konning etc.

Vor synderlig gunst tilforn. Wider, at hues sig thenne breffuissere Her Oluff Pederssen, Sogneprest wdj Julege, haffuer clagligen berett for oss om hans preste gaard, som hannom giøris hinder paa, haffue i aff thenne hans indelugte Suplicatz at forfarre, och hand etther sielf ydermere berette kand. Thij bede wij etther och begiere, at nar for^{ne} Her Oluff Pedersenn etther met thette wort breff besøgendis worder, atj tha ther om wille forfarre leiligheden och siden forschaffe thet saa, at hand bekommer, hues hannom met rette bør at haffue paa hans Embitz wegne, saa hand ydermere icke skal haffue behoff sig ther offuer at beclage. Ther met giør i oss thil willige. Befallendis etther Gud. Schreffuit paa wort slott Kiøpenhaffnn then iij dag Martij Aar etc. Mdlxiiij. Wnder wort Signet.

Udskrift: Oss Elsk^e Erlig och welbyrdig Peder Bilde, wor mand Raad och Embitzmand paa wor gaard wdj Roskyld.

¹) Det findes nu ikke vedlagt.

²) Begge Breve findes nu i Originalerne i Rigsarkivet (Saml. til Adelens Hist.).

Den i foranstaaende Kongebrev indeholdte Befaling til Lensmanden om at skaffe en Præstegaard i Jyllinge maa ikke have haft den tilsigtede Virkning, da vi finde, at Hr. Oluf Pedersen nogle Aar efter atter maatte banke paa med sin billige Begjæring. I den Anledning udgik der følgende ny Kongebrev:

Til Frantz Lauritsen, Foged paa Dragsholm.

Frederik etc. Vid, at Hr. Oluf Pedersen, Sognepræst til Julege, haver beret for os, at han ingen Præstegaard haver til samme Sogn, og den Gaard, han paabor, hører til Sanct Vilhelmi Alter og Vicarie, som du udi Forlening haver, og er derfor begjærendes, at han som andre Sognepræster maatte fange en Præstegaard at bo paa. Thi bede vi dig og begjære, at du tilsteder hannem at maa beholde den Gaard udi Julege, han paa bor, og nu hører til for^{ne} Vicarie, at den herefter altid maa blive Præstegaard til samme Sogn. Vi have tilskrevet os elskelige Bjørn Andersen, vor Mand og Raad, at han dig igjen i den Sted af vort og Kronens Gods skal forvise og udlægge Fyldest for for^{ne} Gaard. Hvilket Gods, han dig saa udlæggendes vorder, altid skal blive hos for^{ne} Vicarie. Sammeledes bede vi dig og ville, at du strax tilskikker for^{ne} Bjørn Andersen et klart Register paa dit Roskilde Kapitels Gods med sit Landgilde, Ejendom og Tiliggelse, som du nu nyligen efter vor Befaling til vort Slot Dragsholm annammet; thi vi haver hannem befalet at skulle gjøre Kapitlet af vort og Kronens Gods derfor Fyldest og Udlæg. Dermed gjør du os til Vilje. Thi tag der ingen Forømmelse for. Skrevet Roskilde den 27 Octobris Anno 1569.

Samtidig fik Lensmanden paa Roskildeggaard, Bjørn Andersen, kgl. Befaling om at udlægge Frants Lauritsen saa meget af Kronens Gods, som kunde svare til den Gaard, Hr. Oluf Pedersen i «Julege» hidtil havde boet i, og som nu skulde være Præstegaard. Men heller ikke denne, rimeligvis af Præsten foreslaaede, Udvej førte til Maalet. Det blev først naaet to Aar efter, som følgende Mageskiftebrev viser:

Vi Frederik etc. Gjøre alle vitterligt, at efterdi hæderlig Kapitel udi Roskilde Domkirke haver for Magelæg udlagt til os og Kronen denne efterskrevne Gaard her udi vort Land Sjælland udi Sømme Herred udi Julege By liggendes, Oluf Jensen ibor, skylder aarligen til Landgilde 23 Skjepper Byg, 18 Skjepper Rug, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 4 Skilling grot, 2 Tønder Havre Gjæsteri, hvilken Gaard hertil haver ligget til S. Magni Alter udi for^{ne} Roskilde Domkirke, og vi have nu den udlagt altid herefter at blive en Præstegaard til for^{ne} Julege Sognepræst, efter det Gjenbrevs Lydelse, for^e Roskilde Kapitel os derpaa givet og overantvordet haver: da have vi derimod for Magelæg udlagt til forskrevne S. Magni Alter udi Roskilde Domkirke denne efterskrevne vor og Kronens Gaard her udi Sjælland udi Voldborg Herred udi Nørre Hyllinge liggendes, Jens Pallesen ibor, skylder aarligen 1 Pund Rug, 1 Pund Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 10^{1/2} Skilling 3 Penning Ervidspenge, 1 Mark Gjæsteri. Hvilken for^{ne} Gaard og Gods med al sin Rente og rette Tilliggelse, Ager, Eng, Skov, Mark, Fiskevand, Fægang, vaadt og tørt, intet undtaget, som der nu tilligger og af Arildstid med Rette tilligget haver, for^{ne} Roskilde Kapitel maa og skal have, nyde, bruge og beholde for evig Ejendom (etc.). Hafniæ die 19 Junii Anno 1570.

Fra Aaret 1570 kan man vel altsaa regne, at der har været en ordentlig Præstegaard i Jyllinge. To Aar efter blev Gundsømagle Sogn annecteret dertil¹⁾. Efter længe ingen Præstegaard at have haft, fik Hr. Oluf Pedersen nu altsaa to, og da den i Gundsømagle rimeligvis har været den bedst holdte, synes han at have taget Bolig i den. Saaledes antager jeg nemlig, at en Bemærkning i Hofmans Foundationer (X. App. t. Sjæl. St., S. 14—5) rettelig bør forstaas, hvor det hedder: »Gundsømagle Kirke har tilforn været Hoved-Kirken, hvorved Præsten har boet. Den nu værende Præste-Gaard i Jyllinge synes at have været Annex-

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 184.

eller Mensal-Gaard. Hr. Ole Pedersen var den sidste i Gundsøemagle boende Præst«.

Det er os ikke bekendt, naar Hr. Oluf Pedersen døde; men i Hyldingsakterne fra 1584 forekommer han ikke, men derimod Hr. Peder Jensen som den yngste af Sømme Herreds Præster¹⁾. Af andre Kilder vide vi, at sidstnævnte i mange Aar var Præst i Jyllinge og Gundsømagle. Men da han, som sagt, 1584 var den yngste blandt Herredets Præster, maa han sikkert nylig være kommen i Embedet. I hans Tid brændte Præstegaarden i Jyllinge (hvor han boede) 1611²⁾. En Klokke i Kirken har bevaret hans Navn ved følgende Indskrift:

Verbum Domini manet in æternum. Campana Ecclesie Jyllingianæ fusa Præsidi Magno Pachs, tutoribus tenepi Johanne Martini et Johanne Olai, Pastoribus D. Petro Johannis et Enocho Jacobi Anno 1619. Hans Kemmer me fecit y Helschenør³⁾.

I Aaret 1619 levede altsaa Hr. Peder Jensen endnu og havde Hr. Enoch Jacobsen til Medtjener. Om den sidstnævnte, der snart efter blev den gamle Præsts Efterfølger, er tidligere meddelt nogle Efterretninger i dette Tidsskrift (3. R. V, 433 ff.), hvortil kan føjes, hvad Hofman har om ham: »Han har været en velstuderet Mand, har tient som Collega i 5te Lectie ved Roeskilde Skole, oversat paa Latin endeel af Theophylacto, udgivet nogle Libros Epigrammatum, der viiste hans lykkelige Genie i den latinske

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 406.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 62.

³⁾ Hofman, Fundationer X, App. t. Sjøl. St., S. 13—4. Her anføres ogsaa som Indskrift paa en anden Klokke i samme Kirke: »Mester Morten Koler, Anno 1588«. Naar Wiberg II, 44 under Aaret 1603 anfører en M. Morten som Præst i Jyllinge, da er det en Fejl, som er fremkommen ved en Forvexling med Hyllinge i Voldborg Herred, hvor der paa den Tid ganske rigtig var en M. Morten (Pedersen Hove). (Se Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. III, 739. Ny kirkehist. Saml. V, 53).

Digte-Kunst. Han siges og at have arbejdet paa Resenii Danske Bibel-Oversættelse¹⁾«. Har den sidste Bemærkning noget paa sig, er det dog vel kun som Afskriver eller Korrektør, at Enoch Jakobsen har haft Del i den nævnte Bibeloversættelse, der udkom 1607. Han døde 8. Aug. 1640, »anno ministerii 28».

 XX.

Optegnelse om et Præstekalent i Næstved 1600.

Ved *H. F. Rørdam.*

Om de fra Middelalderen arvede Kalentegilder blandt Præsterne er, i disse Samlinger fra Tid til anden meddelt forskellige Oplysninger; navnlig kan henvises til de Ny kirkehist. Saml. I, 142—49 trykte Statuter for Præsternes Kalentgilde i Ars Herred²⁾. Her skal en lille Optegnelse om et saadant Gilde meddeles. Den skjønnes at være forfattet af en Præst i Tybjerg Herred. Skjønt den væsentlig drejer sig om Maaltidet, viser den dog ogsaa den gudelige Bordskik, som fandt Sted ved slige Kalenter, med Sang og Bøn, alt selvfølgelig paa Latin. Originalen, der snart er vanskelig at læse, har jeg fundet blandt det Kgl. Bibliotheks Manuskripter.

Den Hr. Niels Eskildsen, hos hvem Kalentet holdtes i Næstved den 3. Juni 1600, var formodentlig paa den Tid Kapellan ved S. Peders Kirke. Naar der siges, at han »drak M. Jørgen Kalenteskaalen til«, da menes vel derved, at Sognepræsten ved samme Kirke, Mester Jørgen Andersen, hvis Eftermand Hr. Niels Eskildsen siden blev, næste Gang skulde have Kalentet i sit Hus. Endnu kan bemærkes, at

¹⁾ Fundationer og Gavebreve X, App. t. Sjæl. St., S. 15.

²⁾ Se forøvrigt Registrerne til de forskellige Bind af Kirkehist. Saml. under Kalente. Ligeledes Danske Kirkelove.

som Provst i Tybjerg Herred var Niels Eskildsen i Januar 1614 med at dømme Kryptokalvinisten M. Oluf Kock fra Embedet¹⁾.

Anno 1600 3 Junij [va]r ieg thil Cal[ente] hos Her Niells Eschilssen y Nestued, och da holtes saadan skick.

I.

1. Høns med speck.
2. Salt mad.
3. Liummer.

Cecinimus primum responsorium.

II.

1. Fersk fisk.
2. Sylt.
3. Lam kiød.

Cecinimus secundum responsorium.

III.

1. Groffennbra.
2. Lam steeg och hare steg.

Cecinimus tertium responsorium.

Sublata mensa, peracta gratiarum actione, cecinimus: Te Deum laudamus.

Saa drack Her Niels M. Jørgen Calente scholenn thill.

Strax der effter sang wi: Da pacem Domine, och prousten reciteret alta et musicali voce orationem: Deus, a quo iusta consilia et recta sunt opera etc.

XXI.

Dr. Oluf Nielsen Fielchechrone.

Ved *H. F. Rørdam.*

I det foregaaende (S. 346 ff.) have vi i Dr. Mourits Kønig set et ret karakteristisk Exempel paa den hurtige

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 578—613.

Frengang paa Ærens Stige, en Mand kunde gjøre i den kongelige Enevældes første Tid, naar det var lykkedes ham at vinde Suverænnens Opmærksomhed og Yndest. Et andet Exempel af lignende Art frembyder den i Overskriften nævnte Personlighed, hvem et selvforskyldt Uheld dog tildels standsede, just som han var i bedste Gang med at gjøre Carriere ad den akademiske Vej.

Mandens Navn var egentlig Fielche; men da han havde Mod paa at komme i Vejret paa en eller anden Maade, greb han foreløbig til den Udvej at pudse sit Navn op ved at kalde sig Fielchechrone, med Hentydning til at han var født i Landskrone. Hans Fødselsaar kjende vi ikke, men 6. Maj 1654 blev han indskreven som Student fra Vor Frue Skole i Kjøbenhavn. Det var i det Aar, da Pesten rasede saa forfærdeligt i Hovedstaden, at omtrent hvert 5te Menneske døde. Da Sygdommen var forbi her, men begyndte ret at tage fat i Skaane, udgav den unge Oluf Fielche et latinsk Digt med Tak for Kjøbenhavns og med Bøn om Skaanes Befrielse for den ødelæggende Smitsot. Titelen lyder:

Συγχαίρειν και συνδακρύειν, illud pro data Hafniæ,
hoc pro impetranda Scaniæ a pestilentia liberatione.
Hafn. 1655. 4°.

I Maj 1656 tog han Baccalaurgraden og i Aaret 1658 deltog han i de akademiske Borgeres Forsvar for Hovedstaden. Han gjorde sig bemærket som en af de mere fremtrædende blandt de »milerende« Studenters. Navnlig var han med i den Kreds af dem, som i November 1658 til Løn for deres Tjeneste forlangte Reformers ved Universitetet og Privilegier for Studenterne¹⁾. Begjæringen blev ikke vel optagen. Vi vide dog ikke, om dette kan have bidraget til, at Oluf Fielche ikke meldte sig til Tjeneste, da Studenterne i Januar 1659 atter bleve kaldte under

¹⁾ Se mit Skrift, De danske og norske Studenteres Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav, S. 86—91.

Vaaben. Han var dog fremdeles i Kjøbenhavn, da han i April 1659 prædikede baade paa Dansk og Latin i Slotskirken for Kongen. Den latinske Tale, hvis Hovedindhold var Bøn om Fremgang for Danmarks Sag og om Fjendernes Beskjæmmelse, udkom i Trykken under følgende Titel:

Concionalis precatio de faustissima Danorum regni
instauratione et propagatione, nec non ut hostes
ejus reprimantur et pudifiant, concepta et fusa in
Templo Arcis d. 27. Apr. 1659 ab Olao Nicolai
Fielchio Scano. Hafniæ. 4°.

Talen er tilegnet Kongen, Dronningen og den unge Prins, og Forordet synes at vidne om, at Kong Frederik III, der holdt meget af at høre latinske Prædikener, har foranlediget, at Fielche holdt det omtalte Foredrag¹⁾. — Denne havde formodentlig paa den Tid allerede underkastet sig theologisk Attestats. I September 1659 aflagde han med mange andre akademiske Borgere Vidnesbyrd for Konsistorium i en Sag vedrørende Studenten Niels Christensen Krag, der var sigtet for Rebellion og Opsætsighed²⁾. Ikke længe efter søgte han om Tilladelse til at holde filosofiske Forelæsninger. Herom indeholde de akademiske Akter for 4. Febr. 1660 følgende Notits:

Om Olao Fielckio, Baccalaureo, som begierede privatim pro gradu magisterii af Professoribus at examineres, oc forlof til at holde collegia Philosophica disputatoria, oc haude derom anholdet hos Velbyrdig Her Secreterer, oc var af hannem ved hans tiener recommended til Rectorem, blef sluttet, at

¹⁾ Forfatteren siger nemlig: »Mandarat Rex meus Augustissimus, per Secretarium suum, Generosissimum Ericum Kragium, Concionalem hanc precationem concipere et in Templo, quod Arcis vocant, die 27. Aprilis fundere. Qvamobrem religio mihi erat Regis mei mandato non parere. Sed eo majori cum promptitudine executus sum jussa Majestatis Regiæ, qvò magis in uotis haberem, expectationi Regis de me conceptæ ex danica concione, quam habui paulo ante, die 22 Aprilis, et iam latina hæc, pro virili respondere.

²⁾ Se Skriftet om Studenternes Deltagelse i Kbhvns Forsvar, S. 203 ff.

efterdi det var *contra consuetudinem Academiae* at examineres *privatim pro gradu magisterii*, da kunde det hannem ey bevilges. Men, hvis han i denne tid kand faae *auditores* til *collegia philosophica disputatoria*, da kand det skee in *collegio ædium Walchendorphianarum*, som andre, baade *Baccalaurei* oc *promoti Magistri*, for hannem have giort.

Efter at Freden var gjenoprettet, begav den unge, fremadstræbende Mand sig paa Rejser i Udlandet, muligvis understøttet af Kongen. Vi finde ham først i Franecker i Friesland, hvor han udgav følgende Skrift:

Disputatio Philosophica, inauguralis, metrica. Franeckeræ 1 Maji 1661. Tilegnet Kong Frederik III af Ol. Nic. Fielchius Danus.

Ved Forsvar af denne Disputats erhvervede Fielche Magistergraden (*summam Philosophiæ lauream*), i hvilken Anledning hans i Franecker studerende Landsmænd hilsende ham med et græsk Digt, der findes indført i Disputatsen, der, som Titelen allerede angiver, væsentlig er i metrisk Form — vistnok en sjelden Art af Disputatser. — Senere træffe vi Oluf Fielche i Tübingen, hvor han atter lod høre fra sig ved følgende Skrift:

Armamentarium Turcico-Diabolicum, per duodecim horarum spacium reseratum, et dum delectus Wirtembergici Ducatus a Serenissimo ejus Principe Tübingæ ageretur, offerendum, sed, deficientibus tunc typis, dilatatum, et jam, eâ, quâ par est, submissione dicatum ab Olao Fielkio Crone, Havnîa-Dano. Tübingæ 1663. 4°.

Skriftet, der bestaar af 2 trykte Ark, er paa Vers og er tilegnet Hertugen af Würtemberg. Her forekommer for første Gang Navnet Fielchechrone, som Forfatteren vel altsaa ved denne Tid har antaget. Senere nævnes han dog jævnlig endnu med sit gamle Navn. Vi kunne forøvrigt ikke følge ham paa hans Rejser. Men det er sandsynligt, at han ogsaa har besøgt Frankrig og ved et eller andet fransk

Akademi har erhvervet den medicinske Doktorgrad, hvormed han senere betegnes. Ventelig er han først kommen hjem i Aaret 1667. Snart efter blev han en meget omtalt Personlighed. Som »Polyhistor in omni scibili« (som J. Worm ret træffende kalder ham) maa han atter have hændraget Kong Frederiks Opmærksomhed paa sig. Ingen Videnskab syntes at være ham fremmed. Den medicinske Doktor var tillige Theolog og Sprogmand. Endnu findes i Thottske Saml. 1021, 4°, et, idetmindste særdeles smukt skrevet, Arbejde af ham vedrørende det syriske Sprogs Grammatik, med Titel: »Menstruus Lingvæ Syriacæ«.

Fremfor alt var Dr. Fielchechrone dog Poet. Og da der maaske var Udsigt for ham til bedre Fremgang ad den theologiske end ad den medicinske Vej, saa optraadte han med metriske Prædikener eller Foredrag. I November 1667 talte han saaledes paa latinske Vers i Slotskirken over Kongens Valgsprog. Det for Kongen bestemte Exemplar af Talen, der i kalligrafisk Henseende er et rent Mesterstykke, findes i Gl. kgl. Saml. 922 Fol. med Titel:

Prudentis Tandem, Augustissimi Septentrionis Domini Frederici 3 Symbolo verè Regio, Dominus Providebit, ex Gen. Cap. XXII vers. 8 desumpto, pro Concione ad Templum Arcis in nomine Christi congregatà connexum per Fielckium Crone. Hafniæ die . . Novembris Anni 1667.

Omtrent fra samme Tid er et dansk versificeret Stykke, forfattet i Anledning af at Kongens Datter (Anna Sofie, gift med Churprinsen af Sachsen) havde faaet en Søn. Dets Titel er:

Tacksigelse for Naadig Bønhørelse til ydermeere Velsignelse offuer det Stormæctigste, høyloffligste Kongl. Danske Arffue-Huus ved dets Allerunderdanigste Tienere Fielcke Crone¹⁾.

¹⁾ Orig. i Gl. kgl. Saml. 922 Fol.

Den 5 Februar 1668 prædikede Fielchechrone atter for Kongen i Slotskirken paa latinske Vers¹⁾. Lønnen for dette og andre Kunststykker og Opmærksomheder var en Udnævnelse til Adjunkt i det theologiske Fakultet, som følgende Kongebrev viser:

Friderich dend Tredie (osv.). Wor synderlig Gunst tilforn. Wiider, at vi naadigst hafuer beskicket och forordnet oss Elschelige hæderlig och høylærd D. Oluf Fielcke Krone til at vere Adjunctus Theologiæ udj voris kongelig Uniuersitet herudj voris Residentzstad Kiøbenhafn, med ligesaadan vilkor oc maade som Oss Elschelig M. Mauritius Kønig det tilforn, indtil hand ordinarij Professoris Theologi pladtz bekom, nydet och haft haffver. Oc skal bemeldte Oluff Fielcke især Historiam Ecclesiasticam oc Methodum Concionandi dend studerende Ungdom lære oc udlegge. Huoreffter I eder underdanigst haffuer at rette. Befallendis eder Gud. Skreffuet paa vort slot Kiøbenhafn dend 8 Februarij Anno 1668.

Under vort Zignet.

Friderich.

P. Schumacher.

Udskrift: Oss Elschl. hæderlige och høylærde Doctor Hans Suane, voris Raad, Assessor udj Collegio Status, Ercke Biskop och Præsident udj Consistorio, sambt Rectori och Professoribus udj Universitetet her i vor Residentz Stad Kiøbenhafn.

Paategnet: Underdanigst lest paa Consistorio 1668. die 13 Februar²⁾.

Det mærkelige ved denne Udnævnelse er ikke blot, at en Dr. med. saaledes blev theologisk Docent, men ogsaa at han fik den Opgave at foredrage Kirkehistorie, et Fag, som ikke hidtil var doceret ved Universitetet. I Acta Consistorii findes under 15 Febr. s. A. antegnet:

¹⁾ Concio latina metrica, die 5 Febr. An. 1668 in Arce Hafniensi habita a D. Olao Fielche. (Afskrift i Ny kgl. Saml. 1057 b. 4to).

²⁾ Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken 180.

Blef underdanigst lest Kong. Majest. naadigste bref, att D. Oluf Fielkechrone skulde vere Adjunctus Theologiæ, paa samme maade som M. Mauritius dette hafde været tilforne, førend hand blef ordinarius Theologiæ Professor, och refererede Magnificus Rector, att D. Oluf Fielkechrone var Copie begierendes af M. Mauritii Kongebrev, som blef bevilget.

Hr. Anders Hjøring har i sit Diarium antegnet under 26 Febr. 1668: »Var berammet, at Dr. Fielcke skulde holde Orationem introductoriam at være Adjunctus Professor Theologiæ; men blev opsagt af ham selv¹⁾«. Vi kjende ikke Grunden til denne Opsættelse; men under 19. Marts s. A. indeholder Acta Consistorii følgende:

Advarede Magn. Rector, att D. Fielckius skulde holde Orationen inauguralem, och bad Professores, att die freqvntes vilde komme tilstede, eftersomb Hans Majestet var ventendes derop.

Inden den berammede Dag kom, indfaldt Paaskedag (22. Marts). Atter prædikede Dr. Fielchechrone i Slotskirken, denne Gang ikke paa latinske, men paa danske Vers, over Dagens Epistel, 1 Kor. 5, 7—8. Talen er endnu bevaret²⁾. Den staar vel ikke højt, hvad enten man vil betragte den som Prædiken eller som Poesi, men den kan dog tyde paa, at Forfatteren har haft ikke ringe Lethed ved at gjøre Vers. Som et af de heldigste Partier kan Begyndelsen af »Exordium« her meddeles:

Paa Taage Solens Skin, paa Nattens Mørkhed følger
Den røde Morgen Glantz, paa Haffsens Storm og Bølger
En Stilhed falder brat, saa og paa Sorrig Glæde,
Og Hiertens største Lyst paa Øyens Taare heede;
Ja Skinnet kierer er, naar foregaar en Taage;
Og effter Nattens Mørk langt klarer skal opdage

¹⁾ Kjøbenhavns Diplomatarium V, 777.

²⁾ Concio Rhytmica D. Olai Fielche, habita in arce Hafniensi feria prima Paschatos Ao. M. D. CLXVIII super Text. 1. Cor. V, 7—8. Afskrift i Ny kgl. Saml. 1057 b. 4to.

Den Morgenstjerne skier; saa ønskis Stilhed meere
 I Storm, og Sorgen stor gjør Glæden sød at vere.
 En Konge skal os det med sit Exempel vise,
 Huorledis Gud i Nød os giffuer største Lise.
 Jeg meener Achas Søn, som høre maa og beffue:
 Beskik dit Huus og døe, du kand ej lenger leffue.
 Ah, Taage, Nat og Storm! Ah, Sorg, Væ, Suk, ja mange,
 Som dette haarde Bud i Kongens Hierte bange
 Opvagte! Thi hand dødsuig til Væg sig monne vende,
 At hand med bitter Graad sin Siæl der vild' udsende.
 Ah, siger hand, jeg maa fra Leffue Tiid henfare,
 Jeg haffuer mist min' Aar, min' Dage kand ej vare,
 Thi de affskaaren er; mit Leffnetz Tiid er borte;
 Jeg død nedfare maa til Graffsens mørke Porte.
 Jeg piber som en Trane nu, jeg kurrer som en Due,
 Fordi jeg Gud ej meer blant Mennisken maa skue.

Men Taagen bliffuer Skin, og Dagen Natten vender:
 Thi Gud midt i slig Storm en Stilhed Kongen sender,
 Hans Sorrig Glæde bleff, hans modig Graad og Taare
 Ved Liffsens Bud en Lyst, som hannem frydet saare.
 See, siger Davids Gud, jeg haffuer hørt din' Bønner,
 Jeg haffuer seet din Graad, og dig derfor belønner
 Og legger femten Aar til dine Leffnetz Dage.
 Stat op! thi denne Dag du Døden ej skal smage.
 Og til et Frelsnings Tegn vil jeg og Skyggen drage
 Tilryk paa Trapperne, og Solen skal tilbage
 Ti Trapper gaa; derved skal du forsichret være,
 At jeg vil denne Stad og dig al Hielp beskiære.

Som Ezechias var, saa vare vi og alle
 Dødsuig, ja ganske død, slet færdig at omfalde
 I Taage, Nat og Storm, i Sorg og Syndsens Møje,
 Sig offuer voris Nød forbarmet intet Øje.
 Guds Vredes Dom den var: I skal ej lenger leffue,
 Men alle døe og i den evig Mørkhed treffue.
 Ah, Væ og Jammers Nød, ald Raad og Hielp var borte,
 Os Synden trygte ned til Dødsens inderst' Porte.

Gud dog vor Læge bleff og frelste os aff Naade,
 Os offuersetendis fra Nød og alskens Vaade;
 For Taage Soelskin klar, for Stormen han har giffuet
 En stille Roe, og Dag for Nat, for Døden Liffuet.
 En Soel vor Frelsning var, ja Frelsnings Tegn tillige.
 Jeg meener Jesum, som ti Trapperne vil vige
 Tilbage for vor Skyld og sig saa dybt forringe,
 Indtill vi Syndere ved hands Mørk' Lyset finde.
 Den første Trappe var hands Fødsel arm og usell,
 Den anden, at hand bleff omskaaren paa sin Blusell,
 Den tredie var hands Flugt, den fierde, at han vilde
 Opoftres for vor Skyld og Lovens Bud opfylde,
 Den femte var hans Daab, den siette, naar han fristis,
 Den sivende, i det ham idel ondt bevistis
 Hands gandske Lives 'Tiid, den ottend', naar hand lider,
 Den sidste, naar hand død nedgaaer till Graffsens Sider.
 Herfra gaar Solen op, her jagis bort de Taager,
 Her viger Natten aff, og Morgenen opdager,
 Her legger Stormen sig, og Storm ved Stilhed driffuis,
 Og os for evig Væ it evigt Eja giffuis.

Fire Dage efter at Fielchechrone havde foredraget disse
 Vers, der formentlig vise, at han har haft Arrebos Hexa-
 meron til Forbillede, skulde han holde sin Tiltrædelsestale
 ved Universitetet. Kongen havde lovet at være tilstede og
 høre paa sin Yndling, og alt tegnede til en glimrende Bane
 for denne, da en Begivenhed indtraf, der stoppede ham i
 Farten. Bircherod har i sin Dagbog antegnet følgende:

»Den 26. Marts 1668 holdt Dr. O. Fielkecron paa au-
 ditorio superiori sin orationem inauguralem udi Kongelig
 Majestæts Overværelse. Hans Materie var: de universali
 Evangelii prædicatione. Den samme Tid, medens han holdt
 sin Oration, var hos Byfogden i Kjøbenhavn et Kvindfolk
 ved Navn Johanne, som havde tjent til M. Erik Olufsens
 [Sognepræst ved Frue Kirke], og udi tvende Mænds Over-
 værelse udlagde Dr. Fielkecron for Barnefader til det Foster,
 med hvilket hun var frugtsommelig«.

Da dette kom til Professorernes Kundskab, bleve de med Føje altererede derover og besluttede at indberette Sagen til Kansleren, fra hvem den gik videre til Kongen. Udfaldet erfares af følgende Antegnelse i Acta Consistorii for 23. April 1668:

Magnificus Rector refererede, att hand haffde effter Professorum conclusum taelt med Hans Excellents H. Kantsler anlangende D. Oluf Fielkecrone, som af et qvindfolck offentlig for barnefader var vdlagt; och haffde faaet til svar, att det var Hans Kong. Majs naadigste villie, at forneffnde D. Oluf Fielke icke skal befatte sig med noget, somb Universitetit vedkommer, eyheller lade sig finde enten in actibus publicis heller andre Academiets functionibus, indtil saalenge att hand fragaar gierningen.

Det lader ikke til, at Fielkecrone har formaaet at rense sig, da han ingensinde mere kom tilbage til Universitetet. Imidlertid gik det dog ikke ganske, som Pontoppidan (Ann. IV, 512) fortæller, naar han siger: »er machte sich heimlich aus dem Staub und hinterliess einen ärgerlichen Gestanck, allen stoltzen Geistern zum Beispiel«; thi Kongen slap dog ikke sin Yndling, men udnævnte ham 22. Sept. s. A. til Hoforator med en aarlig Løn af 400 Rdl.¹⁾ og reskriberede kort efter til Sjælends Biskop, at Dr. F. »uden Forhindring maa annammes til Alterens Sakramente«. I Apr. 1669 forlangte Kongen Statskollegiets Betænkning over et Andragende fra »vores Orator Aulicus Dr. Oluf Fielke«, hvorved han ansøgte om »Qvæstoris Aulici Forretning«. F. ønskede altsaa at blive Hofintendant, og samtidig vilde han forpagte Tobakshandelen her i Landet²⁾. Statskollegiet synes imidlertid at have næret Betæneligheder³⁾. I alt

¹⁾ Nyerup, Frederik III's Historie, S 390. Naar det undertiden siges (f. Ex. hos Ingerslev, Lægerne og Lægevæsenet i Danmark I, 500), at han blev Hofpræst, da er det urigtigt, eftersom han sikkert ikke har været ordineret.

²⁾ Sjæl. Tegnelse XXXVIII, Fol. 542 og 668.

³⁾ I Statskollegiets Forhandlinger 24. Maj 1669 læses: »Blev læst de tvende Fielkes Forslag, hvorom den 19. April næst forleden var

Fald er der intet bekjendt om, at hans Ønsker ere blevne opfyldte.

Med Frederik III's Død i Febr. 1670 har Fielchecrones Rolle her i Landet sikkert været udspillet. Han begav sig til Holland, hvor han agerede Læge, og som det synes ikke uden et ret tilfredsstillende materielt Resultat, da der efter hans Død 1682 udkom en trykt Katalog (i 4to) over hans efterladte Bogsamling ¹).

XXI.

Om Begravelse i Kister af Vidier eller Straa.

Af H. F. Rørdam.

I Kirkehist. Saml. 3. R. V, 627 har jeg i en Artikel om Jordefærdsskikke i Fortiden berørt, at jeg etsteds havde fundet Spor af, at fattige Folks Lig undertiden jordedes »indesluttede i Vidiefletninger«, men jeg mindedes ikke, naar denne Skik havde fundet Sted. Nogen Tid efter tilskrev Sognepræsten i Rye ved Roskilde, Hr. N. Nørregaard, mig, at han i sin Kirkebog havde fundet følgende Antegnelse under Aaret 1809: »Søndagen d. 26. Nov. døde Lars Monsens fraskilte Hustru, Stine Benthes i Rye, 58 Aar gl., blev begravet den 1. Decb. Hun var den første, som blev begravet uden Kiste«. Det var jo nok til at vise, at Skikken eller, om man vil, Uskikken ikke var saa gammel, som jeg havde antaget, og den Formodning laa nær, at det kun var den ved Krigen foranledige Standsning

bleven delibereret [Forhandlingen paa denne Dag findes ikke] og ved Betænkende i Statscollegio opsat. Den første Post, om Tobakkens Forpagtning, blev skicket strax til Commerce-Collegium, hvorpaa dets Betænkende forventes; den anden blev ved det, tilforn derom var tegnet«.

¹) Worms Lexicon I, 302.

af Forbindelsen med Norge, der gjorde det nødvendigt eller tilraadeligt at spare Brædderne til Ligkister, hvor det lod sig gjøre.

Ser man nu efter i Rosenvinges Saml. af Forord. vedk. Gejstligheden III, 290, saa finder man, at den Bestemmelse, i Kraft af hvilken ovennævnte Kvinde blev begravet »uden Kiste« var udkommen faa Dage før. Ved Kancellicircularere af 25. Nov. 1809 var det nemlig bekendtgjort, at Kongen havde tilladt, at enhver, uden Undtagelse, til Ligs Begravelse maatte bruge Ligkister af Vidier eller Straa, naar det blot iagttoges, at begede Trækister brugtes i de Tilfælde, som ved Frd. 17. Apr. 1782 § 6 vare bestemte¹⁾.

I den følgende Tid ere da rimeligvis ikke faa Lig blevne begravede paa denne Maade, særlig i Tilfælde, hvor Fattigvæsenet skulde bekoste Ligkisten. Spørgsmaalet bliver, hvorlænge denne Begravelsesmaade har fundet Sted, thi Tilladelsen vides ikke at være ophævet ved noget direkte Kongebud. Et Bidrag til Besvarelse af dette Spørgsmaal indeholder en Artikel fra 1818 i Dansk Minerva VII, 193 ff. af Præsten Jens Petersen i Sandby paa Laaland (siden i Skjelby og Gjeddeshby paa Falster, † 1828). Artikelen har til Titel: »Er det ønskeligt, at den under Krigen givne Bestemmelse, at begrave de fattiges Lig i Straa- eller Ris-kister, nu, da Krigen er ophørt, vedbliver? Eller gives der Grunde, som tilstrækkeligen retfærdiggjøre det Ønske, at hin Bestemmelse nu maatte bortfalde?«

Af denne vel skrevne Afhandling, som Forfatteren udgav efter Opfordring af Embedsbrødre, for hvem den i et Konvent var oplæst, ses, at, i det mindste paa Laaland, foregik fattige Menneskers Begravelse endnu som oftest

¹⁾ Den nævnte Forordning bestemmer, at de, som dø af særlig smitsomme Sygdomme (saasom Blodgang, Sprinkler o. l.) skulde begravnes inden 48 Timer efter deres Død, med det samme Tøj, hvori de ere bortdøde, og i Kister, som indvendig ere begede eller tjærede; og bør de nedgraves 4 Alen under Jorden.

ved Ligenes Nedlæggelse i Kister flettede af Straa. Forf. gjør opmærksom paa, at ligesom denne Begravelsesmaade paa Grund af »Halmkurvenes« slette Beskaffenhed ofte var højst anstødelig for Sømmelighedsfølelsen, og i hygiejnisk Henseende lidet anbefalelsesværdig, saaledes stred den ogsaa i høj Grad mod de fattiges Ønsker og Følelser, saa at Tanken om at skulle jordes paa en saadan Maade ofte var dem tungere end Døden selv. Han anbefaler derfor paa en meget indtrængende Maade Skikkens Afskaffelse, i Modsætning til at Pastor H. Bastholm i Slagelse i sit Skrift, »Theoretisk og praktisk Anvisning til Fattigvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse«, havde taget den i Forsvar. — Efter dette kraftige Indlæg til bedste for fattige Menneskers Ret til en sømmelig Begravelse er det rimeligt, at Skikken med Ligenes Nedlæggelse i Kister af Vidier eller Straa ikke har holdt sig længe, men lidt efter lidt ganske er gaaet af Brug, saa at endog Erindringen derom er forsvunden med den Slægt, der havde været Vidne til den.

Rettelser og Tillæg.

Kirkehist. Saml. 3. R. III.

- S. 142. Den 5. Juni 1799 døde i Risby i Baarse Herred Elisabeth Nestius f. Brasch, Enke efter Præsten Friderich Nestius i Hammer og Lundby, uden Livsarvinger. Boet efter hende forventedes udbragt til 6 (sex) Rdl. Men Gjælden beløb sig til 7 Rdl. foruden Begravelsesomkostningerne. Det bekendtgjøres derfor for den afdødes Søskende, at ingen Arv kan forventes. (Proclama i Berl. Tid. fra Provst F. C. Platou i Østeregitsborg, medd. af Pastor A. Jantzen).

Kirkehist. Saml. 3. R. IV.

- S. 607, Anm. Den her omtalte Broder til Konrektor Sevel i Roskilde var Professor Magnus Hofman Sevel, Direktør for Seminariet paa Blaagaard, Medlem af Kommissionen for de danske Skolers bedre Indretning. Tauber, Biogr. Notitser I, 122. A. H. Nielsen, Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg, S. 185. (Medd. af Pst. A. Jantzen).

Kirkehist. Saml. 3. R. V.

- S. 800 ff. I Anledning af Artiklen om »Lægmands Tale over Graven«, kan henvises til den mærkelige Formular, hvorledes Manddrab skal klages ved den dødes Grav, som er trykt i Suhms Saml I, 2, 105—6. (A. Jantzen).

Kirkehist. Saml. 3. R. VI.

- S. 255. Bandsættelsessagen er ogsaa kort omtalt i Pontoppidans Collegium pastorale pract S. 595. (A. Jantzen).
- 703, Lin. 9 f. n Krogerup, læs: Kragerup. (Se Hofm. Fund. VIII, 272).
 - 742. E. Pontoppidan var 66 Aar, da han døde. Om hans Virksomhed som Prokansler se Nyerups Univ. Ann. (A. Jantzen).
 - 745, Anm. 3 udgaar.
 - 773. Inddragelsen af forskellige Helligdage 1770 kan ikke rettelig kaldes »Struensees Foranstaltning«. (A. Jantzen).

- S. 799. Præsten Hans Jensen Kolding i Vester-Egede kan ikke være en Broder til M. Povl Jensen Kolding, thi dennes Fader døde ^{21/11} 1592 (Danske Saml. 2. R. VI, 248), men Hans Jensen Kolding siges at være født 1596. (A. Jantzen).

Kirkehist. Saml. 4. R. I.

- S. 37, L. 8 f. n. 1792, læs: 1692.
- 38, L. 10 f. n. Evangelicis, læs: Evangelica.
 - 62. Det burde have været omtalt, at Munkene i de tre helsingørske Klostre S. Cecilie Dag (22. Nov.) 1446 traf en Overenskomst, angaaende hvilke Dage enhver Orden for sig skulde prædike paa de tre store Højtider. Udtog i (L. Boesens) Helsingørs Beskrivelse, S. 199. (C. Neergaard).
 - 121 ff. Christopher Nyholms Autobiografi er tidligere trykt hos V. A. Guldbrandsen, Stamtavle over Familien Nyholm (Kbh. 1870), efter et Mnskr. i Familiens Værg. (A. Jantzen).
 - 158—9. Om Chr. Gerson se Kalkar, Israel og Kirken, S. 151—3.
 - 169, Lin. 6. Worm I, 170 f., læs: II, 170 f. Fuldstændigere Litteraturangivelser om Holger Paulli findes i Bibliotheca Danica I, Sp. 246—48. (A. Jantzen).
 - 451, L. 7. Machanicis, læs: Mechanicis. Om Mourits Kønning findes nogle Notitser i Bircherods Dagbøger ved Molbech, S. 113, 117, 119.
 - 490, L. 4 f. n. Tøllige, læs: Jøllige.
 - 676—7. Her burde have været henvist til to Artikler i N. Staatsbürg. Mag., nemlig II, 908—10: Notizen betreffend das Schicksal eines Candidaten Barsöenius; og VIII, 681—91: C. E. Carstens, Die Bordelumer Separatisten. Det fremgaaer heraf, at ogsaa Barsoenius blev sat i Glückstadt Tugthus.
 - 734. Følgende Notits i Bircherods Dagbøger (S. 123) under 22. Apr. 1669 er oversat: «Der Sognepræsten i Faxø, Hr. Hans Rostrup, lod sin Hustrues Lig begrave, kom der, formedelst deres Uagtsomhed, som i Kjøkkenet brasede op til Begravelsen, Ild udi Præstegaarden, saa at den, tilligemed mange flere Gaarde der i Byen, paa faa Timers Tid afbrændte». Præstegaardens Brand var altsaa ikke Anledning til Præstekonens Død; men det omvendte var Tilfældet.
-

Navne- og Sagregister*).

- Absalon, Biskop. 785.
Agerbech, Andreas, Pr. p. Bornholm. 310.
Agerholm, Chr., Student. 280.
Ahlefeldt, Claus, t. Gelting. 8. — Claus. 586. 603. — Godske, Bisk. i Slesv. 5. 7. 579-603.
Alanus, Hans Jensen, Prof. 157.
Albanus, d. hell. 244-67.
Albek, Niels, Pr. i Munkebjergby. 638-9.
Albertin, Brorstrup, Højesteretsadv. 135-7.
Albertsen, Hans, Sjel. Biskop. 442. 453.
Alling og Tulstrup. 759.
Almueskolevæsen. 338-42. 368. 666 -8. 688-91. 713-21.
Alsted og Fjenneslev. 117-21. 453.
Alsted (Skarum) p. Mors. 782.
Amager, se Taarnby, Magleby.
Ambders, Joh. Chr., Pr. p. Helgoland. 668-75.
Amerinus, Hans Lauritsen, Dr. med. 11-12.
Anchersen, Ancher, Bisk. i Ribe. 350. 424. 431. — Jeremias, Pr. i Aarhus. 140-2. — Matthias, Bisk. i Ribe. 423-39. 503-51. 673. — Morten. 434.
Ancker, Povl, Pr. Rutsker og Hasle. 470. 473.
Andersen, Anders, s. Ringkjøbing. — Jep, t. Støvringgaard. 88-9. — Jørgen, Pr. i Næstved. 793-4. — Søren, Pr. i Glud. 419.
Antvorskov Kloster. 44. 46. 48. Slot. 152. 154. 196.
Aqvilonius, Bertel Knudsen. 240-1.
Arcemboldus, Ang., Afladshandler. 45. — Antonellus. 45.
Arnfeldt, Axel, t. Basnæs. 152-3. — Mogens, t. Rugaard. 770. — Niels. Rigskansler. 199.
Arnkjøl, Friderich, Advokat. 39-40. — Trogillus, Pr. i Aabenraa. 34. 40.
Aslaksen, Kort, Prof. 20-1. 158. 161.
Aspach, Sixtus, Stiftspr. i Aalborg. 285.
Assels, s. Øster Assels.
Assens, Jørgen Pedersen, Degn i Faxø. 714.
Astrup, Nicolai, Cand. theol. 547-51.
Avernakø. 624-37.
Avnslev og Bovense. 181.
Bagger, Christen, Pr. i Faxø. 735-6. — Hans, Biskop. 93. 480.
Balslev og Ejby. 193.

*) Af den store Mængde Personnavne fra Bornholm (S. 465—80) er der, af Hensyn til Pladsen, kun gjort et meget begrændset Udvalg i dette Register.

- Bang, Jens Christensen, Pr. p. Avernakø. 636-7. — Joh. Otto, Prof. 324. 330. 760. — Thomas, Prof. 41-2. 348-9.
- Barby, Andreas, t. Faurholm. 485-6.
- Bargum i Slesv. 676. 808.
- Barnekow, Hans. 206.
- Barsel. 464.
- Barsoenius, Frants Marcus, Separatist. 676-84. 808. — Geo. Leop., Pr. i Joldelund, s. i Bargum. 676.
- Bartholin, Casper, Prof. 26. 161. 354. — Hans, Prof. 93-4. 128. 271. 274 -6. — Thomas, Antikvar. 35.
- Bartsker, Diderik, Pr. i Faxe. 734. — Hans Pedersen, Pr. i Hunderup, s. i Jerne. 564.
- Basedow, Joh. B., Prof. i Sorø. 327-29. 331.
- Basse, N., Pr. i Sønderby. 299.
- Bastholm, Chr., kgl. Konfess. 321.
- Bech, Joh. Fr., Læge i Aarhus. 96-7.
- Beck, Jochim, kgl. Rentemester. 756. — Lave. 214. 443. — Sivert, kgl. Rentemester. 161.
- Becker, Dirik, Pr. i Husum. 593.
- Bedsted i Slesv. 652. 672.
- Begravelsesskikke. 370. 464-5. 664-5. 804-6.
- Benedict, Prins. 244-67.
- Bentzonius, Peder, Rekt. i Slagelse. 375.
- Benzon, Hans, t. Skjærso, Landsdommer. 422.
- Berg, Jakob, P. i Svindinge. 182.
- Bergen. 16. 286.
- Bergendal, Jens Jensen, Hører i Kbh. 278. 280. 282. 292-3. — Søren Lauritsen, Kap. v. Frue K. i Kbh. 723.
- Bernardi, Bartol., Komponist. 274. 279. 291-2.
- Bernstorff, Joh. Hartv. Ernst. 327-32. 341.
- Besser og Onsbjerg. 574.
- Bibel, dansk. 44. 48. 717. 793.
- Bie, Thomas, Lektor i Viborg. 698.
- Bille, Anders. 753. — Birgitte 211. — Dorothea. 753. — Ermgaard. 211. — Inger. 751. 753. — Lisbeth. 160. — Magdalene. 750. 752. — Oluf. 213. — Ove, Biskop. 46. 53. — Peder. 208. 212. 448. 450. 789. — Torbern, Ærkebiskop. 393.
- Birch, Matthis, Student (Skuespiller). 305.
- Bircherod, Jakob. 27. — Jens. 27. 32.
- Birger (Gunnensen), Ærkebisk. i Lund. 45. 65-7. 395.
- Birgittinerklostere. 742-6.
- Bjerreby p. Taas. 179. 182-3.
- Bjørn Andersen. 84. — d. y. 442. 790. — Henrik. 84.
- Bjørn, Chr. Fr. Schnel, Miss. i Grønland. 762-3.
- Bjørnsen, Oluf, Slotspr. i Kbh. 444-5. 448.
- Blichfeld, Henrik, Pr. i Aarhus. 27.
- Blidstrup. 484. 488-9. 491-2.
- Bluhme, Joh. Barth., Hofpr. 183. 186. 193. 296. 303-4. 651.
- Blumberg, H. G., Livlæge. 652.
- Bodilsker og Nexø. 455. 457. 466-8. 470. 476. 478-80.
- Bokelman, Paul, Kap. i Svavsted. 8.
- Bolt, Hannibal, Pr. i Skydebjerg. 177.
- Bordelum i Slesv. 676-86.
- Bordbjerg, Ribe St. 70. 90.
- Borgen, Claus, Pr. i Dalum. 177.
- Bornemann, Henr., Biskop. 99. 170-1. — Oluf, Lekt. i Bergen. 286.
- Boringholm, Jørgen Mortensen, Bisk. i Aalborg. 557. 559. 775.
- Bornholm. 46-7. 51. 310. 454-80.
- Borthig, Chr., Student. 282.
- Botsac, Barthold, Pr. og Prof. 37. 171.
- Boysen, Broder, Stiftschr. i Slesvig. 7.
- Braem, Christian, Kom.-Raad. 95. — Johan, Bisk. i Aarhus. 93.

- Brahe, Axel. 712. — Henrik. 459. — Cambridge, Univ. 427-8. 722.
 Jørgen. 630-1. — Otte. 556. — Campensis, Johannes. 49. 51.
 Sofie. 712. — Tyge. 715-6. 719. Carstens, A. G., Geheimeraad. 737-9.
 Bramminge v. Ribe. 162-4. Charlotte Amalie, Dronning. 501-2. —
 Bredenberg, Anders, Dr. theol. 105-10. Prinsesse. 341.
 — Niels Jensen, Herredsfoged. 105. Christensen, Niels, Pr. i Faxe. 219-35.
 Bredsted, Slesv. 676-86. — Povl, Pr. i Ørslev. 152-3. 156.
 Brinck, Elias, Pr. i Sønderlø. 179. — Povl, Pr. i Hunderup. 163-4. —
 Brochmand, Jesper, Prof. s. Biskop. Povl, Degn i Faxe. 233-6. 239.
 42. 161. 715-22. — Rasmus Enevoldsen, Prof. 348. Christian I. 72. 78. 87. — II. 43-9.
 Brock, Axel Lagesen, t. Klavsholm. 52-3. 589-90. — III. 49. 50-1. 54-5.
 81. — Berete. 715. 557. 577-603. — V. 458. 461. 478.
 — VI. 173. 184.
 Brorson, Broder, Pr. i Medolden, s. Christiania. 350.
 Bisk. i Aalborg. 429. 501. 503. 550. Christiansfeld. 401-18.
 658-60. 675. 697-700. — Christian Christiansø. 310. 323. 640-53.
 Gottl., Pr. i Finderup. 639. — Hans Christiensen, Anders. Karmeliterprov.
 Adolf, Pr. i Tønder, s. Bisk. i Ribe. 47. — Niels, Klosterforst. i Randers.
 424. 501. 549-50. 674-5. — Laurits, 86.
 Student. 282. — Nicolai, Pr. i Bed- Christoffer af Baiern. 58-60.
 sted, s. Pr. v. Nic. K. i Kbh. 638-9. Christoffersen, Frants, Pr. i Ugilt. 347.
 662-3. 666-9. 672-5. 677-84. — Hans, Prof. 713.
 de Bruin, Jacob, Gen.-Major. 622-3. Claudianus, Fred., Pr. i Skjelskør. 93.
 Brun, Ebbe Jensen, Pr. i Gimlinge. Clausen, Nicolai, Pr. i Aalborg. 660.
 154. — Michel, Lekt. i Viborg. 144. — Niels, Bisk. i Aarhus. 85.
 554. — Rasmus, Skoleholder i Clemedsen, Eskild, Pr. i Grimstrup.
 Dragør. 666-8. 571-2.
 Brunsmann, Joh., Pr. v. Vartov. 39. Clemensker. 465-7. 475-6.
 356. Clementin, Clement, Mag. 375.
 Bryggeman, Hans, Billedskjærer. 593. Clod, Joh., Student. 185.
 Bryllupsskik. 464. Cramer, Joh. And., Prof. 327-32. 345.
 Bryske, Antonius. 392. — Peter, Pr. p. Helgoland. 671.
 Brøns. 581. 674.
 Bugenhagen, Joh., Dr. 44. 51. Cremonensis, Gerhard. 47.
 Buk, Peder, Vicar i Svavsted. 591. S. Croix. 760.
 Büssing, Caspir, Superint. i Olden- Cypræus, Hieronymus, Ærkedegn i
 burg. 272. Slesv. Kap. 4-5. — Hieronymus. 5.
 Bähr, David, Separatist. 676-84. — Johan Adolf, Præst i Slesv. 5-7.
 Bølle, Erik Madsen. 200. — Mads — Philip. 5. — Povl, Dr. jur. 5-7.
 Eriksen, af Tureby. 200-4. Cæsar, Philip, gottorpsk Hofpr. 6.
 Bøye, Frederik, Kap. v. Trin. K. i Kbh. 299.
- Callenberg, Overhofmarskal. 271. 277. Dalby og Stubberup. 179.
 Calundanus, Søren, Rekt. i Kbh. 420. Dalby og Tureby. 209.
 Dalbyovre. 776.
 Damsbo i Fyn. 622.

- Danckel, Folkmar, Pr. i Kbh. 101.
104. — Povl, Pr. i Kjøbelev. 98. —
Povl, Pr. i Kbh. 97-105.
- Danneskjold-Samsø, Fr., Overhofm. p.
Sorø. 329.
- Darum v. Ribe. 162-4.
- Dassov, Th., Superint. i Rendsborg.
272. 278.
- Degne. 180. 224. 226-8. 235-6. 340.
366-8. 370. 472. 627-8.
- Deichman, Frederik, Præst. 697.
- Didriksen, Johan, Kan. i Haderslev.
591.
- Dorothea, D. af Fred. I. 578. 580 —
Chr. III's Dronn. 582.
- Dorschæus, Joh., Stiftspr. i Kbh. 424.
- Dragstrup (V. Jølby) p. Mors. 781.
- Dreslette. 299.
- Dresselberg, Vilhelm, Landsdommer.
219.
- Dreyer, Andreas, Pr. i Faxe. 739. —
Frederik Castensen, Pr. i Ondløse.
30.
- Drukenskab. 179-80. 367-9.
- Dueholm Kloster. 391-2. 497. 772-4.
- Dyrkop, Henr., Pr. v. Petri K. i Kbh.
172.
- Daa, Karine, Nonne. 751.
- Daaben. 446-7.
- E**belholt, s. Æbelholt.
- Echstein (Eichsteen), Matthis, Lands-
dommer p. Bornholm. 478. — Michel,
Oberst. 462. 472. 479.
- Egede, Jomfruens. 211.
- Egede, Hans, Miss. 758. 760-4. — Povl,
Miss. 764.
- Eggitslevmagle. 155. 734.
- Elias, Pr. i Værløse. 444-5
- Eliæ, Paulus, se Helgesen.
- Engberg, And., Student. 280.
- Erichsen, Christen, Pr. i Viborg. 381-
400.
- Erik Glipping. 380-400. — E. af Pom-
mern. 58. 60.
- Eskildsen, Niels, Pr. i Næstved. 793-4.
Eskilsø. 785. 789.
- Esrom Kloster. 487.
- Essenbæk Kloster. 83.
- Ewald, Enev., Pr. v. Waisenhuset. 303.
308. 640. 645. 651. 661-3.
- F**aber, Matth. Anker, Pr. i Eggitslev-
magle. 155.
- Fabricius, Jac., Gen.-Superint. i Slesv.
8. 33. — Jacob, d. y., Superint. i
Slesv. 8. 33.
- Falster. 11.
- Fardrup. 581.
- Fassi, Splid., Kan. i Viborg. 554.
- Faxe. 195-243. 702-40. 808.
- Faxe, Hans Christensen, i Roskilde.
127. — Hans Jørgensen, Pr. i Aage-
rup. 207. — Hans Rasmussen, Stud.
721. — Jørgen Christensen, Pr. i
Maribo. 215-7. — Jørgen Jensen, Pr.
i Skabersjø. 702. — Niels Christen-
sen, Pr. i Brøndby v. og ø. 702. —
Vilhelm, Bisk i Lund. 702.
- Feld, Christen, Skibspr. 164-5. —
Laurits, Pr. i Tyregod. 164.
- Fers, Jens, Amtsskr. 98.
- Ferslew, Peder, Pr. i Bjerreby. 179.
182-3.
- Feustking, Fr. Chr., Pr. i Tolk. 14.
- Fincke, Thomas, Prof. 232-5.
- Finderup, Sjøel. St. 639.
- Finderup, Vib. St. 389-90. 392.
- Fielchechrone, Oluf Nielsen, Hoforator.
794-804.
- Flade p. Mors. 781. 783.
- Flensborg. 34. 44. 50-2. 286. 578.
592. 671. 674. 676.
- Ford (Føert), Kirsten Clausd. 420.
- Foss, Chr., se Reff. — Matthias, Prof.
359.
- Franecker, Univ. 425. 434. 722. 797.
- Frausing, Niels Jensen, Tolder i Faa-
borg. 625. 632.
- Fredericia, Skole. 425. 431-4.

- Frederik I. 44. 49-53. 55. 198-9. 578
-603. — II. 11. 789. — III. 276-7.
352. 355-65. 470. 478. 796-804. —
IV. 268 270. 281. 290-1. — V.
295-345.
- Frederiksborg. 186-93. — Skole. 122-3.
Frederiksen, Jørgen, Pr. i N. Aaby. 179.
- Friis, Albert. 470. — Christen t. Bor-
reby, Kansler. 230. — Christen t.
Kragerup, Kansler. 160. — Johan,
Kansler. 756. — Jørgen, Bisk. i Vi-
borg. 48. 50. 391-3. — Niels, Kantor
i Viborg Kap. 554.
- Friis, Christoffer Lucassen, Pr. i Græ-
sted. 32. — Jørgen, Pr. i Helsing-
289. — Lykke Sofie, i Odense. 290.
- From, Thomas, Pr. p. Christiansø. 645.
- Frølundt, Laur. Mich., Pr. i Faxe. 736.
- Frøslev p. Mors. 781.
- Fuchs, Adolf, Gen. Major, Befalingsmd.
p. Bornholm. 460. 472. 474.
- Fuglede, Familien. 111. — Niels t.
Vesterbygaard. 114. — Peder, Pr. i
Vørslev. 111-7.
- Fur Ø. 389. 391.
- Fæstensøl. 463-4.
- Førslev og Sneslev. 154.
- Faaborg. 181-2. 625. 629. 632. Hellig-
aands Kl. 78.
- Galtrup p. Mors. 774. 781.
- Gamborg i Fyen. 401-2.
- Garding i Slesv. 594.
- Gerlach, C. F., Pr. i Rye. 310.
- Gerner, Henrik, Stiftspr. i Kbh. 299-
302. 694.
- Gersdorf, Joachim, Rigshofm. 460.
- Gerson, Christian, døbt Jøde. 158-9.
808.
- Gimming. 81.
- Gjentofte. 444.
- Gjerrild Klrke. 80.
- Giessing, Christoffer, Kant. i Roskilde.
127-30. — Christoffer, Pr. i Ing-
strup. 697-8.
- Gjordsen, Klavs, Kansler. 581-2.
- Gjøe, s. Gøye.
- Gladsaxe. 443-8.
- Glahn, Familien. 759. — Hans Chri-
stoffer, Pr. i N. Vedby. 758-64.
- Glud, Christine, Frue. 422-3. — Søren,
Bisk. i Viborg. 419-23.
- Godsen, Jens, Pr. i Ingstrup. 697-9.
- Goiske, P. Rosenstand, Prof. 313. 320
-4. 760.
- Grabou, Oberstlieutenant. 697-700.
- Gram, Hans, Prof. 279.
- Grave, Erik Mogensen, Bisk. i Aarhus.
687.
- Graversen, Chr., Pr. i Ø. Assels. 781.
- Gregersen, Jens, Pr. i Visby. 662-3.
- Greifswald, Univ. 272. 276. 279.
- Grenow, Torkel, Rekt. i Frederiksborg.
122.
- Grimstrup og Aarre. 571-2.
- Grothausen, Læge v. Waisenhuset i
Kbh. 174. 651.
- Grubbe, Christian. 237. 703. 710. —
Ejler. 196. 214. 218. — Knud. 210.
- Grundtvig, Johan, Pr. i Udby. 164-5.
- Græsted og Maarum. 462.
- Grønbeck, Jens. 713.
- Grønland. 324-5. 758-64.
- Graa, Niels, Kap. i Kalundborg. 111.
- Guldberg, N. O., Pr. p. Askø. 311. —
Ove Høegh, Statsminister. 321-2.
326. 342.
- Gulland. 41. 53.
- Gunderup og Nøvling. 554-6. 563.
- Gurre Slot. 59.
- Gutfeld, Peder, Pr. p. S. Croix, s. i
Toftlund. 760.
- Gyldenstjerne, Jytte. 222. 230-1. 234.
703. — Karen. 231. — Lene. 456.
458. — Niels, t. Restrup. 218-9.
223-4. 226. — Niels Eriksen t. Tim.
68-9. 72-3. — Predbjørn. 230.
- Gøye, Christoffer. 233. — Jørgen. 62.
— Mogens. 53. 62. 70. 82. — Otte.
711.

- Haderslev. 51. 577. 580. 585-8. 591-2. 600. 730.
- Haderup, Ribe St. 69.
- Hagebro. 69.
- Halle, Univ. 184-6. 336. 434. 565.
- Hammer og Lundby. 807.
- Hammerich, Friderich, Fysikus. 92. — Johan Matthis, Pr. i Aarhus. 91-7. 140-2. — Just, Pr. i Skjern. 93.
- Hammershus. 458-61. 467. 478.
- Hamsfort, Corn. d. y., Historiker. 12. 16.
- Hans, Konge. 197-8. 746.
- Hansen, Gert, Student. 565. — Jens, Kan. i Viborg. 144. 554. — Joh. Wulfgang, Pr. i Bordelum. 683.
- Hanved i Slesv. 7. 677.
- Harboe, Ludvig, Sjæl. Biskop. 1. 313-4. 332. 763. — Niels Madsen, Pr. i Magleby. 156.
- Hasebart, Wichman Olufsen, Pr. i Tikjøb. 135.
- Hasle og Ruthsker. 466-7. 470.
- Haste, Espen, Pr. i Faxe. 736-8. — Peder Horrebov, Forfatter. 737-9.
- Haubroe, Jens, Kirkesanger i Faxe. 740.
- v. Haven, Lambert, Præst i V. Skjeringe. 629. — Peder, Pr. i Sorø. 328.
- Hegelund, Morten, Pr. i Aalborg. 556.
- Heiberg, Sør. Joh., Pr. i Faxe. 739-40.
- Heidtman, Eras., Kan. i Slesvig. 8.
- Heldvad, Niels, Kalendariograf. 22-3.
- Helgesen, Povl, Lektor. 3. 42. 45-9. 51-4. 590.
- Helgoland. 668-75.
- Hellenæs i Fyn. 663.
- Helsing og Drøsselbjerg. 363-4. 371-9.
- Helsing (og Valby). 484. 488-9. 491-2.
- Helsingør. 42. 57-64. 484. 487-93. 786-8. 808. S. Olai K. 732. S. Nicolai Kl. 57-64. Skole. 782.
- Hemmingsen, Niels, Prof. 205-6.
- Henningsen, Johan, Pr. i Møgeltønder. 661-3.
- Henriksen, Hans, Kan. i Rosk. 10.
- Herfølge. 174. 564-5.
- Herlufsholm. 722-3. 732.
- Herrnhut, Herrnhutisme. 297-303. 334-5. 337-8. 401-18. 651. 672. 758. 763.
- Hersleb, Ole, Pr. v. Vartov. 651. — Peder, Sjæl. Biskop. 184-6. 296-7. 299-301. 306. 308-9. 313. 315. 339-40. 694-7. 700-1.
- Hersom, Vib. St. 145.
- Hersted øster og vester. 445.
- Hesselberg, Iver, Pr. i Skeen. 288. 291.
- Hierenclou, Henrik, Rekt. i Slagelse. 375.
- Hillerød, s. Frederiksborg.
- Hjallese, Peder Jensen, Pr. p. Avernakø. 637.
- Hjøring, Anders Matthisen, Pr. v. Vartov. 31-2. 800.
- Hofman, Melchior, Sværmer. 44. 49. 53.
- Holberg, Ludvig. 1.
- Holck, Christian. 220. — Ditlev. 221. 225. 231.
- Holgensen, Niels, Pr. i Ørslev. 154.
- Holbæk (og Merløse). 105-10.
- Holm, Jakob Jensen, Bisk. i Aalborg. 558. 776. — Peder, theol. Prof. 298. 305. 317. 324-6. 331. 760.
- Holst, Pet. Nic., Kap. v. Trin. K. i Kbh. 302-3. 651.
- Holstein, Grever t. Holsteinborg. 154-5. — Joh. Ludv., Gr. t. Ledreborg. 183. 185-6.
- Hoptrup, Slesv. 586. 603.
- Horneman, Cl. Fr., Prof. 739.
- Horsens. 494. 497. S. Hans Klost. 392. Skole. 125-7. 419.
- Horsens, A., Kap. v. Trin. K. i Kbh. 311. — Hans Pedersen, Kan. i Aarhus. 12.
- Hostensen, Frende, Pr. i Faxe. 243.
- Hummer, Jak., Pr. i St. Magleby. 663.
- Hunderup v. Ribe. 162-4.
- Hunderup, Peder Lauritsen, Regensprovst. 278.
- Hundstrup og Østerild. 365.
- Husum. 592-5. 675.

- Huulbech, Jørgen, Rekt. i Nakskov, s. Pr. i Stege. 99.
- Huusfeldt, D. M., Miss. i Trankebar. 336-7.
- Hvas, Morten, Kan. i Viborg. 144. 554.
- Hvid, Christiern, Mester. 70. — Matthias, Holmens Provst. 663-4.
- Hvidovre. 101.
- Hvitfeldt, Arild. 15-7. 20. 43.
- Hygom, Peder Jakobsen, Bisk. i Aarhus. 499-551. 604-20.
- Hygum i Tørninglen. 500-51.
- Hyllested og Venslev. 155-6.
- Hylling, Laurits Hansen, res. Kap. v. Frue K. i Kbh. 101-2.
- Høg, Peder, Pr. i Skals. 149. — Peder Jensen, Kan. i Viborg. 554.
- Høk, Didrik. 587.
- Højetostrup. 420.
- Høyer, Hans, Pr. i Fol. 549. — Henrik, Læge i Bergen. 16.
- Haasum, Knud Mogensen. 361.
- Ibsen, Anders, Abbed i Æbelholt. 482-93.
- Ibsker og Svanike. 457. 467. 469. 471-2. 476-8. 480.
- Ingstrup, Hjermslev og Alstrup. 697-700.
- Island. 332-3.
- Iversen, Peder, Kantor i Lunds Kap. 9.
- Jacobæus, Jacob, Pr. i Faxe. 736.
- Jakobsen, Anders, Ridder. 79. 86. — Enoch, Pr. i Jyllinge. 792-3.
- Jegind, Christian, Pr. i Faxe. 736.
- Jensen, Bartholomæus, Borgm. i Kbh., Ass. i Højesteret. 372-3. 376. — Christen, Pr. i St. Magleby, s. i Slagelse. 666-8. — Christen, Kap. p. Frederiksborg. 186-93. — Christen, Pr. i Roholte. 224. — Christoffer, Pr. i Ørslev og Bjerre. 153. 156. — Peder, Abbed i Knardrup. 754. — Peder, Pr. i Aalborg. 556. — Peder, Hører i Aalborg. 558-9. — Peder, Pr. i Jyllinge. 792.
- Jerne og Skadst. 164.
- Jespersen, Niels, Bisk. i Odense. 453.
- Johansen, Mads, Pr. i Ulstrup, s. i Rold. 768-72.
- Joris, David, Sværmer. 680.
- Juel (Juul), Axel, t. Villestrup. 144. 555. — Erik, t. Hundsbæk. 769-71. — Iver. 497. — Iver Kjeldsen, t. Stubbergd. 69-71. — Jens. 497. — Peder, t. Hesselmed. 222. 227-31. 703.
- Juel (Jul), Esbern, Kap. i Nykjøbing p. M. 774. — Kjeld, Bisk. i Viborg. 144. 554-6.
- Julsen, Jep, af Strandbygaard. 73.
- Jylby, Jens, Konrekt. i Viborg. 782.
- Jyllinge og Gundsømagle. 784-93.
- Jæger, Jørgen, Miss. i Grønland. 763.
- Jøder. 158-61. 168-71. 425-6. 432-3.
- Kabel, Lyder, Ridder. 68.
- Kalente. 451-2. 793-4.
- Kalundborg. 111-3.
- Kalvinisme. 276.
- Kanne, Jens, Forstander for Ring. Kl. 495-8.
- Karby p. Mors. 781. 783.
- Karmeliterklostere. 45. 747-9.
- Karup. 552-4.
- Kateketer (Katekisation). 180. 189. 191. 194. 639. 653. 696.
- Katekismusundervisning. 368. 688-91. 711-2. 714. 718.
- Katholicismen (Papismen). 6. 16. 42-55. 275. 278-94. 336. 577-603.
- Kellinghusen, Daniel. 288. — Jens, Pr. i Kvong. 438.
- Kiel. 578. 588. 592. Univ. 272. 276. 279. 330. 332. 501.
- Kinservig i Norge. 758. 764.
- Kippinge. 315.
- Kirkegangskoners Indledning. 307. 447.

- Kirketugt. 176-80. 305-6. 437-8. 441. 447-8. 708.
- Kjeldsen, Urban, Degn i Faxø. 223-7. 709. 714.
- Kjerteminde, se Hans Lauritsen.
- Kjærgaard v. Ribe. 162. 772.
- Kjøbelev (og Vindeby). 97-8.
- Kjøbenhavn. 52-4. 273-83. 340-1. 429. V. Frue K. 51. 54. 97-107. 157-61. 236. 299-301. 440. 445. 703. 723. Skole. 106. 278-80. 282. 419-20. 432. 703-4. 795. S. Clemens K. 52. S. Nicolai K. 43. 46. 51. 444. 639. 666. Helligaands Kl. 78. Kirke. 106. 443 -4. Slotskirken. 357. 444. 796. 798 -800. Petri K. 36-7. 171-2. 301. 651. Holmens K. 576. 663. Trinitatis K. 299. 311. 429. 651. 666. Garnisons K. 298. Vartov Hosp. og Kirke. 31. 39. 361. 651. Graabrødre Kloster. 53. Karmeliterkoll. 42. 45. Waisenhus. 174. 303. 308. 340. 608. 640. 646. 651. 661. 688. 762. Opfostringshus. 341. Se u. Universitet.
- Kjøge. 53.
- Klim, Thorup og Vust. 302.
- Knardrup Kloster. 754.
- Knof, Hans, Pr. i Bregninge. 376.
- Knud d. Hellige. 245 ff. — Lavard. 15. 18.
- Knudsen, Mattis, Kjøbmd. i Husum. 594-5. — Thomas, Pr. i Rødding. 587-8.
- Kock, Søren, Pr. i Gladsaxe. 443.
- Kolding, Hans Jensen, Pr. i V. Egede. 808.
- Kollerup, Aalb. St. 778.
- Kongsted og Ulse. 723. 731.
- Konfirmation. 307-8.
- Kopp, Henrik, Pr. i Ingstrup. 699.
- Krabbe, Familien. 622. — Erik, Biskop. 254. — Karine. 456. — Morten, Dr. Ærkedegn i Aarhus. 82.
- Krag, Erik, t. Bramminge. 162-4. — Otte, t. Trudsholm. 456.
- Krag, Erik, Pr. i Ørslev. 377.
- Kragelund, Peder, Bisk. i Ribe. 163. — Peder, Pr. i Gran. 549.
- Krause, Eske. 221.
- Kregome. 484. 488-9. 491-2.
- Kristrup og Hornbæk. 576.
- Krumpach, Hans. 601.
- Krumpen, Otte. 554.
- Kulemann, Joh., Kan. i Slesv. 8.
- Kupferschmidt, se Cypræus.
- Kvong og Lyne. 437-8.
- Kyse, Jens Hansen, Pr. i Nylarsker. 457. 466. 477.
- Køler, Valentin Christensen, Kap. v. Frue K. i Kbh. 236. 703.
- Køningsberg, Univ. 722.
- Køning, Frants, Pr. i K. Helsingø. 346 -7. 363-4. 371-6. — Frederik, Pr. i K. Helsingø. 371-9. — Jørgen, Borgm. i Aalborg. 346. — Mourits Pedersen, Bisk. i Aalb. St. 346-74. 777-84. 799-800. 808. — Peder Jørgensen, Tolder. 346.
- Kaas, Erik, Bisk. i Viborg. 166. — Mogens. 70. — Mogens. 634-5. — Niels, Ridder. 87. — Niels, Kansler. 11. 14.
- Lang, Knud, Pr. i Vilslev. 162-4.
- Lange, Jep Iversen, Kantor i Ribe. 746. — Niels, t. Kjærgaard. 772-4.
- Lange, Joachim, Prof. i Halle. 184-6. — Willem, Prof. 348.
- Langebek, Christoffer Jakobsen, Pr. i Jungshoved. 727.
- Langhorn, Hans Ancher, Pr. i Pedersker. 641. — Jakob Frederik, Feltskjær p. Christiansø. 641. — Magnus, Feltskjær sst. 641.
- Langsted, Claus Prædbjørnsen, Pr. i Bodilsker. 468. 479-80.
- Lapland. 333-4.
- Larsen, Thue, Pr. i Aaker. 469.
- Lassenius, Joh., Pr. og Prof. 36.
- Latinsk Prædiken p. Slottet i Kbh.

357. 796-800. L. Salmesang i Domkirkerne. 397-8.
- Laurensen, Erik, Ærkedegn i Aarhus. 496.
- Lauritsen, Anders, Rekt. i Roskilde. 448. — Frants, Foged p. Dragsholm. 790. — Hans, Pr. p. Avernakø. 634-5. 637. — Peder, Pr. i Jyllinge. 786-8. — Rasmus, Pr. i Helsingør. 490.
- Laxmand, Gabriel. 713. — Povel. 63.
- Leiden, Univ. 722.
- Lemvig, Christen, kgl. Konfess. 271.
- Lente, Geh. Raad. 271.
- Lerche, Geh. Raad. 271.
- Lerche, Oluf, Pr. i Avnslev. 181.
- Leth, Chr. Langemach, Pr. i Sande, s. i Kbh. 299. 666-8. — Hans Sørensen, Rekt. i Sorø. 729.
- Lillelund, Thom, Pr. i Ulstrup, s. i Aarslev. 306. 316.
- Lindegaard, Hans, Pr. v. Waisenhuset. 762.
- Lindenov, Godske. 224-5. 231. 236-7. — Hans. 459.
- Lintrup og Hjerting. 501-2.
- Lintrup, Søren, Prof. 37-9. 94. 274. 283. 429. — Søren, Student, Pietist. 174-6. 564-70. 651.
- Ljung, Anders, Karmeliter. 45.
- Ljørslev p. Mors. 781.
- Lodberg, Jacob, Stiftspr. i Kbh. 271. 278.
- Longomontanus, Chr. Sør., Prof. 236. 463.
- Lorck, Josias, Pr. i Kbh. 341.
- Lorenzen, Peter, Pr. i Bordelum. 676-7. — Ægidius, Pr. smst. 676.
- Luccoppidan, Niels, Pr. p. Taasinge. 287-8.
- Lund, Stift. 9. Ærkebiskop, Biskop. 9-10. 16. 45-8. 81. 393. 395. 442. 454. Domkirke. 394-5. Skole. 466. S. Peders Kl. 64-7. 749.
- Lund, Chr. Vilh., Stud. 283. — Laurits, Pr. i Aastrup og Starup. 93.
- Lunge, Oluf, Ridder. 84. 88.
- Luther, Martin. 40-55. 579. 589-90.
- Lykke, Jakob, Ridder. 84. 89-90. — Kirstine. 218-9. — Peder, Ærkebisshop. 81. 249. 254.
- L yngby, Kongens. 444.
- Lyng, Svend, Pr. i Ørsted. 100. Se Ljung.
- Lysholm, Prof., Rekt. i Roskilde. 129.
- Lyskander, Klavs Christoffersen. 17-8.
- Lütken, O. D., Pr. i Skjellerup. 316.
- Lüxdorph, Landsdommer, t. Mørup. 119.
- Lælius, Kancelliraad. 698. — Se Morten Madsen.
- Læmmel, Chrff. Fr., Mag. 38.
- Læsø. 387.
- Lætus, Rasmus, Prof. 13.
- Lønne, Christen Olsen, Pr. i Vilslev. 163-4.
- Løvenhjelm, Hans (Schrøder), t. Vejrup. 460. 474. 478.
- M**accabæus, Christian, t. Skovholm. 467.
- Madsen, Anders, Pr. i Hersom. 145. — Jakob, Bisk. i Odense. 12. — Mogens, Bisk. i Lund. 9. 16. — Morten, Bisk. i Aarhus. 361. 374. — Povel, Bisk. i Sjæl. 442-50.
- Magleby p. Am. 663-8.
- Magleby v. Skjelskør. 118. 156.
- Magnussen, Arne, Prof. 35. 113.
- Malmø. 43-4. 48. 50. 52. 55. 78. 240.
- Mariager. 311. 315. 496. 744-6.
- Mariager, Chr., Kap. v. Frue K. i Kbh. 101.
- Maribo. 215. 744-6. 755.
- Maristed (Søby) Kloster. 741-9.
- Markvardsen, Mads, Ærkedegn i Ribe. 581. — Niels, t. Braade. 757.
- Masius, Hect. Gottf., Prof. 36-7. 93. 100.
- Matthias, Lector prov. 752. 754.
- Matthiesen, Jacob, Prof. s. Biskop. 41-2.

- Jens, Prior i Helligaands Kl. i Randers. 79. 85.
- Matstrup. 715.
- Maule, Morten, Major. 135-8.
- Mechen, Joh. Joach., Konfessionarius. 430.
- Medelfart, Mads Jensen, Bisk. i Lund. 454. — Rasmus Jensen, Pr. i Aaker. 465-6. 469.
- Medolden. 550. 675.
- Melanchton, Philip. 2. 43.
- Meursius, Joh., Prof. i Sorø. 24.
- Michelsen, Hans, Borgm. i Malmø. 44. 46. 48. — Jens, se Mønbo. — Knud, Biskop i Viborg. 87.
- Middelfart. 193-4.
- Mission bl. Hedn. 161-2. 333-8. 576. 758-64.
- Mogensen, Henrik, Borgm. i Helsingør. 786-7.
- Møller, se Møller.
- Moltke, A. G., Greve. 337.
- Monrad, Henrik, Pr. i Ørsted. 178.
- Mors Ø. 772-84.
- Mortensen, Jørgen, s. Boringholm. — Klavs, Reform. i Malmø. 50-1. — Movrits, Official, Forst. for Voer Kl. 553.
- Morville, Gerhard, Rekt. i Fredericia. 431.
- Moth, Ide Christina. 420-1. — Povl, Livlæge. 420.
- Munch, Just, Insp. p. Borcks Koll. 279.
- Munk, Ide. 209-10. — Iver, Bisk. i Ribe. 577-8. — (Jens Madsen) Ridder. 87. — Jørgen. 443. — Mogens. 89. — Oluf. 555. — Peder. 226.
- Munkebjergby og Bromme. 639.
- Muus, Christian, Bisk. i Ribe, s. i Odense. 284. 431. — Peder, Univ. Pedel. 30.
- Mygind, J., Pr. i Dreslette. 299.
- Møgeltønder. 661-2.
- Møinichen, Erik, Rekt. i Bergen. 286.
- Møller, Anders, Pr. i Skjørpinge, s. i Alsted. 117-21. — Andreas, Pr. i Hanved. 677-84. — Elias, Provincialmedicus. 379. — Henrik, Pr. i Bakkendrup og Gjørlev. 379. — Johannes, Rekt. i Flensborg. 34-5. 286. 439. 677.
- Møn. 99. 443.
- Mønbo, Niels, Karmeliter. 45. — Jens Michelsen, Kan. i Viborg. 144. 554.
- Nadvere, d. h. 178. 187-90. 307. 691-4. 768-72.
- Nakskov, Skole. 98-9.
- Nannestad, Fred., Stiftspr. i Aarhus. 283. 604-20.
- Navnesen, Johan, Pr. i Svavsted. 591.
- Nested, Jørgen Nielsen, Pr. i Karby. 779. 781.
- Nestius, Fr., Pr. i Hammer og Lundby. 807.
- Nexø. 454-5. 462. 466. 470.
- Nielsen, Christiern, Prior i Stubber Kl. 70. 73. — Christiern, Pr. i Faxe. 207-19. 715. — Jakob, Pr. v. Nic. K. i Kbh. 444-5. 448. — Jens, Vikar i Viborg. 396-7. 554. — Jens, Prior i Randers. 766. — Laurits, se Riber. — Laurits (Klosterlasse), Jesuit. 21. — Laurits, Prior i Randers, s. i Aalborg, Pr. i Skagen. 81-2. 85-6. 88-9. — Laurits, Pr. i Taarnby. 445. 451. — Oluf, Prior i Stubber Kl. 70. 90. Oluf, se Skytte. — Peder, Provst i Hardsyssel 73. — Søren, Rekt. i Aalborg. 558. —
- Nikobarøerne. 336-8.
- Nold, Chr., Prof. 358-60.
- Nordrup, Hans, Poet. 292.
- Norge. 286. 338. 346. 350. Se Trondhjem.
- Noseby, Mikkel Nielsen. Pr. i Ibsker. 457.
- Nyekirck, Niels Christensen, Pr. i V. Hæsinge. 623.
- Nyholm, Christoffer, Pr. i Slaglille. 121-4. 808.

- Nyker. 465-7. 474-5. 479.
 Nykjøbing p. F. 391. 582.
 Nykjøbing p. M. 772-84.
 Nylarsker, S. Nicolai K. 457. 465-7.
 470. 475. 478.
 Næstved. S. Peders Kirke. 793-4. S.
 Peders Kloster. 749.
- O**beling, Jens Hansen, Degn i Faxø.
 227-8.
 Odder og Tvenstrup. 686-7.
 Odense. 27. 52. 386. 470. 712. Bi-
 skopper. 12. 49. 180-3. 254. 284.
 453. S. Knuds Kirke. 244-67. 329.
 S. Albani K. 245-67. Frue K. 394.
 Graabrødre K. 245. 387. Skole. 31.
 246. 703. Gymnasium. 272. 276. 279.
 Oldeslohe. 44. 50.
 Olivarius, Christen, Kap. i Ørslev. 23.
 154. — Holger, Pr. smst. 154. —
 Johan, Pr. smst. 154-5.
 S. Ols og Allinge. 465-8. 476-7.
 Olsen, Jørgen, Pr. i Faxø. 200-7.
 Olufsen, Peder, Historiker. 3. — Søren,
 Kan. i Roskilde. 10.
 Ondløse. 30.
 Oslo. 52.
 Ostenfeld i Slesv. 586. 602-3.
 Ostensen, Christen, Herredsfoged. 709.
 716. 720.
 Overtro. 367. 458. 708.
 Ovesen, Mattis, Klosterforst. 84-6. 89
 -90. — Peder, Pr. i Gimming. 81. 85.
 Oxe, Birgitte. 751-7. — Peder. 755.
 Oxford, Univ. 131-4. 427. 722.
- P**alladius, Niels, Bisk. i Lund. 442.
 — Peder, Sjæl. Biskop. 207. 215. *
 Parsberg, Lisbeth, Frue. 423. — Niels.
 722.
 Parvus, Peder, Prof. 43. 46.
 Paulli, Holger, Sværmer. 168-72. 808.
 Pedersen, Arvid, Pr. p. Bornholm. 51.
 — Bertel, Pr. i Dalby. 209. — Chri-
 stiern, Skribent. 44. 52-4. — Erik
 (t. Fjellerup), Væbner. 88. Jakob,
 Pr. i Hygum. 500. 502-4. 508. 550.
 — Jens, Pr. i Bodilsker og Nexø.
 455. 457. 467. 469. — Mats, Univ.
 Syndicus. 198. — Morten, Abb. i
 Sorø, s. Pr. i Roskilde. 13. 453. —
 Oluf, Pr. i Jyllinge. 788-91. — Peder,
 Pr. i Tødsø. 773. — Rembolt, Kan.
 i Viborg. 149.
 Pedersker 465. 467-8. 476. 641.
 Perault, Raimond, Afladshandler. 749
 -51.
 Pest (1638). 465. — (1654). 466-7. 795.
 — (1711). 103-4. 428.
 Petersen, Jens, Pr. i Sandby. 807. —
 Richard, Pr. p. Før. 30.
 Petri, Olaus, Reformator i Sverig. 44.
 49. 50.
 Pingel, J. C., Pr. i Sorø, s. i Odense.
 329.
 Plade, Matthias, Student. 283.
 Plesner, Henning, Pr. i Sølsted. 178.
 Plum, Claus, Prof. 722.
 Pogwisch, Wulf. 578. 597.
 Pontoppidan, Christian, Pr. i Aarhus.
 605. — Erik, Bisk. i Bergen. 303.
 311-2. 314-6. 322. 325. 342. 381-3.
 807. P.s *Forklaring*. 688-91.
 Povlsen, Christen, Hosp. Forst. i Aal-
 borg. 556. — Ib, Pr. og Succentor
 i Viborg. 396. 554. — Jens, Pr. i
 Faxø. 199-200. — Michel, Pr. i Ørs-
 lev. 150-1. 153. — Mogens, Karme-
 liter. 45. — Movrits, Provisor i
 Karup. 553. — Peder, Pr. i Roskilde.
 448.
 Povlsker. 465. 467. 469-70. 476-7.
 Pricker, Ernst, Skibskapt. 576.
 Printzenskjold, Johan, svensk Guvernør
 p. Bornholm. 471.
 Prip, Margrete. Jfr. 71.
- R**aben, Fritz, t. Beldringe. 165.
 Radier, Malte Jensen, Pr. i Ølstykke.
 375.

- Ramus, Christian, Bisk i Odense. 180-3. 194.
- Randers. 52. 74-90. 766-7. S. Mortens K. 74. 79-81. 85. 765. Helligaands Kl. 74-90. 172. 392. 764-7.
- Randrusiensis, Povl Nielsen, Rekt. i Aalborg. 557-8.
- Rantzov, Christian, Greve. 473. — Johan. 582. — Melchior. 7.
- Rasmus, Graabroder i Viborg. 49.
- Ratenov, Didrik, Amtmd. 587.
- Rauberg, P., Kap. i Faaborg. 629.
- Ravensberg, Johan Jepsen, Bisk. i Roskilde. 753.
- Ravn, Hans Mikkelsen, Pr. i Ørslev. 153. — Rasmus Pedersen, Degn i Aakirkeby. 454-68.
- Ravnø, Hans Sørensen, Pr. i Darum. 163.
- Reenberg, Frants, Læge i Aalborg. 422.
- Reff, Christen, Rekt. i Viborg. 145-8.
- Reinboth, F. A., Historiker i Slesvig. 7.
- Reinhart, Martin, Prædikant. 43. 46-7.
- Rensborg. 583. 588.
- Resen, Hans Hansen, Prof. 711-2. — Hans Povlsen, Biskop. 19-20. 40-55. 159-61. 236. 240. 270. 353. 704-5. 711-2. 793. — Peder Hansen, Præs. i Kbh. 26. 348. — Povl Christensen, Degn i Faxe. 714.
- Reuss, J. F., theol. Prof. 324. 330. 652.
- Reutze, Matthæus, Student. 280.
- Reventlow, Conrad, Storkansler. 433. — Detlev. 55.
- Rhon, A. C., Pr. v. Petri K. i Kbh. 301. 651.
- Rhuman, Hans, Kan. i Aarhus. 27.
- Ribe. 28. 284. Stift, Biskopper. 11-2. 68. 73. 163. 193. 423-39. 577. 587. 598. 673. Domkirke. 713. 746. Kapitel. 11. 581-2. Skole. 15. 424.
- Riber, Laurits Nielsen, Bisk. i Vendelbo St. 11.
- Riese, Pr. i Agerskov. 675.
- Ring Kloster. 493-8.
- Ringkjøbing, Anders Andersen, Bisk. i Aalborg. 779. 783.
- Risom, Jens Laursen, Ridefoged paa Hammershus. 460. 470.
- Rodsthen, Jens, t. Lerbæk, Vice-Adm. 686-7.
- Roed, Lyder, Pr. i Herfølge. 174-6.
- Roholte. 200. 224.
- Rold og Vebbestrup. 772.
- Rosenberg, Frants, Bisk. i Viborg. 770-1.
- Rosenkrands, Anders Nielsen. 87. — Anne Holgersdtt. 456. — Christian Corftz. 622. — Edel. 713. — Erik Ottesen. 87. — Holger, t. Glimminge. 456. 460. — Holger Eriksen. 81. — Holger Jørgensen, d. lærde. 160. 712. — Iver. 277. 435-7. — Jørgen, Hofm. p. Sorø. 730. — Mette (Holgersdtt.). 711-3. — Mette, t. Borreby. 118. — Otte Nielsen. 87. 496.
- Rosensparre, Birgitte. 622.
- Rosenvinge, Jens Vill., Pr. i Vissenbjerg. 177.
- Roskilde. 3. 42. 448. 754-5. Stift, Biskopper. 10. 23. 51. 482. 753-4. 785. Domkirke. 27. 790-1. Kapitel. 10. 785. 791. Skole. 105-6. 129. 448. 788. 792. S. Laurentii K. 53. Duebrødre Kl. 394. S. Agnete Kl. 749-57.
- Roskildensis, Martinus. 18.
- Rossing, A. L., Insp. p. Elers Koll. 279.
- Rostgaard, Frederik. 130-4.
- Rostock, Univ. 46. 730.
- Rostock, Mads Pedersen, Pr. i Odense. 246-7.
- Rostrup, Hans Thomesen, Pr. i Faxe. 732-5. 808.
- Rud, Birgitte, Nonne. 751.
- Rup, D., Pr. p. Ladegaarden v. Kbh. 309.
- Ruthsker, se Hasle.
- Rye, Sjøel. 804.

- Ryttersdatter, Elsebe, Priorisse i Stubber Kl. 70-1. — Mette. 71.
- Rø p. Bornholm. 461. 465-8. 477.
- Røbel, Jørgen, Pr. i St. Magleby. 666-8.
- Rødning og Skrave. 587.
- Rømer, Ole, Prof. 93. 100. 170.
- Rønne. 455. 460. 462. 465-6. 469-80.
- Rønnov, Joachim, Biskop. 51. 53. 151-2.
- Sadolin, Hans Theophilisen, Pr. i Hørbelev. 29. — Jørgen Jensen, Bisk. i Odense. 49. 54.
- Samsing, Anders, Pr. i Kjelstrup 178.
- Sande (Sandeherrred) i Norge. 123. 666.
- Sandholt i Fyn. 622-3.
- Saxtorph, C., Bogh. i Kbh. 298. — Peter, Præst i Kbh. 298.
- Scandorf, Jakob, Skolemester i Herfølge. 174.
- Schade, G., Advocat. 323.
- Schjøtt, Preben, Kap. v. Frue K. i Kbh. 299-301. 303.
- Schmidt, Clem., Bisk. i Bergen. 286.
- Schnobel, Fr., Pr. p. Helgoland, s. i Egebæk. 668-75.
- Schow, Jens, Pr. i Kippinge. 315. — Peter Neergaard, Pr. i Ørslev, s. i Højetaastrup. 155-6.
- Schrøder, Abraham, Pr. i Torkilstrup. 99. — Christoffer, Pr. i Slaglille. 124. — Hans, Pr. i Faxe. 724. 730-2. 735. — Johannes, Rekt. i Frederiksborg. 122-3. — Johannes, Pr. i Helsingør. 732.
- Schulin, Joh. Sig., Greve. 300.
- Schumacher, Peter. 359. 362-4. 799.
- Schwartz, Chr. Fr., Miss. i Trankebar. 336.
- Schytte, Barthol., Hører i Kbh. 282. — Kjeld Andersen, Pr. i Kongsted. 722.
- Seeboth, Gottl., Pr. v. Garn. K. i Kbh. 298.
- Sehested, Christen Thomesen, Kansler. 711. 770-1. — Malte Jensen, t. Holmgaard. 145.
- Sejerslev p. Mors. 781. 783.
- Separatister. 676-86. 695-6.
- Serup, Niels Jørgensen, Pr. i Ribe. 713.
- Sevel, Ribe St. 69.
- Sevel, Magnus Hofman, Prof. 807. — Søren, Pr. i Viborg. 422.
- Sinklar, Anders. 459.
- Sjælands Stift. 30.
- Sjørslev Kirke. 553.
- Skagen. 86.
- Skals, Vib. St. 554.
- Skamstrup og Frydendal. 739.
- Skave, Herluf, t. Eskilstrup. 211.
- Skeel, Anders, Decanus. 68. — Herman. t. Jungetgd. 144.
- Skjellerup og Ellinge. 316.
- Skjelskør. 93. 118-9. Skole. 118-9.
- Skjern, Ribe St. 93.
- Skjævinge. 483.
- Skjørpinge og Faardrup. 119.
- Skodborg, Jørgen, Ærkebisk. i Lund. 46-8.
- Skolevæsen, d. lærde. 143-9. 554-63. 772-84. Se Almueskolevæsen.
- Skovgaard, Anders, Ærked. i Viborg. 391-2. 396.
- Skram, Jørgen, t. Tjele. 145.
- Skytte, Oluf Nielsen, Pr. og Rekt. i Viborg. 144. 554.
- Slagheck, Diderik. 47.
- Slagelse. 666. Skole. 375.
- Slaglille og Bjernede. 121-4.
- Slange, Niels, Konferensraad. 383.
- Slangerup, Hans Olufsen, Prof. 15.
- Slesvig, Hertugdømme, Stift. 4-8. 32-4. 272. 286. 577-603. 668-86. Biskopper. 4-8. 578-603.
- Slesvig By. 592. Domkirke. 28. Kapitel. 4-8. 579. 596. S. Joh. Kloster. 5.
- Smalsted, Hartvig, Forst. f. Ring Kl. 496.
- Smidt, Jørgen, Kap. i Faaborg. 181-2.
- Smith, Henrik, fra Malmø. 43. — Peter Troelsen, Pr. i Holbæk. 110.
- Soderup og Eskildstrup. 725. 727.

- Sokkelunds Herred. 443-52.
 Solbjerg p. Mors. 781. 783.
 Sommer, Niels, Pr. v. Hellig. K. i Kbh. 444-5.
 Sorø, Kloster. 12-3. 15. 25. 196. 453. 487. Skole. 713. Akademi. 328-9. 721. 729-30.
 Spandemager, Hans. 50.
 Sparre, Aage, Ærkebiskop. 48.
 Sperling, Otto, d. y. Dr. 13-4.
 Stangebjerg, Henrik, Bisk. i Ribe. 73.
 Steenbuch, Christen. Prof. 349-50. — Hans, Prof. 278. 425. 432-3. 652.
 Steengaard, Pr. i Stepping. 408.
 Stege. 99.
 Stephanius, Steffen Hansen, Historiograf 24-5.
 Stistrup, Laur. Christensen, Legatstifter. 306.
 Stockemark, Peder, Pr. i Balslev, s. i Ribe. 193-4.
 Strangesen, Strange Nielsen, R*. 87.
 Strangesen, Hans, Pr. i Faxe. 234-5. 240-3.
 Stubber Kloster. 67-74. 90.
 Stygge, Movrits, t. Holbækgd. 145. — Ulrik, Bisk. i Aarhus. 494-5. 497.
 Støvring v. Randers. 81. 88.
 Svane, Hans, Ærkebiskop. 355-7. 360. 420. 467. 799.
 Svaning, Hans, Historieskr. 2. 10-1. 24.
 Svave, Peter. 2.
 Svavsted (Svavstedbogen). 7-8. 591. 599.
 Svendsen, Anders, Pr. i Soderup. 725-7. — Laurits, Karmeliter. 45. — Rasmus, Pr. i Faxe. 215. 236-9. 703-21. 723-7.
 Svenstrup, Jens Pedersen, Rekt. i Nykjøbing p. M. 776-84.
 Sverdrup, (Bernt), th. Kand. 762-3.
 Sverig. 44-51. 333. 471-3. 480.
 Sæby i Jyll. 741-9.
 Søbysøgaard. 622.
 Sølenthal, Baron. 651.
 Sølle, Niels Knudsen, Pr. i V. Hæsinge. 622.
 Sønderby i Fyn. 299. 405. 408. 663.
 Sørensen, Eskild, af Gjelbjerg. 402-18. — Hans, Pr. i Kongsted. 731-2.
 Saabye, Peder, Rekt. i Aarhus. 129-30.
 Tanch, Lieutenant. 337.
 Tast, Herman, Reform. i Husum. 50. 593-5.
 Tavsén, Hans. 44. 46. 48-9. 50-3.
 Terpæger, Peder, Lekt. i Ribe. 28. 284. 287.
 Theophilus, Nicolaus, Prof. 211. 709.
 Thestrup, Christen, Konrekt. i Aalb., s. Prof. 285. — Frants, Bisk. i Aalborg. 285. — Matthias, Rekt. i Aalb. 285. — Schack, Pr. i Dalby. 179.
 Thomesen, Hans, Provst i Kbh. 440-52. 588.
 Thornam, Jakob, Pr. i Ørslev. 155.
 Thott, Anne Helvig, Frue. 630.
 Thorslunde og Ishøj. 420.
 Tidemand, Peder, Pr. i Hersted. 445. 451.
 Tikjøb og Hornbæk. 135.
 Tjæreby og Alsnyderup. 486. 785.
 Toftlund. 760.
 Top, Jakob, Pr. i Kjøbelev. 98.
 Torkildstrup og Lillebrænde. 99. 666.
 Tornekrannds, Niels Christiernsen, R*. 87.
 Totterupholm (nu Rosendal). 222. 230-1. 713. 738.
 Trandum, Ribe St. 69-70. 73.
 Trane, Peder, i Viborg. 147.
 Trankebar. 336-7.
 Tranekjær, Jørgen Pedersen, Pr. i V. Hæsinge. 622-3.
 Trelund, Hans, Prof., s. Biskop. 113. 132. 281-2.
 Treschow, Johannes, Mag. 282.
 Trochmann, Peder, Student. 278.
 Trojel, Hans Thomesen, Pr. p. Christianshavn. 291. 293-4.
 Trolle, Børge, t. Lillø. 756. — Børge,

- t. Trolholm. 153. — Gustav, Ærkebiskop. 49. — Herluf, t. Trolholm. 154. — Korfits. 622. — Niels, t. Trolholm. 154.
- Trondhjem. 430. 620. Ærkebiskopper. 47. 54. Domkirke. 52. Semin. Lappon. 333.
- Trundsens, Christoffer. 484-5. 487.
- Tryggevælde Len. 225. 231-3. 487. 716. 719.
- Tureby Len og Gaard. 197. 200. 208. 212-3. 711.
- Tursen, Jon, Kan. i Lund. 9. 18. 702.
- Tychonius, Chr. L., Provst. 284. 382-3. 399. 400.
- Tybingen, Univ. 797.
- Tyrstrup i Slesv. 474. 414.
- Tæbring p. Mors. 781.
- Tødslev, Niels, Pr. i Mariager. 315.
- Tødsø p. Mors. 773. 782.
- Tønder. 550. 592. 663. 674-5.
- Tøndering Kirke. 394.
- Tørning Len. 577. 585. 587. 597.
- Taarby p. Amager. 428. 435-7. 445. 451. 734.
- Uck, Erik. 601.
- Udby og Ørslev. 164-5.
- Ugilt og Taars. 347.
- Ulfeldt, Ebbe, t. Ovesholm. 457. 467. — Korfits. 471-4.
- Ulstrup og Gundested. 306. 768-72.
- Universitet, Kbhvns. 42-3. 46. 52. 55. 93-4. 197-243. 278-80. 290. 298. 316-7. 320-6. 330-1. 347-63. 428-9. 433. 703-36. 796-803.
- Unys (Umys), Hans, Pr. i Lyngby. 444.
- Urne, Christoffer. 724. 731. — Jørgen. 240. — Lage, Biskop. 47.
- Ursin, Claudius, Lekt. i Christianssand. 286.
- Uttenhof, Wulfgang, Kansler. 578.
- Vade, Armigillus, eng. Gesandt. 4.
- Valkendorf, Erik, Ærkebisk. i Trondhjem. 47.
- Vallø, Hospital. 174-5. 564-5.
- Valsbøl i Slesv. 7.
- Walther, Antonius Heimreich, Pr. 33-4.
- Vandal, Hans, Bisk. i Viborg. 381. 397. — Hans, Prof. († 1710). 18. 100. 424-5. — Johan, Lekt. i Haderslev. 586. — Johan, Sjæl. Bisk. 167-8. 349. 358-9. 364. 421. 468.
- Wechmand, Konrad, Pr. i Aarhus. 141.
- Vedel, Anders Sørensen, Historieskr. 14. 29. — Peder, Pr. p. Frederiksborg. 186-93.
- Weggersløff, Gunder, Pr. i St. Magleby. 663-5. — Tøger, Konsul i London. 131. 663.
- Vejby. 484. 488-9. 491-2.
- Weidensee, Eberhard, Dr. 50. 586.
- Vejerslev p. Mors. 781. 783.
- Welleius, Christen, Pr. i Lintrup. 501-2.
- Vendelbo Stift, s. Aalborg St.
- Westengaard, Jens, Pr. i Ørslev. s. i Hyllested. 156.
- Vesteregede. 400. 808.
- Vesterhæsing og Lyndelse. 622-4.
- Vestermariæ. 465. 467. 479.
- Vestindien (dansk). 335-6. 760.
- Weze, Joh., Ærkebisk. i Lund. 47-8.
- Viborg. 30-1. 44. 48-50. 284. 497. Stift, Biskopper. 12. 48. 87. 144. 166. 25. 419-23. 435. 554-6. 770-1. Domkirke. 380-400. Kapitel. 554. Skole. 31. 144-9. 347. 722. 781-2. Graabrødre Kirke. 721.
- Viborg, Søren Nielsen (Jul), Rekt. i Aalborg. 149. — Christen Mortensen, Hører i Vib. Sk. 347.
- Vidskil Kloster. 749.
- Wielandt, C., Provst i Salling Hrd. 629.
- Villadsen, Peder, Bisk. i Viborg. 420.
- Ville, Thomas, Landstingshører i Viborg. 497.
- Villumsen, Laurits, Pr. i Højestrup. 420.
- Vilslev v. Ribe. 162-4.

- Wilster, Dorothea. 135-8.
 Vilstrup i Slesv. 587.
 Vinding, Rasmus, Prof. 24-5. 734.
 Winge, Gerhard, Pr. i Sande. 123.
 Vingaard, Hans, Bogtr. 54.
 Vinstrup, Peder J., Bisk. i Sjæl. St. 16.
 Vinter, Jørgen. Pr. i Haderslev. 49.
 586. — Laurits, Ridefoged. p. Ham-
 mershus. 450. 470.
 Visby i Slesv. 662.
 Vissing, Lorens, Pr. i Vørslev. 114.
 Wittemaker, Diterich, Amtskr. p. Svav-
 sted. 8.
 Vittenberg, Univ. 43. 46. 589-90. 593.
 730.
 Vivild og Vejlbj. 576.
 Wolders, Detl., Notar. 8.
 Wolfburg, Morten Casper, Pr. p. Aver-
 nakø. 621-33.
 Worm, Christen, Biskop. 130-4. 172.
 271. 278-80. 282. 363. 428-9. 525.
 721. — Jens, Rekt. i Aarhus. 125-
 40. — Oluf, Prof. 463. — Oluf, Lekt.
 i Aarhus. 139-40. — Ole, Rektor i
 Horsens. 125-7. — Peder, Pr. i Hel-
 singe. 363. — Villum, Prof. 130-1.
 Vormordsen, Frants, Lektor. 45. 51. 54.
 Vorndran, Christian, Kbmd. i Kalund-
 borg. 115.
 Wulf, Johan, Provst i Haderslev Kap.
 585. 587. 591.
 Værløse i Sokkelunds Hrd. 445.
 Vørslev og Jordløse. 111-7.
 Wøldike, Georg, Rekt. i Frederiksborg.
 122. — Marcus, theol. Prof. 301.
 305. 324. — Peder, Pr. i Sommer-
 sted. 500.
 Vaabner, Thomas, Pr. p. Avernakø.
 624. 527.
- Zinzendorf, Greve. 298. 337.
 Zitzscher, Peter, Student. 363.
 Æbelholt Kloster. 481-93. 785-9.
 Ægteskabssager. 135-8. 308-9. 361.
 Se Bryllupsskik.
 Ølstykke. 375.
 Ørslev og Bjerre. 150-6.
 Ørslev og Solbjerg. 377.
 Øster og Vester Assels. 781. 783.
 Øster-Larsker og Gudhjem. 467. 471
 -2. 476. 478-9.
 Øster-Mariæ. 467-8. 478.
 Øster-Tørslev. 776.
- Aabenraa. 592. 672.
 Aagerup og Kirkerup. 207.
 Aagaard, Christen Laur., Mag. 721.
 724. — Laurits, Pr. i Viborg. 721.
 — Niels Laur., Pr. i Faxe, s. Prof.
 i Sorø. 721-32.
 Aakirkeby. 455. 457. 465-80.
 Aalborg. 52. 284-6. 346. 420. 653-61.
 Stift, Biskopper. 32. 346-71. 503.
 556-62. 775 777-84. Budolfi K. 503.
 559. 653. 660. Frue K. 559. Hellig-
 aands Kl. 78-9. 86. 165-6. 749.
 Skole. 149. 285. 554-63. 781.
 Aarhus. 27-8. 47. 53. 604-20. Stift,
 Biskopper. 12. 30. 85. 95. 255. 361.
 374. 494. 503. 573-6. 604. 686-7.
 Domkirke. 140-2. 394. Skole. 129.
 Frue Kirke. 27. 92-7. 140-2. 503.
 605. Hospital. 87. Vor Frue Kl. p.
 Brobjerg. 747-8.
 Aars, Niels Jensen, Rekt. i Viborg. 347.
 Aarslev, Hørning og Lime. 576.
 Aastrup og Starup. 93.